

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

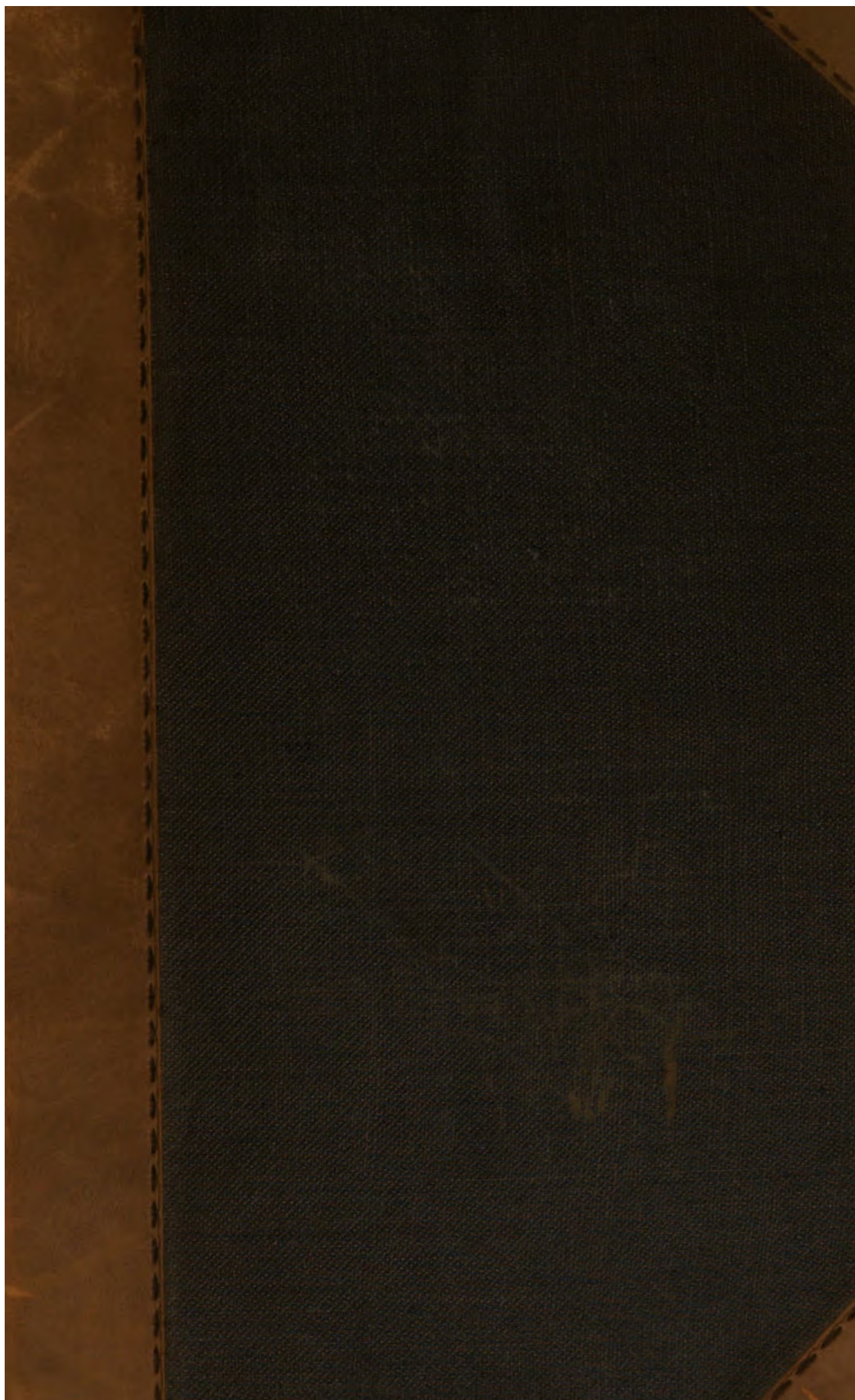
This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries
and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

<http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks>

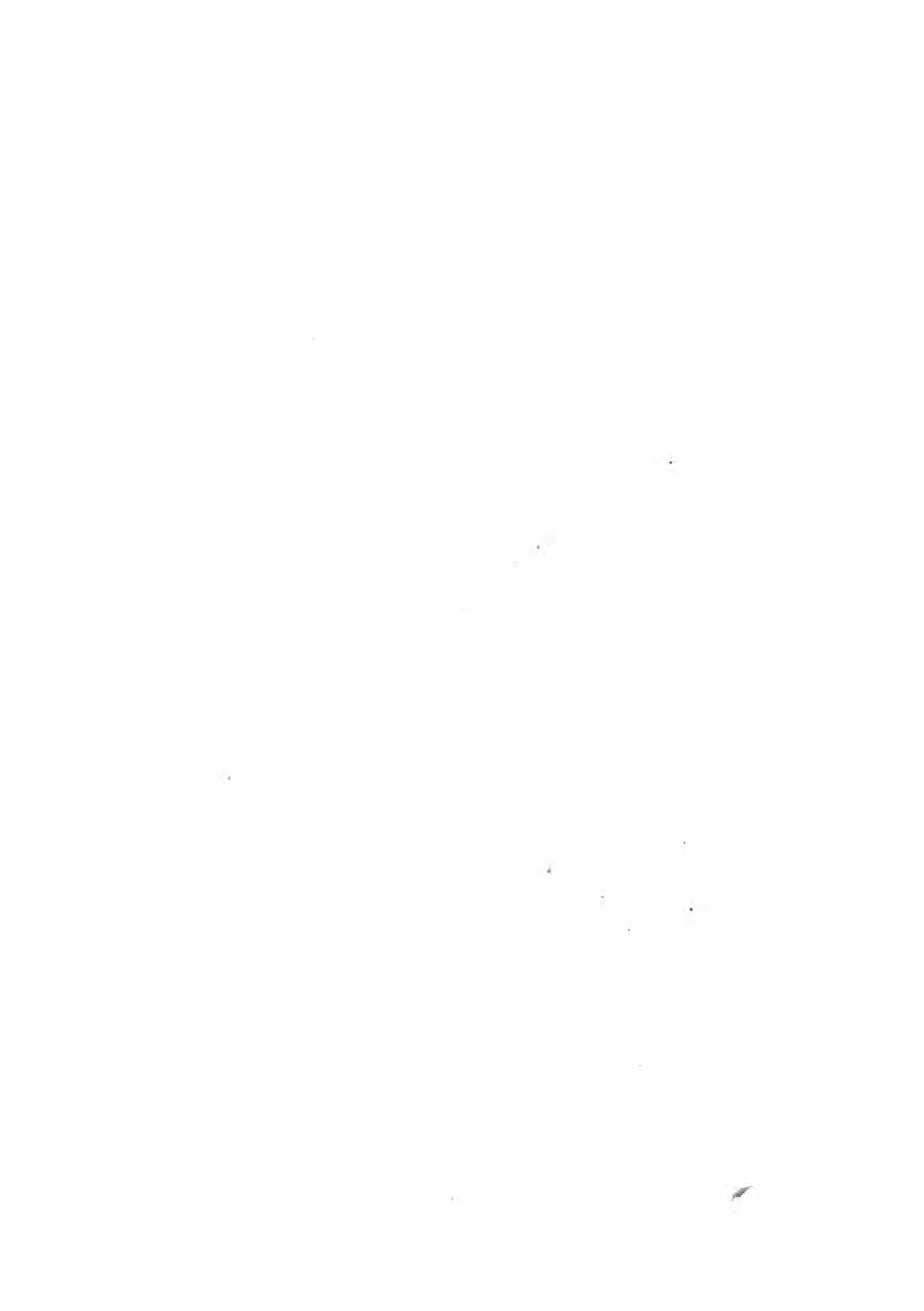
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-
ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

XLIV

Bibl. Ind. I. 44

BIBLIOTHECA INDICA:

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, Nos. 181, 184, 185, 187, 196, 198, 202,
213, and 260.

SRAUTA SU'TRA OF LA'TYA'YANA

WITH THE

COMMENTARY OF AGNISWA'MI',

EDITED BY

A'NANDACHANDRA VEDA'NTAVA'GI'S'A.

CALCUTTA :

PRINTED BY K. K. CHAKRAVARTY, VALMIKI PRESS.

1872.

श्रौतसूत्रं

ला द्या य णा चार्थ - प्र णी त म् ।

अग्निस्वामिविरचितभाष्यसहितम् ।

श्रीभानन्दचन्द्रवेदान्तवागीशेन

परिशोधितम् ।

कलिकाताराजधान्याम ।

वाल्मीकियन्त्रे श्रीकालीकिङ्करचक्रवर्तिना

मुद्रितम् ।

संवत् १९२८ । अ १८७२ ।

विज्ञापनम् ।

छन्दोगानां यज्ञविधिप्रसिद्धार्थं लाव्यायणाचार्येण अष्टौ हि
ब्राह्मणग्रन्थाः प्रौढं ब्राह्मणमादिमम् । षड्विंशाख्यं द्वितीयं
स्यात्ततः सामविधिर्भवेत् । संहितोपनिषदंशो ग्रन्था अष्टाविती-
रिता इत्येतेनोक्तेषु सामवेदीयेषु सर्वेषु ब्राह्मणेषु विहितानां
मन्त्राणां परस्परविरोधादिदोषपरिहारार्थञ्चैतानि सूत्राणि विर-
चितानि । एतान्येव श्रौतसूत्राणि कल्पसूत्राणीति च कथ्यन्ते ।
अग्निस्वामिनाचार्येणैतेषां सूत्राणां भाष्यं विरचितम् । अस्मिन्
ग्रन्थे दशसंख्याकाः प्रपाठकाभिधेयाः परिच्छेदा वर्तन्ते, प्रपाठकाश्च
पुनः कण्डिकाभिर्विभक्ताः, तेनैतेषां प्रपाठकानामध्ये प्रथमं द्वितीयं
तृतीयं चतुर्थं पञ्चमं षष्ठाष्टमं नवमेषु द्वादशशः कण्डिकाः सन्ति
सप्तमे तु त्रयोदशसंख्यका दशमे विंशतिसंख्यकाश्च दृश्यन्ते,
तेनायं ग्रन्थ एकोनत्रिंशदधिकशतसंख्यकैः कण्डिकाभिरन्वितो
वर्तते ।

तत्र प्रथमप्रपाठके तावत् परिभाषाया ऊर्द्धं ऋत्विग् याज्य-
लक्षणाद्यनन्तरं वृत्तप्रतिमन्त्रादि पूतभृदाहवनीयाधिकारान्त
उक्तः । द्वितीये स्तोमयोगादि सार्वक्रतुकसामान्यविधानान्तः ।
तृतीये षोडशिनो गुणविधानादि वाणावयवद्रव्यविधानान्तः ।
चतुर्थे वाणावयवाच्छादनद्रव्यविधानादि वाजिभक्षणमन्त्रान्तः ।
पञ्चमे चातुर्मास्याधिकारे वरुणप्रघासिकब्रह्मत्वकथनादि सोम-

चमसोर्भक्षणान्तः । षष्ठे सन्तनिनः सामविधानादि द्यक्षरप्रति-
हारान्तः । सप्तमे चतुरक्षरप्रतिहारादि होतुराज्ये गायत्रीगा-
नान्तः । अष्टमे एकाह-अहीन-सत्राख्य काण्डत्रितयान्वितयज्ञस्य
प्रतिकाण्डे पृथग्विधिविधानादि वाजपेयविधानान्तः । नवमे
राजसूयविधानादि अहीनविधिविधानान्तः । दशमे सत्राधिकारे
तत्परिभाषाविधानादि संवत्सरविधानान्तः प्रस्तावो निरू-
पितोऽस्ति ।

कस्मिन् काले लाङ्घायणाचार्यः प्रादुरभूत् कदा वा एतानि
सूत्राणि तेन विरचितानि तन्निर्णयः कुत्रापि न दृश्यते, किन्तु
कैश्चिद्विद्वद्भिर्विक्रमादित्यस्य सार्द्धशतवर्षपूर्वावधि सूत्ररचनकाल
इत्यनुमीयते, तदनुमानस्यापि समीचीनत्वेन प्रमाणं नास्ति ।
पूर्वस्मिन् काले यदा अक्षररचनं लिपिकार्यं वा नाभूत्, तदा
गुरुमुखात् श्रवणेन शिष्यपरम्पराणां कण्ठेऽभ्यस्तो वेद आसीत्,
तदानीमल्पाभ्यासेन श्रुतबहुविषयमनायासेन शिष्याणां स्मरणार्थ-
माचार्याः संक्षेपतस्तदर्थं सङ्कलय्य अल्पाक्षरेण वङ्गर्थप्रतिपाद-
कानि सूत्राणि विरचितवन्तः, तेन विनोपदेशं तेषां तात्पर्याव-
धारणं न सम्भवतीति । अत आचार्यपरम्परया उपदेशं प्राप्त-
वन्तः शिष्यास्तेषां प्रकृतमर्थमवधारयन्ति । ये चान्ये व्युत्पत्तिवलेन
तत्तात्पर्यावधारणाय प्रवृत्तास्ते विपरीतमर्थमुद्भावयन्ति । अतः
सूत्राणां गुरूपदेशमवश्यमपेक्षणीयम् ।

लाङ्घायणश्रौतसूत्राणां सदृशानि द्राह्म्यायणाचार्यविरचितानि
छन्दोगानामपराणि श्रौतसूत्राणि वर्तन्ते । तेषु प्रायश एतेषां

पाठार्थादेः सौसादृश्यो दृश्यते, यत्र कुत्रचित् किञ्चिन्मात्रविशेषो विद्यते तत्र तत्र तज्ज्ञापनार्थं मया सर्वेषां सूत्राणां निम्नदेशे पृथक्तया द्राह्मायणमतमुद्धृतम् । तेन लाट्यायणाचार्यविरचितश्रौतसूत्रेभ्यो द्राह्मायणाचार्यकृतश्रौतसूत्रेषु कियान् विशेषो वर्तते तद्वगमः सुकरो भविष्यतीति । धन्विकृतया लाट्यायणश्रौतसूत्रवृत्त्या चेतेषां श्रौतसूत्राणामवयवाक्षरशोधनञ्च मया ह्यतमित्यलमतिपक्षवितेन ।

आदिब्राह्मसमाज

कलिकाता

}

श्रीआनन्दचन्द्रवेदान्तवागीशस्य ।

एतद्ग्रन्थसंशोधनार्थं पाठभेदप्रदर्शनार्थञ्च यानि पुस्तकानि
मया संगृहीतानि तेषां विवरणान्यत्र निर्दिश्यन्ते ।

आस्थातिकसभापुस्तकगृहादानीतं मूलपुस्तकं	१
पण्डितवामनाचार्यसकाशादानीतं मूलपुस्तकं	१
काशीस्थसंस्कृतपाठगृहादानीतं मूलपुस्तकं	१
आस्थातिकसभापुस्तकगृहादानीतमग्निस्वामिकृतभाष्यपुस्तकं	१
पण्डितवामनाचार्यसकाशादानीतमग्निस्वामिकृतभाष्यपुस्तकं	१
कलिकातासंस्कृतपाठगृहादानीतमग्निस्वामिकृतभाष्यपुस्तकं	१
कलिकातासंस्कृतपाठगृहादानीतं धन्विकृतवृत्तिपुस्तकं ...	१
कलिकातासंस्कृतपाठगृहादानीतं द्राह्यायणसूत्रपुस्तकं ...	१

श्रीगणेशाय नमः ।

लाटप्रायनीये

श्रौतसूत्रे

प्रथमः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

किमिदं सूत्रं नामशास्त्रं । किमर्थमिदमारभ्यते । यज्ञवि-
धिप्रसिद्धये । इह हि कान्दोग्ये द्विविधोविधिः, अनुब्राह्मणिकः
षट्प्रामाणिकश्च । तत्रानुब्राह्मणिकः, यजुषाङ्गमसु लिङ्गतो-
विधानमर्थग्रहणादित्यतश्चरभ्य, साधारणगुणविधिस्तु सर्वत्रेति
यावत् । अपरः षड्भिः प्रमाणैर्निर्वर्त्यते । कानि पुनस्तानि
षट् प्रमाणानि । ब्राह्मणे सूत्रे अर्षेयकल्प ऋक्सामसमान्वायो-
होपदेशाः । तत्र ब्राह्मणे ज्योतिर्दशाहौ कृतौ । षष्ठादिषु च-
तुर्वध्यायेषु ज्योतिष्टोमः कृतः त्रिसंख्यः सविकल्पः सप्राय-
श्चित्तः, प्रजापतिरकामयत बज्रं स्यां प्रजायेयेत्यतश्चरभ्य ।
तथा दशमे द्वादशादस्य समस्तं ब्राह्मणं । तथा एकादशादिषु

पञ्चसु अध्यायेषु स्तोमोयुज्यते सत्रियेभ्योहर्भ्य इत्यत आरभ्य दशानामङ्गां स्तोत्रविधिः । तावेतौ ज्योतिष्टोमदशाहौ गवामयनादोनां सहस्रसम्बत्सरपर्यन्तानां प्रकृतिभूतौ । एवञ्चैवमेव समान्नायं ग्रहीत्वा ऋग्यजुःसाम्नाञ्च समान्नायपरिपठितानां लिङ्गतोऽनुविधानमनारभ्यकर्मार्थताव्युत्पत्तेः । तदेवं सिद्धये इदमुच्यते ।

ननु यज्ञविधिप्रसिद्धये सूत्रारम्भ इत्येतदनर्थकं, तस्मान्नारम्भ्यं । अथारम्भ्यं प्रयोजनं वक्तव्यं । उच्यते, आरम्भ्यमेव । कस्मात्, अस्पष्टाऽनिष्टपर्युदास शेषविध्येकविधिविकल्प समुच्चय नियमार्थं शास्त्रारम्भः । अस्पष्टानान्तावत्, तस्य द्वादशदीक्षोपसद इति दीक्षोपसदोर्विभागसंशयं विशिनष्टि तिस्र उपसद इति । अनिष्टपर्युदासः, दक्षिणासीनः प्रतिहरतीति स विधिः पर्युदस्यते दक्षिणपूर्वमष्टमदेशमोक्षमाणः प्रतिहर्त्तेति । शेषविधिः, तन्न जह्यादप्रोक्तेऽपि करिष्यामीति विदित्वेत्यप्रोक्षमानेन गम्यते । तथा एकविधिविकल्पः, पर्येनमविशन् ग्रामकामो यजेतेति श्रुतिः, इह च कामान्तरं कल्पते, कञ्चिदर्थमर्हन्त्यो न प्राप्नुयात् अनृतां प्रथमेन यजेतेति । तथा समुच्चयः, अथ यत्सङ्गववेलायां स आदिरित्यनेन साप्तविध्यं दर्शयता ॐङ्कार-उद्गोथादौ नियमितः, आदिशब्देनोङ्कार उच्यते, रथन्तरे वागित्यादेयमित्यनेन विकल्पे प्राप्ते आह, समुच्चयस्तु नानार्थत्वादिति प्रस्तावशान्त्यर्था हि वागुद्गोथादेरोङ्कार इति । तथा नियमविधिः, विश्वरूपाणां गानमनारभ्य विधानात्सर्वत्र प्राप्तौ सत्यां ज्योतिष्टोमे नियम्यते, तानि नान्यत्र विश्वरूपाभ्यो न चान्यत्र

विश्वरूपा ज्योतिष्टोमा ज्योतिष्टोमादिति ज्योतिष्टोमे विश्वरूपाणां गानन्नियम्यते । तदेवमाद्यानां विधानानां अन्तरेण सूत्रारम्भान्न सिद्धिः । तस्माद्यदुच्यते आरम्भ्यं सूत्रमिति तद्युक्तं । एवं सिद्धे सूत्रारम्भे आरम्भ्यते ।

अथ विध्यव्यपदेशे सर्वकत्वधिकारः* ॥ १ ॥

तत्र शास्त्रादौ अथेत्ययन्निपात आनन्तर्यापेक्षामङ्गलार्थः पूर्व-प्रकृतापेक्षोधिकारार्थश्चेति । मङ्गलार्थस्त्वावत् अथ प्रतिग्रहणे, नासति, मङ्गलादिमध्यावसानानि हि शास्त्राणि आयुष्मन्त्येव वी-रपुरुषाणि भवन्ति, शिष्याचार्ययोर्हितानि प्रथन्ते मङ्गलं । किं पुन-रथशब्दे मङ्गलार्थत्वमिति चेत् । अप्रश्नस्त्वावत्, यावता श्रौत्यन्ति-कस्तु शब्दस्यार्थेन सम्बन्धः । अथायन्निपातपठितेव्येस्त्वर्थेषु पश्यते, अथ अर्थग्रहणप्रश्नाधिकारानन्तर्यपृष्टप्रतिवचनमङ्गलार्थपूजाचरिते-ष्विति उक्तं मङ्गलार्थत्वं । अथ पूर्वप्रकृतापेक्षत्वे किं प्रयोजनं, कानि चास्य पूर्वप्रकृतानीति । उच्यते, अपेक्षितं हि शास्त्रेण वक्तव्यं भवति, लघुनोपायेन तत्सिद्धं भवति । कथमपेक्षत इति चेत्, लोकवेदयोर्वृत्तान्ते उत्तरत्वेन प्रयोगात् । दृश्यते चा-यमुभयोर्लोकवेदयोरस्मिन्नर्थे प्रयुज्यमानः । लोके तावत्, ओदनमपेक्ष्य तण्डुलपाकः कर्तव्यः, पर्येषणसिद्धान्येव मनसि कृत्वाथ तण्डुलमात्रं प्रति वक्तव्ये कृप्त ओदन इति, अथ शब्देन सर्वसाधनसम्पदं कृप्तां दर्शयति । तथा वेदे, पर्कादिसिमान्तं

* आद्यायणसूत्रे तु 'अथातः' इत्ययमेव विशेषः ।

सामसमाम्नायसिद्धमालोच्याह, अथ खल्वयमार्घप्रदेशो भवति, ऋषीणां पृथङ्नामगोत्राणां प्रकृतिरिति, एवं च प्रयोगमात्राद्यस्मात् पूर्वस्य साधनराशेः साध्यमर्थं प्रति प्रत्ययो भवति । अथोच्यते कान्यस्य पूर्वप्रकृतानीति, ब्राह्मण ऋग्यजुःसामसमाम्नायार्षेयकल्प गृह्यार्षेय धर्मशास्त्राण्यङ्गानि लोकश्चेति । ब्राह्मणन्तावत्, प्राण-प्रभृतिभिरुपतिष्ठेरंस्तदुक्तं ब्राह्मणेन, निरुक्ताञ्चानिरुक्ताञ्च गाय-तीति ब्राह्मणं भवति । ऋक्समाम्नायः, ऋचः सामेति स्वाहाकारान्तया तृतीयामिति, उत्तरा वामदेव्यं गोत्वा तस्यर्चा-नुजपेयुरिति । यजुः साम्नायः । महन्मेवोच इति, करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेति । सामसमाम्नायः, अग्निष्टयतोत्यवभृथसाम-त्यग्नायिरिति गायेदिति, उत्तराश्वैतं प्रत्याव्रजः स्तृचे वैकस्यां वा, तृचापत्तोनि तृचेषु त्रिरितराणोति । आर्षेयकल्पः, अग्ने-र्यास्किङ्कता गर्भाः कल्पेन यथैवार्षेयकल्पेनोक्तमिति चौरक-लम्भिः प्रत्यक्षविहितञ्चार्षेयकल्पेन तत्रानुमानं न विद्यत इति । गृह्यं, तस्मिन् सम्बत्सरमग्निमिन्धोत, यैकाग्नेः परिचर्यया तथा सर्वेषां यज्ञोपवीतोदकाचमने नित्ये कर्मोपयतामिति । आर्षेया-णि, दीक्षणीयायान्तार्ह्यसामनोगायेत्यमूषित्येते । धर्मशास्त्रं, आर्षेयोऽनूचानः साधुचरण इति । शिञ्जा, अद्भुतमविलम्बित-मिति । व्याकरणं, एतान्येवोहस्थानानि, अश्वाश्चतरेष्वश्व-तरीषु च यथार्थमूहेदिति । निरुक्तं, नैतन्भवानामार्माः सरस्वत्यान्तेषामेकोव्यर्णः । ज्योतिषं, उदगयन पूर्वपक्ष पुण्या-हसन्निपाते यज्ञकालोनादेश इति । छन्दोविचितिः, यथा

सवनं कृन्दांस्यादिशन् गायत्रैवानुसवनमाप्यायनमिति । लोकः, औदुम्बरोमुच्छ्रियन्, अन्वाहार्यपचनं प्रति यमुनामवभृथमभ्यव-
यन्तीति । अधिकारार्थः, खल्वपि लोके तावच्छुचये शीलवते
सम्यक्कृतपादोपसङ्गहाय अथास्मै शास्त्रमारभ्यते । तथा वेदे,
गवादीनधिकृत्याह, अथैष गौरथैष आयुरथैषोपचितिरिति ।
एवमाद्यथशब्दस्यार्थसम्बन्धा लोकवेदप्रत्ययाः । एवं ज्योति-
ष्टोमादीनां सहस्रसम्बत्सरान्तानां विधिमधिकृत्याहायेति । एव-
मर्थोऽयशब्द इति सिद्धं ।

विध्यव्यपदेशे सर्वक्रत्वधिकारः । विधेः अव्यपदेश इति
षष्ठीसमासः क्रियते । विधीयते विधानं वेति विधिः । महन्मेवोच
इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेत्येतदादि विधिर्वक्ष्यते । तदाद्यस्य
विधेरधिकारोद्गृह्यः । अव्यपदेशे, नव्यपदेशोव्यपदेशः । अन-
धिकृत्य कञ्चित्कृतमुपदिश्यमानोविधिः सर्वत्र भवति । व्यप-
देशः, अग्निष्टुत्स्नाग्नेयोनिगद इत्येतदादि विधिर्यपदेशविषय-
एव भवति । सर्वक्रतुषु सर्वशब्दो निरवशेषवाची, क्रमेण
सर्वक्रतूनामधिकारः । अधिकारोव्यापारः प्रसङ्ग इत्येकोऽर्थः ।
एष पदार्थः । अथ समुदायार्थः । एतदुक्तं भवति, अनधिकृत्य
कञ्चित्कृतं विधिरूपदिश्यमानः सर्वत्र भवतीति ।

एवञ्चेद्विधिरिति शक्यमवक्तुं, कस्मात्, निर्देशतः सिद्धेः ।
महन्मेवोच इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेत्येतदादिनिर्दिश्यत एव
विधिः । अव्यपदेश इत्येतदपि न वक्तव्यं, कस्मात्, सामान्य-
विशेषाभ्यां विधयो भवन्ति । तत्र सामान्योविधिरौत्सर्गिकः सर्वत्र

भवति, अतस्तस्य विशेषोऽपवादः । तत्रापवादेनाविशेषो बाधित्यते, तस्माच्छक्यमवक्तुं । सर्वकत्वधिकार इत्यत्रापि सर्वग्रहणं शक्यमवक्तुं, चतेपि सर्वग्रहणात्प्रसक्तमिदमन्यत्र विशेषग्रहणात् । अधिकारशब्दोऽप्यतिरिच्यत एव, कस्मात्, उक्तमधिकारार्थत्वमयशब्दस्येति, सर्वकत्वनघिहृत्यायशब्दः प्रवर्तते शास्त्रादाविति । अतः सर्वमिदं सूत्रं नारब्धव्यं । अथारभ्यते प्रयोजनं व्यक्तव्यं । नानारब्धव्यं, आरब्धव्यमेव, कस्मात्, अनारम्भे विधिर्न सिध्येत । तत्र यत्तावदुच्यते विधिग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः । कर्त्तव्यमेव । किमर्थं, शेषविध्युपसङ्गहार्यं, येपि विधयेन परामृश्यन्ते सूत्रकारेण तेषामपि प्रसङ्गः स्यादिति, विधिग्रहणन्तावत्संप्रातःसवने सवनमुखीयेष्वाहतेषूपहवमिच्छते लोकद्वारोयोपाकरणादि सिद्ध्यर्थं । अव्यपदेश इत्येतदपि न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः, अव्यपदेशग्रहणं विकल्प समुच्चयप्रत्याक्षायप्रसङ्गप्रतिषेधार्थं, एतेषामस्मिन्नेव शास्त्रे दर्शनात् । विकल्पस्तावत् दृश्यते, अभिप्रयायमभिषुण्वन्त्यभिक्रान्तै समानन्नाभिषुण्वन्ति प्रतिष्ठित्य इति सविकल्पः स्यादिति । तथा रथन्तरे वागोङ्कारयोः समुच्चयदर्शनात्, समुच्चयस्तु नानार्थत्वादिति । तथा प्रत्याक्षायोपि दृश्यते, सुत्यायां यज्ञसारथ्यहरहः सत्रे सत्रस्पृद्धोति । तदेतेषां प्रसङ्गोमाभूदित्यत आह अव्यपदेशे इति । यदुच्यते सर्वग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः, यदि ह्ययं सर्वशब्दं न कुर्यात्तथापि सति ये ताण्डके परिपठिता ज्योतिष्टोमादयः सहस्रसम्बत्सरान्तास्तेषामेवाधिकारो गम्येत । सोऽयमाचार्यः सर्वशब्दं करोति ।

येपि शाखान्तरे दृष्टाः एकाहाहीनसत्रेषु भूः सर्वमेधचतुर्थमार-
स्वत्यादयस्तेषामेवाधिकारः स्यादिति । यदुच्यते अधिकारग्रहणं
न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः, अधिकारग्रहणं नियमार्थं । कथं.
अयमधिकार आतिदेशिकान् सर्वान् अधिकारान् बाधित्वा आसू-
त्रसमाप्तेः स्यादिति । तस्माद्यदुक्तमारब्धव्यं सूत्रमिति तद्युक्तं ॥ १ ॥

एवं सिद्धे सर्वाधिकारे वक्ष्यत्याचार्यः, महन्मेवोच इति
करिष्यन् प्रतिग्रन्थयेतेति, तत्रायं संशयः किमियतैव प्रतिमन्त्रणं
क्रियतां अथ कृत्स्नेन मन्त्रेणेति । एतस्मिन् संशये सत्याहाचार्यः,

मन्त्रविधिश्चादिग्रहणेन* ॥ २ ॥

तत्र मन्त्रशब्दः प्रतीतशब्दार्थः कर्तृपदार्थको महन्मेवोचादिषु
यजुषु वर्त्तते । विधीयते विधानं वेति विधिः । आदिग्रहणेन
आदीयतेऽर्थोऽनेनेति आदिः । अयं सूत्रार्थः आदिगृहीतोमन्त्रः
कृत्स्नः प्रयोक्तव्य इति । अत्रोच्यते, यद्येवमर्थः, सूत्रारम्भो
न कर्त्तव्यस्तर्हि, ऋतेपि एतस्मादवगम्येत एतत्, आदिग्रहीतो
मन्त्रः कृत्स्नः प्रयोक्तव्य इति, परिपठितानामादिगृहीतोमन्त्रः
प्रयोक्तव्य इति । ननु सिद्धं गृह्यप्रामाण्यादेवैतदान्नायार्थत्वात्,
पदार्थाभिसम्बन्धाच्चेष्टविशेषविधिः तद्विषय इति चेत्, स्था-
लोपुलाकवत् । अन्यत्र यावद्यजुर्ग्रहणादुत्तरसूत्रारम्भाच्च, गृ-
ह्यप्रामाण्यात्तावन्मन्त्रान्तमव्यक्तं परस्यादिग्रहणेन विद्यादिति,
आन्नायार्थत्वादिति, यदि ह्यादिग्रहीतोमन्त्रः कृत्स्नो न प्रयु-

* द्राह्यायणोऽप्येवमेव सूचितवान् ।

ज्येष्ठान्नायेनर्थकः स्यात् । सार्थकेन चान्नायेन भवितव्यं ।
 अतश्च गम्यते कृत्स्नमन्त्रप्रसङ्ग इति । पदार्थाभिसम्बन्धादवगम्य-
 ते कृत्स्नमन्त्रप्रयोग इति । इह पदानां पारम्पर्येणार्थाप्यभि-
 सम्बन्धः, तन्मावत्वादिवत् । शेषविशेषविधेः शेषे यस्माद्विशेषवि-
 धिरागच्छति । सत्र एव ग्रहस्य भक्षये सुरैर्ऋ५ सह इत्युदस्य हरि-
 वदहरिकासु चेत्सुवीरन्निति, सति कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे एकदेशो-
 द्वारः सम्भवति । शेषविशेषविधिस्तद्विषय एवेति, स्थाली-
 पुलाकवत्, यथैकेनोदनसिक्थेन कृत्स्ना स्थाली परोक्ष्या खिन्ना
 नखिन्नेति । एकदेशेन पुलाकस्थानीयेन स्थाली स्थानीयोग्रन्थः
 कृत्स्नः परिचिह्यत इति । अन्यत्र यावद्यजुर्ग्रहणाद्यावद्यजुरनादिष्टा-
 न्तान् मन्त्रानिति । यावद्यजति समर्थन्तावत् प्रयोक्तव्यमिति ।
 अर्थवादोद्धारं विदधकृत्स्नं कृत्स्नमन्त्रप्रकरणप्रसङ्गं ज्ञापयति ।
 उत्तरसूत्रारम्भाच्च मन्यामहे कृत्स्नमन्त्रप्रकरण प्रसङ्ग इति ।
 उत्तरादिः पूर्वान्तलक्षणमिति, उत्तरस्य मन्त्रस्यादिना पूर्वस्य
 मन्त्रस्थान्तो लक्ष्यते, सति च कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे तल्लक्षणं सम्भ-
 वति । तदेवं सिद्धे कृत्स्नमन्त्र प्रयोगे यदुच्यते मन्त्रविधिश्चादि-
 ग्रहणेनेत्येतदनर्थकं, कस्मात्सूत्रारम्भ, अथारभ्यते प्रयोजनं वक्तव्यं,
 यदुच्यते सूत्रनारब्धव्यमारब्धमेवेत्यत्र ब्रूमः, कस्मात् सूत्रारम्भः
 अस्य विधेरप्रसिद्धेः । यत्तावदुच्यते गृह्यप्रामाण्यान्नारब्धव्यभि-
 त्यत्र ब्रूमः । तत्राप्येष एव विधिः कृत्स्नमन्त्रप्रयोगस्य ।
 यदुक्तं आन्नायार्थवत्त्वादिति पर्कादिवदेतद्गृह्यं । यथा पर्कादेः
 सिमान्तस्य सामसमान्नायस्य गवादिषु सहस्रसम्बत्सरान्तेषु न

सर्वस्य प्रयोगोदृष्टः । न च तावता तस्यान्तानमनर्थकं भवति पदार्थाभिसम्बन्धादिति यदुक्तमिति तत्र ब्रूमः । न ह्येकस्मात् पदार्थाभिसम्बन्धान्मन्त्रप्रयोगो भवति, रूपसम्पन्ना अपि हि श्रुत्या विधीयन्ते, तं प्रोहेद्वानस्यत्योसीतिवत्, दुर्विज्ञानत्वाच्च मन्त्राणां न ह्येषु प्रत्यक्षमस्त्यनृष्टेरतपसो वेति । शेषविशेषविधिरिति यदुच्यते, तत्र ब्रूमः । शेषविशेषविधिस्तद्विषयोऽपि गम्यते । स्थाली पुलाकवत् तद्विषय इति यदुक्तं, अनैकान्तिकोऽयं दृष्टान्तः, व्यभिचारकत्वादिति, एकेनौदनसिक्त्येन स्थाली न कृत्स्ना परोक्ष्यते, पाकवैषम्यादेव व्यभिचारित्वाददृष्टान्तः । अन्यत्र यावद्यजुर्ग्रहणादिति यदुक्तं, अनेन वचनेन प्रसक्ते कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे अयजति समर्थस्योद्धारो विधीयते, यदयुक्तमुत्तरसूत्रारम्भादित्येतदपि अनेनैव प्रत्युक्तं । एवमेतानि सूत्रानारम्भकारणानि प्रत्युक्तानि । तत्र यदुक्तमारम्भं सूत्रमिति तदुक्तं ।

मन्त्रविधिश्चादिग्रहणेन । अयमर्थः, आदिप्रदिष्टो मन्त्रः कृत्स्नः प्रयोक्तव्य इति । अथ विधिग्रहणं किमर्थमिति चेत्, अधिकृत-एव विधिर्विध्यव्यपदेश इति । अत्रोच्यते, विधिग्रहणेन तद्वा एतत्सुब्रह्मण्यमाह्वयं यजमानं वाचयतीति एवं त्रिराह्वयेति विधादि गृह्यते । अथ चशब्दः किमर्थमिति अर्धादि च विधिर्भवति इदमन्त्रमयं रस इमा गावः सहश्रियेति । अपर आह, मन्त्रविधिश्चादिग्रहणेनेति यथा यजुःसमान्वाये मन्त्रः पठितः तथा प्रयुज्यते । सम्वार्जने संमृजन्वित्यस्य पुनन्वित्यनेन प्रत्यान्वा-

योमा भूदैरवदिति, मद्यन्तेजसे ब्रह्मवर्चसायेति च ममायुष इत्यस्य च प्रत्यान्नायो माभूदित्यत आदिग्रहणेनेत्याह । अथ वा च शब्दः समुच्चयार्थः । आदिग्रहणेनाव्यपदेश इति वर्त्तते अववृष्ट-
तत्तादिवत् । एवमुक्तार्थं सूत्रं ॥ २ ॥

एवं मन्त्रविधिश्चादिग्रहणेनेति सिद्धे कृत्स्नमन्त्रप्रयोगे अथ मन्त्रान्तः कथं विज्ञातव्य इत्यत्रोच्यते ।

उत्तरादिः पूर्वान्तलक्षणं* ॥ ३ ॥

उत्तरस्य मन्त्रस्यादिना पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तो लक्ष्यते, तल्लक्षणं उत्तरादिः पूर्वान्त इति । सिद्धे लक्षणग्रहणं किमर्थमिति चेत्, अत्रोच्यते । यदि ह्ययं लक्षणग्रहणं न कुर्यादुत्तरस्य मन्त्रस्यादिः पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तः स्यात्, एवं पूर्वस्य मन्त्रस्यान्तस्य उत्तरस्य मन्त्रस्य चादेः संसर्गः क्रियेत, एवं मा भूदित्यत आह लक्ष-
णमिति ॥ ३ ॥

इह वृत्तप्रतिमन्त्रणादीनि कर्माण्युपदेक्ष्यन्ते एकं कर्त्तारमधि-
कृत्य, अविशेषचोदिताश्च त्रय उद्गातारः । र्यात्वित्याहुर्वाचान्यान्-
त्वित्वा वृणते कस्मादुद्गातारो वृता आर्त्विज्यं कुर्वन्तोति । तत्रेदं
संश्लेषे अविशेषचोदितानां सर्वेषां प्राप्तौ कस्येमानि भवन्ति, अत
आह आचार्यः ।

**एकश्रुतिविधानान्मन्त्रान् कर्माणि चोद्गातैव कुर्या-
दनादेशे* ॥ ४ ॥**

* द्राघ्यायणोप्येवमेव ।

एकवचनश्रुत्या ये विधीयन्ते, त एकश्रुतिविधानाः महन्मे-
 वोच इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेत्येवमाद्या मन्त्राः । कर्माणि
 च पृथक्सावित्रोपादैर्मधुपर्कस्य पिवेदित्येवमादीनि उद्गातैव
 कुर्यादनादेश इति, आदेशादन्यत्रानादेशे । आदेशः, प्रस्तोता
 हविर्धानं गच्छेत् मध्यन्दिने ऊतआदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ता भवति ।
 अथ वा एकश्रुतिविधानाद्धेतोः उद्गातैवोक्तः, एकस्य श्रुतौ
 विधानं उद्गाता सामवेदेनेति । अथैवशब्दः किमर्थमिति चेत्,
 अवधारणार्थः । सामान्यत्वादुद्गातृशब्दस्य यस्यैवानन्यशब्द संयोगः
 स एव मुख्यः । अनादेशग्रहणस्य प्रयोजनमुक्तं प्रथममूत्रेण ॥ ४ ॥

उक्तमुत्तरादिः पूर्वान्तलक्षणमिति, एतल्लक्षणं महदादीनां
 यजुषां उत्क्रान्तिरसीति पर्यन्तानां येषु पुनरिदं लक्षणं न सम्भवति,
 तामुच्छ्रयतीत्येवमादिवत्, तेषां कः प्रयोगः इत्यत्राह ।

यावद्यजुरनादिष्टान्तान् मन्त्रान्* ॥ ५ ॥

येषां मन्त्राणामन्तोनादिश्यते तान् एव यजुः प्रतीयात्
 तेषु यावदेव यजति समर्थन्तावदेव प्रयोक्तव्यमिति । यर्थवादा
 मध्ये पठितास्तेषामुद्धार इति ॥ ५ ॥

उक्तं मन्त्रविधिश्चादिग्रहणेनेति, तत्रोक्तं महदादिषु य-
 जुःषु मन्त्रशब्दोऽस्य वर्त्तत इति । अथ चक्षुःसाक्षां को विधिरित्य-
 त्वाह ।

* द्राह्मण्यशौष्येवं । मन्त्रादिति का० पु० पाठः ।

ऋचश्चादिग्रहणेन* ॥ ६ ॥

समान्नाये या ऋक् तस्या ऋचः आदिग्रहणेन विधिर्भवति । अवधूय पवित्रमुदग्दशमवाङ्गाभि वितनुयुः पवित्रं त इति । साम्न-
श्चेति च शब्दः, साम्नश्चादिग्रहणेन विधिर्भवति, अध्वर्युप्रेषितस्य-
ग्नाधिरिति गाद्येदित्यादिवत् । आदिनेति सिद्धे ग्रहणं किमर्थमिति
चेत्, उच्यते । आदिना च ग्रहणेन चेत्येवमर्थं ग्रहणं अग्निष्ट-
यतीत्यवमृचसामदितिवत् ॥ ६ ॥

इति परिभाषा ।

उक्तं कर्माण्युद्गातैव कुर्यादनादेशे, तत्रोद्गातेत्युक्ते किं लक्षणं
पुनरुद्गातारं कुर्यादित्युच्यते । तदुद्गातलक्षणं विवक्षुराचार्यः सा-
धारणत्वादृत्विगुणानां सर्ववर्जिजोऽधिकृत्य लक्षणमारभते ।

ऋत्विगार्षेयोऽनूचानः साधुचरणोवाग्म्यन्यूनाङ्गे-
नतिरिक्ताङ्गे द्वयसतश्चानतिकृष्णोऽनतिश्चेतः* ॥ ७ ॥

ऋत्विगिति जातिशब्देन । ऋत्विक्, अर्षेयः, अनूचानः, साधु-
चरणः, वाग्मी, अन्यूनाङ्गः, अनतिरिक्ताङ्गः, द्वयसतश्च, अनति-
कृष्णः, अनतिश्चेतः, दशपदं सूत्रं । अथेदानीमर्थोवक्ष्यते । ऋ-
त्विक्, ऋतौ यजतीति ऋत्विक्, प्रजापतिरकामयत ब्रह्मस्थां प्र-
जायेयेति स आत्मन् वृत्त्यमपश्यन्तत ऋत्विजोऽयजत यदृच्याऽयजत
तदृत्विजामृत्त्विकत्वं । ऋत्विक् कस्मादोरिणः, ऋग्यष्टा भवतीति

* ब्राह्मणयोगेयं ।

शकपूणिः, ऋतुयाजो भवतीति नैरुक्ताः । आर्षेयः, ऋषेरपत्य-
 मर्षेयः, ऋषिदर्शनात् स्तोमान्दर्शेत्यौपमन्यवः, तद्यदेनांस्तप-
 स्यमानान् ब्रह्म स्वयं त्वभ्यानर्षं तदृषीणामृषित्वमिति विज्ञायते,
 आदशमात् पुरुषादव्यवच्छिन्नं आर्षं यस्य स आर्षेयः । अनूचानः,
 अनूक्तवाननूचानः शिष्येभ्योविद्यासम्प्रदानं यः कृतवान् सोऽनूचानः ।
 साधुचरणः, साध्विति प्रशंसा, प्रशस्तकर्मत्यर्थः, बह्व ब्राह्मण-
 कर्मस्ववस्थितः । वाग्मी, वक्तुं समर्थः, अथ वा संस्कृतवाक् वाग्मी,
 योहि संस्कृतां वाचमुच्चारयति स वाग्मी, कः पुनर्वाचः
 संस्कारः, शब्दार्थन्यायेभ्योऽवगमः, यस्त्वेवं लक्षणां वाचमुच्चारयति
 स वाग्मी, न यो बह्वतरं वचनमनर्थकं भाषते तद्धि वाक्कुला-
 यालमित्युच्यते, योहि बह्वभाषणः स न वाग्मी वाचालो वा-
 चाट इत्युच्यते, वाचोऽग्निन्यालजारचौ बह्वभाषिणीति, सर्वथा
 यः प्रतिवचनसमर्थः स वाग्मी, योहि पृष्ठः सन् न्यायेन
 प्रतिवचनं प्रददाति, स वाग्मी, मतिद्वेधे उत्पन्ने संशयच्छेत्ता,
 उदाहरणं चात्र कौषीतकिनः, कस्मात्कौषीतकीनां न कश्चनातोव
 जिहोते यज्ञावकीर्षाहीत्यप्रतिवचनदानात् । अन्यूनाङ्गः, ऊन-
 मेव न्यूनं न न्यूनाङ्गः, स अन्यूनाङ्गः । अनतिरिक्ताङ्गः, अङ्गानां
 चातिरिक्ता पुरुषलक्षणे सिद्धा, तत्र चोक्तं, ज्योतिषं पूर्वप्रकृत-
 मिति, तस्य चाङ्गं पुरुषलक्षणं, चतुःषष्ठ्यङ्गत्वात् । द्वयसतश्च,
 प्रमाणतश्च अन्यूनः, अनतिरिक्तः, प्रमाणे प्रमाणे द्वयं द्वयं समं
 यस्य स द्वयसतः । अन्येषां द्वे सतश्चेति पाठः । तेषां कारिकयार्थो
 वर्ण्यते, अधश्चोर्द्ध्वञ्च नाभेस्तु समोयस्मात् प्रमाणतः । पादाङ्गुष्ठा-

ङ्गविष्टम्भः स वै द्वेसत उच्यते इति । अनतिकृष्णः, न अति-
कृष्णः अनतिकृष्णः । अनतिश्वेतः, न अतिश्वेतः अनतिश्वेतः ।
अपरे वयसि निपातयन्ति, कृष्णश्वेतशब्दो नातिबालो नातिवृद्ध
इति एवमुक्तार्थं सूत्रं ॥ ७ ॥

ऋत्विजां लक्षणमुक्तं, अथ याज्यः किं लक्षणः स्यादिति अत-
आह ।

याज्यश्च प्रथमैस्त्रिभिर्गुणैर्व्याख्यातः* ॥ ८ ॥

आर्षेयः अनूचानः साधुचरण इति । अथ वा याज्यश्च एवं लक्षणः
थादृग्लक्षणाऋत्विजः । प्रथमैर्वा त्रिभिर्गुणैर्व्याख्यातः । लुप्तविभाषं
सूत्रं । गुणग्रहणं चत्रियवैश्ययोर्ग्रथासम्भवं गुणा ग्राह्याः ॥ ८ ॥

सोमप्रवाकमकरिष्यन्नमः सोमाय राज्ञ इत्युक्त्वा
प्रत्याचक्षीत* ॥ ९ ॥

साम्प्रतं विधिर्विवक्षितः, सोमं प्रब्रूते, सोमप्रवाकः, तम-
करिष्यन् कर्म नमः सोमाय राज्ञ इत्येतद्यजुरुक्त्वा प्रत्याख्यानं कु-
र्यात् किञ्चिदेव व्याक्षेपं कृत्वा अपरुषं प्रत्याचक्षीत । अथ करिष्यत
एव, तावद्विधौ वक्तव्ये कस्मादकरिष्यतः पूर्वमुच्यते प्रत्याख्यानमात्रस्य
वक्तव्यत्वादकरिष्यतः पूर्वमुक्तं, करिष्यतो हि वृत्तप्रतिमन्त्रणादिः
समिदाधानाहवनीयोपस्थानान्तोविधिर्वक्तव्यः स उच्यते ॥ ९ ॥

अकरिष्यतोविधिरुक्तः, अथ करिष्यतोविधिं विवक्षुराह ।

महन्मे वोच इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेत्* ॥ १० ॥

महन्मे वोचदत्यनेन यजुषा करिष्यन् प्रतिमन्त्रणं कुर्यात् ॥ १० ॥

तन्न जह्यादप्रोक्तेपि करिष्यामीति विदित्वा* ॥ ११ ॥

तत् वृतप्रतिमन्त्रणं यजुः न जह्यात् नेत्सृजेत् अप्रोक्तेपि
सोमप्रवाकेणेति करिष्यामीति विज्ञाय । कोस्य विषयः सा-
द्यक्ताः† ॥ ११ ॥

अथ वृतप्रतिमन्त्रणं कृत्वा अनन्तरं सोमप्रवाके किं प्रतिपत्त-
व्यमित्यत्राह ।

आवथः ससोमप्रवाकाय लवणमन्नन्दध्राहारयेत्* ॥ १२ ॥

आवसन्ति तमित्यावसथः, सोमं प्रब्रूते सोमप्रवाकः, तस्मै
सोमप्रवाकाय तादर्थ्यं चतुर्थी । लवणमन्नं लवणेन सम्यक्मन्नं
लवणमन्नन्तत् दध्रा सह हारयेत् भोजयेत्, एवं सूत्रार्थः । आ-
वसथश्च सोमप्रवाकाय कर्त्तव्यः । तत्रैव चास्य भोजनन्नेय-
मिति ॥ १२ ॥

प्रहिणुयात् प्रस्तोतृसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्यः* ॥ १३ ॥

सोमप्रवाकायान्नं हारयित्वाथानन्तरं प्रहिणुयात् प्रस्तो-
तृसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्यः, प्रहिणुयात् प्रेषयेदित्यर्थः ।

* ब्राह्मण्यणोप्येवं । † असमोचोनः पाठः किन्तु पुस्तकत्रयेऽपि
समानत्वात् तादृश एव रक्षितः ।

प्रस्तोता च सुब्रह्मण्यश्च प्रस्तोतसुब्रह्मण्यौ पूर्वं कर्मण आरम्भात्
अथ वा तादर्थ्यं चतुर्थी यानि पुरस्तात् कर्माणि तार्क्ष्यसामादी-
नि तदर्थं ॥ १३ ॥

उक्तं प्रहिणुयात् प्रस्तोतसुब्रह्मण्याविति । तयोः कर्मार्थं प्रा-
गामनं । कर्माणि च देवयजने क्रियते । अत आचार्यो देव-
यजनलक्षणं विवक्षुराह ।

प्रागुदक्प्रवणन्देवयजनं लोमशमवृक्षं समं* ॥ १४ ॥

प्रागुदक्प्रवणं देवयजनं । आपः प्राच्य उदीच्यो वा यत्र ग-
च्छन्ति । अथ वा प्रागुदीचीदिशं यत्रापः प्रवर्तन्ते तत् प्रागुदक्-
प्रवणं चात्वालसारिण्योयत्रापः स्युरित्यर्थः । देवयजनं देवा
अस्मिन्निज्यन्त इति देवयजनं । लोमशं, अतिलोमशं तृणौषधि
बहुलमित्यर्थः । अवृक्षन्नास्मिन् वृक्षाः सन्त्यवृक्षं । समं, यत्र नवि-
षमाभूमिस्तत्समं । एवं लक्षणं देवयजनं स्यात् ॥ १४ ॥

किञ्च ।

पुरस्ताच्चास्यापः स्युः* ॥ १५ ॥

पुरस्तादिति दिङ्निज्यमः क्रियते । पूर्वप्रदेशे देवयजनस्य
आपः स्युरिति च शब्दः क्रियते । पुरस्तान्नियमः अन्यासु च
दिक्षु विप्रतिषेध इति । अस्थेति समीपलक्षणा षष्ठी, स्युरिति स्वभा-
वतः स्युर्न क्वचिमा इति ॥ १५ ॥

उक्तं च स्वभावतः स्युरिति । अथ पुनरुपपत्तिर्न स्यात् ततः किं स्यात् । अत्रोच्यते ।

तदभावे महावृक्ष उदपानोमहापथो वा* ॥ १६ ॥

तदिति पूर्वनिर्देशः, तासामभावः, भवनं भावः, न भावः अभावः, अपामभावे महावृक्षादयः स्युः । महांश्चासौ वृक्षश्च महावृक्षः आन्महतः समानाधिकरणजातीययोरित्याकारः । अपरे वर्णयन्ति उदुम्बर इति । प्राजापत्य उदुम्बरः प्रजापतिर्वाव महा- निति पूर्व एव तु साधीयान् । महतः समानाधिकरण इति । उदपानः कूपः । देशान्तरगामी पन्था महापथः ॥ १६ ॥

न चास्य स्थलतरमदूरे स्यात्* ॥ १७ ॥

एवं लक्षणं चैव स्यात्, न चास्य देवयजनस्य स्थलतरं समीपे स्यात् आतिशायनिकस्तरः प्रत्ययो देवयजनमपि न स्थले भव- तोत्येतद्दर्शयति । स्थलतरः पर्वतः, अस्थेति सर्वेषु कल्पेषु स्यात् अनन्तरस्य विधिर्माभूदिति ॥ १७ ॥

देवयजनमात्रञ्च पुरस्तात्* ॥ १८ ॥

न चास्य स्थलतरमदूरे स्यादित्युक्तं । किञ्च देवयजनप्रमाणं चास्य पूर्वे प्रदेशे स्थितं न स्यात् ॥ १८ ॥

* द्राष्टव्ययोग्येवं ।

विपर्यस्याभिचरणीयेषु, स्थलादन्यद्देवयजनमा-
त्राच्च* ॥ १९ ॥

उक्तमविशेषेण देवयजनलक्षणं । अथाभिचरणीयेषु विशेषवि-
वक्षुराह । विपर्यस्याभिचरणीयेष्विति । यदिदं देवयजनलक्षण-
मुक्तं एतदभिचरणीयेषु विपर्यस्तं भवति । विपर्यासः प्रातिलो-
म्यं । किं सर्वमेव विपर्यस्तं नेत्युच्यते । किन्तर्हि, स्थलादन्य-
द्देवयजनमात्राच्च । विपर्यासेऽपि सति नैव स्थलतरमदूरे स्याद्देवय-
जनमात्रञ्च पुरस्तान्नैव स्यात् ॥ १९ ॥

स्वयं व्रजेत् क्रय उपवसथ्ये वा† ॥ २० ॥

उक्तं ग्रहिण्यात्प्रसोदसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्य इति ।
अथ तस्य गमनकालः क इति । अत्रोच्यते । आत्मना गच्छेत्
क्रये उपवसथ्ये पुनः स्वयं व्रजेदनाहृतोपि ॥ २० ॥

उदङ्हेःव तु गृहेभ्यः प्रथमं देवो देवमेत्विति† ॥ २१ ॥

अथ तस्य गमनक्रिया उच्यते । उदङ्हेःव तु गृहेभ्यः प्रथमं
निष्क्रामेत् । देवो देवमेत्वित्यनेन यजुषा । अथैव शब्दः किमर्थं
उच्यते । अन्यतोपि गन्तव्ये उदङ्हेःव तावत् प्रथमं प्रस्थानं कुर्यात् ।
अथ तुशब्दः किमर्थं उच्यते । अन्यतो द्वारेष्वेवं ॥ २१ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवं किन्तु तेनात्र सूत्रद्वयं कृतं । † ब्राह्मयणोऽप्येवं ।

दूरं ब्रजित्वा विहाय दौष्कृत्यमिति* ॥ २२ ॥

दूरमध्वनोगत्वाल्पेवशिष्टे विहाय दौष्कृत्यमित्येतत् यजुर्जपेत् ।
विहाय दौष्कृत्यं ब्रजामीत्यस्याध्याहारमपरे वर्णयन्ति । अपरे या-
वद्गृहणं कस्मादवचनात् ॥ २२ ॥

बद्धानामासीति पन्थानमापद्य† ॥ २३ ॥

देवयजनगामी यः पन्था तमापद्य अनन्यगामिनं बद्धाना-
मासीत्येतत् यजुर्जपेत् ॥ २३ ॥

उत्तरं वेद्यन्तमाक्रम्य दक्षिणमीक्षमाणः पितरोभू-
रिति† ॥ २४ ॥

यस्योपवसथ्येऽङ्गि आगमनं भवति स देवयजनमहावेदेरु-
त्तरमन्तमाक्रम्य दक्षिणमन्तमीक्षमाणः पितरोभूरित्येतद्यजुर्जपेत् ।
यस्य पुनः क्रयेऽङ्गि आगमनं भवति स पत्नीसंशालायां वेदिमा-
क्रमते महावेदेरभावात् ॥ २४ ॥

यजुरन्तरयेन्वाहारन्धानञ्जप्यः* ॥ २५ ॥

यजुषामन्तरयेऽन्वाहारन्धानजप्योमन्यते । अन्तरयस्यागः,
उत्सर्गः । अन्वाहरणमन्वाहारः अनुत्सर्ग इत्यर्थः । कः पुन-
र्विषयः । सान्निपातिकोविधिः । तत्रानुजपः अन्तेपार्थः ॥ २५ ॥

* द्राष्टव्यायणोप्येवं ।

† द्राष्टव्यायणोप्येवं किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतं ।

उपेक्षणं शाण्डिल्यः* ॥२६॥

उपेक्षणं वर्जनमकरणमित्यर्थः । एवं शाण्डिल्योमन्यते । कस्मात्
निमित्तापायात् । अपर आह । पितरोभूरिति कृत्स्नं यजुः
अन्तरितं समाम्नाये । त्रयोहनु वै पितरः अवमा ऋवा काव्या इति ।
तस्यान्वाहारन्धानं जप्योमन्यते । कस्मादलोपात् । उपेक्षणं वर्जनं
शाण्डिल्यः कस्मादपाठात् ॥ २६ ॥ १ ॥

इति प्रथमस्य प्रथमा कण्डिका ॥

अथ द्वितीया कण्डिका ।

उक्तं स्वयं व्रजेत् क्रय उपवसथ्येवेति । तत्र उदङ्घ्रेःव तु गृहेभ्यः
प्रथममित्युद्गाढकर्म प्रकृतमेतदादि । तत्रोक्तमुत्तरं वेद्यन्तमाक्रम्य
दक्षिणमोक्षमाणः पितरो भूरित्येतद्यजुर्जपेदिति । अस्यानन्तरं
मधुपर्कविधिर्विवक्षितः । तं विवक्षुराह ।

पृथक् सावित्रीपादैर्मधुपर्कस्य पिबेत्* ॥ १ ॥

पृथक् नानेत्यर्थः । सावित्रीपादैः सविता देवता यस्याः सेयं
सावित्री तस्याः पादैः पिबेत् । मधुना पृक्तन्दधिपयःकृतान्नं
वा मधुपर्कः । दधनि पयसि वाय चाकृतान्ने मधु दध्यान्मधुपर्क-
मेतदाहुः । दधिमधुशलिलेषु सक्तवः पृथगेवेति विहितास्त्रयस्तु
मन्याः । तस्य मधुपर्कस्य पिबेत् अस्येति अवयवलक्षणा षष्ठी ।

* ब्राह्मयज्ञोपनिषद् ।

कथं पिवेद्यथा शेषः स्यादिति । ननु सावित्रीपादैरिति सिद्धे किं पृथक् ग्रहणमिति । उच्यते । उक्तं, सविददेवता सावित्री-
ति । एवं सर्वासां सविददेवतानां प्रसङ्गः प्राप्तः । अत आचार्यः
पृथक्ग्रहणं करोति । यस्य ऋक्समाम्नाये पृथगाम्नानन्त्येति ।
ननु यद्येवमर्थं न तस्मान् मुख्या अद्य नो वेदेत्येतां सावित्रीमुत्सृज्य
गौणीं गृह्णीयात् । तन्न, इयमेव मुख्या । कथं मुख्येति चेत् । उ-
च्यते । अथोपसीदत्यभिधीहि भोः सावित्रीं मे भवाननुब्रवीत्विति ।
अस्मिन्नेतस्या एवानुवचनं । तस्या उत्तरा ऋक्समाम्नायाभि-
व्यक्तेषु सावित्री चतुर्थी भवतीत्येतस्या एव श्रुतौ विधानं । तथा
शाखान्तरोयायामथावशिष्टायां श्रुतौ एतामेव प्रतिजानते । तस्मात्
पृथक्ग्रहणं नानार्थत्वादेवमुक्तं ॥ १ ॥

तत्रैतदाहरन्ति विष्टरं पादप्रक्षालनमर्थ्यमाचम-
नीयं मधुपर्कमिति* ॥ २ ॥

तत्र तस्मिन् मधुपर्कविधौ एतदानयन्ति । विष्टराद्याहरण-
कर्म कर्तव्यनियमार्थं ब्रह्मवचनं । दर्भासनं विष्टरः । पादप्रक्षाल-
नार्थं उदकं पादप्रक्षालनं । अर्घ्यार्थमुदकमर्थ्यं । आचमनार्थमु-
दकमाचमनीयं । मधुपर्क उक्तलक्षणः । अथ तत्र ग्रहणं किमर्थ-
मिति चेत् । उच्यते, मधुमन्योदमन्ययोर्मधुपर्ककल्पार्थं । ते च
वक्ष्यन्ते । तत्र तत्रैतदाहरन्ति विष्टरादि ॥ २ ॥

* द्राक्षायणस्तु अर्हयिष्यन्त आहरन्ति विष्टरौ पाद्यमर्थ्यं इत्येव
विशेषं सूचितवान् ।

तस्य पिबेत्* ॥ ३ ॥

तस्य मधुपर्कस्य पिबेत् । कथं ॥ ३ ॥

इददन्नमयं रस इमा गावः सहश्रियेति तु पुर-
स्तादेकैकस्य* ॥ ४ ॥

सावित्रीपादस्येति शेषः । तुशब्दो विशेषणार्थः ॥ ४ ॥

वाग्वहु बहु मे भूयादिति प्रथमस्योपरिष्ठात् प्राणो-
वै वाचो भूयान् बहुर्मे भूयो भूयादिति द्वितीयस्य
मनो वाव सर्वं सर्वं मेभूयादिति तृतीयस्य* ॥ ५ ॥

सावित्रीपादस्योपरिष्ठादिति वर्तते । प्रथमद्वितीयतृतीयग्रहणं
चतुर्थनिषेधार्थं । तूष्णीं चतुर्थमिति प्राप्ते ॥ ५ ॥

सर्वे स्वाहाकारान्ताः* ॥ ६ ॥

सर्वे भक्षमन्त्राः स्वाहाकारान्ताः । स्वाहाकारान्ता इति
बहुवचनात् सिद्धेः किमर्थं सर्वग्रहणमिति चेत् उच्यते । मधुमन्था-
दीनामपि भक्षमन्त्राः स्वाहाकारान्ताः स्युरित्येवमर्थं सर्वग्रहणं ॥ ६ ॥

रसोसि वानस्पत्यो रसं मयि धेहीति मधुमन्थस्य
पिबेदिति गौतमो, वानस्पत्य इति प्रवचनं† ॥ ७ ॥

* एतानि ब्राह्मयज्ञीयेऽत्र न सन्ति ।

† ब्राह्मयज्ञीयेऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं ।

रसोऽसि वानस्पत्य इति । अनेन मन्त्रेण मधुमन्थस्य पिवेदिति
गौतम आचार्य आह । यच्चोक्तं विष्टरादीनि द्रव्याण्येकैकशस्त्रि-
स्त्रिर्वेदयेरन्निति, तत्र मधुमन्थस्यावेदने प्राप्ते आह । वानस्पत्य
इति प्रवचनमिति । वानस्पत्यो वानस्पत्य इत्यावेदनन्तिः ॥ ७ ॥

तथा दधिमन्थोदमन्थयोः, पयस्योपयस्य इति तु
रसादेशः* ॥ ८ ॥

यथा मधुमन्थस्य तथा दधिमन्थोदमन्थयोः पिबेत् । तेन प्रका-
रेणेत्यर्थः । अयं तु विशेषः । पयस्योपयस्य इति तु रसादेशः । वा-
नस्पत्य इत्येतस्य स्थाने स्यातामित्यर्थः । रसोऽसि पयस्य रसोऽस्यो-
पयस्यः, यथासङ्गं ॥ ८ ॥

एते नैव प्रवचने कालिन्दः सारस्वत इति वा† ॥ ९ ॥

एते एव पूर्वोक्तप्रवचने दद्यात् । पयस्योपयस्य इति । का-
लिन्दः सारस्वत इति वा, यथासङ्ग्येन ॥ ९ ॥

शेषं ब्राह्मणाय दद्यात्† ॥ १० ॥

उक्तं मधुपर्कस्येत्यवयवलक्षणा षष्ठी क्रियते । तत्र पानमुक्तं ।
अथ शेषे का प्रतिपत्तिरिति । उच्यते । शेषं ब्राह्मणाय दद्यात्
पुत्रादेः ॥ १० ॥

* ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं ।

† ब्राह्मणायणोप्येवं ।

तदभावेऽङ्गिः संप्रेक्ष्याब्राह्मणाय* ॥ ११ ॥

शूद्रवर्जं । उच्छिष्टयोग्ये पुत्रशिष्याभावेऽङ्गिः संप्रोक्ष्य क्षत्रिय-
वैश्ययोः ॥ ११ ॥

कुरुतेति गवि प्रोक्तायां ब्रूयात्* ॥ १२ ॥

उक्तं आचान्तोदकाय गौरिति नापितस्तिर्ब्रूयात् । एवं
गवि प्रोक्तायां कुरुतेति ब्रूयात् ॥ १२ ॥

उत्सृजत गां तृणानि गौरत्विति वा† ॥ १३ ॥

कुरुतेति ब्रूयादेवं वा ॥ १३ ॥

सर्वेषां यज्ञोपवीतोदकाचमने नित्ये कर्मोपयतां‡ ॥
॥ १४ ॥

उद्गातुकर्मोक्तं । अथ सर्वेषां साधारणमुच्यते । सर्वेषामुद्गा-
तृणां यज्ञोपवीतञ्च उदकाचमनञ्च एते च नित्ये कर्म कुर्वतां
एवं यज्ञोपवीती भवत्येवमाचान्तोदको भवतीति । यज्ञोपवीतञ्च
उदकपूर्णाञ्च कमण्डलुं । आचमन्ति तस्मादित्याचमनं । यज्ञो-
पवीतनित्यत्वे ब्रह्मचर्यं ज्ञापयति । अथ सर्वग्रहणं किमर्थं ।
उच्यते । सुब्रह्मण्यं चतुर्थानां ब्रह्मपञ्चमानां यजमानषष्ठानां
सम्बन्धस्तदर्थं ग्रहणं ॥ १४ ॥

* ब्राह्मयज्ञोपवीतं ।

† ब्राह्मयज्ञे विशेषोऽस्ति ।

‡ ब्राह्मयज्ञोपवीतं किन्तु च्छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

अव्यवायोऽव्यावृत्तिश्च यज्ञाङ्गैः* ॥ १५ ॥

न व्यवायः अव्यवायः, न व्यावृत्तिः अव्यावृत्तिः, अन्तरा-
गमनं व्यवायः, अनभिमुखता व्यावृत्तिः । केनाव्यवायोऽव्यावृत्तिश्च
यज्ञाङ्गैः, कर्मोपयतामिति वर्त्तते ॥ १५ ॥

प्राङ्मुखकरणमादेशादन्वयः ॥ १६ ॥

प्राङ्मुखकरणमादेशादन्यत्र स्यात्, आदेशः प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठ-
श्चिरसि गायत्र्यायेदिति । चशब्दः समुच्चयार्थः, अव्यवायो-
ऽव्यावृत्तिश्च यज्ञाङ्गैरनादेश इति ॥ १६ ॥

क्रीते राजनि सुब्रह्मण्य उत्तरेण सोमवहनं गत्वान्तरे-
णेषे शमीशाखां पलाशशाखां वा सपलाशां पाणौ कृत्वा-
ऽवतिष्ठेत् ॥ १७ ॥

उक्तं प्रहिणुयात् प्रस्तोतुसुब्रह्मण्यौ पुरस्तात्कर्मभ्य इति । तत्र
सुब्रह्मण्यं कर्म विवचुरिदं सूत्रमारभते, क्रीते राजनि सुब्रह्मण्य
इति । अथ कस्मात् कर्मभेदः क्रियते, प्रस्तोत्रोच्यं तावद्वक्तव्यं पूर्वं
तार्क्ष्यसामादीनामित्यत्राह कृताकृतत्वात् तार्क्ष्यसामादीनां क्रम-
भेद इति । क्रीते राजनि क्रीते सोमे, सुब्रह्मण्य इति कर्तृनिर्देशः
उत्तरेण सोमवहनं गत्वा उत्तरेणेति दिङ्मयः, गत्वेति
क्रियोपदेशः । अन्तरेणेषे सोमवहनेषयोरन्तराले शमीशाखां पलाश-
शाखां वा सपलाशां दक्षिणेन पाणिना गृहीत्वावतिष्ठेत् ॥ १७ ॥

* द्राक्षाद्यणोऽप्येवं, किन्तु तत्र द्वेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† द्राक्षाद्यणोऽप्येवम् ।

अध्वर्युसम्प्रेषः सर्वत्राकाङ्क्षेत् सुब्रह्मण्यायाम्* ॥१८॥

संप्रेषणं संप्रेषः तम् आकाङ्क्षेत् तावत्प्रतीतेत यावत् संप्रेषण-
मिति सर्वत्र ग्रहणं सर्वासु सुब्रह्मण्यासु न केवलं शाकत्या-
मिति ॥ १८ ॥

रश्मौ धारयंश्चाखया॥ प्रेष्ठोद्गावौ दक्षिणं पूर्वं ॥ १९ ॥

रश्मौ अभिशू प्रग्रहावित्यर्थः धारयन् सव्येन पाणिना शाखया
दक्षिणेन पाणिना गृहीतया प्रस्थापयेत् गावौ सोमवहनयुक्तौ
दक्षिणं पूर्वम्, दक्षिणस्यां धुरि यो युक्तस्तं पूर्वं पश्चादुत्तरमि-
त्यर्थः ॥ १९ ॥

सुब्रह्मण्योमिति त्रिराङ्गयेत्प्राचि वर्त्तमाने† ॥ २० ॥

प्राङ्मुखे वर्त्तमाने सुब्रह्मण्योमिति प्रणवं त्रिर्ब्रूयात्, वर्त्तति-
र्गत्यर्थः ॥ २० ॥

षट्कृत्वः प्रतीचि* ॥ २१ ॥

प्रत्यङ्मुखे वर्त्तमाने षट्कृत्वः प्रणवं ब्रूयादिति वर्त्तते ॥ २१ ॥

पूर्वेण पत्नीशालां विमुक्ते क्दिषि शाखामवगुह्य
तामेवैषामनूत्क्रम्य‡ यथार्थं स्यात् ॥ २२ ॥

* ब्राह्मण्योऽप्येवम् ।

† प्रेष्ठेदिति ब्राह्मण्यः । तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मण्ये मध्यमया वाचेत्यधिकमस्ति ।

§ ब्राह्मण्ये किञ्चिदधिकमस्ति ।

पत्नीशालायाः पूर्वप्रदेशे विमुक्ते अर्द्धविमुक्ते सति क्वदिषि
च्छादनकटे शाखाम् अवगुह्य अवलम्ब्य तामेवैषामनूत्क्रम्य अवतीर्य
ततो यथार्थं स्यादिति कर्मणः समाप्तिं दर्शयति ॥ २२ ॥

दक्षिणमनद्वाहं सुब्रह्मण्याय दद्यात्* ॥ २३ ॥

दक्षिणस्यां धुरि यो युक्तोऽनद्धान्तं सुब्रह्मण्याय दद्यात् यज-
मानः सामर्थ्यात् ॥ २३ ॥

उभाविति श्राव्यायनकं विज्ञायते कर्मसंयोगात्* ॥ २४ ॥

उभावयनद्वाहौ देयाविति श्राव्यायनके श्रुतिः कर्मसंयोगात्
उभाभ्यां हि कर्म कृतं हेतुपादानं क्रियते कर्मसंयोगादिति यस्य
येन कर्मसंयोगः स तद्व्यं लभतइत्यर्थः ।

यस्मिन् कर्मणि यद्व्यं यस्य सन्निहितं भवेत् ।

तत्तस्यैव प्रदातव्यं हेतुर्गोत्रपटो यथा ॥ २४ ॥

इति प्रथमस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

आतिथ्यायां सः स्थितायां दक्षिणस्य द्वारवाहोः पर-
स्तान्निष्ठन्नन्तर्वेदिदेशेऽन्वारब्धे यजमाने पत्न्याञ्च सुब्र-

* ब्राह्मणायणे विशेषोऽस्ति ।

ह्यण्योमिति त्रिरुक्ता निगदं ब्रूयादिन्द्रागच्छ हरिव
आगच्छ मेधातिथेर्मेघवृषणश्चस्य मेने गौरावस्कन्दिन्नह-
ल्यायै जारकौशिकब्राह्मणगौतमब्रुवाणैतावदहे सुत्यामिति
यावदहे स्यात् * ॥ १ ॥

उक्ता शाकटी सुब्रह्मण्या सुब्रह्मण्योमिति त्रिराक्येत् प्राचि वर्त-
माने षट्कृत्वः प्रतीचीति प्रणवमात्रक्रियोक्ता इदानीं तस्याः ॥ काल -
देशक्रियाविधयो विवक्षिताः, तान् विवक्षुराचार्य इदं सूत्रमा-
रभते, आतिथ्यायां संस्थितायामिति । आतिथ्या इष्टिः तस्यां संस्थि-
तायां समाप्तायामित्यर्थः दक्षिणस्य द्वारवाहोः पत्नीशालायाः पूर्वं
प्रदेशे तिष्ठन् । कथं गम्यते पत्नीशालाया द्वारस्येति उच्यते, सम्ब-
न्धादातिथ्यायां संस्थितायामिति पूर्वेण पत्नीशालायां तिष्ठन्नित्यूङ्गता
विधीयते । अन्तर्वेदिदेशे अकृतं वेदिकरणं भवत्यतो देशइत्याह ।
अन्वारब्धे यजमाने पत्न्याञ्च, अन्वारम्भणं स्पर्शनम्, सप्तमी क्रियते
यस्य च भावेन भावलक्षणमिति समासः क्रमार्थः । सुब्रह्म-
ण्योमिति त्रिः प्रणवमुक्ता निगदं ब्रूयात् । इन्द्रागच्छेत्येतदादि-
निगदग्रहणं संख्यवहारार्थम् वक्ष्यत्यग्निष्टुत्वाग्नेयो निगद इति ।
एतावदहे सुत्यामिति यावदहे स्यादिति एतावदित्यत्र सुत्या
निर्देश्या यावद्भिरहेभिः सुत्या, तावद्भिः परिगणनां कृत्वा निर्देशः
कार्यः ॥ १ ॥

* द्राह्मायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

॥ कालभेदक्रियेति का० पु० तथा स० पु० पाठः ।

अद्येति समानाहनि* ॥ २ ॥

यस्मिन्नहनि सुत्या भवति तस्मिन्नहन्यद्येति ब्रूयात्, समाना-
हनीति किमर्थमद्येति सुत्यामिति सिद्धेः, उच्यते, कदाप्येक-
स्मिन्नहनि दृष्टं कर्म क्रियते, तस्मिन्नपि अद्य सुत्येत्येवं ब्रूयात्,
कोऽस्य विषयः । साद्यक्ताः ॥ २ ॥

देवा ब्राह्मण आगच्छतागच्छतागच्छतेति गौतमः* ॥३॥

सुत्यादेशानन्तरमेतद्ब्रूयात् इत्येवं गौतम आचार्य आह ॥ ३ ॥

आगच्छेति पूर्वं देवाङ्गानाद्धानञ्जयः* ॥ ४ ॥

एवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते ॥ ४ ॥

आगच्छ मघवन्नित्येके* ॥ ५ ॥

एके आचार्याः पूर्वं देवाङ्गानान्मन्यन्ते ॥ ५ ॥

पूर्वयोः प्रणवयोर्विरमेत्† ॥ ६ ॥

अवस्थादित्यर्थः, विरामोऽवसानम् ॥ ६ ॥

मेने ब्रुवाणयोः‡ ॥ ७ ॥

एतयोश्च पदयोर्विरमेत् ॥ ७ ॥

* द्राह्मण्यगोऽप्येवम् ।

† द्राह्मण्यगो प्रणवान्तयोरिति विशेषः ।

‡ द्राह्मण्यगो ब्रुवाणेति चेति विशेषः ।

षणे जारे चाग्नेय्याम्* ॥ ८ ॥

आग्नेय्यां सुब्रह्मण्यायां एतौ च विरामौ षणे जारे चेति ॥ ८ ॥

पृथग्यजते शब्देषु च† ॥ ९ ॥

विरमेदिति वर्तते पृथङ्गानेत्यर्थः, यजते शब्देषु चेति उक्ते किं पृथग्यहणमिति चेत् उच्यते, पितृपितामहप्रपितामहशब्दानां च समामो माभूदिति ॥ ९ ॥

एवं त्रिः‡ ॥ १० ॥

अनेन प्रकारेण त्रिः क्रिया सुब्रह्मण्यायाः ॥ १० ॥

आहूय† ॥ ११ ॥

आहूयेति विधिर्गृह्यते, एवं त्रिराहूय यजमानं वाचयति ॥ ११ ॥

पत्नीयजमानावुपहवमिच्छमानौ सुब्रह्मण्योपह्वयस्वेति† ॥ १२ ॥

पत्नी च यजमानश्च पत्नीयजमानौ तावुपवहवं काङ्क्षमाणौ सुब्रह्मण्योपह्वयस्वेत्येवं ब्रूयातां उपह्वानमुपहवः ॥ १२ ॥

उपहृतइत्युपहवः‡ ॥ १३ ॥

सुब्रह्मण्यो याचित उपवहं दद्यात्, कः पुनरुपहवः उपहृत इत्युपहवः अयमुपहवप्रकारः ॥ १३ ॥

* ब्राह्मयज्ञे विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मयज्ञेन सूत्रत्रयेनैकसूत्रं कृतम् ।

उपह्वय यथार्थं स्यात् * ॥ १४ ॥

अञ्जयः ॥ १४ ॥

एव सर्वेषपसन्दतेषु ॥ १५ ॥

वज्रवचनसामर्थ्यात् तत्सिद्धेः सर्वग्रहणं निरर्थकमिति चेत् तत् कथं प्रतीष्टिषु स्यादिति उपसद्ग्रहणादिष्टिद्वये उपसत्प्रत्ययो माभूदिति ॥ १५ ॥

याश्चोर्ध्वमुपसङ्ग उत्कारे तु तत्र तिष्ठन्† ॥ १६ ॥

याश्चोर्ध्वमुपसद्भ्यश्चादेक्ष्यन्ते सुब्रह्मण्यास्तासामप्येष एव विधिः अयन्तु विशेषः, उत्कारे तु तत्र तिष्ठन्निति, तिष्ठन्निति वक्तव्ये तत्र ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, माभूत् समीपसप्तमी प्रत्यय इति आरूढे नोत्कारे वक्तव्या । अपर आह उत्कारे चाह तत्र तिष्ठन्निति हि ब्राह्मणं तस्मादुत्कारे तिष्ठन् सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यामाकलयतीति ॥ १६ ॥

प्राक् सुत्यादेशान्नामग्राहः‡ ॥ १७ ॥

एवं चैता उत्कारे भवन्ति किञ्च प्राक् सुत्यादेशान्नामग्राहो भवति एतावदहे सुत्यामिति प्रागस्मादचनात् ॥ १७ ॥

अग्नीषोमीयवपायां ऊतायाम् परिहृतासु वसतीवरीषु

* ब्राह्मणायणे अन्यत्रास्ति ।

† ब्राह्मणायणेऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मणायणेऽप्येवम् । किन्तु तत्र क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

प्रातरनुवाकोपक्रमवेलायामसौ यजत इति प्रत्येकं गृह्णीयाद्-
यजमाननामधेयान्यमुष्य पुत्रः पौत्रो नप्तेति पूर्वेषां* ॥ १८ ॥

अग्नीषोमीयस्य पशोर्वपायां ऊतायां वसतोवरी परिहरणे कृते
प्रातरनुवाकस्य आरम्भवेलायां यजमाननामधेयानि गृह्णीयात्
प्रत्येकम् एकमेकं प्रति प्रत्येकम् असाविति सर्वनाम्ना यजमानस्य
नामधेयानि यजमाननामधेयानीति बद्धवचनं क्रियते तत्सम्बन्धेन
सर्वाण्येतानि पितृप्रभृतीनि यजमाननामधेयानि । अपर आह नक्ष-
त्राश्च यं नित्यं ततोयं यत्तद्गुह्यमेव भवति । सर्वनाम्नः स्थाने पितृ-
पितामहप्रपितामहानां नामधेयानि गृह्णीयात् अमुष्य पुत्रः पौत्रो
नप्तेति यथासंख्यम् । यथासुष्य पुत्रः पौत्रो नप्तेत्येतेषां पूर्वले सिद्धे
पूर्वेषामिति किमर्थमारभ्यते, उच्यते, एकशेषविधिप्रज्ञापनार्थं,
कथमेकशेषो गृह्यतइति पूर्वेषां च पूर्वासां च ॥ १८ ॥

अथावरेषां यथाज्येष्ठः स्त्रीपुंसां ये जीवेयुः† ॥ १९ ॥

अथानन्तरमवरेषां नामानि गृह्णीयात् अवरे पुत्रपौत्र-
प्रपौत्राः, कथमेतद्गम्यते तेषामपि त्रयाणामेवेति अथशब्दसामर्थ्यात्
यथाज्येष्ठम् यो ज्येष्ठः यथाज्येष्ठम् उत्पत्तिक्रमतः किमविशेषेण न
जीवेयुः ॥ १९ ॥

जनिष्यमाणानामित्युक्त्वा सुत्यादेशप्रभृति समापयेत्† ॥ २० ॥

* ब्राह्मयज्ञोऽप्येवं, किन्तु क्वेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयज्ञो विशेषोऽस्ति ।

जनिष्यमाणानामिति सिद्धे उक्तेति किमर्थमारभ्यते, उच्यते, पृथग्यजते शब्देषु च विरमेदित्युक्तम् तदिहापि प्राप्तं तन्निवृत्त्यर्थम् उच्यते समासेन पिबपितामहप्रपितामहशब्दं कृत्वा यजत इति ब्रूयात् ॥ २० ॥

याग्नीषोमीयवपायां लुप्ता सा साद्यःक्तेषु* ॥ २१ ॥

याग्नीषोमीयवपा होमानन्तरकाला सुब्रह्मण्या सा साद्यःक्तेषु लुप्ता लोपः क्रियते, अथ सामर्थ्यादेव लोपे प्राप्ते निमित्तापाये नैमित्तिकस्याप्यपायइति सूत्रं किमर्थमारभ्यते, अत्रोच्यते, तिस्रः सन्नियोगशिष्टाः सनामयाहाः तासां सन्नियोगशिष्टानां सतीनां पूर्वस्थाः लोपे उत्तरयोरपि लोपो गम्यते । सन्नियोगशिष्टानामन्यतमापायेऽपाय इति, अपर आह प्रतिनिधौ माभूदिति, साद्यःक्तेष्वग्नीषोमीयस्य पशोः स्थाने अग्नीषोमीयं पुरोडाशं निर्वपतीति, अथोद्देशनिर्देशौ किमर्थमिति चेत्, अत्रोच्यते, सूत्रकारस्यायमभिप्रायः सैव लुप्ता । अन्यत्र निमित्तापायेऽपि नैमित्तिकानि भवन्तीति । यथा सन्ततिष्वप्रस्तावास्वपि कुशाविधानमिति ॥ २१ ॥

इति प्रथमस्य तृतीया कण्डिका ।

*द्राक्षायणे विशेषोऽस्ति ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ॥

अग्निष्टुत्स्वाग्नेयो निगदः* ॥ १ ॥

सुब्रह्मण्यायाः सार्वकृतुको विधिरुक्तः, साम्प्रतं विशेषो विवक्षितस्त्वं विवचुराचार्य आह, अग्निष्टुत्स्वाग्नेयो निगद इति । अग्निष्टुत्सु यज्ञेषु आग्नेयो निगदो भवति अग्निर्देवता अस्तेत्याग्नेयः, निगदश्च उक्तलक्षणः, अग्निष्टुत्स्वाग्नेयेति वक्तव्ये निगद इति कथं निगदस्यैव प्रत्यान्तानं स्थान्तेतरस्येति ॥ १ ॥

तत्र गौतमीयमग्न आगच्छ रोहिताभ्यां वृद्धज्ञानो धूम-
केतो जातवेदो विचर्षण आङ्गिरस ब्राह्मणाङ्गिरस ब्रुवाणेति
प्राक् सुत्यादेशात्* ॥ २ ॥

तत्र तस्मिन्नित्यर्थः । गौतमस्येदं गौतमीयम् । अग्न आगच्छेत्ये-
तदादिर्निगदः । प्राक् सुत्यादेशात् एतावदहे सुत्यामिति प्राग-
स्मात् ॥ २ ॥

देवानां स्थानेऽग्नयः* ॥ ३ ॥

देवानां स्थाने अग्नय इति ब्रूयात् ॥ ३ ॥

अथ धानञ्जयोऽग्न आगच्छ रोहितव आगच्छ भरद्वाज-

---

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

स्याजसद्वसः हनो वारावस्कन्दिन्नषसो जारेत्याङ्गिरसप्रभृति-
समानम्* ॥ ४ ॥

अथशब्द आनन्तर्ये गौतमीयो विधिरुक्तः, आग्नेयी च सुब्र-
ह्मण्योक्ता । तत्रायं धानञ्चयोक्तो विशेषः अग्न आगच्छ रोहितव
इत्येतदादिः प्राक् सुत्यादेशादिति वर्तते, किञ्च ॥ ४ ॥

इन्द्रं शक्नोति ब्रूयादिष्व इति देवाननिरुक्तेषु ॥ ५ ॥

आग्नेयी सुब्रह्मण्योक्ता । साम्प्रतं अनिरुक्त उच्यते, शक्ना-
गच्छेति विश्वे ब्रह्माण इत्येवं ब्रूयात्, अनिरुक्तेषु उपद्रव्यादिषु ।
अनिरुक्त्यं देवतानामधेयं पारोक्ष्यम् ॥ ५ ॥

अनिरुक्तप्रातःसवनयोश्च ॥ ६ ॥

एवमेव सुब्रह्मण्या स्यात्, अनिरुक्तं प्रातःसवनं यस्य सोऽनि-
रुक्तप्रातःसवनः अनिरुक्तप्रातःसवनश्चानिरुक्तप्रातःसवनश्चानिरुक्तप्रातः-
सवनौ तयोरनिरुक्तप्रातःसवनयोः, कथं पुनर्गम्यते, यथायं बज्र-
ब्रीहिः समासः । अथ पुनरयं तत्पुरुषः कल्पेतेति । यदि ह्ययं
बज्रब्रीहिरभविष्यत् मुक्तसंशयमेव सूत्रमभविष्यत् । अनिरुक्तापूर्व-
वाजपेयेष्विति । एवं क्रियमाणे एवं सूत्रम् अभविष्यत् । समासे च
संशयो नाभविष्यत् । येन पुनरयं पृथक्सूत्रमारभ्यते, अनिरुक्तप्रातः-

*ब्राह्मण्योऽत्र नास्ति ।

॥ ब्राह्मण्योऽप्येवम् ।

सवनयोश्चेति ज्ञापयति तत्पुरुषः समास इति अनिरुक्तञ्च तत् प्रातःसवनं चानिरुक्तप्रातःसवनमिति । तेनापूर्ववाजपेययोः प्रातरनुवाकोपक्रमणकालैव सुब्रह्मण्या निरुक्ता स्यादिति उच्यते, न क्रतुसम्बन्ध एवायं गृह्यतां तदुच्यते मुक्तसंशयं सूत्रमभविष्यत् एवं चेत् अनिरुक्तापूर्ववाजपेयेष्विति एवं क्रियमाणे सूत्र इत्यत्र ब्रूमः, यद्येवं सूत्रमभविष्यत्, वाजपेयविचाराणां सर्वेषां प्रसङ्गोऽभविष्यदेवं माभूदित्यत आह, अनिरुक्तप्रातःसवनयोश्चेति ॥ ६ ॥

अभिषेचनीयदशपेयावन्तरेण सदा नामग्राहः* ॥ ७ ॥

अभिषेचनीयश्च दशपेयश्च अभिषेचनीयदशपेयौ तावन्तरेण याः सुब्रह्मण्याः ताः सर्वाः सनामग्राहाः अन्तरान्तरेण युक्त इति द्वितीया भवति । सदाग्रहणं सत्राद्यपेक्ष्यम्, अपरे ब्रुवते नामग्रहणमात्रमेवास्त्विति न निगदः ॥ ७ ॥

अहर्गणेष्वहराद्यन्तयोरारुहयेत्* ॥ ८ ॥

द्विरात्रप्रभृतिस्वहर्गणेषु अरुहः आदौ चान्ते चारुहयेत् । अथ किमर्थमिदमारभ्यते, विद्यमाने आह्वाननिमित्ते प्रत्यहं वसतीवरोपरिहरणे प्रातरनुवाके च । उच्यते, वक्ष्यत्ययम् एकाष्टकादीक्षिण उपसर्गिनस्ते तूष्णीमेकत्रिंशमहारासीरन् सवनविधेन वा पशूना यजेरन्निति, अत्रापि कथं स्यादिति ॥ ८ ॥

उत्तरार्था हरन्तिकी* ॥ ९ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

या अङ्गः अन्ते सुब्रह्मण्या सोत्तरार्था, उत्तरार्थमहर्गणेष्वहरा-
द्यन्तयोराराद्धयेदिति । अत्रातिरात्रान्ते प्राप्ता तत्प्रतिषेधार्थमार-
भ्यते, उत्तरार्था हरन्तिकीति ॥ ८ ॥

अग्नीषोमीयप्रभृत्यहीनेषु सर्वाः सनामग्राहाः* ॥ १० ॥

अग्नीषोमीयादि यत्कर्म अहीनेषु तस्मिन् याः सुब्रह्मण्याः ताः
सर्वाः सनामग्राहाः स्युः । ननु अग्नीषोमीयप्रभृतयः सनामग्राहा एव
भवन्ति, तत् किमिदम् अग्नीषोमीयप्रभृतीत्यारभ्यते, उच्यते, वक्ष्य-
त्ययं सर्वाः सनामग्राहा इति । यद्ययमग्नीषोमीयप्रभृतीति न
ब्रूयात्, तदा शाकव्या आरभ्य सर्वाः सनामग्राहाः स्युः, सर्वा इति
वचनात्, न हि तदस्ति यद्वचनान्न भवति । वचनस्यातिभारो
नास्ति वचनमुपलब्धुं शक्यते । अथाहीनग्रहणं किमर्थमिति चेत्,
ऐकाहिको विधिरुक्तः । सात्रिको वक्ष्यते, दीक्षानुपूर्वेण दीक्षितानां
सत्रेषु नामग्राह इत्यत आरभ्य तदेवमुभयत्रोक्ते विशेष उच्यमानः
प्रत्याख्यायाहीनादन्यत्र न स्यात् । तथा च सूत्रे उक्तम्, एकाहाहीन-
सत्राणीति चतुर्थी सोमजातिर्नास्ति । अतएव सिद्धेऽहीनग्रहणं न
कर्तव्यम्, क्रियमाणे कारणं वक्तव्यम् । उच्यते, कर्तव्यमहीनग्रहणम्,
अक्रियमाणे मुख्याहीनशब्दो गृह्यते येऽहीनकाण्डे पठितास्तएव
गृह्येरन् मुख्यत्वात् गौणमुख्ययोर्मुख्ये सम्प्रत्यय इति कृत्वा सोऽय-
माचार्योऽहीनग्रहणं करोति । येऽप्यहीनकाण्डे न परिपठिताः । यथा
वरुणप्रघासद्विदिवसाकमेधश्चव्युष्टिर्दिरात्र इति । द्वादशाहीनस्ना-

*ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

हीनभूतः, कथम् एतेषु सर्वेषु एष विधिः स्यादित्यतोऽर्थमहीन-
ग्रहणम् ॥ १० ॥

दोक्षानुपूर्वेण दोक्षितानां सत्रेषु नामग्राहः* ॥ ११ ॥

आहीनिको विधिरुक्तः । साम्प्रतं सान्त्रिक उच्यते, येनानु-
पूर्वेण दोक्षिताः सत्रिणस्तेनैव क्रमेण तेषां सुब्रह्मण्यायां नामग्रहणं
स्यात् । आनुपूर्वं क्रमः । आनुपूर्वेणेति सिद्धे किं दोक्षाग्रहणमिति,
उच्यते, अनेनोक्तम्, असौ यजत इति प्रत्येकं गृह्णीयादिति, तत्र
प्रत्येकग्रहणे प्रयोजनमनेकयजमानतायां प्रत्येकं गृह्णीयादिति एका-
द्वाहीनेषु तत्रापि दोक्षणानुपूर्वेणैव । अथ दोक्षितानामिति किमर्थम्
उच्यते नेदिष्ठिनि दोक्षते प्रेतस्यैव नामग्रहणं स्यादिति । य एव
प्रथमं सत्रित्वेन दोक्षित इति ॥ ११ ॥

जड्द्वमतिरात्रादग्रहणम्* ॥ १२ ॥

प्रायणीयादतिरात्रादूद्द्वमग्रहणं नाम्नाम् ॥ १२ ॥

तस्यान्ते श्वः सुत्या गौतमस्य* ॥ १३ ॥

तस्य प्रायणीयस्यान्ते या वसतीवरी परिहरणान्तकाला सु-
ब्रह्मण्या, तस्यां श्वः सुत्यामागच्छेति ब्रूयात् । तस्येति निर्देशः क्रियते
अहीनद्वादशाहवैदत्रिरात्राद्यर्थः, तस्य तस्येति ॥ १३ ॥

नार्मेधान्त एके* ॥ १४ ॥

*ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

एके आचार्या मन्यन्ते, श्वः सुत्या संयुक्ता नार्मेधान्ता सुव्रद्धाणा
स्यादिति । अहराद्याद्य सुत्या स्यादित्यर्थः ॥ १४ ॥

अद्य सुत्या शाण्डिल्यस्य* ॥ १५ ॥

प्रायणीयस्यातिरात्रस्थान्ते शाण्डिल्य आचार्योऽद्य सुत्येति
मन्यते ॥ १५ ॥

अनाङ्गानं धानञ्जयस्तिष्ठषु चोत्तमासु नामग्राहः† ॥ १६ ॥

अतिरात्रस्थान्तेऽनाङ्गानं धानञ्जयो मन्यते, तिष्ठषु च सचो-
त्तमासु नामग्राहः स्यादिति ॥ १६ ॥

उत्तमयोरिति गौतमः* ॥ १७ ॥

सचोत्तमयोर्नामग्राहः स्यादिति गौतम आचार्यो मन्यते
एतस्मिन् कल्पे ॥ १७ ॥

तथा सत्यग्नीषोमीयवपायामग्रहणं धानञ्जयोऽनाङ्गानं
वा† ॥ १८ ॥

तथा सति कल्पे अग्नीषोमीयवपायामग्रहणं नाम्नां धानञ्जय
आचार्यो मन्यते । समाधिप्रधानत्वादनाङ्गानमेव वा ॥ १८ ॥

*द्राह्वायणोऽप्येवम् ।

†द्राह्वायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡द्राह्वायणे चेति विशेषः, तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

सर्वत्र सत्रेष्वग्रहणं शाण्डिल्यः* ॥ १९ ॥

सर्वासु सुब्रह्मण्यासु सत्रेषु नामयाहो न स्यादित्येवं शाण्डिल्य
आचार्यो मन्यते ॥ १९ ॥

ऊर्ध्वमतिरात्रादाग्नेय्येका द्वितीये पञ्चदशरात्रे* ॥ २० ॥

प्रायणीयादतिरात्रादूर्ध्वमेका सुब्रह्मण्या आग्नेयी भवेत् । द्वितीये
पञ्चदशरात्रे ॥ २० ॥

दे वा† ॥ २१ ॥

दे वा सुब्रह्मण्ये आग्नेय्यौ भवेयाताम् ॥ २१ ॥

सर्वाः प्राक् त्रिकद्रुकेभ्यस्तृतीये* ॥ २२ ॥

तृतीये पञ्चदशरात्रे आतिथ्यासंस्थानकालाया आरभ्य याः सुब्र-
ह्मण्या ताः सर्वा आग्नेय्यः स्युः । प्राक् त्रिकद्रुकेभ्यः ॥ २२ ॥

कौण्डपायिनतापश्चितयोद्वादशाहे सुत्येति विदित्वा
परिमाणाङ्गानं धानञ्जयः* ॥ २३ ॥

कौण्डपायिनामयनं कौण्डपायिनं, तापश्चितामयनं तापश्चितं,
कौण्डपायिनञ्च तापश्चितञ्च कौण्डपायिनतापश्चिते तयोः कौण्ड-
पायिनतापश्चितयोः । द्वादशाहे सुत्येति ज्ञात्वा परिमाणाङ्गानं
धानञ्जयो मन्यते । एतावदहे सुत्यामिति यावदहे स्यादित्युक्तम् ॥ २३ ॥

*द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

†द्राह्मायणे चेति विशेषः ।

सुत्यामागच्छेतीतराः* ॥ २४ ॥

अथ या अन्याः प्राक् परिमाणाङ्गानाम्नात् तामु को विधिर-
चोच्यते, सुत्यामागच्छेतीतरा इति ॥ २४ ॥

ऊर्द्धं चातिरात्रात् प्रथमस्य सारस्वतस्य प्राक् श्वः
सुत्यायाः* ॥ २५ ॥

वक्ष्यत्ययम् कौण्डपायिनसारस्वतयोरिष्ययनेषु सुत्यावदिति ।
तत्र सारस्वते ऊर्द्धमतिरात्रात् प्रायणीयाद्याः सुब्रह्मण्याः तामु च
सुत्यामिति ब्रूयात् । प्राक् श्वः सुत्यायाः । तत्र प्रथमस्य सारस्वत-
स्त्रेति प्रथमग्रहणमतिरिच्यते । यावता सन्ततमुत्थे एवोत्तरे । अत्र
प्रथमग्रहणं क्रियते कौण्डपायिनार्थम् । कौण्डपायिनोऽपि तत्र
पक्षे तस्योपसदं न उपवसथकर्म कृत्वातिरात्रमुपेयुरिति । तस्मादूर्द्ध-
मतिरात्रात् सुत्यामागच्छेति ब्रूयात् प्राक् श्वः सुत्याया इति ॥ २५ ॥
कौण्डपायिनसारस्वतयोरिष्ययनेषु सुत्यावच्छाण्डिल्यः* ॥ २६ ॥

शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते । अहराद्यन्तयोरारुहयेदिति ॥ २६ ॥

तथाग्निहोत्रमासे तथाग्निहोत्रमासे* ॥ २७ ॥

कौण्डपायिनसारस्वतयोरिष्ययनेषु यथाग्निहोत्रमासे कौण्ड-
पायिनेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ २७ ॥

इति प्रथमस्य चतुर्थी कण्डिका ।

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

सर्वत्रानादेशे परिसामानि प्रस्तोता गायेत् स्वाध्यायवत्
स्वासु* ॥ १ ॥

उक्तं प्रहिणुयात् प्रस्तोतुमुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्य इति तत्र
सुब्रह्मणीयमुक्तम् अनन्तरं प्रस्तोत्रीयं वक्तव्यम् । तत्र क्रमभेदस्य
प्रयोजनमुक्तम् सुब्रह्मण्यप्रकरणेव साम्प्रतं प्रस्तोतुकर्म विवक्षुरिदं
सूत्रमारभते, सर्वत्रानादेश इति । तत्र पदानि सर्वत्र अनादेशे परि-
सामानि प्रस्तोता गायेत् स्वाध्यायवत् स्वासु । तत्र सर्वशब्दे
निरवशेषवाचो । सर्वविधिविषयो निर्देशः सर्वक्रतुस्वित्थर्थः । अनादेश
इति आदेशादन्यत्र, आदेशः यथा अयं सहोहा इति चिरुद्गाता गाये-
दिति । परिसामानोति कर्मनिर्देशः, परिच्छिन्नकर्तृकाणि सामानि
परिसामानि परिगतलिङ्गानि वा सामानि परिसामान्युच्यन्ते । प्रस्तो-
तेति कर्तृनिर्देशः । गायेदिति क्रिया निर्दिश्यते । स्वाध्यायवदिति
धर्मउच्यते स्वाध्यायेन तुल्या क्रिया स्वाध्यायवत् स्वासु, स्वास्वि-
त्याश्रयविशेषो नियम्यते । स्वास्वस्वासु च सामानां द्वयी वृत्तिर्दृश्यते
सर्वपदानामर्थः । अथ समुदायार्थः । यान्येतानि तार्क्ष्यसामादोनि
उद्देशीयान्तानि दोक्षणीयादिषूदवसानोयान्तेषु कर्मसूपदिश्यन्ते
एतानि सर्वाणि प्रस्तोतुकर्मेति । अत्रोच्यते, सर्वत्रग्रहणं तावन्न कर्तव्यम्,
किमर्थम्, अक्रियमाणेऽपि सर्वत्रग्रहणे प्रत्येक्यतएतत् यथा सर्वत्रेति

* ब्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

कथम् विध्यव्यपदेशे सर्वकत्वधिकार इति वचनात् अधिकारनिवृत्त्यर्थ-
मिति चेत्, दीक्षानुपूर्वेण दोक्षितानामिति तन्न । कस्मात्, प्रकरण-
समाप्तेः । न प्रकृतमतिदेशा बाधन्तइति न्यायोपदेशात् । अनादेश
इत्येतदपि शक्यमवक्तुम् । कस्मात्, सामान्यविशेषाभ्यां प्रवृत्ति-
विधीनाम् । अत्र सामान्यो विधिरौत्सर्गिकः तस्यापवादो
विशेषः, तत्र औत्सर्गिको विधिरपवादेन बाध्यते, तस्माच्छक्यम-
वक्तुमनादेशइति परिसामानोति च वक्तव्यम् कस्मात्, सर्वथा
संव्यवहारार्थाः संज्ञाः शास्त्रे भवन्ति । न चानया संज्ञया शास्त्रे
संव्यवहारोऽस्ति । प्रस्तोतग्रहणमप्यतिरिच्यतएव कस्मात् प्रकृतत्वात्
प्रहिणुयात् प्रस्तोतसुब्रह्मण्यै इति, तेन संयोगादुद्गातप्रसङ्ग इति चेत्,
तन्न कस्मात् असम्भवात् स्वयं व्रजेत् क्रय औपवसथ्येवेति । प्रतिहर्त्ता
स्यादिति चेत्, तदपि न प्रकृतहानिः स्यात् अप्रकृतप्रत्ययस्य ।
प्रकृतो हि प्रस्तोता, अप्रकृतो हि प्रतिहर्त्ता । अथ गायेदित्येतदपि
अतिरिच्यतएव साम चोद्यमानं गानादन्यत्र किं भजते । स्वाध्याय-
वदित्येतदपि न वक्तव्यम् । अगृह्यमाणविशेषं साम स्वाध्यायवदेव
भवति, विशेषस्तु यथा मन्द्रमिवाग्र आददोताथ तारतरमथ
तारतममिति अनिरुक्तं गेयं बल्वलानुकुवता गेयम् । अक्षरे-
णाक्षरेण प्रतिष्ठापयतोद्देयमिति । स्वाखित्येतदपि न वक्तव्यम्
कस्मात्, अन्याभिरसंयोगात् । अविशेषेणादिशमानं स्वामु उज्जित्वा
कथमस्वामु क्रियते अन्याभिरसंयोगः श्रौतपत्तिकसंयोगात्
विश्वेदेवा इति वसिष्ठनिव्वमूहेत्, तथा स्वयोनीनि सर्वत्राभि-
रूपतराण्यस्वयोनीनि न इति । एवं सर्वेषां प्रतिपदमुद्धार उक्तः ।

अथवोच्यते, प्रयोजनमुच्यताम्, अत्राह यदुच्यते, नारम्भव्यानी-
 त्थारम्भव्यानीति ब्रूमः । कस्मादारम्भे विधिप्रसिद्धेः । यत्तावदु-
 च्यते, सर्वत्र शब्दोऽतिरिच्यतइति तन्न, न केवलमस्मिंश्चास्ते
 अयमादेशः, अन्यत्रापि यथा अध्वर्यवित्याहोद्गातेति । यत्
 सर्वत्रेति न ब्रूयादिश्वरूपाणां गानं प्रस्तोतुः स्यात् परिसामशब्द-
 त्वात् अत आह सर्वत्रानादेश इति । आदेशग्रहणमुक्तार्थं प्रथम-
 सूत्रएव विकल्पसमुच्चयप्रत्याज्ञायप्रसङ्गे माभूदिति । यदुच्यते
 परिसामानीति न वक्तव्यम् शास्त्रे संव्यवहाराभावादित्यत्र ब्रूमः ।
 अस्ति संज्ञासंव्यवहारः शास्त्रेण च सम्पदतिरेको यथान्यैः परिसामभि-
 रिति यदुच्यते । प्रकृतत्वात् प्रस्तोतव्यग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः ।
 कर्त्तव्यमेव कस्मान्नियमार्थम् । व्याहृतिसामानुगापनञ्च प्रस्तोतुः स्वा-
 दिति व्याहृतिसामानि गापयेद् यजमानमित्येकश्रुतिविधानात्
 उद्गातुर्माभूदिति । अथ यदुक्तं गायेदिति न वक्तव्यम् साम चोद्य-
 मानं गानक्रियां भजतइत्यत्र ब्रूमः । आख्यातप्रचोदनान्नास्ति दोषः ।
 दृश्यन्ते हि वाक्यानुभयोर्वेदलोकयोः उच्यमानार्थानि गम्यमानार्थानि
 अर्थगृहीतानि च । उच्यमानार्थानां तावद् यथाद्वारं दीयतामिति
 यथा गम्यमानार्थद्वारमिति दीयताम् अपिधीयतां वेति, यथा
 शीघ्रमिति संग्रहकारेण तथा वेदे ज्योतिष्टोमेनातिरात्रेणर्द्धि-
 क्रामो यजेतेति । अयैष गौरयैष आयुरिति इदमाख्यातप्रयोगे न
 दोषः । अथ यदुक्तं गायत्ररथन्तरवद्विशेषग्रहणाभावात् कथमन्यं
 धर्मं भजतइति तस्मात् स्वाध्यायवदिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः ।
 परिसाम्नां प्रयोगे संशयः किमनुदूहितान्यननुसंहतस्तोभाणि

क्रियन्ताम् अथोद्धितान्येवोपसंहृतस्तोभानि च क्रियन्ताम् केन वा स्वरेण क्रियन्तामिति एष संशयः । आम्नाये कानिचिदनुसंहृतस्तोभानि पथन्ते कानिचिदाद्यन्तसुभानि केषुचित् पादशिष्टा गीतिः पथते । तत्रायं संशयः, किं तेनैव धर्मेण युज्यतामथान्यो धर्म इति । तथोद्धृष्टः किं प्राप्नोति चतुर्थोदात्ततमात्स्वराद्यन्तरानुद्धति प्रागुपायान्न चेत् समानपुरुषवचने तृतीयप्रभृतीनामुदात्ततमः कश्चित् स्वरो भवति, तमुद्धृष्ट इत्याचक्षते । तथाच यज्ञे क्रियतइति च शार्ङ्गादीनामुद्धृष्टः प्राप्नोति एतस्मिन् प्राप्ते स्वाध्यायवदित्याह । अतः शार्ङ्गादिषु उद्धृष्टो निवर्त्तते अनुपदस्य स्तोभानुसंहारः स्यादित्येष स्वाध्यायधर्मः । ननु यद्येष स्वाध्यायधर्मः, किमर्थमुद्धृतस्तोभानि पथन्ते । उच्यते, लाघवार्थमत्राह, यदि लाघवार्थमुद्धारः, किमर्थमन्यान्यनुपदसुभानीति उच्यते स्तोभस्थानस्वरनिदर्शनार्थम् । कथं पुनरेतद्गम्यते यथा निदर्शनार्थम् न नियमार्थमिति निदर्शनार्थमेवेति गम्यताम् स्मृतिलेशात्, स्मृतिर्नाम अमूल आगमः पारम्पर्यमित्यर्थः । एवं विशिष्टाः स्मरन्ति । पदाय पदाय स्तोभा अनुवर्त्तन्तइति लिङ्गम्, यदिहकारेणाभ्यस्तमिति च, कथं पुनरेतद्गम्यते, यथा निदर्शनार्थमिदमिति । पदाय पदाय स्तोभा अनुवर्त्तन्तइति राक्षोन्न एवायं विधिरिति, नेति ब्रूमहे । नित्यानुवादोऽयन्तस्याहोहाव इति स्तोभांस्तोभति विश्वं समन्त्रिणं दह विश्वं समन्त्रिणं दहेति । तदा अतिच्छन्दःसु भवति यद्वै सप्तपदासु भवति तस्य त्रिर्निधनमिति अवगम्यते नित्यानुवाद इति । पाञ्चविधोपपत्तेश्चानुसंहारः कर्त्तव्य इति ।

अनुसंहारे क्रियमाणे विधावसौकल्यो भवति उपासनविधानाच्च साक्षां क्रियेय्यते । उपासनमन्त्रेऽपि तावत्सोकेषु पञ्चविधं सामोपासीतेति । कुतस्त्विदानीं प्रयोगः, तथाच

सूतेर्लिङ्गाच्च राक्षोघ्ने प्रयोगे याज्ञिको विधिः ।

पाञ्चविध्योपपत्तेस्तु स्तोभसंहार इय्यते ।

उद्धारः पुनराचार्यैः स्वाध्याये लाघवार्थिभिः ।

प्रोक्तस्तस्मिन् प्रतिष्ठा च संहारस्तेन चेय्यते ॥ इति ।

एवं च श्रूयते । नग्नानि ह वा एतानि सामानि भवन्ति यान्यसुभ्रानोति । तस्यास्तोभाननुसंहरान्ते साम्नामनग्नताया इति अत आह, स्वाध्यायवदिति, एष स्वाध्यायधर्मः, ये पुनर्वर्णयन्ति नानुसंहार इति तेषामेते दोषाः प्रसज्यन्ते अथ यदुक्तमन्याभिरसंयोगौत्पत्तिकः संयोगादिति । अतः स्वास्विति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः । आभिरूप्यमलिङ्गम् अस्ति राणायनीयके तु शुक्रचन्द्रयोः* च्छगन्तरं इह च च्छगन्तरं गृह्यते, नियुत्वान्वाय वागह्यत्राह, गोरमन्वतेति । अतो नियमार्थमाह, स्वास्विति एवमेतेषां पदानामारम्भकारणानि सर्वाणि, तस्माद्युक्तः सूत्रारम्भ इति ॥ १ ॥

तृचापत्तीनि तृचेषु त्रिरितराणि ॥ २ ॥

यानि तृचापत्तीनि स्वासु तानि तृचेषु कर्त्तव्यानीति । यान्यतृचापत्तीनि तानि त्रिः कर्त्तव्यानि । स्वास्वित्येतदनुवर्त्तते ॥ २ ॥

* श्रेयोः श्रेयान्तरम् इति स० पु० तथा का० पु० पाठः ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अन्तरेण चात्तालोत्करौ सञ्चरः सर्वत्रानादेशे* ॥ ३ ॥

चात्तालोत्करयोरन्तरासञ्चरः सञ्चरन्ति तेनेति सञ्चरः । सर्वत्र सर्वकर्मणामित्यर्थः । अनादेशे आदेशादन्यत्र सर्वत्र । ग्रहणं तस्मादेतेनैव प्रसुते प्रपद्येतैतेन निष्क्रामेदिति । सुत्यायामेव केवलं माभूदिति ॥ ३ ॥

तदाप्राणं तीर्थं* ॥ ४ ॥

य एष सञ्चर उक्तः, चात्तालोत्करावन्तरेण तस्याप्राणमिति संव्यवहारिकी संज्ञा । आप्राणेन स गच्छेदिति तीर्थमिति संव्यवहारिकमेव, तरन्ति तेनेति तीर्थम् संव्यवहारः दक्षिणं नयेयुस्तोर्थेन ॥ ४ ॥

अग्नौ चीयमाने पश्चिमेन पुच्छं गत्वा दक्षिणेऽपिकक्षे तिष्ठेद्यत्र वोपदध्युः* ॥ ५ ॥

अग्नौ चीयमाने अग्निचित्यायामिदं कर्मोपदिश्यते । चीयमान इति वर्तमानकालोपदेशः । पश्चिमेन पुच्छं गत्वा पश्चिमेनेति दिङ्गियमः । गत्वेति क्रियोपदेशः । उपविश्य दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठेदिति । न यावदङ्गानि निवर्त्यन्ते, लक्षितश्चाग्निचेत्रं भवति तस्मिन् काल इत्यर्थः । अपिकक्षौ वक्ष्येते यत्र वोपदध्युः यस्मिन्वा

* आह्वाययोऽप्येवम् ।

देशे अध्वर्यव उपधानं कुर्युः तस्मिन् वा तिष्ठेदिति देशोपदेशः ।
नोर्द्धता ॥ ५ ॥

पश्चिमेन पक्षावपिकक्षौ* ॥ ६ ॥

उक्तं दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठेदिति, कः पुनः प्रदेशोऽपिकक्षसंज्ञ
इति अत्राह, पश्चिमेन पक्षाविति ॥ ६ ॥

पूर्वेणोपबल्यौ* ॥ ७ ॥

पूर्वेण पक्षयोः उपबल्यौ वक्ष्यति, उत्तरे चोपबल्ये स्वं हृदय-
मालभ्य प्रजापतिहृदयमिति ॥ ७ ॥

पुष्करपलाशउपधीयमाने हिरण्मये पुरुषे स्वयमादृष्टासु
च शर्करासु व्याहृतिसामानि गायेद् यजमानः सत्यं
पुरुषो भूर्भुवः स्वरित्येतासु पृथक्* ॥ ८ ॥

उक्तमग्नौ चीयमाने पश्चिमेन पुच्छं गत्वा दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठे-
दिति । अथ तस्मिन्देष्टेऽवस्थितस्य किं कर्मेत्यत्रोच्यते पुष्करपलाश-
उपधीयमान इति, पुष्करं पद्मं तस्य पत्रं पलाशं तस्मिन्नुप-
धीयमाने हिरण्मये पुरुषे सुवर्णमये पुरुषे तस्मिन्नुपधीयमाने ।
स्वयमादृष्टासु च शर्करासु स्वभावभिन्नास्वित्यर्थः । औत्पत्तिकानि
न कृत्रिमाणि यासां शर्कराणां क्लिद्राणि ताः स्वयमादृष्टाः तासु चोप-

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

धीयमानासु व्याहृतिसामानि व्याहृतिषु भवानि सामानि व्याहृतिसामानि तानि गापयेद् यजमानम् सत्यं पुरुषो भर्भुवस्वरित्येतासु एतानि सामानि यथोद्दिष्टानि पृथङ्ज्ञानेत्यर्थः एकस्मिन्नेकस्मिन्नुपधीयमाने एकमेकं साम गापयेत् प्रतिद्रव्यमानुपूर्वेण ॥ ८ ॥

तेषां स्थाने स्वयं चिन्वान ऋतनिधनमाज्यदोहं पुरुषव्रतमेकानुगानं रथन्तरं वामदेव्यं बृहदिति* ॥९॥

तेषां व्याहृतिसाम्नां स्थाने स्वयच्चिन्वान इति सात्रिको विधिरूपदिश्यते तस्मिन्नेतानि सामानि यथोद्दिष्टानि भवन्ति ॥९॥

रथन्तरप्रभृतीनि विकल्पन्ते लोकसामभिरावृत्तैः* ॥१०॥

रथन्तरं वामदेव्यं बृहदिति विकल्पन्ते लोकसामभिः प्रति-लोमैः सह ॥ १० ॥

सञ्चितमग्निं दक्षिणेन गत्वाग्नायूष्पीति प्रत्यङ्मुख-स्तिष्ठंश्चिरसि गायत्रं गायेन्निरुक्तम्* ॥ ११ ॥

चीयमाने गानमुक्तम् इदानीं सञ्चितगानमुच्यते, सञ्चितमग्निं समस्तसञ्चितः सञ्चितः अथाग्निग्रहणं किमर्थम् अग्नौ चीयमान-इति प्रकृतोऽग्निः, अत्रोच्यते, शिरादीन्यङ्गानि प्रकृतानि तेषु गानमुपदिश्यते सोऽयमाचार्योऽग्निग्रहणं करोति, कथम्, अविद्य-

* द्राह्मण्यखोऽप्येवम् ।

मानेष्वङ्गेष्वपि गानं प्रवर्त्ततएव यथा चक्रचितमभिचरंश्चिन्वीते-
 त्यादिषु विकारेषु वाजसनेयके च अनाविष्कृतचित्याग्नौ दक्षि-
 णेन गत्वेति सञ्चर उपदिश्यते अग्न आयूषीत्येतस्यामृचि शिरसः
 समीपे प्रत्यङ्मुखः तिष्ठन् त्रिर्गायत्रं गायेन्निरुक्तम् प्रत्यङ्मुख इति
 प्राङ्मुखकरणञ्चानादेशइति प्रकृतं निरुक्तम् एतद्वै गायत्रस्य क्रूरं
 यन्निरुक्तमिति निरुक्ता अनुपपद्यमाना मेह वचनादारभ्यते निरुक्त-
 मिति आनिरुक्त्यं स्तोत्रापन्नस्य भवति ॥ ११ ॥

प्रत्याब्रज्य रथन्तरं दक्षिणे पक्षउदङ्मुखः पश्चादा
 प्राङ्मुखः* ॥ १२ ॥

प्रत्याब्रज्य येनैव गतस्तेनैवाब्रज्य दक्षिणे पक्षे उदङ्मुखः तिष्ठन्
 रथन्तरङ्गायेत् पश्चादा पक्षस्य तिष्ठन् प्राङ्मुखो गायेत् ॥ १२ ॥

पश्चिमेन पच्छं गत्वा बृहदुत्तरे पक्षे दक्षिणामुखः पश्चादा
 प्राङ्मुखः* ॥ १३ ॥

पश्चिमेन पुच्छङ्गत्वा उत्तरस्य पक्षस्य समीपे दक्षिणामुखस्तिष्ठन्
 बृहद्गायेत् पश्चिमेन वा प्रदेशे तिष्ठन् प्राङ्मुखो गायेत् ऊर्ध्वता ॥ १३ ॥

प्रत्याब्रज्य यज्ञायज्ञीयं पुच्छे संवत्सरश्चेद्दक्षः सौत्यो
 वा* ॥ १४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

प्रत्यात्रज्य पुच्छस्य पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन् यज्ञायज्ञीयं गायेदिति
अत्र प्राङ्मुखता सिद्धा प्राङ्मुखकरणञ्चानादेश इति यदि संवत्सरो
दैक्षः सौत्यो वा भवति ॥ १४ ॥

ऋतुष्ठा यज्ञायज्ञीयमन्यत्र* ॥ १५ ॥

यदि दैक्षः सौत्यो वा संवत्सरो न भवति ततः ऋतुष्ठा यज्ञा-
यज्ञीयं गायेत् ॥ १५ ॥

वामदेव्यं दक्षिणेऽपि कक्षे तिष्ठन् गायेत् प्रजापति-
हृदयमुत्तरे* ॥ १६ ॥

प्रजापतिहृदयमुत्तरेऽपि कक्षे तिष्ठन् गायेत् ॥ १६ ॥

एतानि गौतम उत्तरेणाग्निं गत्वा* ॥ १७ ॥

एतानि यथाविहितानि तेनैव क्रमेण गायेदिति गौतम आचार्यो
मन्यते अयं तु विशेषः उत्तरेणाग्निं गत्वा ॥ १७ ॥

एतान्येव प्रदक्षिणं प्रत्यन्ताद्वा नञ्जप्यो यज्ञायज्ञीयं पुच्छे
प्रजापतिहृदयस्थाने च वामदेव्यम्[†] ॥ १८ ॥

एतान्येव यथाविहितानि प्रदक्षिणं गायेत् प्रतिपत्तिस्थानं

---

*द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

[†] द्राक्षायणोऽप्येवम् । किन्तु तेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

यावदन्तइति अयं तु विशेषः यज्ञायज्ञीयं पुच्छे प्रजापतिहृदयस्थाने
च वामदेव्यमिति ॥ १८ ॥

दक्षिणेनाग्निं गत्वा गौतमीये व्यत्ययं ये पक्षयोः शाण्डि-
न्यः* ॥ १९ ॥

शाण्डिल्यो मन्यते एष एव गौतमोक्तः कल्पो भवति अयं तु
विशेषः दक्षिणेनाग्निं गत्वा ये च पक्षयोः सामनी विहिते ते च व्यत्य-
येन भवतः अन्योन्यस्थानापत्तिर्व्यत्ययः ॥ १९ ॥

शिरसि च गीत्वोत्तरे पक्षे* ॥ २० ॥

अयं च विशेषः शाण्डिल्यो मन्यते, शिरसि च गीत्वा तत उत्तरे
पक्षे गेयमिति ॥ २० ॥

यथागीतमितराणि* ॥ २१ ॥

एवं स्युः ॥ २१ ॥

उत्तरे चोपब्लये स्वः हृदयमालभ्य प्रजापतिहृदय-
मध्वर्युपथे श्यैतम्† ॥ २२ ॥

उत्तरे चोपब्लये स्वं हृदयमालभ्य प्रजापतेर्हृदयम् चशब्दः

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् । किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

शाण्डिल्यमतानुकर्षणार्थः स्वं हृदयमिति स्वशब्दः क्रियते अग्रेरङ्गानि
प्रत्यङ्गानि प्रकृतानि अतः स्वशब्दं करोति । अध्वर्युपये श्यैतम्,
येन पथा अध्वर्युरग्निमारोहति तस्मिंश्चैतम् ॥ २२ ॥

इति प्रथमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

प्रवर्ग्यवत्युत्तरेण सम्राडासन्दीं गत्वा पश्चात्तिष्ठन्नध्वर्यु-
प्रेषितस्यग्रायिरिति गायत् पदाय पदाय स्तोभेत्* ॥ १ ॥

आग्निं सामगानमुक्तं पुष्करपलाशउपधीयमानइत्यत आरभ्य
अध्वर्युपयेत्येतमित्येवमन्तम् इदानीं प्रवर्ग्यकर्माच्यते तद्विवक्षुराह,
प्रवर्ग्यवतीति । अत्रोच्यते, किमर्थं पुनरिदं भिन्नक्रमादादिष्यते
तार्क्ष्यसामादीन्येव तावदादेष्टव्यानि आसन्नतमानि । अत्राह, एतानि
तावदवश्यम्भावित्वात् पूर्वमादिष्यन्ते, तार्क्ष्यसामादीनि पुनः कामतः
प्रयुज्यन्ते, तस्मादेषामवश्यम्भावित्वाद्भिन्नक्रम आदेशः प्रवर्ग्योऽस्मिन्न-
स्तीति प्रवर्ग्यवत्तस्मिन् प्रवर्ग्यवति कर्मणि उत्तरेण सम्राडासन्दीं गत्वा
सम्राड् चर्मः स यस्यां निधीयते सा सम्राडासन्दी तस्याः पश्चिमे प्रदेशे
तिष्ठन्नध्वर्युप्रेषितस्यग्रायिरिति गायेत् प्रेषणं नाम संस्कारार्थं सम्बो-
धनं प्रेषितः सन् त्यग्रायिरिति एतत् साम गायेत् गानङ्गायनमा-

*द्राह्यायणोऽप्येवम् । किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

चार्थप्रवृत्तिः सर्वत्रायं प्रकरणादौ गानग्रहणं करोति । पदाय पदाय
स्तोभेत्, अनुपदं स्तोभमनुसंहरेत् । अथेदं किमर्थमारभ्यते, यथा-
सिद्धमेतत् स्वाध्यायवदिति । अत्रोच्यते, आधिकारिकमिदं सूत्रं
प्रकरणादौ प्रकारप्रदर्शनार्थं विधिः ॥ १ ॥

निधनायैव स्तोभो वाचं विसृजेत्* ॥ २ ॥

इह पूर्वः स्तोभः अनुपायः उत्तरः सोपायः अत्र किं पूर्वस्थानु-
संहारः उत उत्तरस्येति, एतस्मिन् संशये सति आचार्य आह,
निधनायैव स्तोभो वाचं विसृजेदिति । निधनायैव अर्थे सोपायः
स्तोभः कार्यः न पदायेत्यर्थः एवमब्दादन्येष्वप्येवमेव ॥ २ ॥

उपग्रहप्रभृतीनि स्वरयन्तउपेयुर्ये धर्मउपयुक्ताः स्युः* ॥ ३ ॥

उपग्रहादीनि निधनानि स्वरयन्त उपेयुः स्वरेण सह ब्रूयुः
एकार उपग्रहः अथ किमर्थमारभ्यते, उपायपरत्वादेकारस्य कथं
वा न निधनाङ्गं स्यादेकारः, उच्यते, एकादशाक्षरनिधनो भवतीति
स्रवश्रुतेरनिधनाङ्गमपि कल्पेतोपग्रहः अतो नियमार्थमाहोपग्रह-
प्रभृतीनि ॥ ३ ॥

पत्नी च* ॥ ४ ॥

निधनमुपेयात् ॥ ४ ॥

*द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

एवं मध्ये* ॥ ५ ॥

योऽयं विधिरुक्तः स एवमेव मध्ये कार्यः ॥ ५ ॥

प्राप्य चाहवनीयायतनम्* ॥ ६ ॥

प्राप्य चाहवनीयस्याग्रेरायतनं एवमेव सामगानम् अनेनैव प्रकारेणेत्यर्थः ॥ ६ ॥

परिषिच्यमानेऽप उपस्पृश्य वार्षाहरम्* ॥ ७ ॥

परिषिच्यमाने घर्मे अप उपस्पृश्य वार्षाहरं साम गायेत् ॥ ७ ॥

इष्टाहोत्रीयं परिषिक्ते* ॥ ८ ॥

परिषिक्ते घर्मे इष्टाहोत्रीयं साम गायेत् ॥ ८ ॥

तस्य सर्वे निधनमुपेयुः* ॥ ९ ॥

तस्येष्टाहोत्रीयस्य सर्वे चत्व्रिजो निधनं ब्रूयुः ॥ ९ ॥

द्वीपं चेद्धर्मपात्राणि हरेयुर्नाकाङ्क्षेत परिषेचनम्^१ ॥ १० ॥

द्वीपञ्चेद्धर्मपात्राणि हरेयुरध्वर्यवः तत्र पात्रे परिषेचनं न प्रतीक्षेत गायेदेव साम यत्परिषेचनसमनन्तरकालं द्विधा यत्रापः

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

^१ द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

प्रवर्त्तन्ते, तद्वीपं कः पुनरस्य कर्मणो विषयः यदा मध्यन्दिने घर्म-
क्रिया सास्य विषयः ॥ १० ॥

श्वैतं प्रत्याब्रजंस्तृचे वैकस्यां वा* ॥ ११ ॥

आहवनीयायतनाद् द्वीपाद्वा प्रत्याब्रजन् श्वैतङ्गायेत्, तच्चे वैकस्यां
वा तच्चापत्तीनि तच्चेष्टिति तचक्रियायां प्राप्तायां श्वैतस्य एकस्यां वेति
विकल्पयति, अपरे च पुनः विनिविष्टविषयां विभाषां वर्णयन्ति,
द्वीपात् प्रत्याब्रजंस्तृचे आहवनीयायतनादेकस्यां कस्मात् द्वीपादा-
गच्छतः प्रकृष्टत्वादध्वनस्तृचे गानस्य सम्भवोऽस्ति, आहवनीयायतनात्
तु सन्निकृष्टत्वात् पत्नीशालाया एकस्यामेव ॥ ११ ॥

यजमानो निधनमनूपेयात्* ॥ १२ ॥

तच्चे वैकस्यां वा गीयमानस्य प्रस्तोत्रोच्यमानं निधनं यजमानोऽनु-
ब्रूयात्, कुत एतत् श्रुतेः एवं हि श्रूयते प्रत्याब्रजं श्वैतं यजमानो
निधनमिति ॥ १२ ॥

पूर्वया द्वारा प्रपद्योत्तरेणाग्नीं गत्वा पश्चाद्गार्हपत्यस्य
तिष्ठन् महावीरायतनं प्रेक्षमाणो वामदेव्यं गायेदिति धान-
ञ्जयः† ॥ १३ ॥

* द्राह्यायणे क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पूर्वया द्वारा पत्नीशालां प्रविश्य पत्नीशालाग्नीनुत्तरेण गत्वा पश्चिमे प्रदेशे गार्हपत्यस्याग्नेः तिष्ठन् महावीरायतनं प्रेक्षमाणः यस्मिन् देशे रोचते घर्मस्तदायतनं प्रेक्षमाणो वामदेव्यं गायेदिति धानञ्जय आचार्य आह ॥ १३ ॥

श्रैतान्तानीति शाण्डिल्यः* ॥ १४ ॥

त्यग्रायिप्रभृतीनि श्रैतान्तानि गायेन्न वामदेव्यमित्येवं शाण्डिल्य आचार्य आह, केचिदेवं वर्णयन्ति, श्रैतान्तानीति तिष्ठन् गायेत् वामदेव्यन्वासीनः शान्त्यर्थं हि कर्मणोऽनुचरं वामदेव्यम् तस्या गानमयुक्तं श्रुतञ्चेदं वामदेव्यम् गार्हपत्यस्य पश्चादिति, अपरे च वर्णयन्ति, तिष्ठन्नेव वामदेव्यं गायेत् आसीनं न्यायं क्वान्दोग्यम् वामदेव्यस्य त्विह वाचनिकं तिष्ठन् गानं कथं मे पुनरेतदनुच्यमानं गम्यते, यथास्य न न्यायम् क्वान्दोग्यं न तिष्ठन्न्यायमिति उच्यते, श्रुतेः उदङ्ङासीनः उद्गायति प्रत्यङ्ङासीनः प्रक्षौति दक्षिणासीनः प्रतिहरतीति ॥ १४ ॥

गणः सामान्युत्तराणि* ॥ १५ ॥

अत ऊर्ध्वं यान्यादेक्ष्यामः तार्क्ष्यसामादीन्युदंशीयान्तानि दीक्षणीयादिषूदवसानोयान्तेषु कर्मसु तानि सर्वाणि गणः गणो नाम सङ्गः ॥ १५ ॥

*द्राक्ष्यायणोऽप्येवम् ।

आभिरूपात् कर्त्तव्यानीत्येके* ॥ १६ ॥

आभिरूपं नाम लिङ्गं तस्मादाभिरूपात्कर्त्तव्यानि श्रुतिर्नास्ति
एवमेके आचार्या ब्रुवते ॥ १६ ॥

न वा कुर्यात्* ॥ १७ ॥

न वा कुर्यादश्रुतत्वात् अपरे ब्रुवते अग्नीषोमीयसवनीययोरपि
पशुबन्धयोरभिरूपात् सामगानप्रसङ्ग इति दृष्टिषु च सामिधेन्यनु-
वचनीयादिषु तस्मान्न कुर्यात् ॥ १७ ॥

स्वे वा यज्ञे कुर्यादित्येके* ॥ १८ ॥

भिन्नेष्वाचार्यमतेषु अलोपो लोपान्यायतर इति न्यायात्कर्त्त-
व्यानि, यदप्युक्तमाभिरूपप्रसङ्गात् सोमाङ्गभूतेषु हविर्यज्ञेषु सामगान-
प्रसङ्ग इति तन्नोपपद्यते वक्ष्यति हि यावद्वचनं कर्मयोग इति,
अपरे ब्रुवते गणः सामान्युत्तराणाभिरूपाद्वा क्रियेरन् यानि वा
विधास्यन्ते तार्क्ष्यसामादीनि ॥ १८ ॥

दोक्षणीयायां तार्क्ष्यसामनो गायेत्यमूष्वित्येते* ॥ १९ ॥

दोक्षणीयायामिष्टौ तार्क्ष्यसामनो गायेत् त्यमूष्वित्येते अत्रो-
च्यते किमन्यान्यपि तार्क्ष्यसामानि सन्ति येन ऋक्ग्रहणं कृतमिति
अत्रोच्यते, सन्त्यन्यान्यपि तार्क्ष्यसामानि शाखान्तरेषु तास्वेकं

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

ब्राह्मणं ब्राह्मणानुसारी च कल्पः तस्मात्सत्त्वपि अन्येषु तार्क्ष्यसामसु
 चक्यग्रहणं विशेषणार्थं कृतमिति तथा तार्क्ष्यः सुपर्ण इति पर्याय-
 शब्दात् सौपर्णान्यपि गृह्येरन् एवं माभूदतो विशेषणार्थं कृतमिति
 अत्रोच्यते, यदि विशेषणार्थं चक्यग्रहणं कृतमिति अनिर्देशः किमर्थ-
 मेते इति अत्रोच्यते, नैवायं सामनिर्देश इति किन्तर्हि, काल-
 निर्देशोऽयं एते आदते आगते आसन्ने हविषि गानं स्यादिति ये
 पुनः सामनिर्देशं वर्णयन्ति तेषां नियमार्थो निर्देशः तत्र ह्याग्ना-
 वैष्णवं हविः तार्क्ष्यसाम्नोऽस्याभिरूप्यं नास्ति तदसत्यस्याभिरूप्ये अवि-
 नाशनामानं शब्दमालोच्य स्वस्त्यदत्येतत् आहैतदिति किञ्चान्यत्
 यदाप्यनेकं हविः दीक्षणीयायां भवति तदाप्येते एव ॥ १९ ॥

प्रायणीयायां प्रवङ्गार्गवं* ॥ २० ॥

प्रायणीयायामिष्टौ प्रवङ्गार्गवं साम गायेदिति वाक्यशेषः ॥ २० ॥

उदयनीयायामुदत्* ॥ २१ ॥

उदयनीयायामिष्टौ उदङ्गार्गवं गायेत् प्रकृतस्य भार्गवशब्दस्यानु-
 कर्षणार्थः उदयनीयायामक्रमे सामोपदेशो लाघवार्थः ॥ २१ ॥

अतिथ्यायां गायत्रीसामौशनम्* ॥ २२ ॥

अतिथ्यायामिष्टौ औशनङ्गायेत् गायत्रीसाम त्रैष्टुभान्यथै-
 श्नानि सन्ति अतो विशेषणार्थं गायत्रीग्रहणं ॥ २२ ॥

*ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अञ्जन्ति घर्मं तत्र शार्ङ्गम्* ॥ २३ ॥

अञ्जन्तीत्यत्र बज्जवचनं कालार्थं यस्मिन् काले महावीरं आज्ये-
नाध्वर्युरनक्ति तत्र गायेत् त्रिः शेषाणि यानि वक्ष्यन्ते तानि सर्वाणि
सकृत् सकृद्गायेत् आरूढवदाङ्गिरसञ्च त्रिर्गायेत् कथमेतद्गम्यते,
उच्यते, तत्र शब्दसामर्थ्यात् द्राष्टायाणके हि पाठे शार्ङ्गाऋढ-
वदाङ्गिरसे त्रिरभ्यस्येदितराणि पराचा तथा च हेता लिङ्गोप-
पत्तिश्चैवमिति तदिह तत्र शब्देनाचार्यो गुरुकरणेन ज्ञापयति,
असमासगुरुक्रमभेदः पुनर्वचनमर्थापत्तयः शेषमर्थमभिवर्त्तयन्ती-
ति ॥ १३ ॥

राजतजातरूपे उपदधति तच्छुक्रचन्द्रे* ॥ २४ ॥

राजतसौवर्णयोः शतमानयोरुपधानं करोत्यध्वर्युर्यस्मिन् काले
तत्र शुक्रचन्द्रे गायेत्, राजते शुक्रं सौवर्णं चन्द्रम् तच्छब्देनानयोः
कर्मणोर्नानाकालत्वमपि ज्ञापयति ॥ २४ ॥

अभीन्धत्ते तद्वर्मस्य तन्वौ* ॥ २५ ॥

रोचनार्थं घर्मेन्धनैरभीन्धत्ते अध्वर्यवः घर्मस्य तन्वौ गायेत् ॥ २५ ॥

रुचितं प्राजस्तद्वर्मस्य वा रोचनमिन्द्रस्य वा* ॥ २६ ॥

* द्राष्टायाणोऽप्येवम् ।

यदा रुचितं घर्मं प्राङ्मरध्वर्यवः रुचितो घर्म इति तद्वर्मस्य वा
रोचनं गायेत् इन्द्रस्य वा तत् ॥ २६ ॥

धेनू उपसृजन्ति तद्वेनु* ॥ २७ ॥

गौर्धेनुरजा च धेनुस्ते वत्सबर्कराभ्यां मिश्रयन्ति तत्र धेनुं
गायेत्, सकृदेव न प्रतिद्रव्यम् ॥ २७ ॥

तस्य देवतायै सोपायं स्तोभमाहरेन्न पादायेति गौ-
तमः† ॥ २८ ॥

तस्य साधः देवतार्थं सोपायं स्तोभं कुर्यात् न पादार्थमुपायम्
एवमाह गौतमः ॥ २८ ॥

उत्तमं पादं पुनरभ्यस्येद्यथा पञ्च निधने वामदेव्ये† ॥ २९ ॥

धेनोरुभयं पादं पुनरभ्यस्येत् कथम्, यथा पञ्च निधने वाम-
देव्ये तेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ २९ ॥

पय आहरन्ति तत्पयः* ॥ ३० ॥

धेनू दुग्ध्वा तत्पय आहरन्ति तत्र पयो गायेत् सकृदेव
तद्गृहणसामर्थ्यात् ॥ ३० ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणे विशेषोऽस्ति ।

† द्राक्षायणोऽप्येवं, किन्तु क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

आसिञ्चन्ति तस्मिन्सुसामात्वा विशन्त्विति* ॥ ३१ ॥

तप्ते घर्मे तत्पयश्चासिञ्चन्ति तत्र सिन्धुसाम गायेत् सकृदेव ॥ ३१ ॥

शफाभ्यां परिगृह्णन्ति तदसिष्ठस्य शफौ* ॥ ३२ ॥

शफाभ्यां परिगृह्णाभ्यां महावीरं परिगृह्णन्ति तत्र वसिष्ठस्य
शफौ गायेत् ॥ ३२ ॥

ह्रियमाणे व्रतपक्षौ* ॥ ३३ ॥

होमार्थं घर्मे ह्रियमाणे व्रतपक्षौ गायेत्, अत्र तद्ग्रहणं न करोति
अविप्रतिपत्तिः सर्वेषामध्वर्यूणामेतस्मिन्नानुपूर्वे ॥ ३३ ॥

ऊतेश्विनोर्व्रते अहोरात्रयोर्वा* ॥ ३४ ॥

ऊते घर्मेऽश्विनोर्व्रते गायेत्, अहोरात्रयोर्वा व्रते गायेत्
विकल्पः, अपरे विनिवेशं वर्णयन्ति, अतिरात्रे अहोरात्रयोर्व्रते
अन्यत्राश्विनोर्व्रते ॥ ३४ ॥

रौहिणाभ्यां पुरोडाशाभ्यां चरन्ति तद्राजन रौहि-
णके* ॥ ३५ ॥

रौहिणसंज्ञौ पुरोडाशावेककपालौ तयोर्ह्रियमानयोर्राजनरौहि-
णके गायेत् एकत्र राजनमन्यत्र रौहिणकं यथाकालम् ॥ ३५ ॥

*ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

परिघर्मः५ सम्राडासन्धाः५ समारोपयन्ति तदारूढ-
वदाङ्गिरसमित एत इति स्वर्णिधनं* ॥ ३६ ॥

महावोरधचित्रशफादिद्रव्यं घर्मोपकरणं घर्मम् तदासन्धां
समारोपयन्ति, तदारूढवदाङ्गिरसं गायेत्, दूतएत तदारूढन्निति
स्वर्णिधनं स्वःशब्दं निधनं कुर्यात्, त्रया विद्यया संस्तुतोऽभिष्टुतो-
ऽनुशस्तस्य घर्मो भवत्यत आह ॥ ३६ ॥

ऋद्धयो यजुर्मयः साममयो घर्मो भवतीति ह्याह॥ ३७॥

एवं ब्राह्मणमाह, ऋद्धयो यजुर्मयः साममयो घर्मो भवतीति ॥ ३७ ॥

अग्निं प्रणयन्ति तत्राग्नेर्व्रतम्* ॥ ३८ ॥

यस्मिन् कालेऽध्वर्यवोऽग्निं प्रणयन्ति, तत्राग्नेर्व्रतं गायेत्, तत्र
शब्दादत्र केचिदनुव्रजनम् इच्छन्ति ॥ ३८ ॥

अग्नीषोमौ तत्रोभयोर्व्रते* ॥ ३९ ॥

अग्निश्च सोमश्च अग्नीषोमौ तयोः प्रणीयमानयोरुभयोर्व्रते
गायेदनुलिङ्गम् अग्निप्रणयनवत् ॥ ३९ ॥

सुत्यायां यज्ञसारथ्यहरहः† ॥ ४० ॥

*द्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

†द्राह्मणायणे एतदत्र नास्ति ।

† द्राह्मणायणे विशेषोऽस्ति ।

सुत्यायां यज्ञसारथि गायेत्, अहरहरित्यहर्गणार्थम् अहर्गणेषु
हि सक्तकृते कृतः शास्त्रार्थ इति कृत्वा प्रथमादङ्ग ऊर्द्धमुत्तरेष्वहःसु
संशयः स्यात् अतोऽहरहरित्याह कः पुनरस्य यज्ञसारथिनो देशः
कालश्चेति अत्रोच्यते, प्राक्प्रातरनुवाकोपाकरणादाग्नीध्रिये आग्नी-
ध्रिये सुत्यार्थमाज्येषु प्रणीयमानेषु प्रणयनाधिकारसामर्थ्यात् प्रणय-
न्तीति प्रकृतं तस्य पश्चात्तिष्ठन् गायेदित्यर्थः ॥ ४० ॥

सत्रे सत्रस्यर्द्धि* ॥ ४१ ॥

अहरहः सत्रे सत्रस्यर्द्धिर्गायेत्, यज्ञसारथिनः प्रत्यान्नायः ॥ ४१ ॥

उक्षा चेदनूबन्ध्य औक्ष्णो रन्ध्रे* ॥ ४२ ॥

यदि उक्षा अनूबन्ध्या भवति, तदा औक्ष्णो रन्ध्रे गायेत्, उक्षा
सेचनसमर्थो गौः ॥ ४२ ॥

वृषभ आर्षभं* ॥ ४३ ॥

वृषभे अनूबन्धे आर्षभं गायेत्, वृषभः अनङ्गान् भूत्वा पुन-
र्वृषभत्वमापन्नः ॥ ४३ ॥

उन्नते त्रैककुभं* ॥ ४४ ॥

उन्नतेऽनूबन्धे त्रैककुभं गायेत्, अत्यर्थं ककुभं सुमहान् भूतः
उन्नत इत्यर्थः ॥ ४४ ॥

---

*द्राक्ष्यायणोऽप्येवम् ।

वशायां वाशं* ॥ ४५ ॥

वशा नाम बन्धा तस्यामनूबन्धायां वाशं गायेत् ॥ ४५ ॥

अज आजिगं* ॥ ४६ ॥

अजेऽनूबन्धे आजिगं गायेत् ॥ ४६ ॥

मेष और्णायवं* ॥ ४७ ॥

मेषेऽनूबन्धे और्णायवं गायेत् ॥ ४७ ॥

पयस्यायां स्वरं पयोनिधनं* ॥ ४८ ॥

पयस्यायामिष्टौ अनूबन्धस्थाने क्रियमाणायां स्वरमयोनिधनं
गायेत् ॥ ४८ ॥

उदवसानीयायामुद्वंशीयं* ॥ ४९ ॥

उदवसानीयायामिष्टौ उद्वंशीयं गायेत् ॥ ४९ ॥

उपक्रम्य समापयेदाक्रतोः पवर्गात्* ॥ ५० ॥

सामगानमुक्तं गणः सामान्युत्तराण्याभिरूपादित्यत आरभ्य एत-
दुपक्रम्य समापयेत् आद्यज्ञसमाप्तेरित्यर्थः, का पुनरियमाशङ्का
यदारभ्य न समाप्नुयादिति अत्रोच्यते, गणः सामान्युत्तराणीत्युक्तम्

---

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

सर्वेषां क्रिया वेति एकेषामध्वर्यूणां प्रथमयज्ञेन प्रवृज्यादित्यार-
 भ्यते, तत्र शार्ङ्गादीनामसम्भवात् तार्क्ष्यसामादीनामप्यक्रिया प्राप्नोति,
 अत आचार्यो यन्नमारभते, अप्रवर्ग्येऽपि तार्क्ष्यसामादीन्यारभ्य समा-
 पयेत् कस्मात् अलोपो लोपाद्यायतर इत्येतस्मात् अन्यच्च न केवल-
 मेतदर्थं सूत्रमारभ्यते, किञ्च सर्वकर्माणि उपक्रम्य समापयेदाक्रतो-
 रपवर्गात्, यथा शास्त्रेऽस्मिन्नाचार्याणां विप्रतिपत्तयो दृश्यन्ते तस्यां
 ते श्वः सुत्या गौतमस्य नार्मेधान्तइत्येकेऽद्यः सुत्या शाण्डिल्यस्यानाङ्गानं
 धानञ्जय इति एवमादिषु येनैवाचार्यमतेनोपक्रमेत तेनैव समापयेत्
 विधिसंरम्भान्न कुर्यात् तथा उद्गातारो ब्रह्मा सुब्रह्मण्याश्च उपक्रम्य
 स्वानि कर्माणि समापयेरन् अन्योन्यस्य कर्म न कुर्यात् तथा काम्ये
 कर्मणि प्रारब्धे अर्द्धसमाप्तएव यदि न फलावाप्तिः स्यान्न च तत्फल-
 मेवासौ कामावाप्तिरिति कृत्वा विरमेत् लोकवत् निदानम् इह हि
 अवशिष्यत एवार्थः तदर्थं समापयेत् कः पुनरसावर्थः नित्यं
 स्वर्दशः ब्रवीति तथाप्याङ्गर्द्धार्थएव खल्वयम्भवति अनुखल्वर्थः
 श्रुत्यर्था अन्वययन्तीति निदानं स्वर्गे नित्ये दृष्टं प्रायश्चित्तिरिति
 तथा यजमाननिमित्तायामापदि प्राप्तायां न तत्कालमेव विर-
 मेत् एकेषां विधिः दोक्षितश्चेदन्तराकार्यो म्रियेत मरणान्तं कर्मेति
 तत्तथा सति समापयेदेव उक्तं हि अतोऽन्य आहारात् गतप्राणाव-
 मृथा भवन्ति तस्मात्ते प्रेतेऽपि समापयितव्या इति तथा विश्वरूपा
 ब्राह्मणे असितमृगाह स्र वै पुरा कश्यपा उद्गायन्तोत्यधिकृत्याह,
 प्राह्वे वा अहं यज्ञं समस्थापयं यथा तु वे ग्रामस्य यातस्य शीर्षं
 वा भग्नं वानुसमावहेदेवं वा अहं यज्ञस्यातोऽधिकरिष्यामीति

एवमर्थं गृहीत्वा नार्द्धसमाप्तौ विरमेत् समापयेदेव तथा यथै-
 वोपक्रमेत् तथा समापयेत् कुतः पुनरियमाशङ्का अन्यमारभ्यान्
 समापयेदिति कापि च दर्शनात् कापि वनोनायजाभ्यः चतु-
 रात्राय जामदग्न्याय दोक्षे ब्रह्मचारिणं सम्पन्नं कुलीनं परिहृत्य
 तस्य त्रिवृतपञ्चदशमहर्षेण बभूवार्थतरस्तमर्थं साधयित्वा प्रत्याजगाम
 समापयमिदमहर्ष्यागन्निशीर्णमतेत्यायुरतिरात्रमुपदधौ ब्रह्मचारिणश्च
 परिहारेण यज्ञप्रत्यवहारेण च स रुचो बभूव यस्वेतौ दोषौ
 परिहरेन्न रुचः स्यादित्येतस्माद्दोषादाशङ्कमानः आचार्य आह
 उपक्रम्य समापयेदाक्रतोऽरपवर्गादिति ॥ ५० ॥

इति प्रथमस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

ऋदुम्बरोमुच्छ्रियिष्यन् पूर्वेण देवयजनं गच्छेद्दक्षिण-
 तच्चेदस्यावसथः स्यात्* ॥ १ ॥

प्रास्तोत्रोद्यमुक्तं परिसामगानं साम्प्रतमौद्गात्रमुच्यते तत्रेदं
 प्रथममौद्गात्रम् ऋदुम्बरीकर्म उदुम्बरस्य विकारः ऋदुम्बरी अव-

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

यवो वा तामौदुम्बरोमुच्छ्रयिष्यन् उद्गाता पूर्वेण देवयजनस्य
 गच्छेत् उच्छ्रयिष्यन्निति भविष्यत्कालनिर्देशः देवयजनमुक्तलक्षणं
 यदि दक्षिणतो देवयजनस्यावसथः स्यादुद्गातुः अत्रोच्यते कथं
 पुनरेतद्गम्यते यथौदुम्बरोमुच्छ्रयणमुद्गातुर्भवति न तत्प्राप्नोति
 प्रस्तोत्रधिकृतत्वात् अत्रोच्यते, परिसामगानं प्रस्तोतुरधिकृतं तत्परि-
 समाप्तम् अनन्तरमौद्गात्रं विवक्षितं श्रुतिश्च प्रजापतिदेवैभ्य ऊर्जं
 व्यभजदित्येवमधिकृत्याह, यदुद्गातौदुम्बरीं प्रथमेन कर्मणान्वारभते
 स्वयैव तद्देवतयात्मानमार्विज्याय वृणीतेतामुच्छ्रयतीति एवं कृत्वा
 सूत्रकार आह, एकश्रुतिविधानान्मन्त्रात् कर्माणि चोद्गातैव
 कुर्यादनादेश इति अत औदुम्बरोमुच्छ्रयणमुद्गातुः सिद्धम् ॥ १ ॥

उत्तरेण यदन्यतः* ॥ २ ॥

यदि अन्यस्यान्दिश्यावसथः स्यादुद्गातुः प्राच्यामुदोर्चां प्रतीर्चां
 वा तत उत्तरेण देवयजनस्य गच्छेत् ॥ २ ॥

पूर्वा सदसोदार्थौ श्वभ्रावन्तरेण प्रपद्याग्नेणौदुम्बरीं
 गत्वोदङ्मुखस्तिष्ठन्नध्वर्युणा सद्योच्छ्रयेत् द्युतानस्वेति ॥ ३ ॥

पूर्वा सदसः दार्थौ द्वारार्थौ श्वभ्रौ श्वभ्रः खातः तयो श्वभ्रयोरन्तरा
 प्रपद्य औदुम्बरीं प्रागर्थां विन्यस्तां पूर्वेण गत्वा उदङ्मुखस्तिष्ठन् उद-

*द्राह्यायणोऽप्येषम् ।

१ द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

अङ्गग्रहणं प्राङ्मुखकरणञ्चानादेश इति परिभाषितं तन्माभूदिति तिष्ठन्नित्युद्धृता विधीयते । अध्वर्युणा सह उच्छ्रयेत् अध्वर्युणा सहोच्छ्रयणं कुर्यात् द्युता नस्वेत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ ३ ॥

आयोरिति श्वभ्रेव दध्यात्* ॥ ४ ॥

आयोरित्येतदादिना मन्त्रेण श्वभ्रेव दध्यात् प्रक्षिपेत् ॥ ४ ॥

अवधाय जपेन्नमः समुद्राय नमः समुद्रस्य चक्षसे । मामा यून्वाक्षासोदूर्गस्यर्जोदा ऊर्जमे देह्यूर्जं मे देह्यन्नं मे देह्यन्नं मे धेक्षोति* ॥ ५ ॥

श्रौदुम्बरोमवधाय श्वभ्रे एतद्यजुर्जपेत् यथा सूत्रितं अर्थवादेतिकरणमध्यपतितमेतद्यजुः तत्सूत्रकारेणोद्धृता अर्थवादेतिकरणं कृत्स्नमेव दर्शितम् ॥ ५ ॥

तान्न विस्वजेदावच्छादनात्* ॥ ६ ॥

तामौदुम्बरोन्न विस्वजेत् आ अवच्छादनात् अवच्छादनं हृदिषोऽध्यूहनं तामिति निर्देशः श्रौदुम्बर्यां भग्नापहतोतदग्ध-प्ररूढायामन्यामाहत्य तथैवावृत्तोच्छ्रयेत् अत्रापि तान्न विस्वजेदावच्छादनात् ॥ ६ ॥

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अध्वर्युणाभिज्ञतायां जुहुयात् तस्यैवावृतान्तरेण विशाखे
घृतेन द्यावापृथिवी आप्रीणाथाः स्वाहेति पूर्वा* । ७ ।

यथाध्वर्युणाभिज्ञता स्यादौदुम्बरी तथाभिजुहुयात् तस्यैवा-
ध्वर्योरावृता आवृत् परिक्रमस्तेनैव विधिनेत्यर्थः अन्तरेण विशाखे
तस्यैवावृतेत्युक्तं यद्यप्येतस्मिन् देशेऽध्वर्युर्न जुहुयात् तथाप्युद्गाता
विशाखयोरन्तराले जुहुयात् यथा सूत्रितेन मन्त्रेण पूर्वा ॥ ७ ॥

प्रजापतये स्वाहेत्युत्तरा* ॥ ८ ॥

अनेन मन्त्रेणोत्तरामाहुतिं जुहुयात् अनेन यथोक्तेन स्वाहा-
कारान्तेन मन्त्रेणोत्तरामाहुतिं जुहुयात् ॥ ८ ॥

अन्यतरां वा स्वाहाकारद्वितीयां यथा भूमिमाज्यं
प्राश्यतीति* ॥ ९ ॥

अनयोराहुत्योरन्यतरां वा जुहुयात् स्वाहाकारद्वितीयां तथा
च जुहुयादस्कन्नमविच्छिद्यमानम् आज्यं यथा भूमिङ्गमिष्य-
तीति ॥ ९ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् , किन्तु क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

अधस्ताद्विशाखस्य परिगृह्य जपेद्वि देवां दृष्ट्व मयि
प्रजामिति* ॥ १० ॥

विशाखस्याधस्तादुभाभ्यां पाणिभ्यां गृहीत्वा यथासूत्रितं यजु-
र्जपेत् ॥ १० ॥

अन्तरोक्षे वयांसि दृष्ट्व मयि पशूनिति मध्ये* ॥ ११ ॥

एतद्यजुर्जपेत्, एतत् यजुर्यथा सूत्रितं मध्य औदुम्बरीं परिगृह्य
जपेत् ॥ ११ ॥

पृथिव्या मध्ये षधोर्दृष्ट्व मयि सजातानिति मूले* ॥ १२ ॥

मूले परिगृह्य औदुम्बरीमेतद्यजुर्जपेत् यथासूत्रितञ्च ॥ १२ ॥

ऊर्द्ध्वं होमाद्याजमानं धानञ्जप्यः* ॥ १३ ॥

ऊर्द्ध्वं होमात् कर्मोपदिश्यते तद्याजमानं धानञ्जप्य इच्छति
कस्मात् आत्मवाचकत्वात् मन्त्राणां मयि प्रजां मयि पशून् मयि
सजातानिति ॥ १३ ॥

स्वयमिति गौतमशाण्डिल्यौ* ॥ १४ ॥

उद्गाता स्वयमिति गौतमशाण्डिल्यावाचार्यावाहतुः कस्मात्
यां वै काञ्चत्विगाशिषमाशासते यजमानस्यैव सेति ॥ १४ ॥

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अवच्छाद्यमानायां दिव्यं कृद्वासि सन्ततिनाम विश्व-
जनस्य काया नमस्तेऽस्तु मामा हिं सीरिति* ॥ १५ ॥

अवच्छाद्यमानायामौदुम्बर्यामेतद्यजुर्यथासूचितं जपेत् ॥१५॥

दक्षिणेन श्वभ्रान् गत्वा परौ द्वार्यावन्तरेण प्रपद्येतत्
कुर्यादिति शाण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

अग्रेणौदुम्बरीं गत्वेत्यत आरभ्य आसमाप्तेरेतत्कर्म दक्षिणेन
सदानिमित्तान् स्थूणा श्वभ्रान् गत्वा अपरौ द्वारार्थौ यौ श्वभ्रावन्तरेण
प्रविश्य कुर्यात् इति शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ १६ ॥

उत्तरेणेति धानञ्जयः* ॥ १७ ॥

यदेतत्कर्मात्तं शाण्डिल्यीयं एतदेव सर्वं धानञ्जय आचार्य
इच्छति अयं विशेषः उत्तरेण श्वभ्रान् गत्वा ॥ १७ ॥

गौतमीयमितरत्* ॥ १८ ॥

यत्तु प्रथमं विधानमुक्तं तद्गौतमाचार्यसंकीर्तितं किमर्थमेत-
दुक्तमित्येतत् उक्तमुपक्रम्य समापयेदाक्रतोरपवर्गादित्येतदर्थम् ॥१८॥

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

यथेतन्निष्क्रामेत्* ॥ १९ ॥

यथागतं यथाप्रविष्टं तथैव निष्क्रामेत् यदि पूर्वया यद्यपरया
तामेव निष्क्रामेत् ॥ १९ ॥

इति प्रथमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

यूपमुच्छ्रीयमाणमनुमन्त्रयेरनृमण ऊर्ध्वभरसन्त्वेति* ॥१॥

श्रौदुम्बर्युच्छ्रयणमुक्तम् अनन्तरं यूपानुमन्त्रणं विवक्षितं
तद्विवक्षितराचार्य इदं सूत्रमारभते यूपमुच्छ्रीयमाणमिति । यूप-
मिति कर्मणि द्वितीया यूपशब्दः प्रतीतपदार्थकः उच्छ्रीयमाणमिति
वर्तमानकालोपदेशः अनुमन्त्रयेरन्निति क्रियोपदेशः नृमण ऊर्ध्वभर-
सन्त्वेति मन्त्रोपदेशः, अत्रोच्यते, यूपमिति न कर्त्तव्यं कस्मात्
उच्छ्रीयमाणशब्दसामर्थ्यादेव ज्ञास्यते मन्त्रलिङ्गाच्च नृमण ऊर्ध्वेति
ऊर्ध्वे हि यूपः उच्यते, कर्त्तव्यं यूपग्रहणं अक्रियमाणे श्रौदुम्बर्या
अनुमन्त्रणं प्रतीयात् उद्गाढाणामौदुम्बरोसंयोगात् अतो यूप-
ग्रहणमवश्यं कर्त्तव्यं, ननु नृमण इति सिद्धे आदेशे ऊर्ध्वभर-

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

सन्त्वित्येतेषामक्षराणां किमर्थं ग्रहणमिति अत्रोच्यते, वक्ष्यति हि
एतान्येवोहस्थानानोति ॥ १ ॥

एतान्येवोहस्थानानि यावन्तः स्युः* ॥ २ ॥

एतान्येव पदानि ऊहस्य स्थानानि यावन्तो यूपाः स्युः, ननु
एतान्येवोहस्थानानोति सिद्धे यावन्तः स्युरिति किमर्थमारभ्यते,
ब्रवीति एकैकस्मिन् यूपे अनुमन्त्रणं माभूदग्निष्ट एव सर्वेषां संस्कारा-
र्थमूहः स्यादिति कस्मात् भिन्नकालत्वात् यूपोच्छ्रयणस्य नृमण-
ऊर्द्धभराः सन्तो युष्मानूर्द्धभरा दृश्येयं ॥ २ ॥

यत्र तिष्ठन्त उच्छ्रीयमाणं पश्येयुरिति शाण्डिल्यः* ॥ ३ ॥

यस्मिन्देगे स्थिता उच्छ्रीयमाणं पश्येयुरुद्गातारः तत्रैव स्थिता
अनुमन्त्रयेरन्निति शाण्डिल्य आचार्य आह, कस्मात् उच्छ्रीय-
माणमिति वर्त्तमानकालनियमात् ॥ ३ ॥

अन्तर्वेद्येवेति धानञ्जयो न बहिर्वेदि यजुरवकल्पत-
इति ॥ ४ ॥

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

॥द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अन्तर्वेद्येव तिष्ठन्तोऽनुमन्तयेरन्निति धानञ्जय आचार्य आह
कस्मात् बहिर्वेदि प्रयुज्यमानं यजुर्न समर्थं भवतीति श्रुतेः न
केवलमसमर्थं भवतीति अवकल्पते च असम्यक् च कल्पते न सम्यक्
प्रयुक्तं भवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

विश्वरूपाणां गानं यजमानेनेोक्तः प्रत्याचक्षीत * ॥ ५ ॥

प्रस्तोत्रा गेयं परिसामत्वादिति चेत् अत्रोच्यते, नैवं कुतः
श्रुतेः आध्वर्यवित्याहोद्गाता मास्म मे निवेद्य होत्रे प्रातरनुवाकमुपा-
करोदिति सोऽध्वर्युः प्राह आहूतो ब्रजति स पूर्वया द्वारा हविर्द्धाने
प्रपद्यते स दक्षिणस्य हविर्द्धानस्योत्तरं चक्रमभ्युपश्रयमाण उदङ्ङा-
सोने विश्वरूपा गायतीति तदेतद्गानं प्रति यजमानेनेोक्तः सकारणं
प्रत्याचक्षीत न गास्यामि कस्मात् ग्रहाभावात् शस्त्राभावात् सम्प-
दतिरेकदर्शनादिति ॥ ५ ॥

गायेति चेदेव ब्रूयान्न मामनामन्त्य प्रातरनुवाकमुपा-
कुर्या इत्यध्वर्युं ब्रूयात् ॥ ६ ॥

यदि यजमानः गायेदिति ब्रूयात्पुनः तदा उद्गाताध्वर्युं
ब्रूयात् मामपृष्ट्वा प्रातरनुवाकस्योपाकरणं माकाशीरिति अथैव-

* द्राष्टव्यायणे विशेषोऽस्ति ।

॥ द्राष्टव्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं हतम् ।

शब्दः कस्माद्गायेति चेदेवेति अवधारणार्थः, ब्रूयादेवेति यथैव सकारणं प्रत्याख्यानं कृत उद्गात्रा तथैव सकारणं यजमानो ब्रूयाद्-गायेति उक्तं ग्रहाभावाच्छस्त्राभावाच्च सम्पदतिरेकदर्शनान्न गास्यामी-त्यत्र ब्रवीमि वसतोवर्योर्ग्रहः प्रातरनुवाकः शस्त्रं न च सम्पदतिरेकः यथान्यैः परिसामभिरिति ॥ ६ ॥

एवमुक्तः सन्नुद्गाता किं कुर्यादित्युच्यते ।

होतारं प्रातरनुवाकायोपविष्टं पूर्वेण गत्वा यजमानश्च पूर्वया द्वारा प्रपद्यान्तरेण हविर्द्धाने पूर्वेण चक्रे उदङ्मुख उपविशेत् तृष्णीम् * ॥ ७ ॥

होतारं प्रातरनुवाकशंसनार्थमुपविष्टं पूर्वेण गत्वा यजमानश्च तेनैव गत्वा पूर्वया द्वारा हविर्धानं प्रविश्य हविर्द्धानयोरनसोरन्तराले चक्रयोः पूर्वं प्रदेशे उदङ्मुख उपविशेदुद्गाता तृष्णीं, ननु किं मन्त्रेणोपवेशनं प्रकृतं येन तृष्णीमाह, उच्यते बहिष्पवमानप्रकरणे यजुषोपवेशनं विधायाह, एवं सर्वस्तोत्रेष्वामीरन्निति तदिह स्तोत्रसंशब्दनात् सर्वशब्दसामर्थ्यात्प्राप्नोति तन्निवृत्त्यर्थमाह तृष्णीमिति स्तोत्रसंशब्दनन्तु अर्ध्वर्योः किं स्तुतं स्तोत्रमिति ॥ ७ ॥

पुरस्ताद् यजमानः प्रत्यङ्मुखः * ॥ ८ ॥

उद्गातुः पूर्वे प्रदेशे यजमानः प्रत्यङ्मुख उपविशेत् तृष्णीम् ॥ ८ ॥

युञ्जे वाचं शतपदोद्गायेत् सहस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभं
जगद् विश्वा रूपाणि सम्भृता देवा ओकांसि चक्रिर इत्ये-
तस्यां पङ्क्तौ त्रिर्गायत्रं गायेदिति धानञ्जयः स्वाध्यायस्वरेण
मनसैव यजमान उपस्वरेत् ॥ ९ ॥

युञ्जे वाचमित्येतदाद्यायां यथासूत्रितायां पङ्क्तौ त्रिर्गायत्रं
गायेदिति धानञ्जय आचार्य आह स्वाध्यायस्वरेण मन्त्रेणेति,
अपरे ब्रुवते येन स्वरेण नित्यः स्वाध्यायः क्रियते तेनेति मध्य-
मेनेति अथैतस्यामिति किमर्थं छन्दोऽन्तरमेतस्यामेव पङ्क्तौ
स्यादिति उत्तरसूत्रोक्तमित्यर्थः ॥ ९ ॥

त्रिषु त्रिषु पदेषु गायेदिति गौतमः पूर्वं पूर्वमति-
सृजन् * ॥ १० ॥

* द्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

॥ द्राह्म्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

एतस्यामेव पंक्तौ त्रिषु त्रिषु पदेषु गायत्रं गायेत् पूर्वं पूर्वं
विमृजन् युञ्जे वाचं शतपदीङ्गायेत् सहस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभञ्जग-
दिति प्रथमङ्गायेत्, सहस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगद् विश्वा रूपाणि
सम्भृतेति द्वितीयं, गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगद् विश्वा रूपाणि सम्भृता देवा
ओकांसि चक्रिरदिति तृतीयम् ॥ १० ॥

प्रगाथकारं वा * ॥ ११ ॥

एतस्यामेव पंक्तौ प्रगाथकारं वा गायत्रं गायेत् प्रगाथकारं
कृत्वा प्रयोगस्तु युञ्जे वाचं शतपदीङ्गायेत् सहस्रवर्त्तनि गायत्रं त्रैष्टुभं
जगदिति प्रथमं गायेत्, गायत्रं त्रैष्टुभं जगद्गायत्रं त्रैष्टुभञ्जगद् विश्वा
रूपाणि सम्भृतेति द्वितीयं, विश्वा रूपाणि सम्भृता विश्वा रूपाणि
सम्भृता देवा ओकांसि चक्रिरदिति तृतीयम् ॥ ११ ॥

गीत्वा यथार्थं स्यात् * ॥ १२ ॥

एतेषां कल्पानामन्यतमेन गीत्वा यथा प्रयोजनं गच्छेत् ॥ १२ ॥

विश्वरूपास्वेङ्गायेत् ज्योतींष्यपि गायेत् * ॥ १३ ॥

यदि विश्वरूपा गायेत् ततः ज्योतींष्यपि गायेत्, ननु किमर्थं

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पुनरयं यद्यर्थः क्रियते चेदिति यदा विश्वरूपाणां गानं यत्नेन प्रति-
 ष्ठापितमिति उच्यते, अयं ह्याचार्यो वक्ष्यति एतं परिक्रमं सर्वक्रतुषु
 विद्यादिति, तद् विश्वरूपाणां गानं सर्वक्रतुषु प्राप्नोति सोऽयमा-
 चार्यः ज्योतिष्टोमादन्यत्र विश्वरूपाणां गानं ज्ञापयति कथं एतत्
 विश्वरूपाणां गानं ज्योतिष्टोम एव प्रवर्तते नान्यत्रेति ननु वक्ष्य-
 त्याचार्यो न चान्यत्र विश्वरूपात् ज्योतिष्टोमादिति सत्यमेतत् अस्य
 तु पुनर्वचनस्य तत्रैव प्रयोजनं वक्ष्यामः कः पुनर्ज्योतिर्गानस्य कालो
 गानविधिश्चेति ॥ १३ ॥

परिहिते प्रातरनुवाके यो नष्ट्रीयं नाम सूक्तं पुरा तस्मा-
 द्वातारमारमयित्वाग्रयणस्य वानुहिङ्कारं पवित्रं धारयन्ना-
 स्तावं वा प्राप्य स्तोमयोगादग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिन्द्रो ज्योति-
 र्ज्योतिरिन्द्रः सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्य इत्येतेषु पदेषु त्रिस्त्रि-
 रेकैकमभ्यासं मनसा गायत्रं गायेत्* ॥ १४ ॥

परिहिते समाप्ते प्रातरनुवाके परिधानीयायां शस्त्रायामित्यर्थः
 अपोनष्ट्रीयं नाम शस्त्रं तस्मात्पूर्वं पुरा विरम्यतां तावदित्युक्त्वा
 आग्रयणस्य वानुहिङ्कारं आग्रयणो ग्रहः तस्य गृहीतस्य हिंकारस्य
 पश्चात् आग्रयणं गृह्णन्ध्वर्युर्हिं करोति पवित्रं धारयन् पवित्रं
 विगृह्णन्ति हस्तकार्यमेव तद् यज्ञस्यक्रियत इति आस्तावं वा

* द्राक्षायणेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् ।

प्राप्य पुरा वह्निष्यवमानस्य सोमयोगात् एतत्कालत्रयमुपदिष्टं
ज्योतिर्गानस्य विकल्पेन अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्येतेषु यथासूत्रितेषु
पदेषु एकैकस्मिन् पदे त्रिस्त्रिर्गायत्रं गायेत् अभ्यस्याभ्यस्य अभ्या-
सम् ॥ १४ ॥

तानि नान्यत्र विश्वरूपाभ्यः* ॥ १५ ॥

यदा तावदुक्तं विश्वरूपाश्चेद्गायेत् ज्योतींष्यपि गायेदिति तत्कि-
मिदं पुनस्तानि नान्यत्र विश्वरूपाभ्य इति अत्रोच्यते, यत्कालत्रय-
मुक्तं ज्योतिर्गानस्य तदिह पुनर्नियम्यते विश्वरूपगानानन्तरमेव
ज्योतिर्गानं स्यादिति अपरे पुनर्वर्णयन्ति एतद् विश्वरूपाणां गानं
यएवंविद्यजमानस्तस्यैव स्यात् नाविदुष इति कस्मात् अनियमाद्
विश्वरूपाश्चेद्गायेदिति तेन विदुष एव यजमानस्य विश्वरूपाणां
गानन्नाविदुष इति उक्तं एवं हि यजमान उपस्वरेदिति एतद्
विदुषो यजमानस्योपस्वरणं सम्भवति तानोति तानि ज्योतींषि
लोकद्वारोयोपसरणादीनि चैवं विदुष एव यजमानस्य प्रवर्त्तैरन्नानेनं
विदुष इति ॥ १५ ॥

न चान्यत्र विश्वरूपात् ज्योतिष्टोमात् ज्योतिष्टोमात्* ॥ १६ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

ज्योतिष्टोमादन्यत्र विश्वरूपाणां गानं न स्यात् ननु यदा तावत् पूर्वमेव ज्ञापितं ज्योतिष्टोमएव विश्वरूपाणां गानं नान्यत्रेति तत् किमिदं पुनरुच्यते, न चान्यत्र विश्वरूपात् ज्योतिष्टोमादिति उच्यते, ज्योतिष्टोमेपि यावदाहारं न स्यादिति प्रथमाहार एव भवेदिति सहचरणानि ह्येतानि विश्वरूपाश्च ज्योतींषि च ज्योतिष्टोमश्चेति ॥१६॥

इति प्रथमस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

युगपत्कर्मसु सर्वेषु उद्गातुर्दक्षिणमनु बाहुं प्रस्तोता सव्यं प्रतिदत्ता* ॥ १ ॥

वक्ष्यत्ययमाचार्यः हेता प्रातरनुवाकमनूच्याभूदुषा इति यदा ब्रूयादथ वेदिमाक्रामेयुर्मृदा शिथिरेति सर्वेषामुद्गातृणां युगपत्-कर्मोच्यते, तस्य को विधिरिति तं विवक्षुराह, युगपत्कर्मस्त्विति युगपदिति यान्येकवेलायामेतेषु युगपत्कर्मसु सहकर्तृकेषु कर्मसु सर्वेषु सर्वशब्दः निरवशेषवाची उद्गातुर्दक्षिणं बाहुं अनु प्रस्तोता

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

भवेत् सव्यं बाहुं अनु प्रतिहर्त्ता कर्मस्विति बज्रवचननिर्देशात्सिद्धे
सर्वकर्मत्वे सर्वशब्दः किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते, यदि ह्ययं सर्वशब्दं
न कुर्याद्देद्याक्रमणादिषु कर्मसु तद्विधानं प्रतीयते सोऽयमाचार्यः
सर्वग्रहणं करोति पूर्वमप्याक्रमणाद् यत्कर्मोक्तं यूपानुमन्त्रणं तस्मिन्न-
प्येष एव विधिः स्यादिति ॥ १ ॥

होता प्रातरनुवाकमनूच्याभृदुषा इति यदा ब्रूयादथ-
वेदिमाक्रामेयुर्मृदाशिशिरेति* ॥ २ ॥

होता प्रातरनुवाकं शस्त्रमनूच्य यदा यस्मिन् काले अभृदुषा
इत्येतं शब्दं ब्रूयात् अथानन्तरं वेदिमाक्रामेयुर्मृदाशिशिरेत्येतदा-
दिना यजुषा अत्र होतृग्रहणं किमर्थमिति चेत् यदा प्रातरनुवाको
होतृकर्तृक एव अत्रोच्यते, होतरेव प्रातरनुवाककर्त्तरि कदाचिदपि
प्रातरनुवाकस्य कर्त्ता होता न भवति न तस्मिन् कः पुनरस्य विषयः
प्रायणीयोऽतिरात्रोवेदत्रिरात्रश्चैकेषामध्वर्यूणामसमाप्त एवाहनि प्रात-
रनुवाक उपाक्रियते न तत्राक्रमणं कुर्युः होतैव यदा ब्रूयात्तदा कुर्युः
अतः प्रातरनुवाकग्रहणं होतृग्रहणं च करोति ॥ २ ॥

बहिर्वेद्येतज्जपित्वा मा मा हिंसोरित्येतावतवेति
धानञ्जप्यः* ॥ ३ ॥

बहिर्वेद्येतज्जपित्वा मृदाशिशिरेत्येतदादि वेदिरसीति यावत्

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

मामाहिंसोरित्येतावतैवाक्रमणं कुर्युरिति धानञ्जय आचार्य
आह ॥ ३ ॥

सवनमुखेषु च* ॥ ४ ॥

सवनमुखे पवमानमुखे यदाक्रमणं तदेवं प्रकारं सर्वेषु सवन-
मुखेषु स्यात् अभ्युषाकाले आज्यानामन्ते निःसृष्य पृष्ठानामन्ते च
निःसृष्य, च शब्दे धानञ्जयमतानुकर्षणार्थः ॥ ४ ॥

यजुषाहरहरिति गौतमः† ॥ ५ ॥

गौतम आचार्य आह, आक्रमणं अहरहर्यजुषा स्यादिति अह-
र्गहणं चाहर्गहणार्थं अहर्गणे सकृत्कृते कृतः शास्त्रार्थ इति कृत्वा उत्त-
रेष्वहःस्वक्रिया माभूदिति ॥ ५ ॥

सकृत्कृताविति शाण्डिल्यः* ॥ ६ ॥

एकाहेषु चाहर्गणेषु च सकृदेव स्यादिति शाण्डिल्य आचार्य
आह ॥ ६ ॥

यावद्वाक्रामेयुरित्येके* ॥ ७ ॥

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम्, किन्तु क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

एके आचार्या ब्रुवते यावत्कृत्वा वेदिमाक्रामेयुः तावत्कृत्वा यजुषेति अपरे पुनर्विनिवेशं वर्णयन्ति अनुसवनमेकाहेषु यजुषाह-
रहरिति अहोनेषु सप्ततृताविति सत्रेषु यावद्भाक्रामेयुरिति श्रीलोमेषु ॥ ७ ॥

हविर्द्धानं प्रवेश्यमाना वसतीवरीरनुप्रविशेयुः* ॥ ८ ॥

हविर्द्धानं प्रवेश्यमाना अध्वर्यवः वसतीवरीसंज्ञा आपः ता अनुप्रविशेयुः तासां पश्चात्प्रविशेयुः ॥ ८ ॥

तस्य रराव्यामालभ्य विष्णोः शिर इति* ॥ ९ ॥

तस्य हविर्द्धानस्य रराव्यामालभ्य विष्णोः शिर इत्येतद् यजुर्जपेयुः रराव्यानाम द्वारस्योपरिस्थितं मण्डलं ललाटस्थानीयं तस्येति तस्य नात्मनः ॥ ९ ॥

इष ऊर्ज इति प्रविशन्तः† ॥ १० ॥

इष ऊर्ज इत्येतदादि यजुर्हविर्द्धानं प्रविशन्तो जपेयुः अपरे साकाङ्क्षमिदं यजुर्वर्णयन्ति इष ऊर्ज आयुषे वर्चसे च प्रविशाम इति ॥ १० ॥

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्मायणेन परसूत्रेण सहैकसूत्रं कृतम् ।

अन्तरेणेषे बाह्वनवज्जत्य पाष्णीरिनुद्यच्छन्तो युनय्मीति
राजानमभिमृशेयुर्यः प्रातःसवनाय* ॥ ११ ॥

दूर्षा च दूर्षा च तयोरिषयोरन्तरेण बाह्वन् प्रसार्य पाष्णीरक्षिपन्तः
युनय्मीत्येतेन यजुषा सोमं राजानमभिमृशेयुः यः प्रातःसवनार्थ-
मुपकृतः ॥ ११ ॥

अविभक्तश्चेत्सर्वम् ॥ १२ ॥

यद्यविभक्तः स्यात् सर्वमभिमृशेयुः ॥ १२ ॥

नचेत्प्राप्नुयुर्देशेनैव ॥ १३ ॥

यदि न प्राप्नुयुः सोमन्देशेनैव प्रसार्य बाह्वनवमृष्टं मन्येयुः अथैव-
शब्दः किमर्थं, उच्यते, अन्यस्मिन्नप्यभिमर्शने देशेनैव यथा तद्यदानु-
शंसन् हेतापोहिष्ठोया ब्रूयात् तदेनमन्वास्तभेरन्नपावृण्वाना
इति ॥ १३ ॥

प्रस्तोता प्रथमोऽतिसर्पेत् ॥ १४ ॥

साम्प्रतन्तेषां दक्षिणस्य हविर्द्धानस्य पश्चिमे प्रदेशे कर्म वक्ष्यते
तदर्थं प्रस्तोता प्रथमोऽतिसर्पेत् ॥ १४ ॥

*आह्वायणेन पूर्वसूत्रेण सहैकसूत्रं कृतम् ।

॥ आह्वायणोऽप्येवम् ।

तत उद्गाता* ॥ १५ ॥

ततोऽनन्तरं उद्गाता अतिसर्पेत् ॥ १५ ॥

ततः प्रतिहर्त्ता* ॥ १६ ॥

ततोऽनन्तरं प्रतिहर्त्ता अतिसर्पेत् ततस्तत इत्येष गतिक्रमः सर्वत्र
सदः प्रवेशननिर्गमनादिषु कर्मसु ॥ १६ ॥

दक्षिणस्य हविर्द्धानस्य पश्चात् सव्यावृत उपविशेयुर्ऋतस्य
सदन इति^१ ॥ १७ ॥

द्वे हविर्द्धानसंज्ञके अनसी तयोर्दक्षिणस्य पश्चिमे प्रदेशे सव्या-
वृत उपविशेयुः ऋतस्य सदन इत्येतेन यजुषा युगपत्कर्मन्यायेन
प्राञ्जुखाः ॥ १७ ॥

पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्चर्चः सर्वत्र जपेयुर्यासु करिष्यन्तः
स्युः^१ ॥ १८ ॥

पुरस्ताच्च उपरिष्ठाच्च ऋचः सर्वत्र जपेयुः सर्वत्र स्तोत्रेषु न केवलं

* द्राह्यायणे नैताभ्यामेकसूत्रं द्यतम् ।

^१ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

बहिष्यवमाने यासु यासु स्तोत्रं करिष्यन्तः स्युः अथ पुरस्ताच्चेति कस्मादुच्यते उपरिष्ठाच्चेति वक्तव्ये सर्वथा उपरिष्ठाच्छब्दः पुरस्तात् क्रियामपेक्षते सम्बन्धिशब्दादत्रोच्यते स्तोत्रसम्बन्धात्पुरस्ताज्जपोपरिष्ठाज्जपयोः सामकल्पितकृन्दोविकारः प्राप्नोति अतोऽयमाचार्यः पुरस्ताच्चेति ब्रवीति तेन किं नैवर्चः सामिकं धर्ममपेक्षन्ते य एवौत्पत्तिकः स्वाध्यायधर्मस्तेनैव प्रयुज्येरन्निति कथं पुनरेतदनुक्तं गम्यते यथर्चः सामिकं कृन्दोविकारं गृह्णन्तीति उच्यते श्रुतेः श्रुतिर्हि न किष्टं कर्मणा नशदिति बृहत्त्यः सत्योभ्यारम्भेण जगत्यः एषोऽस्य धारया सुत इति ककुभः सत्योभ्यारम्भेण त्रिष्टुभ इति च अत्र न किष्टं कर्मणा नशदित्येकैव बृहतो तथा एषोऽस्य धारयासुत इत्येकैव ककुप् तत्र सत्या जगत्यो विकारे बृहत्त्यः ककुभः सत्य इति बह्वचनस्यासम्भवः तदेवं दृष्ट्वा सूत्रकारो यत्नमारभते, कथं पुरस्ताज्जपोपरिष्ठाज्जपयोरविकारः स्यादिति अत्रोच्यते यद्येवं बृहत्त्यः सत्यः ककुभः सत्य इति अस्य बह्वचनस्य कथमर्थवत्त्वमिति उच्यते, प्रगाथधर्मं गृहीत्वा ब्रवीति ब्राह्मणं एष प्रगाथानां धर्मः प्रथमश्चन्द्रः क्रिया तथा प्रगाथेषु प्रथमश्चन्द्रः क्रिया तच्चेदितत्वादिति एवमेतं सामान्यं प्रगाथधर्मं गृहीत्वा ब्राह्मणमाह, बृहत्त्यः सत्य इत्यादि एवमेतद् ब्राह्मणमर्थवद्भवतीति अथ पुरस्तादुपरिष्ठाच्चेति वक्तव्ये पुरस्ताच्छब्दे चशब्दः किमर्थं क्रियते, उच्यते नियमार्थं यद्यपि प्रमादात् कयञ्चित् पुरस्ताज्जपो न क्रियेत उपरिष्ठाज्जपः क्रियेतैव न सन्नियोगशिष्टावेताविति कृत्वा उपरिष्ठाज्जपो निवर्तते, सन्नियोगशिष्टानामन्यतमापाये उभयोरप्यपाय इति ॥ १८ ॥

अत्र तु बहिष्पवमानस्य* ॥ १९ ॥

अस्मिन् ऋतसदनदेशे बहिष्पवमानर्चो जपेयुः अथ अत्रशब्दः
किमर्थमिति चेत् उच्यते, अस्मिन्नेव काले उपवेशनानन्तरं जपेयुः
न क्षणमपि तिष्ठेयुरिति ॥ १९ ॥

अभिषुते राजन्यृतपात्रमसीति द्रोणकलशमालभ्य वान-
स्यत्य इति प्रोक्षेयुः† ॥ २० ॥

अभिषुते सोमे राजनि अध्वर्युभिः ऋतपात्रमसीत्यनेन यजुषा
द्रोणकलशमालभ्योद्गातारः वानस्यत्य इत्यनेन यजुषा प्रोक्षेयुः अधो-
ऽधोचं द्रोणकलशं प्रोहन्तीति ॥ २० ॥

दक्षिणे पाणावुद्गाता दशापवित्रं कुर्वीति‡ ॥ २१ ॥

प्राग्द्रोणकलशप्रतिपत्तेः अध्वर्युणा दीयमाणं दशापवित्रमुद्गाता
दक्षिणेन पाणौ गृह्णीयात् ॥ २१ ॥

अक्षच्चेदुपहन्तुः पुनः प्रोक्षेयुः† ॥ २२ ॥

यदि द्रोणकलशं प्रोहन्तः कदाचित् प्रमादादक्षं स्पृशेयुः तेनैव
विधिना पुनः प्रोक्षेयुः ॥ २२ ॥

* द्राह्म्यायणोऽप्येवं किन्तु तत्र तुशब्दो नास्ति ।

† द्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

अन्तरेणाक्षविष्कम्भौ दशापवित्रं प्रास्येदनुपपन्नम्* ॥ २३ ॥

अक्षोपाक्षकयोरन्तरेण दशापवित्रं प्रास्येत् अनुपपन्नं अस्पृ-
शन् कम् अक्षमुपाक्षं वा उपाक्षो विष्कम्भः ॥ २३ ॥

संहितौ चेदुभावुपरि† ॥ २४ ॥

संहितौ चेदक्षविष्कम्भौ एकलम्भौ उभयोरुपरिष्ठात् प्रास्येत्
दशापवित्रम् ॥ २४ ॥

सर्वं रथोपस्थमुपर्युपरि† ॥ २५ ॥

यदि तद्विद्वानं सर्वमेव रथोपस्थं स्यात् अक्षविष्कम्भाधिष्ठा-
नानि सर्वाण्येव लग्नानि स्युः सर्वेषामुपरिष्ठाद् दशापवित्रं समीपेन
प्रास्येत् ॥ २५ ॥

उत्तरेण रथजङ्घां रथश्चेत्† ॥ २६ ॥

यदि रथः स्यात् हविर्द्वानं उत्तरेण रथजङ्घायाः दशापवित्रं

* द्राक्षायणे विज्ञेयोऽस्ति ।

† द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणे नैताभ्यामेकसूत्रं कृतम् ।

प्रास्येत् सर्वेषु कल्पेषु अनुपपन्नं रथौ हविर्द्धाने भवत इति श्लेना-
दिष्वभिचरणीयेष्वस्य विषयः ॥ २६ ॥

इति प्रथमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

प्रत्याब्रज्य याव्नो युञ्ज्यात् प्रदक्षिणमष्टमदेशेषु स्थवीयां-
स्यभ्यन्तराणि कृत्वा* ॥ १ ॥

ऋतसदनाद्यथागतं प्रत्याब्रज्योद्गातार अभिषवस्थानं उपविशेद्युः
तत उद्गाता याव्नो युञ्ज्यात् याव्न इति द्वितीयाबज्जवचनं युञ्ज्या-
दिति क्रियोपदेशः प्रदक्षिणमिति योजनानुपूर्वम् अष्टमदेशेष्वष्टमेषु
दिङ्गागेषु स्थवीयांस्यभ्यन्तराणि कृत्वा यानि स्थवीयांसि तानि
अभ्यन्तराणि कृत्वा यानि अल्पीयांसि तानि बाह्यानि ॥ १ ॥

तानि मुखानि† ॥ २ ॥

*ब्राह्मणायणोऽप्येवम् किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

†ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

यानि स्थवीयांसि तानि मुखानि, ननु उक्तं भवता सर्वे उद्गा-
तारः प्रत्याब्रजेयुरिति अयं च समानकर्तृक आदेशः एकमधिकृत्यो-
च्यते प्रत्याब्रज्य गाव्नो युञ्ज्यादिति तत्कथं बद्धत्वाभावात् सर्वेषा-
मुद्गातृणामधिकार इति उच्यते, अर्थात् अयं हि गाव्नां योजनमुक्त्वा
वक्ष्यति तानभिष्टय जपेयुरिति ॥ २ ॥

दक्षिणाद्वर्गपूर्वाद्वर्गं प्रथमम्* ॥ ३ ॥

दक्षिणपूर्वस्यान्दिशि प्रथमं गावान् स्थापयेत् उक्तं क्रमानुपूर्वं
दक्षिणमिति ॥ ३ ॥

तानभिष्टय जपेयुर्मरुत इति* ॥ ४ ॥

तान् गाव्न्ः यथास्थानं स्थापितानभिष्टय मरुत इत्येतद् यजु-
र्जपेयुः दक्षिणाद्वर्गपूर्वाद्वर्गमित्येतत् प्रकृतम् अत आह तानिति ॥ ४ ॥

ऋतसदन एतज्जपित्वा युक्तास्थ वहतेत्येतावतैवेति धान-
ञ्जप्यः* ॥ ५ ॥

ऋतसदनस्थानएव मरुत इत्येतदादि घोषणामीवाञ्चातयध्वमि-
त्येवमन्तञ्जपित्वा युक्तास्थ वहतेत्येतावतैवाभिष्टयेयुरिति धानञ्जप्य
आचार्यो मन्यते ॥ ५ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

पश्चात् दक्षिणतो वा द्रोणकलशमध्यूहेयुरिदमहमिम-
मिति यजमानशब्दं सर्वत्र यथार्थं कुर्युः* ॥ ६ ॥

अधिसवनचर्मणि ग्राव्नां पश्चिमे प्रदेशे दक्षिणे वा द्रोणकलश-
मध्यूहेयुः इदमहमिममित्यनेन यजुषा यस्यास्मिन् यजुषि यजमान-
शब्दः तमेकद्विवज्रत्वेषु यथार्थमूहेयुः सर्वशब्दः अन्येष्वपि यजुःषु
यो यजमानशब्दस्तमपि यथार्थं कुर्युः धारानुमन्त्रणं पृष्ठहोमा-
दिषु ॥ ६ ॥

अनुजपेयुरन्येन कृते मन्त्रौ ब्राह्मणविहितादन्यत्र ॥ ७ ॥

अन्येन कृते योजनाध्यूहने अनुजपेयुर्योजनाध्यूहनमन्त्रौ ब्राह्मण-
विहितादन्यत्रेति ये ब्राह्मणविहिताः कल्पाः यं द्विष्यादित्येवमादयः न
तेष्वनुजपोऽस्ति स्वयमेव ते कर्त्तव्याः, नन्वयमपि प्रथमः कल्पो
ब्राह्मणविहित एव ग्राव्नः संसाद्य द्रोणकलशमध्यूहन्तीति तत् किमि-
दमारभ्यते ब्राह्मणविहितादन्यत्रेति उच्यते, सत्यमेतदेवं किन्तु
संसादनाध्यूहने श्रुते न तु योजनाध्यूहनमन्त्रौ नियुक्तौ ब्राह्मणेन
सूत्रकारेण लिङ्गतः कल्पितौ अत आह ब्राह्मणविहितादन्यत्रेति ॥ ७ ॥

एष कल्पः काम्यानां द्वेष्यकल्पादन्यत्र ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणान्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

॥ ब्राह्मणान्योऽप्येवं, किन्तु क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

योऽयं प्रथमः कल्प उक्तः प्रत्याब्रज्य यावन्तो युञ्ज्यादित्यत आरभ्य
एष एव विधिः काम्यानां किं सर्वेषां न किं तर्हि द्वेयकल्पादन्यत्र ॥८॥

विपर्यस्य तु तस्मिंस्तूष्णीञ्च योजनाध्यूहने* ॥ ९ ॥

य एषः प्रथमकल्पे विधिरुक्तः एष द्वेयकल्पे विपर्यस्तः सर्वो
भवति प्रदक्षिणमष्टमदेशेऽध्वित्येतत्तावदप्रदक्षिणं स्थवीयांस्तभ्यन्तराणि
इति तानत्पीयांस्तभ्यन्तराणि स्थवीयांसि वाह्यानि दक्षिणाङ्घ्रि-
पूर्वाङ्घ्रिं प्रथममिति तद्वेयकल्पे पश्चात् स्यात् किञ्चान्यत तूष्णीं
च योजनाध्यूहने यावन्तां योजनं द्रोणकलशस्य चाध्यूहनं ते तूष्णीं
भवेयाताम् एते कर्मणि द्वेयकल्पे ॥ ९ ॥

इदमहममुमिति दक्षिणापरमष्टमदेशं निरूहेत्[†] ॥१०॥

उक्तं यं द्विधाद्विमुखान् यावन्ः कृत्वेदमहममुममुष्यायणमुष्याः
पुत्रमुष्या विशेषमुष्यादन्नाद्यान्निरूहामीति निरूहेदिति ब्राह्मणे
द्रोणकलशस्य निरूहणं श्रूयते तत्कतमस्यां दिशि असौ द्रोणकलशो
निरूहयितव्य इत्यत आह, इदमहममुमिति दक्षिणपश्चिममष्टम-
दिग्भागं प्रति द्रोणकलशं निरूहेत् इदमहं कुवीनहश्चलव्य-
शलभिकाहत्याः पुत्रम् उदीच्यां दिशि यवाद्यन्नाद्यां निरूहामीति
अथ प्रियकल्पे इदमहं कुमारगुप्तं द्रव्यस्यापि न्यायपुत्रं प्राच्यान्दिशि
शाल्याद्यन्नाद्येऽध्यूहामि इति प्रयोगः ॥ १० ॥

*ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणेऽप्येवम् ।

द्वेष्टप्रियकल्पयोर्मन्त्रौ राजन्यूहेत्* ॥ ११ ॥

द्वेष्टकल्पस्य च प्रियकल्पस्य च मन्त्रौ राजन्यधिकरणभूते-
ऽन्यूहेत् ॥ ११ ॥

तस्य च विशमादिशेत्ताच्चैवान्नाद्येन^१ ॥ १२ ॥

तस्य च राज्ञः विशमादिशेत् अमुष्या विशोऽमुष्यां विशीति प्रयोगः
तामेव च विशामन्नाद्येनाविशेत्, अमुष्मादन्नाद्यादमुष्मिन्नन्नाद्ये इति
प्रयोगः ॥ १२ ॥

उपांशुसवनो नाम ग्रावा पञ्चमस्तमुपरिष्ठाद्द्रोणकल-
शस्य कुर्यात् राष्ट्रजिघांसुः प्रतीवेशां बलवतीं विशमादि-
शन्* ॥ १३ ॥

अथो तदुभयमनादृत्येदमहम्मान्तेजसि ब्रह्मवर्चसेऽन्यूहामीत्य-
न्यूहेत्तेजसे च ब्रह्मवर्चस आत्मानमन्यूहतीति तृतीयं काम्यं गतार्थ-
मिति कृत्वा सूत्रकारेण न परामृष्टं यः कामयेत विशा राष्ट्रं हन्या-
मिति व्यूह्य ग्रावोऽधोद्रोणकलशं सादयित्वा उपांशुसवनमुपरिष्ठादभि-
निदध्यादिदमहममुष्या विशाऽदो राष्ट्रं हन्मीति अत्र सन्देहः क
उपांशुसवन इत्यत्राह सूत्रकारः उपांशुसवनो नाम ग्रावा पञ्च

* ब्राह्मयजुर्वेदेष्वेवम् ।

^१ ब्राह्मयजुर्वेदेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

मस्तमुपरिष्ठात् द्रोणकलशस्य कुर्यात् राष्ट्रजिघांसुरिति हन्तु-
मिच्छन् जिघासुः प्रतोवेशां प्रबला या विट् तां बलवतीमादिशन्
इदमहमुदीच्या विशासुं राष्ट्रं हन्मीति प्रयोगः ॥ १३ ॥

एतेषामेकं कृत्वा पथ्यं कुर्यादिति गौतमः* ॥ १४ ॥

एतेषां काम्यानां कल्पानां यो यस्य चिकीर्षतस्तं कृत्वा पथ्यं कुर्या-
दिति गौतम आचार्यो मन्यते पथेनोपेतः पथ्यः प्रथम इत्यर्थः ॥ १४ ॥

तमेवेति धानञ्जयः† ॥ १५ ॥

तमेव कल्पं कृत्वा अथान्यत्कर्म प्रतिपद्येत नैव पथ्यं कुर्यादिति
धानञ्जय आचार्यो मन्यते ॥ १५ ॥

पृष्ठानामन्ते पूर्वया द्वारा निष्क्रम्य काम्यं शा-
ण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

पृष्ठेषु समाप्तेषु पूर्वया द्वारा सदसो निष्क्रम्य काम्यं कुर्यादिति
एवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥ १६ ॥

पवित्रेण द्रोणकलशं संमृज्यादसवस्वेति बुध्नं रुद्रा-
स्वेति मध्यमादित्यास्वेति बिलम्* ॥ १७ ॥

*द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणे तदेवेति विशेषः ।

नित्ये योजनाध्यहनप्रकरणे काम्यानां प्रकल्पानां प्रसङ्गाद्विधिरुक्तः
साम्प्रतमनन्तरां कर्मप्रतिपत्तिं विवक्षुराह, पवित्रेण द्रोणकलशं
संमृज्यादिति पुनन्ति तेनेति पवित्रं दशापवित्रेण द्रोणकलशं संमृ-
ज्यादुद्गाता वसवस्वेत्यनेन यजुषा द्रोणकलशस्य बुध्नं संमृज्यादिति
रुद्रास्वेति मध्यमादित्यास्वेति बिलं संमृज्यादिति वर्त्तते ॥ १७ ॥

एतेषामेकैकेन त्रिस्त्रिरनुसवनं संमृज्यादिति धान-
ज्जप्यः* ॥ १८ ॥

एतेषां यजुषां वसवस्वेत्येतदादीनाम् एकैकेन त्रिस्त्रिरनुसवनं
संमृज्यादिति धानज्जप्य आचार्य आह, वसवस्वेति प्रातःसवने
सर्वाणि स्थानानि संमृज्याद् रुद्रास्वेति मध्यन्दिने आदित्यास्वेति
तृतीयसवने सर्वाणि स्थानानि संमृज्यादिति वर्त्तते ॥ १८ ॥

सर्वैः सर्वैध्विति शाण्डिल्यः* ॥ १९ ॥

सर्वैर्यजुर्भिर्वसवस्वेत्येतदादिभिः सर्वेषु सवनेषु सर्वाणि स्थानानि
संमृज्यात् एकैकेनैकैकं स्थानं त्रिस्त्रिरित्यर्थः एवं शाण्डिल्य आचार्य
आह ॥ १९ ॥

अवधूय पवित्रमुदग्दशमवाङ्नाभि वितनुयुः पवित्रन्त
इति* ॥ २० ॥

*द्राङ्घायणोऽप्येवम् ।

हृत्त्वैतेषां कल्पानामेकैकेन सम्यार्जनमवधूय पवित्रमुदग्दश-
मवाङ्गाभि वितनुयुः पवित्रन्त इत्येतयर्चा ॥ २० ॥

सन्ततायां धारायामुद्गाता जपेत् प्रशुक्रेत्यमुष्य राज्या-
येति प्रियं राजानमादिशेत्* ॥ २१ ॥

पूयमानस्य सोमस्य सन्ततायां धारायां अविच्छिन्नायामुद्गाता
जपेत्प्रशुक्रेत्येतद्यजुः अमुष्य राज्यायेत्येतस्य सर्वनाम्नः स्थाने यो यस्य
प्रियः स्याद्राजानमादिशेत् ॥ २१ ॥

राज्ञो राज्यायेति वा यजमानस्यर्द्धे† राज्ञो राज्यायेति
वा‡ ॥ २२ ॥

यजमानस्य राज्ञो राज्यायेति वा यजमानस्यर्द्धे यजमानस्य
राज्ञो राज्यायेति वा ॥ २२ ॥

सोमस्य राज्ञो राज्यायेति वा¶ ॥ २३ ॥

यजमानस्यर्द्धे सोमस्य राज्ञो राज्यायेति वा ॥ २३ ॥

सोमस्येत्येव ब्रूयात् सोमराजानोहि ब्राह्मणाः¶ ॥ २४ ॥

* आह्वायणोऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† यजमानस्य राज्ञ इति मू० पु० पाठः ।

‡ आह्वायणोऽप्येवम् ।

एवमब्धोऽवधारणार्थः, सोमराजानो हि ब्राह्मणा इति हेतु-
पादानमस्यैव नियमार्थम् ॥ २४ ॥

आग्रयणं गृह्णन्नध्वर्युर्हिंकरोति तदा प्रवृणीरन्नग्निः
प्रस्तोताहं मानुषो वृहस्पतिरुद्गाताहं मानुषो वायुः प्रति-
हृत्ताहं मानुष इति* ॥ २५ ॥

आग्रयणो नाम गृह्णन् गृह्णन्नध्वर्युर्हिंकरोति तदा तस्मिन् काले
प्रवृणीरन् अग्निः प्रस्तोतेत्येतदादिभिर्यथासूत्रितैर्वृतप्रतिमन्त्रणार्थं
यदाग्रयणे त्रिहिंकरोति तेनैवास्त्रोद्गातारो वृता भवन्ति ॥ २५ ॥

न प्रवृणीरन्निति धानञ्जयः* ॥ २६ ॥

धानञ्जय आचार्य आह न प्रवृणीरन्निति सर्वत्र वृता एवेति
द्रोणकलशोपसदने यद्द्रोणकलशमुपसीदन्ति तेनोद्गातारो वृताः
द्रोणकलशएवैनानां लिङ्याय वृणीत इति श्रुतेः ॥ २६ ॥

प्रवृणीरन्नेवेति शाण्डिल्यः* ॥ २७ ॥

शाण्डिल्य आचार्यः प्रवृणीरन्नित्येवमाह, प्रतिनिमित्तं हि नैमि-
त्तिकानि भवन्ति अपि चार्थस्यादूषको अलोपश्च लोपान्यायतर
इति ॥ २७ ॥

---

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

अत्र वाचं यच्चेयुः* ॥ २८ ॥

अस्मिन् काले वाग्यमनं कुर्युः ॥ २८ ॥

ऋतसदने वा* ॥ २९ ॥

ऋतसदने वा वाचं यच्चेयुः दक्षिणस्य हविर्द्वानस्य पश्चादृत-
सदनम् ॥ २९ ॥

वेदिं वाक्रामन्तः* ॥ ३० ॥

अभूदुषाकाले यद्देद्याक्रमणं उक्तं तस्मिन् काले वा वाचं
यच्चेयुः ॥ ३० ॥

सुते बहिष्पवमाने विष्टजेरन्* ॥ ३१ ॥

सुते बहिष्पवमाने स्तोत्रे वाचं विष्टजेरन् ॥ ३१ ॥

इति प्रथमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

उत्तराद्विर्द्वानात् ध्रुवस्थालोऽ० हरन्तः पश्चिमेनोद्गातृन्
इत्वा तेनैव प्रतिहरेयुः* ॥ १ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

यह्यहणाधिकारो वर्त्तते, गृहीतेषु सर्वेषु ग्रहेषु ध्रुवो गृह्यते
तत्रोद्गातसम्बन्धं कश्चिद्विवक्षुराह, उत्तराङ्गविर्द्धानादिति हवि-
र्द्धानसंज्ञके द्वे अनसो दक्षिणं उत्तरञ्च तत्रोत्तराङ्गविर्द्धानादिति
अपादानलक्षणा पञ्चमी हविरस्मिन्निधीयतइति हविर्द्धानम् ध्रुवो
नाम ग्रहः स्यात्स्यां गृह्यते तां ध्रुवस्थालीं हरन्तः उद्गातृणां पश्चिमेन
प्रदेशेन हत्वा गृहीते सोमे तेनैव पुनर्नयेयुः अथवायार्थं नित्यं पर-
कर्तृकेषु बहुवचनं नैनानपरेण हरेयुरपि ह्यकुशला अध्वर्यवो
भवन्तीति ॥ १ ॥

अध्वर्युं निष्क्रामन्तं प्रस्तोता सन्तनुयात्* ॥ २ ॥

हविर्धानात् निष्क्रामन्तम् अध्वर्युं प्रस्तोता सन्तनुयात् उत्तरीद्वै-
कदेशे गृहीयात् अविकेदार्यम् ॥ २ ॥

तमुद्गाता ॥ ३ ॥

तं प्रस्तोतारं उद्गाता सन्तनुयात् ॥ ३ ॥

उद्गातारं प्रतिहर्त्ता ॥ ४ ॥

सन्तनुयादिति वर्त्तते ॥ ४ ॥

तं ब्रह्मा ॥ ५ ॥

* आध्यायणोऽप्येवम् ।

॥ आध्यायणोऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रचतुष्टयेनैकसूत्रं कृतम् ।

तं प्रतिहर्त्तारं ब्रह्मा सन्तनुयात् ॥ ५ ॥

ब्रह्माणं यजमानः* ॥ ६ ॥

सन्तनुयादिति वर्त्तते विच्छेदे हि प्रायश्चित्तश्रवणात्सर्वे सन्तता भवन्ति ॥ ६ ॥

न राजानमालभ्यानुपसृश्याप आज्यमालभेरन् ॥ ७ ॥

साम्प्रतमेतेषामाज्यहोमो वक्ष्यते तैश्च सोमः पूयमानः स्पृष्टः अत आह न राजानमालभ्यानुपसृश्याप आज्यमालभेरन्निति ॥ ७ ॥

तथाज्यं राजानं सर्वत्र ॥ ८ ॥

तथाज्यमालभ्यानुपसृश्यापः सोमन्नालभेरन् सर्वशब्दः चृतेऽप्या-
ज्यालभात् अनुपसृश्यापो नैव सोममालभेरन् ॥ ८ ॥

अध्वर्युणा ऊते प्रवृत्तहोमौ जुहुयुर्गत्यानुपूर्व्येण बेकुरा-
नानामासि सूर्योमेति† ॥ ९ ॥

अध्वर्युणा ऊते प्रवृत्तहोमौ जुहुयुः प्रवृत्तहोमाविति संज्ञा
गत्यानुपूर्व्येणापि प्रस्रोता प्रथमोऽतिसर्पेत् तत उद्गाता ततः प्रतिहर्त्तति
गत्यानुपूर्व्यं बेकुरानामासीति प्रथमां सूर्योमेति द्वितीयां अथ

* ब्राह्मणायणोऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रचतुष्टयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

गत्यानुपूर्व्येणेति किमिदं यावता द्वाप्यानुपूर्व्यमुक्तम् एवं अर्ध्वं
निष्क्रामन्तं प्रस्रोता सन्तनुयात्तमुद्गातोद्गातारं प्रतिहर्त्तेति हेमेऽप्ये-
तदेवानुपूर्व्यं गृहीष्यते व्यतिक्रमहेत्वसम्भवात् अत्रोच्यते, गत्यारम्भेण
अन्योऽपि यो हेमः तत्रापि गत्यानुपूर्व्यमेव स्यात् यथा आग्निधीये दे
आहुतो जुहुयुरिति ॥ ९ ॥

संस्तुतसेमे त्वधिकामुद्गाता जुहुयात् संवेशयोप-
वेशयेति यथासवनं क्न्दाऽस्यादिशन्* ॥ १० ॥

यदि सेमौ संस्तुतौ स्यातामित्येवमधिकृत्याह, सुसमिद्धे हेतव्य-
मग्निर्वै सर्वा देवताः सर्वा एव देवताः पश्यन् जुहोति संवेशयोपवेशा-
येति क्न्दोदेवत्यास्तिस्त्र आहुतयश्च उच्यन्ते तासां कालो विव-
क्षितः होता च अत आह, संस्तुतसेमे तु प्रवृत्तसेमौ ऊत्वा अधि-
कामाहुतिसुद्गाता जुहुयात् संवेशयोपवेशयेति यथासवनं क्न्दा-
स्यादिशन् यत्र यस्मिन् सवने यथासवनम् तुशब्दः क्न्दोविशेषणार्थः
अधिकग्रहणं प्रवृत्तसेमयोः प्रत्यान्वायो माभूदिति ॥ १० ॥

चचऽ सामेति स्वाहाकारान्तया तृतीयां सर्वत्र स
एवेति शाण्डिल्यः† ॥ ११ ॥

* द्वाप्यानुपूर्व्यमेव ।

† द्वाप्यानुपूर्व्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

हृत्तं सामेत्येतयर्चा स्वाहाकारान्तया तृतीयामाहुतिं जुहुयात्
उद्गाता सर्वत्र संसृतसोमे च स एवोद्गाता जुहुयात् नेतरौ तृती-
यामाहुतिम् ॥ ११ ॥

महागिरिमहानदीरथाहर्वायुव्यवायेष्वसंसवः* ॥ १२ ॥

महागिरिः महान् पर्वतः महानदो महती नदी रथाहः रथ-
स्वाङ्गागमः वायुर्देवताविशेषः एतैर्यवाये असंसवः संसवो न भवति
पूर्वपश्चिमवातैर्वायुव्यवायो गृह्यते अन्यथा सर्वदा सम्भवात् व्यवाय-
शब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते ॥ १२ ॥

पृथग्जनपदे च* ॥ १३ ॥

पृथग्जनपदे तु पुनः पुनरव्यवायेऽपि महागिर्यादिभिः संसवो न
भवति पृथग्जनपदः पञ्चालाः कुरवः मत्स्या इति ॥ १३ ॥

अविद्विषाणमात्रादित्येके* ॥ १४ ॥

अविद्विषाणमात्रादेवासंसव इत्येके आचार्या मन्यन्ते ॥ १४ ॥

हुत्वा जपेयुर्ब्रह्माहं गायत्रीं वाचं प्राणं प्रजापतिं प्रप-
द्येऽश्मानमाखणं पर्युह इति* ॥ १५ ॥

यदा सर्वैर्हुतं भवति अथ ब्रह्माहं गायत्रीं वाचमित्येतद्यजुर्ज-
पेयुः ॥ १५ ॥

---

* ब्राह्मणसंज्ञाऽप्येवम् ।

अध्वर्युमन्वावर्त्तेरन्सर्पन्तः* ॥ १६ ॥

यथाध्वर्युरावर्त्तेत तथैव आवर्त्तेरन् अव्यवायोऽव्यावृत्तो
नाद्रियेरन्सर्पन्त इत्यारभ्यते, उत्तरयोरपि सवनयोरेवमेव स्या-
दिति ॥ १६ ॥

सव्यैः पाणिभिः पृथग्दक्षिणा तृणानि निरस्येयुर्योऽद्य-
सौम्य इति* ॥ १७ ॥

किञ्चिद्गत्वा सव्यैर्वामैः पाणिभिर्दक्षैः पृथङ्गना दक्षिणस्यां
दिशि तृणानि निरस्येयुः निराशः प्रक्षेपः योऽद्य सौम्य इत्यनेन
यजुषा ॥ १७ ॥

चात्वालदेशं प्राप्याध्वर्यावुपविष्टे तस्मात् प्रत्यगुपविशे-
युर्योम आत्मेति* ॥ १८ ॥

चात्वालसन्निवृष्टो देशः तं प्राप्याध्वर्यावुपविष्टे तस्मादध्वर्योः
पश्चिमे देशे उपविशेयुर्योम आत्मेत्येतदादिना यजुषा ॥ १८ ॥

प्रत्यङ्मुखः प्रस्तोता† ॥ १९ ॥

प्रस्तोता प्रत्यङ्मुख उपविशेत् ॥ १९ ॥

* द्राक्षायाणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायाणोऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रत्रयेनैकसूत्रं कृतम् ।

उदङ्मुख उद्गाता† ॥ २० ॥

प्रस्तोतयुपविष्टे अनन्तरमुद्गाता उदङ्मुख उपविशेत् ॥ २० ॥

पश्चिमेनोद्गातारं गत्वा दक्षिणपूर्वमष्टमदेशमीक्षमाणः
प्रतिहर्त्ता‡ ॥ २१ ॥

उद्गातारमुपविष्टं पश्चिमेन गत्वा प्रतिहर्त्ता दक्षिणपूर्वमष्टमदिग्-
भागमीक्षमाणः उपविशेत् ॥ २१ ॥

सव्याधरानुपस्थान् कृत्वा द्यावापृथिव्योः सन्धिमीक्ष-
माणाः समानि मुखानि धारयन्तः* ॥ २२ ॥

सव्यान् वामानुपस्थान् ऊरून् अधरान् कृत्वा द्यौश्च पृथिवी च
द्यावापृथिव्यौ तयोः द्यावापृथिव्योः सन्धिमीक्षमाणाः समानि मुखानि
धारयन्तः मनःसमाध्यर्थम् ॥ २२ ॥

एवं सर्वस्तोत्रेष्वप्सोरन्* ॥ २३ ॥

द्योऽयं विधिरुक्तः प्रत्यङ्मुखः प्रस्तोतेत्यत आरभ्य समानि मुखानि
धारयन्त इति यावत् नैष बहिष्पवमानमधिकृत्योक्तः अतः सर्व-
स्तोत्रेषु भवति कुत एतत् यस्मादध्यत्येतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पव-

† आद्यायणोऽप्येवं किन्तु तेन सूत्रप्रयेनैकसूत्रं कृतम् ।

* आद्यायणोऽप्येवम् ।

मानयोरिति अत आहैवं सर्वस्तोत्रेष्वासीरन्निति, ननु यद्येवं सर्वग्रहणं
न कार्यं एवं स्तोत्रेष्वासीरन्निति सिद्धेः उच्यते, वक्ष्यति हि एवं
परिक्रमं सर्वक्रतुषु विद्यादिति पाठान्तरे चैष ज्योतिः सर्वे कामा
इति एवं ज्योतिषं दर्शयति एवं परिक्रमं सर्वक्रतुषु विद्यादिति
ज्योतिषं सर्वक्रतुषु विध्यन्तरं दर्शयति वक्ष्यति च तदनन्तरं षोडशी
साम्ना स्तोत्र्यमाण इति त्रिसंख्येऽपि ज्योतिष्टोमे प्रकृतिभूते षोडशी
नास्ति अत्र षोडशिन्येष विधिर्न प्राप्नोति अप्राकृतत्वात् विद्वतः
षोडशी तथा मानसादिषु नैमित्तिकेषु च न प्राप्नोति अत आह
सर्वस्तोत्रेष्वासीरन्निति ॥ २३ ॥

अपरेणोद्गातृस्त्ववराद्धा उपगाः* ॥ २४ ॥

उद्गाणतृणां यस्मिन्ने प्रदेशे अवराद्धा उपगाः स्युः अवराद्धा-
शब्दः निरुद्धवचनः त्रयाणामप्यधो न भवन्तीत्यर्थः ॥ २४ ॥

चतुरवराद्धागनेके* ॥ २५ ॥

एके चतुरवराद्धान्मन्यन्ते न तस्योपदेशः दिग्भिरेवोद्गायन्तीति
अथ पराद्धाः कियन्त उपगातार इति षट् पराद्धा इति ॥ २५ ॥

त एतेनाक्षरेणोपगायेयुर्द्वा इति मन्द्रस्वरेण सन्ततं सह-
वाच्येध्वारमन्तः* ॥ २६ ॥

* ब्राह्मयजुषे विशेषोऽस्ति ।

यदि अवरार्द्धा यदि चतुरवरार्द्धा यदि षट्परार्द्धाः तएते-
नाचरेणोपगायेयुर्हो इति मन्द्रस्वरेण सन्ततम् अविच्छिन्नं यान्युद्गातृणां
सहवाच्यानि तेषु विरमेयुरूपगातारः सहवाच्यानि निधनानि
अथ उपगायेयुर्हो इति सिद्धेः एतेनाचरेणेति किमर्थमारभ्यते
उच्यते, सूत्रान्तरमारभ्यते अपि चोपगातृणां भक्तिमुद्गातार एव
कुर्युरिति एतस्मिन् कल्पेऽप्येतेनैवाचरेणेति ॥ २६ ॥

तस्मात्त्रयन्तरेण स्तुयुः* ॥ २७ ॥

तस्मात् मन्द्रात् व्यन्तरेणोत्कृष्टेनोद्गातारः स्तुयुः स्वरे स्वरे सप्तय-
वान्तराणीत्यन्तरपरिमाणं तस्मात् त्रयन्तरेण स्तुयुः ॥ २७ ॥

समेन वा प्रातःसवने* ॥ २८ ॥

उपगाद्वस्वरतुल्येन वा प्रातःसवने स्तुयुः मन्त्रेणेत्यर्थः ॥ २८ ॥

एकान्तरेण वा* ॥ २९ ॥

मन्द्रादेकान्तरेण वा स्तुयुः ॥ २९ ॥

इति प्रथमस्य एकादशी कथिष्वक्ता ।

---

* ब्राह्मणाय विधेयः ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

प्रस्तरं प्रतिगृह्य प्रस्तोता ब्रह्मन् स्तोष्यामः प्रशास्तरित्युद्-
गात्रे प्रयच्छेत्* ॥ १ ॥

उक्तमेवं सर्वस्तोत्रेष्वामीरन्निति अनन्तरमध्वर्युः प्रस्तरं प्रस्तोत्रे
प्रयच्छति सोमः पवत इत्यनेन यजुषा ततः परं अध्वर्योः सकाशात्
प्रतिगृह्य प्रस्तोता ब्रह्मन् स्तोष्यामः प्रशास्तरित्यनेन यजुषा उद्गात्रे
प्रयच्छेत् प्रस्तरमिति कर्मणि द्वितीया प्रतिगृह्येति दीयमानं गृहीत्वा
प्रस्तोतेति कर्तृनिर्देशः प्रयच्छेदिति क्रियोपदेशः प्रस्तरो दर्भमुष्टिः
उक्तम् अध्वर्युः प्रस्तरं हरतीति तस्मादध्वर्युणा प्रस्तरईषदिव विधूयो
विधूतमिव हि दृणम्यश्व उपावर्त्तन्तइति ॥ १ ॥

तेन दक्षिणां जङ्गामुपहत्य युञ्ज्यात् स्तोममग्नेस्तेज-
सेति* ॥ २ ॥

एतेन प्रस्तरेण उद्गाता दक्षिणां जङ्गां स्पृष्ट्वा युञ्ज्यात् स्तोममग्ने-
स्तेजसेति एतदादिना यजुषा प्रस्तरमासाद्योद्गायेद्भविषोऽस्कन्दाय
यजमानं तु स्वर्गल्लोकादवगृह्णातीत्युक्ताह अष्टीवतोऽपस्पृशतोद्गेय-
न्तेनास्य हविरस्कन्नं भवति न यजमानं स्वर्गल्लोकादवगृह्णातीत्यतः
सूत्रकारः तेन दक्षिणां जङ्गामुपहत्येत्याह ॥ २ ॥

अन्नं करिष्यामीति जपेत्* ॥ ३ ॥

* प्राच्यायणोऽप्येवम् ।

युक्ता स्तोममनन्तरम् अन्नं करिष्यामीत्येतदादि यजुर्जपेत् ॥ ३ ॥

तृष्णीं चात्वालमुदपात्रच्चावेक्षेरन्* ॥ ४ ॥

तृष्णीं अमन्त्रकमित्यर्थः सर्वे उद्गातारः तृष्णीच्चात्वालमुदपात्रं चावेक्षेरन् ॥ ४ ॥

सामासि प्रतिमाभाहीत्यादित्यम्* ॥ ५ ॥

सामासि प्रतिमाभाहीत्यनेन यजुषा आदित्यमवेक्षेरन्निति वर्तते ॥ ५ ॥

तृष्णीं वा* ॥ ६ ॥

यजुषा वा आदित्यमवेक्षेरन् तृष्णीं वेति विकल्पयति ॥ ६ ॥

सकृद्विद्धृत्य बहिष्यवमानेन सुवीरन्* ॥ ७ ॥

अत्रोच्यते, सकृदिति किमर्थमारभ्यते, यदा तावदुक्तं नवभिः सुवन्ति हिङ्कारो दशमो दशाक्षरा विराडिति उच्यते अयं हि त्रिवृत्स्तोमकं बहिष्यवमानमधिकृत्य विधिरारभ्यते विराट् सम्पदर्थं यत्र पुनः स्तोमवृद्धिः स्यात् अनेकसामानेकदैवतं वा बहिष्यवमानं स्यात् तत्र हिङ्कारं प्रति संशयः स्यात् किञ्च प्रतिसाम प्रतिदैवतं वा स्यादिति, अतोऽयमाचार्यो यत्रमारभते सकृद्विद्धृत्य बहिष्यवमानेन सुवीरन्निति । अथ बहिष्यवमानग्रहणं किमर्थमिति चेत् अत्रोच्यते,

* आक्षायणोऽप्येवम् ।

वक्ष्यत्ययं एतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोरिति तत्रापि सङ्घ-
देव हिङ्गारः प्राप्नोति नैतत् तत्र ह्ययं वक्ष्यति साम्ने साम्ने हिङ्कुर्यु-
रिति अत्रोच्यते, न ह्येकविधौ प्रत्याङ्मायो गम्यते विकल्पः प्रतीयते
अतोऽयमाचार्यो यत्रमारभते बहिष्यवमानेनेति ॥ ७ ॥

अहिङ्कृता प्रथमा रेतस्याः* ॥ ८ ॥

अहिङ्कृता प्रथमा स्तोत्रोया स्याद्वहिष्यवमाने तस्याः संव्यवहा-
रिकीयं संज्ञा रेतस्येति वक्ष्यति हि रेतस्यैकत्रिकस्य बहिष्यवमान-
मिति ॥ ८ ॥

हिङ्कृताः पराः* ॥ ९ ॥

रेतस्या याः पराः स्तोत्रोयाः तामु हिङ्गारः स्यादिति ॥ ९ ॥

रथन्तरवर्षोऽत्तमाविस्मृष्टहिङ्गारा† ॥ १० ॥

रथन्तरवर्षो यस्या सेयं रथन्तरवर्षा सा चोत्तमा बहिष्यव-
मानस्य स्यात् अविस्मृष्टहिङ्गारा च स्यात् हिङ्गारो न विस्मृज्यते
आकारो विसर्गः ॥ १० ॥

तस्या ऊर्द्धं प्रस्तावाच्चत्वार्यक्षराण्यभिष्टोभेत् ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् किन्तु तेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

तस्या रथन्तरवर्षाया ऊर्द्धं प्रस्तावाच्चत्वार्यक्षराणि रथन्तर-
वदभिष्टोभेत् ॥ ११ ॥

अन्नमकरमिति स्तुत्वा जपेत्* ॥ १२ ॥

अन्नमकरमित्येतदादि यजुर्जपेदुक्ताता एकश्रुतिविधानात् ॥ १२ ॥

श्वेनोऽसीति प्रस्तरे यजमानं वाचयेत्* ॥ १३ ॥

श्वेनोऽसीत्येतदादि यजुः प्रस्तरेऽधिकरणे यजमानं वाचयेत्
आलम्बप्रस्तरं अनुत्वारभे इति लिङ्गात् ॥ १३ ॥

तत्सर्वत्र स्तुत्वोपक्रयेरन्* ॥ १४ ॥

तं यजमानं सर्वस्तोत्रेषु स्तुत्वोपक्रयेरन् सर्वग्रहणं न केवलं बहि-
ष्यमाने उपहव उक्तलक्षणः ॥ १४ ॥

संवर्चसेतीक्ष्णान्सहकारिणश्च प्रेक्षमाणो जपेत्* ॥ १५ ॥

संवर्चसेत्येतदादि यजुः ये तत्रेक्षकाः ये चास्य सहकारिणः तान्
प्रेक्षमाणो जपेत् ॥ १५ ॥

नमो गन्धर्वायेत्यादित्यम्* ॥ १६ ॥

* आह्वाययोऽप्येवम् ।

नमो गन्धर्वायेत्येतदादि यजुरादित्यमीक्षमाणो जपेत् ॥ १६ ॥

देशेनैवान्तर्हितश्चेत्* ॥ १७ ॥

अन्तर्हितश्चेदादित्यः स्यात् देशेनैवावेक्षेत् कोऽस्य विषयः सदसि बहिष्पवमानेन सुवन्ति तत्प्रकरणे किमर्थमिति चेत् उच्यते, अन्य-
त्रापि देशेनैव सुभूरसीत्यादित्यमुपतिष्ठेरन् उदयन्तमसस्यरोति च
एतदर्थं दर्शयति ॥ १७ ॥

एतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोः* ॥ १८ ॥

वक्ष्यत्ययं यथासवनमुपविश्य प्रसोता हविर्द्धानं गच्छेन्मध्यन्दिने
ऊतं आदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ता भव इति योऽयं हविर्द्धानं गच्छेत् स एव
कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोः विष्णोः शिर इत्यत आरभ्य सर्वग्रहणं
निरवशेषवाचि एवमतिप्रसक्ते ब्रवीति ॥ १८ ॥

प्रवरास्तु निवर्त्तन्ते चात्वालावेक्षणप्रभृति च प्राग्घङ्का-
रात् ॥ १९ ॥

अग्निः प्रसोताहं मानुष इत्येतदादयः प्रवरा निवर्त्तन्ते तृष्णीं
चात्वालमुदपात्रं चावेक्षेरन्निति एतदादि यत्कर्म तत् सर्वं प्राग्घ-
ङ्कारान्निवर्त्तते ॥ १९ ॥

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्मायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

प्रवेशनसम्मार्जने चान्तरेण तृतीयसवने* ॥ २० ॥

प्रवेशनञ्च सम्मार्जनञ्च प्रवेशनसम्मार्जने दूष उर्ज इति प्रवेशनं
वसवस्त्वेति सम्मार्जनन्तयोः प्रवेशनसम्मार्जनयोः अन्तराले यत्कर्म
तृतीयसवने तच्च सर्वन्निवर्त्तते चशब्दात् पूर्वसूत्रोक्तञ्च ॥ २० ॥

कुम्भन्तु तत्र समृज्यादुत्तरे हविर्धाने यः पूर्वा द्रोण-
कलशावृता† ॥ २१ ॥

तत्र तृतीयसवने कुम्भस्य सम्मार्जनं कुर्यात् न द्रोणकलशस्य
तुशब्दो विशेषणार्थः उत्तरे हविर्द्धानसंज्ञकेऽनसि यः पूर्वस्थापितः
तं समृज्यात् न पश्चिमं द्रोणकलशावृता यो द्रोणकलशसम्मार्जन-
विधिः तेन सम्मार्जनविधिना आवृत्परिक्रमो विधिरिति समा-
नार्थः ॥ २१ ॥

तं पूतभृदित्याचक्षते तं पूतभृदित्याचक्षते* ॥ २२ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणोऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तं कुम्भं योऽसौ पूर्वः तं पूतभृदित्येवमाचक्षते एते पूतभृदाहव-
नीययोरप्यधिकारं मन्यन्तइति ॥ २२ ॥

इति प्रथमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ।

द्वितीयः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

स्तोमयोगेऽग्निर्युनक्त्वित्यतस्य स्थाने वायुर्युनक्त सूर्यो
युनक्त्विति नानासवनयोः* ॥ १ ॥

उक्तं एतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोरिति सर्वस्मिन्विध्यन्ते
प्राप्ते प्रवरास्तु निवर्त्तन्तइति एतदादि यन्निवर्त्तते तदुक्तं साम्प्रतं
स्तोमयोगविशेष उच्यते स्तोमयोगमन्त्रे अग्निर्युनक्त्वित्येतस्य पदस्य
स्थाने वायुर्युनक्त सूर्यो युनक्त्विति नानासवनयोरेते पदे स्यातां नाना
पृथगित्यर्थः वायुर्युनक्त मनसेति माध्यन्दिने सूर्योयुनक्त वाचेति
तृतीयसवने ॥ १ ॥

विचारं धानञ्जप्योऽग्नेस्तेजसा वृहस्पतिस्त्वेति प्रातःसवन
इन्द्रियस्येन्द्रियेण वृहस्पतिस्त्वेति माध्यन्दिने सूर्यस्येति तृतीय-
सवने ॥ २ ॥

अस्मिन्नेव स्तोमयोजने मन्त्रे याः समस्तास्तिस्त्रो देवता आद्या-

---

* द्राष्टव्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राष्टव्यायणोऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तास्तासामनुसवनं विहतां क्रियां धानञ्जयो मन्यते तदुच्यते, अग्ने-
स्तेजसा वृहस्पतिस्त्वा युनक्त्विति प्रातःसवने इन्द्रस्येन्द्रियेण वृहस्पतिस्त्वा
युनक्त्विति माध्यन्दिने सूर्यस्य वर्चसा वृहस्पतिस्त्वा युनक्त्विति तृतीय-
सवने ॥ २ ॥

सर्वैरेकैकं यथाम्नायं शाण्डिल्यः* ॥ ३ ॥

सर्वैरेभिरेकैकं स्तोमयोजनं यथाम्नायं शाण्डिल्यो मन्यते, यथा-
म्नायग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, विहारः प्रकृतः तन्माभू-
दिति ॥ ३ ॥

साम्ने साम्ने हिंकुर्युः* ॥ ४ ॥

सामार्थं सामार्थं हिंकुर्युः उक्तं सकृद्विद्धृत्य बहिष्पवमानेन
स्तुवीरन्निति तत्र सकृद्विङ्कारः इह पुनः प्रतिसाम द्विङ्कारः स्यात् ॥४॥

वृषकोऽसि स्वरोऽसीति यजमानवाचने* ॥ ५ ॥

वृषकोऽसि स्वरोऽसीत्येतदादियजुषी यजमानवाचने स्यातां
नानासवनयोः क्रमेण श्येनोऽसीत्येतस्य स्थाने ॥ ५ ॥

स्तुत्वा बहिष्पवमानेन प्रस्तरादुभयतश्चतुरङ्गुलं परि-

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

क्वियं त्वणं चात्वाले प्रविध्येद्यदि स्तुतं यदिवाद्य सुष्टुतमर्वाक्
स्तुतं यदि वातिष्ठुतं यत्तयोरन्येन दिवमारुहेमेममन्येन जयेम
लोकमिति* ॥ ६ ॥

उत्तरयोः पवमानयोरतिदेशिको विधिरुक्तः साम्प्रतं यदनन्तरं
प्रकृतं कर्म तदुच्यते, सुत्वा बहिष्पवमानेन अनन्तरं प्रस्तरात्तृणं
गृहीत्वा तदुभयतः परिक्रियं त्वणं चतुर्गुलं कार्यं तच्चात्वाले प्रवि-
ध्येत् प्रक्षिपेत् प्रक्षेपः प्रत्याधः यदि स्तुतमित्येतदादिना मन्त्रेण एक-
श्रुतिविधानादुद्गाता अङ्गुलिकेदनसंशये येन कर्म कृतं तस्य परि-
माणम् ॥ ६ ॥

तत्रैवोदपात्रं निनयेयुः समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वां योनि-
मभिगच्छतारिष्टास्तन्वो भूयाः स्म मापरा सेचिनो धनमिति* । ७ ।

तस्मिन्नेव चात्वाले उदपात्रनिनयेयुः यत्तत् उदपात्रं तस्मिन्
कर्मण्यङ्गभूतं तदेव चात्वाले निनयेयुः समुद्रं वः प्रहिणोमीत्येतदा-
दिना यजुषा ॥ ७ ॥

बहिर्वेद्युदच्चोऽयुञ्जि पदान्युत्क्रामेयुः प्राग्दशभ्यः* ॥ ८ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तदुदपात्रं निनीय अनन्तरं बहिर्वेद्युदङ्मुखा अयुञ्जि पदानि
उत्क्रामेयुः गच्छेयुः प्राग्दशभ्यः त्रि पञ्च सप्त नव वा ॥ ८ ॥

आब्रज्याग्नीध्रीयं बहिष्यवमानर्चाऽधीयोरन्* ॥ ९ ॥

आब्रज्य आग्नीध्रीयन्तस्मिन् बहिष्यवमानर्चः अधीयोरन् ननु
किमिदं बहिष्यवमानर्चाऽधीयोरन्निति आब्रज्याग्नीध्रीयमुपरिष्ठाज्जप
इति वाचे उच्यते, स्तोत्रधर्मः प्रवृत्तः प्रत्यङ्मुखः प्रस्तोतोदङ्मुख
उद्गाता दक्षिणपूर्वमष्टमदेशमीक्षमाणः प्रतिहर्त्तेति सोऽयमाचार्यः
पुनरारभते बहिष्यवमानर्च इति कथं य एव पुरस्ताज्जपस्य धर्मः
स एव धर्मः स्यादिति प्रांमुखैः क्रियेति ॥ ९ ॥

अनुव्याहारिषोन्नामिति यमिति शङ्केत तस्मा आग्नीध्रीय
आहुतीवज्रं प्रहरेद्यज्ञशञ्चत उपचते नमश्चते सत्योऽसि
सत्यसंस्कृतस्तस्य तेय ऊनं योऽकृतं योऽतिरिक्तमदर्शत्तस्य
प्राणेनाप्यायस्व स्वाहेति ॥ १० ॥

प्रतिपक्षतया अनुव्याहारिषोत् क्षणवादं कृतवान् अयं पूर्व-
मिति उद्गायतामिति शङ्केत पुनरप्यभिव्याहरेदिति तस्मै तदर्थं आग्नी-
ध्रिये आहुतिवज्रं प्रहरेत् यज्ञशञ्चतदूत्येतदादिना यजुषा आहुति-

* ब्राह्मयज्ञे विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

वज्रः अभिचारार्था आहुतिः अनुव्याहारप्रश्नमनार्थं अनुव्याहारो
नाम अभिद्रोहाभिसंहितः प्रश्नः ॥ १० ॥

न व्यभिचरेतेति धानञ्जयः* ॥ ११ ॥

यदुक्तं तस्मा आग्नीधीय आहुतिवज्रं प्रहरेदिति तन्न कुर्यात्
कस्मात् यतः यएनमनुव्याहरति स आर्त्तिमार्कतोति श्रुतेः अक्रिय-
माणेऽप्येतस्मिन् यएनमनुव्याहरति स आर्त्तिमार्कत्येव तस्मान्न व्यभि-
चरेतेति इति धानञ्जयस्य मतम् ॥ ११ ॥

इति द्वितीयास्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

अहीनबहिष्पवमानैः सदसि स्तुवीरन् प्रथमादङ्गो-
ऽन्यत्र* ॥ १ ॥

बहिष्पवमानस्य छत्सो विधिरुक्तः साम्प्रतमहीनसत्रेषु देश-
विशेषो विवक्षितः स उच्यते, अहीनबहिष्पवमानैरिति अहीनस्य
बहिष्पवमानानि अहीनबहिष्पवमानानि तैरहीनबहिष्पवमानैः
सदसो स्तुवीरन् देशेन देशः प्रत्यान्वायते प्रथमादङ्गोऽन्यत्र प्रथमे-

* द्राष्टव्यायणोऽप्येवम् ।

ऽहनि चात्वालदेशे स्तुत्वा शेषेषु सदसि स्तुवीरन् ननु बहिष्यवमानै-
रिति बज्जवचनसामर्थ्यादहीनविधौ सिद्धे कस्मादहीनग्रहणं क्रियते
यावता एकाहेषु बज्जत्वासम्भवात् सत्रेषु च विशेषवचनादाद्यन्तयोश्च
सत्रेष्विति अतः प्रत्याख्यायाहीनात् न चान्या चतुर्थी यज्ञजाति-
रस्ति यस्यामिदं विधानं कल्पेत तस्मादहीनग्रहणं न कर्त्तव्यं क्रिय-
माणे च प्रयोजनं वक्तव्यम् उच्यते यदुच्यतेऽहीनग्रहणं न कर्त्तव्यमिति
कर्त्तव्यमिति ब्रूमः कस्मात् शेषविधिप्रसिद्धये द्वादशाहेऽहीनभूते
एकाहमिश्रेषु चाहीनेषु वरुणप्रघासद्विदिवसाकमेधत्रिरात्रव्युष्टि-
द्विरात्रेषु अक्रियमानेऽहीनग्रहणे संशयः स्यात् सोऽयमाचार्यो मुक्त-
संशयं सूत्रमारभते, अहीनबहिष्यवमानैरिति अथ प्रथमादङ्गोऽन्य-
त्रेति अहर्ग्रहणं न कर्त्तव्यं कस्मात् प्रथमादन्यत्रेति सिद्धे न चैक-
स्मिन्नहन्यनेकबहिष्यवमानं नास्ति उच्यते, कर्त्तव्यमहर्ग्रहणं कस्मात्
अक्रियमाणे प्रथमेऽहनि नैमित्तिकबहिष्यवमानावृत्तौ सदसि स्तवनं
स्यात् बहिष्यवमानानन्तरे सोमापहारे सोमदाहे वा आभ्यासिक-
संस्कारे सति हविषः स्तुत्यर्थत्वात् पवमानानां संस्कारावृत्तौ पव-
मानाभ्यासवृत्तिः प्राप्नोति पवमानाभ्यासवृत्तिश्चेति वचनात् हवि-
स्तुतिः पवमाने इति च तस्मादहर्ग्रहणे क्रियमाणे नास्ति दोषः ॥ १ ॥

आद्यन्तयोश्च सत्रेषु* ॥ २ ॥

आद्यन्तयोश्च ये अहनौ सत्रेषु ताभ्यामन्यत्र सदसि स्तवनं सत्रेषु
समाध्यर्थम् ॥ २ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

प्राग्धिष्यविहरणान्निष्क्रम्य त्वणप्रासनप्रभृति समाप-
येयुः* ॥ ३ ॥

सदसि बहिष्यवमानक्रियायामयं विशेषः प्राग्धिष्येष्वग्नीनां
विहरणात् त्वणप्रक्षेपणादि कर्म निष्क्रम्य समाप्नुयुः चतुरङ्गुलं परिब्रूय
त्वं चात्वाले प्रविध्येदित्यत आरभ्य आ उपरिष्ठाज्जपात् ॥ ३ ॥

वैदत्रिरात्रे सत्रन्यायं गौतमः* ॥ ४ ॥

वैदत्रिरात्रे सत्रं न्यायं गौतम आचार्यो मन्यते उभयतोऽति-
रात्रत्वात् ॥ ४ ॥

अहीनन्यायं धानञ्जयः* ॥ ५ ॥

अहीनेषु यो न्यायस्तं धानञ्जयो मन्यते अहीनत्वात् ॥ ५ ॥

मन्द्रं प्रातःसवने सुवीरन्नुत्तरोत्तर्युत्तरयोः† ॥ ६ ॥

मन्द्रः खरस्तं श्रित्वा प्रातःसवने सुवीरन् उत्तरमुत्तरं श्रित्वा उत्त-
रयोः पवमानयोः सुवीरन् मन्त्रे सप्तयवान्तराणि भवन्ति अतः श्रित्वे-
त्युक्तम् अन्यथा हि मन्त्रेण प्रातःसवनं सुवीरन्निति स्यात् ॥ ६ ॥

* द्राक्षायज्ञोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायज्ञेनैतेन सूचद्वयं कृतम् ।

मध्येन वोभयोः* ॥ ७ ॥

मध्येन स्वरेण वा उभयोरुत्तरयोः सवनयोः सुवीरन् ॥ ७ ॥

एतस्यां वेलायां प्राश्नीयुः† ॥ ८ ॥

एतस्मिन् काले इत्यर्थः सुत्वा बहिष्पवमानेन चत्विजाम्भोजन-
काल उपदिश्यते एतस्मिन् काले भुञ्जीरन्नान्तराभोजनं स्यात्
आदधिभक्षणात् ॥ ८ ॥

अनुसवनन्तु सन्नेषु सवनमुखीयान् भक्षयित्वा सन्नेषु
नाराशंसेषु‡ ॥ ९ ॥

अनुसवनन्तु सन्नेषु भोजनं सवनशब्दे विशेषणार्थः कं विशिनष्टि
कालं सवनमुखीयान् भक्षयित्वेति सवनमुखीयानां भक्षणमुक्तं भवति
नह्यभक्षयित्वा सन्नेषु नाराशंसेषु ततो भुञ्जीरन् ननु सन्नेषु नाराशंसेषु
इत्युक्ते सवनमुखीयानां भक्षणमुक्तं भवति नह्यभक्षितेषु सवनमुखीयेषु
नाराशंसानां सादनमस्ति तस्मात्सवनमुखीयान् भक्षयित्वेत्यतिरिच्यते
नैतत् कुतः वक्ष्यत्ययं द्वितीयाः सवनेषु नाराशंसाः पूर्वयोश्च तृतीयाविति
तत्र संशयः स्यात् किं पूर्वेषु नाराशंसेषु सन्नेषु उत्तरोत्तरेष्विति तद्विवे-
चनार्थमारभ्यते ये सवनमुखीयानन्तरं नाराशंसास्तेषु सन्नेष्विति ॥ ९ ॥

* आह्वायणे विशेषोऽस्ति ।

† आह्वायणोऽप्येवम् ।

‡ आह्वायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

वपायां ऊतायां धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन्* ॥ १० ॥

सवनीयस्य पशोर्वपायां ऊतायामनन्तरं धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन्
तद्धिष्णोपस्थानं वक्ष्यते ॥ १० ॥

चात्वाले तु मार्जनं पूर्व७ सत्रेष्विदमापः प्रवक्षतावद्यच्च
मलञ्च यद्यर्चाभिदुद्रोहानृतं यच्च शेषे अभीरुणमापोमा त-
स्मादेनसो दुरितात्यान्तु विश्वतोऽनिर्मा मुञ्चामि शपथान्निर्मा
वरुणादुत निर्मा यमस्य षड्वि७शात्सर्वस्मादेव किल्बिषात्
सुमित्रियान आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु
योऽस्मान् द्वेष्टि यच्च वयन्दिश इति* ॥ ११ ॥

चात्वाले तु मार्जनं पूर्वसत्रेषु धिष्णोपस्थानाद्भवति मार्जनं
मन्त्रपूताभिरङ्गिरभ्युक्षणं इदमाप इत्येतदादिना मन्त्रेण प्रकृतमधु-
नोच्यते ॥ ११ ॥

सम्राडसीत्याहवनीयमुपस्थायोदञ्चो गत्वास्तावचात्वाल-
शामित्रानुदङ्मुखाः स्तुतो नभोसंमृष्ट इति* ॥ १२ ॥

सम्राडसीत्यनेन मन्त्रेण आहवनीयमुपस्थाय उदङ्मुखा गत्वा
आस्तावचात्वालशामित्रान् आस्तावश्च चात्वालश्च शामित्रश्च आस्ताव-
चात्वालशामित्राः तानुपतिष्ठेरन् उदङ्मुखाः उदङ्मुखा इति प्राङ्मुख-

करणं प्रत्यान्नायते सुतो नभोसंमृष्ट इति एतदादिभिर्मन्त्रैः यथा-
संख्येन ॥ १२ ॥

विभुरसीत्याग्नीध्रीयमुपतिष्ठेरन्* ॥ १३ ॥

विभुरसीत्यनेन मन्त्रेण आग्नीध्रीयस्योपस्थानं कुर्युः ननु आहव-
नीयमुपस्थायेति प्रकृतमुपस्थानं कस्मादुच्यते उपतिष्ठेरन्निति उच्यते
उदङ्मुखा इति प्रकृतं तन्माभूत् अतः उपतिष्ठेरन्नित्युच्यते कथं
आग्नीध्रीयं गत्वा प्राङ्मुखा उपतिष्ठेरन्निति ॥ १३ ॥

तमुत्तरेण सञ्चरः सर्वत्र* ॥ १४ ॥

तमाग्नीध्रीयमुत्तरेण सञ्चरः सर्वत्र एनपायोगे द्वितीया सर्वत्रेति
न केवलं धिष्योपस्थाने तमिति निर्देशः क्रियते केषाञ्चित् परिश्रिते
भवति केषाञ्चिद्बहिर्भवति यदि परिश्रिते यदि बहिस्तस्यैवोत्तरेण
सञ्चरः ॥ १४ ॥

**दक्षिणेनोत्तरयोः सवनयोर्यदा हविर्द्वानमाहवनीयञ्च
पृष्ठहोमाय* ॥ १५ ॥**

दक्षिणेनाग्नीध्रीयस्य सञ्चरः उत्तरयोः सवनयोर्यस्मिन् काले हवि-
र्द्वानगमनं भवति आहवनीयग्रहणादन्योऽपि पृष्ठाश्रितो होमः आह-
वनीय एव स्यात् यथा वैराजमिति ॥ १५ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

पूर्वस्यां सदसा द्वारि प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्तो वङ्गिरिति
होतुर्धिष्ण्यम्* ॥ १६ ॥

पूर्वस्यां द्वारि कस्य सदसः तिष्ठन्तो वङ्गिरित्येतदादिना यजुषा-
होतुर्धिष्ण्यमुपतिष्ठेरन् ॥ १६ ॥

श्वात्र इति मैत्रावरुणस्य* ॥ १७ ॥

धिष्ण्यमुपतिष्ठेरन् ॥ १७ ॥

तुथ उशिगन्धारिरवस्युरिति ब्राह्मणाक्क्षिप्रभृतीना-
मुदञ्चः* ॥ १८ ॥

तुथ इत्येतदादिभिर्यजुर्भिः ब्राह्मणाक्क्षिपोत्तनेष्ट्रकावाकामां
उदञ्चो धिष्ण्याः नानुपतिष्ठेरन् ॥ १८ ॥

तत्रैव तिष्ठन्तः शुन्ध्युरिति मार्जालीयम्† ॥ १९ ॥

तस्मिन्नेव प्रदेशे तिष्ठन्तः शुन्ध्युरित्येतदादिना यजुषा मार्जाली-
यमुपतिष्ठेरन् ॥ १९ ॥

ऋतधामेत्यौदुम्बरीम्* ॥ २० ॥

ऋतधामेत्यनेनौदुम्बरीमुपतिष्ठेरन् ॥ २० ॥

---

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणे विश्वेषोऽस्ति ।

समुद्र इति ब्रह्मणः सदनम्* ॥ २१ ॥

समुद्र इत्यनेन यजुषा ब्रह्मणः सदनमुपतिष्ठेरन् तत्रैव तिष्ठन्
इत्येतदनुवर्त्तत एव ॥ २१ ॥

उत्तरेण सदो गत्वान्तर्वेदि प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्तोऽहिरिति
प्रजहितम्* ॥ २२ ॥

उत्तरेण सदसः गत्वा वेदेरन्तः अन्तर्वेदि अन्तरित्यव्ययं न बहि-
र्वेदोऽत्येतदुक्तं भवति प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्तः अहिरिति प्रजहितमुपतिष्ठे-
रन् पात्रोशालोऽग्निः केषाञ्चिद्गार्हपत्यादतिप्रणयनो भवति केषाञ्चि-
दाहवनीयात् यस्मादतिप्रणयनो भवति स गार्हपत्यः योऽन्यः स
प्रजहितः ॥ २२ ॥

अज इति गार्हपत्यम्* ॥ २३ ॥

अज इत्यनेन मन्त्रेण गार्हपत्यमुपतिष्ठेरन् ॥ २३ ॥

सगरा इति दक्षिणाग्नेरायतनम्* ॥ २४ ॥

सगरा इत्येतदादिना यजुषा दक्षिणाग्नेरायतनमुपतिष्ठेरन् ॥ २४ ॥

कव्य इति दक्षिणं वेद्यन्तम्* ॥ २५ ॥

---

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

कथ्येत्येतदादिना यजुषा महादेवेर्दक्षिणमन्तमुपतिष्ठेरन् ॥२५॥

तत्रैव तिष्ठन्तः सर्वान् समन्वोक्षमाणाः पातमेति* ॥ २६ ॥

एतस्मिन्नेव देशे तिष्ठन्तः सर्वानाहवनीयादीन् धिष्यन् सम-
न्वोक्षमाणाः पातमित्येतद् यजुर्जपेयः ॥ २६ ॥

एकैकमुपस्थायैतद्भूयुरिति शाण्डिल्यो बज्रशब्दानेकवत्
कुर्वन्तः† ॥ २७ ॥

आहवनीयादारभ्य एकैकं धिष्यमुपस्थायैतद् यजुर्जपेयुरिति
शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते तस्मिन् यजुषि यान् बज्रशब्दान्तानेक-
वत्सनयन्तः प्रयोगस्तु पाहि माग्नेरौद्रेणानीकेन पिष्टहि मा नमस्तेऽस्तु
मा मा हिंसोरित्येवमादि ॥ २७ ॥

इति द्वितीयस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

रौरुकीणि चेत् कुर्युरादित्यं प्रथममुपतिष्ठेरन्नध्वना-
मिति* ॥ १ ॥

रौरुकीये प्रवचने यानि धिष्योपस्थानयजूंश्चान्नातानि यदि-

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवं किन्तु तेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तानि कुर्युः ततः प्रागाहवनीयोपस्थामादादित्यन्तावदुपतिष्ठेरन् अध्व-
नामध्वपत इत्यनेन मन्त्रेण ॥ १ ॥

आहवनीयमुपस्थाय तमेवापि जोऽसि जायमान इत्यपि
जोऽसि नवजात इति वा यमग्निमनुप्रहरन्ति तमभिप्रेत्य* ॥ २ ॥

आहवनीयं पूर्वोक्तेन विधिना उपस्थाय तमेवोपतिष्ठेरन् अपि
जोऽसि जायमान इति अपि जोऽसि नवजात इति वा एतयोरन्य-
तरेण यमग्निन्निर्मथ्य आहवनीये प्रहरन्ति तमग्निमाभिमुख्येन प्रेत्य
समीपे गत्वा उपतिष्ठेरन् ॥ २ ॥

यदा चात्वालमथोत्करन्तुमुलोऽस्याक्रन्द कृत्वेति* ॥ ३ ॥

यदा यस्मिन् काले चात्वालमुपतिष्ठेरन् अथानन्तरमुत्करमुप-
तिष्ठेरन् तुमुलोऽस्याक्रन्द कृत्वेत्यनेन मन्त्रेण ॥ ३ ॥

यदा शामित्रमथ यत्रोबध्यन्निखनन्त्यूबध्यगोहोसि पा-
र्थिव इति* ॥ ४ ॥

यस्मिन् काले शामित्रमुपतिष्ठेरन् अथानन्तरं यस्मिन् देशे पशोः
ऊबध्यन्निखनन्ति तं देशमुपतिष्ठेरन् ऊबध्यगोहोऽसि पार्थिव
इत्यनेन यजुषा ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यदाग्नीध्रीयमथ यत्राच्छावाकआसीनोद्देतयुपहवमिच्छ-
त्युपहव्योऽसि नमस्य इत्युपहव्योऽसि तनूपा इति वा* ॥ ५ ॥

यस्मिन् काले आग्नीध्रीयमुपतिष्ठेरन् अथानन्तरं यत्र यस्मिन्
देशे अच्छावाकआसीनः हेतारि उपहवमिच्छति तं देशमुपतिष्ठे-
रन् उपहव्योऽसि नमस्य इति उपहव्योऽसि तनूपा इति वा एतयोरन्य-
तरेण वा ॥ ५ ॥

यदा ब्रह्मणः सदनमथ सदस्यस्य सदस्योऽसि मलिन्नुच
इति* ॥ ६ ॥

यस्मिन् काले ब्रह्मणः सदनमुपतिष्ठेरन् अनन्तरं सदस्यस्य सदन-
मुपतिष्ठेरन् सदस्योऽसि मलिन्नुच इत्यनेन मन्त्रेण सीदन्यस्मिन्निति
सदनम् ॥ ६ ॥

यदा दक्षिणं वेद्यन्तमथ प्राजापत्यमसीति पत्नीशाला-
मैन्द्रमसीति सदो वैष्णवमसीति हविर्द्वानमैन्द्राग्रमसीत्याग्नी-
ध्रीयं वैश्वदेवमसीति वा* ॥ ७ ॥

यस्मिन् काले दक्षिणं वेद्यन्तमुपतिष्ठेरन् ततोऽनन्तरं पत्नी-
शालादीन्याग्नीध्रीयान्तानि आगाराण्युपतिष्ठेरन् यथादिष्टैर्मन्त्रैः,
ननु आग्नीध्रीयस्य पूर्वमेवोपस्थानं कृतं तत् किमिदं पुनरादिष्यत-

---

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

इति अत्रोच्यते, तदाग्नीध्रीयस्य कृतम् इमानि तु पत्नीशालादीनां
परिश्रितानामुपस्थानानि प्रकृतानि तस्मादाग्नीध्रीयपरिश्रितस्वेद-
मुपस्थानमिति ॥ ७ ॥

अथ तथैव समस्तेन सर्वे स्थ सोम्यासः सर्वे सोमं पिबत
सर्वे सोमस्य पीतिमानशध्वे पातमेति समानं परम्* ॥ ८ ॥

अथ अस्मात् कर्मणोऽनन्तरं यथापूर्वं समस्तोपस्थानं कृतं तथैव
तेन प्रकारेण सर्वान्समन्वीक्षमाणाः सर्वे स्थ सोम्यास इत्येतद्यजु-
र्जपित्वा अनन्तरं पातमेत्येतदादि पूर्वोक्तं जपेद्युः ॥ ८ ॥

ऋतस्य द्वारौ स्थ इत्यपरौ द्वारबाहू संमृज्य मा मा
सन्ताप्तमिति प्रविशेयुः† ॥ ९ ॥

द्वयोर्विधानयोरन्यतरेण धिष्ण्यानुपस्थाय अनन्तरं ऋतस्य द्वारौ
स्थ इत्यनेन मन्त्रेण सदसः अपरौ पश्चिमौ द्वारबाहू संमृज्य मा मा
सन्ताप्तमित्यनेन यजुषा सदसि प्रविशेयुः सम्राज्जनं शोधनम् ॥ ९ ॥

दक्षिणेनौदुम्बरीं गत्वा तस्या उत्तरत उपविशेयुर्नमः
सखिभ्यः इति‡ ॥ १० ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽधिकमस्ति ।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

दक्षिणेन प्रदेशेनौदुम्बर्या गत्वा तस्या उत्तरे प्रदेशे उपविशियुः
नमः सखिभ्य इत्यनेन यजुषा तस्या इति निर्देशो माभूत् सदस उत्त-
रत इति ॥ १० ॥

पूर्वेण प्रस्तोतारं प्रतिहर्त्ता गच्छेदेतस्याम्* ॥ ११ ॥

एतस्यां वेलायां धिष्णोपस्थानानन्तरायां पूर्वेण प्रदेशेन प्रस्तो-
तारं प्रतिहर्त्ता गच्छेत् अपरे ब्रुवते एतस्यामित्येतस्यामौदुम्बर्याम्
अथमेव नित्यः सञ्चर इति ॥ ११ ॥

एतस्यां वेलायां समुपङ्गयेरन्* ॥ १२ ॥

एतस्यामिति काकाक्षिन्यायेनोभयत्र सम्बध्यते एतस्यां वेलाया-
मस्मिन् काले समुपङ्गयेरन्, ननु एतस्यां वेलायामिति किमर्थमार-
भ्यते अथ समुपङ्गयेरन्नित्यानन्तर्ये सिद्धे उच्यते, अन्यदप्यस्ति पूर्वेण
प्रस्तोतारं प्रतिहर्तुः गमनं न तस्मिन् समुपङ्गयेरन् धिष्णोपस्थाना-
नन्तरं प्रवेशनकाल एव समुपङ्गयेरन् ॥ १२ ॥

सर्वे सत्रेषु* ॥ १३ ॥

यजमाना उपङ्गयध्वमित्येवोपङ्गानमिति सर्वे यजमानाः सत्रेषु
समुपङ्गयेरन् ॥ १३ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम् ।

मिथोऽन्यत्र* ॥ १४ ॥

सत्रादन्यत्र मिथः द्वौ द्वौ समुपकथेरन् ॥ १४ ॥

सर्वे यजमानम्* ॥ १५ ॥

सत्रादन्यत्र सर्वे त्रयोऽपि उद्गातारो यजमानमुपकथेरन् उद्गातार उपकथयध्वमिति प्रार्थिताः सन्त उपहृत इत्यनुज्ञां कुर्युरित्यर्थः ॥ १५ ॥

द्वारबाहुसम्मार्जनप्रभृत्येतत् सर्वं कुर्युर्यदा धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन्* ॥ १६ ॥

ऋतस्य द्वारौ स्थ इत्येतस्मादारभ्य एतत् सर्वं कुर्युः यावद् यजमानसमुपह्वानमिति यस्मिन् काले धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन्, ननु एतत् सर्वमिति किमर्थं द्वारबाहुसम्मार्जनप्रभृतीति सिद्धे उच्यते, उक्तं यदा धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन्निति वक्ष्यति च अथ धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन्नित्येतस्मिन् प्रकरणे अनुपस्थानं श्राण्डित्य इति तद्धिष्णोपस्थानानन्तरं कर्म अनुपस्थानेन प्राप्नोति सोऽयमाचार्यो नियमार्थमारभते एतत् सर्वं कुर्यादिति कथं अनुपस्थानेऽपि स्वादिति ॥ १६ ॥

याजमानब्रह्मत्वे चेदुद्गाता कुर्यादाग्नीध्रीयमुपस्थाय पूर्वेण परिक्रामेत्* ॥ १७ ॥

* द्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

यजमानस्य कर्म याजमानं ब्रह्मणः कर्म ब्रह्मत्वं ते याजमानब्रह्म-
त्वे यद्युद्गाता मूल्येन कुर्यात् तदाग्नीध्रीयमुपस्थाय तस्य पूर्वेण गच्छेत्
किं विषयं पुनरिदं कर्मोद्गातुः उच्यते आपत्कल्पे ॥ १७ ॥

सादसानुपस्थाय तत एवेक्षमाणः पान्नीशालान्* ॥ १८ ॥

सादसान् धिष्णानुपस्थाय सदसि भवाः सादसाः तानुपस्थाय
तस्मिन्नेव देशेऽवस्थित ईक्षमाणः पान्नीशालान् धिष्णानुपतिष्ठेत्
पान्नीशालायां भवाः पान्नीशालाः ॥ १८ ॥

इतरथेतरौ* ॥ १९ ॥

इतरथा इतरौ प्रष्टो पूर्वोक्तेन विधिना धिष्णान् उपतिष्ठे-
याताम् ॥ १९ ॥

इति द्वितीयस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

ऋतस्य द्वारौ स्थ इति पूर्वा द्वारबाहू संमृज्य दक्षिणस्य
पुरस्तादुदङ्मुख उपविशेदिति धानञ्जयः† ॥ १ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणे विशेषोऽस्ति ।

सादसान् पान्नीशालांश्च धिष्ण्यानुपस्थाय अनन्तरमृतस्य
द्वारौ स्य इत्यनेन यजुषा पूर्वौ द्वारवाहू सदसः संमृज्य दक्षिणस्य
द्वारवाहोः पूर्वे प्रदेशे उदङ्मुख उपविशेदित्येवं धानञ्जयः आचार्य
आह ॥ १ ॥

पश्चात् प्रत्यङ्मुख इति शाण्डिल्यः* ॥ २ ॥

पश्चिमे प्रदेशे दक्षिणस्य द्वारवाहोः प्रत्यङ्मुख उपविशेदित्येवं
शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ २ ॥

उक्ते प्रवेशनोपवेशने† ॥ ३ ॥

प्रवेशनोपवेशनार्थीये यजुषो पूर्वमेवोक्ते मा मा सन्ताप्त नमः
सखिभ्य इति च ॥ ३ ॥

ऋत्विक्पथेन गत्वा समस्तोपस्थानप्रमृति समानम्† ॥ ४ ॥

याजमानमुक्तं साम्प्रतं ब्रह्मत्वं विवक्षितं तदुच्यते, ऋत्विक्पथेन
गत्वा समस्तोपस्थानादारभ्य सर्वान् समन्वीक्षमाणाः पातमेत्येतस्मात्
सर्वं समानम् ॥ ४ ॥

दक्षिणार्द्धे तु सदसः पूर्वमुपवेशनं प्रस्तौतुः प्रत्युपवेशनं

* ब्राह्म्यायणे विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

ब्रह्मोपवेशनेन निरस्तः परावसुरिति दक्षिणादणं निरस्येदा-
वसोः सदने सीदामीत्युपविशेत्* ॥ ५ ॥

अयन्तु विशेषः प्रागैवाद्वादुपवेशनात् दक्षिणे प्रदेशे सदस उप-
वेशनं प्रस्तोतुरुपवेशनं प्रति तच्च ब्रह्मोपवेशनेन, ननु किमिदं ब्रह्मोप-
वेशनेनेति यदा वक्ष्यत्येवोपवेशनम् उच्यते, वक्ष्यत्ययं ब्रह्मणः प्रकरणे
प्रतिपत्तौ धिष्ण्यानुपस्थायोक्तं सदस्युपवेशनमिति निरस्तः परावसु-
रित्यनेन यजुषा दक्षिणादणन्निरस्येत् आवसोः सदने सीदामीत्य-
नेन उपविशेत् ॥ ५ ॥

भूर्भुवःस्वर्गद्वयमिति ब्रह्माद्यं मानुष इत्युक्त्वौदुम्बरीं गत्वा-
पविशेत्† ॥ ६ ॥

उपविश्यानन्तरम् एतद्यजुर्जपेत् अनन्तरमौदुम्बरीं गत्वा पूर्वो-
क्तेन यजुषोपविशेत् ॥ ६ ॥

अनूपविशेतामितरौ† ॥ ७ ॥

तमुपविष्टमनन्तरं प्रस्तोदप्रतिहर्त्तारावुपविशेतां पूर्वोक्तेनैव
यजुषा ॥ ७ ॥

* द्वाह्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् ।

† द्वाह्यायणोऽप्येवम् ।

एतेनानुपूर्वेण सर्वं यथासनञ्चिकीर्षेत्* ॥ ८ ॥

यदि याजमानब्रह्मत्वे उद्गाता कुर्यात् तदा याजमानं ब्रह्मत्व-
मौद्गात्रमित्यनेनानुपूर्वेण सर्वं यथासनं उपवेशनादि कुर्यात् ॥ ८ ॥

ग्लायेच्चेदधौदम्बर्येव* ॥ ९ ॥

यदि ग्लायेदौदम्बर्यामेवासीनः सर्वं कुर्यात् ग्लानिरशक्तिः ॥ ९ ॥

सदस्य एवमेव धिष्ण्यानुपतिष्ठन् ब्रह्माणमनुप्रविशेद्
ब्राह्मणाक्ंसिनं वा† ॥ १० ॥

सदस्य एवमेव यदिदमुद्गाहृणां धिष्णोपस्थानमुक्तान्तमनेनैव
प्रकारेण कुर्वन् ब्रह्माणमनुप्रविशेत् ॥ १० ॥

तेनास्य समुपहवः स्याद्भक्षश्च समानः† ॥ ११ ॥

यदि ब्रह्मणा यदि वा ब्राह्मणाक्ंसिना यस्यानूप्रविष्टः तेन सह
सदस्यस्य समुपहवः स्यात् न केवलं समुपहवो भक्षश्च तेनैव तुल्यः
स्यात् ॥ ११ ॥

बीभत्सेयाताच्चेन्नानाचमसौ स्याताम्* ॥ १२ ॥

* ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयज्ञेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

यदि बीभत्सेयातां नाना चमसौ स्यातां बीभत्सा नाम घृणा
स्यातामिति एतावेव चमसौ नाना स्याताम् अन्येषां तु सत्यामपि
बीभत्सायां नैव नाना चमसः स्यात् ॥ १२ ॥

सर्पत्सु न शून्यं सदः कुर्यात्* ॥ १३ ॥

सवनसंस्थासु सर्पणेषु सर्पत्सु चत्विग्यजमानेषु न सदस्यः शून्यं
सदः कुर्यात् ॥ १३ ॥

तस्य दधिभक्षान्तं कर्म* ॥ १४ ॥

तस्य सदस्यस्य दधिभक्षान्तं कर्म भवति नोर्द्ध्वम् ॥ १४ ॥

स निवर्त्तेत सत्रेषु* ॥ १५ ॥

स दधिभक्षतो निवर्त्तेत सत्रेषु सदस्यस्य कथं पुनरेतद्गम्यते यथा
दधिभक्षतो निवर्त्तेत सदस्यस्य न सदस्य एवेति उच्यते सदस्यो हि
सत्रोत्पादक एव आवर्त्तवाः सदस्या इति, ननूक्तमशुषोमान्तमहःसत्रे-
ष्विति सत्रेषु दधिभक्षप्राप्तिरेव नास्ति अशुषोमान्तत्वादङ्गाम् अत्रो-
च्यते, सविधिरङ्गादृणामुक्तो न सदस्यस्य सदस्यस्य हि अविशेषे-
णोक्तं दधिभक्षान्तं कर्म एकाहाहीनसत्रेषु सोऽविशेषवचनप्राप्तो
दधिभक्षः सत्रेषु विशेषवचनेन स निवर्त्तेत सत्रेष्विति ॥ १५ ॥

* प्राज्ञायगोऽप्येवम् ।

विसंस्थिते सवने पूर्वया द्वारान्तरेण हेतुर्धिष्ण्यं
मैत्रावरुणस्य च सञ्चरः* ॥ १६ ॥

विसंस्थिते अर्द्धसमाप्ते सवने अन्तरेण हेतुर्धिष्ण्यस्य मैत्रावरुण-
धिष्ण्यञ्च गत्वा पूर्वया द्वारा सदोनिक्रमणकर्तार्यमेष सञ्चरः ॥१६॥

तद्यथेतं तद्यथेतं* ॥ १७ ॥

तद्यथा गतं एवं सदसि सञ्चरः सिद्धो भवति नान्यत्प्रयोजनमस्ति
अस्य सूत्रस्यारम्भे ॥ १६ ॥

इति द्वितीयस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

चमसं प्रतिगृह्य प्रस्तोता दक्षिणजरावाधाय दक्षिणेन
पाणिनापिधायासीत* ॥ १ ॥

धिष्ण्योपस्थानमुक्तम् अनन्तरं सवनमुखीयांश्चमसानाहरन्ति अत
उच्यते, चमसं प्रतिगृह्येति चमन्यस्मिन्निति चमसः तच्चमसन्दीय-

* दृष्ट्वायथोऽप्येवम् ।

मानं प्रतिगृह्य दक्षिण ऊरावाधाय दक्षिणेन पाणिनापिधायासीत
अपिधानमाच्छादनम् ॥ १ ॥

उपह्वयमानायामिडायामनूप धारयेदनुपपन्नम्* ॥ २ ॥

उपह्वयमानायामिडायान्तश्चमसं इडाङ्गानसमीपे धारयेदनुप-
पन्नम् अस्पृशन् । एष उपह्वानधर्मः प्राग्व्याजमानात् अग्निर्घ्न
इत्यादि ॥ २ ॥

वषट्कर्तुरनुभक्षः सर्वत्र भक्षयेद्युर्मिथ उपह्वय † ॥ ३ ॥

वषट्कर्त्तरि भक्षितेऽस्मिंश्चमसे ततो भक्षयेयुः स्वं चमसं मिथः
अन्योन्यमुपह्वय, ननु वषट्कर्त्ता चमसं भक्षितं ततोऽनुभक्षयेदिति
तदयुक्तं कुतः अन्विति कालापेक्षा न भक्षणप्राप्तिः मिथ उपह्वय
इत्येतस्माच्च यस्य भक्षणप्राप्तिः स एवोपह्वं याचनीयः अनुज्ञार्थत्वात्
उपह्वानस्य सर्वग्रहणान्न केवलं सवनमुखीयानां सर्वेषाञ्चमसानां
एष भक्षणधर्मः ॥ ३ ॥

उद्गाता प्रथमः† ॥ ४ ॥

चमसं भक्षयेत् असौ चमसः प्रसोत्रा प्रथमं प्रतिपन्नः अतोऽस्यैवा-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणे केदविषये विशेषोऽस्ति ।

नन्तरं भक्ष्यं प्राप्नोति अतः आहोद्गाता प्रथम इति कथं भक्ष्ये-
दित्युच्यते ॥ ४ ॥

दक्षिणमनु बाहुन्दण्डं कृत्वा श्येन इत्यवेक्ष्येन्दविति द्विर-
त्पं भक्ष्येद् यथासवनं कृन्दाऽस्यादिशन्* ॥ ५ ॥

दक्षिणं बाहुमनु चमसस्य दण्डं कृत्वा श्येन इत्यनेन यजुषा
अवेक्ष्य सोमम् इन्दवित्यनेन द्विर्भक्ष्येदल्पं क्रियाभ्यासे सहस्रान्तः
यद्यस्मिन्सवने कृन्दो यथासवनं गायत्रकृन्दस इति प्रातःसवने त्रिष्टुप्-
कृन्दस इति माध्यन्दिने जगतीकृन्दस इति तृतीयसवने एवमादि-
शन् ॥ ५ ॥

ऊर्ध्व इति मुख्यान् प्राणानभिमृशेत सोमरारन्धीति हृदयं
सोमगोर्भिरिति नाभिम्† ॥ ६ ॥

ऊर्ध्व इत्यनेन यजुषा मुख्यान् प्राणानभिमृशेत मुखे भवा-
मुख्याः प्राणा इन्द्रियाणि, सोमरारन्धीत्यनेन यजुषा हृदयं सोम-
गोर्भिरित्यनेन नाभिम् अभिमृशेतेति वर्त्तते ॥ ६ ॥

एवमितरौ कुर्याताम् ‡ ॥ ७ ॥

* ब्राह्मयगीयेष्वेवम् ।

† ब्राह्मयगीयेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मयगीयेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

एवमेव इतरौ प्रस्तोतृप्रतिहर्तारौ कुर्यातां ॥ ७ ॥

प्रतिहर्त्ता पश्चात्* ॥ ८ ॥

अथ तयोः कः क्रम इत्युच्यते, प्रतिहर्त्ता पश्चात् ॥ ८ ॥

तए स आप्याययेदभिमृश्याप्यायस्वेति† ॥ ९ ॥

तं चमसं स प्रतिहर्त्ता आप्याययेत् अभिमृश्य आप्यायस्वेत्य-
नेन मन्त्रेण अयातयामार्थम् अथ सग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते,
वक्ष्यति सुब्रह्मण्यचतुर्था उद्गातृचमसं भक्षयेयुः षट् चान्य इति
तैरपि भक्षिते स एवाप्याययेत् प्रतिहर्त्ता ॥ ९ ॥

सर्वे वैतया गायत्र्या‡ ॥ १० ॥

सर्वे वा आप्याययेयुः आप्यायस्वेत्येतया गायत्र्या अथैतया गाय-
त्र्येति किमर्थमिति चेत् उच्यते, संव्यवहारार्थं वक्ष्यति गायत्रीं
द्विर्ब्रूयुरिति गायत्र्यैवानुसवनमाप्यायनमिति च ॥ १० ॥

तां तृतीयसवने द्विर्ब्रूयुः सन्ते पयांसोति माध्यन्दिने† ॥ ११ ॥

* आह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† आह्यायणेन द्वाभ्यामेकसूत्रं कृतम् ।

‡ आह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तां गायत्रीं तृतीयसवने सोमाप्याचने द्विर्ब्रूयुः सन्ते पद्यांसोत्ये-
तयर्चा माध्यन्दिने आप्याचनं कन्दःसम्पदर्थम् ॥ ११ ॥

गायत्र्यैवानुसवनमाप्यायनमिति शाण्डिल्यः* ॥ १२ ॥

गायत्र्यैवाप्यायस्वेत्येतया सक्तदुक्तया अनुसवनमाप्यायनमिति
शाण्डिल्य आह ॥ १२ ॥

द्वितीयाः सवनेषु नाराशंसः पूर्वयोश्च तृतीयौ† ॥ १३ ॥

द्वितीयाश्चमसाः सवनेषु चिद्वपि नाराशंससंज्ञाः पूर्वयोः सवनयोः
प्रथमद्वितीययोस्तृतीयौ च ॥ १३ ॥

तेषामनवेक्ष्य भक्षणमवमैरिति प्रातःसवनं और्वैरिति
माध्यन्दिने काव्यैरिति तृतीयसवने‡ ॥ १४ ॥

तेषां नाराशंसानामनवेक्ष्य भक्षणं यदेतच्छेन इत्यवेक्षणं एतत्तेषां
न स्यात् अवमैरित्येतदादिभिर्विहितैरनुसवनं भक्षयेदुर्थथाक्रमम् ॥ १४ ॥

पितृभिरिति सर्वत्रानुसृष्टरेत्† ॥ १५ ॥

* द्राह्यायणे विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पितृभिर्भक्षितस्येतदादि सर्वत्रानुसंहरेत् सर्वेषु सवनेषु सर्व-
ग्रहणं अन्येष्वपि मन्त्रेषु पितृशब्दमनुसंहरेत् अवमैस्ते पितृभिरित्ये-
तदादि ॥ १५ ॥

प्रत्यभिमर्शने यथाकामी* ॥ १६ ॥

यदेतदूर्ध्व इति मुख्यान् प्राणानभिमृशेतेत्येतदादि प्रत्यभिमर्शनम्
एतत् नाराशंसे कुर्यान्न वा अपरे वर्णयन्ति पितृभिरिति सर्वत्रानु-
संहरेत् इत्यस्य पितृशब्दस्यानुसंहरेत् प्रत्यभिमर्शने यथाकामी इन्द्र-
शब्दस्य स्थाने पितृशब्दं वा कुर्यात् यथान्नातमेवाभिमर्शनं कुर्यात्
सर्वप्राप्तिस्तत्त्वार्थत्वादिन्द्रस्य ॥ १६ ॥

प्रथमद्वितीयौ पूर्वयोः सवनयोरप्याययेत् प्रथमं तृतीय-
सवने † ॥ १७ ॥

प्रथमद्वितीयौ चमसौ पूर्वयोः सवनयोः प्रातःसवनमाध्यन्दिनयोः
आप्याययेत् प्रथमञ्चमसं तृतीयसवने आप्याययेत् ॥ १७ ॥

आवर्त्तिषु तृणे प्रतिगृह्य प्रस्तोता प्रयच्छेद्यथा प्रस्तरम्* ॥ १८ ॥

आवर्त्तिस्तोत्रेषु तृणे प्रतिगृह्य प्रस्तोतोद्गात्रे प्रयच्छेत् यथा

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

प्रस्तरं येन प्रकारेण प्रस्तरदानं ब्रह्मन् स्तोत्र्यामः प्रशास्तरिति प्रस्तोत्र-
यद्वहणं किमर्थमिति चेत् यथा प्रस्तरमित्यनेनैव सिद्धे यदा प्रस्त-
रस्य प्रस्तोतैव सम्प्रदाता अत्रोच्यते, यदाप्यन्यदुपाकरणद्रव्यं तत्रापि
प्रस्तोतैव प्रयच्छेत् यथा वैरूपोपाकरणे व्यजनमरणी वैराजे
महानान्नीध्ववकामिश्रा आपः महाव्रते वाणः इत्येतदादि ॥ १८ ॥

अनाह्नियमाणयोर्न मन्त्रं जह्यात्* ॥ १९ ॥

अनाह्नियमाणयोस्तृणयोर्मन्त्रोत्सृजेत् यदा दृणाभ्यामुप-
करणम् ॥ १९ ॥

तथैव जङ्गामुपहत्य युञ्ज्यात् स्तोमन्दीक्षाये तपसो मनसो
वाच इति नाना धानञ्जयो यत्रानन्तराणि चत्वारि † ॥ २० ॥

तथैव तेनैव प्रकारेणेत्यर्थः यथैव प्रस्तरेण बहिष्पवमाने उक्तं
जङ्गामुपहत्य युञ्ज्यात् स्तोमं दीक्षाये वर्णेनेत्येतदादिभिः नाना पृथ-
गित्यर्थः यत्र यस्मिन्ननन्तराणि चत्वारि स्तोत्राणि एवं धानञ्जय
आचार्य आह ॥ २० ॥

अन्तः सर्वेषां प्रजापतिस्त्वेति* ॥ २१ ॥

* ब्राह्मणयोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अदेतत् प्रजापतिस्त्वेति सर्वेषामनन्तरमाप्नातम् एतत् प्रत्येक-
मनुष्यते दीक्षायै वर्षेन प्रजापतिस्त्वा युनक्तु एवं सर्वेषु ॥ २१ ॥

उत्तरमुत्तरं लुप्येताऽल्पोयःसु* ॥ २२ ॥

अल्पोयःसु स्तोत्रेषु उत्तरमुत्तरं स्तोमयोजनं लुप्येत यथाग्निष्टोमे
त्रीत्युत्तराणि लुप्तानि, अथ किमर्थमिदं सूत्रं आरभ्यते यदा निमि-
त्तापाये नैमित्तिकस्याप्यपायो भविष्यत्येव उच्यते, सन्नियोगशिष्टान्ये-
तानि स्तोमयोजनानि यत्रानन्तराणि चत्वारोति तत्राकात्स्न्येन संशयः
स्यात्, अथाल्पोयःसु किमर्थमिति चेत् उच्यते प्रकारदर्शनार्थं
कथम् अन्यत्रापि बहुव्यक्तस्तेषु लोपप्राप्तौ उत्तरमुत्तरं लुप्येत यथा
वैराजेऽग्निमन्यने आह, अभ्यात्मं प्रजननं कृत्वा त्रिःप्रदक्षिणमभिमन्ये-
द्वायत्रं कन्दोऽनु प्रजायस्व त्रैष्टुभं जागतमानुष्टुभं वैराजमिति गौतम
इत्युक्त्वाह चतुर्भिरिति धानञ्जयस्त्रिभिरिति शाण्डिल्य इति तथा
महाव्रतासङ्गारोहणं कन्दोभिरुक्त्वाह वैराजपञ्चमैरिति गौतम-
श्चतुर्भिरिति धानञ्जयस्त्रिभिरिति शाण्डिल्य इति अत्राप्युत्तरमुत्तरं
लुप्येताल्पोयःस्त्विति ॥ २२ ॥

प्रथमेन वाजपेयसान्नो युज्यात्* ॥ २३ ॥

प्रथमेन मन्त्रेण वाजपेयसान्नः स्तोमं युज्यात् ऐङ्गिशिषाब्धः

* आह्वायणे विशेषोऽस्ति ।

प्रथमेन स्तोमयोजनं कृतम् इहानन्तर्याद्वितीयस्य प्राप्तिः तन्मा-
भूदित्यत आह प्रथमेनेति ॥ २३ ॥

ततप्रभृतीनि रात्रौ* ॥ २४ ॥

प्रथमप्रभृतीनि रात्रौ स्तोमयोजनानि भवन्ति षोडशमित्यति-
रात्रे द्वितीयप्रभृतीनि रात्रौ प्राप्नुवन्ति तत्प्रतिषेधार्थमाह प्रथम-
प्रभृतीनि रात्राविति ॥ २४ ॥

तथातिरिक्तस्तोत्रेषु* ॥ २५ ॥

तथैवातिरिक्तस्तोत्रेषु प्रथमप्रभृतीत्येव सन्धेरनन्तरत्वात्तत्रापि
द्वितीयप्रभृतिप्राप्तौ तथेत्युक्तम् ॥ २५ ॥

सर्वैरेकैकं यथाम्नायं शाण्डिल्यः* ॥ २६ ॥

सर्वैर्द्वायै वर्षेनेत्येतदादिभिरेकैकस्मिन् स्तोत्रे यथाम्नातैः स्तोम-
योजनं स्यात् यथापाठमित्यर्थः यथाम्नायग्रहणं विहृतैर्माभूदिति ॥ २६ ॥

आवर्तिन्यायः सन्धौ* ॥ २७ ॥

आवर्तिस्तोत्रेषु यो न्यायः स्तोमयोजनादीनां स सन्धौ स्यात् कुतः
संग्रहः पराक्त्वात्सन्धेः ॥ २७ ॥

---

* ब्राह्मण्यगोऽप्येवम् ।

उपवसथ्येऽहनि न समामनेरन्* ॥ २८ ॥

उपवसथ्येऽहनि चतुर्दशं समामानं न कुर्युः क पुनः समामानं प्राप्त-
मुपवसथ्येऽहनि निषिध्यत इति उच्यते, स्तोत्रगतस्य सान्नः पाञ्चविधे
भक्तिव्याचार्याणां अनेकधा प्रतिपत्तिः तद्यथादावेकः कल्पोनाङ्गीक्रि-
यते तदा स्तोत्रकाले भक्तोः प्रति अन्योऽन्येन विप्रतिपत्तिः स्यात् स
चान्यायः तदेवं माभूदित्यत अदावेवोद्गातुः कल्पो य इष्टः स सम्प्रति-
पत्तव्यः अतोऽर्थं समामानमादावेव कर्त्तव्यं स्यात् तस्योपवसथ्येऽहनि
प्रतिषेधः ॥ २८ ॥

इति द्वितीयस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

प्रस्तोता तु कुशाः कारयेद् यज्ञियस्य वृक्षस्य खदिरस्य
दीर्घसन्नेष्वेके प्रादेशमात्रीः कुशाः पृष्ठाखत्तः समामञ्जतो-
ऽङ्गुष्ठपर्वपृथुमात्रीः प्रज्ञाताग्राः कारयित्वा गन्धैः प्रलिप्य

* दान्तायगोऽप्येवम् ।

सर्पिषा सत्रेष्वेके वैष्टुतेन वसनेन परिवेष्ट्य क्षौमशाणकार्पा-
शानां केनचिदुपर्यौदुम्बर्या वासयेत्* ॥ १ ॥

कर्मसूत्रमुक्तं उपवसथ्येऽहनि न समामनेरन्निति किन्तु प्रस्तोता तु
कुशाः कारयेत् तुशब्दो विशेषणार्थः उपवसथ्यएवाहनि प्रस्तोता कुशाः
कारयेत्, कारयेदित्यन्यं कुशानां कर्त्तारं ज्ञायति, यज्ञियस्य वृक्षस्य
यज्ञमर्हतीति यज्ञियः यज्ञियस्य वृक्षस्येत्यवयवलक्षणा षष्ठी खदिरस्य
दीर्घसत्रेष्वेके एके आचार्या मन्यन्ते दीर्घसत्रेषु खादिर्यः कुशाः स्यु-
रिति किं कारणं दारुप्राधान्यात् प्रादेशमात्रीः प्रादेशप्रमाणाः कार-
येत् कुशपृष्ठास्वक्तः आकृतिरुच्यते त्वचं प्रति कुशपृष्ठाः स्युः समा मज्जतः
मज्जां प्रति समाः स्युः अङ्गुष्ठपर्वपृथुमात्रीः पृथुत्वेनाङ्गुष्ठपर्वमात्राः
स्युः प्रज्ञाताग्राः कारयित्वा प्रज्ञातानि अग्राणि यथा भवन्ति तथा
कारयेत् ननु कारयित्वेति किमर्थं यदा प्रस्तोता तु कुशाः कारयेदिति
प्रकृत एव करणे उच्यते प्रणशे कुशानां भङ्गे वा पुनरन्याः कार-
यित्वा प्रयुञ्जीत नान्यत् प्रायश्चित्तमस्ति गन्धैः प्रलिप्य कुशाः सर्पिषा
सत्रेष्वेके एके आचार्याः सत्रेषु सर्पिषा प्रलेपं मन्यन्ते वैष्टुतेन वसनेन
परिवेष्ट्य विष्टुतीषु योजितं वैष्टुतं तेन वाससा सर्वतो वेष्टयित्वा
क्षौमशाणकार्पाशानां केनचित् क्षुमायाः विकारः क्षौमं शणस्य
विकारः शाणं कार्पाशानां विकारः कार्पाशम् एतेषां वाससामेकेन
वेष्टयित्वा औदुम्बर्याः सादस्याः शालाया उपविष्टाद्वासयेत् ॥ १ ॥

* ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम्, तत्र विशेषोऽप्यस्ति ।

तां श्रोभूते कुशैरुर्द्धाग्रैर्वैष्टयित्वैवजातीयेनैव वसनेन
प्रदक्षिणमूर्द्धदशेन परिवेष्ट्य स्पृष्टोऽनपश्रित उद्गायेत्* ॥ २ ॥

तामौदुम्बरीं च एव श्रोभूत इत्येवं ब्रुवते तस्मिन् भूते स्तोत्रकाले
कुशैरुर्द्धाग्रैर्वैष्टयित्वैवजातीयेनैव वसनेन यज्जातीयं वैष्टुतं प्रदक्षिण-
मूर्द्धदशेन परिवेष्ट्य प्रदक्षिणमिति नियमः क्रियते न प्रसव्यम् ऊर्द्ध-
दशेन नाधोदशेन परिवेष्ट्य सर्वतो वैष्टयित्वा स्पृष्टः अनपश्रित उद्गा-
येत् वक्ष्यति कारणं धिष्ण्योऽयं भवति न धिष्ण्यमासादयेदिति ॥ २ ॥

धृष्टमपश्रयेतेत्येके ॥ ३ ॥

धृष्टं प्रगल्भं खल्वपमित्यर्थः अपश्रयेत इत्येके तावता अपश्रय-
णार्था इयं भवतीभिः सएव तदूर्जिश्रित इति ॥ ३ ॥

स्तोध्यमाणानां मध्ये वैष्टुतं वसनं प्राक्समासं वोदक्स-
मासं वा उपरिदशमास्तीर्य प्रस्तोता कुशा विदध्यात् प्रस्ता-
वान्तेषु † ॥ ४ ॥

स्तोध्यमाणानामिति प्रत्युपस्थितं कालं ज्ञापयति स्तोध्यमाणानां

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणे विशेषोऽस्ति, अधिकोऽप्यस्ति ।

‡ ब्राह्मणायणेऽधिकमस्ति ।

स्तोत्रकर्तृणां मध्ये विष्टुतिप्रयोजनं वसनं द्विगुणं कृत्वा प्राक्समासं वा
देशान्तपाशान्तयोः संज्ञेयः समासः तं समासं प्राङ्मुखम् उदङ्मुखं वा
कृत्वा उपरिदशमास्तोर्थं प्रस्तोता कुशानां विन्यासं कुर्यात् प्रस्ता-
वान्तेषु ॥ ४ ॥

आद्येऽनेकप्रस्तावेषु* ॥ ५ ॥

अनेकप्रस्तावेषु सामसु महादिवाकीर्त्यैलान्दमहानाम्नादिषु
सामसु आद्ये प्रस्तावे कुशाः प्रास्थापयेत् ॥ ५ ॥

उदगग्रं प्रथमं विष्टावं प्राक्संस्थं प्रत्यग्वा* ॥ ६ ॥

उदगग्राभिः कुशाभिः प्रथमं विष्टावं विदध्यात् प्रागपवर्गं प्रत्य-
गपवर्गं वा ॥ ६ ॥

तं पश्चिमेन मध्यदेशेनोदक्संस्थं प्रागग्रं प्रत्यग्वा* ॥ ७ ॥

तस्य प्रथमस्य विष्टावस्य पश्चिमे प्रदेशे द्वितीयं विष्टावं विदध्यात्
उदक्संस्थं प्रागग्रं प्रत्यगग्रं वा ॥ ७ ॥

तं पश्चिमेनोदगग्रं प्रत्यक्संस्थमेवं विधाः पर्याया उत्त-
रोत्तराः † ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तस्य द्वितीयस्य विष्टावस्य पश्चिमे प्रदेशे तृतीयं विष्टावं विदध्यात्
एवमेकः पर्यायो भवति तस्य प्रथमस्य पर्यायस्य उत्तरे प्रदेशे द्वितीयः
तस्याप्युत्तरे तृतीयः, ननु किमिदं बह्वचनम् एवं विधाः पर्याया
उत्तरोत्तरा इति यावत् यावता उक्त एकः पर्यायः अन्यौ द्वौ विधेयौ
उच्यते, बह्वचनं चतुष्टोमार्थं वक्ष्यति चतुष्टोमयोश्चतुष्पर्याया इति
सन्धौ च पञ्चदशादिषु स्तोमेषु नानापर्यायविष्टावाः स्युः ॥ ८ ॥

पर्यायविष्टावान्मन्दध्यात्* ॥ ९ ॥

पर्यायांश्च विष्टावांश्च मन्दध्यात् संहतान् कुर्यात् संलग्नान्
कुर्यात् ॥ ९ ॥

पर्यायादिषु हिंकारेण स्तुवीरन् † ॥ १० ॥

पर्यायस्यादौ हिंकृत्य स्तुवीरन् ननु तत् किमिदमारभ्यते यदा
प्रतिपर्यायं हिंकार आन्नात् एव ब्राह्मणेन तिसृभ्यो हिंकरोतीत्येव-
मादि, उच्यते कृतपर्यायेषु स्तोमेषु तदान्नातम् अकृतपर्यायेषु चतु-
ष्पर्यायादिषु च संशयः स्याद्यद्येवमारभ्येत ॥ १० ॥

उत्तमां प्रस्तुत्यैषेति श्रुत्सितारमीक्षेत* ॥ ११ ॥

स्तोत्रस्य उत्तमां स्तोत्रीयां प्रस्तुत्य प्रस्तावं दत्त्वा प्रस्तोता एषेति

* ब्राह्मण्यथे विप्रैषोऽस्ति ।

† ब्राह्मण्यथोऽप्येवम् ।

ब्रुवन् शंसितारमोक्षते कालप्रज्ञापनार्थं हेतुणाम् उत्तमं प्रतिहारं
प्रत्याह्वयन्तीति श्रुतेः तत्प्रज्ञापनार्थं तद्यथैषोत्तरमेवेति ॥ ११ ॥

स्तुतस्य स्तुतमसीति यजमानवाचनम्* ॥ १२ ॥

स्तुतस्य स्तुतमसीत्येतद् यजुः यजमानवाचनमावर्त्तिस्तोत्रेषु ॥ १२ ॥

सवनसंस्थासु प्रशास्त्रोक्तो यथेतमपरया द्वारा निष्क्रम्य
पश्चिमेनाग्नीध्रीयं बहिर्वेदि मूत्रं कुर्युः* ॥ १३ ॥

सवनसंस्थासु सवनसमाप्तिस्वित्यर्थः प्रशास्त्रा सर्पतेत्युक्तः यथेतं
यथागतं दक्षिणेनौदुम्बर्या गत्वा अपरया द्वारा निष्क्रम्य पश्चिमया
पश्चिमेनाग्नीध्रीयं बहिर्वेदि मूत्रं कुर्युः वेदेर्द्विः मूत्रं कुर्युः यदि
मूत्रिताः स्युः न नियमः अवधिरूपदिश्यते मूत्रोच्चारयोः अथ
किमर्थं बहिर्वेदीति कुतः संशयः यथान्तर्वेदिमूत्रोच्चारयोः क्रिया
स्यादिति उच्यते, बहिर्वेदिग्रहणं देशप्रकर्षार्थं न वेदेः समीपदेशे
प्रकृष्टे स्यादिति अथ बह्वचनं किमर्थं सवनसंस्थास्विति यदा प्रातः-
सवनमाध्यन्दिनयोरेव सवनयोः सर्पणं भवति तृतीयसवनसमाप्तौ निः-
सर्पणं तत् किमिदं बह्वचनमिति उच्यते, एतदर्थं बह्वचनं क्रियते
सवनसमाप्तौ संस्थासु चेति कथं संस्थासमाप्तौ च सर्पणं स्यादिति
यथा अतिरात्रे अग्निष्टोमान्ते सर्पणम् उक्त्येषु तच्छब्देषु च समाप्तेषु
सर्पणं स्यात् षोडशिनि स्तुते अनुशस्ते सर्पणम् अतोऽर्थोपपत्त्येवमेव ॥ १३ ॥

* आह्वयबोध्यमेव ।

वाचं यच्छेयुर्यावदुदक्याः स्युः* ॥ १४ ॥

उदकमर्हतीत्युदक्याः यावदुदकतशौचाः स्युस्तावद्वाग्यमनं कुर्युः
आ उपस्यर्शनात् ॥ १४ ॥

एतन्मृगतोर्थम्* ॥ १५ ॥

यदेतदुक्तं पश्चिमेनाग्नीध्रीयमिति एतस्य संज्ञेयं मृगतोर्थमिति
मार्गतामेतत्तीर्थं यद्यर्थिनो भवन्ति निर्गमने अन्ये ब्रुवते मृगतोर्थ-
मिति उक्तम् आग्राभ्यान् पशून् लभन्ते आरण्यान् सृजन्तीति तदार-
ण्यानां पशूनामनेनोत्सर्जनमिति ॥ १५ ॥

तेन न भूयः शम्यापरासाद्गच्छेयुः* ॥ १६ ॥

तेन मृगतोर्थेन निष्क्रम्य शम्यापरासात्परतो न गच्छेयुः ॥ १६ ॥

यो भूयो जिगमिषेदाप्नानेन स गच्छेत्* ॥ १७ ॥

शम्यापरासात् परतो यः प्रकृष्टतरं देशं गन्तुमिच्छेत् आप्नानेन
तोर्थेन निष्क्रम्य स गच्छेत् ॥ १७ ॥

इति द्वितीयस्य षष्ठी कण्डिका ।

* द्राक्षाद्यणोऽप्येवम् ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

अथ धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन् समस्तेनोत्तरयोः सवनयोरिति
गौतम शाण्डिल्यायनौ* ॥ १ ॥

उक्तं सवनमंस्थामु प्रशास्त्रोक्ता यथेतमपरया द्वारा निष्क्रम्य पश्चिमे-
नाग्नीध्रीयं वह्निर्वेदि मूत्रं कुर्युरिति तद्यदि तावन्निष्क्रमणानन्तरं
मूत्रोच्चारे कुर्वन्ति ततः कृतशौचा आचान्तोदकाः यदिदमादेक्ष्यते
तत् कुर्युः अथ मूत्रोच्चारे नैव कुर्युः तदा यथोक्तेन विधिना निष्क्राम्या-
थानन्तरं धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन् समस्तेन उक्तं तत्रैव तिष्ठन्तः सर्वास्म-
मन्वीक्षमाणाः पातमेति एतत् समस्तोपस्थानम् अनेनोत्तरयोः
सवनयोरुपतिष्ठेरन् एवं गौतम शाण्डिल्यायनावाचार्यावाहृतुः ॥ १ ॥

सर्वेणेति धानञ्जयः † ॥ २ ॥

आहवनोयोपस्थानादारभ्य प्रत्येकं सर्वेण धिष्णुपस्थानविधिना
उपतिष्ठेरन्निति धानञ्जय आचार्य आह ॥ २ ॥

अनुपस्थानं शाण्डिल्यः † ॥ ३ ॥

न उपस्थानमनुपस्थानं एतस्मिन्नेव काले शाण्डिल्य आचार्योऽनुप-
स्थानं मन्यते ॥ ३ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

एवमेव निष्क्रम्य पृथक् स्तोत्रेभ्यः समस्तेनोपतिष्ठेरन्यान्यू-
र्द्धमुक्थेभ्यः* ॥ ४ ॥

एवमेव निष्क्रम्य यथासवनसंस्थासु इत्युक्तम् पृथक् स्तोत्रेभ्यः
पृथङ्ज्ञानेत्यर्थः तदर्थं समस्तेनोपतिष्ठेरन् यान्यूर्द्धमुक्थेभ्यः कतमानि
पुनस्तानि पृथक्स्तोत्राणि यदर्थमिदमुच्यते यथा षोडश्रर्थे वाजपे-
यसामर्थे वोक्तमेव* सर्पणं संस्थास्विति वक्ष्यति च पर्यायेभ्यस्तु रात्रे-
रिति उच्यते, यथा षोडश्रर्थे तथातिरिक्तस्तोत्रेषु च स्तोत्राय
स्तोत्राय सन्धर्थे सर्पणं स्यादिति ॥ ४ ॥

पर्यायेभ्यस्तु रात्रेः* ॥ ५ ॥

रात्रौ तु पर्यायादौ सर्पणं स्यादिति न पृथक् स्तोत्रेभ्यः एत-
दर्थं तुग्रब्धः ॥ ५ ॥

यथासनमुपविश्य प्रस्तोता हविर्द्धानं गच्छेन्मध्य-
न्दिने* ॥ ६ ॥

धिष्णोपस्थानानन्तरं द्वारवाजसंमार्जनप्रभृति सर्वं कृत्वा यदस्य
समासनं तस्मिन् यजुषोपविश्य प्रस्तोता हविर्द्धानं गच्छेन्मध्यन्दिने
कर्मार्यमुक्तम् एतत् सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानयोरिति ॥ ६ ॥

* द्राक्षायगोऽप्येवम् ।

ऊत आदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ता भवे* ॥ ७ ॥

ऊते आदित्यग्रहे प्रतिहर्त्ता हविर्द्धानं गच्छेत् आर्भवे कर्मार्थम् ॥ ७ ॥

उभयत्र सर्वे सत्रेषु* ॥ ८ ॥

उभयोः पवमानयोरुत्तरयोः हविर्द्धानं गच्छेयुः सत्रेषु सर्वउद्गा-
तारो यजमानत्वात् ॥ ८ ॥

पवमानयोरुत्तरयोर्धिष्ण्यविहरणे मार्जालीयः हरन्तः
पश्चिमेन यजमानः हत्वा तेनैव प्रतिहरेयुः* ॥ ९ ॥

पवमानयोरुत्तरयोर्मध्यन्दिनार्भवयोर्धिष्ण्येऽग्निविहारे मार्जाली-
यमग्निं हरन्तः पश्चिमेन यजमानस्य हत्वा तेनैव पुनर्नयेयुः अव्य-
वायार्थम् उद्गातृणामनेन कर्मणा कः सम्बन्ध इति चेत् उच्यते उक्तं
याजमानब्रह्मणे चेदुद्गाता कुर्यादिति तत्र सम्बन्धः ॥ ९ ॥

मध्यन्दिनेन स्तुत्वा सत्रेषु दधिघर्मस्य भक्षयेयुः समुप-
ह्रय दधिक्रावण इति* ॥ १० ॥

माध्यन्दिनेन पवमानेन स्तुत्वा सत्रेषु दधिघर्मस्य एकदेशं भक्षयेयुः
सर्वे समुपह्रय न भिद्युः दधिक्रावण इत्येतयर्चा ॥ १० ॥

* ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

तस्या उत्तमं पदं दशमेऽहन्यभ्यस्येयः* ॥ ११ ॥

तस्या ऋचः दशमेऽहनि सात्रिके उत्तमं पदं अभ्यस्येयः पुनर्ब्रूयुः
अनुष्टुप्पारोक्षार्थम् अथ तस्या इति किमर्थं प्रकृतैव सा उच्यते दश-
मेऽहनि तार्क्षीयसवनिके दधिभक्ते तस्या ऋचः उत्तमाभ्यासः स्यात्
हेतुसमत्वात् तन्माभृदिति ॥ ११ ॥

पूर्वेण पत्नीशालामन्तरेणाम्नीध्रीयं सदस्य दक्षिणा नयेयु-
स्तोर्थेन* ॥ १२ ॥

पूर्वेण पत्नीशालां गमयित्वा आम्नीध्रीयसदसोरन्तरेण दक्षिणा
नयेयुः आप्नानेन तोर्थेन ॥ १२ ॥

सर्वासान्देवस्य त्वेति पुरस्ताज्जपः* ॥ १३ ॥

सर्वासां दक्षिणानां देवस्यत्वेत्येतदादि मन्त्रः पुरस्ताज्जपः स्यात्
नतु सर्वासामिति किमर्थं दक्षिणानामिति बलवचनात् सिद्धेः
उच्यते, उक्तं पूर्वेण पत्नीशालामन्तरेणाम्नीध्रीयं सदस्य दक्षिणा नयेयु-
स्तोर्थेनेति, अनुच्यमाने एतस्मिन्ननेन दक्षिणापथेन नयनं यासा-
न्तासामेवैष पुरस्तात् स्यात् नान्यासामिति तन्माभृदित्यत आरभ्यते
सर्वासामिति कथं याश्च न नीयन्ते सर्वासामेव पुरस्ताज्जपः स्यादिति

* ब्राह्मणायगोऽप्येवम् ।

यथा निमित्तं धान्यपल्लम् उदीचीमुद्गात्रे मुखेभ्यो ग्रामवरान्दद-
तोत्येतदादि ॥ १३ ॥

वरुणस्त्वेति यथादेवतं प्रतिगृह्णीयात्* ॥ १४ ॥

वरुणस्त्वेत्येतदादि यजुर्जपित्वा यथादेवतं प्रतिगृह्णीयात् यथा
दक्षिणाया देवतां नाम्नादिश्य यथा वरुणायाश्चमिति ॥ १४ ॥

यथाजाति मृगान्* ॥ १५ ॥

प्रतिगृह्णीयादिति वर्त्तते या यस्य जातिस्तामादिश्य यथावचवे
मृगमिति ॥ १५ ॥

अप्राणच्च † ॥ १६ ॥

अप्राणच्च यद्व्यं यच्च यथाजाति प्रतिगृह्णीयात् न प्राणिति
तदप्राणम् अनिन्द्रियमित्यर्थः ॥ १६ ॥

पुंन्मिथुनान्यन्यत्राजाभ्यः* ॥ १७ ॥

* ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयज्ञे विशेषोऽस्ति ।

पुंवन्मिथुनानि गृहीयात् यथा अश्वश्चाश्वौ चाश्वौ पुरुषश्च पुरु-
षौ च पुरुषौ अन्यत्राजाभ्यः अजांसु मिथुनधर्मेण न प्रतिगृहीयात्
नानादेवतात्वात् अन्यैवाजाया देवता अन्यैवाजस्य अग्नयेऽजम् अग्नि-
षोमाभ्यामजामिति ॥ १७ ॥

तेन क इदमित्युपरिष्ठाञ्जपः* ॥ १८ ॥

सावित्रादेर्दक्षिणाप्रतिग्रहमन्त्रस्य तेनामृतत्वमशीय क इदं कस्मा
अदादित्युपरिष्ठाञ्जपः ॥ १८ ॥

तत्रोच्चापादीनि त्वा देवि दक्षिणेऽद इति च यत् तत्
स्यात् तेन दात्र इदमाविशैतत्त इति च भुञ्जतीति च भूया-
द्विंसीरिति च† ॥ १९ ॥

तत्र तस्मिन् दक्षिणाप्रतिग्रहणे ऊहापादीनि ऊहमापद्यन्ते
ऊहापादीनि ऊहितव्यं व्यक्तिवचनैः का व्यक्तिः स्त्रीपुंनपुंसकादि-
वचनमेकत्वद्वित्वबहुत्वानि ननु अधिहते मन्त्रे तत्रेति किमर्थम्
उच्यते, ऊहनित्यतादर्शनार्थं तत्र तस्मिन् मन्त्रे सति ऊहमेतान्या-
पद्यन्ते त्वां देवि दक्षिणे अद इति च यत् तत् स्यात् तेन दात्रे

* आह्वायणोऽप्येवम् ।

† आह्वायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इदं आविश एतत्ते इति च भुञ्जतीति च भूयात् हिंसीरिति च
 ऊहो वक्ष्यते देवस्य त्वा देवस्य वां देवस्य वः, वरुणस्त्वा नयतु देवि
 दक्षिणे, वरुणो वां नयतु देव्यौ दक्षिणे वरुणो वो नयतु देव्यो
 दक्षिणः वरुणायाश्च वरुणायाश्चै वरुणायाश्चान् वरुणायाश्चै वरुणा-
 याश्चः, तेनामृतत्वमशीय ताभ्याममृतत्वमशीय तैरमृतत्वमशीय
 तयामृतत्वमशीय ताभ्याममृतत्वमशीय ताभिरमृतत्वमशीय, वयः-
 शब्दस्य भूयाच्छब्देन सह सामानाधिकरणं तद्यद्यप्ययं ऊहपदेषु
 न परिसंख्यातः तथाप्युहयितव्यः भूयाच्छब्देन सामानाधिकर-
 ण्यात् वयोदात्रे भूयात् वयसी दात्रे भूयास्तां वयांसि दात्रे
 भूयासुः वयोदादभ्यां भूयात् वयसी दादभ्यां भूयास्तां वयांसि
 दादभ्यां भूयासुः वयोदादभ्यो भूयात् वयसी दादभ्यो भूयास्तां
 वयांसि दादभ्यो भूयासुः, क इदं कस्मा अदात् क इमे कस्मा
 अदात् क इमानि कस्मा अदात् क इमं कस्मा अदात् क इमौ कस्मा
 अदात् क इमान् कस्मा अदात् क इमां कस्मा अदात् क इमे कस्मा
 अदात् क इमाः कस्मा अदात्, समुद्रमाविशेत् समुद्रमाविशेतां
 समुद्रमाविशन् द्विवचनबहुवचनयोर्लङ् आदेशात् सूत्रविधानात्,
 कामैतत्ते कामैते ते कामैतानि ते कामैष ते कामैतौ ते कामैते ते
 कामैषा ते कामैते ते कामैतास्ते, कामाय भुञ्जती भुञ्जत्यौ भुञ्जत्यः
 मा मा हिंसीः मा मा हिंसिष्टम् मा मा हिंसिष्ट ॥ १८ ॥

अश्वरथञ्चेहद्यात् पूर्वणाग्नीध्रीयमवस्थाप्य पुरस्ताज्जपं
 जपित्वा दर्भमुष्टिनाश्वमुखानि संमृज्याद् द्वाभ्यां द्वाभ्यामश्व-

नामभ्यामेकैकस्याश्चोऽसीत्येतत्प्रभृतिभिरुदक्स्थमिति धा-
नञ्जप्यः* ॥ २० ॥

यद्यश्वरथं दद्याद् यजमानः तमश्वरथमुद्गाता आग्नीध्रीयस्य
पूर्वे प्रदेशे समीपे स्थापयित्वा पुरस्ताज्जपञ्चपित्वा पुरस्ताज्जप उक्तः
देवस्य त्वेति दर्भमुष्टिनाश्वमुखानां संमार्जनं कुर्यात् द्वाभ्यां द्वाभ्यामश्व-
नामभ्यां एकैकस्याश्वस्य अश्चोऽसीत्येतत्प्रभृतिभिरश्वनामभिः उद-
क्स्थन्दक्षिणोपक्रमम् एवं धानञ्जप्य आचार्य आह ॥ २० ॥

धुर्यौ प्रथममित्यपरम् † ॥ २१ ॥

धुरि युक्तौ धुर्यौ अश्वौ तौ प्रथमं संस्कर्यादित्यपरं विधानम् ॥ २१ ॥

दक्षिणं पूर्वम् † ॥ २२ ॥

दक्षिणस्यान्धुरि योयुक्तस्तं पूर्वं संस्कर्यात् पश्चादुत्तरमिति ॥ २२ ॥

तथा प्रष्टी † ॥ २३ ॥

यथा धुर्यौ तेनैव क्रमेण प्रष्टी संस्कर्यात् पार्श्ववर्त्तिनौ प्रष्टी ॥ २३ ॥

सर्वाण्येकैकस्मिन् उदक्स्थमिति शाण्डिल्यः † ॥ २४ ॥

* द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं द्यतम् ।

† द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

सर्वाण्यश्वनामानि अष्टावपि एकैकस्मिन्नश्वे प्रयुञ्जीत दक्षिणा-
दारभ्यानन्तर्येण उदक्संस्थमिति शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ २४ ॥

सवाण्येकस्मिन्सूणीमितराणीत्यपरम्* ॥ २५ ॥

सर्वैरष्टाभिरश्वनामभिरेकाश्वस्य दक्षिणस्य मुखं संमृज्यात् तृष्णी-
मितराणि संमृज्यात् उदक्संस्थमेव इत्यपरं विधानम् ॥ २५ ॥

एतान्येवाश्वश्वतरेष्वश्वतरीषु च यथार्थमूहेत्* ॥ २६ ॥

एतान्येवाश्वनामानि अश्वसु अश्वतरेषु च अश्वतरीषु च यथार्थ-
मूहेत् यद्यश्वभिर्युक्तः स्यात् अश्वतरैर्वा अश्वतरीभिर्वा तत्र तत्र
यथासम्भवमूहेत् ऊह उच्यते अश्वसि अश्वतरीसि मय्यसि हयासि
वाजिन्यसि सप्तिन्यसि वृश्चसि अर्वत्यसि इति अश्वतरोऽसि शेषाण्य-
श्ववत् अश्वतर्यसि शेषाण्यश्ववत् ॥ २६ ॥

त्रिभिस्त्रेद्वान्येकस्मिन्नर्द्धानि द्वयोर्द्वैधन्दयोः* ॥ २७ ॥

त्रिभिस्त्रेद्युक्तो भवति अर्द्धान्येकस्मिन् प्रयुञ्जीत अर्द्धानि द्वयोः द्वे द्वे-
नामनो पूर्वोक्तेनैव क्रमेण द्वैधन्दयोः यदि द्वाभ्यां युक्तो भवति तदा
द्विधा नामानि विभज्य युञ्जीत पूर्वोक्तेनैव क्रमेण ॥ २७ ॥

इति द्वितीयस्य सप्तमी कण्डिका ।

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

आदित्यानामिति रथशिर आलभ्य जपेत्* ॥ १ ॥

आदित्यानामित्येतद्यजुः रथशिर आलभ्य जपेत् शिरःप्रवृत्ती-
रथकारेभ्यो ज्ञेया ॥ १ ॥

यद्रथ्यं स्यादायोरिति चर्मण्यं प्रतिगृह्णीयात् † ॥ २ ॥

रथस्येदं रथ्यं यत्किञ्चिद्रथाङ्गं चर्मण्यं चर्मणा निर्वृत्तं चर्मण्यं
तदायोष्टे त्यनेन यजुषा प्रतिगृह्णीयात् ॥ २ ॥

नक्षत्राणामित्यस्थिमयम् † ॥ ३ ॥

यदस्थिमयं रथ्यं तन्नक्षत्राणामित्यनेन यजुषा प्रतिगृह्णीयात् ॥ ३ ॥

सूर्यस्येत्ययो लोहे † ॥ ४ ॥

सूर्यस्येत्यनेन यजुषा कार्णायसं यत्स्यात् रथ्यं ताम्ररजतकांस्त्र-
रोतिकादिभ्यो लोहेभ्यो निर्वृत्तं तत् प्रतिगृह्णीयात् ॥ ४ ॥

हिरण्यञ्च † ॥ ५ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन चतुर्भिरेकसूत्रं कृतम् ।

अनेनैव मन्त्रेण प्रतिगृह्णीयात् यद्रथं वक्ष्यति हिरण्यमिति
जातरूपं प्रतिगृह्णीयादिति मन्त्रान्नानसामर्थ्यादेतस्मिन् क्रमेण
द्रव्यदेवतोपदेशः कृतः प्रतिग्रहविधिस्तु प्रकरणे एव वक्ष्यते साम्प्रतं
रथशिर आलभ्यानन्तरम् ॥ ५ ॥

दक्षिणेन रथं गत्वा रथन्तरमसीति दक्षिणं चक्रमाल-
भेत्* ॥ ६ ॥

दक्षिणेन रथस्य गत्वा रथन्तरमसीत्यनेन यजुषा दक्षिणं चक्र-
मालभेत् ॥ ६ ॥

वामदेव्यमसीत्यधिष्ठानम्* ॥ ७ ॥

वामदेव्यमसीत्यनेन यजुषा अधिष्ठानमालभेत् रथमारुह्य रथी
यत् स्थानमधितिष्ठति तदधिष्ठानम् ॥ ७ ॥

बृहदसीत्युत्तरं चक्रम्* ॥ ८ ॥

बृहदसीत्यनेन यजुषोत्तरं चक्रमालभेत् ॥ ८ ॥

अङ्गान्यङ्गू इति चक्रे एव संमृज्यात्* ॥ ९ ॥

अङ्गान्यङ्गू इत्यनेन यजुषा चक्रयोः संमार्जनं कुर्यात् एवेति
प्रवृत्तावधारणं क्रियते ॥ ९ ॥

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

वैश्वानर इति दक्षिणेन प्रादेनारोहेत्* ॥ १० ॥

वैश्वानर इत्यनेन यजुषा दक्षिणेन पादेन प्रथममारोहेत् ॥ १० ॥

आरुह्य जपेद्गिदैषत इति* ॥ ११ ॥

उभाभ्यामारुह्य गिदैषत इत्येतद् यजुर्जपेत् ॥ ११ ॥

कृशेति सव्यान्भीष्टूनायक्तेत्* ॥ १२ ॥

कृशेत्यनेन यजुषा यो रथस्य सव्ये पार्श्वेऽश्वौ तयोरश्मिनायक्तेत्
आयतान् कुर्यात् रश्मिनिति वज्रवचनमुभयतो रश्मयोभवन्त्य-
श्वानाम् ॥ १२ ॥

दासेति दक्षिणानवगृह्णीयात्* ॥ १३ ॥

दासेत्यनेन यजुषा दक्षिणयोरश्वयोरश्मिनवगृह्णीयात् अव-
ग्रहणमात्रं नात्यन्तं गच्छेत् ॥ १३ ॥

अवरुह्य सकृद्वारुणमुक्त्वा यथा देवतमादिश्योपरिष्ठा-
ज्जपं जपेदिति गौतमः* ॥ १४ ॥

अवतीर्थ रथात् सकृद्वारुणं यजुरुक्त्वा यथादेवतमादिश्य

* द्राक्षायमोऽप्येवम् ।

उक्तं वायोरिति चर्मण्यं प्रतिगृह्णीयादित्येतदादि द्रव्यानामश्वानां
रथस्य गौतम आचार्य आह* ॥ १४ ॥

संमार्जनप्रभृत्येतत् सर्वं कृत्वा विमुच्य नाना पुरस्ताज्ज-
पोपरिष्ठाज्जपौ वारुणमश्वेभ्यो रथाय चेति धानञ्जयः † ॥ १५ ॥

संमार्जनप्रभृत्यवरोहणान्तं एतत् सर्वं कृत्वा विमुच्याश्वौ नाना
एकैकस्मिन् द्रव्ये पुरस्ताज्जपोपरिष्ठाज्जपौ भवेतां वारुणन्तु यजुः
अश्वार्थमेव स्याद्रथार्थञ्चेति एवं धानञ्जय आचार्य आह ॥ १५ ॥

ग्लायेच्चेद् यथासनं व तत् सर्वं जपेत् † ॥ १६ ॥

यद्येतत्कर्म नोत्सहेद्यथादेशं कर्तुं तदा औदुम्बर्यामेवोपविष्ट एतत्
सर्वं जपेत् ॥ १६ ॥

पृथ्यच्चेद्दद्यात् प्राग्वारुणादश्वनामानि जपेत् † ॥ १७ ॥

* पुस्तकत्रयेऽप्यत्र पतितमनुमीयते संलभ्यत्वात्, ब्राह्मयणी तु “रथा-
दवरुह्य वरुणास्त्वा नयतु देवि दक्षिण इत्येकं वारुणं मन्त्रं बज्रवचनेनोहेन
सकृदुक्त्वा यथादैवतमश्वान् रथञ्च आदेश्य तेनामृततत्त्वमसीयेत्युपरिष्ठाज्जप-
मूहेन सकृद्ब्रूयात् तद् यथा वरुणोवो नयतु देव्या दक्षिणाः वरुणायास्मान्
उत्तानायाङ्गिरसाय रथन्तरममृततत्त्वमसीयेतीति” धन्विहस्तटीकास्ति ।

† ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

यदि पृष्ठ्यमश्वन्दद्याद् यजमानः पृष्ठेन वहतीति पृष्ठ्यः, तदा
पुरस्ताज्जपं जपित्वा प्राग्वारुणात् मन्त्रादश्वनामानि जपेत् ॥ १७ ॥

पुरस्ताज्जपाद्वा* ॥ १८ ॥

प्रागिति प्रकृतम् ॥ १८ ॥

तथादान्तेषु* ॥ १९ ॥

तथा अदान्तेष्वश्वेषु यथा पृष्ठ्यः तेन प्रकारेणेत्यर्थः ॥ १९ ॥

यद्द्रव्यं स्यात्तेन तत् प्रतिगृह्णीयात्* ॥ २० ॥

रथमिव रथं चर्मणादि यद्द्रव्यं रथेन तुल्यं तेन तत् प्रतिगृह्णी-
यात् ॥ २० ॥

अन्नस्येति प्राग्वारुणादवेः* ॥ २१ ॥

अन्नस्यान्नपतिरित्येतद्यजुः प्राग्वारुणात् मन्त्रादवेः प्रतियज्ञे
जपेत्, ननु तत् किमिदं प्राग्वारुणादिति यदा प्रागेव वारुणात्
मन्त्रादयं मन्त्रः पठितः उच्यते विकल्पार्थं वक्ष्यति पुरस्ताज्जपा-
देति ॥ २१ ॥

पुरस्ताज्जपाद्वा* ॥ २२ ॥

* आद्यायणोऽप्येवम् ।

वारुणाद्वा प्राक् पुरतस्ताज्जपाद्वा जपेत् ॥ २२ ॥

ग्रास्त्वा कृतं निति वसनस्य* ॥ २३ ॥

ग्रास्त्वा कृतं नित्येतद्यजुः वाससः प्रतिग्रहे प्राग्वारुणात् स्यात्
पुरस्ताज्जपाद्वा ॥ २३ ॥

तदुदस्येदतान्तवे* ॥ २४ ॥

तदा ग्रास्त्वा कृतन्निति यजुः उत्क्षिपेत् अतान्तवे वसने यन्न
तन्तुभ्योनिर्वृत्तं तदतान्तवं नवतादि चर्मण्यं कुचित्रादि ॥ २४ ॥

क्षिरण्यमल्पीयो भोगादागच्छेदौदुम्बर्यामाश्लेषयेत्* ॥ २५ ॥

क्षिरण्यमल्पीयः यस्य भोगो नास्ति तदौदुम्बर्यामाश्लेषयेत् ॥ २५ ॥

आग्नीध्रीये वा जुहुयात्* ॥ २६ ॥

आग्नीध्रीये वा तद्विषण्यं जुहुयात् न भोगाय कल्पेत् ॥ २६ ॥

समस्तान् ब्रीहियवानेकक्रतौ प्रतिगृह्णीयात्* ॥ २७ ॥

एकस्मिन् क्रतौ ब्रीहियवान् समस्तान् प्रतिगृह्णीयात् न व्यस्तान्

* ब्रह्मायणोऽप्येवम् ।

न पृथगित्यर्थः, अपरे ब्रुवते एककृताविति ज्योतिष्टोमे एतत् तद्य-
दाङ्गरेकोयज्ञ इत्येतस्मात् ॥ २७ ॥

तथा तिलमाषान्* ॥ २८ ॥

यथा ब्रीहियवान् तथा तिलमाषान् तेन प्रकारेणेत्यर्थः प्रति-
गृह्णीयादिति वर्त्तते ॥ २८ ॥

प्राजापत्येनानादिष्टदेवताः प्रतिगृह्णीयात्* ॥ २९ ॥

यासां दक्षिणानां देवता अनादिष्टास्ताः प्राजापत्येन मन्त्रेण
गृह्णीयात् प्राजापत्ये गर्दभमित्येतदादिवत् ॥ २९ ॥

तृष्णोमयज्ञे दक्षिणा इति धानञ्जप्यः* ॥ ३० ॥

या अयज्ञे दक्षिणाः तासु प्रतिग्रहणमन्त्रो निवर्त्तते इत्येवं धान-
ञ्जप्य आचार्यो मन्यते कः पुनरयज्ञाधिकार इति उच्यते यज्ञस्य
उद्गात्रे कश्चिद्विरण्यादिकं ददाति यथा हिरण्यमल्पीयो भोगादागच्छे-
दौदुम्बर्यामास्तेष्वेदिति यज्ञस्य चत्विजो देव इति च कन्याप्रदानादि
तत्र तृष्णो प्रतिगृह्णीयादिति ॥ ३० ॥

भूर्भुवः स्वरिति गौतमः* ॥ ३१ ॥

भूर्भुवः स्वरित्यनेन प्रतिगृह्णीयात् एवं गौतम आचार्य
आह ॥ ३१ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

ओमिति वोमिति वा* ॥ ३२ ॥

ओमित्येवं वा प्रतिगृह्णीयात् एवं मन्यते गौतमः ॥ ३२ ॥

इति द्वितीयस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

पूर्वं नाराशंसम्भक्षयित्वाहवनीये प्रक्षोता पृष्ठक्षेमं जुहु-
याद्यत्पृष्ठं स्यात्तदादिश्यादः पिबतु सोम्यं मध्वायुर्द्धधद्यज्ञ-
पतावविहृतमिमं यज्ञमभिसम्बसानाक्षोत्रास्तृप्यन्तु सुमनस्य-
मानाः स्वाहेति पूर्वाम्* ॥ १ ॥

दक्षिणाप्रतिग्रहविधानमुक्तं साम्प्रतमनन्तरं पृष्ठस्योपाकरणं तत्-
सम्बद्धं प्रक्षोतकर्माच्यते द्वौ नाराशंसौ माध्यन्दिने तयोः पूर्वं भक्ष-
यित्वा आहवनीयेऽग्नौ प्रक्षोता पृष्ठक्षेमं जुहुयात् तस्मिन्नहनि यत्
पृष्ठं स्यात्तदादिश्य अदः पिबतु सोम्यं मध्वायुरित्येतदादिना
मन्त्रेण अद इति सर्वनामस्थाने रथन्तरं पिबत्वित्येतदादिवत् ॥ १ ॥

स्वाहाकारेणोत्तराम्* ॥ २ ॥

पूर्वां यथोक्तेन मन्त्रेण जुत्वा उत्तरां स्वाहाकारेण जुहुयात् ॥ २ ॥

* ब्रह्मयणोऽप्येवम् ।

द्वैधं जुञ्जयादिति धानञ्जयोऽदः पिबतु सोम्यं मध्वायुर्द-
धद्यज्ञपतावविहृतं स्वाहेति पूर्वामिमं यज्ञमित्युत्तराम्* ॥ ३ ॥

द्वैधं द्विधा कृत्वा एवं जुञ्जयादिति धानञ्जय आचार्य आह ॥ ३ ॥

होतृकपृष्ठेभ्य इति† ॥ ४ ॥

होतृकपृष्ठार्थमेवमभिसम्बन्धं कृत्वा ॥ ४ ॥

रेवतीषु वारवन्तीयमिति षष्ठे पृष्ठादेशं गौतमोमहा-
व्रतमिति व्रते† ॥ ५ ॥

रेवतीषु वारवन्तीयं पिबतु इत्येव षष्ठेऽहनि पृष्ठादेशं गौतम
आचार्यो मन्यते महाव्रतं पिबत्वित्वेवं महाव्रते ॥ ५ ॥

रेवत्यश्च वारवन्तीयञ्चेति धानञ्जयो यावन्ति पृष्ठस्थानि
स्युः सर्वाण्येव प्रसञ्चक्षीत पिबतु दधदिति च यथार्थ-
मूहेत्* ॥ ६ ॥

रेवत्यश्च वारवन्तीयञ्चेत्येवं षष्ठेऽहनि पृष्ठादेशं धानञ्जयो मन्यते

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

यावन्ति सामानि महाव्रते पृष्ठस्थानि भवन्ति सर्वेषामेव परि-
 संख्यानं कुर्यात् पिबतु दधदिति चैते पदे यथार्थमूहेत् प्रयोगस्तु
 रेवत्यस्य वारवन्तीयञ्च पिबतां सोम्यं मध्वायुर्दधतीति शेषो मन्त्रः
 सामान्यः एवं षष्ठे गायत्ररथन्तरवृद्धद्राजनभद्राणि पिबतु सोम्यं
 मध्वायुर्दधती दधन्तीति चेत्येवं महाव्रते मन्त्रशेषः सामान्यः एवे-
 त्युक्तम् उभयपक्षेणान्नातं भद्रे पुच्छे यज्ञायज्ञीये च पुच्छे यथार्थं
 न केवलमेवं षष्ठमहाव्रतयोः यत्र यत्रानेकसामपृष्ठता तत्र तत्रैव-
 मर्थसमत्वात् ॥ ६ ॥

वृद्धता रथन्तरेण वा स्तोध्यमाणः प्राक् स्तोमयोगाद्दश
 व्याहृतीर्मनसा ध्यायेदैरमिति* ॥ ७ ॥

वृद्धता रथन्तरेण वा स्तोध्यमाणः स्तोतुमिच्छन् उद्गाता स्तोम-
 योगात्पूर्वं दश व्याहृतीर्मनसा ध्यायेदैरमित्येतदाद्याः यथान्नानादेव
 सिद्धे दशले संख्याग्रहणं किमर्थं दशेति चेत् उच्यते अनुलिङ्गं
 विभागो माभृदिति, व्याहृतिग्रहणं संव्यवहारार्थं वक्ष्यति च्छं
 पूर्वं व्याहृतिभ्य इति ॥ ७ ॥

रथन्तरएवर्चं यस्ते गोष्विति* ॥ ८ ॥

रथन्तरएव केवले च्छं ध्यायेत् यस्ते गोष्वित्येतां एवशब्दः
 अन्यत्र प्रयुक्ते रथन्तरे माभृदिति च्छमिति संव्यवहारार्थमेव च्छं
 पूर्वं व्याहृतीभ्य इति ॥ ८ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

युक्ता स्तोममेतद् ब्रूयादिति शाण्डिल्य ऋचं पूर्यं व्या-
हृतिभ्य इति* ॥ ९ ॥

यदेतदुक्तं प्राक् स्तोमयोगाद्वा व्याहृतीर्मनसा ध्यायेदैरमित्येतदादि
एतद्युक्ता स्तोमं ब्रूयादिति शाण्डिल्य आचार्य आह अयन्तु क्रमः ऋचं
पूर्यं व्याहृतीभ्य इति ॥ ९ ॥

इतरं धानञ्जप्यम्* ॥ १० ॥

यत्पूर्वमुक्तं तत् धानञ्जप्यस्य मतम् ॥ १० ॥

रथन्तरे प्रस्तूयमाने सर्वत्र समीलेत्* ॥ ११ ॥

रथन्तरे सान्नि प्रस्तूयमाने सर्वत्र समीलेत् यावत्कृत्वः प्रस्तूयते
तावत्कृत्वः समीलनं कुर्यात् अथ सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते
एवं ब्राह्मणम् ईश्वरं वै रथन्तरमुद्गातुश्चक्षुः प्रमथितः प्रस्तूयमाने
समीलेत्स्वर्दृशं प्रतिवीक्षेतेति प्रथमायामृचस्य विधेः क्रियां दर्शयति
स्वर्दृशं प्रतिवीक्षेतेति तेन यद्विषयमेव प्रतिवीक्षमाणमादिश्यते तद्वि-
षयमेवं समीलनं गम्यते सोऽयमाचार्यः सर्वत्रेत्येवमारभते कथ-
मुत्तरयोरपि स्तोत्रीययोः समीलनप्रतिवीक्षणे भवेयातामिति यावता
रथन्तरधर्मोऽयं नायमृग्धर्मः स्वर्दृशशब्दः कालमात्रज्ञापकः वक्ष्यति
प्राक् प्रतिहारं चतुरक्षरं शिष्टा तत् सर्वत्र प्रतिवीक्षेतेति अपरे वर्ण-

* ब्राह्मणायनोऽप्येवम् ।

यन्ति वक्ष्यत्ययं तस्यापृष्ठस्य सतो निवर्त्तेरन्धर्मा इति तत्कथं
निवर्त्तमानेष्वन्येषु धर्मेषु समीलनं स्यादिति अतः सर्वत्रग्रहण-
मिति ॥ ११ ॥

एकैकं मनसाक्षरं स्तोभैर्वाचा संयुज्ज्यात् प्रथमस्वरैर-
कारैर्भकारादिभिरक्रान्तैर्द्वितीयस्वरोत्तमैः* ॥ १२ ॥

एकैकमुद्गीथाक्षरं मनसा ध्यायेत् स्तोभैर्वाचा संयुज्ज्यात् उक्तं
ब्राह्मणे बल्लला कुर्वता गेयमिति एतत् स्तोभरूपं सूत्रकारः श्रुत्य-
न्तरं दृष्ट्वा विकल्पयति प्रथमस्वरैरकारैर्भकारादिभिरक्रान्तैरिति
अक्षराणां स्तोभानाञ्च युगपत्क्रियां दर्शयति बल्लला कुर्वता गेय-
मिति प्रथमस्वरैरकारैः उक्तस्वराः प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थमन्द्राति-
स्वार्या इति तैरकारैर्भकारादिभिर्भकार उच्चारणार्थः भकारैस्ते
अकारा उच्चार्यन्ते अक्रान्तैः अक्रान्ताः तान् प्रयुञ्जीत द्वितीयस्वरो-
त्तमैः यस्तेषामुत्तमो वर्णः स द्वितीयेन स्वरेण स्यात् ॥ १२ ॥

एतद्यथाधीतमित्याचक्षते* ॥ १३ ॥

एवं प्रयुज्यमानं रथन्तरं यथाधीतं प्रयुक्तं भवतीति एवमाच-
क्षते एतच्छ्रुत्यन्तरं यथाधीतं प्रयोक्तव्यमिति अथ एके ब्रुवते एतेषा-
मेव बल्ललेति स्तोभानां अनुकरणभकार इति अपरा श्रुतिः रथ-
न्तरे त्वक्षरभकारान्तरवन्ति व्यञ्जनानि यथाक्षरं दर्शयेत् तद्यथा

* ब्राह्मणायणेन सूत्रत्रयेनैकसूत्रं कृतम्, तथा तेषु केदविषये विशेषोऽप्यस्ति ।

खरेण सर्वाणि व्यञ्जनानि व्याप्तान्येवं सर्वान् कामानवाप्नोति यश्चैवं
वेद यश्चैते खरवन्तः प्रयुज्यन्ते यश्चैवं विद्वान् प्रयुक्ते यथा चाग्नि-
चन्द्रसूर्याभाखन्तोऽपहततमस्कास्तद्दुद्गाढयजमानौ भवत एवं ह्याह
भात्यग्निर्भाति चन्द्रमा भाति सूर्यो भान्ति ज्योतींषि भाति रथन्तर-
मिति भकाराणामेव दीप्तिं दर्शयति खरवतां रथन्तरस्य स्तोभानां
खरवन्तः प्रयोक्तव्या इति यत्र तु व्यञ्जनवन्तः प्रयुज्येरन् चोधुका
च बध्नायिनावप्रजसावुद्गाढयजमानौ स्यातान्तस्मादन्वचरं प्रयुञ्जानः
खरवन्ति व्यञ्जनानि यथाचरं दर्शयेत् एका श्रुतिः तस्माद्विकल्पः
स्यात् ॥ १३ ॥

प्राक् प्रतिचाराच्चतुश्चरं शिष्टा तत् सर्वत्र प्रतिवीक्षेत* ॥ १४ ॥

प्राक् प्रतिहाराच्चत्वार्यचराणि शिष्टा तच्चतुरचरं प्रतिवीक्षेत
सर्वग्रहणस्य प्रयोजनं सम्मोहनविधावेवोक्तम् ॥ १४ ॥

स्तुत्वा वरञ्चोदयेत्† ॥ १५ ॥

स्तुत्वा रथन्तरेण यजमानं वरं प्रति प्रेरयेत् ॥ १५ ॥

तस्यापृष्ठस्य सतो निवर्त्तेरन्धर्माः † ॥ १६ ॥

* द्राघ्नायणेन सूत्रत्रयेनैकसूत्रं कृतम्, तथा तेषु केदविषये विशेषोऽप्यस्ति ।

† द्राघ्नायणोऽप्येवम् ।

† द्राघ्नायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

तस्य रथन्तरस्य अपृष्ठस्य सतः निवर्त्तेरन् धर्माः व्याहृत्यृग्वाचा-
दयो धर्माः सर्वे निवर्त्तेरन् अतोऽस्य ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते
तस्येति तस्यैव न बृहद्वामदेवयोस्तु पुनरपि रथन्तरं पृष्ठयोः सतो
निवर्त्तेरन्धर्माः तथा सत इति पृष्ठगतस्य तु रथन्तरस्य गुणभूतस्यापि
सतो नैव निवर्त्तेरन्धर्माः तथा बृहतः ॥ १६ ॥

सहस्तोभैरिति गौतमः* ॥ १७ ॥

सह स्तोभैर्धर्मा निवर्त्तेरन्नित्येवं गौतम आचार्यो मन्यते ननु
सर्वे एवाशेषेण धर्मा निवृत्ताः कुतस्तोभनिवृत्तिर्येन गौतमस्तो-
भान्निवर्त्तयतीति उच्यते, वक्ष्यति स्तोभा एवान्वियुरिति धानञ्जयः
इति उक्तं परमतमनुमतमप्रतिषिद्धमिति तेन गौतमस्यानिष्पृष्टा एव
स्तोभक्रियाः ॥ १७ ॥

स्तोभा एवान्वियुरिति धानञ्जयः † ॥ १८ ॥

सर्वेऽन्ये धर्माः अपृष्ठस्य निवर्त्तेरन् स्तोभा एव केवला अन्वि-
युरित्येवं धानञ्जयो मन्यते ॥ १८ ॥

अग्निष्टोमसामसन्धिसाम्नोरेवापृष्टं स्तोभेदिति शाण्डि-
ल्यः † ॥ १९ ॥

* द्राह्मायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

अग्निष्टोमसाम वा यदा स्यात् सन्धिसाम वा तदा अष्टमपि
स्तोभेत् एवं शाण्डिल्य आह ॥ १८ ॥

सर्वत्रास्वस्तोत्रीयं न स्तोभेदिति स्थविरो गौतमः* ॥२०॥

सर्वत्र पृष्ठगतञ्चान्यत् स्थानगतञ्चास्वस्तोत्रीयं न स्तोभेदिति
स्थविरो गौतम आह ॥ २० ॥

इति द्वितीयस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

वामदेव्येन स्तोत्र्यमाणः प्राक् स्तोमयोगाद्गावो अश्वा अजा-
वयोत्रीह्योयवा इति मनसा ध्यायेत्* ॥ १ ॥

बृहद्रथन्तरयोः सामान्यविशेषधर्मास्तोक्ताः साम्प्रतं वामदेव्य-
धर्मा विवक्षिताः तान्विवक्षुराह । वामदेव्येन स्तोत्र्यमाण इति वाम-
देव्येन साम्ना स्तोत्र्यमाणः स्तोतुमिहन् पूर्वं स्तोमयोगात् गावो अश्वा
अजा इत्येतदादि मनसा ध्यायेत् अन्योऽन्यधर्म उक्तः यथाकुलीपुत्रा-
निति, अथ विषमासः किमर्थमिति चेत् गोऽश्वाजावित्रीह्यिवान्
मनसा ध्यायेत् इत्येवं वक्तव्यमासीत् उच्यते यद्येवमवक्ष्यत् तदा

* ब्राह्मणायनोऽप्येवम् ।

गवादीनां द्रव्याणां ध्यानमभविष्यत् तदेवं माभूदित्यत आह आचार्यो
गावो अश्वा इत्येतदादि तेन किं गावो अश्वा इत्येतदादि मन्त्रं
मनसा ध्यायेदिति ॥ १ ॥

ब्रह्मसाम्नि यः कामो यजमानस्य स्यात् स सिध्यत्विति
ध्यायन्नुपासीत* ॥ २ ॥

ब्रह्मसाम्नि स्तुयमाने यः कामो यजमानस्य भवेत् स सिध्यत्वित्येवं
ध्यायन् यजमान उपासीत अत्र सन्देहः किं क्रतुकामस्य ध्यानं उत-
यथाकाम्यं कामस्य ध्यानमिति उच्यते, क्रतुकामस्य ध्यानं न यथा-
काम्यं कथमेतद्गम्यत इति चेत् उच्यते, उद्देशनिर्द्देशाभ्यां यः स
इति यः क्रतुकामस्तं ध्यायेदिति अन्यथा हि ब्रह्मसाम्नि यजमानः
कामं ध्यायेदित्येवमवक्ष्यत्सूत्रम् ॥ २ ॥

तथेतर उद्गायन्* ॥ ३ ॥

तथा इतर उद्गाता यजमानस्य कामः सिध्यत्वित्येवं ध्यायन्नु-
द्गायेत् ॥ ३ ॥

आर्भवेण स्तुत्वा पुरोडाशादेकैकं पिण्डन्त्रींस्त्रीन्वाप-
रया द्वारा हविर्द्धानं प्रपद्याधस्तात् स्वस्य चमसस्य कुर्यु-

---

* ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

यदासन्नः स्यादत्र पितरोमादयध्वं यथा भागमावृषायध्व-
मिति* ॥ ४ ॥

आर्भवेन पवमानेन स्तुत्वा तार्त्तीयसवनिकात्पुरोडाशात् एक-
देशं गृहीत्वा एकैकं पिण्डन्तीं स्तोत्रा अपरया द्वारा पश्चिमया
द्वारा हविर्द्धानं प्रविश्य अधस्तात्स्वस्य चमसस्य समीपे दर्भेषु पिण्डा-
न्विदधुः यस्मिन् काले आसादितः स्यात् हविर्द्धाने चमसः पिण्डा-
न्विधाय जपेयुः अत्र पितरोमादध्वं यथा भागमावृषायध्वमिति ॥४॥

तमाह्नियमाणं प्रतिमन्त्रयेरन्नमीमदन्त पितरो यथाभाग-
मावृषायिषतेति* ॥ ५ ॥

तं चमसं भक्षार्थमाह्नियमाणं प्रतिमन्त्रयेरन्नमीमदन्त पितर
इत्यनेन ॥ ५ ॥

सोम्यमाहृतमुद्गातावेक्षेतायुम प्राण इति* ॥ ६ ॥

सोम्यं चहमाहृतं उद्गातावेक्षेत आयुर्मे प्राण इत्येतदादिना यजुषा
साध्वानां वै देवानां सत्रमासीनानामित्येतदादि ब्राह्मणं सोम्य-
स्वावेक्षणं दर्शयति उद्गातृग्रहणं आचार्यशैली सर्वेषां कर्मणि प्रकृते
अवश्यमुद्गातृग्रहणं करोति ॥ ६ ॥

पुनरस्मात् दध्मसीत्यन्तः* ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अस्य सोम्यावेक्षणयजुषः पुनरस्मासु दधसीत्येषोऽन्तः अत्रोच्यते
उत्तरादिः पूर्वान्तलक्षणमिति एवं विज्ञायमाने मन्त्रस्थान्ते तत्
किमिदं विज्ञापनं क्रियत इति उच्यते वक्ष्यति तं दशमेऽहन्यभ्यस्येयु-
रिति तत्रैतावन्मन्त्राभ्यासप्रदर्शनार्थमिति ॥ ७ ॥

तं दशमेऽहन्यभ्यस्येयुः* ॥ ८ ॥

तमवेक्षणमन्त्रस्थानं दशमेऽहनि द्विर्ब्रूयुः ॥ ८ ॥

यन्मे यममित्येके* ॥ ९ ॥

आयुर्मे प्राण इत्येतस्य प्राणमन्त्रस्य स्थाने यन्मे यममित्येतमेके
आचार्या मन्यन्ते ॥ ९ ॥

पूर्वेण त्वेवावेक्षेत* ॥ १० ॥

तुशब्दो व्यावृत्त्यर्थः यदेतत् पूर्वोक्तमवेक्षणमन्त्रं तेनैवावेक्षेत न
द्वितीयेन ॥ १० ॥

तस्मिन्नङ्गुष्ठानामिके अवधायाक्षिणी विमार्जीत येना-
द्याजिमिति † ॥ ११ ॥

* ऋद्धायणोऽप्येवम् ।

† ऋद्धायणे विशेषोऽस्ति ।

तस्मिन्नुत्तरधृते सोम्ये चरौ अङ्गुष्ठञ्च अनामिकाङ्गुलिञ्चावधाय
अक्षिणी विमृशेत् येनाङ्गाजिमित्येतदादिना यजुषा तस्मिन् ग्रहणं
यदि पूर्वेण यद्युत्तरेणावेचेत कुर्यादेवैतत् ॥ ११ ॥

एवमितरौ कुर्याताम्* ॥ १२ ॥

एवमनेन विधिना इतरौ प्रष्टौ कुर्याताम् ॥ १२ ॥

प्रतिहर्त्ता पश्चात्* ॥ १३ ॥

एष क्रमः प्रस्तोता पूर्वः पश्चात् प्रतिहर्त्ता ॥ १३ ॥

तमुत्तरेण प्रतिहर्त्तारं हरेयुः † ॥ १४ ॥

तमवेक्षितं सोम्यं प्रतिहर्त्तुत्तरेण हत्वा पश्चिमया द्वारा निष्क्राम-
येयुः यदि वा ब्राह्मणोक्तेन विधिना प्राश्नीयात् दक्षिणार्द्धं सदसो
गत्वेतं सोम्यातिशेषं प्राश्नीयादिति ॥ १४ ॥

यज्ञायज्ञीयस्य द्विंकारं प्रति पत्नीमुद्गातेक्षेत † ॥ १५ ॥

पत्नी चोद्गातारमोक्षेत ॥ १५ ॥

निधनं प्रति पत्नी दक्षिणमूरुमभिषिञ्चेत् † ॥ १६ ॥

* ब्राह्मणयोगेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

निधने उच्यमाने पत्नी पात्रेऽञ्जलीभिरङ्गिः खं दक्षिणमूर्ध्मभि-
षिञ्चेत् तत् दक्षिणानूर्ध्मभिषिञ्चन्त इति हि ब्राह्मणम् ॥ १६ ॥

तृतीयायां स्तोत्रीयायां प्रस्तुतायां सर्वं तदुदकं निन-
येत्* ॥ १७ ॥

तृतीयायां स्तोत्रीयायां प्रस्तुतायां पत्नी स्वस्मिन्नूरौ सर्वन्तदु-
दकं निनयेत् सर्वशब्दे निरवशेषवाची उत्पत्तिस्तोत्रीयायां कर्म-
स्तोत्रीयायां प्रस्तुतायामिति विवदन्ते तृतीयाशब्देन कर्मस्तोत्रीया-
यां न्याय्यतरम् ॥ १७ ॥

उत्तमायां स्तोत्रीयायां भुवद्वाजायिभुवद्वाजेष्वित्यभ्यस्ये-
न्नामिति च निधनमनुष्टुभमुत्तमामचरेणान्तत इति ह्या-
च्चेति* ॥ १८ ॥

स्तोत्रस्तोत्तमायां स्तोत्रीयायां भुवद्वाजायि भुवद्वाजेष्विति एव-
मभ्यासं कुर्यात् अस्य चतुरचरस्याभ्यासे सति नामिति च निधनं कुर्यात्
यस्मादेवं ब्राह्मणम् अनुष्टुभमुत्तमां सम्पादयतीति अचरेणान्ततः
प्रतिष्ठाप्यमिति च ॥ १८ ॥

अनभ्यासन्त्वाचार्या निधनञ्च यथाम्नायः५ शाण्डिल्यः † ॥ १९ ॥

* ब्राह्मणयोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणयोर्नैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अनभ्यासमेवाचार्या मन्यन्ते चतुरक्षरस्य निधनञ्च यथाज्ञायमेव
कुर्युरित्येवं शाण्डिल्य आचार्या मन्यते अनभ्यासञ्चेति चशब्दः तु-
शब्दो हेत्वर्थः को हेतुः यस्मात्पञ्चोपन्यासब्राह्मणमेवेदं प्रकरणादितो
वा इति हि ॥ १९ ॥

तद्यदानुशंसन् हेतापोहिष्ठोया ब्रूयात्तदैनमन्वालभे-
रन्नपावृण्वानाः* ॥ २० ॥

तद्यज्ञायज्ञीयं यदा यस्मिन् काले अनुशंसन् हेतापोहिष्ठोया
ञ्चा ब्रूयात् तदा तस्मिन् काले एनं हेतारं अन्वालभेरन् स्पृशेयुः
अपावृण्वानाः प्रावरणान्यपास्यमानाः अपावृण्वाना इति सर्वेषां पूर्वं
प्रावृतानां क्रियां दर्शयति उक्तं प्रावृतेनोद्देयमिति वैश्वानरेणा-
नभिदाहायेति तत् सूत्रकारः सर्वेषां प्रावरणं दर्शयति हेतुसम-
त्वात् किं हेतुसमत्वम् अनभिदाहः ॥ २० ॥

अन्यत् स्थानगतस्य निवर्त्तेरन् धर्माः* ॥ २१ ॥

यज्ञायज्ञीयस्याग्निष्टोमसाम्नोऽन्यस्थाने प्रयुज्यमानस्य सर्वे धर्मा
निवर्त्तेरन् ॥ २१ ॥

यदन्यदग्निष्टोमसाम स्यात्तस्य स्युः* ॥ २२ ॥

यदन्यदग्निष्टोमसाम भवेत् तस्य धर्मा भवेयुः ॥ २२ ॥

---

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अहिङ्कारे तु प्रतिहारवेलायां पत्नीमुद्गातेक्षेत* ॥ २३ ॥

अहिङ्कारेलग्नितोमसान्नि प्रतिहारवेलायां पत्नीमुद्गाता ईचेत
पत्नी चोद्गातारम् ॥ २३ ॥

अनुब्राह्मणमार्चिकान् सन्नामान् सर्वत्र कुर्यादप्यन्यस्मिन्
सान्नि* ॥ २४ ॥

ये ब्राह्मणे च्चं सान्नि प्रतिसन्नामा उक्ताः एवं हत्वोद्गेयं पद्मी-
म्बयमिति सुशंसिषमिति चैतान् सर्वेष्वग्निष्टोमसामसु दर्शयति सर्व-
ग्रहणं पवमानगतेऽपि यज्ञायज्ञोये भवति न केवलं यज्ञायज्ञोये
अप्यन्यस्मिन् रथन्तरेऽपि अथ सान्नीति किमर्थं उच्यते यदा रथ-
न्तरेष्वनु अन्यत्पृष्ठं क्रियते तत्तदापि अस्थुष इति सुस्थुष इति वा
सन्नामयेत् ॥ २४ ॥

इति द्वितीयस्य दशमी कण्डिका ॥

अथ एकादशी कण्डिका ।

तृतीयसवने सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेषु भक्षयित्वा स्तोमं
विमुञ्चेयुर्ऋतस्य त्वेति* ॥ १ ॥

* ब्राह्मणायोऽप्येवम् ।

तृतीयसवने सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेषु भक्षयित्वा चमसं स्तोम-
विमोचनं कुर्युः अतस्तत्वेत्यनेन यजुषा, ननु तत् किमिदं तृतीयसवन-
ग्रहणं यदा सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेष्वित्युक्तम् उच्यते इदन्तावद्यजुरपरि
सन्धिभक्षात्समाप्तात् तत्र विमोचनं यजुषा तस्मिन्नेव क्रमे प्राप्नोति
अतः तृतीयसवनग्रहणं तावत्क्रियते कथं न केवलमुपरि सन्धिभक्षात्
स्तोमविमोचनं स्यात् यस्यां यस्यां संख्यायां क्रतुः समाप्यते तस्या-
नस्यां संख्यायां स्यादिति अथ सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् स्तोत्रे-
ष्विति वज्रवचनसामर्थ्यात्सिद्धे सर्वत्रे इदमुच्यते इदं स्तोमविमो-
चनं क्रत्वन्तस्तोत्रे दृष्टं प्रतिस्तोत्रञ्च स्तोमयोजनं भवति युक्तस्य च
विमोचनं भवत्येव तस्य च युक्तस्य स्तोमस्य यस्मिन् काले विमो-
चनमित्येष संशयः अतः सर्वग्रहणं करोत्याचार्यः कथं पूर्वेष्वपि
स्तोत्रेषु एकैकस्मिन् स्तोत्रे भक्षयित्वा स्तोमं विमुञ्चेयुः अत्र तु तृतीय-
सवने कथमिति ॥ १ ॥

दक्षिणैः पाणिभिः कुशाः संलोभयेयुः* ॥ २ ॥

संलोभनं एकत्रीकरणं कुर्युः ॥ २ ॥

यजमानवाचनादनन्तरमत्र वा यजमानं वाचयेत्तन्तवे-
मा ज्योतिषेत्यसावनुमातनु हि ज्योतिषेति यथाज्येष्ठं
पुत्राणां नामानि गृह्णीयात् † ॥ ३ ॥

* द्रक्ष्यायणोऽप्येवम् ।

† द्रक्ष्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् ।

यजमानवाचनादनन्तरं यदेतत् स्तुतस्य स्तुतमसीति यजमान-
वाचनं एतस्मादनन्तरं एतत् कर्म कुर्यात् तद्वक्ष्यते अत्र वा अस्मिन्
काले कुशानां संलोभनं कृत्वा कुर्युः इति विकल्पः तन्तवे मा ज्यो-
तिषेत्युक्त्वा असावनुमातनुहि ज्योतिषेति यथा ज्येष्ठं पुत्राणां
नामानि गृहीयात् असाविति सर्वनामस्थाने नाम गृहीयात् यो यो
ज्येष्ठो यथा ज्येष्ठं प्रयोगस्तु तन्तवे मा ज्योतिषा यज्ञदत्त अनु-
मातनुहि विष्णुमित्र अनुमातनुहि सोमभूते अनुमातनुहि ज्योतिषा
अपरे प्रत्येकं पुरस्ताज्जपोपरिष्ठाज्जपौ कुर्वन्ति ॥ ३ ॥

जनिष्यमाणा इत्यजातेषु* ॥ ४ ॥

अजातेषु पुत्रेषु जनिष्यमाणा इति सर्वनामस्थाने कुर्यात् प्रयोगस्तु
तन्तवे मा ज्योतिषा जनिष्यमाणा अनुमातनुत ज्योतिषा अजात-
पुत्रस्यैष कल्पः अपरे ब्रुवते जातपुत्रोऽपि पुत्राणां नामानि गृहीत्वा
जनिष्यमाणा इति गृहीयात् आशीर्योगत्वात् जनिष्यमाणा इत्य-
जातेष्विति प्रतिपत्तिरित्यमिति ॥ ४ ॥

जातेष्वजातेषु च पुत्रा इत्येव सत्रेषु* ॥ ५ ॥

जातेषु अजातेषु च पुत्रेषु सत्रेषु पुत्रा इत्येवं नामग्रहणं प्रयोगः
तन्तवे मा ज्योतिषा पुत्रा अनुमातनुत ज्योतिषा यद्येकः कुर्यात्
तथापि बह्वचनं कुर्यात् नोऽहं कुर्यात् ॥ ५ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

वषट्कृते हारियोजनस्य यथेतमपरया द्वारा निष्क्रामन्तो
जपेयुः सोमेक्षीति* ॥ ६ ॥

वषट्कृते हारियोजनस्य हविषः हारियोजनस्येत्यवयवलक्षणा
षष्ठो यथेतं यथागतमित्यर्थः दक्षिणेनौदुम्बर्या गत्वा पश्चिमया द्वारा
निष्क्रामन्तो जपेयुः सोमे क्षीत्येतदादि यजुः अथापरया दारेति
किमर्थं यदा यथेतमित्युक्ते सिद्धमेवैतत् ते हि समस्तोपस्थानं कृत्वा
अपरयेव द्वारा प्रविष्टाः अत्रोच्यते विसंस्थिते सवने पूर्वया द्वारा
सञ्चर इत्युक्तं न चात्र सवनं सन्तिष्ठते तद्यद्यपरयेति न ब्रूयात्
विसंस्थिते सञ्चरेण निर्गमणं स्यात् एवं माभूदित्यत आह अपरयेति
यथेतमिति चोक्ते ते पिण्डं पितृयज्ञं कृत्वा पूर्वया द्वारा प्रविष्टाः
तत्रैषोऽपि सञ्चरो गम्येतापरयेत्यनुच्यमाने ॥ ६ ॥

सुभूरसीत्यादित्यमुपतिष्ठेरन्* ॥ ७ ॥

सुभूरसीत्यनेन यजुषा आदित्यमुपतिष्ठेरन् ॥ ७ ॥

अस्तमितश्चार्द्धपत्यम्* ॥ ८ ॥

यद्यस्तमितः स्यादादित्यः ततोऽनेन यजुषा गार्द्धपत्यमुपतिष्ठेरन्
कोऽस्य विषयः षोडशीवाजपेयौ अन्यस्मिंश्च कालातिक्रमे ॥ ८ ॥

* द्राक्षायज्ञोऽप्येवम् ।

आग्नीध्रीये द्वे आहुती जुहुयुरपां पुष्यमिति पूर्वां स्वाहा-
कारेणोत्तराम्* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीयेऽग्नौ द्वे आहुती जुहुयुर्गत्यानुपूर्वेण अपां पुष्यमित्यनेन
यजुषा पूर्वामाहुतिं जुहुयात् स्वाहाकारेणोत्तरां अथाहुती इति
द्विवचनेन द्वित्वे सिद्धे किमिदं संख्याग्रहणं द्वे इति उच्यते निय-
मार्थम् उक्तं ह्यनेन हिरण्यमल्पीयो भोगादागच्छेदौदुम्बर्यामाश्लेष-
येदाग्नीध्रीये वा जुहुयादिति तस्य हिरण्यस्यायं होमकालः यासौ
द्वितीया आहुतिस्तस्यामेव हिरण्यं प्रक्षिप्य जुहुयादिति ॥ ९ ॥

हारियोजन्यो नाम धाना द्रोणकलशे भवन्ति तासामु-
द्गाता प्रथम आददानः समुपहृता भक्षयिष्याम इति ब्रू-
यात्* ॥ १० ॥

हारियोजन्य इति संज्ञा धानानां द्रोणकलशे ताः स्थापिता
भवन्त्यध्वर्युभिः सोममिश्राः तासां धानानामवयवमुद्गाता आददानः
समुपहृता भक्षयिष्याम इति ब्रूयात् आदानं ग्रहणम् ॥ १० ॥

तथेतरौ* ॥ ११ ॥

तथेतरौ यथोद्गाता कुर्यात् तेनैव विधिनेतरौ प्रष्टौ कुर्या-
ताम् ॥ ११ ॥

* ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

उन्नेतर्युपहवमिष्टा हारियोजनस्य त इति तिरोह्यस्ये-
त्यतिरात्रे यथाधीतं वा सर्वत्र द्विरूपघ्नाय पश्चादाहवनीय-
स्यान्तः परिधि निवपेयुः* ॥ १२ ॥

उन्नेतरि इत्यधिकरणसप्तमो उपहवमिष्टा उपहवं याचित्वा
हारियोजनस्य त इत्यतेन यजुषा यद्वक्ष्यते तत् कुर्युः तिरोह्यस्ये-
त्यतिरात्रे एतदधिकं कुर्युः यथाधीतं वा सर्वत्र अतिरात्रे चानतिरात्रे
च द्विरूपघ्नाय आहवनीयस्य पश्चिमे प्रदेशे परिधीनामभ्यन्तरतो निव-
पेयुः नाम्ना ॥ १२ ॥

अनुप्रहृतेषु भस्मान्ते* ॥ १३ ॥

यदि परिधयः अनुप्रहृताः प्रक्षिप्ता अग्नौ भवन्ति तदा भस्मान्ते
समीपे निर्वपेयुः ॥ १३ ॥

अपउपस्पृश्याष्टावष्टौ शकलान्याहवनीये प्रहरेयुर्देव-
कृतस्येत्येतत्प्रभृतिभिरिकारातैः* ॥ १४ ॥

उपधानात् अनन्तरं अपः स्पृष्ट्वा एकैकः अष्टौ अष्टौ शकलानि
आहवनीये प्रक्षिपेयुः देवकृतस्येत्येतत्प्रभृतिभिर्मन्त्रैः इकारान्तैरिति
मन्त्रान्तज्ञापनार्थम् ॥ १४ ॥

---

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

सकृदेव सर्वाण्युत्तमेनेति शौचिवृत्तिः* ॥ १५ ॥

सर्वान् मन्त्रानुक्ता सकृदेव सर्वाणि सकलानि उत्तमेन मन्त्रेण
प्रक्षिपेयुरिति शौचिवृत्तिराचार्य आह ॥ १५ ॥

अप्सु घोमानाम चमसाश्चात्वाल देशेऽग्निः पूर्णास्तेषु
हरितानि तृणानि प्रास्तानि भवन्ति † ॥ १६ ॥

अप्सु घोमा इति संज्ञा ते अप्सु घोमाश्चमसाश्चात्वालसन्निवृत्ते देशे
अग्निः पूर्णा स्थापिता भवन्ति तेषु हरितानि तृणानि प्रास्तानि
भवन्त्यध्वर्युभिः ॥ १६ ॥

ते स्वं चमसं पर्युपविश्याप्सु धौतेत्यवमृश्य जपेयुः* ॥ १७ ॥

ते उद्गातारः स्वकोयचमससन्निधावुपविश्य दक्षिणेन पाणिना
सृष्ट्वा अप्सु धौतेत्येतदादि यजुर्जपेयुः ॥ १७ ॥

मधुमन्तमिति पाणीनुपजिघ्रेरन्* ॥ १८ ॥

मधुमन्तमित्यनेन यजुषा पाणीनुपजिघ्रेरन् ॥ १८ ॥

शमद्भ्य इत्युदच्चच्चमसं निनयेयुः* ॥ १९ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

शमद्भ्य इत्यनेन यजुषा उदङ्मुखं चमसं कृत्वा तत्स्था आपः
नोचैः चमसैः भूमौ निनयेयुः ॥ १८ ॥

कामेत्यभ्यात्ममावर्त्तयेयुः* ॥ २० ॥

कामेत्यनेन यजुषा अभिमुखमात्मनः चमसमावर्त्तयेयुः ॥ २० ॥

उर्गित्युरःसु पाणीन्निदधीरन्* ॥ २१ ॥

उर्गित्यनेन यजुषा उरःसु पाणीन्निदधीरन् निधानं स्थापनम् ॥ २१ ॥

प्राणसोमेति मुख्यान् प्राणानभिमृशेरन्* ॥ २२ ॥

प्राणसोमेत्यनेन यजुषा मुख्यान् प्राणानभिमृशेरन् मुखे भवा
मुख्याः प्राणा इन्द्रियाणि अक्षिणी नासिके कर्णाविति ॥ २२ ॥

आग्नीध्रीयं गत्वा दधिभक्षं भक्षयेयुरसमुपह्वय दधि-
क्रावण इति* ॥ २३ ॥

आग्नीध्रीयपरिश्रितं गत्वा दधिभक्षं भक्षयेयुरसमुपह्वय दधि-
क्रावण इति अनया च्छत्वा असमुपह्वयेति समुपह्वानपूर्वकाः सर्वे भक्षा-
विहिताः तदिह भूयस्त्वं गृहीत्वा प्रवर्त्तेत तस्य प्रतिषेधः असमुप-
ह्वयेति ॥ २३ ॥

इति द्वितीयस्य एकादशी कण्डिका ।

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

अग्निष्टपतीत्यवभृथ साम* ॥ १ ॥

अग्निष्टपतीति स्तोभलिङ्गेन अवभृथसामादेशः उक्तो ग्रहणेन चेति ॥ १ ॥

तस्यावृद्धया प्रथमस्य प्रवर्ग्यसाम्नः* ॥ २ ॥

तस्यावभृथसाम्न आवृद्धिः यथा प्रथमस्य प्रवर्ग्यस्य साम्नः येन प्रकारेणेत्यर्थः प्रथमं प्रवर्ग्यसाम त्यग्रायिरित्येतत् अथ तस्येति किमर्थमिति चेत् उच्यते अवभृथसामान्तराण्युपदेक्ष्यन्ते अभिषेचनीयाश्च त्रिरात्रयोः तदर्थं तस्य ग्रहणम् ॥ २ ॥

सर्वच्छत्विजो निधनमुपेयुः* ॥ ३ ॥

तस्यावभृथसाम्नः सर्वच्छत्विजो निधनं ब्रूयुः सर्वग्रहणं यथा प्रथमस्य प्रवर्ग्यसाम्नः इत्युक्तं तस्मिंश्च घर्मापयुक्तानां निधनोपपत्तिः तन्माभूदतः सर्वग्रहणं कथमिह सर्वेषामृत्विजान्निधनोपपत्तिः स्यादिति ॥ ३ ॥

इष्टाक्षेत्रीयमभिषेचनीये* ॥ ४ ॥

---

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अभिषेचनीये क्रतौ दृष्टाहोत्रीयमवभृथसाम स्यात् ॥ ४ ॥

समस्येति वा* ॥ ५ ॥

समस्येति वावभृथसाम स्यादित्यभिषेचनीये दृष्टाहोत्रीयं वेति
विकल्पयति ॥ ५ ॥

अश्वत्थिरात्रे नानावभृथान्यहानि* ॥ ६ ॥

उक्तमहीनेषु दधिभक्षान्तान्यहानि प्रागुदयनीयादतिरात्रा-
दिति च अयमश्वत्थिरात्रे विशेषः नानावभृथान्यहानीति नाना
पृथगित्यर्थः ॥ ६ ॥

तेषां प्रथमस्य सनादग्र इत्यवभृथसाम* ॥ ७ ॥

तेषामाश्वमेधिकानामङ्गां प्रथमस्याङ्गः सनादग्र इत्येतदवभृथ-
साम स्यात् अवभृथसामग्रहणं तत्र साममात्रं न कृत्स्नोऽवभृथ-
इति ॥ ७ ॥

यदा उविश्यतिरिति द्वितीयस्य त्यगायिरिति वा* ॥ ८ ॥

यदा उविश्यतिरित्येतत् साम द्वितीयस्याङ्गोऽवभृथसामेति
प्रकृतं त्यगायिरिति वा विकल्पः तृतीयस्य सिद्धं प्राकृतम् ॥ ८ ॥

---

* द्राक्षायज्ञोऽप्येवम् ।

अवभृथेऽष्टौ संस्थितायामवभृथनिचुं पुणनिचेरुरसि निचुं
पुणावदेवैर्देवकृतमेनोयासिषमवमर्त्यैर्मर्त्यकृतं पुरुराव्णो देव-
रिषस्याहीत्यप उपस्पृश्य त्रिरभ्युक्षेरन्* ॥ ९ ॥

अवभृथेष्टौ समाप्तायां अवभृथनिचुं पुणेत्येतदादिना यजुषा या-
ज्ञावभृथेष्टिं कुर्वन्ति ताः स्पृष्ट्वा स्नात्वा त्रिरभ्युक्षेरन् क्रियाभ्यामे
सहन्मन्त्र इत्युक्तम् ॥ ९ ॥

आदित्यमुपतिष्ठेरन् उदयन्तमसस्परिज्योतिः पश्यन्त उ-
त्तरं स्वः पश्यन्त उत्तरं देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्त-
ममिति* ॥ १० ॥

अभ्युक्षणानन्तरं आदित्यमुपतिष्ठेरन् उदयन्तमसस्परिज्योति-
दिना मन्त्रेण ॥ १० ॥

अस्तमितश्चेदाहवनीयम्* ॥ ११ ॥

यद्यस्तमित आदित्यः स्यात् तदाहवनीयमुपतिष्ठेरन् उदयन्तम-
सस्परिज्योतयर्चा विशेष उक्तः प्रागेव अस्तमितश्चेद्गार्हपत्यमित्ये-
तस्मिन् ॥ ११ ॥

तस्मिन् समिध आदध्युरेधोस्येधिषोमहीति प्रथमाः
समिदसि समेधिषो महीति द्वितीयां यदेनश्चकृमावयं

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

यद्वान्य कृतमारिमानया समिधा वयं सर्वन्तदपमृज्य ह
इति तृतीयाम्* ॥ १२ ॥

तस्मिन्नाहवनीये सर्वे समिधादध्यः आधानं प्रक्षेपः एधोऽधो-
षोमहोत्येतदादिभिर्यथोद्दिष्टैर्मन्त्रैः अथ तस्मिन्निति किमर्थमिति चेत्
यदास्तमितश्चेदाहवनीयमित्यधिकृत एवाहवनीयः अत्रोच्यते उप-
स्थिते चानुपस्थिते च तस्मिन्समिधादध्युरेव अन्यथा तस्योपस्थाने
सति समिदाधानं स्यात् ॥ १२ ॥

तमेवोपतिष्ठेरन्नपो अद्यान्वचारिषं रसेन समगन्तुं
पयस्वान्नं आगमन्तं मा सृज वर्चसेति* ॥ १३ ॥

तमेवाहवनीयमुपतिष्ठेरन् अपो अद्यान्वचारिषमित्येतदादिना
मन्त्रेण अपृश्नत्वेन सोममुपचरति सोममिष्ट्वा भक्षयन्ति तमेवेति
प्रकृतावधारणम् आदित्यस्य समुपस्थानमुक्तम् अतः तमेवाहवनीय-
मित्यवधारयन्ति ॥ १३ ॥

प्रागुदयनीयादतिरात्रादप्सु षोमान्तमहः सत्रेषु* ॥ १४ ॥

सत्रेषु उदयनीयादतिरात्रात्पूर्वाणि यान्यहानि तेषु दधिभक्षादि-
कर्मशेषो न भवति ॥ १४ ॥

दधिभक्षान्तमहोनेषु* ॥ १५ ॥

* आद्यायणोऽप्येवम् ।

अहीनेषु दधिभक्षान्तान्यहानि भवन्ति प्रागुदयनीयादति-
रात्रादिति वर्त्तते ॥ १५ ॥

यावन्त्यहानि राजानं भक्षयेयुस्तावत् स्वब्राह्मणयोच्छिष्टं
न दद्युरङ्गिर्वा प्रोक्ष्य दद्युः* ॥ १६ ॥

यावन्त्यहानि राजानं सोमं भक्षयेयुः क्षत्रिजस्तावत् स्वब्राह्म-
णयोच्छिष्टं न दद्युः अङ्गिर्वा प्रोक्ष्य दद्यादन्नं कृत्वा दद्युः किमिदम्
उच्यते, श्रुत्यन्तरेषु दृष्टं राजन्यवैश्ययोः सोमभक्षाभावो भक्षविशेषा-
न्नानादिति एवं विधिं सूत्रकारः प्रकारान्तरेण दर्शयामास ॥ १६ ॥

तदेष श्लोकः सोममेतत् पिवत यत् किञ्चाश्रीत ब्राह्मणा
मा ब्राह्मणयोच्छिष्टं दातमायात् सोममसोमप इति † ॥ १७ ॥

तदेष श्लोक इति एतमेवार्थमनुवदति सोममेतत् पिवतेत्येतदा-
दिना श्लोकेन ॥ १७ ॥

एतं परिक्रमः॥ सर्वक्रतुषु विद्यात् सर्वक्रषु विद्यात् ॥ १८ ॥

योऽयं मन्त्रविधिश्चादियहणेनेत्येतदादिविधिः परिक्रान्त एतं

* ब्राह्मयणीनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मयणीरप्येवम् ।

॥ ब्राह्मयणीरप्येवं किन्तु तस्य ग्रन्थे एतस्मादुत्तरे अतिरिक्तं सूत्रद्वयं
वर्त्तते ।

सर्वक्रतुषु जानीयात्, ननु उक्तः सर्वक्रत्वधिकार इति तत् किमिदं पुन-
रुच्यते सर्वक्रतुषु विद्यादिति उच्यते अन्तप्रज्ञापनार्थं कथं अथ
विध्यव्यपदेशे सर्वक्रत्वधिकार इति एतदादिविधेरयमन्त इति एतं
सर्वक्रतुषु विद्यादिति अपर आह, सर्वक्रतोरधिकारः सर्वक्रत्वधिकार
इति सर्वक्रतुः ज्योतिष्टोमः कुतः श्रुतेः एष वा प्रथमो यज्ञानामि-
त्युक्त्वाह यथा वा इदमग्नेर्जातादग्नयो विह्वयन्त एवमेतस्मादध्यन्ते
यज्ञा विह्वियन्त इत्युक्त्वाह यो हि त्रिवृदन्यं यज्ञक्रतुमापद्यते स तन्दी-
पयतीत्येतदाद्युक्त्वाह एतद्यदाङ्गरेको यज्ञ इत्येतद्धि सर्वे ज्योतिष्टोमा
भवन्तीति एतद्विधानमापद्यमानाः सर्वे ज्योतिष्टोमा भवन्तीति
सर्वक्रतुषु ज्योतिष्टोमः तदादावेव सर्वक्रत्वधिकार इति ज्योतिष्टोमा-
धिकारः तेषां पुनरुक्तदोषो नास्ति एवं ज्योतिष्टोमविधिं सर्वक्रतुषु
विद्यात् अधिकविधेस्तु प्रत्याहारं कुर्यात् ॥ १८ ॥

इति द्वितीयस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ।

तृतीयः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

षोडशिसाम्ना स्तोध्यमाणो यथासनमुपविश्य हविर्द्धानं
गत्वा षोडशियग्रहमवेक्षेतोद्गाता यस्मादन्य इति* ॥ १ ॥

उक्तं सार्वक्रतुकं सामान्यविधानं साम्प्रतं षोडशिनो गुणविधान-
मुच्यते सार्वक्रतुकोऽयं षोडशी दशरात्रिके चतुर्थेऽहन्युत्पन्नः अत्रैव
चास्य हिरण्यं सम्प्रदानं षोडशिना स्तुवतइत्येवमादयो धर्माः पठिताः
तेषां विधानं विवक्षुराह षोडशिसाम्ना स्तोध्यमाण इति, ननु उक्तं
त्वया चतुर्थेऽहनि षोडशी उत्पन्न इति तत् प्रकरणे चैव धर्मा वक्तव्याः
स्युः तत् किमिदं विप्रकरणे गुणविधानम् आरभ्यत इति यदा च
तस्मिन्नेव प्रकरणे यस्मादन्यो न परो अस्ति जात इत्येतदादि मन्त्रं
विधायोक्तम् उद्गाता यग्रहमवेक्षेत इति इदञ्चावेक्षणविधानं किमर्थ-
मिति चेत् अत्रोच्यते तदिदम् अवेक्षणं प्रकरणे स्तोत्रान्ते उक्तं तत्रायं
संशयः किं कालं प्रति तावत् किं तस्मिन्नेव कालेऽवेक्षणमथान्यस्मि-
न्निति तथा किं हविर्द्धानस्यस्येव अथावेक्षणप्रवृत्तिः सदसोति अवेक्षणं
हि सदसि प्रवृत्तं सोमानां सौम्यस्य च तथा एते धर्मा हिरण्यसम्प्र-
दानादयः चतुर्थोत्पादाः अथञ्च षोडशी प्रकरणान्तरेष्वपि श्रूयते

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

सर्वसोमातिराचादिषु तत् किमेते धर्माः प्रकरणस्थस्य भवन्ति उत
 प्रकरणान्तरेष्वपि षोडशिनं भजतइति कुतः पुनरयं संशयः उच्यते,
 अप्राकृतत्वात् षोडशिनः तेन किं प्राकृतो हि विधिर्विकृतीर्भजत
 अप्राकृतस्तु न वचनाद्विकृतीर्भजत इति अतोऽयमाचार्य एता-
 न्नोद्धान् परितितोषुः सार्वक्रतुकानन्तरं षोडशिनो विधानमारभते
 कथम् एतं सार्वक्रतुकं विधानं षोडशिनः स्यादिति यदि ह्येतं विधान-
 माचार्यः प्रकरण आन्नायस्य तद्विषयमेवाभविष्यत् तन्माभूदतो विप्र-
 करण आरम्भः षोडशिसान्ना स्तोत्र्यमाणः यथासनमुपविश्य हविर्द्वानं
 गत्वा षोडशियहमवेचेत उद्गाता यस्मादन्य इति एष पदानां विच्छेदः
 अर्थो वक्ष्यते षोडशिसान्नेति कर्तृकरणलक्षणा ततोया स्तोत्र्यमाण
 इति भविष्यत्कालोपदेशः यथासनमुपविश्य संस्थायासने निःसृप्य
 समस्तोपस्थानं कृत्वा कृत्स्नेन वा अकृत्वा वा स्वस्मिन्नासन उपविश्य
 हविर्द्वानं गत्वा षोडशियहमवेचेत उद्गाता यस्मादन्य इत्यनेन मन्त्रेण,
 ननु षोडशिसान्नेति सामग्रहणं किमर्थं यदायं षोडशिशब्दः कृतेऽपि
 सामग्रहणात् स्तोत्रवाचो भविष्यत्येव अयं हि षोडशिशब्दः त्रिषु
 वर्तते स्तोत्रे ग्रहे संस्थायामिति स्तोत्रे तावत् योगाय त्रीषु द्विपदाषु
 बृहता षोडशिना स्तुत इति ग्रहे प्रातःसवने षोडशिनं गृहीतं
 तृतीयसवने प्रजनयतीति स्वआयतने षोडशी गृह्यतइति च संस्थायां
 सोऽब्रवीत् षोडशी तेऽयं यज्ञक्रतुरस्त्विति सोऽयं षोडशिशब्दः प्रयु-
 ज्यमान स्तोत्रग्रहसंस्थासु इत्यर्थात् प्रतीयते तदिह षोडशिना
 स्तोत्र्यमाण इत्युक्ते ऋतेऽपि सामग्रहणात् स्तवनसामर्थ्यात् सान्नेति
 गम्यतएव तत् किमिदं सामग्रहणमिति अत्रोच्यते अस्य षोडशिन

उक्त्यानन्तरविधानं तस्मिन्नेव क्रमे धर्माः प्राप्नुवन्ति इदञ्च षोडशी-
सामसंस्थान्तरेऽपि प्रयुज्यते तदस्थान्यस्मिन् स्थाने प्रयुज्यमानस्य धर्मा
भवन्ति उत नेत्येष संशयः सोऽयमाचार्यः सामग्रहणं करोति कथं
स्थानान्तरेऽपि प्रयुज्यमानस्य धर्मा भवेयुरिति क पुनरस्य स्थानान्तरे
प्रयोगः अत्यग्निष्टोमे षोडशिनं गृहीयादिति ॥१॥

एवमेव प्रातःसवने* ॥ २ ॥

योऽयं षोडशिश्रहस्यावेक्षणे विधिरुक्तः षोडशिसाम्ना स्तोत्र्यमाण
इत्येतदादि तेनैव प्रातःसवनेऽप्यवेक्षेत यदि प्रातःसवनेऽपि गृह्येत
प्रातःसवने षोडशिनं गृहीतन्तं द्वितीयसवने प्रजनयति ॥ २ ॥

यदि चोत्तरयोरपि गृह्णीयुः* ॥ ३ ॥

यद्युत्तरयोरपि सवनयोगर्ह्णीयुः तयोरप्यनेनैव प्रकारेण-
वेक्षेत ॥ ३ ॥

अश्वः कृष्णः पूर्वस्यां सदसोद्वारि प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठेदिति
धानञ्जयः* ॥ ४ ॥

उक्तः अश्वः कृष्ण उपतिष्ठति सामेक्ष्यायै तस्य स्थाननिर्देशः
क्रियते अश्व इति प्रतीतपदार्थकः शब्दः कृष्ण इति वर्णनिर्देशः पूर्वस्यां
सदसो द्वारि प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठेदिति धानञ्जयः आचार्य आह ॥ ४ ॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

अपरस्यां प्राङ्मुख इति शाण्डिल्यः* ॥ ५ ॥

अपरस्यां सदसो द्वारि प्राङ्मुखोऽश्वस्तिष्ठेदेवं शाण्डिल्य आचार्य
ब्राह्म ॥ ५ ॥

कृष्णाभावे श्यावः* ॥ ६ ॥

कृष्णस्याश्वस्याभावे श्यावः स्यात् श्याव इत्यनिरुक्तो वर्णः न कृष्णो
न श्वेतः तयोरन्तरेण वर्तते ॥ ६ ॥

तदभावे यः कश्चाश्वः* ॥ ७ ॥

तस्याभावः तदभावः तदिति पूर्वनिर्देशः तस्य श्यावाश्वस्या-
भावे यः कश्चाश्वः स्यात् अथ यः कश्च इति सिद्धे किं पुनरश्वग्रहण-
मधिकं क्रियतेऽश्व इति उच्यते, अन्यत्राप्यभावे यः कश्चाश्वः स्यात्
यथा तस्मा अमुमादित्यमश्वं श्वेतं कृत्वा दक्षिणामानयन्निति तथा
अश्वश्यावो दक्षिणा सद्यनिरुक्तः स ब्रह्मणो देय इति तत्रापि श्वेतश्या-
वयोरभावे यः कश्चाश्वः स्यात् ॥ ७ ॥

गौर्वाजोवाश्वभावे* ॥ ८ ॥

यद्यश्वो न स्यात् गौर्वाजो वा भवेत् अथेहाश्वग्रहणं पुनः किम-
र्थम् उच्यते, तदभावे यः कश्चाश्व इत्युक्तं श्वेतश्यावयोरप्यभावे सद्य-

* ब्राह्मणोऽप्येवम् ।

कोपहव्ययोः यः कश्चाश्च इति तयोरपि गौर्वाजो वाश्चाभाव इति प्राप्नोति तन्निवृत्त्यर्थमश्वग्रहणं करोति, कथं, षोडशिन्येव गौर्वाजो वाश्चाभावे भवेत् न तथातयोरपीति ॥ ८ ॥

योयः सामाङ्गं ब्रूयात् स हिरण्यं धारयेत्* ॥ ९ ॥

उक्तं हिरण्यसम्प्रदानं षोडशिना स्तुत इति तद्विवेकार्थ-
माह, यो यः षोडशिसाक्षः अङ्गं ब्रूयात् स स हिरण्यं धारयेत्
स्वस्यां स्वस्यां भक्तौ ॥ ९ ॥

उद्गाता निधनमुपयत्सु* ॥ १० ॥

उद्गाता निधनं ब्रुवत्सु तं हिरण्यं धारयेत् ॥ १० ॥

सर्वे वाभिष्टुशेयुः* ॥ ११ ॥

सर्वे वा हिरण्यमभिष्टुशेयुर्निधनमुपयन्तः ॥ ११ ॥

अवसर्पति प्रथमं पर्यायं गायेच्छन्नम्* ॥ १२ ॥

अवसर्पत्यादित्ये षोडशिसाक्षः प्रथमं पर्यायं गायेत् कृन्नम्
अप्रकाशम् अब अधोभावे सृगतौ ननु कथमेतद्गम्यते यथा अव-
सर्पत्यादित्यइति उच्यते उपरिष्टादक्ष्यत्यस्तमिते द्वतीयमावि-
रिति ॥ १२ ॥

* ऋद्धायशोऽप्येवम् ।

विधिते द्वितीयमन्त्रे* ॥ १३ ॥

विगते स्थिते विधिते विगते शुक्ले वर्णे द्वितीयं पर्यायं गायेन्मन्त्र-
मेन स्वरेण ॥ १३ ॥

अस्तमिते तृतीयमाविः* ॥ १४ ॥

अस्तङ्गते आदित्ये तृतीयं पर्यायं गायेत् प्रकाशम् ॥ १४ ॥

यदोपाकुर्युस्तुवीरन्नेव † ॥ १५ ॥

इह प्रथमं कालनियमः कृतः अवसर्पति प्रथमं पर्यायमित्ये-
तदादि सोऽयं विकल्पयति यदा यस्मिन् काले उपाकुर्युरध्वर्यवः
तस्मिन्नेव काले तुवीरन् न खं कालमाद्रियेरन् अपरे विनिवेशं
वर्षयन्ति सन्धिकाले षोडशनि अत्यग्निष्टोमेऽहनि अतिरात्रे रात्रा-
विति, अपरे भुवते विचारितं, किमर्थमिदम् षोडशिन उद्गातुरिति
उच्यते अत्राचार्याणामुभयथा प्रतिपत्तिः येषामहरन्ते तेषामह-
न्युपाकरणं येषां रात्रौ तेषां रात्राविति अतोऽयमाचार्य आर-
भते यदोपाकुर्युः तदा अप्रकाशं तुवीरन्नेवेति अथ तत्र कः स्वर
इत्युच्यते ॥ १५ ॥

अहनि क्त्वं रात्रावाविः † ॥ १६ ॥

* आद्यायणोऽप्येवम् ।

† आद्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

यदाहनुपाकुर्युः तदा अप्रकाशं सुवीरन् रात्रौ प्रकाशम् ॥ १६ ॥

उद्गात्रे दद्यादश्वहिरण्ये दक्षिणावत्सु* ॥ १७ ॥

उद्गात्रे दद्याद् यजमानः अश्वहिरण्ये अश्वश्च हिरण्यश्चाश्व-
हिरण्ये दक्षिणावत्सु यज्ञेषु अथ दक्षिणावत्त्विति किमर्थम् अदक्षि-
णेषु दानप्रसङ्ग एव नास्ति उच्यते, पश्यत्ययं सत्रेष्वङ्गदक्षिणाप्रसङ्गं
तेन सत्यप्यङ्गदक्षिणाप्रसङ्गे सत्रेषु षोडशिन्यश्वहिरण्ये निवर्त्तयति ॥ १७ ॥

सत्र एव ग्रहस्य भक्षयेयुरैन्द्रं सह इत्युदस्य हरिवद-
हरिकासु चेत् सुवीरन् † ॥ १८ ॥

षोडशिग्रहस्य सत्र एव भक्षयेयुः नैकाहाहीनेषु ऐन्द्रं सह इत्य-
नेन यजुषा उदस्य हरिवदहरिकासु सुवीरन् योऽस्मिन् यजुषि हरि-
वद्वद् तम् उत्क्षिप्य उत्सृज्य यद्यहरिकासु सत्तु षोडशिनं सुवीरन्
अथ पुनः हरिवतोषु सुवीरन् नैव हरिवद्वदमुदस्येयुः हरिवत् कृत-
मेव मन्त्रं प्रयुञ्जीरन् अत्रैवशब्दः किमर्थं सत्र एवेति उच्यते, न
केवलं षोडशिग्रहस्य अन्ये ये ग्रहास्तेषामपि च सत्र एव भक्षयेयुः
नैकाहाहीनेषु एतस्यान्यतरस्मिन् व्यहे निग्राह्याणां द्रव्यानां भक्ष-
येयुरित्येतदादिना ॥ १८ ॥

* आध्यायणोऽप्येवम् ।

† आध्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अनुष्टुप्छन्दसा चमसस्य* ॥ १९ ॥

षोडशिनि स्तोत्रे यश्चमसः तस्यानुष्टुप् छन्दसा भक्षयेयुः ॥१९॥

पूर्वेण वा* ॥ २० ॥

मन्त्रेण चमसस्य भक्षयेयुः ऐन्द्रं सह इत्यनेन उदस्य हरिवद-
हरिकासु स्तुवीरन्नित्यनुषज्यतएव ॥ २० ॥

तथा कुर्वन्निन्द्रश्च सम्राड्वरुणस्य राजा तौ ते भक्ष्यं चक्र-
तुरग्र एतं तयोरहमनुभक्ष्यं भक्षयामि वाग्जुषाणा सोमस्य
दृष्यन्विति ग्रहस्य* ॥ २१ ॥

तथा कुर्वन् पूर्वेण मन्त्रेण चमसस्य भक्षणम् इन्द्रश्च सम्राड्वरुणस्य
राजेत्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ग्रहस्य भक्षयेयुः ॥ २१ ॥

इन्द्रमिद्वेति वा वाग्देवी सोमस्य पिबत्वित्येतदधि-
क्या* ॥ २२ ॥

इन्द्रमिद्वरिवदित्येतयर्चा वाग्देवी सोमस्य पिबत्वित्येतदधि-
क्या भक्षयेदिति विकल्पः ॥ २२ ॥

---

* आद्यायजोऽप्येवम् ।

ऐन्द्रः स ह इति चमसस्य सत्रे त्रिष्टुप् छन्दसा वाजपेय-
साम्नि भक्षयेदिति गातमः* ॥ २३ ॥

वाजपेयसाम्नि त्रिष्टुप् छन्दसा इत्येव छन्द आदेशं कृत्वा भक्षये-
दिति गातम आचार्य आह तच्छन्दस्त्वात् स्तोत्रस्य ॥ २३ ॥

अनुष्टुप् छन्दसेति धानञ्जयशाण्डिल्यौ † ॥ २४ ॥

अनुष्टुप् छन्दसा वाजपेयसाम्नि भक्षयेदिति धानञ्जयशाण्डि-
ल्यावाचार्यावाहतुः यदूर्ध्वमुक्त्येभ्यः अनुष्टुभः सभाग इति अनु-
ष्टुप् छन्दसा रात्रौ ॥ २४ ॥

अनुष्टुप् छन्दसा रात्रौ † ॥ २५ ॥

न भक्षयेयुः अनुष्टुभत्वात् रात्रेः ॥ २५ ॥

पृथक् त्वेभ्यः सन्धौ हिं कुर्युः † ॥ २६ ॥

पृथङ्नानेत्यर्थः नानात्वमेभ्यः सन्धौ हिंकुर्युः नानादैवत्यत्वात्
चानाम् ॥ २६ ॥

इष्ट यजुष इति भक्ष्यः † ॥ २७ ॥

* आद्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† आद्यायणोऽप्येवम् ।

इष्टयजुष इत्यनेन यजुषा सन्धौ भक्ष्यः ॥ २७ ॥

गायत्रकन्दसातिरिक्तस्तोत्रेष्विति गौतमः* ॥ २८ ॥

अतिरिक्तस्तोत्रेषु गायत्रकन्दसा भक्षणमिति एवं गौतम
आचार्यो मन्यते समाप्तेषु भक्षकन्दःसु पुनरुपक्रमे कोऽन्यो गायत्र्यात्
स्यादिति ॥ २८ ॥

पृथग्भक्षकन्दोभिरनुपूर्वमिति धानञ्जयशाण्डिल्यौ* ॥ २९ ॥

यानि चत्वारि भक्षकन्दांसि तैः पृथक् पृथक् आनुपूर्व्येण चतुर्व्यन-
वेक्ष्य तदानुपूर्व्येण भक्षयेयुरिति धानञ्जयशाण्डिल्यावाचार्यावा-
हतुः सम्भवाच्च सर्वेषां भक्षकन्दसाम् अर्थाच्च, कोऽर्थः अन्यादीनां
देवतानाञ्च कन्दोभावात् ॥ २९ ॥

अनुष्टुप्कन्दसा वा* ॥ ३० ॥

मन्त्रेण भक्षयेयुः अनुष्टुप्भागनिमित्तत्वात् यदूर्ध्वमुक्त्येभ्यः अनु-
ष्टुभः सभाग इति ॥ ३० ॥

अकन्दसा वा* ॥ ३१ ॥

अकन्दसा वा मन्त्रेण भक्षयेयुः उपयुक्तत्वात् भक्ष्यकन्दसाम् ॥ ३१ ॥

* ब्राह्मणयोऽप्येवम् ।

सन्धिवद्वा* ॥ ३२ ॥

यथा वा सन्धौ तथा वा भक्षयेयुः प्रवृत्तत्वात् मन्त्रस्य अनुप-
देशाद्वान्येषाम् ॥ ३२ ॥

इति तृतीयस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

आहिताग्निरसोमयाजो परं सोमेन याजयित्वा परि-
भक्षं कुर्वीत* ॥ १ ॥

उक्ताः षोडशिनो धर्माः सोमस्य च भक्षविधानमुक्तं यावदति-
रिक्तस्तोत्राण्येति साम्प्रतमुपरि भक्षविधानमुच्यते आहिताग्निः आ-
हिता अग्नयो येन स आहिताग्निः असोमयाजो येन सोमेन इष्टं
स सोमयाजो न सोमयाजो असोमयाजो परम् अन्यं सोमेन याज-
यित्वा अपरिभक्षं कुर्वीत अपरिभक्ष इति कर्मणः संज्ञा परस्वाग्निषु
येन सोमो भक्षितः तेन स्वाग्नयः परिभक्षिताः पितरश्च तदपरि-
भक्षार्थमिदं कर्मारभ्यते ननु आहिताग्नियहणं किमर्थमिति यदा

* द्राक्षावयोऽप्येवम् ।

अवक्ष्यदसोमयाजोति नह्यनाहिताग्नेः सोमयागः स्यात् अन्यार्थे-
 न वाहिताग्नित्वं विज्ञाप्यते इह गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयेषु आ-
 ज्याधिश्रयणद्रूपानिधानाज्यग्रहणान्यादेक्ष्यन्ते ऊतायां प्रातराऊ-
 तावाज्यं गार्हपत्येऽधिश्रित्योदगुद्वासयेत् कंसे चमसे वा द्रूपानवधाय
 दक्षिणाग्न्यावुपसादयेत् स्फ्यदर्भमुष्टी च पश्चिमेन गार्हपत्यं गत्वा पश्चा-
 दाहवनीयस्योपविश्य सुवेण सुचाज्यं गृह्णीयाद्यावद्गृहीती स्यादिति
 अथ च कर्मणो नान्तरेणाहिताग्नेः प्रसिद्धिः तदेवमर्थादाहिताग्नित्वे
 सिद्धे यदुच्यते आहिताग्निरित्येतदनर्थकं तस्मादाहिताग्नियग्रहणं न
 कर्त्तव्यं क्रियमाणे कारणं वक्तव्यम् उच्यते, यद्याहिताग्नियग्रहणं न
 कुर्यात् अनाहिताग्नेर्याजनप्रसङ्गो न स्यात् सोऽयमाहिताग्नियग्रहणं
 करोति आहिताग्निरसोमयाजो परं सोमेन याजयित्वा इत्थं कर्म
 कुर्यात् अनाहिताग्निर्याजयित्वापि परं न वेदं कुर्यात् यावता
 तस्याग्नयो नैव सन्ति येषामपरिभक्षार्थनैवेदं कर्म क्रियते अथा-
 सोमयाजोति किमर्थं यावता वक्ष्यति सोमयाज्यपीति शाण्डिल्य
 इति असोमयाजियग्रहणं कथमुच्यते अनिष्टप्रथमस्येदं कर्म स्यात्
 इति सोमयाजो हि अनाहिताग्निरपि भवति सत्रेषु तथाप्यसा-
 वसोमयाज्येव अथ परग्रहणं किमर्थं यदा याजयित्वं सिद्धमेतत्
 परमिति उच्यते, परग्रहणं परमेव याजयित्वा न पितरं वा पुत्रं
 वा भ्रातरं वेति निर्गुणः स्वजनः एभ्यो योऽन्यः परः पर एव सः ॥१॥

सोमयाज्यपीति शाण्डिल्यः* ॥ २ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

सोमयाज्ययेतत् कर्म कुर्यादिति शाण्डिल्यः आचार्य आह, साम्प्र-
तमस्यापरिभक्षस्य कर्मणः कर्त्तव्यतोच्यते ॥ २ ॥

ऊतायां प्रातराऊतावाज्यं गार्हपत्येऽधिश्रित्योदगूढा-
सयेत्* ॥ ३ ॥

ऊतायां प्रातराऊतौ ऊतेऽग्निहोत्रे आज्यं घृतं गार्हपत्याग्ना-
वधिश्रित्य उदक् उदासयेत् ॥ ३ ॥

कंसे चमसे वा द्रक्षानवधाय दक्षिणाग्नावपसाद-
येत्* ॥ ४ ॥

कंसे वा भाजने दारवे वा चमसे दधिद्रक्षानवधाय दध्यव-
वान् दक्षिणाग्नेः समीपे स्थापयेत् ॥ ४ ॥

स्फ्यदर्भमुष्टौ च* ॥ ५ ॥

स्फ्यश्च दर्भमुष्टिश्च स्फ्यदर्भमुष्टौ दक्षिणाग्नेः समीपे स्थापयेत् ॥ ५ ॥

पश्चिमेन गार्हपत्यं गत्वा पश्चादाहवनीयस्योपविश्य
सुवेण सुचाज्यं गृह्णीयाद्यावद्गृहीती स्यात्* ॥ ६ ॥

द्रक्षान् स्फ्यदर्भमुष्टौ च स्थापयित्वा अनन्तरं पश्चिमेन प्रदेशेन

---

*, ब्राह्मयजुर्वेदेष्वप्येवम् ।

गार्हपत्यस्य गत्वा आहवनीयस्य पश्चिमे प्रदेशे उपविश्य यत्तदाज्यं
गार्हपत्येऽधिश्रित्योदगुद्वासितं तस्मात् सुबेण सुचि गृहीयात् यावद्-
गृहीतो स्यात् यदि चतुर्गृहीतो यदि पञ्चगृहीतो ॥ ६ ॥

तज्जुहुयादिमामग्ने शरणिं मीमृषो न इममध्वानं यम-
गाम दूरमापिः पिता प्रमतिः सोम्यानां भिमिरस्पृषि कृन्म-
त्यानां स्वाहेति* ॥ ७ ॥

यदि चतुर्गृहीतं यदि पञ्चगृहीतं तज्जुहुयादिमामग्ने इत्ये-
तदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ ७ ॥

एवमेव गृहीत्वापां पुष्पमस्त्योषधोनां रसोग्नेः प्रियत-
मा तनूरिन्द्रस्य प्रियतमं हविः स्वाहेति* ॥ ८ ॥

एवमेव गृहीत्वा यदि चतुर्गृहीतं यदि पञ्चगृहीतं अपां पुष्प-
मित्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण जुहुयात् ॥ ८ ॥

आज्यस्य पूर्वान् ग्रहान् गृहीत्वा दध्न उत्तमं विश्वेभ्यो
देवेभ्यः स्वाहेति* ॥ ९ ॥

आज्यस्य पूर्वान् ग्रहान् गृहीत्वा यदि चतुर्गृहीतं त्रीणाज्यस्य

---

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

गृहीत्वा दध्न उत्तमं यदि पञ्चगृहीतं चत्वार आज्यस्य गृहीत्वा दध्न
उत्तमं त्रिष्टेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति अनेन यजुषा जुहुयात् ॥ ८ ॥

दधिशेषं सुचानीयोदङ्डावृत्य प्राश्नीयात्तव सोम व्रते
वयं मनस्तनूषु पिप्रतः प्रजावन्तो अशीमहोति* ॥ १० ॥

दध्नो गृहीतावदानस्य अवयवः स्यात् तं सुचानीय सुचि कृत्वा-
दङ्डावृत्य प्राश्नीयात् तव सोम व्रते वयमित्येतदादिना यथासूचि-
तेन मन्त्रेण ॥ १० ॥

प्रक्षाल्य सुचं यथेतं प्रत्याव्रज्य प्राचीनावीती भूत्वा
दक्षिणा दक्षिणाग्नेः स्थण्डिलं समुह्याद्भिः सम्प्राक्ष्य स्फ्येन
सकृदुल्लिख्योल्मुकमुपनिधाय दर्भानुपस्तीर्याप उपनिनीया-
मीषां द्रष्टानान्निष्ठुण्यादवमेभ्यः पितृभ्यः स्वधा सह भक्षेभ्य
इति प्रथमम्* ॥ ११ ॥

प्राश्य दधिशेषम् आचम्य प्रक्षाल्य सुचं अङ्घ्रिस्तत्क्षणं सौचप्राप्तेः
यथागतं प्रत्याव्रज्य दक्षिणाग्नेः समीपं प्राचीनावीतित्वमुक्तं गृह्ये
एवं प्राचीनावीती भवतीति तत्कृत्वा दक्षिणाग्नेः दक्षिणे प्रदेशे
स्थण्डिलं समुह्य शोधयित्वा अङ्घ्रिः सम्प्राक्ष्य स्फ्येन सकृदुल्लिख्य उल्ले-
खनं कृत्वा उल्मुकं उपनिधाय उल्मुकं लेखायाः समीपे निधाय दर्भा-

नृपस्तीर्य अपो निनीय दर्भेषु अमीषां द्रक्षानान्निष्ठुण्णयात् ये ते
दधिद्रक्षाः कंसे चमसे च कृत्वा दक्षिणाग्नेः समीपे स्थापिताः तेषा-
मेकदेशं गृह्णीत्वा तेषु दर्भेषु निष्ठुण्णयात् निदध्यात् अवमेभ्य इत्यनेन
यथासूत्रितेन मन्त्रेण प्रथमम् ॥ ११ ॥

और्वेभ्यः काव्येभ्य इत्येवमेव दक्षिणा पृथक्* ॥ १२ ॥

योऽयं विधिरुक्तः प्रथमस्य निपरणस्य अनेनैव विधिना तस्य
दक्षिणाद्ध्वं द्वितीयस्य निपरणं कुर्यादौर्वेभ्य इत्यनेन मन्त्रेण तदनन्तर-
मनेनैव विधिना तृतीयं निदध्यात् काव्यम् इत्यनेन उक्तं पिबभिरिति
सर्वत्रानुसंहरेदित्येतदादि ॥ १२ ॥

अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमित्युक्तोदङ्ङावर्त्त-
तासित्वा यावन्मन्येत तावदभिपर्या वर्त्तमानो जपेदमी मदन्त
पितरो यथाभागमनन्तरिताः पितरः सोमपीथादिति † ॥ १३ ॥

एवं सर्वेषां निधानं कृत्वा अत्र पितरो मादयध्वं यथाभाग-
मित्युक्त्वा आसित्वा यावत् मन्येत तावत् यावन्तं मन्येत मनुष्याणां
भोजनकालं तावन्तमासित्वा भुक्तं पिबभिरिति मत्वा ततः आभि-
मुख्येन पर्यावर्त्तमानो जपेत् अमीमदन्त पितर इत्येतं यथासूत्रितं
मन्त्रम् ॥ १३ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तान् दर्भान् द्रप्सांश्च दक्षिणाग्नौ प्रहरेत्* ॥ १४ ॥

तान् दर्भान् येषु निपरणं कृतं तांश्च द्रप्सान् ये निहिताः तान्
दक्षिणाग्नौ प्रहरेत् प्रक्षिपेत् ॥ १४ ॥

इति तृतीयस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

अतोऽनन्तरं कर्त्तव्यमित्युच्यते ।

यज्ञोपवीती भूत्वाप उपस्पृश्य गृहान् व्रजञ्जपेद्गृहा
मा बिभीत मावेपिद्वमूर्जं बिभ्रत एवमस्यूजं बिभ्रदः सुमनाः
सुमेधा गृहानेमि मनसा दैवेन येषामध्येति प्रसवसन्नेषु
सौमनसो बद्धगृहानुपह्रयामहे तेनोजानन्तु जान उपह्रता
इह गाव उपह्रता अजावयोऽथो अन्नस्य यो रस उपह्रतो
गृहेषु न इति* ॥ १ ॥

इह प्राचीनावीतिना कर्म कृतं पैतृकमनन्तरमाह यज्ञोपवीती
भूत्वेति यज्ञोपवीती भूत्वाप उपस्पृश्य अपः स्पृष्ट्वा गृहान् व्रजन्
जपति गृहामाबिभीतेत्येतदादि यथासूत्रितं मन्त्रम् अत्रोच्यते
गृहान् व्रजन् जपेदित्याह अथेदं पूर्वं कर्म कस्मिंश्चिद्देशे कृतमिति

* ब्राह्मयनोपनिषदम् ।

येनेदानीमाह गृहान् व्रजन् जपेदिति तत्रैके तावद्वर्णयन्ति सोऽग्नि-
होत्र एवासौ यज्ञभूमिगतः अतस्तस्मिन् देशे इदं कर्म कृतमिति
अतोऽनन्तरं गृहान् व्रजन्निदञ्जपेदिति, अपरे वर्णयन्ति त्रेताग्निशरणं
हविर्गृहेभ्यः पृथगेव भवति तस्मिन्निदं कर्म कृत्वा गृहान् व्रजन्नेत-
ञ्जपेदिति, उभयमविरुद्धम् ॥ १ ॥

पश्चाच्छालाग्नैरुपविश्य जपेदिह गावः प्रजायध्वमिहश्वा
इह पुरुषा इहो सहस्रदक्षिणोऽपि पूषा निषोदत्विति* ॥२॥

गृहान् प्रविश्य शालाग्नैः पश्चिमे प्रदेशे उपविश्य जपेदिह गावः
प्रजायध्वमित्येतदादि यथासूचितम् ॥ २ ॥

अग्नेस्तृणानि प्रत्युह्य यः सुहृत्तमभिभाषेत* ॥ ३ ॥

शालाग्नैः समीपे यानि वृणानि प्रातर्होमस्तरणसम्बन्धीनि तानि
प्रत्युह्य योऽस्य सुहृत्तस्य पिता वा पुत्रो वा भार्या वा तं प्रथम-
मभिभाषेत ॥ ३ ॥

गोषु गा अपि सृजेदुपेदमुपपर्वनमासु गोषूपपृच्यता-
मुपर्वभस्य रेतस्युपेन्द्र तव वीर्यं इति* ॥ ४ ॥

गोषु गा अपिसृजेत् या अथ स्वागावः तामु या दक्षिणा प्राप्ता-
स्तामिश्रयेत् उपेदमुपपर्वनमिति यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ४ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

सत्रेषु सर्वानध्वर्युर्दीक्षयेत्* ॥ ५ ॥

साम्प्रतमस्य गवामयनस्य विधिः विवक्षितः तं विवक्षुः सर्व-
सत्राणां सामान्यं विधानमारभते सत्रेषु सर्वानध्वर्युर्दीक्षयेदिति सत्रे-
ध्वित्यधिकरणे सप्तमी सर्वानिति निरवशेषवाची शब्दः सत्रेषु सर्वान्
सत्रिणः अध्वर्युर्दीक्षयेत् ॥ ५ ॥

दीक्षिष्यमाणान्दर्शयेत् स्वस्त्यात्रेयमरुन्धतीं ध्रुवमुदपात्रं
य एषोऽक्षिणि पुरुषो दृश्यते* ॥ ६ ॥

दीक्षिष्यमाणान् स्वस्त्यात्रेयादीनि दृश्यते दृष्टिरौ प्रेक्षणे स्वस्त्या-
त्रेय आदर्शः च्छज्जन्यत् ॥ ६ ॥

नैतानि परासुः पश्यतीति † ॥ ७ ॥

किमर्थं पुनरेषां दर्शनमुच्यते नैतानि परासुः पश्यति येषां
पराभूताः असवः प्राणाः सुमूर्षवस्ते स्वस्त्यात्रेयादीनि न पश्य-
न्तीति ॥ ७ ॥

तान्न दीक्षयेत् † ॥ ८ ॥

तान् परासून्न दीक्षयेत् कस्माद्यतः असमाप्ते सत्रे तेषां मृत्यु-

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

भवति एतत् विधानं संवत्सरसत्रं यावद्द्रष्टव्यं ऊर्द्धं मृतस्य विधान-
दर्शनात् ॥ ८ ॥

दीक्षिष्यमाणाः संवदेरन् सह नः साधुकृत्या नाना पाप-
कृत्या यास्मिन् सत्रे* ॥ ९ ॥

दीक्षाकाले उपस्थिते संवदेरन् एतत् समयं कुर्युः सह नः साधु-
कृत्याः साधूनां कर्मणां या क्रिया सा नः साधारणी या पापानां सा
पृथक् अस्मिन् सत्रे ॥ ९ ॥

अथ यत् पुरा चक्षुम कर्त्तास्मश्च यथोपस्थितमेव नस्त-
दिति* ॥ १० ॥

अथ यत्पुरासन्नाः कृतवन्तः कर्त्तास्मः यथोक्तं करिष्यामः यथोप-
स्थितमेव नस्तदिति यद्यः करोति तस्यैव तदिति, ननु अनुक्तेऽप्येवमेव
न ह्यन्येन कृतमन्यस्मिन्नृच्छति कर्मकर्त्तारं गच्छति अत्रोच्यते, प्राक्
सत्रदीक्षायाः तेषां साधारणं दृष्टकापशुर्भवति ऊर्द्धञ्च वक्ष्यति
संवत्सरं संवसेयुर्द्वादशरात्रमहोरात्रौ वा यावद्वा सुनुयुरिति तत्का-
लनिवृत्त्यर्थमारभते यास्मिन् सत्रे इति ॥ १० ॥

तेषां दीक्षाप्रभृति पत्नीशालायां भोजनसंवेशने स्या-
ताम्* ॥ ११ ॥

* द्राक्षायगोऽप्येवम् ।

तेषां सत्रिणां दीक्षामारभ्य पत्नीशालायां भोजनं संवेशनञ्च भवेतां
प्रभृति शब्द आदौ ॥ ११ ॥

उपवसथ्यप्रभृत्याग्नीधीये* ॥ १२ ॥

उपवसथादङ्ग आरभ्य सत्रिणां भोजनसंवेशने आग्नीधीये
भवेयाताम् ॥ १२ ॥

सन्धिवेलयोर्वाचं यच्छेयुः* ॥ १३ ॥

द्वयोरपि सन्धिवेलयोर्वाग्यमनं कुर्युः आसूर्योदयादानचत्रदर्श-
नाच्च ॥ १३ ॥

विचक्षणान्तां वाचं भाषेरन्* ॥ १४ ॥

वाग्यमनादनन्तरं यां वाचं भाषेरन् तां विचक्षणान्तां विच-
क्षणमन्ते यस्याः सा विचक्षणान्ता, अपरे ब्रुवते विचक्षणान्तामिति
साध्वन्तां वाचं ब्रूयुरिति पूर्वएव तु यः श्रेयान् तस्य साधुवचन-
प्रसङ्गोऽस्ति ॥ १४ ॥

न कञ्चनाभिवादयेरन्* ॥ १५ ॥

योऽप्यवश्यमभिवादनीयः तमपि नाभिवादयेरन् चनेत्ययं निपा-
तः नेत्ययं प्रतिषेधः ॥ १५ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

न शूद्रेण सम्भाषेरन्* ॥ १६ ॥

न शूद्रेण सह सम्भाषणं कुर्युः ॥ १६ ॥

नाधिषण्यउत्तपेरन्* ॥ १७ ॥

ये परिगृहीता अग्नयः तान्मुक्ता अन्येष्वग्निषु नोत्तपेरन् ॥ १७ ॥

न प्रतीच्या द्वारा पत्नीशालाया निष्क्रामेयुः* ॥ १८ ॥

सृज्वर्थः ॥ १८ ॥

प्राञ्चमुदञ्चं वोच्चारं कुर्वीरन्* ॥ १९ ॥

देवयजनस्य प्रागुदम्वा निष्क्रम्य मूत्रपुरीषे कुर्वीरन् ॥ १९ ॥

न बज्र वदेयुः* ॥ २० ॥

नाप्रयोजनं बज्र वदेयुः ॥ २० ॥

न दन्तान् दर्शयेरन्* ॥ २१ ॥

न कस्यचिद्दन्तान् दर्शयेरन् जायते वाव दीक्षयेति ॥ २१ ॥

नाङ्गतस्याश्रीयुः* ॥ २२ ॥

हविरुच्छिष्टभक्षाः स्युः ॥ २२ ॥

---

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

ननानन्यो अतः पश्येत्* ॥ २३ ॥

नैनान् भुञ्जानानन्यः पश्येत् परिवेष्टृभ्योऽन्यत्र ॥ २३ ॥

सर्वेषां सवनानां प्राश्नीयुः* ॥ २४ ॥

सर्वेषां सवनानां सवनमुखीयान् भक्षयित्वा सन्नेषु नाराशंसेषु
भोजनं कुर्युः ॥ २४ ॥

क्रोधानृते वर्जयेयुः* ॥ २५ ॥

हृज्वर्यः ॥ २५ ॥

एतानि व्रतानि दीक्षासु † ॥ २६ ॥

एतानि यथोद्दिष्टव्रतानि दीक्षासु भवन्ति ॥ २६ ॥

दीक्षोपसत्सु वा † ॥ २७ ॥

अथवा दीक्षासु चोपसत्सु च ॥ २७ ॥

आवा सत्रान्तात् † ॥ २८ ॥

यावद्वा सत्रसमाप्तिरिति एतानि यथासम्भवं स्युः ॥ २८ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयणे एतदत्र नास्ति ।

उदयास्तमयावभ्याश्रावणञ्च बहिर्वेदि प्रसूते वर्जयेयुः* ॥ २८॥

आदित्यस्य उदयास्तमयौ अभ्याश्रावणञ्च हविषः प्रसूते सुत्यासु
बहिर्वेदि वर्जयेयुः एतेषु कालेषु बहिर्वेदिस्थानमासनं वा वर्जयेयुः ॥ २८॥

इति तृतीयस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

तेषाञ्चेदेनाऽऽस्त्रयाणां किञ्चिदेयाद् ग्रहपतावपहवमि-
च्छेरन् † ॥ १ ॥

तेषां उदयास्तमयाभ्याश्रावणानां बहिर्वेदि स्थानं किञ्चिदाग-
च्छेत् गृहपतावपहवमिच्छेरन् उपहवे गृहपतिरधिकरणभूतः गृहपतेः
सकाशादुपहवमिच्छेयुः ॥ १ ॥

तच्चेदुद्गातरि † ॥ २ ॥

तं यदि गृहपतिः एषां त्रयाणां किञ्चिदागच्छेत् उद्गातुः सका-
शादुपहवं गच्छेत् ॥ २ ॥

दोक्षानुपूर्व्येण वा सर्वेषाम् † ॥ ३ ॥

* आह्वायणे विशेषोऽस्ति ।

† आह्वायणोऽप्येवम् ।

दीक्षानुपूर्व्येण वा यो यस्यानन्तरं दीक्षितः स तस्मादुपह्वमि-
च्छेत् ॥ ३ ॥

परिहृतासु वसतीवरोषु संविशेयुः* ॥ ४ ॥

वसतीवरीपरिहरणे कृते ततः स्वपेयुः ॥ ४ ॥

तेषाञ्चेत् कश्चित् प्रेयादतीर्थेन निर्हृत्याहार्येणानाहि-
ताग्निं दहेयुः* ॥ ५ ॥

तेषां सत्रिणां यदि कश्चित् म्रियेत तमतीर्थेन निर्हृत्य निष्क्राम्य
आहार्येणाग्निना अनाहिताग्निन्दहेयुः तेषां सत्रिणां आहार्येण
लौकिकेनेत्येतद्विधानं अनाहिताग्नेरपि सत्रासनं दर्शयति ॥ ५ ॥

अरण्योरग्नीं समारोप्य ते आप्नानेन निर्हृत्य निर्मन्थ्ये-
नाहिताग्निम्* ॥ ६ ॥

अरण्योः अग्नीन् समारोपणं कृत्वा मन्त्रवक्त्रे अरणी आप्ना-
नेन तीर्थेन निर्हृत्य निर्मन्थ्येनाग्निना आहिताग्निं दहेयुः ते इति
किमर्थम् उच्यते, प्रेतोऽत्राधिकृतः अतस्ते इत्याह, ते अरणीतीर्थेन
निर्हरेयुः नत्वाहिताग्निमपि तीर्थेन, ननु यदा तावदुक्तं दीक्षिष्य-
माणान् दर्शयेत् स्वस्त्यात्रेयादीनि नैतानि परासुः पश्यतीति तान्न
दीक्षयेदिति तददर्शिता नैव दीक्षन्ते तत् किमिदमारभ्यते तेषाञ्चेत्

* ब्राह्मयगीयेष्वेवम् ।

कश्चित् प्रेयादित्यादि अथ पुनस्तद्दर्शितोऽपि म्रियन्ते ततः
तद्विधानानर्थक्यम् उच्यते यान्येतानि निमित्तानि तानि परिमित-
कालानि तेषां दीर्घसत्रेभ्यसम्भवः अतोविधानं तदर्थम् ॥ ६ ॥

मध्यमस्य रात्रिपर्यायस्य दैवोदासं होतृषाम स्यादौर्द्ध-
सद्गनं वा* ॥ ७ ॥

इह सत्रिप्रकरणे 'मध्यमे पर्याये द्वे होतृषामनी पठिते तयोश्च
द्वयोरेकस्मिन् क्रतौ सम्भवो नास्ति एकार्थत्वात् अतो ब्रवीति दैवो-
दासं होतृषाम स्यादौर्द्धसद्गनञ्चेति विकल्पयति सत्रे ॥ ७ ॥

अभिष्ववस्य द्वितीयेऽहनि भर्गो यश इति प्राग्विषुवतो
व्यत्यासं स्यातामिति गौतमः* ॥ ८ ॥

इह मशकः पठत्याभिष्वविके द्वितीयेऽहनि परितोषिञ्च तासु त-
मिति माधुकन्दसञ्च भर्गश्च यशो वेति तत् किमयं विनिवेशार्थं
विभाषितः अथैकत्र यद्वयमेव विकल्पयति सोऽयमाचार्यो विनिवेशं
विकल्पयति अभिष्ववस्य द्वितीयेऽहनि भर्गो यश इति प्राग्विषुवतो-
व्यत्यासं स्यातामिति ये प्राग्विषुवतोऽभिष्ववाः तेषु भर्गस्य यशसीति
द्वितीयेऽहनि व्यत्यासं स्यातामिति प्रथमे भर्गः द्वितीये यश इति ॥ ८ ॥

ऊर्द्धञ्च त्रिष्वभिष्ववेषु* ॥ ९ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

ऊर्ध्वं विषुवतः ये त्रयोऽभिप्लवाः तेषु च भर्गो यशो भर्ग इति ॥ ८ ॥

यशोभर्ग इति परेषु* ॥ १० ॥

तेषामण्डूङ्गं येऽभिप्लवाः उत्तरस्मिन् पक्षसि † तेषु यशो भर्ग इत्येवं व्यत्यासः स्यात् ॥ १० ॥

सकृद्विर्वा यशः पुरस्तात्तथोपरिष्ठाङ्गं इतरेष्वित्यप-
रम्* ॥ ११ ॥

अपरमन्यद्विधानं सकृद्विर्वा यशः पुरस्ताद्भवेत् तथोपरिष्ठाद्विषु-
वतः त्रिष्वभिप्लवेषु सकृद्विर्वा यशो भवेत् भर्ग इतरेषु अभिप्लवेषु
स्यात् ॥ ११ ॥

भर्गः पूर्वस्मिन् पक्षसि यश उत्तरस्मिन्नित्यपरम्* ॥ १२ ॥

अपरम् अन्यतृतीयं विधानं भर्गः पूर्वस्मिन् पक्षसि स्यात् यश
उत्तरस्मिन्निति अभिप्लवेष्विति प्रकृतम् ॥ १२ ॥

एताभ्यामुक्ते वीङ्गः शुद्धाशुद्धोये* ॥ १३ ॥

* द्रष्टव्यमप्येवम् ।

† पक्षसीत्यसंस्कृतः पाठः पक्षे इति साधुः किन्तु पक्षस्य पुस्तकेष्व
प्यनेकत्र सूत्रे वृत्तौ चैवं दर्शनात्तथैव रक्षितः ।

आभिष्वविक एवं चतुर्थेऽहनि पठति वोङ्कशुङ्काशुङ्कीयञ्चेति
तयोरप्येत एव विकल्याः स्युः ये भर्गयशसः ॥ १३ ॥

विषुवत ऊङ्ङं वोङ्कमेव स्यादिति धानञ्जप्यः* ॥ १४ ॥

विषुवत ऊङ्ङं येऽभिष्ववास्तेषु वोङ्कमेव स्यात् न शुङ्काशुङ्की-
यम् इत्येवं धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते एवशब्दोऽवधारणार्थः ॥ १४ ॥

पञ्चमे यदहर्ग्रामे गेयं सन्ततिः स्यान्मानवात्पूर्वञ्चाम्रं
स्यात्* ॥ १५ ॥

पञ्चमेऽभिष्ववे यस्मिन्नहनि ग्रामे गेयं सन्ततिः स्यात् तस्मि-
न्मानवात् पूर्वञ्चाम्रं स्यात् बृहत्याम् अजाम्यर्थेन उक्तमर्षासोम द्युम-
त्तम इति गायत्रञ्च य एवञ्चापत्यं सन्ततिः शाक्करवर्णन्तान्युत्तरे-
ष्विति ॥ १५ ॥

इषोवृधीयसमन्ते पृष्ठ्यानन्तर्ये षष्ठे* ॥ १६ ॥

एवं मशकः पठति आभिष्वविके षष्ठेऽहनि इन्द्रायेन्दो मरुत्वत
इति गायत्रञ्चाश्वसूक्तञ्च सप्तदिषोवृधीयं कुर्यात् मृज्यमानः
सुहृत्येत्यैडञ्चौचोरभ्रं त्रिनिधनञ्चाय्यास्यं सप्तत् समन्तं कुर्यात् सप्तत्
सप्तदित्युक्तेन वै स्पष्टं कतरस्मिन्नभिष्वव इति सोऽयमाचार्यः स्पष्टी-

* द्राक्षाद्यणोऽप्येवम् ।

करोति पृष्ठ्यानन्तर्ये षष्ठेऽहनि द्रषोदधीयञ्च समन्तञ्च द्रषोदधीय-
समन्ते यस्याभिप्लवस्यानन्तरः पृष्ठ्यः स्यात्तस्य षष्ठेऽहनि कुर्यात् अथ
षष्ठ्यहणं किमर्थमिति चेत् यदा षष्ठे विषये एव एते उक्ते उच्यते
आवृत्तस्याप्येतस्मिन् पक्षसि नियमार्थम् ॥ १६ ॥

पूर्वस्मिन् पक्षसि त्रिषु चतुर्थोऽभिप्लवो लुप्येत* ॥ १७ ॥

पूर्वस्मिन् पक्षसि षष्ठे मासि त्रीनभिप्लवान् पठति तत्र त्रिषु
कर्त्तव्येषु प्रथमो लुप्यताम् उतान्य इति संशयः सोऽयमाचार्य आह
त्रिषु कर्त्तव्येषु चतुर्थो लुप्येत शास्त्रवर्णनानिति ॥ १७ ॥

एत एवावृत्ताऊर्द्धं विषुवतोऽभिप्लवाः* ॥ १८ ॥

य एते पूर्वस्मिन् पक्षसि अभिप्लवा अनुक्रान्ताः एत एव सर्वे
उत्तरस्मिन् पक्षसि आवृत्ता भवेयुः उत्तमादुत्तमादारभेरन् नतु
प्रतिमासम् ॥ १८ ॥

तेषां प्रतिलोममहान्युपेयुः* ॥ १९ ॥

तेषामभिप्लवानाम् आवृत्तानां सताम् अहान्यपि प्रातिलोम्येन
कुर्युः षष्ठादङ्ग आरभ्य प्रातिलोम्येन यावत् प्रथमम् ॥ १९ ॥

पृष्ठ्यस्वरसाम्नाञ्च* ॥ २० ॥

---

* द्राष्टव्यमिति वाच्यम् ।

पृष्ठ्यश्च स्वरसामानश्च पृष्ठ्यस्वरसामानः तेषां पृष्ठ्यस्वरसामानां
उत्तरस्मिन् पक्षसि प्रातिलोम्येन अहान्युपेयुः ॥ २० ॥

दशरात्रसमीपे त्रिषु चतुर्णामावृत्तानां प्रथमो लुप्येतेति
धानञ्जय उत्तम इषोवृधीयसमन्ते स्यातामिति* ॥ २१ ॥

दशरात्रस्य सन्निकर्षे ये गोत्रायुषः पूर्वाह्नयोऽभिप्लवाः तेषु
चतुर्णामावृत्तानां यः प्रथमः स लुप्येत एवं धानञ्जयो मन्यते उत्तमे
चाभिप्लविके उत्तमे इषोवृधीयसमन्ते स्यातामिति ॥ २१ ॥

विपरीतमेतच्छाण्डिल्यायनस्य † ॥ २२ ॥

एतद्विधानं विपरीतं शाण्डिल्यायनस्य विपर्ययः प्रातिलोम्यं
उत्तमो लुप्येत प्रथम इषोवृधीयसमन्ते स्यातामिति ॥ २२ ॥

विषुवत्समीपे च † ॥ २३ ॥

विषुवत्समीपे च येऽभिप्लवास्त्रयस्तेषु चैवमेव शाण्डिल्याय-
नस्य ॥ २३ ॥

त्रिष्वभाव इषोवृधीयसमन्तयोः † ॥ २४ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

त्रिष्वभिज्ञेषु कर्त्तव्येषु अभावः अक्रिया दूषोदधीयसम-
न्तयोः ॥ २४ ॥

भावत्वाचार्याणां भावत्वाचार्याणाम्* ॥ २५ ॥

दूषोदधीयसमन्तयोः भावः आचार्याणां मतेन, तुशब्द अक्रि-
यापेक्षानिवृत्त्यर्थः ॥ २५ ॥

इति तृतीयस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

पृष्ठ्ये रथमतिवहेयुः पश्चात् प्राञ्चं दक्षिणतो वोदञ्चं
बहिर्वेदि रथन्तरस्य स्तोत्रे* ॥ १ ॥

अभिज्ञवे ये संशयास्ते निर्णेताः साम्प्रतं पृष्ठ्यस्य धर्मा विवक्षिताः
तद्विवक्षुराह पृष्ठ्ये रथमतिवहेयुरिति दूह ब्राह्मणं प्रजापतिर्वा एतां
गायत्रीं योनिमपश्यत् स आदीधीतास्माद्योनेः पृष्ठानि सृजा इति
स रथन्तरमसृजत तद्वयस्य घोषोऽन्वसृज्यतेत्येतदादि षष्ठां पृष्ठा-
नां रथन्तरादीनां घोषादयो धर्मा ज्योतिष्टोमप्रकरणे आन्नाताः
तेषाञ्च समुद्दितानामसम्भवः ज्योतिष्टोमे तैश्च धर्मैः प्रतिप्रयोगमवश्यं

* ब्राह्मयनीयेष्वेवम् ।

भवितव्यं ततः तत्प्रत्यनुष्ठेयाः यावता अनुब्राह्मणस्यान्तर्घोषाः पृष्ठ-
धर्माः तत्प्रत्यनुष्ठेया इति तेषां समुदितानां प्रयोगविषयोऽयं विधि-
स्तमाह पृष्ठ्ये रथमतिवहेयुरिति अत्रोच्यते, तत् किमिदं पृष्ठ्यग्रहणं
यावता अभिप्लवस्थानन्तरः पृष्ठ्य एव अभिप्लविकस्तु विधिरुक्तः त-
च्छेषो विधिरुच्यमानः आनन्तर्यादत्र पृष्ठ्यो भवत्येव वैरूपादीनाञ्चा-
सम्भवादभिप्लव इति उच्यते पृष्ठ्यग्रहणं क्रियते विशेषविध्यर्थं पृष्ठ्यानां
समस्तानां धर्मार्थं पृष्ठान्यस्मिन् सन्तीति पृष्ठ्यः एतद्दर्शयति यत्र
यत्र समुदितानि पृष्ठानि भवेयुः तत्र तत्र धर्मा भवेयुरिति यथा
विश्वजिति विश्वजिच्छिल्पोऽप्नोर्यामीति पृष्ठ्य इत्यधिकरणे सप्तमी
आधारोऽधिकरणं आध्रियते रथघोषादयो धर्मा रथमतिवहेयुः शीघ्रं
वहेयुः पश्चात्प्राञ्चन्देवयजनस्य पश्चात् प्राङ्मुखं वहेयुः दक्षिणतो
वा उदङ्मुखं अतिवहेयुः बहिर्वेदि वेदेर्बहिः रथन्तरस्य स्तोत्रे रथन्त-
रस्य साम्नः स्तोत्रे स्तुयमाने आस्तोत्रान्तात् ॥ १ ॥

बृहतो दुन्दुभिमाहन्यः* ॥ २ ॥

बृहतः स्तोत्रे स्तुयमाने दुन्दुभिमाहन्यः स्तनयिन्नुशब्दोऽनुकर्ष-
णार्थः नहि शक्यं स्तनयिन्नुशब्दं बलादुपपादयितुम् अतो दुन्दुभिं
वादयेयुः बहिर्वेदीति प्रकृतम् ॥ २ ॥

उपवाजयमाना वैरूपेण स्तुवीरन्नुपवाज्यमाना वा* ॥ ३ ॥

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

व्यजनेन इतरेतरम् उपवाजयमानाः सन्तः वैरूपेण सान्ना सुवी-
रन् अन्यैर्वोपवाज्यमानाः इतरेतरमेकेन व्यजनेन ॥ ३ ॥

वाचयित्वा यजमानं स्तुतमसीत्यनेन वातश्चावात्विति
तृचेनानुमन्त्रयेत्* ॥ ४ ॥

कतमस्यानुमन्त्रणं व्यजनस्य यो घोषवाहः ॥ ४ ॥

वैराजस्य स्तोत्र उपाकृत उपर्यनूरुसकलं निधाय तृणे
च तस्योपरि तिरश्चीमरणिं निधायाभ्यात् संप्रजननं कृत्वा
त्रिः प्रदक्षिणमभिमन्येद्गायत्रं कृन्दोऽनुप्रजायस्व त्रैष्टुभं जाग-
तमानुष्टुभं वैराजमिति गौतमः* ॥ ५ ॥

वैराजस्य सान्नः स्तोत्रे उपाकृते पुरस्ताज्जपं जपित्वा उरो-
रुपरिष्ठात् सकलम् आनुलोम्येन निधाय प्रस्थापयित्वा तृणे च तस्य
सकलस्योपरि तिरश्चीमरणिं स्थापयित्वा अभिमुखमात्मनः अग्नेः
प्रजननं कृत्वा येन प्रदेशेनाग्निः अवतार्यते तदुत्तरारण्या त्रिः प्रद-
क्षिणमभिमन्येत् गायत्रं कृन्दोऽनुप्रजायस्वेत्येतदादिना मन्त्रेण एवं
गौतम आचार्य आह ॥ ५ ॥

चतुर्भिरिति धानञ्जप्यः* ॥ ६ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

चतुर्भिश्चन्दोभिरिति धानञ्जय आचार्यो मन्यते गायत्रं
चन्दोऽनुप्रजायस्व त्रैष्टुभं जागतमानुष्टुभमिति ॥ ६ ॥

त्रिभिरिति शाण्डिल्यः* ॥ ७ ॥

त्रिभिश्चन्दोभिरिति शाण्डिल्य आचार्य आह, गायत्रं चन्दोऽ-
नुप्रजायस्व त्रैष्टुभं जागतमिति क्रियायाः सर्वत्रानुवचनम् ॥ ७ ॥

अरण्योः सन्धानमालभ्योपजिघ्रेत् तेजोऽसि तेजो मयि धे-
होति* ॥ ८ ॥

अरण्योः सन्धानमालभ्य सृष्ट्वा उपजिघ्रेत्तेजोऽसि तेजो मयि
धेहोत्यनेन मन्त्रेण, घ्रा गन्धोपादाने ॥ ८ ॥

मथ्यमाने स्तोमं युञ्ज्यात्* ॥ ९ ॥

मथ्यमानेऽग्नौ यथाविधानं स्तोमयोजनं कुर्यात् ॥ ९ ॥

जाते स्तुवोरन्* ॥ १० ॥

जातेऽग्नौ स्तुवोरन् अग्निघोषे ॥ १० ॥

वाचयित्वा यजमानं पुनरूर्जा निवर्त्तस्व पुनरग्न इषायुषा
पुननः पाह्यं हसः सह रथ्या निवर्त्तस्वाग्नेऽपिन्वस्व धारया

---

* द्राह्मण्यगोऽप्येवम् ।

विश्वप्सा विश्वतस्यरोत्यनुमन्त्याभिजुहुयात् तदुक्तं ब्राह्म-
णेन* ॥ ११ ॥

वाचयित्वा यजमानं सुतस्य सुतमसीति पुनरूर्जा निवर्त्तस्वेत्ये-
तदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण अग्निमनुमन्त्र्य प्राहरत्याहवनीये
आज्येनाभिजुहुयात् तदुक्तं ब्राह्मणेण प्रेद्धो अग्ने दोदिहि पुरो न
दूति विराजाभिजुहोतीति ॥ ११ ॥

स्वाहाकारेणोत्तराम्* ॥ १२ ॥

उत्तरामाहुतिं स्वाहाकारेण जुहुयात् आगत्योपरिष्ठा-
ज्जपः ॥ १२ ॥

अपः सावका उपनिधाय महानाम्नीभिः स्तुवीरन्* ॥ १३ ॥

अप इति कर्मणि द्वितीया सह अवकाभिः सावकाः अवकाः
सैवालाः ॥ १३ ॥

यो यः सामाङ्गं ब्रूयात् स उदघोषं जनयेत्* ॥ १४ ॥

यो यः स्वभक्तिं ब्रूयात् स उदघोषं कुर्यात् निधने तु
सर्वे ॥ १४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम्।

वाचयित्वा यजमानं ता निनयेदास्तावेऽनाधृष्टासि तान्त्वा
सोमोराजावनयाम पीता उपतिष्ठन्त आपोये शाक्करा ऋषभा
ये स्वराजस्ते अर्षन्तु ते वर्षन्तु ते कृण्वन्त्विषमूर्जं राय-
स्योषन्तद्विदेयेति* ॥ १५ ॥

वाचयित्वा यजमानं आपः अवकामिश्रा निनयेत् निक्षिपेत् आ-
स्तावे अनाधृष्टासोत्येतदादिना यजुषा यथासूत्रितेन आस्तावश्चा-
त्वाल्लदेशे प्रसिद्धः ॥ १५ ॥

समन्यायन्तीति वा † ॥ १६ ॥

समन्यायन्तीति एतयर्चा वा निनयेत् ॥ १६ ॥

समुद्रं वः प्रहिणोमीति वा † ॥ १७ ॥

समुद्रं वः प्रहिणोमीत्येतदादिना यजुषा वा निनयेत् ॥ १७ ॥

सर्वेर्व्या* ॥ १८ ॥

सर्वेर्व्या निनयनमन्त्रैः अनाधृष्टासोत्येतदादिभिः निनयेत् ॥ १८ ॥

अष्टीवतोरवका उपोद्देरन्* ॥ १९ ॥

* द्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्म्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

सर्वेर्षा अष्टौवतोरङ्गप्रदेशयोः स्थापयेयुः अष्टौवतोरिति जानु-
भ्यामुपरि ॥ १९ ॥

कृदिषि वर्षकामोऽध्यासयेदिति शाण्डिल्यः* ॥ २० ॥

कृदिषि क्वादनस्योपरि वर्षकामः निदध्यात् एवं शाण्डिल्य आ-
चार्य आह ॥ २० ॥

गोष्ठे पशुकामः* ॥ २१ ॥

अवका निदध्यात् ॥ २१ ॥

सभायां यशस्कामः* ॥ २२ ॥

यशस्कामः सभायामवका निदध्यात् ॥ २२ ॥

श्मशानेऽभिचरन्* ॥ २३ ॥

अभिचरन् अभिचारं कुर्वन् श्मशाने अवका निदध्यात् श्मं शरीरं
तद्यस्मिन् श्रेते तत् श्मशानम् ॥ २३ ॥

इति तृतीयस्य पञ्चमी कण्डिका ।

---

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

वारवन्तीयस्य स्तोत्रे धेनुः संवाशयेयुर्दक्षिणतः कृत्वो-
त्तरतो वत्सान्* ॥ १ ॥

उक्तं स रेवतीरसृजत तद्गवां घोषोऽन्वसृज्यतेति तासु रेवत्यः
पवमाने प्रयुज्यन्ते रथन्तरादीनां पञ्चानां पृष्ठानां पृष्ठस्थानेषु प्रयुज्य-
मानानां सन्निधौ रथव्यतिवर्त्तनादयो धर्माः प्रयुक्ताः तत्सन्निधित्वात्
धर्माणां किं सन्निधौ रेवतीनां पवमान एव क्रियते धर्माः अथ
पृष्ठस्थाने इत्यत्राह, वारवन्तीयस्य स्तोत्रे धेनुः संवाशयेयुरिति अपां
वा एष रसो यद्रेवत्यो रेवतीनां रसो यद्वारवन्तीयमिति रेवतीनां
वारवन्तीयं रसः सारमिति तद्वारवन्तीयमिति सन्निधौ प्रयुज्यमाना
रेवत्यः प्राप्नुवन्ति वारवन्तीयस्य साम्नः स्तोत्रे धेनुः संवासयेयुः कथं
संवासयेयुः देवयजनस्य दक्षिणे प्रदेशे कृत्वा गा उत्तरतो वत्सान्
कृत्वा ॥ १ ॥

पूर्वण सदः संसृज्य पश्चिमेनाग्नीध्रीयमुदीचीरत्यजेयुः* ॥२॥

समाप्ते स्तोत्रे सदसः पूर्वे प्रदेशे मिश्रयित्वा वत्सैः समाधाय
आग्नीध्रीयस्य पश्चिमे प्रदेशे उदीचीन्दिशं प्रति प्रस्थापयेयुः निष्काल-
येयुः इदमुद्गाढकर्म तत्संयोगात् रथप्रवर्त्तनादिधेन्वन्ताः पृष्ठधर्माः

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

सर्वत्र भवेयुः तेषामुपदिष्टत्वात् यस्य येन कर्मणा संयोगः सतद्रव्यं
लभते प्रतिस्तोत्रमुद्गात्रे एतत् दद्यात् ॥ २ ॥

वाचयित्वा यजमानं गोनामभिरनुमन्त्रयेत् हव्ये काम्ये
चन्द्रे ज्योत इडेरन्ते जुष्टे स्वनरि मयि वोरायः अयन्तामिडं
एह्यदित एहि जुष्टे जुष्टिन्ते गमेयमुपहृता उपह्वं वोशी-
येति* ॥ ३ ॥

वाचयित्वा यजमानमुद्गाता गाः गोनामभिरनुमन्त्रयेत् हव्ये
काम्ये इत्येतदादिभिर्यथासूत्रितैः अत्रोच्यते गोनामभिरिति कि-
मर्थं यदा सर्वाणि निर्दिष्टान्येव, उच्यते गोनामग्रहणं संव्यवहारार्थ-
मर्थम् अन्यत्रापि यत्र गोनामानोति ब्रूयात् तत्रैतान्येव प्राप्तव्यानि
यथा दक्षिणेऽस्याः कर्णे गोनामानि जपित्वेति यानि च प्रकरणान्वा-
तान्येव तानि च ॥ ३ ॥

सहर्षभा इति वा* ॥ ४ ॥

सहर्षभा इत्येतयर्चा वा उपमन्त्रयेत् ॥ ४ ॥

उभाभ्यां वा* ॥ ५ ॥

सहर्षभा हव्ये काम्ये इत्येतदादिना मन्त्रेण वानुमन्त्रयेत् ॥ ५ ॥

* द्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

अङ्गिष्वेदुपाकुर्युस्तानिनयेदास्तावे आपोहिष्ठीयाभिः* ॥६॥

यद्यङ्गिरूपाकरणं कुर्युरध्वर्यवः ता आपः निनयेदास्तावे आपो-
हिष्ठीयाभिः चग्मिः अङ्गिरूपाकरणस्य कः सम्बन्धः आपोवै रेवत्य
इति ॥ ६ ॥

षष्ठेऽहनि संस्थितेऽबज्जवादिनः स्युर्न चाधीयीरन्नोत्तर-
स्याङ्ग उपाकरणात् † ॥ ७ ॥

ब्राह्मणे च ऊज्जषी वा एतर्हि वाग्यदा षडहः सन्तिष्ठते न बज्जव-
देन्नान्यं पृक्केन्नान्यस्मै प्रब्रूयात् मधु वाग्ये घृतं वा यथोऊषोवहं प्रत्य-
नक्ति तथा तदिति एते संस्थाधर्माः श्रूयन्ते अत आह षष्ठेऽहनि
संस्थितेऽबज्जवादिनः स्युरिति षष्ठेऽहनि समाप्तेऽबज्जवादिनः स्युः
न चाधीयीरन् आ उत्तरस्याङ्ग उपाकरणात् उपाकरणं नाम प्रारम्भः
एतद्दर्शयति अन्येष्वहःसमाप्तिष्वध्ययनं कुर्वीतेति अथ षष्ठग्रहणं किमर्थ-
मिति उच्यते नियमार्थमेव यदा षडहः सन्तिष्ठतइति तदा वृत्तस्य
प्रथमेऽहनि संस्थानं तत्र संस्थाधर्माः प्राप्नुवन्ति सोऽयमाचार्यः षष्ठ-
ग्रहणं करोति कथं आवृत्तेऽप्येतस्मिन् स्युरिति एतदावृत्तेरूपं य इह
उपक्रमधर्मास्ते आवृत्तेः संस्थाधर्माः ये तत्र संस्थाधर्मास्ते इह उप-
क्रमधर्मा इति ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

सर्पिर्मधुभ्यामृत्विजोभोजयेदह्नीनेषु* ॥ ८ ॥

सर्पिषा मध्वा च यजमानः ऋत्विजो भोजयेदह्नीनेषु सर्पिरिति
घतस्य पर्यायः ॥ ८ ॥

अन्यतरेण वा* ॥ ९ ॥

सर्पिषा मध्वा वा एकेन भोजयेत् ॥ ९ ॥

सर्पिषैव तृतीयसवने सत्रेषु † ॥ १० ॥

सर्पिषैव तृतीयसवने भोजनं सत्रिणाम् एवशब्दो मधु निवर्त्तयति
अथ तृतीयसवनग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते षष्ठेऽहनि संस्थिते
एतेनोक्तं तत् सत्रेषु यदेव तार्त्तीयसवनीकभोजनमुपदिष्टम् तदेव
सर्पिषा स्यात् तत् संस्थितेऽहनि भोजनमस्तु सत्रिणां न अनुसवनन्तु
सत्रेऽस्त्विति तद्यथाकाम्यादेवेति ॥ १० ॥

एतस्यान्यतरस्मिंस्त्यहेति ग्राह्याणां भक्षयेयुः सुत्वा
पृष्ठेन † ॥ ११ ॥

एतस्य पृष्ठस्य षडहस्य अन्यतरस्मिंस्त्यहे अतिग्राह्याणां भक्षयेयुः
अतिग्राह्या गृहाः अतिरिक्ताः प्रकृतेभ्यो गृह्यन्ते इत्यतिग्राह्या यस्मिं-
स्त्यहे गृह्येरन् तस्मिंस्तेषां भक्षयेयुः, कस्मिन् काले सुत्वा पृष्ठेन ॥११॥

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

विषुवद्गतयोश्च* ॥ १२ ॥

विषुवद्गतयोश्च अतिग्राह्याणां भक्षयेयुः ॥ १२ ॥

त्रिष्टुपच्छन्दसा † ॥ १३ ॥

त्रिष्टुपच्छन्दसा मन्त्रेण भक्षयेयुः ॥ १३ ॥

पूर्वं चमसेभ्यः † ॥ १४ ॥

पूर्वं सर्वचमसेभ्यो भक्षयेयुः ॥ १४ ॥

अन्यत्र चैतस्मिन् काले यानाद्धरेयुः* ॥ १५ ॥

अन्यत्र च अन्ययज्ञेषु च एतस्मिन् काले यान् ग्रहान् भक्षाना-
द्धरेयुस्तेषां त्रिष्टुपच्छन्दसा पूर्वं चमसेभ्यो भक्षयेयुः ॥ १५ ॥

सह धर्मैः सर्वत्र पृष्ठ्यः स्यात्* ॥ १६ ॥

एते पृष्ठ्यस्य धर्मा गवामयनप्रकरण आस्ताताः एते यत्र यत्र
पृष्ठाः प्रयुज्यन्ते तत्र तत्र स्युर्न केवलं गवामयने ॥ १६ ॥

दशमव्रते च* ॥ १७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

दशमञ्चाहव्रतञ्च यत्र यत्र क्रियेतां तत्र तत्र सहधर्मैः ॥ १७ ॥

आभीवर्त्तस्तोत्रीयानाभिः पृष्ठे संशयेद्ब्राह्म-
णाच्छंसिना कालेयर्चोऽच्छावाकेन सर्वत्र यदा पवमाने स्या-
ताम्* ॥ १८ ॥

ये आभीवर्त्तस्तोत्रीयाः आभिः पृष्ठे तान् सर्वत्र पृष्ठे संशयेत्
ब्राह्मणाच्छंसिना यदाभिवर्त्तपवमाने स्यात् कालेयस्यर्चः अच्चा-
वाकेन संशयेत् यदा तत् पवमाने स्यात् न केवलं पृष्ठे कालेयस्य
अन्यत्रापि यदा कालेयं पवमाने स्यात् तत्राप्येतस्य स्तोत्रीयं संशये-
द्च्छावाकेन यथा विश्वजितीति ॥ १८ ॥

सर्वत्रेन्द्रक्रतुं ब्राह्मणाच्छंसिनोऽङ्गं विषुवतः प्रागति-
रात्रात्* ॥ १९ ॥

ऊर्ध्वं विषुवतः यान्यहानि तेषु सर्वेऽप्येन्द्रक्रतुं ब्राह्मणाच्छंसि-
नः संशयेत् प्रागतिरात्रात् उदयनीयम् अतिरात्रं वर्जयित्वा सर्वशब्दे
निरवशेषवाची ॥ १९ ॥

विश्वजिति वै राजे धर्मान् कुर्यात्* ॥ २० ॥

उक्तं यत्र यत्र समुदितानि पृष्ठानि प्रयुज्येरन् तत्र तत्र एषां

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

रथव्यतिवर्जमानादयो धर्माः स्युरिति तदिह सर्वपृष्ठविश्वजित्
तस्मिन् विश्वजिति रथन्तरादीनां सर्वेषां पृष्ठ्यादीनां वैराजेऽधिकरणे
धर्मान् कुर्यात् एतद्धि धर्माणां स्थानं हेतापि सर्वेषां तस्मिन्नेव
योनोः संशति ॥ २० ॥

इतरेष्वपि पृष्ठेष्वित्याचार्यमतिः* ॥ २१ ॥

इतरेष्वपि पृष्ठेषु धर्मान् कुर्यात् एषा आचार्याणां मतिः सन्नि-
कृष्टन्यायत्वाद्भूर्माणाम् इतरेषु त्रिषु पृष्ठेषु महानाग्नीवैरूपरेवतीषु
स्वधर्माः स्युः बृहद्रथन्तरवैराजानां वैराजा धर्माः स्युरिति ॥ २१ ॥

सप्तमेऽहन्यग्नेरर्कोऽध्यर्द्धेऽङ्गं सोमसाम मौक्षस्य पूर्व-
योः* ॥ २२ ॥

इह ब्राह्मणे अष्टमनवमयोरङ्गोः स्वाग्निरामर्कदीर्घतमसोऽर्को-
वाह्नातौ अग्नेरर्कोऽन्तरितः तमग्नेरर्कं सप्तमेऽहनि कल्पयत्याचार्यः
सप्तमेऽहन्यग्नेरर्कोऽध्यर्द्धेऽङ्गं सोमसाम मौक्षस्य पूर्वयोरिति यस्ते मदी-
वरेण्य इति गायत्रं त्वचे कृत्वा एतस्मिन्नेव सामत्वचः स्यात् अग्ने-
रर्कोऽध्यर्द्धेऽङ्गं सोमसाम मौक्षमिति ॥ २२ ॥

मौक्षसोमसामनो गायत्रस्योत्तरयोरग्नेरर्कस्तिष्ठति
वा* ॥ २३ ॥

* ब्राह्मणायनोऽप्येवम् ।

अथवा गायत्रमेकर्चे कृत्वा तस्योत्तरयोर्मौचसामसामनी कृत्वा
तस्मिन्नेव त्वचे अग्नेरर्कस्त्रिष्टुप् कुर्यात् अरण्ये गेयमिदमपवित्र-
मिति ॥ २३ ॥

साकमश्वेडानां संचारौ व्यतिहरन्त्येके* ॥ २४ ॥

साकमश्वस्य इडानां संचारस्य च अष्टमनवमयोरङ्गोर्यतिहार-
मेके आचार्याः कुर्वन्ति आष्टमिकी इडा विभक्तिर्नवमेऽहनि कृत्वा
अष्टम एव कल्पयति इडा संचारोऽष्टमस्य विभक्तिर्नवमेऽहनि क्रियत
इति व्यतिहारो नाम अन्योऽन्यस्थानोपादानं इडानां संचारौ साक-
मश्वस्य स्थाने कुर्वन्ति साकमश्वमिडानां संचारस्येति ॥ २४ ॥

सुरूपक्रौञ्चे एकर्चयोरेके* ॥ २५ ॥

अष्टमेऽहनि सुरूपं गायत्र्यद्वयस्यमान्नातं क्रौञ्चं चानुष्टुभि
उष्णिक्कुभावेकर्चौ कृतौ तदेके आचार्या लिङ्गं दृष्ट्वा विकल्पयन्ति
प्राणाग्निश्चर्महीनामिति प्राणवत्यो भवन्तीति अस्य च बज्रवचनस्य
उष्णिक्कुभोरेकर्चि क्रियानर्थक्यं तदेके उष्णिक्कुभौ त्वयोः
कुर्वन्ति उष्णिक्कुभोस्तृचैकर्चत्वमन्यथा तेनेति सुरूपक्रौञ्चे एक-
र्चयोः ॥ २५ ॥

नवमस्य ज्योतिष्टोमः पर्यासः † ॥ २६ ॥

* द्रष्टव्योऽप्येवम् ।

† द्रष्टव्येन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

नवमेऽहनि बह्विष्यवमाने एवं ब्राह्मणं पठति सवा उत्तमः षडृचो भवतीत्युक्त्वाह त्वच उत्तमो भवतीति न च तस्यानन्तरस्तृचोऽस्ति षडृचः तस्यानन्तरः नचावच्छेदं कृत्वा कल्पना युक्ता ऋते वचनात् सोऽयमाचार्यः प्राकृतं पर्यासं विधित्सुराह नवमस्य ज्योतिष्टोमः पर्यास इति अनादिशे प्रकृतिप्रत्ययात् ॥ २६ ॥

साप्तमिक इत्येके* ॥ २७ ॥

एके आचार्याः साप्तमिकः पर्यासः स्यादित्येवमाहुः कस्मात् सप्रभृतित्वात् उक्तं सप्रभृतयो भवन्तीति ताः श्वसनादयः ॥ २७ ॥

तस्य बृहत्यामरण्ये गेयानि त्वेषु पृष्ठ्यञ्च † ॥ २८ ॥

तस्य ग्रहणं यदि ज्योतिष्टोमः पर्यासः यदि साप्तमिकः तस्य बृहत्यामेकादशसामानि पठितानि तेषां त्वचैकर्चत्वक्लृप्तिः कल्पयति यान्यरन्ये गेयानि तानि त्वेषु स्युः पृष्ठ्यञ्च अन्याऽन्येकर्चेषु ॥ २८ ॥

वासिष्ठमध्यास्यायाम् † ॥ २९ ॥

तत् किमिदमारभ्यते अनुप्राप्तमेव वासिष्ठमध्यास्यायाम् आचार्यैरपि प्रकरणेऽध्यास्यायामेव गीतम् उच्यते नियमार्थमारभ्यते वक्ष्यते सप्तैव त्वेषु यैरजामीत्यपरमिति न तत् कल्पे वासिष्ठं स्यात् अध्यास्याविषयमेव वासिष्ठमिति ॥ २९ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

वैयश्वं प्राग्भर्गादाभीश्वं यशसः* ॥ ३० ॥

पाठक्रमं विकल्पयति अजाम्यर्थेन वैयश्वं प्राग्भर्गाद्भवेत् अभी-
श्वं यशसः प्रागिति वर्त्तते ॥ ३० ॥

सप्तैव त्वेषु यैरजामीत्यपरम्* ॥ ३१ ॥

अपरः कल्पः बृहत्यां सप्तैव त्वेषु स्युः यैः क्रियमाणैर्जामि न
भवति एतदपरं आचार्यमतं प्रथमः कल्पो यथान्नातानां क्रिया-
शेषे विकल्पः ॥ ३१ ॥

दीर्घतमसोऽर्कोऽन्त्यः सामराजं वा* ॥ ३२ ॥

अन्ते दीर्घतमसोऽर्कः सामराजश्च तयोश्च द्वयोरेकस्मिन् सम्भवो
नास्ति तस्माद् विकल्पः स्यात् एकार्थत्वात् ॥ ३२ ॥

पृष्ठस्योत्तरयो दीर्घतमसोऽर्को माण्डवच्चैडः साम-
राजेऽन्त्ये* ॥ ३३ ॥

यदा तावत् दीर्घतमसोऽर्कोऽन्त्यः स्यात् तदा सामराजस्याभाव
एव यदा पुनः सामराजमन्त्यं स्यात् तदा पृष्ठस्योत्तरयोः स्तोत्रीययोः
दीर्घतमसोऽर्कः स्यात् माण्डवं चैडं दीर्घतमसोऽर्कः अर्कोऽनुग्रहार्थः
माण्डवं स्तोमपूर्णार्थम् ॥ ३३ ॥

इति तृतीयस्य षष्ठी कण्डिका ।

* ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

दशमस्य बहिष्यवमानं द्वितीयप्रभृतीनां पञ्चानामङ्ग-
मनुरूपाः प्रथमाच्च बहिष्यवमानं तन्नवर्चम्* ॥ १ ॥

दशानां पूरणः दशमः दशमस्येति सम्बन्धलक्षणा षष्ठो बहि-
ष्यवमानमिति स्तोत्रोपदेशः द्वितीयप्रभृतीनामिति निदध्युपदेशः
प्रभृतिशब्दः आद्याभिधायी पञ्चानामिति संख्या अङ्गमिति अह-
निर्देशः अनुरूपा इति बहिष्यवमानं तन्नवर्चं नवर्चमिति संज्ञा
बहिष्यवमानस्य आद्यद्वितीयान्यास्तृचः प्रतिपदनुरूपपर्यासः प्रथमा-
च्चाङ्गः बहिष्यवमानन्तन्नवर्चं नवर्चमिति संज्ञा एतदशमस्याङ्गो बहि-
ष्यवमानम् अत्रोच्यते यदा तावदेव बहिष्यवमानं दशमिकं क्लृप्त-
मेव सर्वं ब्राह्मणे पञ्चानामङ्गामनूरूपैः प्रत्यवयन्ति नवर्चो भवन्ति
या एवामूः प्रयच्छन् या आवदधातीति च सम्बन्धोऽस्य दर्शितः
प्राथमिकस्य नवर्चस्य वारुण्येका भवति आदित्येका भवतीति च
लिङ्गचेदना तत् किमिदं सिद्धे सति पुनरारभ्यते दशमस्य बहिष्यव-
मानमिति उच्यते, आचार्यस्येयं प्रवृत्तिः यत्र हि कालो वा
विशेषो वा कश्चिद्विवक्षितो भवति तत्र सिद्धस्यापि सतो विधिः पुन-
रूपादानं करोति यथा एकत्रिके सद्यः सर्वं कुर्युरेकदीक्षस्त्युपसत्क
इति गौतमस्तस्य गायत्रपार्श्वमार्भवो या रुचेति पुरोजित्यमिति
शाण्डिल्य इति एतद् विवक्षुः सिद्धमिदं गायत्रपार्श्वं पुनरामनति

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

एवमिह विधिशेषं विवक्षुः सिद्धोपादानं करोति कः पुनर्विधिः
 शिष्यते यो वक्तव्यः उच्यते, ब्राह्मणं पञ्चानामङ्गामनुरूपैः प्रत्यवय-
 न्तीति तथा वक्तव्यम् एतदर्थं सिद्धमपि सन्तं पुनराददते उच्यते
 यद्येवं सिद्धेऽपि सति पुनराददते दशमग्रहणं तावन्न कर्त्तव्यं कस्मात्
 नावमिकं विधानमुक्तं शेषोऽपि विधिरुच्यमानः संख्यानात् दश-
 मादन्यत्र क्व भवेत् तस्माद्दशमग्रहणं शक्यमवक्तुं बहिष्पवमानग्रहणं
 शक्यमेव वक्तुं बहिष्पवमानस्य ग्रहणस्य किं कारणं तच्छक्यत्वात् तत्
 विवक्तव्यम् अत्र हेतुराज्यादारभ्य सुसमिद्धो न आवहेत्येतस्माद्दाश-
 मिकानि स्तोत्राणि प्रत्यक्षशिष्टानि तस्मात् कारणं न वक्तव्यं द्वितीय-
 प्रभृतीनामित्येतदप्यनारब्धमेव यस्माद्वितीयप्रभृतिव्यहःसु बहि-
 ष्यवमानद्वितीयास्तृचस्तृषामनुरूपा इति संज्ञा पवस्वेन्दोवृषासुत
 इत्येतदादीनां अङ्गामनुरूपा इत्येतच्च न वक्तव्यं कस्मात् उक्तं पञ्चा-
 नामङ्गामनुरूपैः प्रत्यवयन्तीति प्रथमाच्च बहिष्पवमानन्तन्नवर्च-
 मित्येतदपि न वक्तव्यं कस्मात् उक्तं नवर्चा भवतीति या एवामूः
 प्रयच्छन् या अवदधाति ता एता उदस्यतीति प्राथमिकेनैव
 बहिष्पवमानेन सम्बन्धं दर्शयति तस्मात् सर्वमेव सूत्रं नारब्धव्यम्
 आरम्भे वा प्रयोजनं वक्तव्यम् अत्रोच्यते, यदुक्तं नारब्धमित्यारब्धव्य-
 मिति ब्रूमः शेषविध्यर्थं यत्तावदुच्यते दशमग्रहणं न कर्त्तव्यमिति
 अत्र ब्रूमः कर्त्तव्यमेव कन्दोमा इति पठति अभ्यसङ्गः पञ्चाहस्य-
 त्वारः कन्दोमा विश्वजिदतिरात्र इति तत्रेदं संख्यानतो नवमं तत्रायं
 संशयः किमत्र दाशमिकं बहिष्पवमानं भवत्यत उत्पत्तिकत्वात्
 नावमिकं माभूदिति यावता निदानकारेणापि विचारितं कथं

दशमधर्मा मानसमिति कर्त्तव्या इत्येके तच्चाहर्जायत इति अकर्त्तव्य इत्यपरमदशमञ्च लुप्तञ्च दशरात्र इति सोऽयमाचार्योऽनियमार्थं दशमग्रहणं करोति कथं अदशमेऽप्येतस्मिन् बहिष्पवमानं स्यादिति, अथ यदुक्तं बहिष्पवमानग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यत्र ब्रूमः बहिष्पवमानग्रहणं क्रियते नियमार्थं कथं एतस्मिन्नहनि न कदाचिदन्यं बहिष्पवमानं स्यादिति कुतः पुनराशङ्का यथान्यं बहिष्पवमानं स्यादिति उच्यते, मशकः पठति द्वादशाहविचारेषु अपि वा प्रतिपदावेवान्योन्यस्याः स्थानं व्यतिहरेदिति न कदाचिदपि बहिष्पवमानस्य विकारः स्यात् दशमेऽहनोति, अथ यदुक्तं द्वितीयप्रभृतोनामिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अन्योन्यस्य स्थानं द्वितीयप्रभृतोनामेव स्युः, अथ यदुक्तं पञ्चानामित्यत्र ब्रूमः अविद्यमानेष्वपि पञ्चानामेव कुर्युः यथा कन्दो भवति दशरात्रे, अथ यदुक्तमङ्गामिति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अहर्षत्यासोऽप्यानुपूर्व्येण स्यात्, अथ यदुक्तमनुरूपा इति न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अनुरूपग्रहणं साप्तमिकप्रतिषेधार्थं कथं समूहिते द्वादशाहे एता अनुरूपा न स्युरिति येषामेवानुरूपा संज्ञा ता एवेति, अथ यदुक्तं प्रथमाच्च बहिष्पवमानं तन्नवर्चमित्येतदपि न वक्तव्यमित्यत्र ब्रूमः अवच्छिन्नबहिष्पवमानं क्लृप्तं कन्दोमा मति दशरात्रे तन्माभूदिति तस्मात् सूत्रमारब्धव्यम् ॥ १ ॥

अनुरूपेषु तच्चा प्रतिलोमा ऋचो नवर्च इति गौतमः* ॥२॥

* द्राष्टव्यायशोऽप्येवम् ।

उक्तं पञ्चानामङ्गामनुरूपैः प्रत्यवयन्ति यथाभ्यारुह्य प्रत्यवरो-
हेत्तथा तदिति तत्प्रत्यवरोहणं किं चक्षुःप्रातिलोम्येन अथवा त्वचः
प्रातिलोम्येनेति उच्यते अनुरूपेषु त्वचा प्रतिलोमा चक्षुः नवर्चे षाष्टि-
कादनुरूपादारभ्य प्रातिलोम्येन तावद्यावद्वितीयक इति तैः प्रत्य-
वरोहः न चक्षुःमपि असृक्षत प्रव्राजिनः पवमानस्य विश्ववित्पव-
मानो अजीजत्तदेते असृग्रमिन्दवः पवस्वेन्दोदृषासुत इत्येष कर्म-
क्रमः तत चक्षुः प्रतिलोमाः स्युः उपास्मै गायतानर इत्यत आरभ्य
यावदस्य प्रज्ञामनुद्युतमिति एवं प्रत्यवरोहणं गौतम आचार्यो
मन्यते ॥ २ ॥

सर्वत्र त्वचा इति धानञ्जयः* ॥ ३ ॥

सर्वत्र सर्वस्मिन् बहिष्पवमाने त्वचा प्रातिलोम्येन धानञ्जय आ-
चार्यो मन्यते अनुरूपाणां यथोक्तं नवर्चे तु उपशिक्षाय तस्युष एष
प्रज्ञेन जन्मनास्य प्रज्ञामनुद्युतमित्येवन्तृचः प्रातिलोम्यम् ॥ ३ ॥

यथाधीतं नवर्चमिति शाण्डिल्यायनः* ॥ ४ ॥

अनुरूपाणां यथोक्तमेव प्रातिलोम्यं नवर्चे तु यथाधीतमेवेति
एवं शाण्डिल्यायन आचार्यो मन्यते ॥ ४ ॥

सर्वत्रर्चः प्रतिलोमा इति शाण्डिल्यः* ॥ ५ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

सर्वत्रानुरूपेषु नवर्चेष्टृचः प्रतिलोमाः स्युरित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते, द्वितीयकादनुरूपादारभ्य यावत् षाष्टिक इति एते ऋक्प्रतिलोमाः स्युः अन्यथा हि यदि षाष्टिकादारभ्येन एवमुभय-
प्रातिलोम्यं स्यात् ऋक् प्रातिलोम्यन्तृचप्रातिलोम्यञ्च नवर्चे तु सर्व-
मृक्प्रतिलोममेव स्यात् उपासौ गायतानर इत्यत आरभ्य याव-
दस्य प्रवेति ॥ ५ ॥

अप्रतिभामेतस्मिन्नहन्यनुष्टुम्मात्रां कृत्वाचक्षीरन्* ॥ ६ ॥

अप्रतिभां न प्रतिभाम् अनवस्थानमित्यर्थः यदेतस्मिन्नहनि
प्रतिभायाः स्तोत्राङ्गं किञ्चित्तदनुष्टुम्मात्रां कृत्वाचक्षीरन् उक्तं याव-
त्यनुष्टुप्तावतीं वाचं सम्पाद्य विब्रूयुरिति अथ मात्राग्रहणं किमर्थ-
मिति उच्यते ऋक्न्यायनाद्रियेन द्वात्रिंशन्मात्रां कृत्वाचक्षीरन् ॥ ६ ॥

ज्यायसि कन्दसि लुम्पेयुरक्षराणि कनोयस्यभ्यस्येयुः † ॥ ७ ॥

ज्यायस्त्वं नाम वृद्धिः कनोयस्त्वं ह्रासः ज्यायसि कन्दस्याख्या-
तये अनुष्टुम्मात्रां कृत्वा अधिकान्यक्षराणि लुम्पेयुः कनोयसी अभ्य-
स्येयुः के येषामुद्गाढृणामिदं कर्म उपदिष्टम् ॥ ७ ॥

अग्निष्टोमसाम्ना स्तुत्वा प्राक् पत्नीसंयाजेभ्योयदेभिः प्र-
स्तुते परार्थं व्रजितं स्यात्तद्गत्वा प्रत्याव्रज्य मनसानुत्साहे

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

ऊतेषु पत्नीसंयाजेषु गार्हपत्य उद्गाता जुहुयादुपसृजन्वरूपं
मात्रे मातरं धरुणोधयन् रायव्योषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्-
स्वार्चेति पूर्वम्* ॥ ८ ॥

अग्निष्टोमसाम्ना सुत्वा प्राक् पत्नीसंयाजेभ्यः यदेभिरुद्गातृभिः
प्रस्तुते सोमे प्रसवादारभ्य सर्वैर्दूरङ्गतं स्यात् तद्गत्वा प्रत्याव्रज्य मन-
सानुत्साहे यद्युत्साहे न स्यात् गमनागमने मनसा गमनागमने
कृत्वा ऊतेषु पत्नीसंयाजेषु गार्हपत्य उद्गाता जुहुयात् उपसृजन्वरूपं
मात्र एतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण उद्गातृग्रहणं न सर्वे एव ॥ ८ ॥

स्वाहाकारेणोत्तराम्* ॥ ९ ॥

उत्तरामाहुतिं स्वाहाकारेण जुहुयात् ॥ ९ ॥

आहवनीयं गत्वा पश्चात्तिष्ठन्तोऽयं सहेहा इति त्रिरु-
द्गाता गायेत् निधनमितरावनूपेयाताम् † ॥ १० ॥

गार्हपत्ये उद्गाता ऊत्वा अध्वर्युणा सम्प्रेषिते आहवनीये गत्वा तस्य
पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन्तो यद्वक्ष्यते तत् कुर्युः किं पुनस्तत् अयं सहेहा
इत्येतत्साम त्रिरुद्गाता गायेत् निधनमितरौ प्रस्तोतृप्रतिहर्त्तारौ

* ब्राह्मयज्ञेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मयज्ञेनानेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

उद्गातारमुपयन्तं अनुपेयातां गानग्रहणं उक्तमतिहृन्दसाहवनीयमुप-
तिष्ठन्त इति च्छेत्ता माभूदिति ॥ १० ॥

यजमानसञ्चरेण गत्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रविशेयुः* ॥ ११ ॥

यजमानस्य यः सञ्चरस्तेन गत्वा नोद्गातसञ्चरेण पूर्वया द्वारा
सदः प्रविशेयुः ॥ ११ ॥

इति तृतीयस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

यदा अध्वर्युरूपाकुर्यादथ मानसेन स्तुवीरन् नायं गौः
पृश्निरक्रमीदिति गायत्रेण पृथक् स्तोत्रीयाभ्यो द्विकारं
त्रिकेन स्तोमेनास्तोमयोगा यजमानवाचनेन † ॥ १ ॥

यस्मिन् काले अध्वर्युरूपाकरणं करोति अथानन्तरं मानसेन
स्तोत्रेण स्तुवीरन् मनसा क्रियत इति मानसम् उक्तं मनसोपावर्त्त-
यत्येतदादि अयङ्गौः पृश्निरक्रमीदित्येतस्मिंस्तृचे गायत्रेण साक्षा
उक्तं सार्वराज्ञा च्छग्मिः स्तुवन्तीति एता सार्वराज्ञ्यः पृथक् स्तोत्रो-

* द्राक्षायणे विशेषोऽस्ति ।

† द्राक्षायणेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् ।

याभ्यो हिङ्कारं पृथक् नानेत्यर्थः स्तोत्रीयाभ्यो हिङ्कारं कुर्युः त्रिकेण
स्तोमेन उक्तं पराचीभिः सुवन्तीति एवं पराक्कम् अस्तोमयोगा यज-
मानवाचनेन नात्र स्तोमयोजनं स्यात् न च यजमानवाचनम् ॥ १ ॥

प्रतिहारबेलायां प्रतिहर्त्तापान्यात्* ॥ २ ॥

प्रतिहारदेशकाले प्रतिहर्त्ता अपान्यात् उक्तं तस्माद्वयं प्राणेन
करोति प्राणिति चापानिति च तदपानसंज्ञकवायुरन्तः प्रवेशयेत् ॥२॥

उत्तमां प्रस्तुत्यैषेति होतारमीचेत्* ॥ ३ ॥

उत्तमां स्तोत्रीयां प्रस्तुत्यैषेत्यनेन होतारमीचेत् ॥ ३ ॥

सर्वमेतस्मिन् स्तोत्रे मनसा कुर्युः* ॥ ४ ॥

समीक्षणेन विज्ञापयन्तः* ॥ ५ ॥

यत्किञ्चिदस्मिन् स्तोत्रे पुरस्ताज्जपादि तत्सर्वं मानसं कुर्युः समी-
क्षणेन विज्ञापयन्तः ब्रह्मं स्तोष्यामः प्रशास्तरित्यतः आरभ्य समीक्षण-
मात्रेण विज्ञापनं कुर्वन्तः सर्वप्रेषेषु प्रज्ञापनं मनसैव स्यादिति ॥४॥५॥

यमध्वर्युर्भक्षं प्रयच्छन् मन्येत तस्य मनसोपहृत्य कस्त्वा
कं भक्षयामीति भक्षयेयुः* ॥ ६ ॥

* ब्राह्मयनोप्येवम् ।

यमध्वर्युर्भक्षं प्रयच्छन्मन्येत यदि ग्रहं यदि चमसं तस्य मनसोपहृत्य
कस्त्वा कं भक्षयामीति भक्षयेयुः मनसैव उक्तं ग्रहं वा गृहीत्वा चमसं
वेत्नीय स्तोत्रमुपावर्त्तयतीति न भक्षं स्तोत्रेण सम्बध्यतेऽतः पुन-
र्मनसेत्याह ॥ ६ ॥

ब्रह्मोद्यं वदन्तीति गायत्रीं त्रिर्ब्रूयुरिति धानञ्जप्यः* ॥७॥

उक्तं ब्रह्मोद्यं वदन्ति ब्रह्मवर्चस एव प्रतितिष्ठन्तीति किं पुनर्ब्रह्मोद्य-
मिति उच्यते गायत्रीं त्रिर्ब्रूयुरिति धानञ्जप्य इति गायत्र्यास्त्रिर्वचनं
ब्रह्मोद्यं सा च गायत्री परिभाषिता तं स आप्याययेदभिमृश्याप्याय-
सेत्युक्त्वाह सर्वे वैतया गायत्र्येति ॥ ७ ॥

चतुर्होतारमभिप्रेत्येतदिति गौतमः † ॥ ८ ॥

चतुर्होतारं ब्रह्मोद्यमभिप्रेत्य एतद्ब्राह्मणम् इति गौतम आचार्यो
मन्यते ॥ ८ ॥

यथाश्वत्रिरात्र इति शाण्डिल्यः † ॥ ९ ॥

खाद्याकृतिभिश्च चते पूर्वेण सद उपविश्य ब्रह्मोद्यं वदेयुरिति
एतद्ब्रह्मोद्यमिहापि स्यादिति शाण्डिल्य आह ॥ ९ ॥

एतस्यां वेलायां वरान् वृणोरन् मनसा यानिच्छेयुः † ॥१०॥

* ब्राह्मयज्ञेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

एतस्यां वेलायां वरान् वृणीरन्मनसा यो यस्येक्षितः स तं वरं
वृणीते ॥ १० ॥

उत्तरत उद्गातौदुम्बरीं गृह्णीयात् पश्चात् प्रतिहर्त्ता
दक्षिणतो ब्रह्मा पुरस्तादितरे सर्वे* ॥ ११ ॥

उत्तरे प्रदेशेऽवस्थित उद्गाता औदुम्बरीं गृह्णीयात् अन्वारभेत्
पश्चात्प्रतिहर्त्ता पश्चिमे प्रदेशे चावस्थितः प्रतिहर्त्ता अन्वारभेत् दक्षि-
णतो ब्रह्मा अन्वारभेत् पूर्वप्रदेशेऽवस्थिता इतरे सर्वे अन्वारभेरन् ॥ ११ ॥

अथ जपेयुरिह धृतिरिह स्वधृतिरिह रन्ति रिह रमध्वं,
मयि धृतिर्मयि स्वधृतिर्मयि रमो मयि रमध्वमिति वा* ॥ १२ ॥

अथशब्द आनन्तर्ये अन्वारभ्यायानन्तरं जपेयुः इह धृतिरित्ये-
तदादि यथासूचितं मन्त्रं मयि धृतिरित्येतदादि वा ॥ १२ ॥

उभौ वा* ॥ १३ ॥

उभौ वा मन्त्रौ जपेयुः ॥ १३ ॥

वाग्यता अपिधाय द्वारे आसीरन्नानक्षत्रप्रवचनात्* ॥ १४ ॥

एवं जपित्वानन्तरं वाग्यता वाचं यमयित्वा अपिधाय द्वारे

---

* ब्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

आसीरन् आकुतः कालात् आ नक्षत्रप्रवचनात् यावन्नक्षत्रं प्रोक्त-
मिति उक्तं वाचं यच्छन्ति दुग्धानीव वै तर्हि कृन्दांसि यातयामा-
न्यन्तगतानि तान्येव तद्रसेनाप्याययन्त्यथोऽश्वस्तनामेवाभिसन्तव-
न्तीति ॥ १४ ॥

प्रोक्ते नक्षत्रे पूर्वया द्वारा निष्क्रम्य सुब्रह्मण्याप्रणवैर्वाचं
विमृजेरन्निति धानञ्जप्यः* ॥ १५ ॥

उक्तम् आसीरन् आनक्षत्रप्रवचनादिति ततोऽन्येन प्रोक्ते नक्षत्रे
पूर्वया द्वारा सदसो निष्क्रम्य सुब्रह्मण्याप्रणवैः सुब्रह्मण्योमित्येभिः
वाग्विसर्गं कुर्युरिति धानञ्जप्यः आचार्यो मन्यते ॥ १५ ॥

श्रुत्वैवाह्वयमानाया इति शाण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

वसतीवरोपरिहरणस्थान्ते सुब्रह्मण्येनाह्वयमानायाः सुब्रह्मण्यायाः
प्रणवान् श्रुत्वा वाचं विमृजेयुरित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते
न स्वयं प्रणवं ब्रूयुरिति ॥ १६ ॥

वरवरणवाग्यमने यजमान एव कुर्यादहीनेषु* ॥ १७ ॥

वरवरणञ्च वाग्यमनञ्च ते वरवरणवाग्यमने यजमान एव
कुर्यादहीनेषु एवञ्चोऽवधारणार्थः सर्वकर्तृकमिदं कर्मापरिष्ठं तद्
यजमानः कुर्यादहीनेषु इति सर्वविजो न कुर्युः ननु यदा द्वावेवा-
हीनौ ताण्डके ययोर्दशममहः तयोश्च अहीनद्वादशाहकृन्दोमवांश्च

* द्राक्षायायोऽप्येवम् ।

दशरात्रः तत् किमिदं बज्रवचनं अहीनेष्विति उच्यते शाखान्तराभि-
प्रायेण अथवा पौण्डरिके चतुष्टोमे च विचारितं कथं दशमधर्मा
मानसमित्यकर्त्तव्या इत्येके तत्त्वेन नामधेयेनैकाह आदिश्यते चतु-
ष्टोमोऽग्निष्टोमे इत्याद्यापि न दाशमिकं लिङ्गं दृश्यते यथैतद् बहि-
ष्यवमानस्यावृत्तिसाम्नां विप्रच्यावनमनुष्टुभं परोक्षीचिकीर्षेदिति
शाण्डिल्यः कर्त्तव्या इत्याचार्या येऽन्ये मानससंयुक्तेभ्यः संस्थापनीयं
मानसं चतुष्टोमेऽग्निष्टोम इति सोऽयमाचार्य्य अनेनैव बज्रवचनेन
एवं विधिमादर्शयतीति॥ १७ ॥

कृत्वेतरे यथार्थं कृत्वेतरे यथार्थम्* ॥ १८ ॥

वरवरणवाग्यमने यजमान एव कुर्यादहीनेषु इतरे चत्विजः
वरवरणवाग्यमनाभ्यां यदन्यत्कर्म्मोक्तं तत् कृत्वा यथार्थं स्युः इति
कर्मणः समाप्तिं दर्शयति ॥ १८ ॥

इति तृतीयस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

महाव्रतस्य पृष्ठ्य उपाकृते युक्त्वा स्तोमं परिमादो गाये-
दिति भाण्डितायनः* ॥ १ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

इह महाव्रतप्रकरणे त्रयोदशपरिमादः पठिता ब्राह्मणेन पुरस्ता-
दाहवनीयमुपतिष्ठन्त इत्यत आरभ्य यावद्गार्हपत्योपस्थानमिति तद-
नन्तरं पठति आसन्दीमारुह्योद्गायतीति परिमादगानानन्तरं महा-
व्रतस्य स्तवनं दर्शयति तेषां परिमादां क्रियाविधिं विवक्षुरिदं सूत्र-
मारभते महाव्रतस्य पृष्ठे उपाकृते युक्ता स्तोमं परिमादो गायेदिति
महाव्रत इति कर्मणो नामधेयं तस्येति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी पृष्ठमिति
स्तोत्रसंज्ञा तस्मिन् पृष्ठे उपाकृते उपाकरणं नामाध्वर्यवं कर्म उपा-
वर्त्तध्वमिति युक्ता स्तोमं स्तोमयोजनं कृत्वा यथोक्तेन मन्त्रेण परि-
माद इति संज्ञा परिमाद्विश्वरन्ति त्वक् च वा एतस्मोम च महाव्रतस्य
यत्परिमाद इति गायेदिति क्रियोपदेशः भाण्डितायन इत्याचार्य-
मतसंकीर्त्तनं एष सूत्रार्थः महाव्रतस्य क्रतोः होतृपृष्ठे उपाकृते
स्तोमयोजनं कृत्वा ततः परिमादगानमिति उच्यते, दशममहः निरव-
शिषमुक्तं तस्मादनन्तरं महाव्रतसाम्ना तं द्वादशाहस्य द्वादशाहानि
महाव्रतञ्चेति तदेवमानन्तर्यादेव प्राप्ते महाव्रतके विधौ परिमाद-
सम्बन्धाच्च यावता महाव्रतादन्यत्र परिमादो न भवन्ति तत् किमिदं
महाव्रतग्रहणं महाव्रतस्य पृष्ठे इति उच्यते नियमार्थं महाव्रतग्रहणं
महाव्रतस्यैव प्राप्तावेतस्मिन् पृष्ठे उपाकृते नान्यत्र पृष्ठमात्रे यथा
वक्ष्यति महेन्द्रस्य महाव्रतपृष्ठ इति ॥ १ ॥

प्रतिगृह्य त्वणे अयुक्तेति गौतमशाण्डिल्यौ धानञ्ज-
यश्च* ॥ २ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

प्रतिगृह्य दृष्टे उपाकरणिके अयुक्ता स्तोमं परिमादो गायेदि-
त्येवं गौतम शाण्डिल्यावाचार्यावाहृतुः धानञ्जयश्च ॥ २ ॥

प्रागेव स्तोत्रोपाकरणादित्येके* ॥ ३ ॥

एके आचार्या मन्यन्ते प्रागेव स्तोत्रोपाकरणात् परिमादो गाये-
दिति ॥ ३ ॥

दक्षिणेनाग्नीध्रीयं गत्वोत्तरेणाग्निं प्राणप्रभृतिभिरुप-
तिष्ठेरंस्तदुक्तं ब्राह्मणेन* ॥ ४ ॥

आग्नीध्रीयस्य दक्षिणेन गत्वा दृष्टकाचितस्याग्नेः उत्तरेण गत्वा
प्राणप्रभृतिभि चक्ष्यस्य सामान्तैः आहवनीयादिगार्हपत्यान्तानि
ब्राह्मणोक्तानि उपतिष्ठेरन् तदुक्तमुपस्थानविधानं ब्राह्मणेन प्राणेन
पुरस्तादाहवनीमुपतिष्ठन्तइत्येतदादि ॥ ४ ॥

सवाण्युद्गाता सकृत्सकृद्गायेत् † ॥ ५ ॥

सर्वाण्येतानि प्राणप्रभृतोनि सकृत्सकृदुद्गाता गायेत् अथ किं
सकृत्सकृदिति उच्यते, उक्तं अयं सहोहा इति त्रिरुद्गाता गायेदिति
तद्दर्शनमपि गम्यते अत आह सकृत्सकृदिति ॥ ५ ॥

निधनमितरावनूपेयाताम् † ॥ ६ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

इतरौ प्रष्टौ उद्गात्रा सह निधनमुपेयातां प्राणेन पुरस्तादाहव-
नीयमुपतिष्ठन्तइति सर्वेषामुपस्थानमुक्तन्तसूत्रकार उद्गातुः प्राणा-
दीनि विधाय इतरयोर्निधनमुपेत्य बज्रवचनस्थार्थवत्त्वं दर्शयति ॥६॥

अपि मध्ये निधनेषु* ॥ ७ ॥

मध्ये निधनेष्वपि सामसु इतरावनूपेयातान्निधनानि ॥ ७ ॥

आद्यन्तसुब्धेषु पदाय पदाय स्तोभेत्* ॥ ८ ॥

यान्याद्यन्तसुब्धानि सामानि तेष्वनुपदं स्तोभं कुर्यात् तत्
किमिदं सिद्धे सति पुनरारभ्यते उच्यते, एतेषां सत्रस्यर्द्धाद्यन्तसुब्धं
पथ्यते अयञ्चानुपसंहार आविकेषु पादेषु विहितः तत्र च दैवतानि
तिष्ठन्ति तेष्वपि पदाय पदाय स्तोभेदित्यत आरभ्यते ॥ ८ ॥

तेनैव प्रत्याब्रज्य पुच्छम्* ॥ ९ ॥

येनैव गतास्तेनैव प्रत्याब्रज्य पुच्छमुपतिष्ठेरन् यथोक्तेनैव
साम्ना प्राङ्मुखाः ॥ ९ ॥

व्रतपक्षयोः पूर्वेण दक्षिणं पक्षम्* ॥ १० ॥

उक्तं व्रतपक्षाभ्यां पक्षावुपतिष्ठन्त इति तयोर्व्रतपक्षयोः पूर्वेण
दक्षिणं पक्षमुपतिष्ठेरन् अर्थादापन्नमुत्तरेणोत्तरमिति ॥ १० ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

उत्तरमपि कक्षमुपतिष्ठेरन्* ॥ ११ ॥

उक्तं प्रजापतेर्हृदयेनापि कक्षे उपतिष्ठन्त इति तत्र द्वावपि कक्षौ कतरस्योपस्थानमिति अत्राह, उत्तरमपि कक्षमुपतिष्ठेरन्निति ॥ ११ ॥

विश्वेदेवा इति वसिष्ठनिहवमूहेत्* ॥ १२ ॥

ब्राह्मणं वसिष्ठस्य निहवेन चात्वालमुपतिष्ठते वैश्वदेव्यामृचि भवतीति सोऽयमाह, विश्वेदेवा इत्येतस्यामृचि वसिष्ठस्य निहवमूहेदिति अस्य हि अन्यत्रोत्पत्तिः अत ऊहेदित्युक्तम् ॥ १२ ॥

चात्वालमुपस्थायेत्तरेणाग्नीध्रोयं गत्वा पश्चात्तिष्ठन्तः* ॥ १३ ॥

चात्वालमुपस्थायाग्नीध्रोयस्योत्तरेण प्रदेशेन गत्वा पश्चिमे प्रदेशे तिष्ठन्तः तस्योपस्थानं कुर्युः उक्तं सत्रस्यर्द्धाग्नीध्रमुपतिष्ठन्त इति ॥ १३ ॥

तत एव प्रत्यङ्मुखा इति धानञ्जयः* ॥ १४ ॥

चात्वालस्योपस्थानं कृत्वा तस्मिन्नेव देशेऽवस्थिताः प्रत्यङ्मुखाः आग्नीध्रोयमुपतिष्ठेरन्नित्येवं धानञ्जयः आचार्यो मन्यते ॥ १४ ॥

तस्योत्तमं निधनमातमितोरूपेयुः* ॥ १५ ॥

* ब्राह्मण्यगोऽप्येवम् ।

यदि पश्चात्तिष्ठन्तः यदि चात्वालदेशे तस्य सचस्यर्द्धः उत्तम-
निधनमातमितोः उपेयुः तावद्द्वयेयुर्यावन्नान्तः उक्तम् श्रौतमितो-
निधनमुपयन्तीति ॥ १५ ॥

पूर्वेण हविर्द्धाने पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखाः* ॥ १६ ॥

ब्राह्मणं श्लोकानुश्लोकाभ्यां हविर्द्धाने उपतिष्ठन्त इति हवि-
र्द्धानयोः पूर्वे प्रदेशेऽवस्थिताः प्रत्यङ्मुखाः श्लोकानुश्लोकयोः साम्नोः
पूर्वेण श्लोकेनेत्यर्थः हविर्द्धानयोरुपस्थानं कुर्युः ॥ १६ ॥

पश्चादितरेण* ॥ १७ ॥

पश्चिमे प्रदेशे तयोरेव स्थिताः प्रत्यङ्मुखाः अनुश्लोकेनोपतिष्ठेरन्
त एव हविर्द्धाने ॥ १७ ॥

तत एवेक्षमाणा मार्जालीयं यत् दन्देषु नाके सुपर्ण-
मिति † ॥ १८ ॥

तत्रैव देशेऽवस्थिताः ईक्षमाणा मार्जालीयं यामेनोपतिष्ठेरन् उक्तं
यामेन मार्जालीयमुपतिष्ठन्त इति तत्र सर्वेषां यामानां प्राप्तौ
नियमयति यद्वन्देऽस्त्विति यामानामनेकत्वान्नियमयति यन्नाके
सुपर्णमिति यामन्तत् स्यादिति ॥ १८ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

यथा हविर्द्धाने तथा सदः* ॥ १९ ॥

यथा हविर्द्धाने उपस्थिते तेनैव प्रकारेण सद उपतिष्ठेरन्
उक्तमायुर्नवस्तोभाभ्यां सद उपतिष्ठन्त इति पूर्वे प्रदेशे सदसः प्रत्य-
ङ्गुखा अवस्थिताः तमायुषा सान्नोपतिष्ठेरन् पश्चादितरेण पश्चिमे
प्रदेशे प्राङ्गुखा अवस्थिताः नवस्तोभेन सान्नोपतिष्ठेरन् ॥ १९ ॥

अन्तर्वेदेः प्रत्यङ्गुखा गार्हपत्यमिति धानञ्जयः* ॥ २० ॥

उक्तं ऋष्यस्य सान्ना गार्हपत्यमुपतिष्ठन्त इति अन्तर्वेदेरन्तर्वेदि
प्रत्यङ्गुखास्तिष्ठन्त गार्हपत्यमुपतिष्ठेरन् यथोक्तेनैव सान्ना ॥ २० ॥

तस्यैव पश्चात्तिष्ठन्त इति शाण्डिल्यः* ॥ २१ ॥

तस्यैव गार्हपत्यस्य पश्चिमे प्रदेशेऽवस्थिताः प्राङ्गुखा उपतिष्ठे-
रन्नित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥ २१ ॥

इन्द्रप्रभृति प्रत्यक्षं निधनमुपेयुः* ॥ २२ ॥

ब्राह्मणं यत्परोक्षं निधनमुपेयुर्हीतमुखं प्रतिमुञ्चेरन् यत्प्रत्यक्षमुप-
यन्ति ह्रीतमुखमेवापजयन्तीति इन्द्रशब्दादारभ्य प्रत्यक्षं निधनं
ब्रूयुः लोकवत् प्रत्यक्षपरोक्षे आमन्त्रितं प्रत्यक्षं निर्दिष्टं परोक्षं
देवदत्तः सः देवदत्तः इन्द्रेति प्रत्यक्षम् स इन्द्र इति परोक्षम् ॥ २२ ॥

* ऋक्षायणोऽप्येवम् ।

इति तृतीयस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

अथ राजानं सन्नाहयेत्* ॥ १ ॥

परिमादः गोला अथानन्तरं राजानं सन्नाहयेत् अथशब्द आन-
न्तर्ये राजानमिति क्षत्रियं सन्नाहयेत् अन्यत् उक्तं सन्नद्धाः कव-
चिनः परियन्तीति ॥ १ ॥

तस्य द्वावराज्ञौ रथावनुयायिनौ स्याताम्* ॥ २ ॥

तस्य राज्ञः द्वावराज्ञौ रथौ अनुयायिनौ स्यातां भवेयातां
पश्चाद्यायिनौ सर्वे निष्कष्टौ द्वौ यदि बहवो रथा न स्युः ननु तस्य
द्वावराज्ञौ रथा अनुयायिनः स्युरित्येवं सूत्रं कर्त्तव्यमासीत् तत्रैवमपरे
वर्षयन्ति द्वावराज्ञौ मनुष्यौ यस्मिन् रथे सोऽयं द्वावराज्ञौ रथः
द्वावराज्ञश्च द्वावराज्ञश्च द्वावराज्ञौ एकस्मिन्नेव एकस्मिन् रथे बहवो
मनुष्या अभिप्रेताः तत आह द्वावराज्ञौ इति ॥ २ ॥

पूर्वेण देवयजनं सन्नह्येरन्नन्ये तस्मात्* ॥ ३ ॥

देवयजनस्य पूर्वे प्रदेशे सन्नह्येरन् राजानं मुक्तान्ये अनुयायिनः ॥ ३ ॥

दक्षिणेन परियायुः* ॥ ४ ॥

सन्नद्धाः सन्तः दक्षिणेन देवयजनं परिगच्छेयुः ॥ ४ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम्

पूर्वेण पत्नीशालामुद्गाता गत्वा दक्षिणे वेद्यन्ते प्राञ्चो
दभानास्तोर्यं तेष्वेनं प्राङ्मुखमुपवेशयेत्* ॥ ५ ॥

उद्गाता पत्नीशालायाः पूर्वेण प्रदेशेन गत्वा महावेदेर्दक्षिणे
वेद्यन्ते दर्भान् प्रागयान् आस्तोर्यं तेषु दर्भेषु एनं राजानं प्राङ्मुखम्
उपवेशयेत् ॥ ५ ॥

अथास्मै वर्माभिहरेदन्यं वाभिहरन्तमनुमन्त्रयेत् उ-
त्तिष्ठ राजन् परिवर्मास्यश्च युक्तो रथो विततो दैव आखणो-
विशां राजा ब्राह्मण एधि गोप्तेति † ॥ ६ ॥

अथशब्द आनन्तर्ये प्रागगेषु दर्भेषूपवेश्य राजानम् अनन्तरमस्मै वर्म
बध्नीयात् उत्तिष्ठ राजन्नित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण अन्यं
वाभिहरन्तमेनं मन्त्रं ब्रूयात् ॥ ६ ॥

पश्चिमेन परियाहीत्युक्त्वा तेनैव प्रत्याव्रज्योत्तरणं वेद्यन्तेऽ-
वस्थाप्य ब्रूयाद् हस्तत्रं बध्नीष्वोज्यमायुधं कुरुष्व त्रीणिषूनुप-
कल्पयस्वायस्मान्यमेव कच्च चतुर्थमिति* ॥ ७ ॥

राजानं पश्चिमेन देवयजनं परियाहीत्युक्त्वा येनैव गतस्तेनैव
पुनराव्रज्य उत्तरे वेद्यन्ते एनं राजानम् अवस्थाप्य ब्रूयात् हस्तत्रं

* ब्राह्मणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

बध्नोष्व उज्यमायुधं कुरुष्व त्रीनिषूनुपकल्पयस्व अनुगृह्णीष्व आयस्मा-
यान् कार्णायसान् यमेव कञ्च चतुर्थमिति यं कञ्चेषुचतुर्थन्न नि-
यमः ॥ ७ ॥

प्रतिधत्स्वेति ब्रूयात्* ॥ ८ ॥

इषुं प्रतिधत्स्वेति ब्रूयात् ॥ ८ ॥

तं प्रतिदधानमनुमन्त्रयेत वैणावताय प्रतिधत्स्व शंकुमा-
पप्रोऽष्टमो तेति पप्रद्ब्रह्मणो गुप्तैर्विधृत्यै धारयाच्चेति* ॥ ९ ॥

तं राजानं प्रतिदधानम् इषुं सन्दधानं अनुमन्त्रयेत वैणावताय
प्रतिधत्स्व शंकुमित्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ ९ ॥

संहत्यातिष्ठेति ब्रूयात्* ॥ १० ॥

संहतेषु रथमारोहेति ब्रूयात् राजानम् ॥ १० ॥

दक्षिणेन रथपथं कृत्वोत्तरेणाग्नीध्रियं पूर्वापरे चर्मणी
विवध्नोयुः* ॥ ११ ॥

दक्षिणेन प्रदेशेन रथपथं कृत्वा कस्य दक्षिणेन वक्ष्यति पूर्वापरे
चर्मणी विवध्नोयुरिति तयोश्चर्मणोर्दक्षिणेन उत्तरेणाग्नीध्रियम् एन-
प्रयोगे द्वितीया आग्नीध्रियस्य उत्तरे प्रदेशे पूर्वापरे चर्मणी विव-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

ध्रियुः पूर्वञ्च अपरञ्च पूर्वापरे चर्मप्रहारान्तर्दानं ते चर्मणी द्वे विब-
ध्रियुः ॥ ११ ॥

तं ब्रूयात् प्रदक्षिणं देवयजनं परीयात् पूर्वञ्चर्मागमनेषु
विध्येरेकैकेनोत्तरोत्तर्यनतिपातयन्* ॥ १२ ॥

तं राजानं ब्रूयादुद्गाता प्रदक्षिणं देवयजनं परीयात् पूर्वं चर्म
यत्तदागमनेषु विध्येः आगमनागमनेषु एकैकेनेषुणा विध्येः उक्तं
त्रोनिषूनुपकल्पयस्वेति उत्तरोत्तरा वेधस्य वेधस्योपरिष्ठादुत्तरोत्तरो
प्रथमस्योपरिष्ठाद्वितीयः द्वितीयस्योपरिष्ठात् तृतीय इति अनति-
पातयन् भूमावपातयन्निषुं तथा विध्येद्यथा तस्मिन्नेव चर्मणि संसक्ता
भवन्ति ॥ १२ ॥

अपरस्मा इतरे यथाभिप्रेतमस्येयुः* ॥ १३ ॥

अपरस्मै चर्मणि इतरे रथिनः यथाभिप्रेतं यथेष्टं क्षिपेयुः ॥ १३ ॥

तृतीयेन विध्वोदङ् प्रयायाः* ॥ १४ ॥

एवं ब्रूयाद्राजानं तृतीयेनेषुणा विध्वा उदङ्मुखः प्रयायाः
गच्छेत् ॥ १४ ॥

तदा चतुर्थमिषुं यान्दिशं मन्येथास्तामस्येर्गा दृष्ट्वाव-
तिष्ठेथाः* ॥ १५ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रपञ्चकेनैकसूत्रं कृतम् ।

तदा तस्मिन् काले उदङ् गच्छत् चतुर्थमिषुम् उक्तं यमेव कञ्च
चतुर्थमिति यान्दिशं मन्येथाः इच्छा भवेत् तामस्येः एतदुक्तं भवति
उदङ्गच्छन् चतुर्थवाणं यान्दिशं प्रति इच्छा भवति तां दिशं क्षिपेत्
यस्मिन् देशे गाः पश्येयुः तस्मिन्नेव देशे अवतिष्ठेथा अवस्थानं
कुर्वीरन् ॥ १५ ॥

तत्र त्वा विश्रम्भयेयुः* ॥ १६ ॥

तत्र यस्मिन्देशे अवतिष्ठेरन् तस्मिन् देशे त्वा विश्रम्भयेयुः वर्मादि-
सन्नहनमपनयेयुः ॥ १६ ॥

ब्राह्मणमुक्त्रेमम् † ॥ १७ ॥

हिङ्कारवेलायां कारयेरिति † ॥ १८ ॥

भूमिदुन्दुभिमाव्रजेत् † ॥ १९ ॥

एवं सम्प्रेष्य राजानं अनन्तरं ब्राह्मणं ब्रूयात् यदिदं मया राज्ञे
उपदिष्टम् एतत्सर्वं राजानं हिङ्कारवेलायां कारयेरिति एवमुक्त्वा
भूमिदुन्दुभिमाव्रजेत् क भूमिदुन्दुभिर्भवतीत्यत आह ॥१७॥१८॥१९॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रपञ्चकेणैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रत्रयेनैकसूत्रं कृतम् ।

इति तृतीयस्य दशमी काण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

पश्चादाग्नीध्रीयस्यार्द्धमन्तर्वेदि श्वभ्रस्य खातं स्याद्वर्द्धं
बहिर्वेदि* ॥ १ ॥

उक्तं भूमिदुन्दुभिर्भवतीति स भूमिदुन्दुभिरुच्यते आग्नीध्रीयस्य
पश्चिमे प्रदेशे वेदेरन्तः अन्तर्वेदि अर्द्धं श्वभ्रस्य खातं स्यात् श्वभ्रः गर्तः
अर्द्धं बहिर्वेदि श्वभ्रस्य खातं स्यादिति ॥ १ ॥

आर्षभेणोत्तरलोम्ना चर्मणाभिविहितं स्यात्* ॥ २ ॥

स श्वभ्रः आर्षभेण चर्मणा ऋषभस्य अवयवमार्षभं तेन आर्षभेण
उत्तरलोम्ना उपरि लोमानि यस्य चर्मणः तदिदमुत्तरलोम्ना
तेन आर्षभेन उत्तरलोम्ना चर्मणा अभिविहितं स्यात् सर्वतः अव-
नद्धः स्यात् ॥ २ ॥

त्वं वागसि ये नः सत्रे अनिन्दिषु दीक्षायां आन्त आसि-
तेराद्विन्तेभ्यो दुन्दुभेराद्विमस्मभ्यमावदेति, परावदद्विषन्त
घोरां वाचं परावदाथास्मभ्यं सुमित्रियां वाचं दुन्दुभे
कल्याणीं कीर्त्तिमावदेति, परावदद्विषतो वाद्यन्दुर्हार्दो ये
विषूकुक्षेयास्मभ्यं पुष्टिं राद्विंश्रियमावदुन्दुभ इत्येनमेतैः
पृथगाहृत्य बालधानेनान्यं बाघ्नन्तमनुमन्त्याप उपस्पृश्य

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

पश्चात्तिष्ठन्तोऽग्निमुपतिष्ठेरन् नमस्ते गायत्राय यत्ते पुरो यत्ते
शिरो नमस्ते रथन्तराय यत्ते दक्षिणतो यत्ते दक्षिणः पक्षो
नमस्ते बृहते यत्ते उत्तरतो यत्ते उत्तरः पक्षो नमस्ते यज्ञा-
यज्ञीयाय यत्ते पश्चाद्यत्ते पुच्छं नमस्ते वामदेव्याय यत्ते
आत्मा यत्ते मध्यमित्येतैः पृथगङ्गान्यन्वर्थम्* ॥ ३ ॥

त्वं वागसोत्येतदादिभिः यथासूत्रितैर्मन्त्रैः इतिकरणप्रज्ञापि-
तान्तैः एतैर्भूमिदुन्दुभिं पृथगाहृत्य बालधानेन पृथक् नानेत्यर्थः
वाला अस्मिन् धीयन्ते इति बालधानं पुच्छं तेन बालधानेन वाद-
यित्वा अन्यं वा ब्राह्मणं वादयमानं अनुमन्त्र्य अपः सृष्ट्वा पश्चात्तिष्ठ-
न्तोऽग्निमुपतिष्ठेरन् पश्चिमे प्रदेशे इष्टकाचितस्याग्नेः तिष्ठन्तः शिर-
आदोनामङ्गानामात्मनश्चोपस्थानं कुर्युः नमस्ते गायत्राय यत्ते
पुरो यत्ते शिर इत्येतदादिभिर्यथासूत्रितैर्मन्त्रैः पृथक् नानेत्यर्थः
अर्थमनु अन्वर्थं अर्थानुसारेण नमस्ते गायत्रायेति शिरः नमस्ते
रथन्तरायेति दक्षिणं पक्षं नमस्ते बृहते इत्युत्तरं नमस्ते यज्ञायज्ञीया-
येति पुच्छं नमस्ते वामदेव्यायेति आत्मानम् ॥ ३ ॥

अथ समस्तेन तस्मै ते सुभोः सुभवो भूयास्तु नामासि
नाम भूयासमाविरस्याविर्माकुरु सवितः प्रमासुवयां मनुष्याणां
भूतौ सम्पश्यसि तेष्वभिभूयासः श्रियं मयि धेहीति † ॥ ४ ॥

* द्राह्म्यायणेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् ।

† द्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

व्यस्तानामुपस्थानं कृत्वा अथानन्तरं समस्तानां सामख्येनैव मन्त्रे-
णोपस्थानं कुर्युः तस्मै तद्व्येतदादिना मन्त्रेण यथासूत्रितेन ॥ ४ ॥

उपस्थाय सदः प्रविशेयुः* ॥ ५ ॥

उपस्थाय व्यस्तसमस्तैस्ततोऽनन्तरं सदः प्रविशेयुः ॥ ५ ॥

इति तृतीयस्य एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

अपरया द्वारौदुम्बरोमासन्दीमौञ्जविवानाम् अतिह-
रेयुः* ॥ १ ॥

उक्तम् उपस्थाय सदः प्रविशेयुरिति साम्प्रतं पृष्ठेन स्तवनमुक्तम्
आसन्दीमारुह्योद्गायतीति तस्या आसन्द्याः प्रवेशनमुच्यते अपरया
द्वारा सदसः पश्चिमयेत्यर्थः औदुम्बरीमासन्दीमूदुम्बरस्य विकारः
औदुम्बरो आसन्दी संज्ञा आस्यते अस्यामित्यासन्दीं मौञ्जविवाना-
मतिहरेयुः मौञ्जं विवानं मुञ्जेभ्यो निर्वृत्तां मौञ्जविवानामतिहरेयुः
प्रविशेयुः ॥ १ ॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

यज्ञियस्य वृक्षस्यौदुम्बराभावे* ॥ २ ॥

यद्युदुम्बरो न स्यात् यस्य कस्यचित् यज्ञियस्य वृक्षस्यावयव-
निष्पन्ना स्यात् आसन्दो यज्ञमर्हति यज्ञियः ॥ २ ॥

मुञ्जाभावे दार्भम्* ॥ ३ ॥

यदि मुञ्जो न स्यात् दर्भमयं विवानं स्यात् अभावोऽनुपपत्तिः ॥३॥

प्रादेशमात्राः पादा अरन्निमात्राणीतराण्यङ्गानि † ॥ ४ ॥

उक्तं प्रादेशमात्री भवतीति तस्या आसन्धाः प्रादेशमात्राः पादा
इतराण्यङ्गानि अरन्निप्रमाणानि स्युः अङ्गुलं प्रादेशोऽरन्निरित्येतदा-
दीनि परिमाणानि सिद्धानि ग्रन्थान्तरे ॥ ४ ॥

दक्षिणेनौदुम्बरीं हत्वा तस्या उत्तरतोनिदध्युः* ॥ ५ ॥

तामासन्दोमौदुम्बर्या दक्षिणेन प्रदेशेन हत्वा तस्या उत्तरार्द्धे
सन्निकर्षे स्थापयेयुः तस्या इति किमर्थम् उच्यते, सदोह्यधिकृतम्
अतस्तस्या इति ब्रवीति तस्या औदुम्बर्या उत्तरतो न सदसः ॥ ५ ॥

तामुत्तरेणोद्गाता गत्वा पश्चादुपविश्य भूमिस्पर्शोऽस्याः
पादान् कृत्वा कूर्चावधस्तादुपोह्याभिष्टुग्नेदृष्ट्रथन्तरे ते

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

पूर्वा पादौ श्यैतनौधसे अपरौ वैरूपवैराजे अनूचो शाकर-
रैवतेतिरश्चो इत्येतैः पृथगङ्गान्यन्वर्थम्* ॥ ६ ॥

तस्या आसन्धा उत्तरेण प्रदेशेनोद्गाता गत्वा पश्चिमे प्रदेशे उप-
विश्य भूमिस्थः अस्या आसन्धाः पादान् कृत्वा कूर्चौ तस्या अधस्ता-
दुपोह्य तानभिमृशेत् बृहद्रथन्तरे ते पूर्वा पादावित्येतदादिभि-
र्यथासूत्रितैर्मन्त्रैः पृथगासन्धङ्गान्यन्वर्थं पृथङ्गानेत्यर्थः अर्थमनु अन्वर्थं
यथालिङ्गमित्यर्थः ॥ ६ ॥

विवयनमालभ्यर्चः प्राञ्च आताना यजूंषि तिर्यञ्चः सामा-
न्यास्तारण्यं श्रीरूपवर्हणं वाकोवाक्यमतोरोका वारवन्तीयं
सन्धयोराजनमात्मा प्रतिष्ठा यज्ञायज्ञीयमिति* ॥ ७ ॥

यदि मौञ्जं यदि दार्भं विवानमालभ्य स्पृष्ट्वा च्चः प्राञ्च इत्ये-
तदादिना यथासूत्रितं मन्त्रं जपेत् ॥ ७ ॥

तां मुखेनोरसा बाहुभ्यामिति स्पृष्ट्वारोहेत् वसवस्त्वा
गायत्रेण कन्दसा रोहन्तु तानन्वधिरोहामि राज्याय, रुद्रा-
स्त्वा त्रैष्टुभेन कन्दसा रोहन्तु तानन्वधिरोहामि वैराज्याया-
दित्यास्त्वा जागतेन कन्दसा रोहन्तु तानन्वधिरोहामि
स्वाराज्याय, विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन कन्दसा रोहन्तु
तानन्वधिरोहामि साम्राज्यायेति* ॥ ८ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

तामासन्दीं सुखेनोरसा बाहुभ्याञ्च स्पृष्टोद्गाता आरोहेत् वसव-
स्त्वेत्येतदादिभिर्यथासूत्रितैर्मन्त्रैः तामिति किमर्थम् उच्यते, विवा-
नमालभ्येति प्रकृतम् अतस्तामित्याह ॥ ८ ॥

अथैतैरेव देवता उदस्य राजशब्दञ्चामुना त्वा कन्दसा
रोहामीत्यारोहेत्* ॥ ९ ॥

अथशब्दो विकल्पार्थः अथागमपरः विकल्प एतैरेव मन्त्रैर्देवता
उत्क्षिप्य पदानामन्विष्य राजशब्दञ्च अमुना त्वा कन्दसा रोहामीत्या-
रोहेत् प्रकारमुपदिश्यते गायत्रेण त्वा कन्दसा रोहामि त्रैष्टुभेन त्वा
कन्दसा रोहामि जागतेन त्वा कन्दसा रोहामि आनुष्टुभेन त्वा
कन्दसा रोहामि इति ॥ ९ ॥

वैराजपञ्चमैरिति गौतमः* ॥ १० ॥

एतैः उदस्य देवताराजाशब्दैः वैराजपञ्चमैरारोहेत् इत्येवं गौतम
आचार्यो मन्यते वैराजेन त्वा कन्दसा रोहामीत्येव पञ्चमे प्र-
योगः ॥ १० ॥

चतुर्भिरिति धानञ्जयः† ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

एतेषामेवोदस्य देवताराजशब्दानां चतुर्भिः पूर्वैः सौमैरारोहे-
दित्येवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते ॥ ११ ॥

त्रिभिरिति शाण्डिल्यः* ॥ १२ ॥

एतेषामेव पूर्वैस्त्रिभिरिति शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते उक्ता-
र्थानामेव, ननु आनन्तर्यार्थो अथशब्दः कस्मान्न भवति अथानन्तर-
मेतैरुदस्य देवताराजशब्दैः आरोहेदिति उच्यते, उक्तं कन्दोभि-
रारोहतीति तदेकेनैवारोहणस्यार्थवत्त्वं कृतं भवति अथ पुनः समुच्चयः
कल्प्यते तदा पूर्वेण कल्पेनारुह्य पुनरारोहणार्थमवरोहणं स्यात्
तन्माभूदित्यतो विकल्पार्थोऽथशब्दः कल्प्यते ॥ १२ ॥

आरुह्य जपेत् स्योनामासदं सुखदामासदं नमस्तेऽस्तु
मा मा चिंसीरिति* ॥ १३ ॥

आरुह्य आसन्दीं स्योनामासदमित्येतं मन्त्रं जपेत् ॥ १३ ॥

तस्मिन्नारोहति कूर्चानारोहेयुः प्रष्टी ब्रह्मा गृहप-
तिः* ॥ १४ ॥

तस्मिन्नुद्गातरि आरोहति आसनार्थान् पूर्वकल्पितान् कूर्चाना-
रोहेयुः के प्रष्टी पार्श्ववर्त्तिनौ प्रष्टी प्रस्तोतृप्रतिहर्त्तारौ ब्रह्मा गृह-
पतिश्च ॥ १४ ॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

आसन्द्या व्याख्यातं द्रव्यं वाणस्य द्रव्यं वाणस्य * ॥ १५ ॥

आसन्द्या व्याख्यातम् उक्तं निर्दिष्टं द्रव्यं वाणस्य उक्तं वाणं वितन्व-
नीति तत् किंमयो वाणो भवति तदुच्यते आसन्द्या व्याख्यातं द्रव्यं
वाणस्येति औदुम्बरो वाणः स्यात् उदुम्बराभावे यज्ञियवृक्षस्य ॥१५॥

---

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

इति तृतीयस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः ।

चतुर्थः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

रोहितेनानडुहेनोत्तरलोम्ना चर्मणापिहितः स्यात्* ॥१॥

उक्तम् औदुम्बरो बाण इति वाणो वीणा स वाण रोहितेनानडु-
हेनोत्तरलोम्ना चर्मणा पिहितः स्यादिति रोहितेनेति वर्षनिर्देशः
अनडुहेनेति अनडुहविकारमानडुहम् उपरिष्ठास्तेमानि कृत्वा
तेन उत्तरलोम्ना चर्मणा अपिहितः स्यात् योवाण अपिनद्धः ॥ १ ॥

तस्य दशसु पञ्चाच्छिद्रेषु दश दश तन्त्र्यो बद्धाः स्युर्मौ-
ञ्ज्यो दार्भ्यो वा* ॥ २ ॥

तस्य वाणस्य दशसु पञ्चाच्छिद्रेषु दश दश तन्त्र्यो बद्धाः स्युः एक-
स्मिन्नेकस्मिंश्चिद्रे दश दश तन्त्र्यो बद्धाः स्युः उक्तं शततन्त्रीको भव-
तीति अग्रमालोक्य पञ्चाच्छब्दः इह तन्त्र्यः नाद्यः स्नायुमयः
लोके प्रसिद्धः तासामत्र द्रव्यविशेषमारभते मौञ्ज्यो दार्भ्यो वेति
अन्यथा हि आसन्त्या व्याख्यातं द्रव्यं वाणस्येति सिद्धमेव ॥ २ ॥

---

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

त्रिध्विति शाण्डिल्यश्चतुस्त्रिंशन्मध्यमे त्रयस्त्रिंशताव-
भित इति* ॥ ३ ॥

त्रिषु पञ्चाच्छिद्रेषु इति शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते त्रीणि
पञ्चाच्छिद्राणि स्युर्न दशेति तेषां त्रयाणां पञ्चाच्छिद्राणां मध्यमे
चतुस्त्रिंशत्तन्त्रयो बद्धाः स्युः ये मध्यमस्याभितश्चिद्रे तयोः त्रयस्त्रिंश-
त्त्रयस्त्रिंशत्तन्त्रयो बद्धाः स्युः ॥ ३ ॥

पुरस्तादेकैकशस्तास्त्रैधं विभज्य भूर्भुवः स्वरित्येताभिः
पृथगतोत्तरोत्तर्युदूहेत्* ॥ ४ ॥

तास्तन्त्रयः यदि दशसु पञ्चाच्छिद्रेषु यदि त्रिषु बद्धाः त्रैधं
विभज्य त्रिधा कृत्वा चतुस्त्रिंशन्मध्यमे त्रयस्त्रिंशतावभित इति भूर्भुवः
स्वरित्येताभिर्व्याहृतिभिः पृथक् एकैकया उत्तरोत्तर्युदूहेत् उत्-
चिपेत् मूलत आरभ्य तत उपरिष्ठादिति ॥ ४ ॥

तमभिमृशेददो वद वदा वदी वदो वदोरुः पृथुः सुगः सुगं
त्वः कर्मः करणः करः करस्युरभीषाट्चाभीषादी चाभिमा-
तिहश्वाभिमातिहा च सासद्दिश्च सद्दीयाश्च सहस्वाश्च
सहमानासोदयाश्च बृहद्वयाश्च सवयाश्च बृहद्वयाश्चैन्द्रो वाचं
बृहतीं विश्वरूपाश्च शतायुषीं प्रवद देव वाणेति* ॥ ५ ॥

* प्राज्ञायबोध्यवम् ।

तं वाणमभिमृशेत् वदो वद इत्येतदादिना यथासूचितेन
मन्त्रेण ॥ ५ ॥

शिथिलास्तन्तुना यक्केदेभिर्नो वाण तन्तुभिः शतं राड्डी-
रिद्धावहारात्स सर्वेतार्मजीवा ज्योतिरशीमद्दीति* ॥ ६ ॥

शिथिलान् मन्दायत्तान् आयच्छेत् यो यो वाणस्य शिथिल-
स्तन्तुतन्तम् आयच्छेत् आयत्तं कुर्यात् बध्नीयात् एभिर्नो वाण तन्तु-
भिरित्येतदादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ ६ ॥

वाक्स्वर्वं मनोज्योतिर्मा नो भद्र इति जपित्वा वादयेदि-
न्द्रेण तयेषीकया वेतसशाखया च सपलाशया मूलतः* ॥ ७ ॥

वाक्स्वर्वं मन इत्येतदादि यजुर्जपित्वा वादयेद्वाणं इन्द्रेण
तयेशीकया इषीका काशः इन्द्रः कालः स्वभावनतया न वाणवज्रा-
मितया वेतसशाखया च सपलाशया तथा इषीकाशाखयोर्मूलाभ्यां
वादयेन्नाग्राभ्याम् ॥ ७ ॥

प्राणाय त्वेत्यूर्द्ध्वमुस्त्रिखेदपानाय त्वेत्यवाचम्* ॥ ८ ॥

प्राणाय त्वेत्यनेन मन्त्रेणोर्द्ध्वमुस्त्रिखनं कुर्यात् अपानाय त्वेत्य-
वाचम् प्रातिलोम्यम् ॥ ८ ॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

व्यानाय त्वा व्यानाय त्वेति त्रिः संलिख्योदञ्चं प्रो-
हेत्* ॥ ९ ॥

व्यानाय त्वा व्यानाय त्वेति त्रिः संलिख्य वाणम् उदञ्चम् उदञ्मुखं
प्रोहेत् ॥ ९ ॥

ब्राह्मणमुक्तेममुस्लिखन्नास्वेति* ॥ १० ॥

ब्राह्मणं विधिज्ञम् एवमुक्ता इमं वाणमुस्लिखं नास्वेति ॥ १० ॥

आहतं दुन्दुभीन् प्रवदन्तु वीणा इति ब्रूयात् † ॥ ११ ॥

आग्नध्वं दन्दुभीन् प्रवदन्तु वीणा इति एवं ब्रूयात् ॥ ११ ॥

इति चतुर्थस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

अलावुवीणां वक्राकपिशिष्ठ्यैर्वा च पूर्वस्यां द्वारि बद्धिः-
सदसम् † ॥ १ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

उक्तं प्रवदन्तु वीणा इति ब्रूयादिति अलावुवीणां वक्रा कपि-
शीर्ष्यौ च सदसः पूर्वस्यां द्वारि बहिर्भवेयुः अलावुवीणां वक्रा कपि-
शीर्ष्यौ चेति वीणाविकारः अलावुवीणा प्रजाता वक्रात्यर्थं कुटिला
कपिशिर्ष्या बध्नीत कः ॥ १ ॥

वक्राकपिशिर्ष्यौ दुन्दुभिश्च प्रतिमन्त्रयेत या वक्रायां
कपिशिर्ष्यां दुन्दुभौ यच्च वाद्यं घोषो यो मद्गतो मद्वा-
स्तेन नोराद्धि मावदेति* ॥ २ ॥

वक्रा कपिशिर्ष्यौ दुन्दुभिश्च प्रतिमन्त्रयेत यो वक्रायां कपि-
शीर्ष्यामित्येवमादिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ २ ॥

महावीणापि शीलवीणे चापरस्यामन्तरिति गौतम-
शाण्डिल्यौ बहिरिति धानञ्जयः* ॥ ३ ॥

महावीणापथापि शीलवीणा अपरे ब्रुवते शूर्पवीणेति अपरस्यां
द्वारि सदसोऽन्तः स्यातामिति एवं गौतमशाण्डिल्यावाचार्यौ मन्यते
बहिःस्यातामिति धानञ्जय आचार्यौ मन्यते ॥ ३ ॥

अलावुवीणापि शीलवीणे च प्रतिमन्त्रयेतालावुवीणेऽपि
शीली च यं मन्त्रमधिजग्मतुस्तेनेदमुपगायतां ते साममद्ध्ये-
यत इति* ॥ ४ ॥

* जाह्नवायणोऽप्येवम् ।

आहतदुन्दुभीन् प्रवदन्तु वीणा इत्येतच्च सर्वं कुर्यात् अलावु-
वीणापिशीलवीणे च प्रतिमन्त्रयेत् अलावुवीणापिशीली चेत्येतदा-
दिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ ४ ॥

पश्चिमेनोपगाढृन् द्वे द्वे एकैका पत्नी काण्डवीणां पि-
क्कोराञ्च व्यत्यासं वादयेत्* ॥ ५ ॥

उपगाढणा पश्चिमे प्रदेशे उपरिष्ठा द्वे द्वे वीणे एकैका पत्नी
वादयेत् व्यत्यासं किं वीणे काण्डवीणां पिक्कोराञ्च वक्रायां वेणु-
मय्याञ्च पिक्कोरा वैणवी ॥ ५ ॥

उपमुखं पिक्कोरां वादनेन काण्डमयीम्* ॥ ६ ॥

मुखस्य समीपे उपमुखं काण्डमयीं वादनेन वादयेत् ॥ ६ ॥

ता अपघाटिला इत्याचक्षते* ॥ ७ ॥

ता वीणाः काण्डमय्यः पिक्कोराञ्च अपघाटिला इत्याचक्षते उक्तं
तं पत्न्योऽपघाटिलाभिरुपगायन्त्यार्त्विज्यमेव तत् पत्न्यः कुर्वन्तीति ॥७॥

ताः प्रतिमन्त्रयेत् यां पत्न्यपघाटिलां मृदुकं वादयिष्यति
सारातिमपवाधतां द्विषन्तं तैजनिवृत्तिगिति* ॥ ८ ॥

* द्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

ता अपघाटिलाः प्रतिमन्त्रयेत यां पत्यपघाटिलाम् इत्येतदा-
दिना मन्त्रेण ॥ ८ ॥

सर्वमनुवीक्षमाणो जपेदाक्रन्दा उलूलयः प्रकोशा यवा-
चष्टति सर्वा सत्रस्य सा राद्विस्तथेदं साम गोयत इति* ॥९॥

दुन्दुभ्यादि सर्वमनुवीक्षमाणो जपेत् आक्रन्दा उलूलयः प्रकोशा
इत्येतदादिमन्त्रम् ॥ ९ ॥

जपेदेव सुपर्णोऽस्ति गरुत्मान् प्रेमां वाचं वदिष्यामि
बज्ज करिष्यन्तीं बज्ज करिष्यन् स्वर्गमयिष्यन्तीं स्वर्गमयिष्यन्
मामिमान् यजमानानिति* ॥ १० ॥

इमं मन्त्रं जपेदेव मन्त्रा हि कर्मकारणाः कर्म तद्वि भवति इमं
मन्त्रं जपेदेव किञ्चिदनेन कुर्यात् ॥ १० ॥

इति चतुर्थस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

ब्राह्मणोऽभिगरः पूर्वस्थां सदसो द्वारि प्रत्यङ्मुख उप-
विशेत्* ॥ १ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

अभिगृणातीत्यभिगरः अभिष्टौतीत्यर्थः सदसः पूर्वस्थां द्वारि
प्रत्यङ्मुख उपविशेत् ॥ १ ॥

वृषलोऽपगरोऽपरस्थां प्राङ्मुखः* ॥ २ ॥

वृषलः शूद्रः अपगृणातीत्यपगरः स अपरस्थां द्वारि प्राङ्मुख
उपविशेत् ॥ २ ॥

स ब्रूयान्नारात्सुरिमे सन्निधौ इति* ॥ ३ ॥

वृषलोऽपगरो ब्रूयात् न अरात्सुरिमे सन्निधौ इति ॥ ३ ॥

अरात्सरित्यभिगरः* ॥ ४ ॥

अरात्सरित्येवमभिगरो ब्रूयात् ॥ ४ ॥

दक्षिणेन मार्जालीयमर्थोऽन्तर्वेदि दक्षिणामुखास्तिष्ठेत्
बहिर्वेदि शूद्र उदङ्मुखः† ॥ ५ ॥

मार्जालीयस्य दक्षिणे प्रदेशे अर्थो वैश्यः वेदेरन्तः अन्तर्वेदि
दक्षिणामुखास्तिष्ठेत् बहिर्वेदि शूद्र उदङ्मुखः वेदेर्बहिः बहिर्वेदि
तिष्ठेदिति च प्रकृतम् ॥ ५ ॥

---

* आह्वायणोऽप्येवम् ।

† आह्वायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अर्याभावे यः कश्चर्यो वर्णः* ॥ ६ ॥

यदि वैश्यो न लभ्यते यः कश्चर्यो वर्णः स्यात् ब्राह्मणो वा क्षत्रियो वा ॥ ६ ॥

तौ श्वेतं परिमण्डलं चर्म व्यायच्छेतां † ॥ ७ ॥

उक्तं शूद्रार्यौ चर्म व्यायच्छेते इति तौ शूद्रार्यौ श्वेतं परिमण्डलं चर्म पृथक् आयच्छेताम् आक्षिपेताम् उक्तं परिमण्डलं चर्म भवत्यादित्यस्यैव तद्रूपं क्रियत इत्येवं रूप आदित्य उपलभ्यते श्वेतं वर्णतः परिमण्डलम् आकृतितः ॥ ७ ॥

शूद्रः पूर्वः † ॥ ८ ॥

शूद्रः पूर्व आक्षिपेत् चर्म आत्माभिमुखं पश्चादर्यो वर्ण इति ॥ ८ ॥

पूर्वेणाग्नीध्रीयं ब्रह्मचार्यन्तर्वेद्युदङ्मुखस्तिष्ठेद्वह्निर्वेदि पुंश्चलो दक्षिणा मुखी* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीयस्य पूर्वे प्रदेशे वेदेरभ्यन्तरतः ब्रह्मचारी उदङ्मुखस्तिष्ठेत् ब्रह्म मैथुननिवृत्तिः तच्चरतीति ब्रह्मचारी आदिष्टव्रतो गृहीतनियमः वह्निर्वेदि पुंश्चलो दक्षिणामुखो पूर्वेणाग्नीध्रीयमित्ये-

* ब्रह्मायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

तत् प्रकृतम् तस्मिन् देशे पुंश्चलो दक्षिणामुखी तिष्ठेत् पुमांसं प्रति
चलतीति पुंश्चलो ॥ ९ ॥

सा ब्रूयाद्दुश्चरिति नवकोर्णिन्निति* ॥ १० ॥

सा पुंश्चलो ब्रह्मचारिणं ब्रूयात् दुश्चरित्त्वनवकोर्णिन्निति ॥ १० ॥

धिक्षाजाल्मिपुंश्चलो ग्रामस्य मार्जनि पुरुषस्य पुरुषस्य
शिश्नप्रणेजनीति ब्रह्मचारो* ॥ ११ ॥

ब्रह्मचारो पुंश्चलोमेवं ब्रूयात् धिक्षाजाल्मि पुंश्चलो ग्रामस्य
मार्जनि पुरुषस्य पुरुषस्य शिश्नप्रणेजनीति ॥ ११ ॥

एवमावृतीयं व्यत्यासम्* ॥ १२ ॥

एवमनेन प्रकारेण व्यत्यासधर्मेण सर्वेषान्विस्त्रिः क्रिया स्यात् ॥ १२ ॥

सर्वेषां कर्मणि निष्ठिते तदेवाभिगरस्त्रिब्रूयात्* ॥ १३ ॥

सर्वेषामधिकृतानां कर्मणि समाप्ते यदुक्तं पूर्वमभिगरेण तदेव
पुनस्त्रिब्रूयात् अरात्सुरिति ॥ १३ ॥

अवच्छज्य षूद्रः प्रद्वेत्* ॥ १४ ॥

शोघ्रं प्रयायात् दुष्प्रकर्षगतौ ॥ १४ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

तं तेनैवावक्षिणुयात्* ॥ १५ ॥

तं शूद्रं प्रद्रावन्तं आर्यस्तेनैव चर्मणा हन्यात् ॥ १५ ॥

यथाभिप्रेतमितरां ब्रह्मचार्याक्रोशेत्* ॥ १६ ॥

यो योऽस्याभिप्रेतः आक्रोशः तेन तेन ब्रह्मचारी पुंश्चलीमा-
क्रोशेत् ॥ १६ ॥

पश्चिमेनाग्नीध्रीयं बहिर्वेदि परिश्रिते मिथुनौ सम्भवेतां
यौ वर्णौ लभेरन्* ॥ १७ ॥

आग्नीध्रीयस्य पश्चिमे प्रदेशे वेदेर्बहिः परिश्रिते प्रदेशे परिश्रयण-
मावरणं मिथुनौ स्त्रीपुमांश्च मिथुनौ सम्भवेताम् एकत्र भवेतां
मिथुनधर्मेण यौ वर्णौ लभेरन् यौ वर्णौ सन्निधौ परिलभेरन् तौ
सम्भवेतां तत् किमिदं यौ वर्णौ लभेरन्निति उच्यते तुल्यवर्णासम्भवे
वर्णसङ्करो न स्यादिति वर्णेष्वनियमः ॥ १७ ॥

गृहपतेर्दास्यो नवानुदहरणान् पूरयित्वा प्रदक्षिणं मार्जा-
लीयं परियुर्ह्यमहाशूद्रं मध्विदं मध्विति वदत्यः पञ्चावराद्ध्याः
पञ्चशतम्पराद्ध्याः पञ्चविंशतिः साम्प्रताः† ॥ १८ ॥

* ब्राह्मयज्ञोपनिषद् ।

† ब्राह्मयज्ञोपनिषद् ।

उक्तं परिकुम्भिन्यो मार्जालीयं यन्तीदम्भ्विदम्भ्विति इति गृह-
पतेर्दास्यकर्मकराः नवानुदहरणान् कुम्भान् उदकस्य पूरयित्वा प्रद-
क्षिणं मार्जालीयं कुर्वन्त्यः परीयुः हैमहा ३ इदम्भ्विदं एवं वदन्त्यः
किञ्चित्यस्तादास्य इत्युच्यते पञ्चावराद्ध्याः सर्वानि कृष्टाः पञ्च पराद्ध्याः
किं वत्य इत्युच्यते पञ्चशतं पराद्ध्याः सर्वोत्तमाः पञ्चविंशतिः साम्प्रताः
पञ्चविंशतिर्युक्ताः अनुरूपास्य कर्मणः पञ्चविंशं महाव्रतमिति
एवन्ताः सम्प्रयुक्ता भवन्ति एवं लोकेऽपि भवति साम्प्रतमनुरूपं
युक्तम् अनेन चेष्टितमिति ॥ १८ ॥

सर्वासु सक्तिषु दुन्दुभीनावघ्नीयुः* ॥ १९ ॥

सर्वासु सक्तिषु दुन्दुभयो वदन्तीति ब्राह्मणं सर्वासु सक्तिषु
सदसः दुन्दुभीनावघ्नीयुः सक्तयः कोणाः ॥ १९ ॥

उत्तरोत्तरि वाचो व्याहारयेयुर्यावतीरधिगच्छेयुः* ॥ २० ॥

उत्तरोत्तरीति तारतरा इति अपरे ब्रूवते शास्त्राण्यधिकृत्य
कथाः कारयेयुरिति परस्परतः उत्तरोत्तरयुक्ताः यावतीर्लभेयु-
रिति ॥ २० ॥

घोषाऽश्च* ॥ २१ ॥

उत्तरोत्तरं कारयेयुः भेरीशङ्खपटहमृदङ्गहस्त्यश्वाश्वतरगर्दभा-
दीनां यावतोऽधिगच्छेयुः उक्तं हि सर्वा वाचो वदन्तीति ॥ २१ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

हिकारमन्वभिगरः प्रभृतयः कृत्वा यथार्थं स्युः* ॥ २२ ॥

स्तोत्रस्य हिकारमनु अभिगरप्रभृतयः स्वानि कर्माणि कृत्वा
यथार्थं स्युः यो योऽर्थो यथार्थः ॥ २२ ॥

आस्तोत्रान्तात्कुम्भिन्यः सर्वे च घोषाः* ॥ २३ ॥

आस्तोत्रसमाप्तेः एताः कुम्भिन्यः सर्वे च घोषाः स्युरिति ॥ २३ ॥

इति चतुर्थस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

पञ्चविंशे चतुर्विंशस्योत्तमे पर्याये परिचरायामा-
वपेदिति गौतमः* ॥ १ ॥

उक्तं यद्वा अदश्चतुर्विंशं प्रायणीयं तदेतदुदयनीयं यत्संस्तु-
मन्नं सम्भरन्ति सैषा पञ्चविंशोपजायतइति तच्चतुर्विंशे पञ्चविंशः
श्रूयते या सा पञ्चविंशो स्तोत्रोपजायते तस्याः स्थानं कल्पयत्या-
चार्यः पञ्चविंशे स्तोमे कर्त्तव्ये चतुर्विंशस्य स्तोमस्य उत्तमे पर्याये
तां पञ्चविंशतिपरिचरायामावपेदिति गौतम आचार्यो मन्यते
परिचरा मध्यमे विष्टावे उत्तमे पर्याये आवापस्थानं परिचरा तृतीया-
भागेत्युत्तमे इति ॥ १ ॥

* ब्राह्मयजुर्वेदम् ।

आवापस्थान इति धानञ्जयः* ॥ २ ॥

चतुर्विंशस्य स्तोमस्योत्तमे पर्याये यदावापस्थानं तस्मिन्नाव-
पेदित्येवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते ॥ २ ॥

प्रथमस्यावापस्थान इति शाण्डिल्यः* ॥ ३ ॥

चतुर्विंशस्तोमे यः प्रथमः पर्यायः तस्य यदावापस्थानं तस्मि-
न्नावपेदित्येवं शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ ३ ॥

चतुर्विंशेन वा स्तुत्वा मध्यमामर्द्धिकतां त्वचस्य प्रस्तु-
यात्* ॥ ४ ॥

चतुर्विंशेन वा स्तोमेन स्तुत्वा त्वचस्य मध्यमां स्तोत्रोयां ताम्
अर्द्धिकतां प्रस्तुयात् ॥ ४ ॥

स आस्कन्दो नाम* ॥ ५ ॥

सविधिरास्कन्दो नाम तस्येयं संज्ञा आस्कन्द इति ॥ ५ ॥

तन्न कुर्यादिति शाण्डिल्यायनः* ॥ ६ ॥

तमास्कन्दं न कुर्यादित्येवं शाण्डिल्यायन आचार्यो मन्यते
तमिति निर्देशः किमर्थमिति चेत् उच्यते, वक्ष्यत्ययम् आस्कन्दन्तु

---

* द्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

गौतमश्चत्वारिंशे धानञ्जय इतरेष्विति तत्रापि शाण्डिल्यायनस्या-
निष्ठ एवास्कन्दः अत आह तमिति ॥ ६ ॥

उत्तमायां स्तोत्रोयायामस्तुतायां पादावुपावहरेत् सह-
निधनेन भूमौ प्रतिष्ठापयेत् * ॥ ७ ॥

ब्राह्मणं, एकस्यां स्तोत्रोयायां स्तुतायां पादावुपावहरति सह
निधनेन प्रतिष्ठामुपयन्त्येव लोकेषु प्रतितिष्ठन्तीति तदुच्यते,
समाप्ते स्तोत्रे आत्मन एकस्यां स्तोत्रोयायामवशिष्टायां उद्गाता
आसन्धाः पादावुपावहरेत् सह निधनेन भूमौ प्रतिष्ठापयेत् निधनं
ब्रुवन् भूमौ प्रतिष्ठापयेत् ॥ ७ ॥

आह्नियमाणे भक्षे प्रतिलोमैरारोहणीयैरवरुह्य जपे-
न्महो द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञमिमिक्षतां पिष्टतान्नोभरोम-
भिरिति † ॥ ८ ॥

आह्नियमाणे भक्षे यैर्मन्त्रैः आसन्दीमारूढः तैः प्रतिलोमैः अव-
रुह्य अवतीर्थ्य जपेत् महो द्यौः पृथिवी च न इत्येतदादि मन्त्रं यथा-
सूत्रितं प्रतिलोम्येन विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन कन्दसावरोहन्तु
तानन्वरोहामि साम्राज्याय आदित्यास्त्वा जागतेन कन्दसावरोहन्तु
तानन्वरोहामि स्वाराजाय रुद्रास्त्वा त्रैष्टुभेन कन्दसावरोहन्तु

* ब्राह्मणायणेनानेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

तानन्वरोहामि वैराज्याय वसवस्त्वा गायत्रेण कन्दसावरोहन्तु तान-
न्वरोहामि राज्यायेत्येवं प्रातिलोम्यं अथ यद्युद्धृतदेवताराज्य-
शब्दैः आरोहेत् तत्राप्येवमेव प्रातिलोम्यम् आरोहणे ॥ ८ ॥

अध आसीनाः शेषेण स्तुवीरन्* ॥ ९ ॥

अवरुह्य आसन्दोकूर्चेभ्यो यानि स्तोत्राणि अवशिष्टानि तैः स्तुवी-
रन् ॥ ९ ॥

उदयनीयेऽतिरात्रे संस्थितेऽवभृथमभ्यवेयुरनुपमज्ज-
न्तः † ॥ १० ॥

महाव्रतस्य विधिरुक्तः अनन्तरम् उदयनीयेऽतिरात्रे उदयत्येत-
स्मिन्नित्युदयनीयः अस्मिन्नुदयनीयेऽतिरात्रे संस्थिते समाप्ते अवभृथं
गच्छेयुः उक्तं प्रागुदयनीयादतिरात्रादप्सुषोमान्तमहःसत्रेषु दधि-
भक्षान्तमहोनेष्विति तत् उदयनीयेऽतिरात्रे समाप्ते अवभृथमभ्य-
वेयुरनुपमज्जन्तः तस्मिन्नुदकेन मज्जेयुः ॥ १० ॥

पाणिभिस्तु सन्धावेरन् † ॥ ११ ॥

पाणिभिस्तदकं गृहीत्वा उद्धर्षणं कुर्युः ॥ ११ ॥

* आह्वायगोऽप्येवम् ।

† आह्वायणीये कंदविषये विशेषोऽस्ति ।

यस्यात्र पत्नी स्यात् पृष्ठन्तया व्युद्धावयेत्* ॥ १२ ॥

यस्यास्मिन्नवभृथे पत्नी स्यात् पृष्ठन्तया व्युद्धावयेत् उद्धर्षयेत्
यस्यात्र पत्नी स्यादित्यपत्नीका अपि भवन्त्येतद्दर्शयति यस्यात्रेति
किम् उच्यते, विद्यमानास्वपि पत्नीषु कस्यचिदस्मिन्नेवावभृथे पत्नी
सन्निहिता न स्यात् रजतादिस्त्रीधर्मात् सोऽन्यस्याः सकाशात्पृष्ठं
व्युद्धावयेत् अत आह यस्यात्रेति ॥ १२ ॥

तानुन्नेतोदानयेत्* ॥ १३ ॥

तान् सत्रिणः तस्मादवभृथात् उन्नेता उदानयेत् उत्थाप्या-
नयेत् ॥ १३ ॥

उदेत्य गृहपतिः सोमोपनहनं परिदधीत* ॥ १४ ॥

उदेत्य तस्मादवभृथात् गृहपतिः सोमोपनहनं वासः परि-
दधीत ॥ १४ ॥

वस्त्राणीतरे* ॥ १५ ॥

उदेत्यावभृथात् इतरे सत्रिणः अन्यानि वस्त्राणि अहतानि परि-
दधीरन् ॥ १५ ॥

अभ्युक्षणप्रमृति समापयेयुः* ॥ १६ ॥

* द्राक्षाद्यगोष्ठ्येवम्

परिधीय वस्त्राण्यप उपसृज्य अभ्युक्षणादारभ्य शेषं कर्म समाप-
येयुः यावदाहवनीयोपस्थानमिति ॥ १६ ॥

येनेतो गच्छेयुरन्येन प्रत्याव्रजेयुः* ॥ १७ ॥

येन मार्गेन इतो देवयजनादवभृथं गच्छेयुः तेनैव न प्रत्या-
व्रजेयुः अन्येन प्रत्याव्रजेयुः ॥ १७ ॥

अनूबन्ध्य वपायां ऊतायां दक्षिणे वेद्यन्ते केशश्मश्रूणि
वापयेरन्* ॥ १८ ॥

अनूबन्ध्य पश्चाः वपायां ऊतायां दक्षिणे प्रदेशे केशांश्च श्मश्रूणि
च वापयेरन् ॥ १८ ॥

तस्मिन् संस्थिते प्राञ्च उदञ्चो वा गत्वा पृथगुदवसानी-
याभिरिष्टिभिराहिताग्नयो यजेरन्* ॥ १९ ॥

तस्मिन्ननूबन्ध्ये संस्थिते समाप्ते अरणीष्वग्निं समारोप्य प्राञ्च
उदञ्चो वा गत्वा पृथक् नानेत्यर्थः उदवसानीयाभिरिष्टिभिराहि-
ताग्नयो यजेरन् इष्टिग्रहणमतिरिक्तमिति चेत् उच्यते इयमिष्टिः
प्रकृतौ यथा गृहीता विकल्पते तदिष्टिग्रहणं नियमार्थं क्रियते
विकल्पो न स्यादिति आहिताग्नयो यजेरन्निति अनाहिताग्नीना-
मपि सत्रासनं दर्शयति ॥ १९ ॥

* ब्राह्मण्युक्तोऽप्येवम् ।

गृहपति यजमानमनाहिताग्नय उपासीरन्* ॥ २० ॥

ये अनाहिताग्नयः ते गृहपतिं यजमानं उदवसानीययेष्ट्या उपासीरन् यजमानग्रहणं तदिष्टिप्रतिषेधार्थं गृहपतिमेव यजमानं न इष्टिनम् ॥ २० ॥

तद्देवत्यैः स्थालीपाकैर्यजेरन्निति धानञ्जप्यः* ॥ २१ ॥

ये आहिताग्नयस्ते यद्देवत्या उदवसानीयेष्टिस्तद्देवत्यैः स्थालीपाकैर्यजेरन्निति धानञ्जप्य आचार्य आह ॥ २१ ॥

संवत्सरं संवसेयुः* ॥ २२ ॥

उदेत्य सत्रात् संवत्सरं एकस्मिन् एकत्र नयेयुः ॥ २२ ॥

द्वादशरात्रमहोरात्रौ वा* ॥ २३ ॥

द्वादशरात्रं वा संवत्सरं संवसेयुः अहोरात्रौ वा अहस्य रात्रिश्च अहोरात्रौ अहोरात्रमित्यर्थः ॥ २३ ॥

यावद्वा सुनुर्यावद्वा सुनुयुः* ॥ २४ ॥

यावदेव वा सुनुयुः तावदेव संवासः ऊर्द्धं सत्रात् याथाकाम्य-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

मित्यपरे ब्रुवते उक्तं सत्रं सार्वक्रतुकमिदं तद्भवामयने संवत्सरे
संवसेयुः द्वादशरात्रमहोरात्रौ वा अन्येषु सत्रेषु यावन्तमेव कालं
सोमं सुनुयुः तावन्तमेव कालं संवसेयुरिति ॥ २४ ॥

इति चतुर्थस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

अथातो गवामयनविकल्पाः* ॥ १ ॥

उक्तद्भवामयनम् अनन्तरं विकल्पा वक्ष्यन्ते अथ अतः गवामयन-
विकल्पाः अथ इत्ययं निपातः आनन्तर्ये उक्तद्भवामयनम् अथानन्तरं
तस्यैव विकल्पाः वक्ष्यन्ते इति वाक्यशेषः ॥ १ ॥

सर्वं ज्योतिष्टोमेनैके* ॥ २ ॥

सर्वद्भवामयनं प्रायणीयादतिरात्रादारभ्य यावदुदयनीया इति
ज्योतिष्टोमेन पक्षे आचार्याः कल्पयन्ति सर्वग्रहणं किमर्थमिति
चेत् उच्यते, यावन्त्यः संस्था गवामयने स्युस्तावत्सु विहृतो ज्योति-
ष्टोमः स्यादिति संस्थायाः स्थाने तत्संस्थो ज्योतिष्टोमः स्यादिति ॥२॥

अतिरात्रचतुर्विंशनवाह्व्रतातिरात्रावा यथास्थानं स्युः
शेषो ज्योतिष्टोमेन* ॥ ३ ॥

* द्वाह्यायणोऽप्येवम् ।

प्रायणीयतिरात्रचतुर्विंशमहःप्रायणीयमेव अभिजित्तयः स्वर-
सामानो विषुवान् आष्टत्तास्त्रयः स्वरसामानो विश्वजिदित्येष न-
वाहः महाव्रतमुदयनीयोऽतिरात्र इत्येतान्यहानि यथास्थानं स्युः
यस्य यत स्थानं यथास्थानं शेषो ज्योतिष्टोमेन अन्यः सत्रे ह्यहः
शेषः सर्वो ज्योतिष्टोमेन भवेत् पुनः ज्योतिष्टोमग्रहणं किमर्थ-
मिति चेत् उच्यते, पूर्वस्मिन्नुक्तं गवामयनसंस्थानं विहृतो ज्योति-
ष्टोमः सर्वत्र स्यादिति तदिह पुनः ज्योतिष्टोमग्रहणं क्रियते अति-
रात्रादिभ्यो यथास्थानकृत्प्रेभ्यः योऽन्यः सत्रे शेषः सोऽग्निष्टोम-
संस्थेन ज्योतिष्टोमः स्यादिति ॥ ३ ॥

अत्र वा गोआयुषी पृष्ट्याभिप्लवौ दशरात्रमित्युपा-
हरेत् स संवत्सरप्रवर्धः* ॥ ४ ॥

अत्र वास्मिन् कल्पे योऽयमुक्तस्तस्मिन् तस्मिन् स्थाने गोआयुषी
पृष्ट्याभिप्लवो दशरात्रमित्येतत् कुर्यात् संकल्पः सम्बत्सरः प्रवर्ध इति
संवत्सरोत्पादितः संवत्सरः प्रवर्धः बृह उच्यते ॥ ४ ॥

शङ्खाहतञ्च* ॥ ५ ॥

शङ्खाहतमिति चैतद्विधानमुच्यते ॥ ५ ॥

नाना होभिर्वयं कल्पयामो यथैतद्वाह्मणम् † ॥ ६ ॥

* ब्राह्मण्येन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

नाना पृथगित्यर्थः यदेतद्भवामयनस्य संखा ब्राह्मणं अतिरात्र-
श्चतुर्विंशं प्रायणीयमह इत्यत आरभ्यते एतेषामङ्गां प्रत्यहमेकैकस्य
विकल्पं करिष्यामः ॥ ६ ॥

अतिरात्रमुभयसामानं कुर्वन्नान्धीगवादुत्तरे उदल-
वृहती षोडशित्वांश्चेदौदलस्थाने नानदम्* ॥ ७ ॥

यदि प्रायणीयमतिरात्रमुभयसामानं कुर्यात् तदा आन्धी-
गवस्योत्तरयोः स्तोत्रीययोः उदलवृहती कुर्यात् उदलञ्च वृहच्च
उदलवृहती यदि षोडश्यन्तमतिरात्रं कुर्यात् तत उदलस्य
स्थाने नानदं कुर्यात् उक्तं योऽनुष्टुभि नानन्दं कुर्यात् गौरीवितेन
षोडशिना सुवतेजसा श्रियमुपैति न श्रिया अवपद्यते इति ॥ ७ ॥

पूर्वो वृहतः सामवृचः † ॥ ८ ॥

वृहतः पूर्वः सामवृचः स्यात् वृहत्तृचस्यम् ॥ ८ ॥

चतुर्विंशमरथन्तरमेके † ॥ ९ ॥

चतुर्विंशमहः प्रायणीयं अरथन्तरमेके आचार्या इच्छन्ति नात्र
रथन्तरं स्यादिति ॥ ९ ॥

* ब्राह्मणायणेनानेन सूत्रद्वयं द्यतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

रथन्तरपृष्ठं वा बृहदनुष्टुप्कम्* ॥ १० ॥

रथन्तरं वा पृष्ठं कृत्वा बृहदनुष्टुभि कर्त्तव्यमिति अथ रथन्तरं
वा स्यादेतदिति ॥ १० ॥

अग्निष्टोमसंस्थचेत्त्रिंशान्याज्यानि षट्त्रिंशानि पृ-
ष्ठानि* ॥ ११ ॥

ब्राह्मणम् अथोखत्वाज्जरग्निष्टोममेव कार्यमिति अथ तद्यद्यग्नि-
ष्टोमसंस्थं स्यात् त्रिंशस्तोमान्याज्यानि स्युः षट्त्रिंशस्तोमानि पृ-
ष्ठानि ॥ ११ ॥

षट्त्रिंशानि वा होतृकसामानि* ॥ १२ ॥

मैत्रावरुणादीनां होतृकाणां सामानि षट्त्रिंशानि स्युः हेतु-
राज्यपृष्ठञ्च चतुर्विंशमेव स्यादिति वा ॥ १२ ॥

पृष्ठानां वाष्टाचत्वारिंशानि* ॥ १३ ॥

पृष्ठानां वाष्टाचत्वारिंशानि स्युः होतृकसामानीति प्रकृतं हेतुः
पृष्ठञ्चतुर्विंशमेव एवं वा स्यात् ॥ १३ ॥

सर्वाणि वा त्रिंशानि स्तोत्राणि* ॥ १४ ॥

---

* ब्राह्मयगीयेष्वेवम् ।

अथवा द्वादशस्तोत्राणि त्रिंशस्तोमेन स्युः ॥ १४ ॥

व्यत्यासं वा त्रिणवत्रयस्त्रिंशैः* ॥ १५ ॥

व्यत्यस्य व्यत्यस्य व्यत्यासं त्रिणवत्रयस्त्रिंशैः स्तोमौ व्यत्यासं स्यातां
त्रिणवं बहिष्यवमानं त्रयस्त्रिंशं हेतुराज्यं एवमुत्तराणि सर्वाणि
व्यत्यासेन एवं वा स्यात् ॥ १५ ॥

एतदन्तरूक्थ्यम्* ॥ १६ ॥

एतत्प्रायणीयं अन्तरूक्थ्यं या स्तोत्रीया सम्पत् प्रायणीये उक्तं
यावत्यश्चतुर्विंशत्युक्थ्यस्य स्तोत्रीयास्तावत्यः संवत्सरस्य रात्रय
इति तां सम्पदं प्रायणीये अग्निष्टोमसंख्ये स्तोमव्यत्यासेन उक्थ्य-
संख्या सम्पद्यते अत आद्वैतदन्तरूक्थ्यमिति ॥ १६ ॥

अभिज्ञवत् स्वरसाम्नश्च ज्योतिष्टोमतन्त्र एके कल्प-
यन्ति* ॥ १७ ॥

अभिज्ञवं स्वरसाम्नश्चेति कर्मणि द्वितीया अभिज्ञवं षड्रहं स्वर-
साम्नश्च एके आचार्या ज्योतिष्टोमस्य तन्त्रे कल्पयन्ति उक्तं भूयिष्ठं
तन्त्रलक्षणमुत्तरयोः सवनमुखीये गायत्र्याविति शैचिदृच्छिर्माध्य-
न्दिनीयाचार्याणामिति इह तु भूयिष्ठं तन्त्रलक्षणमित्येतदेव

* ब्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

अस्मिन् ज्योतिष्टोमे एव कृत्स्नं भवति अभिष्वखरसामसु स्तोमं
तन्त्रविशेषः स एतान् स्तोमानपश्यत् ज्योतिर्गौरायुरित्यभिष्ववे सप्त-
दशा भवन्तीति स्वरसामसु अभीवर्त्तसुज्ञानगौरीवितानि श्रुतत्वात्
तत्र द्वितीयेऽहनि पञ्चदशं बहिष्यवमानन्तृवृत्त्याज्यानि सप्तदशमाध्य-
न्दिनं सवनं एकविंशं तृतीयसवनं सोक्तं तत्र बहिष्यवमाने आवापः
एते असृगमिन्दवः राजा मेधाभिरोयत इति सुत्रकृत्प्रतिषु दृष्टत्वात्
रथन्तरपृष्ठे साम्नः पुनानः सोमधारयेति द्विहिङ्कारन्तिष्ठषु मेधा-
तिथमेकस्यां रौरवं* विष्टारपङ्क्तौ योधाजयन्तिष्ठषु एष व्यत्या-
सन्त्यायः उष्णिक्कुभौ त्वस्य ज्योतिषाण्येवोक्त्यानि एतदेव तृतीय-
महः बहिष्यवमानन्वविकृतन्तिष्ठत्स्तोमत्वात् चतुर्थं तृतीयेनैव
व्याख्यातं पञ्चमं द्वितीयेनैव षष्ठं प्रथमेनैव व्याख्यातं स्वरसामसु
ज्योतिष्टोमतन्त्रे उपास्मै गायता नर उपोषु जातमप्सुरन्तत्वा
नृपानि बिभ्रतं पवमानस्य ते वयं पवमानस्य ते कवे अग्न आयाहि
वीतय इत्याज्यानि प्रसोमासो विपश्चित इति गायत्रञ्चाश्वञ्चाभि-
सोमास आचव इति पौरुहन्मनश्चद्वैगतञ्च गौगवञ्च योधाजयञ्चौ-
शनमत्यं यज्जा यथा अपूर्येति रथन्तरं स्वासु वामदेव्यं तं वोदस्म-
मृतोषहमित्यभीवर्त्तः स्वासु कालेयं स्वादिष्ट्या मदिष्टयेति गायत्रं
चक्षुस्सकवैष्टम्भञ्च या पवस्व देवयुः पवते ह्यतोऽहरिति सप्तसुज्ञाने
काशीतम्बा प्रसुन्वानायान्वस इति गौरीवितन्तिष्ठषु गौरीवित-
मेकस्यां गौतममेकस्यामौदलमेकस्यामिति वा स्वरन्तिष्ठषु यत्प-
योनिधनमभिप्रियाणोत्यैडं कावमन्थं स्वरं यदि विकल्पयेद्यज्ञा-

* नानदमिति पुस्तकान्तरपाठः ।

यज्ञीयमग्निष्टोमसाम एतावेव द्वितीयतृतीयौ स्वरसामानौ स्वरन्तु
बृहन्निधनयोर्यत्पूर्वं तत् स्यादुत्तरमावृते तृतीये प्रथमस्वरं ज्योति-
षाण्युक्त्यानि यद्युक्त्याः अग्निष्टोममस्त्वेव ॥ १७ ॥

तथा सतां शाध्यायनिनः षडहविभक्तीरनुकल्प-
यन्ति* ॥ १८ ॥

तथा सतान्तेषां अभिप्लवस्वरसाम्नां ज्योतिष्टोमतन्त्रे कल्पमाना-
नां संयोगाय शाध्यायनकं ब्राह्मणं अधीयते ये ते दशरात्रप्रकरणे
याः षडहस्य देवताविभक्तयः सामान्तविभक्तयश्च पठिताः ता अनु-
कल्पयन्ति अग्न आयाहि वीतयेऽग्निं दूतं वृणोमहेऽग्निनायिः समि-
ध्यतेऽग्निर्वृत्राणि जङ्घनदग्ने स्तोमं मनामहे यमग्ने पृत्सु मर्त्यमित्येता
अग्निविभक्तयः एकैकं प्रत्यहं हेतुराज्यानि आयाहि सुषमाहित
इन्द्रमिङ्गायिनो बृहदिन्द्रेण सन्दिदृक्षस इन्द्रे दधीचे अस्थभिरु-
त्तिष्ठन्नोजसा सह भिन्दि विश्वा अपदिष इत्येता इन्द्रविभक्तयः
ब्राह्मणाङ्गसिन आज्यानि प्रत्येकमेव अथ सामान्तविभक्तयः उग्नं
प्रथमे वासिष्ठं द्वितीये उभयतस्तोमं गौतमं तृतीये आभीश्वञ्चतुर्थे
आनूपं पञ्चमे इहवदामदेव्यं षष्ठे एताः स्वरविभक्तयः नौधसम्प्र-
थमे श्यैतं द्वितीये महावैष्टम्भं तृतीये आयर्वणं चतुर्थे बार्हद्गिर पञ्चमे
गोष्ठः षष्ठे एता निधनविभक्तयः कालेयं प्रथमे माधुक्कन्दसं द्वितीये

---

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

रौरवं ततोये पृश्निश्चतुर्थे रायोवाजीयं पञ्चमे गोष्ठ एव षष्ठे एता
 इडाविभक्तयः तासां कल्पना उग्नन्तावत्प्रथमेऽहनि माध्यन्दिनान्त्य-
 मेव स्थितं द्वितीयेऽहनि इह वदासिष्टं गौतमं माध्यन्दिने ततोयेऽहनि
 पुनानः सोमधारयेति कालेयन्तिष्ठुषु विष्टारपङ्क्तौ रौरवं गौतमं प्रथ-
 मायां यौधाजयन्तिष्ठुषु चतुर्थेऽहनि पुनानः सोमधारयेति कालेय-
 मेकस्यां आथर्वणन्तिष्ठुषु आभीशवं प्रथमायां यौधाजयन्तिष्ठुषु
 प्रथमेऽहनि पुनानः सोमधारयेति कालेयन्तिष्ठुषु आनूपमेकस्यां
 रौरवं विष्टारपङ्क्तौ यौधाजयन्तिष्ठुषु षष्ठेऽहनि उच्चातेजातमन्वस
 इति गायत्रन्तिमृष्वामहोयवमेकस्याञ्जराबोधीयमेकस्यां इह वदा-
 मदेव्यमेकस्याम् एताः सामान्तविभक्तयः अथ निधनविभक्तयः नौध-
 सम्प्रथमेऽहनि ब्रह्मसामसिद्धं श्यैतं द्वितीये महावैष्टम्भं ततोये
 त्रतुर्थेऽहन्याथर्वणम् अन्यत्र विकल्पितं विभक्त्यर्थेन बार्हद्गिरं पञ्चमे
 ब्रह्मसाम षष्ठेऽहनि पुनानः सोमधारयेति कालेयमेकस्यान्दैर्घश्रव-
 समेकस्यां रौरवमेकस्यां पुनस्त्रिभिर्निवृत्यान्य उदत्ताजाप्रत्यमेकस्यां
 गोष्ठ एकस्यां सोमवशेन जाम्यर्थेन च सामान्तकल्पना अथ इडा-
 विभक्तयः कालेयं प्रथमे सिद्धमच्छावाकसाम माधुक्न्दसं द्वितीये
 कालेयस्य च उतानुग्रहे वृहत्या पुनानः सोमधारयेति कालेयन्ति-
 स्ठुषु मेधातिथ्यमेकस्यां रौरवं विष्टारपङ्क्तौ यौधाजयन्तिष्ठुषु रौरवं
 ततोयेऽच्छावाकसामपृश्निः चतुर्थे रायोवाजीयं पञ्चमे षष्ठेऽहनि गोष्ठ
 उभयथा क्लृप्तः खरसामानः आभिष्वविके रौरवाद्यैस्त्रिभिः सिद्धाः
 एषां ज्योतिष्टोमतन्त्रे क्लृप्तानामभिष्ववखरसाम्नां षडहिकानां
 विभक्तीनामनुकल्पना शाच्यायनिकानाम् ॥ १८ ॥

द्विविधमभिष्वमेक उपवत्यग्रियवती च व्यत्यासम्प्रति-
पदौ राथन्तरबार्हतानि चाज्यानि* ॥ १९ ॥

द्विविधमभिष्वमेके आचार्याः कल्पयन्ति द्विः प्रकारं द्विविधं
किं द्विविधं उपवती अग्रियवती च व्यत्यासम्प्रतिपदौ व्यत्यस्य व्यत्यस्य
रथन्तरबार्हतानि चाज्यानि व्यत्यासमेवेति प्रकृतम् राथन्तरेषु
तस्योपास्यै गायतानर इति प्रतिपत् अग्न आयाहि वीतय इत्येतदा-
दीनि राथन्तराज्यानि बार्हतेषु पवस्व वाचो अग्रिय इति प्रतिपत्
अग्निं दूतं वृणीमह इत्येतदादीनि बार्हतान्याज्यानि एतद्वै विध्यम् ॥१९॥

आज्यप्रतिपदावौशनकावे अन्त्ये पार्थयामे वा बार्हतानां
स्वयोन्यभीवर्त्ता रथन्तरपृष्ठेषु श्यैतर्क्षु बृहत्पृष्ठेषु † ॥ २० ॥

एवं वा द्वैविध्यं स्यात् आज्यप्रतिपदौ आज्यञ्च प्रतिपच्चाज्य-
प्रतिपदौ उपवतीति प्रतिपत् अग्न आयाहि वीतय इति हेतुराज्यं
माध्यन्दिनार्भवयोरौशनकावे अन्त्ये स्वयोन्यभीवर्त्तः एष प्रथमतोय-
पञ्चमेध्वहःसु आभिष्वविकेषु अन्यत्प्रकृतिवत् अग्रियवती प्रतिपत्
अग्निं दूतं वृणीमह इति हेतुराज्यं माध्यन्दिनार्भवयोः पवमानयोः
पार्थयामे अन्त्ये श्यैतर्क्षु अभीवर्त्तः एष द्वितीयचतुर्थषष्ठेषु द्रव्य-
विशेषः अन्यद्यथा प्रकृति पूर्वं वा यथोक्तं द्वैविध्यं एतद्वा ॥ २० ॥

* दाक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† दाक्षायणेनानेन सूत्रपञ्चकं कृतम् ।

व्यूढं पृष्ठ्यमेके* ॥ २१ ॥

उक्तं मशकेन पृष्ठ्यः षडहः मूढो वा व्यूढो वेति तमिह पृष्ठ्यमेके
आचार्या व्यूढमिच्छन्ति ॥ २२ ॥

तस्य समूढात्प्रथमस्याङ्गो बहिष्यवमानम्* ॥ २२ ॥

तस्य समूढस्य सतः पृष्ठ्यस्य षडहस्यैव समूढात् प्रथमस्याङ्गो
बहिष्यवमानं स्यात् समूढादित्यपादानलक्षणा पञ्चमी ननु च समूढे
व्यूढे चावच्छिन्ने समूढादेव बहिष्यवमानमेकमेव पठितमधिकृतं तत्
किमिदं तस्य समूढात् प्रथमस्याङ्गो बहिष्यवमानमिति उच्यते,
दाशरात्रिकं पृष्ठं प्रकृतित्वेनाभिप्रेत्यैवमुच्यते अनादेशे प्रकृतिः
प्रत्ययो भवति तत्प्रकृतित्वेन बहिष्यवमानम् ॥ २२ ॥

समूढमेके रथन्तरबृहत्पृष्ठम्* ॥ २३ ॥

एके आचार्याः समूढमेवेच्छन्ति पृष्ठ्यं अथन्तु विशेषः रथ-
न्तरबृहत्पृष्ठं भवति ॥ २३ ॥

नाना पृष्ठे चोत्तरे चतुरहे रथन्तरबृहती व्यत्यासम्पव-
मानेषु बृहतीषु रथन्तरमनुष्टुप् बृहते द्वितीये † ॥ २४ ॥

बृहद्रथन्तरमिति प्रकृतं अत आह नाना पृष्ठ इति नाना पृष्ठे

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राघ्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

चास्मिन् पृष्ठ्ये षडहे उत्तरे चतुरहे पवमानेषु रथन्तरबृहतो
 व्यत्यासं कुर्यात् व्यत्यस्य व्यत्यस्य व्यत्यासं बृहतोषु रथन्तरं कुर्यात्
 अनुष्टुप्सु बृहत् ततोयपञ्चमयोः रथन्तरं बृहतोषु कुर्यात् चतुर्थ-
 षष्ठयोर्बृहदनुष्टुप्सु बृहती अनुष्टुप् रथन्तरं बृहतोषु षष्ठयोः बृहत्सु
 इति बज्रवचनस्य विषयस्ते द्वितीये रथन्तरबृहतो द्वितीये स्यातां
 रथन्तरं बृहत्यां द्वितीयम् अनुष्टुभि बृहद्वितीयम् ॥ २४ ॥

बृहदुत्तमं समूढे ॥ २५ ॥

यदि समूढः स्यात् अनुष्टुभि बृहदुत्तमं स्यात् चतुर्थषष्ठयो-
 रक्लेशजाम्यर्थेन अर्थादापन्नं द्वितीयं व्यूढ इति ॥ २५ ॥

आष्कारणिधनात् पूर्वं कौलमलबर्हिषम्* ॥ २६ ॥

ततोयेऽहन्याष्कारणिधनादर्वाक् कौलमलबर्हिषं स्यात् रथन्तरा-
 गमे अजाम्यर्थेन ॥ २६ ॥

आन्धीगवाच्छावाश्वम्* ॥ २७ ॥

चतुर्थेऽहन्यान्धीगवात्पूर्वं श्वावाश्वं स्यात् बृहदागमे स्तोम-
 वशेन ॥ २७ ॥

उपोत्तमं समूढे* ॥ २८ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

यदि समूहः स्यात् अनुष्टुभि उपोत्तमं स्यात् नानदशावाच्यस्य
अजाम्यर्थेन ॥ २८ ॥

इति चतुर्थस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

आनूपोपक्रमा बृहती पञ्चमे* ॥ १ ॥

आनूपारम्भणा बृहती स्यात् पञ्चमेऽहनि रथन्तरागमे अजाम्य-
र्थेन ॥ १ ॥

मानवात्पूर्वः हारायणम्* ॥ २ ॥

पञ्चमेऽहनि मानवात्पूर्वं हारायणं स्यात् स्तोमवशेन ॥ २ ॥

मधुसूच्यन्निधनादाकूपारम्* ॥ ३ ॥

षष्ठेऽहनि बृहदागमे मधुसूच्यन्निधनात्पूर्वं आकूपारं स्यात् ॥ ३ ॥

उपोत्तमः समूहे* ॥ ४ ॥

यदि समूहः स्यात् तदा उपोत्तमं आकूपारं स्यात् ॥ ४ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

वृद्धतः पूर्वे त्रय एकर्चाः* ॥ ५ ॥

वृद्धतः पूर्वे त्रय एकर्चाः स्युः स्तोमवशेन ॥ ५ ॥

रथन्तरादुत्तरे* ॥ ६ ॥

रथन्तरादुत्तरे त्रय एकर्चाः स्युरिति रथन्तरं प्रकृतं तृतीयपञ्च-
मयोरङ्गोः ॥ ६ ॥

षष्ठे च वृद्धतो व्यूढे* ॥ ७ ॥

यदि व्यूढः स्यात् ततः षष्ठेऽहनि वृद्धतः उत्तरे त्रय एकर्चाः स्युः
समूढे तु पूर्वं एवं चतुर्थे व्यूढे च समूढे च पूर्व एव ॥ ७ ॥

नित्यौ च शशकणा तृतीये पृष्ठ्ये* ॥ ८ ॥

तृतीयेऽहनि रथन्तरादुत्तरे त्रय एकर्चाः स्युः नित्यौ च शशकर्णौ
पौरुमद्गाष्कारणिधने, अथ किमर्थमिदमारभ्यते नित्यौ च शशकर्णा-
विति स्थितयोः उच्यते नियमिते रथन्तरादुत्तरे त्रय एकर्चा इति
तद्यदि नारभेत सञ्चारदोषः स्यात् तयोः रथन्तरवृद्धतोः वृत्त्यामनु-
ष्टुप् कल्पना तृतीयेऽहन्यभिसेमास आयव इति पौरुमद्गं प्रथमायां
रथन्तरन्तिष्ठु गौतमान्तरिक्षकौल्लबर्हिषाणि सामद्वयः आष्कार-
णिधनमध्यास्यायां चतुर्थेऽहनि पुरोजिती वो अन्धस इति नानद-

* द्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

मेकस्यां वृहच्छ्रावाश्वान्भोगवानि त्वेषु उष्णिक्कुभौ त्वस्ये पञ्चमेऽ-
 हनि सोमउष्वाणः स्तोत्रभिरिति आनूपरथन्तरे त्वयोः हारायण-
 मानववाम्राणि सामत्वचः सामत्वचाग्नेस्तिष्ठिनिधनन्तृचे षष्ठे सोमाः
 पवन्त इन्द्रव इति गौरीवितवृहतीत्वयोः आकूपारमधुदुग्निधन-
 क्रौञ्चानि सामत्वचः मध्ये निधनमैङ् क्रौञ्चे चतुर्थे पुरोजितो वो
 अन्धस इति नानदाश्वोगवस्थावाश्वानि सामत्वचः वृहत्तृचे एते एष
 व्यूढकल्पः समूढकल्पे सोमाः पवन्त इन्द्रवः इति गौरीवितमधु-
 द्दुग्निधने त्वयोः क्रौञ्चे द्वे आकूपारश्च सामत्वचः वृहति समूढे
 षष्ठ्ये ॥ ८ ॥

अभीवर्त्तकालेये वृहतीष्वनुकल्पयेदिति गौतमः* ॥ ९ ॥

अभीवर्त्तकालेये वृहतीष्वनुकल्पयेदित्येवं गौतम आचार्य आह
 नित्यं सांवत्सरिकं कल्पमनुवदति ॥ ९ ॥

नेति धानञ्जप्यः* ॥ १० ॥

धानञ्जप्योऽभीवर्त्तकालेये न कल्पयितव्ये इत्येवमाह ॥ १० ॥

व्यूढं नानुकल्पयेदिति शाण्डिल्यायनः* ॥ ११ ॥

व्यूढं षष्ठं प्रति अभीवर्त्तकालेये नानुकल्पयेदित्येवं शाण्डिल्या-
 यन आचार्य आह समूढमनुकल्पयेदिति ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

एकविंशत्यहकारिण उपरिष्ठादभिजितः पृथ्यमुप-
यन्ति प्राक् च विश्वजितः स्वरसाम्नश्चोक्थ्यान्* ॥ १२ ॥

योऽयं संवत्सरस्य मध्ये नवाहः पठितः अभिजित्तयः स्वरसा-
मानोर्दिवाकोर्त्यमहस्तयः स्वरसामानो विश्वजिदिति एतस्य स्थाने
अपरे एकविंशत्यहं कुर्वन्ति उपरिष्ठादभिजितः प्राक् स्वरसामभ्यः
पृथ्यमुपयन्ति प्राग्विश्वजितः स्वरसाम्नः कृत्वा पृथ्यमुपयन्ति स्वर-
सामानश्चोक्थ्यान् कुर्वन्ति, विचारितमिदं ब्राह्मणेन तानाज्जह्नुक्थ्याः
कार्थ्याश्च अग्निष्टोमाश्च इत्येवमुक्त्वाह तदाज्जर्विवीवधमिव वा एत-
द्यदग्निष्टोमो विषुवानग्निष्टोमौ विश्वजिदभिजितावथेतरउक्थ्याः स्यु-
रित्यग्निष्टोमा एव सर्वे कार्थ्या इति यदग्निष्टोमन्तमेव शब्देन निय-
मितमेवं नियमिते सति किमुक्थ्यत्वं स्वरसाम्नां प्रत्याम्नातमेव अथ
विकल्प इति उच्यते, न प्रत्याम्नायते न च विकल्पप्रते ये एकविंश-
त्यहकारिणः ते उक्थ्यान् कुर्वन्ति ये नवाहकारिणः ते अग्निष्टोमा-
नेव एवञ्च कृत्वा निदानकारोऽप्याह अथैते स्वरसामानस्तानग्नि-
ष्टोमान्नवाहकारिणः कुर्युक्थ्यानेकविंशत्यहकारिणो योऽन्यथा कुर्या-
दकुशलः पुरुष इति विद्यादिति ॥ १२ ॥

अभिजिद्विश्वजितौ व्यतिहरन्त्येके* ॥ १३ ॥

अभिजिच्च विश्वजिच्चाभिजिद्विश्वजितौ तावेके आचार्या व्यति-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

हरन्ति व्यतिहारो नामान्योऽन्यस्य स्थानापत्तिः अभिजितः स्थाने
विश्वजित् विश्वजितः स्थाने अभिजित् ॥ १३ ॥

अभिजितो रथन्तरपृष्ठस्य राथन्तरी प्रतिपद्भोतुराज्य-
च्चाभिवायुमित्यौशनं ज्योतिष्टोमं परं सुज्ञानमुष्णिहि श्या-
वाश्चात् पूर्वं गौरीवितवृद्धतो* ॥ १४ ॥

एके अभिजितं रथन्तरपृष्ठं कुर्वन्ति तस्याभिजितो रथन्तरपृष्ठस्य
राथन्तरी प्रतिपत् स्यात् उपास्मै गायता नर इति हेतुराज्यञ्च राथ-
न्तरमेव अग्न आयाहि वोतय इति अभिवायुमित्यौशनं माध्यन्दिना-
न्यं स्यात् ज्योतिष्टोमं परं ऊशनाद्यत् परं तत् सर्वं द्रव्यं ज्योतिष्टोमं
पौष्कलस्य तु स्थाने सुज्ञानं श्यावाश्चात्पूर्वं गौरीवितवृद्धतो सोम-
कल्पनाय गौरीवितसन्नत्वात् वृद्धदुभयसामत्वात् ॥ १४ ॥

स्वयोनिनो रथन्तरवृद्धतो स्वरसामस्वेके † ॥ १५ ॥

एके आचार्याः स्वरसामिकान् पृष्ठस्तोत्रोयान् व्यावर्त्य स्वयो-
निनो रथन्तरवृद्धतो कुर्वन्ति ॥ १५ ॥

स्वरपृष्ठाश्चेत्स्वारसामिकेषु पृष्ठस्तोत्रोयेषु यथास्वः स्वारा-
णि चार्भवान्त्यानि द्वैगतगौतमयोः स्थाने रथन्तरमन्तरिक्षस्य
गौतमः स्वरस्य वृद्धद्वितीये नित्यञ्च सामवृचः ¶ ॥ १६ ॥

* ब्राह्मयज्ञेनैतेन सूत्रपञ्चकं कृतम् ।

† ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

¶ ब्राह्मयज्ञेनानेन सूत्रषट्कं कृतम् ।

यदि स्वरपृष्ठाः स्वरसामानः चिकीर्षिताः स्युः स्वरसामान एते भवन्तीति सामशब्दस्य प्रकृतस्य पृष्ठगामित्वात् ततः स्वरसामिकेषु पृष्ठस्तोत्रोयेषु मशकान्नातेषु यथा स्वरसामानि स्युः पयोनिधनं प्रथमे बृहन्निधनं पूर्वं द्वितीये प्रथमं तृतीये स्वारणि चार्भवान्थानि स्युः नेतराणि द्वैगतगौतमयोः स्थाने रथन्तरं स्यात् द्वैगतस्य प्रथमे गौतमस्य तृतीये अन्तरिक्षस्य स्थाने गौतमं स्यात् तृतीयस्य स्वरस्य स्थानेऽनुष्टुभि बृहत् स्यात् द्वितीये नित्यञ्च सामतृचः गौरीवितमे- कस्यां क्रौञ्चमेकस्यामासितमेकस्यां बृहदनुष्टुभि द्वितीये प्रथमतृतीय- योरङ्गोरनुष्टुभः ॥ १६ ॥

ऊदलत्वाष्ट्रीसाम्नोरुद्धारः* ॥ १७ ॥

गौरीवितमेव तृचस्यमनुष्टुभि प्रथमतृतीययोरङ्गोः ऊदलत्वाष्ट्री- साम्नोरुद्धारः कुर्यात् ॥ १७ ॥

विषुवतोदिवैके प्रातरनुवाकमुपाकुर्वन्ति* ॥ १८ ॥

विषुवतः दिवा एव एके आचार्याः प्रातरनुवाकस्योपाकरण- मिच्छन्ति ॥ १८ ॥

बहिरस्यैके बहिष्यमानेन स्तुवते* ॥ १९ ॥

सदसि स्तवनं प्रकृतं तदस्य विषुवत एके आचार्या बहिरिच्छन्ति

* आध्यायणोऽप्येवम् ।

अध्वर्योरुद्गातुश्चायं प्रातरनुवाकवह्निष्यवमानयोरेष विधिर्दृष्टः दिवा-
कोर्त्यत्वादङ्गः ॥ १९ ॥

अग्निरिन्द्रायोपास्मै पवस्व वाच इति स्तोत्रोयं शु-
ङ्गाः* ॥ २० ॥

अग्निरिन्द्राय पवते उपास्मै गायता नरः पवस्व वाचा अग्निय
इत्येतास्तिष्ठ च्चः सम्भार्यद्वचं कृत्वा एतत् स्तोत्रोयं शुङ्गा आचार्या
मन्यन्ते ॥ २० ॥

वात आवात्विति माषशरावयः* ॥ २१ ॥

माषशरावय आचार्या वात आवात्वित्येवं स्तोत्रोयं कुर्वन्ति
स्तोत्रोयो वह्निष्यवमानाद्यस्तृचः ॥ २१ ॥

यज्ञायज्ञीयभासे व्यतिहरन्त्येके* ॥ २२ ॥

एके आचार्या यज्ञायज्ञीयभासयोः व्यतिहारं कुर्वन्ति अन्योऽन्य-
स्थानापत्तिर्यतिहारः यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कुर्वन्ति भासमनु-
ष्टुभि ॥ २२ ॥

वणमद्वां असि सूर्येन्द्रमिद्देवतातये आयन्तइव सूर्यमिति
मद्वादिवाकोर्त्यस्तोत्रोया विकल्पते* ॥ २३ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

महादिवाकीर्त्यस्य नित्यस्तोत्रीयस्य स्थाने एतेषां यथोद्दिष्टानां
एकः स्याद्विकल्पेन विकल्पो नाम तुल्यार्थप्राप्ताविष्टताध्यवसायः ॥२३॥

इति चतुर्थस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

बृहत्पृष्ठश्चेदग्नियवती प्रतिपत्तृतीयात् साहस्रादाज्यानि
नित्यैर्विकल्पन्त उत्सेधस्थाने रथन्तरं तस्य महादिवाकीर्त्य-
मयं सोम इति पार्थमाभिजितानि पृष्ठानीन्द्रक्रतौ श्यैतङ्गोः
ककुबुष्णिच्चावुद्धरति पिपीलिकमध्यां श्यावाश्वविकर्णगौरी-
वितान्धोगवौदलभासान्यनुष्ठुभ्यौदलस्थाने वा वाङ्निधनं
क्रौञ्चमरण्ये गेये त्वचयोर्व्रतात्परे* ॥ १ ॥

यदि बृहत्पृष्ठो विषुवां स्यात् ततस्तस्मिन्नग्नियवतो प्रतिपद्भवेत्
तृतीयात्साहस्रादाज्यानि च स्युः अग्निं दूतं वृणीमह इत्येतदादीनि
नित्यानि वा यानि विषुवति तानि स्युः नित्यैर्विकल्पन्त इत्येतदुक्तं
उत्सेधस्थाने रथन्तरं बृहत्यान्तस्य महादिवाकीर्त्यान्तस्य रथन्तरस्य
स्थाने महादिवाकीर्त्यं भवेत् अयं सोम इति पार्थं स्यात् शिशुं
जज्ञानायाः स्थाने आभिजितानि पृष्ठानि, आभिजितानोति किमर्थ-

* ब्राह्मणयोगेनैतेन द्वादशसूत्रानि कृतानि ।

मारभ्यते यदा बृहत्पृष्ठश्चेदिति बृहत्पृष्ठत्वात् सिद्धम् इन्द्रक्रतौ
 श्यैतमिति च वक्ष्यति अनेनैव श्यैतेन सिद्धिर्भवति उच्यते, अभि-
 जितानि पृष्ठानोत्यनेन सिद्धस्यैव स्तोत्रीयाविशेषणार्थम् अभिजितस्य
 ग्रहणम् इन्द्रक्रतौ श्यैतम् इन्द्रक्रतुं न आभरेत्येतस्मिन् प्रगाथे श्यैतं
 स्यात् गोः ककुबुणिहौ गोरित्यपादानलक्षणा पञ्चमो विषुवतौ
 ककुबुणिहौ अपोह्य गोः आहरेत् तदेतदवाच्यमविशेषादुष्णिहं कथ-
 न्तर्हि वाच्यमेव गोः ककुबुणिहाविति उच्यते, बृहत्पृष्ठेदेधि-
 क्षत्य कथं ज्योतिष्टोमेन बृहत्पृष्ठे गोरेव ककुबुणिहौ स्याताम्
 उद्धरति पिपीलिकमध्यां पर्युष्वित्येतामनुष्टुभं पिपीलिकमध्यामुद्ध-
 रति साम पुरोजित्यां कल्पयत्यतस्तामुद्धरति श्यावाश्वविकर्णं गौरी-
 विताम्भोगवौदलभासान्यनुष्टुभि एतानि यथासूत्रितान्यनुष्टुभि भवन्त्यु-
 दलस्थाने वाङ्मिधनं कौञ्चं भवेद्वा न वा अरण्ये गेये विकर्णभासे
 त्वचयोः स्याताम् अन्यानि सर्वाण्येकर्चानि स्युः अनुष्टुभि व्रतात्परे ये
 सामनो ते व्रतादाहरेत् सूर्यवतीषु कावं कुर्यात् यज्ञायज्ञीयमग्नि-
 ष्टोमसाम्नः ॥ १ ॥

विश्वजिति यज्ञायज्ञीयबृहती व्यतिहरन्त्येके * ॥ २ ॥

एके आचार्याः विश्वजिति यज्ञायज्ञीयबृहती व्यतिहारं कुर्वन्ति
 यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम तस्य स्थाने बृहदनुष्टुभि ॥ २ ॥

बृहत्पृष्ठश्चेत्तृतीयात् साहस्रात् प्रातःसवनं कालेयस्थाने

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

समन्तमाभिजितानि पृष्ठानोद्भक्तौ श्यैतङ्गोः ककुबुष्णि-
चावुद्धरति पिपोलिकमध्या अनुष्टुप्प्रभृति व्रतात्* ॥ ३ ॥

यदि विश्वजित् बृहत्पृष्ठः स्यात् ततस्तृतीयात् साहस्रात् प्रातः-
सवनं भवति पवस्व वाचो अग्निं इत्येवमादि कालेयस्य स्थाने
सम्यक्तं भवति बृहत्यां आभिजितानि पृष्ठानि अत्र न भवन्ति बृह-
दादीनि इन्द्रक्रतौ श्यैतं भवति गोः ककुबुष्णिचौ भवतः पर्याध्वित्ये-
तदाद्या उद्धरति अनुष्टुप्प्रभृति व्रतात् अनुष्टुभमारभ्य योऽन्यो द्रव्य-
विशेषः सांवत्सरिकाङ्गवति ॥ ३ ॥

उत्तरे पक्षस्ययनविकल्पाः † ॥ ४ ॥

यदुक्तं नानाहोभिर्वयं कल्पयामो यथैतद्ब्राह्मणमिति सा
विकल्पना समाप्ता साम्प्रतमुत्तरे पक्षस्ययनविकल्पा वक्ष्यन्त इति
वाक्यशेषः अयनविकल्पा गतिविकल्पा इत्यर्थः अयनङ्गतिः ॥ ४ ॥

अभिज्ञवपृष्ठ्यान् प्रतिलोमानुपयन्त्यहरावर्त्तकारिणः † ॥ ५ ॥

अभिज्ञवाश्च पृष्ठ्याश्च अभिज्ञवपृष्ठ्याः तानभिज्ञवपृष्ठ्यान् प्रति-
लोमान् कुर्वन्ति ये अहरावर्त्तकारिण आचार्याः अभिज्ञवपृष्ठ्यान्तः
प्रतिलोमान् कुर्वन्ति ॥ ५ ॥

* ब्राह्मणयोगेनानेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

पृष्ठ्याभिप्लवाननुलोमान् मासावर्त्तकारिणः* ॥ ६ ॥

ये मासावर्त्तकारिण आचार्याः ते पृष्ठ्योपक्रमान् अभिप्लवा-
वसानान् कुर्वन्ति अहः आनुलोम्यम् ॥ ६ ॥

गो आयुषी च विपरिहरन्ति* ॥ ७ ॥

ये मासावर्त्तकारिणः ते गो आयुषोर्ध्वतिहारं कुर्वन्ति ॥ ७ ॥

उत्तमं सभार्यं कुर्वन् सप्तमान्मासान् पृष्ठ्याभिप्लवा-
नुद्धरेत् पञ्चायनमासान् कृत्वा दशरात्रमिश्रादभिप्लव-
मुद्धरेत् † ॥ ८ ॥

यद्युत्तमं मासं सभार्यं कुर्यात् ततः सप्तमान्मासान् पृष्ठ्यं त्रींश्चा-
भिप्लवानुद्धरेत् खरसामानो विश्वजितश्च कृत्वा अन्यान् अयनमासान्
कुर्यात् पृष्ठ्यञ्चत्वारश्चाभिप्लवाः षडहः एषोऽयनमासः पञ्चायनमासान्
कृत्वा दशरात्रमिश्रान् मासान् अभिप्लवमुद्धरेत् त्रयः खरसामानो
विश्वजित् अभिप्लवौ षडहौ आयुश्च गौश्च द्वे अहनी द्वादशाहस्य
दशाहानि महाव्रतञ्चातिरात्रञ्चेत्येतत्परिसंख्यं सभार्यं मासस्योत्त-
मस्य ॥ ८ ॥

तथा सति पूर्वे पक्षसि विकल्पः* ॥ ९ ॥

* ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयज्ञेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तथा सति विकल्पे उत्तमे सम्भार्ये क्रियमाणे पूर्वे पक्षसि विकल्पो
भवति पक्षः सामान्यात् ॥ ८ ॥

षष्ठादभिष्ववपृष्ठानुद्धृत्य चतुर्विंशदुत्तरान् कुर्यात्* ॥ १० ॥

षष्ठात्तोनभिष्ववान् पृष्ठ्यञ्चोद्धृत्य चतुर्विंशत् प्रायणीयादङ्ग
उत्तरान् कुर्यात् अतिरात्रं कृत्वा तत्र चतुर्विंशं प्रायणीयमहः तत्र-
चोनभिष्ववान् पृष्ठ्यञ्च कृत्वाभिजितं त्रयः स्वरसामानः ॥ १० ॥

समौ पक्षौ चिकीर्षन् पञ्चायनमासान् कृत्वा दशरात्र-
मिश्रं मासमुद्धरेत् पञ्चदशौ पक्षौ व्रतस्यापरिमात्कं बृहत्-
पृष्ठं विश्वजितम् † ॥ ११ ॥

समौ पक्षौ कर्तुमिच्छन् उत्तरस्य पक्षस्य प्रथमे मासि त्रयः
स्वरसामानो विश्वजित्पृष्ठस्त्रोनभिष्ववान् कृत्वा ततः परं पञ्चायन-
मासान् कुर्यात् पञ्च कृत्वा दशरात्रमिश्रं मासमुद्धरेत् पञ्चदशौ पक्षौ
व्रतस्य कुर्यात् परिमादश्च तस्मिन् कुर्यात् एवं पञ्चविंशद्व्रतात्
पञ्चदशस्तोत्रोयाः ह्रसन्ते ततस्ते पञ्चदशचतुर्विंशाः सम्पद्यन्ते एवं
प्रायणीयेन चतुर्विंशेन समत्वं भवति बृहत्पृष्ठं विश्वजितं करोति
एवं यावन्तः पूर्वस्मिन् पक्षसि पृष्ठोपायास्तावन्त एवोत्तरस्मिन् भवन्ति
एतत्पक्षसामत्वमुक्तम् ॥ ११ ॥

* द्रक्ष्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्ष्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

विश्वजित उपरिष्टादायुषमेक उपयन्ति* ॥ १२ ॥

एके आचार्या विश्वजित उपरिष्टादायुषं कुर्वन्ति ॥ १२ ॥

तथा सति गो आयुषेरैकादिके बृहत्तौ* ॥ १३ ॥

तथा सति विकल्पे गो आयुषेरैकादिके बृहत्तौ भवेतां ॥ १३ ॥

दशरात्रमेक आवर्त्तयन्ति* ॥ १४ ॥

एके आचार्या दशरात्रमप्यावर्त्तयन्ति आवर्त्तं सर्वसुत्तरं पञ्च
कुर्वन्ति ॥ १४ ॥

तस्माद्भूतं यदा परं व्रतान्ते मानसं सांवर्ग्यजिता गो-
तमाः* ॥ १५ ॥

तस्मादावृत्तादशरात्रात्परं यदा व्रतं भवति तदा तस्य परस्ता-
न्मानसम्भवति एवं सांवर्ग्यजिता गोतमा आचार्या मन्यन्ते नतु तेन
समयमिति ॥ १५ ॥

---

* ब्राह्मण्यबोध्यम् ।

इति चतुर्थस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमो कण्डिका ।

ज्योतिषामयनविकल्पाः* ॥ १ ॥

इह गवामयनस्य षष्ठ्यधिकं त्रिंशत् पठितान्यहानि ब्राह्मणेन संवत्सरविकल्पास्थानेके श्रूयन्ते ज्योतिर्नक्षत्रादयस्तेषां कल्पना चिकीर्षिता पुरा तदारभते ज्योतिषामयनविकल्पा इति ज्योतींषि नक्षत्रादीनि तेषाङ्गतिविकल्पा वक्ष्यन्त इति वाक्यशेषः ॥ १ ॥

तत्र यदादितोऽन्ततस्तदूर्ध्वं विषुवतः* ॥ २ ॥

तत्र तेषु ज्योतिषाङ्गतिविकल्पेषु पूर्वस्मिन् पक्षसि यद्यदादितो वक्ष्यन्ते तदूर्ध्वं विषुवतः अन्ततः प्रत्येतथम् ॥ २ ॥

मासि मास्याद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने त्रिकद्रुकाः* ॥ ३ ॥

ये ते सावना मासाः त्रिंशिनः कल्पिताः तेऽथैकैकस्मिन्मासि आद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने त्रिकद्रुकाः व्यहो भवन्ति आभिप्लव एवेत्यर्थः उत्तरे पक्षस्यान्यस्य ॥ ३ ॥

स षट्त्रिंशदूना नाक्षत्रः सप्तविंशिनो हि मासाः † ॥४॥

स एवं क्रियमाणः संवत्सरः सावनात् संवत्सरात् षट्त्रिंशता-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणीये केदविषये विशेषोऽस्ति ।

होभिः जनो भवति नाक्षत्रः नक्षत्रसंज्ञितः सप्तविंशिनो मासा भवन्ति
तत्र सप्तविंशतिर्नक्षत्राणीति ॥ ४ ॥

षष्ठादस्याभिप्लवस्य स्थाने ज्योतिर्गौश्च ज्योतिरेवावृत्ते
स नवनो नाक्षत्र एव त्रयोदशी* ॥ ५ ॥

षष्ठस्य मासस्य च आद्योऽभिप्लवः तस्य स्थाने ज्योतिर्गौश्च स्यातां
ज्योतिरेवावृत्तः स्यात् न गौः उक्तं तत्र यदादितोऽन्ततस्तदूर्ध्वं विषु-
वत इति स सावनात् संवत्सरान्नवभिरहोभिरूनः चत्वार्यहानि पूर्व-
स्मिन् पक्षसि लुप्तानि पञ्चोत्तरस्मिन् स नाक्षत्र एव संवत्सरो भवति
त्रयोदशी तत्रापि सप्तविंशिन एव मासाः त्रयोदश भवन्ति ॥ ५ ॥

युग्ममासेष्वाद्यस्याभिप्लवस्य स्थाने तत्पञ्चाहः स षड्-
नक्षान्द्रमसः* ॥ ६ ॥

युग्ममासेषु द्वितीयचतुर्थषष्ठेषु प्रथमस्याभिप्लवस्य स्थाने तत्प-
ञ्चाहः अभिप्लवपञ्चाहः तत्र यदादितोऽन्ततस्तदूर्ध्वं विषुवत इत्येतदनु-
वर्तते एवं सावनात् संवत्सरात् षड्भिरहोभिरूनश्चान्द्रमसः एषा
चान्द्रमसो गतिः ॥ ६ ॥

षष्ठादौ त्रिकद्र कानभिप्लवञ्चोपदध्यात् सोऽष्टादशाधिकः
पौर्णमासी प्रसवस्तैर्यग्यनिक आदित्यस्य* ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

षष्ठस्य मासस्यादौ त्रिकद्रुकानभिप्लवञ्चोपदध्यात् उपधानं
 कुर्यात् ज्योतिषं दर्शावधि मासमुशन्ति चान्द्रं सौरं तथा भास्कर-
 राग्निचारात् । त्रिंशद्दिनं सावनसंज्ञमार्था नाक्षत्रमिन्दोर्भगणभ्र-
 माच्च । बृहस्पतिः अभ्युदये रवेर्मासश्चान्द्रश्च पितृकर्मणि । यज्ञे सावन-
 मित्याङ्गरार्चं सर्वव्रतादिषु । पूर्वस्मिन् पक्षसि यदादितोऽन्ततस्तदूर्ध्व-
 मित्यनुवर्त्तते एवं सावनात् संवत्सरादष्टादशभिरहोभिरधिकः पूर्व-
 स्मिन् पक्षसि अतिरिच्यते नवोत्तरस्मिन् एवमष्टादशाधिकः पौर्णमास्यां
 चास्य प्रसवः स्नात् स आदित्यः संवत्सरः तैर्यग्यनिकः कदाचिदा-
 दित्यस्यैषा गतिर्भवति तिर्यग्गतिः आन्तरिक्षी गतिः तिरश्ची ॥ ७ ॥

उत्सर्जनानि मासि मासि* ॥ ८ ॥

ब्राह्मणं आ वा एते संवत्सरं प्याययन्ति य उत्सृजन्ति यथा वै
 दृतिराभात एवं संवत्सरोऽनुत्सृष्ट इत्येतान्युत्सर्जनान्यादर्शयति
 ततस्तदुत्सर्जनानि उच्यन्ते, उत्सर्जनानि मासि मासि भवन्ति ॥ ८ ॥

यथान्त एवमावृत्तानामादिः* ॥ ९ ॥

यथा अन्तः वक्ष्यते पूर्वस्मिन् पक्षसि एवमावृत्तानामादिः उत्त-
 रस्मिन् पक्षसि स्यात् ॥ ९ ॥

पूर्वेष्वभिप्लवेषु षष्ठमद्वरुक्थं कृत्वाग्निष्टोममुत्तमे* ॥ १० ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

मासि मासि पूर्वेष्वभिष्वेषु षष्ठमहस्कथं कृत्वा उत्तमेऽभि-
ष्वे चतुर्थे षष्ठमहरग्निष्टोमं कुर्यात् उक्तं यद्युत्सृजेयुस्कथान्युत्-
सृजेयुरिति उत्सर्गिणामेष विधिः यथान्त एवमावृत्तानामादि-
रित्युत्तरपाक्षिको विधिरुक्तः ॥ १० ॥

तद्वैकत्रिकस्तोमम्* ॥ ११ ॥

तदा अहः उत्तमस्याभिष्ववस्य षष्ठं यदग्निष्टोमसंस्थमुक्तं तदेक-
त्रिकस्तोमं स्यात् उक्तं अथ खल्वाङ्गरेकत्रिकं कार्यन्तदेव साक्षा-
दुत्सृष्टमिति तस्यैकत्रिकस्तोमस्य द्रव्यमुच्यते ॥ ११ ॥

असृक्षतेति बहिष्यवमानं गायत्रं गायत्रामाश्वमैङ्
बृहत्यां गोष्ठो वायारुचेति गायत्रपार्श्वमार्भवः † ॥ १२ ॥

असृक्षतेत्यस्यां बहिष्यवमानेऽवस्थितायां गायत्र्यां यथा गायत्रं
स्यात् आश्वमैङ् बृहत्याम् अवस्थितायामेव गोष्ठो वा वायारुचेत्यस्या-
मृचि गायत्रपार्श्वमार्भवः अन्यत् समानमेव ॥ १२ ॥

सवनविधं पशुं कुर्वन्नुत्तममभिष्ववपञ्चाहं कृत्वा षष्ठ-
स्थाने सवनविधः पशुः* ॥ १३ ॥

उक्तम् अभ्युह षुण्वन्ति किद्रो वा एतेषां संवत्सर इत्याहुर्थे

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

क्षोममुत्सृजन्तीति पशुमालभन्तइति प्रातः पशुमालभन्ते तस्य
वपया प्रचरन्तो येतदादिविधिरुक्तः सवनविधस्य पशोः तं सवनविधं
पशुं कुर्वन्नुत्तममभिष्ववपञ्चाहं कृत्वा षष्ठस्याहः स्थाने सवनविधं
पशुं कुर्यात् उत्तरपात्तिको विधिरुक्तः ॥ १२ ॥

प्रथमञ्चाभिष्ववं पञ्चाहं कृत्वा मासान्ते सवनविधः
पशुः* ॥ १४ ॥

षष्ठमासस्याद्याभिष्ववस्य स्थाने तत्पञ्चाहं कृत्वा मासान्ते सवन-
विधं पशुं कुर्यात् ॥ १४ ॥

सर्वानूनानेके प्रथममभिष्ववपञ्चाहं कुर्युः † ॥ १५ ॥

एके आचार्याः सर्वान्मासानूनानिच्छन्ति केन न्यायेनेत्युच्यते
प्रथममभिष्ववपञ्चाहं कुर्युः मासि मास्याद्यस्याभिष्ववस्य स्थाने तत्प-
ञ्चाहं कुर्युः ॥ १५ ॥

अह्नो वा समस्येयुरभिष्ववपृष्ठयोः सान्निपातिके* ॥ १६ ॥

अह्नोर्वा समासं कुर्युः मासि मास्यभिष्ववपृष्ठयोः आभिष्ववि-
कञ्च षष्ठमहः षाष्ठिकञ्च प्रथमन्ते एकस्मिन्नहनि कुर्युः ॥ १६ ॥

अभिष्ववयोरुत्तमे* ॥ १७ ॥

* द्वाद्यायणोऽप्येवम् ।

† द्वाद्यायणेनानेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

उत्तमे गवामयनस्य मासि अभिष्वयोः सान्निपातिके अहनी
समखेयुः तत्र ह्यनन्तरं पृष्ठ्यो नास्ति ॥ १७ ॥

तथा सत्येकादश्यां पूर्वपक्षस्य दीक्षित्वा त्रयोदशदीक्षाः
कुर्वीरन्* ॥ १८ ॥

तथा सति विकल्पे एकादश्यां पूर्वपक्षस्य दीक्षित्वा सत्रिणः
त्रयोदशदीक्षां कुर्वीरन् ॥ १८ ॥

सप्तदश वा* ॥ १९ ॥

चञ्चर्यः ॥ १९ ॥

व्यत्यासं वा पूर्णं नानूनपूर्णं नावृत्ताच्छालङ्कारयनिनः† ॥ २० ॥

व्यत्यासं वा व्यत्यस्य वा पूर्णम् न जनं पूर्णमिति एवं पूर्वस्मिन्
पक्षसि मासानां क्रिया मन्यन्ते एवम् जनं पूर्णम् जनं पूर्णमित्युत्तर-
स्मिन् पक्षसि शालङ्कारयनिनो मन्यन्ते ॥ २० ॥

एकाष्टकादीक्षिण उपसर्गिणस्ते तृष्णीमेकत्रिंशमह-
रासीरन् † ॥ २१ ॥

उपसर्गविधानमुक्तम् अन्ये उपसर्गिणो भवन्ति ये उपसर्गिणस्ते

* ब्राह्मयगीयेऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयगीयेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

एकाष्टकायान्दीक्षिते ते किं कुर्युरित्युच्यते एकाष्टकादीक्षिण उप-
सर्गिणः मासि मासि तृष्णीमेकत्रिंशमहरासीरन् ॥ २१ ॥

सवनविधेन वा पशूना यजेरन्* ॥ २२ ॥

तस्मिन् मासि मास्येकत्रिंशोऽहनि सवनविधेन वा पशूना यजेरन्
सवनविधस्य पशोर्विधानमुक्तम् ॥ २२ ॥

अध्वर्युर्बद्धृचैः समयं कृत्वा दीक्षेन्नेवमविलोपो भवतीति
भवतीति* ॥ २३ ॥

अध्वर्युर्भिर्बद्धृचैश्च सह समयं कृत्वा विधिं प्रति ये विकल्पाः तेषाम्
एककल्पं सर्वेऽङ्गीकृत्य दीक्षेन् एवं क्रियमाणे न विवादो भवति
कर्मणः हेतुपादानं किमर्थमिति चेत् उच्यते, एतत्प्रकरणविषयमेव
केवलं विधानं माभूदिति कथं सर्वकर्मस्वध्वर्युर्बद्धृचैः सह समयं कृत्वा
दीक्षेन् अलोपहेतुत्वादिति ॥ २३ ॥

इति चतुर्थस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणत उदङ्मुखः कुर्याद्द्वामेभ्योऽन्यत्† ॥ १ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनानेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

उक्तं गवामयनं सविकल्पं साम्प्रतं ब्रह्मत्वं विवक्षितं इन्द्रो
 ह वै विश्वामित्रायोक्त्यमुवाच वसिष्ठाय ब्रह्मवागुक्तमित्येवं विश्वा-
 मित्राय मनो ब्रह्म वसिष्ठाय तदा एतद्वसिष्ठं ब्रह्मापि हैवंविदं
 वा वासिष्ठं वा ब्राह्मणं कुर्वीतेति एवं ब्राह्मणपरामर्शः क्रियते
 उद्गात्रे तस्य ब्रह्मणः कर्मोच्यते तद्विवक्षुराह सर्वत्र ब्रह्मा दक्षि-
 णतः उदङ्मुखः कुर्यादिति सर्वत्र सर्वकर्मस्वित्यर्थः सर्वशब्दो निरव-
 शेषवाची ब्रह्मेति कर्त्ता निर्दिश्यते दक्षिणत इति दिक्परिग्रहः
 क्रियते कस्य दक्षिणतः उच्यते, कर्मणः क्रियमाणस्य दक्षिणे प्रदेशे
 स्यात् उक्तं तस्माद्ब्राह्मणं दक्षिणत आसयतीति उदङ्मुख इति कर्म-
 सुदङ्मुखता निर्दिश्यते ब्राह्मणः कुर्यादिति क्रियोपदेशः सर्वेषां
 कर्मणां क्रियमाणानां दक्षिणतो ब्रह्मा स्यादिति एष सूत्रार्थः हेमे-
 भ्योऽन्यत्कर्म उदङ्मुखः कुर्यात् हेमस्तु प्राङ्मुख एव प्राङ्मुखकरण-
 चानादेश इति अत्रोच्यते, सर्वग्रहणन्तावन्न कर्त्तव्यं किं कारणम्
 अधिकृतत्वात् सर्वकर्मणां विध्यव्यपदेशे सर्वकत्वधिकार इति सोऽयं
 विधिरव्यपदेशे आदिश्यमानः सार्वकृतुको भविष्यत्येव तस्मात् सर्वग्रहणं
 शक्यमवक्तुम्, अथ पुनः क्रियते कारणं वक्तव्यम् उच्यते, अत्र ताव-
 दयं सर्वशब्दोऽधिकारनिवृत्त्यर्थः सत्रेषु सर्वानध्वर्युर्दीक्षयेदित्येषोऽधि-
 कारः प्रवृत्तः तस्मात् सर्वशब्दो युक्तो ब्रह्मणः कर्मादौ उच्यते,
 यद्येवं तथापि न कर्त्तव्यः सर्वशब्दः कस्मात् अर्थसमाप्तेः योऽसौ सत्रा-
 धिकारः प्रवृत्तः तस्यार्थः समाप्तः किञ्चान्यत् न प्रकृतमतिदेशा
 बाधन्तइति च न्यायोपदेशात् न ह्यातिदेशिको विधिः सामान्यस्या-
 धिकारस्य प्रवृत्तस्य बाधको भवति तस्मात् सर्वशब्दस्तदवस्थ एव

उच्यते, एवं तावदयं सर्वशब्दः शेषविध्यपसंयहार्योऽस्तु उद्गात्रं
 सोममधिकृत्योत्पन्नं सर्वकत्वधिकार इति सोऽयमाचार्यः सर्वशब्दं
 करोति कथं एतद्ब्रह्मत्वं पाकहविः सोमेषु सर्वेषु स्यादिति उच्यते,
 यद्येवमर्थं सर्वग्रहणं तथापि न कर्त्तव्यमेव अक्रियमाणेऽप्येतस्मिन् न
 गम्यत एवेतत् यथा सर्वत्रेति कथं पाकयज्ञादोन् वक्ष्यति एकाग्नौ
 यज्ञास्तेषां हेय्यत्सु, त्वष्णोमुपविशेत् अन्याधेये दक्षिणया द्वारा प्रपद्य
 चातुष्प्राश्नन्निर्वस्यत्सु, त्वष्णोमुपविशेत् इत्यादिषु सर्वेषु यजुषोप-
 विशेत् मिथुनौ दक्षिणान्वारम्भणीयायामिष्टौ अमावास्यायान्दोहन-
 पवित्रे मार्जयेरन्नापोहिष्ठीयाभिः चातुर्मास्येषु वरुणप्रघासानां-
 स्तम्बयजुर्हरिष्यत्सु, यजुषोपविशेत् पशूनां यूपोज्जतिं हेय्यत्सु, त्वष्णो-
 मुपविशेत् सौत्रामण्यां सुराकर्मस्वाव्राजमासीतेति एवमेकविंशति-
 संस्थापि यज्ञे सिद्धे ब्रह्मत्वे सर्वग्रहणं न तदवस्थमेव तस्मान्न कर्त्तव्य-
 मिति उच्यते, कर्त्तव्यमेव अक्रियमाणे एतस्मिन् ये सोमाङ्गभूताः
 पाकहविर्यज्ञास्तास्तेषु न प्रतीयेत यद्वार्षद्भृतमधिकृत्य ब्रवीति नैतन्भ-
 वानामार्माः सरस्वत्यान्तेषामेकोऽध्वर्युस्तस्मिन् संवत्सरमग्निमिन्धीत तयै-
 काग्नेः परिचर्या तयेति संवत्सरादूर्द्ध्वं परिणमनस्थालो कुरुक्षेत्रे तस्या-
 मग्नीनाधाय यथाकालमन्वारम्भणीययेष्टा प्रसज्येतेति तथा कै.ण्ड-
 पायिनो मासन्दोक्षिता भवन्ति ते मासि मासि सोमं क्रीण्वन्ति तेषां
 द्वादशोपसदमुपसद्भिर्हरित्वा सोममुपनह्य मासमग्निहेत्रं जुह्वति
 मासन्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजते मासं वैश्वदेवेन मासम्वरुणप्रघासैः
 मासं साकमेधैर्मासं शुनाशोर्ध्वेति एवमेते पाकहविर्यज्ञाः सोमाङ्ग-
 भूता इष्टाः तदक्रियमाणे सर्वशब्दे एतेष्वेवैतद्ब्रह्मत्वं न प्रतीयेत

तस्माद्भूदित्यत आह सर्वत्रेति उच्यते, यद्येवमर्थं तथापि न कर्त्तव्यम्
 अस्मिन्नेव पाकहविर्यज्ञप्रकरणज्ञापकानि वक्ष्यन्ते यथा गृहलगवे च
 बलीन् क्रियमाणाननुगच्छेत् इत्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेत् एतत्
 सर्वेष्टीनां ब्रह्मत्वम् अङ्गभूतानां वेत्येतदुक्तं भवति पशूनां दूपाङ्गतिं
 हेत्वा यजुषोपविशेत् वपायां ऊतायामिदमाप इति चात्वाले
 मार्जयित्वा सर्वपशूनां यथार्थं स्यात् अङ्गभूतानां चानङ्गभूता-
 नाच्चेति सिद्धे एकविंशतिमस्ये यज्ञे ब्रह्मत्वे सर्वत्रग्रहणं तदवस्थमेव
 तस्माच्छस्यमकर्तुम् उच्यते, न कर्त्तव्यं कर्त्तव्यमेव अस्य ताव-
 त्सर्वशब्दस्य ब्रह्मणैव समानाधिकरणमस्तु सर्वत्र ब्रह्मा सर्वं त्रायत इति
 सर्वत्रं सर्वत्रं चासौ ब्रह्मा च सर्वत्र ब्रह्मा कथं सर्वं त्रायते एवंविदं
 ह वा एष ब्रह्माणमनुगाध्येत्येवमधिष्ठत्याह ब्राह्मे वैकर्त्तिक-
 कुहूतश्चाभिरक्षति एवंवित् ह वै ब्रह्मा यज्ञं यजमानं सर्वांश्चर्विजो-
 ऽभिरक्षति तस्मादेवंविदमेव ब्राह्मणं कुर्वीतेति सोऽयं सूत्रकारः
 एवंलक्षणं ब्रह्माणं दर्शयति सर्वत्र ब्रह्मेति किञ्चान्यत् यत्र च ब्रह्मणः
 कर्मास्ति सर्वेषां कर्मणां क्रियमाणानां सुब्रह्मण्यप्रभृतीनां ब्रह्मा हि
 दक्षिणतः स्यात् एवञ्च शाखान्तरेऽप्याह वाग्यतः कर्माणि स्मर्यमाण
 आसीत तस्याः तस्याः चेष्टाया दक्षिणत एव स्यात् दक्षिणायाश्च
 दिशो न व्यवेतेति तस्मात् सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणतः आवसथोऽपि ब्रह्मणो
 देवयजनस्य दक्षिणत एव स्यात् तस्माद्युक्तं सर्वग्रहणम् ॥ १ ॥

पाकयज्ञा इत्याचक्षत एकाग्रौ यज्ञान्* ॥ २ ॥

* ब्राह्मायणोऽप्येवम् ।

पाकयज्ञा इत्येवमाचक्षते य एकाग्रौ यज्ञाः पाकयज्ञा इति सं-
व्यवहारार्था संज्ञा वक्ष्यति तूष्णीं पाकयज्ञे दक्षिणामोमिति वा प्रति-
गृह्णीयादिति अथ यज्ञग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते ये एवाङ्गी-
भूताः पाकयज्ञास्तेषामेतद्विधानमुपदिश्यते अन्येषां गृह्योक्तमेव ॥२॥

तेषां होष्यत्सु तूष्णीमुपविशेद्वुते यथार्थं स्यात्* ॥ ३ ॥

तेषां पाकयज्ञानां होष्यत्सु होमकालात्पूर्वं तूष्णीमुपविशेत्
हुते यथार्थं स्यात् यथार्थं स्यादित्यपवर्गं कर्मणो दर्शयति ॥ ३ ॥

शूलगवे च बलीन् ह्वयमाणाननुगच्छेन्निधीयमानानां दक्षि-
णतः स्थित्वा निहितेष्वप उपस्पृश्यान्पेक्षं प्रत्याव्रजेत्* ॥ ४ ॥

शूलगवानामपशूर्भवत्यध्वर्यूणामेकाग्रौ तत्र यथाविधानमा-
सित्वा बलीनरण्यं ह्वयमाणाननुगच्छेत् तेषां बलीनां निधीयमानानां
दक्षिणतः स्थित्वा निहितेषु तेषु बलिषु अप उपस्पृश्य अनपेक्ष्य
प्रत्याव्रजेत् ननु दक्षिणतः स्थित्वा इति किमर्थम् उच्यते, आचार्यस्य
प्रवृत्तिरियं यत्र यत्रानुगमनं तत्र तत्र वक्ष्यति । अथ शूलगवे चेति
चशब्दः किमर्थं उच्यते, तत्र केचिद्वलीन् हरति केचिन्न तद्येषां
ह्वयते तेषामनुगच्छेत् ॥ ४ ॥

तूष्णीं पाकयज्ञे दक्षिणामोमिति वा प्रतिगृह्णीयात् + ॥५॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पाकयज्ञे दक्षिणा दीयमानाः तृष्णीं प्रतिगृह्णीयात् ओमिति वा, शूलगवः प्रकृतः अतः पुनः पाकयज्ञग्रहणं करोति कथं, सर्वेषु पाकयज्ञेषु तृष्णीमोमिति वा प्रतिगृह्णीयादिति ॥ ५ ॥

पशुरेव पशोर्दक्षिणा पूर्णपात्रं स्थालीपाकस्य* ॥ ६ ॥

एकाम्रौ यः पशुः तस्य पशुरेव दक्षिणा, पूर्णपात्रं स्थालीपाकस्य दक्षिणा, पूर्णपात्रस्य लक्षणमुक्तं गृह्ये पशुरेवेत्येवशब्दः क्रियते दक्षिणात्वे अनादेशे पशुर्दृष्टः स एव स्यात् न यज्जातीय आसन्नभ्यत इति ॥ ६ ॥

उभयोर्वा यथोत्साहम् † ॥ ७ ॥

उभयोर्वा पशुस्थालीपाकयोर्यथोत्साहं दक्षिणां दद्याद् यजमानः येषां होष्यत्सु तृष्णीमुपविशेत् ऊते यथार्थं स्यात् तेषामेतद्विधानमुपदिश्यते अन्येषां गृह्योक्तमेव ॥ ७ ॥

कर्मादिषु सर्वेषु अध्वर्युसंप्रैषमागमयेत् † ॥ ८ ॥

कर्मणामादिषु सर्वेषु अध्वर्युसंप्रैषमागमयेत् कः कस्मिन् कर्मणि सम्प्रैष इति सर्वग्रहणम् इति पाकयज्ञाः प्रकृताः ॥ ८ ॥

पूर्वया च द्वारानादेशे प्रविशेत् † ॥ ९ ॥

* द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

अनादेशे पूर्वया द्वारा प्रविशेत् कर्मशालायां चशब्दः सर्वकर्म-
स्त्रिति प्रकृतानुकर्षणार्थः अनादेश इति वक्ष्यत्यग्न्याधेये दक्षिणया
द्वारा प्रतिपद्यते ॥ ९ ॥

अग्न्याधेये दक्षिणया द्वारा प्रपद्य चातुष्प्राश्यं निर्व-
प्यत्सु तृष्णीमुपविशेत्* ॥ १० ॥

पाकयज्ञेषु ब्रह्मत्वमुक्तं साम्प्रतं हविर्यज्ञेषूच्यते, अग्न्याधेयन्नाम
प्रथमं हविर्यज्ञिकं कर्म तस्मिन्नग्न्याधेये दक्षिणया द्वारा प्रपद्य कर्म-
शालायां चातुष्प्राश्यं नाम हविःचत्वारः प्राश्रन्ति तमिति चातुष्प्राश्य-
न्तदर्थं द्रव्यनिर्वपणं करिष्यत्सु तृष्णीमुपविशेत् ॥ १० ॥

निरूप्ये यथार्थं स्यात्* ॥ ११ ॥

निरूप्ये तस्मिंश्चातुष्प्राश्ये हविषि यथार्थं स्यात् यथार्थं
स्यादिति गच्छेदित्येतदुक्तं भवति ॥ ११ ॥

तदुद्धरिष्यत्स्वेवमेव* ॥ १२ ॥

तच्चातुष्प्राश्यं हविःसृतमुद्धरिष्यत्सु एवमेव दक्षिणया द्वारा
प्रपद्य तृष्णीमुपविशेदिति । उद्धरिष्यत्स्वतन्त्रं बह्वचनम् ॥ १२ ॥

---

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम्

तच्चेद्विग्भिः प्राशयेयुस्तन्दुलानादायापविध्येयुर्नेष्टा-
विद्वंक्तानीति* ॥ १३ ॥

तच्चातुष्पाशं केचिद्विग्भिः प्राशयेयुः, केचिदन्यैर्ब्राह्मणैस्त-
स्यादि तद्विग्भिः प्राशयेयुः तत्तस्मात्तन्दुलानादीना अपविध्येयुः
नेष्टाविद्वंक्तानीत्यनेन मन्त्रेण अपवेधः अधःप्रक्षेपः, तन्दुलशब्दः
स्त्रिन्नेषु च भूतपूर्वगत्या प्रवर्तते ॥ १३ ॥

अथान्यान् ऊतास्वाश्वत्थीष्वनुदधीरन्* ॥ १४ ॥

अथान्यान् तन्दुलान् ऊतास्वाश्वत्थीषु समित्सु प्राश्रयोः अपरे
ब्रुवते तस्मिन्नेवाग्नौ प्रक्षिपेयुरिति ॥ १४ ॥

आधास्यमानस्यारण्योः प्रत्तयो यथार्थः स्यात्* ॥ १५ ॥

योऽग्नीनाधाययिता स आधास्यमानः तस्याधास्यमानस्य अर-
ण्योऽर्पितयोर्यथार्थः स्यात् यो यस्यार्थः यथार्थः ॥ १५ ॥

पूर्वाह्णे दक्षिणेनाग्न्यायतनानि गत्वा यत्राग्निं मन्थिष्यन्तः
स्यस्तदक्षिणतो निरस्तः प्ररावसुरिति दक्षिणा त्वणं निरस्येदा-
वसोः सदने सीदामीत्युपविशेत् भूभुवःस्वर्गश्च सतिर्ब्रह्माहं
मानुषश्चामित्येतेनोपविशेत् यजुषेति यत्र स्यात् † ॥ १६ ॥

* ब्राह्मयजुर्वेदम् ।

† ब्राह्मयजुर्वेदेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इदमपरेद्युः कर्मोपदिश्यते पूर्वाह्णे अङ्गः पूर्वा भागः पूर्वाह्णः तस्मिन् पूर्वाह्णे दक्षिणेनाग्न्यायतनानि गत्वा अग्नीनां स्थानानि अग्न्यायतनानि न तावदद्यापि अग्नयो भवन्ति स्थानानि तावत् कृतानि भवन्ति तान्यग्न्यायतनानि दक्षिणेन गत्वा यस्मिन् देशे अग्निमन्थनं करिष्यन्तः स्युः तस्य दक्षिणात्प्रदेशात्तृणं गृहीत्वा निरस्तः परावसुरित्यनेन दक्षिणतः तृणं निरस्यति निरसनं प्रक्षेपः आवसोः सद्ने सोदामीत्यनेनोपविशेत् यस्माद्देशात् तृणं गृहीत्वा निरस्तम् एतदुपवेशनस्थानं ततः भूर्भुवःस्वर्गहस्यतिर्ब्रह्माहं मानुष इत्येवं जपेत् एतेनोपविशेद्यजुषेति यत्र स्यात् अयमुपवेशनं चतुष्प्रकारं वक्ष्यति एकत्र तावद्यजुषोपविशेदिति वक्ष्यति अन्यत्र उपविशेदिति वक्ष्यति अन्यत्र तृष्णीमुपविशेदिति वक्ष्यति आसीनेत्यन्यत्र यत्र तावद्यजुषेति ब्रूयात् तत्र कृतस्त्रं स्यात् मन्त्रवत् तृणनिरसनम् उपवेशनं मन्त्रवदेव उपरिष्ठाज्जप इति यत्रोपविशेदिति ब्रूयात् तत्र तृणनिरसनोपवेशने मन्त्राभ्यामेव उपरिष्ठाज्जपो न स्यात् यत्र तृष्णीमुपविशेदिति ब्रूयात् तत्र तृणनिरसनं मन्त्रवत् तृष्णीमुपवेशनं न चोपरिष्ठाज्जपः यत्रासीनेति ब्रूयात् तत्र तृणनिरसनादि सर्वमेव निवर्त्तेत केवलमासनमेव ॥ १६ ॥

अग्निं प्रणीयमानं यथेतमनुगच्छेत्* ॥ १७ ॥

मन्थनविधिमतिक्रम्य अग्निप्रणयनविधिस्तावदुच्यते अग्निं प्रणी-

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

यमानं यथागतमनुगच्छेत् उत्तरेणान्यायनानामग्निं प्रणीयते अयन्तु
दक्षिणेनान्यायतनानाङ्गतः तत्तेनैवानुगच्छेत् पश्चाद्गच्छेत्तमनुग-
च्छेत् ॥ १७ ॥

निधीयमानस्य दक्षिणतः स्थित्वा निहिते यजुषोपवि-
शेत्* ॥ १८ ॥

निधीयमानस्याग्नेर्दक्षिणतः स्थित्वा निहिते यजुषोपविशेदिति
उक्तं यजुषोपवेशनं नित्ये ॥ १८ ॥

अत्र प्रथममिति शाण्डिल्यः* ॥ १९ ॥

अस्मिन् देशे प्रथमं यजुषोपविशेदिति शाण्डिल्य आचार्यो
मन्यते यत्तु पूर्वमुक्तं यजुषोपवेशनम् अग्निमन्थनप्रदेशे तच्छाण्डिल्यस्य
नेष्टम् ॥ १९ ॥

द्वितीयमिति धानञ्जयः* ॥ २० ॥

द्वितीयमेतद् यजुषोपवेशनमित्येवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते
यच्च पूर्वोक्तं यथेदमुभे यजुषा स्थातामिति ॥ २० ॥

जाते रथन्तरं गायेद्वामदेव्यं ह्रियमाणे बृहन्निहिते
सर्वाणि त्वचेषु मनसा † ॥ २१ ॥

* ब्राह्मयजुर्वेदम् ।

† ब्राह्मयजुर्वेदेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

जातेऽग्नौ रथन्तरं साम गायेत् वामदेव्यं द्वियमाणे प्रणीयमाणे
 बृहन्निहिते आहवनीये स्थापितेऽग्नौ बृहत्साम गायेत् सर्वाणि त्वेषु
 मनसा सर्वाण्येतानि त्वेषु गायेत् मनसा न वाचा सर्वग्रहणं किमर्थ-
 मिति चेत् उच्यते वक्ष्यति प्रथमोत्तमयोः स्थाने वारवन्तीययज्ञा-
 यज्ञीय इति अतः सर्वग्रहणं करोति कथं वामदेवे यज्ञायज्ञीये च
 क्रियमाणे त्वस्थे भवत इति ॥ २१ ॥

प्रथमोत्तमयोः स्थाने वारवन्तीययज्ञायज्ञीय इति लाम-
 कायनः* ॥ २२ ॥

प्रथमोत्तमयोः रथन्तरबृहतोः स्थाने वारवन्तीययज्ञायज्ञीये
 गायेदित्येवं लामकायन आचार्यो मन्यते अरण्ये गेयत्वात्पूर्वयोः ॥ २२ ॥

पूर्वं कल्पे भूयांसितीति धानञ्जप्यः* ॥ २३ ॥

यानि भूयांसि वक्ष्यन्ते तानि पूर्वस्मिन् कल्पे स्युः रथन्तरबृहत्-
 कल्पेनोत्तरस्मिन् वारवन्तीययज्ञायज्ञीयकल्पे ॥ २३ ॥

इति चतुर्थस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

मन्थिष्यत्स्वरणी आलभ्यारण्योरिति गायेत्* ॥ १ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

उक्तं पूर्वे कल्पे भृथांसीति यत्र रथन्तरवृद्धतोः क्रिया तत्रै-
तानि भवन्ति अग्निमन्थित्सु अरणो आलभ्य स्पृष्ट्वा अरण्योरित्ये-
तत् साम गायेत् ॥ १ ॥

मथ्यमानेऽग्निं नर इत्येतयोरन्यतरत्* ॥ २ ॥

मथ्यमान इति वर्त्तमानकालोपदेशः मथ्यमानेऽग्नौ अग्निन्नर
इत्येतयोः साम्नोः अन्यतरत् एकं साम गायेत् ॥ २ ॥

धूम उदिते त्वेषस्ते धूम ऋण्वतीति* ॥ ३ ॥

मथ्यमानेऽग्नौ धूमे उत्थिते त्वेषस्ते धूमः ऋण्वतीति एतत् साम
गायेत् ततः जाते रथन्तरं गायेदित्येतत् प्रागेवोक्तम् ॥ ३ ॥

प्रज्वलितेऽदर्शिगात्विति* ॥ ४ ॥

प्रज्वलितेऽग्नौ अदर्शिगातुवित्तम इत्येतत् साम गायेत् ॥ ४ ॥

निधीयमाने गवां व्रतं यदग्निमीड इति* ॥ ५ ॥

गार्हपत्ये निधीयमानेऽग्नौ गवां व्रतं साम गायेत्, यदग्निमीड
इत्येतस्यामृत्युत्पन्नं ततः प्रणीयमाने वामदेव्यं गायेत्, तन्प्रागुक्तं
वामदेव्यं द्वियमाण इति आहवनीये निहिते वृद्धायेदित्येतदपि
प्रागुक्तमेव ॥ ५ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

यानि वैनमध्वर्युर्ब्रूयात् तानि गायेत्* ॥ ६ ॥

एतानि वा यथोक्तानि गायेत् यानि वा एनं ब्रह्माणं अध्वर्युः
सम्प्रेष्यति तानि गायेत् ॥ ६ ॥

तान्युद्गातृकर्मक उद्गाता सामवेदेनेति श्रुतेः † ॥ ७ ॥

तानि सामानि यथोद्दिष्टानि यानि वा अध्वर्युः सम्प्रेष्यति
तान्येऽके आचार्या उद्गातृकर्म मन्यन्ते यस्मादियं श्रुतिः यानि साम-
वेदेन कर्माणि तान्युद्गाता करोति ऋग्वेदेन होता करोति यजु-
र्वेदेनाध्वर्युः उद्गाता सामवेदेनेति इयं श्रुतिस्तत्रैव स्यात् । ब्रह्मणः
प्रकरणे श्रूयमाणानि कथमुद्गातुर्भवन्तीति चेत् तद्वतीति ॥ ७ ॥

यथा विहव्यसजनीयकयाशुभीयानि हेतुः* ॥ ८ ॥

यथा उद्गातृप्रकरणे श्रूयमाणानि विहव्यादीनि विहव्यं शस्यं
सजनीयं शस्यं अगस्त्यस्य कयाशुभीयं शस्यमिति हेतुरेव भवन्त्य-
सामर्थ्यादुद्गातुः एवमेतानि सामानि ब्रह्मत्वेऽपि श्रूयमाणानि
उद्गातुरेव भवन्ति किञ्च ॥ ८ ॥

प्रस्तोतुश्च वैराजशक्करोप्रस्तावाः* ॥ ९ ॥

वैराजशक्करोषु चैवं श्रुतिः प्रस्तावं प्रस्तुत्य विष्टम्भान् विष्ट-
भ्रातीति यः आभिः क्षिप्रं प्रस्तुत्य क्षिप्रमुद्गायति इति च समान-

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेनानेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

कर्त्तृकेऽपि सति आदेशे प्रस्तावमात्रमेव भवति प्रस्तोतुः उद्गोथ-
सुद्गातुरेव भवति । किञ्चान्यत् ॥ ८ ॥

सर्वैश्चाविधानाद् ब्रह्मत्वकारिभिः* ॥ १० ॥

न च सर्वैर्ब्रह्मत्वकारिभिरग्न्याधेये सामगानं ब्रह्मणो विहितं
तस्मादुद्गातुरेव स्यात् ॥ १० ॥

कर्मयोगाच्चोद्गातुश्चत्वारो महर्त्विजः प्राश्नन्तीति ह
चातुष्पाश्याप्राशनम्* ॥ ११ ॥

यस्माच्चोद्गातुस्तेन कर्मणा सह संयोगः श्रूयते चत्वारो महर्त्विजः
प्राश्नन्तीत्येषा श्रुतिः एभिः कारणैरुद्गातुरेव सामगानं स्यात् ॥ ११ ॥

अधिकारात्तु ब्रह्मणः* ॥ १२ ॥

अत्र व्यावृत्तः पक्षः सर्वत्र ब्रह्मा दक्षिणतः उदङ्मुखः कुर्यादिति
ब्रह्माधिकृतः तस्मात्तस्यैवेदं सामगानं स्यादधिकारात् ब्रह्मणो ह्यधि-
कारः सामवेदेन ऋग्वेदेन होता करोति यजुर्वेदेन चाध्वर्युर्ब्रह्माता
सामवेदेन अथ पुनर्ब्रह्मा † अनयैव त्रयेति अतस्तस्यैवाधिकारः अधि-
कृतो ब्रह्मा भवति सामवेदेन तस्मादधिकाराद्ब्रह्मणः स्यात् ॥ १२ ॥

* ब्राह्मयज्ञोप्येवम् ।

† कथं केन ब्रह्मेति पुस्तकान्तरपाठः ।

उद्गात्रे चाविधानात्* ॥ १३ ॥

किञ्चान्यत् यदि चेदमग्न्याधेये सामगानमुद्गात्कर्मभविष्यत्
तदा उद्गात्प्रकरणे एवं विधास्यदाचार्यः सार्वकृतुके तस्मादेतद्-
ब्रह्मण एव स्यात् ॥ १३ ॥

दृष्टच्चानेन सामगानं वाजपेयसौत्रामण्योः* ॥ १४ ॥

दृष्टच्चानेन ब्रह्मणः सामगानं वाजपेयसौत्रामण्योः केन दृष्टम्
अपिणा अपिशब्देन ब्राह्मण उच्यते वाजिनां साम ब्रह्मा रथचक्रेऽभि-
गायतीति वाजपेये ऐण्ड्यं साम दृष्ट्या सामानि गायतीति सौत्रा-
मण्यम् ॥ १४ ॥

उद्गातेति यथाभूयसो वादः* ॥ १५ ॥

यदुक्तं उद्गात्कर्मैक उद्गाता सामवेदेनेति श्रुतेरिति अत्र ब्रूमः
यथा भूयसो वादः भूयस्त्वं गृहीत्वा प्रवृत्तः उद्गाता सामवेदे-
नेति ॥ १५ ॥

होत्रे विधेर्विहव्यादीनि* ॥ १६ ॥

यदुक्तमुद्गात्प्रकरणे श्रूयमाणानि विहव्यादीनि हेतुर्भवन्तीति
अत्र ब्रूमः होत्रे विधिरस्ति अतस्तानि हेतुर्भवन्ति हेतुरेव साम-
र्थ्यात्तत्र उद्गातुरसामर्थ्यादेव न भवन्ति ब्रह्मणस्तु पुनस्तत्र त्रयी-
कर्तृकत्वासामर्थ्यमस्ति सामगाने ॥ १६ ॥

* द्राष्टव्यायणोऽप्येवम् ।

स्तोत्रवत् प्रस्तावाः* ॥ १७ ॥

अथ यदुक्तं प्रस्तोतुश्च वैराजशक्करीप्रस्तावा इत्यत्र ब्रूमः प्रस्तोतु-
र्यथैवान्येषु स्तोत्रेषु प्रस्तावा भवन्ति तथैवेहापि समाख्यानविनि-
युक्ता एव योऽपि समानकर्तृक आदेशः सोऽप्यन्यार्थः वादसम्बन्धेन
प्रवृत्तः ॥ १७ ॥

विराट्सु सुवन्ति पुरीषेण सुवत इति बह्वश्रुतेः* ॥ १८ ॥

इयञ्च तयोरेव स्तोत्रयोः श्रुतिः विराट्सु सुवन्ति वैराजा-
विष्टम्भाः शक्करीभिः श्रुत्वा पुरीषेण सुवत इति च तयोस्तोत्रयो-
स्त्विकर्तृकत्वमेवाभिवदति ॥ १८ ॥

अविधानं विधिद्वैधात् † ॥ १९ ॥

अथ यदुक्तं सर्वैश्चाविधानात् ब्रह्मत्वकारिभिरित्यत्र ब्रूमः अत्रा-
विधानं विधिद्वैधात् केषाञ्चिदिष्टं केषाचिन्नेष्टं सामगानं एभिरेतै-
र्विहितं येषामिष्टनैर्विहितम् ॥ १९ ॥

यावद्वचनं कर्मयोगः † ॥ २० ॥

अथ यदुक्तं कर्मयोगाच्चोद्गातुरित्यत्र ब्रूमः यावदेव कर्म श्रूयते

---

* ब्राह्मणायनेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायनोऽप्येवम् ।

तावदेवास्तु चातुष्प्राश्यप्राशनं श्रूयते न सामगानं तस्माच्चातुष्प्राश्य-
प्राशनमस्तु सामगानं माभृदश्रुतत्वादुद्गातुः अथ वा अत्र ब्राह्मणे-
नोद्गातुः कल्पितं सूत्रेण विचारितम् एकपक्षेण तस्माद्विकल्प एव
स्यात् ॥ २० ॥

ऊतायां पूर्णाऊतौ यथार्थं स्यात्* ॥ २१ ॥

सामगानं विचारितं अतोऽनन्तरं ब्रह्मा पूर्णाऊतौ ऊतायां
यथार्थं स्यात् यथार्थमिति गतार्थम् ॥ २१ ॥

अक्षांश्चेदभिजुङ्गयुस्तत्र गत्वा तृष्णीमुपविशेत्* २२॥

क्वचिदध्वर्यवः अक्षाभिर्होमं कुर्वन्ति अक्षानामविभीतकफलानि
तद्यद्यक्षानभिजुङ्गयुः तत्र तस्मिन् गत्वा तृष्णीमुपविशेत् सिद्धमिदं
सर्वत्र ब्रह्मेत्यत्र उपवेशनविधिविशेषणार्थमारभ्यते तृष्णीमिति तदु-
क्तम् ॥ २२ ॥

तैर्द्यूते यथार्थं स्यात्* ॥ २३ ॥

तैरक्षाभिर्जते द्यूते प्रवृत्ते यथार्थं स्यात् ॥ २३ ॥

इष्ट्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेत् † ॥ २४ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम् ।

पूर्णाङ्गत्यनन्तरमग्न्याधेयेष्टयो भवन्ति तास्त्रिष्टिषु ब्रह्मत्वमुच्यते
इष्टोनामादिषु सर्वेषु यजुषोपवेशयेत् स प्रकार उक्तः अथ सर्वग्रहणं
किमर्थमिति चेत् ब्रह्मवचनसामर्थ्यात्सिद्धमिदं इष्टिष्विति उच्यते,
अग्न्याधेयेष्टिष्वितीदं ब्रह्मवचनं कृतार्थम् अग्न्याधेयेष्टिष्वत्र वर्त्तते
सोऽयमाचार्यः सर्वग्रहणं करोति कथं सर्वेष्टिष्विदं स्यादिति ॥ २४ ॥

पूर्वा यजमानात् † ॥ २५ ॥

अथ कस्मिन् प्रदेशे इत्युच्यते यजमानासनस्य पूर्वे प्रदेशे ॥ २५ ॥

आहवनीयं प्रति † ॥ २६ ॥

आहवनीयस्याभिमुख्येन प्रतिशब्द आभिमुख्ये वर्त्तते ननु सिद्ध-
माभिमुख्यम् उदङ्मुख्यादृत्तो चेति उच्यते, विकल्पार्थमार-
भ्यते ॥ २६ ॥

परिधोर्वा सन्धिं सुचां वाग्राण्युत्करं वा ‡ ॥ २७ ॥

परिधोर्वा सन्धिं प्रत्याभिमुख्यं स्यात् सुचां वाग्राण्युत्करं वा
प्रतिशब्दः प्रत्येकं परिसमाप्यते ॥ २७ ॥

तमन्तरेणाहवनीयञ्च यजमानसञ्चरो नान्येषाम् ¶ ॥ २८ ॥

† ब्राह्मयज्ञेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम् ।

‡ ब्राह्मयज्ञेन एतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

¶ ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

तं ब्रह्माणमन्तरेणाहवनीयञ्च यजमानस्य सञ्चरः स्यात् नान्येषा-
मिति नियमार्थम् अन्तरेण युक्त इति द्वितीया ॥ २८ ॥

तं यदाध्वर्युर्ब्रूयाद् ब्रह्मन्निदं करिष्यामीति सवित्-
प्रसूतोऽदः कुरु भूर्भुवःस्वर्गहस्यतिर्ब्रह्माहं मानुष ओमित्येते-
नानुमन्त्रयेत* ॥ २९ ॥

तं ब्रह्माणं यदा यस्मिन् कालेऽध्वर्युर्ब्रूयात् ब्रह्मन्निदं करि-
ष्यामीति तस्मिन् काले ब्रह्मा ब्रूयात् सवित्प्रसूतोऽदः कुरु अद
इति सर्वनामस्थाने यत्कर्म करिष्यन् भवति तस्य नाम गृहीत्वा यथा-
ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामि सवित्प्रसूतोऽपः प्रणीय एष प्रकारः सर्वानुज्ञासु
भूर्भुवःस्वर्गहस्यतिर्ब्रह्माहं मानुष ओमित्येतेनानुमन्त्रयेतेति अनु-
ज्ञानस्योपरिष्ठादेतं मन्त्रं जपेत् ॥ २९ ॥

इति चतुर्थस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

प्रणीतासु प्रणीयमानासु वाचं यच्छेदातासां विमो-
चनात्* ॥ १ ॥

उक्तम् इत्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेदिति ततोपविष्टस्य ब्रह्माण
इष्टिष्विदं प्रथमं कर्मापदिश्यते प्रणीता इति संज्ञा वक्ष्यति विम-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

क्तासु प्रणीयमाणासु समिध आदध्यादिति पात्रस्था आपः प्रणीयन्ते
अप्सु बज्जवचनं प्रणीता इति न पात्रे प्रणीयमानास्त्विति वर्त्तमान-
कालनिर्देशः वाचं यच्छेत् आकुतः कालात् उच्यते आतासां विमो-
चनात् यावत्तासां विमोचनं कृतमिति सौमारौद्रार्थं तस्य हि
घृतेनोदकार्थाः क्रियन्ते घृतं प्रणीतार्थेन प्रणीयते तत्राप्यातासां
विमोचनात् ॥ १ ॥

तास्वेव प्रणीयमानास्वाहविष्कृतस्तम्बयजुषश्चाध्यासमिधः
प्रस्थानीयाया इति वा* ॥ २ ॥

वाग्यमनस्य कालविकल्प आरभ्यते तास्वेव प्रणीतासु प्रणीयमा-
नासु वाचं यच्छेत् आकुतः कालात् आहविष्कृतः यावद्धविष्कृदेहीत्ये-
तद्यजुः प्रयुक्तमिति तत ऊर्द्धं वाग्विसर्गः आकस्मात् कालात् आस्तम्ब-
यजुर्हरणात् स्तम्बयजुर्हरणं यदेदि पांशूनुत्कीर्य उत्कर उत्किरति
ततस्तम्बयजुषः अधि उपरिष्ठात्तावद्वाग्यमनं यावत्समित्प्रस्थानीयेति
समिधः प्रस्थानीयाया ऊर्द्धं वाग्विसर्गः ॥ २ ॥

यत्र बाध्वर्युबद्धचै चेटेतां यत्र वा न चेटेतां वाग्यतः
प्रायस्त्वेव स्यात् † ॥ ३ ॥

उक्तं यावदा च्छा होता करोति होतास्त्वेव तावद्यज्ञो यावद्यजुषा-
ध्वर्युरध्वर्युस्त्वेव तावद्यावत्साम्नोद्गातोद्गातस्त्वेव तावत् ब्रह्मण्येव ताव-

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

यज्ञो यत्रोपरतस्तस्मात् तस्मिन्नन्तर्द्धौ ब्रह्मा वाचंयमो बभूवेति
 सोऽयमाचार्य आह यत्र वाध्वर्युवकृचौ कर्म कुर्यातां यत्र वा न
 कुर्यातां वाग्यतः प्रायस्स्वेव ब्रह्मा स्यादिति प्रायोवचनात्
 कुर्यादिति कदाचित् किञ्चिदिति ॥ ३ ॥

प्रायश्चित्तश्चेत्कर्त्तव्यं स्याद् भूः स्वाहेति गार्हपत्ये
 जुहुयात् भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नाग्नीध्रौ सुत्याचेत् स्वः
 स्वाहेत्याहवनीये भूर्भुवःस्वः स्वाहेति तत्रैव* ॥ ४ ॥

इह प्रायश्चित्तेषु ब्रह्माधिकृत अतस्तत्प्रकरण आह यज्ञोऽह-
 मित्यस्य कर्मणोऽष्टूनादाय वृक्षमापुपुवे सहारुणिराहुतिमुद्यत्योवाच
 पुनर्वैनान्निर्वस्यस्यतो वावमृथोवप्यस इति स हेवाच किं हेव्य-
 सीति प्रायश्चित्तमिति किं प्रायश्चित्तमिति सर्वप्रायश्चित्तमिति किं
 सर्वप्रायश्चित्तमिति महाव्याहृतोरेव मघवन्निति यदि प्रायश्चित्तं
 नाम कर्मदोषनिधानार्थं क्रियते दोषे उत्पन्ने प्रायश्चित्तं भवति
 तद्यदि प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं स्यात् भूः स्वाहेति गार्हपत्ये जुहुयात्
 भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नौ यदि सुत्या स्यादाग्नीध्रौ स्वः स्वाहे-
 त्याहवनीये भूर्भुवःस्वः स्वाहेति तत्रैव तत्रैवेति प्रकृतावधारणं
 क्रियते । ननु यदि प्रकृतावधारणं भूर्भुवःस्वः स्वाहेत्येवमेव
 कर्त्तव्यं स्यात् अत्रोच्यते तत्केचिद्वर्णयन्ति एवं क्रियमाणे भू-
 भुवःस्वः स्वाहेत्येतमेव केवलामाहुतिं स्यात् या अन्या व्याहृती

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम्

गार्हपत्यादिषु इष्टाः ता न स्युरिति एवञ्चाह यदाहुतिम-
नूचिषे तस्मादेतामेव जुहुयादिति च, ननु चेच्छब्देन यद्यर्थसिद्धेः
कर्त्तव्यं स्यादितोदं किमर्थमुच्यते उच्यते, एष वै ब्रह्म चा-
प्नोति य एतदनोयुक्तं सुब्रह्मण्याय ददाति ब्रह्मणा चैवास्य
श्रिया च यज्ञं समर्द्धयति य एवं वेदाथो खल्वाहुत्यचावगतं यचा-
नवगतं सर्वस्यैषैव प्रायश्चित्तिरिति तद्यदि तावदनेनैव प्राय-
श्चित्तार्थं कृतं मन्येत नैव कुर्यात् अथ पुनः प्रायश्चित्तार्थमकृतं
मन्येत ततः कर्त्तव्यमिदम् अथ स्याच्छब्दः किमर्थमिति चेत् उच्यते,
नियमार्थं स्याच्छब्दः क्रियते अथ कृते चाकृते च प्रायश्चित्तार्थं
स्यादेवेदम् सर्वत्रेति ॥ ४ ॥

ऊत्वा ब्रूयाच्चेष्टताकार्मप्रायश्चित्तमिति* ॥ ५ ॥

ऊत्वा यद्येकामाहुतिं यदि बह्वीः ब्रूयात् चेष्टताकार्मप्रायश्चित्त-
मित्येवं मन्त्रम् ॥ ५ ॥

अवेलायां चेष्टाहरेदयज्ञियं वापद्येतैता एव व्याहृतो-
रनुप्रेक्षेतेदं विष्णुरिति वर्चम्† ॥ ६ ॥

उक्तं यस्मात् तस्मिन्नन्तर्द्धौ ब्रह्मा वाचंयमो बुभुषेदिति स यदि
प्रयत्नो व्याहरेदेता व्याहृतीर्मनसानुद्रवेत् भूर्भुवःस्वरिति वैष्णवीं

* आचार्यगोऽप्येवम् ।

† आचार्यगोनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

वर्चमिदं विष्णुर्विचक्रमे इति वाग्यमनस्य कालः सूत्रकारेण निय-
मितः तद्यद्यवेलायां किञ्चिद्याहरेदयज्ञियं वा किञ्चित्कर्मापद्येत
यज्ञमर्हति यज्ञियं न यज्ञियमयज्ञियन्तद्यदि बहिस्तन्त्रिकं वाचं वदेत्
अनैष्टिकमयज्ञियं वाङ्मनसा आपद्येत एता एव व्याहृतीरनुप्रेचेत
याभिः प्रायश्चित्तं ऊतम् अनुप्रेचेत मनसानुद्वेत् वैष्णवीं वा
इत्थं मनसा ध्यायेत् विष्णुर्देवता अस्येति वैष्णवी उक्तमिदं विष्णु-
रिति ॥ ६ ॥

अमावास्यायां दोहनपवित्रे मार्जयेरन्नापोहिष्ठीयाभिः*॥७

दर्शपौर्णमासिकं विधानं प्रवृत्तं तत्रामावास्यायां विशेष उच्यते,
अमावास्यायामिति दर्शमुपचरन्ति अमावास्यायामिष्टौ दोहन-
पवित्रेऽधिकरणे मार्जयेरन् आपोहिष्ठीयाभिर्हविः अभ्युचेरन् मा-
र्जनमभ्युक्षणम् ॥ ७ ॥

तदभावे दार्भे* ॥ ८ ॥

तस्याभावस्तदभावः तस्य दोहनपवित्रस्याभावे दार्भे दर्भमये
पवित्रेऽधिकरणे मार्जयेरन् यस्य सान्नाय्यं न पवित्रं† तस्य दोहन-
पवित्रं नास्ति ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† प्रवृत्तमिति पुस्तकान्तरे समीचीनः पाठः ।

सर्वेष्टिष्विति शाण्डिल्यायनः* ॥ ८ ॥

सर्वेष्टिष्वेव मार्जनं शाण्डिल्यायन आचार्यो मन्यते न केवल-
ममावास्यायामिति ॥ ८ ॥

प्राश्निचमाह्नियमाणं प्रतिमन्त्रयेत् मित्रस्य त्वा चक्षुषा
प्रतिपश्यामीति* ॥ १० ॥

प्राश्नन्ति तदिति प्राश्निचं तत्प्राश्निचमाह्नियमाणं प्रतिमन्त्रयेत्
ब्रह्मा मित्रस्य चक्षुषा प्रतिपश्यामीत्यनेन यजुषा ॥ १० ॥

अप आचम्य प्रतिगृह्णीयाद्देवस्य त्वेति* ॥ ११ ॥

अप आचम्येति कृत्स्नमाचमनविधिं दर्शयति अप आचम्य तत्
प्रतिगृह्णीयात् प्राश्निचं देवस्य त्वेति प्रतिगृह्णन्मन्त्रं पुरस्ता-
ज्जपेत् ॥ ११ ॥

व्यूह्य तृणानि पुरस्ताद्दण्डं सादयेत् पृथिव्यास्त्वा नाभौ
सादयामीति* ॥ १२ ॥

वर्हिषस्तृतस्य इतश्चेतस्य व्यूह्य तृणानि पुरस्ताद्दण्डं सादयेत्

---

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

तत् प्राश्निचहरणं पात्रं भूमौ स्थापयेत् पृथिव्यास्त्वा नामौ साद-
यामीत्यनेन मन्त्रेण ॥ १२ ॥

अङ्गुष्ठेनानामिकया चादायाम्नेष्ट्वास्येन प्राश्नामोति प्रा-
श्नीयादसंखादन्निगिरेत्* ॥ १३ ॥

अङ्गुष्ठेन अनामिकया वाङ्गुल्या आदाय गृह्यत्वा अग्नेष्ट्वास्येन
प्राश्नामोत्यनेन मन्त्रेण प्राश्नीयात् असंखादन्दन्तैरभिमर्द्दन्निगि-
रेत् ॥ १३ ॥

अप आचम्योरसि पाणिं निदधीतेन्द्रस्य त्वा जठरे साद-
यामीति† ॥ १४ ॥

अप आचम्योरसि पाणिं स्थापयेत् इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामी-
त्यनेन मन्त्रेण ॥ १४ ॥

प्रक्षाल्य प्राश्निचहरणं तत्र निदध्यात्† ॥ १५ ॥

प्रक्षाल्य प्राश्निचहरणं यस्मिन्नेव देशे प्रथमं प्रति व्यूह्य तृणानि
स्थापितं तस्मिन्नेव देशे निदध्यात् स्थापयेत् ॥ १५ ॥

---

* द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

यथाहृतं वा प्रतिहारयेत्* ॥ १६ ॥

येनैव वा यथा वाहृतन्तेनैव पुनराहारयेत् ॥ १६ ॥

ब्रह्मभागमाहृतं तत्रोपनिदधीत* ॥ १७ ॥

यदि तस्मिन् देशे स्थापितं ततो ब्रह्मभागमाहृतं तत्रोप-
निदधीत ॥ १७ ॥

तमिष्टौ संस्थितायां प्राश्नीयात्* ॥ १८ ॥

तं ब्रह्मभागं इष्टौ संस्थितायां प्राश्नीयात् तमिष्टयजुष ऊ-
र्ध्वम् ॥ १८ ॥

अन्वाहार्यमाहृतं तृष्णीमालभेत* ॥ १९ ॥

दर्शपौर्णमासवत् अन्वाहार्यं दक्षिणा तमाहृतं ब्रह्मा तृष्णी-
मालभेत ॥ १९ ॥

प्रजापतेर्भागोऽसीति वा* ॥ २० ॥

ब्रह्मा आलभेतेति प्रकृतम् ॥ २० ॥

अथापरं प्रजापतेर्भागोऽस्यूर्जस्वान्ययस्वानक्षितोऽस्यक्षित्यै

---

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

त्वा प्राणापानौ मे पाहि समानव्यानौ मे पाह्युदानरूपे
मे पाह्यूर्गस्यूर्जं मयि धेह्येति* ॥ २१ ॥

अथापरमन्वारम्भणम् । इदमन्यदिदमपरं, प्रजापतेर्भागोऽसौत्ये-
तदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण एतेषां त्रयाणां विकल्पः ॥ २१ ॥

तत्रैव यजमानं वाचयेत् प्रजापतिं त्वया समक्षादध्या-
समागम्या अन्वाहार्यं ददानि ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे त्वा
ऊतादध्या मा मा हिंसीरऊतो मद्यं शिवा भवेति* । २२ ।

तस्मिन्नन्वाहार्येऽधिकरणे यजमानं वाचयेत् प्रजापतिं त्वया
समक्षादध्यासमित्येतदादि मन्त्रम् ॥ २२ ॥

इति चतुर्थस्यैकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

समिधं प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत् देव सवितरेतत्ते यज्ञं
प्राङ्बृहस्पतये ब्रह्मणे तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिं तेन मामव
मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

यज्ञं समिमं दधातु विश्वे देवा स इह मादयन्तामित्यु-
पांशु प्रतिष्ठेत्युच्चैः* ॥ १ ॥

प्रतिष्ठन्त्यनयेति प्रस्थानीया ब्रह्मन् प्रस्थास्यामीति तां समिधं
प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत देव सवितरित्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण
उपांशु प्रतिष्ठेत्युच्चैर्ब्रूयात् भृभुवःस्वर्हस्पतिर्ब्रह्माहं मानुष इत्यु-
पांशोमित्युच्चैः भृभुवःस्वरित्येतदादि यजुरुपांशुद्गातुमित्युच्चैः ब्रूयात्
एष उपरिष्टाज्जपः ॥ १ ॥

सर्वानुमन्त्रणेन वा* ॥ २ ॥

समिधं प्रस्थानीयामनुमन्त्रयेत तत्सर्वेषां कर्मणामनुमन्त्रणं
सविदप्रसूतः प्रतिष्ठ भृभुवःस्वरित्येतदादिना उपरिष्टाज्जपः ॥ २ ॥

विमुक्तासु प्रणीतासु समिध आदध्यात् यथावभृथा-
दुदेत्यु* ॥ ३ ॥

प्रणीताविमोचने कृते आहवनोये तिस्रः समिध आदध्यात्
यथावभृथादुदेत्यु समिदाधानमुक्तम् एधोस्येऽधिषीमहीत्यत आरभ्य
यावदाहवनोयोपस्थानमिति ॥ ३ ॥

एतत्सर्वेष्टीनां ब्रह्मत्वम्* ॥ ४ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

यदेतदुक्तमिष्ट्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेदित्यत आरभ्य दर्श-
पौर्णमासिकविधानम् एतत्सर्वेष्टीनां ब्रह्मत्वं यथेष्टीनामिति बह्व-
वचनात् सिद्धेः सर्वेष्टिषु किमर्थं सर्वेष्टीनामिति सर्वग्रहणम् उच्यते
हविर्यज्ञाधिकारः प्रवृत्तः सोऽयमाचार्यः सर्वशब्दं करोति कथं
सोमाङ्गभूतानामपोष्टीनामेतदेव ब्रह्मत्वं स्यादिति ॥ ४ ॥

समानाह्न्येकासने न पुनर्यजुषोपविशेदिति शाण्डिल्यः* । ५ ।

एकस्मिन्नहनि यद्येकहविष्का बह्व्य इष्टयो भवन्ति तस्मिन्ने-
कासने न पुनर्यजुषोपविशेत् एवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते एका-
सनमिति यत्प्रथमायामिष्टौ आसनं कल्पितं तदेवोत्तरासु भवति
पृथगेकासनम् अथ पुनः पृथगिष्टिष्वासनं कल्पते न तदेका-
सनम् ॥ ५ ॥

अग्न्याधेयेष्विष्टिषु प्रथमायां यजुषोपविशेत् उत्त-
मायां समिध आदध्यादिति गौतमः* ॥ ६ ॥

एवं गौतम आचार्यो मन्यते ॥ ६ ॥

पृथगिष्टिष्विति धानञ्जयः* ॥ ७ ॥

पृथगेकस्यामेकस्यां यजुषोपविशेत् समिधश्चादध्यात् एवं धान-
ञ्जय आचार्य आह ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

चातुष्प्राश्यञ्च प्राश्रत्सु धेनुं दद्याद् ब्रह्मणेऽध्वर्यवे
चाग्निपदं धेनूर्होत्रे वत्सतरी ब्रह्मणेऽनडुहोऽध्वर्यवे तथो-
द्गात्रे सर्वे त्रिवर्गाः पष्ठौहोमग्नोधाय सर्वेभ्योऽश्वरथं कुण्डले
चेति* ॥ ८ ॥

चातुष्प्राश्यञ्च प्राश्रत्सु धेनुं दद्याद्ब्रह्मणे चशब्दो धानञ्जय-
मतानुकर्षणार्थः अध्वर्यवे चाग्निपदं दद्यात् अग्निपदोऽश्वः धेनूर्होत्रे
दद्याद्वत्सतरी ब्रह्मणे दद्यात् अनडुहोऽध्वर्यवे दद्यात् तथोद्गात्रे
अनडुहो दद्यात् सर्वे त्रिवर्गाः यदेतद्धेनूर्होत्रे दद्यात् इत्यत आरभ्य
बहुवचनम् तस्मिन् परिमाणं सर्वे त्रिवर्गा इति सर्वग्रहणं किमर्थमिति
चेत् अत्रोच्यते अन्यत्राप्येवंप्रकारत्रिवर्गा इति यथा विश्वजिष्णिले
वक्ष्यति धेनूरिति पष्ठौहोमग्नोधाय दद्यात् पष्ठौहोशब्दो वयसि
सर्वेभ्योऽश्वरथं कुण्डलेच दद्यात् यजमानः कर्णयोरभरणं लोक-
प्रसिद्धेः ॥ ८ ॥

एवमेव धेनुमग्निपदञ्चेति शाण्डिल्यः † ॥ ९ ॥

यदुक्तं धेनुं दद्याद्ब्रह्मणेऽध्वर्यवे चाग्निपदमिति एतद्धेनुमग्निपदं वा ‡

* ब्राह्मण्यनेनेन पञ्च सूत्राणि कृतानि ।

† ब्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

‡ यदुक्तं सर्वेभ्योऽश्वरथं कुण्डले चेति एवं धेनुमग्निपदञ्च सर्वेभ्यो
दद्यात् इति पुस्तकान्तरपाठः ।

सर्वेभ्य एव दद्यात् तयोर्दक्षिणान्तरविधानात् एवं श्राष्टिद्वय आचार्यो
मन्यते ॥ ८ ॥

धेनुमनद्वाहं वत्सतरीं वत्सतरमजं पूर्णपात्रं तत्प्रथ-
मायामिष्टौ दद्यात्* ॥ १० ॥

यदेतद्धेन्वाद्युक्तं एतत्प्रथमायामिष्टौ दद्यात् ॥ १० ॥

तथोत्तरयोरन्यत्राजपूर्णपात्राभ्यामिति* ॥ ११ ॥

तथोत्तरयोरिष्टोः प्रथमायामिष्टौ यदुक्तं दक्षिणाजाति
उत्तरयोरपीष्टोः एवंप्रकारमेव दद्यात् अन्यत्राजपूर्णपात्राभ्या-
मिति ॥ ११ ॥

वरः सप्तमो दक्षिणानां त्रयोदशो वा पञ्चविंशो
वैतद्वाजसनेयकम्* ॥ १२ ॥

षड्गावो दक्षिणाः तासां सप्तमो वरः स्यात् त्रयोदशो वा अथवा
द्वादश गावः त्रयोदशो वरः स्यात् पञ्चविंशो वा अथवा चतुर्विंश
गावः वरः पञ्चविंशः एतद्वाजसनेयकं विधानमग्न्याधेये दक्षिणानां
वरः प्रज्ञातः ॥ १२ ॥

अग्न्याधेयान्तान् कुर्वते पूर्णाहुतिमक्षाभिर्दोममिष्टौ-
रिति* ॥ १३ ॥

* आह्वायगोऽप्येवम् ।

अन्याधेयस्य अन्तान् कुर्वते अध्वर्यवे पूर्णाङ्गत्यादि केषाञ्चित्
पूर्णाङ्गत्यन्तं केषाञ्चिदक्षाभिहोमान्तं केषाञ्चिदिच्छन्तम् ॥ १३ ॥

मिथुनौ दक्षिणान्वारम्भणोयायामिष्टौ* ॥ १४ ॥

मिथुनौ गौ दक्षिणा स्त्रीपुमांश्च गौरेव ॥ १४ ॥

वाजिनाश्विनघर्माणामृत्विक्षपहवमिष्टा प्राणभक्षं भक्ष-
येत् प्रत्यक्षभक्षं स्वे यज्ञे † ॥ १५ ॥

अन्याधेये दर्शपूर्णमासयोऽथ ब्रह्मत्वमुक्तं साम्प्रतं चातुर्मास्येषु
विवक्षितं तद्विवक्षुरिदं सूत्रमारभते वाजिनाश्विनघर्माणामिति
वाजिनश्च आश्विनश्च घर्मश्च वाजिनाश्विनघर्माः तेषां वाजिनाश्विन-
घर्माणां अृत्विक्षपहवमिष्टा प्राणभक्षं भक्षयेत् प्रत्यक्षभक्षं भक्षयेत्
मुखेन स्वे तु यज्ञे प्रत्यक्षभक्षं भक्षयेत् स्वे यज्ञे इति सचे वाजिन-
श्चातुर्मास्येषु आश्विनः सौत्रामण्यां घर्मः सोमे अत्र तु लाघवार्थ-
माचार्या वाजिनप्रकरणे सामान्यविधानमारभते सर्वेषां किं पुनः
सामान्यम् अृत्विक्षपहवमिष्टा प्राणभक्षं भक्षयेत् प्रत्यक्षभक्षं स्वे यज्ञे
इति तच्चैवाश्विनघर्मयोः स्वस्मिन् प्रकरणे भक्षणमन्त्रौ वक्ष्यति
साम्प्रतं वाजिनस्यैवोच्यते ॥ १५ ॥

यन्मे रेतः प्रसिच्यते यदामेऽपि गच्छति यदा जायते

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

पुनस्तेन माशिवमाविश तेन मा वाजिनं कुरु तस्य ते वाज-
पीतस्योपहत उपहृतस्य भक्षयामोति वाजिनस्य* ॥ १६ ॥

यन्ने रेतः प्रसिच्यत इत्येतदादिना मन्त्रेण यथापठितेन वाजि-
नस्य भक्षणं कार्यम् ॥ १६ ॥

कृत्वनान्त्वा वाक्षिनां वाजिनं भक्षयामोति वा* ॥ १७ ॥

अनेन वा मन्त्रेण भक्षयेत् ॥ १७ ॥

उभाभ्यां वोभाभ्यां वा* ॥ १८ ॥

उभाभ्यां वा मन्त्राभ्यां भक्षयेदिति शेषः ॥ १८ ॥

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति चतुर्थस्य द्वादशी काण्डिका ।

इति चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः ।

पञ्चमः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

चातुर्मास्येषु वरुणप्रघासानां स्तम्बयजुर्हरिष्यत्सु यजु-
षोपविशेत्* ॥ १ ॥

चातुर्मास्यान्यधिकृतानि वाजिनाधिकारात् चातुर्मासिके प्रथमे
पर्वाणि वाजिनं भवति तस्य भक्षणविधानमुक्तम् अन्यदैष्टिकं सामान्य-
विधानं सिद्धं वैश्वदेवे साम्प्रतं वरुणप्रघासिकं ब्रह्मत्वमुच्यते चातु-
र्मास्येष्वित्येवमादि चतुर्षु चतुर्षु मासेषु पर्वाणि क्रियन्त इति
चातुर्मास्यानि चातुर्मास्येष्वित्यधिकारसप्तमो वरुणप्रघासानां वरुण-
प्रघासा इति पर्वणः संज्ञा सांख्यवहारिको वक्ष्यति वरुणप्रघासैर्व्याख्यातं
ब्रह्मत्वं हविर्यज्ञेष्विति वरुणप्रघासानामिति सम्बन्धलक्षणा षष्ठो
स्तम्बयजुर्हरिष्यत्सु स्तम्बयजुरिति कर्मणः संज्ञा तदुक्तं दर्शपूर्णमास
प्रकरणेन वेदेः पांशूनुत्कीर्णं उत्करमुत्किरतीति यजुषोपविशे-
दिति प्रागुक्तमेव, ननु चातुर्मास्यग्रहणं किमर्थं क्रियते वैश्वदेविकं
विधानमुक्तं वाजिनस्य भक्षयेदिति, ननु चातुर्मास्येभ्योऽन्यत्र वरुण-
प्रघासानां प्रयोगोऽस्ति तदेवं सिद्धेः चातुर्मास्यत्वे किं पुनश्चातु-
र्मास्यग्रहणम् क्रियते इति उच्यते, संवत्सरप्रभृतीनि चातुर्मास्यानि

* प्राच्यायनोऽप्येवम् ।

चतुर्षु चतुर्षु मासेषु पर्वाणि क्रियन्त इत्युक्तं तेषाञ्च बहवो विकल्पा दृष्टाः सद्य आदि पञ्चाहः कृतानि पञ्च पञ्च सांवत्सरिका-
णीति सोऽयमाचार्यः चातुर्मास्यशब्दं करोति चातुर्मास्येष्वप्ये-
तेष्वेषविधिः स्यादिति ॥ १ ॥

विलिखिते चात्वालेऽध्वर्युणा सद्य प्रत्याव्रज्याहवनीय
उपविशेत्* ॥ २ ॥

दक्षिणे प्रदेशे वेदेराहवनीयमुखमभिमुखम् उपविशेत् योऽध्वर्योः
स एव सञ्चरः एतदौपवसथिकं कर्म ॥ २ ॥

अग्नी प्रणीयमाणौ यथेतमनुगच्छेत्* ॥ ३ ॥

अपरेद्युरग्निप्रणयनं तत्र द्वावग्नी अति प्रणयन्ति तावग्नी प्रणीय-
मानौ यथागतमनुगच्छेत् अनुगच्छेदिति प्रणयनमार्गेणैवानुगमनं
प्राप्तं तन्माभदित्यत आह यथेतमिति दक्षिणेनैव देशेन वेद्योरनु-
गच्छेत् ॥ ३ ॥

अध्वर्युश्चेद् ब्रूयाद् ब्रह्मन्नेकस्वययोपसम्भिन्धीति स्वयेना-
हवनीयात् पा० षूनुपहत्योत्तरस्या वेदेर्दक्षिणादन्तात् कर्ष-
न्नियादावेदि* ॥ ४ ॥

यद्येतस्मिन् काले अध्वर्युः ब्रूयाद् ब्रह्मन्नेकस्वययोपसम्भिन्धीति

* आध्यायबोध्यवम् ।

स्फोणाहवनीयात्पांशून् प्रक्षिप्य योत्तरा वेदिः तस्या दक्षिणादन्तात्कर्षन्नियादावेदि यावदैष्टिकी वेदिरिति एवमसम्भेदनं कृतं भवतीति ह्येष विलेखने ॥ ४ ॥

मध्यादेका चेत्* ॥ ५ ॥

यद्येका वेदिर्भवति तस्या मध्यात्कर्षन्नियात् यावदैष्टिकी वेदिरिति ॥ ५ ॥

प्रोक्ष्य स्फ्यं पश्चिमेन वेदी गत्वा निधीयमानयोरग्न्यो-
स्तृष्णीमुपविशेत् † ॥ ६ ॥

प्रोक्ष्य स्फ्यं यस्माद्देशात् गृहीतः तस्मिन्नेव स्थापयित्वा पश्चिमेन वेद्योर्गत्वा एनया द्वितीयया अग्न्योर्निधीयमानयोर्निधानकालमेव तृष्णीमुपविशेत् तृष्णीमित्यस्य प्रकारउक्तः ॥ ६ ॥

एतत् कर्माग्निप्रणयनेषु सर्वेषु † ॥ ७ ॥

यदेतदुक्तमाग्निप्रणयनं कर्म एतत्सर्वेष्वग्निप्रणयन एष स्यात् न केवलं वरुणप्रघासेषु ननु सर्वग्रहणं किमर्थमाग्निप्रणयनेष्विति बह्वचनानात् सिद्धमेतदुच्यते हविर्यज्ञाधिकारो वर्तते अतः सर्वग्रहणं कृतं कथं अन्येष्वप्यग्निप्रणयनेषु सोमाङ्गभूतेषु एतत्कर्म स्यादिति ॥ ७ ॥

* शाङ्खायणो वेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† शाङ्खायणोऽप्येवम् ।

अवभृथन्यङ्गं गच्छत्सु पूर्वेणाग्नी चात्वालञ्च गच्छेत्
पश्चिमेन वेदी चात्वालञ्च स्वे यज्ञे हविर्यज्ञेष्वेष सञ्चर उत्त-
रेण विहारं कर्मभ्यः* ॥ ८ ॥

अवभृथन्यङ्गं गच्छत्सु अवभृथएवावभृथन्यङ्गः अथवा अव-
भृथैकदेशः अह्नत्सोऽवभृथः तत्र तमवभृथन्यङ्गं गच्छत्सु सहकर्तृषु
पूर्वेणाग्नी चात्वालञ्च गच्छेत् अन्योऽत्वालस्य च पूर्वेण प्रदेशेन
गच्छेत् पश्चिमेन वेदोऽत्वालस्य च गच्छेत् स्वे यज्ञे कौण्डपायिने
विषयः हविर्यज्ञेष्वेष सञ्चरः उत्तरे प्रदेशे विहारस्य यानि कर्माणि
यथा इडाप्राशनमुत्तरेण दक्षिणा प्रतिग्रहः केषाञ्चित्, अथ हविर्यज्ञ-
ग्रहणं किमर्थं सिद्धम् एष सञ्चर उत्तरेण विहारं कर्मभ्य इति यावता
वक्ष्यति वरुणप्रघासैर्याख्यातं ब्रह्मत्वं हविर्यज्ञेष्विति उच्यते एते
हविर्यज्ञाः कौण्डपायिनेऽपि भवन्ति सोऽयमाचार्यो हविर्यज्ञेष्वित्याह
कथं कौण्डपायिने दीक्षितसञ्चर एवेति ॥ ८ ॥

यथा चात्वाले तथा यूपे शामित्रे च पशौ † ॥ ९ ॥

एतानि चातुर्मास्यपर्वाणि पशुमन्थपि भवन्ति तद्यदा वरुण-
प्रघासेषु पशुः स्यात् तदा यथा चात्वालस्य पूर्वेण सञ्चरः तथा
यपस्य च शामित्रस्य च स्यात् अथ पशुग्रहणं किमर्थमिति चेत्

* द्राष्टव्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† द्राष्टव्यायणोऽप्येवम् ।

न ह्यते पशोर्यूपशामित्रौ भवतः तस्मात्पशुग्रहणमतिरिच्यते उच्यते
पशुग्रहणमेतदर्थं न केवलं वरुणप्रघासेषु सर्वेषु पर्वस्विति ॥ ८ ॥

अवभृथन्यङ्गं प्राप्याभ्युक्षणप्रभृति सौत्यं कर्म समा-
पयेयः * ॥ १० ॥

उक्तमवभृथन्यङ्गं गच्छत्सु साम्प्रतं तस्मिन्नवभृथन्यङ्गे कर्मो-
च्यते अवभृथन्यङ्गं प्राप्याध्वर्यवे कर्मणि समाप्ते सौत्यादभ्युक्षणा-
दारभ्य समिदाधानाहवनीयोपस्थानान्तं कर्म सर्वं कुर्युः अथ किं
कर्मग्रहणम् अभ्युक्षणप्रभृति सौत्यं कर्म समापयेयुरिति सिद्धेः उच्यते,
कर्मग्रहणं नियमार्थं वक्ष्यत्यग्निहोत्रोपस्थानं विष्णुक्रमाः समिष्ट-
यजूंषीति न क्रियेरन्नवभृथन्यङ्गश्चेति शाण्डिल्य इति एतद्दर्शयति
सूत्रकारो धानञ्जयपक्षोऽत्रेष्ट इति सर्वं क्रियतेति धानञ्जय
इति ॥ १० ॥

साकमेधेषु क्षौरौदनस्य यथार्थं प्राश्नीयात् * ॥ ११ ॥

उक्तं वरुणप्रघासेषु ब्रह्मत्वं साम्प्रतं साकमेधेषूच्यते साक-
मेधा नाम ततोयं पर्व साकमेधेऽध्वत्यधिकरणलक्षणा सप्तमी क्षौरेण
संस्कृत आदनः क्षौरौदनः तस्य यथार्थं प्राश्नीयात् यावतार्थं स्यात्
तावत्प्राश्नीयात् परिमाणे अनियमः यदि सौहित्येच्छुः सौहित्यं
कुर्यात् एतद्गृहमेधोये कर्मणि भवति पूर्वद्युः ॥ ११ ॥

यजमानं ब्रूयात् प्रभूतमन्नं कारय सुहिता अलङ्कृता
भवतेत्यमात्यान् ब्रूहि वत्सांश्च मातृभिः सह वा-
सयेत* ॥ १२ ॥

यजमानं ब्रूयाद्ब्रह्मा प्रभूतमन्नं कारय प्रभूतं बज्र सुहिताश्चाल-
ङ्कृताश्च भवतेति अमात्यान् ब्रूहि सुहितास्तृप्ता आशिला भवत
अलङ्कृताश्च गन्धमात्यादिभिरलङ्कारैर्भूषयध्वमात्मानम् अमात्याः
पुत्रपौत्रादयः भृत्याश्च वत्सांश्च मातृभिः सह वासयेतेत्येवं यजमानो
वक्तव्यो ब्रह्मणा ॥ १२ ॥

पूर्वाह्नेऽध्वर्युः क्षौरौदनमृषभस्य रवथे जुहोति ब्रह्माण-
मुपवेश्य* ॥ १३ ॥

अस्मिन्नहनि पूर्वाह्नेऽध्वर्युः क्षौरौदनमृषभस्य रवथे जुहोति
रवथशब्दे रभसि वर्तते क्षौरौदनमग्नौ जुहोति ब्रह्माणं तस्याग्नेः
समीपे उपवेश्य ननु उक्तं सर्वत्र ब्रह्मेति अधिकृत एव ब्रह्मा तत्
किमिदमुच्यते ब्रह्माणमुपवेश्य जुहोतीति उच्यते अरुवत्यृषभे ब्रह्मैव
ऋषभतां कुर्यात् अतः पुनर्ग्रहणम् ॥ १३ ॥

ऋषभेऽरुवति ब्रह्मैव ब्रूयाज्जुहोति* ॥ १४ ॥

अरुवति च रुवति च ब्रह्मा ब्रूयाज्जुहोति ॥ १४ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

तृष्णीं पैतृयज्ञिकायां सर्वं कुर्यादोमित्येवानुमन्त-
येत्* ॥ १५ ॥

पैतृयज्ञिकायामिष्टौ तृष्णीं सर्वं ब्रह्मा कुर्यात् ओमित्येवानु-
मन्तयेत् ओमिति प्रणवमात्रं स्यात् अनुमन्तणम् ॥ १५ ॥

इति पञ्चमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

यज्ञोपवीतप्राचीनावीतयोरध्वर्युमनु विदधीत † ॥ १ ॥

पैतृयज्ञिकायामिष्टौ कानिचित्कर्माण्यध्वर्युर्यज्ञोपवीतो करोति
कानिचित्प्राचीनावीतो तद्यत्राध्वर्युर्यज्ञोपवीतो स्यात् तत्र ब्रह्मापि
यज्ञोपवीतो भवेत् यत्र प्राचीनावीतो स्याद् ब्रह्मापि तथैव स्यात्
यज्ञोपवीतप्राचीनावीतयोरध्वर्युप्रक्षयः ॥ १ ॥

तस्या हवींषि निर्वस्यत्सु दक्षिणया द्वारा प्रपद्य पश्चात्
प्राङ्मुख उपविशेत् † ॥ २ ॥

तस्या पैतृयज्ञिकायाः हविषान्निर्वपनं करिष्यत्सु वेदेः पश्चिमे
प्रदेशे प्राङ्मुख उपविशेत् निर्वस्यत्स्वित्यतन्त्रं ब्रह्मवचनम् ॥ २ ॥

* ब्राह्मणायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणायनोऽप्येषम् ।

एवमेव वेदिं गत्वा स्तम्बयजुर्हरिष्यत्सु* ॥ ३ ॥

एवमेव यथा निर्वस्यत्सु उपविष्टः तथा वेदिं गत्वा पैत्यज्जि-
कार्थं स्तम्बयजुः तत् हरिष्यत्सु तस्याः पश्चिमे प्रदेशे प्राङ्मुख उप-
विशेदित्येतदुक्तं भवति ॥ ३ ॥

आज्यभागयोर्जतयोर्दक्षिणेनाग्निं गत्वा पुरस्तात् प्रत्य-
ङ्मुख उपविशेद्यजमानश्च* ॥ ४ ॥

आज्यभागयोर्जतयोरग्नेर्दक्षिणेन प्रदेशेन गत्वा वेदेः पूर्वप्रदेशे
प्रत्यङ्मुख उपविशेत् यजमानश्च प्रत्यङ्मुख एव उपविशेत् ॥ ४ ॥

ऊते ध्विष्टकृते यथेतं प्रत्याब्रज्योपविशेताम्* ॥ ५ ॥

ऊते ध्विष्टकृते यथागतं प्रत्याब्रज्य तस्मिन्नेव वेदेः पश्चिमे प्रदेशे
उभौ ब्रह्मयजमानौ उपविशेताम् ॥ ५ ॥

प्राश्नित्रमाहृतमुपघ्रायापविध्येत्* ॥ ६ ॥

प्राश्नित्रमाहृतमुपघ्रायापविध्येत् स्थापयेत् ततः प्राश्नीयात् ॥ ६ ॥

आज्यञ्चेत् प्राश्नित्रभागादवद्येयुस्तदुपघ्रायाप उप-
सृशेत्* ॥ ७ ॥

---

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

यद्याज्यं प्राशित्रं प्रतिनिधिमवद्येयुः तदाज्यमुपघ्रायाप उप-
सृशेत् ॥ ७ ॥

इडाञ्च प्रतिगृह्य प्रतिप्रयच्छेत्* ॥ ८ ॥

इडान्दीयमानां प्रतिगृह्य प्रति प्रयच्छेत् तस्मा एव ॥ ८ ॥

परिषिक्तेऽध्वर्युणाहवनीयमुपतिष्ठेरन् दक्षिणेनाग्निं ग-
त्वाऽत्तरेण दक्षिणाग्निं स्वे यज्ञे † ॥ ९ ॥

अध्वर्युणा परिषेचने कृते आहवनीयमुपतिष्ठेरन् सर्वे यस्मिन्नग्नौ
कर्म प्रवृत्तं तस्य दक्षिणेन गत्वा दक्षिणाग्नौत्तरेण गत्वा स्वे यज्ञे
कौण्डपायिने ॥ ९ ॥

अक्षन्नमीमदन्त हीति प्रथमासु सदृशं त्वा वयं मघवन्म-
न्दिषोमहि प्रनूनं पूर्णवन्धुरः सुतो यासि वशां अनुयो-
जान्विन्द्र ते हरो इति द्वितीयोपोऽग्नौ षट्पुद्गीगिर इति
तृतीया* ॥ १० ॥

एताभिर्यथोद्दिष्टाभिर्हविः आहवनीयमुपतिष्ठेरन् उक्तं च-
च्चादियहणेनेति ॥ १० ॥

तत एवेक्षमाणा गार्हपत्यं मनोन्वाङ्गवामहे नाराशं-

* ब्राह्मयज्ञोपनिषद् ।

† ब्राह्मयज्ञोपनिषद् ।

सेन सोमेन पितृणाञ्च मन्मभिः पुनर्नः पितरो मनो ददातु
दैवो जनो जीवं ब्रातॄं सचे मद्वा न एतु मनः पुनः क्रत्वे
दक्षाय जीवसे ज्योक्च सूर्यं दृशे यमिति* ॥ ११ ॥

तस्मिन्नेव देशेऽवस्थिता गार्हपत्यमोक्षमाणा उपतिष्ठेरन् मनो-
न्वाङ्मवामह इत्येतदादिभिर्चाग्भिर्यथासूत्रिताभिः ॥ ११ ॥

कयानश्चित्र आभुवदित्येकया दक्षिणाग्निम्* ॥ १२ ॥

कयानश्चित्र आभुवदित्येकयर्चा दक्षिणाग्निसुपतिष्ठेरन् तत
एवेक्षमाणा इति प्रकृतं नन्वेकयेति किमर्थम् एकैवादिष्टा उच्यते,
तिसृभिस्तिसृभिराहवनोयगार्हपत्ययोरुपस्थानं कृतं तदिहापि त्वचे-
नावगम्यते प्रवृत्तत्वात् तथा माभुदित्याहैकयेति ॥ १२ ॥

इति पञ्चमस्य द्वितीया वण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

त्रैयम्बका नामापूपा भवन्त्येककपालाः † ॥ १ ॥

त्र्यम्बको देवता येषान्ते इमे त्रैयम्बका नामापूपा भवन्ति
अपूपा इति द्रव्यसंज्ञा एकस्मिन् कपाले संस्कृता एककपालाः ॥ १ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

तेषां यमध्वर्युराखत्कर उपोपेत् तत्राप उपस्पृशेयुः
शिवा नः शन्त मा भव सुमृङ्गीका सरस्वति मा ते व्योम
सन्दश इति* ॥ २ ॥

तेषामपूपानां यमध्वर्युराखत्कर उपोपेत् आखुर्मुषिकः उत्-
कीर्यत इत्युत्करः उदापः भूषिकोदापे उपवपेत् तस्मिंस्तस्य
पांशुभिरवक्षादयेत् तस्मिन्नधिकरणे अप उपस्पृशेयुः शिवा नः शन्त
मा भवेत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ २ ॥

आसीतेतरेषां ह्यमान इति धानञ्जयः † ॥ ३ ॥

इतरेषामपूपानामवयवेषु ह्यमानेषु आसीतेत्येवं धानञ्जय
आचार्यो मन्यते ॥ ३ ॥

तिष्ठेदिति शाण्डिल्यः † ॥ ४ ॥

तिष्ठेदिति स्थानं विधीयते नोद्धृताम् ॥ ४ ॥

ऊते तिष्ठन्तो जपेयुरवां वरुद्रमयत्तद्वावदेवं त्यम्बक
यथा नः श्रेयसस्करद्यथा नो वसीयसस्करद्यथा नः पशुमत-
स्करद्यथा नो व्यवसाययाज्ञेषजमसि भेषजङ्गवेऽश्वाय पुरुषाय
भेषजं सुगं मेषाय मेष्यैसु भेषजं यथा सदिति † ॥ ५ ॥

* ब्राह्मण्येन सूत्रद्वयेणैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मण्योऽप्येवम् ।

ऊते तेषामपूपानां सर्वे तिष्ठन्तो जपेयुः अवां वरुद्रमित्ये-
तदादि मन्त्रं यथापठितम् ॥ ५ ॥

यजमानस्यामात्या एकैकमपूपमादाय त्रिः प्रदक्षिणमग्निं
परियुः* ॥ ६ ॥

यजमानस्य ये अमात्याः पुत्रपौत्रादयो मृत्याः एकैकमपूपं
गृहीत्वा त्रिरग्निं परियुः प्रदक्षिणम् ॥ ६ ॥

तत्र ब्रह्मा परियञ्जपेदिति धानञ्जप्यस्तिष्ठन्निति
शाण्डिल्यत्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनमुर्वारुकमिव
बन्धनान् मृत्योर्मुक्षीय मामृतादिति † ॥ ७ ॥

तत्र तस्मिन् कर्मणि ब्रह्मा परियञ्जपेदिति धानञ्जप्य आचार्यो
मन्यते तिष्ठन्निति शाण्डिल्यः अमात्या अधिकृताः अतो ब्रह्माग्रहणं
करोति त्यम्बकं यजामहे इत्येतदादि मन्त्रं जपेत् ब्रह्मा परियन्
तिष्ठन्वा ॥ ७ ॥

एवं परीत्योदस्येयुः* ॥ ८ ॥

एवमनेन प्रकारेण परीत्य सर्वे येऽपूपा गृहीतास्तानुदस्येयुः
ऊर्ध्वं क्षिपेयुः ॥ ८ ॥

*द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्मायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

तेषां ब्रह्मैकं लिप्सित्वा यस्य स स्यात्तस्मै प्रयच्छेत्* ॥ ८ ॥

तेषामपूपानां ब्रह्मा लिप्सित्वा लभुमिच्छा लिप्सा यस्य सकाशा-
लब्धः स्यात् तस्मा एव पुनर्दद्यात् ॥ ८ ॥

तस्य वैव सन्तं पाणावालभेत* ॥ १० ॥

तस्यैव वा पाणौ अवस्थितं तमपूपमालभेत ॥ १० ॥

तथैव प्रतिपरीयुः* ॥ ११ ॥

यथैव प्रदक्षिणं परिगमनं कृतं तथैव प्रसव्यं परीयुः तथैवेति
त्रिरित्युक्तं भवति ॥ ११ ॥

यत्रैनानध्वर्युरासजेत्तत्रोपतिष्ठेरन्नेष ते रुद्र भागस्तेना-
वसेन परोमूजवतोतीहि कृत्तिवासाः पिनाकदस्तोऽवततधन्वो-
मित्यातमितोरूपेयुः † ॥ १२ ॥

यत्र यस्मिन् देशे एनानपूपान् कलापीकृत्वा वृक्षे वा स्थानैः
वाध्वर्युरासजेत् आवधीयात् तत्रोपस्थानं कुर्युः एष ते रुद्र भाग
इत्येतदादिना मन्त्रेण यथासूचितेन मन्त्रान्ते यः ओङ्कारः तम् आत-
मितोरूपेयुः तावद्रूपयुर्वान्नातमितः ॥ १२ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

शन्नो देवोरित्यप उपस्पृश्यानपेक्षं प्रत्याव्रजेयुः* ॥ १३ ॥

शन्नो देवोरित्येतयर्चा अपउपस्पृष्टा येन पथा गताः तं पन्थान-
मनपेक्षं प्रत्याव्रजेयुः ॥ १३ ॥

वरुणप्रघासैर्व्याख्यातं ब्रह्मत्वं हविर्यज्ञेषु* ॥ १४ ॥

वरुणप्रघासैर्व्याख्यातम् उक्तं ब्रह्मत्वं हविर्यज्ञेषु यद्ब्रह्मत्वं हवि-
र्यज्ञे कस्मिंश्चिन्नोच्यते तत् सर्वं वरुणप्रघासेषु सिद्धं द्रष्टव्यम् ॥ १४ ॥

पशूनां यूपाङ्गतिं होष्यत्सु तृष्णीमुपविशेत्* ॥ १५ ॥

चातुर्मास्यानि समाप्तानि साम्प्रतं पाशुकं ब्रह्मत्वमुच्यते तत्र
सर्वं वरुणप्रघासैः सिद्धं विशेष उच्यते, यूपाङ्गतिं होष्यत्सु होतु-
मिच्छत्सु तृष्णीमुपविशेत् ॥ १५ ॥

ऊतायां यथार्थं स्यात्* ॥ १६ ॥

ऊतायां यूपाङ्गतौ यथार्थं स्यात् स्यादिति कर्मणः समाप्तिं
दर्शयति ॥ १६ ॥

वपायां ऊतायामिदमाप इति चात्वाले मार्जयित्वा
सर्वपशूनां यथार्थं स्यात्* ॥ १७ ॥

पशोर्वपायां हुतायामिदमाप इत्यनेन मन्त्रेण चात्वाले मार्ज-

---

* दाह्यायणोऽप्येवम् ।

यित्वा सर्वपशूनां यथार्थं स्यात् सर्वग्रहणं क्रियते न केवलं पशौ
सौत्रामण्यामपि तथा चातुर्मास्येषु सर्वेषु ॥ १७ ॥

इति पञ्चमस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

पुरोडाशेन चरिष्यत्सु तृष्णीमुपविशेत्* ॥ १ ॥

अनन्तरं पशुपुरोडाशः, पुरोडाशेनेति करणे तृतीया चरिष्य-
त्विति पुरोडाशेन कर्म चरिष्यत्सु तृष्णीमुपविशेत् ॥ १ ॥

आहृतं पुरोडाशमालभ्य ब्रूयात् प्राश्नन्तु ये प्राशिष्यन्त
इति* ॥ २ ॥

यदि पुरोडाशमाहरेयुः प्राशनकाले तमालभ्य ब्रूयात् प्राश्नन्तु
ये प्राशिष्यन्त इति येषां प्राशनं विहितं ते प्राश्नन्तु यथा होता-
ध्वर्युर्ब्रह्माग्निः स्वामी चेति प्रकृतौ विहितमेतेषां प्राशनम् ॥ २ ॥

अनुव्रजेत् सर्वपशूनां पत्नीसंयाजानिति धानञ्जयः* ॥ ३ ॥

अनुव्रजेद् यस्मिन् देशे पत्नीसंयाजा ह्वयन्ते तं देशं व्रजन् सर्व-
पशूनां पत्नीसंयाजेषु ॥ ३ ॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

सवनीयस्यैवेति गौतमः* ॥ ४ ॥

सवनीयस्यैव वशोर्ब्रजेत् नान्येषां पशूनामित्येवं गौतम आचार्यो
मन्यते ॥ ४ ॥

न सवनीयस्य च नेति शाण्डिल्यः* ॥ ५ ॥

सवनीयस्यापि नानुब्रजेदित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते न
चान्यत्र प्रतिषेधः ॥ ५ ॥

हृदयशूलोऽत्रावभृथन्यङ्गस्थाने भवति तस्मिन्नप उप-
स्पृशेयुर्द्वाम्नो धाम्नो राजस्ततो वरुण नोमुच्च यदापो
अध्न्या वरुणेऽतिषयामहे ततो वरुण नोमुच्च सुमित्रियान्
आप उपधयः सन्तु दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान् देष्टि यच्च
वयन्द्विष्म इति* ॥ ६ ॥

अस्मिन् हविर्यज्ञिके पशौ अवभृथन्यङ्गस्थाने हृदयशूलो भवति
यस्मिन् शूले हृदयं प्रोक्ष्य पथते स हृदयशूलः सोऽस्मिन्नधिकरण-
भूतः तस्मिन्नप उपस्पृशेयुः धाम्नो धाम्न इत्येतदादिना यथासूत्रि-
तेन मन्त्रेण ॥ ६ ॥

अभ्युक्षणप्रभृत्यत ऊर्ध्वम्* ॥ ७ ॥

* आह्वायणोऽप्येवम् ।

अभ्युक्षणादारभ्य अत ऊर्ध्वं सैत्यं कर्म स्यात् यावदाहव-
नीयोपस्थानमिति एवं सर्वस्मिन् प्रसक्त आह ॥ ७ ॥

नादित्यमुपतिष्ठेरन्* ॥ ८ ॥

अज्वर्थम् ॥ ८ ॥

पूर्णाङ्गतौ ह्यमानायामासित्वा ऊतायां यथार्थं
स्यात्* ॥ ९ ॥

समाप्ते पशौ पूर्णाङ्गतिं जुह्वत्यध्वर्यवः तस्यां ह्यमानाया-
मासित्वा हुतायां यथार्थं स्यादित्युक्तार्थम् ॥ ९ ॥

सक्तुहोमांश्चेज्जुह्युरासीता तेषां होमात्* ॥ १० ॥

यदि सक्तुहोमान् जुह्युरध्वर्यवस्ततस्तत्रासीत आ तेषां
होमात् ॥ १० ॥

सौत्रामण्यां सुराकर्मस्वाव्राजमासीत्* ॥ ११ ॥

पशौ ब्रह्मत्वमुक्तं साम्प्रतं सौत्रामण्यामुच्यते सौत्रामणीति हवि-
र्यज्ञेषु षष्ठी संस्था तस्यां सौत्रामण्यां सुराकर्मासु क्रियमाणेषु आवा-
जमासीत् आब्रज्याब्रज्य सुराकर्माणि अभिषवः ॥ ११ ॥

तत्र द्वावग्नी अतिप्रणयन्ति ॥ १२ ॥

तस्यां सौत्रामण्यां द्वावग्नी अतिप्रणयन्ति* ॥ १२ ॥

तयोर्दक्षिणत आसीत्* ॥ १३ ॥

तयोरग्नयोर्दक्षिणे प्रदेशे आसीत् वरुणप्रघासेषु सिद्धमग्नि-
प्रणयनं तत्किमिदं पुनरारभ्यत इति चेत् उच्यते तत्र युगपद्वयो-
रग्न्योः प्रणयनम् इह पुनरेकः प्रथमः प्रणीयते अपरः अन्यस्मिन्
काले अतो वैकृतत्वात् पुनरारभ्यते ॥ १३ ॥

दक्षिणमध्यधिकुम्भ्यामासक्तायां सुराशेषेष्वसिच्यमा-
नेषूपतिष्ठेरन्यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्ने विततमन्तरं ब्रह्म तेन
पुनोद्दि मेति* ॥ १४ ॥

अतिप्रणीतयोरग्न्योर्यो दक्षिणः तस्योपरिष्ठात् समीपे शतदृष्टायां
कुम्भ्यामासक्तायां सुराशेषेष्वसिच्यमानेषु सुरायां ऊतायां ये
शेषाः तेष्वासिच्यमानेषु उपतिष्ठेरन् यत्ते पवित्रमर्चिषीत्येतदादिना
मन्त्रेण यथासूत्रितेन उपर्यधस्ताच्च समीपे द्वे कुम्भौ भवतः ॥ १४ ॥

अश्विनोर्ग्रहस्य भक्षयेद्यमश्विना नमुचेरासुरादधि सर-
स्वत्यसुनोदिन्द्रियेणेमन्तं शुक्रं मधुमन्तमिन्द्रं सोमं
राजानमिह भक्षयामीति भक्षयेत्* ॥ १५ ॥

* ऋद्धायणोऽप्येवम् ।

उक्तं वाजिनप्रकरणे ऋत्विजूपहवमिष्टा प्राणभक्तं भक्षये-
दिति तस्याश्विनयज्ञस्य भक्षयेत् यमश्विनेत्येतदादिना यथासूत्रि-
तेन मन्त्रेण ॥ १५ ॥

यजमानश्चेदसातिशेषेणाभिषिञ्चेयुरूपोत्थायान्तरेणाग्नी
गत्वाध्वर्युणोक्तः संश्रानानि गायेत् पदाय पदाय स्तो-
भेत्* ॥ १६ ॥

यदि यजमानं वसातिशेषेणाभिषिञ्चेयुरूपोत्थाय अतिप्रणोता-
वग्नी अन्तरेण गत्वा अध्वर्युणा उक्तः सम्प्रेषितः संश्रानानि सामानि
गायेत् पदाय पदाय स्तोभेत् तादर्थ्यं चतुर्थी अथ सिद्धे स्तोभानु-
संहारेऽर्थयोगे किमिदं पुनरारभ्यते पदाय पदाय स्तोभेदिति उच्यते,
एतानि चत्वारि सामान्यान्नातानि तेषां त्रौणि स्तोभिकान्येकमेक-
स्यामृचि गीतं सोऽयमाचार्य आरभते पदाय पदाय स्तोभेदिति
कथमेषां प्रयोगे सर्वेषामृचि गानं स्यादिति ॥ १६ ॥

निधनान्यपयन्तो यजमानस्य मूर्द्धानमालभेरन् † ॥ १७ ॥

सर्वे ऋत्विजो निधनान्यपयन्तः संश्रानानां यजमानस्य मूर्द्धान-
मालभेरन् निधनोपेतैश्च सर्वेषाञ्चोच्यते यजमानस्य च मूर्द्धानलभ-
नम् ॥ १७ ॥

* ब्राह्मयज्ञेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

सन्त्वाह्वन्तोत्येतेषां पूर्वः पूर्वः स्तोभ उत्तरनिधनम्*
॥ १८ ॥

उक्तं पदाय पदाय स्तोभेदिति इह च यानि स्तोभिकानि तेषां
सोपायः स्तोभः पठितः ततस्तस्योत्तरं निधनं तत्किमनुसंहिय-
माणेषु स्तोभेषु सोपायोऽनुसंहियतां अथान्य इति अत्राह सन्त्वाहि-
वन्तोत्येतेषां पूर्वः पूर्वः स्तोभोलुप्त आम्नाये सोऽनुसंहर्त्तव्यः अथ य
उत्तरस्तमुक्त्वा निधनं ब्रूयात् तस्योत्तरं निधनमाप्नातन्न पादः सन्त्वा-
ह्वन्तोत्येवमाद्येकेषामेतदादीनि स्तोभिकानि अपरेषां सन्त्वा-
ह्वन्तोत्येतत् इति गीतम् अन्यान्युत्तराणि स्तोभिकानि यथा-
राणायनीयानां सन्त्वाह्वन्तोत्येतस्यामृचि पक्षेणाप्नातमेवम् ॥ १८ ॥

अवसः स्थाने सञ्जित्यै विजित्यै सत्यजित्यै जित्या इति
क्षत्रियस्य सम्पुष्ट्यै विपुष्ट्यै सत्यपुष्ट्यै पुष्ट्या इति
वैश्यस्य* ॥ १९ ॥

ब्राह्मणस्य तावद्यथापठित एव निधनोपायः कर्त्तव्यो मूर्द्धा-
लम्बने क्षत्रियस्य सञ्जित्यै इत्येतदादीनि यथोद्दिष्टानि वैश्यस्य
सम्पुष्ट्या इत्येतदादीनि यथोद्दिष्टानि ॥ १९ ॥

द्वे सौत्रामण्यौ कौकिली चरकसौत्रामणी च* ॥ २० ॥

द्वे इति संख्या कौकिली चरकसौत्रामणी चेति संज्ञा अथ द्विय-

* ब्राह्मणायमोऽप्येवम् ।

हणं किमर्थं निर्देशतः सिद्धेः उच्यते द्वे एवैते कर्मणि द्रष्टव्ये नैतयो-
रग्निहोत्रदर्शपूर्णमासवत् क्रिया द्रष्टव्या यथाग्निहोत्रे उभे साय-
म्यातराज्जतो एकं कर्म तथा दर्शपूर्णमासयोरुभे दृष्टौ एकं कर्म न
तथेह ॥ २० ॥

कौकिल्यां सामगानं नेतरस्याम्* ॥ २१ ॥

कौकिल्यां सौत्राभ्यां सामगानं इतरस्याच्चरकसौत्रामण्यान्
अथेतरस्यामिति किं उच्यते, यदेतत्संशानानाङ्गानमेतदेतस्यां प्रति-
षिध्यते यदैष्टिके विहितमौद्गात्रन्तदप्रतिषिद्धम् ॥ २१ ॥

सप्त हविर्यज्ञसंस्थाः सप्त सोमसंस्थाः † ॥ २२ ॥

एतासां कर्मक्रम उच्यते ॥ २२ ॥

तासां हविर्यज्ञसंस्थानामग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्शपूर्ण-
मासौ चातुर्मास्यानि पशुबन्धः सौत्रामणी पाकयज्ञ इति ‡
॥ २३ ॥

तासामिति निर्देशः क्रियते तासां हविर्यज्ञसंस्थानामयं क्रमो यथा-
सूचितः पाकयज्ञग्रहणं संस्थाग्रहणञ्च अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ च एक-
मेव कर्माभिप्रेत्य ब्रवीति अनेन क्रमेण चैतेषां क्रिया ॥ २३ ॥

* संशानानि गायेदिति ब्राह्मयणीये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मयणीयेऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मयणीये विशेषोऽस्ति ।

अथ सोमसंस्था अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोम उक्थ्यः षोड-
श्यतिरात्रो वाजपेयोऽग्नोर्याम इत्यग्नोर्याम इति* ॥ २४ ॥

अथशब्द आनन्तर्ये उक्ता हविर्यज्ञसंस्थाः अथानन्तरं सोमसंस्थाः
ता निर्दिष्टाः तासामपि निर्दिष्टेनैव क्रमेण क्रिया स्यात् ॥ २४ ॥

इति पञ्चमस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

सुत्यायां ब्रह्मणः प्राक्सुब्रह्मण्याया उद्गात्रेण समानं
कर्म* ॥ १ ॥

उक्तं हविर्यज्ञेषु ब्रह्मत्वं साम्प्रतं सोमसंस्थासु उच्यते, सुत्याया-
मित्यधिकरणलक्षणा सप्तमी यदितः कर्म वक्ष्यते तत् सुत्यायां प्रत्ये-
तयं सुत्याशब्देन सोमसुपचरन्ति ब्रह्मण इति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी
केन सम्बन्धः कर्मणा प्राक् सुब्रह्मण्यायाः यदौद्गात्रन्तेन समानं तुल्यं
कर्म ब्रह्मणः अथाधिकृतस्य ब्रह्मणः किं पुनर्यहणं ब्रह्मण इति उच्यते,
उक्तमौद्गात्रेण समानं कर्मेति तत्र चोक्तं प्रहिणुयात् प्रक्षोढ-
सुब्रह्मण्यौ पुरस्तात् कर्मभ्य इति तदिहोद्गाढकर्मोपदेशादुद्गाढवत्

* ब्राह्मण्यग्नोर्याम

पुनः सम्प्रेषणं प्राप्तं ब्रह्मणः सोऽयमाचार्यो नियमार्थं ब्रह्मणे
ग्रहणं करोति कथं ब्रह्मणः कर्मैव केवलं विवक्षितमिति ॥ १ ॥

ईक्षणाक्रमणे वेदेः सञ्चरधिष्योपस्थानदक्षिणाप्रतिग्रह-
भक्षाः स्तोमविमोचनाच्चोर्द्धमन्यत् सामगानात्* ॥ २ ॥

उक्तं प्राक् सुब्रह्मण्याया इति साम्प्रतं यदन्यदूर्द्धं सुब्रह्मण्याया औ-
द्गात्रेण समानं कर्म तदुच्यते ईक्षणाञ्चाक्रमणञ्च वेदेः उत्तरं वेद्यन्तमा-
क्रम्य दक्षिणमोक्षमाणः पितरो भूरिति एते ईक्षणाक्रमणे कदाचिदूर्द्धं
कदाचित् प्राक् अत इदमारभते उक्तं स्वयं व्रजेत् क्रय उपवसथ्येवेति
वेदेः सञ्चरः सञ्चरन्ति तेनेति सञ्चरः धिष्यानामुपस्थानं दक्षिणानां
प्रतिग्रहः सोमभक्षाः स्तोमविमोचनाच्च यदूर्द्धं यन्निःसर्पणादि तत्
सर्वं अन्यत् सामगानात् उक्तम् अयं सहेहा इति त्रिरुद्गाता गाये-
दित्येतत् सामगानं स्तोमविमोचनादूर्द्धम् ॥ २ ॥

अनु स्यात्तु दीक्षणीयायाम् † ॥ ३ ॥

उक्तं प्राक् सुब्रह्मण्याया औद्गात्रेण समानं कर्मेति न च दीक्ष-
णीयायामुद्गातुः कर्म विद्यते तस्मादादिष्यते अनु स्यात्तु दीक्षणीया-
यामिति ॥ ३ ॥

* ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

तस्यां सꣳस्थितायामासीतादीक्षणाद्यजमानस्य* ॥ ४ ॥

तस्यां दीक्षणीयायामिष्टौ समाप्तायान्तावदासीत यावद्यजमानो
दीक्षित इति मेखलाबन्धनादि कर्म कृतं सर्वमिति ॥ ४ ॥

तं यदाध्वर्युर्वाचं यमयेदथ यथार्थꣳ स्यात्* ॥ ५ ॥

तं यजमानं दीक्षितं यस्मिन् कालेऽध्वर्युर्वाचं यमयेदथ यथार्थं
स्यात् यदन्यदुत्तरं कर्म तत् कुर्यात् ॥ ५ ॥

महावीरान् सम्भरिष्यत्सु तूष्णोमुपविशेत् सम्भृतेषु यथा-
र्थꣳ स्यात् † ॥ ६ ॥

ऋज्वर्थम् ॥ ६ ॥

प्रायणीयायाꣳ सꣳस्थितायां यथेतन्निष्क्रम्य पूर्वेण पत्नी-
शालां तिष्ठेदाभिहोमात् पदस्य राजक्रयण्याः* ॥ ७ ॥

प्रायणीयायामिष्टौ प्रयन्यनयेति प्रायणीया तस्यां प्रायणीया-
यां समाप्तायां यथेतं यथागतं निष्क्रम्य उक्तं पूर्वया च द्वाराना-
देश इति तेनैव यथागतं निष्क्रम्य पत्नीशालायाः पूर्वे प्रदेशे तिष्ठेत्

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

आकुतः कालात् यावत् सोमक्रयण्याः गोपदादिभिर्होमः कृत इति ॥ ७ ॥

अभिज्ञत उत्तरेण सोमवहनं गत्वा प्राग्वा पदाभिर्होमा-
दक्षिणेन यत्र राजानं क्रेयन्तः स्युस्तत्र गत्वा तूष्णीमुप-
विशेत्* ॥ ८ ॥

अभिज्ञते तस्मिन् पदे राजक्रयण्याः सोमवहनस्थानसः उत्तरेण
सोमवहनं गत्वा अथवा प्राक् पदाभिर्होमात् दक्षिणेन गत्वा यस्मिन्
देशे सोमं राजानं क्रेयन्तः स्युस्तत्र गत्वा तूष्णीमुपविशेत् क्रेयन्त
इति भविष्यत्कालोपदेशः ॥ ८ ॥

क्रोते प्राङुत्क्रामेत् पश्चिमेनैनं हत्वा राजानमादध्युरा-
हितं पूर्वेण परीत्योह्यमानमनुगच्छेदक्षिणेन चेद्गतः स्यात्* ॥ ९ ॥

क्रोते सोमे तस्माद्देशात् प्राङुत्क्रामेत् पश्चिमेन एनं ब्रह्माणं हत्वा
सोमं सोमवहने अनसि आदध्युरध्वर्यवः आहितं पूर्वेण प्रदेशेन
सोमवहनस्य प्रक्रम्य ऊह्यमानस्य पश्चाद्गच्छेत् दक्षिणां दिशं प्रति द्वौ
गतिकल्पावुक्तौ अभिज्ञते पदे उत्तरेण प्राक्पदाभिर्होमादक्षिणेन
गतः स्यात् तत एष क्रमो विधिर्य उक्तः यथोत्तरेण गतः स्याद्यदि
दक्षिणेन यो विधिः स उच्यते ॥ ९ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

उत्तरेण चेत्क्रीते प्रत्यङुत्क्रामेत्* ॥ १० ॥

यद्युत्तरेण सोमवहनस्य गतः स्यात् ततः क्रीते सोमे तस्मा-
द्देशात् प्रत्यङुत्क्रामेत् ॥ १० ॥

पूर्वेणैव हत्वा राजानमादध्युः* ॥ ११ ॥

क्रीतं सोमं ब्रह्मणः पूर्वेण प्रदेशेन हत्वा सोमवहने आदध्युः ॥ ११ ॥

आहितं पश्चिमेन परित्योक्ष्यमानमनुगच्छेत्* ॥ १२ ॥

आहितम् आरोपितं सोमवहनं पश्चिमेन प्रदेशेन परिगम्य
जह्यमानस्य पश्चाद्गच्छेत् ॥ १२ ॥

तामेवान्त्रेषामन्वावर्त्तेत सा ह्यस्य प्राचि वर्त्तमानस्य दक्षि-
णेषा भवतीति † ॥ १३ ॥

यामेव एषाम् अनु प्राचि वर्त्तमानस्य गतः आवर्त्तमानस्यापि
तामेवान्वावर्त्तेत तत्किङ्कारणं साह्यस्य सोमवहनस्य प्राङ्मुखं
गतस्य दक्षिणा भवतीति ॥ १३ ॥

* द्राह्मण्येन सूत्रत्रयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

विमुक्ते चान्तरेण सोमवहनं पत्नीशालाच्च दक्षिणेत्-
क्रम्य तिष्ठेद्दोक्षितश्चेत्* ॥ १४ ॥

विमुक्ते तस्मिन् सोमवहने अन्तरेण सोमवहनस्य पत्नीशालायाच्च
उत्क्रम्य दक्षिणाद्धे तिष्ठेत् यदि दोक्षितः स्यात् अथ दोक्षितः तस्य
कर्म तत् कुर्यात् आकुतः कालान्तिष्ठेत् ॥ १४ ॥

आ राज्ञोऽवहरणात्* ॥ १५ ॥

यावत्सोमोऽवतारित इति चशब्दः किमर्थमिति चेत् विमुक्ते
चेति उच्यते, द्वाविमौ गतिकल्पावुक्तौ तत्रोत्तरोऽधिकृतः तत्राधि-
कृतत्वात् तस्मिन्नेव काले माभूदिति अतश्चशब्दं करोति कथम् उभयो-
रपि गतिकल्पयोरेष विधिः स्यादिति ॥ १५ ॥

इति पञ्चमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

प्रवेश्यमानं राजानमनुप्रविशेदव्यवयन्नग्निना † ॥ १ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेणैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

क्रीतं सन्तं सोमं सोमवहनादवतार्य पत्नीशालायां प्रवेशमानं
अनुप्रविशेत् पश्चात्प्रविशेत्तस्य अव्यवयन्नग्निना सोमस्याग्नेश्चान्तरेण
न गच्छेत् ॥ १ ॥

सम्बाधञ्चेत् स्यादक्षिण्यापि द्वारा प्रविशेत्* ॥ २ ॥

यदि सम्बाधं भवेत् अपि दक्षिण्या द्वारा प्रविशेत् न च व्यवायं
कुर्यात् ॥ २ ॥

उत्तरेणाहवनीयं पश्चिमेन वेदिं सञ्चरेत् दक्षित-
ञ्चेत्* ॥ ३ ॥

आहवनीयस्योत्तरेण गत्वा पश्चिमेन वेदेः गार्हपत्यस्य पूर्वेण
दक्षिणाग्रेराहवनीयस्य चान्तरेण गत्वा तस्मिन्नासन उपविशेत् एष
ब्रह्मणे दक्षितस्य सञ्चरः ॥ ३ ॥

आतिथ्यामिष्टिं निर्वपन्ते* ॥ ४ ॥

अनन्तरमातिथ्यामिष्टिमारभन्ते, आतिथ्यमनया क्रियत इत्या-
तिथ्या इष्टिग्रहणमकृतस्तेयमिष्टिः तस्यामकृतस्त्रायामपि कथमैष्टिको
धर्मः स्यादिति ॥ ४ ॥

ताञ्चेदनवहते राजनि निर्वपेरन् ब्राह्मणं राजनि समा-
दिश्य तत्रासीत* ॥ ५ ॥

* ऋक्षायणोऽप्येवम् ।

यदितामातिथ्यामिष्टिमनवताविते सोमे आरभेरन् ततो ब्राह्मणं
तत्र तस्मिन् सोमे समादिश्य तस्यामातिथ्यायां क्रियमाणाया-
मासीत ॥ ५ ॥

तस्यां संस्थितायां तानूनपत्रमाज्यमवमृश्य जपेयु-
र्हविरसि वैश्वानरमनाधृष्टमनाधृष्टं देवानामोजोऽनभिः शस्त्य-
भिः शस्तिपा अनभिः शस्तेन्यमञ्जसा सत्यमुपगेषं सुवितेमाधा
इति* ॥ ६ ॥

तस्यामिष्टौ समाप्तायां यद्यवहते राजन्यारब्धा यद्यनवहते तस्यां
संस्थितायां तानूनपत्रमाज्यमवमृश्य तानूनपत्रा देवता अस्तेति तानूनपत्रं
किं पुनस्तानूनपत्रमिति उच्यते आज्यन्तदवमृश्य अथ जपेयुः अत्र ब्रह्म-
त्वसूत्रेषु बज्रवचनमुद्गाढृणामपि प्राप्त्यर्थं हविरसि वैश्वानर इत्ये-
तदादि मन्त्रं यथासूत्रितम् ॥ ६ ॥

अप उपस्पृश्याध्वर्युणोक्तो राजानं विस्मभयेत्* ॥ ७ ॥

अपः स्पृष्ट्वा यदाध्वर्युणोच्यते राजानं विस्मभयेति ततस्तं सोमं
वसनेनोपनद्धं विस्मभयेत् मुञ्चेत् ॥ ७ ॥

तं हिरण्येनान्तर्द्वायाभिः श्रेयुरंशुरंशुष्टे देव
सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनविद आ तुभ्यमिन्द्रः प्यायता-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

मास्वमिन्द्राय प्यायस्वाप्याययास्मात्सखीं सन्यामेधया स्वस्ति
ते देव सोम सुत्यामुदचमशीयेति* ॥ ८ ॥

तं विसृजितं सोमं यदि ब्रह्मणा यद्यन्येन हिरण्येनान्तर्द्धाय
हिरण्यमन्तर्द्धानं कृत्वा अभिमृशेयुः न साक्षात् स्पृशेयुः अंगुरित्ये-
तदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ ८ ॥

काशमये प्रस्तरे निऋवोरन्दक्षिणानुत्तानान् पाणीन्
कृत्वा सव्यान्नीच एष्टा राय एष्टा वामानिप्रेषे भगायर्त्तमृत-
वादिभ्यो नमोदिवे नमः पृथिव्या इति* ॥ ९ ॥

काशमये प्रस्तरे काशो नाम त्वणजातिः तन्मयः काशमयः प्रस्तरो
मुष्टिः तस्मिन् प्रस्तरे निऋवोरन् निऋवनं नाम कर्म तदुच्यते एवं
दक्षिणान् पाणीनुत्तानान् कृत्वा तस्मिन् प्रस्तरे सव्यान् पाणीन्नी-
चान् कृत्वा एष्टा राय इत्येतदादि मन्त्रं जपेयुः एतन्निऋवनम् ॥ ९ ॥

उपसदिष्टिरत ऊर्द्धं तस्यां तथैवाभिमर्शननिऋवने सव्या
अपराह्ण उत्तानाः स्युर्दक्षिणान् पञ्चः † ॥ १० ॥

अस्मात्कर्मण ऊर्द्धमुपसदिष्टिर्भवति, उपसदिति संज्ञा इष्टि-
ग्रहणस्य प्रयोजनमुक्तम् आतिथ्यप्रकरण एव तस्यामुपसदिष्टौ तथैवा-

* द्राह्मण्यणोऽप्येवम्

† द्राह्मण्यणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तिथ्यान्ते सोमाभिमर्शनन्निऋवने उक्ते तथैव एतस्यां भवतः या तु
आपराह्निकी तस्यान्ते सव्याः पाणयः उत्तानाः स्युर्दक्षिणान् पञ्चः ॥१०॥

सुवेणोपसङ्गोमे ऊते विद्यात्संस्थितेति* ॥ ११ ॥

अकृतस्त्रेयमिष्टिः अतस्तस्याः संस्थानं ज्ञायते यदाध्वर्युणा
सुवेणोपसङ्गोमे ऊतः स्यात् तदा जानीयात् संस्थितेति ॥ ११ ॥

तस्या घर्मः प्रवर्ग्यवति पूर्वः † ॥ १२ ॥

तस्या उपसदिष्टेः प्रवर्ग्यवति यज्ञे घर्मस्तावत् पूर्वो भवति प्रवर्ग्यो-
ऽस्मिन्नस्तीति प्रवर्ग्यवान् तस्मिन् प्रवर्ग्यवति प्रवर्ग्यस्थानित्यतां
दर्शयति ॥ १२ ॥

इति पञ्चमस्य षष्ठी कण्डिकाः ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

तमभीन्धिष्यत्सु गार्हपत्यं गत्वा यजुषोपविशेद्दक्षिणेन
दक्षिणाग्निमुत्तरेण बद्धिञ्चेत् † ॥ १ ॥

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्मायणीये छेदविषये विशेषोऽस्ति ।

तद्धर्मरोचनार्थं अभीन्धित्सु गार्हपत्यमग्निं गत्वा तस्य दक्षिणे प्रदेशे यजुषोपविशेत् यदि बहिः प्रवर्ग्यः स्यात् उत्तरेणाग्नीध्रीयस्य गच्छेत् तत्र दक्षिणाग्निकर्माणि क्रियन्ते प्रस्तुते ॥ १ ॥

रुचितो घर्म इत्युक्तेऽनुवाकेन तिष्ठन्तोऽवेक्षेरन् यमध्वर्यु-
ब्रूयात्* ॥ २ ॥

रुचितो घर्म इत्युक्ते तस्मिन् काले घर्मं सर्वेऽनुवाकेन गर्भो
देवानामित्यादिनावेक्षेरन् यमध्वर्युब्रूयात्, अनूच्यतइत्यनुवाकः ॥ २ ॥

तं ह्रियमाणं यथेतमनुव्रजन् जपेद्विश्वा आशा दक्षिण-
धक्त्स्वर्वान् देवानयाडिहस्वाहा कृतस्य घर्मस्य मधोः पिवत-
मश्विनेति* ॥ ३ ॥

तं घर्मं ह्रियमाणमाहवनीये यथागतमनुगच्छन् जपेद्विश्वा आशा
इत्येतदादि मन्त्रं यथासूचितम् ॥ ३ ॥

आश्रावित उपविश्य जपेदश्विना घर्मं पातमहर्व्यानमह-
र्द्दिवाभिरूतिभिस्तन्त्रायणेन मोघा वा पृथिवीद्यामिति* ॥ ४ ॥

आश्राविते घर्मे उपविश्य जपेत् अश्विना घर्ममित्येतदादि
मन्त्रम् ॥ ४ ॥

---

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

ऊते यजमानं वाचयेदपातामश्विना घर्ममनु द्यावापृथिवी
अमंसातामिद्वैव रातयः सन्त्विति* ॥ ५ ॥

ऊते तस्मिन् घर्मे यजमानं वाचयेत् अपातामश्विना घर्म-
मित्येतदादि मन्त्रं यथादृष्टम् ॥ ५ ॥

घर्मशेषस्य भक्षयेन्मधुऊतमिन्द्रतमेऽग्रावश्यामते देव घर्म
नमस्तेऽस्तु मा मा हिंसीरिति* ॥ ६ ॥

उक्तं वाजिनाश्विनघर्माणामृत्विक्षूपहवमिष्टा प्राणभक्षं भक्षये-
दिति सामान्यम् अतः तस्य घर्मस्य ऊतस्य यः शेषः स्यात् तस्य भक्ष-
येत् मधुऊतमिन्द्रतम इत्येतदादिना मन्त्रेण ॥ ६ ॥

सत्रञ्चेत्स्याद्यजमाना उपह्वयध्वमित्येवोपह्वानम्* ॥ ७ ॥

यदि सत्रं स्यात्ततः घर्मस्य भक्षणकाले यजमाना उपह्वयध्वम्
उपसम्पादयध्वम् इत्येतदुपह्वानं स्यात् अथैवशब्दः किमर्थमिति चेत्
उच्यते न केवलमस्मिन् काले सर्वेषूपह्वानेष्वेवं स्यात् ॥ ७ ॥

एवं सदा प्रवर्ग्योपसदः कुर्यात्* ॥ ८ ॥

एवमेतेन प्रकारेण सर्वस्मिन् काले प्रवर्ग्योपसदः कुर्यात् इदं
कर्मातिथ्यानन्तरमुक्तं अतो ब्रवीति एवं सदा प्रवर्ग्योपसदः कुर्या-
दिति अथ सदाग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते सदा सायञ्च
प्रातश्च ॥ ८ ॥

* आध्यायणोऽप्येवम् ।

महावेदेः स्तम्बयजुर्हरिष्यत्सु यजुषोपविशेत्* ॥ ९ ॥

महावेदेरित्यपादानलक्षणा पञ्चमी स्तम्बयजुरुक्तलक्षणं तत् हरि-
ष्यत्सु बह्वेर्वेदि यजुषोपविशेत् ॥ ९ ॥

विलिखिते चात्वाले यथार्थं स्यात्* ॥ १० ॥

हृते स्तम्बयजुषि तावत्तस्मिन्नेव देशे आसीत् यावत् चालाल-
विलेखनं कृतमिति ततो यथार्थं स्यादित्युक्तार्थम् ॥ १० ॥

उत्तरवेदिर्निर्वप्यत्सु तृष्णोमुपविशेत् न्युप्रायां यथार्थं
स्यात्* ॥ ११ ॥

उत्तरवेदिश्चात्वाले पांशुभिः क्रियते तस्मिन् मृन्निर्वपने करिष्य-
माणे तृष्णोमुपविशेद्ब्रह्मा स्थाने कृते मृन्निर्वपने यथार्थं स्यात् ॥ ११ ॥

अग्निचित्यायां प्राग्दीक्षणीयायाः सावित्रान् होमान्
होष्यत्सु यजुषोपविशेत्* ॥ १२ ॥

अग्निचित्यायां विशेष उच्यते, अग्निचित्या अनित्या तस्यामग्नि-
चित्यायां पूर्वं दीक्षणीयायाः सावित्रान् होमान् जुह्वति सविद-
देवताकान् तान् होष्यत्सु यजुषोपविशेत् ॥ १२ ॥

तेषु ऊतेषूख्यां मृत्तिकामाह्रियमाणामनुगच्छेत्* ॥ १३ ॥

तेषु सावित्रेषु होमेषु ऊतेषु उख्यां मृत्तिकामाह्रियमाणाम्

* ब्राह्मणायणौऽप्येवम् ।

अनुगच्छेत् उखाप्रयोजना उखाः उखा नाम मृण्मयं पात्रं क्रियते
तस्मिन्नग्निः संह्रियते ॥ १३ ॥

तस्याऽ१ सम्भ्रियमाणायामासित्वा सम्भृतायां यथार्थऽ१
स्यात्* ॥ १४ ॥

तस्यां मृत्तिकायां सम्भ्रियमाणायाम् तत्रासीत् सम्भृतायां यथार्थं
स्यात् ॥ १४ ॥

इति पञ्चमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

आहवनीयञ्चेध्यत्सु यजुषोपविशेत्* ॥ १ ॥

योऽसौ पत्नीशालायामाहवनीयः स इष्टकाभिश्चोयते तं चेध्यत्सु
यजुषोपविशेत् ॥ १ ॥

तस्मिन् सञ्चित उख्यामासन्दी नैर्ऋतीश्वेष्टका अरण्यऽ१-
ह्रियमाणा अनुगच्छेत्* ॥ २ ॥

तस्मिन्नाहवनीये सञ्चिते समस्तचिते यस्यामासन्द्यामुखा स्थापि-
ता आसीत् तामासन्दी नैर्ऋतीश्वेष्टकाः निर्ऋतिर्देवता यासां ता

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

नैर्द्धत्यः ता अरण्यं द्वियमाणा अनुगच्छेत् ननु तस्मिन्निति किमर्थं
उच्यते, केषाञ्चिदाहवनीयस्यैका चितिर्भवति केषाञ्चित् पञ्च यद्येका
यदि वा पञ्च तस्मिन् सञ्चिते ॥ २ ॥

निधीयमानानां दक्षिणतः स्थित्वा निहितास्वपउपस्यश्या-
नपेक्षं प्रत्याव्रजेत्* ॥ ३ ॥

निधीयमानानाम् दृष्टकानां आसन्त्याश्च दक्षिणे प्रदेशे स्थित्वा
निहितासु स्थापितासु अप उपस्यश्यानपेक्षं प्रत्याव्रजेत् ॥ ३ ॥

अग्निं विक्रक्ष्यत्सु सर्वौषधञ्च वप्स्यत्सु तृष्णीमुपवि-
शेत्* ॥ ४ ॥

अग्निं चेन्नं लाङ्गलेन कृष्यते तमग्निं चेन्नं विक्रक्ष्यत्सु तृष्णीमुप-
विशेत् तस्मिन्नेव च सर्वौषधम् उष्यते, तच्च वप्स्यत्सु तृष्णीमुप-
विशेत् ॥ ४ ॥

तैः सार्द्धं प्रत्याव्रज्य चितोः प्रणीयमाना अनुगच्छेत्* ॥ ५ ॥

तैः कर्तृभिः सह प्रत्याव्रज्य चितोः चयनार्थं प्रणीयमाना अनु-
गच्छेत् याभिरिष्टकाभिरग्निस्वीयते ताञ्चित्य इत्येवमुपचरन्ति ॥ ५ ॥

निधीयमानानां दक्षिणतः स्थित्वा निहितासु दक्षिणस्य
पक्षस्यासन्नो यजुषोपविशेत्* ॥ ६ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

पचस्येति तत्संभृत्या ब्रवीति तेनाग्निचेत्रं लक्षितं भवति ॥ ६ ॥

लोकं पृणासूपधीयमानासु ब्राह्मणं तत्र समादिश्य य-
थार्थं स्यादिति शाण्डिल्यः* ॥ ७ ॥

लोकं पृणा नामेष्टकाः अपरा यजुश्मत्यः तासां यजुश्मतीनां उप-
धाने कृते ततो लोकं पृणा उपधीयन्ते तासु लोकं पृणासूपधीय-
मानासु ब्राह्मणं तस्मिन् देशे समादिश्य यथार्थं स्यादिति शाण्डिल्य
आचार्यो मन्यते ॥ ७ ॥

आसीतैवेति धानञ्जयः* ॥ ८ ॥

धानञ्जय आचार्यो मन्यते आसीतैव ॥ ८ ॥

एव सदा चितिषु कुर्यात्* ॥ ९ ॥

योऽयमिष्टकाप्रणयनादिविधिरुक्तः एष सर्वासु चितिषु कुर्यात् ॥ ९ ॥

सञ्चितकर्माणि करिष्यत्स्वाम्राजमासीत्* ॥ १० ॥

सञ्चितेऽग्नौ यानि कर्माणि तानि करिष्यत्सु आम्राजमासीत्
थावदाव्रज्याव्रज्य क्रियन्ते तावदासीतेत्यर्थः ॥ १० ॥

सम्राडासन्दी ह्रियमाणामनुगच्छेत्* ॥ ११ ॥

यस्यामासन्द्यां घर्मपात्राणि स्थाप्यन्ते सा सम्राडासन्दी तां
घर्मोत्सादने ह्रियमाणामनुगच्छेत् ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

परिषिच्यमानेऽप उपसृश्य तैः सार्द्धं प्रत्याव्रज्याग्निं
प्रणीयमानमनुगच्छेदप्रतिरथं जपत्स्तूष्णीमनग्निचित्या चेत्*
॥ १२ ॥

घर्मपात्राणामुदकेन परिषेचने क्रियमाणे अप उपसृश्य तैरेव
कर्तृभिः सह प्रत्याव्रज्याग्निं प्रणीयमानमनुगच्छेत् अप्रतिरथञ्जपन्
आशुः शिशानइत्येतमध्यायञ्जपन् यद्यनग्निचित्या स्यात् तूष्णीमनु-
गच्छेत् ननूक्तं एतत्कर्माग्निप्रणयनेषु सर्वेषु इति अथानुगच्छेदिति
किं पुनरारभ्यते उच्यते विशेषणार्थं पुनरारभ्यते कथम् अप्रति-
रथञ्जपन्निति अन्येष्वग्निप्रणयनेषु दक्षिणेन वेदेर्गतः इह पुनर्येन
पथाग्निः प्रणीयते तेनैवानुगच्छेत् ॥ १२ ॥

निधीयमानस्य दक्षिणतः स्थित्वा निहिते दक्षिणा बहि-
र्वेदि यजुषोपविशेत्† ॥ १३ ॥

आहवनीयायतने निधीयमानस्याग्नेर्दक्षिणे प्रदेशे स्थित्वा निहि-
तेऽग्नौ बहिर्वेदि दक्षिणाद्ध्वं यजुषोपविशेत् ॥ १३ ॥

हविर्द्धाने प्रवर्त्यमाने अनुगच्छेत्† ॥ १४ ॥

हविर्द्धानसंज्ञके अनसो प्रवर्त्यमाने अनुगच्छेत् ॥ १४ ॥

* आह्वायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† आह्वायणोऽप्येवम् ।

परिवार्यमाणयोस्तत्रैव गत्वासीत* ॥ १५ ॥

परिवार्यमाणयोर्हविर्द्वानयोस्तस्मिन्नेव देशे गत्वा दक्षिणाङ्गे
वेदेर्बहिरासीत ॥ १५ ॥

उच्छ्रितायामौदुम्ब्यां यथार्थं स्यात् यथार्थं स्यात्*
॥ १६ ॥

तस्मिन् देशे तावदासीत यावदौदुम्बर्युच्छ्रयणं कृतमिति तत
उच्छ्रितायामौदुम्ब्यां यथार्थं स्यात् इत्युक्तार्थम् ॥ १६ ॥

इति पञ्चमस्य अष्टमो कण्डिका ।

अथ नवमो कण्डिका ।

अग्नीषोमौ प्रणेष्यत्सु वेदिमाक्रामेन्मन्त्रेण † ॥ १ ॥

उक्तमुच्छ्रितायामौदुम्ब्यां यथार्थं स्यादिति साम्प्रतमग्नीषो-
मयोः प्रणयणं तत्र ब्रह्मत्वमुच्यते अग्निश्च सोमश्चाग्नीषोमौ प्रणेष्यत्सु
प्रणेष्यत्स्विति भविष्यत्काले आसन्नो निर्दिश्यते तस्मिन् भविष्यत्-
काले वेदिमाक्रामेत् मन्त्रेण ब्रह्मा आप्रानेन तोर्येन गत्वा प्रविश्य
मृदाग्निचिरेत्यनेन मन्त्रेण वेदिमाक्रामेत् ॥ १ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

पश्चिमेनोत्तरवेदिमुदङ्ङतिक्रम्याक्रमणयजुर्जपेच्चात्वाल-
समीपे दोक्षितश्चेत्* ॥ २ ॥

यदि दोक्षितः स्यात् ब्रह्मा ततः अग्नीषोमप्रणयनकाले स्वस्मादा-
सनादुत्थाय हविर्द्वानस्योत्तरवेदेचान्तरेणोदङ्मुखः गत्वा चात्वालस्य
समीपे एतदाक्रमणयजुर्जपेत् ॥ २ ॥

तृष्णीमत ऊर्ध्वं वेदेराक्रमणम्* ॥ ३ ॥

ततः अग्नीषोमप्रणयनकालाक्रमणादूर्ध्वं यान्यन्यानि वेद्याक्रम-
णानि ब्रह्मणः तानि सर्वाणि तृष्णीं भवन्ति अनेनोक्तं सुत्यायां
ब्रह्मणः प्राक् सुब्रह्मण्याया उद्गात्रेण समानं कर्मेति ईक्षणाक्रमणे
वेदेरित्येतदादि च उद्गातुः सवनमुखेषु यजुषाक्रमणं विहितं यावद्वा-
क्रमेयुरित्येक इति तदेतद्ब्रह्मणः प्राप्नोत्युद्गादसामान्यात् तदेतत्
सूत्रकारो निवर्त्तयति तृष्णीमत ऊर्ध्वं वेदेराक्रमणमिति ॥ ३ ॥

क्रीत्वा राजा येनातिहृतः स्यात्तेन गत्वा तृष्णीमुप-
विशेत्* ॥ ४ ॥

क्रीत्वा सोमो राजा सोमवहनादवतार्य पत्नीशालायां प्रवेश्य येन
पथा संस्नानमानीतः स्यात् तेन गत्वा ब्रह्मा तृष्णीमुपविशेत् तस्मि-
न्नासने ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

राजानं हरेत्युक्तः पूर्वेणाग्निमेकस्मा अतिप्रदाय तान्
प्रसव्यं परोत्यादायानुगच्छेदक्षिणेन चेद्गतः स्यात्* ॥ ५ ॥

राजानं हरेत्युक्तो ब्रह्मा पूर्वेणाग्निमेकस्मै अतिप्रदाय
अर्पयित्वा तानृत्विजः प्रसव्यं परोत्य आदाय गृहीत्वा सोममनु-
गच्छेत् यदि दक्षिणेन गतः स्यात् ॥ ५ ॥

उत्तरेण चेद्यथेतमग्निं परोत्यादायानुगच्छेत्* ॥ ६ ॥

यद्युत्तरेण गतः स्वाद्ब्रह्मा यथागतमग्निं परोत्य गृहीत्वा सोम-
मनुगच्छेत् ॥ ६ ॥

अन्येन चेद्ब्रह्मा व्रजितः स्यादन्येन राजा तेनैनं प्रगृह्णी-
यात्* ॥ ७ ॥

यद्यन्येन पथा ब्रह्मा गतः स्यात् अन्येन सोमो नीतः येन
सोमो नीतः स्यात् तेन एनं सोमं प्रगृह्णीयात् नयेत् ननूक्तं क्रीत्वा
राजा येनातिहृतः स्यात्तेन गत्वा तृष्णीमुपविशेदिति य एव राज्ञः
सञ्चरः स एव सञ्चरो ब्रह्मणः तात्कालिक उपदिष्टः तत्किमिदमा-
रभ्यते अन्येन चेद्ब्रह्मा व्रजितः स्यादन्येन राजेति उच्यते ब्रह्मणो
दीक्षितस्य सञ्चरन्नियमयति यदा ब्रह्मा दीक्षितः स्यात् तदा स्वेनैव
सञ्चरेण यायात् यद्यनेन राजा नीतः स्यात् न तेन यायात् ॥ ७ ॥

एतौ त्वेव ब्रह्मणो गतिकल्पावहरतोऽपि* ॥ ८ ॥

* ब्राह्मयजुर्वेदम् ।

यद्यपि ब्रह्मा सोमं न हरेत् अध्वर्युर्यजमानो वा अन्यो वा हरेत् एतौ एव ब्रह्मणो गतिकल्पौ स्यातां यौ हरत उक्तौ तुशब्दोऽवधारणार्थः ॥ ८ ॥

आसीताग्नीध्रीय आज्ञत्योर्ह्यमानयोरिति धानञ्जयः* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रिये आज्ञत्योर्ह्यमायोरसीतेत्येवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते ॥ ९ ॥

तिष्ठेदिति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

तिष्ठेदित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते आसीतेति सिद्धे सति स्थानविकल्पनार्थमारम्भः ॥ १० ॥

उत्तरेणाग्नीध्रीयः राजानमाज्यानि च ह्रियमाणान्यनुगच्छेत्* ॥ ११ ॥

आग्नीध्रियस्योत्तरेण प्रदेशेन सोमं राजानमाज्यानि च नोयमानान्यनुगच्छेत् ॥ ११ ॥

प्रवेशितेषु हविर्द्धानं पश्चिमेन गत्वासीतेति गौतमः* ॥ १२ ॥

प्रवेशितेषु आज्येषु सोमे च हविर्द्धानं तस्य हविर्द्धानस्य पश्चिमेन गत्वासीतेत्येवं गौतम आचार्यो मन्यते देशउपयोगश्च वक्ष्यते ॥ १२ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

पूर्वेणेति शाण्डिल्यायनो दक्षिणस्य द्वारवाहोः पुरस्ता-
द्यजुषेति* ॥ १३ ॥

प्रवेशितेषु आज्येषु सोमे च तस्यैव हविर्द्धानस्य पूर्वेण गत्वा
दक्षिणस्य द्वारवाहोः पूर्वे प्रदेशे यजुषोपविशेदित्येवं शाण्डिल्या-
यन आचार्यो मन्यते एतत् स्थानमुपवेशनस्य एतयोर्गतिकल्पयोः ॥१३॥

अग्नीषोमीयवपायां ऊतायां यथेतमुदङ्ङतिक्रम्य चा-
त्वाले मार्जयेत* ॥ १४ ॥

अग्नीषोमीयस्य पश्चोर्वपायां ऊतायां यथेतं यथागतं यदि पूर्वेण
गतः स्यात् यदि पश्चिमेन उदङ्ङत्वा चात्वाले मार्जनं कुर्यात् तन्मा-
र्जनमुक्तम् ॥ १४ ॥

एवमेवापररात्र आज्येषु प्रविष्टेषूपवेशनं मार्जनञ्च सव-
नीयवपायां ऊतायाम् † ॥ १५ ॥

यथाग्नीषोमीयवपायां ऊतायां एवमेव अनेनैव प्रकारेण अपर-
रात्रे सैत्येष्वाज्येषु प्रविष्टेषु उपवेशनं ब्रह्मणः मार्जनञ्च सवनीयस्य
पश्चोर्वपायां ऊतायाम् ॥ १५ ॥

* ब्राह्मयजुर्वेदस्यैवम् ।

† ब्राह्मयजुर्वेदेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

इति यजुर्मस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

पुरोडाशेन चरिष्यत्सु तूष्णीमुपविशेत्* ॥ १ ॥

प्रसङ्गेन सामान्यं कर्मोक्तं साम्प्रतमनन्तरकर्मप्रतिपत्तिः अग्नीषो-
मोयं पशुपुरोडाशं प्रति तदारभ्यत्सु तूष्णीमुपविशेत् ॥ १ ॥

दीक्षितश्चेत् सर्वा इडा अन्वारभेत* ॥ २ ॥

यदि दीक्षितः स्याद्ब्रह्मा ततः सर्वा इडा अन्वारभेत दीक्षणी-
याया आरभ्य ॥ २ ॥

वसतीवरोषु परिह्रियमाणसु दक्षिणोत्क्रम्य तिष्ठेददी-
क्षितश्चेदा तासां परिहरणात्* ॥ ३ ॥

वसतीवरोषु परिहरणेषु क्रियमाणेषु तस्माद्देशादुत्क्रम्य दक्षि-
णाङ्गे वेदेर्बहिस्तिष्ठेत् यद्यदीक्षितः स्यात् यदि दीक्षितः तत्रैवासीत्
बहिर्वेदि कियन्तं कालं तिष्ठेत् आ तासां परिहरणात् यावद्वसती-
वरीपरिहरणं कृतमिति ॥ ३ ॥

आग्नीध्रीयं राजानं द्वियमाणमनुगच्छेत्* ॥ ४ ॥

केषाञ्चिदध्वर्यूणां राजा हविर्द्वान एव वसति केषाञ्चिदाग्नी-
ध्रिये तद्ये राजानमाग्नीध्रियं हरन्ति द्वियमाणमनुगच्छेत् ॥ ४ ॥

* ब्राह्मणायनोऽप्येवम् ।

निधीयमानस्य दक्षिणतः स्थित्वा निहिते यथार्थं
स्यात्* ॥ ५ ॥

निधीयमानस्य सोमस्य आग्नीध्रोये दक्षिणे प्रदेशे स्थित्वा निहिते
स्थापिते यथार्थं स्यात् गतार्थमेतत् ॥ ५ ॥

दीक्षितश्चेत्तत्रैव संविशेत्* ॥ ६ ॥

यदि दीक्षितः स्याद्ब्रह्मा ततस्तस्मिन्नेवाग्नीध्रोये संविशेत् ॥ ६ ॥

अपररात्र आज्यानि ग्रहीष्यतः पूर्वेण गत्वाग्निञ्च पश्चि-
मेन वा यजुषोपविशेत्* ॥ ७ ॥

रात्रेरपरः कालः अपररात्रः तस्मिन्नपररात्रे आज्यानि गृह्णन्ति
तानि ग्रहीष्यतः आज्यग्रणकाले तेषां पूर्वेण प्रदेशेन गत्वाग्नेश्च पश्चिमेन
वा गत्वा तान् सर्वानग्निञ्च यजुषोपविशेत् ॥ ७ ॥

आत्तेषु प्राङुत्क्रम्य प्रसव्यं परीत्यानुगच्छेत् पूर्वेण चेद्गतः
स्यात्* ॥ ८ ॥

आत्तेषु गृहीतेष्वज्येषु प्राङुत्क्रम्य तस्मिन्नेव देशे तान् सर्वानग्नी-
नाज्यानि चत्विजश्च अप्रदक्षिणं परीत्य अनुगच्छेत् यदि पूर्वेणाग्निं
गतः स्यात् ॥ ८ ॥

पश्चिमेन चेद्यथेतमग्निं परीत्यानुगच्छेत्* ॥ ९ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

यदि पश्चिमेन गतः स्यात् यथागतमग्निं परीत्यानुगच्छेत् ॥ ८ ॥

प्रवेशितेषूपविशेत्* ॥ १० ॥

प्रवेशितेष्व्राज्येषु हविर्द्धानमुपविशेत् तदुक्तम् एवमेवापररात्र-
आज्येषु प्रविष्टेषूपवेशनं मार्जनञ्चेति सिद्धमुपवेशनं विकल्पार्थमार-
भ्यते ॥ १० ॥

आज्येष्वेव ग्रहीष्यमाणेष्वत्रोपविशेदिति शाण्डिल्यः*
॥ ११ ॥

आज्येष्वेव ग्रहीष्यमाणेषु अस्मिन् देशे उपविशेदिति शाण्डिल्य
आचार्यो मन्यते नैवाग्नीध्रीयसमीपे उपविशेदिति ॥ ११ ॥

अध्वर्युणोक्तो वाचं यच्छेदात्तीयं प्रातरनुवाकस्य प्रथ-
मायाः* ॥ १२ ॥

अध्वर्युणोक्तः स ब्रह्मा वाचं यच्छेत् वाग्यमनं कुर्यात् आ
कस्मात् कालात् यावत् प्रातरनुवाकस्य प्रथमाया ऋचस्त्रिर्वचनं कृत-
मिति ॥ १२ ॥

आ वा परिधानीयायाः* ॥ १३ ॥

यावद्वा परिधानीयाया ऋचस्त्रिर्वचनं कृतमिति ॥ १३ ॥

आ वोपांश्चन्तर्यामयोर्होमात्* ॥ १४ ॥

* ब्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

आ वा उपांश्चन्तर्यामयोर्ग्रहयोर्होमात् चाविदुपांश्चन्तर्यामौ
ऊताविति ॥ १४ ॥

आ वा वहिष्यवमानात्* ॥ १५ ॥

यावद्वा वहिष्यवमानं समाप्तमिति एते वाग्यमनस्य कालवि-
कल्पाः ॥ १५ ॥

हविर्द्धानश्चेत् पूर्वेण गतः स्यादुपांश्चन्तर्यामौ होय्यत्स-
दङ्ङतिक्रम्य तिष्ठेददीक्षितश्चेत् † ॥ १६ ॥

यदि हविर्द्धानस्य पूर्वेण प्रदेशेन गतः स्यात् ब्रह्मा तत उपां-
श्चन्तर्यामौ ग्रहौ होय्यत्सु उत्तरेण गत्वा तिष्ठेत् अव्यवायार्थं यद्य-
दीक्षितः स्यात् अथ दीक्षितस्तत्रैवासीत् नैव तस्य व्यवयोऽस्ति आ-
कुतः कालं तिष्ठेत् ॥ १६ ॥

आ तयोर्होमात् † ॥ १७ ॥

तिष्ठेदिति शेषः ॥ १७ ॥

निःसर्पत्स्वनारभेत* ॥ १८ ॥

अभिषवं कृत्वा निःसर्पत्सु अन्वारभेत प्रतिहर्त्तारम् अविच्छे-
दार्थं वाससि गृह्णीयात् ॥ १८ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयणीये केदविषये विशेषोऽस्ति ।

तस्य प्रस्तोत्रा समानं कर्म प्रागुपवेशनात्* ॥ १९ ॥

तस्य ब्रह्मणः प्रस्तोत्रा सह तुल्यं कर्म आकुतः प्रागुपवेशनात्
उपवेशनन्त्वाह ॥ १९ ॥

आस्तावं प्राप्यानासन्नो यजुषोपविशेत् प्रस्तोतारं प्रति*
॥ २० ॥

आस्तावदेशं प्राप्य असन्निहृष्टस्तस्यास्तावस्य यजुषोपविशेत् प्रस्तो-
तारं प्रति यथोदङ्मुखोपविष्टस्य प्रस्तोतुरासनमाभिसुख्येन भवति ॥२०॥

इति पञ्चमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

रश्मिरसीत्येतावनुवाकौ स्तोमभागाः* ॥ १ ॥

साम्प्रतं स्तोत्रानुमन्त्रणमुच्यते, रश्मिरसि तन्तुरसीत्येतौ द्वावनु-
वाकौ एकस्मिन्ननुवाके द्वादशमन्त्राः पठिताः अपरस्मिन्नेकविंशतिः
तेषु मन्त्रेषु बह्वचनं स्तोमभागा इति ॥ १ ॥

तैः पृथगनुपूर्वः स्तोत्राण्यनुमन्त्रयेत् ब्रह्मन् स्तोष्यामः
प्रशास्तरित्युक्ते* ॥ २ ॥

किमेषां स्तोमभागत्वं स्तोमान् भजन्त इति स्तोमभागाः तैश्चय-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

स्त्रिंशता स्तोमभागैः मन्त्रैः पृथगेकैकमनुपूर्वम् एकैकं स्तोत्रमनुमन्त्र-
येत ब्रह्मा ब्रह्मन् स्तोव्यामः प्रशास्तरित्युक्ते प्रस्तोत्रा षोडशिमत्यतिरात्रे
एकोनत्रिंशस्तोत्राणि अग्नोर्यान्नि चत्वार्यतिरिक्तस्तोत्राणि एवमेते
मन्त्राः एतेषां स्तोत्राणां प्रतिमन्त्रणे एष समुदितानां त्रयस्त्रिंशतां
स्तोत्राणां प्रतिमन्त्रणविधिरुक्तः । इदानीं मन्त्रविवेकार्थमाह ॥ २ ॥

ऊर्द्धं प्रथमाद्रात्रिपर्यायाद्यत्र स्यादमुस्मै त्वेति तं जित्वेति
तत्र ब्रूयात्* ॥ ३ ॥

विंशतिभ्य ऊर्द्धं स्तोमभागेभ्यः अकृत्स्ना मन्त्राः पठिताः
द्वितीयद्वितीययोः पर्याययोः पठित्वा ततः सन्धौ कृत्स्नः पठितः ततः
पुनरतिरिक्तस्तोत्रेषु तथैवाकृत्स्नः तथैव किन्ते प्रयोक्तव्या अथान्यथा
प्रयोग इति अत्राह ऊर्द्धं प्रथमाद्रात्रिपर्यायादिति असुप्ता इति
सर्वनाम्नि त्रिवृदसि त्रिवृते ला त्रिवृतं जित्व सर्वे चैवं प्रकारेण
द्वादशस्वपि ॥ ३ ॥

सवितृप्रसूतावृहस्पतये सुतेत्येकैकस्यान्तः* ॥ ४ ॥

एकैकस्य मन्त्रस्य सवितृप्रसूता वृहस्पतये सुतेत्येषान्तः स्यात्
त्रिवृदसि त्रिवृते ला त्रिवृतं जित्व सवितृप्रसूता वृहस्पतये सुतेति
उत्तरेषामप्येवमेव प्रकार एवं जातीयानाम् ॥ ४ ॥

पूर्वेषाञ्च* ॥ ५ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

पूर्वेषाञ्च रश्मिरसोत्येतदादीनां सवितृप्रसूता बृहस्पतये सुतेत्ये-
कैकस्य मन्त्रान्तः स्यात् ननु आम्नायसिद्धमेकैकस्मिन् किं पुनरार-
भ्यते पूर्वेषाञ्चेति उच्यते विशेषविवक्षुरारभते विशेषो वक्ष्यते स
पूर्वेषाञ्चेतेषाञ्च स्यादिति ॥ ५ ॥

भूर्भुवःस्वर्गृहतिर्ब्रह्माहं मानुष ओमित्येतदाधिकं कुर्या-
दोङ्कारं वा* ॥ ६ ॥

एतदा यथोद्दिष्टं यजुरधिकं कुर्यादोङ्कारं वेति विकल्पः पूर्वेषा-
ञ्चेत्युक्तम् ॥ ६ ॥

यथाम्नायं सन्धेरनुमन्त्रयेत* ॥ ७ ॥

यथाम्नायपरिपठितेन यजुषा सन्धेः सोत्रमनुमन्त्रयेत वसुको-
ऽसि वस्पष्टिरसि वेषश्रीरसि सवितृप्रसूता बृहस्पतये सुतेत्येवम् ॥ ७ ॥

त्रैधं विभजेदिति धानञ्जप्यो वसुकोऽसि वस्पष्टिरसि वेष-
श्रीरसि वसुकाय त्वा वस्पष्टये त्वा वेषश्रिये त्वा वसुकं जिन्व
वस्पष्टिं जिन्व वेषश्रियं जिन्व सवितृप्रसूता बृहस्पतये सु-
तेति* ॥ ८ ॥

एतदेव यजुस्त्रैधं विभजते नानुमन्त्रयेतेत्येवं धानञ्जप्य आचार्यो
मन्यते सन्निविधविभागप्रकारस्तेनैवाचार्य्येणोक्तः ॥ ८ ॥

* आम्नायसिद्धमेवम् ।

सुतदेवेन सवित्रा प्रसूता इत्यनुमन्त्रयेत मानसं वाजपेये
च वृद्धत्* ॥ ९ ॥

सुतदेवेन सवित्रेत्येतदादिना मन्त्रेण मानसं स्तोत्रमनुमन्त्रयेत
दशमेऽहनि वाजपेये च वृद्धत् तेनैव ॥ ९ ॥

आनन्तर्येणेतराणि* ॥ १० ॥

यथोक्तमेवानुमन्त्रयेतानन्तर्येण तत् किमिदमारभ्यते आनन्तर्ये-
णेतराणीति उच्यते इदं हि मानसमग्निष्टोमसाम् ऊर्ध्वम् आम्नातं
यथा षोडशिसाम् ऊर्ध्वं वाजपेयसाम तत्रायं न्यायः प्राप्तः पूर्वस्य
स्तोत्रस्य यदनुमन्त्रणं तेनैवानुमन्त्रणं प्राप्तम् उत्तरस्य वा यत् यत्
सूत्रकारेण कल्पितं तद्वाधिकं स्यादिकल्पो वैतथ्योर्मानसवाजपेयसाधोः
एतस्मिन् संशये आचार्यो मुक्तसंशयं सूत्रमारभते यदेतदानन्तर्यमुक्तं
पूर्वेषामेव यथोक्तानां स्तोत्राणां स्यात् ॥ १० ॥

इद्धात् स्तोत्राणि पूर्वेण तद्विवृद्धेः* ॥ ११ ॥

इद्धादित्ययं निपातः असंकल्पितस्तोत्राणि नैमित्तिकान्यापद्येरन्
यथा सोमातिरेके तानि तत्पूर्वस्य स्तोत्रस्यानुमन्त्रणं तेनानुमन्त्रयेत्
किं कारणं तद्विवृद्धेः तस्माद्धि स्तोत्रात् सोमोऽतिरिक्तः ॥ ११ ॥

परेण वा तन्निकामनात्* ॥ १२ ॥

* ब्राह्मयजुष्येवम् ।

परस्य वा यत् स्तोत्रस्यानुमन्त्रणं तेनानुमन्त्रयेत तस्मान्निकामय-
मानोऽभ्यतिरिच्यत इत्युक्तम् ॥ १२ ॥

मानसवदातिरिक्तसामान्यात्* ॥ १३ ॥

यथा वा मानसे तथा वानुमन्त्रणं कस्मादतिरिक्तसामा-
न्यात् ॥ १३ ॥

सर्वानुमन्त्रणेन वानुक्तत्वात्* ॥ १४ ॥

यद्वा सर्वेषां स्तोत्राणामनुमन्त्रणं तेन वा स्यात् कस्मादनुक्तत्वात्
यस्माद्यत्र नोच्यते तत्र यत् सामान्यं तद्भवति सविदप्रसूतः सुते
भूभुवःखर्द्वहस्यतिर्ब्रह्माहं मानुष इत्येतत् ॥ १४ ॥

यद्यत् स्तोत्रं लुप्येत सच्चैव स्तोमभागेन* ॥ १५ ॥

समुद्दितानामनुमन्त्रणमुक्तं साम्प्रतं यद् यत् स्तोत्रं लुप्येत तस्य
यदनुमन्त्रणं तदपि लुप्येत कोऽस्य विषयः षोडशी वोष्मा किमर्थं यद्-
यदिति उच्यते षोडशिप्रकरणे पठति अथाग्निष्टोमे गृहीयादिति
यदाग्निष्टोमे गृह्यते तदा तस्य पूर्वाणि त्रीणि स्तोत्राणि लुप्यन्ते
उक्त्यान्वेवमियं वोष्मार्थवती भवति ॥ १५ ॥

सुते बहिष्यवमानेन तत्रैव गत्वासीत † ॥ १६ ॥

* द्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

† द्राह्मयज्ञेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

इदं सर्वं प्रसङ्गादुक्तं साम्प्रतमनन्तरप्राप्तिः तदुच्यते स्मृते बहि-
ष्यवमानेन स्तोत्रेण तस्मिन्नेव देशे गत्वासीत यत आगतः ॥ १६ ॥

वपायां ऊतायां मार्जयित्वा धिष्ण्यानुपस्थायोक्तं स-
दस्युपवेशनम्* ॥ १७ ॥

सवनीयपशोर्वपायां ऊतायां मार्जनं कृत्वा धिष्ण्यानुपतिष्ठेरन्
ततो धिष्ण्यानुपस्थाय सदः प्रविशेत् तस्मिन्नुक्तमुपवेशनं याजमान-
ब्रह्मणे चेदुद्गाता कुर्यादित्येतस्मिन् प्रकरणे ॥ १७ ॥

इति पञ्चमस्य एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

सुतशस्त्रयोर्वाचं यच्छेत् † ॥ १ ॥

स्तोत्रे सूच्यमाने शस्त्रे च शस्यमाने वाग्यमनं कुर्यात् सर्वत्र
ब्रह्मा ॥ १ ॥

अनूच्यमाने च सर्वत्र † ॥ २ ॥

अनुवचने च क्रियमाणे अमुष्मा अनुब्रूहीत्यत आरभ्य वाग्यमनं
कुर्यात् सर्वत्र अथ सर्वग्रहणं किमर्थमित्युच्यते न केवलं सुतशस्त्रयोः
अन्यस्मिन्नप्यनूच्यमाने ॥ २ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

वषट्कृते विसृजेत* ॥ ३ ॥

कियन्तं कालं वाग्यमनम् उच्यते वषट्कृते विसृजेत ॥ ३ ॥

अवभृथादुदेत्यानुष्याद्यज्ञशेषम्* ॥ ४ ॥

उक्तं ब्रह्मण उद्गात्रेण समानं कर्मेति तत्र अवभृथादूर्ध्वं उद्गातुः
कर्म नास्ति तत्र ब्रह्मणः कर्मशेष उच्यते अवभृथादुदेत्य अनुष्यात्
अनुभवेद् यज्ञशेषं यो यज्ञशेषः तत्र सर्वत्र ब्रह्मत्वं कुर्यात् ॥ ४ ॥

अहर्गणेष्वेनः सदातिप्रैषेण प्रशास्ता वाचं यमयति
राजानः रक्षेति चाह तदुभयं कुर्यादावसतीवरीणां परि-
हरणात्* ॥ ५ ॥

अहर्गणेषु द्विरात्रप्रभृतिषु एनं ब्रह्माणं सदा अहन्यहनि प्रैषेण
प्रशास्ता मैत्रावरुणः वाचं यमयति राजानं रक्षेत्येवञ्चाह अतिक्रम्य
तार्तीयसवनिकं स्वरम् अतिप्रैषः तद्वाग्यमनञ्च राज्ञश्च रक्षणमुभयं
कुर्यात् यावदवसतीवरोपरिहरणं कृतमिति ॥ ५ ॥

तत्सूत्रे पर्यायेण कुर्युः † ॥ ६ ॥

तद्वाग्यमनं राज्ञश्च रक्षणं सूत्रे सर्वे सचिणः क्रमेण पर्यायं कुर्युः
अवसरेण ॥ ६ ॥

अक्षौने तु ब्रह्मैव † ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

अहोने ब्रह्मैव कुर्यादेतत् कर्म कुतः संशय इति चेत् उच्यते
अहोनेभूते हादशाहे यद्यपि सत्रवत् सर्वं क्रियते तस्मात् सर्वहोने
सत्रवदिति तथाप्येतत् कर्म ब्रह्मैव कुर्यात् ॥ ७ ॥

वाजपेये पृष्ठस्य स्तोत्रमनुमन्त्य सदस्यं ब्रह्मासन उपवेश्य
निष्क्रामेत्* ॥ ८ ॥

वाजपेये क्रतौ पृष्ठस्तोत्रानुमन्तुं कृत्वा ब्रह्मासने सदस्यमुपवेश्य
विसंस्थितसञ्चरेण निष्क्रामेत् ॥ ८ ॥

पूर्वेणाम्नीध्रीयं स्थूणा निखाता स्यात्* ॥ ९ ॥

आग्नीध्रीयस्य पूर्वे प्रदेशे श्वभ्रे स्थूणा निखाता स्यात् ॥ ९ ॥

दक्षिणेन मार्जालीयमन्तर्वेदीति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

मार्जालीयस्य दक्षिणे प्रदेशे अन्तर्वेदीति श्वभ्रे स्थूणा निखाता
स्यादिति एवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते ॥ १० ॥

तस्यामौदुम्बरं सप्तदशारं रथचक्रं प्रतिमुक्तं स्यात्*
॥ ११ ॥

यद्याग्नीध्रीयस्य पूर्वे प्रदेशे यदि मार्जालीयस्य दक्षिणे स्थूणा नि-
खाता स्यात् तस्याम् औदुम्बरं सप्तदशारं रथचक्रं प्रतिमुक्तं स्यात्
प्रोतं स्यात् उदुम्बरस्य विकारम् औदुम्बरं सप्तदश अरा अस्मिन्निति
सप्तदशारं रथस्य चक्रं रथचक्रम् ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

तदभावे यत् किञ्च रथचक्रम्* ॥ १२ ॥

एतल्लक्षणस्य चक्रस्याभावे यत् किञ्च रथचक्रं स्यात् ॥ १२ ॥

तस्मिन् बाहू आदध्याद्देवस्याहं सवितुः प्रसवे सत्य-
सवसो बृहस्पतेर्वाजितो वाजजितो वर्षिष्ठमधिनाकं रुहे-
यमिति* ॥ १३ ॥

तस्मिन् रथचक्रे बाहू स्थापयेत् देवस्याहं सवितुः प्रसवे इत्येतदा-
दिना यथासूचितेन मन्त्रेण ॥ १३ ॥

रथेष्वाजिन्भावत्स्वाविर्मया इति गायेदाकारमुद्गीथादौ
लुप्त्वा † ॥ १४ ॥

रथेषु आजिन्भावत्सु जयार्थं वेगेन धावत्सु आविर्मया इत्येतत्
साम गायेत् उद्गीथादौ य आकारस्तस्य लोपं कृत्वा ॥ १४ ॥

तस्य स्थाने प्रत्याहृत्य झञ्चरमग्नन्निति गतेषु † ॥ १५ ॥

योऽसाबुद्गीथादावाकारो लुप्तस्तस्य स्थाने अग्नन्निति एतत्
झञ्चरमाहृत्य तस्मात् स्थानादुद्गतेषु रथेषु गायेत् ॥ १५ ॥

यथाधीतमाधावत्स्वाहृतेषु वा ‡ ॥ १६ ॥

* द्राष्टव्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राष्टव्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ द्राष्टव्यायणीये एतदारभ्य कण्डिकाशेषपर्यन्तानि सूत्राणि न सन्ति ।

पुनरागच्छत्सु आगतेषु वा यथाधोतं गायेत् अविच्छतमित्यर्थः
॥ १६ ॥

सर्वत्र वा यथाधोतम् ॥ १७ ॥

सर्वेषु वा गानकालेषु धावितेषु गतेषु आगच्छत्सु आगतेषु
वा यथाधोतमेव गायेत् ॥ १७ ॥

परिवर्त्तयन् गायेत् परिवर्त्य गायेद्भोत्वा वा परिवर्त्तये-
द्गायतोवान्यः परिवर्त्तयेत् ॥ १८ ॥

परिवर्त्तयेत् परिवर्त्तयन् गायेदित्येतदादयो विकल्पा भवन्ति
॥ १८ ॥

उदङ्ङवरोहं मन्येत विष्णोः क्रमोऽसि विष्णोः क्रान्त-
मसि विष्णोर्विक्रान्तमसीति ॥ १९ ॥

उदङ् उत्तरतो अवरोहामीत्येवं मन्येत विष्णोः क्रमोऽसीत्येतदा-
दिना मन्त्रेण ॥ १९ ॥

अभि दक्षिणमावृत्य सदः प्रविशेत् ॥ २० ॥

दक्षिणं बाहुमन्वावृत्य सदसि प्रविशेत् ॥ २० ॥

तत्रासीनो हिरण्यं मधु च नाना प्रतिगृह्णीयात् ॥ २१ ॥

तत्रासीनस्तस्मिन् सदस्यासीनः हिरण्यं मधु च नाना प्रतिगृह्णी-
यात् नाना पृथगित्यर्थः वक्ष्यति हिरण्यस्थालं मधुनः पूर्णं ब्रह्मणे
दद्यादिति तत् नाना प्रतिगृह्णीयात् ॥ २१ ॥

ऋतपेये च दक्षिणाञ्चमसम् ॥ २२ ॥

ऋतपेये च एतस्मिन्नेव काले एतस्मिन्नेव स्थाने सोमचमसो दक्षिणा तं प्रतिगृह्णीयात् उक्तं सोमचमसो दक्षिणा सगोत्राय ब्रह्मणे देया इति ॥ २२ ॥

ब्राह्मणाय मधु दद्यान्निदधोत क्षिरण्यम् ॥ २३ ॥

अन्यस्मै ब्राह्मणाय मधु दद्यात् निदधोत क्षिरण्यं स्वयं प्रतिगृह्णीयात् ॥ २३ ॥

त्रिष्टुप्कृन्दसा सर्वभक्षञ्चमसं भक्षयेत् ॥ २४ ॥

योऽसौ सोमचमसो दक्षिणा ऋतपेये तं त्रिष्टुप्कृन्दसा सर्वभक्षं भक्षयेन्निःशेषम् ॥ २४ ॥

तं प्रतिगृह्णीयादिति स्थविरो गौतमः कस्त्वा ददाति सत्वा ददाति कस्मै त्वा ददाति तस्मै त्वा ददाति कस्त्वाकं भक्षयामीति भक्षयेद्वाग्देवो सोमस्य तृष्यत्विति वा तृष्यत्विति वा ॥ २५ ॥

तं सोमचमसं कस्त्वा ददाति इत्येवमादिना मन्त्रेण प्रतिगृह्णीयादित्येवं स्थविरो गौतम आचार्यो मन्यते कस्त्वाकं भक्षयामीति च भक्षयेत् वाग्देवो सोमस्य तृष्यत्विति वा न त्रिष्टुप्कृन्दसेति ॥ २५ ॥

इति पञ्चमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः ।

षष्ठः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

सन्तनि चोद्यमानमेकैकस्यां सर्वं स्तोमसम्भवात्* ॥१॥

उक्तं ब्रह्मत्वं साम्प्रतं सन्तनिनो विधानमुच्यते कः पुनर्ब्रह्मत्वान-
न्तरं सन्तनिनोऽवसर इति उच्यते उद्गात्रं प्रकृतं तत्र ब्रह्मत्वं प्रास-
ङ्गिकमुक्तं साम्प्रतमयमाचार्यः सामविधानं वक्ष्यति त्वचैकैर्चकृप्तिश्च
तत्र तस्मिन् सन्तनिनि त्वचैकैर्चक्रियां प्रति संशयः तत्परोक्षार्थं सन्त-
निन एव तावद्विधानमारभते एतत् सन्तन्यान्नाये त्वचे गीतं तत्प्रयो-
गकाले त्वचैव मन्यते तदेतच्चिन्त्यते किमेतदान्नायगानं प्रत्यृचं सर्वं
क्रियतां अथ यथान्नायमेवेति कुतः संशयः उच्यते प्रगीतेषु दर्शितं
सन्तनिनस्त्रयः प्रस्तावाः प्रदर्श्यन्ते यद्येकस्यामृचि सर्वं गीयते तत-
स्तत्प्रस्तावना सम्भवति अथ पुनर्यथान्नायं ततोऽस्य वाक्यस्थानर्थक्यं
भवति त्रयः प्रस्तावसदृशा इति अत आरभ्यते सन्तनि चोद्यमान-
मेकैकस्यां सर्वं स्तोमसम्भवादिति सन्तनीति साम्नः संज्ञा चोद्यमानं
आदिश्यमानम् एकैकस्यामृचि सर्वं कर्त्तव्यं यदेतत् द्विपदोत्तरे तयोरेव
एतद्गानमेकैकस्यामृचि सर्वं कर्त्तव्यं किं कारणं स्तोमसम्भवादेव एवं हि
कृते स्तोमः सम्भवति पञ्चभक्तियुक्तेन साम्ना स्तोमः संख्यायते उक्तञ्च

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

प्रस्तावोद्गोथप्रतिहारोपद्रवनिधनानि इति तदेता भक्तयः क्रियन्ते
ततः स्तोमः सम्भवति अथ पुनर्न क्रियन्ते तत उत्सृष्टैकदेशं साम कृतं
भवति नचायं न्यायः सामैकदेशैः स्तोमसंख्यानमिति तस्मादेकैक-
स्यामृचि सर्वं कर्त्तव्यं भवति ॥ १

तथा चान्यानि स्वच्छन्दःसु* ॥ २ ॥

तथा चान्यानि सामानि स्वच्छन्दःसु विच्छन्दःसु च भवन्ति
तथा तेन प्रकारेणेत्यर्थः वारवन्तीययज्ञायज्ञीयवामदेव्यपञ्चनिधनवा-
मदेव्यवत् यथा वारवन्तीयमेकस्मिन् पादे कृतं पठितं तथा यज्ञा-
यज्ञीयं जगतीषु गायत्रीषु च तथा वामदेयं गायत्रीषु त्रिष्टुप्सु च
गीतं तथा पञ्चनिधनं वामदेव्यम् अतिच्छन्दःसु च गीतं तथा कवतीषु
गीतं रथन्तरम् एवमेतद्गानमुत्तराभ्यां लुप्तभक्तिकं दृष्टम् ॥ २ ॥

सन्तनीति यदाहिष्ठोयवत्* ॥ ३ ॥

ननु यद्येतत्प्रत्युचं सर्वं गीयते ततः सन्तनित्वोपपद्यते यदि
भक्त्युपायः क्रियते ततः सन्तनित्वं भवति अन्यथा सन्तनित्वं न
भवति अत्रोच्यते सन्तनीति यदाहिष्ठोयवत् यथा यदाहिष्ठोयं
च्छतेऽपि यदाहिष्ठशब्दात् यदाहिष्ठोयत्वं नैव जहाति एवमेतत्सन्तनि
च्छतेऽपि भक्तिलोपात् सन्तनित्वं न जहाति ॥ ३ ॥

त्रिषु वा त्वेकैकवत्तृचे दर्शनात्* ॥ ४ ॥

* द्राष्टव्योऽप्येवम् ।

त्रिषु वा त्वेष्टेतत्सन्तनि क्रियताम् एकर्चवत्तृचे दर्शनात् यथा-
 न्नाय एकर्चे दृष्टानि प्रयोगे त्वे क्रियन्ते एवमिदमपि सन्तनि त्वे
 दृष्टं प्रयोगे त्रिषु त्वेषु क्रियते एवं पर्वणां नायं कात्स्न्यं कृतमिति
 ॥ ४ ॥

साम्ना च स्तोमसंख्यानात्* ॥ ५ ॥

कृत्स्नेन च साम्ना स्तोमः संख्यायते नाङ्गहोनेन ॥ ५ ॥

तिसृष्व्वाचार्याः स्मृतेः† ॥ ६ ॥

तिसृषु चक्षु आचार्या गानं मन्यन्ते प्रयोगे कस्मात् स्मृतेः
 एवं हि आचार्यैः गीतं स्मृतिः ऊहगोतिः स्मृतितस्तुः परं प्रमाणं
 यद्येवमाचार्या मन्यन्ते अथ पूर्वविधानं कस्य उच्यते स्थविरस्य गौत-
 मस्येदं मतं सन्तनिचोद्यमानमेकैकस्यां सर्वमित्येवं स्थविरो गौतमो
 मन्यत इति एवमेव यण्वादीनाञ्चोद्यमानयहणात् ॥ ६ ॥

यथान्यानि सामानि† ॥ ७ ॥

त्रिषु भवन्ति स्मृतेरेव यथान्यानि सामानीति भूयस्त्वं गृहीत्वा
 ब्रवीति भूयस्त्वमिति नियामकं विधिर्भवति उभयोरपि लोक-
 वेदयोः भूयस्त्वं प्रमाणीभवति यथा लोके मतद्वैधे तयोर्बहुत्वं ततो
 गृह्यते तथामशकः भूमास्य बृहद्रथन्तरपृष्ठान्यहानि भवन्ति प्रथ-
 मश्च द्विह उत्तरश्चतुरहोभूजोवशन्नेव्यामदत्येतस्माद्धेतोरिति ॥ ७ ॥

* द्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्म्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

सन्तानाच्च सन्तनि* ॥ ८ ॥

यदुक्तं सन्तनीति यद्वाहिष्ठीयवदिति तन्न सन्तानादेव सन्तनि
यद्युत्तरे स्तोत्रीये लुप्तविभक्तिके क्रियते ततः सन्तनित्वमुपपद्यते ॥८॥

सन्ततं गायतीति चाह* ॥ ९ ॥

एवञ्च ब्राह्मणमाह सन्ततं गायतीति यज्ञस्य सन्तत्या इति ॥९॥

एकर्चेषु चोद्धृतं कल्पे* ॥ १० ॥

एकर्चेषु क्रियमाणेषु पवमाने मशकेनोद्धृतं यत एकस्यामृचि
न सम्भवति यदि ह्यभविष्यत् मशकोऽपि नोद्धरिष्यत् पवमानात्
व्यूहेष्वग्निष्टोमेषु पवमानादुद्धृत्य सामकृतम् ॥ १० ॥

प्रमाणार्थन्तृचे दर्शनं स्तोत्रीयायां सामसमाप्तिः † ॥११॥

अथ यदुक्तं त्रिषु वा त्वेवेकर्चवन्तृचे दर्शनादिति तदत्र ब्रूमः
प्रमाणार्थन्तृचे दर्शनम् एवं कुर्यात् त्वेषु गानं स्यादिति स्तोत्रीया-
यामेव सन्तनि समाप्तम् ॥ ११ ॥

तासु सर्वासु प्रस्तावाः स्युर्न्यायप्रगाथधर्माभ्याम्* ॥ १२ ॥

यदेतदुक्तं तिस्रस्वाचार्याः स्युतेरिति एतस्मिन् कल्पे तासु सर्वासु
स्तोत्रीयासु प्रस्तावाः स्युः ये उत्तरे स्तोत्रीये लुप्तप्रस्तावे आस्ता-
येते तयोरपि प्रस्तावः कर्त्तव्यः कस्मात् न्यायात् एष स्तोत्रीयाणां

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

धर्मः पञ्चभक्तिं यानि च प्रगाथेषु गीतानि तेषामेषधर्म उत्तम-
पादाभ्यासेन क्रिया ॥ १२ ॥

नोत्तरयोराचार्याः स्मृतेः* ॥ १३ ॥

उत्तरयोः स्तोत्रीययोराचार्याः प्रस्तावं नेच्छन्ति कस्मात् स्मृतेः
एवं हि स्मर्यते सन्तनूद्गोतौ ॥ १३ ॥

सन्ततं गायतीति च भक्तिलोपदर्शनात्* ॥ १४ ॥

किञ्च सन्ततं गायतीति च यदेतद्वाङ्मणं एतद्भक्तिलोपमेवं
दृष्टवत् ॥ १४ ॥

तस्य स्तोत्रादावावर्त्तिषु प्रस्तावः पर्यायादिषु वा* ॥ १५ ॥

तस्य सन्तनिनः आवर्त्तिगतस्य विधानमुच्यते स्तोत्रस्यादौ प्रस्तावः
स्यात् इतराः सर्वा लुप्तप्रस्तावाः एवं सन्तनित्वं सुतरामुपपद्यते
अथवा पर्यायस्य पर्यायस्यादौ प्रस्तावः स्यात् ॥ १५ ॥

सर्वत्र प्रथमायामिति धानञ्जयः* ॥ १६ ॥

यावत्कृत्वः प्रथमा प्रयुज्यते तावत्कृत्वः प्रस्तावः स्यादिति एवं
धानञ्जयं आचार्यो मन्यते ॥ १६ ॥

निधनभूताः प्रतिहारवत्योऽप्रस्ताव्याः* ॥ १७ ॥

उक्तं स्तोत्रादावावर्त्तिषु प्रस्ताव्याः प्रस्तावः पर्यायादिषु चेति

* ब्राह्मयणीयेष्वम् ।

तद्यासां प्रस्तावो नास्ति तासां कः प्रयोगधर्म इति उच्यते निधन-
भूताः स्युः उत्तरा निधनतुल्या इत्यर्थः यथा पिबभूतो मादभूत
इति अथ किं निधनमिव सहवचनं सर्वासामेव निधनभूता इत्युक्ते
प्रतिहारस्याप्राप्तिः अत आह प्रतिहारवत्य इति प्रतिहारं प्रतिहर्त्ता
ब्रूयात् अप्रस्ताव्यानामेष धर्मः ॥ १७ ॥

धानञ्जयेन प्रथमायां शाण्डिल्य उत्तरे तु स्तोत्रीये
विष्टावमुखेष्वाप्रस्ताव्ये विष्टावेषु चैकिषु त्रिवृत्स्तोमे च परि-
वर्त्तिनो विधानम्* ॥ १८ ॥

धानञ्जयेन मतेन प्रथमायां सर्वत्र प्रस्तावो भवति इत्येतस्मि-
न्नेवं शाण्डिल्य आह एवमस्तु सर्वत्र प्रथमायां प्रस्तावोऽस्तु उत्तरयोः
स्तोत्रीययोर्विष्टावमुखेष्वाप्रस्तावो माभूत् अन्यत्र भवत्विति विष्टा-
वेषु च एकषु अप्रस्ताव्ये स्यातां त्रिवृत्स्तोमे तु यत् परिवर्त्तिन्यावि-
धानं तत् स्यात् ॥ १८ ॥

उत्तरयोः स्तोत्रीययोश्चन्दस्तो विप्रतिपत्तिः † ॥ १९ ॥

उत्तरयोः स्तोत्रीययोः सन्तनिनः चन्दसि विप्रतिपत्तिः ऊह-
गीतौ अनेकधा प्रतिपत्तिः विप्रतिपत्तिः बृहत्याकारेणापि गीतं
ककुवुत्तराकारेणापि गीतम् द्विपदोत्तराकारेणापि गीतम् अत्रायं
संशयः किं विकल्पेन क्रियताम् अथ विनिवेशेनेति उच्यते ॥ १९ ॥

* ब्राह्मणायनेनेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

द्विपदे स्यातामप्रस्ताव्ये ककुभौ प्रस्ताव्ये* ॥ २० ॥

यत्रोत्तरयोः प्रस्तावो लुप्यते तस्मिन् द्विपदे स्यातामुत्तरे
स्तोत्रोये नोत्तरयोरार्चाः स्मृतेरित्येतस्मिन् प्रस्ताव्ये कल्पे ककु-
भावुत्तरे स्तोत्रोये स्यातां तासु सर्वासु प्रस्तावाः स्युरित्येतस्मिन्
कल्पे ॥ २० ॥

बृहत्तौ शाण्डिल्यः ककुभावप्रस्ताव्ये † ॥ २१ ॥

बृहत्तौ शाण्डिल्य उत्तरे स्तोत्रोये मन्यतेऽप्रस्ताव्ये कल्पे ककु-
भावुत्तरे स्तोत्रोये मन्यते ॥ २१ ॥

तथा सत्युभे ककुभौ स्थविरो गौतमः † ॥ २२ ॥

तथा सति शाण्डिल्यकल्पे क्रियमाणे बृहत्तौ शाण्डिल्यः ककुभाव-
प्रस्ताव्ये इत्येतस्मिन् ये च प्रस्तावयितव्ये स्तोत्रोये ये च न प्रस्तावयि-
तव्ये उभौ ककुभौ स्यातामित्येवं स्थविरो गौतम आचार्यो म-
न्यते ॥ २२ ॥

बृहत्तौ धानञ्जयः* ॥ २३ ॥

उत्तरे स्तोत्रोये बृहत्तौ धानञ्जय आचार्यो मन्यते शाण्डिल्य
कल्पे ॥ २३ ॥

* ब्राह्मयणीयेऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयणीयेऽप्येव' किन्तु केदविषये विशेषोऽस्ति ।

इति षष्ठस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

प्रथमाभिर्विष्टुतिभिः स्तोमविधानमनादेशे* ॥ १ ॥

इह त्रिवृदादिषु स्तोमेषु एकैकस्मिन् बह्वो विष्टुतयः पठिताः तत्प्रयोगे तासां विष्टुतोनां विकल्पो भवतु अथ नियम इति एतस्मिन् संशये आचार्यः सूत्रमारभते प्रथमाभिर्विष्टुतिभिः स्तोमविधानमनादेश इति प्रथमाभिः आद्याभिर्विष्टुतिभिः विष्टुतय उक्ता आह्वानेन उद्यतीत्रिवृतोर्विष्टुतिः इत्यत आरभ्य स्तोमविधानं स्तोमानां कृतिः प्रयोग इत्यर्थः अनादेशे आदेशादन्यत्र आदेशः यथा उद्यत्यो विष्टुतयः अभिचरणीया विष्टुतयः निर्मथा सप्तदशस्य विष्टुतिरूढं हेतुः पृष्ठात् ॥ १ ॥

ताः पथ्याः सर्वाभिप्रायाश्च † ॥ २ ॥

यास्ताः प्रथमा विष्टुतयः ताः पथ्या इति संज्ञा वक्ष्यति पथ्याभिर्होदषामाणि विदध्यादपथ्याभिरितराणीति सर्वाभिप्रायाश्च ताः सर्वाभिप्रायसम्पादिका इत्येतदुक्तं भवति ॥ २ ॥

यथाशिषं वा विदध्यात्* ॥ ३ ॥

अथवा यथाशिषं यत्कामः क्रतुः स्यात् तज्जातीयां विष्टुतिं प्रयुञ्जीत ॥ ३ ॥

* आह्वानयोऽप्येवम् ।

† आह्वानयोनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

द्वितीयां त्रिवृतः पथ्यामेकेऽविष्टावा ह्याद्याः* ॥ ४ ॥

एके आचार्याः त्रिवृतस्त्रोमस्य द्वितीयां विष्टुतिं पथ्यां मन्यन्ते
द्विशब्दः कारणोपदेशार्थः यस्मादविष्टावा आद्या त्वचभागावापस्थानं
परिचरा त्वचभागावापस्थानं आवापस्थानं परिचरात्त्वचभागेत्येते
विष्टावा अस्यां न विद्यन्ते ॥ ४ ॥

संहराशिरःसन्धिसन्तनिषु चानुपपन्ना † ॥ ५ ॥

किञ्चान्यत् संहरादिषु अनुपपन्ना सा यदा स्त्रोमकृतौ पथ्यायाः
संद्ध्यन्ते तदासौ नोपपद्यतेऽविष्टावत्वात् तथा शिरसि नोपपद्यते
संद्ध्यन्तेन शिरसा पराचा सुवत इति नहि तस्याः पराक्त्वमस्ति
तथा सन्धौ नोपपद्यते पराचा हि सन्धौ स्त्रोमः क्रियते एतस्यान्तु
क्रियमाणायां अयथास्थानं स्त्रोमानां प्रयोगः स्यात् तथा सन्त-
नित्येवमेवानुपपन्ना उक्तञ्च त्रिवृतस्त्रोमेच परिवर्त्तिनी विधान-
मिति ॥ ५ ॥

अवर्षुकस्त्विति चास्याम् † ॥ ६ ॥

तथा अपवादोऽपि श्रूयते अवर्षुकस्तु पर्जन्यो भवतीति ॥ ६ ॥

इषोर्व्यत्यासमिषुभ्याम् † ॥ ७ ॥

इषुसंज्ञे द्वे विष्टुत्यौ पठिते ताभ्यां व्यत्यासेन इषौ यज्ञे प्रयोगः
कर्त्तव्यः ॥ ७ ॥

* आध्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† आध्यायणोऽप्येवम् ।

तयोः पूर्वा श्येनस्याग्निष्टोमसान्नि* ॥ ८ ॥

तयोर्विष्टुत्योर्था पूर्वा विष्टुतिः सा श्येनस्याग्निष्टोमसान्नि क-
र्त्तव्यः ॥ ८ ॥

सत्रेषु दशरात्रे सर्वाः प्रयुञ्जीत † ॥ ९ ॥

इह दशरात्रे त्रिवृदादयः स्तोमाश्चतुर्विंशान्ताः सर्वे पठिताः
अनेनोक्तं प्रथमाभिर्विष्टुतिभिः स्तोमविधानमनादेश इति सोऽय-
माचार्यो दशरात्रे सर्वासां प्रयोगमादिशति सत्रेषु दशरात्रे सर्वाः
प्रयुञ्जीतेति तत्रायं संशयः किं सत्रे दशरात्रे सर्वाः प्रयुञ्जीत अथ सत्रेषु
दशरात्रेषु सर्वेषु सर्वाः प्रयुञ्जीतेति यदि तावत्सत्रे दशरात्रे सर्वाः
प्रयुञ्जीत इतरेष्वहःसु न प्रयुञ्जीतेत्ययमभिप्रायः तेन दशरात्रप्रयोजक-
सर्वप्रयोगस्य न सत्रत्वम् अथ पुनः सत्रेषु यो दशरात्रस्तस्मिन् सर्वाः
प्रयुञ्जीतेत्ययमभिप्रायः तत आहीनिके दशरात्रे प्राप्नोति सर्व-
प्रयोगः अत्रोच्यते उभयत्र सर्वप्रयोगः सत्रे चाहीनिके च इह हि
सर्वाग्निः प्रयोजिका सर्वप्रयोगस्य सा च सर्वाग्निरुभयत्र दृश्यते सत्रे
चाहीनिके च उभयत्र सर्वे स्तोमाः सर्वाणि पृष्ठानि सर्वाणि क्कन्दांसि
प्रयुञ्जीतेति तस्माद्विष्टुतीनामपि प्रयोग उभयोरिष्यते नतु तत्रो-
च्यते यद्येवं सत्रग्रहणं न कर्त्तव्यं सत्रेषु दशरात्र इति उच्यते, यद्ययं
सत्रग्रहणं न कुर्यात् त्रिककुब्जदशरात्रादिष्वहीनिकेषु दशरात्रेषु सर्वः

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

प्रयोगः स्यात् सोऽयमाचार्यः सत्रग्रहणं करोति यत्रैव हेतुसमत्वं
तत्रैव सर्वत्रयोगः इतरेषु नेति किं तद्धेतुसमत्वं सर्वाग्निः सा च
सर्वाग्निस्तुल्या सत्रे चाहोने च तस्माद्वादशाहादिके दशरात्रे सर्वे
चाहोनि के च विष्टुतीनां सर्वप्रयोगः स्यात् ॥ ८ ॥

अभिचरणीया उद्धृत्येति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

शाण्डिल्य आह अस्तु सर्वत्रप्रयोगः किन्तु अभिचरणीया
उद्धृत्य प्रयुञ्जीतेति ॥ १० ॥

शाण्डिल्यायनः कुलायिनीम् † ॥ ११ ॥

शाण्डिल्यायन एतस्मिन्नेव प्रयोगे कुलायिन्या अयुद्धारं म-
न्यते ॥ ११ ॥

भस्त्राच्चोगै † ॥ १२ ॥

भस्त्राच्च विष्टुतीम् उद्धरेदित्येवमुभावाचार्यौ मन्येते शाण्डिल्यः
शाण्डिल्यायनश्च ॥ १२ ॥

धानञ्जयस्तामेव † ॥ ३१ ॥

धानञ्जय आचार्यस्तामेव उद्धरेदिति स्पष्टार्थः ‡ ॥ १३ ॥

* द्राह्मण्येन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

‡ धानञ्जयस्तु पुनर्भस्त्राया एव केवलाया उद्धारं मन्यते । इति नाठा-
न्तरं पुस्तकान्तरे ।

पथ्याभिर्होतृषामाणि विदध्यादपथ्याभिरितराणि* ॥१४॥

एवं सति सर्वप्रयोगे विष्टुतीनां स्तोत्रविन्यासः क्रियते सर्वस्मिन्
दशरात्रे सर्वेषां स्तोमानां याः पथ्या विष्टुतयस्ताभिर्होतृषामाणि
विदध्यात् अपथ्याभिरितराणि सर्वाणि स्तोत्राणि कुर्यात् होतृषा-
मभ्यो यान्यन्यानि ॥ १४ ॥

समाप्तासु ता एवादितः पुनः प्रयुञ्जीत* ॥ १५ ॥

समाप्तासु सर्वासु विष्टुतिषु प्रत्यहन्ता एवादित आरभ्य पुनः
प्रयुञ्जीत । १५ ॥

तथा कुर्वन् प्रागाधिकानि परिवर्त्तिन्या प्रथमस्येति शा-
ण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

तथा तेन प्रकारेण कुर्वन् यानि प्रागाधिकानि सामानि
प्रथमेऽहनि भवन्ति रथन्तरनौधसकालेययज्ञायज्ञीयानि तानि
परिवर्त्तिन्या विष्टुत्या कुर्यात् इतराण्यन्याभिः ॥ १६ ॥

सकृत् सर्वाः समाप्य पथ्ययैव तत ऊर्द्धमिति धानञ्जयः*
॥ १७ ॥

सकृत्सर्वाः कृत्वा यान्यन्यानि स्तोत्राणि शिष्टानि तानि पथ्ययैव
विष्टुत्या कुर्यात् इत्येवं धानञ्जय आचार्यों मन्यते किन्तु ॥ १७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

असमाप्तासु त्वपि होत्वाम पथ्ययैव तथा कुर्यात्* ॥१८॥

यद्येतेन प्रकारेण कुर्यात् ततो यद्यसमाप्तासु सर्वासु होत्वामागच्छेत् पथ्ययैव कुर्यात् ततः शेषाः समापयेत् ॥ १८ ॥

कुलायिनीं चेत् प्रयुञ्जीत प्रथमस्याङ्गे द्वितीयं पृष्ठन्तया विदध्यात्* ॥ १९ ॥

यदि कुलायिनीं प्रयुञ्जीत ततस्तया द्वितीयं पृष्ठं विदध्यात् प्रथमग्रहणं नियमार्थं द्वितीयमेव पृष्ठं विदध्यात् क्रमागतां न कुर्यात् ॥ १९ ॥

षष्ठस्याङ्गउत्तममुक्त्यमुत्तमया त्रयस्त्रिंशस्य विष्टुत्या विदध्यात् † ॥ २० ॥

षष्ठस्याङ्ग उत्तममेवोक्तम् उत्तमया त्रयस्त्रिंशस्य विष्टुत्या विदध्यात् अत्रापि षष्ठ्यग्रहणं नियमार्थम् ॥ २० ॥

उक्तः प्रयोगो ब्राह्मणेन चतुश्चत्वारिंशे † ॥ २१ ॥

चतुश्चत्वारिंशे स्तोमे ब्राह्मणेन प्रयोग उक्तः द्विप्रकारः आज्यानां प्रथमा पृष्ठानां द्वितीयोक्त्यानां तृतीयेति पूर्वः आज्यानां सा हेतुरित्यत आरभ्योत्तरः ॥ २१ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् तथा केदविषये विशेषश्च कृत

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

सवनसमीषन्तो पूर्वः प्रयोगः स्तोत्रसमीषन्त्युत्तरः* ॥२२॥

यः पूर्वः प्रयोगः स सवनसमीषन्तो प्रयोग उच्यते एकैकः सन्
सवनमुपगच्छति दृष्टतिर्गत्यर्थः उत्तरः प्रयोगः स्तोत्रसमीषन्तो
प्रयोगः ॥ २२ ॥

तथा कुर्यादहर्भाजि* ॥ २३ ॥

अन्यत्रापि यद्यहर्भाजेत चतुश्चत्वारिंशः अनेन प्रकारेणास्य विधानं
कुर्यात् सवनसमीषन्तो प्रयोगं पथ्या कुर्यात् स्तोत्रसमीषन्तो
प्रयोगं वा ॥ २३ ॥

पथ्यामन्यत्र* ॥ २४ ॥

अन्यत्र अनहर्भाजि पथ्यामेव कुर्यात् ॥ २४ ॥

अष्टाचत्वारिंशस्योत्तरया मैत्रावरुणस्यैवाज्यं विदध्यात्*
॥ २५ ॥

अष्टाचत्वारिंशस्योत्तरया विष्टुत्या मैत्रावरुणस्यैवाज्यं कुर्यात्
एवमश्वेऽवधारणार्थः अन्यानि सर्वाणि स्तोत्राणि पूर्वैव ॥ २५ ॥

सर्वत्र वा होतृकसामानि* ॥ २६ ॥

सर्वस्मिन्वाहनि होतृकसामानि अष्टाचत्वारिंशस्योत्तरया विष्टुत्या
विदध्यात् ॥ २६ ॥

* द्राक्षायगोऽप्येवम् ।

मध्यमे मध्यमे वा सवनेषु* ॥ २७ ॥

मध्यमे मध्यमे स्तोत्रे उत्तरया विष्टुत्या कुर्यात् अथ सवन-
ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते वक्ष्यति द्वितीयचतुर्थे वोत्तरे वेति
सवनेष्विति वर्त्तते ॥ २७ ॥

द्वितीयचतुर्थे वा* ॥ २८ ॥

द्वितीयचतुर्थे वा स्तोत्रे उत्तरया विष्टुत्या कर्त्तव्ये ॥ २८ ॥

उत्तरे वा* ॥ २९ ॥

उत्तरे वा स्तोत्रे उत्तरया विष्टुत्या कर्त्तव्ये सवनेष्विति वर्त्तते
एव ॥ २९ ॥

अदशरात्रेषु सत्रेषु पथ्या एवेति गौतमः* ॥ ३० ॥

अदशरात्राणि यानि सत्राणि तेषु पथ्या एव विष्टुतयः स्युः इत्येवं
गौतम आचार्यो मन्यते ॥ ३० ॥

सर्वा इति धानञ्जयः* ॥ ३१ ॥

अदशरात्रेष्वपि सत्रेषु ये स्तोमाः तेषु सर्वा विष्टुतयः स्युरित्येवं
धानञ्जय आचार्यो मन्यते ॥ ३१ ॥

---

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

इति षष्ठस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

तृचसूक्तानामादिग्रहणेन विधिरनादेशे* ॥ १ ॥

इह मशकस्तृचसूक्तानां ग्रहणं करिष्यति स्तोत्रविधौ तेषां प्रयोगं प्रति संशयः कथं प्रयोक्तव्यानीति सोऽयमाचार्यस्तेषां प्रयोग-विधिं विवक्षुः शास्त्रमारभते तृचसूक्तानामादिग्रहणेन विधिरनादेशे इति तृचास्य सूक्तानि च तिस्र च्चः तृच इत्युपचर्यते सूक्तानि चतुर्च्चप्रभृतीनि तेषामादिग्रहणे क्रियमाणे समस्तस्य तृचस्य सूक्तस्य वा प्रयोगः स्यात् अनादेशे यत्र त्वादेशः तत्र यथादेशं यथा बभ्रवेनुस्वतव इति षडृचस्य तृचं पवस्व देववीरतीति दशर्चस्य तृच-मुद्धरन्नुत्तमम् उपास्मै गायतानर इत्येकया वहिष्यवमानमिति ॥१॥

तृचोत्तमायां प्रतिलोमः* ॥ २ ॥

तृचोत्तमायामादिश्रमानायां प्रतिलोमस्तृचः प्रत्येतव्यः यथा प्रदेवोदासो अग्निरिति यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसामेति ॥ २ ॥

मध्यमायां सैव* ॥ ३ ॥

तृचस्य मध्यमायामादिश्रमानायां सैव केवला प्रत्येतव्या यथासन इन्द्राय यज्यव इति गायत्रञ्च क्षुल्लकवैष्टभकञ्च द्रप्सा इन्द्राय वायव इति गायत्रञ्च मार्गायवञ्चेति ॥ ३ ॥

रेतस्यैकत्रिकस्य वहिष्यवमानम्* ॥ ४ ॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

एकत्रिके पठति उपास्मै गायतानर इत्येकया बहिष्पवमान-
मिति तत्रायं संशयः किं रेतस्या धर्मेण क्रियताम् अथ रथन्तर-
वर्णा धर्मेण उत आविहतामेव क्रियतामिति एतस्मिन् संशय आह
रेतस्यैकत्रिकस्य बहिष्पवमानमिति ॥ ४ ॥

उद्भिद्यनुरूपमेकर्चं शाण्डिल्यः* ॥ ५ ॥

उद्भिदि सप्तिनि स्तोमे बहिष्पवमाने एवं पठति उपोषु जातमग्नुर-
मित्यनुरूप इति परिभाषा भवति तच्चसूक्तानामादियहणेन विधि-
रनादेश इति सोऽयं आचार्य आरभते उद्भिद्यनुरूपमेकर्चं शाण्डिल्य
इति ॥ ५ ॥

स्तोत्रोयं गौतमधानञ्जयै* ॥ ६ ॥

गौतमधानञ्जयावाचार्यौ स्तोत्रोयमेकर्चमिच्छतः ॥ ६ ॥

उत्तमौ तच्चौ बहिष्पवमाने चातुर्मास्येषु † ॥ ७ ॥

चातुर्मास्येषु सर्वेष्वहःसु त्रिवृद्बहिष्पवमानानि भवन्ति तेषु च
पञ्च प्रतीकान्यादिश्रन्ते प्रत्यहं तत्र कथं प्रयोग इति उच्यते, उत्त-
मावुत्तमौ तच्चौ बहिष्पवमाने चातुर्मास्येषु अन्य एकर्चाः ॥ ७ ॥

तथा साहस्रोत्तमे † ॥ ८ ॥

* ब्राह्मयणीयोप्येवम् ।

† ब्राह्मयणीयेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

यथा चातुर्मास्येषु तथा साहस्रोत्तमे उत्तमे उत्तमौ तृचौ अन्य
एकर्चाः सर्व्वे ॥ ८ ॥

सर्व्वस्वारे च तृचाः* ॥ ९ ॥

सर्व्वस्वारे बह्विष्यवमाने एकः सप्तर्चो द्वौ न वर्चः पठति भग्नः
तेषामाद्यास्तृचाः स्युः स्तोमवशेन ॥ ९ ॥

वामदेव्ययज्ञायज्ञीयारण्येगेयपृष्ठपूर्वाणां तृचकरणमुत्त-
रयोः पवमानयोः † ॥ १० ॥

वामदेव्यादीनामुत्तरयोः पवमानयोर्विधीयमानानां माध्य-
न्दिनार्भवयोः तृचेषु क्रिया स्यात् ॥ १० ॥

अन्येषाञ्चाविप्रतिषेधः † ॥ ११ ॥

अन्येषाञ्च साक्षां माध्यन्दिनार्भवयोरदिश्यमानानां तृचे क्रिया
स्यात् विप्रतिषेधोनास्ति अविप्रतिषेधोऽविरोधः ॥ ११ ॥

एकमेकर्चं कुर्वन् प्रथमायामादितः कुर्यात् ‡ ॥ १२ ॥

यद्येक एकर्चः कर्त्तव्यो भवति तं प्रथमायामादितः कुर्यात् यदि
गायत्रं यदि बार्हतं यथा कन्दोमदशाहे द्वितीयेऽहन्यष्टाविंशे ॥ १२ ॥

द्वौ तस्यामेव ‡ ॥ १३ ॥

* द्राष्ट्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राष्ट्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ द्राष्ट्यायणोऽप्येवम् ।

यदि द्वावेकर्चौ कर्त्तव्यौ स्यातां तस्यामेव प्रथमायां कुर्यात्
यथा वृन्दोमदशाहे एवं द्वितीयेऽहनि चतुश्चत्वारिंशे ॥ १३ ॥

त्रीनेकद्वचे नाना स्तोत्रीयासु* ॥ १४ ॥

त्रीनेकर्चान् कुर्वन्नेकस्मिन् द्वचे कुर्यात् नाना स्तोत्रीयासु नाना
पृथगित्यर्थः यथा व्यूढेष्वग्निष्टोमेषु ॥ १४ ॥

चतुर्णां प्रथमायां द्वावितरौ नानोत्तरयोः* ॥ १५ ॥

यदि चतुर्णामेकर्चानां क्रिया स्यात् तदा प्रथमायां स्तोत्रीया-
यां द्वावेकर्चौ कुर्यात् इतरौ द्वावेकर्चौ पृथगुत्तरयोः स्तोत्रीययोः
कुर्यात् ॥ १५ ॥

माध्यन्दिने चेदेको द्वौ वा बृहत्यामेव* ॥ १६ ॥

यदि माध्यन्दिने एक एकर्चः कर्त्तव्यो भवति द्वौ वा बृहत्या-
मेव कुर्यात् उदाहरणमत्रोक्तम् ॥ १६ ॥

त्रीन्यतरस्यां सम्भवेयुः* ॥ १७ ॥

त्रीनेकर्चान् कुर्वन् यतरस्यां सम्भवः स्यात् गायत्र्यां बृहत्यां वा
तस्यां कुर्युः ॥ १७ ॥

अनध्यासा चेत् द्वयोरन्यतरं गायत्र्यां धानञ्जयः* ॥ १८ ॥

यदि अनध्यासा बृहती स्यात् ततोद्वयोरैकैर्चयोरैकं गायत्र्यां
कुर्यात् एकं बृहत्याम् एवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते ॥ १८ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

उभौ बृहत्याः शाण्डिल्यः* ॥ १९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य उभावेकैर्चौ बृहत्यां कर्त्तव्यौ मन्यते ॥१९॥

साध्यासायाच्चेदेकोऽध्यास्यायामेवान्ततः* ॥ २० ॥

यदि साध्यासायां बृहत्यां एक एकर्चः कर्त्तव्यो भवति अध्या-
स्यायामेव कुर्यात् सर्वेषां बार्हतानामन्ते यथा महाव्रते ॥ २० ॥

द्वौ तस्यां चादितश्च सा शशकर्णकृप्ता † ॥ २१ ॥

द्वावेकैर्चौ कुर्वन् साध्यासायाञ्च कुर्यादध्यासायां आदौ च
बृहत्यां सा शशकर्णकृप्ता तस्या द्वयं संज्ञा शशकर्णकृप्तेति उक्तं मशकेन
तस्य शशकर्णकृप्ता बृहतीति ॥ २१ ॥

त्रिष्वध्यास्या लुप्यत* ॥ २२ ॥

त्रिष्वेकैर्चेषु क्रियमाणेषु अध्यास्यायालोपः कर्त्तव्यः ॥ २२ ॥

चतुरो नाना स्तोत्रीयासु* ॥ २३ ॥

यदि चत्वार एकर्चाः कर्त्तव्याः स्युः ततो नाना स्तोत्रीयासु
कुर्यात् त्रीन् पृथक् स्तोत्रीयासु चतुर्थमध्यास्यायाम् ॥ २३ ॥

द्वादशे बृहत्याः सामवचः* ॥ २४ ॥

द्वादशे स्तोमे बृहत्यां सामवचः स्यात् यथा पुनस्तोमे ॥ २४ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

आर्भवे चेदेकोऽनुष्टुभि* ॥ २५ ॥

माध्यन्दिने विधिरुक्तः साम्प्रतमार्भव उच्यते यदि आर्भवे एक
एकर्चः कर्त्तव्यो भवति तमनुष्टुभि कुर्यात् उक्तमेकर्चं कुर्वन् प्रथ-
मायामादितः कुर्यादिति उक्तमुदाहरणम् ॥ २५ ॥

द्विप्रभृतीन् ककुप्प्रभृत्यानन्तर्येण* ॥ २६ ॥

द्विप्रभृतीनेकर्चानार्भवे कुर्वन् ककुभमारम्य कुर्यादानन्तर्येण
यथेन्द्रस्तोमे ॥ २६ ॥

उष्णिक्ककुभोस्तृचैकर्चत्वमव्याघातेन* ॥ २७ ॥

उष्णिक्ककुभोस्तृचैकर्चक्रिया अव्याघातेन स्यात् यदि ककुभ-
मेकर्चां कुर्यात् उष्णिहमप्येकर्चं कुर्यात् यदि ककुभं त्वचस्थां कुर्यात्
उष्णिहमपि त्वचस्थमेव कुर्यात् ननु किमिदमारभ्यते उक्तं द्विप्रभृ-
तीन् ककुप्प्रभृत्यानन्तर्येणेति उच्यते ज्योतिष्टोमप्रकरणे ब्राह्मण-
माह तासु संहितं तासु सप्तमिति त्वचस्थतामाह सोऽथमाचार्यो
नियमार्यमारभते कथम् उष्णिक्ककुभौ ज्योतिष्टोमे एकर्चौ
स्यातामिति तथाकृत्वा मशकोऽपि एकर्चे उष्णिक्ककुभौ स्याता-
मिति ज्योतिष्टोमेऽभिप्रेत्य सम्पदं शास्ति ॥ २७ ॥

* द्राक्षायाणोऽप्येवम् ।

इति षष्ठस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

वामदेव्यन्तु त्वचे विश्वजिच्छिल्ये यज्ञायज्ञीयप्रभृतोनि च
त्रीणि* ॥ १ ॥

उक्तं द्विप्रभृतोन् ककुप्प्रभृत्यानन्तर्येणेति विश्वजिच्छिल्ये
आर्भवे अष्टादशः स्तोमः तत्र दश सामानि पथन्ते तस्मिंश्चतुर्भिस्तृचस्थैः
कार्यं षड्भिश्चैकचैः तत्रायं न्यायः प्राप्तः द्विप्रभृतोन् ककुप्प्रभृत्या-
नन्तर्येणेति अत आह वामदेव्यन्तु त्वचे विश्वजिच्छिल्ये यज्ञायज्ञीय-
प्रभृतोनि च त्रीणीति विश्वजिच्छिल्ये आर्भवे वामदेव्यन्तु त्वचे स्यात्
यज्ञायज्ञीयवारवन्तीयकावानि च अत्रोच्यते किमर्थमिदमारभ्यते
यदा प्राप्तिरेवेषान्तृचस्थले वामदेव्ययज्ञायज्ञीयारण्येगेयपृष्ठपूर्वाणा-
न्तृचकरणमुत्तरयोः पवमानयोरिति वामदेव्ययज्ञायज्ञीययोस्तावद्-
ग्रहणादेव वारवन्तीयस्य पृष्ठपूर्वत्वात्सम्भवति स्तोमेऽन्त्यं सर्वत्र त्वचे इति
सिद्धे कावस्य त्वचले किं पुनरारभ्यते उच्यते, द्वयोः सामान्ययो-
र्विधोर्विकल्पः स्यात् यदि नारभ्येत ततो द्विप्रभृतोन् ककुप्प्रभृत्या-
नन्तर्येणेत्यनेन विकल्प उच्यते यद्येवं यज्ञायज्ञीयप्रभृतोनि त्रीणीति
ग्रहणं किमर्थं यदा त्रीण्येवैतानि उच्यते विश्वजिद्विचारेषु प्रयो-
जनम् ॥ १ ॥

सम्भवति स्तोमेऽन्त्यं सर्वत्र त्वचे* ॥ २ ॥

यत्र स्तोमः सम्भवति तत्र अन्यन्तावदवशन्तृचे स्यात् सर्वग्रहणं

* आह्वायणोऽप्येवम् ।

किमर्थम् उच्यते, आर्भवेऽधिष्ठते सर्वग्रहणं क्रियते कथं माध्यन्दिने चार्भवे चेति ॥ २ ॥

द्वितीयच्चेदरण्ये गेयम्* ॥ ३ ॥

अरण्ये गेयं यदि तस्मिन् स्यात् द्वितीयं तत्तृचे स्यात् इत्यस्य सम्भवति स्तोम इति वर्त्तते ॥ ३ ॥

तदभावे यदन्यात् पूर्वम्* ॥ ४ ॥

तस्यारण्येगेयस्याभावे यदन्यात्पूर्वं द्वितीयन्तृचे स्यात् ॥ ४ ॥

एकर्चस्थानेष्वनापद्यमानानि तृचेषु कुर्यात् गायत्रं त्रिणिधनं मध्यन्दिने मध्ये निधनमैङ्गमार्भवे* ॥ ५ ॥

यद्येकर्चस्थानेषु नापद्येरन् ततः सति सम्भवे गायत्रं तावदुभयोः पवमानयोस्तृचेषु कुर्यात् त्रिणिधनं मध्यन्दिने तृचे कुर्यात् मध्ये निधनमैङ्गमार्भवे कुर्यात् ॥ ५ ॥

अनादिष्टतृचैकर्चान्येतेनोद्देशेन कल्पयेत्* ॥ ६ ॥

योऽयमादेशः एकमेकचं कुर्वन् प्रथमायामादितः कुर्यादित्यत आरभ्य तेन समानवचनोद्देशेन अनादिष्टतृचैकर्चानि स्तोत्राणि कल्पयेत् यानि तु मशकेनादिष्टानि तानि तथैव कुर्यात् ॥ ६ ॥

ककुव्यत्र मध्यन्दिन एकर्चस्तस्यामन्यत्रोत्तमाद्ब्राह्म-
स्तोमात्* ॥ ७ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

ककुब्बयत्र मध्यन्दिने आस्ते ककुभं प्राचीमदूहतीत्येवं तत्र एकर्चं
तस्यां भवेत् उत्तमे तु ब्रात्यस्तोमे त्वचे स्यात् ॥ ७ ॥

पूर्वयोर्ब्रात्यस्तोमयोरारभवे गायत्रमेकर्चं धानञ्जप्यस्तृचे
मरुतां स॒स्तोभम्* ॥ ८ ॥

पूर्वयोर्ब्रात्यस्तोमयोः प्रथमद्वितीययोरारभवे पवमाने गायत्र-
मेकर्चं धानञ्जपो मन्यते मरुतां संस्तोभन्तृचे ॥ ८ ॥

विपरोतं शाण्डिल्यः* ॥ ९ ॥

एतद्विपरीतं शाण्डिल्य आचार्या मन्यते त्वचे गायत्रमेकर्चं
मरुतां संस्तोभं विपरीतं प्रातिलोम्यम् ॥ ९ ॥

चतुर्च॑चानामावृत्तिध्वन्त्यामुद्धरेत्* ॥ १० ॥

चतुर्च॑चानामावृत्तिस्तोत्रेष्वदिश्यमानानामन्त्याम् चचमुद्धरेत्
आवृत्तिस्तोत्रेषु चतुर्थ्याः सम्भवो नास्ति ॥ १० ॥

तृतीयां॑ सर्वस्वारस्वरसाम्नोः* ॥ ११ ॥

सर्वस्वारस्वरसाम्नोर्यज्ञयोस्तृतीयामृचमुद्धरेत् चतुर्च॑चात् उपप्र-
यन्तो अध्वरमित्येतस्मात् सर्वस्वारे तृतीयामुद्धरेत् अनाभिरूपात्
तत्र हिरण्यवत्यभिरूपतां कुर्यात् स्वरसाम्नि प्रत्यस्मै पिपीषत इत्ये-
तस्य तृतीयामनुष्टुभमुद्धृत्य चतुर्थीं तत्र बृहतीनां कुर्यात् आभि-
रूपात् ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

प्रवामर्चन्तीति द्वितीयाम्* ॥ १२ ॥

सर्वस्वारे प्रवामर्चन्तीत्येतस्मिंश्चतुर्च्चचे द्वितीयामृचमुद्धरेत् अन-
भिरूपा सा सर्वस्वार इति कृत्वा तस्याम् च्च उद्धार एतस्मिन् ॥ १२ ॥

सुषमिद्ध इत्यत्रिवसिष्ठशूनककण्वसंकृतिवध्यश्वानां तानू-
नपातीम्* ॥ १३ ॥

सुषमिद्ध इत्येतस्मिंश्चतुर्च्चचे अत्रिप्रभृतीनान्तानूनपातीमृचमुद्ध-
रेत् मधुमन्तं तनूनपादित्येषा सा ॥ १३ ॥

नाराशंसीमन्येषाम्* ॥ १४ ॥

अन्यगोत्राणां नाराशंसीमुद्धरेत् तस्माच्चातुर्च्चचात् नराशंसमिह
प्रियमित्येताम् ॥ १४ ॥

समवाये तु भूयसां कल्पः* ॥ १५ ॥

यच्चैव बहवो दीक्षेन्नन्यगोत्राः तत्र ये भूयांसो बह्वतराः तेषां
यः कल्पस्तं कुर्यात् ॥ १५ ॥

गृहपतिं वानुसन्निधौऽनुभवन्तीति भवन्तीति* ॥ १६ ॥

यद्वा गृहपतेर्गोत्रं स्यात् तं वा कल्पं कुर्यात् यस्मादियं श्रुतिः
गृहपतिमनुसन्निधौ भवतीति ॥ १६ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति षष्ठस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमो कण्डिका ।

वर्द्धमानेषु स्तोमेषु प्रथमस्य पर्यायस्य प्रथमा त्वचभागा
तस्यास्त्रिर्वचनम्* ॥ १ ॥

इह त्रिवृदादिष्वष्टाचत्वारिंशान्तेषु विष्टुतयः पठिताः एक-
प्रभृतयश्च स्तोमाः श्रूयन्ते अथैक एकत्रिकः सप्तिसप्तदशौ स्तोमौ
भवतः सर्वौ दशदशौ भवति द्वादशो विष्टुवान् यच्चतसृभिर्बहि-
ष्यवमानं भवति यदष्टाभिराज्यानि यद्द्वादशो माध्यन्दिनः पवमानः
यत् षोडशभिः पृष्ठानि तद्विंश आर्भवः एवमादयः स्तोमाः श्रुताः
न च तेषां विष्टुतयः पठिता आन्नाये सोऽयमाचार्यः पर्यायकृतिं
विवक्षुः शास्त्रमारभते वर्द्धमानेषु स्तोमेषु प्रथमस्य पर्यायस्य प्रथमा
त्वचभागा तस्यास्त्रिर्वचनमिति वर्द्धमानेष्विति ये प्राकृतेभ्य ऊर्द्धं वर्द्ध-
मानाः तेषु प्रथमस्य पर्यायस्य या प्रथमा स्तोत्रीया तस्याः
संज्ञा त्वचभागेति तस्या आदौ त्रिर्वचनम् ॥ १ ॥

मध्यमावापस्थानम् † ॥ २ ॥

मध्यमायाः पर्यायस्य स्तोत्रीया तस्याः संज्ञा आवापस्थान-
मिति ॥ २ ॥

उत्तमा परिचरा ‡ ॥ ३ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

या उत्तमा प्रथमस्य पर्यायस्य स्तोत्रीया तस्याः परिचरा
संज्ञा ॥ ३ ॥

परिचरा तृचभागावापस्थानमिति मध्यमे* ॥ ४ ॥

मध्यमस्य पर्यायस्य याः प्रथममध्यमोत्तमाः स्तोत्रीयास्तासा-
मथेताः संज्ञाः ॥ ४ ॥

आवापस्थानं परिचरा तृचभागेत्युत्तमे* ॥ ५ ॥

उत्तमस्य पर्यायस्य याः प्रथममध्यमोत्तमाः स्तोत्रीयास्तासा-
मथेताः संज्ञाः संव्यवहारार्थाः संव्यवहारश्चास्मिञ्छास्ते अथ वर्द्धमाने-
ष्विति किमर्थं किं ये अवर्द्धमानास्तेषु पर्यायकृतिर्नेष्टा उच्यते
न तेषु पर्यायकृतिं न वक्ष्यति इयन्तु पर्यायकृतिस्तृचभागादि-
वर्द्धमानेषु सुतरामुपपद्यते एवञ्च कृत्वा निदानकारोऽप्याह सैषा
विष्टावकृतिरेकविंशादिषु साधिष्टमुपपद्यत इति ॥ ५ ॥

एते विष्टावाः* ॥ ६ ॥

उक्तं पर्यायविष्टावान् सन्दध्यादिति अतोऽत्र विष्टावसंज्ञां करोति
॥ ६ ॥

तदभावे तृचभागास्थानेषु पर्यायाणां पर्यायाः स्युः* ॥ ७ ॥

विष्टावानामभावे पर्यायाणान्तृचभागास्थानेषु पर्यायाः स्युः
तृचभागास्थाने ॥ ७ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

यथा वैकः पर्यायः* ॥ ८ ॥

यथा वा एकः पर्यायो भवति तथा सर्वे पर्यायाः स्युः तच्च-
भागायाः स्थाने प्रथमः आवापस्थाने द्वितीयः परिचरास्थाने
तृतीयः ॥ ८ ॥

नैकिनीपर्याया विद्यन्ते † ॥ ९ ॥

द्रव्याभावात् ॥ ९ ॥

तथा त्रिके विष्टावाः † ॥ १० ॥

द्रव्याभावादेव ॥ १० ॥

त्रिवृतस्योद्यत्याम्* ॥ ११ ॥

त्रिवृतस्य स्तोमस्य उदत्यां विष्टुतौ विष्टावा न विद्यन्ते आम्नाय-
सामर्थ्यात् ॥ ११ ॥

समेषु समः प्रयोगः स्तोत्रीयाणाम्* ॥ १२ ॥

साम्प्रतं पर्यायकृतिरुच्यते ये तावत्समाः स्तोमास्तेषु स्तोत्री-
याणां समः प्रयोगः स्यात् यावत्कृत्वः प्रथमा प्रयुज्यते तावत्कृत्वो
द्वितीया तावत्कृत्व एव तृतीया विन्यासन्याय उक्तः ॥ १२ ॥

एकैकाधिश्येष्वधिका द्वे द्वाधिश्येषु* ॥ १३ ॥

* द्वाह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्वाह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

एकाधिश्येषु स्तोत्रेषु एकाधिकां स्तोत्रोयां कुर्यात् द्वे स्तोत्रोये
द्यधिश्येषु द्वे अधिके तस्याधिक्यं कुतः समेभ्यः ॥ १३ ॥

ते विषमाः* ॥ १४ ॥

ते स्तोमा विषमा इत्युच्यन्ते ॥ १४ ॥

युग्मायुक्ताद्युत्तरोभावेण वर्तन्ते* ॥ १५ ॥

समो युग्मावस्तेषां द्युत्तरोभावेन वर्तन्ते ॥ १५ ॥

अयुज एकप्रभृतयो द्विकप्रभृतयो युजः † ॥ १६ ॥

एकप्रभृतयः स्तोमा द्युत्तरोभावेन वर्तन्ते तेऽयुजः द्विकप्रभृ-
तयो द्युत्तरोभावेण वर्तन्ते ते युग्माः ॥ १६ ॥

व्युत्तरोभावेणोभयेसां समवैषम्यम्* ॥ १७ ॥

उभयेषां युग्मायुजान्तु व्युत्तरोभावेन वर्तमानानां स्तोमा एक-
प्रभृतयः व्युत्तरोभावेन वर्तमाना एकाधिश्चया भवन्ति समवैषम्यं
कस्य समवैषम्यं युग्मायुक्तयोः ॥ १७ ॥

एकप्रभृतय एकाधिश्चयाः* ॥ १८ ॥

एकप्रभृतयः स्तोमाः व्युत्तरोभावेन वर्तमाना एकाधिश्चया
भवन्ति ॥ १८ ॥

* द्राह्यायणोप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

द्विकप्रभृतयो द्व्यधिशयाः* ॥ १९ ॥

द्विकप्रभृतयः व्युत्तरोभावेण वर्त्तमानाद्व्यधिशया भवन्ति ॥१९॥

समास्त्रिकप्रभृतयः* ॥ २० ॥

द्विकप्रभृतयः व्युत्तरोभावेण वर्त्तमानाः समा भवन्ति ॥ २० ॥

विषमाः समपर्यायैर्वर्त्तन्ते* ॥ २१ ॥

य एते विषमा एकाधिशया द्व्यधिशयाः समपर्यायैर्वर्त्तन्ते एते समाः समानपर्यायास्तस्मात् समानवृत्तिरेतेषां यावभितोऽनन्तरौ समौ तयोः पर्यायान् संहरेत् पूर्वस्यैकमेकाधिशयेषु द्वौ द्व्यधिशयेषु भयान्यथाजाति यस्मिन् विषमे स्तोमे पर्यायकृतिः कर्त्तव्या तस्य यावभितोऽनन्तरौ समौ स्तोमौ स्यातां तयोः पर्यायसंहारं कुर्यात् एकमेकाधिशयेषु, स्तोमेषु पूर्वस्य स्तोमस्य एकं पर्यायमनुसंहरेत् उत्तरस्य समस्य द्वावनुसंहरेत् द्वौ द्व्यधिशयेषु, संहरेदिति वर्त्तते पूर्वस्य द्वौ सचायमुत्तरस्य पर्यायस्यैकमेकाधिशये पर्यायवचनं † तदेकमिति उभयानेतान् पर्यायान् यथाजातिमतामनुसंहरेत् ये तु ये तत्र † अनुसंहरेत् समानजातीयान् तानपसत्र एव समेभ्यो यथा सप्तिनि † यत्रानुरूपपर्यायकृतिः उत्तमौ त्रिवृतस्तथा † एकादशस्य त्रिवृतः प्रजानां पूर्वौ त्रिकौ पर्यायौ पञ्चदशस्योत्तमः सप्तदशः † द्वितीय-द्वितीययोर्द्वादशात् † द्वितीयषट्कात् उत्तमौ द्वादशात् विपर्ययो

* द्वाह्यायणोऽप्येवम् ।

† पुस्तकत्रयेऽपि एतेषु स्थानेषु पतितमनुमीयते असंलग्नत्वात् ।

युग्मायुजामयुक्तु यथास्थानं पर्यायान् कुर्यात् सोऽविदोषः भाष्यान्त-
रमेतत् ॥ २१ ॥

यावभितोऽनन्तरौ समौ तयोः पर्यायान् संहरेत्* ॥२२॥

यौ स्तोमौ यस्य स्तोमविषयस्थानन्तरौ समस्तोमौ तयोः सम्ब-
न्धिनः पर्यायानाहरेत् विषमः क्लृप्त्यर्थं कथमित्याह ॥ २२ ॥

पूर्वस्यैकमेकाधिगणेषु* ॥ २३ ॥

पूर्वस्य समस्य सम्बन्धिनमेकं पर्यायम् आहरेत् क्लृप्त्यर्थं सामर्थ्यात्
द्वावुत्तरादिति सिद्धम् ॥ २३ ॥

द्वौ द्व्यधिगणेषु* ॥ २४ ॥

द्व्यधिगणया येषां समेभ्योऽधिके तेषु कल्पप्रमाणेषु पूर्वस्य
द्वौ पर्यायावाहरेत् अर्थादुत्तरस्य समस्यैकम् अत्र विशेषमाह ॥२४॥

उभयान् यथाजाति* ॥ २५ ॥

उभयानेकाधिगणान् द्व्यधिगणान् संहयमाणान् यथाजाति
कल्पप्रमाणे जात्यनतिक्रमेण संहरेत् तेनायुज्येकाधिगणद्व्यधिगणेषु
कर्तव्येष्वयुग्म्य एव समेभ्यः पार्श्वस्थेभ्योऽनन्तरेभ्यश्च पर्यायसंहारः
कर्तव्यः तथा युज्येकाधिगणद्व्यधिगणेषु कर्तव्येषु समानजातीयेभ्यो

* ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

युग्म्य एव समेभ्यः पार्श्वस्थेभ्योऽनन्तरेभ्यः पर्यायसंहारः कर्तव्यः
उदाहरणं त्रयोदशी अस्यैकाधिगण्यत्वं विषमत्वञ्चास्ति अथञ्च
द्वादशाहवत् समस्तोत्तरीयकादेकयाधिकस्ते विषमा इति च विषमः
एकिप्रभृतित्वाच्चायुक् तेनानन्तरयोरयुजोः समयोः सकाशात्
पर्यायसंहारे विषमाः समपर्यायैरिति युक्तं पूर्वस्यैकमेकाधि-
गण्येष्ट्विति च तेनायुजः समस्तोत्तरीयकस्यानन्तरस्य त्रिवृत एकं
पर्यायमाहरेत् त्रयोदशानि प्रथमं यथास्थानं पर्यायानिति हि
वक्ष्यति पञ्चदशस्योत्तरौ च द्वौ तदनन्तरत्वादयुक्तात्समस्तोत्तरी-
यकत्वाच्च सप्तदशो द्यधिगण्यो विषमः पञ्चदशः द्वाभ्यामधिकत्वात्
तस्याकृतिः प्रथमैः पठितैः पञ्चदशादनन्तरादयुजः समादेकविंश-
दुत्तमः अत्र च द्वौ पूर्वस्य द्यधिगण्यत्वात् षोडश एकाधिगण्यो युक्
अतोऽस्यैकः समाद्युजश्च द्वादशात् प्रथमः अष्टादशादुत्तरौ च द्वौ
अत्रैकः पूर्वस्यैकाधिगण्यत्वात् षड्विंशो द्यधिगण्यः समो युक् तस्य
युजः समादनन्तराच्चतुर्विंशात् द्वौ प्रथमौ त्रिंशाच्चोत्तमो युक् सम-
त्वात् तेन युग्विषमान् युक्समेभ्य अयुग्विषमानयुक्समेभ्य इति सिद्धं
तद्विषमान् विषमैरित्येको जातिसंहारकल्पः सप्रपञ्च उक्तः अधुना
युग्मायुक्संहारकल्पं वक्तुमाह ॥ २५ ॥

युग्मायुग्मयो वा* ॥ २६ ॥

अनन्तरौ समौ तद्यथाजात्येवं कल्पप्रमाणस्य यथा युग्वि-
षमान् युक्समेभ्य अयुग्विषमानयुक्समेभ्य इति अपित्वनन्तरेभ्यः

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

समेभ्यो युग्मायुग्म्यः उभयत्र अयुजि युजि च संहारः कर्तव्यः कथमित्यत आह ॥ २६ ॥

तत्र युजामेकाधिशयानामयुजः पूर्वो पर्यायौ* ॥ २७ ॥

तत्र युग्मायुक्संहारकल्पे युजामेकाधिशयानां कर्तव्यानामयुजोऽनन्तरस्य च द्वौ पूर्वो पर्यायावाहरेत् यथा षोडशिनि समानयुजोऽनन्तरात् पञ्चदशात् पूर्वो द्वौ पर्यायौ अर्थादष्टादशात् युक्समाचोत्तममाहरेत् ॥ २७ ॥

उत्तरौ द्व्यधिशयानाम्* ॥ २८ ॥

युक्द्व्यधिशयानामयुजः अनन्तरस्य समस्योत्तरौ यत्र तत्रस्यस्य अतएवोत्तरावित्याह अथवोत्तराविति वचनात् उत्तरादयुज आनेयौ द्व्यधिशयानां समानां एकाधिशयानां पूर्वस्मात् पूर्वत्र पूर्वावित्युक्तेः यथास्थानमिति वचनं वक्ष्यति तेन युजो द्व्यधिशयस्य षड्विंशस्यानन्तरादयुज उत्तरात् सप्तविंशात् समादुत्तरौ द्वावधिकात् युजः एकं पूर्वात् चतुर्विंशात् समादिति ॥ २८ ॥

विपर्ययो युग्मायुजामयुक्षु* ॥ २९ ॥

अयुजामेकाधिशयेषु द्व्यधिशयेषु कर्तव्येषु युग्मायुजोः पूर्वोक्तात् न्यायात् विपरीतो न्यायो ज्ञेयस्तेनायुजाधिशयानां कर्तव्यानां त्रयोदशादीनां युजो द्वादशात् पूर्वो पर्यायौ अर्थात् पञ्चदशादुत्तरं

* ब्राह्मयजुर्वेदम् ।

द्व्यधिशयानान्तु अयुजां युजः समादनन्तरादुत्तरौ यथा सप्तदशिन्येवो-
दाहरणमात्रन्तु सप्तदशं कृत्वात् तेनाष्टादशादुत्तरौ पञ्चदशात् पूर्व-
इति सप्तदशे युग्मायुक्संहारः ॥ २९ ॥

यथास्थानं पर्यायान् कुर्यात् सोऽविदोषः* ॥ ३० ॥

आह्वयमाणान् पर्यायान् यथास्थानं स्वस्थानानतिक्रमेण
कुर्यात् प्रथमादानोतं प्रथममुत्तरादुत्तरमिति तेन प्रथमः प्रथमे
स्थाने द्वितीये द्वितीयस्तृतीये तृतीय इति एवं क्रियमाणे अविदोषो
भवतीति संव्यवहारार्थम् । कण्डिका समाप्ता । षष्ठस्य पञ्चमी कण्डि-
कायां त्यक्तशिरान् भणित्वा अन्यभाष्यात्यक्तमेकमधिकाबलिद्वयमुद्धृत्य
त्रिंशदधिकाये क्षेपितं चतुष्के त्रिकान् षष्ठिं युजायुग्मो वा अथवा
अयुग्मश्चानुश्रया युग्मा † तत्र युजामेकाधिशयानां स्तोमानामेका-
धिशयानां अयुजः पूर्वौ पर्यायौ स्यातामुत्तरौ द्व्यधिशयानां तत्
तस्मिन् युग्मा † स्तोमानामेकाधिशयानामयुजावितरौ स्तोमौ पूर्वौ
पर्यायौ स्यातां अर्थादापन्नं युज उत्तममिति द्व्यधिशयानां युजस्तेषां
उत्तमौ पर्यायौ न एकस्मात् उत्तरपूर्वयोः स्याताम् अर्थादापन्नं युजः
पूर्वा प्रथम इति यथा दशनि त्रिवृतः पूर्वो द्वादशात् उत्तमः तथा †
प्रथमयुज उत्तरः समः प्रथमद्वितीयौ षट्कात् तथोत्तमः प्रथमः
त्रिवृतः द्वितीयतृतीयौ प्रथममयुजः † पर्यायौ आनन्तर्यात् पर्याय-
संहारः † कुर्यात् पर्यायाणां यथास्थानं † विदोषं वर्जयेदिति ॥ ३० ॥

* ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† पुस्तकत्रयऽपि एतेषु स्थानेषु पतितमनुमीयते असंलग्नत्वात् ।

इति षष्ठस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

यदवसानः पूर्वः पर्यायस्तत्प्रभृतिरुत्तरः* ॥ १ ॥

योविष्टावः पूर्वस्य पर्यायस्यान्ते स्यात् स एवोत्तरस्य पर्याय-
स्यादिर्भवति तस्यापि यदवसानन्तदेवोत्तमस्यारम्भः ॥ १ ॥

तत्सामात् साम्यम्* ॥ २ ॥

तत्सामात् पर्यायसामात्साम्यं समभावोऽपि भवति वक्ष्यति
तथा पर्यायरोहमसम्भवत्सु सर्वेषु समात्समामेव कुर्यात् इति ॥२॥

तदुभयं कुर्यात् † ॥ ३ ॥

उक्तं यथास्थानं पर्यायान् कुर्यात् सोऽविदोष इति तथा
ऽविदोषं कुर्यात् तत्सामात् साम्यञ्च ॥ ३ ॥

ब्रह्मायतनीयाञ्च † ॥ ४ ॥

तच्चोभयं कुर्यात् यदुक्तादन्यत् ब्रह्मायतनीयाञ्च ब्रह्मायत-
नीयां वक्ष्यति ॥ ४ ॥

तथा पर्यायरोहमसम्भवत्सु सर्वेषु समात् समामेव
कुर्यात् ‡ ॥ ५ ॥

* ब्राह्मायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मायणोऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अविदोषादिषु सर्वेष्वसम्भवत्स सामात्साम्यं अवश्यं कुर्यात् एव-
शब्दोऽवधारणार्थः ॥ ५ ॥

पर्यायप्रत्यवरोहन्तु वर्जयेत्* ॥ ६ ॥

यदि पुनः सामात्साम्ये क्रियमाणे पर्यायप्रत्यवरोहः स्यात्
तत् वर्जयेदेव ॥ ६ ॥

विज्ञायतनीयाञ्च* ॥ ७ ॥

विज्ञायतनीयाञ्च विष्टुतिं वर्जयेत् का पुनर्विज्ञायतनीयेत्यु-
च्यते ॥ ७ ॥

प्रथमायाः प्रयोगे भूयिष्ठे ब्रह्मायतनीया मध्यमायाः
क्षत्रायतनीयेत्तमाया विज्ञायतनीया † ॥ ८ ॥

प्रथमायाः स्तोत्रीयायाः प्रयोगे भूयिष्ठे सा विष्टुतिर्ब्रह्मायतनीया
भवति मध्यमायाः प्रयोगे भूयिष्ठे क्षत्रायतनीया भवति उत्तमायाः
प्रयोगे भूयिष्ठे विज्ञायतनीया भवति या विज्ञायतनीया तां पर्याय-
कृतौ वर्जयेत् ॥ ८ ॥

दाशरात्रिकेभ्यः पर्यायकृतौ पथ्यापर्यायानेव संहरेत्*
॥ ९ ॥

उक्तं यावभितोऽनन्तरौ समौ तयोः पर्यायानेव संहरेत् इति

* ब्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मण्यण्येनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

दाक्षरात्रिकेभ्यः स्तोमेभ्यो यदि अनुसंहारः कर्त्तव्यः स्यात् तदा
यान्तु सत्रपथा विष्टतयस्ताभ्य एव पर्यायाननुसंहरेत् ॥ ८ ॥

परिवर्त्तिन्यास्तु त्रिवृतोऽनादेशे* ॥ १० ॥

त्रिवृतस्तु यदा पर्यायकृतौ संहारः कर्त्तव्यः स्यात् तदा परि-
वर्त्तिनी पर्यायाननुसंहरेत् अनादेशे आदेशे तु यथादेशं दर्शनि
स्तोमे वक्ष्यति उद्यत्यावेति ॥ १० ॥

एष न्यायोऽनादिष्टानाम्* ॥ ११ ॥

येषां स्तोमानां पर्याया नादिष्टाः तेषामेष पर्यायकृतौ न्यायः
॥ ११ ॥

एकिन्यावर्त्तिस्थानगते त्रिष्पुस्तद्विंकारः शाण्डिल्यः
त्रिके च प्रथमया स्तोमपूरणम् † ॥ १२ ॥

एकिनि स्तोमे आवर्त्तिस्थानगते सति शाण्डिल्यो हिंकारस्य
पुरस्तात् त्रिः क्रियां मन्यते एष पर्यायाणां धर्म इति त्रिके च स्तोमे
आवर्त्तिस्थानगते प्रथमया स्तोत्रोचया स्तोमपूरणं मन्यते सर्वेषु
पर्यायेषु प्रथमा एव स्यादिति ॥ १२ ॥

तच्चेन धानञ्जयः सकृच्चैकिनि द्विङ्कारम् † ॥ १३ ॥

* आध्यायणोऽप्येवम् ।

† आध्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

त्रिके स्तोमे द्वचेन धानञ्जय आचार्यः स्तोमपूर्णं मन्यते
एकिनि चावर्त्तिस्थानगते सहस्रद्विङ्कारं मन्यते पर्यायनिमित्तो
हिकारः न च तस्मिन् सर्वे पर्यायाः सन्ति ॥ १३ ॥

जातिसंहारः पञ्चिनि* ॥ १४ ॥

पञ्चिनि स्तोमे जातिसंहारः स्यात् नायं पृथगनुपूर्वं संहारः
स्यात् ॥ १४ ॥

पञ्चदशपर्यायैः पृथगनुपूर्वं रात्रिपर्यायान् विदध्यात्
संलङ्घितायामिति भाण्डितायनः* ॥ १५ ॥

संलङ्घितायां रात्रौ पठति पञ्चदशभिर्होत्रे स्युः पञ्चभिः पञ्चभि-
रितरेभ्य इति संलङ्घनं कालातिक्रमः पञ्चभिः पञ्चभिरितरेभ्य
इति कृतलक्षणस्य पञ्चिनि संहारः प्राप्नोति एवं कृत्वा आह पञ्चदश-
पर्यायैरिति ये पञ्चदशे स्तोमे पर्यायाः कृताः तैः पर्यायैः पृथग्ना-
नेत्यर्थः आनुपूर्व्येण रात्रिपर्यायेषु विधानं कुर्यात् एवमभिव्यष्टायां
रात्रौ ॥ १५ ॥

तत्र विष्टावाः पर्यायस्थानेषु स्युः पृथक् च स्तोत्रीयास्तु
पर्यायाः † ॥ १६ ॥

तत्र तस्मिन्विधौ पञ्चदशपर्याया एव स्युः त्रयाणां पर्यायाणां

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

स्थानेषु त्रयोऽपि विष्टावाः स्युर्ध्यास्थानं एवं पर्याया नानास्तोत्री-
यासु भवन्ति ॥ १६ ॥

दाशरात्रिकेभ्य एकयाज्यायःसु तस्मात् पूर्वस्योत्तमे पर्याय
आवपेत्* ॥ १७ ॥

ये दाशरात्रिकेभ्य एकयाज्यायांसस्तेषु पर्यायकृतौ तस्मात्
करिष्यमाणपर्यायात् स्तोमाद्यः पूर्वस्तस्योत्तमे पर्याये एकां
स्तोत्रीयामावपेत् ॥ १७ ॥

ब्रह्मायतनीया तु तेषु क्षत्रायतनीया वा † ॥ १८ ॥

तत्र प्रथमे विष्टावे भूयिष्ठां आवपेत् मध्यमे वा उत्तमस्य पर्या-
यस्य एवं सा ब्रह्मायतनीया वा भवति क्षत्रायतनीया वा ॥ १८ ॥

आस्कन्दन्तु गौतमश्चत्वारिंशे* ॥ १९ ॥

चत्वारिंशे स्तोमे गौतम आचार्य आस्कन्दं मन्यते तुशब्दोऽ-
वधारणार्थः आस्कन्द उक्तलक्षणो महाव्रतप्रकरणे चतुर्विंशेन वा
सुत्वा मध्यमामहिंस्तान्तृचस्य प्रसूयात्स आस्कन्दो नामेति ॥ १९ ॥

धानञ्जय इतरेषु* ॥ २० ॥

इतरेषु दाशरात्रिकेषु एकयाज्यायःसु स्तोमेषु आस्कन्दं धान-
ञ्जयो मन्यते ॥ २० ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इति षष्ठस्य षष्ठी कण्विका ।

अथ सप्तमो कण्डिका ।

दक्षिणि चतुष्को मध्ये परिवर्त्तिनी पर्यायावभितः* ॥१५॥

दक्षिणि स्तोमे युग्जातिसंहारकृतौ प्राप्तायां अपरोऽनुसंहार-
प्रकार आरभ्यते चतुष्कपर्यायं मध्ये कृत्वा अभितः परिवर्त्तिनी-
पर्यायौ स्याताम् ॥ १ ॥

उद्यत्या वा* ॥ २ ॥

तमेव वा चतुष्कं मध्ये कृत्वा उद्यतोपर्यायावभितः स्याताम् ॥२॥

उद्यतोपर्याययोर्ब्रह्मायतनोयां कुर्वन् प्रथमायाञ्चतुष्कं
कुर्यात्* ॥ ३ ॥

अथ पुनस्तस्मिन्नुद्यतोपर्यायकल्पे ब्रह्मायतनीयाञ्चिकीर्षेत् ततः
प्रथमायामेव चतुष्कं कुर्यात् ॥ ३ ॥

द्वादशे त्वचभागास्थानेषु द्विकाविष्टावाः † ॥ ४ ॥

द्वादशे स्तोमे आवापस्थानेषु स्तोत्रोयाणां क्रिया प्रामाण्या-
येन तस्यां प्राप्तायामाह त्वचभागास्थानेषु द्विकाविष्टावा इति द्वादशे
स्तोमे पर्यायेषु यानि त्वचभागास्थानानि तेषु द्विकाविष्टावाः
स्युः ॥ ४ ॥

* ब्राह्मायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मायणीये किञ्चिदधिकमस्ति ।

त्रयोदशत्रयोविंशयोः पञ्चविंशे च मध्यमः पर्यायो
ज्यायानेकज्यायःसु कनोयानेककनोयःसु* ॥ ५ ॥

त्रयोदशत्रयोविंशयोः स्तोमयोः पञ्चविंशे च स्तोमे विशेष
आरभ्यते एकया स्तोत्रोचयया ज्यायःसु यो मध्यमः पर्यायः स ज्यायान्
स्यात् एकया कनोयःसु एकया कनोयान् मध्यमः पर्यायः स्यात् तत्
किमिदं बज्रवचनं यदा एकः कनोयान् ज्यायांभौ द्वौ स्यातां तत्रै-
के तावदर्णयन्ति पर्यायेषु बज्रवचनमिति एकोज्यायान् येषु पर्या-
येषु तदमे एकज्यायांसः एकः कनोयान् येषु तदमे एककनोयांसः
अपरे ब्रुवते स्तोमेष्वेव बज्रवचनं यथा नराणां वा नराणाञ्च कथ-
मासीत् समागमः अत्रिष्टुब्जगतोका अस्य स्तोत्रप्रवर्हाः सवनप्रवर्हाः स्यु
अथवा पर्यायकृतिरेवास्य प्राथम्येन विवक्षिता तत्र त्रयोदशे तावत्
एकयाज्यायसि प्रथमोत्तमौ पर्यायौ द्वादशात् मध्यमः पञ्चदशात्
तथा पञ्चविंशे चतुर्विंशात् प्रथमोत्तमौ पर्यायौ मध्यमस्त्रिणवात्
त्रयोविंशे एकया कनोयान् तस्मिंश्चतुर्विंशात् प्रथमोत्तमौ मध्यम
एकविंशात् धानञ्जयसु जातिसंहारं मन्यते उभयोरजातिसंहारं
धानञ्जय इति ॥ ५ ॥

तथैकान्नत्रिंशैकत्रिंशयोः* ॥ ६ ॥

तथा तेन प्रकारेण ज्यायःकनोयस्त्वं एकोनत्रिंशे प्रथमोत्तमौ
त्रिंशात् मध्यमस्त्रिणवात् तथैकत्रिंशे प्रथमोत्तमौ त्रिंशात् मध्यम-
स्त्रयस्त्रिंशात् ॥ ६ ॥

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

रूढपर्याया वा* ॥ ७ ॥

रोहेण वा सर्वेच्छेते पर्यायाः स्युः उत्तरोत्तरवृद्ध्या ॥ ७ ॥

तेषां प्रथमे युग्मायुक्त्संहारं शाण्डिल्यायनः* ॥ ८ ॥

तेषां यथोद्दिष्टानां त्रयोदशप्रभृतोनां प्रथमे त्रयोदशे युग्मा-
युक्त्संहारं शाण्डिल्यायन आचार्यो मन्यते ॥ ८ ॥

द्वितीये शाण्डिल्यः* ॥ ९ ॥

द्वितीये त्रयोविंशे शाण्डिल्य आचार्यो युग्मायुक्त्संहारं मन्यते
॥ ९ ॥

उभयोर्जातिसंहारं धानञ्जयः* ॥ १० ॥

उभयोस्त्रयोदशत्रयोविंशयोर्जातिसंहारं धानञ्जय आचार्यो म-
न्यते ॥ १० ॥

शाण्डिल्यश्च पञ्चविंशे* ॥ ११ ॥

शाण्डिल्य आचार्यः पञ्चविंशे जातिसंहारं मन्यते चशब्दः समु-
च्चयार्थः ॥ ११ ॥

अष्टादशसप्तदशएवावपेदिति गौतमः* ॥ १२ ॥

गौतम आचार्यो मन्यते अष्टादशेनैव समप्रयोगन्यायः स्यात्
सिद्धे एव सप्तदशे अष्टादशीं स्तोत्रायामावपेत् अविद्वन्त्यायेन ॥ १२ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

न्यायविहितः स्यादिति धानञ्जयः* ॥ १३ ॥

धानञ्जय आचार्यो मन्यते य एव न्यायः समेषु समः प्रयोगः
स्तोत्रीयाणामिति तेनैवास्य विधानं स्यादिति ॥ १३ ॥

एकान्नविंशे परिवर्त्तिनी पर्यायावभितस्तयोदशी मध्ये*
॥ १४ ॥

एकान्नविंशे स्तोमे अपरोन्याय आरभ्यते अभितः परिवर्त्तिनी-
पर्यायौ स्यातां त्रयोदशी मध्यमः पर्यायो भवति ॥ १४ ॥

तस्मिन् प्रथमायास्त्रिर्वचनं तथोत्तमायाः* ॥ १५ ॥

तस्मिन्त्रयोदशपर्याये प्रथमायाः स्तोत्रीयायास्त्रिर्वचनं स्यात्
तथोत्तमायाः स्तोत्रीयायास्त्रिर्वचनं मध्यमा सप्तकाल उच्यते ॥ १५ ॥

पञ्चदश पर्यायावभितो नवो मध्ये त्रिकविष्टावइति धान-
ञ्जयः* ॥ १६ ॥

धानञ्जय आचार्यो मन्यते तस्मिन्नेकान्नविंशे पञ्चदशपर्याया-
वभितः स्यातां नवो पर्यायो मध्ये स्यात् त्रिकैर्विष्टावैरिति ॥ १६ ॥

शाण्डिल्यायनस्तु जातिसंहारम्* ॥ १७ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्यो जातिसंहारं मन्यते तुशब्दोऽवधा-
रणार्थः जातिसंहारमेव मन्यते नेतरान् कल्पान् ॥ १७ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

द्वात्रिंशे तिस्रो विष्टुतीः कुर्यादिति गौतमः* ॥ १८ ॥

द्वात्रिंशे सोमे तिस्रो विष्टुतोः कुर्यात् इत्येवं गौतम आचार्यो
मन्यते ॥ १८ ॥

तासां पर्यायकृतिप्रयोगौ चतुश्चत्वारिंशेन व्याख्यातौ*
॥ १९ ॥

तासां द्वात्रिंशप्रयोगे तिसृणां विष्टुतीनां पर्यायाणाञ्च कृतिः
प्रयोगश्च चतुश्चत्वारिंशेन सोमेन व्याख्यातौ पर्यायकृतिस्तावत्
प्रथमायां विष्टुत्यां एकादशी प्रथमः पर्यायः दशी द्वितीयः एकादशी
तृतीयः द्वितीयया दशी तृतीयया एकादशी दशी पूर्व एकादशिनाबु-
त्तरौ द्वितीयायाम् एकादशिनौ पूर्वौ दशी उत्तमाः तृतीयायां
प्रयोगः याज्यानां प्रथमा पृष्ठानां द्वितीयोक्त्यानां तृतीयेत्येवं
प्रथमः याज्यानां सा हेतुरित्यत आरभ्य द्वितीये योऽच्छावाकमिति
तृतीयः ॥ १९ ॥

अप्यहर्भाजि प्रथमयैवेति शाण्डिल्यः* ॥ २० ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह अहर्भाज्यपि द्वात्रिंशे प्रथमयैव विष्टुत्या
सर्वमहः कुर्यात् उत्तरे विष्टुती नैव प्रयुञ्जीत अन्येषां त्वाचार्याणां
यथा कुर्यादहर्भाजीति प्रकृतमेव ॥ २० ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

इति षष्ठस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमो कण्डिका ।

चतुष्टोमयोश्चतुष्पर्यायाः* ॥ १ ॥

चतुष्टोमश्चतुष्टोमश्चतुष्टोमौ तयोश्चतुष्पर्यायाः स्तोमा भवन्ति किं पुनरयं स्तोमभेदेनिगद्यते इह त्रिपर्यायता स्तोमानां न्याय उच्यते ब्राह्मणम् अथैष चतुष्टोमः पशुकामो यजेतेत्येवमधिकृत्य चतुष्कादीन् षट् चतुरुत्तरान् स्तोमान् पठति तस्मिन् षट्स्तोमे सति चतुष्टोमशब्दो न सम्भवति सोऽयं चतुष्टोमशब्दो मुखैरर्थैर-
सम्भवं गौणे कल्पते चतुष्पर्यायाः स्तोमा इति उत्तरो यद्यपि चतुष्टोमो भवति तथापि तत्र चतुष्पर्यायतैव सन्निहितत्वात् स्तोमा-
भ्यामित्युक्तं तत् ॥ १ ॥

तत्र चतुष्के द्वौ प्रथमायां पर्यायौ स्यातां यदि ब्रह्मा-
यतनोयां कुर्यात्* ॥ २ ॥

तत्र तयोश्चतुष्टोमयोश्चतुष्के स्तोमे द्वौ प्रथमायां स्तोत्रोयायां
पर्यायौ स्यातां यदि ब्रह्मायतनोयां विष्टुतिं कुर्यात् ॥ २ ॥

मध्यमायां क्षत्रायतनोयाञ्चेत्* ॥ ३ ॥

यदि क्षत्रायतनोयां विष्टुतिं कुर्यात् ततो मध्यमायां स्तोत्रो-
यायां द्वौ पर्यायौ स्याताम् ॥ ३ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

तथाष्टिनि द्विकास्तु तस्य पर्यायाः* ॥ ४ ॥

यथा चतुष्के तथाष्टिनि यदि ब्रह्मायतनीयां कुर्यात् द्वा प्रथमायां पर्यायौ स्याताम् अथ चत्त्रायतनीयां मध्यमायां अयमपि तथाष्टिनो विशेषः द्विकास्तु तस्य पर्यायाः एषा ब्रह्मायतनीया एषा चत्त्रायतनीया ॥ ४ ॥

पूर्वयोः पूर्व उत्तरयोरुत्तर एवं विहितवपराविति शाण्डिल्यः † ॥ ५ ॥

पूर्वयोः स्तोत्रीययोः पूर्वः पर्यायः स्यात् उत्तरयोः स्तोत्रीययोरुत्तरः पर्यायः स्यात् अपरावपि पर्यायौ एवं विहितौ पूर्वयोः पूर्व उत्तरयोरुत्तर इति एवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते एष द्वितीयः प्रकारोऽष्टिनः ॥ ५ ॥

पूर्वयोर्द्वितीयः पृथक्स्तोत्रीयास्वितर इति धानञ्जयः ‡ ॥ ६ ॥

पूर्वयोः स्तोत्रीययोः प्रथमद्वितीययोर्द्वितीयः पर्यायः स्यात् इतरे पर्यायाः प्रथमद्वितीयचतुर्थाः पृथक्स्तोत्रीयास्तु स्युः एवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते एष तृतीयः प्रकारोऽष्टिनः ॥ ६ ॥

द्वादशे व्याख्यातौ प्रथमोत्तमौ मध्यमौ द्विकौ पूर्वयोः पूर्व उत्तरयोरुत्तरः ‡ ॥ ७ ॥

* ब्राह्मायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मायणोऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

द्वादशे स्तोमे व्याख्यातौ प्रथमोत्तमौ पर्यायौ द्वादशप्रकरण
एव द्वादशे त्वचभागास्थानेषु द्विका विष्टावा इति मध्यमौ पर्यायौ
द्विकौ स्यातां प्रथमद्वितीययोः स्तोत्रीययोः मध्यमयोः पर्याययोः
पूर्वः स्यात् द्वितीयतृतीययोरुत्तरः ॥ ७ ॥

षोडशे चत्वारो द्वादशपर्यायास्तेषां मध्यमौ सदृशौ*
॥ ८ ॥

षोडशे स्तोमे द्वादशस्तोमवचत्वारः पर्यायाः स्युः तेषां मध्यमौ
पर्यायौ सदृशौ समानरूपौ विंशः स्तोमः आर्भव एव तत्र पर्याय-
कृतिर्नोक्ता ॥ ८ ॥

चतुर्विंशे चत्वारः षट्काः पर्याया द्विकविष्टावाः † ॥ ९ ॥
चतुर्विंशे स्तोमे चत्वारः षट्काः पर्याया द्विकविष्टावाः स्युः
॥ ९ ॥

पृथक्त्वचेषु पर्यायाः स्युः ‡ ॥ १० ॥

चतुर्षु त्वचेषु वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम पठितं तेषां प्रयोगः
पठितो मशकेनैव विकल्पार्थः पुनरारम्भः पृथङ्ज्ञानेत्यर्थः त्वचे त्वचे
पर्यायः स्यात् ॥ १० ॥

* द्वाह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्वाह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्वाह्यायणीये विश्वेष्टोऽस्ति ।

द्वयोर्द्वयोर्वा व्यत्यासम्* ॥ ११ ॥

द्वयोर्द्वयोर्वा त्वचयोः पर्यायः स्यात् प्रथमद्वितीययोः प्रथमः पर्यायः तृतीयचतुर्थयोः द्वितीयः पर्यायः पुनः प्रथमद्वितीययोस्तृतीयः तृतीयचतुर्थयोश्चतुर्थः अत्र यथास्थानं स्तोत्रोयाः एष व्यत्यासः ॥ ११ ॥

यज्ञायज्ञीयक्षु वा प्रथमः प्रथमासु च यज्ञायज्ञीयप्रथमायाः साकमश्वक्षु परमध्यमयोश्च द्वितीयः पूर्वयोश्च मध्यमयोर्हारिवर्णक्षु तैरश्वोत्तमायाश्च तृतीयः पूर्वेषाञ्चोत्तमासु तैरश्वक्षु चान्त्यः † ॥ १२ ॥

अयं तृतीयः प्रकारो यज्ञायज्ञीयस्य तिस्रः साकमश्वहारिवर्णतैरश्वानामाद्यास्तिस्रः एष तावत् प्रथमः पर्यायः यज्ञायज्ञीयस्य प्रथमः साकमश्वस्य च तिस्रः हारिवर्णतैरश्वयोर्मध्यमे द्वे एष द्वितीयः पर्यायः यज्ञायज्ञीयसाकमश्वयोर्मध्यमे द्वे चतौ हारिवर्णस्य च तिस्रः तैरश्वोत्तमा चक्षु एष तृतीयः पर्यायः यज्ञायज्ञीयसाकमश्वहारिवर्णानां समुत्तमास्तिस्रस्तैरश्वार्चः सर्वा एष उत्तमः पर्यायः एतासु सर्वासु वारवन्तीयमेव स्यात् सर्वेष्वेतेषु द्विका विष्टावाः ॥ १२ ॥

उपोत्तमो वा द्विकविष्टावोऽश्वमेधेऽष्टादशादितरे ‡ ॥ १३ ॥

* ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् विशेषश्च कृतः ।

‡ ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

लाघविक आचार्यः प्रसङ्गेन ब्रवीति अश्वमेधेऽपि प्रथमेऽहनि चतुष्टोमाः स्तोमाः तत्राग्निष्टोमसाम्नि चतुर्विंशे स्तोमे चत्वारः षट्काः पर्याया द्विकविष्टावाः स्युः अथवा उपोत्तम एव द्विकविष्टावः स्यात् प्रथमद्वितीयचतुर्थी अष्टादशात्सर्वे भवन्ति पर्यायकृतात् ॥ १३ ॥

पञ्चदशपर्यायौ पूर्वावेकविंशस्योत्तराविति वोत्तराविति वा* ॥ १४ ॥

तत्रापि आहोनिके चतुष्टोमे अग्निष्टोमसाम्नि चतुर्विंशे स्तोमे चत्वारः षट्काः पर्याया द्विकविष्टावाः स्युः अथवा पञ्चदशस्य प्रथमद्वितीयौ पर्यायौ स्याताम् एकविंशस्य तृतीयचतुर्थौ इति विकल्पः ॥ १४ ॥

इति षष्ठस्य अष्टमो कण्डिका ।

अथ नवमो कण्डिका ।

कन्दो दैवतसामान्तयोगान्ध्यायान् ब्रुवते यथा षोडशिमतोऽतिरात्रस्य ज्योतिष्टोमस्य* ॥ १ ॥

अश्वमेधे उक्तं स्तोमविधानं साम्प्रतं स्तोत्रकल्पानां न्याय उच्यते येन स्तोत्राणि कल्पयितव्यानि अत्रोच्यते किमिदं यावता मशकेन गवामयनादीनां सहस्रसंवत्सरान्तानां ज्योतिष्टोमषडह-

* द्राघ्यायणोप्येवम् ।

द्वादशाहविचाराणाञ्च सर्वेषां निरवशेषेण स्तोत्रविधिः कल्पितः
 परं नः प्रमाणं मशकः तत् किमिदं पिष्टपेषणं क्रियते स्तोत्रकल्पन-
 विध्यर्थं आरम्भ इति उच्यते, सत्यमेतदेवं किन्तु अनुब्राह्मणिकानां
 अहुर्योगं गृहीत्वा स्तोत्रविधिः कल्पितो मशकेन तत्र ये ताण्डके
 प्रवचने आम्नातास्तेषां स्तोत्रविधिः कल्पितः क्षुद्रकृत्स्नश्च अस्य त्वाचा-
 र्यस्य प्रतिज्ञा सर्वकृत्वधिकार इति तद् ये शाखान्तरे दृष्टाः भूः सर्व-
 मेधचतुर्थसारस्वतादयस्तेषां स्तोत्रविधिः कल्पयितव्यः सोऽयमाचार्य-
 स्तत्र्यायार्थं शास्त्रमारभते कन्दोदैवतसामान्तयोगानि कन्दांसि च
 दैवतानि च सामान्ताश्च कन्दोदैवतसामान्तास्तेषां कन्दोदैवतसामा-
 न्तानां योगाः कन्दोदैवतसामान्तयोगाः अयं योगशब्दः प्रत्येकशः
 सम्बध्यते कन्दोदैवतसामान्तयोगान्त्र्याय्यानाचार्यो ब्रूवते न्यायादन-
 पेताय्यायान् यथा षोडशिमतोऽतिरात्रस्य ज्योतिष्टोमस्य कन्दसां
 तावद्योगो गायत्रं प्रातःसवनं कन्दः माध्यन्दिनः पवमानो गायत्री
 बृहतोत्रिष्टुविति बार्हतानि पृष्ठानि गायत्रोषु वामदेव्यम् आर्भवे
 पञ्च कन्दांसि गायत्री ककुबुणिगनुष्टुब्जगतीति अग्निष्टोमसाम्नि
 प्रथमा बृहतो ककुभावुत्तरे गायत्रं प्रथममुक्थं ककुभं द्वितीयं
 विच्छन्दःसु तृतीयं स्वरानुष्टुभि षोडशी आनुष्टुभी रात्रिः बार्हतः
 सन्धिः ककुबुत्तर्येण अथ दैवतानि सौम्याः पवमानाः आग्नेयं प्रथम-
 माज्यम् मैत्रावरुणं द्वितीयम् ऐन्द्रं तृतीयम् ऐन्द्राग्रं चतुर्थम्
 ऐन्द्राणि सर्वाणि पृष्ठानि आग्नेयमग्निष्टोमसाम आग्नेयं प्रथममुक्थम्
 ऐन्द्रे परे उक्थे ऐन्द्रः षोडशी ऐन्द्रो रात्रिः त्रिदेवत्यः सन्धिः अग्नि-
 रूषा अश्विनाविति अथ सामान्ताः प्रातःसवने तावत्स्वारं गायत्रं

माध्यन्दिने स्वारं गायत्रं आमहीयवरैरवयौधाजयौशनानि निधन-
वन्ति बहिर्णिधन इडा त्रिणिधनपदनिधनस्वराणां यथासंख्येन रथ-
न्तरं निधनवत् वामदेव्यं हाइकारस्वारं नौधसम्पदनिधनं कालेय-
मिडानिधनं आर्भवं गायत्रं स्वारं संहितं पदनिधनं सफं हाइकार-
स्वारं पौष्कलं पदनिधनं श्यावाश्वं हाइकारस्वारम् आन्धीगवं मध्ये
निधनं ऐङ्गु कावं पदानुस्वारं यज्ञायज्ञीयं वाङ्निधनं प्रथममुक्तं
साकमश्वं हाइकारस्वारं सौभरं बहिर्णिधनं नार्मेधं हाइकारस्वारं
रात्रिरविकृतैवेति कल्पना आहीनिकं विशेषमुक्त्वा एष न्यायः सर्व
एव ज्योतिष्टोमस्य कन्दोदैवतसामान्तयोगः ॥ १ ॥

उक्त्योत्तमेऽनुष्टुभो न्याय्याः* ॥ २ ॥

उक्त्यानामुत्तमे सान्नि अनुष्टुभ एव ऋचस्ता न्याय्याः एवं मशके-
नोक्त्यान्तेषु कल्पना कृता ॥ २ ॥

विक्कन्दसस्तु वचनात्* ॥ ३ ॥

विक्कन्दस एव भवन्तुऽक्त्यान्ते कस्मात् वचनात् प्रकरणेनारभ्य
विहिताः अनुष्टुभो विप्रकरणे अपरे ब्रुवते अनुष्टुभः सर्वत्र भवन्तुऽ-
क्त्यान्त एव विक्कन्दसस्तु यत्र वचनं तत्र भवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

यद्देवत्यासु स्तुवते सा स्तोत्रदेवता* ॥ ४ ॥

यद्देवत्यास्त्वृक्षु स्तोत्रेण स्तुवन्ति सा स्तोत्रदेवता तत् किमिद-

* ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

मुच्यते एवं श्रुतिः अथ खल्वाग्नीः समृद्धिरुपसरणानीत्यधिकृत्य यां
देवतामभिष्टेयं स्यात् तां देवतामुपधावेदिति इह च सवनदेवता
आकुवादस्तोत्रदेवता अपि श्रूयते यथा वसूनां प्रातःसवनं रुद्राणां
माध्यन्दिनं सवनमादित्यानाञ्च विश्वेषाञ्च देवानां तृतीयसवनमिति
अन्यो ज्योतिषो दैवतयोगः तत्रायं संशयः किं सवनदेवता तेनोप-
दिश्यते अथवा स्तोत्रदेवता अथ ज्योतिषं दैवतयोगं गृहीत्वोपास्या-
मह इति एतस्मिन् संशय आह यद्देवत्यासु भुवते सा स्तोत्रदेवतेति
भक्तिमात्रं सवनदेवता ॥ ४ ॥

अन्वधायमपवादनिशामनम्* ॥ ५ ॥

इहेक्तं कन्दोदैवतसामान्तयोगान् न्याय्यान् भुवते यथा
षोडशिमतोऽतिरात्रस्य ज्योतिष्टोमस्येति अन्यत्राग्नेयोषु सर्वाणि
स्तोत्राणि भुवते यथाग्निष्टुप् एन्द्रोषु भवन्तीति सर्वाणि स्तोत्राणि
एन्द्रोषु भवन्ति तथा वैश्वदेवीषु भवन्तीति श्रुत्यन्तरं तत्किमेषां
स्तोत्राणामाग्नेयादिषु क्रियमाणानां या एव स्तोत्रदेवता न्याय्या
निर्दिष्टा ज्योतिष्टोमे ता एव भवन्ति अन्यादयो गुणभूताः यथेन्द्रो
गार्हपत्यमुपतिष्ठत इति अग्निरेव भवति तत्र प्राधान्येन तत् श्रुतेः
इन्द्रो गुणभूतः एवं तत् यथान्यादिदेवताभिः तत्रायस्तोत्रदेवतानां
प्रत्यान्नाय इति एतस्मिन् संशय आह अन्वधायमपवादनिशामन-
मिति अध्यायमनु अन्वधायं अन्वधायमपवादा निशामयितव्यः
अन्वधायं न्याय्यानां कन्दोदैवतसामान्तानामपवादः यथा कन्दसां

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तावत् जगत्यः प्रतिपदो भवन्ति जगतीनां लोके त्रिष्टुभस्त्रिष्टुभां
गायत्र्यः त्रिष्टुभः प्रतिपदो भवन्ति त्रिष्टुमां लोके जगत्यो जग-
तीनां गायत्र्य इति तथा देवतानामपवादः अन्वधायमपवादं
निशामयित्वा प्रमाणीकर्त्तव्यः गोतेषु प्रत्यन्वधायमपवादनिशामनम्
अथ यत्कवितमिव निरुदितमिव सा वाक् शवहः क्षिप्रं मरिष्यतीति
विद्याद्यस्तथाधोतेऽथ यदा क्रन्दितमिव निःक्रन्दितमिव सा मित्रहः
सर्वज्यानिञ्जगस्यतीति विद्याद्यस्तथाधोत इत्येतदादिना चापवादेन
अन्वधायमपवादनिशामनम् ॥ ५ ॥

स्वाराणि द्वाद्विंशकारस्वारपदानुस्वाराणि* ॥ ६ ॥

इह सामान्ता उच्यन्ते वक्ष्यति सर्वेषां तुल्यसन्निपाते जामोति
स्वरो येषां निधनं तानि स्वाराणि तानि द्विविधानि द्वाद्विंशकार-
स्वाराणि पदानुस्वाराणि च यथा वामदेव्यं द्वाद्विंशकारस्वारम् ऊर्ध्व-
पदानुस्वारम् ॥ ६ ॥

तेभ्योऽन्यान्यैर्वाङ्निधनेभ्यश्च निधनवन्ति* ॥ ७ ॥

तेभ्यः स्वारेभ्य एङ्वाङ्निधनेभ्यश्च यान्यन्यानि सामानि तानि
निधनवन्तोऽप्युच्यते यथा नैधसादीनि एङानि रौरवकालेया-
दीनि ॥ ७ ॥

सर्वेषां तुल्यसन्निपाते जामि वाचोऽन्यत्र † ॥ ८ ॥

* द्वाद्विंशकाराणांऽप्येवम् ।

† द्वाद्विंशकाराणां नैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

सर्वेषामेव तेषां स्वारादीनां तुल्यसन्निपाते समाननिधनसन्नि-
पाते जामि भवति जाम्यतिरेकनामवालिशस्य वासमानजातीयस्य
वोपजनः वाङ्निधनयोरन्यत्र जामि भवति वाङ्निधनयोस्तुल्यसन्नि-
पातेन जामि भवति यथानुरूपामिष्टोमसाम्नि द्वादशाहे यज्ञायज्ञो-
यमार्भवान्यक्रमेव वृहदग्निष्टोमसाम ॥ ८ ॥

तन्न कुर्यादनादेशे* ॥ ९ ॥

तज्जामि न कुर्यादनादेशे आदेशे यथादेशं यथासर्वस्वारे
पृष्ठे ॥ ९ ॥

दशरात्रात् षाड्दिकान्यष्टमनवमयोश्चैतान्यद्दीनतन्त्राणि*
॥ १० ॥

कल्पनान्यायः कृतः अथाऽद्दीनेषु कल्पयितव्येषु दशरात्रात् षाड्-
दिकानि तन्त्राणि अष्टमनवमयोश्चाङ्गोः अद्दीनकल्पना प्रत्येतव्या
॥ १० ॥

ज्योतिषश्च गोस्यैकादिके* ॥ ११ ॥

एकादिकतन्त्रे ज्योतिस्तन्त्रश्च गोस्तन्त्रं रथन्तरपृष्ठेऽप्येकादिकेषु
कल्पयितव्येषु ज्योतिस्तन्त्रं वृहत्पृष्ठेषु गोस्तन्त्रम् ॥ ११ ॥

कल्पसंप्रायाण्यृक्सामानि यत्र समवयन्ति तदाशीस्त-
न्त्रं यथाभिचरणौघेषु* ॥ १२ ॥

* द्राक्षायाणोऽप्येवम् ।

कल्पसमानप्रायाणि द्रव्याणि यत्र यस्मिन् समवयन्ति तदा-
शीस्तन्त्रमित्युच्यते यथाभिचरणीयेषु क्रतुषु यत्र यत्र समानकल्प-
प्रायं द्रव्यं तदाशीस्तन्त्रमित्येवं द्रष्टव्यं यथा वैश्वजितं तन्त्रम् उप-
ह्वयं तन्त्रं महाव्रतं तन्त्रम् ॥ १२ ॥

भूयिष्ठं तन्त्रलक्षणम्* ॥ १३ ॥

किं पुनस्तन्त्रमित्युच्यते भूयिष्ठं तन्त्रलक्षणमिति यत्र ज्योति-
ष्टोमे भूयिष्ठं द्रव्यं प्रयुज्यते तत् ज्योतिस्तन्त्रं एवं गोस्तन्त्रमेवं षाडहिक-
न्तन्त्रमित्युच्यते ॥ १३ ॥

उत्तरयोः सवनमुखीये गायत्र्याविति श्रौचिवृत्तिः* ॥ १४ ॥

उत्तरयोः पवमानयोर्मध्यन्दिनार्भवयोर्ये सवनमुखीयगायत्र्या ते
तन्त्रमिति एवं श्रौचिवृत्तिराचार्यो मन्यते ॥ १४ ॥

मध्यन्दिनोयान्वाचार्याणाम्* ॥ १५ ॥

मध्यन्दिने भवा मध्यन्दिनीया सा मध्यन्दिनीया गायत्री आचा-
र्याणां तन्त्रमभिप्रेतम् ॥ १५ ॥

द्विरात्र प्रभृतिध्वहीनेषु प्राक् षडहेभ्य उत्तममुत्तमैका-
हिकमिति राणायनोपुत्रः* ॥ १६ ॥

द्विरात्रप्रभृतयो ये अहीनाः प्राक् षडहेभ्यस्तेषु सर्वेषु उत्तममुत्त-
ममहः एकाहिकमित्येवं राणायणीपुत्र आचार्यो मन्यते ॥ १६ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

सर्वाण्याहोनिकानीति वैयाघ्रपद्यः* ॥ १७ ॥

द्विरात्रप्रभृतिष्वहोनेषु सर्वाण्याहोनिकानीत्येवं वैयाघ्रपद्य आचार्यो मन्यते ॥ १७ ॥

अहोनैकाहसमासन्तु लामकायनः* ॥ १८ ॥

द्विरात्रप्रभृतिष्वहोनेषु अहोनैकाह समासं लामकायन आचार्यो मन्यते मिश्रत्वाद्द्रव्यस्य ॥ १८ ॥

इति षष्ठस्य नवमो कण्डिका ।

अथ दशमो कण्डिका ।

अवसानं प्रस्तावान्तलक्षणमविभाग्यानाम् † ॥ १ ॥

उक्तः कल्पनान्यायः साम्प्रतं पञ्चविधत्वमुच्यते स्तोत्रगतस्य साम्नः प्रस्तावोद्गोथप्रतिहारोपद्रवनिधनानि भक्तयस्तत् पाञ्चविध्यमित्युक्तं तत्र प्रथमा भक्तिः प्रस्तावः स तावदुच्यते अवसानं प्रस्तावान्तलक्षणमविभाग्यानाम् अवस्यन्ति तस्मिन्नित्यवसानं विरामोऽवसानं तदवसानं प्रस्तावान्तलक्षणं प्रस्तूयतेऽनेनेति प्रस्तावः प्रस्तावस्यान्तः प्रस्तावान्तः तस्य प्रस्तावान्तस्यावसानं लक्षणं येन लक्ष्यते तल्लक्षणम्

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये एतस्मात् पूर्वत्र कानिचित् सूत्राण्यधिकानि वर्तन्ते ।
तथा अत्रापि विशेषश्चास्ति ।

अविभाग्यानामेष धर्मः विभाग्यानान्तु वक्ष्यति यथा च विभाग्यानि भवन्ति तथा वक्ष्यति अयमर्थः आदितः आरभ्य विरामान्तः प्रस्ताव इति लक्षणग्रहणं न अवसानमेव प्रस्तावः अवसानेन प्रस्तावो लक्ष्यते ॥ १ ॥

चतुरक्षरः पूर्वे वारवन्तोये* ॥ २ ॥

पूर्वस्मिन् वारवन्तोये चतुरक्षरः प्रस्तावः ॥ २ ॥

तथा वाजमृति* ॥ ३ ॥

यथा वारवन्तोये चतुरक्षरः प्रस्तावः तथा वाजमृति प्रकार-वचनं चतुरक्षरतामभिप्रेत्य तत्रापि प्राप्तमवसानं तस्मिन् प्राप्ते चतुरक्षरमेवादिशति ॥ १३ ॥

कार्णश्रवसाजिगसुरूपाणाञ्च* ॥ ४ ॥

एतेषां कार्णश्रवसाजिगसुरूपाणाञ्च चतुरक्षर एव प्रस्तावः प्रत्येकं एषु अनेकधा प्राप्तत्वात् अवसाने नियमः ॥ ४ ॥

पदं वाजिगप्रभृतीनाम् † ॥ ५ ॥

पादिको वा प्रस्तावः आजिगप्रभृतीनां त्रयाणां आजिगस्य सुरूपयोश्च ॥ ५ ॥

* आध्यायनीये क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† आध्याययोऽप्येवम् ।

स्तोमान्त आभीश्वयोः* ॥ ६ ॥

आभीश्वयोः सान्नोः स्तोमान्तः प्रस्तावः कर्त्तव्यः कस्मिन् प्राप्त
इदमारभते उच्यते तयोर्हि प्राक् स्तोभाद्विरतं तस्मिन्नवसाने प्राप्त
आह स्तोमान्त आभीश्वयोरिति ॥ ६ ॥

अभ्यस्तेनोत्तरस्य* ॥ ७ ॥

उत्तरस्याभीश्वस्य अभ्यस्तेन स्तोमान्तेन प्रस्तावान्तो भवति ॥७॥

वाग्वाम्ने* ॥ ८ ॥

वाग्नेवागन्तः प्रस्तावो भवति ॥ ८ ॥

हाउकारश्चावने* ॥ ९ ॥

चावने हाउकारान्तः प्रस्तावो भवति ॥ ९ ॥

षोडशाक्षरो नानदस्य* ॥ १० ॥

नानदस्य षोडशाक्षरः प्रस्तावो भवति ॥ १० ॥

तथा गोष्टृङ्गसञ्जययोर्यच्च राव्यां दैवोदासम्† ॥ ११ ॥

तथेति षोडशाक्षर इत्यर्थः गोष्टृङ्गसञ्जययोदोदासे च राक्षि-
षान्नि दैवोदासानां राव्यामनेकतामुपलभ्याह यच्च राव्यां दैवोदास-
मिति ॥ ११ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

षट्त्रिंशदक्षरर्षभस्य रैवतस्य* ॥ १२ ॥

षष्ठ्यस्य रैवतस्य षट्त्रिंशदक्षरः प्रस्तावः पादाभ्यासेन परि-
संख्यानं करोति ॥ १२ ॥

सर्वेषामोङ्कारेणोद्गीथादानम्* ॥ १३ ॥

प्रस्तावन्याय उक्तः साम्प्रतमुद्गीथलक्षणमुच्यते सर्वेषां साम्नामो-
ङ्कारेणोद्गीथस्यादानम् आदावोङ्कारं कृत्वा तत उद्गीथमाददीत
प्रस्तुतं वै सामावसीदति तदुद्गातोङ्कारेणोत्तभ्योतीति अथ सर्वग्रहणं
किमर्थमिति चेत् उच्यते, अविभाग्यानामिति प्रकृतम् अतः सर्वग्रहणं
क्रियते कथं विभाग्यानाञ्चाविभाग्यानाञ्चेति ननूक्तं त्वया प्रस्तुतं वै
सामावसीदतीति तदुद्गातोङ्कारेणोत्तभ्योतीति तदेतद्विभाग्येषु चा-
विभाग्येषु च तुल्यकारणं तस्मात् सर्वसामसु भविष्यत्येवोङ्कारेणोद्गीथा-
दानमिति उच्यते, अत्र प्रस्तावनिमित्तः ओङ्कारः महाग्निषु ते खल्विमे
बहवः प्रस्तावाः कथमोङ्कार इति प्रस्तावनिमित्त ओङ्कार इत्येके
प्रस्तावं ओङ्कारेणाददीत स्तोत्रीयासु स ओङ्कारः अप्रस्तावासु
स्तोत्रीयाषु न प्राप्नोति सोऽयमाचार्यः सर्वशब्दं करोति कथं सति च
प्रस्तावेऽसति च सर्वेषामोङ्कारेणोद्गीथादानमिति नह्योङ्कारस्य प्रस्तावो
निमित्तम् उद्गीथएवोङ्कारस्य निमित्तमिति तथा निदानकारः
प्रथम एव प्रस्तावे इत्यपरं स्तोत्रीयाया एतान्यङ्गानि भवन्ति सह-
देवतु स्तोत्रीयाया ओङ्कारो भवति उदाहरणमत्र सन्तनिनि ॥१३॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

प्रथमाक्षरलोपन्तु धानञ्जयः* ॥ १४ ॥

धानञ्जय आचार्य आह अस्तु सर्वेषां साम्नामोङ्कारेणोङ्गीयादानं
किन्तु प्रथमस्याक्षरस्य लोपोऽस्तु एवमतिरेको न भविष्यतीति ॥ १४ ॥

अलोपः शाण्डिल्यः* ॥ १५ ॥

शाण्डिल्य आचार्य अलोपं मन्यते उङ्गीयादावक्षरस्य रसो वा
एष साम्नां यदोङ्कारो नैतेनातिरेकोऽस्तीति ॥ १५ ॥

स्वरादिषु तमेव स्वरमोङ्कारो कुर्यादागन्तुमोङ्कारं व्यञ्ज-
नादिषु † ॥ १६ ॥

स्वरादिषूङ्गीयेषु तमेवाद्यं स्वरमोङ्कारो कुर्यात् अनोङ्कारमोङ्कारं
करोति ओङ्कारो करोति यथा रौरवयौधाजययोर्व्यञ्जनादिषु यदा-
गन्तुमोङ्कारं कुर्यात् यथा महीयवौशनादिषु ॥ १६ ॥

सर्वत्र त्वेवागन्तुं दध्यात्* ॥ १७ ॥

सर्वोङ्गीयेषु स्वरादिषु व्यञ्जनादिषु च आगन्तुमोङ्कारं विद-
ध्यात् ॥ १७ ॥

अग्रस्तमव्यस्तमविलम्बितमनम्बूकृतमुरसि] प्रतिष्ठितमद-
न्ताघातिनः शब्दमुच्चारयन्नुद्गायेदिति धानञ्जयः* ॥ १८ ॥

* द्राष्ट्रायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राष्ट्रायणोऽप्येवम् ।

न ग्रस्तमग्रस्तम् अव्यस्तमितश्चेतश्चाविवक्षितम् अविलम्बितं
न विलम्बितमविलम्बितं तिस्रो वृत्तयः क्षिप्रमध्यविलम्बिताः प्रयोग-
वृत्त्या मध्यमया अनम्बूकृतं न अम्बूकृतं सुखादिप्रुषः अनिर्गमयन्
उरसि प्रतिष्ठितम् उरसि कृताधारम् उरसि कृतमूलं सवायुकोष्ठा-
दुच्चरन् उरसि विस्तृतः कण्ठेऽधिष्ठितः आस्ये वर्ष्म भवति अद-
न्ताघातिनं दन्तैराघातमकुर्वन् उद्गायेदित्येवं धानञ्जय आचार्यो
मन्यते ॥ १८ ॥

प्रत्यक्षपरोक्षक्षिप्रचिरन्यस्तोदात्तकृष्टाकृष्टानां येन सं-
स्वरेत् तत् कुर्यात्* ॥ १९ ॥

प्रत्यक्षं यथर्चं परोक्षमयथर्चं क्षिप्रमवृद्धं चिरं वृद्धं न्यस्तमनु-
दात्तम् उदात्तमुच्चैःस्वरं कृष्टं कर्षणयुक्तं कृष्टेऽप्येवाधिकार इति
तद्विलक्षणयुक्तं न कृष्टमकृष्टं एतेषां प्रत्यक्षादीनां भावानां येन संस्व-
रेत् तद्गानं कुर्यात् एतदुक्तं भवति उद्गातारः सर्वे सनियमगोतयः
स्थुरिति गीतिसङ्करं न कुर्युरिति भक्त्यन्तरसंहितान्तरं न स्यादित्ये-
तदुक्तं भवति ॥ १९ ॥

सर्वन्तु लघीयसा † ॥ २० ॥

सर्व्वं त्वेतद्गानं विधानेन लघीयसा कुर्यात् ॥ २० ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

अमात्रालोपेन* ॥ २१ ॥

किन्तु लघीयसा विधानेन कुर्यात् मात्रालोपं नैव कुर्यात् ॥ २१ ॥

पदादिः प्रतिहारस्थानः सर्वत्र † ॥ २२ ॥

उक्तमुद्गोथविधानं साम्प्रतं प्रतिहारलक्षणमुच्यते पदस्यादिः पदादिः सपदादिः प्रतिहारस्य स्थानं सर्वेषु प्रतिहारेषु प्रतिहारा आदि-
श्यन्ते अक्षरव्यक्षरचतुरक्षरादयः तेषां सर्वेषां पदादिः स्थानम् ॥ २२ ॥

पदाऽनिर्देशे चोत्तमे पदे † ॥ २३ ॥

यत्र तु पदं नादिश्यते द्वितीये वा तृतीये वेत्येतदादिना तत्रो-
त्तमे पदे प्रतिहारस्य स्थानं प्रत्येतव्यम् ॥ २३ ॥

संख्याविषये चाक्षराधिकारः † ॥ २४ ॥

यत्र तु संख्यामात्रं निर्दिश्यते तेषां हे तेषां चत्वारि षडित्ये-
तदादि तस्मिन्संशये आर्चिकानामक्षराणामधिकारो द्रष्टव्यः विशयः
संशयः ॥ २४ ॥

अन्तःप्रतिहारस्तोभान् प्रतिहर्त्ता ब्रूयात् † ॥ २५ ॥

ये स्तोभाः प्रतिहारस्यान्तर्वर्त्तन्ते प्रतिहारमध्ये तान् प्रतिहर्त्ता
ब्रूयात् स्तोभान् कुर्यात् ननु अन्तः प्रतिहारं स्तोभान् प्रतिहर्त्तु-

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

रित्येवं सिद्धे किमिदं ब्रूयादिति उच्यते येऽप्यन्तः प्रतिहारं प्रस्तावाः
स्तोभास्तान् प्रतिहर्त्ता ब्रूयादिति ॥ २५ ॥

ऊर्ध्वञ्चार्चिकाव्यवेतान्* ॥ २६ ॥

ऊर्ध्वञ्च ये प्रतिहारस्य स्तोभाः आर्चिकेन अव्यवेताः अव्यवहिताः
तांश्चैवं ब्रूयात् ॥ २६ ॥

अष्टाक्षरपदोत्तमानां चत्वार्यन्यत्र पङ्क्तिभ्यः* ॥ २७ ॥

या अष्टाक्षरपदोत्तमा चतुः तासाञ्चत्वार्यक्षराणि प्रतिहारः
पङ्क्तीनामन्यत्र उक्तं पदादिः प्रतिहारस्याणं सर्वत्र पदानिर्द्देशे चोत्तमे
पद इति ॥ २७ ॥

तस्मिन्त्याय्यसमाज्ञा* ॥ २८ ॥

तस्मिन्नेवं लक्षणे प्रतिहारे न्याय्यसमाज्ञा न संन्याय्य इत्युच्यते
वक्ष्यत्ययं तत्र तत्र न्यायो न्याय्य इति अथ समाज्ञेति किमर्थमुच्यते
अचतुरक्षरेऽपि कदाचित् न्याय्यसमाज्ञा भवति यथा राणायनीये
मधुश्चुन्निधने ॥ २८ ॥

पदान्तमविशेषेणोपोत्तमात् पदात् प्रतोयात्* ॥ २९ ॥

पदान्तमविशेषेणोच्यमानं पदान्त इति उपोत्तमात्पदात्

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

प्रतीयात् यत्र पुनर्विशेषेन तत्र यथादेशं भवति उत्तमे तु पदान्तः
मध्यमयोः पदयोः शास्त्रसाममेधातिथयोः पदान्त इति ॥ २६ ॥

इति षष्ठस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

एष न्यायोऽनादेशे* ॥ १ ॥

एषन्यायः प्रतिहारस्य योऽयमुक्तः पदादिः प्रतिहारस्थानमित्यत
आरभ्य एषः प्रतिहारे विशेषेण अनादिश्यमाने न्यायः यत्र तु विशे-
षेण आदिश्येत तत्र यथादेशं स्यात् सौमेधस्यौर्ण्यवयोर्ऋषभस्य
पावमानस्येनिधनस्य मार्गीयवस्यैतेषामुपरिष्ठात् प्रतिहारस्योद्गाता
स्तोभं ब्रूयात् ॥ १ ॥

सौमेधस्यौर्ण्यवयोर्ऋषभस्य पावमानस्य ईनिधनस्य
मार्गीयवस्यैतेषामुपरिष्ठात् प्रतिहारस्योद्गाता स्तोभं ब्रूयात्*
॥ २ ॥

एतेषां पञ्चानां साम्नां यः प्रतिहारस्योपरिष्ठान्यायः प्राप्तः स्तोभः
प्रतिहर्तुः ऊर्द्धं चार्चिकाव्यवेतानिति तं उद्गाता ब्रूयात् ॥ २ ॥

न्याय्यप्रतिहाराणामिडासंक्षाराश्चक्षुःक्षौडस्वरवर्षाहरस्वा-

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

रकौत्सानां गौराङ्गिरसस्य साम्नोऽभ्यासवतश्च क्रौञ्चस्याग्नि-
मोयामस्यैतेषां पुरस्तात् प्रतिहर्त्ता* ॥ ३ ॥

न्याय्यप्रतिहाराणां सतां दृढानां संचारस्य आश्वसूक्तस्य ऐङ्-
खरस्य वार्षाहरस्यारण्ये गेयस्य खारकौत्सस्य गौराङ्गिरसस्य साम्नः
अभ्यासवतश्च क्रौञ्चस्य अग्निमोयामस्य तेषां यथोद्दिष्टानां न्याय्य-
प्रतिहाराणां विभाग्यन्यायेष्वप्येतेषु कथञ्चित् भवति ततस्तेषां न्याय्य-
प्रतिहारतां नियमयति एतेषां पुरस्तात् प्रतिहारस्योद्गातुः स्तोभः
प्राप्तः तं प्रतिहर्त्ता ब्रूयात् आदेशात् ॥ ३ ॥

सं० हितमार्षभं० शाकलं वाजदावर्यः खार० सैमित्रं पद-
निधने काण्वरो० हितकूलोये यौक्ताश्वसौवर्षानामुत्तरे यौधा-
जयन्नौधसमाष्कारनिधनं काण्वं यौक्तश्रुचन्तिरश्चीननिधन-
मायास्यमिन्द्रस्य यशो वैश्ववमुत्तर० सफं प्रम० ह्दिष्ठोयं
दोर्धं पौष्कलमान्धीगवं वृहदाग्नेय० श्यावाश्वत्रैशोके तेषां
द्वे* ॥ ४ ॥

एतेषां संहितादीनां यथोद्दिष्टानां चतुर्विंशानां साम्नां द्वे द्वे
अक्षरे प्रतिहारः परिभाषितः पदादिः प्रतिहारस्थानं सर्वत्र पदा-
निर्द्देशे चोत्तमे पदे संख्याविषये चाक्षराधिकार इति एष सामान्यो-
न्याय्य अनादेशे इति ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

पुरस्तात् स्तोभो यौक्ताश्वयोः पूर्वस्य* ॥ ५ ॥

यः पूर्वः स्तोभः उद्गातुर्न्यायप्राप्तः स प्रतिहर्तुर्भवति वचनात् ॥ ५ ॥

श्यावाश्वत्रैशोकयोः पदान्तः* ॥ ६ ॥

श्यावाश्वस्य त्रैशोकस्य च पदान्तो ह्यक्षरः प्रतिहारः उक्तः पदान्तमविशेषेणोपोत्तमात्पदात् प्रतीयादिति ॥ ६ ॥

अस्तोभस्तु श्यावाश्वस्य* ॥ ७ ॥

श्यावाश्वस्य त्वस्तोभः प्रतिहारः य उपरिष्ठात् स्तोभः प्रतिहारस्य न्यायप्राप्तः प्रतिहर्तुः स उद्गातुर्भवेदिति वचनात् ॥ ७ ॥

ओङ्कारादिस्तृतीयचतुर्थाभ्यां प्राग्घिङ्काराद्विशेषीये* ॥ ८ ॥

ओङ्कारादिः प्रतिहारः तृतीयचतुर्थाभ्यामक्षराभ्यां प्राक् घिङ्कारात् उक्तमुत्तमे पदे इति ॥ ८ ॥

हिङ्कारादिर्वा पञ्चमषष्ठाभ्याम्* ॥ ९ ॥

हिङ्कारादिर्वा प्रतिहारः तस्मिन्नेव पदे पञ्चमषष्ठाभ्यामक्षराभ्याम् इति ॥ ९ ॥

इति षष्ठस्य एकादशी कण्डिका ।

* द्राष्टव्यगोप्येवम् ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

शैक्तनार्मेधे द्विप्रतिहारे* ॥ १ ॥

शैक्तञ्च नार्मेधञ्च शैक्तनार्मेधे द्विप्रतिहारे कर्त्तव्ये ॥ १ ॥

प्रथमनवमाभ्यां शैक्तस्य* ॥ २ ॥

उत्तमे पदे प्रथमेन चाक्षरेण नवमेन च प्रतिहारौ शैक्तस्य
साम्नः ॥ २ ॥

पदान्तश्चतुर्भिः पूर्वो नार्मेधस्य चतुर्भिरेव मध्यमैरुत्तरः*
॥ ३ ॥

नार्मेधस्य चतुर्भिरक्षरैः पदान्तः पूर्वः प्रतिहारः चतुर्भिरेव
मध्यमैरक्षरैरुत्तमपदस्य उत्तरः प्रतिहारः ॥ ३ ॥

एकप्रतिहारं वोत्तरेण* ॥ ४ ॥

एकप्रतिहारं वा नार्मेधं उत्तरेण यथोक्तेन चतुर्भिरेव मध्यमैरु-
त्तरद्वत्यनेन ॥ ४ ॥

भासवैरूपयोगायत्रीसाम्नोः पदान्तो द्वाभ्यां भासे चतु-
र्भिरुत्तरस्य † ॥ ५ ॥

भासस्य वैरूपस्य च गायत्रीसाम्नोः पदान्तः प्रतिहारो द्वाभ्या-
मक्षराभ्यां भासे चतुर्भिरक्षरैर्वैरूपस्य ॥ ५ ॥

तृतीयेन पदेन यज्ञायज्ञीयनिधने सौहविषे* ॥ ६ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

यज्ञायज्ञीयनिधने सौहविषे द्वितीयेन पदेन प्रतिहारः कर्त्तव्यः । ६ ।

आयन्तीयवरुणसामद्वैगताञ्जसां दश* ॥ ७ ॥

आयन्तीयञ्च वरुणसाम च द्वैगतञ्च अञ्जस्य ते आयन्तीयवरुण-
सामद्वैगताञ्जसः तेषां आयन्तीयवरुणसामद्वैगताञ्जसां दशाक्षराणि
प्रतिहारः ॥ ७ ॥

तेषां पूर्वयोः सर्वं पदं द्वे च पुनरुक्तस्य* ॥ ८ ॥

तेषां चतुर्णां पूर्वयोः आयन्तीयवरुणसाम्नोः सर्वमुत्तमं पदं
प्रतिहारः द्वे चाद्ये अक्षरे पुनरुक्तस्य पदस्य ॥ ८ ॥

द्वैगते पदान्तः* ॥ ९ ॥

द्वैगते दशाक्षरः पदान्तः प्रतिहारः ॥ ९ ॥

उपोत्तमस्य पदस्य पदादिरञ्जसः* ॥ १० ॥

अञ्जसः उपोत्तमस्य पदस्य पदादिर्दशाक्षरः प्रतिहारः ॥ १० ॥

विशोविशीयप्रभृतीनां वा नवानामुत्तमस्य पदस्यादौ द्वे*
॥ ११ ॥

विशोविशीयप्रभृतीनां वा नवानां साम्नां उत्तमस्य पदस्यादौ द्वे
द्वे अक्षरे प्रतिहारः विशोविशीयस्य शौक्लनामैधयोर्भासवैरूपयोर्गाय-
त्रोसाम्नोर्यज्ञायज्ञीयस्य निधनस्य सौहविषस्य आयन्तीयवरुणसाम-
द्वैगताञ्जसामित्येतेषां नवानाम्, अथोत्तमस्येति सिद्धे किमर्थं पुनर्ग्र-
हणम्, उच्यते उपोत्तमस्य पदस्य पदादिरञ्जस इत्येतत्प्रकृतम् । ११ ।

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

हाङ्कारान्तो विशोविशीये* ॥ १२ ॥

विशोविशीये हाङ्कारान्तः प्रतिहारः योऽन्यो हाङ्कारस्योप-
रिष्ठात् स्तोभः प्रतिहर्तुर्यथान्यायप्राप्तः स उद्गातुर्भवति ॥ १२ ॥

आयन्तीयवरुणसाम्नोरभ्यासादिः* ॥ १३ ॥

आयन्तीयस्य वरुणसाम्नश्च अभ्यासस्यादौ छत्तरः प्रतिहारः ॥ १३ ॥

वामदेव्यं स्वारं शाकमश्वं पाष्ठौहन्निधनकामं सत्रा-
साक्षीयं काक्षीवतं च्यावनं गायत्रीसामौशनं निधनवदैध्म-
वाहं तेषां पञ्चमषष्ठे विकल्पेते न्याय्येन विकल्पेते न्याय्येन*
॥ १४ ॥

एतेषां वामदेव्यादीनां नवानां साम्नां प्रत्येकमुत्तमे पदे पञ्चम-
षष्ठे अक्षरे न्याय्येन प्रतिहारेण सह विकल्पेते न्याय्यो वा भवत्येतेषु
सर्वेषु छत्तरो वा पञ्चमषष्ठाभ्यामक्षराभ्यामिति ॥ १४ ॥

इति षष्ठस्य द्वादशो कण्डिका ।

इति षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः ।

---

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

सप्तमः प्रपाठकः ।

—००७००—

अथ प्रथमा कण्डिका ।

गूर्हः सौमेधं माधुच्छन्दसमौदलः सौश्रवसमुत्तरं वार्त्त-
तुरमृषभो रैवतः कौत्समौष्णिहमातोषादोयं क्रोशमोको-
निधनः स्वारः सामराजं मारुतमौष्णिहमाक्षारः सुज्ञा-
नः हारिवर्णः सांवर्त्तञ्जागतं वरुणसाममरुतां धेनुसौ-
गमनं तेषां चत्वारि* ॥ १ ॥

उक्तावेकद्विकौ अक्षरस्तु नास्ति अथ चतुरक्षर उच्यते एतेषां
गूर्दप्रभृतीनां यथानिर्दिष्टानां प्रत्येकं चत्वार्यक्षराणि प्रतिहारः
उक्तं पदादिप्रतिहारस्थानं सर्वत्र पदानिर्देशे चोत्तमे पदे संख्याविषये
चाक्षराधिकार इति एवमर्थं तावत् सामान्यो न्यायप्राप्तः सर्वत्र एवं
प्राप्ते विशेषमारभते ॥ १ ॥

अभ्यासो गूर्दस्य* ॥ २ ॥

द्वितीयपदे यन्मध्यमं चतुरक्षरमभ्यस्यते स प्रतिहारः ॥ २ ॥

अभ्यासादिरुत्तरेषां त्रयाणाम्* ॥ ३ ॥

उत्तरेषां त्रयाणां सौमेधमाधुच्छन्दसौदलानां यद्यत्पदमभ्यस्यते
तस्य तस्याभ्यासादिश्चतुरक्षरः प्रतिहारः ॥ ३ ॥

---

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

उत्तमानि सौश्रवसेऽस्तोभानि* ॥ ४ ॥

सौश्रवसे उत्तरे उत्तमस्य पदस्योत्तमानि चत्वार्यक्षराणि अस्तो-
भानि प्रतिहारः ॥ ४ ॥

अष्टौ वा वार्त्ततुरे* ॥ ५ ॥

वार्त्ततुरे चत्वारि वा समाज्ञान्यायप्राप्तानि अक्षराणि प्रतिहारः
अष्टौ वा ॥ ५ ॥

पूर्वयोश्च न्याय्यः* ॥ ६ ॥

पूर्वयोश्च वार्त्ततुरस्य साम्न औदलसौश्रवसयोन्याय्यः प्रतिहारो
भवति चशब्दे विभाषानुकर्षणार्थः यो वा पूर्वोक्तोऽभ्यासादिश्चतु-
रक्षरमिति न्यायो वा ॥ ६ ॥

मध्यमं वचनमृषभे* ॥ ७ ॥

अृषभे रैवते तृतीये पदे यदुत्तमं चतुरक्षरमभ्यस्यते तस्य मध्यमं
वचनं प्रतिहारः ॥ ७ ॥

मध्यमान्युत्तरेषां पञ्चानाम्* ॥ ८ ॥

कौत्समौष्णिहम् इन्द्रं सुतेषु आतीषादोयं क्रोशमोकोनिधनं
स्वारं सामराजमित्येतेषां उत्तमेषु पदेषु मध्यमं चतुरक्षरं प्रति-
हारः ॥ ८ ॥

प्राग्वाभ्यासादुत्तमानि कौत्से* ॥ ९ ॥

---

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

अथवा कौत्से पदस्योत्तमानि चत्वार्यक्षराणि प्रतिहारः स्यात्
प्राग्वाभ्यासात् ॥ ९ ॥

प्रथमानि वा सामराजस्य सपुरस्तात् स्तोभः* ॥ १० ॥

सामराजस्य उत्तमे पदे प्रथमानि चत्वार्यक्षराणि प्रतिहारः
स्यात् सपुरस्तात् स्तोभेन यथोद्दिष्टो वा ॥ १० ॥

षड् वा पञ्चमप्रभृतीनि मारुते* ॥ ११ ॥

मारुते यथोक्तो वा स्यात् अथवा पञ्चमादिष्वारभ्य षडक्षरः
प्रतिहारः स्यात् ॥ ११ ॥

आश्वरथन्तरयोः पञ्च* ॥ १२ ॥

आश्वे च रथन्तरे च पञ्चाक्षरः प्रतिहारः स्यात् पञ्चाक्षरेण
रथन्तरस्य प्रतिहरतीति सिद्धे किं पुनरारभ्यते उच्यते, न्यायेन
विकल्पो माभूदिति चक्री यद्वत् ॥ १२ ॥

वैदन्वते चाभ्यासवत्युत्तमे तु पदान्तः† ॥ १३ ॥

वैदन्वते चाभ्यासवति सर्वं धा अ सादिति पञ्चाक्षरः प्रतिहारः
स्यात् अयन्तु विशेषः उत्तमे पदे पदान्तः ॥ १३ ॥

तस्यादौ वा द्वे उभयतः स्तोभे† ॥ १४ ॥

अथवा तस्योत्तमस्य पदस्य आदौ द्वेऽक्षरे उभयतः स्तोभे प्रति-
हारः स्यात् ॥ १४ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवं किन्तु केदविषये विशेषोऽस्ति ।

तृतीयं वा* ॥ १५ ॥

अथवा तस्योत्तमस्य पदस्य तृतीयमक्षरं प्रतिहारः स्यात् ॥ १५ ॥

उभौ वैकः* ॥ १६ ॥

उभौ वा ह्यक्षरैकाक्षरौ एकः प्रतिहारः स्यात् एकग्रहणं द्विप्रतिहारता माभूदिति ॥ १६ ॥

इति सप्तमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

आकूपारकौञ्चे गायत्रीसामनी देवातिथं गौषूक्तं
रौरवं द्विद्विङ्कारं वामदेव्यमेकारान्तप्रस्तावं वैयश्वमरण्ये
गेयं शाक्करवर्णं सौभरं बार्हद्विररायो वाजीये स्वारमैध्म-
वाहं गौष्टङ्गं चारायणं कौत्समलबर्हिषे जनित्रमुत्तरं
वैतहव्यमिहवद्वामदेव्यं प्रतीचोनेङ्काशीतं वैष्णवं पूर्वं
श्यैतं सञ्जयं तेषां षट्* ॥ १ ॥

चतुरक्षरपञ्चाक्षरौ प्रतिहारबुक्तौ साम्प्रतं षडक्षर उच्यते,
आकूपारकौञ्चे गायत्रीसामनो सत्यनेकार्षेयाण्यनेकानि सामानि
अत आकूपारकौञ्चादीनां विशेषमारभते गायत्रीसामनीत्येतदादि
एतेषां सर्वेषां यथोद्दिष्टानां गृह्यमाणविशेषाणां षडक्षरः प्रति-
हारः स्यात् ॥ १ ॥

* ऋद्ध्यायणोऽप्येवम् ।

अस्तोभावत्तमयोः* ॥ २ ॥

उत्तमयोः सान्नोः श्वेतसञ्जययोः अस्तोभौ प्रतिहारौ स्याताम्
अस्तोभाविति प्राप्तप्रतिषेधः ॥ २ ॥

प्रथमद्वितीययोरुभयतः स्तोभौ* ॥ ३ ॥

प्रथमद्वितीययोरुकूपारदैवातिथयोः सान्नोरुभयतः स्तोभौ प्रति-
हारौ स्यातां पुरस्तात् स्तोभार्थमारम्भः ॥ ३ ॥

प्रागौकारात् प्रथमे* ॥ ४ ॥

प्रथमे आकूपारे उपरिष्ठात् स्तोभः प्रागौकारात्प्रतिहर्तुः
स्यात् ॥ ४ ॥

द्विङ्कारान्तृतीये* ॥ ५ ॥

द्वितीये दैवातिथे द्विङ्कारात् प्रागुपरिष्ठात् स्तोभः प्रतिहर्तुः
स्यात् ॥ ५ ॥

अप्रतिहारे पूर्वे स्तोत्रीये शाकरवर्णस्य* ॥ ६ ॥

अरण्ये गेयस्य शाकरवर्णस्य उत्तमायां स्तोत्रीयायां षडक्षरः
प्रतिहारः स्यात् पूर्वे तु स्तोत्रीये अप्रतिहारे स्याताम् ॥ ६ ॥

इदङ्कारान्तरेध्मवाचे स्तोभः* ॥ ७ ॥

इदङ्कारान्तरेध्मवाचे प्रतिहारस्योपरिष्ठात् स्तोभः स्यात् ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

सर्वो वा* ॥ ८ ॥

सर्वो वा स्तोभः स्यात् ॥ ८ ॥

प्रागोवायास्त्रिपूत्तरेषु* ॥ ९ ॥

गौष्टङ्गहारायणकौल्ललबर्हिषेषु प्रतिहारस्योपरिष्ठात् स्तोभः
प्रागोवायाः स्यात् तदेव प्रतिहर्तुः स्यात् ॥ ९ ॥

पौरुमद्गे च* ॥ १० ॥

पौरुमद्गे च प्रतिहारस्योपरिष्ठात् स्तोभः प्रागोवायाः प्रति-
हर्तुः स्यात् ॥ १० ॥

ओकाराज्जनित्रे* ॥ ११ ॥

उत्तरे जनित्रे प्रतिहारस्योपरिष्ठात् प्रागोकारात् प्रतिहर्तुः ॥ ११ ॥

सह वौवया पौरुमद्गे* ॥ १२ ॥

सह वार्त्तुवया पौरुमद्गे स्यात् स्तोभः प्रतिहर्तुः ॥ १२ ॥

गौष्टङ्गहारायणकौल्ललबर्हिषवैतद्व्यानां वा पदान्तः*

॥ १३ ॥

एतेषां गौष्टङ्गादीनां चतुर्णां षड्चरो वा यथाप्राप्तः प्रतिहारः
अथवा पदान्तः उक्तं पदान्तमविशेषेणोत्तमात्पदात् प्रतीयादिति ॥ १३ ॥

द्वाभ्यां पूर्वयोश्चतुर्भिरुत्तरयोः* ॥ १४ ॥

स पुनः पदान्तो द्वाभ्यां द्वाभ्यामचराभ्यां पूर्वयोगौष्टङ्गहाराय-
णयोः स्यात् चतुर्भिरचरैरुत्तरयोः कौल्ललबर्हिषवैतद्व्ययोः ॥ १४ ॥

* द्वाभ्यायणोऽप्येवम् ।

पुरस्तात् स्तोभः कौल्ललबर्हिषस्य* ॥ १५ ॥

कौल्ललबर्हिषस्य पदान्तः सह पुरस्तात् स्तोभेन स्यात् ॥ १५ ॥

इति सप्तमस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

सप्त वारवन्तीये पूर्वस्मिन् † ॥ १ ॥

उक्तः षड्चरः प्रतिहारः साम्प्रतं सप्ताक्षर उच्यते पूर्वस्मिन्वारव-
न्तीये सप्ताक्षरो हि प्रतिहारः ॥ १ ॥

तेषां त्रीणि पदान्ते † ॥ २ ॥

तेषां सप्ताक्षराणां त्रीणि पदान्ते स्युः अर्थादापन्नञ्चत्वार्युत्तम-
पदादाविति ॥ २ ॥

कार्णश्रवसन्त्रैतं पञ्चतौरश्रवसमुत्तरं शुध्यमुदंश-
पुत्रः शाकरन्तेषामष्टौ* ॥ ३ ॥

अष्टाक्षरः प्रतिहार उच्यते एतेषां कार्णश्रवसादीनां यथोद्दिष्टानां
अष्टावक्षराणि प्रतिहारः उक्तं प्रतिहारस्थानम् इदञ्च विशिष्टम् ॥ ३ ॥

पञ्चतौरश्रवसयोरर्धानि पदान्ते* ॥ ४ ॥

पञ्च तौरश्रवसञ्च पञ्चतौरश्रवसे तयोः पञ्चतौरश्रवसयोरर्द्धा-
न्यक्षराणि पदान्ते स्युः अर्थादापन्नं अर्द्धानि पदादाविति ॥ ४ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

शुध्यस्य च ककुप्सु* ॥ ५ ॥

शुध्यस्य च ककुप्सु गीयमानस्य अर्द्धान्यक्षराणि पदान्ते स्युः
अर्द्धानि पदादावित्यर्थादापन्नं यथा विष्टरपंतौ ॥ ५ ॥

तस्य गायत्रीषु चत्वारि* ॥ ६ ॥

तस्य शुध्यस्य गायत्रीषु गीयमानस्य चत्वार्यक्षराणि प्रतिहारो
यथा नवमेऽहनि तस्येति निर्देशः पञ्चतौरश्रवस्योरप्यधिकारः तेन
तस्येति क्रियते कथं शुध्यस्येवेति ॥ ६ ॥

षोडशबृहतीषु* ॥ ७ ॥

बृहतीषु गीयमानस्य शुध्यस्य षोडशाक्षराणि प्रतिहारविषयः
सन्धिरेव तृतीयः पादः उत्तमे च चतुरक्षरं प्रतिहारिकमेव गीतं प्रति-
हार इति वक्ष्यति ॥ ७ ॥

नदम्बत्रैदतीनामिति दश* ॥ ८ ॥

नदम्बत्रैदतीनामित्येतस्यामृचि गीयमानस्य शुध्यस्य दशा-
क्षराणि प्रतिहारः प्रयोजनमुक्तं पूर्वस्मिन्नेव सूत्रे ॥ ८ ॥

मध्यमस्य पदस्याभ्यासः शाक्करे* ॥ ९ ॥

शाक्करे मध्यमस्य पदस्य योऽष्टाक्षरोऽभ्यासः स प्रतिहारः ॥ ९ ॥

न्यायो वा* ॥ १० ॥

न्यायो वा स्यात् शाक्करे प्रतिहारः ॥ १० ॥

वायोरभिक्रन्दस्वारङ्गावमौरुक्षयमौशनश्यावाश्वे त्रैष्टु-

* ब्राह्मयणीयेष्वेवम् ।

भ॒श्च॒श्रौष्टं॑ जा॒गत॑ सोम॒साम॑ का॒र्त्तय॑श्च॒ स्वरं॑ प॒योनि॑धन-
मृष॒भः शा॑करो य॒खाप॑त्ये तेषा॒मुपो॑त्तमं प॒दम्* ॥ ११ ॥

एतेषां वा॒योर॑भि॒क्रन्दा॑दीनां यथो॒द्दिष्टा॑नां उ॒पोत्त॑ममु॒पोत्त॑मं
पदं॑ प्र॒तिहा॑रः स्यात् ॥ ११ ॥

पु॒रस्ता॑त् स्तो॒भा उत्त॑मानां त्र॒याणाम्* ॥ १२ ॥

च॒षभ॑स्य शा॒करो॑स्य य॒खाप॑त्ययोश्च सह पु॒रस्ता॑त् स्तो॒भैरु॑-
पो॒त्तमा॑नि प॒दानि॑ प्र॒तिहा॑राः स्युः ॥ १२ ॥

अप्र॒तिहा॑रा प्रथ॒मा स्तो॒त्रोया॑ य॒खाप॑त्ययोः* ॥ १३ ॥

य॒खाप॑त्ययोर्वा सा॒न्नाः प्रथ॒मा स्तो॒त्रोया॑ अप्र॒तिहा॑रा स्यात् ॥ १३ ॥

पञ्चा॒नां वा॒दित॑ उत्त॒मे प॒दे च॒त्वारि॑* ॥ १४ ॥

पञ्चानां सा॒न्नां या॒न्यादा॑वादिष्टानि वा॒योर॑भि॒क्रन्दः॑ स्वरं॑ का॒वं
मैरु॑च्यमै॒श्वर॑स्यावा॒श्वे त्रैष्टु॑भे इति एतेषां उ॒पोत्त॑मं प॒दं वा प्र॒ति-
हा॑रः स्यात् उत्त॒मे प॒दे च॒त्वार्य॑क्षराणि प्र॒तिहा॑रः उत्त॒मग्र॑हणं किमर्थ-
मिति चेत् उच्यते तेषा॒मुपो॑त्तमं प॒दमित्य॑धिकृतम् ॥ १४ ॥

वै॒खान॑सं पौ॒रुह॑न्मनमु॒द॒शीय॑मा॒कारि॑धनन्वा॒घ्नीसाम॑
तेषा॒मुत्त॑मं प॒दं प्रा॒गभ्या॑सात्* ॥ १५ ॥

एतेषां वै॒खान॑सादीनां चतु॒र्णामु॑त्तमं प॒दं प्र॒तिहा॑रः स्यात्
प्रा॒गभ्या॑सात् ॥ १५ ॥

अभ्या॑से वा च॒त्वार्यु॑त्तरयोः* ॥ १६ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अभ्यासे वा उत्तरयोः साम्नोः उदंशीयाकारणिधनयोश्चत्वारि
चत्वार्यक्षराणि प्रतिहारः स्यात् ॥ १६ ॥

इति सप्तमस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका

शाक्त्यसाम मैधातिथं वारवन्तीयमुत्तरमाभीशवे सि-
मानां निषेधस्त्रिणिधने त्वाष्टोसामायास्येदार्ढ्युतमाथर्वणं
रेवत्य ऐटतमग्नेस्त्रिणिधनमुत्सेधनिषेधावैङ्साकमश्वन्दैर्घश्र-
वसन्दासस्यत्यं ग्रामे गेयश्येनस्तानि द्विप्रतिहाराणि* ॥ १ ॥

शाक्त्यसामानोनि यथोद्दिष्टानि एतानि सर्वाणि द्विप्रतिहाराणि
तेषां प्रतिहाराणां स्थानमक्षरपरिमाणञ्चोच्यते ॥ १ ॥

मध्यमयोः पदयोः शाक्त्यसाममैधातिथयोः पदान्तौ
द्वाभ्याञ्चतुर्भिर्वा † ॥ २ ॥

शाक्त्यसाममैधातिथयोर्द्वितीयतृतीययोः पदयोः प्रत्येकं द्व्यक्षरौ
पदान्तौ प्रतिहारौ चतुरक्षरौ वा ॥ २ ॥

इकाराद्यन्तौ स्तोभौ वारवन्तीये ‡ ॥ ३ ॥

* द्राष्ट्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राष्ट्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ द्राष्ट्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

इकाराद्यन्तौ स्तोभौ प्रतिहारौ वारवन्तीय इकारो यस्तोभस्तस्य
आदावन्ते च सोऽयमिकाराद्यन्तः स्तोभः ॥ ३ ॥

सप्तभिर्वैकप्रतिहारं प्रागिहाद्यायाः* ॥ ४ ॥

वारवन्तीये सप्तभिरक्षरैरुत्तमपदादिस्थैरेकप्रतिहारं वा स्यात्
उपरिष्ठात् इहाद्यायाः स्तोभश्च प्रतिहर्तुः स्यात् ॥ ४ ॥

उकारादिवैकेन पदान्तः* ॥ ५ ॥

उकारादिर्वा एकेनाक्षरेण पदान्तः प्रतिहारः स्यात् ॥ ५ ॥

न्याय्यो वा* ॥ ६ ॥

न्याय्यो वा स्यात् प्रतिहारो वारवन्तीयस्य न्याय्यश्च उक्त-
लक्षणः ॥ ६ ॥

पूर्वयोश्च* ॥ ७ ॥

पूर्वयोश्च शाक्त्यसाममैधातिथयोर्न्यायो वा स्यात् प्रतिहारः
द्विप्रतिहारो वा पूर्वोक्तः ॥ ७ ॥

वारवन्तीयस्य द्विपदासु सप्तानां स्थाने चत्वारि द्वे चतु-
र्णाम्† ॥ ८ ॥

वारवन्तीयस्य द्विपदासु गीयमानस्य द्विप्रतिहारताभावात्
सिद्धौ इकाराद्यन्तौ स्तोभाविति अथ पुनर्विकल्पयेत् ततः सप्ता-
नामक्षराणां स्थाने चतुरक्षरः प्रतिहारः स्यात् चतुरक्षरस्य न्याय्यस्य
स्थाने द्व्यक्षरः स्यात् उकारादिवैकेन पदान्त इति सिद्धम् ॥ ८ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

द्वे एकमित्येकपदायाम्* ॥ ९ ॥

एकपदायां गीयमानस्य सप्ताक्षरस्य स्थाने द्वे अक्षरे स्यातां
चतुरक्षरस्यैकम् अन्यत्सिद्धम् ॥ ९ ॥

उत्तरयोः पदयोरुत्तरेषाम्* ॥ १० ॥

वारवन्तीयादुत्तरेषां साम्नाम् उत्तरयोः पदयोः प्रत्येकं प्रति-
हारौ स्याताम् ॥ १० ॥

द्वे द्वे तु षष्णामाभीषवप्रभृतीनाम्* ॥ ११ ॥

द्वे द्वे तु अक्षरे उत्तरयोः पदयोः स्याताम् आभीषवप्रभृतीनां
षष्णां साम्नां आभीषवयोः सिमानां निषेधस्य त्रिणिधनयोस्त्वाष्ट्री-
सामायास्ययोर्दार्ढ्यच्युतस्येति ॥ ११ ॥

चत्वारि वा सिमानां निषेधस्य † ॥ १२ ॥

चत्वार्यक्षराणि वा सिमानां निषेधस्य उत्तरयोः पदयोः स्युः
द्वे वा द्वे इति प्रकृतम् ॥ १२ ॥

त्वाष्ट्रीसाम्नश्च † ॥ १३ ॥

त्वाष्ट्रीसाम्नश्च उत्तरयोः पदयोश्चत्वारि चत्वार्यक्षराणि स्युः
यद्वा प्रकृतम् ॥ १३ ॥

सपुरस्तात् स्तोभावाथर्वणस्य* ॥ १४ ॥

आथर्वणस्य सह पुरस्तात् स्तोभाभ्यां प्रतिहारौ स्याताम् ॥ १४ ॥

* ब्राह्मयणीयेष्वेवम् ।

† ब्राह्मयणीयेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

तत्प्रभृतीनां चत्वारि* ॥ १५ ॥

आथर्वणप्रभृतीनाम् उत्तरयोः पदयोः प्रत्येकं चत्वारि चत्वार्यक्ष-
राणि स्युः ॥ १५ ॥

अष्टौ वा दाशस्यत्ये* ॥ १६ ॥

दाशस्यत्ये चत्वारि वा अक्षराणि उत्तरयोः पदयोः स्युः अथवा
अष्टावष्टौ ॥ १६ ॥

पूर्वोत्तरेणैकप्रतिहारे* ॥ १७ ॥

पूर्वे वा सामनी दाशस्यत्यात् ऐङ्माकमश्चदैर्घ्यश्रवसे उत्तरेण
प्रतिहारेण एकप्रतिहारे स्यातां वाशब्दे विकल्पार्थः ॥ १७ ॥

तृतीयपञ्चमाभ्यां पदाभ्यां श्येने* ॥ १८ ॥

ग्रामे गेयश्येने तृतीयपञ्चमाभ्यां पदाभ्यां प्रतिहारौ स्याताम् ॥ १८ ॥

चतुर्थषष्ठयोर्वा पदयोर्द्वे पदयोर्द्वे* ॥ १९ ॥

चतुर्थषष्ठयोर्वा पदयोर्द्वे द्वे अक्षरे प्रतिहारौ स्याताम् ॥ १९ ॥

इति सप्तमस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

पृथक्स्तोत्रीयास्तु प्रतिहाराः सन्तनिनः* ॥ १ ॥

उक्तमप्रतिहारा प्रथमा स्तोत्रीया यत्वापत्ययोरिति तथा
अप्रतिहारे पूर्वे स्तोत्रीये शाक्करवर्णस्येति सोऽयं प्रतिहारन्यायः सन्त-

* द्राष्टव्यायबोऽप्येवम् ।

निनि यत्नापत्यशाकरवर्णेषु अतो नियमार्थमारभ्यते पृथक्स्तोत्री-
यासु प्रतिहाराः सन्तनिन इति उक्तं निधनभूताः प्रतिहारवत्यो-
ऽप्रस्ताव्या इति तत्प्रतिहारा उच्यन्ते सन्तनिनः पृथक्सर्वासु स्तोत्री-
यास्त्वित्यर्थः अक्षरपरिमाणं वक्ष्यति तन्नानास्तोत्रीयासु प्रतिहाराः
सन्तनिनः ॥ १ ॥

त्रयस्त्रयऊधःसु महानाम्नीनाम्* ॥ २ ॥

महानाम्नीनां ऊधस्तु पदेषु सर्वेषु प्रतिस्तोत्रीयं त्रयः त्रयः
प्रतिहाराः स्युः ऊधांसि वक्ष्यन्ते ॥ २ ॥

तथा खराश्च नित्यवत्सातोषङ्गयोः* ॥ ३ ॥

तथा खराश्च प्रतिहारा यत्स्वरमूधः तथा खरानित्यवत्सातो-
षङ्गयोः प्रतिहाराः स्युः ॥ ३ ॥

द्वे द्वे सर्वेषाम्* ॥ ४ ॥

सर्वेषामेवैतेषां सान्नां द्यक्षराः प्रतिहाराः स्युः सर्वेषामिति
सन्तनिप्रभृतीनाम् ॥ ४ ॥

षड् वा शाकरोत्तमेषु महानाम्नीनाम्† ॥ ५ ॥

षड्क्षरो वा प्रतिहारो भवत्येतेषां सर्वे सन्तनिवर्जनं वा भवति
नासौ पूर्वेण विकल्पेते स एव भवति न वा शाकरोत्तमेषु महा-
नाम्नीनां सोऽयमुत्तमे पदे न्यायप्राप्तो महानाम्नीषु भवेत् शाक-
राणामुत्तमेषु पदेषु भवति शाकराणि वक्ष्यन्ते ॥ ५ ॥

* ब्राह्मयजुर्वेदम् ।

† ब्राह्मयजुर्वेदेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा तत्र विशेषश्च कृतः ।

षष्ठमध्यासेषु* ॥ ६ ॥

महानास्त्रीषु अध्यासेषु पदेषु षष्ठं षष्ठमक्षरं प्रतिहारो भवति
अध्यासान्यपि वक्ष्यन्ते ॥ ६ ॥

मध्यमं वचनं[†] स्तौभिकं पुरोषेषु † ॥ ७ ॥

पुरोषपदेषु स्तौभिकानां वचनानां यन्मध्यमं वचनं स प्रतिहारः
स्यात् ॥ ७ ॥

अप्रतिहाराण्येकेऽध्यासपुरोषाणि † ॥ ८ ॥

एके आचार्या अध्यासपदानि पुरोषपदानि च अप्रतिहाराणि
मन्यन्ते एतेषु प्रतिहारा न कर्त्तव्या इति ॥ ८ ॥

तासां प्रथमद्वितीये पदे द्विपदास्त्रीणि शाक्वराणि धातु-
र्वत्स ऊधस्तच्छाकरं पुरुषस्त्रीणि शाक्वराण्यध्यास्येति पदानि ‡
॥ ९ ॥

तासां महानास्त्रीनां प्रतिस्तोत्रोच्यं पदानां सूत्रे संव्यवहारार्थं
संज्ञा प्रतिपद्यते ये तावत् प्रथमद्वितीये पदे प्रतिस्तोत्रोच्यान्ता द्विपदाः
ततोऽनन्तरं त्रीणि शाक्वराणि द्विपदानन्तराणि यानि त्रीणि तानि
शाक्वराण्युच्यन्ते तेषामपि शाक्वराणामेवानन्तराणि पदानि यानि
त्रीणि पदानि तेषां संज्ञा धातुर्वत्स ऊधः प्रथमं धातुः द्वितीयं वत्सः
तृतीयम् ऊधः तच्छाकरं पुरुषः तस्योत्तरं यत्पदन्तात् पुरुषः तस्यापि

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणीये विशेषोऽस्ति ।

‡ द्राक्षायणेनैतेन षट्संख्यकानि सूतानि कृतानि ।

यान्यन्तराणि त्रीणि तेषां संज्ञा शाक्कराणीति तेषाम् उत्तरं यत्पदं
तस्य संज्ञा अध्यास्येति एवमुत्तरयोरपि स्तोत्रीययोरेताः संज्ञा वेदि-
तव्याः ॥ ८ ॥

उत्तमा तु द्व्यध्यासा* ॥ १० ॥

उत्तमा तु स्तोत्रीया द्व्यध्यासा द्वे अध्यासपदे द्व्यध्यासा इति सेयं
द्व्यध्यासा तु शब्दो विशेषणार्थः एवं सा चतुर्दशपदा ॥ १० ॥

द्विपदासु प्रस्तावः शाक्करप्रथमेष्वध्यासपुरोषेषु च* ॥ ११ ॥

स्तोत्रीयायां द्विपदायां प्रस्तावः शाक्कराणाञ्च प्रथमे पदे
अध्यासपदेषु च प्रतिस्तोत्रीयं पुरोषपदेषु च पक्षेणोक्तं प्रस्तावलक्ष-
णम् ॥ ११ ॥

भासेनोक्तः पदान्तो यज्ञायज्ञीयेदेवस्थाने वैरूपेण*
॥ १२ ॥

यज्ञायज्ञीये देवस्थाने वैरूपेण यज्ञायज्ञीये भासेन पदान्तो
व्याख्यातः प्रतिहारो द्व्यक्षरः देवस्थाने वैरूपेण प्रतिहारो व्याख्या-
तश्चतुरक्षरः द्वाभ्यां भासे चतुर्भिस्तुरस्येति ॥ १२ ॥

अरण्ये गेयः श्येनः पार्थुरश्ममच्छिद्ररयिष्ठे तेषामुत्तरेषु
पदेषु द्वे द्वे पूर्वयोश्चत्वारि चत्वार्युत्तरयोः † ॥ १३ ॥

अरण्ये गेयस्य श्येनस्य पार्थुरश्मस्याच्छिद्ररयिष्ठयोः एतेषां चतु-

* ब्राह्मयज्ञोपनिषद् ।

† ब्राह्मयज्ञोपनिषदेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

णाम् उत्तरेषु सर्वेषु प्रतिहारा द्वे द्वे अक्षरे पादे पादे अक्षरे
अरण्ये गेयस्थेनपार्थुरश्मयोः चत्वारि चत्वार्यक्षराणि उत्तरयो-
रक्षिद्ररयिष्ठयोः ॥ १३ ॥

उभयतः स्तोभाः पार्थुरश्मस्य* ॥ १४ ॥

ये उत्तराः प्रतिहाराः पार्थुरश्मस्योक्तास्ते सर्वे उभयतः स्तोभाः
स्युः ॥ १४ ॥

देवतापदं देवतापदमिति वैरूपे निधनानि* ॥ १५ ॥

वैरूपे सान्नि देवतापदं देवतापदमित्येवं निधनाति कर्त्तव्यानि
विधिक्रमार्थमारभ्यः पददेवतानामन्यः पाठक्रमः अन्यो विधिक्रमः
अतो विकल्पयत्याचार्यः तस्य प्रयोजनं निदानकारेणोक्तं पददेवते
व्यत्ययेदेवमादिभिर्वाक्यैः ॥ १५ ॥

प्राक् शिष्टमत्याः स्तोभैः प्रतिहारः* ॥ १६ ॥

शिष्टमती या देवता तस्याः प्राग्ये स्तोभाः तैः प्रतिहारः स्याद्वै-
रूपे ॥ १६ ॥

एकादशमै उदैवोदासे* ॥ १७ ॥

ऐङ्दैवोदासे पदस्य एकादशमक्षरं सप्रतिहारः स्यात् उक्तम्
उत्तमे पदे प्रतिहारस्थानमिति ॥ १७ ॥

सप्तमाष्टमाभ्यामभ्यसेत् त्रैककुभस्य* ॥ १८ ॥

* ऋद्धायणोऽप्येवम् ।

त्रैककुभस्य यत्पदमभ्यस्यते तस्याभ्यासस्य सप्तमाष्टमाभ्यामच-
राभ्यां प्रतिहारः स्यात् ॥ १८ ॥

नवमदशमाभ्यां वैश्वमनसस्य* ॥ १९ ॥

ये नवमदशमे अक्षरे ताभ्यां प्रतिहारः स्यात् ॥ १९ ॥

तथा वृष्णस्त्रिरुक्ताभ्यान्तु तस्य † ॥ २० ॥

यथा नवमदशमाभ्यां वैश्वमनसस्य प्रतिहार उक्तः तथा वृष्णो
नवमदशमाभ्यां अक्षराभ्यां प्रतिहारः स्यात् अयन्तु विशेषः अस्य
त्रिरुक्ताभ्याम् ॥ २० ॥

सदृशगीतिषु सर्वेषु पदेषु पृथक्पदानि भजेरन् प्रत्यन्ता-
दनादेशे शेषमुद्गाता तानि विभाग्यानि ‡ ॥ २१ ॥

उक्तम् अवसानं प्रस्तावान्तलक्षणमविभाग्यानामिति तत्किं-
लक्षणानि पुनर्विभाग्यानीति उच्यते चतुष्टयानि सामानि भवन्ति
विषमविभक्तौनि पदविभाग्यानि स्तोभविभाग्यानि पदस्तोभविभा-
ग्यानि चेति तत्र विषमभक्तौनि तावदुक्तानि चतुरक्षरः पूर्वे वार-
वन्तीये इत्येवमादीनि पदविभाग्यानि प्रवद्गार्गवो जागतवासिष्ठ-
वैश्वज्योतिषाणीति स्तोभविभाग्यानि वात्सप्रादीनि पदस्तोभविभा-

* आध्यायगोऽप्येवम् ।

† आध्यायगोनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा तत्र विशेषश्च कृतः ।

‡ आध्यायगोऽप्येवं तथा तत्र एतस्मादूर्ध्वं कानिचित् सूत्राण्यधिकानि
वर्तन्ते ।

ग्यानि प्रतोदगोष्ठादोनि एतानि विभाग्यानि साम्प्रतमेतेषां विभाग
उच्यते येषां पदानां सदृशा गीतयः तेषां सर्वेषु पदेषु पृथक् पृथक्
पदानि भजेरन् प्रस्तोत्रादयो ब्रूयुरिति वा वदन्तः आदेशादन्यत्र
शेषमुद्गाता ब्रूयात् एतान्येवंलक्षणानि विभाग्यानुच्यन्ते सदृशा लक्षणं
द्वितीयार्थं द्वितीयेऽपि साम्नि पृथक्पदानि भजेरन् यथा स्वारक्रौञ्चे
प्रो अयासीति द्वितीये ॥ २१ ॥

आद्यन्तसुब्धेषु पदाय पदाय स्तोभेद्योयः पदं ब्रूयात्*
॥ २२ ॥

आद्यन्तसुब्धानि यानि सामानि तेषु पदाय पदाय स्तोभेत्
तादर्थ्यं चतुर्थी यो यः कर्त्ता पदं ब्रूयात् सपदाय पदाय स्तोभेदित्या-
रभ्यते आम्नायसिद्धे तु संहारे किमर्थमारभ्यते उच्यते नैवं पदानु-
संहार आरभ्यते किं तर्हि यो यः सामाङ्गं पदं ब्रूयादित्येतत्परमे-
तत् ॥ २२ ॥

तथानुपदसुब्धेषु* ॥ २३ ॥

आद्यन्तसुब्धेषु पदाय पदाय स्तोभेदित्युक्तं तथानुपदं सुब्धेषु
को विधिरुच्यते तथानुपदं सुब्धेषु तथा तेन प्रकारेणेत्यर्थः पदाय
पदाय स्तोभेद्यो यः पदं ब्रूयादिति ॥ २३ ॥

इति सप्तमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

* द्राष्टव्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

जङ्घन्तु प्रथमात्पदात् संकृतिनः* ॥ १ ॥

वक्ष्यति निधनानि पदान्युपायसदृशाः स्तोभान्ता येषां तानि स्तोभविभाग्यानि इदञ्च संकृति जङ्घं प्रथमात्पदात् स्तोभविभाग्यं कथञ्चैतद्गम्यते यथासङ्कृतिनि स्तोभो न संहर्तव्य इति उच्यते दर्शनात् जङ्घं प्रथमात्पदात् स्तोभानुसंहारस्य कायमानद्वितीये पुरुषापञ्चमे दर्शनात् सङ्कृतिनः प्रथमात्पदादूङ्घं पदाय पदाय स्तोभेत् ॥१॥

प्राक्चतुर्थीत्पदात् स्तोभैः प्रतिहारः* ॥ २ ॥

द्वितीयपादेऽख्योङ्घं ये स्तोभास्तृतीयार्थाः ते प्रतिहर्तुः प्राप्ताः एवं तेषु प्राप्तेष्वाह प्राक्चतुर्थीत्पदात् स्तोभैः प्रतिहार इति ये चतुर्थस्य पदस्य प्राक् स्तोभास्तैः प्रतिहरेत् ॥ २ ॥

निधनानि पदान्युपायसदृशाः स्तोभान्ता येषां तानि स्तोभविभाग्यानि* ॥ ३ ॥

येषां साम्नां निधनभूतानि पदानि उपायसदृशाः स्तोभान्ताः तानि सामानि स्तोभविभाग्यानि तेषां स्तोभा विभक्तव्याः यथा प्रतोदभद्रगोष्ठसैमित्रादीनि ॥ ३ ॥

तत्र तृतीयायैव पदाय प्रतिहर्त्ता स्तोभेत्* ॥ ४ ॥

तत्र तेषु स्तोभविभाग्येषु तृतीयायैव पदाय प्रतिहर्त्ता स्तोभेत् एवमशब्दोऽवधारणार्थः उक्तं ग्रन्थान्तरे तत्र पदं विभजन् उपोत्तमम्

* प्राच्यायणोऽप्येवम् ।

पदं प्रतिवृत्तुः संन्याय आसप्तपदाभ्य इति तन्निवृत्त्यर्थमाचार्योऽव-
धारयति तृतीयायैवेति ॥ ४ ॥

उपायवन्तः स्तोभा एकवृषस्य* ॥ ५ ॥

एकवृषस्य सान्न उपायवन्तः स्तोभा भवन्ति उपाया येषु विद्यन्ते
तदमे उपायवन्तः अथ किमर्थमारभ्यते उच्यते ये त्वनुपायाः स्तोभाः
पठितास्तेषां विधीयन्ते ॥ ५ ॥

देवतासु चर्षभस्य शाक्रस्य* ॥ ६ ॥

ऋषभस्य शाक्रस्य देवतासु उपायवन्तः स्तोभा भवन्ति उभ-
योर्हि एकवृषे ऋषभे शाक्रे च न देवतासु स्तोभा आज्ञाताः
ते वचनेन विधीयन्ते ॥ ६ ॥

तासां नानास्तोभेत्यदेभ्यः* ॥ ७ ॥

तासां देवतानां नाना पृथक् स्तोभेत् पदेभ्यः स्तोभान् कुर्यात्
पृथग्देवताभ्यः तासामिति किम् उच्यते उभयोरेकवृषभयोरेष
विधिः एकवृषभस्य पादेषु च देवतासु चोपायवन्तो भवन्ति
ऋषभस्य पादेष्वनुपायाः देवतासुपायवन्तः ॥ ७ ॥

**गायत्रीसामसु विभाग्येषूत्तमं व्यावर्गं† शिष्टा प्रतिह-
रेदिति धानञ्जयः* ॥ ८ ॥**

यानि गायत्रीसामानि विभाग्यानि तेषूत्तमं व्यावर्गं शिष्टा उपा-

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणीये विशेषोऽस्ति

यार्थन्ततः प्रतिहरेदित्येवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते व्यावर्गः पर्व
यथागोराङ्गीरसस्य सान्नः ॥ ८ ॥

सर्वेणैव पदेनेति शाण्डिल्यायनः* ॥ ९ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य आह सर्वेणैव पदेन प्रतिहरेदिति किं
विकल्पः नेत्युच्यते विनिवेशो येषु पदस्योपरिष्ठादौपायिकं पर्व
नास्ति तेषूत्तमं व्यावर्गं शिष्टा गौराङ्गीरसस्यंसान्न इत्युक्तं येषु तु
उत्पादिकस्य प्रतिहारस्योपरिष्ठात् औपायिकं पर्व शिष्यते तेषु सर्वेण
पदेन प्रतिहरेदिति यथा शन्नोदेव्यां द्वितीयसान्नः ॥ ९ ॥

त्रिरुक्ताः स्तोभान् कुक्रियेषु चतुर्ब्रूयुरन्यत्र निधनेभ्यः*
॥ १० ॥

शुक्रियेषु सामसु भ्राजादिषु ये त्रिरुक्ताः स्तोभा आन्नातास्तां-
श्चतुर्ब्रूयुः यत्र निधनभृताः स्तोभास्तांश्चिर्ब्रूयुः ॥ १० ॥

महादिवाकीर्त्यस्य प्रास्ताविके देवते विपरिहरेत्* ॥ ११ ॥

महादिवाकीर्त्यं दशानुगानं महादिवाकीर्त्यस्येति सम्बन्धलक्षणा
षष्ठी तस्य महादिवाकीर्त्यस्य प्रास्ताविकेऽनुगाने ये देवते ते विपरि-
हरेत् वक्ष्यति प्रथमायेवानुगानाय प्रस्तोता प्रस्तुयादात्मने चेति
तस्मिन् प्रास्ताविकेऽनुगाने देवता विपरिहारं कुर्यात् विपरिहारः
अन्योन्यस्थानापत्तिः ॥ ११ ॥

तस्यात्मा स्तोभविभाग्यः* ॥ १२ ॥

* आद्यायणोऽप्येवम् ।

तस्य महादिवाकीर्त्यस्यात्मा स्तोभविभाग्यः स्यात् आत्मेत्यनु-
गानस्य संज्ञा तस्य यदात्मसंज्ञकं अनुगानं तत् स्तोभविभाग्यं स्यात्
॥ १२ ॥

प्रथमायैवानुगानाय प्रस्तोता प्रस्तुयादात्मने च* ॥ १३ ॥
यत्रथममनुगानं तदर्थं प्रथममेव प्रस्तोता प्रस्तुयादात्मा-
र्थञ्च ॥ १३ ॥

इतराण्यनुगानान्युद्गातैव ब्रूयात्* ॥ १४ ॥
प्रथमानुगानादात्मनश्च यान्यनुगानानि तानि सर्वाण्युद्गातैव
ब्रूयात् एवञ्चोऽवधारणार्थः उद्गातैव ब्रूयान्नेतरौ ॥ १४ ॥

तेषां निधनेष्वेनमनूपेयाताम्* ॥ १५ ॥
तेषामेवानुगानानां निधनेष्वेनमुद्गातारं अनु निधनान्युपेयातां
तेषामिति निर्देशः क्रियते सर्वेषां दशानाम् ॥ १५ ॥

उत्तमानि वा त्रीण्यनुगानानि प्रत्याहृत्येतरेः सहात्म-
पदेभ्यः स्तोभधर्मेणानुसंहरेयुः* ॥ १६ ॥

उत्तमानि वा अष्टमनवमदशमानि त्रीण्यनुगानानि प्रत्याहृत्य
इतरैरनुगानैः सह आत्मपदेभ्यः स्तोभधर्मेणानुसंहरेयुः प्रतिपादं
यानि प्रागात्मनस्तानि प्राक्पदात् कुर्युः यान्युपरिष्ठादात्मनस्त्रोणि
तान्युपरिष्ठात् पादस्य एषोऽनुसंहारप्रकारः ॥ १६ ॥

यानि पुरस्तादात्मनस्तानि सकृत् स्तोत्रादौ यान्यूर्ध्वान्तानि
सकृत् स्तोत्रान्ते* ॥ १७ ॥

अथवा यान्यात्मनः पुरस्तात् अनुगानानि तानि स्तोत्रादौ
सकृत्कृत्वा स्तोत्रं समाप्य यान्युपरिष्ठादात्मनस्त्रीणि तानि सकृत्
स्तोत्रान्ते कुर्यात् ॥ १७ ॥

पर्यायादिपर्यायान्तयोर्वा* ॥ १८ ॥

अथवा अयं विशेषः पर्यायस्य पर्यायस्यादौ अन्ते च स्यात्
यानि पुरस्तादात्मनस्तानि सकृत्पर्यायादौ यान्यूर्ध्वं तानि सकृत्-
त्पर्यायान्ते ॥ १८ ॥

भासनिधने दशमस्य पदस्योपायमुद्गातैव ब्रूयात् † ॥ १९ ॥

भासनिधने यद्दशमं पदन्तस्योपायमुद्गातैव ब्रूयात् नेतरौ ॥ १९ ॥

सर्वाणि राजने त्रिरुक्तानि पञ्चकृत्वो ब्रूयुः † ॥ २० ॥

राजने सान्नि यावन्ति त्रिरुक्तान्यान्नातानि सर्वाणि तानि पञ्च-
कृत्वो ब्रूयुः अथ सर्वग्रहणं किमर्थम् उच्यते उक्तं त्रिरुक्तान् स्तोभाञ्जु-
क्रियेषु चतुर्ब्रूयुरिति प्रकृतं तावत् अतः सर्वग्रहणं करोति कथं राजने
स्तोभाञ्च पदानि चेति ॥ २० ॥

तस्यानुपदं स्तोभाः पदेन प्रस्तावः ‡ ॥ २१ ॥

* द्राक्षायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राक्षायणीोऽप्येवम् ।

‡ द्राक्षायणीनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तस्य राजनस्यानुपदं स्तोभाः कर्त्तव्याः तस्य हि आदावेव
केवलं स्तोभाः पठिताः नोपरिष्ठात् सोऽयमाचार्यः अनुपदं
स्तोभान् कल्पयति अनुपदञ्चास्य स्तोभा भवन्ति पदेन च प्रस्ताव-
देवताभ्यः आरभ्योद्गोथः ॥ २१ ॥

तृतीयेन पदेन पुरस्तात् स्तोभेन प्रतिहारः* ॥ २२ ॥

स्यादिति वाक्यशेषः ॥ २२ ॥

विभाग्यं वा* ॥ २३ ॥

विभाग्यं वा स्यात् यः सर्वेषां विभाग्यानां धर्मः तेन वा स्यात्
॥ २३ ॥

तत्र देवताभ्यो यद्यदनन्तरं पूर्वं पदन्तेन सहना ब्रूयुः
॥ २४* ॥

तत्र तस्मिन् राजने विभाग्ये देवताभ्यो यद्यदनन्तरं पूर्वं पद-
न्तेन पदेन सह एना देवता ब्रूयुः यो यः पदं ब्रूयात् स स देवता अपि
ब्रूयात् ॥ २४ ॥

व्यवस्तोभेत्पददैवतमित्येके* ॥ २५ ॥

एके आचार्याः मन्यन्ते व्यवस्तोभेत्पदानि च देवताश्चेति पृथक्
पदेभ्यः स्तोभान् कुर्यात् पृथग्देवताभ्यश्चेति ॥ २५ ॥

यथाधीतं वा † ॥ २६ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणीये एतन्नास्ति ।

अथवा यथाधीतमेव राजनं प्रयुञ्जीत आदावेव केवलं स्तोभः
स्यात् अन्ये विकाराः सर्वे न स्युः ॥ २६ ॥

इति सप्तमस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

निधनानि पदानि पदस्तोभेषु तथेङाः* ॥ १ ॥

पदस्तोभेषु निधनानि पदानि भवन्ति तथा इङाः ननु उक्तं निध-
नानि पदान्युपायसदृशाः स्तोभान्ता येषां तानि स्तोभविभाग्यानीति
एतानि च सामानि पदस्तोभसंज्ञितान्येवंलक्षणयुक्तानि तत्किमिदं
सिद्धे विधौ सति पुनरारभ्यत इति इदं सिद्धोपादानं क्रियते शेष-
विध्यर्थं वक्ष्यति तेभ्यो नानास्तोभेयुरित्येतदादिकं शेषम् ॥ १ ॥

तेभ्यो नानास्तोभेयुः* ॥ २ ॥

तेभ्यः पदेभ्यो निधनेभ्यो देताभ्यश्च नानास्तोभेयुरिति पृथक्स्तोभान्
कुर्युरित्येषोऽर्थः एते हि पदस्तोभाः सर्वे द्वादशनिधनाः द्वादशनिध-
नानि भवन्तीति ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

त्रिभ्यः प्रथमेभ्यः प्रस्तोता † ॥ ३ ॥

उक्तं तेभ्यो नानास्तोभेयुरिति त्रिभ्यः प्रथमेभ्यो निधनेभ्यः
प्रस्तोता स्तोभेत् तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ ३ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

त्रिभ्य एव सप्तमप्रभृतिभ्यः प्रतिहर्त्ता* ॥ ४ ॥

त्रिभ्य एव निधनेभ्यः सप्तमप्रभृतिभ्यः प्रतिहर्त्ता स्तोभेक्ष-
मुद्गातुः ॥ ४ ॥

अर्द्धपदं निधनमिडाव्यवेतेषु † ॥ ५ ॥

येषां पदानां इडा मध्ये तेषामर्द्धपदं निधनम् ॥ ५ ॥

सर्वमव्यवेतेषु † ॥ ६ ॥

अव्यवेतेषु सर्वं पदं निधनम् ॥ ६ ॥

चतुर्थस्य प्रथमः पादस्त्यक्षराणि चत्वारि निधनानि † ॥ ७ ॥

चतुर्थस्य पदस्तोभस्य प्रथमः पादस्त्यक्षराणि चत्वारि निधनानि
भवन्ति ॥ ७ ॥

तथा तृतीयः † ॥ ८ ॥

तथा तृतीयः पादस्त्यक्षराणि चत्वारि निधनानि भवन्ति सिद्धे
सत्यारम्भो विकल्पार्थः ॥ ८ ॥

द्वितीयोत्तमौ वा द्वैधश्चतुरक्षरश्च इतरौ † ॥ ९ ॥

उत्तमे पदस्तोभे द्वितीयोत्तमौ पादौ द्वैधं विभक्त्यौ चतुरक्ष-
रश्च इतरौ विभक्त्यौ प्रथमतृतीयौ चतुरक्षरश्च विभागे वाशब्दे
विकल्पार्थः ॥ ९ ॥

अविभाग्या वा ‡ ॥ १० ॥

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

अविभाग्या वा सर्व एते पदस्तोभा भवन्ति न विभाग्याः ॥ १० ॥

अष्टमैः स्तोभैः प्रथमस्य नवमैर्मध्यमयोर्दशमैरुत्तमस्य
नवमैर्वा* ॥ ११ ॥

अष्टमैः स्तोभैः प्रथमस्य पदस्तोभस्य प्रतिहारः स्यात् मध्यमयोः
पदस्तोभयोः द्वितीयतृतीययोः नवमैः स्तोभैः प्रतिहारः स्यात् उत्त-
मस्य पदस्तोभस्य दशमैः स्तोभैः प्रतिहारो नवमैर्वा उत्तमस्येति
वर्त्तते प्रस्तावोद्गीथौ सिद्धौ ॥ ११ ॥

इलान्दस्योत्तमेऽनुगाने षट् † ॥ १२ ॥

इलान्दं पञ्चानुगानं तस्योत्तमेऽनुगाने षड्चराणि प्रतिहाराः
उक्तं प्रतिहारस्थानम् ॥ १२ ॥

विभाग्यानीतराणि † ॥ १३ ॥

इतराण्यनुगानानि विभाग्यानि प्रथमादीनि चत्वारि विभाग्य-
न्याय उक्तः ॥ १३ ॥

प्रथमं वा विभाग्यम् † ॥ १४ ॥

प्रथमं वानुगानम् विभाग्यं स्यात् ॥ १४ ॥

तत्रोत्तमस्य स्तोभस्य मध्यमेन वचनेन † ॥ १५ ॥

तत्र तस्मिन्निलान्दप्रथमेऽनुगाने अविभाग्यपक्षे उत्तमस्य स्तोभस्य
मध्यमेन वचनेन प्रतिहारः ॥ १५ ॥

एकादश दैर्घ्यतमस्य † ॥ १६ ॥

* ब्राह्मयणीये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मयणीयेऽप्येवम् ।

दैर्घतमसस्य एकादशाक्षराणि प्रतिहारः अभ्यासान्तः ॥ १६ ॥

अष्टमैः स्तोभैर्भद्रश्रेयसोः* ॥ १७ ॥

भद्रञ्च श्रेयञ्च भद्रश्रेयसी तयोः भद्रश्रेयसोः अष्टमैः स्तोभैः
प्रतिहारः स्यात् ॥ १७ ॥

पञ्चमैश्च यदि द्विप्रतिहारे † ॥ १८ ॥

यदि द्विप्रतिहारे भद्रश्रेयसी स्यातां ततः अष्टमैः स्तोभैः प्रति-
हारः स्यात् एकैकस्मिन् पञ्चमैश्च ॥ १८ ॥

पञ्चाक्षरशः स्तोभविभाग्ये धर्मविधर्मणी † ॥ १९ ॥

यदि स्तोभविभाग्ये धर्मविधर्मणी कुर्यात् पञ्चाक्षरं पञ्चाक्षरं
स्तोभेत् ॥ १९ ॥

द्विपदाकारं वा † ॥ २० ॥

द्विपदाकारं वा धर्मविधर्मणी प्रयुञ्जीत द्विपदाः कृत्वा द्विपदा-
कारम् ॥ २० ॥

तयोर्दशमेन स्तोभेन प्रतिहारः † ॥ २१ ॥

तयोः धर्मविधर्मणोर्द्विपदाकारेण प्रयुज्यमानयोर्दशमेन स्तोभेन
प्रतिहारः स्यात् ॥ २१ ॥

षष्ठेन च यदि द्विप्रतिहारे † ॥ २२ ॥

* द्राष्टव्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राष्टव्यायोऽप्येवम् ।

यदि द्विप्रतिहारे धर्मविधर्मणी स्यातां षष्ठेन स्तोभेन प्रतिहारः
स्यात् तयोर्दशमेन चेति प्रकृतम् ॥ २२ ॥

पदान्ते त्रीणि सौहविषे* ॥ २३ ॥

सौहविषे प्रथमे पदान्ते त्रीणि अक्षराणि प्रतिहारः स्यात् ॥ २३ ॥

पदादौ वा* ॥ २४ ॥

पदान्तपदादौ सिद्धौ ॥ २४ ॥

मध्यमं वचनं^७ स्वर्वन्निधने सौहविषे* ॥ २५ ॥

स्वर्वन्निधने सौहविषे यत्पदमभ्यस्यते तस्य मध्यमं वचनं प्रतिहारः
स्यात् ॥ २५ ॥

विभाग्यं वा* ॥ २६ ॥

विभाग्यं वा स्यात् स्वर्वन्निधने सौहविषम् ॥ २६ ॥

मध्यममेव वचनं पुरस्तात् स्तोभं वैराजस्य* ॥ २७ ॥

मध्यममेव वचनं पुरस्तात् स्तोभं स्यात् प्रतिहारो वैराजस्य तस्मिन्
पदादौ प्रतिहारः प्राप्तः अतो मध्यमं वचनं नियमयति ॥ २७ ॥

तस्य पदान्ता^७श्चतुरभ्यस्येयुस्तिर्वा † ॥ २८ ॥

तस्य वैराजस्य पदान्तांश्चतुरभ्यस्येयुस्तिर्वा अथ तस्येति किमर्थ-
मुच्यते विभाग्यं वेति प्रकृतम् अतस्तस्येति ब्रवीति एतत् ज्ञापयति

* ब्राह्मणायणीयेवम् ।

† ब्राह्मणायणीये विज्ञेयोऽस्ति ।

विभाग्यपक्षेऽपि वैराजं भवतीति यदि विभाग्यं यद्यविभाग्यं तस्य पदान्तांश्चतुरभ्यस्येयुस्त्विर्वेति ॥ २८ ॥

तथा चातुर्थिकस्य वात्सप्रस्य* ॥ २९ ॥

तथा तेन प्रकारेणेत्यर्थः चातुर्थिकस्य वात्सप्रस्य पदान्तांश्चतुरभ्यस्येयुस्त्विर्वा ॥ २९ ॥

समाधिस्तु † ॥ ३० ॥

समाधिस्तु कर्त्तव्यः यथा वैराजं प्रयुञ्जीत वात्सप्रमपि तथा प्रयुञ्जीत अथ वैराजं चतुरनुतोदं कुर्यात् वात्सप्रमपि चतुरनुतोदमेव कुर्यात् एवं ब्राह्मणं भवत्येतस्मिन्वै वैराजं प्रतिष्ठितमिति ॥ ३० ॥

अविभाग्यानामुत्तमे पदे प्रागुपायात् षट्सु व्यावर्गवत्-
स्वष्टसु वा यथा वामदेव्यक्रोशे पूर्वेण व्यावर्गेण प्रतिहरेदिति
धानञ्जयः* ॥ ३१ ॥

अविभाग्यानां साम्नां उत्तमे पदे यानि षट् व्यावर्गवन्त्यक्षराणि
अष्टौ वा यथा वामदेव्ये षट् अष्टौ क्रोशे तेषु पूर्वेण व्यावर्गे प्रतिहरे-
दिति धानञ्जयः मन्यते गीतं व्यावर्ग इत्यनर्थान्तरम् ॥ ३१ ॥

उत्तरेणेति शाण्डिल्यायनः* ॥ ३२ ॥

उत्तरेण व्यावर्गेण प्रतिहरेदित्येवं शाण्डिल्यायन आचार्यो
मन्यते ॥ ३२ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवं तत्र तु एतस्मादूर्ध्वं कतिपयान्यधिकानि सूत्रानि वर्त्तन्ते ।

प्रातिहारिकमेव गीतं प्रतिहारो वैकन्दसेष्वप्यपदादौ*

॥ ३३ ॥

उक्तं पदादिः प्रतिहारस्थानं सर्वत्रेति अक्षरपरिमाणञ्चोक्तं तद्यानि योनितो वैकन्दसानि सामानि तेषु प्रातिहारिकमेव पर्व प्रतिहारः स्यात् अक्षरपरिमाणं नाद्रियेत यथोदंशपुत्रे उत्तरयोः स्तोत्रोचयोः पदादिरपि नाद्रियते यथेन्द्रमच्छायामैङ्गमायास्ये ॥ ३३ ॥

नोद्धं प्रतिहारादोङ्कारेणाददीतेति धानञ्जयः* ॥ ३४ ॥

प्रतिहाराः समाप्ताः साम्प्रतं उपाया उच्यन्ते प्रतिहारादूर्ध्व-मुपायस्यादानम् इह तु उद्गीथादानमोङ्कारेणोक्तं तत्किमिद-मुपायस्याप्यादानमोङ्कारेण भवति अथ नेति अतो धानञ्जय आह नोद्धं प्रतिहारादोङ्कारेणाददीतेति एतावद्वर्णितं भवति य एवो-ङ्कारेणाददाति तस्यैवोपाय इति विशेषस्तु वक्ष्यते ॥ ३४ ॥

इति सप्तमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

प्रत्यवेतस्वराणान्तु प्रत्युद्गृह्णीयात् † ॥ १ ॥

उक्तं नोद्धं प्रतिहारादोङ्कारेणाददीतेति किन्तु प्रतिहारा-दूर्ध्वं ये प्रत्यवेतस्वराः तेषां प्रत्युद्गृह्णीयात् प्रत्युद्गृहणं कुर्यात् ऊर्ध्व-ग्रहणं प्रत्युद्गृहः उदाहरणम् ॥ १ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयणीये विशेषोऽस्ति ।

यथाकालेयस्य नका३३३३३रिणाम् यथा वात्सस्य मयो
३३३३वा३* ॥ २ ॥

स्वरान्तरम् एतदुदाहरणमात्रम् एवं सर्वेषां प्रत्यवेतस्वराणां
प्रत्युद्गृहणं कुर्यात् ॥ २ ॥

ओङ्कारेण प्रत्यवेतस्वराणामाददीतेति गौतमः* ॥ ३ ॥

गौतम आचार्यो मन्यते प्रत्यवेतस्वराणां नैव सामिकं रूपं
कुर्यात् ओङ्कारेण त्वादानं कुर्यात् एषत्वेव प्रत्युद्गृहः ॥ ३ ॥

यथान्नायः शाण्डिल्यः † ॥ ४ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह प्रत्यवेतस्वराणां प्रति न प्रत्युद्गृहणं
कुर्यात् एषत्वेव प्रत्युद्गृहः नाप्योङ्कारेणादानं यथान्नायमेव प्रयुज्यते ॥ ४ ॥

इहकारइडायकारौ गीतञ्च निधनस्वरः होषोस्वरञ्च
द्यच्चरं देवताश्चारण्ये गेयेषु तान्यन्तःसामनिधनानि वाक्
चेत् स्तोभान्तोऽनन्तरः पुरस्तात् वृद्धः ऋष्टो वा कारः स्वरितं
वार्चिकं वा वृद्धं पूर्वेषां त्रयाणां यथा रेवत्यस्वाप्तीसाम
यौधाजयं दार्ढ्युतमाथर्वणमान्धीगवमिह वदामदेव्यम् ‡ ॥ ५ ॥

उक्तमुपायलक्षणं साम्प्रतं मध्ये निधनान्यच्यन्ते इहकारइडाय-
कारौ गीतञ्च निधनस्वरं होषोस्वरञ्च द्यच्चरं देवताश्चारण्ये गेयेषु

* द्राक्षायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राक्षायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

एतानि सर्वाणि अन्तःसामनिधनानि भवन्ति अन्तरित्येतदव्ययं मध्या-
भिधायि एतानि सर्वाणि इहकारादीनि साममध्ये निधनानि भवन्ति
किन्तु यदि वाशब्दः स्तोभस्यान्तः अनन्तरं एतेषां निधनानां
पुरस्ताद्भवति वृद्धः कृष्टो वा कारः स्वरितं वा पर्व आर्चिकं वा वृद्धं
पूर्वेषां त्रयाणां इहकारइडाथकाराणां उदाहरणानि रेवत्यादीनि
रेवतीषु इहकारस्य पुरस्तादार्चिकं वृद्धं तथेडायाः वाशब्दः तथा
त्वाद्गोसान्नि कृष्टस्वरोहोषोस्वरस्य पूर्वः तथा यौधाजये दार्ढ्युते आर्चिकं
वृद्धम् इहकारात् पूर्वः आथर्वणे देवतायाः पूर्वा वाशब्द आन्धीगवे
आकारः कृष्टोमध्ये निधनात् पूर्वं तथेहवद्वामदेव्ये ॥ ५ ॥

तेभ्यो यन्निगद्वृत्यनन्तरमार्चिकन्तेन सद्वापेयुरनादेशे*

॥ ६ ॥

तेभ्यो मध्ये निधनेभ्य उपायेभ्यश्च यन्निगद्वृत्या वर्त्तते प्रथमोच्च-
वृत्तिः प्रथमद्वितीयस्वरसंयुक्तं तत्तेन सद्वापेयुर्निधनेन अनादेशे
आदेशादन्यत्र अनादेशे यत्र त्वादेशस्तत्र यथादेशम् ॥ ६ ॥

पुरोषेष्वार्चिकं प्रस्तावात् † ॥ ७ ॥

पुरोषपदेषु सर्वेषु प्रस्तावात्परं यदार्चिकं तन्मध्ये निधनम् ॥ ७ ॥

क्रौञ्चे परिस्वारः † ॥ ८ ॥

स्वारे क्रौञ्चे यः परिस्वारः स मध्ये निधनं भवति अनुपाद्यपूर्वत्वे
सति ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

इहवदामदेव्ये पराविहकारौ* ॥ ९ ॥

मध्ये निधनं भवतः ॥ ९ ॥

निषेधे चोभौ* ॥ १० ॥

उभौ इहकारौ मध्ये निधनं भवतः अनेकशाखाप्रत्ययत्वादा-
दिश्यते केषाञ्चित्प्राप्तिरस्ति केषाञ्चिन्नास्ति ॥ १० ॥

त्रिणिधने त्वाष्ट्री साम्न्युपग्रहादीनि* ॥ ११ ॥

त्रिणिधने त्वाष्ट्रीसाम्नि उपग्रहप्रभृतीनि सर्वाणि निधनानि
भवन्ति एकार उपग्रह उच्यते ॥ ११ ॥

इलान्दानुगानतृतीय इहकारे विकल्पः* ॥ १२ ॥

इलान्दस्य यान्यनुगानानि तेषां तृतीयेऽनुगानेय इहकारस्तस्मिन्
विकल्पः मध्ये निधनं भवति वा न वा ॥ १२ ॥

आतीषादीये च मध्ये निधने* ॥ १३ ॥

आतीषादीये च साम्नि यन्मध्ये निधनं तत्र विकल्पः स्यात् ॥ १३ ॥

पौरुमीढे मध्ये निधनं न* ॥ १४ ॥

पुरुमीढे साम्नि मध्ये निधनलक्षणं प्राप्तन्तेभ्यो यन्निगदृत्यनन्तर-
मार्चिकमिति तत्र भवतीत्युद्गीथादित्वात् ॥ १४ ॥

आष्टादंष्ट्रसदोविशीयार्कपुष्पेषु च* ॥ १५ ॥

एतेषु च द्वितीयाष्टादंष्ट्रसदोविशीयार्कपुष्पद्वितीयेषु मध्ये निध-
नानि भवन्त्यस्मादेव कारणात् अथ विसमासः किमर्थमिति चेत्

* ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

पौरुषोऽष्टादंशसदो विशीयार्कपुष्पेषु मध्ये निधनानि नेत्येवं कर्त्तव्य-
मासीत् उच्यते असमासः क्रियते एवकारेषु सर्वेषु मध्ये निधनं
नस्यात् अन्तरिक्षदेवस्थानादिषु ॥ १५ ॥

इकारादिमिङाः सर्वउपेयुस्तानि प्रतीचीनेङानि* ॥ १६ ॥

उक्तानि मध्ये निधनानि साम्प्रतं सामान्तिकनिधनमुच्यते
सामान्तिकत्वादिङायाः प्राप्तिरेव सर्वे मनसा निधनमुपयन्तीत्यन्यार्थ-
दर्शनात् सर्वेषां सामान्तिकस्य निधनप्राप्तेरन्यार्थत्वादारभ्यते या
इकारादिमिङान्तां सर्वे उपेयुः इहकारेण तानि प्रतीचीनेङानि
येष्वेका ॥ १६ ॥

उकारन्त्वन्यासु गौतमः † ॥ १७ ॥

यानि न प्रतीचीनेङानि सामानि तेषु उकारमात्रमुपेयुरित्येवं
गौतम आचार्यो मन्यते ॥ १७ ॥

इङेति धानञ्जयः † ॥ १८ ॥

धानञ्जय आचार्य आह इङेत्येवमुपेयुरिति ॥ १८ ॥

इकारान्तञ्चैवोपायः संप्रगायन्ति कुत्सा एवं नः कृतस्त्रे-
डोपेता भविष्यतीति प्रत्युद्गीतस्तु खल्वेषां तथोद्गाता भवति‡
॥ १९ ॥

इकारो अन्ते यस्योपायस्य स इकारान्तः इकारादिषु निध-
नेषु एवञ्चैवोपायं सम्प्रगायन्ति कुत्सा आचार्या एवं क्रियमाणेन

* ब्राह्मयणीनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मयणीयवम् । ‡ ब्राह्मयणीनैतेन सूत्रत्रयं कृतं ।

हृत्स्नेडेपेता भविष्यतीति किन्तु तथा क्रियमाणे एषाम् उद्गाता
प्रत्युद्गाता भवति यथा प्रत्युक्तोऽनेन गुरुरिति ॥ १६ ॥

इति सप्तमस्य अष्टमो कण्डिका ।

अथ नवमो कण्डिका ।

प्रगाथेषु बृहद्रथन्तरयोर्यज्ञायज्ञीयस्य चानादेशे ककु-
भावुत्तरे* ॥ १ ॥

प्रगाथेषु बृहद्रथन्तरयोः गीयमानयोर्यज्ञायज्ञीयस्य च उत्तरे
स्तोत्रीये ककुभे कर्त्तव्ये अनादेशे आदेशादन्यत्र यथा वक्ष्यति रथन्तरं
सर्वासु बृहतोष्विति तथा यज्ञायज्ञीयं सर्वास्वनुष्टुप्स्विति ॥ १ ॥

तयोर्द्व्यक्षरः प्रस्तावः सर्वत्र † ॥ २ ॥

तयोरुत्तरयोः स्तोत्रीययोर्द्व्यक्षरः प्रस्तावः सर्वत्र स्यात् अत्र सर्व-
ग्रहणं किमर्थमिति उच्यते प्रगाथेषु बृहद्रथन्तरयोर्यज्ञायज्ञीयस्य
चेत्येतत्प्रकृतं सोऽयमाचार्यः सर्वग्रहणं करोति कथं यज्ञायज्ञीय-
बृहद्रथन्तराणां प्रगाथेषु गीयमानानां त्वेषु उत्तरयोः स्तोत्री-
ययोः द्व्यक्षरः प्रस्तावः स्यात् ॥ २ ॥

त्वेषु त्वक्षरसंज्ञेन † ॥ ३ ॥

त्वेषु गीयमानानां यज्ञायज्ञीयादीनां उक्तयोः स्तोत्रीययो-
र्द्व्यक्षरप्रस्तावता अक्षरसंज्ञेन स्यात् ॥ ३ ॥

* ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मणायणीयैवम् ।

प्रथमाया उत्तममक्षरं मध्यमायाश्च प्रथमम्* ॥ ४ ॥

कः पुनरक्षरसंसङ्ग इति उच्यते, प्रथमायाः स्तोत्रीयाया उत्तम-
मक्षरं मध्यमायाश्च प्रथमं तयोः संसङ्गं कृत्वा ततः प्रस्तुयात् एषोऽ-
क्षरसंसङ्गः ॥ ४ ॥

एवमेवापरे द्वितीयोत्तमयोः* ॥ ५ ॥

एवमेवापरे अक्षरे कर्त्तव्ये द्वितीयोत्तमयोर्द्ध्वोः द्वितीयाया
उत्तममक्षरं उत्तमायाश्च प्रथमम् एवं प्रगाथधर्मः कृतो भवति ॥ ५ ॥

प्रस्तावप्रतिहारणिधनानामक्षरपरिमाणं सर्वत्र यथा-
योनि चिकीर्षेद्वैकन्दसेष्वनादेशे* ॥ ६ ॥

अयं कर्त्तव्यानां विधिरुच्यते प्रस्तावश्च प्रतिहारश्च निधनश्च
प्रस्तावप्रतिहारणिधनानि तेषां प्रस्तावप्रतिहारणिधनानामक्षरपरि-
माणं सर्वत्र सर्वेषु सामसु वैकन्दसेषु यथायोनि चिकीर्षेत् यथा-
योनि कुर्यात् इत्येतदुक्तं भवति वैकन्दसेषु आदेशादन्यत्र अक्षर-
परिमाणं यथायोनि कुर्यात् आदेशो यथा द्विपदासु वारवन्तीयस्य
सप्तानां स्थाने चत्वारि द्वे चतुर्णां द्वे एकमित्येकपदायाम् ॥ ६ ॥

यस्यार्चिकमुदात्तानुदात्तं तद्गूढमथ यस्य सामिकं तत्
सामोढं यथा पौष्कलस्योत्तरयोर्यथा३३३विदे३३समा३३३सु-
जी३३दिति धानञ्जयस्तद्गूढं यथाविदे२३१११समासु३जी-
२३११दिति शाण्डिल्यस्तत्सामोढम् † ॥ ७ ॥

* ब्राह्मयणीयेष्वेवम् ।

† ब्राह्मयणीनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

यस्य साम्न आर्चिकमुदात्तानुदात्तम् ऋचि भवं आर्चिकं यदृ-
च्युदात्तं तत्सामकालेऽप्युदात्तं यदृच्यनुदात्तं तत्सामकालेऽप्यनुदात्तं
तदृगूढमित्युच्यते यस्य सामिकमुदात्तानुदात्तं सामोढं यथा पौष्कल-
स्योत्तरयोरित्युदाहरणमुक्तं ऋगूढं धानञ्जयस्य सामोढं शाण्डि-
ल्यस्य ॥ ७ ॥

जनाक्षरेषु पादेष्वक्षरोपधिः शाण्डिल्यो यथाग्नेस्त्रिणि-
धनस्याऽनूऽपेऽऽऽगोऽमाऽन् गोभिराऽऽऽउवाऽऽऽआऽऽऽ
क्षाऽसोऽमोऽदूऽऽऽग्धाभिराऽऽऽउवाऽऽऽआऽऽक्षाऽस्त-
दक्षरसधातु* ॥ ८ ॥

ये जनाक्षराः पादास्तेषु सामकाले अक्षरोपधानं मन्यते
शाण्डिल्यः उदाहरणमुक्तं तदेतदक्षरसधालित्युच्यते ॥ ८ ॥

अनुपधिन्धानञ्जयः † ॥ ९ ॥

अनुपधानमक्षरस्य धानञ्जयो मन्यते उदाहरणम् ॥ ९ ॥

आऽनूपऽऽऽगोऽमाऽन् गोभिराऽउवाऽक्षाऽऽऽसो-
मोऽदूऽऽऽग्धाभिराऽउवाऽऽऽक्षाऽऽऽस्तत्पदसधातु ‡ ॥ १० ॥

एतत्पदसधालित्युच्यते ॥ १० ॥

पाङ्क्तस्यानुष्टुप् द्वितीयं पदं द्वैधं व्यूहेद्यथर्षभस्य शाक्-
रस्य चतुरक्षरशः ‡ ॥ ११ ॥

* आह्वायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† आह्वायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ आह्वायणोऽप्येवम् ।

पङ्क्त्यक्षरं पाङ्क्तः तस्य पाङ्क्तस्य साम्नः अनुष्टुप् गोयमानस्य
द्वितीयं पदं द्वैधं व्यूहेत् द्विधा भजेत् पञ्चपदासम्पदर्थं चतुरक्षर-
ञ्चतुरक्षरं चतुरक्षरशः यथा क्षपभस्य शाक्करस्यानुष्टुप् गोयमानस्य
पवस्व वाजसातय इत्येतासु ॥ ११ ॥

तृतीयं यथा सङ्कृतिनो वृहतीष्वष्टाक्षरं चतुरक्षरञ्च*
॥ १२ ॥

पाङ्क्तस्य साम्नो वृहतीषु गोयमानस्य तृतीयं पदं द्वैधं व्यूहेत्
अष्टाक्षरं चतुरक्षरञ्च पञ्चपदा सम्पदर्थमेव यथा संकृतिनः परो-
तोषिञ्च तासु तमित्येतासु गोयमानस्य ॥ १२ ॥

योनौ यान्यभ्यासेनान्यकृन्दः सम्पद्यते यथा गौरीवितौ-
दले कौत्सं त्रैककुभवैखानसे तदापन्नेषु गौतमसार्दागवा-
वनभ्यासम् † ॥ १३ ॥

योनौ उत्पन्नावित्यर्थः योनिसामानि अभ्यासेन गोयमानानि
कृन्दोऽन्तरं सम्पद्यते यथा गौरीवितौदले गायत्र्यां गोयमाने अभ्या-
सेनानुष्टुभं सम्पद्यते तथा त्रैककुभं गोयमानमभ्यासेन अनुष्टुभं सम्प-
द्यते त्रैककुभम् उष्णिहि गोयमानमभ्यासेन वृहतीयं सम्पद्यते एतानि
गौरीवितादौनि यथा तेष्वेव कृन्दः स्वापद्यन्ते यथा गौरीवितौदले
पुरोजित्यान्त्रैककुभन्त्वमङ्गप्रशंशिषायां वैखानसमभिप्रियायान्तदा

* ब्राह्मयज्ञोपनिषद् विभक्तौ भवति ।

† ब्राह्मयज्ञोपनिषद् विभक्तौ भवति ।

गौतमसार्दागवाचार्यौ अनभ्यासं मन्येते अनभ्यासेन तद्वन्दत्रा-
पत्तिः ॥ १३ ॥

मशको गार्ग्योऽभ्यासं मशको गार्ग्योऽभ्यासम्* ॥ १४ ॥

मशको गार्ग्योऽभ्यासं मन्येते कस्मात् उत्पत्तिकोऽयमपूर्वो धर्म-
स्तेषां स कथमृते वचनान्निवर्त्ततेति ॥ १४ ॥

इति सप्तमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

उपास्थानेष्वन्यानि निधनानि* ॥ १ ॥

इह आन्नायश्रुतिभ्यामुक्त्यशास्त्राच्च आन्नाये उपा निधनानि
पद्यन्ते श्रुतिस्तु अर्द्धेऽर्द्धं तथाह्येतस्याङ्गोरूपमिति तथाच इडा-
वचनात् भवतीत्येवमुक्त्वा अर्द्धोपासुदाहरणत्वेनापाद्यते तत्किमेष
विकल्पः अथ प्रत्यान्नायः समुच्य इति एतस्मिन् संशये अय-
माचार्य आह उपास्थानेष्वन्यानि निधनानीति आन्नायिकीनामु-
पानां स्थाने प्रयोगे अन्यानि निधनानि स्युः ॥ १ ॥

स्वरानादेशे तथा स्वराणि स्युः* ॥ २ ॥

येषां निधनानां स्वरो नादिश्यते तानि यत्स्वराणामूपानां
स्थाने आदिश्येरंस्तथा स्वराणि स्युः ॥ २ ॥

इडा चानादेशे* ॥ ३ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

इडा च स्यादनादेशे आदेशः स्वःकाशीते चशब्दः खरानुकर्षणार्थः
कथं यत्स्वरा उपा तत्स्वरा इडा भवति ॥ ३ ॥

अध्यर्द्धा त्वध्यर्द्धोपानाम्* ॥ ४ ॥

अध्यर्द्धोपानां स्थाने तु अध्यर्द्धेडा स्यात् अथ तुशब्दः किमर्थम्
उच्यते, अध्यर्द्धोपानामर्द्धेडा ॥ ४ ॥

औत्पत्तिकः स्वरः † ॥ ५ ॥

उक्तं खराणादेशे तथा खराणि स्युरिति एवं प्राप्त आह अध्य-
र्द्धेडानामौत्पत्तिकः स्वरः स्यादिति औत्पत्तिकः पाठस्वर इत्यर्थः ॥५॥

स्वःकाशीते † ॥ ६ ॥

उपायाः स्थाने स्वः शब्दः स्यात् काशीते ॥ ६ ॥

दैवोदाससुज्ञानयोश्च* ॥ ७ ॥

दैवोदाससुज्ञानयोश्च सान्नोः उपायाः स्थाने स्वः शब्दः स्यात् ॥७॥

स्वःपृष्ठे च पूर्वः* ॥ ८ ॥

स्वः पृष्ठे चाङ्गिरसे द्वे उपे मध्ये पठिते तयोः पूर्वस्य स्थाने स्वः
शब्दः स्यात् ॥ ८ ॥

उत्तर इति गौतमधानञ्जयौ* ॥ ९ ॥

गौतमधानञ्जयावाचार्यावाहतुः उत्तरः स्वः शब्दः स्यात् स्वः पृष्ठ
इति ॥ ९ ॥

* ब्राह्मयणीयैवम् ।

† ब्राह्मयणीयेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

औपगवयोरथामथा वा* ॥ १० ॥

औपगवयोः सान्नोः उपायाः स्थाने अथा स्यात् मथा वा ॥१०॥

कामन्तु नानाभिचरणीयेषु वा मथाथान्यत्र † ॥ ११ ॥

कामन्तु क्रतुषु नाना पृथक् स्याताम् अभिचरणीयेषु क्रतुषु मथा वा स्यात् अथवा परिभाषितम् अन्यत्र अथा स्यात् अभिचरणीयेषु वा मथेत्युक्ते सिद्धं भवत्यन्यत्राथेति तत्किमिदमारभ्यते अन्यत्राथेति उच्यते यदि नारभ्यते ततोऽन्यत्र विकल्पः स्यात् ॥ ११ ॥

जागतस्य सोमसान्न इन्द्र इव दस्यू रमृणा २३१११ः
सूर्य इव दस्यू रमृणा २३१११ वज्रिन् सुवज्रो २३१११ निन्द्र-
इव दस्यू रमृणा २३१११ः सूर्य इव दस्यू रमृणो वज्रि-
न् सुवज्रो २३१११ निति वेन्द्र इव दस्यू रमृणः सूर्य इव दस्यू-
रमृणा २३१११ वज्रिन् सुवज्रो २३१११ निति वेन्द्र इव दस्यू-
रमृणः सूर्य इव दस्यू रमृणो वज्रिन् सुवज्रो २३१११
निति वा ‡ ॥ १२ ॥

जागतस्य सोमसान्न उपास्थाने एतानि यथोद्दिष्टानि निधनानि
विकल्पेन स्युः स्वरविशिष्टानि ॥ १२ ॥

कार्तयशे त्रयो विकल्पादयिन्नवे ३३ ह ३३ दयिन्नवे
३३३ ह ३३ दयिन्नवे ह २३१११ † ॥ १३ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्राक्षायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

कार्तयशे सान्नि उपायाः स्थाने सान्नो मध्ये तावन्नयो विकल्पाः
स्युः एते यथान्नाताः स्वरविकल्पाः ॥ १३ ॥

एवमेवोत्तरस्मिन्निधने* ॥ १४ ॥

एवमेवोत्तरस्मिन् सान्नोऽन्तिके निधने त्रयो विकल्पाः स्युः ॥ १४ ॥

गायत्रस्य पदेन प्रस्तावः सर्वत्र* ॥ १५ ॥

उक्तं सर्वसान्नां पञ्चत्वं साम्प्रतङ्गीतिविधानमुच्यते तद्विधित्सुराह
गायत्रस्य पदेनेति तत्किमिदं गायत्रस्य शास्त्रेण गीतिविधान-
मुत्पद्यते उच्यते तद्धि गायत्रं सर्वच्छन्दस्सु उत्पन्नमविशेषेण नचेदं
पर्कादौ समान्नाये पठितं तद्यथान्धकारस्थो घटः विद्यमानोऽपि च्छते
प्रदीपान्नोपलभ्यते एवमिदं साम विद्यमानमपि च्छते शास्त्रान्नोप-
लभ्यते सोऽयमाचार्यो द्योतनार्थं शास्त्रमारभते गायत्रस्य पदेन
प्रस्तावः सर्वत्रेति गायत्रं साम तस्य पदेन प्रस्तावः सर्वत्र सर्वच्छन्दस्सु
गीयमानस्य ॥ १५ ॥

अष्टाक्षरेणेति धानञ्जयः* ॥ १६ ॥

धानञ्जय आचार्य आह सर्वच्छन्दस्सु गीयमानस्य गायत्रस्य
अष्टाक्षरेण प्रस्तावः स्यादिति सर्वत्र प्रकृतम् ॥ १६ ॥

तथा पुराणं ताण्डम्* ॥ १७ ॥

यथा अष्टाक्षरेण प्रस्ताव इति एवं पुराणन्ताण्डं ताण्डकमेव
ताण्डं ये ब्राह्मणावक्छेदास्तान् पुराणास्ताण्डमित्युपचरन्ति ॥ १७ ॥

तस्य निदर्शनार्थं गानं गायत्रीषु* ॥ १८ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

तस्याष्टाक्षरप्रस्तावस्य निदर्शनार्थं गायत्रीषु दृष्टं यावता देवता-
ध्याये पठति अथातो गायत्रमाग्नेयं भक्त्या भवति देवतानाम्वर्षीणां
वा परमेष्ठिनो वा प्राजापत्यस्य साम सावित्री गेयं यत्राधीतं तत्-
सवितुर्वरेणियोम् इति सिद्धे सति पादिके प्रस्तावेऽपि विकर्षणा-
मनन्तीत्यष्टाक्षरप्रस्तावानां ज्ञापयति ततः सूत्रमुत्सारयति ॥ १८ ॥

उपास्मै गायता नरो ३ मिति धानञ्जय उपास्मै गायता
नरो ३ इति शाण्डिल्य उपास्मै गायता नरा ३ इत्येके*
॥ १९ ॥

सूत्रकारोऽपि गायत्रीष्वेव निदर्शनार्थं गानं दर्शयति तत्र प्रस्ताव-
स्तावदुक्तः ॥ १९ ॥

शेषमुद्गाता मनसा तु स्वभक्तिमोक्षारं तथा स्वरं वाचा
गायेत् † ॥ २० ॥

प्रस्तावादूर्द्ध्वं यः शेषस्तमुद्गाता ब्रूयात् मनसा तु स्वभक्तिं ध्यायेत्
ओङ्कारं तथा स्वरं यः स्वरः शेष आम्नातस्तथा स्वरमोङ्कारं वाचा
गायेत् ॥ २० ॥

पाश्वमानायेन्दाश्वाश्इत्येकावृद्धभिदेवाः इयाश्इत्यप-
राक्षा इत इत्यरा* ॥ २१ ॥

उक्तन्यावृद्धेयमिति ता आवृतय उच्यन्ते पाश्वमानायेन्दा-

* द्राष्ट्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† द्राष्ट्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इवाइइत्येकावृत् अभिदेवाम् इयाइइत्यपरा द्वितीया आवृत् चाइत
इत्यपरा तृतीया एता आवृत् इति ॥ २१ ॥

पूर्वावावर्गाववनर्दाविति धानञ्जयः* ॥ २२ ॥

द्विरवनर्द्दं कुर्यात् तृतीयमिति तत्कस्मिन् अवनर्दसंज्ञेति
उच्यते यौ पूर्वावावर्गौ ताववनर्दाविति धानञ्जय आचार्यौ मन्यते
आवृत्तौ एव आवर्गः ॥ २२ ॥

मध्यमायामावृत्ति द्वौ स्तोभौ कुर्यात्ताववनर्दाविति गौ-
तमः* ॥ २३ ॥

गौतम आचार्य आह या मध्यमा आवृत् तस्यामन्यौ स्तोभौ
कुर्यात्ताववनर्दाविति ॥ २३ ॥

अभिदेवाः इया इइइइ इति* ॥ २४ ॥

इत्युदाहरणम् ॥ २४ ॥

इति सप्तमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

ज्यायसि क्न्दसि प्रथमायामावृत्त्यावपेदुत्तमं पदं शिष्टा*
॥ १ ॥

उक्तं तस्य निदर्शनार्थं गानं गायत्रीष्विति तद्यदा ज्यायसि

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

कन्दसि गायेद्गायत्रं तदा योसावावापः तं प्रथमायामावृत्यावपेत्
तावदावपेद्यावदुत्तमं पदं शिष्टमिति ॥ १ ॥

अष्टाक्षरमिति धानञ्जयः* ॥ २ ॥

धानञ्जय आचार्य आह अष्टाक्षरं शिष्टा अन्यत्सर्वं प्रथमा-
यामावृत्यावपेदिति धानञ्जयस्याष्टाक्षरः प्रस्तावः यत्र पुनः पदेन
प्रस्तावस्तत्रोत्तमं पदं शिष्टा ॥ २ ॥

ऊर्द्धं रेतस्याया ह्यक्षरं शिष्टा द्विक्कारं ब्रूयाद्भृं आ३३
इति* ॥ ३ ॥

उक्तमहिंक्षता प्रथमा रेतस्येति तस्या रेतस्याया ऊर्द्धं या अन्याः
स्तोत्रीयास्तासु द्वितीयाया आवृतः ऊर्द्धं ह्यक्षरं शिष्टा द्विक्कारं
ब्रूयाद्भृं आ३३इति सकृत्कृष्टमाकारं कुर्यात् ॥ ३ ॥

तं रेतस्यायां प्रतिहर्त्ता मनसा ध्यायेन्न परास्विति
गौतमः* ॥ ४ ॥

तं द्विक्कारं रेतस्यायां प्रतिहर्त्ता मनसा ध्यायेत् उक्तं द्विक्कारो
वै गायत्रस्य प्रतिहारः स मनसा ध्येय इति परासु स्तोत्रीयासु ऊर्द्धं
रेतस्याया न मनसा ध्यायेत् एवं गौतम आचार्यो मन्यते ॥ ४ ॥

परास्वेवेति धानञ्जयशाण्डिल्यौ* ॥ ५ ॥

धानञ्जयशाण्डिल्यावाचार्यावाहतुः परास्वेव स्तोत्रीयासु द्विक्कारं
प्रतिहर्त्ता मनसा ध्यायेत् न रेतस्यायामेवेति एवशब्दो नियमार्थः ॥५॥

* द्राष्टव्यायणोऽप्येवम् ।

रथन्तरवर्णायां चत्वार्यक्षराण्यभिष्टोभेद्भाभा इति शा-
ण्डिल्य भभ इति धानञ्जयस्यक्षरञ्चाभिष्टोभेत् प्रथमं
द्व्यक्षरं लुप्तमिति* ॥ ६ ॥

उक्तं रथन्तरवर्णोत्तमा विसृष्टद्विङ्कारेति तस्यां रथन्तरवर्णा-
याञ्चत्वार्यक्षराण्यभिष्टोभेद्भाभा इति एवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते
भ भ इति व्यक्षरञ्चाभिष्टोभेदित्येवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते प्रथमं
द्व्यक्षरं लुप्तमिति उक्तं प्रथमाक्षरलोपन्तु धानञ्जय इति तल्लोपपक्षे
व्यक्षरमभिष्टोभेत् अलोपे चतुरक्षरमिति ॥ ६ ॥

ऊं ३३ इति द्विङ्कारः † ॥ ७ ॥

तस्यां रथन्तरवर्णायामेवमेकाक्षरो द्विङ्कारः स्यात् उक्तमविसृष्ट-
द्विङ्कारेति ॥ ७ ॥

द्वादशाक्षराण्यभिष्टोभेदनुष्टुभि ‡ ॥ ८ ॥

यदि रथन्तरवर्णा अनुष्टुप् भवति ततो द्वादशाक्षराण्यभि-
ष्टोभेत् ॥ ८ ॥

सर्वत्र चत्वारोति शाण्डिल्योयर्थर्चं चान्तं ब्रूयात् ‡ ॥ ९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह सर्वत्रानुष्टुभि चत्वार्यक्षराण्यभिष्टो-
भेत् यथर्चञ्चान्तं ब्रूयात् ॥ ९ ॥

क्षा ३ ता ३ इवा ३ यू ३ इति ‡ ॥ १० ॥

* ब्राह्मयणीनेतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् ।

† ब्राह्मयणीोऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मयणीये क्तेदविशये विशेषोऽस्ति ।

उदाहरणम् ॥ १० ॥

आकारं त्वाचार्यास्तं दीर्घम्* ॥ ११ ॥

आकारमाचार्या अन्तं मन्यन्ते तमाकारं दीर्घं त्रिमात्रं मन्यन्ते
॥ ११ ॥

अवसरेदिति धानञ्जयः क्षा ३ तो ३ आ ३१११ † ॥ १२ ॥

अवसरेदिति अवस्वरान्तं कुर्यादित्येवं धानञ्जय आचार्यो
मन्यते अव अधोभावे क्षा३तो३आ३१११इत्येतत्स्वरं कुर्यात् ॥ १२ ॥

क्षानो वा इति गौतमः † ॥ १३ ॥

गौतम आचार्य आह क्षानो वा इत्येतं कुर्यात् ॥ १३ ॥

क्षानो आ इत्येके † ॥ १४ ॥

एके आचार्या इत्येवं मन्यन्ते क्षानो आ इत्येवं कुर्यात् ॥ १४ ॥

काम्यानां निधनानां किञ्चिच्चिकीर्षन्नुत्तमस्य ह्यक्षरस्य
स्थाने कुर्यादिति गौतमः ‡ ॥ १५ ॥

इह काम्यानि निधनानि पठितानि गायत्रस्य इडा पशुकामाय
निधनं कुर्यादित्येवमादीनि तेषां काम्यानां निधनानां किञ्चिच्चिकी-
र्षन् यदुत्तमं ह्यक्षरं वाचा यस्मिन् वृद्धिः क्रियते तस्य स्थाने तत्काम्यं
निधनं कुर्यादित्येवं गौतम आचार्यो मन्यते ॥ १५ ॥

* ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् तत्र विशेषश्च कृतः ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अभिदेवां ह्यक्षता ३३३३ इति वा सर्वामृचं समाप्य*

॥ १६ ॥

अनेन वा प्रकारेण सर्वामृचं समाप्य तत उकारस्थाने स्युः ॥१६॥

अविकारेण सर्वं गोत्वेति धानञ्जयस्तान्याकारस्थानेषु
स्युर्निधनत्वेन हि चोद्यन्ते † ॥ १७ ॥

धानञ्जय आचार्य आह अविकारेण सर्वं गायत्रं गोत्वा यो-
ऽसावाकारोनिधनत्वेन चोदितोऽनेकप्रकारः तस्यैव स्थानेषु स्युः
तानीडादीनि काम्यादीनि निधनत्वेन हि चोद्यन्ते हिशब्दः कारणो-
पदेशार्थः यस्मान्निधनत्वेन चोद्यन्ते तस्मात्तानि निधनस्यैव प्रत्या-
न्नायिकानि ॥ १७ ॥

अकृतलक्षणचोदनाच्चात्पत्तिकस्वराणि* ॥ १८ ॥

अकृतलक्षणानि चोद्यन्ते शब्दमात्रेण इडां पशुकामायेति
तस्माद्यो यस्य चात्पत्तिकः स्वरः तेन स्युः अथवा ऋचश्च लक्षणचोद-
नानि ॥ १८ ॥

कृतस्वरन्तु निधनं तस्य चोद्यते वर्णविकारो यथा रथ-
न्तरस्य गायत्र्यः † ॥ १९ ॥

तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तमौत्पत्तिकस्वराणि स्युरिति तत्र
कृतस्वरं गायत्रस्य निधनं तस्यायं वर्णविकारश्चोद्यते अक्षरविकारः

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

यथा रथन्तरस्य गायत्रीसामसु गीयमानस्य वर्णा विक्रीयन्ते
न स्वरः ॥ १९ ॥

तानि सर्वत्र स्युरनारभ्योत्पत्तित्वाद्गायत्रस्य* ॥ २० ॥

तानि सर्वाणि काम्यानि निधनानि सर्वत्र यत्र यत्र प्रयुज्यन्ते
गायत्रं तत्र तत्र स्युः यस्मादनारभ्यवादेनोत्पन्नानि ॥ २० ॥

बहिष्यवमान इत्येके तद्धि विकारा नातिक्रामन्ति यथा
रेतस्या रथन्तरवर्णे धुराञ्च सामान्ताः † ॥ २१ ॥

एके आचार्या मन्यन्ते एतानि काम्यानि निधनानि गायत्रस्य
विकाराः ते बहिष्यवमानं नातिक्रामन्ति यथा रेतस्या रथन्तरवर्णे
धुराञ्च सामान्ता इति ॥ २१ ॥

बहिष्यवमानसंयोगस्तु तेषां न कामसंयोगः* ॥ २२ ॥

तुशब्दः पक्षव्यावृत्त्यर्थः सर्वत्रत्वेव स्युः काम्यानि निधनानि
यावत्प्रयोगं गायत्रस्य यस्मात्तानि काम्यानि तस्माद्येते विकारा-
स्तेषां बहिष्यवमानेनैव संयोगः काम्यानान्तु निधनानां कृत्स्नेन
क्रतुना संयोगः तस्मात्तानि यावत्प्रयोगं गायत्रस्य स्युरिति ॥ २२ ॥

इति सप्तमस्य एकादशी कण्डिका ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

गोतिविकारो गायत्रस्य धुरः* ॥ १ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इह ब्राह्मणम्भुरां प्रजापतिरकामयत बज्रं स्यां प्रजायेयेति स एतां
 रेतस्यामृचं साम्ना प्रयच्छन्नाम गायदिति श्रूयते त्रिरुद्रहृत्तातोत्ये-
 तदादिभिर्निधनविशेषश्च सदिति प्रथमाया धुरो निधनमिति
 तत्रायं संशयः किमेतद्गुर्गानं सार्वत्रिकमथ कस्मिंश्चिद्विनिविष्टमिति
 सोऽयमाचार्यः शास्त्रमारभते गीतिविकारो गायत्रस्य धुर इति
 या एता धुरः श्रूयन्ते ता एताः प्रकृत्या गीतेर्विकारः ॥ १ ॥

स्तोत्रोयानुरूपयोज्योतिष्टोमस्याज्येषु च नान्यत्र* ॥ २ ॥

स च विकारः स्तोत्रोयानुरूपयोर्भवति आज्येषु च ज्योतिष्टोमस्य
 अन्येषु क्रतुषु न भवति ॥ २ ॥

रेतस्यायास्त्रिरुद्रहृत्तातोति ब्राह्मणं भवति पा३३२ वा३३२
 मानायेन्दा ३ वा ३३२ इ* ॥ ३ ॥

रेतस्यायाः स्तोत्रोयायास्त्रिरुद्रहृत्तातोति एतत् ब्राह्मणं भवति
 यासौ प्रकृत्या गीतौ प्रथमा आवृत् पा३३२वा३३२मानायेन्दा३वा-
 ३३२ इति एतस्यां त्रिरुद्रहृत्तातोति कृतं तदनेन गीतेनोच्चारितमेव ॥ ३ ॥

गायत्र्युत्तरा तस्या द्वे त्र्यक्षरे समायनी व्यतिषजतीति
 ब्राह्मणं भवति मध्यमस्य च पदस्योत्तममुत्तमस्य च प्रथम-
 माथर्वाणो अग्निश्चादे ३३२ युर्वन्देवा यदा ३३३३३ † ॥ ४ ॥

तस्या रेतस्यायाः या उत्तरा तस्या गायत्रीति संज्ञा व्यावहारिकी

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतं ।

नायं कन्दस आदेशः तस्या ब्राह्मणं भवति सशयनी द्वेऽक्षरे व्यतिषज-
तोति समानशयनी सशयनी कः पुनस्तयोर्व्यतिषङ्ग इति समुच्चारयत्येवं
मध्यमस्य पदस्य उत्तममक्षरं उत्तमस्य पदस्य प्रथममक्षरं एतयो-
र्व्यतिषङ्गः सोऽनेनैवोच्चारित एव ॥ ४ ॥

त्रिष्टुवुत्तरा तां बलवदिवोरसेव गायन्तोति ब्राह्मणं भव-
ति शां ३३२ जा ३३२ ना ३३२ य शमर्वा ३ ता ३ इशः रा ३३
जा ३३ नो ३३२३३ षा ३ धा ३३३३३* ॥ ५ ॥

तस्या गायत्र्या या उत्तरा स्तोत्रीयास्तस्यास्त्रिष्टुविति संज्ञा
संयवहारिकी तस्या ब्राह्मणं बलवदिव उरसेव गायतोति विकार
उच्चारित एवानेन ॥ ५ ॥

उत्तमार्द्धे द्वे अक्षरे द्योतयतीति ब्राह्मणं भवति † ॥ ६ ॥

तस्या एवं ब्राह्मणं उत्तमस्य पदस्यार्द्धे द्वे अक्षरे द्योतय-
तोति ॥ ६ ॥

ये ऊर्द्धं द्विङ्कारात्ते निर्ब्रूयादिति गौतमः † ॥ ७ ॥

ये द्विङ्कारादूर्द्धं द्वेऽक्षरे ते निर्ब्रूयादित्येवं गौतम आचार्यो
मन्यते ॥ ७ ॥

षाधा इति धानञ्जयः † ॥ ८ ॥

षाधा इति धानञ्जय आचार्यो मन्यते षाधा इत्येते अक्षरे
निर्ब्रूयादिति एतत् द्योतनं निर्वचनम् ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

जगत्पुत्रा तस्याश्चत्वारि चत्वार्यक्षराणि निक्कीडयन्निव
गायत्या द्वादशभ्योऽक्षरेभ्य इति ब्राह्मणं भवति पारिष्टोभा
२३३ न्ता३३ या कृपा३३२ सो३ माः शुक्रा३३२ गा ३ वा ३३-
३३३* ॥ ९ ॥

तस्याः त्रिष्टुभः या उत्तरा स्तोत्रोया तस्या जगत्पेषा संज्ञा
संव्यवहारिकी तस्या ब्राह्मणं चत्वारि चत्वारि अक्षराणि निक्कीडयन्निव
गायत्या द्वादशभ्योऽक्षरेभ्य इति स गीतिविकारस्तेनैव पठित एव ॥९॥

उत्तमाद्धे चत्वार्यक्षराणि द्योतयतीति ब्राह्मणं भवति †
॥ १० ॥

तस्या एवं ब्राह्मणम् उत्तमपादाद्धे चत्वार्यक्षराणि द्योतय-
तीति ॥ १० ॥

द्वे पुरस्ताद्विङ्कारात्तथोपरिष्ठादिति गौतमः* ॥ ११ ॥

तत्र गौतम आचार्यो मन्यते विङ्कारस्य पुरस्ताद्वेऽक्षरे निर्ब्रू-
यात् उपरिष्ठादपि द्वे एवेति ॥ ११ ॥

सोमाः शुक्रा इति धानञ्जयः* ॥ १२ ॥

धानञ्जय आचार्यो मन्यते सोमाः शुक्रा इत्येतानि चत्वार्यक्ष-
राणि निर्ब्रूयादिति ॥ १२ ॥

अनुष्टुबुत्तरा तान्निनर्दन्निव गायतीति ब्राह्मणं भवत्या३

* ब्राह्मणायणीयेष्वेवम् ।

† ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

वाजं वाज्यक्रमो३३३३३ त् सीदन्तो वा३३३३३नुषा ३३३३३*

॥ १३ ॥

तस्या जगत्याः या उत्तरा स्तोत्रोया तस्या अनुष्टुबिति संज्ञा
तस्या ब्राह्मणं निनर्दन्निव गायतीति गोतिविकार उच्चारितः अने-
नैव ॥ १३ ॥

निरुक्ताञ्चानिरुक्ताञ्च गायतीति ब्राह्मणं भवति † ॥ १४ ॥

तस्या एवानन्तरं पठति निरुक्ताञ्चानिरुक्ताञ्च गायतीति तत्
किमिदं तस्या एवैतद्ब्राह्मणम् उत अन्यस्या इति उच्यते ॥ १४ ॥

इति सप्तमस्य द्वादशी कण्डिका ।

अथ त्रयोदशी कण्डिका ।

समस्तब्राह्मणं धुरां मन्य इति गातमस्त्रिष्टुब्जगत्योर्द्ध-
चराणि निराक्षेति † ॥ १ ॥

गौतम आचार्यो मन्यते सर्वासाम्भुरां समस्तानामेतद्ब्राह्मणं
स्यादिति कस्मात् यस्मात् त्रिष्टुब्जगतोऽंज्ञयोः स्तोत्रोययोरचराणां
निर्वचनं कृतम् एवं समस्तानाम्भुरां निरुक्तानिरुक्तता दृष्टा ॥ १ ॥

एतस्या एवेति धानञ्जयशाण्डिल्यौ † ॥ २ ॥

* ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मणायणीयेष्वेवम् ।

धानञ्जयशाण्डिल्यावाचार्यावाहृतुः येचमनुष्टुप्संज्ञा स्तोत्रीया
तस्या एवैतद्वाङ्मणं निरुक्ताञ्चानिरुक्ताञ्च गायतीति कथं पुनः स्यादुभ-
यथा गानमिति उच्यते ॥ २ ॥

तस्या द्वितीयं पदं निर्ब्रूयात् तृतीये चाक्षरे पञ्चमषष्ठे*
॥ ३ ॥

तस्या अनुष्टुप्संज्ञायाः स्तोत्रीयाया द्वितीयस्य पदस्य निर्वचनं
कुर्यात् तृतीये च पदे पञ्चमषष्ठेऽक्षरे निर्ब्रूयात् एवं तस्या निरुक्ता-
निरुक्ता भवति ॥ ३ ॥

पङ्क्तिरुत्तरा † ॥ ४ ॥

तस्या अनुष्टुभः या उत्तरा स्तोत्रीया तस्याः पङ्क्तिरिति
संज्ञा ॥ ४ ॥

तस्या द्वे द्वे अक्षरे उदासङ्गायत्याषड्भ्योऽक्षरेभ्य इति
ब्राह्मणं भवति संजा३१ ग्मानो३ दा३ इवा३ † ॥ ५ ॥

उदस्योदस्योदासं तदुदस्तगानं पठितमेव ॥ ५ ॥

का३ वा३ इति धानञ्जयः क वा३ इति शाण्डिल्यः ‡ ॥ ६ ॥

उत्तमयोरक्षरयोर्गेतिविकारं धानञ्जयशाण्डिल्यावाचार्यौ विक-
ल्पयतः ॥ ६ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

सदिति रेतस्याया निधनं समिति गायत्र्याः स्वरिति
त्रिष्टुभ इडेति जगत्या वागित्यनुष्टुभः* ॥ ७ ॥

सदिति प्रथमाया धुरो निधनमित्येतदादि ब्राह्मणं तानि निध-
नानि सदित्येतदादीनि रेतस्यादिषु धूर्षु कृतसंज्ञासु नियुज्यन्ते एतानि
रेतस्यादिषु यथासंख्येन निधनानि भवन्ति ॥ ७ ॥

तेषामुक्तोन्यायः काम्यैः सामान्तैः* ॥ ८ ॥

तेषां निधनानां सदित्येतदादीनां व्याख्यातोऽन्यायः काम्यैः
सामान्तैः इडां पशुकामायेत्येतदादिभिः ॥ ८ ॥

न तद्ध्वं बहिष्यवमानात् स्युः* ॥ ९ ॥

इडादीनि काम्यानि निधनानि यावत्प्रयोगं गायत्रस्य भवन्ति
तानि सदादीनि बहिष्यवमान एव भवन्ति नोर्द्ध्वम् ॥ ९ ॥

जगतो गायत्रीं त्रिष्टुबनुष्टुभाविति पृथगाज्यप्रथमासु
गायेत् तत्पुराणं यथाज्यगानम् † ॥ १० ॥

उक्तम् एताः संज्ञाः संव्यवहारार्था इति जगतो गायत्रीं त्रिष्टुभ-
मनुष्टुभमिति पृथगेकैकामेकैकस्मिन्नाज्ये प्रथमायां प्रथमायामृचि
गायेत् यथासंख्येन एतत्पुराणं यथाज्यगानमुक्तं यथाज्यं गायेदिति
एतासां सर्वासाङ्गोतिरुक्ता ॥ १० ॥

गायत्रीत्रिष्टुभेर्व्यतिक्रमं धानञ्जयः* ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

गायत्र्याः त्रिष्टुभश्च व्यतिक्रमं धानञ्जयो मन्यते त्रिष्टुभं कृत्वा
गायत्रीं कुर्यात् ॥ ११ ॥

गायत्रीं मैत्रावरुणस्याज्यप्रथमायां हेतुरितरा आदि-
तस्तत् पुराणं हेतुराज्यगानम्* ॥ १२ ॥

गायत्रीं मैत्रावरुणस्याज्यप्रथमायां गायेत् इतरा त्रिष्टुभगत्यनु-
ष्टुभः हेतुराज्ये प्रथमायामादितः कुर्यात् तत्पुराणं हेतुराज्य-
गानम् उक्तं हेतुराज्ये गायेदिति ॥ १२ ॥

त्रिष्टुभ उत्तरां गायत्रीं गीत्वा तस्याएव द्वितीयायामृच्य-
नुष्टुभं गायेदिति धानञ्जयो गायेदिति धानञ्जयः† ॥ १३ ॥

एतस्मिन्नेव हेतुराज्यगाने त्रिष्टुभं गीत्वा तस्योत्तरां गायत्रीं
गायेत् ततस्तस्यां त्रिष्टुभ उत्तरां गायत्रीं गीत्वा तस्या एव या द्वितीया
ऋक् तस्यामनुष्टुभं गायेदित्येवन्ताः सर्वा हेतुराज्ये गीता भवन्ति
एवं धानञ्जय आचार्य आह ॥ १३ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

इति सप्तमस्य त्रयोदशी कण्डिका ।

इति सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः ।

अष्टमः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

उदगयनपूर्वपक्षपुण्याहसन्निपाते यज्ञकालोऽनादेशे* ॥१॥

इह त्रिकाण्डो यज्ञः एकाहाहोनसन्नालोति तेषां सर्वेषां सर्वकाल-
धिकार इत्यत आरभ्य सामान्यो विधिरुक्तः साम्प्रतं प्रतिकाण्डं विधि-
र्विवक्षितः तं विवक्षुः सामान्यां तावत्परिभाषामारभते उदगयन-
पूर्वपक्षपुण्याहसन्निपाते यज्ञकालोऽनादेश इति उदगयनं पूर्वपक्ष
इति सिद्धं कालज्ञाने तच्च न पूर्वं प्रकृतं पूर्वपक्षउदगयनमिति
कालनिर्देशः आदित्यस्य संवत्सरे द्वे गतो उदीची दक्षिणा च तद्यदा
उदीचीन्दिशमाश्रित्य गतिर्भवति तदुदगयनमुच्यते तच्च न पूर्व-
प्रकृतं पूर्वपक्षो मासस्य द्वौ पक्षौ पूर्वश्चोत्तरश्च पूर्वपक्षो ज्यौत्स्न
इत्यर्थः तेन मास आरभ्यते पुण्यमहः पुण्याहं तद्यस्यानुकूलेन नक्ष-
त्रेण युक्तं तत्तस्य पुण्यम् उदगयनञ्च पूर्वपक्षश्च पुण्याहञ्च उदगयन-
पूर्वपक्षपुण्याहानि तेषां सन्निपातः उदगयनपूर्वपक्षपुण्याहसन्नि-
पातः एकत्र निपातः सन्निपातः तस्मिन् उदगयनपूर्वपक्षपुण्याहसन्नि-
पाते यज्ञकालः तस्मिन् काले यज्ञः प्रवर्तते अनादेशे आदेशादन्यत्र
आदेशग्रहणस्य प्रयोजनमुक्तमादिसूत्र एव आदेशः षष्ठ्यां शरदि
कार्तिके मासि यजेत त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दीक्षेत जामदग्न्याय

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

प्रथमायां पूर्वपक्षस्य दीक्षेतैकाहेभ्यः एवमादय आदेशाः अथ काल-
ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते एष यस्सारभकालः सन्निपातग्रहणं
यथासम्भवम् ॥ १ ॥

संख्यामात्रे च दक्षिणा गावः* ॥ २ ॥

यत्र संख्यामात्रं दक्षिणामादिष्यते द्वादशं शतं दक्षिणाः सहस्रं वा-
ऽयुतमिति न द्रव्यं विशिष्यते तत्र दक्षिणा गावः प्रत्येतव्याः अथ मात्र-
ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते, ग्रहणमात्रं यस्मात् तत्रापि गाव
एव प्रत्येतव्याः यथा इतरेभ्यः किञ्चिद्दद्यात् कुलदक्षिणदन्द्राम्न्योः
कुला यत्र इति चशब्दो नादेशानुकर्षणार्थः ॥ २ ॥

हिरण्यमिति जातरूपं प्रतीयात्* ॥ ३ ॥

हिरण्यमिति यत्र ब्रूयात् तत्र जातरूपं प्रतीयात् अयं हिरण्य-
शब्दस्तामादिषु वर्तते सोऽयमाचार्यो विशिनष्टि यत्र यत्र हिरण्य-
मिति ब्रूयात् तत्र तत्र जातरूपं सुवर्णं प्रतीयात् यथा तस्य दीक्ष-
णीयायामिष्टौ द्वादशमानं हिरण्यं ददातीति यथोत्साहं दद्यात्
तथा हिरण्यस्येति अथ प्रतीयादिति किमर्थम् उच्यते दक्षिणा इति
प्रकृतम् अतः प्रतीयादिति ब्रवीति यत्र यत्र हिरण्यमिति ब्रवीति
तत्र तत्र जातरूपं प्रतीयात् न केवलं दक्षिणासु यथा हिरण्यस्रजः
चत्वलिजो भवन्तीति तं हिरण्येनान्तर्द्धायाभिष्टशेषुः हिरण्यमल्पोयो-
भागादागच्छेदित्यादि ॥ ३ ॥

प्रथमायां पूर्वपक्षस्य दीक्षेतैकाहेभ्यः* ॥ ४ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

उक्तमुदगयनादिसन्निपातइत्येव विकल्पयत्येकाहेषु या प्रथमा तिथिः पूर्वपक्षस्य तस्यान्दोक्षेतैकाहेभ्यः तादर्थ्यं चतुर्थी शुक्लप्रतिपदित्यर्थः अथ सिद्धे सति पूर्वपक्षस्येति किमर्थमारभ्यते उच्यते वक्ष्यति दृष्ट्वा वा नक्षत्रयोगमिति तत्रापि पूर्वपक्ष एव ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा वा नक्षत्रयोगम्* ॥ ५ ॥

तेषामेका दोक्षेति शेषः यत्रानुकूलं नक्षत्रयोगं स्यात् तत्र प्रथमायां पूर्वपक्षस्येति ॥ ५ ॥

तेषामेका दोक्षानादेशे तिस्रश्चतस्रोऽपरिमिता वा* ॥ ६ ॥

तेषामेकाहानामेकादोक्षा भवेत् अनादेशे आदेशे तु यथादेशं यथा तस्य द्वादशदीक्षोपसद इति तथा एकाभ्यारोहणीयस्य तिस्रोऽभिषेचनीयस्येति अथवा तिस्रो दीक्षाः स्युश्चतस्रो वा अपरिमिता वा अथ किमर्थं तिस्रश्चतस्रोऽपरिमिता वेति सिद्धे उच्यते तिस्रश्चतस्र्योऽतिरिक्तमपरिमाणं स्यात् अथवा अनादेशे द्वे स्यातामिति अथ तेषामिति किमर्थम् अधिकता एकाहाः उच्यन्ते दृष्ट्वा वा नक्षत्रयोगमित्येतदधिकृतमिति यदि दृष्ट्वा नक्षत्रयोगं यदि प्रथमायां तेषामेव अपरिमाणस्य को विषयः सोमापहारः ॥ ६ ॥

तिस्र उपसदः* ॥ ७ ॥

तेषां तिस्र उपसदो भवन्ति सर्वेषामेकाहानामनादेश इति पूर्ववत् ॥ ७ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

ज्योतिष्टोमस्योक्त्यानामुत्तरे सौभरनार्मेध अतिरात्र
उक्त्यान्त इतराणीति गौतमो वृत्तिग्रहणात्* ॥ ८ ॥

इह ज्योतिष्टोमप्रकरणे देवा वा अग्निष्टोममभिजित्योक्त्यानि
नाशकुवन्नमिजेतुमित्येतदधिकृत्य साकमश्वसौभरनार्मेधहारिवर्णोद्वं-
शोयाष्टादंष्ट्राणि षडुक्त्यानि पठन्ति तत्किन्तानि विकल्पेन भवन्ति
अथातिरात्र एव अथ विशिष्टविषयाणीति तस्मिन् संशये सूत्रमार-
भते ज्योतिष्टोमस्योक्त्यानामुत्तरे सौभरनार्मेधे अतिरात्रे स्याताम्
इतराणि हारिवर्णोदोनि त्रीणि उक्त्यान्ते स्युः साकमश्वं व्यवस्थितमेव
उभयोरष्टाष्टादंष्ट्रोद्वंशोययोर्विकल्पः स्यात् वृत्तिर्मशकेन एवं दृष्ट्वा
अनाम्नानात् एवं गौतम आचार्यो मन्यते कस्मात् वृत्तिग्रहणात्
मशकेनैव दृष्ट्वा सूत्रद्वयस्यार्थो व्याख्यानवशात् निदानेन सह विरु-
ध्यते ॥ ८ ॥

अनियोगमितरेषां धानञ्जयोऽविशेषाम्नानात्* ॥ ९ ॥

हारिवर्णोद्वंशोयाष्टादंष्ट्रानामुक्त्यान्ते नियोगः इतरेषान्तु साक-
मश्वसौभरनार्मेधानामविशेषाम्नानादनियोगं धानञ्जयो मन्यते उक्-
त्यान्ते चातिरात्रे वेति तस्मात् तान्युभयत्र भवन्ति ॥ ९ ॥

इतराण्यप्यतिरात्रइति शाण्डिल्यस्तुल्यचोदनात् † ॥ १० ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह इतराण्यपि हारिवर्णोदीन्यतिरात्रे स्युः
कस्मात् सर्वेषां तुल्यचोदनात् ॥ १० ॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राघ्यायणोऽप्येव विशेवोऽस्ति ।

आष्टादंशयोर्विकल्पः स्यात्* ॥ ११ ॥

तस्मिन्नेव प्रकरणे पठति आष्टादंशे चङ्दिकामाय कुर्यादिति तत्किमुभे ते कर्तव्ये एकस्मिन् स्थाने अथ विकल्प इति सोऽयमाचार्य आह आष्टादंशयोर्विकल्पः स्यादिति द्वयोराष्टादंशयोरेकद्वयोरेकस्यैव क्रिया स्यात् समानार्थत्वात् ॥ ११ ॥

काम्यानुक्थकन्दोयोगानतिरात्रस्य मन्यन्ते सौभरना-
र्मधप्रमाणाः* ॥ १२ ॥

गायत्रीषु ब्रह्मवर्चसकाम्यानुक्थानि प्रणयेयुरित्यत आरभ्य य एते काम्या उक्थानां कन्दोयोगाः श्रूयन्ते तानतिरात्रस्य मन्यन्ते सौभरनार्मेधप्रमाणाः येषां सौभरनार्मेधे अतिरात्रविषये नोक्थ-
विषये ॥ १२ ॥

वृत्तिस्त्वनुष्टुभां रात्र्युपायेन विद्यते* ॥ १३ ॥

यदुक्तं पूर्वसूत्रे तत्राह नत्वेवं स्यात् यस्मादनुष्टुभां रात्र्युपाये वृत्तिर्न विद्यते रात्र्युपाये हि विच्छन्दसो दृष्टाः यस्मादनुष्टुभां रात्र्युपाये वृत्तिर्न विद्यते तस्मात्काम्या उक्थकन्दोयोगा उक्थान्तस्य सुर्नातिरात्रस्य उच्यते नार्मेधं रात्र्युपाये दृष्टं तत्कथमुक्थान्ते करिष्याम इति चेत् ॥ १३ ॥

दृश्यते चान्यत्र रात्र्युपायान्नार्मेधं यथाभिप्लवस्य पञ्चाहे*
॥ १४ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अन्यत्र च राव्युपाया दृश्यन्ते नार्मेधं यथाभिज्ञवस्य पञ्चाहे उक्-
थानि ॥ १४ ॥

तस्यानुष्टुभः स्तोत्रीयः स्यादुक्त्यान्तेषु वैच्छन्दसोऽति-
रात्रेषु वृत्तिविभागात्* ॥ १५ ॥

तस्य नार्मेधस्य उक्त्यान्तेषु क्रियमाणस्य अनुष्टुभः स्तोत्रीयः
स्यात् अतिरात्रेषु क्रियमाणस्य वैच्छन्दसः स्यात् एवं वृत्तौ विभागः
कृतः इन्द्रं विश्वा अवोवृधन्निति नार्मेधमुक्त्यान्तेषु स आदेशः अव-
चूर्णेन विच्छन्दःसु प्रथमं यासु जहेत् दृष्टान्तास्ताः एतेसु जहेत्
अगीतत्वादरात्रेषु ॥ १५ ॥

स्वतन्त्रस्य ज्योतिष्टोमस्य संस्था विकल्पा आग्निष्टो-
ममुक्त्यतातिराव्यमिति* ॥ १६ ॥

यदा स्वतन्त्रस्य ज्योतिष्टोमः स्यात् तदा तस्य संस्थाविकल्पाः
स्युः आग्निष्टोमता वा स्यात् उक्त्यता वा अतिरात्रता वा तत् किमिदं
सिद्धे सत्यारभ्यते उच्यते मशको ज्योतिष्टोमातिरात्रे विकल्पेन
षोडशिनमामनति तस्य तावदयं प्रतिषेधं दर्शयति स्वतन्त्रे प्रथमा-
हारे संस्थाविकल्पे सति ज्योतिष्टोमस्यातिरात्रे षोडशी न स्यात्
अकामे ज्योतिष्टोमे ज्योतिष्टोमेनातिरात्रेणर्द्धिकामो यजेतेत्येतस्मिन्
पक्षे भवति एतच्च दर्शयति तत्राविशिष्टसंस्थो ज्योतिष्टोमश्चेत्यत्र संस्था-
विकल्पः स्यादिति ॥ १६ ॥

तस्यानतिरात्रस्य द्वादशं शतं दक्षिणाः* ॥ १७ ॥

* ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

तस्य ज्योतिष्टोमस्थानतिरात्रस्य सतः द्वादशं शतं दक्षिणाः स्युः
तत्किमिदमनतिरात्रस्येति यस्मादतिरात्रस्यादेक्ष्यन्त एव दक्षिणाः
उच्यते सविकल्पः स्यात् ॥ १७ ॥

गोआयुषोश्च* ॥ १८ ॥

गोआयुषोश्चानतिरात्रयोर्द्वादशं शतं दक्षिणाः स्युः ॥ १८ ॥

विश्वजिदभिजिज्ञां यमाभ्यां यजमानः पूर्वापराभ्यां यजे-
तेति धानञ्जयः* ॥ १९ ॥

उक्तं विश्वजिदधिकारे यो यमाभ्यां यजेतैताभ्यां यजेतेति
तद्यदि विश्वजिदभिजिज्ञामेव प्रयोगेण यजेत अभिजितेष्ट्वा ततो
विश्वजिता यजेत एवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते पूज्यतरत्वादिश्व-
जितः पूर्वनिपातः ॥ १९ ॥

युगपदिति शाण्डिल्यः* ॥ २० ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह यमाभ्यां यजमान एताभ्यां युगपद्य-
जेतेति कथं पुनर्युगपत्क्रिया ॥ २० ॥

अभिजितो दक्षिणं देवयजनं स्याद्विश्वजित उत्तरम्*
॥ २१ ॥

अभिजितो देवयजनं दक्षिणं स्यात् तस्योत्तरतो विश्वजितो
देवयजनं स्यात् ॥ २१ ॥

तत् प्रति पत्नीशाला स्यात्* ॥ २२ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तद्विश्वजितो देवयजनं प्रति पत्नीशाला भवेत् प्राग्विश्वजितः
॥ २२ ॥

नानर्त्विजो यच्चान्तर्वेदि कर्म* ॥ २३ ॥

पृथग्विजः स्युः अभिजिद्विश्वजितोः यच्चान्तर्वेदि कर्म तच्च
पृथक् स्यात् ॥ २३ ॥

अथ यद्वर्द्धिर्वेद्येकान्तत् † ॥ २४ ॥

अथ यद्वर्द्धिर्वेदि कर्म एकं तद्वयोरपि ॥ २४ ॥

अभिजितः पूर्वं पूर्वं कर्म सन्तिष्ठेत विश्वजित उत्त-
रम् † ॥ २५ ॥

अभिजितः पूर्वं पूर्वं कर्म सन्तिष्ठेत तत उत्तरं विश्वजितः कर्म-
सन्तिष्ठेत अवयवकर्मणो विधिः ॥ २५ ॥

तयोः पृथक् सहस्रे दक्षिणाः † ॥ २६ ॥

तयोरभिजिद्विश्वजितोः पृथङ्नानेत्यर्थः सहस्रं दक्षिणाः एक-
स्मिन्नपि सहस्रमन्यस्मिन्नपि सहस्रमिति कथं पुनरेतद्गम्यते यथा न
पृथग्दे दे इति उच्यते आचार्यप्रवृत्तिं ज्ञापयति वक्ष्यत्यत्र तयोः
पृथक्सहस्रे दक्षिणा इति गौतमधानञ्जयौ दे च सहस्रे केशवपनीये
तथा व्युष्टाविति ॥ २६ ॥

कामं त्वयमाभ्यां यजेत † ॥ २७ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

कामन्तु पृथग्भूताभ्यामेव यजेत न यमाभ्याम् ॥ २७ ॥

सहस्रमभिजिति दक्षिणाः शताश्वं सहस्रं सर्ववेदसं
वा विश्वजिति* ॥ २८ ॥

अभिजिति पृथग्भूते सहस्रं दक्षिणाः स्युः विश्वजिति पृथग्भूते
शताश्वं सहस्रं सर्ववेदसं वा यस्मिन् सहस्रे शतमश्वानान्तच्छताश्वं
सहस्रं तद्वा शताश्वं सहस्रं दक्षिणाः स्युः विश्वजिति सर्ववेदसं वा सर्वे
वेदसः सर्ववेदसंवेद इति धननाम सर्वस्वमित्यर्थः ॥ २८ ॥

इति अष्टमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

तस्यावभृथादुदेत्य रोहिणीं वत्सच्छवीं परिधाय धर्मा-
न् कुर्यात्त उक्ता ब्राह्मणेन* ॥ १ ॥

उक्तं शताश्वं सहस्रं सर्ववेदसं वा विश्वजिति दक्षिणा एवं विश्व-
जितेष्टा ततस्तस्य विश्वजितोऽवभृथादुदेत्य रोहिणीं वत्सच्छवीं परि-
धाय धर्मान् कुर्यात् रोहिणीमिति वर्णनिर्देशः वत्सच्छ्वीमिति
जातस्य वत्सस्य छवी चर्म तां वत्सच्छवीं परिधाय यजमानो धर्मान्
कुर्यात् ते धर्मा उक्ता ब्राह्मणेन पशुभिर्वा एष व्यध्यत इत्याहुः
सर्वं ददातीति छवीं परिधत्ते पशुभिरेव समृध्यत इत्येतदादयः
अथ तस्येति निर्देशः किमर्थमिति चेत् उच्यते अभिजित् विश्वजिता-

* ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

वधिस्तौ पूर्वं विश्वजिदभिजिज्ञां यमाभ्यां यजमान इति तयोश्च
सामान्यो विधिरुक्तः तद्य एते धर्मा निर्दिश्यन्ते ते सामान्यधर्मा एव
गम्येरन् एवं माभूदित्यत आह तस्येति अपरे ब्रुवते तस्य सर्ववेदस-
दक्षिणस्येति न शताश्वसहस्रदक्षिणस्येति पूर्व एवमित्यर्थः एवमप्यर्थम्
उपरिष्ठात् ज्ञापयिष्याम इति यथा स्यादिति ॥ १ ॥

अरण्ये तिस्रो वसतोऽप्युदुम्बरे वसेत्* ॥ २ ॥

ब्राह्मणम् अरण्ये तिस्रो वसति आरण्यं ताभिरन्नाद्यमवरुन्ध
उदुम्बरे वसतीति च तत्रायं संशयः किं या एवैता अरण्ये तिस्रो
रात्रयश्चोद्यन्ते तासामेवायं नियमः क्रियते उदुम्बरे वसतीति
अथान्यास्तिष्ठ उदुम्बरे वसेदिति अत आचार्यो नियमयति या
एता अरण्ये तिस्रो रात्रय आदिश्यन्ते एतास्तिस्त्रोरात्रयोऽरण्ये
उदुम्बरस्तस्मिन् वसेत् समुच्चयः स्यात् अरण्ये चोदुम्बरे चेति कथं
पुनरेतद्गम्यते यथा नारण्येऽपि तिस्र उदुम्बरेऽपि तिस्र इति उच्यते
द्वादशानां रात्रीणां नियमात् वक्ष्यति द्वादशैता रात्रयो भव-
न्तीति ॥ २ ॥

उदुम्बराभावेऽप्युदुम्बरशाखां निखनेयुः* ॥ ३ ॥

यदि तस्मिन्नरण्ये उदुम्बरो न स्यात् तत्र अन्यस्मादप्यरण्यादु-
दुम्बरशाखामवहृत्य तस्मिन्नरण्ये निखनेयुस्तस्याञ्च वसेत् ॥ ३ ॥

खनित्रेण जीवतीति यत्तत्र खान्यं स्यात्तेन जीवेत्* ॥ ४ ॥

खनित्रेण जीवतीति ब्राह्मणं खनति तेनेति खनित्रं खनित्रेणेति

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

करणनिर्देशः तेन खनित्रेण खन्यमाने तस्मिन्नरण्ये यत्किञ्चित् स्यात्
कन्दोमूलं वा तेन जीवेदश्रीयत् ॥ ४ ॥

खान्याभावे धान्यपात्रान्निखाय तैरुत्खानं जीवेत्* ॥५॥

यदि तस्मिन्नरण्ये कन्दमूलादि खान्यं न स्यात् ततो धान्यपात्रा-
न्निखाय तैरुत्खानं जीवेत् ॥ ५ ॥

उभयतः क्षुद्राभिर्मवतीति वैणवी कल्माषीति शाण्डि-
ल्यः † ॥ ६ ॥

उभयतः क्षुद्राभिर्मवतीति ब्राह्मणम् उभयतस्तीक्ष्णः उभयतः
क्षुद्रात् अभिः खनित्रम् उभयतः खनतोत्यर्थः सा कल्माषी वैणवी वा
स्यात् वेणुना निर्वृत्ता वैणवी कल्माषी दारवी दारुनिर्वृत्ता दारवी
इति निर्देशः यथा कल्माषो गौरिति एवं शाण्डिल्य आचार्यो
मन्यते ॥६॥

या का चेति धानञ्जयः † ॥ ७ ॥

धानञ्जय आचार्य आह या काचिदभिः स्यात् वैणवी आयसी
वा औदुम्बरी वेति केवलं न उभयतः क्षुद्रः स्यात् ॥ ७ ॥

निषादेषु तिस्रो वसतीति पार्श्वतो निषादग्रामस्य वसेत्*
॥ ८ ॥

निषादेषु तिस्रो वसतीति ब्राह्मणं निषादग्रामस्य पार्श्वे वसेत्
निषादिध्विति जनोपलक्षणं बहुवचनम् ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

तेषां काममारण्यं भुञ्जीत नैवारं श्यामाकं मार्ग-
मिति* ॥ ९ ॥

तेषां निषादानां यदारण्यं तत्कामं भुञ्जीत नैवारं श्यामाकं
मार्गं भुञ्जीत मार्गं मांसमिति कामशब्दः कामं न भुञ्जीतेति अपरे
वर्णयन्ति विश्रब्धं भुञ्जीतेति अथारण्यमिति किमर्थं निर्दिष्टे नैवारं
श्यामाकं मार्गमिति उच्यते नैष दोषः यदारण्यं लभते नैवारं श्यामाकं
मार्गं वा मांसं भुञ्जीत न तेभ्यो गृह्णीयादिति ॥ ९ ॥

जने तिस्रो वसतीति राजन्यबन्धुर्जनो ब्राह्मणः समान-
जन इति शाण्डिल्यः* ॥ १० ॥

उक्तं जने तिस्रो वसतीति जन्यन्ताभिरन्नाद्यमवरुन्धे समानजने
तिस्रः समानजन्यन्ताभिः इति च तत्को जनः कः समानजन इति
शाण्डिल्य आह राजन्यबन्धुर्जन इति कर्मान्यत्वाद्वर्णान्तरत्वात् अत्र
ब्राह्मणः समानजन इति स्वजातीयत्वात् ब्राह्मणपक्षेण ब्रवीति ॥१०॥

विवाहो जनः सगोत्रः समानजन इति धानञ्जयः* ॥११॥

धानञ्जय आचार्य आह स्वस्मिन्निव वर्णे यो विवाहः न गोत्रेण
सम्बध्यते स जनः यः पुनः सगोत्रः सोऽविवाहः स समानजन इति
॥ ११ ॥

प्रतोवेशो जनपदो जनो यत्र वसेत् ससमानजन इति
शाण्डिल्यायनः* ॥ १२ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

शाण्डिल्यायन आचार्य आह प्रतीवेशः समीपो जनपदः यथा
यौधेया अर्जुनायना इति यत्र वसेत्स समानजनः ॥ १२ ॥

एते धर्माः सर्ववेदसदक्षिणानां सर्वेषाम्* ॥ १३ ॥

य एते धर्मा उक्ताः श्रद्धादयो विश्वजितं सर्ववेदसदक्षिणं प्रति
एते धर्माः सर्वेषां सर्ववेदसदक्षिणानां भवन्ति न केवलं विश्वजितः
एतच्च ज्ञापितं भवति विश्वजिति सर्ववेदसदक्षिणे एते च धर्मा भव-
न्तीति अथ सर्ववेदसदक्षिणानामिति वज्रवचनात्सिद्धे सर्वग्रहणं किम-
र्थमिति चेत् उच्यते शाखान्तरदृष्टानाञ्च सर्ववेदसदक्षिणानामेष एव
धर्मः स्यादिति ॥ १३ ॥

व्रतवत्सु सर्वेष्वमावास्यायां दोक्षित्वाऽखामाबध्नीत सां-
वत्सरिकेभ्योऽन्यत्रेति गौतमः* ॥ १४ ॥

व्रतमेषु विद्यत इति व्रतवन्तः तेषु व्रतवत्सु सर्वेषु सर्वशब्दो
निरवशेषवाचो अमावास्यायान्दोक्षित्वा यजमान उखामाबध्नीत
उखा उक्तलक्षणा सांवत्सरिकेभ्यः सर्वेभ्योऽन्यत्र एतद्वैतमीयम् अथ
सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते व्रतवत्स्विति परतन्त्रता व्रतस्य
निर्दिष्टा तद्ये व्रतवन्तस्तेष्वेव उखाबन्धनविधिः स्वतन्त्रे व्रते न प्राप्नोति
सोऽयमाचार्यः सर्वग्रहणं करोति व्रतवत्सु व्रते चेति ॥ १४ ॥

सह सुत्याभिः षडहानि संवत्सरादधिकानि कृत्वोत्ति-
ष्ठेयुः* ॥ १५ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

सहस्रत्याभिर्यथा षडहानि संवत्सरादधिकानि भवन्ति एवं
कृत्वा उत्तिष्ठेयुः ॥ १५ ॥

समाप्ते वा संवत्सरे रात्रिसत्रेषु राजानं क्रीणीयुः* ॥ १६ ॥

अथवा व्रतवत्सु क्रतुषु रात्रिसत्रेषु दीक्षाभिरेव संवत्सरे स-
माप्ते राजानं क्रीणीयुः ‡ ॥ १६ ॥

यथाजाति तु प्रथमे पञ्चदशरात्रे दीक्षेरन्* ॥ १७ ॥

प्रथमे पञ्चदशरात्रे व्रतवत्यपि सति यथाजात्येव दीक्षेरन् या
सत्रेषु जातिः सा यथाजातिः तेषां द्वादशदीक्षास्तथोपसदोऽनादेश
इति ॥ १७ ॥

सर्वत्र वा यथाजात्यन्यत्र चेदुपेतमिति धानञ्जयः* ॥ १८ ॥

धानञ्जय आचार्य आह सर्वेषु व्रतवत्सु यथाजाति दीक्षेरन्
यद्यन्यत्र कर्मणि व्रतमुपेतं स्यात् प्रथमं वाशब्दो विकल्पार्थः ॥ १८ ॥

अनुपेतच्चेदपीति शाण्डिल्यः* ॥ १९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह यद्यन्यत्रोपेतं यद्यनुपेतं सर्वत्रैव यथा
जाति दीक्षेरन् इति ॥ १९ ॥

तिस्र उपसदो व्रतस्यैकाहिकस्य गौतमीयेन † ॥ २० ॥

* ब्राह्मयज्ञोपनिषद् ।

† ब्राह्मयज्ञेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ ब्राह्मयज्ञीयपुस्तकत्रयेऽपि अस्य सूत्रस्य टीका न विद्यते अतो
ब्राह्मयज्ञीयात् पुस्तकादिषा उद्धृता ।

एकाहिकस्य व्रतस्य गौतमीयेन विधानेन क्रियमाणस्य तिस्र
उपसदः स्युः तत्किमिदमारभ्यते नत्वेवञ्चैकाहिकानां परिभाषितं तिस्र
उपसद इति उच्यते विकल्पार्थमारम्भः ॥ २० ॥

षड् वा द्वादश वा* ॥ २१ ॥

व्रतस्यैकाहिकस्य गौतमीयेन क्रियमाणस्य तिस्र एवोपसदो
भवन्ति अथवा षट् द्वादश वा ॥ २१ ॥

तत्र ब्रह्मणेऽश्वरथं शतञ्च दद्यात् † ॥ २२ ॥

तत्र तस्मिन्नैकाहिके व्रते ब्रह्मणेऽश्वरथं शतञ्च दद्यात् उक्तं
संख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति ॥ २२ ॥

तथाग्निं चिन्वतेऽध्वर्यवे † ॥ २३ ॥

तथाग्निश्चिन्वतेऽध्वर्यवेऽश्वरथं शतञ्च दद्यात् अग्निं चिन्वते इति
कालनिर्देशम् ॥ २३ ॥

पृष्ठेन च स्तुवानायोद्गात्रे † ॥ २४ ॥

पृष्ठेन च स्तुवानायोद्गात्रे अश्वरथं शतञ्च दद्यात् ॥ २४ ॥

तच्चानुशंसते होत्रे † ॥ २५ ॥

तच्च पृष्ठमनुशंसते होत्रे अश्वरथं शतञ्च दद्यात् अपरे ब्रुवते
तथाग्निं चिन्वतेऽध्वर्यव इत्येतदादौनि कर्माणि यदा कुर्वन्ति ततो
दद्यादिति पूर्वं एवत्वर्थश्चारुः ॥ २५ ॥

* द्राक्षायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

सर्वेभ्यः सहस्रम्* ॥ २६ ॥

सर्वेभ्यः षोडशेभ्यः सहस्रं दद्यात् एतत् क्रतुदक्षिणा कथं पुनरेत-
द्गम्यते यथा सहस्रं क्रतुदक्षिणा न सर्वशब्द आधिक्य इति उच्यते
वक्ष्यति सर्ववेदसदक्षिणं वेति ॥ २६ ॥

सर्ववेदसदक्षिणं वा* ॥ २७ ॥

सहस्रदक्षिणं वा सर्ववेदसदक्षिणं व्रतं वा स्यात् तद्यदेवं सर्वशब्दः
किमर्थं सर्वेभ्यः सहस्रमिति उच्यते सर्वग्रहणं क्रियते यथा अश्वरथ-
शतदक्षिणा ब्रह्मादिभ्यो दत्ता न तेषां सा दक्षिणा सा अधिका इति
॥ २७ ॥

इतरच्छाण्डिलम्* ॥ २८ ॥

इतरद्विधानं सर्वेभ्यः सवस्त्रमित्येतच्छाण्डिलम् ॥ २८ ॥

सर्वे साहस्राः पृथक् सहस्रदक्षिणाः* ॥ २९ ॥

सर्वे साहस्राः पृथक् नाना सहस्रदक्षिणाः एकैकः सहस्रदक्षिणः
अथ सर्वशब्दः किमर्थमिति चेत् साहस्रप्रतिज्ञापनार्थः अथैष ज्योति-
रित्यादयश्चत्वारः साहस्राः ॥ २९ ॥

---

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

इति अष्टमस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

साद्यःक्रेण यक्ष्यमाणो महारात्रेः प्रातराहुतिं जुत्वा-
चक्षीतर्त्विग्भ्यः साद्यःक्रोम इति* ॥ १ ॥

उक्ताः सर्वे साहस्राः साम्प्रतं साद्यःक्रा उच्यन्ते सद्यः क्रिया
वर्त्तते इति साद्यःक्रः तेन साद्यःक्रेण यक्ष्यमाण इति भविष्यत्कालः
प्रत्युपस्थितः महारात्रेः रात्रेर्महति कालेऽवशिष्टे प्रातराहुतिं जुत्वा
प्रातराहुतिर्हि आदित्यस्योदयसन्निकर्षे भवत्युदिते वा सोऽयमाचा-
र्यस्तं कालं प्रत्यामनति साद्यःक्रे क्रतौ कर्मार्थमाचक्षीत चक्षीतर्त्विग्भ्यः
साद्यःक्रोम इति तत्किमिदमाचक्षीत साद्यःक्रोम इत्युक्ते साद्यःक्रेण
यक्ष्यमाण इति आचक्षीतर्त्विग्भ्य इत्येतावदेव वक्तव्यम् अयमाचार्यः
एतद्दर्शयति येन येन यज्ञेन यक्ष्यमाणः स्यात् तन्तमाचक्षीतामै-
मे यज्ञ इति ॥ १ ॥

प्रग एव प्रक्षिण्णुयादिति धानञ्जप्यो दीक्षाप्रभृति सद्यः
सर्वं कुर्युः प्रथमद्वितीययोः श्येनस्य च † ॥ २ ॥

धानञ्जप्य आचार्य आह प्रग एवर्त्विग्भ्यः प्रेषयेत् कुतः येन
साद्यःक्रोम इति दीक्षाप्रभृति यत्कर्म तत्सद्यः सर्वं कुर्युः प्रथम-
द्वितीययोः साद्यःक्रयोः श्येनस्य च एतेषां सद्यः प्रथमा सद्यः द्वितीया
स्यात् ॥ २ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

एकत्रिकान्ताः षट्साद्यःक्रा इति शौचिवृत्तिः* ॥ ३ ॥

शौचिवृत्तिराचार्य आह षट् साद्यःक्रा इति प्रथमात्साद्यः-
क्रादारभ्य यावदेकत्रिक इति सर्वेषां सद्यःक्रिया स्यादिति एकत्रि-
कान्ता इति प्रागेकत्रिकात् श्येनः स्यादिति सर्वेषामत एकत्रिकः
स्यादिति षट्ग्रहणेनासाद्यःक्रियायामपि साद्यःक्रसंज्ञा भवति ॥ ३ ॥

उर्वरा वेदिरिति प्रथमे यवोर्वरा पक्वा स्याद्ब्रीह्योर्वरा वा †
॥ ४ ॥

इह द्वितीयसाद्यःक्रस्यानुवाके पठति उर्वरा वेदिरित्येतदादि
विधिविशेषं सोऽयमाचार्यस्तं विधिविशेषं प्रथमं कल्पयति तत् कथं
पुनरयं द्वितीयप्रकरणे पठितः प्रथमे भवतीति उच्यते सामान्यात्
किं सामान्यं उच्यते सर्वविधिशेषं साम्ना यः पठति स क्षीयदृतयो-
रथा भवन्तीत्यारभ्य सद्यस्त्वायेति सद्यस्त्वसामान्यात् उर्वरा वेदिरिति
यदुक्तं ब्राह्मणेन तत्प्रथमे साद्यःक्रे यवोर्वरा पक्वा स्यात् ब्रीह्योर्वरा-
वेति उर्वरेति निष्पन्नशस्येन संज्ञा ॥ ४ ॥

तत एव समुत्कर्त्तं खल उत्तरवेदिं कुर्युः ‡ ॥ ५ ॥

ब्राह्मणं खल उत्तरवेदिरिति तत्किमसौ खलोऽन्यस्मात् चेन्नाहु-
न्यमाहृत्य कर्त्तव्यः अथ तस्या एवोर्वराया वेदिरिति सोऽयमाचार्य
आह तस्या एव वेदेरूर्वरायाः समुत्कर्त्तुं खलः कर्त्तव्यः तत्र खल

* ब्राह्मयणीये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मयणीयेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मयणीयेऽप्येवम् ।

उत्तरवेदिः कार्यः तत्र केचित्तावद्वर्णयन्ति यदि तावत्प्रथमा खल उत्तरवेदिरित्युक्तेऽयं संशयः किं प्रथमा अथ सप्तमीति ततस्तस्मिन् खले उत्तरवेदिरिति स खल उत्तरवेदिः स्यात् अथ पुनः सप्तमी तत एव समुत्कृत्य खलः तस्मिन् खले उत्तरवेदिं कुर्युरिति तस्मान्मृन्निर्वपनादय उत्तरवेद्यर्थाः सर्वे कर्त्तव्या इति एवं प्रकृतिश्च न विरुध्यते अप्रदाहस्य भवति अपरे वर्णयन्ति तत एव समुत्कर्त्तुं खलस्तं खलमुत्तरवेदिं कुर्युः वचनाद्विकारो भवति ॥ ५ ॥

खले वालोयूपो भवतीति लाङ्गलेषा यूपः स्यात् कलापी चषालभागा* ॥ ६ ॥

ब्राह्मणं खले वालोयूपो भवतीति खले वालोयूप इत्युक्ते लाङ्गलेषा यूपः स्यात् लाङ्गलं हलम् एतया हितं रसमुत्कृषन्तीति लाङ्गलेषा यूपः स्यादिति प्रोक्षणादियूपधर्मान् करोति कलापी धान्यमुष्टिः कलापोक्तः चषालस्थाने कर्त्तव्यः अथ किं भागग्रहणं कलापी चषालभागेति उच्यते चषालः भागो यस्याः सा चषालभागा यावन्तं देशं यूपस्य चषालो भजते तावदेव कलापो भजतीति ॥ ६ ॥

अतोतायाञ्चैद्यववेलायां ब्रीहिवेलायां वा यजेत धान्यपात्रानुप्वाभिकृषेयुः † ॥ ७ ॥

यद्यतोतायां ब्रीहिवेलायां यजेत यवेषु लूनेषु ब्रीहिषु वातोतो धान्यपात्रानुप्वाभिकृषेयुः अलो बीजीसा वेदिः स्यात् ॥ ७ ॥

* द्राह्मण्यणेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

धान्यपात्रा उत्तरवेदिः स्यान्मूतश्चषालभागा* ॥ ८ ॥

धान्यपात्राणि विन्यस्योत्तरवेदिः कार्या पात्रशब्द उभयलिङ्गः
पात्रः पात्रमिति मूतश्चषालप्रतिनिधिः प्रतिनिधौ सति दाचमना
स्यादिति ॥ ८ ॥

त्रिवत्सः साण्ड इति बज्रः त्रिवर्षस्य जानपदो त्रिवत्स
इति* ॥ ९ ॥

ब्राह्मणं त्रिवत्सः साण्ड इति सोमक्रयणं कः पुनः त्रिवत्स इति
उच्यते बज्रत्रिवर्षस्य जानपदो त्रिवत्स इति ईषदसमाप्तत्रिवर्षो
बज्रत्रिवर्षः तस्य बज्रत्रिवर्षस्य जनपदे भवो जानपदो स त्रिवत्स
इति ॥ ९ ॥

यो वा तिस्रो धयेत् † ॥ १० ॥

यो वा तिस्रो गाः पिबेत् स वा त्रिवत्स इति तिस्रुणां वत्सः
त्रिवत्सः ॥ १० ॥

त्रिवर्षो वैव स्यात् † ॥ ११ ॥

संपूर्णं त्रिवर्ष एव वा त्रिवत्सः त्रिवत्स इति मध्यपदलोपो
समासः ॥ ११ ॥

प्राञ्चं चोतारं बहेयुरुदञ्चमुद्रातारं प्रत्यञ्चमध्वर्युं द-

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

क्षिणा ब्रह्माणं पुरस्ताद्वाच वसेयुस्तत्रैभ्यः सोमं प्रब्रूयुरश्वरथै-
र्यात्वा त उक्ता ब्राह्मणेनाध्वानश्च* ॥ १२ ॥

महारात्रेः प्रातराहुतिं जुह्वेत्येतस्मिन् कल्प इदमारभ्यते प्राची-
न्दिशं होतारं वहेयुः उदीचीं दिशमुद्गातारं वहेयुः प्रतीचीन्दिश-
मध्वर्युं वहेयुः दक्षिणान्दिशं ब्रह्माणं वहेयुः पुरस्ताद्वाच वसेयुः
पूर्वगता एव वा एषु देशेषु स्युः तत्र तेषु देशेष्वेभ्यो होतृप्रभृतिभ्यः
सोमप्रवाकाः सोमं प्रब्रूयुः अश्वरथैर्यात्वा उक्तं सर्वादिशोऽश्वरथाः
सोमप्रवाकाविधावन्तीति ते उक्ता ब्राह्मणेन ते अश्वरथा अध्वानश्च
वा ब्राह्मणेनैवोक्ताः योजने चतुर्वाहिणा प्राच्यान्दिशि प्राहेत्या-
दिना ॥ १२ ॥

कुर्युरेवर्त्विज इति शाण्डिल्योऽन्याः सु ब्राह्मणाः स्तान-
ध्वन ऊढ्वा तत्रैभ्यः सोमं प्रब्रूयुरसौ सद्यः क्रिया यजते तदहं
प्रब्रवीमोन्द्राय विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सोम्येभ्यः सोम-
पेभ्य इति* ॥ १३ ॥

शाण्डिल्य आह प्रातराहुत्यनन्तरं कुर्युरेव कर्माण्वर्त्विजः अन्या-
सु ब्राह्मणांस्तानध्वन ऊढ्वा यैतैरध्वानो वाह्याः ब्राह्मणे योजने चतु-
र्वाहिणेत्यादयः तेष्वध्वस्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सोमप्रवाकाः सोमं प्रब्रूयुः
असौ सद्यः क्रिया यजत इत्यादिना मन्त्रेण यथोद्दिष्टेन ॥ १३ ॥

स क्षीरद्वयोरथा भवन्तीति सद्यो दुग्धेन क्षीरेण द्वयः

* ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

पूर्णाः स्युस्ततोऽयन्नवनोतमुदीयात् फेनो वा तदाज्येऽपि सृ-
जेयुः* ॥ १४ ॥

ब्राह्मणं स क्षीरदृतयो रथा भवन्तीत्यादि ये ते रथे दृतयः ते
सद्यो दुग्धेन क्षीरेण पूर्णाः स्युः तेभ्यो धावद्भ्यो यन्नवनोतमुदीयात्
फेनो वा तदाज्येऽपि सृजेयुर्मिश्रयेयुः अन्यस्मिन् घृते मिश्रयेयुः सद्यो-
भावाय ॥ १४ ॥

अश्वः श्वेत एतस्य दक्षिणा तमुद्गात्रे दद्यात् किञ्चि-
च्चेतरेभ्यः* ॥ १५ ॥

उक्तं तस्मा अमुमादित्यमश्वं श्वेतं कृत्वा दक्षिणामानयन्निति
तदुच्यते अश्वश्चेत एतस्य दक्षिणा तमुद्गात्रे दद्यादितरेभ्यश्च किञ्चि-
दद्यात् उक्तं किञ्चिच्छब्दस्येति अथ किमर्थमेतस्य दक्षिणेति उच्यते
अश्व एव दक्षिणा एतस्य क्रतोः नायमुद्गातुर्भागविकारः स्यात्
प्रकृतं निवर्त्तत एव ॥ १५ ॥

इति अष्टमस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

एतेनैवोत्तरो व्याखातः† ॥ १ ॥

एतेनैव प्रथमेन साद्यःक्रेण उत्तरो व्याख्यातोऽयं विध्यन्त उक्तः

* ब्राह्मयणीनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मयणीनैतेन केदविशये विशेषः कृतः ।

साद्यःक्रेण यक्ष्यमाण इत्यत आरभ्य एष एव सर्व उत्तरस्मिन्नापि भवति ॥ १ ॥

तस्याश्च एकविंशो दक्षिणानामतो वैव* ॥ २ ॥

तस्योत्तरस्याश्च एकविंशः स्यात् दक्षिणानां एकविंशतेः पूरण-
एकविंशः उक्तञ्च संख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति अश्व एव वा
स्यात् ॥ २ ॥

एकरात्रीणो द्यहीनोऽनुक्रीस्तेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः श्वः
सुत्यामिति ह्याह † ॥ ३ ॥

एकया रात्र्या निर्वर्त्यते एकरात्रीणः द्वाभ्यामहोभ्यां निर्वर्त्यते
द्यहीनः तेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः श्वसुत्यामिति ह्याह ब्राह्मणं द्यहीन
इति उपदेशार्थः यस्मात् श्वः सुत्यामिति ह्याह ब्राह्मणं तस्मात्
द्यहीनः उच्यते एकरात्रीण इति किमिदं ननु द्यहीन इत्युक्ते रात्रि-
रन्तर्भवत्येव उच्यते नियमार्थमारभ्यते यदि द्वितीयां रात्रीमापद्येत
तत् कालात्ययः स्यात् ॥ ३ ॥

तस्य क्रयप्रभृत्युत्तरमहः स्यादिति गैतमस्त ७ सद्यः परि-
क्रोयेति ह्यादित्यानाह नेतरान् ‡ ॥ ४ ॥

तस्यानुक्रयः क्रयादारभ्योत्तरमहः स्यादिति गैतमः तं सद्यः
परिक्रीयेति हि आदित्यानधिकृत्याहैतद्ब्राह्मणं नाङ्गिरसः ॥ ४ ॥

* ब्राह्मणायणेन च्छेदविषये विशेषः कृतः ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अपरेद्युः क्रयणाच्चानुक्रोरित्याख्या* ॥ ५ ॥

याचेयमाख्यानुक्रोरिति सा अपरेद्युः क्रयणमालोच्य ॥ ५ ॥

उपवसथान्तं पूर्वमहः स्यादिति धानञ्जयः श्वःसुत्यामिति
ह्याहेति श्वः क्रयं प्राब्रुवन्नित्यभविष्यत् † ॥ ६ ॥

धानञ्जय आचार्य आह उपवसथान्तं पूर्वमहः स्यादिति यस्मात्
श्वःसुत्यामिति ब्राह्मणं यदि हि क्रयप्रभृत्युत्तरमहः अभविष्यत् श्वः
क्रयं प्राब्रुवन्नित्यभविष्यद्ब्राह्मणं येन पुनः श्वःसुत्यामित्याह ज्ञाप-
यति उपवसथान्तं पूर्वमहरिति ॥ ६ ॥

तं सद्यः परिक्रियेति च प्रथमस्य सद्यस्तां दर्शयति* ॥ ७ ॥

यदुक्तन्तं सद्यः परिक्रियेति ह्यादित्यानाह नेतरानिति एतद्ब्रा-
ह्मणं प्रथमस्य साद्यःक्रस्य सद्योभावं दर्शयति ॥ ७ ॥

द्यहोनत्वात्तु जघन्यतरेऽङ्गिरसोऽक्रीणस्तस्मादनुक्रोरि-
त्याख्या* ॥ ८ ॥

अथ यदुक्तमपरेद्युः क्रयणाच्चानुक्रोरित्याख्येत्यत्र ब्रूमः द्यहो-
नत्वात्तु अनुक्रोः जघन्यतरे अङ्गिरसोऽक्रीणन् सोमं नातिवरन्ति
तस्मात् ते पूर्वैद्युरक्रीणन् सोमं न परेद्युः क्रयवशादनुक्रोरित्याख्या
जघन्यकालक्रयणादनुक्रोरित्याख्या ॥ ८ ॥

तस्याश्वएकशततमो दक्षिणानामश्वो वैव* ॥ ९ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तस्यानुक्रियः एकोऽथ एकशततमो दक्षिणानाम् एकशतस्य
पूरणः एकशततमः तस्येति निर्देशः यदि सद्यः यदि द्यहोन इति
अथ एव वा स्यात् ॥ ८ ॥

एतेनोक्तो विश्वजिच्छिल्यः* ॥ १० ॥

एतेनानुक्रिया उक्तो व्याख्यातो विश्वजिच्छिल्यः एकरात्रीणे
द्यहोन इति ॥ १० ॥

द्विरात्रीणस्त्यहोन इति शाण्डिल्यः* ॥ ११ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह द्विरात्रीणः अहोन इति त्रिभिरहो-
भिर्निर्वर्त्यते द्वाभ्यां रात्रीभ्याम् इति रात्रिग्रहणं व्याख्यातानुक्रि-
यैव ॥ ११ ॥

दैक्षं प्रथममहःक्रयप्रभृत्युपवसथान्तं द्वितीयं सौत्तम-
त्तमम् † ॥ १२ ॥

तस्य व्यहोनस्य सतो दैक्षं प्रथममहर्भवति क्रयादारभ्योऽपवस-
थान्तं द्वितीयम् उत्तमं सौत्यमहः स्यात् त्रयः कल्पाः सद्यःक्रिया वा
द्यहोनक्रिया वा शाण्डिल्यप्रयोगात् अहःक्रिया वा स्यात् ॥ १२ ॥

तस्य दक्षिणा यानानि यथोत्साहं दद्यात्तस्मिन् जनपदे
यान्यभिध्याततमानि स्युः † ॥ १३ ॥

तस्य विश्वजिच्छिल्यस्य दक्षिणा यानानि यान्ति तैरिति यानानि

* द्राक्षायाणेन क्खेदविषये विशेषः कृतः ।

† द्राक्षायाणोऽप्येवम् ।

आरोहणानि शकटगन्त्युर्द्वर्षकादीनि यथोत्साहं दद्यात् यावानुत्साहेऽस्य यथोत्साहं तस्मिन् जनपदे यान्यभिध्याततमानि स्युः काङ्क्षिततमानि स्युरोप्सिततमानि किमर्थं पुनरयं यानशब्दः अश्वादिष्वपि न वर्तते उच्यते एतेषामेव शकटादीनां परार्था प्रवृत्तिर्न स्वार्था नोयते च तानि न स्वयं गच्छन्ति अश्वादयस्तु स्वयञ्च गच्छन्ति तस्येति निर्देशः सर्वेषु कल्पेषु तस्यैव दक्षिणा ॥ १३ ॥

सर्ववेदसन्निर्मान्दद्यादिति धानञ्जप्यो विमितः शयन-
मारोहणमहानसे दासमिथुनौ धान्यपल्यः सौरं धेनुरिति
धेनुरिति* ॥ १४ ॥

धानञ्जप्य आचार्य आह सर्ववेदसन्निर्मान्दद्यादिति सर्वञ्च तद्वेदञ्च सर्ववेदसन्निर्माणं सर्ववेदसान्त इत्यर्थः अयं विश्वजिच्छिल्य इत्युक्ते विश्वजिद्धर्माणामेतन्नाम यच्छिल्यमिति विश्वजिच्च सर्ववेदसदक्षिणः तस्मादिहापि तद्धर्मत्वात्सर्ववेदसन्निर्माणं तस्याभिप्रेतमिति विमितमिति गृहसंज्ञा शयनं तस्मिंश्चक्रे तक्षयनम् आरोहणञ्च महानसञ्च आरोहणं प्रज्ञातं जानपदं महानसम् अनसन्तान्नपुंसकादिति समासान्तो भवति बृहत्प्रमाणं शकटं दासमिथुनौ दासी च दासश्च धान्यपल्यं धान्यपूर्णं पल्यं पल्यमिति शिष्यसंज्ञा सौरं युक्तं हलं धेनुः उक्तमानदेशगा इति सर्वे त्रिवर्गा इति तेनोक्तत्वात् एतत् सर्ववेदसन्निर्माणं एतस्मिन् सर्वं हिरण्यादि अन्तर्भवति एतच्च द्रव्य-

* ब्राह्मणायनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं ।

प्रकारनिर्देशेनोक्तं भवति तस्यैवंप्रकारं धर्मस्यास्य स्वामी सर्व-
वेदसदक्षिणेन यष्टुमर्हति नान्य इति ॥ १४ ॥

इति अष्टमस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

ब्रातोनानां यौधानां पुत्राननूचानानृत्वजो वृणीत श्ये-
नस्य* ॥ १ ॥

उक्तो विश्वजिच्छित्यः साम्प्रतं श्येनस्य विधिर्वक्तव्यः तं विवक्षुराह
ब्रातोनानामिति नानाजातोया अनियतवृत्तय उत्सेधजीविनः सङ्गा-
ताः ब्राताः ब्रातानां कर्म ब्रातकर्मणा जीवन्ति ब्रातोनाः योधनात्
योधः योधभवा यौधः तेषां ब्रातोनानां यौधानां पुत्राननूचान्तान्
पुत्रशब्दः प्रतीतपदार्थकः उक्तवाननूचानः ताननूचानान् ब्रातो-
नानां पुत्रानृत्वजो वृणीत श्येनस्य अथानूचानानिति किमिदमित्या-
रभ्यते यदा ऋत्विक्प्रकरण एवोक्तमृत्विगार्षेयोनूचान इति उच्यते
ऋत्विक्शब्देन योऽयमृत्विजो गुणसमुदायः स कृत्स्नः प्राप्तः तस्मिन्
प्राप्ते एकेनैव परिसंख्यानं करोति केवलम् अनूचानाः स्युः अन्येषाम-
नियमः स्यादिति अथवा निवर्त्तयत्येवान्यानेकदेशपरिसंख्यानं सिद्धे
सत्यारम्भो नियमार्थो नियमश्चात्र निवर्त्तको भवति न परिसंख्या-
नादन्यनिवृत्तिरिति ॥ १ ॥

* द्राष्टव्यायणोऽप्येवम् ।

अर्हतामेवेति शाण्डिल्यः* ॥ २ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह अर्हतामेव वरणं कर्तव्यम् ॥ २ ॥

अभिवातासु या अनभिवाता स्युस्तासामाज्यं मन्ययेत्*
॥ ३ ॥

अभिवातासु गोषु व्याधितासु या अनभिवाता अव्याधिताः
स्युस्ता दोहयित्वा तत्क्षोरं मन्ययेत् ततो यदुद्गच्छेत् घृतं तेनाज्यं
कुर्यात् ॥ ३ ॥

यत्र स्तम्बा वृक्षा वा बज्जला जाताः स्युस्ताः श्वेदन् देव-
यजनं कुर्युः* ॥ ४ ॥

अभिचरणीयेषु देवयजनमुक्तलक्षणं विपर्यस्याभिचरणीयेष्विति
वृक्षवदेव यजनमुक्तं तदेव विशेषविधिर्यमारभ्यते यत्र यस्मिन् देशे
स्तम्बा वृक्षा वा बज्जला जाताः स्युः तान् वृक्षस्तम्बान् क्लिप्वा देवयजनं
कुर्युः ॥ ४ ॥

यदा विदाहि स्थण्डिलम्* ॥ ५ ॥

यस्मिन्नेषधयो विदह्यन्ते तद्विदाहि एतस्मिन्वा विदाहिनि स्थ-
ण्डिले देवयजनं कुर्युः ॥ ५ ॥

शवनभ्ये अधिषवणे इति येन यानेन मृतं निर्वहेयुस्तस्य
नभ्ये अधिषवणफलके कुर्युः † ॥ ६ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

ब्राह्मणं शवनभ्ये अधिषवण इति शवनभ्ये इति किमुक्तं भवति
उच्यते येन यानेन मृतं निर्वहेयुः शवन्तस्य यानस्य नभ्ये नाभ्या
निर्वृत्ते अधिषवणफलके कुर्युः ॥ ६ ॥

अचषालो यूपस्फ्रागः* ॥ ७ ॥

ब्राह्मणं तैल्लको वा बाधको वा यूपस्फ्राग इति तत्र संशयः
कथं स्फ्राग इति किं स्फ्रागः उपमार्थोऽयमथ स्फ्राग एवाग्रे
सोऽयं स्फ्राग इति सोऽयमाचार्य आह अचषालो यूपः स्फ्राग इति
नास्त्यस्य चषालमित्यचषाल इति ॥ ७ ॥

लोहितोष्णीषा लोहितवाससो निवीता ऋत्विजः प्रच-
रेयुरूपोतपरूषा उज्यधन्वानः* ॥ ८ ॥

ब्राह्मणं लोहितोष्णीषा इत्यादि लोहितान्युष्णीषाणि येषान्ते
लोहितोष्णीषाः उष्णीषाणि शिरसा वेष्टनानि वासांसि तेषाञ्च
वाससां लोहितो वर्णः स्यात् निवीताः कण्डालम्बितसूत्रा एवं लक्ष-
णास्ते प्रचरेयुः कर्माणि कुर्युः उपोतपरूषाः आसन्नपरूषाः परूषा इव
व्यवस्थिताः अपरे ब्रुवते उपोताश्च परूषाश्चेति उपोताः कञ्चुकिनः
पूर्वं एवेत्यर्थः उज्यधन्वानः उद्गतज्यामुज्यम् उद्गतज्यान्येषां धनूषि
भवन्ति ॥ ८ ॥

पवमाने रथन्तरं करोतीति बृहत्यामेकर्चानां स्थाने
स्यादेकं तद्धि बार्हतानां स्थानमेवञ्च तच्चे भवति † ॥ ९ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

ब्राह्मणं पवमाने रथन्तरं कुर्यादिति तत् रथन्तरं बृहत्या-
मेकर्चानां स्थाने स्यात् वषट्कारणिधनरौरवद्यौधाजयानामेकमेतेषां
स्थाने स्यात् तद्धि बार्हतानां साक्षां स्थानं बृहतीषु तत्क्रियमाणं
तच्चे भवति तस्य ह्यरण्ये गेयत्वात् त्वचकरणं दृष्टम् एकग्रहणं शिष्ट-
कल्पावधारणार्थम् ॥ ८ ॥

अविप्रतिषेधेनेतरेषामनुकल्पयेदित्यपरमेवमल्पीयान् वि-
कारः* ॥ १० ॥

अपरं मतम् अबाधेनेतरेषामेकर्चानां रथन्तरमनुकल्पयेदिति
एवं क्रियमाणे पूर्वस्मादल्पीयान्विकारः कृतो भवतीति ॥ १० ॥

तत्र पञ्चमं बार्हतमाहरेत् स्तोमवशेन तत् पौरुमद्गं
स्यात् भ्रातृव्यवधं ह्यस्मिन् ब्राह्मणं दर्शयति † ॥ ११ ॥

तत्र तस्मिन् कल्पे पञ्चमं साम बार्हतमाहरेत् स्तोमवशेन पञ्चमं
साम पौरुमद्गं स्यात् तस्मिन् पौरुमद्गे ब्राह्मणं भ्रातृव्यवधं दर्शयति
पाप्मानमेवैतेन भ्रातृव्यं मज्जयतीति ॥ ११ ॥

पृष्ठेषु रथन्तरस्योत्तरयोर्द्विपदे स्यातामित्याचार्या एवं
सुपराच्यो भवन्तीति ‡ ॥ १२ ॥

ब्राह्मणं पराचोषु रथन्तरं भवतीति तत्रायं संशयः किमयन्नि-

* ब्राह्मयणीयेष्वेवम् ।

† ब्राह्मयणीयेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मयणीये किञ्चिन्न्यूनमस्ति ।

त्यानुवादस्त्रिकं स्तोमं दृष्ट्वा अथापूर्वो विधिरिति किं पुनरिति यदि
तावन्नित्यानुवादः रथन्तरं काकुबुत्तर्थेणैव भवितुमर्हति अथ पुनः
अपूर्वो विधिः तत्र परत्वं कल्पयितव्यं सोऽयमाचार्य आह पृष्ठेषु
रथन्तरस्य क्रियमाणस्य उत्तरयोः स्तोत्रीययोः ककुभोः स्थाने द्विपदे
स्यातामित्याचार्याः एवं क्रियमाणे ताः सर्वाः सुष्ठुतराः पराच्यो
भवन्तीति ॥ १२ ॥

ककुभाविति गौतमो नावृत्तिमेतत् स्तोमस्य दर्शयतीति*

॥ १३ ॥

गौतम आचार्य आह ककुभावुत्तरे स्याताम् एवं क्रिय-
माणे साम्नश्च विकारो न कृतो भवत्यौत्पत्तिक्या गीतेः पराक्त्वञ्च
कृतं भवति अनावृत्तैव स्तोमस्य पराचीषु रथन्तरमित्येतद्वाङ्मण-
मनभ्यासम् ॥ १३ ॥

स्रवं ब्रह्मसाम कुर्वन् श्यैतस्यर्चुं कुर्यात् † ॥ १४ ॥

स्रवं ब्रह्मसाम कुर्वन् वृहत्पृष्ठे श्यैतस्यर्चुं कुर्यात् ॥ १४ ॥

वृत्तिर्ह्येतस्मिन् स्थाने पावमानोनां न विद्यते † ॥ १५ ॥

एतस्मिन् स्थाने पावमानोनां वृत्तिर्न विद्यते ॥ १५ ॥

नव नव दक्षिणा इति नववर्गान्यथोत्साहं दद्यात् काण-
खोरकूटबण्डानाम् † ॥ १६ ॥

* द्राष्ट्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राष्ट्यायणोऽप्येवम् ।

ब्राह्मणं नव नव दक्षिणा भवन्तीति अयं किंदक्षिण इति उच्यते
नव वर्गान् कृत्वा यथोत्साहं दद्यादिति यावच्छक्ति काणा अक्षणा
विकृताः खोराः खञ्जाः कुञ्जाः कूटा भग्नशृङ्गाः बण्डा बालधि-
विकृताः ॥ १६ ॥

तासामपि दक्षिणावेलायां लोहितं जनयेयुः* ॥ १७ ॥

तासामपि दोगमानानां सतीनां दक्षिणाकाले अपीडया लोहि-
तमुत्पादयेयुः ॥ १७ ॥

एकत्रिके सद्यः सर्वं कुर्युः* ॥ १८ ॥

उक्तः श्येनः अनन्तरमेकत्रिक उच्यते तस्मिन्नेकत्रिके षष्ठेऽहनि
सद्यः सर्वं कुर्युः तत्किमिदमारभ्यते यदा उक्तमेकत्रिकान्ताः षट्-
साद्यःक्रा इति उच्यते विकल्पार्थमारम्भः ॥ १८ ॥

एकदोक्षस्त्युपसत्क इति गौतमः* ॥ १९ ॥

गौतम आचार्य आह एकदोक्षस्त्युपसत्कः स्यात् ॥ १९ ॥

तस्य गायत्रपार्श्वमार्भवोऽयारुचेति* ॥ २० ॥

तस्य एकत्रिकस्य गायत्रपार्श्वमार्भवः अयारुचेत्येतस्यामृचि अ-
त्रापि विकल्पार्थ एवारम्भः ॥ २० ॥

पुरोजित्यामिति शाण्डिल्यस्तस्याः ससुत्वेयो वसूनामि-
त्येतां मध्ये कुर्यात् † ॥ २१ ॥

* ब्राह्मयणीयेष्वेवम् ।

† ब्राह्मयणीयेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं ।

शाण्डिल्य आचार्य आह पुरोजित्यां गायत्रपार्श्वं स्यात् किन्तु
तस्यास्तु मध्ये ससुलेयोवसूनामित्येतामेव कुर्यात् एवं सम्पदा भवति
उक्तं सर्वेषां वा एषां ह्रस्वां रूपमिति ॥ २१ ॥

प्राचीमनुप्रदिशं याति चेकितदित्येतस्यामुदङ्शीयं कुर्या-
दुद्धृत्य गायत्रपार्श्वमिति लामकायनः* ॥ २२ ॥

लामकायन आचार्य आह प्राचीमनुप्रदिशं याति चेकितदित्ये-
तस्यामृचि उदङ्शीयं कुर्यात् उद्धृत्य गात्रपार्श्वमिति ॥ २२ ॥

त्रिकं बहिष्यवमानः स्यादिति धानञ्जयः पञ्ची मध्य-
न्दिनः सप्तार्भव एकोनोतराणोति* ॥ २३ ॥

धानञ्जय आचार्य आह त्रिकं बहिष्यवमानं स्यात् पञ्चीति
मध्यन्दिनः पवमानः आर्भवः सप्ती इतराणि स्तोत्राणि सर्वाण्येको-
नोति ॥ २३ ॥

पवमानाश्च द्वादशामाणि च त्रिकाण्येकोनीतराणीति †
॥ २४ ॥

पवमानाश्च द्वादशामाणि च त्रिकाणि स्युः इतराणि स्तोत्राण्ये-
कोनि भवन्ति ॥ २४ ॥

चतुरुत्तरसम्पन्नो द्वे द्वे त्रिकपञ्चिनी प्रत्यवरोहेण ‡ ॥ २५ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

अस्मिन्नेव ब्राह्मणं ता उ चतस्रः सम्यद्यन्त इति चातुर्दशैर्येण
 स्तोत्रीयान्ते सप्तह्रन्दांसि सम्यद्यन्ते तासां सम्यदुच्यते तस्मिंश्चतुर्दशैर्येण
 सम्यन्ते दे दे त्रिकपञ्चिनो स्तोत्रे कर्त्तव्ये प्रत्यवरोहेण प्रत्यवरोहः
 प्रातिलोम्यम् उपरिष्ठादारभ्य गायत्रीसम्यन्तस्तावदुक्तः साम्प्रतं तस्मि-
 न्नेव विशेष उच्यते उष्णिकसम्यन्ते आर्भवस्तिकः पञ्चो अग्निष्टोमसाम
 अनेन प्रकारेण प्रत्यवरोहेत् यावज्जगतीसम्यन्तमिति ॥ २५ ॥

तस्य षट्षष्ठं शतं दक्षिणाः* ॥ २६ ॥

प्रत्यवरोहेणेत्यनुवर्त्तत एव ता एता दक्षिणाः प्रत्यवरोहेण
 भवन्ति गायत्रीसम्यन्ते तत् षट्षष्ठं शतम् उष्णिकसम्यन्ते द्विषष्ठं
 शतम् अनुष्टुप्सम्यन्ते अष्टापञ्चाशं शतं बृहतीसम्यन्ते चतुःपञ्चाशं शतं
 पङ्क्तिसम्यन्ते पञ्चाशं शतं त्रिष्टुप्सम्यन्ते षट्चत्वारिंशं शतं जगती-
 सम्यन्ते द्वाचत्वारिंशं शतम् एवमेषा ज्योतिषि स्तोत्रीयासम्यन्तस्य न
 भवति शतं स्तोत्रीया इति दक्षिणाभिश्च सम्यद्यते ॥ २६ ॥

इति अष्टमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

ब्राह्म्यस्तोमैर्यज्यमाणाः पृथग्ग्रीनाधाय यज्ञोपकरणानि
 चेष्ट्वा य एषामध्ययनेऽभिक्रान्तितमः स्यादभिजनेन वा तद-
 भावेऽपि भोगलाभेन तस्य गार्हपते दीक्षेरन् भक्ष्यान्श्चानु
 भक्षयेयुः* ॥ १ ॥

* ब्राह्मयणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

उक्ताः साद्यःक्राः साम्प्रतं ब्रात्यस्तोमा उच्यन्ते तान् विवक्षुरिदं
 सूत्रमारभते ब्रात्यस्तोमैरिति ब्रात्यानां स्तोमाः किंलक्षणाः पुन-
 र्ब्रात्या इति उच्यते पठिता ब्राह्मणेन होना वा एते होयन्ते ये ब्रात्या
 प्रवसन्ति न हि ब्रह्मचर्यं रचन्ति न कृषिं न वणिज्यमिति तथा गर-
 गिरा वा एते ये ब्रह्माद्यं जन्म मन्त्रमदन्यदुक्तवाक्यं दुक्तमाह्वरद-
 ण्ड्यं दण्डेन घ्नन्तश्चरन्त्यः दीक्षिता दीक्षितवाचं वदन्तीति एवंप्रकाराः
 ब्रात्याः पठिताः ये चान्ये शाखान्तरेषु पथन्ते ते सर्वे ब्रात्याः ब्रात्य-
 स्तोमैरिति करणे द्वितीया यक्ष्यमाणा इति भविष्यत्कालोपदेशः ते
 ब्रात्या ब्रात्यस्तोमैर्यक्ष्यमाणाः पृथग्ग्रीनाधाय पृथङ्नानेत्यर्थः पृथ-
 गन्याधानानि कृत्वा यज्ञोपकरणानि चेष्ट्वा यज्ञोपकरणानि यज्ञसाध-
 नानि द्रव्याणि अर्जयित्वा य एषां ब्रात्यानामध्ययनेऽभिक्रान्तिमः
 स्यात् अभिक्रान्ता अध्ययनेन सर्वे इमे अभिक्रान्तिनः अयमेषामभि-
 क्रान्तिमः अतिशयेन तमतिष्ठिनौ अभिजनेन वा योऽतिरिच्यते
 अभिजनः कुलं यः कुलेन वाधिकः स्यात् तदभावेऽपि भोगलाभेन
 तयोरभावस्तदभावः तयोः स्वाध्यायाभिजनातिरेकयोरसम्भवे भोग-
 लाभेन योऽतिरिच्यते द्रव्यवन्तमः स्यात् तस्य गार्हपते दोक्षेण स
 तेषां मुख्यः स्यात् भक्षांश्च तस्यानु सर्वे भक्षयेयुः ॥ १ ॥

ये के च ब्रात्याः सम्पादयेयुस्ते प्रथमेन यजेरन्* ॥ २ ॥

एते ब्रात्यस्तोमाश्चत्वारः पठिताः तत्र प्रथमोऽविशेषेण सर्वान्
 ब्रात्यानधिकृत्य पठितः अन्ये तु द्वितीयादयो विशिष्टविषया उक्ताः

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवं एतस्मात् पूर्वन्तत्र सप्तसूत्रार्थाधिकानि दृश्यन्ते ।

ते यथान्नानं भवति साम्प्रतं प्रथमस्य तावद्विधिरुच्यते ये केचिद्ब्राह्मणाः
सम्पादयेयुरिति नात्र नियमः ये केचित् सम्पादयेयुः संख्यां ते प्रथमेन
ब्राह्मणस्योमेन यजेरन् कियन्तं स्तोमसंख्यया उक्तं त्रयस्त्रिंशद्वि देवा
आर्द्धवन्निति ॥ २ ॥

ब्राह्मणेनेतर उक्ताः* ॥ ३ ॥

इतरे ब्राह्मणस्तोमाः ये च येषाञ्चेति ते ब्राह्मणेनैवोक्ताः अथैष षट्-
षोडशोत्यधिकृत्याह ये नृशंसाः क्रूरकर्मकारिणः निन्दिताः सन्तो
ब्राह्मणां प्रवसेयुस्तएतेन यजेरन्निति तथा द्विषोडशिनमधिकृत्याह ये
कनिष्ठाः सन्तो ब्राह्मणां प्रवसेयुस्तएतेन यजेरन्निति ज्येष्ठकनिष्ठता
कृता ग्रन्थान्तरे एवमेते ब्राह्मणेनैवोक्ताः ॥ ३ ॥

स्थविरादपेतप्रजनना ये ते शमनोचामेद्राः* ॥ ४ ॥

उक्तं अथैषशमनोचामेद्राणां स्तोम इति साम्प्रतं परोच्यते के ते
शमनोचामेद्रा इति तदुच्यते स्थविरपदेन प्रजनन उक्तः स्थविरभावः
स्थविरं स्थविरभावादपेतप्रजननाः ते शमनोचामेद्राः शमनीची-
भृतं मेद्रं येषां ते निवृत्तप्रजननाः ॥ ४ ॥

यन्निरुक्तं निधनमुपेयुरितोद्धेति द्यौताने निधनं निराङ्ग-
स्तस्य प्रतिषेधः † ॥ ५ ॥

ब्राह्मणं यन्निरुक्तं निधनमुपेयुर्गृहपतिरेवर्धुयादिति तत्रायं संशयः

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणयोगोऽप्येवं तत्र केदविषये विशेषोऽस्ति सूत्रमप्येकमधिकं
दृश्यते ।

कतमस्य साम्नोऽनिरुक्तं निधनं यस्यायं प्रतिषेध इति ब्रवीति इन्द्रेति
द्यौताने निधनं निराजस्तस्य प्रतिषेध इति द्यौताने स्वाध्यायाच्छन्नं
निधनं पठितं तस्य प्रयोगकाले निधनान्तरमुक्तम् इन्द्रेति तस्य
ब्रात्यस्तोमेषु प्रतिषेधः क्रियते कथं तर्हि कर्त्तव्यम् उच्यते ॥ ५ ॥

यथाम्नायमेवोपेयुः* ॥ ६ ॥

यथापठितमेवोपेयुः आ ऊहो इति ॥ ६ ॥

उष्णीषञ्च प्रतोदश्चेत्युष्णीषं यत्तिर्यङ्नद्वं भवति ब्रात्या-
नाम् † ॥ ७ ॥

उष्णीषञ्च प्रतोदश्च ज्याङ्गोऽश्च विपथश्च फलकास्तीर्ण इत्येत-
दादि ब्राह्मणं तान्येतानि येषु संशयस्तान्युच्यन्ते उष्णीषं नाम तिर्यक्-
शिरोवेष्टनं ब्रात्यानां तदुष्णीषमित्युच्यते ब्रात्या हि उष्णीषिणश्चरन्ति
वेष्टितशिरसः प्रतोदः प्रतुद्यतेऽनेनेति प्रतोदः ॥ ७ ॥

धनुष्केणानिषुणा ब्रात्याः प्रसेधमाना यन्ति स ज्याङ्गोऽः†
॥ ८ ॥

उक्तं ज्याङ्गोऽश्चेति कः पुनर्ज्याङ्गोऽ इति उच्यते धनुष्केण
अनिषुणा ब्रात्याः प्रसेधमाना यन्ति अल्पकं धनुः धनुष्कं तेन धनु-
ष्केण अनिषुणा अकाण्डेन ब्रात्या लोकं प्रसेधमानाः आसेधन्तः चास-
यन्तो यन्ति स ज्याङ्गोऽः ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवं तत्र क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

विपथश्च फलकास्तीर्ण इति प्राच्यरथो नास्तीर्णो विपथः*

॥ ९ ॥

विपथश्च फलकास्तीर्ण इति ब्राह्मणं तत् को विपथः कथञ्च फलकास्तीर्ण इति उच्यते विपथस्तावत् प्राच्यरथः उत्क्रम्य पन्थानं याति विपथः अन्यदेव तस्य मानं फलकास्तीर्णः यथा पतित एव वंशफलाभिरेव नास्तीर्णः न चान्येनास्तरणेन स विपथः ॥ ९ ॥

कम्प्रमिश्राभ्यामश्वताराभ्यां युक्तः स्यादिति शाण्डिल्यः† ॥ १० ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह प्राच्यरथो न विपथः कम्प्रमिश्राभ्यामश्वताराभ्यां युक्तः स्यात् स विपथः कम्पनशीलः कम्प्रः अश्वश्च अश्वतरश्च अश्वतारौ तयोरेकः कम्पनशीलः कश्चन ताभ्यामवश्यमेवोत्पथः क्रियते गतिवैषम्यात् एवमसौ विपथो भवति ॥ १० ॥

याभ्यां काभ्याञ्चाश्वताराभ्यां वेति धानञ्जयः‡ ॥ ११ ॥

धानञ्जय आचार्य आह याभ्यां काभ्यामश्वताराभ्यां युक्तः स्यात् अश्वताराभ्यां वेति कम्प्राभ्यामकम्प्राभ्यां वा अवश्यमेव ताभ्यामुत्पथः क्रियते स्वभावादेव ॥ ११ ॥

कृष्णशंवास इति कृष्णङ्कर्मिश्रमिति शाण्डिल्यः‡ ॥ १२ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवं तत्र तु किञ्चिन्न्यूनमस्ति ।

† ब्राह्मयणोऽप्येवं तत्र तु युक्तशब्दात् परतो रथ इत्यधिकशब्दोदृश्यते ।

‡ ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

ब्राह्मणं कृष्णशंवासः कृष्णबलक्षेत्रे अजिने रजतो निष्कस्तद्वृद्धपते-
रिति तत्कृष्णशंवास इत्येतस्मिन्नर्थे आचार्याणामनेकधा प्रवृत्तिः
शाण्डिल्यस्तावदाह तत्कृष्णशंवास इति कृष्णङ्गहमिश्रं कृष्णशमित्यु-
च्यते ॥ १२ ॥

शुक्लं कृष्णदशमिति गौतमः* ॥ १३ ॥

गौतम आचार्य आह शुक्लं वासः कृष्णदशं वा एतत्कृष्णदश-
मिति सोऽयं मध्यवर्णलोपी समासः ॥ १३ ॥

कृष्णमित्येव मन्य इति धानञ्जयः* ॥ १४ ॥

धानञ्जय आचार्य आह एवमहमन्ये कृष्णमेव कृष्णशमिति
स्वार्थे तद्धित इति ॥ १४ ॥

यावविकौ द्वाभ्यामविभ्यामेकैकः क्रीतः स्यात्तयोः पार्श्व-
संहिते कृष्णबलक्षेत्रे अजिने स्याताम्* ॥ १५ ॥

उक्तं कृष्णबलक्षेत्रे अजिने इति यावविकौ मेषौ द्वाभ्यां द्वाभ्यां
मविभ्यां मेषाभ्यां एकैकः क्रीतः स्यात् तयोः अजिने पार्श्वसंहिते
स्यातां कृष्णबलक्षेत्रे कृष्णं प्रज्ञातं बलक्षेत्रं किमिति उच्यते ॥ १५ ॥

बलक्षेत्रमिति श्वेताख्या* ॥ १६ ॥

श्वेतावर्णे बलक्षेत्राख्यः कृष्णञ्च बलक्षेत्रञ्च कृष्णबलक्षेत्रे ॥ १६ ॥

रजतो निष्कः † ॥ १७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवं किन्तु तत्र क्तेदविषये विशिष्टोऽस्ति ।

निष्कः प्रज्ञातः निष्को नामालङ्कार इति सराजतो भवति॥१७॥

तद्गृहपतेरित्येतत् सर्वं गृहपतिराहरेत्रयस्त्रिंशतश्च*

॥ १८ ॥

यदेतदुक्तं उष्णीषञ्च प्रतोदश्चेत्येतदादि एतत्सर्वं गृहपतिराहरेत् त्रयस्त्रिंशतश्च कस्य त्रयस्त्रिंशतमिति उच्यते उक्तं संख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति एतत् त्रयस्त्रिंशदक्षिणा आहरेत् ॥ १८ ॥

द्वित्रयस्त्रिंशतमिति शाण्डिल्यः † ॥ १९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह गवां द्वित्रयस्त्रिंशतं गृहपतिराहरेदिति ॥ १९ ॥

वलूकान्तानि दामतृषाणीतरेषामित्याविकानि लोहितप्रवाणानि वसनानि स्युः † ॥ २० ॥

तद्गृहपतेरित्युक्ताह वलूकान्तानि दामतृषाणीतरेषामिति इतरेषां ब्राह्मणानां वसनान्याह तान्युच्यन्ते वलूकान्तानोतिशब्दः प्रतोतपदार्थकः अतो ब्रवीति आविकानि ऊर्णाणि लोहितप्रवणानि आविकेन शुक्लेन सूत्रेणोतानि स्युः लोहितेन प्रोतानि लोहितप्रवणानि ॥ २० ॥

दामतृषाणीति दामदशानि स्युर्दशाख्या तृषमिति‡ ॥ २१ ॥

* ब्राह्मणोऽप्येवम् किन्तु द्वेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मणोऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मणोऽनेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं ।

दामनीव दशाः स्युः यथा गोवन्धनानि दामानि तत्प्रकाराणि
स्युः तेषां वाससाम् एकैकस्मिन् पार्श्वे ग्रन्थिः अन्यपार्श्वे तृषमिति
दशाख्यातृषम् ॥ २१ ॥

द्वे द्वे दामनी इति द्वे द्वे एकैकस्य वसनस्य दशे स्या-
ताम्* ॥ २२ ॥

द्वे द्वे दामनी इति ब्राह्मणम् एकैकस्य वसनस्य द्वे द्वे दशे
स्याताम् उक्तं ग्रन्थिः पार्श्वे चेति ॥ २२ ॥

द्वे द्वे उपानहाविति कृष्णाः कर्णिन्य इति शाण्डिल्यः †
॥ २३ ॥

द्वे द्वे उपानहाविति ब्राह्मणं ताः कृष्णाः वर्णतः स्युः उपानहः
कर्णिन्यः कर्णा आसां विद्यन्त इति कर्णिन्यः ॥ २३ ॥

याः काश्चेति धानञ्जयः † ॥ २४ ॥

धानञ्जय आचार्य आह याः काश्चोपानहः स्युः अनियमो वर्ण-
कर्णयोः ॥ २४ ॥

द्विषं हितान्यजिनानीति पूर्वाभ्यामजिनाभ्यां व्याख्या-
तानि* ॥ २५ ॥

द्विषं हितान्यजिनानीति ब्राह्मणं तान्यजिनानि पूर्वाभ्यामजिनाभ्यां

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

व्याख्यातानि यावविकौ द्वाभ्यामविभ्यामेकैकः क्रोतः स्यात्तयोः पार्श्व-
संहिते कृष्णबलचे अजिने स्यातामिति ॥ २५ ॥

तच्चेतरेषामेकैक आहरेत्त्रयस्त्रिंशत् शतञ्च त्रय-
स्त्रिंशता गृहपतिमभिसमायन्तीति ह्याह* ॥ २६ ॥

यच्चेतदुक्तं बलूकान्तानि दामतूषाणोतरेषामित्येतदादि यच्च
इतरेषां ब्राह्म्यानाम् एकैक आहरेत् त्रयस्त्रिंशतञ्च उक्तं संख्यामात्रे च
दक्षिणा गाव इति त्रयस्त्रिंशता गृहपतिमभिसमायन्तीति यद्वाह्मण-
मेवाह ॥ २६ ॥

ते त्रयस्त्रिंशत ऋत्विग्भ्यो दद्युः † ॥ २७ ॥

ते गृहपतिमुख्या ब्राह्म्या यास्ताः त्रयस्त्रिंशत आहतास्ता ऋत्विग्-
भ्यो दद्युः ॥ २७ ॥

ब्राह्म्येभ्यो ब्राह्म्यधनानि ये ब्राह्म्यचर्याया अविरताः स्युर्ब्र-
ह्मबन्धवे वा मागधदेशीयाय यस्मा एतद्ददति तस्मिन्नेव मृजा-
नायन्तीति ह्याह ‡ ॥ २८ ॥

ब्राह्म्येभ्यो ब्राह्म्यधनानि दद्युः उष्णोषञ्च प्रतोदहेत्येतदादीनि
यानि गृहपतिना हृतानि बलूकान्तादीनि च यानि ब्राह्म्यैराहृतानि
एतानि सर्वाणि ब्राह्म्येभ्यो दद्युः उक्तम् एतद्वै ब्राह्म्यधनमिति ये
ब्राह्म्या ब्राह्म्यचर्याया अविरता अनवसिताः स्युः तेभ्यो दद्युः ब्रह्म-

* ब्राह्मयज्ञेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मयज्ञेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

बन्धवे वा मागधदेशीयाय दद्युः बन्धुष्वस्य ब्रह्म अवस्थितं न तस्मिन्
 सोऽयं ब्रह्मबन्धुः मागधदेशीयाय मागधो नाम गायनः वन्दी सूत-
 मागधवन्दिन इति उच्यते गाथाभिर्लोकं सुवन्ति ते गायका इत्यु-
 च्यन्ते ईषत् मागधो मागधदेशीयः असम्यग्गायनः नोद्वाटितशिरास्तु
 मागधञ्च करोति स उच्यते मागधदेशीयः अपरे ब्रुवते मगधो
 देश इति तस्मिन् य उत्पन्नः स मागधदेशीयः इति पूर्व एव त्वर्थः
 यस्मै एतत् ब्रात्यधनं ददति ब्रात्याः तस्मिन्नेव यत्किञ्चित्कल्पषं तत्
 मृजानायन्तीति ह्याह ब्राह्मणम् ॥ २८ ॥

ब्रात्यस्तोमैरिष्टा त्रैविद्यवृत्तिः समातिष्ठेयुः* ॥ २९ ॥

ब्रात्यस्तोमैरिष्टा ते ब्रात्या या त्रैविद्यवतां वृत्तिस्तां समाति-
 ष्ठेयुः द्विजानामध्ययनमिज्यादानमित्येतदादि ॥ २९ ॥

तेषान्तत ऊर्ध्वं भुञ्जीतापि चैनान् कामं याजये-
 दिति † ॥ ३० ॥

तेषां ब्रात्यानामिष्टब्रात्यस्तोमानां तत ऊर्ध्वं भुञ्जीत अपि
 चैनान् कामं याजयेदिति एतदादर्शयति अतो अर्वाक् यैश्च तेषां
 पूर्वं याजनं कृतं भुक्तं वेति अव्यवहार्याः अकृतप्रायश्चित्ता इति ॥ ३० ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

इति अष्टमस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

अग्निष्टुत्स्वनडुहामश्वानामजानामिति यथोत्साहं दद्यात्
तथा हिरण्यस्य* ॥ १ ॥

उक्ता प्रात्यस्तोमाः अनन्तरमग्निष्टुत आन्नाताः तेषु न किञ्चि-
दवशिष्यते यद्वक्तव्यं सर्वमेवोक्तं दक्षिणासूच्यन्ते अग्निष्टुत्स्विति
सर्वानग्निष्टुतोऽधिकृत्य सप्तमी तेषु अग्निष्टुत्सु अनडुहामश्वानाम-
जानामिति यथोत्साहं दद्यात् अनो वहतीत्यनङ्गान् यथोत्साहमिति
शक्त्यपेक्षा कुतः वाक्यात् यथा असमासः किमर्थमिति चेत् अनडुहा-
श्वजहिरण्यानां यथोत्साहं दद्यादिति वक्तव्ये उच्यते यदि समासः
क्रियते प्रतिद्रव्यं बङ्गत्वं न गम्यते यथोत्साहमित्युच्यते प्रतिद्रव्यं
बङ्गत्वानियमः स्यात् अनडुहामश्वानामजानामिति यो यः प्रतिद्रव्यं
बङ्गवचनं करोति बङ्गत्ववचनाद्दृश्यते कथं प्रतिद्रव्यं बङ्गनां दानं
स्यादिति यथा हिरण्यस्येति यथोत्साहमिति प्रकृतम् ॥ १ ॥

कञ्चिदर्थमर्हन्त्यो न प्राप्नुयात्स त्रिवृतां प्रथमेन यजेत †
॥ २ ॥

इह ब्राह्मणं त्रिवृदग्निष्टोमः तस्यानिरुक्तं प्रातःसवनमिति तत्र
पठति ग्रामकामो यजेतेति सोऽयमाचार्यः तस्याहरणे अपरमप्यर्थं
दर्शयति कञ्चिदर्थमर्हन्त्यो न प्राप्नुयादिति अर्हन्त्योऽप्यसौ तमर्थं नच
प्राप्नोति तस्य प्राप्तये अनेन त्रिवृतां प्रथमेन यजेत् ॥ २ ॥

* ब्राह्मयणीयेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् तथा विशेषश्च कृतः ।

† ब्राह्मयणीयेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

तस्य चतुर्युगश्चरथो दक्षिणा तेषामेकः श्यावः स्यात्*

॥ ३ ॥

तस्य त्रिवृतां प्रथमस्य चतुर्भिरश्वैर्युक्तो रथो दक्षिणा तेषामेकः श्यावः स्यात् तस्येति निर्देशः यदि ग्रामकामो यद्यन्यार्थप्राप्तये इति वैषामश्वानामेकः श्यावो वर्णतः स्यात् अनिस्त्यसम्बन्धात् ॥ ३ ॥

यं ब्राह्मणाः स्वराजानः पुरस्कुर्वीरन् स बृहस्पतिसवेन यजेत † ॥ ४ ॥

यमिति निर्देशः क्रियते यं ब्राह्मणाः स्वराजानः पुरतः कुर्वीरन् स पुनः पुरस्कार आधिपत्ये स्थापनम् अथ के ब्राह्मणाः स्वराजानः येषां राजनिष्ठे केषां निष्ठे ये स्वकर्मनिष्ठाः उक्तं राजा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्जमिति तत्र राजा सर्वस्येष्टे यतस्ते कर्मनिष्ठाः ब्राह्मणवृत्तेऽवस्थिताः अविचलितव्रतविदांसः ते स्वराजानः ते यं पुरस्कुर्वीरन् स बृहस्पतिसवेन यजेत ॥ ४ ॥

तस्य प्रातःसवने सन्नेषु नाराशांसेष्वेकादशदक्षिणा व्यादिशेद्विग्भ्यो नापाकुर्यात् ‡ ॥ ५ ॥

तस्य बृहस्पतिसवनस्य प्रातःसवने आसादितेषु नाराशंसेषु

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

चमसेषु एकादशदक्षिणा व्यादिशेदृत्विग्भ्यः व्यादिशमात्रं कुर्यात्
अपाकरणं न कुर्यात् ऋत्विग्भ्यो व्यादिशेत् अपाकरणमर्पणम् ॥ ५ ॥

अश्व द्वादशा मध्यन्दिने* ॥ ६ ॥

अपरमपाकरोति मध्यन्दिने एकादशदक्षिणा अश्वद्वादशाः अश्वे-
द्वादशो यासां ता इमा अश्वद्वादशाः ॥ ६ ॥

ता उभयोरपाकरोति † ॥ ७ ॥

याश्च प्रातःसवनीयायाः ता अश्वद्वादशाः उभयोर्मध्यन्दिने
ददाति सन्निहितेषु नारागंसेध्विति प्रकृतम् एवं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

एकादश तृतीयसवने ता अनुबन्ध्य वपायां ऊताया-
मपाकुर्यात् ‡ ॥ ८ ॥

एवं ब्राह्मणम् एकादशतृतीयसवने ता वशायामपाकरोतीति
तृतीयसवने एकादशदक्षिणाः ता अनुबन्ध्यस्य पशोर्वपायां ऊताया-
मपाकुर्यात् वशापक्षे ब्राह्मणात् तत्राप्येकादश एव ॥ ८ ॥

तान्यप्येकादशैकादशशतानि स्युः सहस्राणि वा नित्य-
स्त्वश्वो मध्यन्दिने ‡ ॥ ९ ॥

याश्च प्रतिसवनं एकादशदक्षिणा आदिष्टाः तान्यपि सर्वाण्येका-

* ब्राह्मयज्ञोपनिषद् ।

† ब्राह्मयज्ञोपनिषदे विशेषोऽस्ति ।

‡ ब्राह्मयज्ञोपनिषदे किन्तु वेदविषये विशेषोऽस्ति ।

दशैकादशशतानि स्युः सहस्राणि वा प्रतिसवनं स्युः वाशब्दो विकल्पार्थः नित्यस्त्वश्वः सर्वेषु कल्पेषु मध्यन्दिने ॥ ८ ॥

य एनं पुरस्कुर्वीरन्नन्वग्भूतवृत्तिं तत ऊर्द्धं तेषु वर्त्तयेत्* ॥ १० ॥

य एनं यजमानं पुरस्कुर्वीरन् अन्वग्भूतेषु या वृत्तिः तत ऊर्द्धं तां वृत्तिं तेषु वर्त्तेरन् अन्वग्भूता नाम ये आश्रिताः तान् बिभृयात् योगक्षेमन्तेषु कल्पयेत् ॥ १० ॥

स्थपतिरिति चैनन्त आचक्षीरन्* ॥ ११ ॥

ते अन्वग्भूता एनं यजमानं स्थपतिरिति आचक्षीरन् ॥ ११ ॥

श्वेनेनेषुर्व्याख्यातोदोक्षोपसदस्त्वस्यैकाहिक्यः † ॥ १२ ॥

इषुः श्वेनेनैव व्याख्यातः यावान् श्वेनस्य सूत्रकारेण विधिरुक्तः स सर्व एव इषोर्भवति अयन्तु विशेषः ऐकाहिक्यो दोक्षोपसद इति इषोर्भवन्ति श्वेन्यस्तु सद्योपक्रमः ॥ १२ ॥

इति अष्टमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

सर्वस्वारेण यच्च्यमाणो दोक्षाप्रभृति प्रयतेत यथा सौत्येऽहनि प्रेयामिति † ॥ १ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अग्निष्टुतः प्रकृताः तत्र सर्वस्वारस्य ब्राह्मणं त्रिवृदग्निष्टोमः स सर्व-
स्वारो यः कामयेतानामयतासुं लोकमियामिति स एतेन यजे-
तेति तस्य सर्वस्वारस्य विधिरुच्यते सर्वान् यस्मिन् स्वाराणीति स
सर्वस्वारः तेन सर्वस्वारेण यज्यमाणो दीक्षाभ्य आरभ्य प्रयतेत
प्रयत्नं कुर्यात् यथा सौत्येऽहनि प्रेयां द्वियेयमिति दीक्षास्तस्या
परिमिताः कुर्यात् ॥ १ ॥

प्राणभक्षः सर्वत्र भक्षान् भक्षयेत्* ॥ २ ॥

दीक्षाभ्य आरभ्य यावन्तो भक्षाः सर्वान् प्राणभक्षान् भक्षयेत्
न प्रत्यक्षभक्षान् सर्वग्रहणात् व्रतमपि प्राणभक्ष एव ॥ २ ॥

तानपोभ्यवहारयेत्कर्त्तवानुषेचयेत्* ॥ ३ ॥

तान् भक्षानपोभ्यवहारयेत् अशु प्रक्षिपेत् कर्त्तं वा प्रक्षिपेत्
खाते वा अनुषेचयेत् ॥ ३ ॥

सोममद्भिः संसृज्य मार्जालीयसदेशे निनयेयुः* ॥ ४ ॥

सोमं प्राणभक्षं भक्षितम् अद्भिः संसृज्य मार्जालीय उत्कृष्टदेशे
निनयेयुः संसर्गो मिश्रणम् ॥ ४ ॥

आर्भवे पवमाने स्तूयमान उदुम्बर्या दक्षिणा प्रावृता
निपद्येत कृष्णाजिनमुपस्तीर्य दक्षिणाशिरास्तदेव संगच्छते
तदेव म्रियत इति* ॥ ५ ॥

इह ब्राह्मणम् आर्भवे पवमाने स्तूयमान औदुम्बर्या दक्षिणे

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

प्रदेशे कृष्णाजिनमुपस्तौर्यं दक्षिणाशिरा निपद्येत संविशेत् तदेव सङ्गच्छते तदेव म्रियत इति सङ्गमनं मरणम् ॥ ५ ॥

एतं मृतं यजमानं हविर्भिः सहजोषे यज्ञपात्रैश्चाहवनीये प्रहृत्य प्रव्रजेयुरिति शाण्डिल्यः* ॥ ६ ॥

एतं मृतं यजमानं हविर्भिः सहजोषेण यज्ञपात्रैश्चाहवनीये प्रहृत्य प्रव्रजेयुरित्येवं शाण्डिल्यो मन्यते प्रहरणं प्रक्षेपः प्रव्रजेयुरिति एतावन्तमेतत्कर्मेति विज्ञापयति अथ एतं मृतं यजमानमिति किमर्थम् उच्यते एतमेव सर्वस्वारे यजमानं मृतम् एवं कुर्युः अन्यत्र तु मृते यजमाने समापयेयुः शेषमिति ॥ ६ ॥

समापयेयुः शेषमिति धानञ्जयः* ॥ ७ ॥

धानञ्जय आह समापयेयुरेव शेषमिति ॥ ७ ॥

समापयेयुश्चेदिति शाण्डिल्यायनो नेदिष्टो तत् कृष्णाजिनं प्रतिमुच्य याजमानं कुर्यात् भक्षांश्च भक्षयेत्* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्यायन आह यदि समापयेयुः शेषं कर्म ततो यद्यजमानस्य कृष्णाजिनं तत्पुत्रो भ्राता वा यो वा नेदिष्टो स्यात् स तत् प्रतिमुच्य आवृत्य याजमानं कर्म कुर्यात् भक्षांश्च भक्षयेत् तत्र हि यजमानस्य प्राणभक्षं सर्वत्र भक्षान् भक्षयेदित्युक्तम् अयन्तु पुनर्भक्षं भक्षयेत् ॥ ८ ॥

ऋत्विजो याजयमानं कुर्युः सर्वङ्गतो भक्षान् जुहुयुरिति धानञ्जयः* ॥ ९ ॥

* ब्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

धानञ्जय आह चत्विजो याजमानं कुर्युः ये याजमानस्य भक्षा-
स्तान् सर्वज्जतो जुज्युरिति ॥ ९ ॥

संस्थितेऽहनि सन्त्वा द्विन्वन्तीत्यासन्द्यङ्गानि समाहरे-
युः* ॥ १० ॥

संस्थिते समाप्तेऽहनि ऊते समिष्टयजूंषि सन्त्वाद्विन्वन्तीत्यनेन
साम्ना आसन्द्योरङ्गानि समाहरेयुः आसन्दो मञ्चो ॥ १० ॥

सन्त्वा रिणन्तीति प्रक्षालयेयुः* ॥ ११ ॥

सन्त्वा रिणन्तीत्यनेन साम्ना प्रक्षालयेयुः तान्यासन्द्यङ्गानि ॥ ११ ॥

सन्त्वा ततक्ष्णुरिति तक्ष्णयुः* ॥ १२ ॥

सन्त्वा ततक्ष्णुरित्यनेन साम्ना तक्ष्णयुः तान्यङ्गानि ॥ १२ ॥

सन्त्वा शिशन्तीति विवयेयुः* ॥ १३ ॥

सन्त्वा शिशन्तीत्यनेन साम्ना तान्यासन्द्यङ्गानि विवयेयुः ॥ १३ ॥

तयैनमवभृथं हत्वा सोमोपनहनेन प्रक्षाद्यानूबन्धवपा-
याञ्जतायां दक्षिणे वेद्यन्ते केशश्मश्रूण्यस्य वापयेयुः* ॥ १४ ॥

तथा आसन्द्या एनं यजमानम् अवभृथं हत्वा सोमोपनहनेन
वाससा प्रक्षाद्य अनूबन्धपशोर्वपायां ऊतायां महावेदेर्दक्षिणे प्रदेशे
केशश्मश्रूण्यस्य यजमानस्य वापयेयुः वपनङ्कारेयेयुः ॥ १४ ॥

अनूबन्धशेषं समाप्य मध्ये देवयजनस्य चितां चिनु-
युः* ॥ १५ ॥

अनूबन्धस्य पशोः शेषं समाप्य देवयजनस्य मध्ये काष्ठैश्चिताञ्चि-
नुयुः ॥ १५ ॥

पश्चाद्गार्हपत्यमुपदध्युः पुरस्तादाहवनीयं पश्चिमेन गार्ह-
पत्यं दक्षिणत आग्नीध्रीयं परिहरेयुः* ॥ १६ ॥

तस्याश्चितायाः पश्चिमे प्रदेशे गार्हपत्यमग्निं स्थापयेयुः पुरस्तात्
आहवनीयं पूर्वे प्रदेशे आहवनीयमग्निं स्थापयेयुः गार्हपत्यं पश्चि-
मेन प्रदेशेन परिहृत्य चिताया दक्षिणे प्रदेशे आग्नीध्रीयमग्निं नि-
दध्युः ॥ १६ ॥

तं दक्षिणाशिरसं चितावाहितं यज्ञपात्रैः कल्पयेत् † ॥ १७ ॥

तं यजमानं दक्षिणाशिरसश्चितावाहितम् आरोपितं निरहर्तभिः
यज्ञपात्रैः कल्पयेत् संयोजयेत् यध्वर्युः तस्य हि व्यापारो यज्ञ-
पात्रैः ॥ १७ ॥

शिरसि कपालानि युञ्ज्यात् † ॥ १८ ॥

शिरसि यजमानस्य कपालानि कुर्यात् कपालानि येषु पुरो-
डाशाः संस्क्रियन्ते ॥ १८ ॥

समोपधानञ्च चमसम् † ॥ १९ ॥

समोपधानं यस्मिन् हवींषि सर्वाणि समोप्यन्ते द्रुडापात्रमित्यर्थः
तच्च शिरसि स्थापयेत् ॥ १९ ॥

द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

ललाटे प्राशिन्नहरणम्* ॥ २० ॥

येन प्राशिन्नं द्वियते चमसे तल्ललाटे स्थापयेत् ॥ २० ॥

नासिकयोः सुवौ* ॥ २१ ॥

नासिकयोः स्रोतसि सुवौ स्थापयेत् ॥ २१ ॥

आस्ये हिरण्यमवधायानुस्तरणिक्या गौर्मुखं वपया प्र-
च्छाद्य तत्राग्निहोत्रहवनीं तिरश्चीम्* ॥ २२ ॥

यजमानस्यास्ये मुखे हिरण्यं प्रक्षिप्य यानुस्तरणिकी गौस्तस्या
वपया मुखं प्रच्छाद्य यजमानस्य तत्र तस्मिन्मुखे अग्निहोत्रहवनीं
सुचन्तिरश्चीं स्थापयेत् प्राङ्मुखीम् ॥ २२ ॥

दक्षिणे पाणौ जुहूम्* ॥ २३ ॥

दक्षिणे पाणौ जुह्वं सुचं स्थापयेत् तिरश्चीमिति वर्त्तते ॥ २३ ॥

सव्यउपमृतम्* ॥ २४ ॥

सव्ये पाणौ उपमृतं सुचं स्थापयेत् तिरश्चीमेव ॥ २४ ॥

तथा वृक्कौ* ॥ २५ ॥

यथा सुचौ तथा वृक्कौ दक्षिणे दक्षिणं सव्ये सव्यम् ॥ २५ ॥

उरसि ध्रुवाम्* ॥ २६ ॥

सुचं स्थापयेत् तिरश्चीमेव ॥ २६ ॥

उदरे पात्रीम्* ॥ २७ ॥

---

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

उदरे पात्रीं स्थापयेत् ॥ २७ ॥

उपस्थे कृष्णाजिनम्* ॥ २८ ॥

उपस्थे कृष्णाजिनं स्थापयेत् ॥ २८ ॥

अन्तरेण सकृद्विष्णो शम्यादृषदुपले यच्च नादेक्ष्यामः* ॥ २९ ॥

सकृद्विष्णो अन्तरेण शम्यां स्थापयेत् शम्या च दृषदुपलञ्च शम्या-
दृषदुपले यच्च नादिश्यते यज्ञपात्रं तच्चास्मिन्नेव देशे स्थापयेत् अर-
ण्यादि ॥ २९ ॥

दक्षिणस्योखस्य दक्षिणत उलूखलम्* ॥ ३० ॥

दक्षिणस्योखस्य कटिसन्निकृष्टजघनप्रदेशे उलूखलस्य दक्षिणे प्रदेशे
उलूखलं स्थापयेत् ऊर्ध्वन्तु ॥ ३० ॥

अनुसक्त्यं मुषलम्* ॥ ३१ ॥

सक्त्यमनु अनुसक्त्यं तत्रैव मुषलं स्थापयेत् पुनः सकृद्विष्णो-
ऊर्ध्वम् ॥ ३१ ॥

पादयोः स्तूपम्* ॥ ३२ ॥

पादयोः स्तूपं स्थापयेत् स्तूपं प्रज्ञातम् अनुकरणद्रव्यम् ॥ ३२ ॥

सर्वाण्युत्तानानि पृषदाज्यवन्ति कृत्वा सर्वेभ्योऽग्निभ्य
उलपराजोस्तृणयुर्यथास्मिन्नग्नयः समवेध्यन्तीति* ॥ ३३ ॥

यावन्त्युत्तानानि यज्ञपात्राणि तानि सर्वाणि पृषदाज्येन पूर-

---

* द्राक्षाद्यणोऽप्येवम् ।

यित्वा सर्वेभ्योऽग्निभ्य उलपराजोत्पुण्युः यथास्मिन् यजमानस्य शरीरे-
ऽग्नय एकत्र समाधानं करिष्यन्तीति अथ सर्वग्रहणं किमर्थमिति
अग्निभ्य इत्युक्ते वज्रवचनसामर्थ्यात्सिद्धमिदं यथा सर्वेभ्य इति उच्यते
सर्वग्रहणं क्रियते गृह्यस्याप्यग्नेरेवोपयोग इति अथ किं स्थानं तस्येति
उच्यते उक्तं यच्च नादेक्ष्याम इति ॥ ३३ ॥

आहवनीयाच्चेत्प्रथममेयात् ब्रह्मलोकमेध्यतीति विद्यात्
गार्हपत्याद्देवलोकं दक्षिणाग्नेः पितृलोकम्* ॥ ३४ ॥

उक्तम् अनन्तो वै स्वरोऽनन्तोऽसौ लोकोऽनन्तमेवैनं स्वर्गलोकं
गमयन्तीति अप्रत्यक्षश्चासौ स्वर्गः तस्य स्वर्गस्य प्राप्तिरुच्यते यद्या-
हवनीयं प्रथममागच्छेत् अग्निर्यजमानं तत एवं जानीयात् ब्रह्मलोकं
गमिष्यति यजमान इति यदि गार्हपत्यं प्रथममागच्छेत् देवलोकं
यास्यतीति विद्यात् अथ दक्षिणाग्निं प्रथममागच्छेत् पितृलोकं यास्य-
तीति विद्यात् यदुक्तं अनन्तरमेवैनं स्वर्गं लोकं गमयतीति तदेषु
स्थानेषु स्वर्गसंज्ञा यत् स्थानमागच्छति तदस्थानन्तं भवति ॥ ३४ ॥

ऋतेषु यज्ञपात्रेषु त्रिष्कन्दोऽगः परिगायेत् नाके सुपर्ण-
मिति † ॥ ३५ ॥

यदा यज्ञपात्राणि ऋतानि भवन्ति तस्मिन् यजमाने तत-
श्चन्दोगस्त्रिः परिगायेत् नाके सुपर्णमित्येतत्साम अथ चन्दोगग्रहणं

* ब्राह्मयणीयेष्वेवम् ।

† ब्राह्मयणीये विशेवोऽस्ति ।

किमर्थमिति यस्य परिसामगानं प्राप्तं स गायत्येव उच्यते वक्ष्यत्यथं
एषैवावृत्सर्वाहिताग्नीनामिति तदस्मिन्नपि त्रिष्कन्दोगः परिगाये-
दिति ॥ ३५ ॥

धूम उदिते त्वेषस्ते धूम ऋणवतीति* ॥ ३६ ॥

यदा धूम उद्गच्छेत् तदा तस्मिन्नुदिते त्वेषस्ते धूम ऋणवतीति
एतत्साम गायेत् त्रिरिति प्रकृतम् । ३६ ॥

प्रज्वलितेऽग्ने मृडमहाम् असोत्येतयोरन्यतरेण* ॥ ३७ ॥

प्रज्वलितेऽग्नौ अग्ने मृडमहाम् असोत्येतयोः साम्नोः अन्यतरेण
परिगायेत् अन्यतरेणेति विकल्पः ॥ ३७ ॥

एषैवावृत् सर्वाहिताग्नीनाम् † ॥ ३८ ॥

येयमावृदुक्ता सर्वस्वारमित्यधिकृत्य एषैव सर्वाहिताग्नीनां भवत्य-
सर्वस्वारेऽपि ॥ ३८ ॥

जीवेच्चेत् यजेतोदवसानोयया † ॥ ३९ ॥

एतत् तावत्कृत्स्नं सार्वस्वारिकमुक्तं कर्म यावत्परिमाणमिति
अथ पुनर्जीवेन्नैव म्रियेत यजमानः तत उदवसानोयया यजेत उद-
वसानोयान्तं कृत्स्नं कर्म समापयेयुरिति एतदुक्तं भवति मृते तु परि-
गानान्तमेव कर्म नोदवसानोयान्तम् ॥ ३९ ॥

अभोजनेन तत ऊर्द्धं मुमूर्षेत्* ॥ ४० ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

ततस्तस्मात्कर्मण ऊर्ध्वम् अभोजनेन समूर्षेत् मर्तुमिच्छेत् यज-
मानः तावन्न भुञ्जीत यावन्मृत इति ॥ ४० ॥

भुञ्जीत जिजीविषेदेवेति धानञ्जयः* ॥ ४१ ॥

धानञ्जय आचार्य आह भुञ्जीत जिजीविषेदेवेति जीवितुमि-
च्छेत् ॥ ४१ ॥

तस्य कृतान्नन्दक्षिणा* ॥ ४२ ॥

तस्य सर्वस्वारस्य कृतान्नं सकूतण्डुलादि दक्षिणा तस्य ग्रहणं
किमर्थमिति उच्यते जीवितस्य मृतस्य चेति ॥ ४२ ॥

फाल्गुन्यां पौर्णमास्याञ्चातुर्मास्यान्यारभेत † ॥ ४३ ॥

फाल्गुनोभ्यां युक्ता फाल्गुनी तस्यां फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां
चातुर्मास्यान्यारभेत उक्तं त्रिवृदग्निष्टोमो वैश्वदेवस्य लोक इति
विधानम् ॥ ४३ ॥

उक्तं कालान्तरं ब्राह्मणेन ‡ ॥ ४४ ॥

कालान्तरमुक्तं ब्राह्मणेन ततश्चतुर्षु मासेषु ॥ ४४ ॥

यजनीयेऽहनि वैश्वदेवपूनासीर्ये स्यातामुत्तरञ्च वारुण-
प्रघासिकम्* ॥ ४५ ॥

फाल्गुन्यां पौर्णमास्यां दीक्षितस्य यदन्तरस्मिन् पूर्वपक्षे यज-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणीये एतन्नास्ति ।

‡ ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

नीयमहः तत्र वैश्वदेवं स्यात् यजनीयमहः प्रतिपत् एवमेव शुना-
सीर्यं यथाकालम् उत्तरञ्च वारुणप्रघासिकमहः यजनीय एवाहनि
स्यात् ॥ ४५ ॥

पर्वण्युत्तमं साकमेधानाम्* ॥ ४६ ॥

उत्तममहः पर्वणि स्यात्साकमेधानां सप्तदशस्य एवं पूर्वपक्षे
यज्ञपुच्छं सम्पद्यते ॥ ४६ ॥

द्वादशं शतं शुनासीर्यस्य दक्षिणाः* ॥ ४७ ॥

तत्किमिदमारभ्यते यदा सिद्धमेव ब्राह्मणे द्वादशं शतं दक्षिणा
इति उच्यते इतरार्थ आरम्भः ॥ ४७ ॥

पञ्चाशदितरेषामङ्गामेकैकस्यैकैकस्य* ॥ ४८ ॥

इतरेषां वैश्वदेवादीनां एकैकस्याङ्गः पञ्चाशत् पञ्चादशदक्षिणाः
वारुणप्रघासे शतं दक्षिणा इति पठितं साकमेधे पञ्चाशच्छतमिति
ताः प्रत्यहं समत्वविभागेन कल्पयति ॥ ४८ ॥

इति अष्टमस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

उपह्वये देवतानामधेयानि परोक्षं ब्रूयुः स्वस्थानासु* ॥ १ ॥

उपह्वयस्य ब्राह्मणं सप्तदशोऽग्निष्टोमो देवाश्च वा असुराश्च प्रजा-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

पतेर्दयाः पुत्रा आसंस्तेऽसुरा भूयांसो बलीयांस आसन् कनीयांसो
 देवाः ते देवाः प्रजापतिमुपाधावन् स एतमुपह्वयमपश्यन् स ऐक्षत
 यन्निरुक्तमाहरिष्याम्यसुरा मे यज्ञं हनिष्यन्तीति सोऽनिरुक्तमाहरे-
 दिति तत्रायं संशयः किमानिरुक्त्यमिति तद्विवक्षुराचार्यः इदं सूत्र-
 मारभते उपह्वय इति उपह्वये क्रतौ देवतानामधेयानि परोक्षं ब्रूयुः
 स्वस्थानासु देवतासु परोक्षता परोक्षं देवताशब्दमुद्धृत्यान्येन शब्दा-
 न्तरेणोच्चारणं देवतायाः अनिर्वचनम् एतदानिरुक्त्यम् एवं स्वस्था-
 नासु कुर्यात् ॥ १ ॥

प्रत्यक्षमस्वस्थानासु* ॥ २ ॥

अश्वस्थानासु प्रत्यक्षमेव शब्दं प्रयुञ्जीत देवतास्थानानि न्याय्या-
 न्युक्तानि किमुदाहरणं सोमातिरेकादिति ॥ २ ॥

देवशब्दं सर्वत्र वर्जयेयुः* ॥ ३ ॥

उक्तं स्वस्थानास्विति देवशब्दं सर्वत्र वर्जयेयुः ॥ ३ ॥

होता देवो महीमित्रस्येत्येते होता यज्ञे महीयज्ञस्येति
 ब्रूयुरिन्दुरिति सोमम् † ॥ ४ ॥

होता देवो महीमित्रस्येत्येतौ शब्दौ एवं ब्रूयात् होता यज्ञे
 महीयज्ञस्येति सोमशब्दं इन्दुरिति ब्रूयात् ननु मशकेन चक्षुःसाम-
 द्रव्यं पठितमेवोपह्वयस्थानिरुक्तं मशकश्चास्य प्रमाणं तत्किमिदं पुनरा-

* द्राष्टव्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राष्टव्यायणेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

रभ्यते देवतानामधेयानि परोक्षं ब्रूयुरिति उच्यते नैतदानिरुक्त्यं
केवलं स्तोत्राणि भजते प्रतिस्तोत्रेषु चानिरुक्त्यं भवति महदादिषु
च यजुःषु तद्यदीदं नारभ्येत ततोमहदादीनां यजुषां कथमानि-
रुक्त्यं गम्यते एवमेव स्तोत्रेष्वपि होता देवो महोमित्रस्येत्येतौ शब्दौ
प्रत्यक्षौ पठितौ तयोस्तावच्छब्दान्तरं विधेयं तथा यज्ञशब्दस्य विभ-
क्त्यन्तरं विधेयं तथा वृहत्यां सोमदेवशब्दयोः परोक्षं कल्पयितव्यं
तत्र क्लृप्तिषु च एतत्परोक्षं कल्पयितव्यं सोमवशादपि अधिकद्रव्ये
सोमकृते च द्रव्यान्तरं सोऽयमाचार्य एतदर्थं सूत्रमारभते ॥ ४ ॥

आदिष्टा दक्षिणा ब्राह्मणेन* ॥ ५ ॥

ब्राह्मणेनादिष्टा दक्षिणा यावत् यस्य चेति अश्वः श्वावो दक्षिणा
स ह्यनिरुक्तः स ब्रह्मणे देय इति ॥ ५ ॥

इतरेभ्यश्च किञ्चिद्दद्यात्* ॥ ६ ॥

इतरेभ्यश्च ऋत्विग्भ्यः किञ्चिद्दद्यात् चशब्दः समुच्चयार्थः ब्रह्मणे
चाश्वं दद्यादितरेभ्यश्च किञ्चिद्दद्यादिति किञ्चिच्छब्दोक्तम् ॥ ६ ॥

ऋतपेये तस्य द्वादशदीक्षोपसद इति तिस्र उपसदः* ॥ ७ ॥

ऋतपेये पठति तस्य द्वादशदीक्षोपसद इति तत्र असमश्रुतेः
दीक्षोपसदां विभागसंशये विशिनष्टि तिस्र उपसद इति नव दीक्षा
इति सामर्थ्यात्सिद्धम् ॥ ७ ॥

घृतव्रतो भवतीति यथोत्साहं दीक्षासु प्राश्नीयात्* ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

घृतप्रतो भवतीति ब्राह्मणम् एतद्दीक्षासु यावदुत्साहन्तावत्
घृतस्य प्राश्नीयात् यावतास्य शरीरं नोपरुध्यते ॥ ८ ॥

उत्तरेणोत्तरेण काण्डेनोपैतीति पृथगुपसत्स्वङ्गुलिपर्वभिः
प्रतिलोमैः प्राश्नीयादिति धानञ्जयः* ॥ ९ ॥

उत्तरेणोत्तरेण काण्डेनोपैतीति ब्राह्मणं यत्रायं संशयः किं
काण्डमिति सोऽयमाचार्यस्तद्वदतीति पृथगुपसत्स्वङ्गुलिपर्वभिः प्रति-
लोमैः प्राश्नीयादिति पृथङ्ज्ञानेत्यर्थः उपसत्स्वङ्गुलिपर्वभिः प्रति-
लोमैः उपरिष्ठादारभ्य घृतं प्राश्नीयादिति एवं धानञ्जय आचार्य
आह अङ्गुलिपर्वसु काण्डशंशा ॥ ९ ॥

एकाङ्गुल्या पृथक् पर्वभिः सर्वान्देशांश्चमसा मिताः स्यु-
स्तैरनुलोमैरिति शौचिवृत्तिः* ॥ १० ॥

शौचिवृत्तिराचार्य आह एकाङ्गुल्या पृथक् पर्वभिः पृथङ्ज्ञाने-
त्यर्थः सर्वान्देशान् प्रति चमसा मिताः स्युः एकैकेनाङ्गुलिपर्वणा एकै-
कश्चमसा मितः स्यात् तैश्चममैरनुलोमैः प्राश्नीयादिति ॥ १० ॥

प्रतिलोमैरिति शाण्डिल्यः* ॥ ११ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह तैः प्रतिलोमैः प्राश्नीयादिति ॥ ११ ॥

चतुर्मुक्त्वा प्रसर्पन्तीति प्रसृप्यतः सदो भक्षयिष्यन्तश्च
देव सत्यानि ब्रूयुरियं भूमिरसावादित्य इति* ॥ १२ ॥

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

ब्राह्मणम् चतसृक्का प्रसर्पन्तीति तदुच्यते सदः प्रतिगमनं विव-
चन्तश्चमसांश्च भक्षयिष्यन्तः प्रसर्पणकाले भक्षणकाले चेत्येतदुक्तं भवति
तद्देव सत्यानि तदेवानधिकृत्य साधारणानि ब्रूयुः इयं भूमिः असावा-
दित्यः अमूनि नक्षत्राणि असौ चन्द्रमाः उदेति प्रातरादित्यः एतान्य-
व्यभिचरणानि ॥ १२ ॥

या देवताश्चमसैरिज्येरन्स्तत् पीतवद्भक्षमन्त्रानूद्ध्युरिति
शाण्डिल्यः* ॥ १३ ॥

या देवताश्चमसैरिज्येरन् ताभिर्देवताभिस्ते चमसाः पीता भवन्ति
तस्मात्पीतवदेव भक्षमन्त्रानूद्ध्युरिति चतपेयत्वात् एवं शाण्डिल्य
आचार्यो मन्यते ॥ १३ ॥

अविकारेण तु नाराशंसानाम्* ॥ १४ ॥

नाराशंसानां चमसानाम् अविकारेण भक्षमन्त्रः स्यात् ॥ १४ ॥

सोमचमसो दक्षिणेत्यभिषुतस्य स्यात्तस्मिन् हि चमसं प्रमा-
णम्† ॥ १५ ॥

ब्राह्मणं सोमचमसो दक्षिणेति चमसः अभिषुतस्य सोमस्य पूर्णः
स्यात् तस्मिन् हि अभिषुते सोमे चमसं प्रमाणं यद्यनभिषुतस्य
पूर्णः स्यात् तत्र चमसमंज्ञा स्यात् ॥ १५ ॥

तं मध्यन्दिने सवनमुखीयैः सद्देवान्येयुर्जुहुयुश्चास्य ऊतो
देय इति हि ब्राह्मणम्† ॥ १६ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तं चमसं मध्यन्दिने सवनमुखीयैश्चमसैः सह उन्नयेयुः जुहु-
यास्य उन्नोतस्य चमसस्य ब्राह्मणञ्च ऊतो देय इति ॥ १६ ॥

तं दक्षिणावेलायां पूर्वेणाहवनीयमनिर्हरन्तो वेदेर्दक्षि-
णेन सदोहविर्द्धानानि हारयित्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रवेश-
येयुः* ॥ १७ ॥

तं चमसं दक्षिणाकाले आहवनीयस्य पूर्वेण प्रदेशेन अनिर्गम-
यन्तो वेदेः यूपाहवनीयान्तरेण हत्वा सदो हविर्द्धानयोश्च दक्षिणेन
हारयित्वा पूर्वया द्वारा सदः प्रवेशयेयुः ॥ १७ ॥

संस्थितेऽहनृत्यत्विग्भ्यः किञ्चिद्दद्यात्* ॥ १८ ॥

संस्थिते समाप्तेऽहनि चत्विग्भ्यः किञ्चिद्दद्यादिति ॥ १८ ॥

इति अष्टमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमो कण्डिका ।

आदिष्टा दक्षिणा ब्राह्मणेन दूणाशस्य* ॥ १ ॥

अतपेय उक्तः तदनन्तरं पठितं सप्तदशोऽग्निष्टोमस्तस्य दीक्ष-
णीयायामिष्टौ द्वादशमानं हिरण्यं ददातीति सोमसंस्था दक्षिणा
फलाणि श्रूयन्ते कर्मनामधेयञ्च श्रूयते सोऽयमाचार्यः सर्वज्ञः श्रुत्यन्तरं
दृष्ट्वा नामधेयं कल्पयतीति आदिष्टा दक्षिणा ब्राह्मणेन दूणाशस्येति

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

कथमादिष्टा तस्य दीक्षणीयायामिष्टौ द्वादशमानं हिरण्यं ददाती-
त्यत आरभ्य यावदष्टाविंशतिशतमानानि वशायां वपायामिति ॥ १ ॥

एतावन्यष्टाविंशतिशतमानानीति यत्र स्याच्चतुर्विंश-
तिमानानान्तावन्यष्टाविंशतिशतानि दद्यात्* ॥ २ ॥

यत्र स्यादेतावन्यष्टाविंशतिशतमानानीति यथा द्वे अष्टाविंशति-
शतमाने अग्नौषोमीयस्य पशोर्वपायाञ्चत्वार्यष्टाविंशतिशतमानानि
प्रातः पशोर्वपायामष्टाविंशतिशतमानानि प्रातःसवनेषु नाराशंसे-
ध्वित्येतदादि तत्र चतुर्विंशतिशतमानानान्तावन्ति तावत्परिमा-
णानि अष्टाविंशतिशतानि दद्यात् ॥ २ ॥

रुक्मो हेतुरिति निष्कोनामालङ्कारस्तं दद्यात् † ॥ ३ ॥

उक्तं रुक्मो हेतुः स्रगुद्गातुरिति रुक्मो हेतुरित्युक्ते निष्को-
नामालङ्कारः सौवर्णस्तं दद्यात् ॥ ३ ॥

स्रगुद्गातुरिति हिरण्यमयी स्यात् † ॥ ४ ॥

स्रगुद्गातुरिति ब्राह्मणं सा स्रक् हिरण्यमयी स्यात् सौवर्णा इत्यर्थः
॥ ४ ॥

वैश्यस्तोमे सदो दुग्धेन पयसा सोमं मिश्रकर्युः प्रातः-
सवने ष्टनेन मध्यन्दिने दध्ना तृतीयसवने ‡ ॥ ५ ॥

* ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अस्यानन्तरतो वैश्वस्तोमः तत्र पठति सप्तदशोऽग्निष्टोमस्तस्य
 प्रातःसवनीयान् स्तोमान् प्रति दुहा श्रीणाति शृतेन मध्यन्दिने दध्ना
 तृतीयसवने इति तत्र प्रति दुहां प्रति संशयः तदुच्यते वैश्वस्तोमे सद्यो
 दुग्धेन पयसा क्षीरेण सोमं मिश्रं कुर्युः प्रातःसवने सद्यो दुग्धे पयसि
 प्रतिधुक्संज्ञा शृतेन पयसा सोमं मिश्रं कुर्युर्मध्यन्दिने तृतीयसवने
 दध्ना सोमं मिश्रं कुर्युः ॥ ५ ॥

तस्य द्वादशं शतं दक्षिणाः सहस्रं वा यथारूपाः पञ्च-
 शारदीये पशव आलभ्यन्ते* ॥ ६ ॥

तस्य वैश्वस्तोमस्य द्वादशं शतं दक्षिणाः सहस्रं वा वाग्नब्दे विक-
 ल्पार्थः अयन्तु विशेषे यथारूपाः पञ्चशारदीये पशव आलभ्यन्ते
 तद्रूपा दक्षिणाः स्युः ॥ ६ ॥

तीव्रसुति सोमातिपवितं याजयेदिति* ॥ ७ ॥

तीव्रसुति यज्ञे अनेके अधिकृताः श्रूयन्ते सोमातिपवितं याजये-
 दित्यत आरभ्य तत्र अन्ये शब्दाः प्रतीतपदार्थकाः सोमातिपवित इति
 उच्यते ॥ ७ ॥

य इष्ट्वा पापीयान् स्यात् स सोमातिपवित इति शाण्डि-
 ल्यः* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह इष्ट्वा यः पापीयान् भवेत् स सोमा-
 तिपवित इति सर्वथा इष्ट्वा अथवा भवितव्यं यस्तु पापीयान् भवति

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

स सोमातिपवितः अतिपवनं नाम असम्यक् परिणामः तस्य सम्यक् सोमः परिणतः ॥ ८ ॥

यः सोमं पीत्वा कर्दयेत विरिच्येत वेति धानञ्जप्यः* ॥ ९ ॥

धानञ्जप्य आचार्य आह यः सोमं पीत्वा कर्दयेत विरिच्येत वा स सोमातिपवित इति वाजसनेय्यपरा श्रुतिः ॥ ९ ॥

तत्र भक्षावृताश्चमसानवजिघ्रेयुरक्षावाकस्तोत्रेण स्तुत्वा भक्षयेयुरभक्षयन्त ऋत्विजश्चमसानवजिघ्नन्ति तानक्षावाकस्य स्तोत्रे भक्षयन्तीति ह्याह † ॥ १० ॥

तत्र तस्मिन्तीव्रसुति ये भक्षा आम्नाताः तथा वृताः तेनैव विधिनेत्यर्थः चमसानवजिघ्रेयुः अवजिघ्रणमात्रं कुर्युः भक्षयेयुः यस्मादाह अभक्षयन्त ऋत्विजश्चमसानवजिघ्नन्तीति तांश्चाक्षावाकस्य स्तोत्रे स्तुत्वा भक्षयेयुः यस्मादेवं ब्राह्मणमाह तानक्षावाकस्य स्तोत्रे भक्षयन्तीति ॥ १० ॥

एव सर्वेषु सवनेषु † ॥ ११ ॥

अनेन प्रकारेण सर्वेषु सवनेषु चमसानां भक्षणविधिः ॥ ११ ॥

अभ्यभिसोमानुन्नयन्तीति यानवजिघ्रेयुस्तेष्वेवाभ्युन्नयेयुः* ॥ १२ ॥

ब्राह्मणम् अभ्यभिसोमानुन्नयन्तीति तत् यान् चमसान् अवजिघ्रेयुः तेष्वेव पुनः पुनरुन्नयनं कुर्युः अभ्यभिशब्दः पौनःपुन्ये ॥ १२ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् किन्तु तत्र क्वेदविषये विशेषोऽस्ति ।

शतमाशिरं दुहन्तीति धेनुशतं दोहयित्वा त्रैधं विभज्य
सोमं मिश्रं कुर्युर्यथा वैश्वस्तोमे* ॥ १३ ॥

ब्राह्मणं शतमाशिरं दुहन्तीति धेनूनां शतन्दोहयित्वा त्रैधन्तत्वीरं
विभज्य तेन सोमं मिश्रं कुर्युः येन प्रकारेण वैश्वस्तोमे सद्यो दुग्धेन
प्रातःसवने शृतेन मध्यन्दिने दध्ना तृतीयसवने ॥ १३ ॥

तस्य तदेव धेनुशतं दक्षिणास्ताउ एव दक्षिणा इति
ह्याह* ॥ १४ ॥

तस्य तीव्रसुतः यदेतच्छतमाशिरं दुहन्तीति तदेव धेनुशतं
दक्षिणाः एवं हि ब्राह्मणमाह ता उ एव दक्षिणा इति ॥ १४ ॥

इति अष्टमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

यं ब्राह्मणा राजानश्च पुरस्कुर्वीरन् स वाजपेयेन य-
जेत* ॥ १ ॥

तीव्रसुदुक्तः साम्प्रतं वाजपेयेन वाजपेय आम्नातः स उच्यते
यं ब्राह्मणाः यमित्युद्देशः राजानश्च पुरस्कुर्वीरन् स पुरस्कारो नाम
पूजा महःस्थापनं पुरस्कृतः सन् वाजपेयेन यजेत् यथोद्देशेन निर्द्देशः
किमर्थं यं स इति ब्राह्मणं राजभिः पुरस्कृतो वाजपेयेन यजेते-

* ब्राह्मयणीयैवम् ।

त्येवं वक्तव्यमासीत् उच्यते तैत्तिरीयके श्रुतिः ब्राह्मणचत्रिचयोरेव वाजपेयो न वैश्वस्येति यथा एतस्मिन् कल्पकार आह वाजपेयः शरद्योऽवैश्वस्येति सोऽयमाचार्य एतं विधिं उद्देशनिर्देशाभ्यामाह ॥१॥

तस्य पौर्णमास्यां दीक्षित्वा त्रयोदश दीक्षाः स्युः* ॥ २ ॥

तस्य वाजपेयस्य पौर्णमास्यां दीक्षित्वा त्रयोदश दीक्षा भवेयुः ॥२॥

सप्तदश वा* ॥ ३ ॥

सप्तदश वा दीक्षा भवेयुः ॥ ३ ॥

अमावास्यायां दीक्षित्वा मासमिति गौतमः* ॥ ४ ॥

गौतम आचार्य आह अमावास्यायां दीक्षित्वा मासन्दीक्षाः स्युरिति ॥ ४ ॥

संवत्सरमिति धानञ्जयः षडुपसत्कश्च साग्निचित्यः स्यादिति † ॥ ५ ॥

धानञ्जय आचार्य आह अमावास्यायामेतद्दीक्षित्वा संवत्सरं दीक्षाः स्युः षडुपसत्कश्च स्यात् साग्निचित्यश्चेति षडुपसत्क इति नियमः ॥ ५ ॥

पार्ष्टिकान् स्तोमान् ज्योतिष्टोमतन्त्रे कल्पयित्वा तैर्ज्योतिष्टोमादिभिस्तद्भवेतैः संवत्सरं पूर्वपक्षेषु यजेत त्रयोदशे पूर्व-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

पक्षे वाजपेयेनेष्ट्वैतैरेवावृत्तैरपरं संवत्सरं ते यथोत्साहदक्षिणाः स्युः* ॥ ६ ॥

इदं पुरस्तात् तथोपरिष्ठाञ्चास्य वाजपेयस्य विधानमुच्यते पार्थिकान् स्तोमान् ज्योतिष्टोमतन्त्रे कल्पयित्वा त्रिवृदादींस्तयस्त्रिंशान्तान् तन्त्रलक्षणमुक्तं तैर्ज्योतिष्टोमादिभिर्ज्योतिष्टोमेनैव व्यवेतैः संवत्सरं पूर्वपक्षेषु यजेत प्रथमे पूर्वपक्षे ज्योतिष्टोमं कृत्वा द्वितीये पूर्वपक्षे ज्योतिष्टोमतन्त्रे त्रिवृतं कल्पयित्वा तेन यजेत एवमेतेषां पार्थिकानां स्तोमानां ज्योतिष्टोमेन व्यवहितानां तन्त्रपूर्वेण क्रिया ततस्त्रयोदशे पूर्वपक्षे वाजपेयेन यजेत तत इष्ट्वा वाजपेयेन एतैरेवावृत्तैर्यै पूर्वस्मिन् संवत्सरे कृतास्तैरपरं संवत्सरं यजेत तैस्त्रयस्त्रिंशादिभिर्ज्योतिष्टोमव्यवहितैः प्रातिलोम्येन यथोत्साहदक्षिणाः स्युः ते सर्वे चतुर्विंशति यथोत्साहशब्दः शतयपेक्षः ॥ ६ ॥

राजसूयविधेन यजेतेति लामकायनः † ॥ ७ ॥

लामकायन आचार्य आह राजसूयविधेन यजेतेति यद्विधो राजसूयस्तद्विधेनेति राजसूयसदृशेनेति ॥ ७ ॥

त्रिवृत्पञ्चदशोऽभ्यारोहणीयस्य स्थाने स्यात् † ॥ ८ ॥

अभ्यारोहणीयस्य स्थाने त्रिवृत्पञ्चदशस्तोमो ज्योतिः स्यात् ॥ ८ ॥

वाजपेयोऽभिषेचनीयस्य † ॥ ९ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अभिषेचनोयस्य स्थाने वाजपेयः स्यात् ॥ ९ ॥

पञ्चदशत्रिवृत् केशवपनोयस्य* ॥ १० ॥

केशवपनोयस्य स्थाने पञ्चदशत्रिवृत् स्तोमः ज्योतिः स्यात् ॥ १० ॥

व्युष्टिस्तत्रधृत्योर्ज्योतिष्टोमौ* ॥ ११ ॥

व्युष्टिद्विरात्रस्य स्थाने क्षत्रस्य धृतेश्च ज्योतिष्टोमौ स्यातां
पृथक् ॥ ११ ॥

बृहस्पतिसवेनैव पुरस्तादुपरिष्ठाच्च परियजेतेति धान-
ञ्जय* ॥ १२ ॥

धानञ्जय आचार्य आह वाजपेयस्य पुरस्तादुपरिष्ठाच्च बृहस्पति-
सवेनैव यजेत एवमब्देऽवधारणार्थः बृहस्पतिसवेनैव नान्येनेति ॥ १२ ॥

मासमात्रे पुरस्तात् ज्योतिष्टोमेन तथोपरिष्ठादिति शा-
ण्डिल्यायनः* ॥ १३ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य आह मासमात्रे पुरस्तात् ज्योतिष्टोमेन
यजेत तथोपरिष्ठाज्ज्योतिष्टोमेनैवेति ॥ १३ ॥

प्रत्यवरोहणीयेनैवान्ततो यजेत नेतरेषां केनचिदिति गौ-
तमः* ॥ १४ ॥

गौतम आचार्य आह प्रत्यवरोहणीयेनैवान्ततो यजेत इत-
रेषां न केनचिदिति इतरे कल्पास्त्रेकेषामेव गौतमस्यानिष्ठाः ॥ १४ ॥

सदस्य सप्तदशान् पृथग्विजो वृणीत* ॥ १५ ॥

* द्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

एकैकस्य पृथक्त्वेन वरणं कुर्यात् अथर्विग्रहणं किमर्थमिति
सदस्यसप्तदशान् वृणीतेति वक्तव्ये न चान्येषां वरणप्रवृत्तिः उच्यते
अस्योपरिष्ठात् प्रयोजनं वक्ष्यामः ॥ १५ ॥

तस्य दक्षिणा दासीनिष्करथहस्तियानगवां पृष्ठयानाञ्चा-
श्वानां सप्तदशैकैकस्य जातस्य* ॥ १६ ॥

तस्य वाजपेयस्य दक्षिणाः दास्यादीनां दक्षिणानां सप्तदश सप्तदश
एकैकस्यैकैकस्य जातस्य स्युः दास्यः कर्मकार्यः निष्क उक्तलक्षणः
सौवर्णा अलङ्काराः रथाः प्रज्ञाताः तथा हस्तिनः यानानि शकटा-
दीनि गावः प्रसिद्धाः पृष्ठेन वहन्तीति पृष्ठ्याः अश्वाः एतेषां यथो-
द्दिष्टानां जातानाम् एकैकस्य सप्तदश सप्तदश स्युः तस्य ग्रहणं क्रियते
तस्य सर्वेषु कल्पेऽपि ॥ १६ ॥

सहस्राणि गवां शतानि वा* ॥ १७ ॥

उक्तं सप्तदशैकैकस्य जातस्येति तद्भवामपि प्राप्तं तथैव ततो
विशिनष्टि सहस्राणि गवां सप्तदश स्युः शतानि वेति ॥ १७ ॥

सप्तदश वैव गावस्तं कुरुवाजपेय इत्याचक्षते* ॥ १८ ॥

सप्तदश वैव गावः स्युः अन्याः सर्वानि वर्त्तन्ते तदेवं कुरुवाजपेय
इत्याचक्षते एके तावत् भवते कर्त्ता वाजपेयः तं कुरुवाजपेय इति
अथवा तं कुरुवाजपेय इत्याचक्षते अल्पको वाजपेयः यथा अल्पिका
नदिका कुरुनदिका इत्युच्यते सुपूरा वै कुनदिकेति ॥ १८ ॥

* ब्राह्मयजुर्वेदम् ।

ताः सममृत्विग्भ्यो विभजेत्* ॥ १९ ॥

ता दक्षिणाः सममृत्विग्भ्यो विभजेत् एतत् ज्ञापयति अन्या-
सान्वनादेशात् तत् सार्वत्रिको विभाग इति ता इति निर्देशः क्रियते
सप्तदशगावोऽधिकृताः शतं सहस्रं तस्मादाहता इति तास्ताः अथर्विक
ग्रहणं किमर्थम् उच्यते योऽसावृत्विजां मध्ये वृतः पूर्वसदस्यः तस्याप्यत्र
विभागः स्यादिति ॥ १९ ॥

श्रेष्ठतो वा मध्यतः कारिभ्यः* ॥ २० ॥

अथवा तेषु दक्षिणाजातेषु यद्यच्छ्रेष्ठं तन्मध्यतः कारिभ्यो दद्यात्
इतरेभ्यः समं विभजेत् ॥ २० ॥

येन रथेनाजिन्धावेत्तमुद्गात्रे दद्यादासन्दीञ्च सास्तरणां
यामभिषिक्त आरोहेत्* ॥ २१ ॥

येन रथेनाजिन्धावेत्तं रथमुद्गात्रे दद्यात् आसन्दीञ्च सास्तरणां
यामासन्दोमभिषिक्तः सन्नारोहेत् आसन्दी उक्तलक्षणा ॥ २१ ॥

वस्तचर्म सरूक्मं* होत्रे यस्मिन्नासीनोऽभिषिच्येत* ॥ २२ ॥

वस्तस्य चर्म वस्तचर्म वस्तः क्वागः तच्चर्म सरूक्मं ससुवर्णं होत्रे
दद्यात् यस्मिन् चर्मणासीनोऽभिषिच्येत ॥ २२ ॥

वसनमयो रसना अध्वर्यवे* ॥ २३ ॥

वासेभिर्निर्वृत्ता रसनाः ता अध्वर्यवे दद्यात् ॥ २३ ॥

हिरण्यस्थालं मधुनः पूर्णं ब्रह्मणे* ॥ २४ ॥

सौवर्णं स्थालं पात्रं मधुनः पूर्णं मधु इति द्रव्यनिर्देशः तद्र-
क्षणे दद्यात् ॥ २४ ॥

कंसस्थाले वा हिरण्यतुषान्मधुमिश्रान्* ॥ २५ ॥

अथवा कंसस्थाले हिरण्यतुषाः हिरण्यशकलाः तान्मधुमिश्रान्
दद्यात् ॥ २५ ॥

इति अष्टमस्य एकादशो कण्डिका ।

अथ द्वादशो कण्डिका ।

तस्य व्रतानि क्षत्रवृत्तिं वर्त्तयेत्† ॥ १ ॥

तस्य वाजपेययाजिनः व्रतान्यादिश्यन्ते व्रतमिति कर्मनाम
क्षत्रवृत्तिं वर्त्तयेत् क्षत्रस्य या वृत्तिस्तां वृत्तिं वर्त्तयेत् अधीयीत
नाध्यापयेत् दद्यात् न प्रतिगृह्णीयात् एतां क्षत्रवृत्तिं वर्त्तयेत् ॥ १ ॥

प्रत्यवरोहणाभिवादाने जघन्यव्रज्यांसमानशय्यतामिति
वर्जयेदवाजपेययाजिभिः* ॥ २ ॥

प्रत्यवरोहणञ्चाभिवादनञ्च प्रत्यवरोहणाभिवादाने प्रत्यवरो-
हणं प्रत्युत्थानं यद्यन्यव्रज्यां किम् आदेशकारित्वेन गमनं समान-
शय्यतामेकस्मिन्नेव शयने शयनम् एतान्यवाजपेययाजिना सह न
कुर्यात् ॥ २ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

यथावयसं वाजपेययाजिभिः* ॥ ३ ॥

ये वाजपेययाजिनः तैर्यथावयसम् एतानि कुर्यात् ये ज्येष्ठा-
स्तेषां प्रत्यवरोहणादि कुर्यादित्यर्थः ॥ ३ ॥

प्रत्यवरोहणीयेनेष्टा नैतानि व्रतानि चरेदिति लामका-
यनः † ॥ ४ ॥

कियन्तं पुनः कालमेतानि व्रतानि भवन्तीत्यत्र लामकायन
आचार्य आह प्रत्यवरोहणीयेनेष्टा ततो नैतानि व्रतानि चरेदिति
प्रत्यवरोहणीय उक्तः कृप्तो ज्योतिष्टोमः प्रत्यवरोहणीय इति ॥ ४ ॥

तस्य विकल्पाः † ॥ ५ ॥

तस्य वाजपेयस्य विकल्पा आरभ्यत इति वाक्यशेषः ॥ ५ ॥

प्राकृतएव वाजापेय एकप्रभृतीद्भ्युत्तरान् सप्तदशत्रयस्त्रिं-
शान्तान् स्तोमान् कल्पयेत्समयूरोनोर्षीत्याचक्षते † ॥ ६ ॥

योऽयं प्राकृतो वाजपेयः पथ्यः एतस्मिन्नेव एकप्रभृतीन् द्युत्त-
रान् सप्तदशसंख्यातस्त्रयस्त्रिंशान्तान् स्तोमान् कल्पयेत् स वाजपेय
एवं स्तोमकृप्तः सन् मयूरो नोर्षीत्येवमुच्यते मयूरः कलापो
अथ सप्तदशग्रहणं किमर्थमिति चेत् एकप्रभृतयो द्युत्तरोभावेन
कल्पमानाः त्रयस्त्रिंशान्ताः सप्तदशैव सम्पद्यन्ते वक्ष्यत्ययं ब्रह्मसामैव
प्रत्येतेनेष्टा स्वर्गं लोकमाक्रमेतेति सोऽयमाचार्यो नियमार्थं सप्त-
दशग्रहणं करोति प्रत्यवरोहणविधाने सप्तदशैव त्रयस्त्रिंशान्तानिति ॥ ६ ॥

* द्राह्यायणीये एतन्नास्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

तस्योपास्मै गायतेति बहिष्यवमानम्* ॥ ७ ॥

तस्यैवं क्लृप्तस्य वाजपेयस्य उपास्मै गायता नर इत्येतद्बहिष्यव-
मानं स्यात् ॥ ७ ॥

ब्रह्मसामैव प्रयेतेनेष्ट्वा स्वर्गं लोकमाक्रमेतेति धान-
ञ्जयः* ॥ ८ ॥

धानञ्जय आचार्य आह ब्रह्मसामैव प्रति एतेन इष्ट्वा स्वर्गं
लोकमाक्रमेतेति इष्ट्वैव ब्रह्मसाम्ना कामानवाप्नोतीति ॥ ८ ॥

ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रोऽषोडशिकोऽनतिरात्रो वा षोडशि-
मान् † ॥ ९ ॥

अपरो विकल्पः ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रः अषोडशिकः स्यात् अन-
तिरात्रो वा ज्योतिष्टोमः स्यात् षोडशिमान् ॥ ९ ॥

तस्य बृहत्सप्तदशं स्तोत्रं स्यात् पञ्चदशस्तोमं स्वासु*
॥ १० ॥

प्राकृते हि शिपिविष्टवतीषु बृहत् क्लृप्तं तेन इह स्वास्वित्याह ॥ १० ॥

अग्निष्टोमो वा* ॥ ११ ॥

अग्निष्टोमो वा स्यात् ज्योतिः ॥ ११ ॥

तस्याभीवर्त्तो ब्रह्मसामानुष्टुभि यज्ञायज्ञीयमनुकल्पयेद्बृ-
हदग्निष्टोमसाम ‡ ॥ १२ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मयणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

तस्याग्निष्टोमसंख्यस्य ज्योतिषः अभीवर्त्तो ब्रह्मसाम स्यात् अनु-
ष्टुभि यज्ञायज्ञीयमनुकल्पयेत् बृहदग्निष्टोमसाम स्यात् यज्ञायज्ञी-
यस्यर्चु ॥ १२ ॥

पञ्चविंशं पृष्ठानां ब्रह्मसामाक्वाकसाम वा चतुर्विं-
शमितरत्* ॥ १३ ॥

पञ्चविंशस्तोमं पृष्ठानां ब्रह्मसाम स्यात् अक्वाकसाम वा इत-
रत्सर्वं चतुर्विंशम् ॥ १३ ॥

एतस्य वैव चतुस्त्रिंशानि पृष्ठान्यग्निष्टोमसाम च सप्त-
दशमितरत् † ॥ १४ ॥

अथवा एतस्यैव यथाकृत्तस्य सामद्रव्यस्य चतुस्त्रिंशानि पृष्ठानि
स्युः अग्निष्टोमसाम च चतुस्त्रिंशमेव इतरत्सर्वं सप्तदशं स्यात् ॥ १४ ॥

नैतेषां कश्चन वाजपेय इति गौतमो यजमानश्चैभिर्न
वाजपेयदक्षिणा दद्यादिति दद्यादिति ‡ ॥ १५ ॥

गौतम आचार्य आह य एते ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रषोडशिक-
इत्यारभ्य विकल्पा उक्ताः नैतेषां कश्चिदपि वा वाजपेय इति नात्र
प्रतिषेधो यजमानस्येति एभिर्यजमानो न वाजपेयदक्षिणा दद्या-
दिति ॥ १५ ॥

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् । ‡ द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इति अष्टमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः ।

नवमः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

राजा राजसूयेन यजेत* ॥ १ ॥

उक्तो वाजपेयः अनन्तरं राजसूयो वक्तव्यः तं विवक्षुरारभते
राजा राजसूयेन याज्य इति अयं सूत्रार्थः प्राप्ताभिषेकक्षत्रियो राज-
सूयेन यजेतेति ॥ १ ॥

फाल्गुनीपक्षस्य प्रथमायां दीक्षेताभ्यारोहणीयाय ज्यो-
तिष्टोमाय* ॥ २ ॥

फाल्गुनीभ्यां युक्ता फाल्गुनी फाल्गुन्याः पक्षः फाल्गुनीपक्षः
तस्य फाल्गुनीपक्षस्य या प्रथमा तिथिस्तस्यां दीक्षेत अभ्यारोहणीयाय
ज्योतिष्टोमाय उक्तम् अग्निष्टोमं प्रथममाहरतीत्यादि मशकेनाप्युक्तं
क्लृप्तो ज्योतिष्टोम इति सोऽभ्यारोहणीयाय ज्योतिष्टोमः स्यात् तस्मै
तदर्थं दीक्षेत ॥ २ ॥

तस्यैका दीक्षा द्वादशशतं दक्षिणाः* ॥ ३ ॥

तस्य अभ्यारोहणीयस्य ज्योतिष्टोमस्यैका दीक्षा स्यात् द्वादशं
शतं दक्षिणाः एवं परिभाषितं तेषामेका दीक्षाऽनादेशे तिस्रश्चतस्रोऽ-

---

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

परिमिता वेति श्रोऽयमाचार्यो नियमयति तस्यैका दीचेति ननु
दक्षिणापरिमाणं न कर्त्तव्यं कुतः तस्यानतिरात्रस्य द्वादशं शतं
दक्षिणा इति परिभाषितत्वात् उच्यते तत्र तस्य प्रधानस्योक्तम् अय-
न्वङ्गभूतोऽस्वतन्त्रस्तस्मादत्र वक्तव्यम् ॥ ३ ॥

संवत्सरादूर्द्ध्वमभिषेचनीयेन यजेत तस्मिन्नेव काले* ॥४॥

इष्ट्वाभ्यारोहणीयेन संवत्सरमासित्वा ततोऽभिषेचनीयेन यजेत
अभिषेचनीय इति संज्ञा तस्मिन्नेव काले यस्मिन् कालेऽभ्यारोहणीये-
नेष्टं फाल्गुनीपक्षस्य प्रथमाद्यामिति ॥ ४ ॥

तस्य तथैव दीक्षा † ॥ ५ ॥

तस्याभिषेचनीयस्य यथैवाभ्यारोहणीयस्य तथैव दीक्षा स्यात्
एकेत्यर्थः ॥ ५ ॥

द्वे इति गौतमः † ॥ ६ ॥

गौतम आचार्य आह द्वे दीचे स्यातामभिषेचनीयस्येति ॥ ६ ॥

तथा सत्यभ्यारोहणीयस्यापि द्वे ‡ ॥ ७ ॥

तथा सति कल्पे अभ्यारोहणीयस्यापि द्वे दीचे स्याताम् अभिषेच-
नीये च परस्य मतम् ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणायणीये “तस्मिन्नेव काले” इति नास्ति ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

एकाभ्यारोहणीयस्य तिस्रोऽभिषेचनीयस्येति शाण्डिल्य-
स्त्रयोदश्यान्त्वपरपक्षस्य दोक्षेत* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह एकाभ्यारोहणीयस्य दीक्षा स्यात्
अभिषेचनीयस्य तिस्रः स्युः अयन्तु विशेषः त्रयोदश्यापमरपक्षस्य
दोक्षेत ॥ ८ ॥

तस्य दक्षिणा द्वात्रिंशतं मध्यतः कारिभ्यः सहस्राणि
दद्यादेकैकस्मै † ॥ ९ ॥

तस्याभिषेचनीयस्य दक्षिणा उच्यन्ते द्वात्रिंशतं सहस्राणि मध्यतः
कारिभ्यः एकैकस्मै दद्यात् मध्यतः कारिणस्तु द्वात्रिंशद्व्युत्तमोद्गा-
तारः ॥ ९ ॥

षोडश प्रसोत्तमैत्रावरुणप्रतिप्रस्थातृब्राह्मणाक्स्त्रिभ्यः ‡ ॥ १० ॥

षोडशसहस्राणि प्रसोत्तादिभ्यो दद्यात् एकैकस्मा इति वर्तते
॥ १० ॥

ता अर्द्धिन्यः ‡ ॥ ११ ॥

ता एता ऋत्विजः अर्द्धिन्य उच्यन्ते ॥ ११ ॥

अष्टौ प्रतिहर्तृपोतनेष्ट्राक्वावाकेभ्यस्तास्तृतोयिन्यः † ॥ १२ ॥

अष्टौ सहस्राणि प्रतिहर्त्तादिभ्यो दद्यात् एकैकस्मा इति प्रकृतं
तास्तृतोयिन्य इत्युच्यन्ते ॥ १२ ॥

* ब्राह्मयज्ञोपनिषदेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मयज्ञोपनिषदेन ।

‡ ब्राह्मयज्ञेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

चत्वारि सुब्रह्मण्याग्नीध्रोन्नेतयावस्तुज्ञस्ताः पादिन्यः*

॥ १३ ॥

चत्वारि सहस्राणि सुब्रह्मण्यादिभ्यो दद्यात् एकैकस्मा इत्यनुवर्त्तत
एव ता एता हेत्राः पादिन्य इत्युच्यन्ते ता एताः संज्ञा मध्यतः
कारिभ्योऽर्द्धिन्यस्तृतीयिन्यः पादिन्य इति संज्ञा संव्यवहारार्थाः वक्ष्यति
चायमष्टाचत्वारिंशं शतं वा मध्यतः कारिभ्यः सहस्राणि दद्यादित्येव-
मादि तथा गर्गस्त्रिरात्रादिषु दक्षिणाप्रतिविभागं वक्ष्यति एतद्दर्शयति
यत्र यत्र दक्षिणानां संविभागः प्रतिविशिष्टो नोच्यते तत्रायं
संविभागन्याय इति मध्यतः कारिभागात् एता उत्पद्यन्ते ॥ १३ ॥

अबलानस्य ज्ञातोन्सवित्तानावहेयुः † ॥ १४ ॥

अस्य राज्ञो यजमानस्य ज्ञातयः प्रतिराजानः तान् अबलान्
कृत्वा निर्जित्य सह वित्तेनानयेयुः राजभृत्याः ॥ १४ ॥

ताञ्जिनोयादक्षिणावेलायाम् † ॥ १५ ॥

तानबलानानोतान् राजा जिनोयात् दक्षिणावेलायाम् ॥ १५ ॥

इषूँश्चैभ्योऽस्येत्* ॥ १६ ॥

इषूँश्चैभ्यः अस्येत्क्षिपेत् दक्षिणावेलायां यजमानः ॥ १६ ॥

ताँस्त एव प्रत्याहरेयुर्विजयस्व राजन्निति* ॥ १७ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

तानिषून् चिप्तान् त एव राजानः प्रत्याहरेयुः विजयस्य राज-
न्निति ब्रुवन्तः ॥ १७ ॥

तेषां वित्तस्य तृतीयमृत्विग्भ्यो दद्यात्* ॥ १८ ॥

तेषां राज्ञां वित्तस्य तृतीयं भागमृत्विग्भ्यो दद्यात् ॥ १८ ॥

दशपेयेऽनुप्रसृप्तिभ्यस्तृतीयम्* ॥ १९ ॥

दशपेयेऽनुप्रसृप्तिभ्यः तृतीयं भागं विभज्य दद्यात् अनुप्रसर्पका
वक्ष्यन्ते शेषं तेभ्य एव प्रत्युत्सृजेत् तस्य वित्तस्य ॥ १९ ॥

शेषन्तेभ्य एव प्रत्युत्सृजेत्* ॥ २० ॥

तस्य वित्तस्य शेषन्तेभ्य एव राजभ्यः प्रत्युत्सृजेत् प्रतिदद्यात् ॥ २० ॥

ग्रामानेभ्योऽपि दद्यात्* ॥ २१ ॥

ग्रामांश्चैभ्यो दद्यात् ॥ २१ ॥

राजन्यास्ते स्युस्तत ऊर्द्धमनभिषेक्याः* ॥ २२ ॥

तत ऊर्द्धन्ते राजन्याः स्युः राजसमानत्वं प्राप्नुयुः न अभिषेकार्हाः
स्युः ॥ २२ ॥

तेनेष्टा न साक्षादवभृथमभ्यवेयात् कृष्णविषाणं कृष्णा-
जिनपादं वावदध्यात्* ॥ २३ ॥

तेनाभिषेचनीयेनेष्टा न प्रत्यक्षमवभृथमभ्यवेयात् अवभृथं नाप्सु
मज्जेत् कृष्णविषाणं वा कृष्णाजिनस्य पादं वा अपस्वदध्यात्
मज्जयेत् ॥ २३ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

वाराहोभ्यामित उपानङ्गां व्रजेत्काष्णीभ्यां प्रत्याव्र-
जेत्* ॥ २४ ॥

इतो देवयजनादवभृथं वाराहोभ्यामुपानदभ्यां व्रजेत् वराह-
चर्मणा निर्वृत्ता वाराहो काष्णीभ्यां कृष्णसारचर्मणा निर्वृत्ताभ्या-
मुपानङ्गां प्रत्याव्रजेत् ॥ २४ ॥

इति नवमस्य प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

तद्दीक्षितएव दशाहे ततो दशपेयेन यजेत* ॥ १ ॥

उक्तं तेनेष्टा न साक्षादवभृथमभवेयादिति साम्प्रतश्चास्मिन्नेव
दीक्षितोऽभिषेचनीयस्य दशाहान्ते ततो दशपेयेन यजेत दशाहे सप्त-
दीक्षेष्टयस्तिस्त्रयोपसदः दशपेय इति संज्ञा ॥ १ ॥

तस्य ब्राह्मणं दश दश चमसमभियन्तोति* ॥ २ ॥

तस्य दशपेयस्य ब्राह्मणं दश दश चमसमभियन्तीति यत्, अभि-
यन्तीत्यस्य पदस्य कोऽर्थः अत्राह ॥ २ ॥

सुब्रह्मण्यचतुर्थी उद्गातचमसं भक्षयेयुः षड्वान्ये* ॥ ३ ॥

सुब्रह्मण्यः चतुर्थी येषान्त इमे सुब्रह्मण्यचतुर्थीः ते उद्गातारः
सुब्रह्मण्यचतुर्थी उद्गातचमसं भक्षयेयुः षड्वान्ये ब्राह्मणाः यदेतद्वा-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

ह्यणं दश दश चमसमभियन्तोत्यस्यायमर्थः दश दश चमसं भक्ष-
यन्तीति तक्षयमेतद्गम्यते अभियन्तोत्युक्ते भक्षयन्तीति गम्यते उच्यते
लिङ्गात् दशपेय इति अथोद्गाढग्रहणं किमर्थमिति चमसं भक्षय-
न्तीति सिद्धे प्रकृते उद्गातार इति उच्यते अन्यत्रापि यत्र सुब्रह्मण्यः
सोमं भक्षयेत् तत्रोद्गाढचमसेनैव ॥ ३ ॥

एवमितरेषामेकैकं यावता दश पूर्यैरन्यजमानश्चमसा-
दन्यान्* ॥ ४ ॥

एवमितरेषाश्चमसानां भक्षयेयुः यावता दशपूर्यैरन् तावता ब्राह्म-
णान् गृहीत्वा एकैकं चमसं भक्षयेयुः यजमानचमसन्तु यजमान एव
भक्षतेत् नान्यः ॥ ४ ॥

ते दशमातृर्दशपितृनित्यन्वाख्याय प्रसर्पेयुरादशमात् पु-
रुषादिति ह्याह* ॥ ५ ॥

ते ब्राह्मणा ये चमसान् भक्षयन्ति दशमातृर्दशपितृनिति अन्वा-
ख्याय प्रसर्पेयुः मातृः पितृनिति द्वितीया कर्मणि आदशमात् पुरुषा-
दन्वाख्याय प्रसर्पन्तीत्येवं ब्राह्मणमाह मातृतश्च दश पितृतश्च दश
आचक्षीरन् ॥ ५ ॥

यत्राब्राह्मणीमधिगच्छेयुर्ब्राह्मण्यैवाभ्यासं दशसम्पूरयेयुः*
॥ ६ ॥

यस्या आरभ्य ब्राह्मणत्वं प्रवृत्तन्तामेवाभ्यस्येयुर्यावद्दशमः पूर्ण इति
कः पुनरस्य विषयः वर्णान्तरागमनमुत्कर्षाभ्यामिति ॥ ६ ॥

* ब्राह्मण्यगोऽप्येवम् ।

अस्मरन्तश्च यतः स्मरेयुः* ॥ ७ ॥

अस्मरन्तश्च नामानि यतः स्मरेयुस्तस्यैवाभ्यासं कुर्युर्नान्नि ॥ ७ ॥

ऋत्विग्भिः सह धिष्णोऽनुपतिष्ठेरन्* ॥ ८ ॥

ते प्रसर्पका ऋत्विग्भिः सह धिष्णोऽपस्थानं कुर्युः ॥ ८ ॥

स्रगुद्गातुरिति स्रस्यतेऽस्मै बहिष्यवमानं हिरण्यस्रजं
त्रिपुष्करां प्रतिमुञ्चेत् † ॥ ९ ॥

स्रगुद्गातुरिति ब्राह्मणं स्रस्यतेऽस्मै उद्गातुर्बहिष्यवमानं सर्पण-
काल इत्यर्थः सौवर्णीं स्रजं मालां त्रिपुष्करां त्रिभिः सौवर्णपद्मैः
संयुक्तां प्रतिमुञ्चेत् बध्नीयात् ॥ ९ ॥

आस्ताव उपविष्टाय यजमान औदकीं द्वादशपुष्करां
यास्य स्वा स्यात्* ॥ १० ॥

आस्ताव उपविष्टाय कस्मै उद्गात्रे यजमान औदकीं उदके भवा-
मौदकीं द्वादशपुष्करां द्वादशपद्मसंयुक्तामावध्नीयात् यास्य यज-
मानस्य स्वा भवेत् ॥ १० ॥

स्तुत्वा बहिष्यवमानेन यजमानायैवौदकीं प्रत्युत्सृजेत्*
॥ ११ ॥

स्तुत्वा बहिष्यवमानेन औदकीं द्वादशपुष्करा तां यजमानायैव
पुनर्दद्यात् ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इतरया प्रतिमुक्तया सर्वमहः कृत्वा तां स एव हरेत्*

॥ १२ ॥

इतरया हिरण्यस्रजा आवद्धया सर्वमहः कृत्वा सर्वशब्दो निरव-
णेषवाचो यावत् समिदाधानमिति स एवोद्गाता गृह्णीयात् ॥ १२ ॥

प्राकाशावध्वर्योरिति सौवर्णोऽध्वर्योर्दक्षिणतः स्याद्रा-
जतः प्रतिप्रस्थातुः सव्यतः † ॥ १३ ॥

ब्राह्मणं प्राकाशावध्वर्योरिति सौवर्णः प्राकाशोऽध्वर्योर्दक्षिणे प्रदेशे
शिरसा आवद्धः स्यात् प्राकाश आदर्शः प्राकाशकरः प्राकाशः अपरे
ब्रुवते कर्णेत्सानू प्राकाशाविति प्रतिप्रस्थातुः रौप्यप्राकाशः सव्ये पार्श्वे
स्यादावद्धः ॥ १३ ॥

वासः पोतुरिति कार्पासः स्यात् † ॥ १४ ॥

ब्राह्मणं वासः पोतुरिति तद्वासः कार्पासं स्यात् कार्पासस्य
विकारः कार्पासम् ॥ १४ ॥

बरासी नेष्टुरिति क्षौमी स्यात् † ॥ १५ ॥

ब्राह्मणं बरासी नेष्टुरिति सा बरासी क्षौमी स्यात् जुमायाः
विकारः क्षौमी ॥ १५ ॥

ब्राह्मणेनैवेतरा विज्ञाताः † ॥ १६ ॥

* ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इतरा दक्षिणाः याश्च देया येभ्यश्च ता ब्राह्मणेनैव विज्ञाता वि-
स्पष्टाः पठिताः ॥ १६ ॥

तस्यावभृथादुदेत्य संवत्सरन्देवव्रतानि चरेत्* ॥ १७ ॥

तस्य दशपेयस्यावभृथादुदेत्य संवत्सरं देवव्रतानि चरेत् तस्य
ग्रहणमभिषेचनोयोऽपि अधिकृत इति । कानि पुनर्देवव्रतानि उच्यते
॥ १७ ॥

उन्मृन्नीता नास्रवमानः* ॥ १८ ॥

उन्मर्दनं कुर्याच्छरीरस्य उदकेन स्नानं न कुर्यात् ॥ १८ ॥

धावेत दन्तान् † ॥ १९ ॥

शोधयेत् दन्तान् दन्तकाष्ठं भक्षयेत् ॥ १९ ॥

निकृन्तयेत् नखान् † ॥ २० ॥

नखांश्छेदयेत् ॥ २० ॥

श्वश्रूणि वापयेत न केशान् † ॥ २१ ॥

श्वश्रूणि वापयेत् न केशान् ॥ २१ ॥

वैयाघ्रे चर्मण्युत्तरलोमन्यग्न्यगारे संविशेत्* ॥ २२ ॥

व्याघ्रस्य विकारो वैयाघ्रं तस्मिन्वैयाघ्रे चर्मण्युत्तरलोमनि आसृ-
तस्यैवोपरिष्ठास्त्रोमानि स्युः अग्न्यगारेऽग्निशरणे तस्मिन् चर्मणि शयीत
॥ २२ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम् ।

अहरहः समिध आदध्यात्* ॥ २३ ॥

अहन्यहन्यग्नौ समिध आदध्यात् ॥ २३ ॥

नानुग्रामं प्रविशेत्* ॥ २४ ॥

न ग्रामान्तः प्रविशेत् एतत् ज्ञापितं भवति यथा देवयजनम-
रण्ये भवतीति अपरे ब्रुवते नानुग्रामं प्रविशेदिति मैथुनप्रतिषेधः
ग्राम्यं कर्म न कुर्यादिति ॥ २४ ॥

नास्याब्राह्मणा राष्ट्रे वापयेरन्* ॥ २५ ॥

अस्य राज्ञो राष्ट्रे नाब्राह्मणा वापयेरन् केशश्मश्रुरोमनखानि
न कारयेयुः ॥ २५ ॥

अश्वानाञ्च न केशाच्छिन्द्युः* ॥ २६ ॥

अश्वानाञ्च केशच्छेदनं न कुर्युः ॥ २६ ॥

न तेजनी दन्तान्* ॥ २७ ॥

तेजनिना दन्तान् च्छिन्द्युः तेजनी विकटः ॥ २७ ॥

न प्रस्रवणानि † ॥ २८ ॥

प्रस्रवणानि न च्छिन्द्युः ॥ २८ ॥

ब्राह्मणास्तु यथाभिप्रेतं ये च ताननु स्युः* ॥ २९ ॥

ब्राह्मणास्तु यथाभिप्रेतं यथेष्टं छेदनं कुर्युः तथा ये चान्यान्
ब्राह्मणानाश्रिता अन्ये वर्णास्तेऽपि यथाभिप्रेतं कुर्युः ॥ २९ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयणीये एतन्नास्ति ।

इति नवमस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

संवत्सरादूर्द्ध्वं केशवपनीयाय दीक्षेत यस्मिन् कालेऽभिषेच-
नीयेन यजेत* ॥ १ ॥

उक्तं दशपेयः तस्यावभृथादुदेत्य संवत्सरन्देवव्रतानि चरेदिति
ततस्तस्मात् संवत्सरादूर्द्ध्वं केशवपनीयाय दीक्षेत केशवपनीय इति
संज्ञा संवत्सरधृतानां केशानां तस्मिन् वपनं क्रियते केशवपनीयायेति
तादर्थ्यं चतुर्थी दीक्षेतेति यजमानस्य क्रियोपदेशः यस्मिन् काले-
ऽभिषेचनीयेन यजेतेति अभिषेचनीयस्य काल उक्तः ॥ १ ॥

तस्य पौर्णमास्यामतिरात्रः* ॥ २ ॥

तस्य केशवपनीयस्य पौर्णमास्यामतिरात्रः स्यात् ॥ २ ॥

दशपेयेनेष्टा य उत्तरः पूर्वपक्षस्तस्मिन्नेव केशवपनीयेन
यजेतेति धानञ्जप्यः पौर्णमास्याञ्चैवातिरात्रः † ॥ ३ ॥

धानञ्जप्य आचार्य आह दशपेयेनेष्टा यस्तस्योत्तरः पूर्वपक्षः
अनन्तरन्तस्मिन्नेव केशवपनीयेन यजेतेति पौर्णमास्यामेव चातिरात्रः
स्यादिति ॥ ३ ॥

तस्य सहस्रं दक्षिणाः* ॥ ४ ॥

तस्य केशवपनीयस्य सहस्रं दक्षिणाः तस्य ग्रहणं यदि संवत्सरा-
दूर्द्ध्वं यद्यनन्तरं पूर्वपक्ष इति ॥ ४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनेतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तस्योदवसानीययेष्टानिष्टा पौर्णमासेन व्युष्टिद्विरात्राय
दीक्षेतामावास्यायां पूर्वमहरिति चेच्चिकीर्षेत्* ॥ ५ ॥

तस्य केशवपनीयस्य उदवसानीययेष्टा यदनन्तरं पौर्णमासं
प्राप्तं अनिष्टा तेन व्युष्टिद्विरात्राय दीक्षेत यद्यमावास्यायां पूर्वमहः
कर्तुमिच्छेत् उक्तम् अमावास्यायां पूर्वमहरुदृष्टं उत्तरन्नानैवाद्धमा-
सयोः प्रतितिष्ठति पौर्णमास्यां पूर्वमहर्बुधकायामुत्तरं नानैवमासीत्
प्रतितिष्ठतीति ॥ ५ ॥

पौर्णमास्यामिति चेत्पूर्वपक्ष एव दीक्षेत* ॥ ६ ॥

पौर्णमास्यां पूर्वमहरित्येव चेच्चिकीर्षेत् पूर्वपक्ष एव दीक्षेत
कृत्वादर्शम् ॥ ६ ॥

उभयोर्विचारयोर्यजनीय उत्तरमहः* ॥ ७ ॥

उभयोर्विचारयोर्यद्यमावास्यायां यदि पौर्णमास्यां यजनीयेऽङ्गि
उत्तरमहः स्यात् प्रतिपदोत्थर्यः कुतः पुनरयं संशयः यथा अमा-
वास्यायां पौर्णमास्यां वा पूर्वस्मिन्नङ्गि कृतेन यजनीयेऽङ्गि उत्तरमहः
स्यादिति उच्यते ब्राह्मणम् अमावास्यायां पूर्वमहरुदृष्टं उत्तरमिति
तद्यस्मिन्नहनि दर्शनं भवति चन्द्रमसस्तदुदृष्टं नाम तस्य तु दर्शनं
कदाचिद्यजनीयेऽहनि भवति नित्यन्तु द्वितीयायां तदत्र दर्शनशङ्कया
कदाचिद्यजनीयमहर्लङ्घयेत् सोऽयमाचार्यो नियमार्थमारभते यज-
नीयेऽहनोति यद्यपि तस्मिन्नहनि न दृश्यते काल एवायं साधुदर्शन-
स्तस्याविकृष्टा एव द्वितीया भवति तस्मिन्नहनि ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणोऽप्येवम् ।

व्यष्टकायामुत्तरमिति तामिस्रप्रथमा तिस्रोव्यष्टका इत्या-
चक्षते* ॥ ८ ॥

ब्राह्मणं व्यष्टकायामुत्तरमिति तामिस्रोऽपरपक्षः विगता व्याप्ति-
रस्मिन्नित्यपरपक्षप्रतिपदि चन्द्रमसस्तस्मादसौ व्यष्टकेत्युच्यते तेन
सर्वव्याप्तेरेकया कलयोनोभवति अथ तिस्रो व्यष्टका इति किमिदं
यदा व्यष्टकार्थः कृतः प्रतिपद्येव उच्यते एतद्दर्शयति यथैव पूर्वपक्ष
उत्थानाय तथैव तामिस्रप्रथमानि त्रीण्यहान्युत्थानीयानि भवन्ति
लोके हि यानि पूर्वपक्षकार्याणि तान्येतेष्वहस्तु क्रियेरन्निति ॥ ८ ॥

उभेवा पूर्वपक्षे स्यातां ये एव समानपक्षे पुण्याहनी
स्यातां तयोरेव कार्यमिति ह्याहेति* ॥ ९ ॥

अथवा उभे एवैतेऽव्युष्टिद्विरात्रस्याहनी पूर्वपक्षे स्यातां यस्मा-
देवं ब्राह्मणमाह ये एवेत्यादि ॥ ९ ॥

पूर्वेण दक्षिणा व्याख्याताः* ॥ १० ॥

अस्य व्युष्टिद्विरात्रस्य पूर्वेण केशवपनीयेन दक्षिणा व्याख्याताः
तस्य सहस्रं दक्षिणा इति ॥ १० ॥

तस्मिन्नेव पूर्वपक्षे क्षत्रस्य धृतिना यजेतावकाशश्चेत्
स्यात्* ॥ ११ ॥

इष्ट्वा व्युष्टिद्विरात्रेण यदि तस्मिन्नेव पूर्वपक्षे अवकाशः स्यात्
अन्तरं स्यात् तस्मिन्नेव पक्षे क्षत्रस्य धृतिना यजेत उक्तं ऋग्वेदे ज्योति-
ष्टोमः क्षत्रस्य धृतिरिति ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अविद्यमाने य उत्तरः पूर्वपक्षस्तस्मिन्* ॥ १२ ॥

अविद्यमाने अवकाशे य उत्तरः पूर्वपक्षस्तस्मिन् क्षत्रस्य धृति-
ना यजेत ॥ १२ ॥

सोऽभ्यारोहणीयेन व्याख्यातः* ॥ १३ ॥

स क्षत्रस्य धृतिरभ्यारोहणीयेन ज्योतिष्टोमेन व्याख्यातः सोऽ-
भ्यारोहणीयस्य विधिः स तस्य तस्यैका दीक्षा द्वादशं शतं दक्षिणा
इत्येतदादि ॥ १३ ॥

तयोः पृथक्सहस्रे दक्षिणा इति गौतमधानञ्जयौ द्वे च
सहस्रे केशवपनीये तथा व्युष्टौ† ॥ १४ ॥

तयोः क्षत्रस्य धृत्यभ्यारोहणीययोः पृथक् सहस्रे दक्षिणाः पृथ-
ङ्गानेत्यर्थः एकस्मिन्नपि सहस्रमन्यस्मिन्नपि एवं गौतमधानञ्जया-
वाचार्यावाहृतुः केशवपनीये च द्वे सहस्रे दक्षिणाः स्युः चशब्द
आचार्यमतानुकर्षणार्थः तथा व्युष्टौ व्युष्टिद्विरात्रे द्वे सहस्रे दक्षिणाः
तयोरेवाचार्ययोर्मतम् ॥ १४ ॥

चत्वार्यभिषेचनीये गौतमः‡ ॥ १५ ॥

अभिषेचनीये चत्वारि सहस्राणि दक्षिणाः स्युः इति गौतम
आचार्या मन्यते ॥ १५ ॥

पञ्च धानञ्जयो नित्यं त्वबलानां ज्ञातीनां वित्तम्‡ ॥ १६ ॥

* ब्राह्मयजुर्वेदेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मयजुर्वेदेनैतेन सूत्रं कृतम् ।

‡ ब्राह्मयजुर्वेदेनैतेन सूत्रं कृतम् ।

धानञ्चय आचार्य आह अभिषेचनोये पञ्चसहस्राणि दक्षिणाः
स्युः अत्राबलानां ज्ञातोनां वित्तं स्यात् नित्यं दानं तुशब्दो विशे-
षणार्थः सर्वेषु दक्षिणाकल्पेषु ॥ १६ ॥

इति नवमस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

राज्येकविंशतिवर्गान्यथोत्साहं दद्यादैन्द्रेण त्वृषभेण पुर-
स्तादुपरिष्ठाच्च परियजेत* ॥ १ ॥

उक्तो राजसूयः साम्प्रतं इन्द्रा वक्तव्याः तेषां राज्यकामयज्ञः
प्रथमो राट् स उच्यते राजीत्यधिकरणा सप्तमी तस्मिन् राजि एक-
विंशतिवर्गान् कृत्वा यथोत्साहं दद्यात् लिङ्गं अष्टावेकविंशः संस्तुतो
भवतीति ऐन्द्र ऋषभः इन्द्रो देवता अस्तेत्यैन्द्र ऋषभ इति गौचो-
द्यते वयोविशिष्टस्तेन पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च यजेत परिशब्द उभयतो-
वाची ॥ १ ॥

विराजि दशवर्गान्यथोत्साहं दद्यादाग्नेयेन तु पशुना
पुरस्तादुपरिष्ठाच्च परियजेत † ॥ २ ॥

* आह्वायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† आह्वायणोऽप्येवम् ।

विराजि क्रतौ दशशः दशवर्गान् कृत्वा यथोत्साहं दद्यात् अत्रापि सामान्याद्दश दश भवन्तीति अयन्तु विशेषः आग्नेयेन पशुना पुरस्तादुपरिष्ठाच्च परियजेत अविशिष्टः पशुशब्दश्चाग्रे वर्तते ॥ २ ॥

वैश्वदेवेनौपशदे* ॥ ३ ॥

औपशदे क्रतौ वैश्वदेवेन पशुना पुरस्तादुपरिष्ठाच्च यजेत ॥३॥

तस्य चतुर्विंशत्शतं दक्षिणाः* ॥ ४ ॥

तस्यौपशदस्य चतुर्विंशमेकशतं दक्षिणाः अत्रापि सामान्यम् एकैका स्तोत्रीयोपजायत इति द्वादशस्तोत्रीया उपजायन्ते प्राकृतेभ्य ऊर्द्धं दक्षिणा अपि द्वादशैवोपजायन्ते ॥ ४ ॥

पूर्वे वयस्युच्चावचान्याजयित्वापनीय वा तेभ्यः समावर्त्यन् पुनः स्तोमेन यजेत* ॥ ५ ॥

उक्तं पुनः स्तोममधिकृत्य यो बज्रं प्रतिगृह्य गरगीरिव मन्यते स एतेन यजेतेति तदुच्यते पूर्वे वयसि उच्चावचान्याजयित्वा उपनीय वा तेभ्यः समावर्त्यन् निवर्त्तयिष्यमाणः पुनः स्तोमेन यजेत ॥ ५ ॥

तस्य द्वादशमिथुना दक्षिणा इति धानञ्जयः* ॥ ६ ॥

तस्य पुनः स्तोमस्य द्वादशमिथुना दक्षिणाः स्युः द्वादशं माध्यदिनं सवनमिति सामान्यता पुनः द्वादश मिथुना दक्षिणाः स्युः मिथुनशब्द-स्त्रोपुंससम्भवः स्त्रियः पुमांसश्च एवं धानञ्जय आचार्यो मन्यते ॥ ६ ॥

* ब्राह्मणायनोऽप्येवम् ।

पुनः संस्कृतो रथः पुनरुत्सूतं शमूलं पुनर्धेनुः पुनर्वत्स इति शाण्डिल्य एतेषां यथोत्साहं दद्यात्* ॥ ७ ॥

शाण्डिल्यो दक्षिणां विकल्पयति शोर्णो यो रथः पुनः संस्कृतः पुनरुत्सूतं शमूलं जोर्णं शमूलं पुनः सूत्रेण संस्कृतं शमूलमिति ऊर्णं वासः पुनर्धेनुः विशुष्का गौः प्रवृत्तचीरा पुनर्धेनुः पुनर्वत्सः स्नानपानान्निवृत्तः सन् पुनः प्रवृत्तः एतेषां द्रव्याणां यथोत्साहं दद्यात् इत्येतच्छाण्डिल्य आह पुनस्त्वसामान्यात् ॥ ७ ॥

चतुष्टोमयोरेकखुराणां पूर्वस्मिन्यथोत्साहं दद्यादुभयेषामुत्तरस्मिन्* ॥ ८ ॥

द्वौ चतुष्टोमौ तयोः पूर्वस्मिंश्चतुष्टोमे एकखुराणां अश्वाश्चतरगर्दभानां यथोत्साहं दद्यात् उभयेषामुत्तरस्मिन् चतुष्टोमे एकखुराणाञ्च द्विखुराणाञ्च यथोत्साहं दद्यात् ॥ ८ ॥

उद्भिद्वलभिद्भ्यामविप्रयोगेण यजेत † ॥ ९ ॥

उद्भिच्च बलभिच्च उद्भिद्वलभिदौ ताभ्यामुद्भिद्वलभिद्भ्यामविप्रयोगेण यजेत उद्भिदा इष्ट्वा अवश्यं बलभिदा यजेत सम्बन्धेन फलश्रुतेः अर्थशेषत्वाच्च ॥ ९ ॥

तावुभौ सप्तापवर्गौ स्याताम् वसन्ते च ‡ ॥ १० ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणीये क्वेदविषये विशेषोऽस्ति ।

तावुद्भिद्वलभिदौ सप्तापवर्गौ स्याताम् अपवर्गः समाप्तिश्च उभाविति प्रत्येकं सप्तापवर्गौ वसन्ते च स्यातामुभावपि ॥ १० ॥

अर्द्धमास एनावन्तरेण स्यान्मासो वा संवत्सरो वा* ॥ ११ ॥

अर्द्धमासः एनयोरन्तरेण स्यात् मासो वा संवत्सरो वेति कालविकल्पः अन्तरान्तरेण युक्ते इति द्वितीया ॥ ११ ॥

तयोः पृथक् चतुर्विंशतिवर्गान् यथोत्साहं दद्यात् † ॥ १२ ॥

तयोर्द्विद्वलभिदोश्चतुर्विंशतिवर्गान् कृत्वा यथोत्साहं दद्यात् पृथङ्ज्ञानेत्यर्थः प्रत्येकं चतुर्विंशतिवर्गान् यथोत्साहं दद्यात् चतुर्विंशतिवर्गसामान्यात् गायत्री सम्पद्यते इति ॥ १२ ॥

पृथक् चतुर्युजावश्वरथावपचित्योः ‡ ॥ १३ ॥

अपचित्योः क्रत्वोः पृथक् नाना चतुर्युजावश्वरथौ दद्यात् चतुर्भिर्युक् चत्वारो वास्मिन् युक्ताश्चतुर्युक् ॥ १३ ॥

उभयतः कांस्यकवचौ † ॥ १४ ॥

तौ रथौ उभयतः कांस्यकवचौ स्यातां कांस्यैव कवचे एकैकस्य रथस्योभयतः स्यातां कंसस्य विकारः कांस्यं कवचं सन्नहनम् ॥ १४ ॥

शतार्द्धाः स्युरश्वाः शतक्रियो वा † ॥ १५ ॥

* द्राक्षायणीये क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† द्राक्षायणीयेवम् ।

‡ द्राक्षायणीयेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

तयोरथयोश्चत्वारोऽपि शतार्हाः अश्वा युक्ताः स्युः शतम् एकैको-
ऽर्हति मूल्यमिति शतार्हः शतक्रियो वा शतेनैव वा एकैकः क्रीतः
स्यात् ॥ १५ ॥

राजैताभ्यां यजेतेति धानञ्जप्यः* ॥ १६ ॥

धानञ्जप्य आचार्यो मन्यते राजैताभ्यामपचिद्भ्यां यजेतेति
स हि सर्वस्मात् पूजां कामयते ॥ १६ ॥

यः कश्चापचितिकाम इति शाण्डिल्यः* ॥ १७ ॥

शाण्डिल्य आह यः कश्चापचितिकामः स एताभ्यां यजेतेति ॥ १७ ॥

एकाहिकेन व्रतेनोक्त उपायोऽग्नेः स्तोमयोः* ॥ १८ ॥

अग्नेः स्तोमयोरैकाहिकेन व्रतेनोक्त उपायः एकाहेषु भव एका-
हिक उपगमनमुपायः तिअ उपसदा व्रतस्यैकाहिकस्य गौतमीयेन
षड् वा द्वादश वेति ॥ १८ ॥

तयोः पृथक् चत्वारि धान्याचितानि दक्षिणाः षड् गवानि
पूर्वस्य चतुर्गवान्युत्तरस्य † ॥ १९ ॥

तयोरग्नेः स्तोमयोः पृथक् एकैकस्मिन् चत्वारि धान्याचितानि
दक्षिणाः स्युः धान्याचितानीति धान्यपूर्णानि शकटानि एकैकस्मिन्नपि
चत्वारि अन्यस्मिन्नपीति कथमेतद्गम्यते यथा चत्वारि चत्वारि न द्वे द्वे
इत्युच्यते बद्धवचनसामर्थ्यात् षड् गवानि चतुर्गवानीति चत्वारि

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

धान्याचितानीति पूर्वस्य षड्गवानि दक्षिणाः स्युः उत्तरस्य चतुर्गवा-
नीति षड्भिः षड्भिः गोभिर्युक्तानि षड्गवानि चतुर्भिश्चतुर्भि-
र्युक्तानि चतुर्गवानि ॥ १९ ॥

ऋषभाणां द्वादशशतं दक्षिणाः सहस्रं वर्षभे* ॥ २० ॥

ऋषभाणामनडुहां द्वादशं शतं दक्षिणाः स्युः ऋषभे सहस्रं वा
वाशब्दे विकल्पार्थः राजयज्ञत्वात् ॥ २० ॥

अविद्यमानेषु कतिपया अष्टृषभाः स्युः साण्डा इतरे
वत्सतराः* ॥ २१ ॥

अविद्यमानेष्वष्टृषभेषु सर्वेषु कतिपया अष्टृषभाः स्युः इतरे
वत्सतराः स्युः वत्सतरेषु बहुलमतन्त्रं वत्सतराः साण्डाः स्युः सेचन-
समर्थाः ॥ २१ ॥

वैश्यं यं विशः स्वराजानः पुरस्कुर्वीरन् स गोसवेन यजेतां
॥ २२ ॥

वैश्यमिति वर्णनिर्देशः वैश्यं यं वैश्याः स्वराजानः पुरस्कुर्वीरन्
स्वराजानः येषां स्वो राजा वैश्यानां यथा आर्थः ब्राह्मणः पुरस्कारः
आधिपत्ये स्थापनं स गोसवेन यज्ञेन यजेत ॥ २२ ॥

स बृहस्पतिसवेन व्याख्यातः † ॥ २३ ॥

स गोसवो बृहस्पतिसवेनोक्तो व्याख्यातः अभिषेकादिविध्यन्त-

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्मायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

सामान्यं य एनं पुरस्कुर्वीरन्नन्वग्भूतवृत्तिं तत ऊर्ध्वं तेषु वर्त्तयेत्
स्थपतिरिति चैनन्त आचक्षीरन्निति ॥ २३ ॥

अयुतं त्वस्य दक्षिणाः* ॥ २४ ॥

अयुतन्तु अस्य दक्षिणाः स्युः श्रुतत्वात् तुशब्दो विशेषणार्थः
अन्यत् समानं बृहस्पतिसवेन स्यात् दक्षिणास्तु अत्रायुतं स्युः ॥ २४ ॥

सखायो भ्रातरो वा ये सम्पादयेयुस्ते मरुत्स्तोमेन यजे-
रन्* ॥ २५ ॥

मरुत्स्तोमे ब्राह्मणं पठति एतेनैव चीन्या यजेदिति अत आर-
भ्यते सखायो भ्रातरो वा ये सम्पादयेयुः ते मरुत्स्तोमेन यजेरन्निति
सखित्वं नाम प्रीतिपूर्वकं भवति तद्ये समानजातीया एकत्र सम्पा-
दयेयुः भ्रातरो वा ते मरुत्स्तोमेन यजेरन्निति ॥ २५ ॥

तस्य दक्षिणा यथा रूपाः पञ्च शारदीये पशव आलभ्यन्ते
तेषां यथोत्साहं दद्युः* ॥ २६ ॥

तस्य मरुत्स्तोमस्य दक्षिणाः तद्रूपाणां पशूनां यथोत्साहं
दद्युः तस्येति निर्देशः क्रियते अयमेकमस्य वा भवति त्रयाणां वेति
तद्यदेकस्य स्याद्यदि त्रयाणां तस्य तस्य पञ्चशारदीये सामान्यं मरुत्-
स्तोमत्वम् ॥ २६ ॥

येषां केषाञ्चेति धानञ्जयः* ॥ २७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

धानञ्जय आचार्य आह येषां केषाञ्च षण्णानां यथोत्साहं
दद्युरिति ॥ २७ ॥

कुलदक्षिण इन्द्राग्न्याः कुलायः* ॥ २८ ॥

इन्द्राग्न्याः कुलाये गवां कुलानि कृत्वा सरस्वत्याः कुलमिदं
विश्वरूपाया इदं गङ्गायाः इत्येवमादिसंख्यं प्रकृतिं पूरयेत् कुलादाने
प्रयोजनं कुलाय इति शब्दसामान्यात् ॥ २८ ॥

सहस्रमिन्द्रस्तोमे* ॥ २९ ॥

इन्द्रस्तोमे सहस्रं दक्षिणाः राजयज्ञत्वात् ॥ २९ ॥

राजपुरोहितौ यजेयातामिन्द्राग्न्याः स्तोमेन* ॥ ३० ॥

राजा च पुरोहितश्च राजपुरोहितौ तावेकच यजेयातामि-
न्द्राग्न्याः स्तोमेन एवं हि ब्राह्मणं राजा च पुरोहितश्च यजेयाता-
मिति ॥ ३० ॥

गायत्रीसम्पन्ना दक्षिणा ब्राह्मणो दद्यात् जगतीसम्पन्ना
राजा* ॥ ३१ ॥

ब्राह्मणं गायत्रीञ्च जगतीञ्च सम्पद्यत इति ब्राह्मणो गायत्री-
सम्पन्ना दक्षिणा दद्यात् गायत्रीसम्पच्चतुर्विंशतिः राजा जगतीसम्पन्ना
दक्षिणा दद्यात् जगतीसम्पन्ना अष्टाचत्वारिंशत् ॥ ३१ ॥

कामन्तु पृथग्यजेयातां तयोरेवमेव दक्षिणाः † ॥ ३२ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

कामन्तु पृथङ्गाना यजेयातां तयोरेवमेव दक्षिणाः स्युः गायत्री-
सम्पन्ना ब्राह्मणस्य जगतीसम्पन्ना राज्ञः ॥ ३२ ॥

विघ्ननाभ्यां पशुकामो यजेताभिचरन्वा* ॥ ३३ ॥

विघ्नौ द्वौ पठितौ ताभ्यां पशुकामो यजेताभिचरन्वा उभ-
यथा श्रुतिः पशुकामस्यापि तौ भवतः अभिचरतोऽपि श्रुतिसाम-
र्थ्यात् ॥ ३३ ॥

सोमसामाथर्वणं वेत्याथर्वणं पशुकामयज्ञे कुर्यात् सोम-
सामाभिचरतः* ॥ ३४ ॥

मशकः पठति सोमसामाथर्वणं वेति तत्किमयं तुल्यविभाषा
अथ विनिविष्टविभाषेति सोऽयमाचार्यो विनिवेशं कल्पयति यदा
पशुकामः स्यात् तदास्मिन्नाथर्वणं कुर्यात् अभिचरतः सोमसाम
कुर्यात् ॥ ३४ ॥

वृद्धतीसम्पन्नाः दक्षिणाः पशुकामस्य* ॥ ३५ ॥

पशुकामस्य वृद्धतीसम्पन्नाः दक्षिणाः स्युः षड्विंशदक्षरा वृद्ध-
तीति ॥ ३५ ॥

इषुणाभिचरतो व्याख्यातौ* ॥ ३६ ॥

अभिचरत एतौ विघ्नौ इषुणा व्याख्यातौ इषोर्योविधिरुक्तः
स सर्वोऽपि भवतीति ॥ ३६ ॥

सन्दर्शवज्रा च* ॥ ३७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

सन्दंशवज्रौ च क्रतू इषुणा व्याख्यातौ ॥ ३७ ॥

राजानं सन्दंशेनाभिचरेज्जनपदं वज्रेण* ॥ ३८ ॥

राजानं सन्दंशेन क्रतुना अभिचरेत् जनपदं वज्रेण ॥ ३८ ॥

राजानमभिचरन्व्यासमेनौ प्रयुञ्जीत* ॥ ३९ ॥

राजानमभिचरन् एनौ सन्दंशवज्रौ व्यत्यासं प्रयुञ्जीत व्यत्यासः
सन्दंशं कृत्वा वज्रं वज्रं कृत्वा सन्दंशं अनेन न्यायेन ॥ ३९ ॥

ज्योतिष्टोमेनैवान्ततो यजेत शान्त्यर्थः शान्त्यर्थः* ॥ ४० ॥

एताभ्यां सन्दंशवज्राभ्यामिष्ट्वा ज्योतिष्टोमेन यजेत शान्त्यर्थः
ननु मशकेनोक्तं कृत्वा ज्योतिष्टोमः शान्त्यर्थ इति उच्यते तत्र सन्दंश-
वज्रावनधिकृत्योक्तं इह सन्दंशवज्रावधिकृतौ अतः पुनराह ॥ ४० ॥

इति नवमस्य चतुर्थो कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

पौर्णमासीदीक्षामासापवर्गा अहीनाः* ॥ १ ॥

उक्ता एकाहाः साम्प्रतमहीना विवक्षिताः तेषां परिभाषा-
मारभ्यते पौर्णमासीदीक्षेत्यादिना पौर्णमास्यां दीक्षित्वा मासेनाप-
वर्गा येषान्त इमे पौर्णमासीदीक्षामासापवर्गा इति अपवर्गः
समाप्तिः अहीना इति व्यावहारिकी संज्ञा त्रिकाण्डो यज्ञः एकाहा-

* ब्राह्मयजुर्वेदम् ।

होनाः सत्राणोति अयं निश्चयः ज्योतिष्टोमातिरात्रादयः एते सर्वे पौर्णमासीदोक्षामासापवर्गाश्चेति केचित्तु प्रलोभनां कुर्वन्ति ये मासापवर्गास्ते पौर्णमासीदोक्षा इति मासापवर्गा तथा पौर्णमासीदोक्षात्वमुपपद्यत इति के पुनर्मासापवर्गा इत्युच्यते ये सुत्याभ्युच्चयिनस्ते मासापवर्गा इति वक्ष्यति एकत्रिंशेऽहनि यज्ञपुङ्गं त्रिंशे वा सुत्याभ्युच्चय इति सूत्रं कृत्वा वयन्तु ब्रूमः ये च सुत्याभ्युच्चयिनो ये च न सर्वेषामहोनाशब्दः सामान्यः श्रुतिप्रामाण्यात् ज्योतिष्टोमातिरात्रादारभ्य यावत्पौण्डरिक इति उच्यते यदि च ये सुत्याभ्युच्चयिनः तेषु पौर्णमासीदोक्षता मासापवर्गता चेष्टाभविष्यत् न शेषेषु विधिरारभ्येत अस्मिन् काले दोक्षा इत्यत्यश्च दोक्षोपसद इति येन पुनर्विशेषेण विधिरारभ्यते तेन च मन्यामहे सर्वेषामयं सामान्यो विधिरिति ॥ १ ॥

तेषां द्वादशोपसदः* ॥ २ ॥

तेषामहोनानां द्वादशोपसदः स्युः तेषामिति निर्देशः क्रियते अन्यत्रास्मात् समाहृत्यानादेश इति इह पुनः किमनादेश इति न प्रतीतिः अनादेशग्रहणात् सामान्यस्य विधेर्विशेषकस्य च विकल्पः प्राप्नोति जमदग्निपञ्चशरदोयादिवत् तेन तेषामित्यारभ्यते तेषामेव पौर्णमासीदोक्षाणां मासापवर्गाणां द्वादशोपसदः स्युः अन्यत्र यथादेशमेवेति अपरे पुनर्ब्रुवते अनादेशग्रहणाद्विकल्प एवेति ॥ २ ॥

षडिति धानञ्जप्यः* ॥ ३ ॥

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेणैकसूत्रं कृतम् ।

धानञ्जय आचार्य आह षडुपसदः स्युरिति ॥ ३ ॥

एकत्रिंशेऽहनि यज्ञपुच्छं त्रिंशे वा* ॥ ४ ॥

यज्ञपुच्छमतिरात्रः सेयं विनिविष्टविषया विभाषा त्रिंशनि मासे एकत्रिंशेऽहनि यज्ञपुच्छं स्यात् एकोनत्रिंशनि त्रिंशे एवं पौर्णमास्यां दीक्षितस्य पौर्णमास्यामेव यज्ञपुच्छं भवति ॥ ४ ॥

सुत्याभ्युच्चये दीक्षा प्रति ह्रासः † ॥ ५ ॥

उपसदां नियमः कृतः द्वादश षडिति वा सुत्यास्त्रपि नियतविषय एव तत्सुत्यापसत्सु शेषेण दीक्षा भवति द्विरात्रप्रभृतिषु सुत्याभ्युच्चयेन प्रतिसुत्यं दीक्षाणां ह्रासः स्यात् ॥ ५ ॥

सर्वेऽतिरात्रा अहीना द्विरात्रप्रभृतयश्चाहर्गणा अश्वमेधादन्ये सहस्रदक्षिणाः प्राक् चत्तरात्रेभ्यः † ॥ ६ ॥

सर्वशब्दो निरवशेषवाचो सर्वेऽतिरात्रा अहीनाः सिद्धे सति विध्यन्तरमारभते द्विरात्रादयश्चाहर्गणाः सर्वेऽहीना अश्वमेधादन्ये सर्वे सहस्रदक्षिणाः प्राक्चत्तरात्रेभ्यः सर्वग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते येऽप्यहीनकाण्डेन सन्त्यतिरात्राः यथा केशवपनीयसाकमेधव्युष्टिद्विरात्रादयश्चेति ये चान्ये शाखान्तरदृष्टाः सन्त्यतिरात्रादयः सर्वे सहस्रदक्षिणा इति कः पुनर्विशेष आहीनिक्ये यदा दीक्षाकालोऽपि प्रतिविशिष्टः दक्षिणा अपि रात्रिविशेषे पृथक् समाज्ञायान्तरतया

* ब्राह्मयज्ञीयेऽप्येवम् ।

† ब्राह्मयज्ञीये क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

निवृत्ता तदाहोनिक्त्ये सति को विशेषः स्यादिति उच्यते उपसद-
स्तावदाहोनिक्त्यः स्युः षष्ठां सम्भवोऽस्ति एवं कृत्वा निदानकारोऽपि
मिद्धमहोनेष्वित्युपक्रम्य केशवपनीयप्रकरणमाह प्राचीनस्तोम उत्तरः
इत्येवमधिकृत्य अथापोदं द्वितीयं यज्ञस्थानं यदहोने द्वितीयो वर्णः
क्षत्रिय इति ॥ ६ ॥

तत्प्रभृतीनां भूयस्यः सुत्याभ्युच्चयेन* ॥ ७ ॥

यदिति पूर्वनिर्देशः चत्वारश्चप्रभृतीनां भूयस्यः सहस्रा दक्षिणाः स्युः
सुत्याभ्युच्चयेन यथा यथा सुत्या वर्द्धयेरन् तथा तथा दक्षिणा वर्द्ध-
येरन् कः पुनरुपजनः स्यादिति उच्यते द्वौ न्यायौ दृष्टौ एकस्त्रै-
रात्रिकः प्रतिविनाशो दृष्टः त्रयस्त्रिंशच्च त्रीणि च शतानि प्रथमेऽहनि
देयास्तथा द्वितीये तथा तृतीये तथानुकारवचने अथ चतुर्थादि-
ष्वपि प्रतिसुत्यं अपरोन्यायः यथा दीयमानासु पौण्डरीके अयुत-
मुपपद्यते तथोपजनं कुर्यादिति पञ्चविंशं शतं सहस्रञ्चोपजन इति
एका एवमयुतोत्पत्तिः पौण्डरिक इति ॥ ७ ॥

ताः समं सर्वेष्वहःसु विभाजं दद्यात्† ॥ ८ ॥

विभज्य विभज्य विभाजम् ॥ ८ ॥

समानुपपत्तावुत्तमेऽहनि भूयिष्ठाः † ॥ ९ ॥

यत्र समप्रविभागो नोपपद्यते तत्र उत्तमेऽहनि भूयिष्ठा दद्यात्
याः समं विभागं नोपपद्येरन् ताः सर्वा उत्तमेऽहनि दद्यात् ॥ ९ ॥

* द्राह्यायणीये क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

अयुतमेकादशरात्रे दद्यात्* ॥ १० ॥

एकादशरात्रे पौण्डरीके अयुतं दद्यात् ननु तत्किमिदमारभ्यते
यदा अयुतमेव अयुतं तत्र उच्यते, प्रविभागार्थमारभ्यते ॥ १० ॥

नव नव पूर्वेष्वहःसु शतानि सहस्रमुत्तमे* ॥ ११ ॥

नवनवशतानि पूर्वेष्वहःसु प्रथमादिषु यावद्दशममिति उत्तमे
एकादशे सहस्रं दद्यात् तत्र हि यद्दशममधिकं शतं तत्र समं प्रवि-
भागं कर्तुमेकादशसु अहःसु नव नव भवन्ति एकावशिष्यते सा उत्त-
मेऽहनि दीयते एवं प्रविभागो माभूदित्यत आह यद्येवं नव नव पूर्वेष्व-
हःसु शतानीति उक्ते सहस्रमवशिष्यते तदुत्तम एव दास्यते तत्किमि-
दमारभ्यते सहस्रमुत्तम इति उच्यते उत्तमेऽहनि द्वादशाहे उपजन-
न्यायेन दक्षिणाविभागाः प्राप्ताः ताषु प्राप्तास्वाह सहस्रमुत्तम इति
उच्यते नैतद्युक्तं प्रधाने ज्ञापकज्ञापिता दक्षिणा इति न युक्ता जन्याः
प्रविष्टा द्वारेण सुचिनानाहताः तस्मादत्र प्रत्यहं सहस्रं दद्यात्
दक्षिणा प्रवादमात्रं भवति सहस्राण्यादित्सतामिति ॥ ११ ॥

अप्तेर्याम्णि कृता गर्भाः कल्पेन † ॥ १२ ॥

अप्तेर्याम्णि पठति विश्वजितानि पृष्ठानां गर्भा इति ॥ १२ ॥

रथन्तरं वा पृष्ठम् † ॥ १३ ॥

भवत्यप्तेर्याम्णि वाशब्दो विकल्पार्थः ॥ १३ ॥

तस्य स्थाने वार्हतं वाजजित् † ॥ १४ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

तस्य रथन्तरस्य स्थाने यत्प्रकृतेऽग्नोर्यामणि बृहत्यां कल्पितं
तस्य स्थाने बार्हतं वाजजित् स्यात् बृहत्यां भवं बार्हतं तस्य ग्रहणं
क्रियते अन्यत्रापि रथन्तरं कल्पकेन बृहता रथन्तरस्थाने बार्हतं
वाजजित् स्यात् यथा चतुर्विंशे चतुर्विंशमरथन्तरपृष्ठं वा बृहदनु-
ष्टुप्कमिति ॥ १४ ॥

बृहदारवन्तीये उत्तरे पृष्ठे* ॥ १५ ॥

एतस्मिन् कल्पे बृहदारवन्तीये उत्तरे पृष्ठे स्यातां तृतीय-
चतुर्थे ॥ १५ ॥

कालेयस्यर्क्षु वारवन्तीयम्* ॥ १६ ॥

कालेयस्यर्क्षु वारवन्तीयं स्यात् चतुर्थं पृष्ठम् ॥ १६ ॥

तस्य स्थाने पूर्वम्* ॥ १७ ॥

तस्य वारवन्तीयस्य स्थाने अतिरिक्तस्तोत्रेषु पूर्वं वारवन्तीयं
स्यात् ॥ १७ ॥

समं तस्य च कालेयम् † ॥ १८ ॥

समं तस्य स्थाने यद्बृहत्यां कल्पितं तस्य स्थाने कालेयं स्यात्
चशब्दो विकल्पानुकर्षणार्थः ॥ १८ ॥

पार्थस्यौशनम् † ॥ १९ ॥

पार्थस्य स्थाने माध्यन्दिनान्त्यमौशनं स्यात् ॥ १९ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

त एव गर्भाः पृष्ठेषु* ॥ २० ॥

पृष्ठेषु त एव गर्भाः स्युः ये मशकेनोक्ताः ॥ २० ॥

वैश्वजिता न्याज्यान्याज्येषु गर्भान् कुर्यादिति धानञ्जयः
षाष्ठिकान्युक्त्यानुक्त्येषु* ॥ २१ ॥

अपरं विकल्पं धानञ्जय आचार्य आह मशककृतृप्तेऽप्तेर्यामणि
वैश्वजिता न्याज्यान्याज्येषु गर्भान् कुर्यादिति विश्वजिति भवानि वैश्व-
जितानि षाष्ठिकानि उक्त्यानुक्त्येषु गर्भान् कुर्यादिति षष्ठेऽहनि
भवानि षाष्ठिकानि अपरः पक्षः ॥ २१ ॥

यथैवार्षेयकल्पेन कृतमिति शौचिवृत्तिः* ॥ २२ ॥

शौचिवृत्तिराचार्य आह यथैवार्षेयकल्पेन कृतं विधानं तथैव
स्यात् अवधारितमिति अपरः पक्षः ॥ २२ ॥

ज्योतिष्टोमे वातिरात्रेऽतिरिक्तस्तोत्राण्यादध्यात् षोडशि-
मतीति शाण्डिल्यः* ॥ २३ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह यथा मशकेन कृतं तथैव स्यात् अथवा
ज्योतिष्टोमे वातिरात्रे षोडशिमिति अतिरिक्तस्तोत्राणि कुर्यात्
षोडशिमतीति अषोडशिको ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रोऽपि इत्यज्योति-
ष्टोमोऽपीत्येव ज्ञापयति ॥ २३ ॥

त एव गर्भाः पृष्ठेषु यज्ञायज्ञीयञ्च बृहद्गर्भम्* ॥ २४ ॥

त एव गर्भा मशकोक्ताः स्युः यज्ञायज्ञीयञ्च बृहद्गर्भं स्यात् चशब्द-

* ब्राह्मण्यनीयेषु ।

एवमपि सूत्रकारस्य कल्पं दर्शयति अपि वा सर्वाण्यावर्त्तानि वैश्व-
जितैरावर्त्तिभिः गर्भवन्ति कुर्यात् तत्र बृहत्सञ्चरते तस्य वैरूपं
विधृत्या इति ॥ २४ ॥

इति नवमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी प्रकाश ।

त्रिरात्राणां प्रथमेऽहनि वषट्कारिभ्यो दद्यात् ग्रावस्तुते
च* ॥ १ ॥

त्रिरात्रे सहस्रं श्रुतं दक्षिणाः ताः प्रतिविभागं प्रविशिष्टो-
विभाग उच्यते उक्तम् अश्वमेधादन्ये सहस्रदक्षिणाइति तत् येऽश्व-
मेधादन्ये त्रिरात्रास्तेषामयं दक्षिणाप्रविभाग उच्यते त्रिरात्राणां
प्रथमेऽहनि वषट्कारिभ्यो दद्यात् होतृमैत्रावरुणब्राह्मणाक्ंसिपोत-
नेष्ट्रकावाकाग्नीध्रेभ्योग्रावस्तुते च प्रथमएव दद्यात् सा च मात्रा वक्ष्यते
यस्य यावती दद्या ॥ १ ॥

कन्दोगेभ्य उत्तमे* ॥ २ ॥

उत्तमेऽहनि कन्दोगेभ्यो दद्यात् ॥ २ ॥

मध्यमइतरेभ्यः* ॥ ३ ॥

ये अनुक्तास्तेभ्यो मध्यमेऽहनि दद्यात् ॥ ३ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवं किन्तु एतत् स्थानान्तरेऽस्ति ।

शतमेकैकस्मै मध्यतः कारिभ्यो दद्यात्* ॥ ४ ॥

एकैकस्मै मध्यतः कारिभ्यो हेत्रादिभ्यो महर्त्विग्भ्यः शतं शतं दद्यात् ॥ ४ ॥

पञ्चाशतमर्द्धिनीभ्यः* ॥ ५ ॥

अर्द्धिनीभ्यो हेत्रादिभ्यः पञ्चाशतं पञ्चाशतं दद्यात् एकैकस्मा इति प्रकृतम् अर्द्धिन्य उक्ताः अर्द्धिन्यस्तृतीयिन्यः पादिन्यः इति ॥ ५ ॥

तृतीयिनीनां विंशतिं पोत्रे तथा नेष्ट्रे* ॥ ६ ॥

तृतीयिनीनां हेत्राणां विंशतिं पोत्रे दद्यात् तथा नेष्ट्रे विंशतिं दद्यादित्येतदुक्तं भवति ॥ ६ ॥

त्रिंशतमितराभ्यामाग्नीध्राय च पादिनीनाम् † ॥ ७ ॥

इतराभ्यां तृतीयिनीभ्यां हेत्राभ्यां त्रिंशतं दद्यात् आग्नीध्राय च पादिनीनां त्रिंशतमेव दद्यात् ॥ ७ ॥

नवोन्नेत्रे दशेतराभ्याम् ‡ ॥ ८ ॥

पादिनीनामुन्नेत्रे नव दद्यात् इतराभ्यां पादिनीभ्यां दश दश दद्यात् ॥ ८ ॥

अन्वहन्तून्नेत्रे समं दद्यात् ‡ ॥ ९ ॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवं किन्तु एतत् स्थानान्तरेऽस्ति ।

† द्राघ्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

यास्तक्ताः उन्नेत्रे नव दक्षिणास्ता एव विभज्यान्वहं दद्यात् तिस्र-
स्त्रिंशः ॥ ८ ॥

दश सदस्याय प्रथमेऽहनि सप्ततिं द्वितीये विंशतिं तृ-
तीये* ॥ १० ॥

सदस्याय प्रथमेऽहनि दश दद्यात् द्वितीयेऽहनि सप्ततिं दद्यात्
तृतीये विंशतिं दद्यात् ॥ १० ॥

दशदशार्षेयप्रवादिभ्यो य उक्ता ब्राह्मणेन* ॥ ११ ॥

आर्षेयप्रवादिभ्यो दश दश दद्यात् ये ब्राह्मणेनोक्ताः य आर्षेयो
विद्वानित्येवमादयः, विद्वानविद्वानित्येतस्मिन् संशय आह ॥ ११ ॥

अनूचानौ पूर्वयोरङ्गोरननूचान उत्तमे* ॥ १२ ॥

विदांसौ पूर्वयोरङ्गोरविद्वानुत्तमे ॥ १२ ॥

दशशतं शिष्यन्ते ता ऋत्विग्भ्यो दद्यात् प्रसर्पकेभ्यो
वा* ॥ १३ ॥

दशाधिकं शतमेव शिष्यते दक्षिणानां ताः सर्वेभ्यो ऋत्विग्भ्यो
विभज्य दद्यात् प्रसर्पकेभ्यो वा दद्यात् ॥ १३ ॥

सहस्रतमीं मध्यमेऽहनि ब्रह्मण आग्नीध्राय च † ॥ १४ ॥

सहस्रस्य पूरणी सहस्रतमी तां सहस्रतमीं मध्यमेऽहनि ब्रह्मणे

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणीयेतिरिक्तपाठोऽस्ति ।

दद्यात् आग्नीध्राय च दद्यात् उक्तम् अथैषा द्विदेवत्या त्रिरूपा ब्रह्मणे
द्वे ततोये ततोयमग्नीध्र इति कानि पुनस्तानि रूपाणोत्युच्यते ॥१४॥

शुक्लं कृष्णं रोहितमित्यस्या रूपाणि* ॥ १५ ॥

शुक्लादीनि अस्याः सहस्रतम्याः त्रीणि रूपाणि ॥ १५ ॥

दशकला ब्रह्मणे पञ्चाग्नीध्रायैका ममेत्यपाकुर्वीत* ॥१६॥

तां सहस्रतमीं षोडशधा कलशो विभज्य यजमानो दश कला
ब्रह्मणे पञ्चाग्नीध्राय एका मम इत्यपाकरणं कुर्वीत ॥ १६ ॥

तामन्यथा गवा निष्क्रीय दक्षिणेऽस्याः कर्णे गोनामानि
जपित्वा गोष्वपि सृजेत* ॥ १७ ॥

तां सहस्रतमीं यजमानः अन्यथा गवा निष्क्रीय दक्षिणे अस्या
गोः कर्णे गोनामानि जपित्वा काम्यासीत्येतदादीनि अन्यासु गोष्वपि
सृजेत ॥ १७ ॥

ज्योतिष्टोमविधिरनन्तराम्नानात् द्वादशाहभूतस्य स्यात्†
॥ १८ ॥

इह ब्राह्मणं कृत्स्नं ज्योतिष्टोमविधिमान्नायानन्तरं द्वादशाह-
विधिमामनति ततो द्वादशाहानन्तरं पुनरेकाहादौ पुनर्ज्योति-
ष्टोमविधिं समामनति तत एकाहान् समाप्याहीनानामादौ पुनर्ज्यो-
तिष्टोमविधिमामनति तत्रायं संशयः किमयं ज्योतिष्टोमविधिः अन-

* ब्राह्मयजुर्नीये वं किन्तु एतेषु केदविषये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मयजुर्नीये वम् ।

नतराम्नानात् द्वादशाहभूतस्यैव ज्योतिष्टोमस्य भवति उत स्वतन्त्रस्य
ज्योतिष्टोमस्येति किं पुनरेतस्यास्मिन्तायाः प्रयोजनमिति चेत् उच्यते
यदि तावद्द्वादशाहभूतस्यैव ज्योतिष्टोमस्य स्यात् तदा उत्तरयोराम्ना-
ययोर्द्रव्यान्तरं कल्पयितव्यम् अथ पुनः सार्वत्रिकः ततः पुनराम्नाये
प्रयोजनं वक्तव्यम् एतस्मिन् संशयेऽयमाचार्यः शास्त्रमारभते ज्योति-
ष्टोमविधिरित्यादिना ज्योतिष्टोमस्यासौ विधिः द्वादशाहभूतस्य
स्यादिति किंकारणम् अनन्तराम्नानादिति यस्मादनन्तरो द्वादशाह
आम्नातः ॥ १८ ॥

तस्मिङ्गदर्शनाच्च यथा पृष्ठानाम्* ॥ १९ ॥

किञ्चान्यत् द्वादशाहिकलिङ्गदर्शनात् याल् प्रकारवचने यथा
पृष्ठानां यथा स्तोमानाञ्च ॥ १९ ॥

पुनराम्नानाच्चाहोनैकाहादौ* ॥ २० ॥

किञ्चान्यत् यस्माच्चाहोनैकाहादौ पुनर्ज्योतिष्टोमविधिराम्नातः
तस्मात् द्वादशाहभूतस्य स्यादिति ॥ २० ॥

नाना प्रकरणवत्तु चोदितानामानन्तर्यात् सम्बन्धो न
स्याद्यथोपहव्यर्त्तपेययोः* ॥ २१ ॥

नत्वेवं स्यात् तुशब्दः पूर्वपक्षव्यावर्त्तकः यदुक्तं द्वादशाहभूतस्य
स्यादिति तत्र नाना पृथक् तस्मिन् स्वस्मिन् प्रकरणे चोदितानां
क्रमेण आनन्तर्यात् सम्बन्धो न स्यात् नह्यानन्तर्यं सम्बन्धकारणं

* द्वाद्यायणोऽप्येवम् ।

यथा उपहव्यस्य च चतपेयस्य च प्रकरणवच्चोदितयोर्न सम्बन्धो भव-
त्यानन्तर्यात् ॥ २१ ॥

लिङ्गग्रहणञ्चान्यार्थेन यथा षष्ठेऽहनि शक्करीणाम्* ॥ २२ ॥

अथ यदुक्तं तल्लिङ्गदर्शनाच्चेत्यत्र ब्रूमः लिङ्गग्रहणं अन्यार्थेन
कृतं किञ्चिदेवार्थमुद्दिष्ट्यान्यन्तर्दर्थेन कृतं यथा षष्ठेऽहनि शक्करीणां
ग्रहणं कृतं मृज्यमानः सुहस्येति सिमानां रूपं समानं वै सिमानाञ्च
रूपं रेवतीनाञ्च सिमाभ्यो ह्यधिरेवत्यः प्रजायन्त इति ॥ २२ ॥

शेषविधेः पुनराम्नानम्* ॥ २३ ॥

अथ यदुक्तं पुनराम्नानाच्चाहीनैकाहादावित्यत्र ब्रूमः शेषस्य
विधेः पुनराम्नानं न सर्वस्य शेषविधेरिति सम्बन्धलक्षणा षष्ठी कः
पुनः शेषविधिरिति उच्यते प्रतिसवनं तावत् स्तोमविन्यासः त्रिवृत्पञ्च-
दशौ प्रातःसवनमिति तस्य नवतिशतं स्तोत्रोद्या इति संस्थादेशः
तस्य द्वादशं शतं दक्षिणा इति दक्षिणानियमः तथा अहीनादौ
त्रिवृद्बहिष्पवमानमित्यत आरभ्य प्रतिस्तोत्रं स्तोमविन्यासः अति-
रात्रेणेति संस्थाचोदना च्छुद्धिकामफलचोदना एतदर्थं पुनराम्ना-
नम् ॥ २३ ॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

इति नवमस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

तस्मिन् स्वतन्त्रेऽहोरात्रिः स्यादविशेषेण ह्यहोनेषु
चोद्यते* ॥ १ ॥

तस्मिन् ज्योतिष्टोमेऽतिरात्रे स्वतन्त्रे नाङ्गभूते आहोनीको रात्रिः
स्यात् यस्मादविशेषेण अहोनेषु चोद्यते हिशब्दः कारणोपदेशार्थः
सर्वेऽतिरात्रा अहोना इति ॥ १ ॥

प्राकृतौ त्वेव स्यादधिकृत्याम्नानात्* ॥ २ ॥

प्राकृतौ त्वेव स्यात् प्राकृतौ भवा प्राकृतौ तुशब्दः पचान्तर-
निवृत्तये यदुक्तमाहोनीको स्यादिति तन्न एवशब्दोऽवधारणार्थः
नैवाहोनीको स्यात् किंकारणम् अधिकृत्याम्नानात् यस्मादधिकृत्य
ज्योतिष्टोमं सा रात्रिराम्नाता ॥ २ ॥

अविशेषचोदना शेषे यथा चतुरवत्तम्* ॥ ३ ॥

अथ यदुक्तमविशेषेण ह्यहोनेषु चोद्यत इति तत्रोच्यते अविशेष-
चोदना शेषे स्यात् सर्वस्तोमादिषु यथा चतुरवत्तं सर्वत्राविशेषेण
भवति पञ्चावत्तन्तु भृगूणामिति तच्चतुरवत्तं भृगुणाविशेषेण भवति
एवमविशेषचोदना ज्योतिष्टोमशेषे भवति ॥ ३ ॥

एतेनोक्तमोङ्कारस्य प्रत्याम्नानं वाचा रथन्तरे* ॥ ४ ॥

एतेन न्यायेनोक्तमाख्यातम् ओङ्कारस्य प्रत्याम्नानं वाचा रथन्तरे

* प्राच्यायणोऽप्येवम् ।

अविशेषचेदितं सर्वेषां साम्नामोङ्कारेणोद्गीथादानन्तद्रथन्तरे प्रत्या-
न्नातं वाचा वागित्यादेर्यमिति ॥ ४ ॥

समुच्चयस्तु नानार्थत्वात् प्रस्तावशान्त्यर्था हि वागुद्गीथादे-
रोङ्कारः* ॥ ५ ॥

तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तमोङ्कारो वाचा निवर्त्तितः
तत्र समुच्चयः स्याद्वागोङ्कारयोः कस्मात् नानार्थत्वात् वाक् प्रयोगः
प्रस्तावशान्त्यर्थः उद्गीथादेरोङ्कारः शान्त्यर्थः कथं पुनर्वागोङ्कारयोः
शान्त्यर्थतेति उच्यते एवं ब्राह्मणमाह वज्रेण वा एतत् प्रस्तोतोद्-
गातारमभिप्रवर्त्तयति यद्रथन्तरं प्रस्तौति समुद्रकं तर्ह्योद्गायेत्
वागित्यादेयं वाग्वै समुद्रः समुद्रमेवान्तर्दधात्यहिंसाया इति तत्
यत् वज्रेणाभिप्रवर्त्तनं तस्य वाचा समुद्रभूतायां अन्तर्द्धानं क्रियते
अहिंसार्थम् ओङ्कारस्तद्गीथादेः शान्त्यर्थः प्रस्तुतं वै सामावसीदति
तदुद्गातौङ्कारेण विष्टभ्नाति तत्प्रस्तुतं सामावसीयमानमुद्गातौङ्कारेण
चिपति तदेवं नानार्थत्वात् वागोङ्कारयोः समुच्चयः स्यात् उभयोः
क्रिया ॥ ५ ॥

वाक्तु पूर्वमेवं यथार्थप्रत्यासत्तिः † ॥ ६ ॥

एवं वागोङ्कारयोरेकत्र समुच्चयीभूतयोः कस्य पूर्वं प्रयोगोऽस्ति-
त्यतआह वाक् तु पूर्वं स्यात् एवं क्रियमाणे यदर्थं वाक् प्रयुज्यते

* ब्राह्मयणीये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मयणीये एतन्नास्ति ।

सोऽर्थः प्रत्यासन्नतरो भवति प्रस्तावानन्तरं वाचि क्रियमाण-
याम् ॥ ६ ॥

उत्तरा वा जघन्यविधेराचाराच्च* ॥ ७ ॥

उत्तरा वा वाक् स्यात् यस्मादादित आरभ्य स्तोत्राणाम्
श्रोङ्कारेण प्रवृत्तमुद्गीथादानं वाचा जघन्यविधानं रथन्तरे किञ्चा-
न्यत् समाचारश्च दृश्यते आचारः पारम्पर्यमविच्छिन्नः लोकेऽपि
ब्रह्मण आदानमोङ्कारपूर्वकमेव भवति तस्मादोङ्कार एव पूर्वमुत्तर-
काला वाक् ॥ ७ ॥

एकस्तोमेषु वैदत्रिरात्रे च स्वस्तोमा रात्रिः स्यात्तथा
सन्धिरुभयं ह्यविकारेण वर्तते † ॥ ८ ॥

इह त्रिवृतातिरात्रेण ब्रह्मवर्चसकामो यजेतेत्यारभ्य चतुर
एकस्तोमानामनति तथा त्रयस्त्रिवृतो तिरात्राः सर्वे षोडशिमन्त
इति वैदत्रिरात्रे श्रुतिः तत्रायं संशयः किमयमहःस्तोमो विधीयते
भूयस्त्वादकृत्स्नसंयोगः रात्रिर्यथाकृतस्तोमैव अथवा कृत्स्नसंयोगात्
सरात्रिकाण्यहानि तत्स्तोमान्येवेति एतस्मिन् संशये आचार्यः
शास्त्रमारभते एकस्तोमेष्विति एकस्तोमेषु चतुर्षु वैदत्रिरात्रे च
स्वस्तोमारत्रिर्भवेत् यथा सन्धिः स्वस्तोमकः कः पुनः रात्रेः स्वस्तो-
मक इति उच्यते स्वजातितः पञ्चदशी रात्रिस्त्रिवृतसन्धिरिति ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणायणीये एतन्नास्ति ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

पराक्त्वञ्च त्रिवृतोऽन्यत्र सन्धेर्नोपपद्यते त्रिवृतातिरा-
त्रेणेति च विशेषचोदना* ॥ ९ ॥

अथ व्यावृत्तः पक्षः यदुक्तमेकस्तोमे वैदत्रिरात्रे च स्वस्तोमा
रात्रिः स्यादिति तथा सन्धिरिति तत्र त्रिवृतातिरात्रेणेति त्वविशेष-
चोदना नायं विशिनष्टि अहस्त्रिवृतां स्वस्तोमा रात्रिस्तथा सन्धिरिति
कृत्याह त्रिवृतेति ॥ ९ ॥

वृत्त्यपेक्षा चादेशेन विद्यते यथा षोडशं प्रथमं रात्रि-
षामेति † ॥ १० ॥

यदुक्तमुभयं ह्यविकारेण वर्तत इत्यत्र ब्रूमः आदेशे वृत्त्यपेक्षा
न विद्यते आदेशो हि बलवान् यथा षोडशं प्रथमं रात्रिषामेति
आदेशेन सामान्यावृत्तिः प्रत्याम्नाता ॥ १० ॥

अर्थोक्तिः सन्धावावापः ‡ ॥ ११ ॥

यदुक्तं पराक्त्वञ्च त्रिवृतोऽन्यच्च सन्धेर्नोपपद्यत इत्यत्राप्यर्थोक्तः
आवापः स्यात् कोऽर्थः पराक्त्वञ्च ॥ ११ ॥

अभ्यासो वा ‡ ॥ १२ ॥

अभ्यासो वा स्यात् अर्थोक्त एव कथमर्थोक्तः न हि पराक्त्व-
श्रुतं सन्धौ त्रयस्तृचाश्चेदिताः तेषां स्तोमवशेन पराक्त्वं कृतं इहापि
स्तोमवशेनाभ्यासः क्रियतां ॥ १२ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं विशेषोऽपि कृतः ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

ब्राह्मणमाज्यदोहानामग्निमुपनिधाय, स्तुवत इति होतुर्धि-
षण्येऽग्निं धारयेयुः प्रथमेऽहनि यं मध्यन्दिन आनयेयुः* ॥ १३ ॥

आज्यदोहानां ब्राह्मणमग्निमुपनिधाय स्तुवत इति तत्रायं संशयः
कस्मिन् देशे तदुपनिधानं कुतश्चाग्निराहर्त्तव्य इति अत आह होतु-
र्धिषण्येऽग्निं धारयेयुः प्रथमेऽहनि यं मध्यन्दिने धिष्णप्रविरहरण आन-
येयुः यावदाज्यदोहकाल इति तत्र ह्यार्भवे आज्यदोहम् ॥ १३ ॥

प्रातःसवन उत्तरयोरङ्गोः † ॥ १४ ॥

द्वितीयतृतीययोः प्रातःसवने धिष्णप्रविरहरणाय यमानयेयुः
तं धारयेयुः यावदाज्यदोहकाल इति तयोर्हि मध्यन्दिने आज्य-
दोहे ॥ १४ ॥

स्तोत्रवेलायामेनं प्रज्वलयेयुः ‡ ॥ १५ ॥

स्तोत्रवेलायामेनमग्निं प्रज्वलयेयुः सर्वेष्वहःसु ॥ १५ ॥

तमनुमन्त्रयेताग्निरसि वैश्वानरो नमस्तेऽस्तु मा मा हो-
सोरिति ‡ ॥ १६ ॥

तमग्निमनुमन्त्रयेतोद्गाता प्रज्वलितमग्निरसीति मन्त्रेण यथा
सूत्रितेन ॥ १६ ॥

* द्राह्मण्यग्नौ नैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्मण्यग्नौ ऽप्येवम् ।

‡ द्राह्मण्यग्नौ ये एतन्नास्ति ।

इति नवमस्य सप्तमोऽध्यायः ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

सहस्रपोषकामः शबलीहोमं कुर्वीत* ॥ १ ॥

गर्गत्रिरात्रस्यानन्तरं शबलीहोमस्य ब्राह्मणम् तस्य विधान-
मुच्यते सहस्रपोषं कामयते सहस्रपोषकामः यः कामयते सहस्रं
मम पोषः स्यादिति स शबलीहोमं कुर्वीत किं तत्सहस्रं पशूनामित्य-
परे वर्णयन्ति सहस्रपोषकाम इति सहस्रं विभ्रयादिति पूर्वं एवत्वर्थः
कथं गम्यते वक्ष्यति प्रथमतश्चेत्तु आ गर्दभो वा प्रतिवाश्वेत न पशू-
नामाशास्तीति विद्यादिति तेन पशुकामस्येति सुतरामुपपद्यते ॥१॥

नात्रिरात्रयाजीति शाण्डिल्यस्त्रिरात्रो वा एतां प्रदा-
पयतीति ह्याह † ॥ २ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह न अत्रिरात्रयाजी शबलीहोमं
कुर्वीत यस्माद्ब्राह्मणं सम्बन्धं दर्शयति त्रिरात्रो वा एतां प्रदापय-
तीति ॥ २ ॥

यः कश्च सहस्रपोषकाम इति धानञ्जयः* ॥ ३ ॥

धानञ्जय आचार्य आह यः कश्च सहस्रपोषकामः स्यात्
त्रिरात्रयाजी अत्रिरात्रयाजी वा शबलीहोमं कुर्वीतेति नास्य
त्रिरात्रो निमित्तं कामो निमित्तम् ॥ ३ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

वसन्ते प्रथमायां पूर्वपक्षस्य केशश्मश्रूणि वापयित्वाहतं वसनं परिधायानन्तर्हिते स्थण्डिले द्वादशरात्रिरधः शयीत तप्तं क्षीरं पिवन्* ॥ ४ ॥

वसन्ते प्रथमायां पूर्वपक्षस्येति नियमः केशश्मश्रूणि वापयित्वा-हतं वसनं परिधाय अहतम् अभुक्तपूर्वम् अनन्तर्हिते स्थण्डिले आस्तरणेनास्तृते द्वादशरात्रोरधः शयीत ब्राह्मणं द्वादशरात्रोरधः शयीतेति तत्रास्तरणे प्राप्ते सूत्रकार आह्वानन्तर्हि ते स्थण्डिल इति ब्राह्मणं तप्तं पिवन्निति तत्किन्तप्तमिति तद्भयं निर्दिष्टं सोऽयमाचार्य आह क्षीरमिति ॥ ४ ॥

नित्याभ्याहितोऽस्याग्निरावसथे स्यात् † ॥ ५ ॥

अस्यावसथेऽग्निर्नित्याभ्याहितः स्यात् न जागरयेत् द्वादशा-हानि ॥ ५ ॥

नैनमन्यः सुहृदः प्रैषकतोऽनुप्रविशेत् † ॥ ६ ॥

एनं कर्मिणं सुहृत् यः स्यात् प्रैषकत् एवैनमनुप्रविशेत् नान्यः कश्चित् प्रैषकदन्ये सुहृदः स्यात् ॥ ६ ॥

अल्पव्याहारी च स्यात् ‡ ॥ ७ ॥

अल्पव्याहारी च भवेत् नासद्वज्र भाषेत् ॥ ७ ॥

अदूरगामी ‡ ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवं किन्तु तत्र पाठक्रमवैपरीत्यमस्ति ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मणायणीये एतन्नास्ति ।

न च दूरं यायात् अवश्यकार्यार्थं वा समिदर्थं वा ॥ ८ ॥

द्वादश्या उपव्युषं परिसमुह्याग्निं परिस्तीर्थ्यादुम्बर इध्मः
स्यात् सुक् सुवौ च तथा चमसस्तस्माद्दधिमधुसर्पिरिति सुवेण
सुचि गृह्णीयाच्चतुर्गृहीतमष्टगृहीतं वा* ॥ ९ ॥

द्वादश्या रात्रेरूपव्युषम् उपारात्रेरपरः कालः विगता उषा व्युषा
व्युषायाः समोपे उपव्युषं परिसमुह्याग्निं परिस्तीर्थ्य परिसमूहन-
परिस्तरणे सिद्धे औदुम्बरः इध्मः स्यात् उदुम्बरस्य विकारः औदु-
म्बरः सुक्सुवौ च औदुम्बरे दारवे स्यातां तथा चमसः औदु-
म्बरः स्यात् तथा चमस इति किमर्थं सुक्सुवचमसाच्चेति वक्तव्यं
उच्यते वक्ष्यत्ययं तस्माद्दधिमधुसर्पिरिति सुवेण सुचि गृह्णीया-
दित्येतदर्थं पृथक् चमसग्रहणञ्चमन्त्यस्मिन्निति चमसः तस्माच्चमसा-
द्दधिमधुसर्पिरित्येतानि द्रव्याणि संयुतानि सुवेण सुचि गृह्णीयात्
चतुर्गृहीतमष्टगृहीतं वा ॥ ९ ॥

तज्जुहुयाच्छबलिः समुद्रोऽसीति* ॥ १० ॥

तदिति निर्देशः यदि चतुर्गृहीतं यद्यष्टगृहीतं तज्जुहुयात्
शबलिः समुद्रोऽसीत्येतदादिना यजुषा यथास्नातेन उक्तं मन्त्रविधि-
श्चादिग्रहणेनेति ॥ १० ॥

स्वाहाकारेणोत्तराम् † ॥ ११ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

तथैव गृहीत्वा चतुर्गृहीतमष्टगृहीतं वा उत्तरामाहुतिं स्वाहा-
कारेण जुहुयात् ॥ ११ ॥

सुचि यः शेषः स्यात्तं चमस आनीय प्राश्नीयात्* ॥ १२ ॥
तस्य द्रव्यस्य यः शेषः स्यात् आचम्य तं चमसे कृत्वा प्राश्नीयात्
॥ १२ ॥

प्रक्षाल्य सुक्सुवौ चमसञ्च निदध्यात्* ॥ १३ ॥
स्थापयेत् ॥ १३ ॥

तत्रैवानुप्रहरेदिति शाण्डिल्यायनः* ॥ १४ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य आह कृतार्थत्वात् सुक्सुवचमसानां
प्रक्षाल्यास्मिन्नेवाग्नौ प्रक्षिपेदिति ॥ १४ ॥

प्राङ्बोदङ्वा ग्रामान्निष्क्रम्य यत्र ग्राम्यस्य पशोर्नाष्टृणु-
यात्तदरण्यं परेत्य दर्भस्तम्बमालभ्य शबलि शबलीति त्रिः
परमकण्ठेन क्रोशेत्* ॥ १५ ॥

सुक्सुवचमसान्निधायाग्नौ वा प्रक्षिप्यानन्तरं प्राङ्बोदङ्वा
ग्रामान्निष्क्रम्य यस्मिन् देशे ग्राम्यस्य पशोः शब्दं न शृणुयात् तदरण्यं
परेत्य गत्वा दर्भस्तम्बमालभ्य शबलिशबलीत्यनेन कृतरूपेण मन्त्रेण
त्रिःपरमकण्ठेन क्रोशेत् आह्वयेत् परमेण स्वरेणेति न तस्मात्पर-
तरोऽन्यः स्यात् ॥ १५ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

यदन्यच्छुनो गर्दभादा प्रतिवाश्येत समृद्धं कर्मेति वि-
द्यात्* ॥ १६ ॥

तस्मिन्नाङ्गाने क्रियमाणे कृते वा शुनो वा गर्दभादा यदन्यत्
सर्वं प्रतिवाश्येत समृद्धं कर्मेति जानीयात् ॥ १६ ॥

एवमात्ततीयं संवत्सरात्यासमप्रतिवाश्यमाने कुर्वीत*
॥ १७ ॥

एवमनेन प्रकारेण आत्ततीयं संवत्सरात्यासं संवत्सरं चिन्वा कुर्वी-
त उक्तं यदि न प्रतिवाश्येत संवत्सरेण पुनराङ्गयेदिति ॥ १७ ॥

प्रथमतश्चेत्तु आ गदर्भो वा प्रतिवाश्येत न पशूनामाशा-
स्तीति विद्यात्* ॥ १८ ॥

यदि प्रथमतः आ गदर्भो वा न प्रतिवाश्येत संवत्सरे पुनराङ्गयेत्
यदि प्रतिवाश्येत न पशूनामाशास्तीति विद्यात् ॥ १८ ॥

आत्ततीयञ्चाप्रतिवाश्यमाने* ॥ १९ ॥

आत्ततीयं यावत् ततोयं कर्मेति तावदन्यस्मिन्न प्रतिवाश्यमाने
स तेन पशूनामाशास्तीति विद्यात् ॥ १९ ॥

शान्तिर्वामदेव्यं शान्तिर्वामदेव्यम्* ॥ २० ॥

अन्ते कर्मणः शान्त्यर्थं वामदेव्यं गायेत् समृद्धे चासमृद्धे च नित्यं
वामदेव्यगानम् ॥ २० ॥

* द्राष्ट्यायणोऽप्येवम् ।

इति नवस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

राजाश्वमेधेन यजेत* ॥ १ ॥

सबलिहोमउक्तः साम्प्रतमश्वमेध उच्यते सङ्घनन्तरं तस्याम्नानः
राजा प्राप्ताभिषेकः क्षत्रियः पृथिवीश्वरः अश्वमेध इति कर्मणो नाम-
धेयम् अश्वमेधेन यजेतेति विधायकं वाक्यम् ॥ १ ॥

तस्योपायो यथा महाव्रते गौतमीयम् † ॥ २ ॥

तस्याश्वमेधस्य उपायः उपगमनमुपायः यथा येन प्रकारेण महा-
व्रते गौतमीयं विधानम् अमावास्यायां दीक्षितेत्येतदादि ॥ २ ॥

उपसदस्त्वस्याहीनिक्यः † ॥ ३ ॥

तिस्र उपसदो व्रतस्यैकाहिकस्य गौतमीयेन षड्वा द्वादश वेति
प्राप्त आह उपसदस्त्वस्याहीनिक्य इति षड्वा द्वादश वोपसदः स्युः इति
उपसत्पक्षं निवर्तयति ॥ ३ ॥

दीक्षित्वाश्वमुत्सृजेत् श्वेतं कृष्णमण्डलमल्लो रूपं यो-
जवेन सम्पन्नः ‡ ॥ ४ ॥

दीक्षित्वा यजमानः नियमं गृहीत्वा यदेतद्भूतावलम्बनादि दी-
क्षणीयायामिष्टावासमाप्तेस्तस्या एतत् सर्वं कृतानुष्ठीयाश्वमुत्सृजेत्
अश्वस्योत्सर्गविधानमाध्वर्यवे दृष्टं श्वेतं कृष्णमण्डलं श्वेतमिति वर्ण-

* द्राक्षायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

‡ द्राक्षायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

निर्देशः कृष्णं मण्डलं यस्य शरीरे एतदक्षणे रूपम् उक्तं प्रजापतेर्वा
अक्ष्णश्च यत्तत्परापतत्तदश्वोऽभवदिति यो जवेन सम्पन्नः स्यात् जव-
तिर्गत्यर्थः शोभनगतितम इत्यर्थः ॥ ४ ॥

तमनावर्त्तयन्तो दिग्भ्यः संवत्सरं रक्षित्वा राजक्रये बध्नी-
युः* ॥ ५ ॥

तमेवं लक्षणमश्वं कामतश्चरन्तं अनावर्त्तयन्तो रक्षेयुः दिग्भ्यः
संवत्सरं सोमस्य राज्ञः क्रये बध्नीयुः अथ दिग्भ्य इति किमर्थम्
उच्यते दिग्भ्य अनावर्त्तयन्तो रक्षेयुः विषमेभ्यश्च श्वमेभ्यः पर्वतादि-
भ्यश्च आवर्त्तयेयुः अथ क्रय इत्युक्ते राजग्रहणं किमर्थं राजक्रय इति
उच्यते एतदादि दर्शयति सर्वकर्मसु प्रत्यक्षं सोममुपलभ्य दीक्षते
प्रतिनिधिना आरम्भो न स्यादिति ॥ ५ ॥

ग्रीष्मउपक्रमेति धानञ्जयः † ॥ ६ ॥

धानञ्जय आचार्य आह गोष्मे आरभ्येतेति ॥ ६ ॥

वसन्त इति शाण्डिल्यः † ॥ ७ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह वसन्ते उपक्रमेतेति ग्रीष्मे वसन्त इति
काल निर्देशः ॥ ७ ॥

चैत्रवैशाखयोरन्यतरस्य सप्तम्यामष्टम्यां वा मध्यतः का-
रिण ऋत्विजो ब्रह्मौदनं भोजयित्वा तेभ्यः पृथक् सहस्राणि
दद्यात्* ॥ ८ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

चैत्रवैशाखयोरन्यतरस्य चैत्रवैशाखस्य वा सप्तम्यान्तिथावष्टम्यां
वा यजमानो मध्यतः कारिण ऋत्विजो होत्राध्वर्युब्रह्मोद्गातृन् ब्रह्मौ-
दनं भोजयित्वा ब्रह्मौदनः सिद्धः अध्वर्यवे तेभ्यो महर्त्विग्भ्यः
पृथगेकैकस्मै सहस्राणि दद्यात् उक्तं संख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति
अथ पृथक्ग्रहणं किमर्थमिति चेत् उच्यते सहस्राणीति बह्वचन-
सामर्थ्यात् सिद्धे उच्यते त्रिप्रभृतिबहुत्वात् सहस्राणीत्युक्ते त्रिभ्य
आरभ्य अनियमः सहस्राणां स्यात् सोऽयं नियमार्थमारभते पृथ-
गिति चतुर्णामिति ॥ ८ ॥

पौष्ण्यामिष्टौ विततायां स॒स्थितायां वाश्वमुत्सृजेत्
तन्तयैवावृता रक्षेयुः* ॥ ९ ॥

तेनैव विधिना रक्षेयुः यथोक्तेन दीक्षित्वाऽश्वमुत्सृजेदित्येतस्मिन्
कल्पे पूषा देवता अस्थेति पौष्णी तस्यां पौष्ण्यामिष्टौ विततायां
प्रारभ्यायां संस्थितायां समाप्तायां वाश्वमुत्सृजेत् तन्तयैवावृता रक्षेयुः
॥ ९ ॥

तिस्र इष्टयः सावित्यो भवन्ति तासु स॒स्थितासु दक्षिणत
आहवनीयस्य हिरण्मये कूर्चे प्राङ्मुख आसीनो यजमानः
संवत्सरमहरहर्द्दातुः पारिप्लवमाचक्ष्णाणस्य शृणुयात् † ॥ १० ॥

अनन्तरमश्वोत्सर्जनात् तिस्र इष्टयः सावित्यो भवन्ति सविता
देवता आसामिति सावित्यः तासु संस्थितासु समाप्तासु आहवनीयस्य

* द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राक्षायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

दक्षिणे प्रदेशे हिरण्यये कूर्चे सौवर्णे पीठे प्राङ्मुख आसीनो यज-
मानः संवत्सरमहरहः अहन्यहनि पारिप्लवमाख्यानं हेतुराचक्षा-
णस्य शृणुयात् ॥ १० ॥

हिरण्यकशिपुनि ब्रह्मोद्गाता चोदङ्मुखौ* ॥ ११ ॥

सौवर्णे कशिपुनि ब्रह्मा उद्गाता च पृथक् उदङ्मुखावासीनौ
संवत्सरमेवाहरहर्होतुः पारिप्लवमाचक्षाणस्य शृणुयात् हिरण्यकशि-
पुनि सौवर्णे विचित्रे अमले ॥ ११ ॥

शतं^१ हेतरे दद्यात् दशाध्वर्यवे † ॥ १२ ॥

तत्पारिप्लवं श्रुत्वा यजमानः शतङ्गाः हेतरे दद्यात् दशाध्वर्यवे
॥ १२ ॥

सहस्रं वा हेतरे शतमध्वर्यवे किञ्चित्तेतराभ्याम् † ॥ १३ ॥

इतराभ्यां ब्रह्मोद्गातृभ्यां किञ्चिदद्यात् किञ्चिच्छब्दोऽनियमे
वाशब्दः उभयकल्पार्थः ॥ १३ ॥

तस्य देवव्रतानि यथा राजसूये* ॥ १४ ॥

तस्य यजमानस्य पारिप्लवं शृण्वतः संवत्सरं देवव्रतानि भवन्ति
यथा राजसूये उन्मृक्कोतानास्रवमान इत्येतदादीनि ॥ १४ ॥

संवत्सरादूर्द्ध्वमश्वं बद्ध्वा दीक्षेत* ॥ १५ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येव किन्तु क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

पारिप्लवाख्यानिके संवत्सरे प्राप्ते तस्मादूर्ध्वमश्वं बध्वा अश्वमेधाय
दीक्षेत नियमं गृह्णीयात् ॥ १५ ॥

तदहरेतान्यृत्विज आसनानि यथास्वः हरेरन्* ॥ १६ ॥

तदहस्तस्मिन्नहनि एतान्यासनानि हिरण्यकशिपुप्रभृतौनि यथास्वं
गृह्णीयुः यद्यस्य यथास्वं तस्मिन्नेव काले दर्शयति यथा तेषां सर्वेषां
पृथक् हिरण्यकशिपुप्रभृत्यासनानीति ॥ १६ ॥

तस्य द्वादशदीक्षा द्वादशोपसदः सर्वेषामङ्गां बहिर्बहि-
ष्यवमानैः स्तुवीरन् † ॥ १७ ॥

उक्तम् अहीनबहिष्यवमानैः सदसी स्तुवीरन् प्रथमादङ्गोऽन्य-
त्रेति सोऽयमत्र विशेष आरभ्यते सर्वेषामेतेषामङ्गां बहिर्बहिष्यव-
मानैः स्तुवीरन्निति अथ सर्वग्रहणं किमर्थं बह्ववचनात्सिद्धे बहिष्यव-
मानैरिति उच्यते उभयोः कल्पयोः संवत्सरदीक्षे द्वादशदीक्षोप-
सदे च ॥ १७ ॥

मध्यमेऽहन्यश्वस्य बालधिमालभ्य बहिष्यवमानः सर्पे-
युः* ॥ १८ ॥

मध्यमेऽहनि अश्वस्य बालधिम् आलभ्य गृह्णीत्वा बहिष्यवमानं
सर्पेयुः बाला अस्मिन्धीयन्त इति बालधिः ॥ १८ ॥

सर्पत्सु यजमान उद्गातारं ब्रूयात् उद्गातरप त्वावृणे
शतेन च निष्क्रेण चाश्वाम उद्गास्यतीति* ॥ १९ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

सर्पत्सु बहिष्पवमानं यजमान उद्गातारं ब्रूयात् उद्गातरप त्वा
वृणे शतेन च निष्केण च अपवृणे त्वा गवां शतेन च सौवर्णेन च
निष्केण चकारेण कृतपरिमाणेन अश्वो म उद्गास्यतीति ॥ १८ ॥

अश्वमास्तावमाक्रमय्य वड़वां दर्शयेयुः* ॥ २० ॥

एवमुक्त्वाथानन्तरम् अश्वमास्तावमाक्रमय्य वड़वां दर्शयेयुः ॥ २० ॥

तां यदाभिक्रन्देदथ यजमान उद्गातारं ब्रूयादुद्गात-
रूप त्वाङ्गये शतेन चैव निष्केण च त्वमेव म उद्गास्यसीति*
॥ २१ ॥

तां वड़वां अश्वम् आभिमुख्येन यदा क्रन्देत् शब्दं कुर्यात्
अथानन्तरं यजमानः उद्गातारं ब्रूयात् उद्गातरूप त्वाङ्गये शतेन
चैव निष्केन च त्वमेव म उद्गास्यसीति ॥ २१ ॥

उदञ्चमश्वमुत्क्रमय्यास्ताव उपविश्योद्गाताश्वव्रतेन सु-
यादभिवाजो विश्वरूप इत्येतासु* ॥ २२ ॥

उदङ्मुखमश्वन्तस्मादास्तावादुत्क्रमय्य नीत्वा आस्तावे उप-
विश्योद्गाता अश्वव्रतेन साम्ना आत्मना सुयात् अभिवाजो विश्वरूप
इत्येतास्त्रु उद्गादग्रहणं इतरयोर्निवृत्त्यर्थम् ॥ २२ ॥

हिरण्यकशिपुन्यासीनो बहिष्पवमानेन स्तुत्वा स एव
तद्वरेत्* ॥ २३ ॥

* द्राष्ट्यायणोऽप्येवम् ।

आस्तावे हिरण्यकशिपुनि आसीनो बहिष्पवमानेन स्तुत्वा स
एवोद्गाता गृह्णीयादिति आसनम् एवशब्दः क्रियते वचनात् गृह्णीया-
दिति ॥ २३ ॥

इति नवमस्य नवमो कण्डिका ।

अथ दशमो कण्डिका ।

या पत्नीनां प्रियतमा यजमानस्य सा वावाता राजपुत्री*
॥ १ ॥

या पत्नीनां प्रियतमा यजमानस्य पत्नीनां प्रियतमा राजपुत्री
राजदुहिता क्षत्रिया तस्याः सांख्यवहारिकी संज्ञा वावातेति संख्यव-
हारं वक्ष्यति ब्रह्मा वावातामभिमेथेदिति ॥ २ ॥

अनपचिता परिवृत्ती † ॥ २ ॥

यजमानस्य या अनपचिता पत्नी स्यात् अपूजिता तस्याः सां-
ख्यवहारिक्येव संज्ञा परिवृत्तीति वक्ष्यति उद्गाता परिवृत्तीमभिमेथे-
दिति ॥ २ ॥

संज्ञतेषु पशूषु होत्राभिमेथिते ब्रह्मा वावातामभि-

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्मायणोऽयं एतन्नास्ति ।

मेथेदूर्द्धामेनामुच्छ्रयताद्गिरौ भार्ग्वरन्निवाथास्यै मध्यमे
जतु शीते वाते पुनर्निवेति निर्दिशेत्* ॥ ३ ॥

संज्ञप्रेषु पशुषु शमित्रा सर्वेषु हेत्वाभिमेथिते सति ब्रह्मा वावा-
तामभिमेथेत् ऊर्द्धामेनामुच्छ्रयतादित्येतदादिना यथोदिष्टेन अभि-
मेथनं नाम तदाक्रोशनमभिमेथनम् असंयतया वाचा मन्त्रवत्या
उक्तिप्रत्युक्तिः ॥ ३ ॥

शतमस्या राजन्यानां दुहितरोऽनुचर्यः स्युस्तास्तं प्रत्यभि-
मेथेयुर्दूर्द्धामेनमुच्छ्रयताद्गिरौ भार्ग्वरन्निवाथास्यै मध्य-
मे जतु शीते पुनर्निवेति निर्दिशेयुः † ॥ ४ ॥

शतम् अस्या वावातायाः राजन्यानां क्षत्रिपाणां दुहितरः
अनुचर्यः अनुगामिन्यः स्युः तास्तं ब्रह्माणं प्रत्यभिमेथेयुः प्रतिब्रूयुः
ऊर्द्धामेनमुच्छ्रयतादित्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ ४ ॥

उद्गाता परिवृक्तीमभिमेथेद्यदस्या अणुहोह्या अणुस्थूल-
मुपातसन् मुष्कौ यदस्या एजतो गोशफे शकुला विवेति
निर्दिशेत्* ॥ ५ ॥

उद्गाता परिवृक्तीं यजमानस्य पत्नीमभिमेथेत् यदस्या अणु-
होह्या अणुस्थूलमित्येतदादिना यथासूत्रितेन मन्त्रेण ॥ ५ ॥

* ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रेण ।

शतमस्याः सूतग्रामणीनां दुहितरोऽनुचर्यः स्युस्तास्तं
प्रत्यभिमेथेयुं देवासो ललामगुं प्रसृष्टदृष्टिनमाजिषुरिति
निर्दिशेयुः सकृन्ना देदिश्यते नार्यृतस्याक्षिभुवो यथेति* ॥६॥

अस्याः परिवृत्तयाः शतं सूतग्रामणीनां दुहितरः अनुचर्यः
अनुगामिन्यः स्युः सूताश्च ते ग्रामण्यश्च सूतग्रामण्यः ग्रामन्नयतीति
ग्रामणोः तास्तमुद्गातारं प्रत्यभिमेथेयुः प्रति ब्रूयुः यं देवासो ललाम-
गुमित्येतदादिना यथासूचितेन ॥ ६ ॥

अप उपस्पृश्य वामदेव्यं गोत्वा तस्यर्चोऽनुजपेयुः † ॥७॥

तदभिमेथनं कृत्वा ब्रह्मा उद्गातारश्च वामदेव्यं साम गाथेयुः
उद्गोत्वा च्चवोऽस्यानुजपेयुः अस्याभिमेथनस्यैतच्छान्त्यर्थं वामदेव्य-
गानम् अथ तस्येति किमर्थम् उच्यते यत्र यत्र वामदेव्यगानमादि-
श्यते शास्त्रान्तरेऽपि तत्र तत्र गोत्वा तस्यर्चोऽनुजपेयुः ॥ ७ ॥

स्वाहाकृतिभिः श्रिते पूर्वेण सद उपविश्य ब्रह्मोद्यं वदे-
युः † ॥ ८ ॥

स्वाहाकृतयो नाम पशुप्रजयाजेषु तैः कर्मणि कृते होत्र-
ध्वर्युभिः सदसः पूर्वे प्रदेशे ब्रह्मोद्यं वदेयुः ब्रह्मोद्यं वक्ष्यति किं तद्ब्र-
ह्मोद्यम् ॥ ८ ॥

होत्राध्वर्युणा चोक्ते ब्रह्मा पृच्छेदुद्गातारं पृच्छामि

* द्राह्म्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

त्वा चितयं देवसख यद्यत्त्वमत्र मनसानुवेत्य येषु विष्णुस्त्रिषु
पदेष्वष्ट येषु विश्वं भुवनमाविवेशेति* ॥ ९ ॥

होत्राध्वर्युणा च उक्ते ब्रह्मोद्ये ब्रह्मा पृच्छेदुद्गातारं पृच्छामि
त्वाचितयं देवसखेत्येतदादि यथासूचितं प्रश्नम् ॥ ९ ॥

तं प्रति ब्रूयादपि तेषु त्रिषु पदेष्वस्मिन् येषु विष्णुस्त्रिषु
पदेष्वष्ट येषु विश्वं भुवनमाविवेश सद्यः पर्येमि पृथिवीं
द्यामुते मामेकेनाङ्गेन दिवो अस्य पृष्ठमिति* ॥ १० ॥

तं ब्रह्माणं प्रति ब्रूयादुद्गाता अपि तेषु त्रिषु पदेष्वस्मिन्नेतदादि
यथासूचितं प्रतिवचनम् ॥ १० ॥

उद्गाता पृच्छेद् ब्रह्माणं किंस्विदन्तःपुरुष आविवेश
कान्यन्तःपुरुषे अर्पितान्येतद् ब्रह्मन्नुपबलिहामहे त्वा किं-
स्विन्नस्त्वं प्रतिवोचास्यन्नेति † ॥ ११ ॥

उद्गाता ब्रह्माणं पृच्छेत् किंस्विदन्तःपुरुष आविवेशेत्येतदादि
यथासूचितं प्रश्नम् ॥ ११ ॥

तं प्रति ब्रूयात् पञ्चस्वन्तःपुरुष आविवेश तान्यन्तःपुरुषे
अर्पितान्येतत्तान् प्रतिमन्वानो अस्मिन्न मायया भवस्युत्तरोम-
दिति † ॥ १२ ॥

* ब्राह्मयणीयेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मयणीयैवम् ।

तमुद्गातारं प्रति ब्रूयाद्ब्रह्मा पञ्चस्वन्तःपुरुष आविवेशेत्येतदादि
यथासूत्रितेन प्रतिवचनेन ॥ १२ ॥

सर्वे यजमानं पृच्छेयुः पृच्छामस्वा परमन्तं पृथिव्याः
पृच्छामो यत्र भुवनस्य नाभिः पृच्छामस्वा वृष्णो अश्वस्य रेतः
पृच्छामो वाचः परमं व्योमेति* ॥ १३ ॥

सर्वे ब्रह्मोद्यवक्तारो यजमानं पृच्छेयुः पृच्छामस्वा परमन्तं
पृथिव्या इति यथासूत्रितं प्रश्नम् ॥ १३ ॥

तान् प्रति ब्रूयादियं वेदिः परो अन्तः पृथिव्या अयं
यज्ञो भुवनस्य नाभिरयं सोमो वृष्णो अश्वस्य रेतो ब्रह्मा-
यं वाचः परमं व्योमेति* ॥ १४ ॥

तान् सर्वान् प्रति ब्रूयात् यजमानः इयं वेदिः परो अन्तः
पृथिव्या इत्येतदादि यथासूत्रितेन प्रतिवचनेन ॥ १४ ॥

तस्य दक्षिणाः सहस्रं प्रथमेऽहनि दद्यात्तथोत्तमे* ॥ १५ ॥

तस्य अश्वमेधस्य दक्षिणा उच्यन्ते प्रथमेऽहनि सहस्रं दद्यात्
तथोत्तमे सहस्रमेव दद्यात् परिभाषितमिदं संख्यामात्रे च दक्षिणा-
गाव इति तस्य ग्रहणमनेकान् विकल्पानस्य वक्ष्यन्ते तस्य तस्य
च स्यात् ॥ १५ ॥

मध्यमेऽहन्येकजनपदे यद्ब्राह्मणानां वित्तं स्यात् तत्
दद्यात्* ॥ १६ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अयं राजानेकजनपदेश्वरस्तदेकस्मिन् जनपदेऽब्राह्मणानां वित्तं
स्यात् तत् दद्यात् जनपदाः पञ्चालाः कुरवो मत्स्याः सूरसेनीयाः
चेद्यमालवादयः ॥ १६ ॥

विजितस्य वा मध्ये यजेत* ॥ १७ ॥

अथवा न केवलं पृथिवीश्वरो राजाश्वमेधेन यजेत मण्डले-
श्वरोऽपि यजेत यो यस्य देशो विजितः स्यात् स तस्य मध्ये
यजेत ॥ १७ ॥

इति नवमस्य दशमो कण्डिका ।

अथ एकादशो कण्डिका ।

प्राचीं चोत्रे दिशं दद्यात् दक्षिणां ब्रह्मणेऽध्वर्यवे प्रतो-
चीमुदीचीमुद्गात्रे यदन्यत्तेत्राच्च पुरुषेभ्यश्चेत्यभयोर्विचा-
रयोः † ॥ १ ॥

दक्षिणा उच्यन्ते अश्वमेधे विहिता पृथिवी दक्षिणा श्रूयते
तद्यदि तावत्पृथिवीश्वरः साक्षात् पृथिवीमेव दद्यात् चतुर्द्धां कृत्वा
यो न्यायो वक्ष्यते अथ मण्डलोकः स्यात् यस्य देशस्येश्वरस्तस्य मध्ये
यजमानो मध्यमेऽहनि चोत्रे प्राचीन्दिशं दद्यात् दक्षिणां ब्रह्मणे
दद्यात् अध्वर्यवे प्रतोचीं दद्यात् उद्गात्रे उदीचीं दद्यात् यदन्यत्ते-

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

चाच्च पुरुषेभ्यश्चेति भूपुरुषवर्जमित्येतदुक्तं भवति भूमिश्च न देया
पुरुषश्च पुरुषशब्देन जातिग्रहणं यत् तत्र राजगामिभोगफलं
दद्यादित्येतदुक्तं भवति भूमिश्च न देया उभयोर्विचारयोरेतत्
अस्मिंश्च कल्पे यच्चोक्तं मध्यमेऽहन्येकजनपदे यद्ब्राह्मणानां वित्तं
स्यात् तत् दद्यादिति तत्र च ॥ १ ॥

यावद्वा ब्रूयुर्नेतोभूय इच्छाम इति* ॥ २ ॥

अपरो विकल्पः तावद्वा दानं स्यात् यावद्ब्रूयुर्नेतो भूय इच्छाम
इति तृप्ताः स्म इति ॥ २ ॥

अष्टाचत्वारिंशतं वा मध्यतः कारिभ्यः सहस्राणि दद्या-
देकैकस्मै चतुर्विंशतिमर्द्धिनीभ्यो द्वादशतृतीयिनीभ्यः षट्-
पादिनीभ्यः* ॥ ३ ॥

अपरः कल्प उच्यते अष्टाचत्वारिंशतं वा सहस्राणि मध्यतः
कारिभ्यः एकैकस्मै दद्यात् चतुर्विंशतिमर्द्धिनीभ्यः चतुर्विंशति-
सहस्राणि अर्द्धिनीभ्यो दद्यात् एकैकस्मा इति वर्त्तते द्वादश तृतीयि-
नीभ्यः तृतीयिनीभ्यो हेत्राभ्यो द्वादशसहस्राणि दद्यात् षट् पादि-
नीभ्यः पादिनीभ्यो हेत्राभ्यः एकैकस्मै षट्सहस्राणि दद्यात् उक्तं
संख्यामात्रे च दक्षिणा गाव इति ॥ ३ ॥

अवरार्धा एताः कामन्तु भूयसोर्दद्यात्* ॥ ४ ॥

य एते दक्षिणाविकल्पा उक्ताः एतेषामष्टाचत्वारिंशादयो

* ब्राह्मणयोऽप्येवम् ।

दक्षिणा अवरार्थाः सर्वनिष्कृष्टाः भूयस्त्वे बज्रत्वं कुतः पुनरियमाशङ्का
यथा नियमिताभ्यो न अवरार्था इति उच्यते उक्तमनेन यावदा
ब्रूयुर्नैतो भूय इच्छाम इति तदेतस्मिन् विकल्पे अवरार्था एवै-
भ्योऽपि नैव दद्यात् अवरार्था एताः ॥ ४ ॥

तस्य विकल्पाः* ॥ ५ ॥

तस्य अश्वमेधस्य विकल्पा वर्त्तिष्यन्त इति वाक्यशेषः ॥ ५ ॥

एतान्येव पञ्चदशस्तोमान्यहानि कल्पयेत् स पतन्तको-
ऽश्वमेधः* ॥ ६ ॥

एतान्येव प्रथमकल्पितान्यहानि पञ्चदशस्तोमविहृतानि कल्प-
येत् सपतन्तकोऽश्वमेधः श्रुत्यन्तरदृष्टः अश्वमेधग्रहणं किमर्थमिति
उच्यते न तत्कर्मान्तरं द्रष्टव्यम् अश्वमेधविचारोऽश्वमेधेन यजेत
योऽसौ प्रकृतोऽश्वमेधः संवत्सरमश्वस्य चारणकालः स विकल्प्यते ॥६॥

अर्द्धमासमश्वचारयित्वैतेन यजेत* ॥ ७ ॥

अर्द्धमासमश्वं चारयित्वा एतेन पतन्तकेन यजेत ॥ ७ ॥

ज्योतिष्टोमो वै तस्यातिरात्रस्तृतीयमहः स्यात् तेन
मासम्* ॥ ८ ॥

ज्योतिष्टोमो वा अतिरात्रः एतस्य पतन्तकस्य ॥ ८ ॥

गौर्वा तेन त्रीन्* ॥ ९ ॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

गौर्वातिरात्रस्तृतीयमहः स्यात् तेन यजमानस्त्रोन्मासानश्च
चारयेत् ॥ ९ ॥

आयुर्वा तेन षट्* ॥ १० ॥

आयुर्वातिरात्र एतस्य पतन्तकस्य द्वितीयमहः स्यात् तेन यज-
मानः षण्मासानश्च चारयेत् ॥ १० ॥

प्राकृतस्य वैतेषामङ्गां किञ्चित्तृतीयमहः स्यात्* ॥ ११ ॥

प्राकृतस्याश्वमेधस्य वा एतेषां ज्योतिष्टोमादीनां यथोद्दिष्टानां
त्रयाणां किञ्चिदेकं द्वितीयमहः स्यात् ॥ ११ ॥

विश्वजिदभिजिह्वताप्नोर्यामाणां वातिरात्राणामेव* ॥ १२ ॥

अथ वा प्राकृतस्यैव विश्वजिदादीनां यथोद्दिष्टानां किञ्चित् द्वितीय-
महः स्यात् अतिरात्राणामेव ॥ १२ ॥

तेषां स्तोमचोदनैव स्यात् यथा चतुष्टोमसर्वस्तोमयो-
स्तिरात्रेषु च तन्त्रविलोपो न विद्यते † ॥ १३ ॥

तेषां ज्योतिष्टोमादीनामप्नोर्यामान्तानां स्तोमचोदनैव स्यात् न
द्रव्यचोदना यथा चतुष्टोमसर्वस्तोमयोः प्रत्यक्षशिष्टयोः स्तोमचोद-
नामात्रं भवति एवमेतेषां स्तोमचोदनामात्रं स्यात् किं कारणं
यस्मात् त्रिरात्रेषु तन्त्रविलोपो न विद्यते ॥ १३ ॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राघ्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

स्वतन्त्रास्वेव स्युः कृतलक्षणा हि पुरस्ताच्चोद्यन्ते प्रत्यक्ष-
विकारात् स्तोमचोदना चतुष्टोमसर्वस्तोमयोः* ॥ १४ ॥

अथ यदुक्तं यथा चतुष्टोमसर्वस्तोमयोः प्रत्यक्षशिष्टयोः स्तोम-
चोदनामात्रं भवति एवमेतेषां स्तोमचोदनामात्रं स्यात् किं कारणं
यस्मात् चिरात्रेषु च तन्त्रविलोपो न विद्यत इति तन्न नत्वेवं स्यात्
तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तं तेषां स्तोमचोदनैव स्यादिति
तन्न स्वतन्त्रा एव स्युः किं कारणं यस्मात् पुरस्तात् कृतलक्षणा हि
चोद्यन्ते तेषां कृतलक्षणं न चोद्यमानानां स्तोमचोदनामात्रं प्रती-
यात् अथ यदुक्तं यथा चतुष्टोमसर्वस्तोमयोरित्यत्र ब्रूमः प्रत्यक्ष-
विकारात् चतुष्टोमसर्वस्तोमयोः स्तोमचोदनामात्रं प्रतीयते प्रत्यक्ष-
विकारः कृत एव मशक्तेन ॥ १४ ॥

वचनात्तन्त्रविलोपो यथा जामिकल्पः सर्वस्वारे † ॥ १५ ॥

अथ यदुक्तं चिरात्रेषु च तन्त्रविलोपो न विद्यत इत्यत्र ब्रूमः
तन्त्रविलोपो वचनाद्भवति वचनं बलीयः न हि तदस्ति यद्वचनाच्च
भवति प्रत्यक्षशिष्टत्वात् ज्योतिष्टोमादीनां श्रुत्यन्तरे ॥ १५ ॥

इति नवमस्य एकादशी कण्डिका ।

* ब्राह्मयणीये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मयणीयोऽप्येवम् ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दोक्षेत जामदग्नयः* ॥ १ ॥

अश्वमेध उक्तः अनन्तरं वैदत्रिरात्रादयः परिभाषासिद्धाः सर्वे यावज्जामदग्न इति, साम्प्रतं जामदग्निविशेषो विवक्षितः स उच्यते त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दोक्षेत जामदग्नयेति त्रयोदश्यामिति तिथिविदेशः अपरपक्षस्येति सामान्यविधिप्राप्तस्य पूर्वपक्षस्य प्रत्याश्चायः दोक्षेतेति क्रियानिर्देशः जामदग्नयेति जामदग्नयर्थं तादर्थ्ये चतुर्थी एष सूत्रार्थः जामदग्नेन चतुरात्रेण यज्यमाणस्त्रयोदश्यामपरपक्षस्य दोक्षेत ॥ १ ॥

तस्य विंशतिर्दोक्षा द्वादशोपसदः* ॥ २ ॥

तस्य जामदग्नस्य विंशतिः दोक्षा द्वादशोपसदः स्युः इह सामान्यपरिभाषा पौर्णमासी दोक्षा मासापवर्गा अहोनाः तेषां द्वादशोपसदः षडिति धानञ्जय इति तदिदं सर्ववचनात् विकल्प्यते ॥ २ ॥

तत्रोपसत्सु पृथग्घोमानध्वर्युर्जुहुयात् पुरोडाशास्तु उक्ता ब्राह्मणेन † ॥ ३ ॥

तत्रोपसत्सु पृथग्घोमाः पुरोडाशाः भवन्ति उक्तं जामदग्निब्राह्मणे पुरोडाशिन्य उपसदो भवन्तीति तत्तस्मिन् जामदग्न उपसदिष्टिः पृथग्घोमाः पुरोडाशा भवन्ति पृथक्शब्दो नानार्थवाची

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

नाना उपसदानि प्रधानानि पृथग्घोमा एव ते भवन्ति तानध्वर्यु-
र्जुञ्जयात् पुरोडाशान्ते ब्राह्मणेनैवोक्ताः आग्नेय एककपाल इत्ये-
तदादयो द्वादशकपालान्ताः अध्वर्युग्रहणं क्वान्दोग्य आम्नानात्
तेषां पवमानादेवकोष्णतुसौ स्यातां पौर्वाहिक्याम् उपसद्यामाप-
राहिक्याञ्च ॥ ३ ॥

समानदेवतौ पूर्वाह्णापराह्णयोः* ॥ ४ ॥

समानदेवतौ तुल्यदेवतौ पुरोडाशौ स्यातां पूर्वाहिक्यामुप-
सदि आपराहिक्याञ्च ॥ ४ ॥

अग्नेर्वेहोत्रमित्येतत्प्रभृतय एषां होमाः* ॥ ५ ॥

अग्नेर्वेहोत्रमित्येतदादिभिर्यथाम्नातेर्मन्त्रैः अनुपूर्वं होमा भवन्ति
एकैकेन मन्त्रेण एकैकः पुरोडाशो ह्ययते ॥ ५ ॥

तस्यावभृथादुदेत्य द्वादशाहमिष्टिभिर्यजेत* ॥ ६ ॥

तस्य जामदग्नस्यावभृथादुदेत्य द्वादशाहमिष्टिभिर्यजेत तस्येति
पुनःशब्दो नियमार्थः नामौ सामान्येन विधिना विकल्पिते निय-
मार्थः तस्यशब्दः ॥ ६ ॥

तास्वेतएव प्रतिलोमाः पुरोडाशाः* ॥ ७ ॥

तास्विष्टिषु एत एव पुरोडाशा ये उपरिष्ठात् उक्तास्ते स्युः तेनैव
विधिना समानदेवतौ पूर्वाह्णापराह्णयोरिति अयन्तु विशेषः प्रति-

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

लोमा द्वादशकपालादयः एककपालान्ताः न मन्त्रैः प्रातिलोम्यम्
अयं दीक्षोपसन्नियमो विंशतिः दीक्षा द्वादशोपसद इति सम्पदर्थः
उक्तं ह्यस्य ब्राह्मणे जगतोच्छ्रदोभिः सम्पद्यते इति न दीक्षाभिरुपसङ्गिः
उपरिष्ठात् द्वादशभिरिष्टिभिः जगतो सम्पद्यते कथं पुरोडाशैरुपसत्सु
च चतुर्विंशतिरन्यास्त्रिष्टिषु चतुर्विंशत्येव जगतो सम्पद्यते ॥ ७ ॥

वसिष्ठस्य जनित्रे भवत इति संसर्पस्य चतुर्थेऽहनि
बृहत्पनुष्टुभोः पृथगनुपूर्वमनुकल्पयेच्चतुर्थं हि जनित्र-
स्थानम्* ॥ ८ ॥

उक्तं वसिष्ठस्य जनित्रे भवत इति ते कल्पयत्याचार्यः संसर्पस्य
क्रतोः चतुर्थेऽहनि बृहत्पनुष्टुभोः पृथङ्गाना अनुपूर्वम् अनुकल्प-
येत् बृहत्यां पूर्वम् अनुष्टुभि उत्तरं यस्माच्चतुर्थमहर्जनित्रस्य
स्थानम् ॥ ८ ॥

तयोर्विकल्पः स्यादार्पणकल्पेन † ॥ ९ ॥

वसिष्ठस्य जनित्रे मशकेनानुकल्पिते तयोराचार्यकल्पेन विकल्पः
स्यात् न तयोर्नियमः ॥ ९ ॥

पञ्च शारदीये पशुबन्धयजेत सप्तम्यामष्टम्यां वाश्वयुजी-
पक्षेषु ‡ ॥ १० ॥

पञ्च शारदीये विशेष उच्यते तस्मिन् पञ्च शारदीये ब्राह्मणेन

* ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयम् ।

‡ ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

पञ्चव आन्नाताः सप्तदश पृश्नीनुत्तः पञ्चवर्षानित्येवमादयः तेषां
विधिविशेष उच्यते पञ्चशरदोये क्रतौ प्रतिसंवत्सरं पशुबन्धैर्यजेत
सप्तम्याम् अष्टम्यां वाश्वयुजोपनेषु ॥ १० ॥

वत्सतरोरेवालभेरनुत्तः विष्टजेयुः* ॥ ११ ॥

उक्तं सप्तदश पृश्नीनुत्तः पञ्चवर्षान् सप्तदश पृश्नीस्त्रिवत्सा अप्र-
वोतास्तान् पर्यग्निकृतान् प्रोक्षितानेतरा लभन्ते प्रेतरान् सृजन्तीति
तत्रायं संशयः केऽत्रालब्ध्याः के चात्सृष्ट्या इति तदयमाचार्यो
विशिष्टवत्सतरोरेवालभेरनुत्तः विष्टजेयुः यास्तत्र वत्सतर्थ्यस्ता
आलब्ध्याः ये उक्षाणस्ते उत्सृष्ट्याः तेषामालम्भनं सोमे भवि-
ष्यति ॥ ११ ॥

तेषां यावन्तो भेषमापद्येरंस्तावतोऽन्यानयजुष्कृता-
नपि सृजेयुस्तथारूपांस्तावद्वर्षान्* ॥ १२ ॥

पठितं यदि रुद्रीभिः मन्येताग्नये रुद्रवते पुरोडाशमष्टाकपालं
निरूपाथान्यमालभेत इत्येवमादयोभेषाः पठिताः अन्येषां चाल-
म्भनं तेषामुत्सृष्टानां उत्तः यावन्तो यावत्परिमाणाः भेषमाप-
द्येयुः तावन्तः अन्यानयजुष्कृतान् अकृतसंस्कारान् तेष्वापि सृजेयुः
तद्रूपास्ते पृश्निः चित्राः अप्रवीताः अनामिताः नवनीतवच्चित्रा राजीवा
पद्मवच्चित्रा सारङ्गोवर्णान्तराषध्वस्ताः पिशङ्गो मांसवर्णाः अरुणा
गरुडकपिला भेषमापन्नाः यद्रूपानेव यावद्वर्षास्तावद्वर्षानेव च ॥ १२ ॥

* लाङ्घायनीयेवम् ।

षष्ठ्यां शरदि कार्तिके मासि यजेत* ॥ १३ ॥

पञ्चसु संवत्सरेषु गतेषु या षष्ठो शरत् तस्यां कार्तिके मासि
पञ्चशरदीयेन यजेत ॥ १३ ॥

तस्य द्वादशोपसदः* ॥ १४ ॥

तस्य पञ्चशरदीयस्य द्वादशोपसदः स्युः षडिति धानञ्जयः
इत्येतन्निवर्त्तयति ॥ १४ ॥

ततोये षड्रात्रे पञ्चमस्याह्नः प्रत्यवरोहीण्युक्थानि स्यु-
रित्याचार्या अभ्यासंग्योच्चात्र यथा देवानां पञ्चरात्रे † ॥ १५ ॥

द्वौ षड्रहौ परिभाषितौ क्रतौ षड्रह आयुःकामषड्रहश्च
ततोये किञ्चिद्विचक्षितं तदुच्यते तत्र पठति अभ्यासज्ञः पञ्चाह
इति ततोये षड्रात्रे पञ्चमस्याह्नः प्रत्यवरोहीण्युक्थानि स्युरिति
एवमाचार्या मन्यन्ते कस्मात् यस्मादत्राभ्यासज्ञश्चोच्यते यथा देवानां
पञ्चरात्रे तत्र पञ्चमेऽहनि प्रत्यवरोहीण्युक्थानि तस्मादिहापि तथैव
स्यात् अभ्यासज्ञातिदेशात् ॥ १५ ॥

रात्रिकारितस्तत्र प्रत्यवरोह इति गौतमस्त्वयस्त्रिंशा-
न्येव स्युरिति ‡ ॥ १६ ॥

गौतम आचार्य आह देवानां पञ्चरात्रे पञ्चमेऽहनि रात्रिर्भवति

* द्वाह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्वाह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्वाह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

तच्चारितस्तत्र प्रत्यवरोहः इह पुनः पञ्चममहः उक्थसंस्थम् एव भवति
तस्मात् तत्र त्रयस्त्रिंशान्येव स्युरिति यातु प्रत्यवरोहस्य निमित्तं
रात्रिः सा विश्वजिति करिष्यति तत्र प्रत्यवरोहो भविष्यति ॥ १६ ॥

सप्तरात्राणां प्रथमस्यातिरात्र एकविंशान्युक्थानि
स्युर्ज्योतिष्टोमप्रदेशात् ज्योतिष्टोमप्रदेशात्* ॥ १७ ॥

सप्तरात्राणां प्रथमे पठति पृथ्व्यः षड्रहो महाव्रतमतिरात्र इति
तत्रायं संशयः महाव्रते किमुक्थानि व्रतस्तोममनुवर्त्तताम् अथैक-
विंशस्तोमानि भवन्ति एतस्मिन् संशये अयमाचार्य आरभते सप्तदश-
रात्राणां प्रथमस्यातिरात्र एकविंशान्युक्थानि स्युरिति यस्मात्
ज्योतिष्टोमप्रदेशः क्रियते तस्य ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रः षोडशिमामिति
शेषा अहीनाः परिभाषासिद्धा यावत्पौण्डरीक इति ॥ १७ ॥

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

इति नवमस्य द्वादशी कण्डिका ।

इति नवमः प्रपाठकः समाप्तः ।

दशमः प्रपाठकः ।

अथ प्रथमा कण्डिका ।

दीक्षाक्रयप्रसवोत्थानानि सर्वसत्रेषु पूर्वपक्ष उपपाद-
येयुः* ॥ १ ॥

अहोनानन्तरं सत्राणि वक्तव्यानि तानि विवक्षुराचार्यः परि-
भाषामारभते दीक्षाक्रयप्रसवोत्थानानि सर्वसत्रेषु पूर्वपक्षउपपा-
दयेयुरिति दीक्षा च क्रयश्च प्रसवश्च उत्थानञ्च दीक्षाक्रयप्रसवो-
त्थानानि तस्मिन्नहनि दीक्षेरन् यथैतानि सर्वाणि पूर्वपक्षे भवन्ति
सर्वशब्दो निरवशेषवाची ॥ १ ॥

तेषामेकस्यानुपपत्तौ क्रयोऽपरपक्षे स्यात्* ॥ २ ॥

तेषां दीक्षादीनामेकस्यानुपपत्तौ क्रयः अपरपक्षे स्यात् अनुप-
पत्तिरसामर्थं कालस्य सम्पादने ॥ २ ॥

प्रसवश्च यदि द्वे* ॥ ३ ॥

यदि द्वे न सम्भवेयातां प्रसवश्च अपरपक्षे स्यात् क्रयश्च इति
प्रकृतम् ॥ ३ ॥

---

* द्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

त्रिषृत्यानमेव पूर्वपक्षे स्यात्* ॥ ४ ॥

त्रिष्वनुपपद्यमानेषु उत्थानमेव पूर्वपक्षे स्यात् एषामुदाहरण-
मात्रमुच्यते क्षुल्लके द्वादशाहे तथा विश्वसृजामयने सप्तत्रिंशत्-
समाख्ये चत्वारि स्युः यथाक्रमं क्षुल्लकतापक्षिते तावद्दीक्षाक्रयप्रसवे-
त्थानानि सर्वाणि पौर्णमास्यां दीक्षितानां पूर्वपक्षे उपपद्यन्ते द्वादशाहे
पूर्वपक्षस्य सप्तम्यां दीक्षित्वा द्वादशदीक्षास्ततः अपरपक्षस्य चतुर्थ्यां
क्रयः सम्पद्यते एवं दीक्षाक्रयप्रसवेत्थानानि त्रीणि पूर्वपक्षे सम्प-
द्यन्ते विश्वसृजामयने पूर्वपक्षस्य षष्ठ्यां दीक्षित्वा अपरपक्षस्य तृती-
यायां क्रयः सम्पद्यते अमावस्या प्रसवे सहस्रसंवत्सर इति सप्तत्रिंशद्वा-
त्रेषु व्रतवत्सु सर्वेष्वमावास्यायां दीक्षित्वा तस्मिन् काले सह सृत्याभिः
षडहानि सम्बत्सरादधिकानि कृत्वोत्तिष्ठेयुरिति अमावास्यायां
दीक्षितानां दीक्षाक्रयप्रसवा अपरपक्षे भवन्ति उत्थानमेव केवलं
पूर्वपक्षे सम्पद्यते ॥ ४ ॥

तेषां द्वादशदीक्षास्तथोपसदोऽनादेशे* ॥ ५ ॥

तेषां सत्राणां द्वादशदीक्षाः स्युः तथोपसदो द्वादशैव अनादेशे
तेषां ग्रहणं त्रिषृत्यानमेव पूर्वपक्षे स्यादेतदनन्तरम् आदेशः मासं
दीक्षिता भवन्ति संवत्सरमुपसद्भिश्चरन्ति ॥ ५ ॥

सांवत्सरिकेभ्यश्चोर्द्धं दीक्षाणां यथाकामो † ॥ ६ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

सांवत्सरिकेभ्यश्च सत्रेभ्य ऊर्द्धं दीक्षाणां यथाकामो स्यात् या-
थाकाम्यभिष्टतः प्रवृत्तिः सांवत्सरिकानि गवामयनादीनि सत्राणि ॥६॥

प्रथमे पञ्चदशरात्र एकान्नविंशतिर्दीक्षा इति धानञ्जय
एकाष्टका महाव्रतममावास्यातिरात्र इति ह्याहेति* ॥ ७ ॥

प्रथमे पञ्चदशरात्रे एकान्नविंशतिः दीक्षाः स्युः इत्येवं धानञ्जय
आचार्य आह एवं हि ब्राह्मणमाह एकाष्टकामहाव्रतममावास्याति-
रात्र इति एवं क्रियमाणे एष कल्पः सम्यद्यते पौर्णमास्यां दीक्षितानां
एकान्नविंशतिः दीक्षाः कृत्वा पूर्वपक्षस्य चतुर्थीं क्रयः ततः अपरपक्षस्य
प्रतिपद्यतिरात्रं कृत्वा षडहङ्कृत्वा अष्टम्यां महाव्रतं ततः पुनः षडहं
कृत्वा अमावास्यायामतिरात्रः ॥ ७ ॥

अष्टादशेति गौतमः पौर्णमास्यतिरात्र इति ह्याहेति* ॥८॥

गौतम आचार्य आह अष्टादशदीक्षाः स्युरिति यस्मादेवं ब्राह्मण-
माह पौर्णमास्यतिरात्र इति अत्रापि पौर्णमास्यां दीक्षितानां
अष्टादशदीक्षाः कृत्वा ततोयायां पूर्वपक्षस्य क्रयो भवति ततः पौर्ण-
मास्यां प्रायणीयोऽतिरात्रः ततः षडहं कृत्वा सप्तमीं लङ्घयित्वा
अष्टम्यां महाव्रतं कृत्वा अमावास्यायामतिरात्रः नत्वेषन्यायो युक्तः न
हि लङ्घनमङ्गो युक्तं सन्तानविरोधात् तस्मात् न्यूनमपरपक्षं विधाय
कल्पं कुर्यात् ॥ ८ ॥

जातिकल्पो वा* ॥ ९ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

जातिकल्पो वा स्यात् दीक्षोपदां जातिकल्पस्तु तेषां द्वादश-
दीक्षास्तथोपसदोऽनादेश इति ॥ ८ ॥

षोडशरात्रप्रभृतीनि त्रिंशद्रात्रान्तान्यष्टादशदीक्षाण्यै-
कान्नपञ्चाशद्रात्राणि च* ॥ १० ॥

षोडशरात्रादारभ्य यावत् त्रिंशद्रात्रमिति एतानि सर्वाण्यष्टा-
दशदीक्षाणि स्युः एकान्नपञ्चाशद्रात्राणि च सर्वाणि अष्टादशदीक्षाणि
स्युः एतेषां सर्वेषां पौर्णमासी दीक्षा क्रयप्रसवोत्थानानि सर्वाणि
पूर्वपक्षे सम्पद्यन्ते ॥ १० ॥

द्वादशाहप्रभृतीनि सत्राणि* ॥ ११ ॥

द्वादशाहप्रभृतिसत्रस्यारभन्ते प्रभृतिशब्दः आदौ वर्तते इदं हि
द्वादशाहप्रकरणं तेनारभ्यते द्वादशाहप्रभृतीतीति विशेषश्च विव-
क्षितः ॥ ११ ॥

तेन यजेताप्यहीनभूतेनाहीनलिङ्गानि ह्यस्मिन् ब्राह्मणं
दर्शयति यथैकदीक्षणम् † ॥ १२ ॥

तेन द्वादशाहेनाप्यहीनभूतेन यजेत अपि सत्रभूतेन अपिशब्दः
अप्यहीनभूतेन यजेत किं पुनः सत्रभूतेनेति यस्मात् अस्मिन्नहीन-
लिङ्गानि ब्राह्मणं दर्शयति यथा एको वा दीक्षेतेति यद्वैरोवितेना-
हीनानीति यजमानं वा अनुप्रतिष्ठन्तमित्येवमादीनि ॥ १२ ॥

* ब्राह्मयजुर्वेदेषु ।

† ब्राह्मयजुर्वेदेनैतेन सूत्रत्रयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

प्रथमेऽह्न्याक्षारं ब्रह्मसाम कुर्वन्नौधसस्यर्क्षं कुर्यात्*

॥ १३ ॥

यः पुरा पुण्यो भूत्वा पश्चात् पापीयान् स्यादाक्षारं ब्रह्मसाम कुर्वतेति तदाक्षारं प्रथमेऽहनि ब्रह्मसाम कुर्वन्नौधसस्यर्क्षं कुर्यात् ॥ १३ ॥

तस्यैषिण्हमेकाक्षरणिधनं स्थाने स्यान्नौधसं वा † ॥ १४ ॥

तस्याक्षारस्य यत्किञ्चिदौषिण्हं साम एकाक्षरणिधनं स्यात् आक्षारं द्वेकाक्षरणिधनं नौधसं वा तस्य स्थाने स्यात् ॥ १४ ॥

अनाचारस्तूष्णिक्षु बार्हतानामनेकाक्षरणिधनानि चात्र भूयिष्ठानि सामानि † ॥ १५ ॥

नन्वेवं स्यादनाचारस्तूष्णिक्षु बार्हतानां अक्रिया किञ्च अनेकाक्षरणिधनानि चात्र उष्णिहि दृश्यन्ते भूयिष्ठानि सामानि क्रियमाणानि ॥ १५ ॥

तत्र पौष्कलं कुर्यात् ज्योतिष्टोमप्रायाणि च्वात्र सामानि† ॥ १६ ॥

तत्र तस्यामुष्णिहि पौष्कलं कुर्यात् यस्मात् तस्मिन्नहनि ज्योतिष्टोमप्रायाणि सामानि प्रायेण ज्योतिष्टोमसामानि ॥ १६ ॥

* द्राक्ष्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राक्ष्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अथ द्वितीया कण्डिका ।

शर्करीषु षोडशिना स्तुवीतेति गौरीवितं महानाम्नीषु
स्यादृक्चोदना हि तत्प्रकरणे* ॥ १ ॥

षोडशप्रकरणे चतुर्थेऽहनि पठति गौरीवितमधिकृत्य शर्करीषु
षोडशिना स्तुवीतेति तत्रायं संशयः किमत्र शर्कर्यः गौरीवितस्य
अचक्षोद्यन्ते अथ सामचोदनैवेयम् इति कुतः पुनरयं संशयः चोद-
नात् एव शर्करीषु षोडशिना स्तुवीतेति अधिकरणे पक्षेण सप्तमी
श्रूयते शर्करीषु अक्षु गौरीवितेन साम्ना स्तुवीरन्निति अथ दृष्टा
एता महानाम्नाः षोडशिसामेति कृत्वा अग्निः सामचोदनेति अग्नि-
राश्रयेण साम आश्रयेण च चोदनेति संशये आचार्य इदं सूत्रमा-
रभते शर्करीषु षोडशिना स्तुवीतेति यदेतद्वाङ्मणं तत्र गौरीवितं
महानाम्नीषु अक्षु स्यात् किं कारणं तस्य प्रकरणे यस्मादृक्चो-
दना ॥ १ ॥

महानामन्यस्त्वेव षोडशिसाम स्युर्नद्येतास्वन्यत्सामाप-
द्यते* ॥ २ ॥

तुशब्दः पक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तं गौरीवितं महानाम्नीषु स्यादिति
तत्र महानाम्ना एव षोडशिसाम स्युः यस्मादेतासु न कदाचिदपि
अन्यत्सामापद्यते अन्यासु अक्षु दृश्यन्ते अन्यानि सामानि आपद्य-
मानानि एतासु न कदाचिदप्यन्यत्सामापद्यते ॥ २ ॥

* ब्राह्मयज्ञेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अपि च पृष्ठस्तोत्रोयेषु परोक्षाणि कुर्वन्नैतासु नित्य-
वत्साः करोति* ॥ ३ ॥

अपिह मशकाचार्यः पृष्ठस्तोत्रोयेषु परोक्षाणि कल्पयन् पञ्च-
मात्परोक्षाणि प्रत्यक्षाणि प्रत्यक्षेषु पृष्ठस्तोत्रोयेषु कल्पयति पाञ्च-
मिकं परोक्षं नित्यवत्साः नैतासु करोति एतमेव न्यायमनुपश्यन् ॥३॥

कृताश्चैतस्मिंस्थाने वज्रस्य* ॥ ४ ॥

कृता महानाम्नयः षोडशिसाम वज्रस्य न ह्येतास्वन्यत्साम किञ्चि-
दृष्टं प्रतीयते दृष्टप्रत्ययोन्यायतस्तस्मान्महानाम्न्य एव षोडशि-
साम स्युः न तासु गौरीवितं स्यात् ॥ ४ ॥

विराट्स्वनुष्टुप् च गौरीवितमेव स्यात्स्वारप्रायाणि हि
षोडशिसामानि † ॥ ५ ॥

विराट्स्वनुष्टुप् चोद्यमानं गौरीवितमेव स्यात् यस्मात्स्वार-
प्रायाणि हि षोडशिसामानि दृष्टानि आसितादीनि ॥ ५ ॥

शर्करोणां काम्यानि निधनानीडास्थानेषु स्युरित्याचार्या-
स्तद्वि भूयिष्ठम्* ॥ ६ ॥

शर्करोणां काम्यानि निधनानि चोदितानि गायत्रमयनं स्वर्णि-
धनं ब्रह्मवर्चसकामस्य त्रैष्टुभमयनमथकारनिधनमोजस्कामस्य
जागतमयनमिडानिधनं पशुकामस्य इति तदेतेषां निधनानां

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

किं स्थानमिति उच्यते यावत् इडा महानास्त्रीषु तासां स्थानेऽप्ये-
तानि निधनानि स्युरिति तस्माद्भूयिष्ठं निधनमिडामहानास्त्रीषु ॥६॥

ऊधःस्वेवेति गौतमधानञ्जप्यावत्र हि निधनवादं वदति*

॥ ७ ॥

गौतमधानञ्जप्यावाचार्यावाहतुः एतानि काम्यानि निधनानि
ऊधःस्वेव स्युः यस्मादेतस्मिन्निधनवादं वदतीति इडे अभितोऽथ-
कारमिति एतदधिकृत्य काम्यानि निधनानि पठन्ति ॥ ७ ॥

अथकारस्थान इति शौचिवृत्तिरेवमल्पीयान् विकारः †

॥ ८ ॥

शौचिवृत्तिराचार्य आह अथकारस्थाने काम्यानि निधनानि
स्युरिति एवं क्रियमाणे अल्पीयान् विकारो भवति ऊधःसु क्रिय-
माणेष्वनल्पो विकारो भवति अथकारस्थाने च क्रियमाणे अल्पी-
यान् विकारो भवति ॥ ८ ॥

अनियमात्सर्वेषु निधनस्थानेष्विति कौत्सः ‡ ॥ ९ ॥

कौत्स आचार्य आह न नियमितमस्य निधनस्य स्थाने काम्यानि
निधनानि स्युरिति अतः अनियमात्सर्वेषु निधनस्थानेषु स्युरिति ॥ ९ ॥

* ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मण्योऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मण्यणीये विशेषोऽस्ति ।

उत्तमया स्तोत्रीयया संयुक्तं पुरीषमानन्तर्यादिति धान-
ज्जप्यः* ॥ १० ॥

तिस्रः स्तोत्रीयाः पठित्वा पुरीषं पठति तत्किं पुरीषं महा-
नाम्नीषु सकृत्प्रयोक्तव्यम् अथ पृथगेव तदिति उच्यते उत्तमया
स्तोत्रीयया संयुक्तं पुरीषम् आनन्तर्याद्धेतोस्तस्मिन् संयोज्यम् उत्त-
मया सह युज्येत यावत्कृत्व उत्तमता प्रयुज्यते तावत्कृत्वः पुरीषाणि
प्रयुज्यन्ते ॥ १० ॥

शर्करोभिः स्तुत्वेत्यपवर्ज्य पुरीषेणेत्याह तस्मादसंयुक्तं
स्यात् † ॥ ११ ॥

शर्करोभिः स्तुत्वा पुरीषेण स्तुवते पञ्चवो वै शर्कर्यागोष्ठः पुरीष-
मिति ब्राह्मणं शर्करोभिस्तुत्वेत्यपवर्ज्य अपवर्गं कृत्वा समाप्तिं कृत्वा
पुरीषेणेत्याह तस्मादसंयुक्तं स्यात् सकृत्कुर्यादित्यर्थः ॥ ११ ॥

पर्यायान्ते स्यात् स्तोत्रान्ते वा ‡ ॥ १२ ॥

पुरीषप्रयोग इति शेषः ॥ १२ ॥

पञ्चमेऽहनि रायोवाजीयं ब्रह्मसाम कुर्वन्स्तस्य स्थाने
कुर्यात् यत् कल्पवृत्तेनोपपन्नम् † ॥ १३ ॥

उक्तं बार्हद्गिरं ब्राह्मणाय रायोवाजीयं वैश्यायेति तत् यदा

* ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मणायणीयेष्वेवम् ।

‡ ब्राह्मणायणीये एतन्नास्ति ।

पञ्चमेऽहनि राधोवाजीयं ब्रह्म साम स्यात् तत् कुर्वन् तस्य स्थाने
कुर्यात् यत् कल्पवृत्तेनोपपन्नं तदेतत् कल्पवृत्तं साम यदरण्ये गेयम्
अथवा कल्पेन च वृत्तेन च वृत्तं कन्दः ॥ १३ ॥

बार्हद्गिरं कुर्यादरण्ये गेयं हि सच्छन्दस्यच्च समाने
चाहनि दृष्टम्* ॥ १४ ॥

बार्हद्गिरमेव कुर्यात् ब्रह्मसाम यस्मादरण्ये गेयं तत् सच्छन्दस्यच्च
तस्मिन्नेवाहनि दृष्टं तदेव कल्पवृत्तेनोपपन्नम् ॥ १४ ॥

पार्थुरश्मं कुर्वन् बार्हद्गिरस्यर्क्षुं कुर्यादचामसञ्चाराय†
॥ १५ ॥

पार्थुरश्मं ब्रह्मसाम कुर्वन् बार्हद्गिरस्यर्क्षुं कुर्यात् अचामसञ्चा-
रायं यदि हि स्वासु कुर्यात् अचां सञ्चारः स्यात् अतएव राधो-
वाजीयं करिष्यन्ते ॥ १५ ॥

इति दशमस्य द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीया कण्डिका ।

दशमस्याङ्गोऽनङ्गमेके मानसं ब्रुवते वहिष्यत्रीसंयाज-
त्वादस्तोत्रस्थानं हि* ॥ १ ॥

* आध्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† आध्यायणोऽप्येवम् ।

गवामयनप्रकरणे द्वादशाहस्य दशाहानि भवन्तोत्येवमधि-
कृत्याह अथैतत् दशममहरिति तस्मिन्नधिकरणे मानसम्यठति
तत्रायं संशयः किमेतन्मानसं दशमस्याङ्गम् अथानङ्गमिति कुतः पुन-
रयं संशयः अङ्गमनङ्गमिति तत्कारणमस्मिन्नेव वक्ष्यते अथाङ्गमनङ्ग-
मिति किं पुनरेतस्याश्विन्तायाः प्रयोजनं यद्यनङ्गं ततः को विशेषः
स्यादिति उच्यते मशकेन द्वादशाहविचारेषु अथापरे दश भवन्ति
यथा स्तोमं प्रथममहस्तथा स्तोमोऽयं सर्वो दशरात्रः स्यात् तेन तेज-
स्कामो ब्रह्मवर्चसकामो वा यजेतेति एवं द्वितीयादिष्वहःसु ये-
स्तोमास्तैः प्रतिकाममेकैकेन स्तोमेन सर्वाणि दशाहानि भवन्ति
तद्यदि तावन्मानसं दशमस्याङ्गं ततस्त्रिवृदादिभिः स्तोमैः प्रतिकल्पं
मानसेनापि भवितव्यं तथा दाशमिकेन स्तोमेन दशरात्रे क्रियमाने
मानसेनापि स्तोमेनात्र भवितव्यम् अथ पुनरनङ्गं ततः मान-
सिकेन स्तोमेन नात्र भवितव्यं सोऽयमाचार्य एवमर्थं परिविवक्षुः
पुनरारभते दशमस्याङ्गोऽनङ्गमिति दशमस्याङ्गः एके आचार्याः
मानसम् अनङ्गं ब्रुवते गुणप्रधानमेकदेशोऽङ्गम् अवयवद्वयेकोऽर्थः
न अङ्गम् अनङ्गं कस्मादनङ्गं ब्रुवते बहिष्पत्नीसंयाजत्वादेते यस्मात्
पत्नीसंयाजेभ्यो बहिरेतत् अस्तोत्रस्थाने ह्येतत् स्तोत्राणि सर्वाणि
प्राक् पत्नीसंयाजेभ्योऽपवृज्यन्ते ऊर्ध्वं पत्नीसंयाजेभ्यः स्तोत्रानाम-
प्रवृत्तिः तस्मादनङ्गम् ॥ १ ॥

अग्निष्टोमावभित इति* ॥ २ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

द्वादशाहब्राह्मणं अष्टौ मध्य उक्थ्या अग्निष्टोमावभित इति
यदि हि मानसं दशमस्याङ्गमभविष्यत् अग्निष्टोमत्वेन तस्यापवर्णनं
नाभविष्यत् दशमस्य मानसं हि तत्तयोदशं स्तोत्रं तत्र दशममहरत्य-
ग्निष्टोमोऽभविष्यत् ॥ २ ॥

अवयवेन चास्य सर्गं वदति* ॥ ३ ॥

किञ्चान्यत् अस्य मानसस्य अवयवेन एकदेशेन सर्गं वदति सर्गः
सृष्टिरित्यनर्थान्तरम् इह स्तोत्राणां सर्वेषां आत्माभ्यासक्रिया अस्य
पुनर्मानसस्य अवयवेन एकदेशेन क्रियां वदति मनसोऽपावर्तयति
मनसा हिङ्करोति मनसा प्रस्तौति मनसाद्गायति मनसा प्रतिहरति
मनसा निधनमुपयन्तीति एवं एभिः कारणैरनङ्गं सदित्युच्यते ॥३॥

अङ्गन्तु स्यादधिकृत्याम्नानात्* ॥ ४ ॥

तु शब्दः पक्षं व्यावर्तयति यदुक्तं दशमस्याङ्गः अनङ्गं मानस-
मिति तन्न अङ्गमेव स्यात् यस्मादधिकृत्य दशममहः मानसमाप्नातं
कथमनङ्गं स्यात् ॥ ४ ॥

अस्तोत्रस्थानमित्येकस्तोत्रस्यापि स्वातन्त्र्यं न विद्यते*

॥ ५ ॥

न हि कदाचित् पश्यामः एकस्तोत्रस्य स्वतन्त्रभावो वर्तमानः
तस्मादस्तोत्रस्थानमित्याह ॥ ५ ॥

* ब्राह्मणोऽप्येवम् ।

अग्निष्टोमावभित इति वादमात्रं यथा यदुक्थ्यो यज्ञ-
क्रतोरनन्तरयायेत्यतिरात्रस्य गवामयने* ॥ ६ ॥

अथ यदुक्तमग्निष्टोमावभित इति चाहेत्यत्र ब्रूमः वादमात्र-
मेतत् यथा गवामयने अतिरात्रस्य वादमात्रं ज्योतिष्टोमो
भवति यज्ञमुखं तदृध्रुवन्ति यदुक्थ्यो यज्ञक्रतोरनन्तरयाजेति न
कदाचित् ज्योतिष्टोमः उक्थ्यः प्रायणीयो भवति गवामयने उक्था-
नि दृष्ट्वा वादमात्रं प्रवृत्तं एवमेतद्वादमात्रं अग्निष्टोमावभित
इति ॥ ६ ॥

नच सर्गावयवादधिकृत्यान्नातमनङ्गं स्यात् यथा रथ-
न्तरं ज्योतिष्टोमस्य* ॥ ७ ॥

यदुक्तं अवयवेन चास्य सर्गं वदतीत्यत्र ब्रूमः अहेतुरयं न हि
अधिकृत्यान्नातं सर्गावयवमात्रादनङ्गं स्याद्यथा रथन्तरं ज्योति-
ष्टोमस्य ज्योतिष्टोममधिकृत्य आन्नातं रथन्तरं सावायथन्तरमन्व-
पद्यतेत्येकदेशान्नानात् न हि रथन्तरं ज्योतिष्टोमस्य अनङ्गं भवति
प्रजापतिरकामयत बज्रं स्यां प्रजायेयेति स तृष्णीं मनसा ध्यायेत् तस्य
यन्मनस्यासीत् तदृहत्समभवत्स आदीधोत गर्भो वै मेऽयमन्तर्हितस्त्वं
वाचा प्रजनया इति स वाचं व्यसृजत सा वायथन्तरमन्वपद्यतेति
एवमेते हेतवः प्रसक्तास्तस्मादङ्गमेव मानसं स्यात् दशमस्येति ॥ ७ ॥

अतिरात्रयोः षोडशिन्यनादिष्टे प्रतिषिद्धे वा क्रियमाणे

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

यत्र विराडुपपद्येत कुर्यादेनं तत्रेत्याचार्या द्वादशाहे हि क्रियते न गवामयने तत्र तथोपपद्यते* ॥ ८ ॥

इह सत्रेषु प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ पठति तत्र कस्मिंश्चित् षोडशिनमादिशति कस्मिंश्चित्प्रतिषेधति यत्र पुनर्नादेशो न प्रतिषेधः तत्र कथं षोडशी कर्त्तव्यो न कर्त्तव्य इत्येतस्मिन्नर्थे आचार्यः परीक्षामारभते अतिरात्रयोः प्रायणीयोदयनीययोः षोडशिन अनादिष्टे अप्रतिषिद्धे क्रियमाणेऽस्मिन्यत्र विराट् उपपद्यते कुर्यादेनं षोडशिनं तत्र इत्याचार्या आहुः यस्मात् द्वादशाहे क्रियते न गवामयने तत्र तथोपपद्यते तत्र तयोर्द्वादशाहगवामयनयोः क्रियमाणे चाक्रियमाणे च षोडशिनि विराडुपपद्यते तत्र दशाहे यदि षोडशि क्रियते अतो विराट् सम्पद्यते गवामयने क्रियमाणे प्रायणीयोदयनीययोरतिरात्रयोः षोडशिनि विराट् सम्पद्यते ॥ ८ ॥

अकारणन्तु सम्पद्बहवो ह्यविराट् सम्पन्नाः कारणञ्चापूर्वस्य विधेर्न विद्यते* ॥ ९ ॥

प्रतिपक्षे यदुक्तं सम्पत्कारणं षोडशिन इति तत्र न कारणम् अकारणम् अनिमित्तं सम्पत् हेतुः निमित्तं प्रमाणं कारणमित्यनर्थान्तरं बहवो ह्यविराट्सम्पन्नाः बहवो हि यज्ञा न विराट् सम्पन्नाः किञ्चान्यत्कारणमपूर्वस्य विधेर्न विद्यते अपूर्वस्य प्रथमौत्पत्तिकस्य विधेः कारणं न विद्यते यस्मात् द्वादशाहगवामयनयोः षोडशिका

* ब्राह्मणायनेनेन सूचदयं कृतम् ।

षोडशित्वं न विराट्सम्यदर्थम् अपूर्वणवासौ तयोरौत्पत्तिको विधिः
प्राकृतस्य ॥ ८ ॥

याथाकामो त्वतिरात्रस्य प्रकृतौ तस्मादिहापि तथैव
स्यात्* ॥ १० ॥

अतिरात्रस्य तु ज्योतिष्टोमस्य प्राकृतस्य तत्र याथाकामो
भवतीति षोडशिनि क्रियमाणे अक्रियमाणे वा याथाकाम्यं नाम
दृष्टतः प्रवृत्तिः ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रः षोडशिमामिति तस्मात् येषु
सत्रेषु प्रायण्योदयनोययोरतिरात्रयोः षोडशी नादिश्यते नापि
प्रतिषिध्यते तेषु याथाकाम्यं स्यात् ॥ १० ॥

नियमार्थो तु विधिप्रतिषेधो † ॥ ११ ॥

यौ तौ विधिप्रतिषेधौ कचिद्विधानं कचित्प्रतिषेधः तौ निय-
मार्थौ ॥ ११ ॥

पूर्वस्मिंस्त्रयोदशरात्रे व्यूढाश्चन्दोमाः सोमसामा-
देशाङ्गैरोवितस्य चानादेशात् † ॥ १२ ॥

पूर्वस्मिंस्त्रयोदशरात्रे पठति अतिरात्रः पृथ्यषडहः सर्वस्तोमोऽ-
तिरात्रश्चत्वारश्चन्दोमा अतिरात्र इति तत्रायं संशयः किं चन्दोमा
व्यूढा भवन्ति न व्यूढा इति सर्वस्तोमेन व्यवधानात् अत आचार्य
आरभते पूर्वस्मिंस्त्रयोदशरात्रे व्यूढाश्चन्दोमाः स्युरिति कस्मात्

* द्राष्टव्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

† द्राष्टव्यायणोऽप्येवम् ।

सोमसाम्ना आदेशात् गौरोवितस्य चानादेशात् यदि हि समूढा
अभविष्यन् इह सोम साम नादेक्ष्यत् तस्मात् समूढेषु कन्दोमेष्ववस्थितं
सोमसाम गौरोवितञ्चादेक्ष्यत् यस्मात् समूढेषु ऋन्दोमेषु गौरो-
वितं नास्ति न हि समूढेऽस्ति कन्दोमानां प्रकृतौ प्राक् गौरोवितः
स्वरः तस्मात् व्यूढाऋन्दोमा भवन्ति ॥ १२ ॥

गवामयनन्यायेन पृष्ठेऽवच्छिन्नो हि तथा प्रवर्त्तते*
॥ १३ ॥

गवामयनन्यायेन पृष्ठः स्यात् यो गवामयनन्यायः सः व्यूढो वा
समूढो वा तच्चकृत्तवहिष्यवमानः तस्मात् यत्र यत्रावच्छिन्नस्तत्र तत्र
तथा प्रवर्त्तते ॥ १३ ॥

दशरात्रवत्त्वव्यतिरेकात् † ॥ १४ ॥

दशरात्रवत् तु स्यात् न गवामयनन्यायेन अव्यतिरेकात् नायं
व्यतिरिक्तो दशरात्रात् ॥ १४ ॥

सच्छन्दोमत्वात् † ॥ १५ ॥

अव्यतिरेकात् ॥ १५ ॥

व्यूहसमाधेः † ॥ १६ ॥

व्यूहसमाधिर्हेतुः व्यूढाऋन्दोमाः पृष्ठेऽपि व्यूढे क्रियमाणे समा-
धिः कृतो भवति ॥ १६ ॥

* द्राघ्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राघ्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

प्रत्नवच्चाद्यबहिष्यवमानं परेण ह्येतदस्य प्रत्नानुरूप
इत्याह* ॥ १७ ॥

प्रत्नवच्चाद्यबहिष्यवमानं सिद्धं यस्मात्परेण एतन्मात्रं त्रयोदश-
रात्रम् अस्य प्रत्नानुरूप इत्याह मशकः अपवृज्य त्रयोदशरात्रं अस्य
प्रत्नानुरूप इति पठति द्वादशाहस्य षोडशिमन्तावतिरात्रौ त्रयो-
दशरात्रे प्रथमस्य कन्दोमस्य कण्वरथन्तरस्य लोके सोमसाम पुनानः
सोम धारयेत्येतत्सांवत्सरिकं व्रतं सत्रेषु यत्रातिरात्रात्पृथक्सुपयन्ति
प्रथमस्याहोऽस्य प्रत्नानुरूप इति ॥ १७ ॥

दृष्टञ्च दशमार्थमव्यवच्छेदे † ॥ १८ ॥

कन्दो भवति दशरात्रे ॥ १८ ॥

नवाहयोगाच्च † ॥ १९ ॥

भवत्येतद्बहिष्यवमाने नवाहस्य युक्त्या इति स चेह नवाहोऽस्ति
॥ १९ ॥

संवत्सरादेशाद्रात्रिसत्रेषु तथैवाभिप्लवानामभ्यास इति
गौतमः † ॥ २० ॥

संवत्सरेऽभिप्लवस्याभ्यासो दृष्टः तत्र च विशेषो दृष्टः अर्षासोम-
द्युमत्तम इति गायत्रञ्च यएवञ्चापत्यसन्तनिशाकरवर्णान्युत्तरेष्विति
तदभिप्लवस्याभ्यासः रात्रिसत्रेष्वपि केषुचिद्भवति तत्संवत्सरे आदेशा-

* द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

दिशेषस्य रात्रिसत्रेखेवाभ्यासस्तथैव स्यात् एवं गौतम आचार्यो
मन्यते ॥ २० ॥

त्रयस्त्रिंशद्रात्रे निवृत्तिमुत्तरेषां दर्शयतीत्यपरे* ॥ २१ ॥

त्रयस्त्रिंशद्रात्रे सत्रे निवृत्तिमुत्तरेषाम् अपत्यादीनां दर्शय-
तीति अपरं मतं नास्य परमपरम् अथवा इदमन्यत् इदमपरं तस्मा-
दन्येषु सांवत्सरिको अभ्यासः स्यादिति ॥ २१ ॥

इति दशमस्य तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थी कण्डिका ।

आवृत्तानां पञ्चाहानां प्रथमस्य पञ्चाहस्य प्रथमस्याहो
मानवादिर्बृहती तज्जामि स्यात्सन्तनिना † ॥ १ ॥

कथं निवृत्तिमुत्तरेषां दर्शयतीति तदुच्यते आवृत्तानां पञ्चा-
हानां त्रयस्त्रिंशद्रात्रे प्रथमस्य पञ्चाहस्य प्रथमस्याहो मानवादि-
र्बृहती भवति अथैतथैव पञ्चाहा आवृत्ता आवृत्तानां पञ्चाहानां
प्रथमस्य पञ्चाहस्य प्रथमस्याहोऽभिसोमास आचय इति मानव-
मेकस्यां तस्यामेवानूप इति तत् यद्यपत्यादीनां प्रवृत्तिः स्यात्
तत्र तृतीये पञ्चाहे सन्तनि स्यात् तदावृत्तस्य प्रथमं तदेवं सन्तनि-

* ब्राह्मयणीये एतन्नास्ति ।

† ब्राह्मयणीयैवम् ।

मानवयोजामि स्यात् अनेन कारणेन मन्यामहे अपत्यादीनां रात्रि-
सत्रेषु निवृत्तिर्भवति ॥ १ ॥

वैकृतत्वात् तु निवृत्तिः* ॥ २ ॥

वैकृतत्वान्तु तेषु पञ्चाहेषु अपत्यादीनां निवृत्तिः पञ्चाहास्तेन
ते षडहास्तेषु पञ्चाहेष्विति ॥ २ ॥

पञ्चाहेष्वभिस्रवन्न प्रसजेत्* ॥ ३ ॥

पञ्चाहेष्वभिस्रवप्रसङ्गं न कुर्यात् तस्मादभिस्रवाभ्यासो रात्रि-
सत्रेषु स्यात् सांवत्सरिकेभ्योऽयं विशेषः ॥ ३ ॥

तान् पृष्ठस्लोमपञ्चाहानेकेऽनादेशे प्रकृतिप्रत्ययादिश्व-
जिदन्ववायान्नाना ब्रह्मसामत्वात्पृष्ठयतः षष्ठस्यालोपवचनात्
ज्योतिर्गौरायरित्यनादेशात् त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्तीति
चाह + ॥ ४ ॥

य एते पञ्चाहास्त्रयस्त्रिंशद्रात्रे चादिताः ते अनादेशे प्रकृतिप्रत्य-
यादित्येतदादिभिर्हेतुभिः पृष्ठस्लोमपञ्चाहानिति पक्षः प्रतिगृह्यते
तान् प्रत्येकमुन्मीलयिष्यामः तान् पञ्चाहानेक आचार्याः पृष्ठ-
स्लोमपञ्चाहान् मन्यन्ते किं कारणम् अनादेशे प्रकृतिप्रत्ययात्
यत्र ह्यादेशो नास्ति तत्र प्रकृतेः प्रत्ययो भवति इह सर्वे विलोपा-
द्गुरात्राद्भवन्ति उच्यते यद्येवं पृष्ठस्लोमपञ्चाहानित्येवं न वक्तव्यं

* द्राह्यायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन षट्संख्यानानि सूत्राणि कृतानि ।

न हि पृष्ठः स्तोमः प्रकृतिः उच्यते पृष्ठपञ्चाहा एवास्य विवक्षिताः
 दृष्टद्वयन्तरपृष्ठयतामभिप्रेत्य समूढञ्च पृष्ठस्तोमेन प्रदेशं करोति यदि
 तु पृष्ठेन प्रदेशं कुर्यात् पृष्ठ्यानि प्रसज्येरन् ब्रूढसमूढतायाश्च
 विकल्पः स्यात् एवं माभूदित्यतः पृष्ठस्तोमेन प्रदिशति पृष्ठ एव
 त्वस्य प्रकृतित्वेनाभिप्रेतः विश्वजिदन्ववायात् इह च मन्यामहे पृष्ठ-
 स्तोमपञ्चाहा इति येनैव विश्वजिदन्ववैति य एते पृष्ठविलोपा
 एतान् सर्वान् विश्वजिदन्ववैति तथा द्वितीये षड्रात्रे अभ्यासज्जः
 पञ्चाहा विश्वजिदतिरात्रः तथा द्वितीये नवरात्रे ज्योतिष्टोमोऽग्नि-
 ष्टोमो गौरुक्थ्य आयुर्गुक्थ्योऽभ्यासज्जः पञ्चाहा विश्वजिदतिरात्र
 इति दशरात्रेऽभ्यासज्जः पञ्चाहाश्चान् वा यश्चन्दोमा विश्वजिदतिरात्र
 इति एतेषां पृष्ठविलोपं कृत्वा विश्वजिदन्ववायो भवति पृष्ठ्यानु-
 यद्दार्थं नाना ब्रह्मसामत्वाच्च मन्यामहे पृष्ठस्तोमपञ्चाहा इति न हि
 नाना ब्रह्मसाम अभिज्ञवः श्वेतनौधसब्रह्मसामत्वात् तेन प्रदेशः
 नाना ब्रह्मसामान्युपयन्तीति नित्यानुवादोऽयं यदि ह्यपूर्वा भवेत्
 विधिरेवाभविष्यत् विधायकेन वाक्येन व्यवायः स्यात् नाना ब्रह्म-
 सामान्युपेयुरिति षष्ठस्यालोपवचनात् इतश्च मन्यामहे पृष्ठस्तोम-
 पञ्चाहा इति यस्मात् पृष्ठ्यं प्रति षष्ठस्यालोपवचनं लुप्यते वा एतत्
 षष्ठमहर्त्यपञ्चाहानुपयन्ति नर्त्तवः कल्पन्ते यत्पृष्ठ्यः षडहस्तेन षष्ठ-
 महर्न लुप्यते नर्त्तवः कल्पन्त इति तद्यदि पार्थिकं षष्ठमहर्न लुप्तं ततः
 पृष्ठस्य षडहस्य क्रियायामलोपवचनं नोपपद्यते अथ पुनराभिज्ञविकं
 षष्ठमहर्न लुप्तं तस्य पार्थिकेन षष्ठेनाज्ञा अलोपवचनं नोपपद्यते
 ज्योतिर्गौरायुरित्यनादेशात् यद्यस्याभिज्ञविकः पञ्चाह इष्टो भवति

तत्रोपदिश्यते वातिरात्रोज्योतिर्गौरायुर्गौरायुः पञ्चाह इति इह पुनस्तस्यानादेशात् मन्यामहे पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहा इति त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्तीति चाह एवं ब्राह्मणमाह त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्तीति तस्य त्रिवृतस्तोमं प्रथममहः आवृत्तस्य तदेवोदनीयं भवति एवमेतैर्हेतुभिर्मन्यामहे पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहा इति ॥ ४ ॥

समास्वेते* ॥ ५ ॥

समास्वेते हेतवः य एते पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहत्वे हेतव उक्तास्तान् समीकरिष्यामः तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तं पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहा इति तन्न य एवैते हेतव उक्ता उभयत्रैते समाः पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहेष्वभिप्लवपञ्चाहेषु च यत्तावदुक्तम् अनादेशे प्रकृतिप्रत्ययादित्यत्र ब्रूमः नैव पृष्ठ्यः स्तोमः प्रकृतिः यदुक्तं त्वया पृष्ठ्यमभिप्रेत्य पृष्ठ्यस्तोमेन प्रदिश्यतेतन्नोपपद्यते कथं हि पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहा इत्युक्ते पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहा इति प्रतोयेरन् तद्यथैव पृष्ठ्यस्तोमस्य दासरात्रिकान्यहानि प्रकृतिरेवमभिप्लवस्यापि तान्येव प्रकृतिः तस्मादनादेशे प्रकृतिप्रत्ययादिति उभयत्रायं समोहेतुः उभावेतौ षड्हावभिप्लवपृष्ठ्यस्तोमौ विहृतौ तस्मादुभयोर्दशाहिकः षडहः प्रकृतिः अथ यदुक्तं विश्वजिदन्ववायादित्यत्र ब्रूमः नह्यत्र पृष्ठानां विलोपोयदर्थं विश्वजिदन्ववैतीति अत्र हि दशरात्रप्रयोगो वक्ष्यते तत्प्रयोगादेव पृष्ठानामविलोपः न चापि पृष्ठार्थेन विश्वजिदागच्छति विषुवदर्थनागच्छति अत्र विश्वजित् ततो अयमपि समोहेतुः अथ यदुक्तं नाना

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

ब्रह्मसामत्वादत्र ब्रूमः न ह्यत्र नानाब्रह्मसामानीति अनित्यार्थवादः
 अपूर्वमेव नाना ब्रह्मसामत्वं विधीयते नित्यानुवादवदिधानानि
 दृश्यन्ते यथा रथन्तरं भवति चार्त्तं चास्मै दण्डं प्रयच्छन्वाचयेदिति
 अथ यदुक्तं पृष्ठयतः षष्ठस्यालोपवचनादिति अत्राप्युच्यते यथैव
 पृष्ठ्यस्तोमस्य बृहद्रथन्तरपृष्ठस्य सतः षष्ठमहर्लुप्यते एवमेवाभि-
 स्रवस्यापि तस्मात् समानोलोपः षड्रहतन्ते अथ यदुक्तं ज्योति-
 र्गौरायुरित्यनादेशादित्यत्र ब्रूमः यत्र ह्यस्य पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहा इष्टाः
 तत्राप्यादिशत्येव यथा पृष्ठ्यस्य न लब्धिः अभ्यासज्ञः पञ्चाह इति
 यथा द्वितीये नवरात्रे दशरात्रे कन्दो भवति तद्यथैवात्र ज्योति-
 र्गौरायुरित्यनादेशे इति एवं पृष्ठ्यस्तोमेऽप्यनादेश इति यदुक्तं त्रिवृता
 प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्तीति चाहेति अत्र ब्रूमः अयं त्रिवृत्कन्दः न
 केवलं स्तोमवाचोति त्रिवृत्पेक्ष्य भवति यथा अग्निना पृथिव्यौ-
 षधिभिस्तेनायं लोकस्त्रिवृत् तथा अग्ने विवस्वदुषस इति सन्धिना
 सुयुरित्यधिकृत्य त्रिकं स्तोमं विधायाह प्राणवै त्रिवृत्स्तोमाना-
 मिति एवमयं त्रिवृच्छब्दस्त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्तीति उत्तमे च
 त्रयस्त्रिंशद्रात्रे त्रिवृत्समाख्याभिप्रवर्त्तते त्रिवृता प्रयन्ति
 त्रिवृतोद्यन्तीति पुरस्तात्त्रयः पञ्चाहास्तत्र उपरिष्ठादिति तस्माद्य-
 मपि हेतुरुभयत्र समः अत एते हेतवः समीकृताः प्रत्युक्ताः स्वपक्ष-
 मिदानीं स्थापयिष्यामः ॥ ५ ॥

अभिप्रवपञ्चाहा एवेति गौतमेऽधिकृतो हि स सत्रेषु
 भवतीतरश्चादृष्टः* ॥ ६ ॥

* आख्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

गौतम आचार्य आह अभिष्वपञ्चाहा एव भवन्तीति एव शब्दे-
ऽवधारणार्थः अभिष्वपञ्चाहा एव न पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहा इति यस्मा-
दधिकृतः सत्रेषु, अभिष्वपञ्चाहः अतिरात्रौ ज्योतिर्गौरायुः पञ्चाह
इति यदुक्तमनादेशे प्रकृतिप्रत्ययादिति अनादेशजातिरेषा भवति
यदधिकारः किञ्चान्यत् इतरच्चादृष्टः इतरश्च पृष्ठ्यस्तोमपञ्चाहः अदृष्टः
सत्रेषु किं दृष्टार्थः प्रतीयतामदृष्टार्थः प्रतीयतामिति दृष्टप्रत्ययो
न्यायत इति ॥ ६ ॥

अभ्यासश्चास्य प्राकृतस्यापि कुतः पञ्चाहस्य* ॥ ७ ॥

अभ्यासश्चादृष्टः प्राकृतस्य तावत् पृष्ठ्यस्तोमस्यैव कुतः पञ्चाहस्या-
भ्यासः स्यादिति यावता निदानकारोऽप्याह अथापि कृत्स्नावेव
पृष्ठ्यस्तोमौ नाभिप्रयोगं लभेते कुतो विलुप्तौ लभेयातामिति ॥ ७ ॥

ज्योतिर्गौरायुर्गौरायुः पञ्चाहः स द्वितीयः स तृतीय
इति च परब्राह्मणम्† ॥ ८ ॥

यदप्युक्तं ज्योतिर्गौरायुरित्यनादेशादिति अस्यैव परेषां ब्राह्मणं
ज्योतिर्गौरायुर्गौरायुः स द्वितीयः स तृतीय इति ॥ ८ ॥

एष प्रत्नावार्कजम्भं वा प्रतिपञ्चाहं यथा लोकवृहद्रथ-
न्तराश्चेत्* ॥ ९ ॥

एते पञ्चाहा भवन्ति तत एष प्रत्ना वा अनुरूपः प्रतिपञ्चाहं
वार्कजम्भं वा प्रथमेऽहनि ॥ ९ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

आञ्जनाभ्यञ्जनासु गार्हपत्य उपसत्सु सर्पिंषि फा-
ण्यैः पृथग्देवसुरभिभिर्यान्युक्तानि ब्राह्मणेन* ॥ १० ॥

आञ्जनाभ्यञ्जनासु गार्हपत्येऽग्नौ सर्पिंषि गृहीतानि फाण्येयुः
पृथङ्नानेत्यर्थः देवसुरभिभिः सह देवसुपभीणि यान्युक्तानि ब्राह्मणेन
गौल्गुलवेन सौगन्धिकेन पैतुदारवेण घृतं सह एकीकरणं देवसु
रभिभिः ॥ १० ॥

तैः सुत्यासृपाकरणवेलायां सवनानां पूर्वेण हविर्द्धाने
आसीना आञ्जीरन् अभ्यञ्जीरन् च* ॥ ११ ॥

तैः सुत्यासृपाकरणवेलायां हविर्द्धानयोः पूर्वे प्रदेशे आसीनाः
सचिणः आञ्जीरन् अक्षीणी गात्राणि च अभ्यञ्जीरन् उक्तं गौल्गुलवेन
प्रातःसवने सौगन्धिकेन माध्यन्दिने सवने पैतुदारवेण तृतीयसवन
इति ॥ ११ ॥

भुक्ताग्नीध्रीय एवेति गौतमः* ॥ १२ ॥

गौतम आचार्यो मन्यते भुक्ताग्नीध्रीय एव तत् कुर्युरिति ॥ १२ ॥

उक्तमानुपूर्व्यं ब्राह्मणेन † ॥ १३ ॥

आनुपूर्व्यं ब्राह्मणेनेक्तं गौल्गुलवेन प्रातःसवने सौगन्धिकेन
माध्यन्दिने सवने पैतुदारवेण तृतीयसवने ॥ १३ ॥

अहरहरेतत् कुर्युरिति धानञ्जप्यशाण्डिल्यै* ॥ १४ ॥

* ब्राह्मयणीयेष्वम् ।

† ब्राह्मयणीये एतन्नास्ति ।

धानञ्जयशाण्डिल्यावाचार्यावाहृतुः अहरहरेतत् कुर्युरिति ॥ १४ ॥

सर्वस्तोम एवेति गौतमः* ॥ १५ ॥

सर्वस्तोमएवैतत् कुर्युरिति एष ऊर्द्धं स्तोमतः संस्थातः ॥ १५ ॥

पृष्ठम् इत्येके* ॥ १६ ॥

एके आचार्या ब्रुवते पृष्ठम् एव तत्कुर्युरिति ॥ १६ ॥

इति दशमस्य चतुर्थी कण्डिका ।

अथ पञ्चमी कण्डिका ।

संवत्सरसंमितासु प्रथमं दाशरात्रिकं प्रायणीयं स्या-
दित्येके त्रिवृदेव कार्यमिति ह्याहेति* ॥ १ ॥

संवत्सरसंमितासु पठति तदाङ्ग्यचतुर्विंशमहः प्रायणीयं कुर्युः
संवत्सरमारभ्य न समापयेयुरिति त्रिवृदेव कार्यमिति तत्र किमिदं
त्रिवृता लिङ्गेन दाशरात्रिकं प्रथममहश्चोद्येते अथवा तत अधिहृत-
स्यैव प्रायणीयस्य स्तोमविकार इति सोऽयमेतस्मिन्नर्थे शास्त्रमारभते
संवत्सरसंमितास्त्वित्यादि संवत्सरसंमिता इति संज्ञा तासु संवत्सर-
संमितासु प्रथममहः दाशरात्रिकं प्रायणीयं स्यादित्येके आचार्या
ऊचुः यस्मादेवं ब्राह्मणमाह त्रिवृदेव कार्यमिति ॥ १ ॥

प्रायणीयन्तु चोदयित्वा तस्य स्तोमविकारं गृह्णाति* ॥ २ ॥

नत्वेवं स्यात् प्रायणीयं चतुर्विंशमहश्चोदयित्वा अतिरात्रश्चतु-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

विंशं प्रायणीयमहरिति त्रिवृदेव कार्यमिति तस्य स्तोमविकारं
गृह्णाति ॥ २ ॥

दाशरात्रिकाणाञ्चावयवप्रयोगो न विद्यते* ॥ ३ ॥

किञ्चान्यत् दाशरात्रिकाणाञ्चाङ्गां अवयवप्रयोगः एकदेशसंमि-
तासु प्रयोगो न विद्यते ॥ ३ ॥

आवृत्तेऽभिप्लवे शार्करवर्णः स्यादित्याचार्याः सांवत्सरि-
कस्य द्रव्यस्यानुग्रहायेति* ॥ ४ ॥

सांवत्सरसंमितासु उत्तरे पक्षसि अभिप्लवे अस्मिन् आवृत्ते
शार्करवर्णं स्यादित्याचार्या मन्यन्ते सांवत्सरिकस्य द्रव्यस्यानुग्रहार्थ-
मिति पूर्वस्मिन् पक्षसि त्रयोऽभिप्लवाः प्रयुक्ताः यत्नापत्यं सन्तनिनिमि-
त्तम् अयं चतुर्थः शार्करवर्णवान् उत्तरे पक्षसि तस्मिन् प्रयुज्यमाने
सर्वसांवत्सरिकं द्रव्यमनुगृह्येतं भवति ॥ ४ ॥

चतुर्थस्त्वभिप्लवो लुप्तस्तेन सहापेयाद्यथा पृष्ठेन जनि-
त्रम्* ॥ ५ ॥

नत्वेवं स्यात् यश्चतुर्थः सांवत्सरिकोऽभिप्लवः पूर्वस्मिन् पक्षसि स
इह लुप्तः तेन सह शार्करवर्णमप्युपेयात् यथा पृष्ठेन लुप्यमानेन
जनित्रमपि लुप्तं ननु सर्व एव पृष्ठो लुप्तः तत्किमिदं यथा पृष्ठेन
जनित्रमिति उच्यते पृष्ठो दशरात्रे प्रयोक्ष्यते जनित्रन्तु समूहागतं
तत् लुप्तमेव ॥ ५ ॥

* ब्राह्मणोऽप्येवम् ।

सन्तनि पूर्वप्रयुक्तमावृत्तिसाधुत्वात्* ॥ ६ ॥

उच्यते यदि शार्करवर्णं न क्रियते किं तर्हि तत्र कर्त्तव्यमिति ब्रवीति सन्तनि कर्त्तव्यं तद्धि पूर्वस्मिन् पक्षसि प्रयुक्तन्तदिह कर्त्तव्यं आवृत्तिसाधुत्वात् उत्तरस्य पक्षस्य आवृत्तिसाधुत्तरे पक्ष इति ॥६॥

यएवन्तु स्यादुपरिष्ठाध्यभिप्रावानां लोपस्थानं पूर्वस्मिन् पक्षसि तत् पुरस्तादावृत्तानाम् † ॥ ७ ॥

यएवन्तु स्यात् तत्र न सन्तनिनि उपरिष्ठाध्यभिप्रावानां लोपस्थानं पुरस्ताद्भवति तस्मात् यएवमेव स्यात् ॥ ७ ॥

एतेनोक्तमेकषष्टिरात्रे* ॥ ८ ॥

उत्तरस्मिन् पक्षसि आवृत्तस्याभिप्रावस्य एतेनोक्तं विधानम् एकषष्टिरात्रे ॥ ८ ॥

शतरात्रेऽभिप्रयायमभिषुण्वन्त्वभिक्रान्त्यै समानत्राभिषुण्वन्ति प्रतिष्ठित्या इति स विकल्पः स्यात्* ॥ ९ ॥

शतरात्रे पठति अभिप्रयायमभिषुण्वन्त्वभिक्रान्त्यै समानत्राभिषुण्वन्ति प्रतिष्ठित्या इति स विकल्पः स्यात् भवेत् अभिप्रयाय वा स्यादभिषवः अभिप्रयायाभिप्रयाय समानत्र समानत्र वा समानदेशे एकस्मिन् उभयस्याशक्यत्वात् ॥ ९ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

यान्तः सुनुयुर्यथा सारस्वतेषु* ॥ १० ॥

अभिप्रयायं सुन्वन्तः यान्तः सुनुयुः यथा येन प्रकारेण सार-
स्वतेषु श्रम्याप्राप्तनेन ॥ १० ॥

यत्र तु क्वच* ॥ ११ ॥

यत्र क्वच देशे नात्र नियमः यथा सारस्वतेषु सरस्वत्यास्तीरेणेति
॥ ११ ॥

समानदेशे वा यथान्येषामयान्त एव* ॥ १२ ॥

एकस्मिन्वा देशे सुनुयुः समाने अयान्त एव ॥ १२ ॥

चक्रीवन्ति सदोहविर्द्धानानि कारयित्वाहःसंस्थासु
चक्राणि विपरिवर्त्तयेयुरित्याचार्यास्तदभिप्रयात्तद्रूपमप्रया-
णाच्च समानत्राभिषवः* ॥ १३ ॥

श्रुत्यर्थत्वात् कल्पग्रन्थे चक्रीवन्ति सदो हविर्द्धानानि कारयित्वा
सदस्य हविर्द्धाने च सदो हविर्द्धानानि तेषामहःसंस्थासु अहःसमा-
प्तिषु चक्राणि विपरिवर्त्तयेयुरित्याचार्या आहुः तदभिप्रयात्तस्य
रूपम् अप्रयाणाच्च समानत्राभिषवः अप्रयाणाच्च एकत्र देशे समाने
अभिषवः कृतो भवति एवमुभयोः श्रुत्योरर्थं कृतं भवति ॥ १३ ॥

अहरहरेतत् कुर्युरिति धानञ्जयशाण्डिल्यौ † ॥ १४ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रचतुष्टयेन सूत्रद्वयं कृतं तथा च्छेदविषये विशेषश्च
कृतः ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

धानञ्जप्यशाण्डिस्त्रावाचार्यावाहृतुः यदेतदेभिषवस्य विधान-
मुक्तम् एतदहन्यहनि कुर्युरिति ॥ १४ ॥

अभिषवेष्वेवेति गौतमः* ॥ १५ ॥

गौतम आचार्य आह अभिषवेष्वेव तत् कुर्युर्नाहन्यहनि इति
॥ १५ ॥

त्रिकद्रुकोष्वित्येके* ॥ १६ ॥

एके आचार्या आहुः त्रिकद्रुकोष्वित्येवैतत्कुर्युर्नाह्यचेति ॥ १६ ॥

उक्तकालदीक्षा ब्राह्मणेन गवामयनस्य* ॥ १७ ॥

उक्तः कालौयस्याः सेयमुक्तकालदीक्षा काल उक्तो ब्राह्मणेन
गवामयनस्य अयने विकल्पः ॥ १७ ॥

वैशाखज्यैष्ठौ तु विकल्पेते चैत्रीपक्षेणाषाढश्च* ॥ १८ ॥

वैशाखज्यैष्ठौ तु विकल्पेते असमास इति किमर्थम् आषाढ-
चेति उच्यते वक्ष्यति षष्ठ्यां वा दीक्षित्वा सप्तदशदीक्षाः कुर्वीरन्निति
तदाषाढ एव स्यात् ॥ १८ ॥

षष्ठ्यां वा दीक्षित्वा सप्तदशदीक्षाः कुर्वीरन् † ॥ १९ ॥

षष्ठ्यां वा आषाढस्य दीक्षित्वा सप्तदशदीक्षाः कुर्वीरन् ॥ १९ ॥

एतेनोक्तमनादेशे सांवत्सरिकानां सांवत्सरिकाणाम्*
॥ २० ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

एतेन गवामयनिकेन विधिना सांवत्सरिकाणां सत्राणाम् उक्तं
विधानम् आदेशादन्यत्र आदेशे यथादेशम् ॥ २० ॥

इति दशमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथ षष्ठी कण्डिका ।

पञ्चसु माःसु बार्हताः प्रगाथा आप्यन्त इत्यभोवर्त्त-
स्तोत्रीया ब्रह्मसामभूतस्य तस्य हि प्रकरणे श्रूयन्ते* ॥ १ ॥

उक्तकालादोक्षा ब्राह्मणेन गवामयनस्येतदधिकृतं तस्मिन्
गवामयने पठति अभोवर्त्तो ब्रह्मसाम भवतीत्येवमधिकृत्याह पञ्चसु
माःसु बार्हताः प्रगाथा आप्यन्त इति तेषां प्रगाथानान्तु विषयः
कल्प्यते पञ्चसु माःसु बार्हताः प्रगाथाः समाप्यन्ते आप्यन्त इति यदिदं
विधानन्ते प्रगाथा अभोवर्त्तस्तोत्रीयाः स्युः किं विषयस्याभोवर्त्तस्य
ब्रह्मसामभूतस्य यस्मात्तस्य प्रकरणे श्रूयन्ते ॥ १ ॥

अन्योन्यः प्रगाथ इति च नाना प्रगाथतां दर्शयति † ॥ २ ॥

समानं साम भवत्यन्योन्यः प्रगाथ इत्येतद्ब्राह्मणं मभोवर्त्तस्य
नाना प्रगाथतां दर्शयति ॥ २ ॥

चतुःशतमैन्द्राबार्हता प्रगाथा दशतयोषु † ॥ ३ ॥

* शास्त्रायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† शास्त्रायणोऽप्येवम् ।

कुतः पुनस्ते प्रगाथा आहर्तव्या इति उच्यते चतुःशतमैन्द्रा
बार्हताः प्रगाथा दशतयोष्विति चत्वारश्च शतं चतुःशतं ऐन्द्राः देव-
तया बार्हताः कृन्दसा दशतयोषु दशावयवास्वृक्षु रुग्वेद इत्यर्थः ॥ ३ ॥

तेषां बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीया इन्द्रक्रतुश्चान्यत्र स्था-
नाः* ॥ ४ ॥

तेषां प्रगाथानां चतुःशतस्य चत्वारः अन्यत्र स्थानाः चतुर्धा-
मन्यत्र स्थानं ब्रह्मसान्नः बृहद्रथन्तरयोः स्तोत्रीययोः कालेयस्तोत्रीयाः
इन्द्रक्रतुमौत्तरपाक्षिक इति ॥ ४ ॥

शतस्यैकं चतुर्विंशे कुर्यादितरानभिष्वेषु* ॥ ५ ॥

एवञ्चान्यत्र स्थानां चतुर्द्वयं शतं प्रगाथाः शिष्यन्ते तस्य शत-
स्यैकं प्रगाथं प्रायनोयेऽहनि चतुर्विंशे कुर्यात् इतरान्येकोनशतम्
अभिष्वेषु कुर्यात् पञ्चसु मासेषु विंशतिरभिष्ववाः तेषु एकैकस्मि-
न्अभिष्ववे पञ्च पञ्च प्रगाथा भवन्तीति तेषामेकस्मिंश्चत्वार एवमेवैषां
प्रगाथानां विनाशः ॥ ५ ॥

एकोनत्रिंशत्सातोबार्हतास्तृचाः † ॥ ६ ॥

तास्वेव दशतयोषु एकोनत्रिंशत्सातोबार्हतास्तृचाः तान् आह-
रेत् ॥ ६ ॥

तेषामेकैकं तृतीये तृतीयेऽहनि कुर्यात् कृताच्चेतस्मिं-
स्थान आर्षेयकल्पेन † ॥ ७ ॥

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणोऽप्येवं किन्तु तत्र क्तेदविषये विशेषोऽस्ति ।

तेषां सातोबार्हतानां दृचानां एकैकं दतोये दतोयेऽहनि कुर्यात्
अभिज्ञवेषु प्रथमद्वितीयदतोयचतुर्थपञ्चमषष्ठेषु प्रगाथा न कृता हि
सतोदृहत्यः दतोयेऽहन्यार्षेयकल्पेन आत्वा सदस्रमाश्रतमित्येताः
॥ ७ ॥

पञ्चमस्य मासस्योत्तमेऽभिज्ञवे पञ्चमेऽहनि सतोवृद्धतोः
कुर्यात् प्रगाथा प्रभवात्* ॥ ८ ॥

पञ्चमस्य मासस्य य उत्तमोऽभिज्ञवस्तस्मिन्नेव प्रगाथो न
संपूर्यते पञ्चमेऽहनि सतोदृहतोः कुर्यात् द्वौ सातोदृहतौ दृचौ
चत्वारश्च प्रगाथाः एवमेकविंशतिः सातोदृहत्यः प्रयुक्ताः प्रगाथाश्च
सर्वे अष्टौ सातोबार्हतास्तृचाः अवशिष्यन्ते ॥ ८ ॥

तेष्वाग्नेषु छन्दसी संयुज्यैतव्यमिति षष्ठे मासि गायत्री-
पादमेकैकमुष्णिहामुपरिष्ठात् कुर्याद्विष्टावानुपपत्तिर्द्वान्यथा †
॥ ९ ॥

उक्तं पञ्चसु माःसु बार्हताः प्रगाथा आप्यन्ते तेष्वाग्नेषु छन्दसि
संयुज्यैतव्यन्तिष्ठु उष्णिहः स्युरेका गायत्री तास्तिष्ठो दृहत्यो
भवन्तीति यावत् तेषु प्रगाथेषु आग्नेषु सर्वेषु छन्दसी संयुज्यैतव्य-
मिति ब्राह्मणं षष्ठे मासि गायत्रीपादमेकैकमुष्णिहामुपरिष्ठात्
कुर्यात् एवन्ते बार्हतास्तृचा भवन्ति अन्यथा हि विष्टावानोपपद्यन्ते
॥ ९ ॥

* द्राघ्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राघ्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

सातोवार्हतशेषोऽष्टौ तान् कृत्वा संयोग इति गौतमः*

॥ १० ॥

गौतम आचार्य आह सातोवार्हतानां दृचानाम् एकविंशतिः पञ्चसु मासेषु प्रयुक्ताः अन्येऽष्टौ शेषा अनुप्रयुक्ताः तान् षष्ठस्य मासस्य प्रथमेऽभिषवे कृत्वा द्वितीयस्य चार्थे द्यहे ततश्चन्द्रसो संयुज्यादिति ॥ १० ॥

बृहतीक्षयाद्भोवमामनतीति* ॥ ११ ॥

यस्मात् बृहतीक्षयादेवमामनति तेष्वाप्तेषु चन्द्रसो संयुज्येतव्यम् ॥ ११ ॥

चतुरुत्तरैरेव चन्दोभिरेतव्यमिति गायत्रीं चतुर्विंशे कुर्यादुष्णिहं प्रथम अभिषविकेऽनुष्टुभं द्वितीये बृहतीरितरेषु † ॥ १२ ॥

उक्तं तदाङ्गः संशर इव वा एष चन्द्रसां यद्वे चन्द्रसो संयुज्यन्तीनि चतुरुत्तरेव चन्दोभिरेतव्यमिति एतस्मिंश्चतुरुत्तरकल्पे गायत्रीं चतुर्विंशेऽहनि कुर्यात् अभिषविके प्रथमेऽहनि उष्णिहं कुर्यात् अनुष्टुभं द्वितीयेऽहनि कुर्यात् इतरेषु सर्वेष्वहःसु बृहतीं कुर्यात् ॥ १२ ॥

उद्धरेत्तु पञ्चमादङ्गः सतोबृहतीः प्रभवन्ति द्वि प्रगाथाः †
॥ १३ ॥

* † ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

किञ्च उद्धरेत्पञ्चमादङ्गः सतोष्ट्रहतीः यस्मात् प्रगाथाः प्रभवन्ति विद्यन्त इत्यर्थः चतुर्विंशत् प्रायणीयादेकः आभिज्ञविकौ द्वौ द्वितीयप्रथमाभ्यामहोभ्याम् एकः पञ्चमात् ॥ १३ ॥

तत्र पङ्क्तिः कृत्वा षष्ठे वा* ॥ १४ ॥

तत्र पञ्चमेऽहनि षष्ठे वा पङ्क्तिः कृत्वा ॥ १४ ॥

त्रिष्टुभा षष्ठं मासमीयुः* ॥ १५ ॥

त्रिष्टुभा षष्ठं मासं गच्छेयुः ॥ १५ ॥

जगती तु तृतीये स्वरसान्नि† ॥ १६ ॥

तृतीये स्वरसान्नि जगती कर्त्तव्या एवमेतेषां कन्दसां क्रिया यस्मादाह एकां गायत्रीमेकाहमुपेयुरेकामुष्णिहमेकाहमेकामनुष्टुभमेकाहं बृहत्या पञ्चमासमीयुः पङ्क्तिमेकाहमुपेयुः त्रिष्टुभा षष्ठं मासमीयुः श्रोविषुवान् भवितेति जगतीमुपेयुरिति ॥ १६ ॥

नव सातोबार्हतशेषो द्वौ च प्रगाथौ तान् कृत्वा पङ्क्तिमुपेयुस्तेषाञ्चोत्तमस्य स्थाने तत ऊर्द्धं त्रिष्टुभेति गौतमः† ॥ १७ ॥

गौतम आचार्य आह सातोबार्हता नवावसिष्टा द्वौ च प्रगाथौ तान् षष्ठस्य मासस्य प्रथमे चाभिज्ञवे द्वितीयस्य चाभिज्ञवस्याद्ये पञ्चाहे तान् कृत्वा ततः पङ्क्तिमुपेयुरिति अथवा तेषामेव बार्हतानां

* शाङ्खायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† शाङ्खायणोऽप्येवम् ।

प्रगाथानाम् उत्तमस्य स्थाने पङ्क्तिं कृत्वा तत ऊर्ध्वं त्रिष्टुभा षष्ठं
मासमोयुः यावत्सिद्धम् ॥ १७ ॥

इति दशमस्य षष्ठी कण्डिका ।

अथ सप्तमी कण्डिका ।

बृहत्या चैव त्रिष्टुभा चैतव्यमिति त्रिष्टुभं चतुर्विंशे कुर्या-
द्बृहतीं प्रथम आभिष्वविके* ॥ १ ॥

इह पठति तदाङ्गरनवकृत्तानि वा एतानि कृन्दांसि मध्य-
न्दिने बृहत्या चैव त्रिष्टुभा चैतव्यमिति चातुरत्तर्यमपोद्य त्रिष्टुप-
बृहतीभ्यां विदधाति तदुच्यते बृहत्या चैव त्रिष्टुभा चैतव्यमिति
त्रिष्टुभं चतुर्विंशेऽहनि प्रायणीये कुर्यात् अभीवर्त्तस्तोत्रोयं प्रथमे
आभिष्वविकेऽहनि बृहतीं कुर्यात् अभीवर्त्तस्य ॥ १ ॥

एष विपर्यासः सर्वस्मिन्नयने* ॥ २ ॥

एष विपर्यासः अनेन न्यायेन एष विपर्यासः सर्वस्मिन्नयने ॥ २ ॥

एतानि महानानात्वानि* ॥ ३ ॥

य एते विधय उक्ताः पञ्चसु मासु बार्हताः प्रगाथा आप्यन्त
इत्यारभ्य एतानि महानानात्वानोत्पद्यन्ते श्रुत्यन्तरे महानाना-
त्वानि श्रूयन्ते ॥ ३ ॥

* द्राह्मण्यणोऽप्येवम् ।

चतुरुत्तरप्रयोगो बृहतीत्रिष्टुभोश्च विपर्यासः षष्ठएव
मासि स्यादिति शौचिवृत्तिः संशर इव वा एष कन्दसामिति
हि तस्मिन्नुपोद्य विदधाति* ॥ ४ ॥

शौचिवृत्तिराचार्य आह य एष चतुरुत्तरप्रयोगः कन्दसां
कन्दोभिरेतव्यमिति यश्च बृहतीत्रिष्टुभोश्च विपर्यासः बृहत्या
चैव त्रिष्टुभा चैतव्यमिति एतौ कल्पौ क्रियमाणौ षष्ठ एव मासि
स्यातामिति यस्मादाह संशर इव वा एष कन्दसां यद्वे कन्दसौ
संयुज्जन्तोति चतुरुत्तरैरेव कन्दोभिरेतव्यमिति तस्मिन् षष्ठे उपोद्य
कन्दःसंयोगं कल्पो विदधाति षष्ठविषयः कन्दःसंयोगः यद्विषयश्चाप-
वादः तद्विषयेनैवेतरेण विधिना भवितव्यम् ॥ ४ ॥

सर्वत्रैवेत्याचार्याश्चतुरुत्तराणि ह्यनुपूर्वं प्रयुज्जानो बृह-
तीं मध्यआमनति त्रिष्टुभा षष्ठं मासमिति चाह † ॥ ५ ॥

आचार्या आहुः सर्वस्मिन्नेवायने पूर्वस्मिन्नेतौ कल्पौ स्याता-
मिति यस्माच्चतुरुत्तराणि कन्दांसि अनुपूर्वं प्रयुज्जानः गायत्र्युष्णि-
गनुष्टुभौ विधाय त्रिष्वहःसु बृहतीं मध्य आमनति यावत्पञ्चमासाः
समाप्ता इति किञ्चान्यत् त्रिष्टुभा षष्ठं मासमिति चाह ब्राह्मणं
कृतम् ‡ संयोगं दर्शयति ॥ ५ ॥

* ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ कृतस्त्वमित्यस्य स्थाने अन्यदिति काशीस्थपुस्तकपाठः ।

बृहतीक्षयाच्च बृहत्या व्यत्यासो नोपपद्यते* ॥ ६ ॥

यस्मात् बृहत्य एव न सन्ति केन व्यत्यासः करिष्यति ॥ ६ ॥

सा प्राय्याद्बृहतोग्रहणमिति शैचिवृत्तिस्त्रिष्टुभेति यथा
भूयसो वादोऽक्षीणाश्च बृहत्यः † ॥ ७ ॥

शैचिवृत्तिराचार्य आह स्यादेव षष्ठे मासि बृहतीत्रिष्टुभो-
र्विपर्यासः यत्तावदुच्यते चतुरत्तराणि ह्यनुपूर्वं प्रयुञ्जानो बृहतीं
मध्य आमनतीति सा प्राय्याद्बृहतोग्रहणं न ह्यत्र बृहत्यः कृताः अत्र
यदुक्तं त्रिष्टुभा षष्ठं मासमिति चाह अयं भूयसोवादः भूयस्त्वं गृहीत्वा
प्रवृत्तः प्रयोगो हि वादानान्नियामको भवति अथ यदुक्तं बृहती-
क्षयाच्च बृहत्या व्यत्यासो नोपपद्यते इति अक्षीणाश्च बृहत्यः नच
बृहत्यः, क्षीणाः सत्यो बृहत्यः कथं सन्तीत्युच्यते ॥ ७ ॥

सातावार्हतशेषो ह्यष्टौ बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीयाश्च
तैस्त्रिष्टुभो व्यत्यस्येत् ‡ ॥ ८ ॥

य एकोनत्रिंशत्सातोवार्हतास्तुचास्तोषामेकविंशतिप्रगाथैः सहेप-
युक्ताः अष्टौ शिष्यन्ते तैरष्टभिः बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीयेश्च तैः
तैस्त्रिष्टुभैः षष्ठे मासि त्रिष्टुभोव्यत्यस्येत् एकादशसु राथन्तरेष्वहःसु
एकादशबृहत्यः दशसु वार्हतेषु दश त्रिष्टुभः त्रिष्वभिप्लवेषु च स्वर-
सामसु च ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

‡ ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

तरणिरिस्मिषासतीति कालेयः स्याद्यदहस्तस्य स्तोत्रोये-
ऽभीवर्तः* ॥ ९ ॥

यस्मिन्नहनि कालेयस्तोत्रोयेऽभीवर्तः स्यात् तस्मिन्नहनि तरणि-
रिस्मिषासतीति कालेयं स्यात् असञ्चाराद्धेतोः ॥ ९ ॥

स्वरसाम्नोर्वान्यतरस्मिन् रथन्तरस्तोत्रोयं कुर्यात् कृता
हि तत्रान्या रथन्तरस्यैवं व्याचक्षत आचार्याः † ॥ १० ॥

अथवा स्वरसाम्नोः प्रथमतोययोरन्यतरस्मिन्नेकस्मिन् रथन्तरे
स्तोत्रोयं ब्रह्मसाम्नि कुर्यात् यस्मात्तत्र पृष्ठगतस्य रथन्तरस्य अन्या एव
चक्षुः कृता एवमाचार्या व्याचक्षते ॥ १० ॥

विंशतिशतं त्वपि प्रगाथा न धीयते तेभ्यएव प्रयुञ्जीत
संरोधो हि चतुःशते ‡ ॥ ११ ॥

विंशतिश्च शतञ्च विंशतिशतं विंशतिशतन्त्वपि प्रगाथा न धीयते
अपरे तुशन्दो हेत्वर्थः यस्मात् तत्र स एव प्रयुज्यते चतुःशते संरोधः
स्वस्य पक्ष एव ॥ ११ ॥

तत्र तथैव सतोबृहतोः कुर्यात्* ॥ १२ ॥

तत्र तस्मिन् कल्पे तथैव सतोबृहतोः कुर्यात् यथा चतुःशते
ततोयेऽहनि ॥ १२ ॥

* द्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्म्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ द्राह्म्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

उद्धरेत्तु पञ्चमादङ्गः* ॥ १३ ॥

यथा सतोद्धृत्यः पञ्चमे मासि अस्यामिहवस्य पञ्चमेऽहनि कृताः ता उद्धरेत् प्रभवन्ति हि प्रगाथाः हिशब्दो हेत्वर्थः यस्मात् प्रभवन्ति प्रगाथाः ॥ १३ ॥

शौचिवृक्षेः पुनर्विपर्यासोऽन्यायेनाकृतक्रिया हि विधानं कृताः पुनर्वृद्धयन्तरकालेयस्तोत्रीयाः † ॥ १४ ॥

यः पुनरयं शौचिवृक्षेः वृद्धतोत्रिष्टुभोर्विपर्यासः षष्ठे मासि अयमन्यायेन कृतः कथमन्यायः यस्मादकृतक्रिया हि य आस्तुतं कुर्वतो यथादुग्धामुपसोदेदेवन्तदिति अप्रयुक्तप्रतिषेधः कृतः पुनर्वृद्धयन्तरकालेयस्तोत्रीयाः तेषां कृतानां सतां खेषु स्थानेषु कृताः पुनर्वृद्धयसां प्रयोगः ॥ १४ ॥

इति दशमस्य सप्तमी कण्डिका ।

अथ अष्टमी कण्डिका ।

विंशतिशतस्य तु शेषो विद्यते तेषां सप्तभिः सातो-
बार्द्धतैश्चतुर्भिर्व्यत्यस्येत्* ॥ १ ॥

विंशतिशतस्य प्रगाथानां शेषो विद्यते तेषां सप्तभिः प्रगाथैः

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

ये च नव सतोवार्हतास्तचः तेषां चतुर्भिः षष्ठे मासि चिष्टुभोऽव्यत्य-
स्येत् ॥ १ ॥

त्रयस्त्रिंशत्प्रभृतोन् सह चतुर्विंशेषु कुर्यादुत्तमे च
स्वरसाम्नोत्याचार्या अभीवर्तप्रकरणे हि श्रूयन्ते सोऽत्राप्य-
भीवर्त इति* ॥ २ ॥

अनन्तरं पठति त्रयस्त्रिंशता प्रगाथैरेतयं त्रयस्त्रिंशद्देवतास्वेव
प्रतितिष्ठन्तोयन्ति चतुर्विंशत्येतयं द्वादशभिरेतयं षड्भिरेतयं चतु-
र्भिरेतयं त्रिभिरेतयं द्वाभ्यामेतयमिति त्रयस्त्रिंशत्प्रभृतयः कल्पाः
श्रूयन्ते तान् त्रयस्त्रिंशत्प्रभृतोन् प्रगाथान् सह चतुर्विंशेष्वभिज्ञेषु
कुर्यात् उत्तमे च स्वरसाम्नि इत्येवमाचार्या आज्ञः यस्मादेते त्रय-
स्त्रिंशत्प्रगाथादयः कल्पाः अभीवर्तप्रकरणे श्रूयन्ते सोऽत्राप्यभीवर्त
इति चतुर्विंशे स्वरसामसु च उत्तमं स्वरसामानं उद्गृह्णाति तत्र तु
सतोवृहत्तोलन्न भवति सतोवृहत्तो उद्गुरतीह ॥ २ ॥

अन्तरेण त्वेतावार्षेयकल्पेन कृतं षट् प्रगार्थमिहार्पि
तथैव स्यात् † ॥ ३ ॥

नत्वेवं स्यात् अन्तरेण चतुर्विंशस्वरसाम्नोः आर्षेयकल्पेन मश-
केन कृतं षट्प्रगाथम् अयने इहार्पि तथैव स्यात् ॥ ३ ॥

तेषां यत्र समप्रयोगे तृतीये तृतीयेऽहनि सतोवृहत्त्य उप-
पद्येरन् कुर्यादेनास्तत्र † ॥ ४ ॥

* ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

तेषां प्रगाथानां यत्र समप्रयोगे कियमाणे तृतीये तृतीयेऽहनि
सतो बृहत् उपपद्येरन् कुर्यादेनास्तत्र ॥ ४ ॥

अनुपपद्यमानासु प्रगाथा एव स्युरनाचारो हि षडहेऽ-
न्यत्र तृतीयादङ्गः सतो बृहतीनाम्* ॥ ५ ॥

अनुपपद्यमानासु समप्रयोगेण प्रगाथा एव स्युः तृतीयेष्वहःसु
यथा अनाचारः षडहेऽन्यत्र तृतीयादङ्गः सतो बृहतीनाम् अयं हि
समप्रयोगः षट्प्रगाथे एवोपपद्यते ॥ ५ ॥

स यथैव पुरस्तादभीवर्त्तस्तोत्रीयं कुर्यात् तथोपरिष्ठा-
दिन्द्रक्रतौ ब्रह्मसामानि निधनवन्त्येव ह्यार्षेयकल्पेन कृ-
तम् † ॥ ६ ॥

स येनैव कल्पेन पूर्वस्मिन् पक्षसि अभीवर्त्तस्तोत्रीयं कुर्यात्
आदिकल्पादारभ्य यावद्धि प्रगाथ इति तथैतस्मिन् पक्षसि इन्द्र-
क्रतौ प्रगाथे ब्रह्मसामानि निधनवन्ति एवं कल्पयेत् यस्मादेवमार्षेय-
कल्पेन कृतं पूर्वस्मिन् पक्षसि षट् प्रगाथेषु अभीवर्त्तः कृतः उत्तरस्मिन्
इन्द्रक्रतौ षट् सामानि कृतानि ॥ ६ ॥

अतिरात्रचतुर्विंशत्या सह षष्ठो मासः पूर्वस्मिन्
पक्षसि व्रतातिरात्राभ्यां प्रथम उत्तरस्मिन्* ॥ ७ ॥

पूर्वस्मिन् पक्षसि अतिरात्रचतुर्विंशे पठित्वा पञ्चायनमासान्
पठति ततः षष्ठे मासि व्रतं पठति उत्तरस्मिन् पक्षसि प्रथमं

* ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

व्रतं पठित्वा चतुरयनमासान् पठति ततो दशरात्रमिश्रं मासं पठति
तत्र व्रतातिरात्रमधिकं पठति तत् षष्ठसप्तमयोर्मासयोः पूरणं
ददाति अतिरात्रचतुर्विंशाभ्यां सह पूर्वस्मिन् पक्षसि षष्ठोमासः सम्पूर्णा
भवति उत्तरस्मिन् पक्षसि प्रथमोव्रतातिरात्राभ्याम् ॥ ७ ॥

यदेतानि सामानि न च्यवन्त इति गौरोवितस्योत्तरयो-
र्निहवश्यावाश्वे स्यातां सर्वत्र गवामयनेऽनारभ्य ह्यच्यवनं
विदधातीत्येके* ॥ ८ ॥

उक्तं ये वै वाचमन्नमादयन्त्यन्नादा भवन्तीति ये वितर्षयन्ति
रूक्षा भवन्ति गौरोवितं श्यावाश्वन्निहव एतानि वै सामानि वाचोऽ-
न्नमेतेषां वागन्नं यदेतानि सामानि न च्यवन्ते वाचमेव तदन्नमा-
दयन्ति तेन सर्वेऽन्नादा भवन्ति तद्यदेतानि सामानि न च्यवन्त इति
गौरोवितस्योत्तरयोस्तोत्रीययोर्निहवश्यावाश्वे स्यातां सर्वस्मिन् गवा-
मयने हि यस्मादनारभ्य एतेषां स्थानम् अच्यवनं च विदधाति एवमेके
आचार्या मन्यन्ते ॥ ८ ॥

अन्ववेत्य विधिस्त्वार्षेयकल्पेन कृतो गौरोवितश्यावाश्वयो-
र्निहवस्य च ब्राह्मणेन तथा सत्यच्यवनं स्यात्* ॥ ९ ॥

अन्ववेत्यान्वगत्य गौरोवितश्यावाश्वयोः आर्षेयकल्पेन विधिः
कृतः अनुगमनमन्ववायः निहवस्य च अन्ववेत्य विधिः कृतो ब्राह्म-
णेन तथा सति कल्पे तेषाम् अच्यवनं स्यात् ॥ ९ ॥

* ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इति दशमस्य अष्टमी कण्डिका ।

अथ नवमी कण्डिका ।

सर्वे सहर्त्विजो महाव्रतेन स्तुवीरन्नित्युद्गातृविकार एव
स्यादश्रुतिभूता ह्यन्ये* ॥ १ ॥

महाव्रतप्रकरणे सर्वे सहर्त्विजो महाव्रतेन स्तुवीरन्नित्येवमधि-
कृत्याध्वर्युः शिरसोद्गायेदिति परिसंख्यानं करोति तत्र किं सर्वशब्दस्य
निरवशेषवाचित्वात् सर्वेषां स्तवनं अथ परिसंख्यानादध्वर्यादयो
ये परिसंख्यातास्तेषामिति एतस्मिन् संशय आचार्य आरभते सर्वे
सहर्त्विजो महाव्रतेन स्तुवीरन्निति तदेतद्ब्राह्मणम् अयमुद्गातृविकार
एव स्यात् येनोद्गाता विक्रियते अध्वर्युमैत्रावरुणब्राह्मणाकंसि-
गृहपतिभिस्त एव स्युः अश्रुतिभूता ह्यन्ये न श्रुतिभूता अश्रुतिभूताः
अन्य चर्त्विजः न श्रुतिभूताः उच्यन्ते नन्विद्यं श्रुतिः सर्वे सहर्त्विज
इति अत्राह ॥ १ ॥

अवाप्यते च सर्वशब्दस्तेष्वेव † ॥ २ ॥

योऽयं सर्वशब्दः अयन्तेष्वेवावाप्यते एतद्वि ब्राह्मणम् अध्वर्यादोन्
मनसि कृत्वा सर्वशब्दं प्रयुङ्क्ते तेन तस्याधिकृतेषु सर्वशब्दोऽर्थवान्
यथा सर्वशब्दोऽनभुक्तः सर्वैर्ब्राह्मणैर्भुक्तमिति ॥ २ ॥

सह स्तुवीरन्निति कर्मसमवायात् पौर्वापर्यचोदनादनु-
पूर्वः स्तवनः स्यात्* ॥ ३ ॥

* ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

सह स्तुवोरन्निति यदेतत् तदेतस्मिन् कर्मणि समवायात् पौर्वा-
पर्य्यचोदनादनुपूर्वं स्तवनं स्यात् यत्तु स्तवनं तदेव आनुपूर्व्येण स्यात्
पूर्वापरभावः पौर्वापर्य्यम् ॥ ३ ॥

तिसृभिरुद्गातात्मन उद्गोयेति चात्मना जघन्यस्तवनं दर्श-
यति* ॥ ४ ॥

तिसृभिरुद्गातात्मन उद्गोयेति चैतदादि ब्राह्मणम् आत्मना
जघन्यस्तवनं दर्शयति एवं चैतत्सर्वं भवति यथानुपूर्व्येण स्तवन-
मिति ॥ ४ ॥

नानादेशस्तवनं कन्दोगानामेव स्यादुद्गातैव सर्वेणोद्गाये-
दिति ह्युक्त्वा तस्य देशान् विदधाति हविर्द्धाने शिरसा स्तुत्वा
संरब्धाः प्रत्यञ्च एयुस्ते दक्षिणेन धिष्णयान् परीत्य पश्चान्-
मैत्रावरुणस्य धिष्णयस्यापविश्येति च ये शिरसा स्तुवते तेषा-
मेवेतरैः स्तवनं दर्शयति † ॥ ५ ॥

यदेतन्नानादेशस्तवनञ्चोदितं हविर्द्धाने शिरसा स्तुत्वा इत्येतदा-
दिना तच्छन्दोगानामेव स्यात् नेतरेषां यस्मात् अथो खल्वाङ्गः कथ-
मध्वर्युर्वक्त्रचः साम गायेदित्युद्गातैव सर्वेणोद्गायेदिति ह्युक्त्वा तस्य
देशान् विदधाति तस्य स्थानानि विदधाति उद्गातुः किञ्चान्यत् हवि-
र्द्धाने शिरसा स्तुत्वा संरब्धाः प्रत्यञ्च एयुस्ते दक्षिणेन धिष्णयान् परीत्य

* ब्राह्मणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

पश्चात् मैत्रावरुणस्य धिष्णस्पृष्टोपविश्येति चैष समानकर्त्तृक आदेशः
ये शिरसि स्तुवते तेषामेवेतरैः स्तवनं दर्शयति ॥ ५ ॥

इलान्दमग्निष्टोमसाम कार्यमित्यग्ने तव श्रवो वय इत्ये-
तासां पूर्वासु तिसृषु स्यात्* ॥ ६ ॥

इलान्दमग्निष्टोमसाम कार्यमिति ब्राह्मणं तदिलान्दमग्निष्टोम-
साम क्रियमाणम् अग्ने तव श्रवो वय इत्येतासां षण्णामृचां पूर्वासु
तिसृषु ऋक्षु स्यात् ॥ ६ ॥

दशाक्षरेष्वार्चिकान्यनुगानान्येवं तृचे भवति यथान्यानि
सामानि* ॥ ७ ॥

तासान्तिस्त्रणामृचां दशाक्षरेषु आर्चिकान्यनुगानानि स्युः दशा-
क्षराणि दशाक्षरे दशाक्षरे एकैकमार्चिकमनुगानं स्यात् एवं क्रिय-
माणन्तृचे भवति यथान्यानि सामानि ॥ ७ ॥

षडृचे सर्वस्मिन्नित्याचार्याः अर्द्धर्चेध्वनुगानान्येवमसं-
रोधतरोगीतानाम् † ॥ ८ ॥

षडृचे सर्वस्मिन् कार्यमित्येवमाचार्या मन्यन्ते एवं क्रियमाणे
असंरोधतरः पर्वणां कृतो भवति अयमर्तिसंरोधः पूर्वस्मिंस्तु कल्पे
संरोधः ततस्त्वक्रिया ॥ ८ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

द्वादशर्च इति शाण्डिल्यस्तत्रापरावाग्नेयौ तृचावाहरे-
दाते अग्नेऽग्निं तं मन्य इत्येवमृद्वनुगानानि* ॥ ९ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह द्वादशर्चः स्यात् तत्र तस्मिन् वक्त्रुचा-
वुत्तरौ अपरावाग्नेयौ तृचावाहरेदाते अग्नेऽग्निं तं मन्य इति एवं
क्रियमाणे ऋगुत्पन्नान्यनुगानानि सर्वाणि कृतानि भवन्ति ॥ ९ ॥

चतुर्थमेवानुगानं तृचे स्यादिति वार्षगण्योऽत्र हि निधन-
वादं वदति व्रतमिति भवति स्वरिति भवति शकुन इति
भवतीति भक्तयश्च कल्पयन्ते नानासामवच्चैनान्येकेऽधीयते-
ऽधीयते + ॥ १० ॥

वार्षगण्य आचार्य आह चतुर्थमेवानुगानन्तृचे स्यात् यस्मादत्र
हि निधनवादं वदति व्रतमिति भवति स्वरिति भवति शकुन इति
भवतीति एष निधनवादः भक्तयश्च सर्वाः प्रस्तावादयः अस्मिन्नेव
कल्पयन्ते एके च कुन्दोगा एतानि पञ्चाप्यनुगानानि नानासामवदेवा-
धीयते ॥ १० ॥

* ब्राह्मयज्ञेनैतेन सूत्रद्वयं कृतं किन्तु तत्र किञ्चिन्म्युनमस्ति ।

† ब्राह्मयज्ञेनैतेन सूत्रचतुष्टयं कृतम् ।

इति दशमस्य नवमी कण्डिका ।

अथ दशमी कण्डिका ।

कन्दोमदशाहयोर्दशमस्य त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम स्या-
दित्येके त्रिकं सार्वराज्ञं दशमप्रदेशात्* ॥ १ ॥

गवामयने यत्किञ्चित्सन्दिग्धं तद्विचारितम् अनन्तरमादित्या-
नामयनमङ्गिरसामयनञ्च तयोः सामान्यं विचार्यते आदित्यानामयने
अहर्ब्रूहं विधाय पठति कन्दोमदशाहोऽष्टाचत्वारिंशं प्रथममहरिति
एवं दशस्वहःसु अष्टाचत्वारिंशादिभिः स्तोमैः प्रकृतान् स्तोमान् प्रत्या-
मनति दशमेऽहनि चतुर्विंशस्तोममामनति एवमेवाङ्गिरसामयने च
चतुर्विंशादींस्तोमान् पठति पुनर्दशमे चतुर्विंशमेवामनति मशकेन
प्रायणीयादृक्क्षामद्रव्यं कल्पयित्वा कन्दोमदशाहयोरेकत्र दशमेऽ-
हनि पठति मशकः अथ यदेव कन्दोमवतो दशरात्रस्य महाव्रतान्ति-
ममहस्तदत्र दशरात्रमिति अपरत्र पठति अथ यदेव पूर्वस्य कन्दो-
मदशाहस्य दशममहस्तदत्र दशममिति तत्रायं संशयः किं मशकेन
दशमप्रदेशात् त्रिकत्रयस्त्रिंशौ मानसाग्निष्टोमसाम्नोः स्तोमौ कर्त्तव्यौ
अथ प्रत्यक्षविधानात् सर्वत्रैव चतुर्विंश इति एतस्मिन् संशये अय-
माचार्य आरभते कन्दोमदशाहयोर्दशमस्य त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोम-
साम स्यादित्येके त्रिकं सार्वराज्ञं दशमप्रदेशादिति कन्दोमदशाहयो-
रुभयोरपि दशमस्याहः त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम स्यादित्येके आचार्या
मन्यन्ते त्रिकञ्च सार्वराज्ञम् एते उभे मानसाग्निष्टोमसामनौ त्रिक-
त्रयस्त्रिंशस्तोमयोः स्यातां किं कारणं दशमप्रदेशात् यस्मात् दशमे

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

उभयोरप्येतयोः प्राकृतेन दशमेनाङ्गा प्रदेशं करोति अन्योन्यं स्यात्
यद्येवं तदिदं ब्राह्मणं चतुर्विंशमिति अस्य कृतस्त्वसंयोगस्यानर्थक्यं
प्राप्नोति उच्यते ॥ १ ॥

यथा भूयसोवाद्चतुर्विंशमिति* ॥ २ ॥

यदेतद्ब्राह्मणं चतुर्विंशमिति एष यथा भूयसोवादः भूयस्त्वं
गृहीत्वा प्रवृत्तः आस्रवनवत् ब्राह्मणग्रामः यस्मिन्नन्येऽपि वृक्षा
विद्यन्ते तथापि आस्रवनमिति उच्यते तथा अन्येऽपि वर्षा
विद्यन्ते तथापि ब्राह्मणग्रामइत्युच्यते न चतुर्विंशत्यन्येऽपि वर्षा न
सन्ति किन्तु भूयस्त्वाद्वादः सन्निविष्टो यथा प्राधान्यभूयस्त्वान्नित्य-
त्वाच्च वादाः सन्निविशन्ते एवमयं चतुर्विंशमिति भूयस्त्वाद्वादः सन्नि-
विष्टः ॥ २ ॥

चक्रसामानि तु प्रदिश्यन्ते दशमात्सर्वं ह्यहरधिकृत्य
चोद्यते चतुर्विंशः* ॥ ३ ॥

तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तं त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम स्यात्
त्रिकं सार्वराज्ञमिति तन्न चक्रसाममात्रं प्रदिश्यते दशमस्तोमस्तु
चतुर्विंशस्तोमं प्रथममहरधिकृत्य अष्टाचत्वारिंशं प्रथममहरधिकृत्य
सर्वेषामङ्गां कृतस्त्वाधिकारः ॥ ३ ॥

प्रत्यक्षविकारश्च यथा भूयसो वादात् † ॥ ४ ॥

यदुक्तं भूयसोवाद्चतुर्विंशमिति एवं न स्यात् किं कारणं

* ब्राह्मयणीयेष्वप्येवम् ।

† ब्राह्मयणीये विशेषोऽस्ति ।

यस्मात् प्रत्यक्षविकारो बलीयान् यथा भूयसोवादात् चतुर्विंशमिति
प्रत्यक्षेण शब्देन विकरोति त्रिकत्रयस्त्रिंशे ॥ ४ ॥

ब्राह्मणविहिते च स्तोमे कल्पप्रदेशः ऋक्साम्नां भवति*
॥ ५ ॥

यदुक्तं मशकेन प्रदेशादिति ब्राह्मणविहितेन स्तोमेन कल्पप्रदेशेन
ऋक्साम्नां भवति मशको हि ब्राह्मणं उपकृप्तस्य स्तोमस्य वशेन प्रदेश-
स्येष्टेन हि ब्राह्मणविहितं स्तोमं मशकस्य विकल्पयितुं ईशितम् ॥ ५ ॥

त्रिंशिनः सुत्या मासान् सर्वत्र सञ्चक्षीरन् कौण्डपा-
यिने च हविर्यज्ञिकां स्तापश्चिते च दैक्षोपसदान् † ॥ ६ ॥

सर्वसत्रेषु त्रिंशिनः सुत्या मासान् सर्वत्र सञ्चक्षीरन् कौण्डपायिने
च हविर्यज्ञिकान् मासान् कौण्डपायिने चाग्निहोत्रादयो विहिताः
शुनासीर्याः मासमग्निहोत्रं जुह्वतोत्यत आरभ्य तांश्च हविर्यज्ञिकान्
मासान् कौण्डपायिने त्रिंशिनः सञ्चक्षीरन् तापश्चिते पठति संवत्सरं
दीक्षिता भवन्ति संवत्सरमुपसङ्गिश्चरन्ति संवत्सरं प्रसूतो भवति तांश्च
दैक्षोपसदान्मासां स्तापश्चिते त्रिंशिनः सर्वान् सञ्चक्षीरन् सौत्यास्तु
सर्वशब्देनैव सिद्धाः ॥ ६ ॥

इतिवातवतोरयने द्वावेकोनौ मासौ सुनुयुस्त्रिवृताविति
गौतमः ‡ ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणयोगेनतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मणयोगेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

दृतिवातवतोरयने अतिरात्रस्त्रिवृता मासमित्यधिकृत्य पार्ष्टिकैः
यज्ञस्तोमैरेकेन स्तोमेन क्रियाविधानं पूर्वस्मिन् पक्षसि तदनन्तरमुत्त-
रस्मिन्सौरेव प्रतिलोमैः तत्र गौतम आचार्य आह द्वौ मासौ प्रथमो-
त्तमौ त्रिवृतौ एकोनौ सुनुयुरतिरात्राभ्यान्तयोः पूरणमिति ॥ ७ ॥

त्रयस्त्रिंशविति धानञ्जयः* ॥ ८ ॥

धानञ्जय आचार्य आह त्रयस्त्रिंशौ मासौ षष्ठसप्तमौ एकोनौ
सुनुयुरिति गवामयने द्वितौ एकोनौ दृष्टाविति ॥ ८ ॥

उभौ वा त्रिंशिनौ स्यातां यथैतद्ब्राह्मणम्* । ९ ॥

अथवा उभावेव त्रिंशिनौ स्यातां प्रथमोत्तमौ वा षष्ठसप्तमौ
वा यथैतद्ब्राह्मणं ब्राह्मणं समधिकावेवातिरात्रौ पठति ॥ ९ ॥

तथा सत्यष्टस्यां दीक्षित्वा पञ्चदशदीक्षाः कुर्वीरन्* ॥ १० ॥

तथा सति कल्पे अष्टस्यां दीक्षित्वा पञ्चदशदीक्षाः कुर्वीरन् ॥ १० ॥

पञ्चदशानां दशमस्याष्टादंष्ट्रान्तान्युक्त्यानि स्युरित्या-
चार्याः षोडश्यापायाद्वि निवृत्तं नार्मेधमिति* ॥ ११ ॥

मशकः पठति विष्टतिभिः क्लृप्तं दृतिवातवतोरयनमात्रिणवेभ्यः
त्रिवृद्भ्यः उद्धरत्युक्त्यानि पञ्चदशेभ्यः षोडशिनमिति षोडशिन उद्धारं
पठति तत्र च विष्टतोनां दशमेऽहनि पञ्चदशानां नार्मेधमुक्त्यानेव
पठति यदि षोडशिनमुद्धरति तत्रायं संशयः किं नार्मेधस्य तत्र
षोडशो निमित्तम् अथ वचनं कारणमिति तदिह आचार्यैर्विचा-

* ब्राह्मयजुर्वेदम् ।

र्यते पञ्चदशस्तोमानामङ्गां दशमस्याङ्गः आष्टादंष्ट्रान्युक्त्यानि स्युरि-
त्येवमाचार्या मन्यन्ते कस्मात् षोडशपाचात् नार्मेधस्य हि तत्र षोड-
शी निमित्तं सचेत् षोडशी तस्मादेवमपि स्यात् अवयवानां निवृत्तिः
स्यात् ॥ ११ ॥

अवचनात्तु निवृत्तिर्न स्याद्यथान्येषां साम्नाम्* ॥ १२ ॥

तुशब्दः पक्षविनिवृत्त्यर्थः यथा अन्यानि सामानि निवृत्तानि
भवन्ति तत्प्रदेशादेवमेव नार्मेधमपि स्यात् न हि वचनमस्ति येन
नार्मेधं निवर्त्तत इति यच्चोक्तं षोडशिनो निवृत्तं न तत्र नार्मेधमित्येवं
वचनम् ॥ १२ ॥

वचनञ्च कारणं नार्मेधस्य न षोडशी + ॥ १३ ॥

वचनञ्च तत्र कारणं नार्मेधस्य न षोडशी निमित्तं भवति ॥ १३ ॥

दृश्यते चाभीक्षणमषोडशिकेषु † ॥ १४ ॥

दृश्यते चैतदेवमाभीक्षणं पुनः पुनः प्रयुज्यमानम् अषोडशिकेषु
यज्ञेषु यथा गूर्दः त्रैकुभञ्च नार्मेधमित्युत्थानानीत्येतदादिवत् ॥ १४ ॥

तस्यायनविचाराः पृष्ठेनैकैको मासो वर्त्ततेत्येके ‡ ॥ १५ ॥

तस्यायनविचारा वर्त्तिष्यन्ते पृष्ठेनैकैको मासो वर्त्ततेत्येवं श्रुतिः
त्रिवृतामासमित्येवमादि अत्र पृष्ठेन षडहस्तोमेन त्रिवृदादि स्तोम-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

‡ ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

विकृतेन एकैको मासो वर्त्तते एवमेके आचार्या मन्यन्ते लिङ्गात्
यस्मात् पार्थिकाः स्तोमाद्योद्यन्ते ॥ १५ ॥

पृष्ठ्यस्तोमेनेति शाण्डिल्यः* ॥ १६ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह पृष्ठ्यस्तोमेन त्रिवृदादिस्तोमविकृतेन
क्रमेण एकैकोमासो वर्त्तते ॥ १६ ॥

अभिप्लवपृष्ठ्याभ्यामिति शौचिवृत्तिः* ॥ १७ ॥

शौचिवृत्तिराचार्य आह अभिप्लवपृष्ठ्याभ्यां त्रिवृदादिस्तोम-
विकृताभ्याम् एकैकोमासो वर्त्ततेति संवत्सरप्रकृतित्वात् ॥ १७ ॥

पृष्ठ्याङ्गैकैकेनेति शाण्डिल्यायनधानञ्जयौ* ॥ १८ ॥

शाण्डिल्यायनधानञ्जयावाचार्यावाहतुः पृष्ठ्याङ्गैकैकेन त्रिवृ-
दादिः एकैको मासः वर्त्ततेति यस्मात् तेन लिङ्गेन तस्य तस्य हि
स्तोमचोदना ॥ १८ ॥

ज्योतिष्टोमेनेति लामकायनस्तस्य रथन्तरं पृष्ठं बृहच्च
व्यत्यासम् † ॥ १९ ॥

लामकायन आचार्य आह ज्योतिष्टोमेन त्रिवृदादिस्तोम-
विकृतेन एकैकोमासो वर्त्तते यस्मात् सर्वेषामङ्गामसौ प्रकृतिः अयन्तु
विशेषः तस्य रथन्तरपृष्ठं बृहच्च पृष्ठानुगदार्थं तत्प्रकृतीनि हि स-
र्वाणि ॥ १९ ॥

* द्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्म्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

यथैवार्षेयकल्पेनोक्तमिति त्रैरकलम्भिः* ॥ २० ॥

त्रैरकलम्भिः आचार्य आह यथैवार्षेयकल्पेनोक्तमयनं तथैव
स्यादिति परं नः प्रमाणं मशक इति एवमेते सर्वे कल्पाः प्रमाणम्
॥ २० ॥

इति दशमस्य दशमी कण्डिका ।

अथ एकादशी कण्डिका ।

पौर्णमासीप्रभृतयो दीक्षाः कौण्डपायिनस्य † ॥ १ ॥

विचारितं दृतिवातवतोरयनं साम्प्रतं कौण्डपायिनं विचार्यते तत्र पठति मासं दीक्षिता भवन्ति मासं सोमं क्रीणन्ति तेषां द्वादशोपसद उपसद्भिश्चरित्वा सोममुपनह्य मासमग्निहोत्रं जुहति मासं दर्शपूर्णमासाभ्यां यजन्ते मासं वैश्वदेवेन मासं वरुणप्रघासैर्मासं शाकमेधैर्मासं शुनाशीर्येण त्रिवृता मासं पञ्चदशेन मासं सप्तदशेन मासमेकविंशेन मासन्त्रिणवेन मासमष्टादशत्रयस्त्रिंशान्यहानि द्वादशान्यहानि द्वादशाहस्य दशाहानि महाव्रतञ्चातिरात्रञ्चेति तत्र उपसद्भिश्चरित्वा सोममुपनह्य विधाय प्रायणीयमतिरात्राग्निहोत्रादीन् हविर्यज्ञानुपदिशति त्रिवृत्मासादींश्चान्यान् मासान् तत्रायं संशयः किं सत्रन्यायेन प्रायणीयोऽतिरात्रेषु अथाश्रवणान् माभूदिति एत-

* द्राह्यायणीये विशेषोऽस्ति ।

† द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

स्मिन् संशये आचार्यैः स्वं स्वं मतं परिगृह्यायमर्थो विचार्यते
पौर्णमासीप्रभृतयो दोक्षाः कौण्डपायिनस्येति पौर्णमासारम्भाः पौर्ण-
मासीप्रभृतयः दोक्षाः प्रभृतिशब्दः आद्यर्थः कौण्डपायिनस्येति सम्बन्ध-
लक्षणा षष्ठी ॥ १ ॥

तस्योपसदन्त उपवसथकर्म कृत्वातिरात्रमुपेयुरिति शा-
ण्डिल्य एव* हि गृह्यते वृत्तिः* ॥ २ ॥

कौण्डपायिनस्य उपसदन्त उपवसथकर्म कृत्वातिरात्रमुपेयुरिति
शाण्डिल्य आचार्य आह किं कारणं यस्मादिवं वृत्तिर्गृह्यते सर्व-
सत्राणाम् ॥ २ ॥

तत ऊर्ध्वं प्रातराहुत्युपक्रमाः सायमाहुतिसंस्था एका-
न्नत्रिंशतमहान्यग्निहोत्रं जुहुयुः* ॥ ३ ॥

ततस्तस्मादतिरात्रादूर्ध्वं प्रातराहुत्युपक्रमाः प्रातराहुत्यारम्भणाः
सायमाहुतिसंस्थाः सायमाहुत्यपवर्गाः एकान्नत्रिंशतमहान्यग्निहोत्रं
जुहुयुः एवं शाण्डिल्यो मन्यते ॥ ३ ॥

मासमेवेति गौतमः सुत्यानान्तु पुरस्तादुपवसथकर्म
स्यादतिरात्रस्यैवच गृह्यते वृत्तिरव्यवायस्य हविर्यज्ञैः सुत्या-
नाम् † ॥ ४ ॥

गौतम आचार्य आह मासमेवाग्निहोत्रं जुहुयुः मासो हि श्रुतः

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रत्रयं कम् ।

तस्य कुतः खण्डनमृते वचनात् किन्तु सुत्यानान्तु पुरस्तादग्निहोत्रा-
दोन् शुनासीर्थान्तान् हविर्यज्ञान् उपरिष्ठात्क्रमेण समाप्य ततः
सुत्यानान्तु पुरस्तादुपवसथकर्म स्यादतिरात्रश्चैवञ्च गृह्यते वृत्तिः सर्व-
कर्मसु सुत्यानां पुरस्तादुपवसथकर्म भवति किञ्चान्यत् अव्यवायश्च
हविर्यज्ञैरेवं क्रियमाणे सुत्यानां भवति ॥ ४ ॥

अश्रवणादतिरात्रो न स्यादिति धानञ्जयः प्रत्यन्ताह्य-
न्येषु चोदयन्नेह विदधाति* ॥ ५ ॥

धानञ्जय आचार्य आह अश्रवणादतिरात्रो न स्यादिति यदि
अतिरात्रो दृष्टोऽभविष्यत् अश्रौषत् येन पुनस्तेषु सत्रेषु प्रतिसत्र-
चोदयन् यावदन्त इति नेह विदधाति तस्मादकल्पो न श्रुतमति-
रात्रं कल्पयितुम् ॥ ५ ॥

उपसदन्त एवोपवसथकर्म स्यात् † ॥ ६ ॥

उपसदन्त एव उपवसथकर्म भवेत् न सुत्यानन्तरम् ॥ ६ ॥

अष्टादशभ्यो वोर्द्धिः शौनासीर्थेभ्यो राजानं क्रीणीयु-
रेवमनन्तरं सुत्याभ्यो भवतीति † ॥ ७ ॥

अथवाऽनेकदीक्षाणामनन्तरं सोमक्रयो न स्यात् शौनासीर्थ्या-
न्यहान्यष्टादश कृत्वा ततः सोमं राजानं क्रीणीयुः एवं तत् राजक्रया-
दि कर्म अनन्तरं सुत्याभ्यो भवतीति ॥ ७ ॥

* द्राह्मायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्मायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

दीक्षोपसदां व्यवायो न्याय इति शाण्डिल्यायनस्ते मासि
सोमं क्रीणन्तीति वानन्तरं दीक्षाभ्यः क्रयं दर्शयति* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य आह दीक्षोपसदां व्यवायः अन्याय इति
किञ्चान्यत् ते मासि सोमं क्रीणन्तीति चैतत् ब्राह्मणमनन्तरं दीक्षाभ्यः
क्रयं दर्शयति ॥ ८ ॥

उपवसथकर्मैवानन्तरं सुत्याभ्यः स्यात् † ॥ ९ ॥

उपवसथकर्मैवानन्तरं सुत्याभ्यः स्यादतिरात्रो न स्यात् ॥ ९ ॥

आग्नीध्रोयादङ्गारान्मार्जालीयं हत्वा पृथक् स्थाली-
पाकान् अपयित्वा पितृयज्ञान् कुर्वीरन् † ॥ १० ॥

दर्शे पितृयज्ञा भवन्ति तेषां विधिरुच्यते आग्नीध्रोयादङ्गारान्
मार्जालीयं हत्वा पृथङ्गानां स्थालीपाकाञ्कृपयित्वा पितृयज्ञान्
कुर्वीरन् ॥ १० ॥

ततो दक्षिणातिप्रणयेयुः पैतृयज्ञिकायाम् † ॥ ११ ॥

ततस्तस्मान्मार्जालीयात् दक्षिणे प्रदेशे अतिप्रणयेयुः पैतृयज्ञि-
कायां पितृमेधेषु ॥ ११ ॥

आहवनीयादक्षिणतो वरुणप्रघासेषु तस्मिन् कुर्युर्यदक्षि-
णाहवनीये कृत्यमुपवसथकर्म चेत् कृतं स्यात् ‡ ॥ १२ ॥

* ब्राह्मणयोगेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणयोगोऽप्येवम् ।

‡ ब्राह्मणयोगेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

कृतउपवसथानन्तरं आहवनीयप्रणयनं भवति वरुणप्रघासेषु यो
द्वितीयोऽग्निः प्रणोयते दक्षिणतस्तमाहवनीयस्य दक्षिणे प्रदेशे प्रण-
येयुः तस्मिन् कुर्युर्यत् कर्म दक्षिणाहवनोवे कृत्यं तदुपवसथकर्मपूर्वकं
स्यात् ॥ १२ ॥

यथा प्रकृत्यकृते* ॥ १३ ॥

अथ पुनरुपवसथकर्म नैव कृतं स्यात् तथा सत्यनन्तरं प्रकृतं तत
इह आग्नीध्रीयादङ्गारादित्येतदादि यथा प्रकृत्येव स्यात् ॥ १३ ॥

अग्निहोत्रमासे दोक्षितान्नस्याध्वर्युर्जुहुयादन्वारब्धा इ-
तरे स्युः* ॥ १४ ॥

अग्निहोत्रमासे प्रकृतानां सत्रिणां अग्निहोत्राच्छिष्टेन वृत्तिर्न
कल्पते तदेव दर्शयति तेषामन्नं क्रियत इति दोक्षितार्थमन्नं तस्य
दोक्षितान्नस्याध्वर्युर्जुहुयात् उक्तन्नाहृतस्याग्नीयुरिति इतरेऽध्वर्यु-
मन्वारभेरन् जुह्वानम् ॥ १४ ॥

हवींष्येवेष्टयनेषूपवद्येयुः † ॥ १५ ॥

इष्टयनेषु हवींष्येवोपावद्येयुः नात्र दोक्षितान्नमग्निहोत्रमासवत्
स्यात् तत्किमिदमारभ्यते यथा उक्तमेवाग्निहोत्रमासे दोक्षितान्न-
स्येति तत् कथमिष्टयनेषु न स्यात् उच्यते अन्यार्थमेवैतदित्यादिश्यते
हवींष्येवेष्टयनेषूपवद्येयुरिति हविषामावृत्तिपरिमाणमुक्तम् इह तु
तथा उपावद्येयुः यथा दूधीनां हविःशेषेण यजमानवृत्तिः स्यात् ॥ १५ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणीये विशेषोऽस्ति ।

अथ द्वादशी कण्डिका ।

अग्निहोत्रोपस्थानं विष्णुक्रमाः समिष्टयजूंषीति न
क्रियेरन्नवमृथन्यङ्गश्चेति शाण्डिल्यः* ॥ १ ॥

सोममुपनह्य मासमग्निहोत्रं जुहति इत्युक्तं तस्मिन् कर्मणि यत्
प्राप्तं कर्म तत्र किञ्चिद्वचनेन निवर्त्यते अग्निहोत्रं तावदुपस्थान-
मिष्टिषुविष्णुक्रमाः समिष्टयजूंषि अवमृथन्यङ्गश्चेति एतानि न क्रिये-
रन् इत्येवं शाण्डिल्य आचार्यो मन्यते एतेषां प्राप्तप्रतिषेधः ॥ १ ॥

समिधस्त्वादध्युर्यास्तत्र पुरस्तादुक्ताः † ॥ २ ॥

समिधस्त्वादध्युर्या अस्मिन्नवमृथन्यङ्गेषु पुरस्तादुक्ताः अवमृथ-
न्यङ्गं प्राप्याभ्युक्षणप्रभृति सौत्यं कर्म समापयेयुरित्येतस्मिन् प्रकरणे तत्र
हि समिदाधानान्तं भवति ॥ २ ॥

सर्वं क्रियेतेति धानञ्जयः † ॥ ३ ॥

धानञ्जय आचार्य आह अग्निहोत्रोपस्थानादि सर्वं क्रिये-
तेति ॥ ३ ॥

मासं दर्शपूर्णमासाभ्यामित्यामावास्याेन पूर्वपक्षमितरं
पौर्णमासेन* ॥ ४ ॥

मासन्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेरन्नित्युक्तं तत्रामावास्याेन हविषा पूर्व-
पक्षं यजेरन् इतरमपरपक्षं पौर्णमासेन यजेरन् ॥ ४ ॥

* द्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राह्मण्येनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अमावास्या पितृयज्ञः सकृद्भूत्वा न स्यादिति गौतमः* ॥५॥

अमावास्या कर्मणि पितृयज्ञः सकृद्भूत्वा प्रथमे इतरेषु न स्यादित्येवं गौतम आचार्यो मन्यते सति दर्शाङ्गत्वे कालेऽपि न स्यात् पितृयज्ञः अमावस्यायाम् ॥ ५ ॥

न सकृच्च न स्यादिति शाण्डिल्यः* ॥ ६ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह असकृदपि न स्यात् पितृयज्ञः नाङ्गमेतद्दर्शयेति ॥ ६ ॥

अहरहः स्यादिति धानञ्जयः* ॥ ७ ॥

धानञ्जय आचार्य आह यावत्काल अमावस्या तावत्कालः पितृयज्ञः स्यात् दर्शाङ्गं हि स इति ॥ ७ ॥

मासः साकमेधैरिति गृहमेधीयेनेष्टा तदैव शषः सः स्थापयेयुरेवं त्रिंशत्काल उपेता भवन्तीति † ॥ ८ ॥

मासं साकमेधैर्यजेरन्निति ब्राह्मणं तत्र गृहमेधीयेनेष्टा पूर्वेषुः कर्म संस्थापयेयुः एवं क्रियमाणेन साकमेधीयं कर्म त्रिंशत्काल उपेतं भवतीति ॥ ८ ॥

ह्यहोपवर्गस्त्वेषां प्रकृतौ पञ्चदशकाल एवाभ्यस्येयुः समासः* ॥ ९ ॥

तुशब्दे हेत्वर्थः एषां साकमेधानां प्रकृते ह्यहोपवर्गो दृष्टः

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

इहापि द्वाहापवर्गतामेव कल्पयित्वा पञ्चदशह्रस्वोऽभ्यस्येयुः समासो भवति एवं मासशब्दस्यार्थवत्त्वं कृतं भवति ॥ ८ ॥

अग्निहोत्रं दशहोतेति दशहोतारं नामाध्वर्यवोऽग्निहोत्रोपस्थानमधीयते* ॥ १० ॥

अग्निहोत्रं दशहोता दर्शपूर्णमासं चतुर्होता चातुर्मास्यानि पञ्चहोता सौम्याध्वरे सदा होतेति ब्राह्मणं तत्र अग्निहोत्रं दशहोतेति दशहोतारं नामाध्वर्यवः अग्निहोत्रस्योपस्थानमधीयते तदभिप्रेत्यैतद्ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

ऋत्विज उत्तरैरभिप्रेताः* ॥ ११ ॥

उत्तरैर्वचनैर्यदुक्तं तत्र ऋत्विजोऽभिप्रेताः दर्शपूर्णमासयोश्चत्वारो होतारः चातुर्मास्ये तु पञ्च ॥ ११ ॥

वषट्कारिणोऽध्वरे* ॥ १२ ॥

अध्वरे सोमे वषट्कारिणः सप्ततामनभिप्रेत्यैतद्ब्राह्मणं सौम्योऽध्वरः सप्तहोतेति ॥ १२ ॥

अत्सरुकैश्चमसैर्भक्षयेयुः कुण्डप्रतिरूपैः † ॥ १३ ॥

ते सर्वे कुण्डपायिनोऽत्सरुकैश्चमसैर्भक्षयन्तीति अत्सरुकैरदण्डचमसैः कुण्डप्रतिरूपैः कुण्डसदृशैर्भक्षयेयुः ॥ १३ ॥

होत्रा समास उक्तो ब्राह्मणेन † ॥ १४ ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम् ।

† आध्यायणोऽप्येवम् ।

यो होता सोऽध्वर्युः सपोतेत्येतदादि समासः सङ्क्षेप एकीभावः
॥ १४ ॥

स्वादासनादुपसञ्चारं ब्रह्मेतरे होत्रे कुर्यात्* ॥ १५ ॥

स्वस्मादासनादुपसञ्चारेऽपि सञ्चार्य इतरे होत्रे मैत्रावरुणीय-
प्रतिकर्त्रे कुर्यात् एतत् ज्ञापितं भवति ब्रह्मत्वेनासौ दीक्षितः इतरे
होत्रे करोति ॥ १५ ॥

तथोद्गातृप्रस्तोतारावाग्निध्वञ्च* ॥ १६ ॥

तथा उद्गाता च स्वस्मादासनादुपसञ्चारमितरे होत्रे नेष्ट्रीया-
च्छावाकोये कुर्यात् तथा प्रस्तोता इतरे होत्रे यावस्तु ब्राह्मण-
हंसोये स्वस्मादासनादुपसञ्चारं कुर्यात् तथाग्निधोयेणासौ दीक्षितः
इतरे उन्नेत्रे प्रतिप्रस्थात्रे कुर्यात् ॥ १६ ॥

गृहपतिर्गृहपतिः सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यइत्यसमासन्तयो-
द्दर्शयति* ॥ १७ ॥

गृहपतिर्गृहपतिः सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्य इत्यनया वीक्षया ब्राह्मण-
मसमासन्तयोद्दर्शयति विज्ञापयति ॥ १७ ॥

इति दशमस्य द्वादशी कण्डिका ।

अथ त्रयोदशी कण्डिका ।

एतेनोक्तस्तापश्चितस्य दीक्षादिः* ॥ १ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

उक्तं कौण्डपायिनामयनम् अनन्तरं तापश्चितस्य ब्राह्मणं संवत्सरं
दीक्षिता भवन्ति संवत्सरमुपसङ्गिश्चरन्ति संवत्सरं प्रसूतो भवतीति
तस्य दीक्षाकाल उच्यते एतेनोक्तस्तापश्चितस्य दीक्षादिरिति एतेन
कौण्डपायिनेन उक्तोव्याख्यातस्तापश्चितस्य दीक्षादिः पौर्णमासी-
प्रभृतयो दीक्षा इति ॥ १ ॥

तस्यायनविचाराः* ॥ २ ॥

वक्ष्यन्त इति वाक्यशेषः अयनस्य विकल्पितं मशकेन गवा-
मयनेन क्लृप्तं तापश्चितामयनं ज्योतिष्टोमेन वा विक्लृप्तेनेति तस्य
विकल्प उच्यते ॥ २ ॥

ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रः षोडशमानहरहः स्यादिति धान-
ज्जप्यः* ॥ ३ ॥

ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रः षोडशमानहन्यहनि स्यात् संवत्सरमिति
शेषः ॥ ३ ॥

चत्वारोज्योतिष्टोमा अभिजिदेष पञ्चाहः षट्सु मासेष्व-
भ्यस्येत महाव्रतं विषुवानथैत एव मासा आवृत्ता विश्वजित्त्व-
भिजित्स्थाने तत्पुरुषस्य नारायणस्यायनम् † ॥ ४ ॥

चत्वारो ज्योतिष्टोमाः ज्योतिष्टोमश्चतुरभ्यस्तः अभिजिदेष
पञ्चाहः षट्सु मासेष्वभ्यस्येत महाव्रतं विषुवान् स्यात् अथैत

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन पञ्च सूत्राणि कृतानि तथा विशेषश्च कृतः ।

एव मासा आवृत्ताः स्युः अयन्तु विशेषः विश्वजित्त्वभिजितः स्थाने
स्यात् तत्पुरुषस्य नारायणस्यायनम् ॥ ४ ॥

अभिजिद्वह्रहस्तदग्नेर्ज्योतिष्टोमो वा रथन्तरपृष्ठः * ॥ ५ ॥

तेनाभिजिद्विकल्पेन रथन्तरपृष्ठमिति नियमार्थम् ॥ ५ ॥

वृहत्पृष्ठ इन्द्रस्य † ॥ ६ ॥

वृहत्पृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरमह्रहः स्यात्तदिन्द्रस्यायनम् ॥ ६ ॥

व्यत्यासं वृहद्रथन्तरे पृष्ठे तदिद्राग्न्योः † ॥ ७ ॥

व्यत्यासं ज्योतिष्टोमे संवत्सरं वृहद्रथन्तरे पृष्ठे स्यातां तदि-
न्द्राग्न्योरयनम् ॥ ७ ॥

उभयसामा ब्रह्मप्राजापत्योः † ॥ ८ ॥

उभयसामा ज्योतिष्टोमः संवत्सरः स्यात् तद्ब्रह्मप्राजापत्योरयनं
स्यात् ॥ ८ ॥

वायोर्वैरूपपृष्ठो व्रतं वा † ॥ ९ ॥

वैरूपपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् महाव्रतं वा संवत्सरमह-
रहः स्यात् तदायोरयनम् ॥ ९ ॥

आदित्यस्य वैराजपृष्ठो विश्वजिदा † ॥ १० ॥

वैराजपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् विश्वजिदा तदादित्य-
स्यायनम् ॥ १० ॥

* द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

अपां शर्करोपृष्ठः* ॥ ११ ॥

शर्करोपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् तदपामयनम् ॥ ११ ॥

गवां रेवतीपृष्ठः* ॥ १२ ॥

रेवतीपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् तद्गवामयनं स्यात् ॥ १२ ॥

प्रजापतेर्वामदेव्यपृष्ठः* ॥ १३ ॥

वामदेव्यपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् तत्प्रजापतेरयनम् ॥ १३ ॥

विश्वेषां देवानां स्वरपृष्ठः* ॥ १४ ॥

स्वरपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् एतद्विश्वेषां देवानामय-
नम् ॥ १४ ॥

सूर्यस्य दिवाकीर्त्यपृष्ठः* ॥ १५ ॥

दिवाकीर्त्यपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् तत्सूर्यस्यायनम् ॥ १५ ॥

महेन्द्रस्य महाव्रतपृष्ठः* ॥ १६ ॥

महाव्रतपृष्ठो ज्योतिष्टोमः संवत्सरं स्यात् एतन्महेन्द्रायनम् एते
विचारास्तापश्चितस्य ॥ १६ ॥

ज्योतिष्टोमेन त्रीण्युत्तराणि तस्य रथन्तरं पृष्ठं बृहच्च
व्यत्यासम् † ॥ १७ ॥

तस्य तापश्चितस्य यानि त्रीण्युत्तराणि द्वादशसंवत्सरं षट्त्रिंशत्
संवत्सरं शतसंवत्सरमिति एतानि ज्योतिष्टोमेन अभ्यस्तानि भवन्ति

* आङ्घ्रायणोऽप्येवम् ।

† आङ्घ्रायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतं तथा विशेवश्च कृतः ।

तस्य ज्योतिष्टोमस्य रथन्तरं पृष्ठं दृष्ट्व व्यत्यासं व्यत्यस्य व्यत्यस्य
व्यात्यासम् ॥ १७ ॥

यथैवार्षेयकल्पेनोक्तमिति क्षैरकलम्भिः* ॥ १८ ॥

क्षैरकलम्भिराचार्य आह एतेषामथनविधानं यथैवार्षेयकल्पे-
नोक्तं तथैव स्यादिति इति वातवतोरथने तत् क्लृप्तं प्रजापतेर्द्वादश-
संवत्सरं षट्त्रिंशत्संवत्सरं शतसंवत्सरमिति ॥ १८ ॥

इति दशमस्य त्रयोदशी कण्डिका ।

अथ चतुर्दशी कण्डिका ।

अग्निष्टोमास्त्रिवृत उक्थ्याः पर इति तत्रावचनादतिरा-
त्रा न स्युर्विषुवन्तश्चेति शाण्डिल्यः † ॥ १ ॥

इह ज्योतिष्टोमेन त्रीण्युत्तराणीति प्रकृतं तेषु सर्वेषु संवत्-
सरचोदना न च प्रायणीयोदयनीयावादिष्टौ नापि विषुवान् तत्रायं
शंसयः किं संवत्सरन्यायं गृहीत्वा प्रायणीयोदयनीयातिरात्रवन्तो
भवन्ति अथाग्रहणान्न भवन्तीति एतस्मिन् संशयेऽयमाचार्य आर-
भते अग्निष्टोमास्त्रिवृत इत्येतदादि सूत्रं मशक एतेषु ये त्रिवृदादि-
स्तोमाः संवत्सरान् अग्निष्टोमसंस्थान् कल्पयति यान् पञ्चदशान्
तानुक्थसंस्थान् सोऽयमाचार्य एतदर्थं गृहीत्वा तु परोक्षितुमारभते

* ब्राह्मणायणीये विशेषोक्तिः ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

अग्निष्टोमास्त्रिवृत उक्त्याः पर इत्येतस्मिन् कल्पे अवचनादतिरात्रा
न स्युः विषुवन्तश्चेति एवं शाण्डिल्य आचार्य आह ॥ १ ॥

इतरः सन्न्याय इति धानञ्जयः* ॥ २ ॥

धानञ्जय आचार्य आह इतरोयो वक्ष्यते सन्न्यायः स भवेत्
इह कः पुनरित्युच्यते ॥ २ ॥

अतिरात्रावभितः स्यातां मध्ये विषुवान् वृहत्पृष्ठो रथ-
न्तरमध्यन्दिनः पञ्चदशः सप्तदशः † ॥ ३ ॥

प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ स्याताम् आद्यन्तयोः सन्नस्य
स्यातां मध्ये विषुवान् स्यात् वृहत्पृष्ठो रथन्तरमध्यन्दिनः पञ्चदश-
सप्तदशौ स्तोमौ स्तोत्रेषु व्यत्यासेन स्याताम् एकत्रिक इव ॥ ३ ॥

एकैकस्मिन्वैतत्संवत्सरवर्गे स्यात् ‡ ॥ ४ ॥

त्रिवृदादिवर्गेषु आद्यन्तयोः प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ मध्ये
विषुवान् ॥ ४ ॥

उत्तममुत्तमे वा संवत्सरे § ॥ ५ ॥

वर्गाणामुत्तमे वा संवत्सरे एतत् स्यात् उत्तमस्योत्तमस्य संवत्-
सरस्याद्यन्तयोः प्रायणीयोदयनीयावतिरात्रौ मध्ये विषुवान् ॥ ५ ॥

पृथग्वा संवत्सरेषु ‡ ॥ ६ ॥

* ब्राह्मयणीयवम् ।

† ब्राह्मयणीनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मयणीन सूत्रत्रयेणैकसूत्रं कृतम् ।

पृथक्संवत्सरेषु एकैकस्मिन् संवत्सरे आद्यन्तयोः प्रायणीयोदय-
नीयावतिरात्रौ मध्ये विषुवान् ॥ ६ ॥

तेषां यथास्तोमं विषुवन्तः स्युः* ॥ ७ ॥

तेषां संवत्सराणां यथास्तोमं विषुवन्तः स्युः योऽयं सस्तोमः संवत्-
सरस्तस्मिन् सस्तोमे विषुवान् स्यात् ॥ ७ ॥

रथन्तरपृष्ठो बृहद्ब्रह्मसामा त्रिवृताः स्याद्बृहत्पृष्ठो
रथन्तरमध्यन्दिनः परेषु † ॥ ८ ॥

त्रिवृतां संवत्सराणां रथन्तरपृष्ठो बृहद्ब्रह्मसामा विषुवान् स्यात्
बृहत्पृष्ठो रथन्तरमध्यन्दिनः परेषु पञ्चदशादिषु संवत्सरेषु विषुवान्
स्यात् ॥ ८ ॥

यजनीयेऽहनि प्रसवः स्यात् पूर्वपक्षे यद्यविषुवत्काः स-
मार्द्धमासातिवर्त्तिषु* ॥ ९ ॥

यजनीयेऽहनि प्रतिपदि प्रसवो भवेत् प्रथमः स्रवः प्रसवः यद्यवि-
षुवत्काः स्युः ततः पूर्वपक्षे स्यात् समार्द्धमासातिवर्त्तिनश्च यदि
भवेयुः ॥ ९ ॥

अपरपक्षे विषमेषु* ॥ १० ॥

यदि विषमार्द्धमासातिवर्त्तिनः अविषुवत्काश्च ततो अपरपक्षे
प्रसवः स्यात् ॥ १० ॥

* द्राघायणोऽप्येवम् ।

† द्राघायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

सहस्रसाय्ये सहातिरात्राभ्यां सहस्रमहानीत्याचार्याः
सहस्रसाय्यमिति ह्याहेति* ॥ ११ ॥

सहस्रसाय्ये पठति अतिरात्रः सहस्रमहानीत्यतिरात्र इति तत्र
संशयः किं सहातिरात्राभ्यां सहस्रमहानि स्युः उत विनातिरात्रा-
भ्यामिति कुतः संशय उत्पन्न इति चेत् प्रत्यक्षायां श्रुतौ अतिरात्रः
सहस्रमहानीत्यतिरात्र इति उच्यते समाख्यातः सहस्रसाय्य इति
सहस्रमस्मिन् साय्या सहस्रसाय्यम् अत आचार्य्य आरभते सहस्र-
साय्ये सत्रे सहातिरात्राभ्यां सहस्रमहानि स्युरिति यस्मादाह सहस्र-
साय्यमिति ॥ ११ ॥

अन्तरेणेति श्रौचिवृद्धिः सहस्रमहानीत्यन्तरेणातिरात्रा-
वाह † ॥ १२ ॥

श्रौचिवृद्धिराचार्य्य आह अन्तरेणातिरात्रौ अन्यानि सहस्र-
महानि स्युरिति यस्मादन्तरेणातिरात्रावाह सहस्रमहानीनि अति-
रात्रः सहस्रमहानीत्यतिरात्र इति अथ यदुक्तं समाख्यातः संशय उत्पन्न
इति न हि प्रत्यक्षायां श्रुतौ समाख्या यादृया प्रथमं हि विनियोग-
कारणं श्रुतिः दुर्बला समाख्या ॥ १२ ॥

तस्यायनविकल्पास्त्रिकद्रुकाश्चतुःषष्ट्यंशतमभिष्वानां द-
शरात्रो व्रतमिति दशरात्रो व्रतमिति ‡ ॥ १३ ॥

* ब्राह्मयज्ञोपनिषद् ।

† ब्राह्मयज्ञोपनिषदेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मयज्ञोपनिषदे विधेयोऽस्ति ।

तस्य सहस्रसाव्यस्यायन उच्यते अतिरात्रौ तावत्प्रत्यक्षशिष्टौ
अन्यदत्र सहस्रमयनं यच्चोदितं तत् मशकेन विकल्पितं ज्योति-
ष्टोमेनाविकृतेन क्लृप्तम् अग्नेः सहस्रसाव्यं गौरीवितस्य स्वरेण वा
तत्रायं विकल्प उच्यते अतिरात्रौ तावत् प्रत्यक्षशिष्टौ अन्यत्त्रिक-
द्रुकाश्चतुःषष्ठं शतमभिप्लवानां दशरात्रो व्रतमिति एतदहः सहस्रं
त्रिकद्रुका ज्योतिर्गौरायुरिति चतुःषष्ठ्यधिकं शतं अभिप्लवानां दश-
रात्रोव्रतमिति ॥ १३ ॥

इति दशमस्य चतुर्दशी कण्डिका ।

अथ पञ्चदशी कण्डिका ।

दक्षिणे तीरे सरस्वत्या विनशनस्य दीक्षेरन् सारस्वताय
षष्ठ्यामपक्षस्येति गौतमः* ॥ १ ॥

सहस्रसाव्यमुक्तम् अनन्तरं सारस्वतान्युच्यन्ते तत्र ब्राह्मणं सर-
स्वत्या विनशने दीक्षेत इति यस्मिन् देशे सरस्वत्यन्तर्भवति तद्विन-
शनमित्युच्यते तस्य विनशनस्य दक्षिणे कूले तीरे सारस्वताय तादर्थ्यं
चतुर्योषष्ठ्यां त्रियौ पक्षश्च परिभाषितम् उदगयनपूर्वपक्षपुण्याह-
मिति गौतम आचार्य आह ॥ १ ॥

अमावास्यायामतिरात्रः स्यादेव स्वस्थानमामावास्यं प्रयु-
ज्यते* ॥ २ ॥

* द्राह्मण्येन सूत्रद्वयेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

उक्तं यदहरतिरात्रो भवति तदहर्वत्सानपाकुर्वन्ति संस्थितेऽति-
रात्रे सान्नाय्येन यजन्त इति तद्वत्सापाकरणेन सान्नाय्ययोगेन च
अतिरात्रस्यैव कालो ज्ञायते वत्सापाकरणं हि अमावास्यायां भवति
तदनन्तरेऽहनि सान्नाय्येन यागः सोऽयं गौतम आचार्य आह अमा-
वास्यायामतिरात्रः स्यादेवं स्वस्थानमामावास्यं प्रयुज्यत इति अमा-
वास्यस्य हि पूर्वपक्षादिस्थानम् उक्तञ्च संस्थितेऽतिरात्रे सान्नाय्येन
यजन्त इति तद्यद्यमावास्यायामतिरात्रो भवति ततस्तस्य स्वस्थानं
पूर्वपक्षादौ भवति ॥ २ ॥

सप्तम्यां वा दोक्षित्वामावास्याया यजनीयेऽहन्यतिरात्रः
स्यादिति धानञ्जयः* ॥ ३ ॥

धानञ्जय आचार्य एवमाह ॥ ३ ॥

समाधय उत्तराभ्यां सुत्याभ्याम्† ॥ ४ ॥

वक्ष्यति हि तेषां पौर्णमास्याङ्गोमस्तोमो भवतीति यजनीयेऽ-
हनि स्यादित्याचार्या इति तथैवायुः प्रदेक्ष्यते एवन्तावत् आयुषो
यजनीयेऽहनि क्रियोपदेक्ष्यते तद्यद्यतिरात्रोऽपि यजनीयेऽहनि क्रियते
ततः गो आयुर्भ्यां समाधिः कृतो भवति एतदर्थं अतिरात्रोऽपि यज-
नीय एवाहनि स्यात् इति किञ्चान्यत् ॥ ४ ॥

स्वस्थानञ्चैवामावास्यं प्रयुज्यते* ॥ ५ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणीये एतन्नास्ति ।

यदुक्तममावास्यायामतिरात्रे क्रियमाणे पूर्वपक्षादौ स्वस्थान-
मामावास्थं प्रयुज्यते इतरथा हि क्रियमाणे न स्वस्थानमामावास्थं
प्रयुज्यते किं कारणम् ॥ ५ ॥

पूर्वपक्षो ह्यामावास्थस्थानमिति* ॥ ६ ॥

कृत्स्नो हि पूर्वपक्ष आमावास्थस्थानं तदा दर्शितं ग्रन्थान्तरे ॥६॥

पुरा रात्रेः सायं दोहं दोहयेरन् संस्थितेऽतिरात्रे प्रात-
र्दोहं तेन सान्नाय्येन यजेरन् † ॥ ७ ॥

प्राग्रात्रेरारम्भात् सायन्दोहं दोहयेरन् संस्थिते समाप्तेऽतिरात्रे
प्रातर्दोहं दोहयेरन् उक्तं संस्थितेऽतिरात्रे सान्नाय्येन यजन्त इति ॥७॥

सान्नाय्येनेष्ट्वाध्वर्युः शम्यां परास्यतीत्याहवनीयन्यन्तेन
तिष्ठन् प्राङ्मुखो नित्यमिष्टिसंस्थासु प्रास्येत्तदुक्तं ब्राह्म-
णेन ‡ ॥ ८ ॥

उक्तं सान्नाय्येनेष्ट्वाध्वर्युः शम्यां परास्यतीति तच्छम्याप्राशनं
कुत्र भवतीत्याह आहवनीयसमीपे तिष्ठन्निति क्रियोपदेशः न आसीनः
तिष्ठन् प्राङ्मुखः नित्यमहवनीयनि इष्टिसंस्थासु इष्टिसमाप्तिषु प्रास्येत्
प्रक्षिपेत् शम्यां तदुक्तं ब्राह्मणेन सा यत्र निपतति तद्गार्हपत्यस्ततः
षट्त्रिंशतं प्रक्रमान् प्रक्रामति तदाहवनीयमिति नित्यग्रहणम् अमा-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

‡ ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

वास्यानन्तरं प्राशनं प्रकृतं तत्सर्वमकृतम् इष्टिसंख्यासु च तत् स्यादिति
नित्यग्रहणम् ॥ ८ ॥

चक्रीवत्ता च तथापि पत्नीशाला स्याच्छामित्रञ्च* ॥ ९ ॥

पत्नीशालापि तथैव चक्रीवति स्यात् पत्नीशाला प्राम्वंशा
शामित्रमपि चक्रीवदेव स्यात् शामित्रमुक्तलक्षणम् ॥ ९ ॥

तानि यथादेशं वर्त्तेरन् समस्वेद्भूमिभागः स्यात् † ॥ १० ॥

तानि सद आदोनि यथादेशं वर्त्तेरन् यो यस्य देशो यथादेशं
स्वस्वदेशेन गच्छेयुर्यदि समोभूमिभागः स्यात् ॥ १० ॥

अनुपूर्वं विषमे † ॥ ११ ॥

यदि विषमो भूमिभागः स्यात् आनुपूर्व्येण वर्त्तेरन् आनुपूर्व्य-
मध्वर्थेवे सिद्धं यथा व्यवायनम् ॥ ११ ॥

वेदेः पांशून् हरेयुस्तथोत्तरवेदेर्धिष्ण्येभ्यश्च † ॥ १२ ॥

वेद्यादीनान्नयनमशक्यं तत्र तेषामवयवा नीयन्ते वेदेरित्यपा-
दानलक्षणा पञ्चमी तस्याः पांशून् ग्रहीत्वा नयेयुः यथा वेदेस्तथो-
त्तरवेदेः पांशून् हरेयुः धिष्ण्येभ्यश्च पांशून् हरेयुः ॥ १२ ॥

तान्निविश्य यथायतनं निवपेयुः † ॥ १३ ॥

तान् पांशून् निविश्य उपविश्य यथायतनं यद्यस्यायतनं तस्मि-
न्निवपेयुः ॥ १३ ॥

* ब्राह्मणायनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मणायनोऽप्येवम् ।

उलूखलबुध्नो यूप इति पृथुबुध्नः स्यात्* ॥ १४ ॥

उलूखलबुध्नोयूप इति ब्राह्मणं तत्कथमुलूखलबुध्न इत्युच्यते पृथु-
बुध्नः स्यात् पृथु विस्तारे विस्तोर्णबुध्नः स्यात् ॥ १४ ॥

प्रकृष्य इति तं पूर्वं कर्षेयुरेवानुद्यकन्तः* ॥ १५ ॥

यपः प्रकृष्य इति ब्राह्मणं यूपस्थानं सर्वेषां पूर्वं कर्षेयुः अनुद्य-
कन्तः अनुत्क्षिपन्तः एवशब्दः क्रियते कर्षेयुरेव नैनमुत्क्षिपेयुः यथा
ग्रन्थान्तरे दृष्टः प्रकृष्य इत्यवस्थाने प्रकृष्यत आकृतिको ह्यत्यन्त
इति आकृतिको भवतु मा वाभूत् प्रकृष्ट्य एव प्रकृष्य इति ब्राह्म-
णम् ॥ १५ ॥

उपोप्त एवेत्यनिखातस्तिष्ठेत् पांशुभिः पर्युप्तः* ॥ १६ ॥

उपोप्त एवेति ब्राह्मणं न निखातस्तिष्ठेत् उपोप्त एवेति पांशुभिः
पर्युप्तः परिवेष्टितः ॥ १६ ॥

नोपरवान् खनन्तीत्यधिषवणफलकयोरधस्तादुपरवाना-
मश्वभ्रास्तेषां प्रतिषेध आलिखेयुरेवैनान्न खनेयुः † ॥ १७ ॥

नोपरवान् खनन्तीति ब्राह्मणं ते उपरवाः कस्मिन् देशे इति
उच्यते सोमस्याधिषवणार्थो यौ फलकौ तयोरधस्ताद्भूमौ उपर-
वानामश्वभ्रा विद्यन्ते श्वभ्रः खातः तेषामत्र प्रतिषेधः आलिखनमात्र-
मेवैषां कुर्युः न खनेयुः आलिखेयुरेनानित्येवमेव वक्तव्ये एवशब्दः

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

किमर्थं क्रियते न खनेयुरिति उच्यते अन्यत्रापि यत्रार्थतः खातो न स्यात् तत्र लेखनमात्रमेव स्यात् यथा साद्यःक्रेषु वैश्वदेवे चा-
त्वालपांशुभिः प्रयोजनं नास्ति तत्राप्यालेखनमात्रं स्यादिति ॥ १७॥

इति दशमस्य पञ्चदशी कण्डिका ।

अथ षोडशी कण्डिका ।

तेषां पौर्णमास्यां गोष्टोमः स्तोमो भवतीति यजनीयेऽहनि
स्यादित्याचार्याः संस्थिते गोष्टोमे पौर्णमासमिति हि सं-
स्थानान्ताद्विदधाति* ॥ १ ॥

उक्तं ते तमापूर्यमाणमामावास्येन यन्ति तेषां पौर्णमास्यां
गोष्टोमः स्तोमो भवत्युक्तो बृहत्सामा संस्थिते गोष्टोमे पौर्ण-
मासं निर्वपन्त इति गोष्टोमसंस्थानन्तरं पौर्णमासस्य क्रियामादि-
शति पौर्णमासस्य चापरपक्षादिः स्थानं तत्किं पौर्णमासकालवशेन
यजनीयेऽहनि गोष्टोमोऽस्तु अथ प्रत्यक्षत्वात् पौर्णमास्यां गोष्टोमं
कृत्वा तत्कालानन्तरं पौर्णमासं निरूप्यतामिति अतोऽर्थमाचार्यः
परोक्षितुमारभते तेषां पौर्णमास्यां गोष्टोमः स्तोमो भवतीति
स गोष्टोमो यजनीयेऽहनि स्यात् इत्येवमाचार्या मन्यन्ते किं कारणं
यस्मात् संस्थानन्तरं पौर्णमासस्य क्रियां विधत्ते यस्त्वयं पौर्णमासी-
शब्दस्तेषां पौर्णमास्यामिति अयं पौर्णमासीसन्निवृत्ते काले ॥ १ ॥

* ब्राह्मण्येनैतेन सूत्रत्रयं कृतम् ।

ते तमापूर्यमाणं तेतमपक्षीयमाणमिति च कृत्स्नवत्यक्षा-
भिधानम्* ॥ २ ॥

किञ्चान्यत् यदिदन्ते तमापूर्यमाणमामावासेन यन्ति तेतम-
पक्षीयमाणं पौर्णमासेन यन्तीत्येतदभिधानं कृत्स्नौ पक्षावधिकृत्य
कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे द्वितीर्येत यदि ह्ययं पौर्णमास्यां गोष्टोमं
कुर्यादमावास्यायाञ्चायुष्टोमम् आमावास्यापौर्णमासाभ्यां कृत्स्नयोः
पक्षयोर्व्याप्तिर्न स्यात् ॥ २ ॥

पर्वणि त्वेव स्यात्तेषां पौर्णमास्यां तेषाममावास्यायामिति
हि प्रत्यक्षेण विदधाति † ॥ ३ ॥

तुशब्दः पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थः यदुक्तं यजनोयेऽहनि स्यादिति तन्न
पर्वण्येव स्यात् एवशब्दोऽवधारणार्थः तेषां पौर्णमास्यान्तेषाममा-
वास्यायामेवेति यस्मात् प्रत्यक्षेण विदधाति यदिदं यजनोयेऽहनोत्या-
चार्याणां वचनं कल्पनामात्रमिदम् अयन्त्वाद्यः प्रत्यक्षशेषः कल्पना-
मात्रेण शक्यं प्रत्यक्षं वचनं बाधितुं कल्पनावचनयोर्वचनस्य बलीय-
स्त्वात् वचनं हि श्रुतिः ॥ ३ ॥

कर्मनन्तर्यमात्रन्तु सत्स्था दर्शपूर्णमासयोः* ॥ ४ ॥

संस्थिते गोष्टोमे पौर्णमासमिति यदुक्तन्नान्तरान्यत्कर्म प्रवर्त्तत
इत्येतदुक्तं भवति स्वे स्वे काल एव गोष्टोमः स्वे स्वे काल एव पौर्णमासः
स्यात् वक्ष्यत्येतेनायुर्थ्याख्यात इति तत्राऽप्येष एव विधिः स्यात् ॥ ४ ॥

* द्राह्म्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्म्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

ते तमापूर्यमाणन्ते तमपक्षीयमाणमिति च यथा भूयसो
वादः* ॥ ५ ॥

अथ यदुक्तन्ते तमापूर्यमाणन्ते तमपक्षीयमाणमिति च कृत्स्न-
वत्पक्षाभिधानमिति अयं यथा भूयसोवादः गृह्यताम् असम्भवात्
कृत्स्नभावस्य ॥ ५ ॥

संस्थिते गोष्टोमे तदहरेव पौर्णमासेन हविषेष्टो-
द्यञ्जीरन्निति* ॥ ६ ॥

पर्वणि गोष्टोमं कृत्वा तस्मिन्नेवाहनि पौर्णमासेन हविषेष्टा उद्-
युञ्जीरन्निति उद्योगं कुर्युरिति तदहरेव प्रतिष्ठेरन्निति एवं संस्थान-
न्तरं पौर्णमासं प्रयुक्तं भवतीति ॥ ६ ॥

अयजमानास्तत्रैव तां रात्रिं वसेयुरिति गौतमः* ॥ ७ ॥

गौतम आचार्य आह पर्वणि गोष्टोमेनेष्टा अयजमानाः पौर्ण-
मासेन तस्मिन्नेव दिशि तां रात्रिं वसेयुरिति ॥ ७ ॥

उद्युञ्जीरन्नेवेति शाण्डिल्यः श्वोभूते तु यजेरन्* ॥ ८ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह इष्टा पौर्णमास्यां गोष्टोमेन प्रति-
तिष्ठेरन्नेव श्वो भूते तु पौर्णमासेन यजेरन् एवं पौर्णमासं स्वे स्थाने
कृतं भवति ॥ ८ ॥

एतेनायुर्व्याख्यातः* ॥ ९ ॥

* ब्राह्मयणीयोऽप्येवम् ।

एतेन गवा आयुर्व्याख्यातः यजनीयेऽहनि स्यात् पर्वणि स्यादित्ये-
तदादिना ॥ ९ ॥

तत्र धानञ्जयेनामावास्यायाः सायन्दोहं दोहयेरन् प्रा-
प्रातरनुवाकात्प्रातर्दोहम्* ॥ १० ॥

तत्र तस्मिन् कर्मणि धानञ्जयेन विधानेनातिरात्रे क्रियमाणे
अमावास्यायां यजनीयेऽहन्यतिरात्रः स्यादिति तत्र तस्मिन्नमावा-
स्यायां सायन्दोहं दोहयेरन् पूर्वमतिरात्रस्य प्रातरनुवाकात् प्रात-
र्दोहं ततः संस्थितेऽतिरात्रे सान्नाय्येन यजेरन् ॥ १० ॥

अतिचिरमेवं दुग्धः सान्नाय्यन्तिष्ठेदिति शाण्डिल्या-
यन इतरयोरेवान्यतरत् कुर्युरिति † ॥ ११ ॥

शाण्डिल्यायन आचार्य आह एवं क्रियमाणे यद्यमावास्यायां
सान्नाय्यं क्रियते द्वितीयायाञ्च यागः अतिचिरं सान्नाय्यं दुग्धमव-
तिष्ठेदिति तस्मादितरयोरेव गो आयुषोर्यजनीयेऽहनि पर्वणि चेत्ये-
तयोर्विधानयोरन्यतरत् कुर्युरिति अतिरात्रस्त्वमावास्यायामेव स्या-
दिति ॥ ११ ॥

कौण्डपायिने भोजनमुक्तमिष्टयनेषु दर्शपूर्णमासधर्मा-
श्च † ॥ १२ ॥

इष्टयनेषु कौण्डपायिने सत्रे भोजनमुक्तं हविष्यम् इष्टयनेषूप-

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

† द्राक्षायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

पद्येयुरिति दर्शपूर्णमासधर्माश्च कौण्डपायिन एवोक्ताः अमावास्यानेन
पूर्वपक्षमितरं पौर्णमासेनेत्यादयः ॥ १२ ॥

चन्द्रप्रमाणास्त्वैव पर्वसु स्युः* ॥ १३ ॥

प्रमाणं एवं पर्वसु कौण्डपायिने हि चिंशिनो मासाविहिताः इह
चन्द्रप्रमाणा एवेति ॥ १३ ॥

इति दशमस्य षोडशी कण्डिका ।

अथ सप्तदशी कण्डिका ।

दृषद्वत्या अथ्ययेऽपोनप्त्रीयामिष्टिं निर्वपेरन्यदि सोदका
स्यात्* ॥ १ ॥

उक्तं दृषद्वत्या अथ्ययेऽपोनप्त्रीयं चरुन्निरूप्याथातियन्तीति तच्च-
रुणा इष्टिश्चेद्यते दृषद्वत्या नद्या अथ्ययः सरस्वत्यासङ्गम एकीभाव-
स्तस्मिन्नथ्ययेऽपोनप्त्रीयामिष्टिं निर्वपेरन् अपोनप्ता देवता अस्या
इत्यपोनप्त्रीया निर्वपत्यालभते यजतयः प्रधानशब्दास्तत्र प्रवर्तकाः
निर्वपतिशब्देनेष्टिश्चेद्यते यदि तस्मिन् देशे सोदका स्यादृषद्-
वती ॥ १ ॥

अथ्यनुदकायामिति धानञ्जयः* ॥ २ ॥

धानञ्जय आचार्य आह अनुदकायामपि निर्वपेरन् श्रुतिसाम-
र्थ्यात् ॥ २ ॥

* आध्यायगोठप्येवम् ।

शते गोव्यूषभमप्युजन्तीति वत्सतरो शते गर्भिणीषु* ॥३॥

शते गोव्यूषादि ब्राह्मणं शते गोव्यूषभं मिश्रयन्ति तासां वयः
उच्यते वत्सतरो शते गर्भिणीषु वत्सभावादुत्तीर्णा वत्सतर्थः
अयमेतासां वत्सत्वं बज्रगोत्वं वत्सेनाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वइति टरच्
प्रथमगर्भास्वास्तित्येतदुक्तं भवति ॥ ३ ॥

ता यत्र गव्यमभयं स्यात्तत्र रक्षेयुः* ॥ ४ ॥

ता गावो यस्मिन् देशे गव्यं दृणोदकमभयं स्यात् गोभ्योद्धितं
गव्यम् अभयं यत्र भयं न स्यात् व्याघ्रचौरादिभ्य एतस्मिन् देशे एता
रक्षेयुः गोपाः ॥ ४ ॥

पुङ्गवैस्तासां भुञ्जीरन् सर्पिषा च* ॥ ५ ॥

ये तासाङ्गवां पुङ्गवा उत्पद्येरंस्तैर्भुञ्जीरन् सर्पिणः यत्किञ्चिद-
न्नाद्यम् उपार्जयितव्यं स्यात् तैः पुङ्गवैस्तर्जयेरन् ते तत्र निमित्त-
भूताः, अपरे ब्रूवते ये तत्र पुङ्गवास्तेषां मातृदुग्ध्वा तेन क्षीरेण भुञ्जी-
रन् दध्नावा याः स्त्रियस्तासां मातरो न दोग्धव्याः एवं वर्द्धमाना
क्षिप्रं सहस्रं सम्पद्यते एष एवमुख्यार्थः, अपरे ब्रूवते आलभ्यास्ते पुङ्गवा
इति तैश्च पुङ्गवैर्भुञ्जीरन् सर्पिषा च ॥ ५ ॥

तासु सहस्रं सम्पन्नासु पूर्वपक्षे गामतिरात्रं कृत्वा दत्त्वै-
ताउत्तिष्ठेयुः* ॥ ६ ॥

उक्तं यदा सहस्रं सम्पद्यतेऽथोत्थानं यदा सर्वज्यानिञ्जीयन्ते

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

अथोत्थानं यदा गृहपतिर्नियते अथोत्थानं यदा स्रुतं प्राश्रवण-
मागच्छत्यथोत्थानमिति एतान्येवोत्थाननिमित्तान्युक्तानि तत्रेदन्ता-
वत् प्रथममुत्थानं तासु गोषु सहस्रं संख्यातः सम्पन्नासु मासस्य चः
पूर्वपक्षस्तस्मिन् गामतिरात्रसंस्थानं कृत्वा दत्त्वा एनागाः उत्तिष्ठेयुः
यस्मै देयास्तदुपरिष्ठाद्वक्ष्यते ॥ ६ ॥

यदा सर्वज्यानिञ्जीयन्त इति तासामेवाधिकारः प्रकरण-
भूतत्वात्तत्र विश्वजिदतिरात्रः* ॥ ७ ॥

तद्यदा सर्वज्यानिमिति किं सत्रिणो यथा सर्वज्यानिञ्जीयन्ते
अथान्य इत्यत्राह तासामेवाधिकारः प्रकरणभूतत्वात् तस्मिन् हि प्रक-
रणे तस्मिन्नुत्थाने विश्वजिदतिरात्रः स्यात् ॥ ७ ॥

मृते गृहपतावायुः † ॥ ८ ॥

मृते गृहपतौ आयुः स्यात् अतिरात्र इति प्रकृतम् ॥ ८ ॥

प्रादुर्भावान्तादेतयोरापदोरुत्तिष्ठेयुरप्यपरपक्षे † ॥ ९ ॥

एतयोरापदोः सर्वज्यानिगृहपतिमरणयोः प्रादुर्भावसमकाल-
मेवोत्तिष्ठेयुः न पूर्वपक्षमाद्रियेरन् अपरपक्षेऽप्युत्तिष्ठेयुः ॥ ९ ॥

न सकृच्चन सरस्वत्यामवभृथमभ्यवेयुर्देवयजनभूता ह्येषां
भवति † ॥ १० ॥

सकृदपि सरस्वत्यामवभृथन्नाभ्यवेयुः ॥ १० ॥

* ब्राह्मयगीनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मयगीनोऽप्येवम् ।

अविद्यमाने सरस्वत्या एवोद्धारं पार्श्वतस्तु* ॥ ११ ॥

अविद्यमानेऽन्यत्रोदके सरस्वत्या एवोद्धारं कुर्यात् पार्श्वत-
स्तु तस्या एव न दूरे ॥ ११ ॥

यदा स्रक्षं प्रास्त्रवणमागच्छन्त्यथेत्यानमिति तथा प्रास्येयु-
र्यथैनं पूर्वपक्ष आगच्छेयुरिति गौतमः † ॥ १२ ॥

प्रस्रवणे भवं प्रास्त्रवणं यदि तावद्वरे स्यात् स्रक्षः सन्निवृष्टश्च
पूर्वपक्षः तदा तेन क्रमेण प्रास्येर्यथया पूर्वपक्षे आगच्छेयुरिति गौतम
आचार्य आह ॥ १२ ॥

यदेनात्किञ्चिदुत्थानमागच्छेदिति धानञ्जयः प्रायणोय-
मेवातिरात्रमुपेत्योत्तिष्ठेयुरिति* ॥ १३ ॥

धानञ्जय आचार्य आह चतुर्णामुत्थानानां यदेनात् सत्रिणः
किञ्चिदुत्थानमागच्छेत् प्रायणीयमेवातिरात्रं ज्योतिष्टोमं कृत्वो-
त्तिष्ठेयुः आद्यन्तसमाध्वर्यं नैव गवादीन् कुर्यादिति ॥ १३ ॥

स्रक्षं प्रास्त्रवणमागम्य पुरस्तादतिरात्रस्याग्नये कामार्येष्टिः
स्यादिति शाण्डिल्यः* ॥ १४ ॥

उक्तं स्रक्षं प्रास्त्रवणमागच्छन्तीति तत् स्रक्षं प्रास्त्रवणमागम्याग्नये
कामार्येष्टिः पुरस्तादतिरात्रस्य स्यादित्येवं शाण्डिल्य आचार्यो
मन्यते ॥ १४ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

उपरिष्ठादिति धानञ्जयः* ॥ १५ ॥

धानञ्जय आचार्य आह इष्टिः उपरिष्ठादतिरात्रस्य स्थादिति
ततोऽप्याहावभृथम् ॥ १५ ॥

तस्यामश्वाञ्च पुरुषोञ्च धेनुके यज्ञोपकरणशेषांश्चाभि-
रूपायान्यस्मै दद्युः* ॥ १६ ॥

तस्यामश्वाञ्च पुरुषोञ्च धेनुके दत्तेति तस्यामिष्टौ अश्वाञ्च पुरु-
षोञ्च धेनुके यज्ञोपकरणशेषभूतांश्च अभिरूपाय विद्यादिगुण-
युक्तायान्यस्मै ब्राह्मणाय दत्त्वा उत्तिष्ठेयुः ॥ १६ ॥

स्वामिनो हि सर्वे सत्रेषु तेषां प्रतिग्रहं न विद्यते* ॥ १७ ॥

कस्मादन्यस्मै दद्युः यस्मात् सत्रेषु सर्वे स्वामिनस्तेषां प्रतिग्रहं
न विद्यते विधानं किमर्थमिति चेत् अन्यस्मै दद्युरिति उच्यते अन्या
अपि याः काश्चिदङ्गदक्षिणा नैमित्तिन्यः कर्तृमयुक्ताः सत्रेष्वगच्छेयुः
ता अप्यन्यस्मा एव दद्युः ॥ १७ ॥

उक्तोऽवभृथो ब्राह्मणेन* ॥ १८ ॥

अवभृथ उक्तो ब्राह्मणेन कारपचवं प्रति यमुनावभृथमभ्यवय-
न्तीति ॥ १८ ॥

अपृष्टशमनोयमेतत्* ॥ १९ ॥

एतत् सत्रं सारस्वतम् अपृष्टशमनोयम् अथ कस्मादयमप्राप्त-
प्रतिषेधः क्रियते यदा नैव कश्चित् पृष्टशमनोयः सत्रेष्वभिहितः

* ब्राह्मयज्ञीयेष्वेवम् ।

अथापि दूह प्रतिषेधेऽन्यत्र प्राप्तिं दर्शयति श्रुत्यन्तरदृष्टत्वात् तस्मादु-
दवसानोयज्योतिष्टोमेन अग्निष्टोमेन रथन्तरपृष्ठेन सहस्रदक्षिणेन पृष्ठ-
शमनीयेन च यजेतेति ॥ १६ ॥

इति दशमस्य सप्तदशी कण्डिका ।

अथ अष्टादशी कण्डिका ।

एतेनैवोत्तरे व्याख्याते* ॥ १ ॥

एतेनैव उत्तरे सारस्वते व्याख्याते तयोः पूर्वस्मिन् पठति अति-
रात्रस्त्रिवृत्पञ्चदशमित्यादि परत्र त्रिरात्रो ज्योतिर्गौरायुस्त्यह इत्या-
दि दर्शपौर्णमासिकानां हविषामेभिस्त्रिवृत्पञ्चदशत्रिकद्रुकैः प्रत्याज-
रन्यत्सर्वमेतेनैव व्याख्यातमुत्तरयोः दक्षिणे तीरे सरस्वत्या विनशनस्य
दीक्षेरन् सारस्वतायेत्यारभ्य ॥ १ ॥

तत्राग्नये कामायेष्टिरपोनग्नीया च सुवक्षामौ स्याताम्*
॥ २ ॥

तद्देवतौ ॥ २ ॥

इष्टिरेवाग्नये कामायोपरिष्ठाच्चेदतिरात्रस्येति शाण्डि-
ल्यः* ॥ ३ ॥

प्रथमे अग्नये कामायेष्टिः पुरस्तादतिरात्रस्य उपरिष्ठाद्वै विभा-

* द्राक्षायणोऽप्येवम् ।

षितं तत्र शाण्डिल्य आचार्य आह यद्युपरिष्ठादतिरात्रस्य स्यादिष्टि-
रेवाग्नये कामाय स्यान्न सुवहेमाविति ॥ ३ ॥

पर्वणोरिन्द्रकुची* ॥ ४ ॥

उक्तङ्गाआयुषो इन्द्रकुची विश्वजिदभिजिताविन्द्रकुची इति
ताविन्द्रकुची पर्वणोः स्यातां तयोर्हि पूर्वस्मिंस्थाने इष्टौ इन्द्रकुची
इति संज्ञा इन्द्रकुची काले तु वदति तत इन्द्रकुचीति चोक्तम् ॥ ४ ॥

पूर्वस्याग्निष्टोमौ त्रिवृती राथन्तरबार्हते पूर्वपक्षउक्थ्ये
पञ्चदशे राथन्तरबार्हते अपरपक्ष इति गौतमः* ॥ ५ ॥

ये अधिष्ठते तयोः सामान्यो विधिरुक्तः साम्प्रतं पूर्वस्मिंस्ताव-
द्विशेष उच्यते उत्तरयोः सारस्वतयोः पूर्वस्य त्रिवृती अहनी राथ-
न्तरबार्हते अग्निष्टोमसंस्थे स्यातां पूर्वपक्षे उक्थ्यसंस्थे पञ्चदशे राथ-
न्तरबार्हते अपरपक्षे इति गौतम आचार्य आह ॥ ५ ॥

ते न पक्षयोः सञ्चारयेत्* ॥ ६ ॥

ते अहनी न पक्षयोः सञ्चारयेत् तयोः पक्षव्यत्यासप्रयोगे ॥ ६ ॥

सर्वत्र त्वेव त्रिवृत्यञ्चदशे व्यत्यासः स्याताम्* ॥ ७ ॥

सर्वत्र त्वेव पूर्वपक्षे अपरपक्षे च त्रिवृत्यञ्चदशे एव व्यत्यासं
स्याताम् ॥ ७ ॥

तयोर्यस्मिन्ननुपेते पर्वागच्छेत्तेनोत्तरं पक्षमुपक्रमेत* ॥ ८ ॥

तयोस्त्रिवृत्यञ्चदशयोर्यस्मिन् अनुपेते असंस्कृते पर्वागच्छेत् चा-

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

द्रमसमेव तेनोत्तरं पक्षमारभेत उक्तं हि चन्द्रप्रमाणास्त्वेव पर्वसु
स्युरिति ॥ ८ ॥

एतेनोक्तमुत्तरस्य त्रिकद्रुकेषु* ॥ ९ ॥

एतेनोक्तं विधानमुत्तरस्य सारस्वतस्य त्रिकद्रुकेषु यस्मिन् न
संस्कृते पर्वागच्छेत् तेनोत्तरं पक्षमुपक्रमेतेति ॥ ९ ॥

दार्षद्वततैरयोर्व्रतानि* ॥ १० ॥

अनन्तरं दार्षद्वततैरे पठति तयोः सामान्यतो विधानमुच्यते
दार्षद्वतश्च तैरश्च तयोर्व्रतानि वक्ष्यन्त इति वाक्यशेषः व्रतानि
नियमाः ॥ १० ॥

तिष्ठेद्दिवासीत नक्तं हविरुच्छिष्टभोजी स्यादधःसंवेश्य-
मांसाश्लवणाशी न स्त्रियमुपेयाद्यथा प्रकृत्याहिताग्निवृत्तिं
वर्तयेत् † ॥ ११ ॥

तिष्ठेद्दिवासीत नक्तं न संविशेत् ष्ठागतिनिवृत्तौ नक्तं रात्रा-
वासीत उपविशेत नापि संविशेत् हविरुच्छिष्टभोजी स्यात् अधःसंवेशी
अधःसंविशेत् न क्षमायां भूमावित्यर्थः अर्मांसाश्लवणाशी न मांस-
मश्नीयात् न लवणमिति ‡ कुतः पुनः संशय उच्यते न पुनः प्रवृत्ति-
रुपरिसंवेशनस्य मांसलवणभोजनस्य च येनायं प्रतिषेधः क्रियते
यावता उक्तं तिष्ठेद्दिवासीत नक्तं हविरुच्छिष्टभोजी स्यादिति तदिद-

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

† द्राह्यायणेनैतेन षट् सूत्राणि कृतानि ।

‡ अत्र पतितमनुमीयते ।

मनर्थकं तस्मात् न वक्तव्यम् उच्यमाने वा प्रयोजनं वक्तव्यम् उच्यते
 आरब्धव्यमेव उक्तं हि संवत्सरं ब्राह्मणस्य गारक्षेत् संवत्सरं व्यर्णे-
 नैतन्धवेऽग्निमिन्धीत संवत्सरे परोक्षग्नौनादधीतेति तद्गोपालाग्नी-
 न्धनयोरेतन्न सम्भवति गाः पालयतः स्थानासनं सम्भवति अग्नी-
 न्धने प्रागग्न्याधानाद्भविषोऽभावाद्भविष्यच्छिष्टभोजित्वं न सम्भवति
 एतस्मात् कारणादारब्धव्यमिदमनेन नियमो यथा सम्भवति स्त्रिय-
 न्नोपेयात् मैथुनधर्मेणेति कुतो वा प्रवृत्तिः तत्राह वक्ष्यत्ययं यथा
 प्रकृत्याहिताग्निवृत्तिं वर्त्तयेदिति तस्यां वृत्तावेतत् प्रकृतमृताबुपेया-
 दिति तत् प्रतिषिध्यते यथा प्रकृति आहिताग्नेर्या प्रकृतवृत्तिः
 तां वर्त्तयेत् अग्निहेत्रदर्शपूर्णमासानां कर्मणामनुष्ठानं कुर्यात् दार्ष-
 द्रुततैरयोः सामान्यानि व्रतान्युक्तानि साम्प्रतं दार्षद्रुततैरयोर्योविधिः
 स उच्यते ॥ ११ ॥

दार्षद्रुते संवत्सरं ब्राह्मणस्य गारक्षेदित्यृत्विज आचार्य-
 स्य वा* ॥ १२ ॥

दार्षद्रुते पठति संवत्सरं ब्राह्मणस्य गा रक्षेदिति तद्योयस्य ब्राह्म-
 णस्य ऋत्विक्स्यात् आचार्यो वा तस्य गा रक्षेत् न यस्य कस्यचिद्ब्राह्म-
 णस्य ऋत्विगाचार्यावुक्तलक्षणौ एतौ हि ऋत्विगाचार्यौ स्थानिनाव-
 विचालिनौ ॥ १२ ॥

नैतन्धवाना मार्याः सरस्वत्यां तेषामेको व्यर्णस्तस्मिन् सं-
 वत्सरमग्निमिन्धीत यैकाग्नेः परिचर्या तया* ॥ १३ ॥

* ब्राह्मयणोऽप्येवम् ।

उक्तं संवत्सरं व्यर्णेनैतन्धवेऽग्निमिन्धीतेति नैतन्धवाना मामाः सर-
स्वत्यां मामां ह्रदाः तेषामेको व्यर्णः अर्ण इत्युदकनाम विगतोदकः
तस्मिन् व्यर्णे ह्रदे संवत्सरमग्निमिन्धीत जिदन्धीदोप्ता केन न्यायेन या
एकाग्नेः परिचर्योक्ता ॥ १३ ॥

अग्निहोत्रमेव जुह्वत् पुरस्ताच्चेदाहिताग्निः* ॥ १४ ॥

यदि पुरस्तादाहिताग्निः स्यात् ततस्तस्मिन् व्यर्णे नैतन्धवे मामे
अग्निहोत्रमेव जुह्वत्संवत्सरमेवासीत तदेव स्यादग्नीन्धनम् ॥ १४ ॥

इति दशमस्य अष्टादशी कण्डिका ।

अथ ऊनविंशी कण्डिका ।

संवत्सरादूर्द्ध्वं परीणं नाम स्थली कुरुक्षेत्रे तस्यामग्नीनाधाय
यथाकालमन्वारम्भणोययेद्वा प्रसृज्येतेति शाण्डिल्यः* ॥ १ ॥

उक्तं संवत्सरे परीणह्यग्नीनादधीतेति संवत्सरमग्निमिन्धित्वा
तस्मादूर्द्ध्वं परीणह्यग्नीनादधीत परीणहोति देशश्रुतिः परीणं नाम
स्थली कुरुक्षेत्रे भूमेरुन्नतप्रदेशः तस्यां स्थत्यामग्नीनाधाय यथाकाल-
मन्वारम्भणोयो यः कालः तस्मिन्नेव एतयेद्वा प्रसृज्येतेति शाण्डिल्य
आचार्य आह ॥ १ ॥

दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेतेति धानञ्जयः* ॥ २ ॥

* द्राह्यायणोऽप्येवम् ।

धानञ्जय आचार्य आह अग्न्याधानं कृत्वा तस्मिन्नेव देशे यथा-
कालमन्वारम्भणीययेष्टा दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेतेति ॥ २ ॥

सायं प्रातराहुतोऽव ऊत्वा पुरस्ताच्चेदाहिताग्निः* ॥ ३ ॥

अथ यदि पुरस्तादाहिताग्निः सायं प्रातराहुतो एव ऊत्वा प्रसृ-
ज्येतेति ॥ ३ ॥

सरस्वतोदृषद्वत्योः सम्भेदं प्राप्याग्नेयेनाष्टाकपालेन यष्टु-
मुपक्रमेत* ॥ ४ ॥

ब्राह्मणं सदक्षिणेन तोरेण दृषद्वत्या आग्नेयेनाष्टाकपालेन शम्या
परासीयादिति तत्सरस्वतोदृषद्वत्योः सम्भेदं सङ्गमं प्राप्याग्नेयेन पुरो-
डाशेनाष्टाकपालेन यष्टुमुपक्रमेत उपक्रम आरम्भः ॥ ४ ॥

तत्र शम्याप्रासनं यथा सारस्वतेषु* ॥ ५ ॥

तत्र तस्मिन् कर्मणि अष्टाकपालेन यागेन शम्याप्रासनं शम्या-
प्रक्षेपः येन प्रकारेण सारस्वतेषु आहवनीयन्यन्तेनेत्यादिना ॥ ५ ॥

नतु प्रक्रमात् प्रक्रामेत्* ॥ ६ ॥

न त्विह प्रक्रमात् प्रक्रामेत् यथा सारस्वतेषु तत्र हि सौमिक-
ञ्चैत्याहवनीयम् इह पुनरैष्टिकं तस्मादिह प्रक्रमात् न प्रक्रामेत् ॥ ६ ॥

काममनेकामिष्टिमेकैकेनाङ्गा संस्थापयेत्* ॥ ७ ॥

इह काममिष्टितः अनेकमिष्टिमेकैकेनाङ्गा संस्थापयेत् कुर्यात्
विप्रकृत्य ॥ ७ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

दृषद्वत्या दक्षिणेन तीरेणेयात्* ॥ ८ ॥

दृषद्वत्या दक्षिणेन कूलेन इयाद्गच्छेत् शम्याप्राप्तेः ॥ ८ ॥

तस्याः प्रभव्यमर्मं प्राप्यैतयेष्ट्येष्ट्या त्रिस्रज्ञावहरणं प्रति
यमुनामवभृथमभ्यवेयात्* ॥ ९ ॥

उक्तं त्रिस्रज्ञान् प्रति यमुनामवभृथमभ्यवेतीति तदेव मनुष्येभ्य-
स्तिरो भवतीति तस्या दृषद्वत्याः प्रभव्यमर्मं प्राप्य यस्मादसौ प्रभ-
वति प्रायात् तं प्राप्यैतयेष्ट्या आग्नेयेनाष्टाकपालेन त्रिस्रज्ञावहरणं देशं
प्रति यमुनामवभृथमभ्यवेयात् त्रिस्रज्ञान् प्रतीति ब्राह्मणं ते स्रज्ञा न
ज्ञायन्ते कस्मिन् काले अवहता इति आगमेन त्वविच्छिन्नेन पारम्पर्ये-
णादौ विज्ञायन्ते तस्मात् सूत्रकार एवं कल्पयति ॥ ९ ॥

यत्र कच ततो दूरे यमुना स्यात् तत्रैतयेष्ट्येष्ट्या स्वयं
साम गायन्नवभृथमभ्यवेयादगायन्वा † ॥ १० ॥

यदि तस्माद्देशाद्यमुना दूरे स्यात् तस्मिन् कस्मिंश्चिद्देशे एतये-
ष्ट्येष्ट्या स्वयं साम गायन्नवभृथमभ्यवेयादित्यर्थादवगम्यते स्वयमिति
उच्यते एतद्वि अवभृथसाम च्छलिकर्तृकं तदनेन लिङ्गेनाद्रियेतापि
च्छलिङ्गानार्थम् एवमादित आरभ्य स्वयमिति अथवा स्वयं साम
गायतीति असंप्रेषितो गायेत् अगायन्वा अभ्यवेयादवभृथम् ॥ १० ॥

* ब्राह्मणायणेन सूत्रद्वयेनैकसूत्रं कृतम् ।

† ब्राह्मणायणेनैतेन चत्वारि सूत्राणि कृतानि ।

प्रब्रजिष्यतोऽयनमिदं मन्य इति धानञ्जयस्तदेव मनु-
ष्येभ्यस्तिरोभवतीति* ॥ ११ ॥

इदं दार्षद्वतमयनं प्रब्रजिष्यत एवं मन्य इति धानञ्जयस्तदेव
मनुष्येभ्यस्तिरो भवतीति एष तिरोभावस्तस्य यन्नित्यमरणे वसन्म-
नुष्यैर्दृश्यते ॥ ११ ॥

न ग्रामं पुनरेयादितोव † ॥ १२ ॥

एवमिव हि तद्ब्राह्मणं भवति ॥ १२ ॥

स्वर्गं लोकमाक्रमते ‡ ॥ १३ ॥

अथ क्रियाफलमिदमुच्यते अनेन कर्मणा स्वर्गं लोकमाक्रमते
ततो मनुष्येभ्यस्तिरोभूतो भवति न मनुष्यैरुपलभ्यते ॥ १३ ॥

व्यावर्तते श्रेयान् भवतीति वा ‡ ॥ १४ ॥

अथवा व्यावर्तत एवासौ मनुष्येभ्यः नासौ मनुष्यैस्तुल्यो भवति
श्रेयान् भवति किं पुनर्मनुष्येभ्यः श्रेयः ब्रह्मप्राप्तिः ब्रह्म प्राप्नोतीत्यनेन
कर्मणा अपवृज्यत इत्यर्थः अयमात्यन्तिकस्तिरोभावः ॥ १४ ॥

उदकान्तर्द्धानादा यथा सरजस इति* ॥ १५ ॥

अथवा तिरोभाव उदकान्तर्द्धानात् यदासौ अवभृथमभ्यवेत्यसु
निमज्जति तदासावन्तर्हितो भवति न दृश्यते तस्मादुदकान्तर्द्धानात्

* ब्राह्मयणीनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मयणीये एतन्नास्ति ।

‡ ब्राह्मयणीोऽप्येवम् ।

तिरोभवति यथा सरजस इति दृष्टान्त उपादीयते यथा सरजसेऽ-
हनि मनुष्यलोकादेवैनमन्तर्दधातीति कुशपुटेरुपयन्तीति ॥ १५ ॥

इति दशमस्य एकोनविंशोऽङ्कण्डिका ।

अथ विंशो कण्डिका ।

संवत्सरमहरहस्तौरेण यजेत* ॥ १ ॥

इह ब्राह्मणमाग्नेयोऽष्टाकपालेन्द्रएकादशकपालो वैश्वदेवश्चरु-
रित्येतदाद्यनुक्रम्याह एतेन वै तुरो देवमुनिः सर्वामृद्धिमाङ्गीत्
सर्वामृद्धिमृध्नाति य एतदुपैतीति आग्नेयोऽष्टाकपाल इत्यादिप्रधानत्वं
चादितं नाप्यभ्यासश्चादितो नापि कालनियमः कृतः सोऽयमा-
चार्यो लिङ्गं गृहीत्वा एतेन वै तुरो देवमुनिः स सर्वामृद्धिमाङ्गीत्
सर्वामृद्धिमृध्नाति य एतदुपैति सांवत्सरिकं सत्रायणमुपैतीति संवत्सर-
महरहस्तौरेण यजेतेति संवत्सरमिति कालनियमः अहरहरित्यभ्यास-
श्चाद्यते तौरेणेति करणलक्षणा तृतीया यजेतेति क्रियोपदेशः अयं
सूत्रार्थः यदेतदैष्टिकं विधानं वक्ष्यति अनेनाहरहः संवत्सरं यजे-
तेति ॥ १ ॥

षष्ठ्यां चैत्रोपक्षस्य पञ्चम्यामिति गौतमो व्रतोपायनीय-
मोदनमशित्वा केशश्मश्रूणि वापयित्वाहृतं वसनं परिधाय
परिसमुद्याग्नीन् परिस्तीर्य्य प्रणीताः प्रणीय मेखलामाबध्य

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

दण्डं पाणौ कृत्वा पश्चाद्गार्हपत्यस्योपविश्य स्वयं कृष्णाजिनं
प्रतिषजेत तृष्णीम्* ॥ २ ॥

षष्ठ्यां त्रिषो चैत्रोपचस्य चित्राभिर्युक्ता पौर्णमासी चैत्रो यदेतत्
कर्म वक्ष्यते एतत् षष्ठ्यां चैत्रोपचस्यारभ्य कुर्यात् पञ्चम्यामिति
गौतम आचार्य आह पञ्चम्यां चैत्रोपचस्य व्रतोपायनोयमोदन-
मशित्वा ओदनं भुक्त्वा व्रतमुपैति येन तं व्रतोपायनोयमोदनमौप-
वर्साथिकं हविष्यमन्नं भुक्त्वा केशान् श्मश्रूणि च वापयित्वा अहतं वसनं
परिधाय तान्तुकमनिर्णिक्तमप्रावृतपूर्वं तद्वसनं परिधाय परिसमुच्चा-
ग्रोन् परिस्तोर्थ्य चेतोग्रीणां परिस्तरणमाध्वर्यवे सिद्धं प्रणीताः प्रणीय
प्रणीतासंज्ञा मन्त्रसंस्कृता आपः मेखलामाबध्य मेहनस्य खलस्य
माला मेखला अधरोत्तरकायविभागार्था रश्नेत्यर्थः मुञ्जादीनां
द्रव्याणां एकेन निर्वृत्ता दण्डं पाणौ कृत्वा पालाशादीनां यज्ञोद्यानां
वृक्षाणामेकस्यावयवभूतं गार्हपत्यस्य पश्चिमे प्रदेशे उपविश्य स्वयं
कृष्णाजिनं प्रतिषजेत तृष्णीं कृष्णमृगस्य चर्म कृष्णाजिनं तत् स्वयं
स्कन्धे प्रतिषजेत अदन्तमध्वर्युणा एतदाध्वर्यवं तद्वचनात् स्वयं
भवतीति अदोक्षितः कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चेत इति तृष्णीमिति मन्त्रे-
णाधस्ताद्गृहणं दृष्टं तस्य प्रतिषेधः ॥ २ ॥

पश्चिमेनाहवनीयं दक्षिणातिक्रम्येतत् कुर्यात् † ॥ ३ ॥

किन्तु पश्चाद्गार्हपत्यस्योपविश्येति यदुक्तं तस्यायं विकल्पः ॥ ३ ॥

* ब्राह्मयजुर्वेदेन सूत्रत्रयं कृतं तथा विशेषश्च कृतः ।

† ब्राह्मयजुर्वेदेऽप्येवम् ।

तस्य तिस्र इष्टयः पूर्वाह्ण एका पृथक् च मध्यन्दिनापरा-
ह्णयोः* ॥ ४ ॥

तस्य तिस्र इष्टयः सोमसंस्था विहृतं गवामयनं सर्पसत्रं स्यादि-
त्येके आचार्या ब्रूवते ॥ ४ ॥

सतासु पृथगनुपूर्वः चवोऽपि यान्युक्तानि ब्राह्मणेन* ॥ ५ ॥

अष्टाकपालः एकादशकपालश्चरुः ब्राह्मणोक्तमेतत् सर्वं वक्ष्य-
माणविशेषविधानार्थम् ॥ ५ ॥

एका वैव स्यात्तस्यां तानि सर्वाणि स्युः* ॥ ६ ॥

कालत्रयविहितहविःष्वेकैवेष्टिः न तिस्रः ॥ ६ ॥

संवत्सरादूर्ध्वमवभृथमभ्यवेयात्तत्र सामगानं यथापूर्व-
स्मिन्* ॥ ७ ॥

स्वयं गायेन्न वा गायेदिति ॥ ७ ॥

उभयोस्त्ववभृथादुद्देय यत् पुरस्तादिष्टयनं तेनेष्ट्वा सो-
मेन यजेत* ॥ ८ ॥

प्रकृतत्वादुभयोर्दार्ढ्वद्रुततैरथोरवभृथोत्तरकालमाग्नेयादिभिरि-
ष्ट्वा सोमेनाग्निष्टोमेन प्रयोगः ॥ ८ ॥

यावन्ति वा चवोऽपि पुरस्तात्तावज्जिर्वा पशुभिस्तद्देवत्यैः*
॥ ९ ॥

* ब्राह्मणायणोऽप्येवम् ।

तद्देवत्यैः पशुभिः सामर्थ्यात् मन्त्रवर्णविकारः ॥ ९ ॥

षण्डकुषण्डावभिगरापगराविति ह्याहेति* ॥ १० ॥

सर्वो दशदशोति स्तोमो विहृतः अग्निष्टोममेव इति संस्था-
विकारः शेषं समानं गवामयनेन अभिगरापगरयोः कृतत्वात् ॥ १० ॥

प्रत्यक्षविहितं त्वार्षेयकल्पेन तत्रानुमानं न विद्यते † ॥ ११ ॥

प्रत्यक्षविहितमेतदार्षेयकल्पेन सर्पसत्रं तत्र तस्मिन्ननुमानं न वि-
द्यते परं नः प्रमाणमार्षेयकल्पे तेन चेदं प्रत्यक्षमुक्तसंशयं विहितं न च
शक्यं प्रत्यक्षविहितमनुमानेन प्रत्याख्यातुं विकल्पयितुं वा तद्यथा-
र्षेयकल्पेन कृतं तथैव स्यात् किन्तु ॥ ११ ॥

अभिगरापगरावेवोपोत्तमेऽहनि स्याताम् † ॥ १२ ॥

अभिगरापगरावेव सर्पसत्रस्योत्तमेऽहनि भवेतां तद्धि व्रतस्था-
नीयमुपोत्तममहः ॥ १२ ॥

पौर्णमासीप्रसवं त्रिसंवत्सरम् † ॥ १३ ॥

पठति गवामयनं प्रथमः संवत्सरोऽथादित्यानामथाङ्गिरसामिति
तस्य त्रिसंवत्सरस्य पौर्णमास्यां प्रसवः स्यात् तथोपपादयेरन् यथा
पौर्णमास्यां प्रसवो भवति ॥ १३ ॥

तस्य याथाकामो दीक्षाणाम् † ॥ १४ ॥

* ब्राह्मयज्ञेनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

† ब्राह्मयज्ञोऽप्येवम् ।

यावत्य इष्टयः स्युस्तावतोः कुर्युरिति ॥ १४ ॥

षष्टिरिति शाण्डिल्यः* ॥ १५ ॥

शाण्डिल्य आचार्य आह षष्टि दीक्षाः स्युरिति ॥ १५ ॥

प्रथमोत्तमौ संवत्सरौ व्यतिहरेदित्येकेऽभिष्वस्तोमपृष्ठ्य-
देशरोहार्थ इति † ॥ १६ ॥

एके आचार्या ब्रुवते अस्मिंस्त्रिसंवत्सरे प्रथमोत्तमौ संवत्सरौ व्य-
तिहरेदिति प्रथमोत्तमयोः संवत्सरयोर्व्यतिहारः कथं कुर्यादिति गवा-
मयनम् इति किमर्थम् अभिष्वस्तोमपृष्ठ्यदेशरोहणार्थम् एवं त्रिवृत्-
स्तोमा अभिष्वक्ताः प्रथमे संवत्सरे भवन्ति त्रिवृत्पञ्चदशस्तोमा द्वितीये
चातुष्टोम्येन तृतीये अभिष्वस्तोमानामेष रोहः पृष्ठ्यदेशस्य ये पृष्ठ्यः
अभिष्वक्तानां पुरस्तात् मध्य उपरिष्ठाद्भवति ॥ १६ ॥

यथाम्नायमेवोपेयः ‡ ॥ १७ ॥

यथैवान्नाताः संवत्सरास्तथैव तानुपेयः के हि प्रमाणमाश्रित्य
प्रत्यक्षश्रुतिं प्रत्यामनन्ति तस्माद्यथाम्नायमेवोपेयः ॥ १७ ॥

अमावास्याप्रसवे सहस्रसंवत्सरे सहस्रसंवत्सरे* ॥ १८ ॥

इति लाट्यायनसूत्रे दशमः प्रपाठकः ।

लाट्यायनसूत्रं समाप्तम् । संवत् १८११ वर्षे भाद्रपदशुद्धि

१५ शुक्ले वारानसीमध्ये लिखितं शुभम्भवतु ॥

* द्वाद्यायणीयवम् ।

† द्वाद्यायणीनैतेन सूत्रद्वयं कृतम् ।

‡ द्वाद्यायणीये एतन्नास्ति ।

उक्तं त्रिसंवत्सरं सहस्रसंवत्सरे पठति एकं प्रजापतेः अन्यद्विष्व-
 सृजान्तयोः स्तोत्रविधिरुक्तो मशकेन कर्मविधिः सर्वः परिभाषासिद्धः
 केवलं प्रसवकाल उच्यते अमावास्याप्रसवे सहस्रसंवत्सरे अमावा-
 स्यायां प्रसवो ययोस्ते इमे अमावास्याप्रसवे तदा दीक्षेरन् यथा
 अमावास्यायां प्रसवः सम्पद्यते षष्ठ्यां पूर्वपक्षस्य दीक्षितानां द्वतीया-
 यामपरपक्षस्य क्रमः एवममावास्यायां प्रसवः सम्पद्यते ॥ १८ ॥

इति दशमस्य विंशी कण्डिका ।

इति दशमः प्रपाठकः समाप्तः ।

इत्याचार्येणाग्निस्वामिना कृतं लाट्यायन-
 सूत्रभाष्यं समाप्तम् ।

संवत् १९२१ वर्षे आश्विनसुदि ४ शनौ तद्दिने काश्यां
 लिखितं शुभम्भवतु ॥

लाट्यायणश्रौतसूत्राणां प्रतीकसूचिः ।

— ३२५५८८ —

अकारणान्तु	७००	अग्निहोत्र	७४४
अकृतलक्षणा	५३४	अग्निहोत्र	७७३
अक्षेदुपहन्युः	८८	अग्निहोत्रं	७४६
अक्षममीमदन्त	३६६	अग्निं प्रणयन्ति	६३
अक्षांश्चेत्	३४१	अग्निं प्रणीयमानं	३३३
अग्निचित्यायां	३६१	अग्निं विक्रय्यत्	३६३
अग्निदिन्द्राय	३१२	अग्नी प्रणीय	३५६
अग्निष्टपतीति	१६२	अग्नीषोमीय	३१
अग्निष्टुत्स्वन	५८६	अग्नीषोमीय	४००
अग्निष्टुत्स्वाग्नेयः	३४	अग्नीषोमीयप्रभृति	३७
अग्निष्टोम	६१६	अग्नीषोमौ	६३
अग्निष्टोमसाम	१७६	अग्नीषोमौ	३६६
अग्निष्टोमसाम्ना	२४६	अग्नेर्वहोत्र	६८२
अग्निष्टोमसंख्यं	२६८	अग्नेस्तृणानि	२१५
अग्निष्टोमा	६६६	अग्नौ चीयमाने	४७
अग्निष्टोमा	७५१	अमत्राधेयान्तान्	३५५
अग्निष्टोमौ	६६७	अमत्राधेये	३३१
अग्निहोत्र	७४३	अमत्राधेयेषु	३५३

अग्रस्तमथस्तं	४७५	अथ धानप्लवः	३४
अङ्गान्यङ्गू	१६४	अथ धिष्णान्	१५४
अङ्गन्तु स्यात्	६६८	अथ यत्पुरा	२१७
अङ्गुष्ठेनाना	३४६	अथ यद्वहि	५५०
अचघालोयूष	५७१	अथ राजानं	२६३
अच्छन्दसावा	२०७	अथ विध्यथपदेशे	३
अज आजिमं	६५	अथ समस्तेन	२६६
अज इति	१२६	अथ सोमसंस्था	३७६
अङ्गन्ति धर्मं	६०	अथातो गवामयन	२६५
अतिचिरं	७६३	अथापरं	३५०
अतिरात्र	२६५	अथावरेषां	३२
अतिरात्र	७२७	अथास्मै वर्म	२६४
अतिरात्रमुभय	२६७	अथै तैरेव	२७३
अतिरात्रयोः	६६६	अथोक्तिः	६५८
अतिरात्रौ	७५२	अदशरात्रेषु	४३०
अतीतायां	५६१	अदूरगामी	६६१
अत्रतु वहिष्यव	८८	अद्विष्टेत्	२३७
अत्र पितरः	२१३	अद्यसूत्या	३६
अत्र प्रथमं	३३४	अद्येति समानाहनि	२६
अत्र वाचं यश्चेयुः	६६	अध आसीनाः	२६१
अत्र वा गो	२६६	अधस्ताद्विशाखस्य	७१
अत्सरूकैः	७४६	अध्यर्द्धातु	५२६
अथ कारस्थान	६६४	अध्वर्युं निष्क्रामन्तं	१००
अथ जपेयुः	२५४	अध्वर्युणाभिज्ञतायां	७०
अथ तथैव	१३०	अध्वर्युणाजते	१०१

अध्वर्युगोक्तः	४०३	अनुव्याहारिणीत्	११८
अध्वर्युमन्वावर्त्ते	१०४	अनुष्टुप्कन्दसा	२०५
अध्वर्युवहृचैः	३३५	अनुष्टुप्कन्दसा	२०६
अध्वर्युश्चेत्	३५६	अनुष्टुप्कन्दसा	२०७
अध्वर्युसम्यैषं	२६	अनुष्टुप्कन्दसेति	२०६
अनध्यासाचेत्	४३४	अनुष्टुवृत्तरा	५३८
अनपचिता	६७१	अनुसक्तं	५६५
अनभ्यासं	१८२	अनुसवनन्तु	१२२
अनाचार	६६१	अनुस्यात्तु	३८०
अनादियुक्तचैक	४३८	अनूचानौ	६५१
अनाक्रियमानयोः	१४४	अनूचमाने	४१०
अनाङ्गानं	३६	अनूपविशेतां	१३५
अनियमात्	६६४	अनूबन्धवपायां	२६३
अनियोगं	५४६	अनूबन्धशेषं	५६२
अनिरुक्तप्रातः	३५	अन्तर्वेदेः	२६२
अनुजपेयुरन्येन	६२	अन्तर्वेद्येवेति	७४
अनुपस्थानं	१५४	अन्तरीक्षे वयांसि	७१
अनुपधिन्धान	५२३	अन्तरेण	५६५
अनुपपद्य	७२७	अन्तरेण	७२६
अनुपूर्व	७५८	अन्तरेण	७५४
अनुपेतश्चेत्	५५६	अन्तरेण चात्ताल	४७
अनुप्रहृतेषु	१८६	अन्तरेणाक्ष	८६
अनुब्राह्मणं	१८४	अन्तरेणोषे	८५
अनुरूपेषु	२४७	अन्तः प्रतिहरं	४७७
अनुव्रजेत्	३७२	अन्तः सर्वेषां	१४४

अन्नं करिष्यामीति	१०८	अपरेणोद्गाढृन्	१०६
अन्नमकरमिति	१११	अपांशक	७५०
अन्नस्येति	१६७	अपिनद्धे	२५६
अन्यतरां वा	७०	अपिह एल	६६३
अन्यतरेण	२३८	अएलनाम	७६८
अन्यत्र चैतस्मिन्	२३६	अप्तेर्यान्नि	६४६
अन्यत्स्थान	१८३	अप्यनुदका	७६४
अन्येन चेत्	३६८	अप्यहर्भाजि	४५६
अन्येषाञ्चावि	४३३	अप्रतिभां	२४६
अन्योन्यः प्र	७१६	अप्रतिहारा	४६३
अन्वध्यायं	४६७	अप्रतिहारे	४८६
अन्ववेत्य	७२८	अप्राणच्च	१५८
अन्वहन्तु	६५०	अप्सु सोमा	१६०
अम्वाहार्थं	३५०	अभिकारात्तु	३३८
अप आचम्य	३४८	अभिगरा	७८०
अप आचम्य	३४६	अभिचरणीया	४२६
अप उप	६७३	अभिजितः	५४६
अप उपस्पश्य	१८६	अभिजितः	५५०
अप उपस्पश्य	३८६	अभिजितोरथ	३१०
अपः सावका	२३२	अभिजिद्विम्ब	३०६
अपरपक्षे	७५३	अभिदक्षिणं	४१४
अपरया द्वारा	२७०	अभिदेवां	५३०
अपररात्रे	४०२	अभिदेवां	५३४
अपरस्यां	२०१	अभिप्लव	७०८
अपरस्मा इतरे	२६६	अभिप्लव	७३८

अभिज्ञवं	२६६	अयजमाना	७६२
अभिज्ञवष्ट्रान्	३१५	अयुजयकि	४४४
अभिज्ञवयोः	३२३	अयुतं त्वस्य	६३६
अभिज्ञवस्य	२२३	अयुतमेका	६४६
अभिज्ञवेषु	७१५	अरण्ये गेयः	५००
अभिवातासु	५७०	अरण्ये तिस्रः	५५२
अभिषुते राजनि	८८	अरण्योः सन्धानं	२३१
अभिषेचनीय	३६	अरण्योरग्नीन	२२२
अभिज्ञतउत्तरेण	३८२	अरात् स्युरिति	२८३
अभीन्वते	६०	अर्द्धतामेवेति	५७०
अभोजनेन	५८७	अर्द्धपदं	५११
अभ्यभिसोमा	६०७	अर्द्धमास	६३६
अभ्यस्तेन	४७३	अर्द्धमास	६७८
अभ्यासश्च	७०६	अलावुवीणां	२७६
अभ्यासादिः	४७५	अलावुवीणापि	२८०
अभ्यासे वा	४६३	अलोपं शाण्डिल्यः	४७५
अभ्यासोगूर्दस्य	४८५	अवच्छाद्यमानायां	७२
अभ्यासो वा	६५८	अवधाय जपेत्	६६
अभ्युक्ष्ण	२६२	अवधूय पवित्रं	६६
अभ्युक्ष्णप्रभृति	३७३	अवभृथन्यङ्गं	३६१
अमात्रालोपेन	४७७	अवभृथन्यङ्गं	३६२
अमावास्या	७५५	अवभृथादुदेत्य	४११
अमावास्या	७८१	अवभृथेष्टौ	१६४
अमावास्यायां	३४७	अवयवेन	६६८
अमावास्यायां	६०६	अवरार्घ्या	६७७

अवरुह्य सकृत्	१६५	अश्वचिरात्रे	१६३
अवर्षुकस्त्विति	४२४	अश्वद्वादशा	५८८
अवलानस्य	६२१	अश्वमास्ता	६७०
अवसर्पति	२०२	अश्वरथश्चेदद्यात्	१६०
अवसानं	४७१	अश्वानाञ्च	६२८
अवस्थन्य शूद्रः	२८५	अश्विनोर्गृहस्य	३७५
अवस्त्रेदिति	५३३	अष्टमैः स्तोभैः	५१२
अवाप्यते	७२६	अष्टमैः स्तोभैः	५१३
अविकारेण	५३४	अष्टाक्षर पद	४७८
अविकारेण	६०३	अष्टाक्षरमिति	५३१
अविद्विषाणमात्रात्	१०३	अष्टाक्षरेण	५२८
अविद्यमा	७६७	अष्टाचत्वा	६७७
अविद्यमाने	६३२	अष्टाचत्वारिंशस्य	४२६
अविद्यमानेषु	६३८	अष्टादश	७४१
अविधानं	३४०	अष्टादशेति	६८६
अविप्रतिषेधेन	५७२	अष्टादशं	४५७
अविभक्तश्चेत्	८५	अष्टौ प्रति	६२०
अविभाग्या	५११	अष्टौ वा दास	४६७
अविभाग्यानां	५१५	अष्टौ वा वार्त्त	४८६
अविशेष	६५५	अष्टीवतोरवकाः	२३३
अवेलायां	३४६	असमाप्तासु	४२८
अव्यवायोऽव्यावृत्तिः	२५	अष्टक्षतेति	३२२
अश्रवणात्	७४१	अस्तमितश्चेत्	१८७
अश्वः कृष्णः	२००	अस्तमितश्चेत्	१६४
अश्वः श्वेतः	५६४	अस्तमिते	२०३

अस्तोत्रस्थानं	६६८	आग्नीध्रीयं	१६१
अस्तोभस्तु	४८१	आग्नीध्रीयं	४०१
अस्तोभावत्तम	४८६	आग्रयणं गृह्णन्	६८
अस्मरन्तश्च	६२५	आज्यश्चेत् प्राशिञ्च	३६५
अहनिच्छन्नं	२०३	आज्यप्रतिपदा	३०३
अहनीवा	३२३	आज्यभागयोः	३६५
अहरहः	६२८	आज्यस्य पूर्वान्	२११
अहरहः	७४५	आज्येष्वेव	४०३
अहरहरेतत्	७१०	आज्जनाभ्य	७१०
अहरहरेतत्	७१४	आतयोर्होमात्	४०४
अहर्गणेषु	४११	आतिथ्यामिष्टिं	३८५
अहर्गणेष्वहः	३६	आतिथ्यायां	२७
अहिङ्गारेतु	१८४	आतिथ्यायां	५६
अहिङ्गता	११०	आतोषादीये	५१६
अहीनन्यायं	१२१	आढतीयश्च	६६४
अहीनवहिष्यवमानैः	११६	आतेषु प्राडुत्	४०२
अहीनेतु	४११	आदित्यमुप	१६४
अहीनैकाह	४७१	आदित्यस्य	७४६
आकारं तु	५३३	आदित्यानामिति	१६३
आकूपारकौञ्चे	४८८	आदिष्टादक्षि	६०१
आगच्छ मघवन्	२६	आदिष्टादक्षिणा	६०४
आगच्छेति पूर्वं	२६	आद्यन्तयोश्च	१२०
आग्नीध्रिया	७४२	आद्यन्तसुब्जे	५०३
आग्नीध्रिये	१६८	आद्यन्तसुब्जेषु	२५६
आग्नीध्रिये	१८८	आद्योऽनेक	१५०

आधास्यमानस्य	३३२	आवापस्थान	२८६
आनन्तर्येण	४०८	आवापस्थानं	४४२
आनूपगो	५२३	आवावहिः	४०४
आनूपोपक्रमा	३०६	आवासत्रान्तात्	२२०
आन्धीगवात्	३०५	आवृत्तानां	७०४
आव्रज्याग्नीध्रीयं	११८	आवृत्तेभि	७१२
आभिजिदह	७४६	आवोपांशु	४०३
आभिरूपात्	५८	आश्वरथं	४८७
आभीवर्त्त	३०८	आश्रावित	३८६
आभीवर्त्तस्तोत्रीयाम्	२४०	आष्कारनिधनात्	३०५
आमावास्ये	७४५	आष्टादंष्ट्र	५१६
आयुर्वातेन	६७६	आष्टादंष्ट्रयोः	५४७
आयोरिति	६६	आसन्धा आख्यातं	२७५
आराज्ञोऽव	३८४	आसिञ्चन्ति	६२
आरुह्य जपेत्	१६५	आसीताग्नी	३६६
आरुह्य जपेत्	२७४	आसीतेतरेषां	३६८
आर्भवे चेत्	४३६	आसीतैवेति	३६४
आर्भवेण	१७८	आस्कन्दन्तु	४५४
आर्भवे पव	५६०	आस्ताव	६२५
आर्यभावे	२८४	आस्तावं प्राप्य	४०५
आर्षभेनेत्तर	२६८	आस्तोत्रान्तात्	२८८
आवर्त्तिन्यायः	१४६	आस्येहिरण्य	५६४
आवर्त्तिषु तृणे	१४३	आहतदुन्दुभीन्	२७६
आवसथः ससोम	१५	आहवनीयं	१२८
आवापरि	४०३	आहवनीयं	२५०

आहवनीयं	३४२	इदमहममुमिति	८३
आहवनीयञ्च	३६२	इद्वात् स्तोत्राणि	४०८
आहवनीयात्	५६६	इन्द्रं प्रक्रीति	३५
आहवनीयात्	७४२	इन्द्रप्रभृति	२६२
आहिताग्निः	२०८	इन्द्रमिद्वेति	२०५
आहितं पश्चिमेन	३८३	इलान्दमग्नि	७३१
आह्वय	३०	इलान्दस्य	५१२
आहृतं पुरोडाशं	३७२	इलान्दानु	५१६
आक्रियमाणे	२६०	इष ऊर्ज इति	८४
इकारादि	५२०	इषुणाभि	६४१
इकाराद्यनौ	४६४	इषूँश्चैभ्यः	६२१
इकारान्तं	५२०	इषोर्व्यासं	४२४
इडाचानादेशे	५२५	इषोवधीय	२२५
इडाच्च प्रतिगृह्य	३६६	इष्ट यजुषः	२०६
इडेति धानं	५२०	इष्टाहोत्रीयं	५५
इतरं धान	१७३	इष्टाहोत्रीयं	१६२
इतरः	७५२	इष्टिरेव	७६६
इतरच्छाण्डि	५५८	इष्ट्यादिषु	३४१
इतरयेतगौ	१३३	इहकार इडा	५१७
इतरया	६२६	इहकारान्त	४८६
इतराण्यनु	५०७	इहवदाम	५१६
इतराण्यपि	५४६	ईक्षणाक्रमणे	३८०
इतरेभ्यश्च	६०१	उकारादिः	४६५
इतरेष्वपि	२४१	उकारं त्वन्यासु	५२०
इदमन्नमयं	२२	उक्तं कालान्तरं	५६८

उक्तः प्रयोगः	४२८	उत्तरं वेद्यन्तं	१८
उक्तकाल	७१५	उत्तरतः	२५४
उक्तमानुपूर्व्यं	७१०	उत्तरमपि	२६०
उक्ते प्रवेशन	१३४	उत्तरमुत्तरं	१४५
उक्तोऽवभयो	७६८	उत्तरयोः	४२१
उक्थोत्तमे	४६६	उत्तरयोः	४७०
उक्ताचेदनूवन्थ	६४	उत्तरयोः	४६६
उच्छ्रितायां	३६६	उत्तरवेदिं	३६१
उत्तमं	७५२	उत्तरादिः पूर्वान्त	१०
उत्तमं पादं	६१	उत्तराद्धविर्द्धानात्	६६
उत्तमं सम्भार्यं	३१६	उत्तरार्था	३६
उत्तमया	६६५	उत्तरावा	६५७
उत्तमयोरिति	३६	उत्तरेण चेत्	३८३
उत्तमां प्रस्तुत्य	१५१	उत्तरेण चेत्	३६८
उत्तमां प्रस्तुत्य	२५२	उत्तरेण यद्यन्यतः	६८
उत्तमातु	५००	उत्तरेण रथजङ्घां	८६
उत्तमानि	४८६	उत्तरेण सदः	१२६
उत्तमानि वा	५०७	उत्तरेणाग्नीन्धीयं	३६६
उत्तमा परिचरा	४४१	उत्तरेणाहवनीयं	३८५
उत्तमायां	१८२	उत्तरेणेति	७२
उत्तमायां	२६०	उत्तरेणेति	५१५
उत्तमाद्ध	५३७	उत्तरेणोत्तरेण	६०२
उत्तमाद्ध	५३८	उत्तरे पक्षसि	३१५
उत्तमौ ढचौ	४३२	उत्तरे वा	४३०
उत्तर इति	५२६	उत्तरे वोप	५२

उत्तरोत्तरि	२८७	उद्गात्रे दद्यात्	२०४
उत्तरोद्यधि	४४८	उदजुञ्जीरन्	७६२
उत्सर्जनानि	३२१	उद्धरेत्तु	७१६
उत्सृजतगां	२४	उद्धरेत्तु	७२५
उदकान्त	७७६	उद्भिद्बलभित्	६३५
उदगग्रं प्रथमं	१५०	उद्भिद्यनुरूपं	४३२
उदगयन पूर्व	५४३	उद्यतीपर्याय	४५५
उदङ्ङुवरोहं	४१४	उद्यत्या वा	४५५
उदङ्ङुवेतु	१८	उन्नते त्रैककुभं	६४
उदङ्ङुखः	१०५	उन्नेतर्युप	१८६
उदङ्ङुमश्व	६७०	उन्मुमीता	६२७
उदयनीयायां	५६	उपक्रम्य समापयेत्	६५
उदयनीये	२६१	उपग्रहप्रभृतीनि	५४
उदयास्तमयौ	२२१	उपमुखं	२८१
उदरे पात्रीं	५६४	उपरिष्ठात ,	७६८
उदवसानीयायां	६५	उपवसथ	७४२
उदुम्बराभावे	५५२	उपवसधान्तं	५६६
उदेत्य गृह	२६२	उपवसथ्य प्रभृति	२१८
उद्गाता	६७२	उपवसथ्योऽहनि	१४७
उद्गाता	६७४	उपवाजयमानाः	२२६
उद्गातानिधनं	२०२	उपसद	६६५
उद्गाता प्रथमः	१३६	उपसदन्त	७४१
उद्गातारं	१००	उपसदिष्टिरत	३८७
उद्गातेति यथा	३३६	उपस्थानेषु	५२५
उद्गात्रेचावि	३३६	उपस्थाय	२७०

उपस्थे कृष्णा	५६५	उभाभ्यां वा	३५७
उपह्वये	५६६	उभाविति शास्त्रायनकं	२७
उपहृत इति	३०	उभे वा पूर्व	६३१
उपह्वयमानायां	१३६	उभौ वा	२५४
उपह्वय यथार्थं	३१	उभौ वा	७३६
उपांशु सवनः	६४	उभौ वृहत्यां	४३५
उपायवन्तः	५०५	उभौ वैकः	४८८
उपास्मैगायत	५२६	उरसि भ्रुवाम्	५६४
उपेक्षणं	२०	उर्वरा वेदिः	५६०
उपोत्तमं	३०५	उलूखल	७५६
उपोत्तमं	३०६	उष्णिक् ककुभौ	४३६
उपोत्तमस्य	४८३	उष्णीषश्च	५७६
उपोत्तमो वा	४६३	ऊदलत्वाष्ट्री	३११
उपोत्तरव	७५६	ऊधःस्वेति	६६४
उभयतः	६३६	ऊनाक्षरेषु	५२३
उभयतः क्षणं त्	५५३	ऊर्गित्युरःसु	१६१
उभयतः स्तोभाः	५०१	ऊर्द्ध इति मुख्यान्	१४०
उभयत्र सर्वे	१५६	ऊर्द्धं प्रथमात्	४०६
उभयसामा	७४६	ऊर्द्धं रेतस्य	५३१
उभयान् यथा	४४६	ऊर्द्धं होमात्	७१
उभयोर्जाति	४५७	ऊर्द्धं च त्रिषु	२२३
उभयोर्वा	३३०	ऊर्द्धं चातिरात्रात्	४१
उभयोर्विचा	६३०	ऊर्द्धं चार्चिका	४७८
उभयोस्त्वव	७७६	ऊर्द्धन्तु प्रथमात्	५०४
उभाभ्यां वा	२३६	ऊर्द्धं मतिरात्रात्	३८

ऊर्द्धमतिरात्रात्	४०	एकदीक्षा	५७४
ऋक्सामानि	७३४	एकप्रतिहारं	४८२
ऋक्षयो यजुर्मयः	६३	एकमेवाच्चं	४३३
ऋचं सामेति	१०२	एकरात्रीणः	५६५
ऋचश्चादिग्रहणेन	१२	एकर्चस्थाने	४३८
ऋतधामेति	१२५	एकर्चेषु च	४१६
ऋतपेये	६०१	एकविंशति	३०६
ऋतपेये च	४१५	एकविंशे	६४४
ऋतमुक्त्वा	६०२	एकश्रुतिविधानान्	१०
ऋतसदन एतत्	६१	एकस्तोमेषु	६५७
ऋतसदने वा	६६	एकाङ्गुल्या	६०२
ऋतस्य द्वारौ	१३०	एकादश	५१२
ऋतस्य द्वारौ	१३३	एकादश	५८८
ऋतुष्ठा यज्ञा	५१	एकान्तरेण	१०७
ऋतूनान्वा	३५७	एकान्नविंशे	४५८
ऋत्विक्षपयेन	१३४	एकाभ्यारोह	६२०
ऋत्विगार्धेयः	१३	एकवैव	७७६
ऋत्विग्भिः	६२५	एकाष्टकादीक्षिणः	३२४
ऋत्विज	७४६	एकिन्यावर्त्ति	४५२
ऋत्विजोयाज	५६१	एकिप्रभृतयः	४४४
ऋषभ आर्षभं	६४	एकैकमुपस्थाय	१२७
ऋषभानां	६३८	एकैकस्मिन्	७५२
ऋषभेऽश्वबति	३६३	एकैकाधिप्रयेषु	४४३
एकत्रिकान्ताः	५६०	एकैकां मनसा	१७४
एकत्रिके	५७४	एकौनत्रिंशत्	७१७

एतएवावृत्ता	२२६	एतेनैव प्रवचने	२३
एतं परिक्रमं	१६६	एतेनैवा	७६६
एतं मृतं	५६१	एतेनैवात्तर	५६४
एतत्सर्वं कुर्यात्	११२	एतेनोक्त	६५५
एतदन्तः	२६६	एतेनोक्त	७४७
एतद्यथाधीतं	१७४	एतेनोक्तं	७७१
एतन्मृगतीर्थं	१५३	एतत्कर्म	३६०
एतस्य चैव	६१७	एतत्सर्वेष्टीनां	३५२
एतस्या एवेति	५३६	एतेनोक्तोविश्व	५६७
एतस्यां वेलायां	१२२	एतेनोक्तं	७१३
एतस्यां वेलायां	१३१	एतेनोक्तं	७१५
एतस्यां वेलायां	२५३	एते विष्टावाः	४४२
एतस्यान्यतरस्मिन्	२३८	एतेषामेकं	६५
एतानि मौतम	५१	एतेषामेकैकेन	६६
एतानि व्रतानि	२२०	एतौ त्वेव	३६८
एतानि महा	७२१	एवमावृत्तीयं	२८५
एतान्येव	६७८	एवमावृत्तीयं	६६४
एतान्येव प्रद	५१	एवमितरेषां	६२४
एतान्येवाश्वाश्च	१६२	एवमितरौ	१८१
एतान्येवोह	७४	एवमेव	३५४
एताभ्यामुक्ते	२२४	एवमेव गृहीत्वा	२११
एतावन्ति	६०५	एवमेव निष्क्रम्य	१५५
एते घर्माः सर्व	५५५	एवमेव प्रातः	२००
एतेनानुपूर्वेण	१३६	एवमेव वेदिं	३६५
एतेनायुः	७६२	एवमेवापर	४००

एवमेवापरे	५२२	औदुम्बरीमुक्कयिष्यन्	६७
एवमेवोत्तर	५२८	औष्यावयोः	५२७
एवं त्रिः	३०	और्वेभ्यः काव्येभ्यः	२१३
एवं परीत्य	३६६	कंसस्थाले	६१४
एवं मध्ये	५५	कंसेचमसे	२१०
एवं सदा	३६०	ककुब्बत्र	४३८
एवं सदा	३६४	ककुभाविति	५७३
एवं सर्वस्तोत्रे	१०५	कच्चिदर्थ	५८६
एवं सर्वेषु	३१	कम्ममिश्रा	५८०
एवं सर्वेषु	६०७	कयानश्चित्र	३६७
एवमितरौ	१४०	कर्मयोगाच्च	३३८
एष कल्पः काम्यानां	६२	कर्मादिषु	३३०
एष न्यायः	४५२	कर्मानन्तय्य	७६१
एष न्यायः	४७६	कल्पव्याहारी	६६१
एष प्रज्ञा	७०६	वल्पसप्रायाणि	४६६
एष विपर्यासः	७२१	कव्यइति	१२६
एषैवावृत्	५६७	कामं त्वयमाभ्यां	५५०
ऐकादशं	५०१	कामन्तुनाना	५२७
ऐकाद्विकेन	६३७	कामन्तुपृथक्	६४०
ऐन्द्रं सद्य इति	२०६	काममने	७७४
ओकारात्	४६०	कामेत्यभ्यात्मं	१६१
ओङ्कारादिस्तु	४८१	काम्यानांनिध	५३३
ओङ्कारेण	५१७	काम्यानुक्त्य	५४७
ओमिति वा	१७०	कार्यश्रवस	४७२
ओत्पत्तिकः	५२६	कार्यश्रवसं	४६१

कार्तयशे	५२७	क्रीत्वा राजा	३६७
कालेयस्य	६४७	क्रोथान्ते	२२०
कावाइति	५४०	क्रौञ्चे परि	५१८
काशमयेप्रस्तरे	३८७	खनित्रेण जीवति	५५२
क्षाताइवा	५३२	खले वाली	५६१
क्षातो आइति	५३३	खान्याभावे	५५३
क्षातो वा इति	५३३	गणः समानि	५७
कुम्भन्तु तत्र	११३	गवांरेव	७५०
कुरुतेति गवि	२४	गवामयन	७०२
कुर्युरेव	५६३	गातिविकारः	५३५
कुल दक्षिण	६४०	गायत्रच्छन्दसा	२०७
कुलायिनीञ्चेत्	४२८	गायत्रस्य	५२८
कृतश्चेत्	६६३	गायत्रीं मैत्रा	५४२
कृतास्वरन्तु	५३४	गायत्री त्रिष्टु	५४१
कृत्वितरे	२५६	गायत्रीसम्पन्ना	६४०
कृनोतिसव्यान्	१६५	गायत्री सामसु	५०५
कृष्णमित्येव	५८१	गायत्रुत्तरा	५३६
कृष्णशंवास	५८०	गायत्रैवानुसवनं	१४२
कृष्णाभावे	२०१	गायेतिचेदेव	७५
कृमेषु यज्ञ	५६६	गीत्वा यथार्थं	७८
कौकिल्यां	३७८	गूढः सौमेधं	४८५
कौण्डपायि	७६३	गृहपति	२६४
कौण्डपायिन	४०	गृहपति	७४७
क्रीते प्राडुत्	३८२	गृहपतिं वानु	४४०
क्रीते राजनि	२५	गृहपतेर्दास्यः	२८६

गात्रायुधी च	३१६	चतुर्द्वचानां	४३६
गात्रायुधोः	५४६	चतुर्णां प्रथमायां	४३४
गोषु गा अपि	२१५	चतुर्थमेव	७३२
गोष्ठे पशुकामः	२३४	चतुर्थषष्ठयोः	४६७
गौतमीयं	७२	चतुर्थस्वभि	७१२
गौर्वाजो वा	२०१	चतुर्थस्य	५११
गौर्वातेन	६७८	चतुर्भिरिति	२३०
गौष्टङ्गहारा	४६०	चतुर्भिरिति	२७३
मास्वाकृतं	१६८	चतुर्विंशं	२६७
ग्रामान्येभ्यः	६२२	चतुर्विंशे	४६२
ग्रीष्मउपक्रमेति	६६६	चतुर्विंशेन	२८६
ग्लायेचेत्	१३६	चतुष्टोमयोः	४६०
ग्लायेचेत्	१६६	चतुष्टोमयोः	६३५
घर्मशेषस्य	३६०	चतुर्होतारं	२५३
घोषांश्च	२८७	चत्वारि वा	४६६
घृतव्रतः	६०१	चत्वारि सुब्रह्मण्य	६२१
चक्रीवता	७५८	चत्वारो ज्योतिष्टोमाः	७४८
चक्रीवन्ति	७१४	चत्वार्यभिषेचनीये	६३२
चतुःशतं	७१६	चन्द्रप्रमाणा	७६४
चतुरक्षरः	४७२	चमसं प्रतिगृह्य	१३८
चतुरवराङ्गान्	१०६	चातुर्मास्येषु	३५८
चतुरक्षर	५७५	चातुष्पाशयश्च	३५४
चतुरक्षर	७२२	चात्वालदेशं	१०४
चतुरक्षरैः	७१६	चात्वालमुपस्थाय	२६०
चतुरो नाना	४३५	चात्वाले तु मार्जनं	१२३

चैत्रवैशाखयोः	६६६	ज्योतिष्टोमः	७४८
कुन्दोरोभ्यः	६४६	ज्योतिष्टोमविधिः	६५२
कुन्दोदैवत	४६४	ज्योतिष्टोमस्य	५४६
कुन्दोमदश	७३३	ज्योतिष्टोमे	६४८
जगतीं गायत्रीं	५४१	ज्योतिष्टोमेन	६४३
जगतीतु	७२०	ज्योतिष्टोमेन	७३८
जगद्युत्तरा	५४८	ज्योतिष्टोमेन	७५०
जनिष्यमाना	१८६	तएव गर्भाः	६४८
जनिष्यमाणां	३२	तएव गर्भाः	६४८
जने तिष्ठो	५५४	तच्चानुशंस	५५७
जपेदेव	२८२	तच्चैतरेषां	५८४
जागतस्य सोम	५२७	तच्चैदृत्विग्भिः	३३२
जातिकल्पः	६८६	तज्जुञ्जयात्	६६२
जातिसंहारः	४५३	तज्जुञ्जयादिमां	२११
जातेरथन्तरं	३३४	तच्चैदुद्गातरि	२२१
जातेष्वजातेषु	१८६	तत उद्गाता	८६
जातेस्तुवीरन्	२३१	तत ऊर्ध्वं	७४०
जीवेचेत्	५६७	ततएव	२६०
ज्यायसिच्छन्दसि	२४६	ततएव	५६०
ज्यायसिच्छन्दसि	५३०	तत एवेक्षमाणा	२६१
ज्योतिर्गौरायुः	७०६	ततएवेक्षमाणा	३६६
ज्योतिषश्च	४६६	ततो दक्षिणा	७४२
ज्योतिषामयन	३१६	ततः प्रतिहर्ता	८६
ज्योतिष्टोमः	६१६	तत्प्रतिपत्नी	५४६
ज्योतिष्टोमः	६७८	तत्प्रभृतीनां	४६७

तत्प्रभृतीनां	६४५	तत्रैव तिष्ठन्तः	१२७
तत्प्रभृतीनि	१४६	तत्रैव यजमानं	३५१
तत्र गौतमीयं	३४	तत्रैवानुप्रहरेत्	६६३
तत्र चतुष्के	४६०	तत्रैवोदपात्रं	११७
तत्र तथैव	७२४	तत्रोत्तमस्य	५१२
तत्र तेनाक्षरेण	१०६	तत्रोपसत्सु	६८१
तत्र तृतीयाय	५०४	तत्रोद्वापादीनि	१५६
तत्रत्वा विश्रम्भयेयुः	२६७	तत्सत्रे पर्यायेण	४११
तत्र देवताभ्यः	५०६	तत्सामात्	४५०
तत्र द्वावभी	३७५	तथा कुर्यात्	४२६
तत्र धानञ्जयेन	७६३	तथा कुर्वन्	२०५
तत्र पंक्ती	७२०	तथा कुर्वन्	४२७
तत्र पञ्चमं	५७२	तथा गोष्टङ्ग	४७३
तत्र पौष्कलं	६६१	तथाग्निं चिन्वते	५५७
तत्र ब्रह्मणे	५५७	तथाग्निहोत्रमासे	४१
तत्र ब्रह्मा	३६६	तथा चातुर्थिकस्य	५१५
तत्रभक्षावृताः	६०७	तथा चान्यानि	४१७
तत्र यदादितः	३१६	तथाज्यं राजानं	१०१
तत्र युजां	४४८	तथातिरिक्तस्तोत्रेषु	१४६
तत्र विष्टावाः	४५३	तथा तिलमाषान्	१६६
तत्र शम्याप्रासनं	७७४	तथा तृतीयः	५११
तत्रामेये	७६६	तथात्रिके	४४३
तत्रासीनः	४१४	तथा दधिमश्व	२३
तत्रैतदाहरन्ति	२१	तथादान्तेषु	१६७
तत्रैव तिष्ठन्तः	१२५	तथानुपदं	५०३

तथा पर्याय	४५०	तदभावे	४३८
तथा पुराणं	५२८	तदभावे ढच	४४२
तथा प्रष्टी	१६१	तदभावेऽङ्गिः	२४
तथा वाजभृति	४७२	तदभावे महावृक्षः	१७
तथा वृक्षौ	५६४	तदभावे यः	२०१
तथा वृष्णः	५०२	तदभावे यत्	४१३
तथाष्टिनि	४६१	तदहरेता	६६६
तथा सतां	३०१	तदा चतुर्थं	२६६
तथा सति	६१६	तदाभानं	४७
तथा सति	७३६	तदुदस्येत्	१६८
तथा सति गो	३१८	तदुद्धरिष्यत्	३३१
तथा सति पूर्वं	३१६	तदुभयं	४५०
तथा सत्यमी	३६	तदेषः श्लोकः	१६६
तथा सत्युभे	४२२	तद्गृहपतेः	५८२
तथा सत्येका	३२४	तद्दीक्षित एव	६२३
तथा साहस्रोत्तमे	४३२	तद्देवत्यैः	२६४
तथा खराश्च	४६८	तद्यद्येतं	१३८
तथेतदः	१७८	तद्यदानु	१८३
तथेतरो	१८८	तद्वैकत्रिक	३२२
तथैकान्न	४५६	तन्न कुर्यात्	२८६
तथैव जङ्घा	१४४	तन्न कुर्यात्	४६६
तथैव प्रतिपरीयुः	३७०	तन्न जह्यात्	१५
तथोत्तरयोः	३५५	तमनावर्त्तयन्तः	६६६
तथोद्गाढ	७४७	तमनुमन्त्रयेत्	६५६
तदभावे	३४७	तमन्तरेण	३४२

तमभिष्टुते	२७७	तस्मिन्नारोहति	२७४
तमभीन्विष्यत्सु	३८८	तस्मिन्नेव	६३१
तमाङ्गियमाणां	१७६	तस्मिन् ग्याय्य	४७८
तमिष्टौ संस्थितायां	३५०	तस्मिन् प्रथमा	४५८
तमुत्तरेण	१२४	तस्मिन् बालू	४१३
तमुत्तरेण	१८१	तस्मिन् श्वत	६५५
तमुद्गाता	१००	तस्मिन् संस्थिते	२६३
तमेवेति धानं	६५	तस्मिन् सच्चित	३६२
तमेवोपतिष्ठेरन्	१६५	तस्मिन् समिध	१६४
तयेनमव	५६२	तस्य कृतान्नं	५६८
तयोः पूर्व्या	४२५	तस्य क्रयप्रभृति	५६५
तयोः पृथक्	५५०	तस्य गायत्र	५७४
तयोः पृथक्	६३२	तस्य गायत्रीषु	४६२
तयोः पृथक्	६३६	तस्य चतुर्युग	५८७
तयोः पृथक्	६३७	तस्य चतुर्विं	६३४
तयोर्दक्षिणतः	३७५	तस्य च विश्रमा	६४
तयोर्दक्षिणेन	५१३	तस्य तथैव	६१६
तयोर्दक्षिणः	५२१	तस्य तदेव	६०८
तयोर्यस्मिन्	७७०	तस्य तिस्र	७७६
तयोर्विकल्पः	६८३	तस्य दक्षिणा	५६७
तरणिरित्	७२४	तस्य दक्षिणा	६१२
तस्मिन्दर्शनात्	६५३	तस्य दक्षिणा	६२०
तस्मात् अन्तरेण	१०७	तस्य दक्षिणा	६३६
तस्माद्भूतं	३१८	तस्य दक्षिणा	६७५
तस्मिन्नुक्त	१८०	तस्य दधिभक्षान्तं	१३७

तस्य दशसु	२७६	तस्य घट्पृष्ठं	५७६
तस्य देव	६६८	तस्य समूहात्	३०४
तस्य देवताये	६१	तस्य सर्वे	५५
तस्य द्वादश	६३४	तस्य सहस्रं	६२६
तस्य द्वादश	६६६	तस्य स्तोत्रात्	४२०
तस्य द्वादशं	६०६	तस्य स्थाने	४१३
तस्य द्वादशो	६८५	तस्य स्थाने	६४६
तस्य ह्यवरा	२६३	तस्य स्थाने	६४७
तस्य निदर्शन	५२८	तस्या उत्तमं पदं	१५७
तस्य पदान्ताः	५१४	तस्या ऊर्ध्वं	११०
तस्य पिवेत्	२२	तस्यां संस्थितायां	३८१
तस्य पौर्ण	६०६	तस्यां संस्थितायां	३८६
तस्य पौर्णमास्यां	६२६	तस्यां सम्भ्रिय	३६२
तस्य प्रस्तोत्रा	४०५	तस्याः प्रभ	७७५
तस्य प्रातः	५८७	तस्या घर्मः	३८८
तस्य ब्राह्मणं	६२३	तस्यात्मा स्तोत्रविभाग्यः	५०६
तस्य याथा	७८०	तस्या द्वितीयं	५४०
तस्य रराच्यां	८४	तस्या द्वे द्वे	५४०
तस्य विंशति	६८१	तस्मादौ वा	४८७
तस्य विकल्पाः	६१५	तस्यानतिरात्रस्य	५४८
तस्य विकल्पाः	६७८	तस्यानुपदं	५०८
तस्य बृहत्	६१६	तस्यानुष्टुभः	५४८
तस्य बृहत्यां	२४३	तस्यान्ते श्वः	३८
तस्य वैव सन्तं	३७०	तस्याष्टस्य	१७५
तस्य व्रतानि	६१४	तस्याभीवर्त्तः	६१६

तस्यामश्राद्ध	७६८	तां यदाभिक्रन्देत्	६७०
तस्यामौदुम्बरं	४१२	तां श्रोभूते	१४६
तस्यायनविकल्पः	७५४	तां स्त श्व	६२१
तस्यायनविचाराः	७३७	ताः पथ्याः सर्वाः	४२३
तस्यायनविचाराः	७४८	ताः प्रतिमन्त्रयेत	२८१
तस्यावभृथात्	५५१	ताः समं	६१३
तस्यावभृथात्	६२७	ताः समं	६४५
तस्यावभृथात्	६८२	ताश्चेदनवहते	३८५
तस्यावृद्ध्यथा	१६२	तानपोभ्यवहारयेत्	५६०
तस्याश्च एकविंशः	५६५	तानभिष्टथ्य	६१
तस्याश्च एकशततमः	५६६	तानि नान्यत्र	८०
तस्या हवींषि	३६४	तानि मुखानि	६०
तस्यैका	६१८	तानि यथा	७५८
तस्यैव पश्चात्	२६२	तानि सर्वत्र	५३५
तस्योत्तमं	२६०	तानुक्तेता	२६२
तस्योदवसानीययेद्वा	६३०	तान् जिनीयात्	६२१
तस्योपसद	७४०	तान् दर्भान्	२१४
तस्योपायो	६६५	ताम्र दीक्षयेत्	२१६
तस्योपास्मै	६१६	ताम्र विस्मजेत्	६६
तस्यौष्णिह	६६१	ताम्रिविश्य	७५८
ता अपघाटिणाः	२८१	तान् पृथक्ताम	७०५
ता अर्द्धिन्यः	६२०	तान् प्रति	६७५
ता उभयोः	५८८	तान्यप्येका	५८८
तां तृतीयसवने	१४१	तान्युद्गाढकर्म	३३७
तां मुखेनोरसा	२७२	तामन्यया	६५२

तामुत्तरेणोद्गाता	२७१	तूष्णीं पाकयज्ञे	३२६
तामेवात्रैषां	३८३	तूष्णीं पैत्यञ्जिकायां	३६४
ता यत्र	७६५	तूष्णीं वा	१०६
तावुभौ	६३५	तूष्णीमतऊर्द्धं	३६७
तासां नाना	५०५	तूष्णीमयज्ञे	१६६
तासां पर्याय	४५६	तृचसृक्तानां	४३१
तासां प्रथम	४६६	तृचापत्तीनि	४६
तासां द्विविधं	३७८	तृचेन धास	४५२
तासामपि	५७४	तृचेषु तु	५२१
तासु पृथक्	७७६	तृचोत्तमावां	४३१
तासु सर्वासु	४१६	तृतीयायां	१८२
तासु सह	७६५	तृतीयायां सर्व	४३६
तास्वित एव	६८२	तृतीयिनीनां	६५०
तास्वित प्रणीय	३४४	तृतीये	६८५
तिष्ठेदिति	३६८	तृतीयेन पदेन	४८२
तिष्ठेदिति	३६६	तृतीयेन पदेन	५०६
तिष्ठेद्दिवा	७७१	तृतीयेन विध्वा	२६६
तिष्ठभिर्बुद्धाता	७३०	तृतीयं वा	४८८
तिष्ठन्वाचार्यः	४१८	तृतीयं यथा	५२४
तिष्ठ इष्टयः	६६७	तृतीयपञ्चतमाभ्यां	४६७
तिष्ठ उपसदः	५४५	तृतीयसवने	१८४
तिष्ठ उपसदः	५५६	तृतीमापूर्यमाणं	७६१
तीव्रसुति	६०६	तृतीमापूर्यमाणं	७६२
तुथ उग्निगन्धारि	१२५	ते त्रयस्त्रिंशत	५८४
तूष्णीं चात्वालं	१०६	ते दशमादृः	६२४

तेन क इदमिति	१५६	तेषां यत्र	७२६
तेन दक्षिणां	१०८	तेषां यथास्तीमं	७५३
तेन न भूयः	१५३	तेषां यमध्वर्युः	३६८
तेन पक्षयोः	७७०	तेषां यावन्तः	६८४
तेन यजेत	६६०	तेषां वित्तस्य	६२२
तेनास्य समुपहवः	१३६	तेषां वृहत्	७१७
तेनेष्टा न साक्षात्	६२२	तेषां स्तोमचोदनैव	६७६
तेनैव प्रत्याव्रज्य	२५६	तेषां स्थाने	४६
तेभ्यो नाना	११०	तेषां होष्यत्सु	३२६
तेभ्योऽन्यान्	४६८	तेषाञ्चेत्	२२२
तेभ्योऽग्निगदवृत्त्य	५१८	तेषाञ्चेदेनां	२२१
ते विधमाः	४४४	तेषामनवेक्ष्य	१४२
तेषां कामं	५५४	तेषामुक्तोन्यायः	५४१
तेषां तत ऊर्ध्वं	५८५	तेषामेकस्य	६८७
तेषां त्रीणि	४६१	तेषामेका	५४५
तेषां दीक्षा	२१७	तेषामेकैकं	७१७
तेषां द्वादश	६४३	तेषु ऊर्ध्वे	३६१
तेषां द्वादश	६८८	तेष्वामेषु	७१८
तेषां निधनेष्वेनं	५०७	ते स्वं चमसं	१६०
तेषां पूर्वयोः	४८३	तैः पृथगनुपूर्वं	४०५
तेषां पौर्णमास्यां	७६०	तैः सार्द्धं	३६३
तेषां प्रतिलोमं	२२६	तैः सुत्यासु	७१०
तेषां प्रथमस्य	१६३	तैर्धूते यथार्थं	३४१
तेषां प्रथमे	४५७	तौ श्वेतं परिमण्डलं	२८४
तेषां ब्रह्मैकं	३७०	तं तेनैवावक्षिणुयात्	२८६

तं दक्षिणा	५६३	त्रयोदश	४५६
तं दक्षिणा	६०४	त्रयोदश्यां	६८१
तं दशमे	१८०	त्रिंशत्	६५०
तं पश्चिमेन मध्यदेशेन	१५०	त्रिंशिनः सुत्या	७३५
तं पश्चिमेनोदगग्रं	१५०	त्रिकं वहिष्यवमानं	५७५
तं पूतभृत्	११३	त्रिकद्रुकेषु	७१५
तं प्रति	६७४	त्रिणिधने	५१६
तं प्रति	६७४	त्रीनेकटचे	४३४
तं प्रतिगृह्णीयात्	४१५	त्रिभिरिति	२३१
तं प्रतिदधानं	२६५	त्रिभिरिति	२७४
तं ब्रह्मा	१००	त्रिभिस्त्रेद्वानि	१६२
तं ब्रूयात्	२६६	त्रिभ्य एव	५११
तं मध्यन्दिने	६०३	त्रिभ्यः प्रथमेभ्यः	५१०
तं यदाध्वर्युः	३४३	त्रिरात्राणां	६४६
नं यदाध्वर्युः	३८१	त्रिरुक्तं स्तोभान्	५०६
तं रेतस्यायां	५३१	त्रिवत्सः	५६२
तं स आप्याययेत्	१४१	त्रिवर्षो वैव	५६३
तं सद्यः परिक्रीयेति	५६६	त्रिरुतस्त्रोद्यत्वां	४४३
तं सर्वत्र	१११	त्रिरुत् पञ्चदशः	६१०
तं हिरण्येन	३८६	त्रिषु त्रिषु पदेषु	७७
तं क्रियमाणं	३८६	त्रिषु वा ढचेषु	४१७
त्रयस्त्रय ऊग्रःसु	४६८	त्रिषूत्यानं	६८८
त्रयस्त्रिंशत्	७०४	त्रियुप् कन्दसा	२३६
त्रयस्त्रिंशत्	७२६	त्रियुप् कन्दसा	४१५
त्रयस्त्रिंशौ	७३६	त्रियुबुत्तरा	५३७

त्रिष्टुभ उत्तरां	५४२	दक्षिणेनाभिं	५२
त्रिष्टुभा षष्ठं	७२०	दक्षिणेनाम्रीध्रीयं	२५८
त्रिष्वध्यास्या क्षुप्यत	४३५	दक्षिणेनोत्तरयोः	१२४
त्रिष्वभाव इषोवधीयः	२२७	दक्षिणेनौदुम्बरीं	१३०
त्रिष्विति प्रागिह्यः	२७७	दक्षिणेनौदुम्बरीं	२७१
त्रोन् यतरस्यां	४३४	दक्षिणे पाणौ	८८
त्रैधं विभजेत्	४०७	दक्षिणे पाणौ	५६४
त्रैयम्बकाः	३६७	दक्षिणैः पाणिभिः	१८५
त्रुत्तरी भावेन	४४४	दक्षिणं पूर्वं	१६१
त्वं वागसि	२६८	दधिभक्षान्तं	१६५
त्वाष्ट्रीसाम्नः	४६६	दधिषेधं	२१२
दक्षिणमध्यधिकुम्भ्यां	३७५	दर्शपूर्णमासाभ्यां	७७३
दक्षिणमनड्वाहं	२७	दशकला	६५२
दक्षिणमनु वाजं	१४०	दशदशार्धेय	६५१
दक्षिणस्य	५६५	दशपेये	६२२
दक्षिणस्य हविर्ज्ञानस्य	८६	दशपेयेन	६२६
दक्षिणाद्धं	१३४	दशमव्रते	२३६
दक्षिणाद्धपूर्वाद्धं	६१	दशमस्य	२४५
दक्षिणे तीरे	७५५	दशमस्याङ्गः	६६६
दक्षिणेन परियायुः	२६३	दशरात्र	७०२
दक्षिणेन मार्जालीयम्	२८३	दशरात्रमेक	३१८
दक्षिणेन मार्जालीयम्	४१२	दशरात्रसमीपे	२२७
दक्षिणेन रथं	१६४	दशरात्रात्	४६६
दक्षिणेन रथपथं	२६५	दशशतं	६५१
दक्षिणेन श्वभान्	७२	दशसदस्याय	६५१

दशाक्षरेषु	७३१	दृषद्वत्या	७६४
दशनि चतुष्कः	४५५	दृषद्वत्या	७७५
दामतूषाणि	५८२	दृष्टश्च दशमार्थं	७०३
दार्ढ्यत	७७१	दृष्टज्ञानेन	३३६
दार्ढ्यते	७७२	दृष्ट्वा वा नक्षत्रयोगम्	५४५
दाशरात्रिका	७१२	देवतापदं	५०१
दाशरात्रिकेभ्यः	४५१	देवतासु	५०५
दाशरात्रिकेभ्यः	४५४	देवयजनमात्रञ्च	१७
दाशेति दक्षिणान्	१६५	देवशब्दं	६००
दीक्षणीयायां	५८	देवानां स्थाने	३४
दीक्षाक्रय	६८७	देवा ब्राह्मण	२६
दीक्षानुपूर्वेण	३८	देशेनैवान्तर्हितः	११२
दीक्षानुपूर्वेण	२२१	दैक्षं प्रथममहः	५६७
दीक्षितश्चेत्	४०१	दैवोदास	५२६
दीक्षितश्चेत्	४०२	द्वयोर्द्वयोर्वा	४६३
दीक्षित्वा	६६५	दात्रिंशे तिष्ठः	४५६
दीक्षिष्यमानाः	२१७	द्वादशरात्रं	२६४
दीक्षिष्यमानान्	२१६	द्वादशर्चं	७३२
दीक्षोपसत्सु	२२०	द्वादशाक्षराणि	५३२
दीक्षोपसदां	७४२	द्वादशाहः	६६०
दीर्घतमसोऽर्कः	२४४	द्वादशे ढचभाग	४५५
दूरं व्रजित्वा	१६	द्वादशे वृहत्यां	४३५
दृतिवात	७३५	द्वादशे व्याख्यातौ	४६१
दृश्यते च	७३७	द्वादशं शतं	५६६
दृश्यते चान्यत्र	५४७	द्वादश्या उपबुधं	६६२

द्वाभ्यां पूर्वयोः	४६०	द्वे द्वे सर्वेषां	४६८
द्वारवाजसम्मार्जन	१३२	द्वे पुरस्तात्	५३८
द्विकप्रभृतयः	४४५	द्वे वा	४०
द्वितीयचतुर्थे	४३०	द्वेष्ट्यप्रियकल्पयोः	६४
द्वितीयश्चेत्	४३८	द्वे सौत्रामण्यौ	३७७
द्वितीयमिति	३३४	द्वैगते पदान्तः	४८३
द्वितीयां त्रित्तः	४२४	द्वैधं जुञ्जयात्	१७१
द्वितीयाः सवनेषु	१४२	द्वौ तस्याश्च	४३५
द्वितीये शाखिडल्यः	४५७	द्वौ तस्यामेव	४३३
द्वितीयोत्तमौ	५११	द्वौ द्यधिशये	४४६
द्वित्रयस्त्रिंशत्	५८२	द्यद्वापवर्गः	७४५
द्विपदाकारं	५१३	द्यद्दीनत्वात्	५६६
द्विपदासु	५००	धनुष्कोण	५६६
द्विपदे स्यातां	४२२	धानझप्यः	४२६
द्विप्रभृतीन्	४३६	धानझप्यः	४५४
द्विरात्रप्रभृतिषु	४७०	धानझप्येन	४२१
द्विरात्रीणस्त्र्यहीनः	५६७	धान्यपात्राः	५६२
द्विविधमभिज्ञवं	३०३	धावेत दन्तान्	६२७
द्विषं हितानि	५८३	धिक्ष्वा जाल्मि	२८५
द्वीपश्चेद्धर्म	५५	धुर्य्यौ प्रथमं	१६१
द्वे इति	६१६	धूम उदिते	३३६
द्वे एकमिति	४६६	धूम उदिते	५६७
द्वे द्वे उपानहौ	५८३	द्युष्टमपश्रयेत	१४६
द्वे द्वे तु षष्ठां	४६६	धेनुमनड्वाहं	३५५
द्वे द्वे दामनी	५८३	धेनू उपसजन्ति	६१

न कञ्चनाभिवादयेरन्	२१८	नवोन्नेत्रे	६५०
नक्षत्राणामिति	१६३	न व्यभिचरेतेति	११६
न ग्रामं	७७६	न शूद्रेण	२१६
न च सर्गावयव	६६६	न सङ्घत्	७४५
न चान्यत्र	८०	न सङ्घत्	७६६
न चास्य स्थलतरं	१७	न सत्रनीयस्य	३७३
न चेत् प्राप्नुयुः	८५	नात्रिरात्र	६६०
न तु प्रक्रमात्	७७४	नादित्यमुपतिष्ठेरन्	३७४
न तूर्द्धं वह्निष्यवमानात्	५४१	नाधिष्ठात्र	२१६
न तेजनी	६२८	नानर्त्विजः	५५०
न दन्ताम्	२१६	नानादेश	७३०
नदम्ब औदतीनाम्	४६२	नाना पृष्ठे	३०४
न प्रतीच्या	२१६	नानाप्रकरण	६५३
न प्रवृत्तीरन्	६८	नानाहोभिः	२६६
न प्रखवणानि	६२८	नानुग्रामं	६२८
न बज्र वदेयुः	२१६	नाराशंसौ	४४०
नमो गन्धर्वाय	१११	नार्मेधान्त	३८
न राजानमालभ्य	१०१	नासिकयोः	५६४
नव नव	६४६	नास्याब्राह्मणा	६२८
नव नव दक्षिणा	५७३	नाङ्गतस्य	२१६
नवमदशमाभ्यां	५०२	निःसर्पत्सु	४०४
नवमस्य	२४२	निष्कन्तयेत	६२७
नव सातो वार्हत	७२०	नित्याभ्याहितः	६६१
न वा कुर्यात्	५८	नित्यौ च शशकर्म	३०७
नवाहयोगात्	७०३	निधनं प्रति	१८१

निधनभूताः	४२०	नोपरवान्	७५६
निधनमितरौ	२५८	नोर्द्धं प्रतिहारात्	५१६
निधनानि	५०४	न्यायविहितः	४५८
निधनानि	५१०	न्याय्यप्रतिहाराणां	४७६
निधनान्यपयन्तः	३७६	न्याय्यो वा	४६२
निधनायैव	५४	न्याय्यो वा	४६५
निधीयमानस्य	३३४	पंक्तिरुत्तरा	५४०
निधीयमानस्य	३६५	पञ्चतौरश्रवसयोः	४६१
निधीयमानस्य	४०२	पञ्चदश	४५३
निधीयमानानां	३६३	पञ्चदश	४५८
निधीयमानानां	३६३	पञ्चदश	६११
निधीयमाने	३३६	पञ्चदशपर्यायौ	४६४
नियमार्थौ	७०१	पञ्चदशानां	७३६
निरुक्ताश्च	५३६	पञ्च धानञ्जयः	६३२
निरुप्ते यथार्थं	३३१	पञ्चमस्य	७१८
निषादेषु	५५३	पञ्चमे यत्	२२५
निषेधे चोभौ	५१६	पञ्चमेहनि	६६५
नेति धानञ्जयः	३०८	पञ्चमैश्च	३५१
नैकिनीपर्यायाः	४४३	पञ्चविंशं	६१७
नैतन्धवा	७७२	पञ्चविंशे	२८८
नैतानि परासु	२१६	पञ्च शारदीये	६८३
नैतेषां	६१७	पञ्चसु माःसु	७१६
नैनमन्यः	६६१	पञ्चाक्षरशः	५१३
नैनानन्यो	२२०	पञ्चानां वा	४६३
नैत्तरयोः	४२०	पञ्चाशतं	६५०

पञ्चाशदितरेषां	५८६	परिधिच्यमाने	३६५
पञ्चाहेषु	७०५	परिहिते प्रातः	७६
पत्नी च	५४	परिहृतासु	२२२
पत्नी यजमानौ	३०	परेण वा तत्	४०८
पथ्याभिर्होतृषामाणि	४२७	पर्याय प्रत्यवरोहन्तु	४५१
पथ्यामन्यत्र	४२६	पर्याय विष्टावान्	१५१
पदं वाजिग	४७२	पर्यायादि	५०८
पदादिः प्रतिहार	४७७	पर्यायादिषु	१५१
पदादौ वा	५१४	पर्यायान्ते	६६५
पदानिर्देशे	४७७	पर्यायेभ्यस्तु	१५५
पदान्तमविशेषेण	४७८	पर्वणि त्वेव	७६१
पदान्तश्चतुर्भिः	४८२	पर्वणोरिन्द्रकुक्षी	७७०
पदान्ते त्रीणि	५१४	पर्वण्युत्तमं	५६६
पथ आहरन्ति	६१	पवमानयोरुत्तरयोः	१५६
पथस्यायां स्वरं	६५	पवमानाश्च	५७५
पराकत्वञ्च	६५८	पवमाने रथन्तरं	५७१
परास्वेवेति	५३१	पवित्रेण त्रीणकलशं	६५
परिघर्मं समाट्	६३	पशुरेव पशोः	३३०
परिचरा ढच	४४२	पशूनां यूपाज्जतिं	३७१
परिधोर्वा	३४२	पश्चाच्छालाभेः	२१५
परिवर्त्तयन्	४१४	पश्चात् दक्षिणतः	६२
परिवर्त्तिन्याः	४५२	पश्चात् प्रत्यङ्मुख	१३४
परिवार्यमानयोः	३६६	पश्चाद्गार्हपत्यं	५६३
परिधिक्तेऽध्वर्युणा	३६६	पश्चादाभीघ्रीयस्य	३६८
परिधिच्यमाने	५५	पश्चादितरेण	२६१

पश्चिमेन गाहं पत्नं	२१०	पुरस्ताच्चोप	८६
पश्चिमेन चेत्	४०२	पुरस्ताज्जपात्	१६७
पश्चिमेन पक्षौ	४८	पुरस्ताज्जपाद्वा	१६७
पश्चिमेन परि	२६४	पुरस्तात् यजमानः	७७
पश्चिमेन पुच्छं	५०	पुरस्तात् स्तोभा	४६३
पश्चिमेनाग्नी	२८६	पुरस्तात् स्तोमः	४८१
पश्चिमेनाहवनीयं	७७८	पुरस्तात् स्तोमः	४६१
पश्चिमेनोत्तर	३६७	पुरस्तादेक	२७७
पश्चिमेनोद्गाता	१०५	पुरारात्रेः	७५७
पश्चिमेनोप	२८१	पुरीषेष्वाचिकं	५१८
पाकयज्ञा इति	३२८	पुरोजित्यां	५७४
पाङ्क्तस्यान्	५२३	पुरोडाशेन	३७२
पाणिभिस्तु	२६१	पुरोडाशेन	४०१
पादयोः सूयं	५६५	पुष्करपलाशे	४८
पार्थस्योश्च	६४७	पूयमुष्णायमाणं	७३
पार्थुरश्मं	६६६	पूर्णाज्जितौ	३७४
पार्थिकान्	६०६	पूर्वं चमसेभ्यः	२३६
पावमानाय	५२६	पूर्वं नारा	१७०
पितृभिरिति	१४२	पूर्वपक्ष	७५७
पुङ्गवैः	७६५	पूर्वयाव	३३०
पुंवन्मिथुनानि	१५८	पूर्वया द्वारा	५६
पुनः संस्कृते	६३५	पूर्वयोः पूर्व	४६१
पुनरस्मासु	१७६	पूर्वयोः प्रणवयोः	२६
पुनराम्ना	६५३	पूर्वयोर्द्वितीयः	४६१
पुरस्ताच्चास्य	१६	पूर्वयोर्त्राय	४३६

पूर्वयोश्च	४८६	पूर्वे वयसि	६३४
पूर्वस्मिंस्त्रय	७०१	पूर्वे वोत्तरेण	४८७
पूर्वस्मिन्	२२६	पूर्वेषाञ्च	४०६
पूर्वस्यां सदसः	१२५	पूर्वेभ्यभिज्ञवेषु	३२१
पूर्वस्याभि	७७०	पूर्वो बृहतः	२६७
पूर्वस्यैकं	४४६	पूर्वो यज	३४२
पूर्वावावर्गौ	५३०	पूर्वो सदसः	६८
पूर्वाङ्गे दक्षिणेन	३३२	एथक्चतुः	६३६
पूर्वाङ्गे ऽधरायुः	३६३	एथक्चतुर्भ्यः	२०६
पूर्वे कल्प	३३५	एथक्चतुर्षु	४६२
पूर्वेण त्वेव	१८०	एथक्सावित्री	२०
पूर्वेण दक्षिणा	६३१	एथक्स्तोत्रीया	४८७
पूर्वेण देव	२६३	एथगिष्टिषु	३५३
पूर्वेण पत्नी	१५७	एथगजनपदे	१०३
पूर्वेण पत्नी	२६४	एथगभक्ष	२०७
पूर्वेण पत्नीभ्राता	२६	एथग्यजते	३०
पूर्वेण प्रस्तोतारं	१३१	एथग्वा	७५२
पूर्वेण वा	२०५	एथियां मध्य	७१
पूर्वेण सदः	२३५	एथानामन्ते	८५
पूर्वेण हविः	२६१	एथस्त्रेदद्यात्	१६६
पूर्वेणाभीषीयं	२८४	एथस्योत्तरयोः	२४४
पूर्वेणाभीषीयं	४१२	एथानां वाष्टा	२८८
पूर्वेणैति	४००	एथे च बृहतः	३०७
पूर्वेणैतं हत्वा	३८३	एथेन च	५५७
पूर्वेणोप	४८	एथेषु रथ	५७२

पृथ इति	७११	प्रज्वलितेऽदर्शि	३३६
पृथखरसाम्राज्य	२२६	प्रणवश्च	६८७
पृथस्तोमेन	७३८	प्रणीतासु	३४३
पृथाभिन्नवान्	३१६	प्रतिगृह्य	२५७
पृथाङ्गैक	७३८	प्रतिधत्स्वेति	२६५
पृथे रथं	२२८	प्रतिलोमैः	६०२
पौरुमद्गे	४६०	प्रतिहर्त्ता	१८१
पौरुमीढे	५१६	प्रतिहर्त्ता पश्चात्	१४१
पौर्यमासी	६४२	प्रतिहारवेलायां	२५२
पौर्यमासी	७३६	प्रतिहाराणि	४६६
पौर्यमासी	७८०	प्रतीवेशो जनः	५५४
पौर्यमास्यां	६३०	प्रलवच्चाद्य	७०३
पौष्णग्रामिष्ठौ	६६७	प्रत्यक्षपरोक्ष	४७६
प्रकाशौ	६२६	प्रत्यक्षमन्त्र	६००
प्रकृत्य इति	७५६	प्रत्यक्षवि	७८०
प्रक्षाल्य	६६३	प्रत्यक्षविका	७३४
प्रक्षाल्यप्राशिञ्च	३४६	प्रत्यङ्मुखः	१०४
प्रक्षाल्यसुचं	२१२	प्रत्यभिमर्षणे	१४३
प्रगएव प्र	५५६	प्रत्यवरोह	६११
प्रगाथकारं वा	७८	प्रत्यवरोह	६१४
प्रगाथेषु	५२१	प्रत्यवरोह	६१५
प्रजापतये स्वाहा	७०	प्रत्यवेतस्वराणां	५१६
प्रजापतेः	३५०	प्रत्याग्रज्य ग्राह्यः	६०
प्रजापतेः	७५०	प्रत्याग्रज्य यज्ञा	५०
प्रज्वलितेऽग्ने	५६७	प्रत्याग्रज्यरथ	५०

प्रथमश्चाभि	३२३	प्रविशेतेषु	३६६
प्रथमतश्चेत्	६६४	प्रवेशितेषु	४०३
प्रथमद्वितीय	४८६	प्रवेश्यमानं	३८४
प्रथमद्वितीयौ	१४३	प्रव्रजिष्य	७७६
प्रथमनवमाभ्यां	४८२	प्रस्तरं प्रतिगृह्य	१०८
प्रथमं वा	५१२	प्रस्तावप्रति	५२२
प्रथमाक्षर	४७५	प्रस्तोता तु कुशाः	१४७
प्रथमाणि वा	४८७	प्रस्तोता प्रथमः	८५
प्रथमाभिः	४२३	प्रस्तोतुश्च	३३७
प्रथमाया	५२२	प्रहिणुयात्	१५
प्रथमायैव	५०७	प्राकृत एव	६१५
प्रथमायां	५४४	प्राकृतस्य	६७६
प्रथमायां	४५१	प्राकृतीत्वेव	६५५
प्रथमास्यावाप	२८६	प्राक् चतुर्थात्	५०४
प्रथमेन वाजपेय	१४५	प्राक् प्रतिहारात्	१७५
प्रथमे पञ्च	६८६	प्राक् शिशु	५०१
प्रथमेऽहनि	६६१	प्राक् सुत्या देशात्	३१
प्रथमोत्तमयोः	३३५	प्रागुदक् प्रवणं	१६
प्रथमोत्तमौ	७८१	प्रागुदयनीयात्	१६५
प्रमाणाथं तवे	४१६	प्रागेव स्तोत्र	२५८
प्रवरास्तु निवर्त्तन्ते	११२	प्रागोवायाः	४६०
प्रवर्ग्यवति	५३	प्रागौकारात्	४८६
प्रवामर्चन्ति	४४०	प्राग्भिष्णुविहरणात्	१२१
प्रवृणीरन्नेवेति	६८	प्राग्वाभ्यासात्	४८६
प्रवेशनसम्मार्जने	११३	प्राङ्मुखकरणं	२५

प्राह् वेदङ् वा	६६३	फाल्गुण्यां	५६८
प्राचीं होत्रे	६७६	बलक्षामति	७८१
प्राचीमनु	५७५	ब्रह्मभागमाहृतं	३५०
प्राजापत्येन	१६६	ब्रह्मसामैव	६१६
प्राञ्चं होतारं	५६२	ब्रह्मसाम्नि	१७८
प्राञ्चमदच्चं	२१६	ब्रह्माणं यजमानः	१०१
प्राणायत्नेति	२७८	ब्रह्मायतनी	४५०
प्राणे भक्षं	५६०	ब्रह्मायतनीया	४५४
प्राणे सोमेति	१६१	ब्रह्मोद्यं	२५३
प्रातःसवन	६५६	ब्राह्मणमान्य	६५६
प्रातिहारिकं	५१६	ब्राह्मणमुक्ता	२६७
प्रादुर्भावा	७६६	ब्राह्मणमुक्ता	२७६
प्रादेशमात्राः	६७१	ब्राह्मणवि	७३५
प्राप्य च	५५	ब्राह्मणाय	४१५
प्रायश्चित्तश्चेत्	३४५	ब्राह्मणास्तु	६२८
प्रायणीयन्तु	७११	ब्राह्मणेन	५७८
प्रायणीयायां	५६	ब्राह्मणेनैव	६२६
प्रायणीयायां	३८१	ब्राह्मणोऽभि	२८२
प्राश्चित्तमाहृतं	३६५	भर्गः पूर्वस्मिन्	२२४
प्राश्चित्तमाक्रिय	३४८	भस्त्राक्षोभौ	४२६
प्रोक्ते नक्षत्रे	२५५	भावस्त्वाचार्याणां	२२८
प्रोक्ष्य स्मृतं	३६०	भास निधने	५०८
स्रक्षंप्रा	७६७	भासमात्रे	६११
स्रवं ब्रह्मसाम	५७३	भासवैरूपयोः	४८२
फाल्गुणी	६१८	भासेनोक्तः	५००

भुक्ताभीधीय	७१०	मध्यमावाप	४४१
भुङ्गीत जिजी	५६८	मध्यमे मध्यमे	४३०
भूमिदुन्दुभिं	२६७	मध्यमेऽहनि	६६६
भूयिष्ठं तन्त्र	४७०	मध्यमेऽहनि	६७५
भूर्भुवःस्वः	१३५	मध्यादेका	३६०
भूर्भुवःस्वः	१६६	मध्येन वोभयोः	१२२
भूर्भुवःस्वः	४०७	मश्विष्यत्सु	३३५
मथ्यमानेऽभिं	३३६	मन्त्रं प्रातः	१२१
मथ्यमाने स्तोमं	२३१	मन्त्रविधिश्चादिग्रहणेन	७
मधुमन्तमिति	१६०	मश्वको गार्ग्यो	५२५
मधुश्चुत्रनिधानात्	३०६	महन्मेवोचः	१५
मध्यन्दिनीयान्	४७०	महागिरि महा	१०३
मध्यन्दिनेन स्तुत्वा	१५६	महा दिवा	५०६
मध्यमश्तरि	६४६	महानाम्नत्र	६६२
मध्यमं वचनं	४८६	महावीणापि	२८०
मध्यमं वचनं	४६६	महावीरान्	३८१
मध्यमं वचनं	५१४	महावेदेः	३६१
मध्यममेव	५१४	महाव्रतस्य	२५६
मध्यमयोः	४६४	महेन्द्रस्य	७५०
मध्यमस्य	२२३	माध्यन्दिने चेत्	४३४
मध्यमस्य	४६२	मानवात् पूर्वं	३०६
मध्यमान्युत्तरि	४८६	मानसं दर्श	७४४
मध्यमायां	४३१	मानसवदा	४०६
मध्यमायां	४६०	मासं साक	७४५
मध्यमायां	५३०	मासमेवेति	७४०

मासि मासि	३१६	यज्ञोपवीतो	२१४
मिथुनौ दक्षिणा	३५६	यणवन्तु स्यात्	७१३
मिथोऽन्यत्र	१३२	यत् यत् स्तोत्रं	४०६
मुञ्जाभावे	२७१	यत्र कच	७७५
मृते मृह	७६६	यत्र तिस्रन्त	७४
मेने ब्रुवाण्योः	२८	यत्र तु कच	७१४
मेघ और्णायवं	६५	यत्र वाध्वर्यु	३४४
मौक्षसोमसामनी	२४१	यत्र स्तम्बा वृक्षा	५७०
यङ्ग पापी	६०६	यत्राब्राह्मणी	६२४
य एनं पुर	५८६	यत्रैनानध्वर्युः	३७०
यजनीये	७५३	यथाकालेयस्य	५१७
यजनीयेऽहनि	५८८	यथागीतं	५२
यजमानं ब्रूयात्	३६३	यथाचात्वाले	३६१
यजमानवचनात्	१८५	यथा जाति तु	५५६
यजमानश्चेत्	३७६	यथा जातिमृगान्	१५८
यजमानसञ्चरेण	२५१	यथाधीतं	२४८
यजमानस्यामात्याः	३६६	यथाधीतं	४१३
यजमानो निधन	५६	यथाधीतं	५०६
यजुरन्तये	१६	यथान्त एवं	३२१
यजुषाहरहः	८३	यथान्यान्	३३२
यज्ञायज्ञीय	३१२	यथान्यानि	४१८
यज्ञायज्ञीयर्क्षु	४६३	यथाप्रकृत्य	७४३
यज्ञायज्ञीयस्य	१८१	यथाभिप्रेतं	२८६
यज्ञियस्य	२७१	यथाभूयशः	७३४
यज्ञोपवीत	३६४	यथाम्नाय	७८१

यथाम्नायं	४०७	यदा सर्व	७६६
यथाम्नायं	५१७	यदि चोत्तरयोः	२००
यथाम्नायं	५७६	यदेतानि	७२८
यथावयसं	६१५	यदेनात्	७६७
यथाविह्व	३३७	यदोपाकुर्युः	२०३
यथावैकः	४४३	यदेवत्यासु	४६६
यथाश्विषं वा	४२३	यद्रथं स्यात्	१६३
यथाश्वत्रिरात्र	२५३	यद्रथं स्यात्	१६७
यथासनमुप	१५५	यद्वा उविशति	१६३
यथास्थानं	४४६	यद्वा विदाहि	५७०
यथा हविः	२६२	यनन्यदग्नि	१८३
यथा हतं	३५०	यन्मेयं	१८०
यथेतन्निष्क्रामेत्	७३	यन्मेरेतः	३५६
यथैवार्घ्ये	६४८	यमध्वर्युर्भक्षं	२५२
यथैवार्घ्ये	७३६	यशोभर्गः	२२४
यथैवार्घ्ये	७५१	यस्यात्र पत्नी	२६२
यदवसानः	४५०	यस्यार्चिकं	५२२
यदस्यच्छुनो	६६४	याः काश्चेति	५८३
यदा अध्वर्युः	२५१	या का चेति	५५३
यदाग्निघ्नीयं	१२६	याम्नीषोमीय	३३
यदा चात्वालं	१२८	याजमानब्रह्मत्वे	१३२
यदा दक्षिणं	१२६	यान्यश्च प्रथमैः	१४
यदा ज्ञत्तं	७६७	याथाकामो	७०१
यदा ब्रह्मणः	१२६	या देवताः	६०३
यदा शामित्रं	१२८	यामि पुरस्तात्	५०८

यन्निवृत्तं	५७८	येनेतो गच्छेत्	२६३
यानि वैनं	३३७	येषां केषां	६३६
यान्तः सुनुयुः	७१४	येनौ यानि	५२४
या पत्नीनां	६७१	यो भूयोजिग	१५३
याभ्यां काभ्यां	५८०	योयः सामाङ्गं	२०२
या वदाक्रामेयुः	८३	योयः सामाङ्गं	२३२
यावद्यजुः	११	यो वा तिस्रः	५६२
यावद्वचनं	३४०	यं ब्राह्मणाः	५८७
यावद्वा	६७७	यं ब्राह्मणाः	६०८
यावद्वा सुनुयुः	२६४	यः कश्च	६६०
यावन्तिक	७७६	यः कश्चाप	६३७
यावन्त्यहानि	१६६	यः सोमं पीत्वा	६०७
यावभितः	४४६	रजतजातरूपे	६०
यावविकौ	५८१	रजतौनिष्कः	५८१
याश्चोर्द्धमुप	३१	रथन्तर	७५३
युक्ता स्तोमं	१७३	रथन्तर एवर्चं	१७२
युगपत् कर्मसु	८१	रथन्तरं	६४६
युगपदिति	५४६	रथन्तरष्टुं	२६८
युग्ममासेषु	३२०	रथन्तरप्रभृतीनि	४६
युग्मायुक्ता	४४४	रथन्तरवर्णायां	५३२
युग्मायुग्मः	४४७	रथन्तरवर्णौ	११०
युञ्जे वाचं	७७	रथन्तरात्	३०७
ये ऊर्द्धं हि	५३७	रथन्तरे प्रस्तूय	१७३
ये केच ब्राह्म्याः	५७७	रथेष्वाजिं	४१३
येन रथेन	६१३	रश्मिरसीति	४०५

रक्ष्मी धारयन्	२६	ललाटे प्रसि	५६४
रसोऽसि वानस्पत्यः	२२	लिङ्गग्रहण	६५४
राजन्यास्ते	६२२	लोकं पृणासु	३६४
राजपुरो	६४०	लोहितोष्णोष्ण	५७१
राजसूय	६१०	वकाकपिशी	२८०
राजानं	६४२	वचनञ्च	७३७
राजानं हरेति	३६८	वचनात्	६८०
राजानमभि	६४२	वचनात् तु	७३७
राजाराज	६१८	वग्नमहां अस्ति	३१२
राजाश्व	६६५	वत्सतरीः	६८४
राज्ञो राज्याय	६७	वद्वा नामासि	१६
राज्ये कविं	६३३	वपायां ऊता	४१०
राज्यैताभ्यां	६३७	वपायां ऊतायां	१२३
रात्रिकारि	६८५	वपायां ऊतायां	३७१
रक्षितो घर्म	३८६	वरवरण वाक्	२५५
रक्षितं प्राहेः	६०	वरासीनेष्टुः	६२६
रुक्मो हेतुः	६०५	वरुण प्रघासैः	३७१
रुद्र पर्याया	४५७	वरुण स्वेतियथा	१५८
रेतस्यायाः	५३६	वरः सप्तमः	३५५
रेतस्यैकत्रिकस्य	४३१	वर्द्धमानेषु	४४१
रेवतीषु वार	१७१	वल्लुकान्तानि	५८२
रेवत्यश्च वार	१७१	वशायां वासं	६५
रोहितेनानडुहेन	२७६	वघट् कर्तुं रनुभक्षं	१३६
रौक्मीणि	१२७	वघट्कारि	७४६
रौहिण्याभ्यां	६२	वघट्कृते	१८७

वषट्छते	४११	वात आगतु	३१२
वसतीवरीष	४०१	वान्तं चर्म	६१३
वसनमयः	६१३	वामदेव्यं	५१
वसन्त इति	६६६	वामदेव्यं	४८८
वसन्ते	६६१	वामदेव्यमसि	१६४
वसिष्ठस्य	६८३	वामदेव्ययज्ञा	४३३
वस्त्राणीतरे	२६२	वामदेव्यस्तु	४३७
वहिरस्यौके	३११	वामदेव्येन	१७७
वह्निर्वेद्युदक्ष	११७	वायोरभिक्रन्द	४६२
वह्निर्वेद्येतत्	८२	वायोर्वै	७४६
वह्निष्यवमान	५३५	वारवन्तीयस्य	२३५
वह्निष्यवमान	५३५	वारवन्तीयस्य	४६५
वाक्तृ पूर्वं	६५६	वाराहीभ्यां	६२३
वाक् सर्वं मनो	२७८	वार्हदिगरं	६६६
वाग् बळ बळ मे	२२	वासः पोतुः	६२६
वाग्वाभ्रे	४७३	वासिष्ठमध्या	२४३
वाग्यता अपि	२५४	विंशति शतं	७२४
वाचं यच्चेयुः	१५३	विंशतिशतं	७२५
वचयित्वा	२३०	विघ्नान्म्यां	६४१
वचयित्वा यज	२३१	विचक्षणान्तां	२१८
वचयित्वा यज	२३३	विच्छन्दसस्तु	४६६
वचयित्वा यज	२३६	विजितस्य	६७६
वाजपेयः	६१०	विडायतनी	४५१
वाजपेये	४१२	विपथश्च	५८०
वाजिनाम्बिन	३५६	विपरीतं	४३६

विपरीतमेतत्	२२७	विश्वेदेवा	२६०
विपर्ययः	४४८	विश्वेषां	७५०
विपर्यस्य तु तस्मिन्	८३	विषमाः सम	४४५
विपर्यस्याभि	१८	विधिते द्वितीयं	२०३
विभाग्यं वा	५०६	विधुवत् ऊर्ध्वं	२२५
विभाग्यं वा	५१४	विधुवत् समीपे	२२७
विभाग्यानि	५१२	विधुवतो दिवैके	३११
विभूरसीति	१२४	विधुवद्वतगोश्च	२३६
विमुक्तासु	३५२	विसंस्थिते	१३८
विमुक्ते चान्तरेण	३८४	विहारं धानञ्जयः	११५
विराजि दश	६३३	वीभत्सेयातां	१३६
विराट्सु	३४०	वृत्तिर्ह्येतस्मिन्	५७३
विराट् स्वनु	६६३	वृत्तिस्त्वनुष्टुभां	५४७
विलिखिते	३५६	वृत्त्यपेक्षा	६५८
विलिखिते	३६१	वृषकोसि	११६
विवयनमालभ्य	२७२	वृषलोपगरो	२८३
विवाह्यो जनः	५५४	वृहतः पूर्वे	३०७
विशो विशीय	४८३	वृहतारथन्तरेण	१७२
विश्वजित	३१८	वृहतीक्षया	७१६
विश्वजिति	२४०	वृहतीक्षया	७२३
विश्वजिति	३१४	वृहतीसम्पन्नाः	६४१
विश्वजिदभि	५४६	वृहतो दुन्दुभिं	२२६
विश्वजिदभि	६७६	वृहत्पृष्ठ	७४६
विश्वरूपाणां	७५	वृहत्पृष्ठश्चेत्	३१३
विश्वरूपाश्चेत्	७८	वृहत्पृष्ठश्चेत्	३१४

वृहत्या चैव	७२१	व्यत्यासं वा	३२४
वृहत्या धानञ्जयः	४२२	व्यवस्तोभेत्	५०६
वृहत्या प्राग्विल्यः	४२२	व्युकायां	६३१
वृहदसीति	१६४	व्यानायात्वा	२७६
वृहदुत्तमं	३०५	व्यावर्त्तते	७७६
वृहद्धार	६४६	व्युत्तिक्षत्रं	६११
वृहस्पति	६११	व्यूढं नानुकल्पयेत्	३०८
वेदिं वाक्रामन्तः	६६	व्यूढं पृथं	३०४
वेदेः पांशून्	७५८	व्यूहसमाधेः	७०२
वैद्यतत्वात्	७०५	व्यूह्य दृणानि	३४८
वैखानसं	४६३	व्रतपक्षयोः	२५६
वैदत्रिरात्रे	१२१	व्रतवत्सु	५५५
वैदन्वते	४८७	व्रातीनानां	५६६
वैयश्वं प्राक्	२४४	व्रात्यस्तोमैः	५७६
वैयाघ्रे चर्मणि	६२७	व्रात्यस्तोमैः	५८५
वैराजपक्षमैः	२७३	व्रात्येभ्यो व्रात्य	५८४
वैराजस्य	२३०	शङ्खाहतस्य	२६६
वैशाखजौ	७१५	शतं होत्रे	६६८
वैश्वं यं विशः	६३८	शतमस्या	६७२
वैश्वस्तोमे	६०५	शतमस्याः	६७३
वैश्वजिता	६४८	शतमाशिरं	६०८
वैश्वदेवेन	६३४	शतमेकैकः	६५०
वैश्वानर इति	१६५	शतरात्रेभि	७१३
व्यत्यासं	७४६	शतस्योकां	७१७
व्यत्यासं वा	२६६	शतार्हाः स्युः	६३६

शते गोषु	७६५	शशानेऽभि	२३४
शफाभ्यां परि	६२	शश्रूणि वापयेत	६२७
शमद् इति	१६०	श्यावानवत्रैशो	४८१
शर्करीणां	६६३	श्येनेषुः	५८६
शर्करीभिः	६६५	श्येनेऽसीति	१११
शर्करोषु	६६२	श्यैतान्तानि	५७
शवनभ्ये चधि	५७०	श्येतं प्रत्याव्रजं	६५
शान्तयसाम	४६४	श्रवसः स्थाने	३७७
शाण्डिल्यश्च	४५७	श्रायन्तीय	४८३
शाण्डिल्यायनः	४५८	श्रायन्तीय	४८४
शाण्डिल्यायनः	४२६	श्रुतो वा ह्ययमाना	२५५
शान्तिर्वाम	६६४	श्रुध्यस्य च	४६२
शिथिलांस्तन्तु	२७८	श्रेष्ठतो वा	६१३
शिरसि कपा	५६३	श्रात्र इति	१२५
शिरसि च गीत्वा	५२	षट्कालः प्रतीचि	२६
शुक्लं कृष्ण	५८१	षट्त्रिंश	४७४
शुक्लं कृष्णं	६५२	षट्त्रिंशानि	२६८
शूद्रः पूर्वः	२८४	षड् वादादश	५५७
शूलगवे च	३२६	षड् वापश्च	४८७
शेषं तेभ्यः	६२२	षड् वा शाक्ता	४६८
शेषं ब्राह्मणाय	२३	षडिति धानं	६४३
शेषमुद्राता	५२६	षडुचे सर्व	७३१
शेषविधेः	६५४	षणो जारे च	३०
शैक्लनामधे	४८२	षष्ठ मध्यासे	४६६
शैचिरुक्षेः	७२५	षष्ठस्याङ्गः	४२८

षष्ठादभिज्ञव	३१७	संवत्सरा	७०३
षष्ठादौ त्रिकद्रु	३२०	संवत्सरात्	६१६
षष्ठाद्यस्य	३२०	संवत्सरात्	६२६
षष्ठिरिति	७८१	संवत्सरात्	६६८
षष्ठेन च	५१३	संवत्सरात्	७७३
षष्ठेऽहनि	२३७	संवत्सरात्	७७६
षष्ठां चैत्रा	७७७	संवर्चसेति	१११
षष्ठां वा	७१५	संस्तसोमे	१०२
षष्ठां शरदि	६८५	संस्थितमार्घभं	४८०
षाधा इति	५३७	संस्थिते	७६२
षोडश	६२०	संस्थितेऽहनि	५६२
षोडशरात्र	६६०	संस्थितेऽहनि	६०४
षोडशवृहती	४६२	संहत्या तिष्ठेति	२६५
षोडशाक्षरः	४७३	संहारशिरः	४२४
षोडशि साम्ना	१६८	संहितौ चेदुभौ	८६
षोडशे चत्वारः	४६२	सद्यत् क्रताविति	८३
स आस्कन्दः	२८६	सद्यत् द्विर्वा	२२४
संख्यामात्रे च	५४४	सद्यत् सर्वा	४२७
संख्याविषये	४७७	सद्यदेव सर्वाणि	१६०
संज्ञेषु	६७१	सद्यद्विंशत्य	१०६
संमार्जनप्रभृति	१६६	सक्तुहोमान्	३७४
संवत्सर	७११	सक्षीरदृत	५६३
संवत्सर	७७७	सखायः	६३६
संवत्सरं	२६४	सगरा इति	१२६
संवत्सरं	६०६	सच्छन्दोम	७०२

सञ्चितकर्माणि	३६४	सन्नो देवीरिति	३७१
सञ्चितमभिं	४६	स पुरस्तात्	४६६
सत्र एव ग्रहस्य	२०४	सप्तदश	६०६
सत्रञ्चेत् स्यात्	३६०	सप्तदश	६१२
सत्रेषु दशरात्रे	२२५	सप्तदश वा	३२४
सत्रे सत्रस्य	६४	सप्तभिर्वैक	४६५
सत्रेषु सर्वान्	२१६	सप्तमायम	५०१
सदस्य एवमेव	१३६	सप्तमेऽहनि	२४१
सदस्य सप्त	३११	सप्तम्यां स	७५६
सदिति रेत	५४१	सप्तरात्राणां	६८६
सदृशगीतिषु	५०२	सप्तवारवन्तीये	४६१
सनिवर्त्तत	१३७	सप्तहविर्यज्ञ	३७८
सन्ततं गायति	४१६	सप्तैव तृचेषु	२४४
सन्ततं गायति	४२०	सक्नुयान्नारात्	२८३
सन्ततायां	६७	सभायां यश्च	२३४
सन्तनि चोद्यमान	४१६	समं तस्य	६४७
सन्तनि पूर्व	७१३	समन्यायन्ति	२३३
सन्तनीति	४१७	समवाये तु	४४०
सन्तानाच्च	४१६	समस्तब्राह्मणं	५३६
सन्त्वा रिण्वन्तीति	५६२	समस्तान् ब्रीहि	१६८
सन्त्वाग्निश्रान्ति	५६२	समस्येति	१६३
सन्त्वाहिन्वन्ति	३७७	समाधय	७५६
सन्दंशवच्चै	६४१	समाधिक्षु	५१५
सन्धिवद्वा	२०८	समानदेवतौ	६८२
सन्धिवेलयोः	२१८	समानदेशे	७१४

समानाहनि	३७३	सर्पसत्रं	७८०
समानुप	६४५	सर्पत्सु	६६६
समापयेयुः	५६१	सर्पत्सु न शून्यं	१३७
समापयेयुः	५६१	सर्पिमधुभ्यां	२३८
समाप्तासुता	४२७	सर्पिष्वेव	२३८
समाप्ते वा	५५६	सर्पैः पाणिभिः	१०४
समास्तृक	४४५	सर्वचत्विजः	१६२
समास्तेतेः	७०७	सर्वं क्रिये	७४४
समिधं प्रस्थानीय	३५१	सर्वं ज्योतिः	२६५
समिधस्त्वा	७४४	सर्वं रथोपस्थं	८६
समीक्षणेन	२५२	सर्वत्र चत्वारि	५३२
समुच्चयत्तु	६५६	सर्वत्र दृचा	२४६
समुद्र इति	१२६	सर्वत्रत्वेव	४७५
समुद्रं वः	२३३	सर्वत्रत्वेव	७७०
समूहमेके	३०४	सर्वत्र प्रथमायां	४२०
समेन वा प्रातः	१००	सर्वत्र ब्रह्मा	३२५
समेषु समः	४४३	सर्वत्रर्चः	२४८
समोक्त धानं	५६३	सर्वत्र वा	४१४
समौ पक्षौ	३१७	सर्वत्र वा	५५६
सम्भवति	४३७	सर्वत्र वा होतृ	४२६
सम्बाडसीति	१२३	सर्वत्र सत्रेषु	४०
सम्बाडासर्दी	३६४	सर्वत्रानादेशे	४२
सम्बाधस्तेत्	३८५	सर्वत्रास्त्र	१७७
स यथैव	७२७	सर्वत्रेन्द्रक्रातुं	२४०
सरस्वतो	७७४	सर्वत्रैव	७२२

सर्वन्तु लघीयसा	४७६	सर्वेणैव	५०६
सर्वमनुवीक्ष	२८२	सर्वेभ्यः सह	५५८
सर्वमथवे	५११	सर्वे यज	६७५
सर्वमेतस्मिन्	२५२	सर्वे यजमानं	१३२
सर्ववेद वा	५५८	सर्वे वाभि	२०२
सर्ववेदवानि	५६८	सर्वे वैतया	१४१
सर्वस्तोम	७११	सर्वेषां कर्मणि	२८५
सर्वस्वारे च	४३३	सर्वेषां तुल्य	४६८
सर्वस्वारेण	५८६	सर्वेषां यज्ञ	२४
सर्वा इति	४३०	सर्वेषां सवनानां	२२०
सर्वाः प्राक्	४०	सर्वेषामां	४७४
सर्वाणि राजने	५०८	सर्वेष्टिष्विति	३४८
सर्वाणि वा त्रिंशानि	२६८	सर्वे सत्रेषु	१३१
सर्वानुमन्त्रणेन	३५२	सर्वे सह	७२६
सर्वानुमन्त्रणेन	४०६	सर्वे साहस्रा	५५८
सर्वानूनामेके	३२३	सर्वैः सर्वेषु	६६
सर्वाण्याहीनि	४७१	सर्वे स्वाहाकारान्ताः	२२
सर्वाण्युत्तानानि	५६५	सर्वे स्वाभिधानात्	३३८
सर्वाण्युद्गाता	२५८	सर्वैरेकैकं	११६
सर्वाण्येकस्मिन्	१६२	सर्वैरेकैकं	१४६
सर्वाण्येकैकस्मिन्	१६१	सर्वैर्वा	२३३
सर्वासान्देवस्य	१५७	सर्वा वा	४६०
सर्वासु सक्तिषु	२८७	सवनमुखेषु च	८३
सर्वेतिरात्राः	६४४	सवनविधं	३२२
सर्वेति	१५४	सवनविधेन	३२५

सवनसंस्थासु	१५२	सातोवार्हत	७२३
सवनसमीधन्ती	४२६	सादसानुपस्थाय	१३३
सवनीयस्य	३७३	साद्यक्रोण	५५६
सविटप्रसूता	४०६	साध्यासायां	४३५
सदृहस्पति	६३८	साम्नाथ्येन	७५७
सथ उप	५६४	साम्निक	२४३
सथाधरान्	१०५	साम्नाय्यात्	७२३
स षट्त्रिंशत्	३१६	सामासि प्रतिमा	१०६
सहधर्मः	२३६	सा ब्रूयादुच्च	२८५
सहवैवया	४६०	साम्ना च स्तोम	४१८
सह सुत्याभिः	५५५	साम्ने साम्ने	११६
सहर्षभा इति	२३६	सायं प्रात	७७४
सहस्तुवीरन्	७२६	सुत्याभ्युच्चये	६४४
सहस्तोभैः	१७६	सुत्यामागच्छ	४१
सहस्र	७५४	सुत्यायां ब्रह्मणः	३७६
सहस्रं वा	६६८	सुत्यायां यज्ञ	६३
सहस्रतर्मा	६५१	सुब्रह्मण्य	६२३
सहस्रपोष	६६०	सुब्रह्मण्योमिति	२६
सहस्रमभि	५५१	सुभूरसीति	१८७
सहस्रमिन्द्र	६४०	सुरूपक्रौञ्चे	२४२
सहस्राणि	६१२	सुसमिद्ध इति	४४०
संवत्सरि	६८८	सूर्यस्य	७५०
साकमन्वेडानां	२४२	सूर्यस्येति	१६३
साकमेधेय	३६२	सोऽभ्यारोह	६३२
सातोवार्हत	७१६	सोमचमसः	६०३

सोममद्भिः	५६०	स्नाग्दर्भमुष्टी	२१०
सोमप्रवाकं	१४	खगुद्रातुः	६०५
सोमयाज्यपि	२०६	खगुद्रातुः	६२५
सोमसाम	६४१	खुचि यः	६६३
सोमस्य राज्ञः	६७	खुतदेवेन	४०८
सोमस्येवेव	६७	खुतशस्त्रयोः	४१०
सोमाः शुक्राः	५३८	खुते वहिष्यव	४०६
सौत्रामन्यां	३७४	खुवेनोपसत्	३८८
सौमेध्यस्यैर्णा	४७६	खः काशीते	५२६
सौम्यमाहृतं	१७६	खः पृष्ठे च	५२६
स्तुतस्य स्तुतं	१५२	खतन्त्रस्य	५४८
स्तुते वहिष्यवमाने	६६	खतन्त्रास्वेव	६८०
स्तुत्वा वरं	१७५	खयं व्रजेत्	१८
स्तुत्वा वहि	६२५	खयमिति	७१
स्तुत्वा वहिस्पव	११६	खयोनिनो	३१०
स्तोत्रवत्	३४०	खरपृष्ठास्वेत्	३१०
स्तोत्रवेला	६५६	खरसाम्नोः	७२४
स्तोत्रीयं	४३२	खराणिहा	४६८
स्तोत्रीयास्तु	५३६	खरादिषु	४७५
स्तोमयोगेऽग्निः	११५	खराणादेशे	५२५
स्तोमा एव	१७६	खर्गं लोक	७७६
स्तोमान्त आभी	४७३	खस्थानश्च	७५६
स्तोध्यमाणां	१४६	खादासनात्	७४७
स्थपतिरिति	५८६	खामिनो हि	७६८
स्थाविरादपे	५७८	खाद्याकारेण	१७०

खाहाकारेण	२३२	हिरण्यस्थानं	६१२
खाहाकारेण	२५०	ऊं इति हिं	५३२
खाहाकारेण	६६२	ऊत आदित्यग्रहे	१५६
खाहाकृतिभि	६७३	ऊतायां पूषा	३४१
खेवा यज्ञे	५८	ऊतायां प्रातः	२१०
हविर्दानं प्रवेश्य	८४	ऊतायां यथार्थं	३७१
हविर्दानखेत्	४०४	ऊते तिलन्तः	३६८
हविर्दाने	३६५	ऊते यजमानं	३६०
हवीष्येव	७४३	ऊतेऽश्विनोर्गते	६२
हाङकारान्तः	४८४	ऊतेष्विष्टकृते	३६५
हाङकारः	४७३	ऊत्वा जपेयुः	१०३
हारियोजन्यः	१८८	ऊत्वा ब्रूयात्	३४६
हिङ्गारमनु	२८८	हृदयशूलः	३७३
हिङ्गारात्	४८६	होता देवः	६००
हिङ्गारादिर्वा	४८१	होताप्रातरनु	८२
हिङ्गृताः पराः	११०	होतारं प्रातः	७६
हिरण्यकशि	६६८	होतृकष्टेभ्यः	१७१
हिरण्यकशि	६७०	होत्राध्वर्यु	६७३
हिरण्यश्च	१६३	होत्रा समा	७४६
हिरण्यमल्पीयः	१६८	होत्रे विधे	३३६
हिरण्यमिति	५४४	अपरेद्युः क्रयणात्	५६६

अकारादिवर्णक्रमेण

तात्पर्यसूची ।

अक्षर—सङ्केतिः	५२२	४	ककुप्सु पदान्ते	४६२	५
षोडशाक्षरप्रस्तावः	४७३	१२	दशाक्षरपदान्तः	४८३	६
उद्गीथाक्षरध्यानं	१७४	१२	द्व्यक्षरप्रस्तावः	५२०	२
तस्य विधिः	१७४	१३	अक्षरसङ्केतं तथा	५२१	३
चतुरक्षरवीक्षणं	१७५	१४	दशाक्षरप्रतिहारः	४८३	६
अधिकाक्षरलोपः	२४६	७	द्वैकाक्षरः तथा	४८८	१६
द्वितीयादौ विशेषः	५२२	५	अक्षरद्वयप्रतिहारः	४८०	४
पञ्चाक्षरः आश्वादौ	४८७	१२	चतुरक्षरः	४६, २६। ४७८, २७	
उत्तमपदद्व्यक्षरः	४८३	११	षोडशाक्षरः	४६२	७
उत्तरचतुरक्षरः	४६३	१६	अक्षरसङ्केतं—प्रोद्घनं	८८	२२
	४६६	१३	अभि—द्वयप्रणयणं	३७५	१२
उत्तरयोर्द्व्यक्षरः	४६६	१४	अतिप्रणयणं	७७५	१२
एकाक्षरद्विहारः	५३२	७	निधानं	५६३	१६
एकादशप्रतिहारः	५०१	१७	प्रज्वालनं	६६६	१५
एकाक्षरनिधनं	६६१	१४	प्रणयनविधिः	३३३	१७
अक्षरप्रतिहारः	४६१	३	प्रदक्षिणं	३६६	६
अर्द्धाक्षराणि पदान्ते	४६१	४	जपे मतभेदकथनं	३६६	७

मन्थनात्पूर्वं गानं	३३५	१
मन्थने गानविधिः	३३६	२
धूमे उदिते गानं	३३६	३
प्रज्वलिते गानं	३३६	४
मन्थने स्तोमयोजनं	२३१	६
उत्तापनिषेधः	२१६	१७
चीयमाने कर्म	४८	८
व्रतगानविधिः	६३	३८
अग्नेरर्कः	२४२	२३
अष्टमनवमयोः	२४२	२४
निधीयमाने गानं	३३	५
अमग्राधाने शाखिल्यः	७७३	१
धानस्रप्यमतं	७७३	२
अमग्रागन्धं	६५६	१४
अग्न्यनुगमनं	४०२	६
अमग्रागन्धं	८५६	१६
अमग्रागन्धो जपः	२३१	१०
आहितस्य दाहनियमः	३७४	८
प्रज्वलिते गानं	५६७	३७
अमग्रागन्धं	३५५	१२
तस्यान्तविधानं	२५५	१३
अमग्रागन्धेष्टिप्रवृत्तिः	३४१	२४
प्रदेशनियमः	३४२	२५
आहवनीयाभिमुखे	३४२	२६
परिध्ययादौ वा	३४२	२७

सर्वाहितानां क्रिया	५६७	३८
सर्वाभिप्रणयणं कर्म	३६०	७
आम्रिकं सामगानं	४८—५२	
गानविधिः	४८	८
सात्रिकोविधिः	४८	६
रथन्तरादि विकल्पनं	४६	१०
तत्र मुखनिरूपणं	५०	१२
सञ्चितगानविधिः	४६	११
वृहद्गानं	४६	१२
यज्ञायज्ञीयगानं	५० १४ ५१ १५	
प्रजापतिहृदयगानं	५१ १६-२१	
श्वेतगानविधिः	५२	२२
अभिष्टुत—उच्यन्ते	५८६	१
यज्ञप्रकरणं	३४	१
गौतमीयनिगदः	३४	२
देवतानामकथनं	३४	२
धानस्रप्यमतं	३४	४
अनिरक्तकथनं	३५	५
अनिरक्तविशेषः	३५	६
नामग्रहविशेषः	३६	७
आद्यन्तयोराज्ञानं	३६	८
तत्प्रकारान्तरं	३६	९
अभिष्टोमः—	६१६	११
दक्षिणा	६०४	१
गानविधानं	१८४	२४

धर्माभवेयुः	१८३	२२	गवामयनादन्यत्राप्येते	२२८	१६
अग्निहोमः मानसः	६८७	२	तदन्यत्राप्येते धर्माः	२३८	१७
बृहस्पतिहोमः	३२१	१०	अतिरात्र—कालः	६२८	२
अग्निहोत्र—होमः ७४०, ३१ ७७३, १४			धानप्लव्यमतं	६२८	३
गौतममतं	७४०	४	तस्य दक्षिणा	६२८	४
धानप्लव्यमतं	७४१	५	तस्य च्छन्दोयोगः	५४७	१२
शाखिल्यमतं	७४४	१	अतिरात्रादि पाठः	७२७	७
अरण्यर्पणं	३३२	१५	एकेषां मतं	७२८	८
अग्नीषोम—प्रणयनं	३८६	१	अथा मथा—विकल्पः	५२७	१०
निर्वपनं	३३	२१	अधिकारः—ब्रह्मणः	३३८	१२
व्रतगानं	६३	३८	अधिप्रायः—	४४४	१८
नाम्नामयहणं	३८	१८	एकाधिप्रायः	४४४	१८
शाखिल्यमतं	४०	१८	द्विधिप्रायः	४४५	१८
अग्नीषोमव्रते गानं	६३	३८	विशेषः	४४३	१३
अमत्राधेयं—	३४१	२४	तेषां विषमसंज्ञा	४४४	१४
विशेषः	३५५	१२	अध्यर्द्धडा—	५२६	४
अन्तविधानं	३५५	१३	अध्यासः—	५००	१०
अग्नीयवती—प्रतिपत्	३१३	१	अध्यास्यायां—वाशिशं	२४३	२८
अच्यवन—करणं	७२८	८	अध्वर्यु—ग्रहणं	१००	२
अजिन—व्याख्या	५८३	२५	तेन सहोक्त्रयणं	६८	३
अतिग्राह्याणां—भक्षणं	२३८	११	उक्तगानं	३३७	६
विशेषः	२३८	१२	दक्षिणा ५४७ २३ । ६१३ २३		
तद्भक्षणमन्त्रः	२३८	१३	तस्य क्रिया	३४३	२८
तद्भक्षणकालः	२३८	१४	सम्प्रैषप्रतीक्षा	२६	१८
यज्ञान्तरे विशेषः	२३८	१५	गोप्रेषणं	२६	१८

तदानयनं	३३०	८	तत्र ब्राह्मणं	५०६	१४
पूर्व्या द्वारा प्रवेशः	३३०	६	तन्मन्त्राचक्षाणं	२४६	६
अमत्रारोहणं	५३	२२	उपोत्तमं	३०५	२८
तस्य द्विहारः	६८	२५	ऋचः	४६६	२
धानञ्जयमतं	६८	२६	अनुष्टुभां वृत्तिः	५४७	१३
शाण्डिल्यमतं	६८	२७	बृहदुत्तमं	३०५	२५
तस्य वाग्यमनं	६६	२८	अनुसंहरणमन्त्रः	१४२	१६
ऋतसदने तत्	६६	२९	अन्त—वर्जनं	२२०	२५
वेद्याक्रमणे तत्	६६	३०	अनुसंहारः—	५०७	१६
वाग्विसर्जनं	६६	३१	तत्प्रकारः	४५५	१
तद्यद्वहणमुद्गात्रा	१००	२	अनुगानं—प्रथमं	५१२	१४
अनडुह—दानं	६७	२३	अन्तःसाम—निधानं	५१७	५
पक्षान्तरं	२७	२४	अन्तराल—कर्मनिवृत्तिः	११३	१०
अनुसंहार—प्रकारः	४५५	१	अन्तरकृष्य—कथनं	१६६	१६
अन्नाहार्यालम्भनं	३५०	१६	अन्तर्ज्ञानं—जज्ञे	७७६	१५
अनुक्री—संज्ञा	५६६	५	अन्तर्वेदि—कर्म	५५०	१३
धानञ्जयमतं	५६६	६	अन्वध्याय—मपवादादि	४६७	५
निर्वचनं	५६६	८	अन्वारम्भणं—	६५०	२१
अनुगान—विभाग्याः	५१२	१३		४०४	१८
षडक्षराणि	५१२	१२	सर्वेडायाः	४०१	२
अनुचरीनां—प्रत्युक्तिः	६७२	४	तत्र दक्षिणा	३५६	१४
अनुपद—स्तोभः	२५६, ८		अपः—प्रक्षेपः	५६०	३
	५०३, २३। ५०८, २१		अपउपस्पर्शनादि	३६८	२
अनुलोम—करणं	३१	६६	धानञ्जयमतं	३६८	३
अनुष्टुप्—संज्ञा	५३८	१३	शाण्डिल्यमतं	३६८	४

अपस्पर्शनगमने	३७१	१३
अपामयनं	७५०	११
अपघाटिलोपमन्त्रणं—	२८१	८
अपचितिः—क्रतुः	६६६	१३
अपरपक्षे—उत्थानं	७६६	८
प्रसवः	६८७, ३। ७५३, १०	
अपरिभक्ष्यं—कर्म	२०८	१
शाण्डिल्यमतं	२०८	२
अपवर्गः—द्विहीनः	७४५	८
अपिकक्षदेश—व्याख्या	४८	६८
अपूप—ग्रहणप्रतिदाने	३७०	८
गृहीतानामुत्क्षेपः	३६८	८
होमजपः	३६८	५
त्रैयम्बकाः	३६७	१
आवन्धनोपस्थानं	३७०	१२
आहुतौ कर्मसमाप्तिः	३७१	१३
उपालम्भनं	३७०	१०
अष्ट—शमनोयं	७६८	१८
अपोनपत्रीय—निर्वपनं	७६४	१
धानञ्जयमतं	७६४	२
अप्तेर्यग्नि—गर्भाः	६४५	१२
अभिज्ञव—दैविध्यं	३०३	१८
दैविध्यान्तरकथनं	३०३	२०
त्रये मन्त्रनियमः	२२३	८
अपरमन्त्रविशेषः	२२४	१२

चतुर्थे मन्त्रविकल्पः	२२४	१३
धानञ्जयमतं	२२५	१४
पञ्चमे गेयं	२२५	१५
षष्ठे श्वोदधीयं	२२५	१६
त्रिषु प्रथमलोपः	२२६	१७
आवृत्तिः उत्तरपक्षे	२२६	१८
त्रिषु अभावः	२२७	१४
आचार्याणां मत	२२८	२५
षष्ठे श्वोदधीयं	२२५	६
पञ्चाहः	३२३	१५
स्थाने त्रिकद्रुकाः	३१८	३
उद्धारः	३१६	८
अभिज्ञवपृथः—		
अनुलोमकरणं	३१६	६
प्रतिलोमकरणं	३१५	५
तदभावः	७०५	३
मन्त्रविशेषः	२२४	१२
अभिमुखता—निर्देशः	२५	१६
तत्र धानञ्जयः	२६०	१४
चमसावर्तनं	१८१	२०
अभिवादन—प्रतिषेधः	२१८	१५
अभिषव—देशः	७१४	१३
धानञ्जयशाण्डिल्यमतं	७१४	१४
गौतममतं	७१५	१५
एकेषां मतं	७१५	१६

विशेषः	७१४	१०
अभिषेचनीयः—	६१६	४
दीक्षा	६१६	१५
गौतममतं	६१६	६
अभिष्टोभः—द्वादशाक्षरस्य		
	५३२	८
शाण्डिल्यमतं	५३२	८
उदाहरणं	५३२	१०
आचार्यमतं	५३३	११
धानञ्जयमतं	५३३	१३
गौतममतं	५३३	१३
अपरेषां मतं	५३३	१४
अभीवर्तकरणं—	७२४	८
आचार्यमतं	७२४	१०
अभीवर्त्तादि	७२७	६
कल्पनं	६१६	१२
अभ्यारोहनीयः—	६१६	७
शाण्डिल्यमतं	६२०	८
तस्य दक्षिणा	६२०	८
प्रस्तोत्रादेः	६२०	१०
अभ्यारोहणी—व्याख्या	६३२	१३
गौतमधानञ्जयमतं	६३२	१४
गौतममतं	६३२	५
धानञ्जयमतं	६३२	६
अभ्यासः—	६५८	१२

जपमन्त्रः	१८२	१८
मतभेदाः	१८२	१६
प्रतिहारः	४८६	४। ४६२ ६
वचनं	५१४	२५
स्त्रीकारः	५२५	१४
अन्तः प्रतिहारः	५१२	१६
प्राग् अभ्यासादुत्तमः	४६३	१६
पदान्त चतुरः	५१५	२८
अभ्यस्तेन प्रस्तावान्तः	४७	३७
त्रिचतुरभ्यासः	५१४	२८
अभ्यासः उत्तमपदस्य	१८७	११
अभ्यासे उत्तमे जपमन्त्रः		
	१८२	१८
शाण्डिल्यादेर्मतं	१८२	१६
अभ्युक्षणादि—कर्म	२६२	१६
अमावस्या—करणं	७५६	५
यजनं	७४४	४
गौतममतं	७४५	५
शाण्डिल्यमतं	७४५	६
धानञ्जयमतं	७४५	७
स्थानं	७५७	६
अयन—विचारः	७४८	२
धानञ्जयमतं	७४८	३
विकल्पः उत्तरपक्षे	२१५	४
अर्कसामराजयो—विकल्पः	२४४	२१

तदुभयोर्यतिक्रमः	२४४	३३
अर्द्धपदं—निधनं	५११	५
अर्द्धिन्यसंज्ञा—	६२०	११
अर्द्धिनेनां—दक्षिणा	६५०	५
अवकानिधानं—		
गोष्ठे	२३४	२१
सभायां	२३४	२२
शमशाने	२४	२३
उपनिधानं	२३२	१३
अवभृथ—कथनं	१८३	६
अश्वत्रिरात्रे	१८३	६
उक्तः	७६८	१८
नाभ्यवेगुः	७६६	१०
गमनं	७७५	८
न्यङ्गे क्रिया	७४४	२
धानञ्जयमतं	७४४	३
रूपं	६२२	२३
तस्मात् सन्निधौ उत्थापनं		
	२८२	१३
उदयनीय अवभृथगमनं		
	२८१	१०
पलत्रा सह गमनं	३८२	१२
अवभृथसाम—द्वितीयः	१८३	८
अश्वमेधिकानां	१८३	७
निधनोक्तिः	१८२	३

आदेशः	१८२	१
अन्तरं	१८३	५
आवृद्धिः	१८२	२
सन्निधौ उत्थापनं	२८२	१३
उदेत्य क्रिया	५५१	१
तत्रादौ गमनं	३६१	८
इष्टिं स्पृष्ट्वा चिरभ्युक्ष्णं	१८४	८
अवयव—प्रयोगः	७१२	३
अवष्टोभः—चतुरक्षरः	११०	११
अविदोष—भारः	४४८	३०
अविशेष—चोदना	६५५	३
अश्व—केशाच्छेदः	६२८	२६
दन्ताच्छेदः	६२८	२७
प्रसवणाच्छेदः	६२८	२८
चारणं	६७८	७
अतिरात्रः	६७८	८
दक्षिणा	५६६	८
नामोहनं	१६२	२६
नियमः	६६५	४
बन्धनं	६६६	५
धानञ्जयमतं	६६६	६
शाण्डिल्यमतं	६६६	७
दक्षिणादि	६६६	८
मूल्यं	६३६	१५
अश्वदानं	१६६	१६७

पृथ्वाश्वदानं	१६६	१७	द्विकविष्टावः	४६३	१३
तत्र विकल्पः	१६७	१८	पूर्वात्तरविकल्पः	४६३	१४
अदान्ताश्वः	१६७	१९	अघोडशिक—विधिः	७३७	१४
कृष्णोऽश्वः	२००	४	एकेषां मतं	७३७	१५
तत्र शाण्डिल्यमतं	२०१	५	शाण्डिल्यमतं	७३८	१६
तदभावे वर्णनियमः	२०१	६	शौचिचिद्विमतं	७३८	१७
नियमितवर्णाभावे	२०१	७	शाण्डिल्यधानञ्जयमतं	७३८	१८
अश्वभावे प्रतिनिधिः	२०१	८	लामकायनमतं	७३८	१९
संस्कारः धुरियुक्तस्य	१६१	२१	क्षौरकलम्बिमतान्तरं	७३९	२०
दक्षिणधुरियुक्तस्य	१६१	२२	अष्टाकपाल—यागः	७७४	४
अश्वनामोहनं	१६२	२६	अष्टीवतोः—स्थापनं	२३३	१९
मन्वे नामविभागः	१६२	२७	शाण्डिल्यमतं	२३४	२०
अश्वहिरण्यदक्षिणा	२०४	१७	अवकानिधानं	२३४	२१-२३
अश्वः शतर्हाः	७३७	१५	असंसवप्रकारः	१०३	११
धानञ्जयमतं	६३७	१६	असमासः—	७४७	१७
शाण्डिल्यमतं	६३७	१७	अहःप्रतिलोमः—उत्तरपक्षे	२२६	२०
अश्वोत्सृजनं	६६७	९	धानञ्जयमतं	२२७	२१
उपस्थाने धानञ्जयमतं	२००	४	शाण्डिल्यमतं	२२७	२२
शाण्डिल्यमतं	२०१	५	तस्य मतं विधुवत्समीपे	२२७	२३
अश्वमेध—दीक्षा	६६८	१५	अहः करणं	२२६	१९
विकल्पः	६७८	५	अहर्गणाः—	६४४	६
विधिः	६६५	१	अहर्विशेषः—	५९९	४६
तस्योपायः	६६५	२	अहीनसत्रदेश—कथनं	१	९
पतन्तकः	६७८	६	अज्जताशन—निषेधः	२१९	२२
अश्वमेधिकावभृथसाम	१९३	७	अज्ञोः—समासः	३२३	१६

अन्यत्र तथाकरणं	३२३	१७	आतिथ्यं—	५६	२२
स्तोत्रानुमन्त्रणं	४०५	१२	आथर्वणादि—चत्वारि	४६७	१५
सर्वानुमन्त्रणं	३५२	२	चत्वार्यष्टौ वा	४६७	१६
आकूपारं—	३०६	३	आदर्शबन्धनं—	६२३	१३
उपोत्तमं	३०६	४	आदित्य—अवेक्षणं	१०६	५
आक्रोशनं—	६६३	१५	विकल्पः	१०६	६
आमोघोयं—			उपस्थानं १२७, १। १८७, ७		
आहुतिद्वयदानं	१८८	६	१६४, १०। १६५, १३		
अनुगमनं	४०१	४	उपस्थानमन्त्रः	१८७	७
उपस्थानं १२४, १३। २६०, १३			उपस्थाननिषेधः	३७४	८
उत्तरसञ्चरः	१२४	१४	प्रेक्षमानस्य जपः	१११	१६
भोजनसंवेशने	२१८	१२	अन्तर्हिते देशे जपः	११२	१७
आग्नेयी सुब्रह्मण्या—	४०	२०	अयनं ७३३, १। ७४६, १०		
आचमनादिकं—	३४८	११	आनुपूर्वाक्तिः—	७१०	१३
आजिगगानं—	६५	४६	धानझण्यशाण्डिल्यमतं ७१०	१४	
आन्य—स्पर्शणं	१०१	८	गौतममतं	७११	१५
ग्रहणं २१०, ६। ४०२, ७			एकेषां मतं	७११	१६
आहुतिहोमः	२११	७	आपो—निनयनं	२३३	१५
मन्त्रान्तरेण तत्	२११	८	मन्त्रान्तरं	२३३	१७
ग्रहहोमः	२११	६	यजुरन्तरं	२३३	१७
तत्पृष्ठयोः संख्या	२६८	११	सर्वमन्त्रैर्वा	२३३	१८
आञ्जनादि—	७१०	१०	आस्तावे	२३७	६
आञ्जनकरणं	७१०	११	भूमौ	१६०	१६
गौतममतं	७१०	१२	आप्तानेन निष्कम्यगमनं—	१५३	१७
आतमितोः निधनं—	२६०	१५	आयतनीया भेदः—	४५४	१८

गौतममतं	४५४ १८	आवृत्तानामादिः	३२१ ८
धानप्लव्यमतं	४५४ २०	आशीस्तन्त्रं—	४६७ १२
आयुर्व्याख्यानं—	७६२ ८	आश्वत्थी समिध—	३३२ १४
आर्चिकानुगानं—	७३१ ७	आश्विनग्रहभक्षणं—	३७५ १५
आचार्यमतं	७३१ ८	आष्टादंष्ट्रयोर्विकल्पः—	५४७ ११
शाण्डिल्यमतं	७३२ ८	आसनग्रहणं—	६७० २३
वार्धगण्यमतं	७२२ १०	निरूपणं	६६६ १६
आर्भवः—ब्राह्मस्तोमादेः	४३८ ८	आसन्दी—स्थापणं	२७१ ५
तत्र कर्त्तव्यविधिः	४३६ २५	स्पर्शजपः	२७२ ७
द्विप्रवृत्तयः	४३६ २६	प्रवेशनं	२७० १
आर्धभागानं—	६४ ४३	अवयवप्रमाणं	२७१ ४
आर्वेयवादिनः—	६५१ ११	अभिमर्शनं	२७१ ६
आलम्भनजपः—	३५० २०	आरोहणं	२७४ १४
आलेखनकरणं—	७५८ १७	आरोहणजपः	२७४ १३
आवर्त्तनं—	१०४ १६	आरोहणमन्त्रः	२७३ ८
आवर्त्ति—न्यायः सन्धौ	१४६ २७	गौतममतं	२७३ १०
गत विधानं	४२० १५	धानप्लव्यमतं	२७३ ११
धानप्लव्यमतं	४२० १६	शाण्डिल्यमतं	२७४ १२
आवसथः—	६६ ५	आरूढस्याङ्गिरसं	६३ ३६
आवापः—	६५८ ११	अनुगमनं	३८४ ११
स्थानसंज्ञा	४४१ २	अङ्गसमाहरणं	५८२ १०
आवृत्त—गानं	५२८ २१	प्रक्षालनं	५८२ ११
धानप्लव्यमतं	५३० २२	तक्षणं	५८२ १२
गौतममतं	५३० २३	विवचनं	५८२ १३
उदाहरणं	५३० २४	आस्तन्दनामविधानं—	२८८ ५

शाखिल्यायनमतं	२८६	६
आस्तावदेशोपवेशनं—	४०५	२०
आहवनीयः—		
प्राप्तौ सामगानं	५५	६
उपस्थानादि	१२३, १२।	
१६४, ११।	३६६, ६	
उपस्थानमन्त्रः	३६६	१०
शकलप्रक्षेपः	१८६	१४
शौचिवृद्धिमत्	१६०	१५
चितावुपवेशनं	३६२	१
आहुतिः—		
प्रवृत्तहोमाहुतिः	१०१	८
उत्तराहुतिः	६२	११
उत्तराहुतिहोमः	७०	८
मन्त्रः अभिचारार्थं	११८	१०
तत्र धानञ्जयमतं	११	६११
द्वयदानं आमीधीये	१८८	६
अपूपाहुतौ कम-		
समाप्तिः	३७१	१३
पूर्णा समाप्ते पश्चै	३७४	६
अधिका संसितसोमे	१०२	१०
शाखिल्यमतं	१०२	११
सर्वहुत आहुतिः	५८१	८
इडा—अनादेशे	५२५	३
पाचस्थापनं	५६३	१६

चमसधारणं	१३६	२
चमसभक्षणं	१६३	२
प्रतिग्रहः	३६६	८
निधने गौतमः	५३३	१५
समाप्तौ विधानं	५३४	१६
धानञ्जयमतं	५३४	१७
सर्वेङ्गान्वारम्भनं	४०१	२
इन्द्रकुक्षी—	७७०	४
गौतममतं	७७०	५
इन्द्रस्य—अयनं	७४६	६
इन्द्राग्नेयाः—अयनं	७४६	७
स्तोमः	६४०	३०
इलान्दं—अभिष्टोभः	७३१	६
इषु—क्षेपः	६२१	१६
प्रत्याहरणं	६२१	१७
अवयवद्रव्यनिरूपणं	२७५	१५
श्येनेन व्याख्यातः	५८६	१२
अभिचारः	६४१	३६
इषोवृद्धीयं—	२२५	६१
इष्टकाप्रणयनं—सर्वचितौ	३६४	८
इष्टाहोत्रीय—सामगानं	५५	८
निधनं	५५	८
सामकथनं	१६२	४
इष्टि—यागः	५८२	६
प्रवृत्तिः, अमत्राधेये	३४१	२४

प्रदेशनियमः	३४२	२५	उत्तर-आहुतिहोमः—	७०	८
आहवनीयाभिमुखे	३४२	२६		२५०, ८ । ३३२, १२	
परिध्यग्रादौ	३४२	२७	गानादि	५४२	१३
स्पृष्टा त्रिरभ्युक्ष्णं	१८४	८	उत्तरनाराशंसभक्ष्णं—	१७०	२
प्रारम्भः आतिथ्यायां	३८५	४	धानञ्जयमतं	१७१	३
उपसत्	३८७	१०	उत्तरनिवृत्तिः—	७०४	२१
प्रथमेष्टिदक्षिणा	३५५	१०	निवृत्तेर्हेतुः	७०४	१
उत्तरेष्टिदक्षिणा	३५५	११	हेत्वन्तरं	७०५	२
प्रथमकर्मापदेशः	३४३	१	उत्तरपक्ष-आरम्भः—	७७०	८
आतिथ्यायां	३८५	४	विधिः	७६५	६
समाप्तौ जपः	३८६	६	मन्त्रव्यत्यासः	२२४	१०
अयने भोजनं	३६३	१२	अयनविकल्पः	३१५	४
धानञ्जयमतं	३६८	१५	अहः प्रतिलोमः	२२६	२०
संस्थापनं	७७४	७	धानञ्जयमतं	२२७	२१
तिष्ठः	७७८	४	शाण्डिल्यायनमतं	२२७	२२
एकैव	७७८	६	„ विषुवत्समीपे	२२७	२३
इहकार—निधनं	५१८	८	अभिज्ञवावृत्तिः	२२६	१८
विकल्पः	५१८	१२	मन्त्रव्यत्यासः	२२४	१०
ईक्ष्णुनि—विज्ञापनं	५८२	५	उत्थानं	७६६	८
उक्त्यानि—	६८५	१५	उत्तरपृष्ठः—	६४७	१५
गौतममतं	६८५	१६	उत्तरयुक् संहारः—	४४८	२८
संख्या	६८६	१७	उत्तरवेदि—करणं	५६२	८
अन्ते विच्छन्दसः	४६६	३	खले	५६०	५
उच्छिष्टदाने विधिः—	१८६	१६	उत्तरसाद्यःक्रः—	५६४	१
उत्क्रमणं पदानां—	११७	८	उत्तरसारसतः—	७६८	१

उत्थानं—	६८७	१
पूर्वपक्षे	७६८	४
उत्तरपक्षे	७६६	८
उदकोद्धर्षणं—	२८१	१
उदक्यानां वाग्यमनं—	१५३	१४
उदघोषकरणं—	२३२	१४
उदपात्रनियमनं चात्वाले—	११७	७
उदयनीयावभ्यगमनं—	२८१	१०
यजनं	२८३	१८
उदवसानीययजनं—	२८३	१८
उदस्तगानं—	५४०	५
शाखिल्यमतं	५४०	६
उदात्तादिनियमः—	५२३	७
उदुम्बरवासः—	५५२	२
प्रतिनिधिः	५५२	३
उद्गाढ—कर्म	१०, ४। ३३७, ७	
युगपत्कर्मविधिः	८१	१
अतिसर्पणं	८६	१५
उपवेशनं ८६, १६। १०५, २१		
उपवेशनस्थानं	८१	१
प्रतिहारः	८८	१
तेन प्रस्तोढग्रहणं	१००	३
तद्ग्रहणं प्रतिहर्त्रा	१००	४
स्तवः १०७, २७। ६७०, २२		
प्रस्तरदानं १०८, १। १४३, १८		

प्रस्तरयोजनं	१०८	२
प्रस्तरे यजमानवाचनं १११	१३	
प्रश्नः	६७१	८
जपमन्त्रः	१०८	३
चमसभक्षणं	१३८	४
भक्षणप्रकारः	१३८	५
महाव्याहृतिविधानं	१७२	७
सौम्यचरोरवेक्षणं	१७८	६
अवेक्षणं पत्रगा	१८१	१५
पत्रावेक्षणं	१८४	२३
हिरण्यधारणं	२०२	१०
तस्य गानं २५०, १०। ३३८, १५		
गाने कारणं	३३८	११
उपहवेच्छा	२२१	२
गेयं साम	३३७	८
तस्मै दक्षिणा	५५७	२४,
५६४, १५। ६१०, १		
तस्य क्रिया ४७८	२	५०७ १४
सञ्चारः	७४७	१६
उद्गीथलक्षणं—	४७४	१३
धानज्जप्यमतं	४७५	१४
शाखिल्यमतं	४७५	१५
अक्षरध्यानं	१७४	१२
उद्ग्रहणं—	५३६	३
उद्भिदकभित्—	६३५	८

उद्यतीपर्यायै—	४५५	२	आग्नेधीयस्य	१२४	१३,
उदंशीयगानं—	६५	४६		२६०	१३
उद्वर्गवगानं,—	५६	२१	औदुम्ब्युपस्थानं	१२५	२०
उदयनीये	५०	२१	ब्रह्मणः सदनोपस्थानं	१२६	२१
उन्नेतुर्विशेषः—	६५०	६	प्रजहितोपस्थानं	१२६	२२
उपक्रमसमाप्तिप्रकारः—	६५	५	गार्हपत्यस्य	१२६	२३ १८७ ८
उपगाप्रदेशः, निष्कृष्टः	१०६	२४	तत्र धानज्जप्यः	२६२	२०
केषाच्चिन्मतं	१०६	२५	शाण्डिल्यमतं	२२६	२१
उपग्रहप्रभृतिः—	५१६	११	दक्षिणामेरायतनस्य	१२६	२४
उपनिधानदेशः—	६५६	१३	तत्रैव यजुर्जपनं	१२७	२६
उपभृतस्थापनं—	५६४	२४	तत्र शाण्डिल्यमतं	१२७	२७
उपरिष्ठात् स्तोभः	४८६	७	आदित्योपस्थानं	१२७	१
उपवसथकर्म—	७४१	६	तत्र मन्त्रः	१८७	७
उपवीतनियमः—	३६४	१	विशेषविधिः	१२८	२
उपवृत्तकरणं—	४८	७	उत्करोपस्थानं	१२८	३
उपसदः—	५४५, ७, ८ । ६६५, ३		निखननदेशोपस्थानं	१२८	४
तिस्रः	५५७	२१	उपहवेच्छा देशोपस्थानं	१२८	५
इष्टिः	३८७	१०	सदस्य सदनोपस्थानं	१२८	६
उपसर्गिणः क्रिया—	३२४	२१	पत्नीशालाद्यपस्थानं	१२८	७
पशुयागः	३२५	२२	ब्रह्मत्वे समस्तोपस्थानं	१२४	४
उपस्थानं—			अश्वोपस्थानं	२००	४
धिष्णोप्रापस्थानं	१२३	१०	तत्र मतभेदाः	२०१	५
होतुः	१२५	१६	सामविशेषैः	२५८	४
आहवनीयोपस्थानं	१२३	१२	पुच्छोपस्थानं	२५६	६
मार्जानीयोपस्थानं	१२५	१६	दक्षिणकक्षोपस्थानं	२५६	१०

उत्तरकक्षोपस्थानं २६० ११	आनुपूर्वेनोपहवेच्छा २२१ ३
मैत्रावरुणं १२५ १७	देशोपस्थानं १२६ ५
ब्राह्मणाच्छंशिप्रभृतीनां १२५ १८	अवेक्षण निवपने १८६ १२
हविर्दानोपस्थानं २६१ १६	उपाकरणस्तुतिः— २०३ १५
हविर्दाने पश्चिमेन २६१ १७	दिवसे २०३ १६
यामेनोपस्थानं २६१ १८	उपानत्—विशेषः ६६३ २४
सदस उपस्थानं २६२ १६	शाखिल्यः ५८३ २३
अमृपावन्धनोपस्थानं ३७० १२	धानञ्जयः ५८३ २४
सुरासेकोपस्थानं ३७५ १४	उपांशुसवनकरणं— ६४ १३
दक्षिणामुग्रपस्थानं ३६७ १२	गौतममतं ६५ १४
उपस्थाने खराणि ५२५ २	धानञ्जयमतं ६५ १५
उपस्थाने खशब्दः ५२६ ६	शाखिल्यमतं ६५ १६
दैवोदासादौ ५२६ ७	उपोत्तमं—अकूपारं ३०६ ४
उभयोः पूर्वः स्वः ५२६ ८	पदप्रतिहारः ४६२ ११
निधनानि ५२५ १	अहः ७८० १२
गौतमधानञ्जयौ ५२६ ६	अनुष्टुभि ३०५ १८
उपसदः—एकाहानां ५४५ ७	उभयाहः— ६६१ ६
गौतममतं ५४ ८	दक्षिणा ६३१ १०
धानञ्जयमतं ५४६ ६	उरु—अभिषिञ्चनं १८१ १६
शाखिल्यमतं ५४६ १०	सर्वादकनिनयनं १८२ १७
द्वादशोपसदः ६४३ २	उलूखलस्थापनं— ५६५ ३०
धानञ्जयमतं ६४३ ३	उल्लिखनं—ऊर्ध्वाय २७८ ८
उपहवः—	उष्णिक—करणं ७१८ ६
गृहपतौ उपहवेच्छा २२१ १	गौतममतं ७१६ १०
उद्गातरि उपहवेच्छा २२१ २	उष्णीषः— ५७६ ७

वर्णाः	५७१	८	ऋत्विक्—लक्षणं	१२	७
ऊदलत्वाद्युद्धारः—	३११	१७	वरणं	६११	१५
ऊधःसु त्रयः—	४८८	२	नियमः	७४६	११
ऊनेऽक्षरोपधानं—	५२३	८	भोजनं	२३८	८
धानञ्जयमतं	५२३	६	भोजनद्रव्यविशेषः	२३८	६
ऊह—स्थाननिरूपणं	७४	२	द्वितीयसवने विशेषः	२३८	१०
शाण्डिल्यमतं	७४	३	भोजनकालः	१२२	८
धानञ्जयमतं	७४	४	सवनस्य पश्चात्भोजनं	१२२	६
आदिकरणं १५६, १६१ ५७६, ६			तेभ्यो दानं	६२२	१८
ऋक्—लक्षणं	१२	६	दक्षिणा	५८४	२७
आदिग्रहणं	१२	७	ऋद्धिगानं—	६४	४१
जपः	८६, १८१ ६७३, ७		ऋषभ—प्रस्तावः	४७४	१२
वह्निश्रवमाने	११८	६	मिश्रणं	७६५	३
ध्यानं रथन्तरे	१७२	८	एकत्रिक—कल्पः	४४१	१
शाण्डिल्यमतं	१७३	६	स्तोमः	३२२	११
धानञ्जयमतं	१७३	१०	विधिः	५७४	१८
अधिकया भक्षणं	२०५	२२	गौतममतं	५७४	१६
गौतममतं	२०६	२३	एकावधारणं—कल्पत्रये	४३१	४
धानञ्जयशाण्डिल्यौ	२०६	२४	शाण्डिल्यमतं	४३२	५
अन्यऋचोद्धारः	४३६	१०	गौतमधानञ्जयौ	४३२	६
द्वितीयऋचोद्धारः	४४०	१२	एकादशाहः कल्पनं—	३०६	१२
तानूनपाती	४४०	१३	एकाहानां—उपसदः	५४५	७
अनुष्टुभः	४६६	२	गौतममतं	५४६	८
साममात्रोपदेशः	७३४	३	धानञ्जयमतं	५४६	६
ऋतसदनं—	६६	२६	शाण्डिल्यमतं	५४६	१०

ऐकाहिकस्तोमः	६३७	१८	धानञ्जयमतं	४८५	१८
तस्य दक्षिणा	६३७	१९	प्रतिहारः	४८१	७
ऐकाहिके वृहत्या	३१८	१३	प्रत्याम्नानं	६५५	४
एकर्च—गानकृतिः वृहत्यां २४३	२८		श्रौचयोगान—विधिः	६४	४२
स्तोमवशेन	३०७	५	श्रौत्यक्तिक—स्वरः	५२६	५
वृहत उत्तरे	३०७	७	श्रौदुम्बरी—प्रक्षेपः स्वप्ने	६६	४
रथन्तरादुत्तरे	३०७	६, ८	अवधाय जपः	६६	५
गौतममतं	३०८	६	विसर्जनाभावः	६६	६
धानञ्जयमतं	३०८	१०	होमः	७०	७
शाण्डिल्यायनमतं	३०८	११	परिगृह्य जपः	७१	११
उद्धारः	४१६	१०	मूले परिगृह्य जपः	७१	१२
प्रथमाया आदितः	४३३	१२	धानञ्जयमतं	७१	१३
प्रथमाया द्वौ	४३३	१३	गौतमशाण्डिल्ययोः	७१	१४
चतुर्णां क्रिया	४३४	१५	अवच्छाद्य जपः	७२	१५
माध्यन्दिने	४३४	१६	शाण्डिल्यमतं	७२	१६
चीन् कुर्यात्	४३४	१७	धानञ्जयमतं	७२	१७
धानञ्जयमतं	४३४	१८	गौतममतं	७२	१८
शाण्डिल्यमतं	४३५	१९	अध्वर्युणा सहोक्त्ययणं	६८	३
साध्यासायां	४३५	२०	उद्गात्रागमनपश्चा	६७	१-२
अध्यास्यायां	४३५	२१	निर्गमनपश्चा	७३	१६
अध्यास्यालोपः त्रिषु	४३५	२२	उपस्थानं	१२५	२०
चतुर एकर्चाः	४३५	२३	गतस्योपवेशनं	१३०	१०
त्रिचैकर्चक्रिया	४३६	२७	कुशावेष्टनं	१४६	२
श्रौङ्गार—करणं	४७५	१६	केषाञ्चिन्मतं	१४६	३
विधानं	४७५	१७	आक्षेपः हिरण्यस्य	१६८	२५

विकल्पविधिः	१६८	२८	पत्नीकर्त्तव्यता	२८१	७
ग्रहणं	२४८	११	विवेचनं	२८७	३
प्रतिनिधिः	२७१	२	अपरेद्युः	३३२, १६१, ३५८, ३	
उच्छ्रयणं	६७, ७३, ३८६, १६६		त्रिभिः	३४०	१८
रथचक्रमोचनं	४१२	११	ककुभे	५२१	१
औपसदे—पशुयागः	६४	३	कर्त्तव्यविधानं	५२२	६
दक्षिणा	३४	४	सन्तानि कर्त्तव्यता	७१३	६
और्णायव—गानविधिः	६५	४७	कर्तृविकल्पनं—	६७३	१७
औशनं—	६४७	१८	कर्म—दीक्षनीयायाः	३८०	३
गानं आतिथ्ये	५८	२२	मेखलादिकर्म	३८१	४
कन्दमूलादि—भोजनं	५५२	४	तदुत्तरं कर्म	३८१	५
अभावे धान्यादि	५५३	५	अपिकक्षोऽवस्थितस्य	४८	८
शाण्डिल्यमतं	५५३	६	औद्रात्रं	६७	१-५
धानञ्जयमतं	५५३	७	वचनकर्मनियमः	३४०	२०
कर्त्तव्यं, कर्त्तव्यता—			अन्तरालकर्मनिवृत्तिः	११३	२०
आभिरूपात्	५८	१६, १८	वरुणप्रघासिकं	३५८	१
लिङ्गात्	५८	१६	प्रकृतकर्मकरणां	७४३	१३
उत्तरपवमानयोः	११२	१८	तत्र पूर्वकृत्यं	११६	६
अन्यष्टद्वयस्य	१८१	१२	दधिभक्ष्यस्य शेषाभावः	८५	४
दशमेऽहनि कर्त्तव्यता	२४५	१	अपरिभक्ष्यं	२०८	१
गौतममतं	२४७	२	शाण्डिल्यमतं	२०८	२
धानञ्जयमतं	२४८	३	कर्मसमाप्तिप्रदर्शनं	२६, २२१	
शाण्डिल्यायनमतं	२४८	४		२५६, १८	
शाण्डिल्यमतं	२४८	५	अन्तर्वेदि	५५०	२३
यजमानस्य कर्त्तव्यता	२५५	१७	समाप्तिः अपूपाज्जतौ	३७१	१६

अभिजिद्विजितोः ५५०	२५	कवच—द्रव्यं	६३६	१४	
अभ्युक्षणादि	२६२	१३	काम्यानि—सर्वत्र	५३५	२०
उपवसथं ३५६, २। ७४१, ६०			एकेषां मतं	५५	२१
सौत्यं	३६२	१०	कार्तयसे—विकल्पः	५२७	१३
सर्वाभिप्रणयनं	३६०	७	काल—विकल्पः	६६	११
सौत्यकर्मप्रवृत्तिः	३७३	७	कुण्डपायिनः—	७४६	१३
संस्थानकर्मक्रमः	३७८	२२	विचारः	७८	१
सुब्रह्मण्यायाः ऊर्द्धं	३८०	२	शाखिल्यमतं	७४०	२
दीक्षणीयायाः पूर्वं	३८०	३	कुम्भ—संमार्जनं	११३	२
होत्रकर्मविधानं	३८६	१६	कुलायिने प्रयोगः—	४२८	१६
दीक्षणीयायाः	३८०	३	कुश—आदिकरणं प्रस्तोतुः	१४७	१
तत्र मेखलादिकर्म	३८१	४	आवेष्टनं औदुम्बर्याः	१४६	२
तदुत्तरं कर्म	३८१	५	मतभेदाः	१४६	३
सुत्यान्तरं	७४२	६	प्रस्थापनं	१५०	५
विशेषे सामगानं	३८४	२१	विन्यासः	१४६	४
लामकायनमतं	३८५	२२	एकत्रीकरणं	१८५	२
धानझप्यमतं	३८५	२३	कृतिः—प्रयोगश्च	४५६	१६
आदौ सम्यैषः	३८०	८	शाखिल्यमतं	४५६	२०
समाप्तिः	६६४	१६	कृष्णवलक्षेजिने—	५८१	१५
समृद्धिः	६६४	१६	कृष्णाजिन—दानं	५८५	२८
विशेषे दक्षिणा	६०५	२	केशवपनीयदीक्षा—	६२६	१०
कल्पः—एकत्रिकः	४४१	१	केशादिवापनं—	२६३, १८१	
त्रयः कल्पाः	५६७	१२		५६२, १४	
चतुस्ततरः	७१६	१२	कौत्से—उत्तमः	४८६	६
सर्वेषु दक्षिणा	५८८	६	कौत्सलवर्हिषं	३०४	२६

क्रतुः—सर्वक्रत्वधिकारः	३१	स्तोत्राद्यन्तस्य	५०८ १७
अपचितिः	६३६ १३	क्रीतसोमे—गमनादि	३८४ १
कृतस्मक्रतुसंयोगः	५३५ २२	कौशे—परिस्वारः	५१८ ८
क्रयः—	६८७ १	क्षत्रधृतियजनं—	६३१ ११
विधिः	२८७ १	क्षत्रियवैश्ययोः—विशेषः	३७७ १८
अपरपक्षे	६८७ २	क्षीर—दूतयः	५६४ १४
क्रिया—सप्तमेऽहनि	२४१ २२	मथनं	५७० ३
अन्तरस्य	२४१ २३	क्षेत्र—कर्षणोपवेशने	३८३ ४
अष्टमनवमयोः	२४२ २४	क्षौनी—वरासी	५२६ २५
अष्टमेऽहनि मतभेदाः	२४२ २५	गणो—नाम सङ्घः	५७ १५
नवमेऽहनि विशेषः	२४२ २६	गर्भाः एतएव—	६४८ २०
पर्यासे केषाच्चिन्मतं	२४३ २७	धानप्लव्यमतं	६४८ २१
द्विज्वारसमये	२६७ १८	शौचिदक्षिमतं	६४८ २२
द्विज्वारात् क्षोतुः	२८८ २२	शाखिल्यमतं	६४८ २३
उपसर्गिणः	३२४ २१	गवानुमन्त्रणं—	२३६ ३
उद्गातुः ४७६, २। ५०७, १४		मन्त्रान्तरं	२३६ ४
गृहपतेः	५८२ १८	उभयमन्त्रेण वा	२३६ ५
शाखिल्यमतं	५८२ १९	गवामयनं—२३६, १६। ७५०, १२	
ब्रह्मचारिणः	२८५ १२	विकल्पः	२८५ १
कुम्भवत्वाः स्त्रियाः	२८८ २३	केषाच्चिन्मतं	२८५ २
अपररात्रस्य	४०० १५	अहरादिविधिः	२८५ ३
तृचैकर्षक्रिया	४३६ २७	कर्तव्यविधानं	२८६ ४
अव्यवहितस्य	४७८ २६	ब्रह्मसाम	७१६ १
सर्वाहिताग्नीनां	५६७ ३८	गानं—	
संवत्सरस्य	६६४ ४७	सञ्चितगानकथनं	४६ ११

रथन्तरगानं	५० ११
रथन्तरगानप्रकारः	५० १२
सृष्टदानप्रकारः	५० १३
यज्ञायज्ञीयगानप्रकारः	५० १४
	५१ १५
प्रजापतिहृदयगानं	५१ १६
गाने वाग्‌विसर्जनं	५४ २
एकारनिधनं	५४ ३
पत्नीनिधनं	५४ ४
उक्तेर्विधिर्मध्ये कार्यः	५५ ५
सामगानं, आहवनीय-	
प्राप्तौ	५५ ६
वर्षाहरणसामगानं	५५ ७
सामगानं, मध्यन्दिने	
घर्मे	५५ १०
वामदेव्यगानं	५६ १३
श्वैतान्तगानं	५६ १४
तार्क्ष्यसामगानं	५८ १६
प्रवह्मार्गवगानं	५८ २०
उद्वह्मार्गवगानं	५८ २१
औशनगानं	५८ २२
शार्ङ्गगानं	६० २३
शुक्रचन्द्रगानं	६० २४
तन्वगानं	६० २५
धर्मस्य रोचने	६० २६

धेनुगानं	१ २७
पयोगानं	६१ ३०
सिन्धुसामगानं	६२ ३१
वसिष्ठश्रमगानं	६२ ३२
व्रतपक्षगानं	६२ ३३
अक्षरात्रयोर्व्रते, अश्विनो-	
व्रते च	६२ ३४
राजनरौहिणके	६२ ३५
आङ्गिरसगानं	६३ ३६
अभिप्रतगानकालः	६३ ३८
अग्नीषोमयोर्व्रते	६३ ३९
अमिसारथिगानं	६३ ४०
ऋद्धिगानं	६४ ४१
औत्तरोः गानं	६४ ४२
आर्घभगानं	६४ ४३
त्रैकुभगानं	६४ ४४
वाश्रगानं	६५ ४५
आजिगगानं	६५ ४६
और्णायवगानं	६५ ४७
पयोनिधनगानं	६५ ४८
उदंशीयगानं	६५ ४९
विश्वरूपगानं	८०, १५१
	७५, ५-६
गायत्रगानं, पंक्तौ	७७ ६
गायत्रगानविधिः	७७ १०

प्रगाथकारगानं	७८	११
विश्वरूपगाने विधिः	७८	१३
ज्योतिर्गानं	७८, १३। ८०, १५	
गानानां विशेषनियमः	८०	१५
गानानां निषेधः	८०	१६
होइति मन्द्रस्वरेण	१०६	२६
उद्गानं ध्यानसिद्धये	१७८	३
विधानमग्निष्टोमे	१८४	२४
पर्यायगानं, प्रथमं,		
षोडशिसप्तः	२०२	१२
—द्वितीयं—	२०३	१३
—तृतीयं—	२०३	१४
एकचर्चगानकृतिः,	२४३	२८
उद्गाढगानं	२५०	१०
गानं होमानन्तरं	३४६	५
परिमादगानं	२५६	१
गौतम, शाण्डिल्य,		
धानञ्जयमतं	२५७	२
अपरेषां केषाञ्चित्	२५८	३
गायत्रीषु	५२८	१८-१९
सर्वगानं उद्गातुः	२५८	५
एष्टिगानं उद्गातुः	२५८	६
इतरगानं मध्ये	२५९	७
अग्निमन्त्रनाट्यवै	३३५	११
मन्त्रने गानविधिः	३३६	२

धूम उदिते गानं	३३६, ३।	
	५८७, ३६	
प्रज्वलितेष्टौ गानं	३३६	४
अष्टौ निधीयमाने	३३६	५
रथोद्गते	४१३	१५
रथागमने	४१३	१६
यथाधीतं	४१४	१७
गानविकल्पः	४१४	१८
सर्वगानलघुत्वं	४७६	२०
गाने हिङ्गारः	५३१	३
गौतममतं	५३१	४
धानञ्जयशाण्डिल्य	५३१	५, ६
धानकथनं	५२८	२०
आवृतगानं	५२८	२१-२४
आर्चिकानुगानं	७३१	७-८
गानावपनं	५३०	१
धानञ्जयमतं	५३१	२
उदस्तगानं	५४०	५-६
त्रैककुभगानविधिः	६४	४४
मन्त्रगानं त्रिधा	५८६	५
वसतिशेषसिद्धनगानं	३७६	१६
गायत्रपार्थं—	३२२, १२। ५७४, २०	
शाण्डिल्यमतं	५७४	२१
लामकायनमतं	५७५	२२
धानञ्जयमतं	५७५	२३

गायत्रीषु गानं—	५०८	१८	रक्षणं ७७२, १२ । ७६५, ४	
आचार्याणां मतं	५२६	१६	संख्या	६१२ १७
गार्हपत्य—उपस्थानं	१२६, २३ ।		गोसव—यागः	६३८ २२
	१८७	८	गौरवितः—	७६३ ६
धानञ्जयमतं	२६२	२०	ग्रह—चमसादिभक्षणं	२५२ ६
शाण्डिल्यमतं	२६२	२१	मन्त्रेण भक्षणं	२०५ २१
होमः	२४६	८	होमार्थगतीक्षा	४०४ १६
गीतिविधानं—	५२८	१५	तस्य कालनियमः	४०४ १७
धानञ्जयमतं	५२८	१६	सर्वगानलघुत्वं	४७६ २०
विकारः	५ ५	१	ग्राम—गमनाभावः	७७६ १२
गुणविधानं—घोड़शिनः	१६८	१	अन्तरगमनाभावः	६२८ २४
गृहपति—क्रिया	५८२	१८	ग्रामदानं—	६२२ २१
शाण्डिल्यमतं	५८२	१९	ग्रावः—योजनं	६० १
उपहवेच्छा	२२१	१	मुखनिर्णयः	६० २
वासपरिधानं	२६२	१४	स्थापनं	६१ ३
उपासनं	२६४	२०	अभिष्टथ्यजपः	६१ ४
धानञ्जयमतं	२६४	२१	तत्र धानञ्जयः	६१ ५
कल्पः	४४०	१६	घर्म्मः—ऋद्धयो, यजुर्मयः,	
मृते क्रिया	७६६	८	साममयश्च	३६ ३७
गो—आयुषोः व्यतिहारः	३१६	७	रोचने गानं	६० २६
दक्षिणा	५४६	१८	आहरणं	६२ ३३
धानञ्जयमतं	५४६	१९	प्रकारकथनं	६३ ३७
शाण्डिल्यमतं	५४६	२०	घर्म्मभक्षणमन्त्रः	१५६ १०
गोमिश्रणं	६५२	१७	भक्षणं	३८६ २
गावो मिश्रणं	२१५	४	अनुगच्छन् जपः	३८६ ३

आश्राविते जपः	३८६	४	चमस—नानात्वं	१३६	१२
अङ्गुतौ यजमानवाचनं	३८०	५	आहरणं	१३८	१
धर्माङ्गतशेषभक्षणं	३८०	६	धारणं इडायां	१३६	२
पात्रसेवनानुगमनं	३८५	१२	भक्षणविधिः	१३६	३
घृत—उदासनं	२१०	३	उद्गाता प्रथमं भक्षयेत्	१३६	४
प्राशनं	६०१	८	भक्षणप्रकारः	१४०	५
धानञ्जप्यमतं	६०२	६	प्राणाद्यभिमर्षणं	१४०	६
शौचिदक्षिमतं	६०२	१०	प्रस्तात्रादेर्भक्षणं	१४०	७
शाण्डिल्यमतं	६०२	११	क्रमनिर्णयः	१४१	८
चतुष्क—विशेषः	४५५	३	चमसाध्यायनमन्त्रः	१४१	९
द्वौ पर्यायौ	४६०	२	चमसाध्यायनक्रमः	१४३	१७
चतुष्टोम—स्तोमाः	४६०	१	सर्वाध्यायनं	१४१	१०
द्वौ पर्यायौ	४६०	२	द्विर्वचनं तृतीयसवने	१४१	११
मध्यमायां द्वौ	४६०	३	शाण्डिल्यमतं	१४२	१२
अष्टिनि	४६१	४	आहरणप्रतिमन्त्रणं	१७८	५
शाण्डिल्यमतं	४६१	५	हरितव्याच्छादनं	१८०	१६
धानञ्जप्यमतं	४६१	६	आवर्तनं अभिमुखे	१८१	२०
मध्यमौ द्विकौ	४६१	७	भक्षणमनुष्ठुभा	२०५	१६-२०
द्वादशे चत्वारः	४६२	८	अवजिघ्र्णं	६०७, १०। ६०३, १६	
चतुःषट्कादि	४६२	९	उन्नयनं	६०७	१२
द्वे द्वे पर्यायः	४६२	१०	भक्षणं	४१५, २४। ६२३, ३	
ऋक्षु	४६३	१२	स्थविरगौतममतं	४१५	२५
दक्षिणा	६०५	८	तत्र विशेषः	६२४	४
चतुरात्रादि—दक्षिणा	७४५	७	अभिगमनं	६२३	२
चन्द्र—प्रमाणमासः	७६४	१३	प्रमाणं	६०३	१५

सोमचमसदक्षिणा ४१५	२२	चात्वाले—उदपात्रावेक्षणं १०८	४
मध्वादिदानग्रहणे ४१५	२३	उदपात्रनियमनं ११७	७
चक्र—मोचनं ४१३	१२	मार्जनमन्त्रः १२३	११
संमार्जनं १६४	८	चात्वालेमृग्निरुपनं ३६१	११
वाजस्थापनं ४१३	१३	चात्वाले मार्जनं ४००	१४
चन्द्र—प्रमाणमासः ७६४	१३	देशे उपवेशनं १०४	१८
चतुष्क—विशेषः ४५५	३	उद्गातुः उदङ्मुखः १०५	२०
चरु—धारणाक्षिविमर्शने १८०	११	प्रस्तोतुः प्रत्यङ्मुखः १०४	१८
सोम्यचरोरवेक्षणं १७८	६	उदपात्रावेक्षणं १०८	४
सोम्यचरोराहरणं १८१	१४	उदपात्रनियमः ११७	७
चर्म—बन्धनं २६५	११	मार्जनमन्त्रः १२३	११
चर्मण्यरथाङ्गं १६३	२	मृग्निरुपनं ३६१	११
चर्मण्यवस्त्रे मन्त्रः १६८	२४	चान्द्रमसी—गतिः ३२०	६
चर्मणि इषुक्षेपः २६६	१३	चिता—चयनं ५६२	१५
तृतीयेषुवेधः २६६	१४	चित्तेष्टुकानुगमनं— ३६३	५
चतुर्थेषुक्षेपः २६६	१५	अवने—प्रस्तावान्तः ४७३	८
चर्मताडनं २८६	१५	कुन्दः—सम्पत्तिः ५२३	१
श्वेतमण्डलचर्मक्षेपनं २८४	७	दृष्टं ७०३	१८
चर्मक्षेपणकालः २८४	८	कुन्दोगेभ्यः दक्षिणा ६४८	२
चातुःप्राशे—गमनं ३३१	११	इतरिभ्यः ६४८	३
उपवेशनं ३३१	१२	ज्यायकुन्दः २४८	४
प्राशनं ३३२	१३	अनुष्टुप्कुन्दसाभक्षणं २०७	३०
चातुर्मास्य—विधानं ३५६	१५	जगती—संज्ञा ५३८	८
चातुर्मास्ये क्रिया ४३२	७	तत्र ब्राह्मणं ५३८	१०
चातुर्मास्यकालः ५६८	४३	गौतममतं ५३८	११

धानझप्यमतं	५३८	१२	आदित्ये अन्तर्हिते ११२	१७
जगतीकरणं	७२०	१६	ऋगजपः वहिष्यवमाने ११८	८
गौतममतं	७२०	१७	ईक्षमानस्यजपमन्त्रः १२०	८
जपः—दुन्दुभ्यादीक्षमानानां २८२	८		सर्वदक्षिणाजपमन्त्रः १५७	१३
जपमन्त्रः	२८२	१०	अजातिरिक्तमिथुन-	
औदुम्बरीमवधाय	६६	५	प्रतिग्रहेजपमन्त्रः १५८	१८
तां परिगृह्य	७१	११-१२	रथशिरश्चालभ्य	१६३ १
धानझप्यमतं	७२	१३	रथमारुह्यजपः	१६५ ११
गौतमशाण्डिल्ययोः	७१	१४	पृष्ठत्राश्वदाने	१६६ १७
तां अवच्छाद्य	७२	१५	विकल्पः	१६७ १८
शाण्डिल्यमतं	७२	१६	अदान्ताश्वदाने	१६७ १८
धानझप्यमतं	७२	१७	पिष्टभुक्तमिति मत्वा १८७	६
गौतममतं	७२	१८	यज्ञोपवीतिनः	२१४ १
ग्रावानमभिष्टव्य	८१	४-५	शालाग्नैरुपविश्य	२१५ २
ऋचो जपः ८६, १८। ६७३, ७			अरणीघ्राणजपः	२३१ ८
वह्निष्यवमानजपः	८८	१६	अमुग्रतृप्तौ	२३१ १०
अन्यकृते कम्मणि	८२	७	मन्त्रविकल्पः	२५४ १२
सोमधारासन्ततौ	८७	२१	विवयनस्पर्शजपः	२७२ ७
तत्र विशेषः	८७	२२-३	आसन्दीस्पर्शजपः	२७२ ८
हेतूपादानं	८७	२४	आसन्द्यारोहणजपः १७४	१३
सर्वजुते	१०३	१५	आलम्भनजपः	३५० २०
उद्गातुर्जपमन्त्रः	१०८	३	इष्टिसमाप्तौ	३८६ ६
स्तोत्रान्तरजपः	१११	१२	उपवेशनयजुर्जपः	३८१ ८
इक्ष्वादीक्षमानस्य १११	१५		प्रसर्पणजपः	६०२ १२
आदित्यप्रेक्षमानस्य १११	१६		शाण्डिल्यमतं	६०३ १३

रथवेगे	४१३	१४	ज्योतिष्टोम—कल्पनं	२६६	१७
अवरोहजपः	४१४	१६	ज्योतिष्टोमसंख्या	५४८	१६
जय—कालः	६२१	१५	ज्योतिष्टोमदक्षिणा	५४८	१७
जागतादि—गीतिः	५४१	१०	ज्योतिष्टोमः	६४२	४०
धानञ्जयमतं	५४१	११	ज्योतिष्टोमे शाखिल्यः	७५१	१
जाति—संहारः ४४६, २५१४५३, १४			धानञ्जयमतं	७५२	२
शाखिल्यायनमतं	४५३	१५	ज्योतिष्टोमादि	७४८	४
शाखिल्यमतं	४५७	११	तन्त्र—भेदकरणं	४६६	११
गौतममतं	४५७	१२	आशीस्तन्त्रं	४६६	१२
धानञ्जयमतं	४५८	१३	तन्त्रवज्रत्वं	४७०	१३
अपरोन्यायः	४५८	१४	शौचिदक्षिमतं	४७०	१४
प्रथमायाः त्रिवचनं ४५८		१५	आचार्यमतं	६७०	१५
धानञ्जयमतं	४५८	१६	राणायणीयपुत्रमतं	४७०	१६
शाखिल्यायनमतं	४५८	१७	वैयात्रपद्यमतं	४७१	१७
जातिकल्पः	६८६	६	लामकायनमतं	४७१	१८
जामि—कल्पः	६८०	१५	तन्त्रभावः	६६८	५
रूपकथनं	४६८	८	ताण्डिमित्युपचारः—	५२८	१७
अभावः	४६६	६	तानूनपाती—ऋचः	४४०	१३
जुहुप्रक्षेपः	५६४	२३	तापश्चित—दीक्षा	७४७	१
ज्याङ्गेऽङ्गनिर्वचनं	५७६	८	तिथ्यादि—निरूपणं	६६२	६
ज्योतिः—स्थानं	६११	११	तीव्रसुत—यागः	६०६	७
धानञ्जयमतं	६११	१२	शाखिल्यमतं	६०६	८
शाखिल्यायनमतं	६११	१३	धानञ्जयमतं	६०७	८
गौतममतं	६११	१४	तृच—सूक्तविधिः	४१	१
ज्योतिषां गतिः	३१६	१	तृचः प्रतिलोमः	४३१	२

मध्यमायां केवला	४३१	३	गौतममतं	५३७	७
दृष्टेषु क्रिया	४३३	१०	धानञ्जयमतं	५३७	८
दृष्टाहरणं	७१७	६	त्रिस्तोभोक्तिः—	५०६	१०
दृष्टचकरणं	७१७	७	त्रिष्टुभः—व्यत्यासः	७२३	८
एकदृष्टविधिः	४३४	१४	त्रैककुभ—गानविधिः	६४	४४
सर्वस्कारे	४३३	६	त्रैविद्य—वृत्तिः	५८५	२६
सामदृष्टः	४३५	२४	दक्षिण—अमुत्रपस्थापनं	३६७	१
दृष्ट—निरसनोपवेशने	१४	५	दक्षिण अयनं—तीर्थेन	१५७	१२
दृष्टनिरसनं	१०४	१७	दक्षिणा—प्रकरणं	५८४	२६
निरसनाभिभासने	२१५	३	अश्वसंस्कारे धानञ्जय-		
दृतीयान्यः—	६२०	१२	मतं	१६०	२०
दृतीयमहः—	६७६	११	तत्रापरविधानं	१६१	२१
तत्र विशेषः	६७६	१२	दक्षिणधुरियुक्ते	१६१	२२
तौरेण—यागः	७७७	१	पार्श्ववर्त्तिनि तथा	१६१	२३
गौतममतं	७७७	२	तत्र शाण्डिल्यमतं	१६१	२४
त्रिक—पश्चिनी	५७५	२५	अपरविधानं	१६२	२५
तस्य दक्षिणा	५७६	२६	दक्षिणाविभागः	६१३	१०
त्रिकैकभेदः	५७५	२४	विभागे विशेषः	६१३	२१
त्रिवत्स—विकल्पनं	५७२	१०	सोमचमसदक्षिणा	४१५	२२
त्रिवर्षः—	५६२	११	द्वादशाह प्रभृति	६८०	११
त्रिवृत—यागः	५८६	२	ज्योतिष्टोमदक्षिणा	५७८	१७
तस्य दक्षिणा	५८७	३	दक्षिणाविकल्पः	६१४	२५
त्रिवृदादिवर्गः	७५२	४	दक्षिणापरिमाणं	६१८	३
त्रिष्टुप्—संज्ञा	५३७	५	कुन्दे।गेभ्यः	६४६	२
तत्र ब्राह्मणं	५३७	६	दक्षिणाविवरणं	६७६	१

तत्र विकल्पनं	६७७	२	इतरेषां	६०१	६
दक्षिणादानं	६६८	१२	इतरदक्षिणा	६२६	१६
तत्र विकल्पः	६६८	१३	प्रथमेष्टि दक्षिणा	३५५	२
दक्षिणाविशेषः	६०१	५	उत्तरेष्टिदक्षिणा	३५५	११
दक्षिणायां धानञ्जयः	६३४	६	उत्तरस्य	५६५	२
शाण्डिल्यमतं	६३५	७	त्रिरुतयागस्य दक्षिणा	५८७	३
दक्षिणाविशेषः	६४०	३	तृतीयनोवां दक्षिणा	६५०	६
दक्षिणाविभागः	६४६	१	नववर्गदक्षिणा	५७३	१६
दक्षिणाविकल्पः	६३८	२०	पाकयज्ञ	३२६	५
गोदक्षिणा ब्रह्मणे	५५७	२२	यथेच्छं दक्षिणा	३३०	७
सर्वदक्षिणाजपमन्त्रः	१५७	१३	सहस्रदक्षिणा	५५८	२६-२६
दक्षिणायज्ञं	१५८	१४	सर्वस्वारदक्षिणा	५६८	४२
दक्षिणाप्रतिग्रहे			सर्वस्वदक्षिणा	५५८	२७
धानञ्जयः	१६६	३०	शाण्डिल्यमतं	५५८	२८
गौतममतं	१६६	३१	अतिरात्रदक्षिणा	६२६	४
तस्य मतविकल्पः	१७०	३२	दण्डासादनं—	३४८	२२
त्रिकपञ्चिनीदक्षिणा	५७६	२६	दधि—ऋषसास्थापनं	२१०	४
त्रिरुतयागदक्षिणा	५८७	३	दधिषेधप्राशनं	२१२	१०
उद्गातुर्दक्षिणा	६१३	२१	दधिभक्षभक्षणं	१६१	१३
अनडुह दक्षिणा	३७	१३-४	दधिभक्षणमन्त्रः	१५६	१०
पशुकामस्य	६४१	३५	दधिभक्षादि		
अभिजितादौ दक्षिणा	५५१	१८	कर्मशेषाभावः	१६५	१४
अर्द्धिनीनां	६५०	५	दधिभक्षान्तानि	१६५	१५
पौण्डरीके	६४५	१०	दन्त—धावनं	६२७	१६
इन्द्रसोमे	६४६, २६	११	दर्भ—ऋषसादिप्रक्षेपः	२१३	१४

दशरात्र—आवर्त्तनं	३१८	१४
दशपेयः—	६२३	१
दशरात्रिकेस्तोमे—संहारः,		
अनादेशे	४५१	१०
आदेशे	४५०	६
दशापवित्र—ग्रहणं	८८	२१
तत् प्राशनं	८६	२३
दशिनिकेस्तोमे—अनुसंहार-		
प्रकारः	४५५	१
दानं—		
पृश्नाश्वदानं	१६६, १७। १६७, १८	
अदान्ताश्वदानं	१६७	१६
तृतीयभागदानं	६२२	१६
दीक्षा—	६८७	१
दीक्षासु व्रतानि	२२०	२६
दीक्षासु उपसत्सु च	२२०	२७
यावत्सत्रसमाप्तिः	२२०	२८
दीक्षाकाले नियमकरणं	२१७	६
पूर्वकर्मनिवृत्तिः	२१७	१०
भोजनसंवेशने	२१७	११
दीक्षणीयायाः कर्म	३८०	३
मेखलादिकर्म	३८१	४
तदुत्तरं कर्म	३८१	५
दीक्षायां तिथिः	५४४	४
दीक्षायां नक्षत्रं	५४५	५

यथाजाति दीक्षा	५५६	१७
धानप्लव्यमतं	५५६	१८
शाण्डिल्यमतं	५५६	१९
गौतममतं	५५६	२०
दीक्षाकालः	७१५	१७
दीक्षोपसदः	६८८	५
दीक्षासंख्या	६०६	३
गौतममतं	६०६	४
धानप्लव्यमतं	६०६	५
दीक्षा अनादेशे	५४५	६
निषेधः मुमूर्षूणां	२१६	८
तासु व्रतानि	२२०	२६
उपसत्सु व्रतानि	२२०	२७
सप्तदशदीक्षा	३२०, १६।	
	७१५, १६	
अष्टादशदीक्षा	६६०	१०
केशवपनीयदीक्षा	६२६	१
त्रयोदशदीक्षा	३२४	१८
तापश्चितदीक्षा	७४७	१
पञ्चदशदीक्षा	७३६	१०
आचार्यमतं	७३६	११
दुन्दुभि—आहननं	२२६	२
भूमिदुन्दुभिसमीपे		
गमनं	२६७	१६
भूमिदुन्दुभिस्थानं	२६८	१

तस्य चर्मनिरूपणं	२६८	२	द्रुप्ता—निपरणं	२१२	११
तस्य वादनादि	२६८	३	द्वितीयस्य निपरणं	२१३	१२
तस्योपस्थानं	२६८	४	स्थापनं	२१०	४
दुन्दुभिवन्दनं कोणेषु २८७	१६		प्रक्षेपः	२१३	१४
दुन्दुभिवादनं	२८७	२१	द्रोणकलश—निरूपणं	६३	१०
दूरगमन—निषेधः	६६१	८	ग्राहणं	८८	२०
देव—शब्दवर्जनं	६००	३	अक्षस्पर्श पुनः	८८	२२
देवव्रताचरणं	६२७	१७	मार्जनं	६५	१७
देवतासु स्तोभाः	५०५	६	धानज्जप्यमतं	६६	१८
देवताविपरिहारः	५०६	११	शाखिल्यमतं	६६	१९
देवव्रतानि	६६८	१४	अपरपृष्ठद्वये	१८८	११
देवयजनस्य—लक्षणं	१६	१४	धानास्थापनं	१८८	१०
लक्षणान्तरं	१६	१५	द्रोणकलशाध्यहनं	६२	६
	१७	१८	द्वन्द्वानां—राट्यज्ञः	६३३	१
अपरलक्षणं	१७	१६	दारबाज—शोधनप्रवेधने	१३०	६
इतरलक्षणं	१७	१७	द्विका—विष्टावाः	४५५	४
अभिचरणीये विशेषः	१८	१९	स्तोम विशेषविधिः	४५६	५
स्थानं ५४८, २११ ५७०, ४-७			अन्यत्रापि तथा	४५६	६
देवयजनं स्थण्डिले	५७०	५	द्वादशाक्षराभिष्टोभः—	५३२	८
देश—नियमः	७४	११	शाखिल्यमतं	५३२	९
सोमाप्राप्तौ	८५	१३	तत्रोदाहरणं	५३२	१०
तत्र विशेषविधिः	८६ २४-२५		आचार्यमतं	५३३	११
तत्र इतरविशेषः	८६	२६	धानज्जप्यमतं	५३३	१२
दोहदोहनं—	७५७	७	गौतममतं	५३३	१३
द्युतप्रवृत्त—होमः	३४१	२३	यक्षेवां मतं	५३३	१४

द्विपदादि—करणं	४२२	२०
शाण्डिल्यमतं	४२२	२१
स्थविरगौतममतं	४२२	२२
धानञ्जयमतं	४२२	२३
द्विपदाकारः	५१३	२०
द्वेष्ट—कल्पः	६३, ६। ६४, ११	
तत्र राक्षो वैश्यादेशः	६४	१२
काम्यविधीनां विशेषः	६३	६
द्वप्रहेनापवर्गः—	६४५	६
धर्म—निवृत्तिः	१८३	२१
अग्निष्टोमे	१८३	२२
गवामयनादन्यत्र	२३६	१७
सर्वस्मिन् विश्वजिति	२४०	२०
आचार्य्यमतं	२४१	२१
धर्मविधर्मणी	५१३	१६
धान्य—पात्राभिकर्षणं	५६१	७
स्थापनं	१८८	१०
अपरपृष्टिद्वये	१८८	११
धिष्णेनापस्थानं—१५५	४।६२५, ८	
वपानन्तरं	१२३	१०
होतुः	१२५	१६
मैत्रावरुणस्य	१२५	१७
ब्राह्मणाच्छशिप्रभृतीनां	१२५	१८
यजमानोपह्वानं	१३२	१६

पत्नीशालायाः	१३३	१८
इतरयोः	१३३	१९
धानञ्जयमतं	१३३	१
शाण्डिल्यमतं	१३४	२
प्रवेशनोपवेशने	१३४	३
उत्तरयोः सवनयोः	१५४	१
धानञ्जयमतं	१५४	२
शाण्डिल्यमतं	१५४	३
धुरि—गौतममतं	५३६	१
धानञ्जयशाण्डिल्य	५३६	२
निधनानि	५४१	७
धेनु—गानं	६१	२७
दुग्ध्वा पयोगानं	६१	३०
पादाभ्यासः	६१	२६
संवासः वारवन्तीये	२६५	१
वत्समिश्रणस्थापनं	२६५	२
ध्यानं—महाव्याहृतिध्यानं	१७२	७
ऋचः, रथन्तरे	१७२	८
शाण्डिल्यमतं	१७३	६
धानञ्जयमतं	१७३	१०
सम्मिलनकरणं	१७३	११
उद्गीथाक्षरध्यानं	१७४	१२
ध्यानविधिः	१७४	१३
वामदेव्यस्तवे	१७७	१
सिद्धिप्रार्थनं	१७८	३

देवतानाम—परोक्षं	५६६	१	भक्ष्यं १७० १-२। ६०३ १४	
प्रत्यक्षदेवतानाम	६००	२	धानञ्जयमतं	१७१ ३
फलकथनं	७७६	१३	नार्मेध—निरुक्तिः	७३७ १२
नख—च्छेदनं	६२७	२०	कारणं	७३७ १३
नवाहस्य—भक्तिः	७०३	१६	स्तोत्रीयः	५४८ १५
गौतममतं	७०३	२०	कैषाञ्चिन्मतं	३८ १४
नाक्षत्र—मासः	३१६	४	शाण्डिल्यमतं	३६ १५
संवत्सरः	३२०	५	धानञ्जयमतं	३६ १६
नानद—प्रस्तावः	४७३	१०	गौतममतं	३६ १७
नाभि—प्रयोगः	७०६	७	निधनं—पुरीषेषु	५१८ ७
ब्राह्मणे विशेषः	७०६	८	तुल्यप्रस्तावः	४२० १७
नाम—ग्रहणं	१८५	६	धानञ्जयशाण्डिल्यौ	४२१ १८
यथाज्येष्ठं	१८५	३	पदादिनिधनं	५४१ ६
अजातपुत्रे विधिः	१८६	४	निधनानि वैरूपे	५०१ १५
सामान्यतो विधिः	१८६	५	सोमसाम्नः	५२७ १२
स्मरणं	६२५	७	स्वरनिधनं	५३४ १६
निर्दिष्टनामविशेषः	६००	४	पत्नीनिधनं	५४ ४
नाराशंस—संज्ञा	१४२	१३	इष्टाहोत्रीयनिधनं	५५ ६
अवेक्षणादि	१४२	१४	स्वर्निधनं	६३ ३६
पूर्वनाराशंसभक्ष्यादि			अवभृथसामनिधनं	१६२ ३
	१७०	१	आतमितः	२६० १५
उत्तरनाराशंसभक्ष्यादि			प्रत्यक्षनिधनं	२६२ २२
	१७०	२	अन्यानि निधनानि	५२५ १
तत्र धानञ्जयः	१७१	३	अर्द्धपदं निधनं	५११ ५
उद्धारः	४४०	१४	इष्टकारनिधनं	५२६ ६

एकाक्षरनिघनं	६६१	१४	उदात्तादिनियमः	५२३	७
निघनानि	६६३	६	अन्तनियमः	६६५	१२
गौतममतं	६६४	७	आदावन्ते च	३१६	२
शौचिद्विधमतं	६६४	८	नियमकरणं दीक्षाकाले		
कौत्समतं	६६४	९		२१७	९
धानझप्यमतं	६६५	१०	पुरीषप्रयोगनियमः	६६५	१२
त्र्यक्षरनिघनानि	५११	८	विधानं	७७१	११
धुरो निघनानि	५४१	७	निषेधः—अभिवादाने	२१८	१५
निघनानां न्यायः	५४	८	श्रुत्यापनिषेधः	२१९	१६
निघनानुगतिः	५०७	१५	अन्यामुत्तापनिषेधः	२१९	१७
निघनवन्ति स्वराणि	४६८	७	प्रतीच्यानिष्कृ मणे	२१९	१८
नियमः—			दन्तप्रकाशननिषेधः	२१९	२१
कालनियमः यज्ञस्य	५४३	१	अङ्गताशननिषेधः	२१९	२२
युञ्जयुञ्जनियमः	४४४	१६	आदित्योपस्थाने	३७४	८
वासस्थाननियमः	५५३	८	भोजने अन्यावलोकन-		
यागनियमः	५६७	३९	निषेधः	२२०	२३
उपवेशननियमः	१०४	१८	बहुभाषणे	६६१, ७। २३७, ७	
समनियमाः	४४५	२०		२१९	२०
उदपात्रनियमः	११७	७	गीतिसङ्करनिषेधः	४७६	१९
मासनियमः	६७८	९	सामनिषेधः	६६३	४
मूत्रपुरीषत्यागस्य	२१९	१९	निष्क—निर्वचनं	५८१	१७
शवदाहनियमः	२२२	५	नैकिनी—द्रव्याभावात्	४४३	९
आहिताग्नेः	२२२	६	न्यायः—अनादिष्टः	४५२	११
मन्त्रनियमः अभिज्ञवज्रये			शाखिल्यमतं	४५२	१२
	२२३	९	धानझप्यमतं	४५२	१३

अनादेशे	४७८	५	पथा गमनं—	३७०	११
न्याय्यसमाज्ञा	४७८	२८	पथा—करणं	४२८	२४
प्रतिहारः ४८६	६४८२	१०	विद्युतयः	४२३	२
	४८५	६	पद—स्तोभकरणं	५०३	२२
द्विप्रतिहारो वा	४८५	७	देवतोक्तिः	५०८	२४
पक्ष—विशेषे मन्त्रः	२२४	११	स्तोभप्रतिहारः	५१२	११
पक्षयोः—असञ्चारः	७७०	६	स्तोभे निधनानि	५१०	१
अत्यासः	७७०	७	सञ्ज्ञा	४८८	८
पङ्क्ति—सञ्ज्ञा	५४०	४	कालनिरूपणं	७६१	२
करणं	७२०	१४	प्रतिहारः पक्षसाम्नां	४८३	१४
पक्षधोक्तिः—	५०८	२०	अन्तचतुरक्षरयोः	४८४	२
पतन्तकः—अश्वमेधः	६७८	६	इकारान्तस्तोभस्य	४१४	३
पत्नी—कर्त्तव्यता	२८१	७	अन्तप्रतिहारः	४८५	५
उद्गात्रवेक्षणं	१८१	१५	अन्तचतुरभ्यासः	५१५	२८
अवभृथगमनं	२८२	१२	अन्तप्रतीतिः	४७८	२८
निधनं	५४	४	पदस—धातुः	५२३	१०
पत्नीशाला—प्राग्विश्व-			पयो—गानं	६१	३०
जितः	५४८	२२	निधनगानं	६५	४८
उपस्थानं	१२८	७	गौतममतं	५७३	१३
प्रवेशे धानज्जप्यः	५६	१३	पराचीषु—रथन्तरं	५७२	१२
शाखिल्यमतं	५६	१४	परिचरा—सञ्ज्ञा	४४१	३
धिष्णोत्रापस्थानं	१३३	१८	परिभाषा—अहीना	६४२	१
प्रवेशः	५६	५७	परिवृत्ति—सञ्ज्ञा	६७१	२
धानज्जप्यमतं	५६	१३	अभिमेयनं	६७२	५
शाखिल्यमतं	५७	१४	पर्याय—गानं	२०३	१३

संहारः	४४३	२२	पशु—यागः	७७६	८
एकपर्यायसंहारः	४४६	२३	औपसदे	६३४	३
द्विपर्यायाहरणं	४४६	२४	तस्य दक्षिणा	६३४	४
पूर्वपर्यायाहरणं	४४८	२७	पशुकामे—औत्पत्तिकस्वरस्याकृत-		
आद्यन्तक्रिया	५०८	१८	लक्ष्यानि	५३४	१८
समभावः	४५०	२	तस्य दक्षिणा	६४१	३५
संहरणं	४५	६	पशुबन्ध—यागः	७८३	१०
त्रयोदशपर्यायाणां प्रथमायाः			ज्ञानं	६६४	१८
त्रिवचनं	४५८	१५	पशुमद्—यागातिदेशः	३६१	६
धानज्जप्यमतं	४५८	१६	पशुवपा—होमः	४१०	१७
शाखिल्यायनमतं	४५६	१७		३७१	१७
गौतममतं	४५६	१८	पाकयज्ञ—संज्ञा	३२८	२
पर्यायकृतिः	४४३	१२	पाणि—स्थापनं उरःसु	१६१, २१।	
विनियोगः	४४३	८		३४६, १४	
पर्याय विष्ठावौ	१५१	६	पात्री—दानं	५६४	२७
हिङ्गृत्य स्तवनं	१५१	१०	पादाक्षरः—	५००	१३
पर्यासे—केषाच्चिन्मतं	२४३	२७	स्तोभाः	५०१	१४
पर्व—निर्देशः	७६१	३	अपहरणप्रतिष्ठापने	२६०	७
पवमाने—संवेशः	५६०	५	पादिनीनां—दक्षिणा	६५०	७
शाखिल्यमतं	५६१	६	तेषां विशेषः	६५०	८
धानज्जप्यमतं	५६१	७	पादिन्यः—	६२१	१३
शाखिल्यायनमतं	५६१	८	पारिजव—अवगं	६६८	११
पवित्र—वितानं	६६	२०	पार्थुरश्मं—	६६६	१५
पशु—पुरोडाशक्रिया	४०१, १।		पवमानी—वृत्त्यभावः	५७३	१५
उत्सर्जनं	६८४	१२	पांशु—निवपनं	७५८	१३

मध्यात् पांशुक्षेपः	३६०	५	तस्य कालेयं	६४७	१८
स्केत्रन पांशुप्रक्षेपः	३५८	४	पूर्वपक्ष—दीक्षा	६३०	६
पांशुमयनं	७५८	१२	पुष्कर—मालादानं	६२५	१०
पांशुपरिवेष्टनं	७५६	१६	पृथुवृद्धायुषः—	७५८	१४
पितृयज्ञ—विधिः	७४२	१०	पृष्ठस्य—उद्धारः	३१७	१०
स्थानं	७४२	११	चतुस्त्रिंशानि	६१७	१४
पुङ्गवेनार्जनं—	७६५	५	गौतममतं	६१७	१५
पुरीष—निधनं	५१८	७	पृथपञ्चाहः	७०५	४
प्रयोगनियमः	६८५	१२	पृष्ठविकल्पः	६४५	१३
पुरोडाशे—आनर्चिकं	५१८	१४	संख्याकथनं	२८८	१३
पुरोडाशे—तूष्णोन्मावः	३७२	१	पैतृयज्ञिकं—उपवेशनं	३६५	३
आहरणजपः	३७२	२	पोतुर्वासः—	६२६	१४
आनञ्जयमतं	३७२	३	पौण्डरीके—दक्षिणा	६४५	१०
गौतममतं	३७३	४	पौरुषमद्रे स्तोभः	४८०	१०
शाण्डिल्यमतं	३७३	५	पौर्णमास—क्रिया ७६०	१। ७६२	६
पिण्डाधानं	१७८	४	गौतममतं	७६२	७
पुरोडाशविधिः	६८२	४	शाण्डिल्यमतं	७६२	८
तेषां होमाः	६८२	५	पौर्णमास्यां प्रसवः	७८०	१३
विशेषः	६८२	७	पौष्कल—करणं	६८१	१६
पुंस्त्व्याः—क्रिया	२८४	८	प्रगाथ—संख्या	७१६	३
वाक्यं •	२८५	१०	नानाप्रगाथः	७१६	२
पूतभृत्—इत्याख्यानं	११३	२२	अन्यत्र स्थानत्वं	७१७	४
पूर्णाहुतिहोमः—	३४१	२१	प्रगाथकारणानं	७८	११
पूर्वाहःसु विशेषः	६४५	११	व्यवसायः	७२६	३
पूर्व—वारवन्तीयं	६४७	१७	प्रजहितोपस्थानं—	१२६	२२

प्रणवस्य—त्रिराज्ञानं	२६	२०
प्रजापतेः—अयनं	८५०	१३
उद्धारः	७२५	१३
शौचिदक्षिमतदूषणं	७२५	१४
विधानं	७२४	११
प्रभवः	७१८	१३
हृदयगानं	५१	१६
गौतममतं	५१	१७
धानञ्जयमतं	५१	१८
शाण्डिल्यमतं	५२	१८
तस्य मतविशेषः	५२	२०
तस्य मतसामान्यं	५२	२१
प्रतिनिधिः—		
औदुम्बरस्य	२७१	३
मुञ्जस्य	२७१	३
वैश्यस्य	२८४	६
कृष्णाश्वस्य	२०१	६
नियमितवर्णाभावे अश्व-		
प्रतिनिधिः	२०१	७
अश्वभावेप्रतिनिधिः	२०१	८
उदुम्बरवासप्रतिनिधिः	५५२	३
द्रव्यालामे	३४७	८
शाण्डिल्यायनमतं	३४८	८
प्रतिसूत्रं—दीक्षा	६४४	५
प्रतिग्रहः—		

यथाजातिमृगस्य	१५८	१५
अभावः	७६८	१७
अप्राणद्रव्यस्य	१५८	१६
अजातिरिक्तमिधुनस्य	१५८	१७
तत्र जपमन्त्रः	१५८	१८
चर्मण्यरथाङ्गस्य	१६३	२
अस्थिमयरथस्य	१६३	३
लोहरथस्य	१६३	४
हिरण्यरथस्य	१६३	५
रथेन सह रथस्य	१६७	२०
वासप्रतिग्रहमन्त्रः	१६८	२३
तिजमासस्य	१६८	२८
ब्रीहियवस्य	१३८	२७
प्राजापत्येन	१६८	२८
दक्षिणाप्रतिग्रहे		
धानञ्जयमतं	१६८	३०
गौतमस्य मतं	१६८	३१
तस्य मतविकल्पः	१७८	३२
हिरण्यादिप्रतिग्रहः	४१४	२१
प्रतिनयनं—पश्चिमेन	१५६	८
प्रतिजोम—करणं	३१५	५
प्रतिहार—लक्ष्यं	४७७	२२
अक्षरपरिमाणं	४८४	१
अष्टौ वा	४८६	५
अक्षोभाः	४८१, ७। ४८८, २	

अभावः	४८८	८	चतुरक्षरस्य	४७८, २७।
स्वरप्रतिहारः	४८८	३		४८६ १२
सन्तनिनः	४८८	१	अक्षरद्वयस्य	४८० ४
स्तोत्रप्रतिहारः	४८३	१	उभयस्तोभस्य	४८७ १४
प्रतिहारसङ्ख्यां	४७७	२२	तृतीयाक्षरस्य	४८८ १५
स्तोभेनप्रतिहारः	५०८	२२	द्वैकाक्षरस्य	४८८ १६
उद्गाढप्रतिहारः	८८	१	षडक्षरस्य	४८८ १
एकादशाक्षरः	५०१	१७	अस्तोभौ	४८८ २
एकप्रतिहारः	४८७	१७	पदान्तस्य	४८०, १३।
तृतीयपञ्चमस्य	४८७	१८		४८१, ६
चतुर्थषष्ठयोर्द्वै	४८७	१८	द्विचतुरक्षरस्य	४८० १४
द्विप्रतिहारः	४८२	१	सप्ताक्षरस्य	४८१ १
द्विचतुरक्षरः ४८२, ५। ४८४, १			अक्षरस्य	४८१ ३
दशाक्षरः ४८३, ८। ४८२, ८			दशाक्षरस्य	४८२ ८
द्वैकाक्षरप्रतिहारः ४८८ १८			चतुरक्षरस्य	४८२ ६
द्वैकाक्षरप्रतिहारः ४८८ ४			षोडशाक्षरस्य	४८२ ७
दशमप्रतिहारः ५१३ २१			अभ्यासस्य	४८२, ८।
मध्यमवचनः ४८६ ७				४८६, ४। ४८२, ३
सर्वपदप्रतिहारः ४८३ ८			नार्मेधे विशेषः	४८२ ४
सप्ताक्षरप्रतिहारः ४८१ १			अभ्यासान्तः	५१२ १६
त्रीणि पदान्ते स्युः ४८१ २			तृतीयपदेन प्रतिहारः	
देशस्य ७७५ १०				४८२, ६। ४८८, १५
धानञ्जयमतं ७७५ १			त्र्यक्षरप्रतिहारः	५१४ २३
उत्तमे पदे ४७७ २३			न्याय्यप्रतिहारः	४६६, ६।
संशये अक्षरस्य ४७७ २४				४८६, ६। ४८२, १०। ४८५, ६

द्विप्रकारः	४८५	७	तेन उद्गाढग्रहणं	१००	४
मध्यमवचनस्य	५१२	१५	तद्ग्रहणं ब्रह्मणा	१००	५
विभाग्यप्रतिहारः	५१४	२६	तस्य प्रस्तोतृगमनं	१३१	११
सर्वप्रतिहारः	५१६	३३	तस्य हविर्दानगमनं	१५६	७
धानञ्जयमतं	५१६	३४	स्तोभः ५११, ४ । ४८५, ४ ।		
स्तोभप्रतिहारः	५१३	१८	४८८, ४ ।		
अस्तोभस्य	४८१	७	प्रतिहर्तुः क्रिया	४७७, २५ ।	
ओङ्कारस्य	४८१	८	४७८, ३		
ह्रस्वारादेः	४८१	८	अतिसर्पणं	८६	१६
द्विप्रतिहारः	४८२	१	उपवेशनं ८६, १७ । १०४, १८		
प्रथमनवमयोः	४८२	२	१३५, ७		
चतुरक्षरस्य	४७८	२७	चमसभक्षणं	१४०, ७ ।	
द्विचतुरक्षरस्य	४८२	५	१४१, ८		
तृतीयपदेन	४८२	६	अपाननं	२५२	२
दशाक्षरस्य	४८३	७	प्रत्नावार्कजम्भाः—	७०८	८
सर्वपदस्य	४८३	८	प्रत्यक्ष—विकारः	७४	४
प्रतिहारविकल्पनं	४८४	१४	प्रत्यभिमेथनं—	६७१	६
मध्यमवचनस्य	४८६	७	प्रत्यवरोह—वर्जनं	४५१	६
उपोत्तमपदस्य	४८२	११	प्रत्यवरोहणादि—	६१४	२
स्तोत्रस्य	४८३	१३	प्रत्यक्ष—कल्पनं	६८३	३
पञ्चसाम्नां पदस्य	४८३	१४	प्रत्युत्सर्जनं—	६२५	११
पदान्तस्य	४८५	५	प्रदक्षिणानुगमनं—	४०२	८
द्विप्रतिहारः	४८५	७	प्रदेशकल्पनं—	७५	५
चतुरादेः	४८५	८	प्रवर्ग्य—उपसदः	३८०	८
प्रतिहर्ता—			कर्मकथनं	५३	१

प्रायणीये यज्ञे	५६	२०	कुशावेष्टनं	१४८	२
प्रवेशः—अनादेशे	३३०	६	सुब्रह्मीण्यः	१५	१३
प्रष्टि—द्वयकर्तव्यता	१८१	१२	अध्वर्युग्रहणं	१००	२
प्रसर्पण—विधिः	६२४	५	ग्रहणमुद्राचा	१००	३
जपः	६०२	१२	कुशादिकरणं	१४७	१
शाण्डिल्यमतं	६०३	१३	संशितुरीक्षणं	१५१	११
प्रसवः—	६८७	१	हविर्दानगमनं	१५५	६
अपरपक्षे ६८७, ३। ७५३, १०			प्रस्तुतिः	५०७	१३
यजनीयेऽहनि	७५३	६	स्तोभनं	५१०	३
प्रस्ताव—करणं	४१६	१२	गेयं साम	३३७	६
लक्षणं	५००	११	तस्य कर्म	३४०	१७
अक्षरकथनं	४७२	२	कर्तव्यं कर्म, अनादेशे ४२		१
पादिकः	४७२	५	त्रिचेषु त्रिचापत्तिः	४६	२
अभावः	४२०	१३	अन्तरासक्षरः	४७	३
स्तोमान्तः	४७३	६	आप्रानेन तरणं	४७	४
अन्तः अभ्यस्तेन	४७३	७	दिङ्निमित्तेन गमनं	४७	५
नानदस्य	४७३	१०	पदान्ते	५००	१२
अन्तः आचने	४७३	८	प्रस्थानीय—अनुमन्त्रणं	३५१	१
प्रस्तोतुः—अतिसर्पणं	८५	१४	प्रागेकारात्—स्तोभः	४६०	११
उपवेशनं	८६, १३६।		प्रागेवायाः—स्तोभः	४६०	६
१०४, १६। १३५, ७			प्राण—भक्षभक्षणं	५६०	२
प्रस्तरदानमुद्रात्रे	१०८	१	मुखभावानामभिमर्शनं	१६१	२२
तेन प्रस्तरयोजनं	१०८	२	प्रातःसवनं—साहस्रात्	३१४	३
चमसभक्षणं	१४०, ७।		अवेक्षणविधिः	२००	२
१४१, ८			स्तवः	१०७	२८

प्रकारान्तरेन	१०७	२८	यजमानवाचनं	३६३	१२
प्रातरनुवाकः—	८१, १। ८२, २		प्रतिवाक्यं	३६३	१४
अपाकरणं	३११	१८	अनुमानं	३६४	१५
तस्य स्तोभः	५०४	२	धेनुदानं	३५४	८
प्रायणीयादि—	७५२	३	शाखिल्यमतं	३५४	८
प्रगाथः	७१७	५	सामगानं	३३८	१४
तत्र गानं	५६	२०	सञ्चरः	३४२	२८
प्रायश्चित्त—होमः	३४५	४	वाग्यमनं	३४४	५
समाप्ता क्रिया	३८१	७	संवेशः	४०२	६
प्राश्नित्र—निधानं	३४६	१५	जपमन्त्रः	३४६	६
आहारः	३५०	२६	विशेषः	३३७	७
आहरणमन्त्रः	३४८	२०	प्रतिहर्तृग्रहणं	१००	५
प्राशनं ३६५, ६। ३४६, १३			प्रवेशनं	१३६	१०
उपघ्राणं	३६५	७	सदनोपस्थानं	१०६	२१
आहरणस्थापनं	५६४	२०	ब्रह्मभागनिधानं	३५०	१७
समाप्ते कर्तव्यानि	७८	१४	ब्रह्मभागप्राशनं	३५०	१८
प्रगाथकारगानं	७८	११	ब्रह्मप्रस्तोत्रोः क्रिया ४०५	१८	
ब्रह्म—प्रजापत्योः	७४८	८	दक्षिणा ६१३, २४। ६५१, १४		
ब्रह्मसामकरणं	५७३	१४	ब्रह्मप्रश्नः	६७४	११
	६६१	१३	ब्रह्मप्राप्तिः	७७६	१४
वृहत्ब्रह्मसाम	७५३	८	प्रवेशनं	१३६	१०
आयतनीया	४५०	४	ग्रहणं यजमानेन	१०१	६
गतिकल्पः	३८८	८	ब्रह्मणः संवेशः	३३७	७
धानप्लव्यमतं	३८६	६	अनुमन्त्रणं	३६४	१५
शाखिल्यमतं	३८६	१०	ब्रह्मत्वकथनं	४२५	१

ब्रह्मत्वं सर्वेष्टीनां ३५२	४	ब्राह्मणसमादेशः ३८५	५
शाण्डिल्यमतं ३५३	५	गोदक्षिणा ५५७	२२
गौतममतं ३५३	६	ब्राह्मणत्वाभ्यासः ६२४	६
धानञ्जयमतं ३५३	७	नामस्मरणं ६२५	७
साकमेधेषु ३६२	११	विधिः ६२८	२८
वरुणप्रघासेषु ३७१	१४	अधिकारः ३३८	१२
सैत्रामण्यां ३७५	११	भक्ति—लोपः ४२०	१४
ब्रह्मचारी—आक्रोशः २८६	१६	सन्तनित्वं ४१७	३
वाक्यं २८५	११	भक्षणं, भोजनं—	
क्रिया २८४, ८ । २८५, १२		उद्गातुः चमसभ-	
पुंस्त्वयोः क्रिया २८४	८	क्षणं १३८	४
भोजनद्रव्यं ५५४	८	भक्षणप्रकारः १४०	५
शाण्डिल्यमतं ५५४	१०	दधिघर्मभक्षणं १५६	१०
धानञ्जयमतं ५५४	११	पूर्वनाराशंसस्य १७०	१
शाण्डिल्यायनमतं ५५४	१२	उत्तरनाराशंसस्य १७०	२
एषां धर्माणां स्थानं ५५५	१३	धानञ्जयमतं १७१	३
गौतममतं ५५५	१४	दधिभक्षभक्षणं १३१	२३
अनन्तरोत्थानं ५५५	१५	घोड़शिग्रहस्य २०४	१८
ब्रह्मोद्य—कथनं ६७३	८	चमसभक्षणं २०५	१८
गायत्र्यां धानञ्जयः २५३	७	तत्र मन्त्रः २०५	२०
गौतममतं २५३	८	ग्रहभक्षणं २०५	२१
शाण्डिल्यमतं २५३	८	अधिकयार्चा २०५	२२
ब्राह्मण—वाचनं २६८	१०	गौतममतं २०६	२३
आच्छंशिप्रभृतीनां १२५	१८	अन्येषां मतं २०६	२४
ब्राह्मणप्रेषणं २६७	१७	ऋत्विजो भोजनं २३८	८

भोजनद्रव्यं २३८, ८ । ५५४, ८	
मतभेदाः ५५४ १०, ११	
तृतीयसवने विशेषः २३८ १०	
भक्षणनिषेधः अनृप-	
कृन्दसा राज्ञौ २०६ २५	
भक्षणमन्त्रः सन्धौ २० २७	
गौतममतं २०७ २८	
धानज्जप्यमतं २०७ २८	
अनृपकृन्दसा १०७ ३०	
अच्छन्दोमन्त्रेण २०७ ३१	
यथा सन्धौ तथा वा	
भक्षणं २०८ ३२	
अपरिभक्षणं कर्म २०८ १	
शाण्डिल्यमतं २०८ २	
भोजने अन्यावलोकन-	
निषेधः २२० २३	
भोजनं सन्नेषु नाराशं-	
सेषु २२० २४	
भक्षणं अतिग्रा-	
ह्यानां २३८ ११	
तस्य विशेषः २३८ १२	
भक्षणमन्त्रः २३८ १३	
भक्षणकालः २३८ १४	
यज्ञान्तरे विशेषः २३८ १५	
गवामयनादन्यत्राप्येते २३८ १६	

ग्रहचमसादिभक्षणं २५२ ६	
आश्विनग्रहभक्षणं ३७५ १५	
अभोजनेन मर्तु-	
मिक्षा ५८७ ४०	
धानज्जप्यमतं ५८८ ४१	
भक्षाहरणे जपः २८० ८	
भृगिष्टसाम— ६६१ १५	
मध्वादि—दानग्रहणे ४१५ २१	
मधुपर्कस्य—विधिः २० १	
तत्राहरणद्रव्याणि २१ २	
तस्य पानं २२ ३	
तस्य पानमन्त्रः २२ ४	
२२ ५-६	
गौतममतं २२ ७	
विशेषः २३ ८	
याथासंख्यं २३ ८	
शेषदानं २३ १०	
विशेषः २४ ११	
मध्य—खरेण वा स्तवः १२२ ७	
मन्त्रस्य नोत्सर्जनं १४४ १८	
तत्र धानज्जप्यमतं १४४ २०	
मध्यन्दिन—आदिष्टचः ४३८ ७	
घर्म सामगानं ५५ १०	
मन्त्र—नियमः अभिषेकव्रतये २२३ ८	
आदिभक्षणं ७ २	

अन्तलक्षणं	१०	३
पाठकाले होटस्पर्शनं	१८३	२०
नामविभागः	१८२	२३
पर्यायविभागः	४०६	३
अन्तर्निर्देशः	४०६	४
पूर्वमन्त्रान्तः	४०६	५
मन्त्रविकल्पः	४०७	६
मन्त्रव्यत्यासः	२०४	१०
विशेषः पक्षविशेषे	२२४	११
विशेषः अभिज्ञवे	२२४	१२
आपोनिनयनमन्त्रः	२३३	१५
मन्त्रान्तरं	२३३	१६
यजुरन्तरं	२३३	१७
सर्वमन्त्रैर्वा निनयनं	२३३	१८
गवानुमन्त्रणं	२३६	४
आसन्द्यारोहणे	२७३	८
गौतममतं	२७३	१०
धानञ्जयमतं	२७३	११
शाण्डिल्यमतं	२७४	१२
आज्जतिमन्त्रः अभि-		
चारार्थं	११८	१०
धानञ्जयमतं	११८	११
मन्त्रनियमः, अभि-		
स्रवत्रये	२२३, ८१, २२४, १२	
मन्त्रगानं त्रिधा	५८६	३५

अवेक्षण मन्त्रस्यान्तं	१८०	८
कैषाश्चिन्मतं	१८०	८
पूर्वमन्त्रान्तनियमः	१८०	१०
मन्त्रप्रयोगनियमः	७	२
अनादिष्टमन्त्रः	११	५
एकश्रुतिविधानमन्त्रः	१०	४
विशाखग्रहणमन्त्रः	७१	१०
मन्त्राध्यूहनं	८४	११
परिवर्तनं स्तोमयोगे	११५	१
तत्र धानञ्जयः	११५	२
शाण्डिल्यमतं	११६	३
यजमानवाचने	११६	५
मार्जनमन्त्रः चात्ताले	१२३	११
जपमन्त्रः सर्वानी-		
क्षमानस्य	१३०	८
उपवेशनगमनयोः	१३५	६
चमसाप्यायनस्य	१४१	८
नाराशंसे पितृशब्दस्य		
संहरणमन्त्रः	१४२	१५
मन्त्रस्य नेतृसर्जनं	१४४	१८
तत्र धानञ्जयमतं	१४४	२०
मन्त्रस्यानुसृजनं	१४४	२१
दधिघर्म भक्षणमन्त्रः	१५६	१०
सर्वदक्षिणाजपमन्त्रः	१५७	१३
मन्त्रे ऊहादिकरणं	१५८	१८

अजातिरिक्त मिथुन-

प्रतिग्रहे जपमन्त्रः १५६ १८

मन्त्रे अश्वनामविभागः १६२ २७

रथादीनामप्रतिग्रहे

मन्त्रः १६७ २१

तत्र विकल्पः १६७ २२

वासप्रतिग्रहमन्त्रः १६८ २३

चर्मण्यवस्त्रे मन्त्रोत्-

क्षेपः १६८ २४

सोम्यचरोरवेक्षणमन्त्रस्य

अन्तोपदेशः १७६ ७

१८० ८

तत्र केषाक्षिन्मतं १८० ६

पूर्वमन्त्रान्तस्य

नियमः १८० १०

अभ्यासे जपमन्त्रः १८२ १८

तत्र मतभेदाः १८२ १६

मन्त्रपाठकाले होतृस्य-

र्शनं १८३ २०

स्तोमविमोचनमन्त्रः १८४ १

आदित्योपस्थानमन्त्रः १८७ ७

उपवेशन स्पर्शनजप-

मन्त्रः १८० १७

पाण्डुपद्माणमन्त्रः १८० १८

समिदाधानमन्त्रः १८४ १२

भक्षणमन्त्रः सन्धौ २०६ २७

तत्र गौतममतं २०७ २८

धानझप्य शाण्डिल्य-

मतं २०७ २६

जपमन्त्रः १५६ १८

ग्रहभक्षणं २०५ २१

अनुमन्त्रणं यूपस्य ७२ १

गवानुमन्त्रणं २३६ ३

तस्य मन्त्रान्तरं २३६ ४

उभयमन्त्रेणवा २३६ ५

राजानुमन्त्रणं २६५ ६

अन्यानुमन्त्रणं ८५६ १६

सन्धेः स्तोत्रानुमन्त्रणं ४१३ ७

धानझप्यमतं ४०७ ८

मानसस्तोत्रानुमन्त्रणं ४०८ ६

इतरस्तोत्रानुमन्त्रणं ४०८ १०

सोमातिरेकेणुमन्त्रणं ४०८ ११

अनुमन्त्रणविकल्पः ४०८ १२

मानसादन्यानुमन्त्रणं ४०८ १३

सर्वानुमन्त्रणं ४०८ १४

अनुमन्त्रणलोपः ४०८ १५

उपमन्त्रणं—

वीणादयोपमन्त्रणं २८० ४

अपघाटिलोपमन्त्रणं २८१ ८

मासवदन्यानुमन्त्रणं ४०८ १३

मासस्तोत्रानुमन्त्रणं ४०८	८	मास—नियमः ७१५, १८। ६७८, ८	
ग्रहस्य भक्षणं	२०५ २१	मासान्ते सवनं	३२३ १४
मन्त्रं—स्वरमाश्रित्य स्तवः १२१	६	मिथुन—प्रतिग्रहः	१५८ १७
मरुत्स्तोम—यागः	६३८ २५	मुञ्ज—प्रतिनिधिः	२७१ ३
वस्य दक्षिणा	६३८ २६	मुमूर्षु—परोक्षा	२१६ ७
धानज्जप्यमतं	६३८ २७	तेषां दीक्षानिषेधः	२१६ ८
महानानात्वानि—	७२१ ३	मुसल—स्थापणं	५८५ ३१
शौचिदक्षिमतं	७२२ ४	मृगतीर्थं—	१५३ १५
महावीर—सम्भरणं	३८१ ६	मृगतीर्थेण निष्क्रम्य शम्भा-	
महावीरपरिग्रहे वशिष्ठ-		परासदेगमनं	१५३ १६
शफं	६२ ३२	आप्रानेन निष्क्रम्य	
महाव्याहृति—ध्यानं	१७२ ७	गमनं	१५३ १७
रथन्तरे ऋचः	१७२ ८	मृगतीर्थनामकथनं	१५३ १८
तत्र मतभेदाः	१७३ ९-१०	मृते—दाहनियमः	२२२ ५
महेन्द्रायनं—	७५० १६	मृत्तिकासम्भरणं	३८२ १४
मानसं—अङ्गं	६८८ ४	मैत्रावरुणधियोपस्थानं	११५ १७
अनङ्गं	६८८ ७	यजनं—एथक्	५५० २७
मानस—स्तवादि	२५१ १	अमावस्यायजनं	७४४ ४
मानसचिन्ता	६८६ १	यथाकामयजनं	६४० ३२
मानसामिष्टोमः	६८७ २	सान्नाज्येन यजनं	७६३ १०
मानसावयवः	६८८ ३	शाण्डिल्यायनमतं	७६३ ११
मारुते—पञ्चमादिः	४८७ ११	यजनीय—नियमः	६३० ७
मार्जालीय—प्रदक्षिणं	२८६ १८	अहनि प्रसवः	७५३ ८
उपस्थानं	१२५ १८	यजमान—लक्षणं	१४ ८
प्रदक्षिणं	२८६ १८	तेन ब्रह्मयज्ञं	१०१ ६

सोमस्पर्शनं	१०१	७
आज्यस्पर्शनं	१०१	८
यजमानवाचनं	३५१, २२।	
३०, ११।१५२, १२।२३०, ४		
—प्रस्तरे	१११	१३
मन्त्रपरिवर्तनं	११६	५
आवर्त्तिस्तोत्रेषु	१५२	१२
यजमानाङ्गानं	१११	१४
यजमानोपङ्गानं	१३२	१५
	३६०	७
यजमानप्रेरणं	१७५	१५
यजमानोपासनं	१७८	२
यजमानवाचनहोमः	२३१	११
तस्य कर्त्तव्यता	२५५	१७
यजमानप्रश्नः	६७५	१३
यजमानामन्त्राणां	२३०	४
यजमाननामग्रहणां	३१	१८
अन्येषां यथा ज्येष्ठं	३२	१६
सुत्यादेशसमापनं	३२	२०
यजमानोनिधनमनु-		
ब्रूयात्	५३	१२
यजमानस्योपवेशन-		
नियमः	७७	८
यजमानकर्त्तव्यता	२५५	१७
मूर्द्धालम्भनं	३७६	१७

ब्रह्मग्रहणं	१०१	६
सोमस्पर्शनं	१०१	७
यजमानवाक्यं	६६६, १६।	
	६७०, २१	
यजुः—वेद्याक्रमणे	३६७	२
यजुर्जपनं	१२७	२६
शाण्डिल्यमतं	१२७	२७
यजुषो—लक्षणां	११	५
उपवेशनं	३६३, ६।३८८, १	
शाण्डिल्यमतं	३६४	७
धानञ्जयमतं	३६४	८
यज्ञ—पुच्छं	६४४	४
यज्ञकालनियमः	५४३	१
यज्ञाङ्गसम्पर्कः	२५	१५
यज्ञपात्रकल्पनं	५८३	१७
यज्ञशेषानुभवः	४११	४
यज्ञसारथिगानं	६३	४०
अभिष्टुत्प्रकरणं	३४	१
अभिष्टोमः	६१६	११
मानसः	६६७	२
घृष्टमहः	३२१	१०
अश्वमेधः	६६५	१-२
पतन्तकः	६६८	६
यज्ञायज्ञीय—गानं	५०	१४
तत्र मुखनिरूपणं	५०	१४

तत्र प्रकारान्तरं	५१	१५	तस्योपसदः	६८५	१४
वृद्धतीव्यतिहारः	३१४	२	नियमः जीवति	५८७	३८
यज्ञोपवीतिनो—जपः	२१४	१	अहोनः	६८०	१२
यथाकाम—दीक्षा	६८८	६	विघ्नयागः	६४६	३३
धानस्रप्यमतं	६८८	७	पशुयागः	७७८	८
गौतममतं	६८८	८	औपसदे	६३४	३
याथाकाम्यं ७०१, १०१७८०, १४			तस्य दक्षिणा	६३४	४
शाखिल्यमतं	७८१	१५	स्तोमयागः	६३४	५
एकेषां मतं	७८१	१६	तस्य दक्षिणा	६३४	६
यथाम्नायकरणं—	७८१	१७	मतभेदाः	३५	७
यागः—पशुबन्धयागः	७८३	१०	पशुमद्यागः	३६१	८
इष्टियागः	५८२	६	गोसवयागः	६३८	२२
मरुत्स्तोमयागः	६३८	२५	युग्मायुक्—संहारः	४४८	२८
तस्य दक्षिणा	६३८	२६	युग्मायुग्म—नियमः	४४४	१६
धानस्रप्यमतं	६३८	२७	यूप—स्थानकर्षनं	७५८	१५
वृद्धत्यागः	५८६	२	अनुमन्त्रणं	७३	१
तस्य दक्षिणा	५८७	३	उक्थायणमन्त्रः	७३	२
तीव्रसुत्यागः	६०६	७	प्रकारान्तरं	७५	७
शाखिल्यमतं	६०६	८	उद्गातुरूपवेशननियमः	७६	७
धानस्रप्यमतं	६०७	९	यजमानस्योपवेशनं	७६	८
तैरेण यागः	७७७	१	योगक्षेम—कल्पनं	५८८	१०
गौतममतं	७७७	२	रथं—अश्वरथदानं	१६०	२०
सर्वव्रात्यानां	५७७	२	अश्वसंस्कारः	१६१, २१-२४	
अष्टाकपाजयागः	७७४	४	रथशिरश्चालभ्य जपः	१६३	१
यागकाजः	६८५	१३	चर्मस्थ रथाङ्गं	१६३	२

अस्थिमयस्थं	१६३	३	रथन्तर—वृद्धी	३१०	१५
लौहस्थं	१६३	४	विकल्पनं	४६	१०
हिरण्यस्थं	१६३	५	गाने मुखनिरूपनं	५०	१२
दक्षिणचक्रालम्भनं	१६४, ६।		उत्तमरथन्तरवर्णाः	११०	१०
	६६४, ६।		ऋचो ध्यानं	१७२	८
अधिष्ठानालम्भनं	१६४	७	धानझप्यमतं	१७३	६
उत्तरचक्रालम्भनं	१६४	८	शाण्डिल्यमतं	१७३	१०
चक्रयोः समार्जनं	१६४	९	धर्मनिरुक्तिः	१७५	१६
आरोहणे अनुमतिः	२६५	१०	गौतममतं	१७६	१७
दक्षिणपादेनारोहनं	१६५	१०	धानझप्यमतं	१७६	१८
आरूढजपः	१६५	११	शाण्डिल्यमतं	१७६	१९
सथरश्मगा यमनं	१६५	१२	स्थविरगौतममतं	१७७	२०
दक्षिणरश्मगा यमनं	१६५	१३	पराचीघृ	५७२	१२
गौतममतं	१६५	१४	गौतममतं	५७३	१३
धानझप्यमतं	१६६	१५	रथन्तरष्टकः	७४८	५
रथवेगे जपः	४१३	१४	सम्मिलनकरणं	१७३	११
अवरोहजपः	६१६	१	रथन्तरष्टकं समूहं	३०४	२३
तत्र सूत्राधिकारः	६१७	१	उत्तरे एकर्चाः	३०७	६
अकरणे विधिः	१६६	१६	गौतममतं	३०८	८
रथागमने गानं	४१३	१६	धानझप्यमतं	३०८	१०
रथप्रतिग्रहः	१६७	२०	शाण्डिल्यायनमतं	३०८	१०
अविप्रतिग्रहे मन्त्रः	१६७	२१	वृद्धोर्थत्यासः	२०४	२४
तत्र विकल्पः	१६७	२२	रथन्तराभावः	२८७	६
रथोद्गते गानं	४१३	१५	त्रय एकर्चाः	३०७	६
तिथिनिर्णयः	६१८	९	रथन्तरीप्रतिपत्	३१०	१४

रथन्तरं ध्यायेत्	१७४	१३	राज्ञोवैश्यादेशः	६४	१२
ध्यानप्रकारः	१७४	१४	राजसमानत्वं	६२२	२२
चर्मनिवृत्तिः	१७५	१६	राजनि मन्वाध्यहनं	६४	११
गौतममतं	१७६	१७	राट्यज्ञः—द्वन्द्वानां	६३३	१
धानस्रप्यमतं	१७६	२८	रक्ता—सौवर्गं	६०५	३
शाण्डिल्यमतं	१७६	१८	लक्षणं—		
स्थविरगौतममतं	१६७	२०	मन्त्रनामादिलक्षणं	७	२
रथन्तरकरणं	५७१	६	अन्तलक्षणं	१०	३
रराद्यालम्भनं—	८४	६	यजमानलक्षणं	२४	८
राजा—तस्य सप्तहनं	२६३	१	देवयजनलक्षणं	१६, १४, १५।	
रथानुगमनं	२६३	२	१३, १६-१८। १६, १४।		
अन्येषां सप्तहनं	२६३	३	यजुषो लक्षणं	११	५
दक्षिणेन गमनं	२६३	४	ऋचो लक्षणं	१२	६
उपवेशनं	२६४	५	प्रस्तावलक्षणं	५००	११
वर्मबन्धनं	२६४	६	लाङ्गलीषायूपः—	५६१	६
तस्मै वक्तव्यं वाक्यं	२६४	७	लिङ्ग—ग्रहणमन्यार्थं	६५४	२२
इषुधारणं	२६५	८	लिङ्गात्कर्त्तव्यता	५८	१६
अनुमन्त्रणं	२६५	९	लोहितोत्पादनं—	४७४	१७
रथारोहणे अनुमतिः	२६५	१०	वज्रवा—दर्शनं	६७०	२०
चर्मबन्धनं	२६५	११	यजमानवाक्यं	६७०	२१
तं प्रतिउद्गातुं वाक्यं	२६६	१२	वत्सापाकरणं—	७५५	२
चर्मनि इषुक्षेपः	२६६	१३	धानस्रप्यमतं	७५६	३
तृतीयेषुक्षेपः	२६६	१४	वत्सतर्थालम्भनं—	६८४	११
चतुर्थेषुक्षेपः	२६६	१५	वर—प्रार्थनं	२५३	१०
वर्माद्यपनयनं	२६७	१६	वरण—प्रघासिकं कर्म	३५८	१

वर्गः—चतुर्विंशति	६३६	१२
वर्गोत्तमे क्रिया	७५२	५
सम्बन्धरे पृथक्	७५२	६
अपवर्गः	७४५	८
वर्त्तनं—आनुपूर्वेण	७५८	११
वलक्ष—निर्वचनं	५८१	१६
वशिष्ट—निवहोहनं	२६०	१२
वशिष्टशफगानं—महावीर		
परिग्रहे	६२	३२
वघटकारिणः—	६४६	१२
वसनदशा—प्रमाणं	५८२	२१
वसनदशासंख्या	५८३	२२
वसतीवरी—परिहरणं	४०१	३
वहिर्वेदि—कर्म	५५०	२४
वर्णं सम्भवः	२८६	१७
स्थानासनवर्जनं	२२१	१८
वहिर्वेदिदेशः	१५२	१३
रथादिवहनं	२२८	१
वहिष्यवमानं—६१६, ७। ६६६, १७		
धानझप्यमतं	६१६	८
वहिष्यवमानजपः	८८	१८
ऋगजपः	११८	८
वहिष्यवमाने विशेषः १२१		३
गौतममतं	१२१	४
धानझप्यमतं	१२१	५

आद्यन्ताहयोःस्तवः १२१	३
विकल्पः	६१६ ८
आद्यवहिष्यवमानं ७०३	१७
तस्य विधिः ११७ ११८ ८	
गमनं	४०८ १६
वाक्—ओङ्कारसमुच्चयः ६५६	५
वाक्—यमनं	२५४ १४
	४१०, १। ६६, २८
धानझप्यमतं	२५५ १५
शाखिल्यमतं	२५५ १६
अकृतशौचानां,	
अप उपस्पर्शनात् १५३	१४
सन्निनां	२१८ १३
तदनन्तरं विचक्षणवाक्य	
भाषणं	२१८ १४
अभिवादन प्रतिषेधः २१८	१५
वाग्यमनकालः	३४४ २
	४०३ १३
ब्रह्मणो वाग्यमनं ३४४,	३।
	४०३, १२
तस्य कालान्तरं	१०३ १४
तस्यापरः कालः	४०४ १५
अनुवचने वाग्यमनं ४१०	२
वाग्यमननिवृत्तिः	४११ ३
वाग्यमनराजरक्षणे	४११ ५

तयोः क्रमः	४११	६	श्रियिलतन्त्रा आयत्तो-		
अहीने तत्कर्त्तव्यता	४११	७	करणं	२७८	७
वाक्—विसर्जनं	८६	३१	अभिमर्शनं	२७८	५
बहुभक्षणनिषेधः	२३७	७	प्रोहनं	२७९	८
वाग्यमनादि	२५४	१४	वेतसशाखयावादनं	२७८	७
धानज्जप्यमतं	२५५	१५	वाद—मात्रं	६८६	६
तत्र शाखिल्यमतं	२५५	१६	वापन—निषेधः	६२८	२५
वाजपेय—विधानं	६०८	१	वामदेव्य—स्तवे ध्यानं	१७७	१
दीक्षाभेदः	६०६	२	गानं पत्नीशालाप्रवेशे	५६	१३
वाजपेयदक्षिणा	६१२	२६	वायोः—अयनं	७४६	८
वाजपेयोत्तरविधिः	६०६	६	वारवन्तीय—पृष्ठं	६४७	१६
लामकायनमतं	६१०	७	धेनुसंवासः	२३५	१
कुरुवाजपेयः	६१२	१८	वार्त्तुवया—स्तोभः	४६०	१२
वाजपेयस्थानं	६१०	८	वार्धाहरण—सामगानं	५५	७
निष्क्रमणं	४१२	८	वार्हत—आहरनं	५७२	११
सामस्तोमयोगः	१४५	२३	वाजजित्	६४५	१४
वाजिन—भक्षणं	३५६	१६	वार्हतगिरादिः	६८५	१३
मन्त्रविकल्पः	३५७	१७	वावाता—संज्ञा	६७१	१
उभयमन्त्रेण वा	३५७	१८	वाश—गानं	६५	४५
वाणस्य—अवयवद्रव्य निरूपणं			वास—प्रतिग्रहमन्त्रः	१६८	२३
	२७५	१५	वास—स्थाननियमः	५५३	८
पिधानद्रव्य निरूपणं	२७६	१	विघ्न—यागः	६४६	३३
तन्वीवन्दनं	२७६	२	विज्ञायतनीया—वर्जनं	४५१	७
शाखिल्यमतं	२७७	३	वित्तानयनं,—	६२१	१४
तन्त्रा उत्क्षेपणं	२७७	४	विददविदद्विशेषः—	६५१	१२

विधिः—

नियमार्थविधिः	७०१	११
उपवेशनविधिः	३६८	४
पिटयज्ञविधिः	७४२	१०
प्रसर्पणविधिः	६२४	५
सर्वस्तोत्रविधिः	१०५	२३
उच्छिष्टदानेविधिः	१८६	१६
अवेक्षणविधिः	२००	२
सर्वक्रतुविधिः	१८६	१८
ढचसूक्तविधिः	४३१	१
उत्तरपूर्वपक्षयोः	६३२	१२
अनादेशे उपायनिधन-		
विधिः	५१८	६
सांवत्सरिक सत्राणां		
विधिः	७१५	२०
सात्रिकोविधिः	४६	६
सुत्यायां अग्निसारथिगान-		
विधिः	३३	३६
गायत्रगानविधिः	७७	१०
विश्वरूपगाने	७८	१३
उद्गातुर्युगपक् कर्मविधिः		
	८१	१
दशापवित्रप्राशने	८६	२४-२५
यावो१ योजनविधिः	६०	१
यावूः स्थापनविधिः	६१	२

काम्यविधिः	६२	८
सर्वस्तोत्रस्य	१०५	२३
उपस्थाने	१२८	२
आसनोपवेशने	१३६	८
आशक्तै विधिः	१३६	८
वहिष्यवमानस्य	११७	११८
चमसभक्षणो	१३८	१४२
अश्वसंस्कारे	१६०	२६२
रथचक्रसंमार्जनप्रभृतीनां		
कर्मणां अकरणो	१६६	१६
हिरण्यस्य औदुम्बर्यास्त्रे		
विधिः	१६८	२५
विकल्पविधिः	१६८	२६
उद्गीथाक्षरध्याने	१७४	११
नामग्रहणविधिः	१८५-६	
यथान्येष्टं नामग्रहणं	१८५	३
अजातपुत्रे विधिः	१८६	४
सामान्यतोनामग्रहणे	१८६	५
उच्छिष्टदाने विधिः	१८६	१६
अर्थानुवादः	१८६	१७
अवेक्षणविधिः प्रातः		
सवने	२०६	२
अग्निप्रणयनविधिः	२३३	१७
अमत्राधेयस्यान्ते	२५८	१३
अपूर्वविधेः कारणं	७००	६

अविद्यमाने	६६८	११	विपर्यासः—	७२१	२
आवर्त्तिगतविधिः	४२०	१५	विभाग्य—धर्मः	५०६	२३
धानझप्यमतं	४२०	१६	पदस्तोभः	५११	१०
श्वेनस्यविधिः	५६६	१	विराजि—दशवर्गः	६३३	२
शाण्डिल्यमतं	५७०	२	विराडुपपत्तिः	६६६	८
सर्वसवनविधिः	६०७	११	विशाख—ग्रहणमन्त्रः	७१	१०
आर्भवे कर्त्तव्ये	४३६	२५	विश्वजितं—आयूषं	१८	१२
उपवेशनविधिः	३६५	४	विश्वजिच्छिद्यः	५६७	१०
एकत्रिकविधिः	५७४	१८	शाण्डिल्यमतं	५६७	११
गौतममतं	५७४	१८	दक्षिणा	५६७	१३
एकघटिरात्रे विधानं ७१३		८	धानझप्यमतं	५६८	१४
पुरोडाशविधिः	६८२	४	स्तोमः	४३७	१
सर्वस्वारविधिः	५८६	१	विकारस्थानं	५३७	२
सत्रविधिः	६८७	१	अतिरात्रः	७६	७
जघन्यविधानं	६५७	७	पत्नीशाला	५४६	२२
अषोडशिकविधिः ७३७		१४	सर्वे धर्माः	२४०	२०
तत्र मतभेदाः ७३७ १५। ७३८			आचार्यमतं	२४१	२२
१६, १६। ७३६		२०	विश्वदेवं—अयनं	७५०	१४
अवेक्षणविधिः प्रातः			विश्वरूप—गानं	७५	६
सवने	२००	२	प्रत्याख्यानं	७५	५
विपथ—निर्वचनं	५८०	६	विषम—निरूपनं	४४५	२१
शाण्डिल्यमतं	५८०	१०	विधुवन्तः—	७५३	७
धानझप्यमतं	५८०	११	वहिः स्तवनं	३११	१६
गौतममतं	५८१	१३	विद्याव—संज्ञाः	४४२	६
धानझप्यमते विशेषः ५८१		१४	विद्यावपर्यायस्थानं ४५३		१६

अभावे पर्यायाः	४४२	७	धानञ्जयमतं	४२७	१७
विद्याविधानं			होतृवामविद्युतिः	४२८	१८
प्रथमं	१५०	६	उत्तमाविद्युतिः	४२८	२०
द्वितीयं	१५०	७	दिप्रकारः प्रयोगः	४१८	२१
तृतीयं	१५०	८	प्रयोगयोः संज्ञा	४२६	२२
विद्याव पर्याययोः संल-			तथाविधानं	४२६	२३
घनं	१५१	६	उत्तरविद्युतिः	४२६	२५
द्विकाविद्यावाः	४५	४	वीणा—अवयवकथनं	२७६	१
द्रव्याभावात्	४४३	१०	दुन्दुभि प्रतिमन्त्रणं	२८०	२
विद्युति—विधानं	४२३	१	गौतमशाखिल्य धान-		
पथ्याविद्युतयः	४२३	२	अप्यमतं	२८०	३
विद्युतिप्रयोगः	४२३	३	द्वयोरुपमन्त्रणं	२८०	४
तत्रैकेषां मतं	४२४	४	पिच्छोरयोर्वादनं	२८०	५
संहारादिवु विशेषः	४२४	५	उपमुखवादनं	२८१	६
विद्युत्या अपवादः	४२४	६	वृक्कादानं—	५६४	२५
विद्युतिव्यत्यासः	४२४	७	वृत्तिः—अनुद्युभां	५७७	१३
पूर्वविद्युतिकर्तव्यता	४२५	८	अन्यत्ररात्रुपायाः	५७७	१४
विद्युतिप्रयोगः	४२५	९	वृषलस्य—उपवेशनं	२८३	२
शाखिल्यमतं	४२५	१०	वाचनं	२८३	३
शाखिल्यायनमतं	४२६	११	सर्वस्वारादौ	४३६	११
उभयोर्मतं	४२६	१२	वृहती—क्षयाज्ञानं	७१६	११
धानञ्जयमतं	४२६	१३	वृहतीविधानं	७२१	१
स्तोत्रविन्यासः	४२७	१४	राधन्तरी	३१०	१५
समाप्तौ क्रिया	४२७	१५	स्तोमविशेषविधिः	४५६	५
शाखिल्यमतं	४२७	१६	अन्यत्रापि तथा	४५६	६

बृहती—अनुपारम्भणा	२०६	१
बृहस्पति—सवः	५८७	४
सवतुल्यता	६३८	२३
दक्षिणा	६३६, २४।५८७, ५	
वेद्याक्रमण—यजुः	३६७	२
तूष्णीं वेद्याक्रमणं	३६७	३
वैदत्रिरात्रादयः—	६८१	१
तस्य दीक्षोपसदः	६८१	२
वैदन्वतं—	४८७	१३
वैशाखाभीषवौ—	२४४	३०-३१
अपरः कल्पः	२४४	३१
वैश्वदेवादि—क्रिया	५६८	४-५
दक्षिणा	५६६	४८
वैश्वस्तोमः—	६०५	५
दक्षिणा	६०३	६
व्यष्टका—	६३१	८
आहृति—विधानं	१७२	७
व्युष्टि—द्विरात्रं	६३०	५
व्यूहशब्दोऽमः—	७०१	१२
व्यूहसमूहौ—	७०२	१३
दशरात्रवत्	७०२	१४
तत्र हेतुः	७०२	१५
हेत्वन्तरं	७०२	१६
व्यूहनं—द्वैधं	५२३	११
व्रत—कथनं	७७१	१०

अहोरात्रयोः अश्विनोऽर्चः	२३४	
व्रतविकल्पः	६१५	५
वयो विशेषे व्रतं	६१५	३
लामकायनमतं	६१५	४
व्रतात् परं मानसं	३१८	१५
व्रात्य—सवनं		
इतरव्रात्यसवनानि	५८२	२०
व्रात्यानां यागः	५७८	३
व्रात्यस्तोमादेराभ्रवः	४३६	८
शाण्डिल्यमतं	४३६	८
व्रात्यस्तोमविधिः	५७६	१
व्रात्यधनदानं	५८४	२८
व्रात्येन व्यवहारः	५८५	३०
अमावस्यायां विशेषः	३३७	७
शकल—प्रक्षेपः, आहव-		
नीये	१८६	१४
शौचिष्टक्षिमतं	१८०	१५
शङ्खाहत—विधानं	२६६	५
अहर्विकल्पनं	२६६	६
कर्तव्यविवेचनं	२६७	७
शम्याप्राशनं—	७५७, ८। ७७४, ५	
शामित्रकरणं	७५८	६
शेषप्राशनं	६६३	१२
शवलि—होमः	६६०, १। ६६२, १०	
शाण्डिल्यमतं	६६०	२

धानञ्जयमतं	६६०	३	संवत्सरप्रतिनिधिः	२६४	२३
शवलीविधानं	६६१	४	संवत्सरक्रिया	६६४	४७
शान्ति—क्रिया	६६४	२०	संवत्सराधिकरणं	७११	१
शार्कर—वर्णः	७१२	४	संवत्सरामिः	७७२	१३
श्रिपि—विद्यवती	६१६	१०	संवत्सरसमाप्तिः	७८१	१८
श्रुतगव—क्रिया	३२६	४	संसवः—		
श्रुक—स्थापनं	६६३	१३	असंसवप्रकारः	१०३	१२
शाखिल्यायनमतं	६६३	१४	अभावः स्थानविशेषे	१०३	१३
संज्ञा—			तत्र केषाञ्चित्तं	१०३	१४
पंक्तिसंज्ञा	५४०	४	सञ्चरः—		
परिवृत्तिसंज्ञा	६७१	२	अर्द्धसमाप्ते सवने	१७८	१६
आयतनीया संज्ञा	४५१	८	सदसि सञ्चरः सिद्धः	१७८	१७
विद्यावसंज्ञा	४४२	६	सतोदहतो—करणं	७१८	८
वावातासंज्ञा	६७१	१		७२४	१२
अनुक्रीसंज्ञा	५६६	५	सतोदहत्युपपत्तिः	७२६	४
धानञ्जयमतं	५६६	६	सत्र—विधिः	६८७	१
तन्निर्वचनं	५६६	७	सर्वसत्रसामान्यविधिः	२१६	५
अनुष्टुपसंज्ञा	५३८	१३	सत्रेषु सर्वेषामुपज्ञानं	१११	१३
अर्द्धिन्यसंज्ञा	६२०	११	सत्रादन्यत्र उपज्ञानं	१३२	१४
आवापस्थानसंज्ञा	४४१	२	सत्रस्पर्द्धिगानविधिः	६४	४१
परिचरासंज्ञा	४४१	३	सर्वसत्रेषु नियमः	७३५	६
जगतीसंज्ञा	४३८	८	गौतममतं	७३५	७
त्रिष्टुप्संज्ञा	५३७	५	धानञ्जयमतं	७३६	८
संवत्सरः—सौरः	३२०	७	उभयोर्विशिष्टं	७३६	८
संवत्सरसम्बासः	२६४	२२	सर्पसत्रं	७८०	११

अहरहः सत्रं	६४ ४१	सन्तनिनः प्रतिहाराः ४८७	१
सत्रिणो—निद्राकालः	२२२ ४	सन्तनिकर्तव्यता	७१३ ६
वस्त्रपरिधानं	२६२ १५	सन्दंश—वचः	६४१ ३७
आदर्शादिदर्शनं	२१६ ६	तेनाभिचारः	६४२ ३८
उत्थापनं अवभृथात् २६२	१३	तयोर्व्यवसायः	६४२ ३९
सदः—प्रवेशः २५१, ११। २७०, ५		सम—नियमाः	४४५ २०
४१४, २०। ६०४, १७		समात्समकरणं	४५० ५
तस्य दक्षिणा	६०४ १८	समप्रयोगः	७२७ ५
सदस उपस्थानं	२६२ १९	सममुख—धारणं	१०५ २२
शून्यत्वनिषेधः	१३७ १३	समाधि—करणं	७५६ ४
सदस्य—सदनोपस्थानं	१२८ ६	समाधिकर्तव्यता	५१५ ३०
सोमराजाभिमर्शनं	८५ १३	धानञ्जयमतं	५१५ ३१
तत्र सर्वाभिमर्शनं	८५ १२	शाण्डिल्यायनमतं	५१५ ३२
दधिभक्षान्तं	१३४ १४	समाज्ञानकरणं—	
दधिभक्षतो निवर्त्तनं १३७	१५	चतुर्दश्यां	१४७ २८
सन्नहनं—	२६३ १	समिधु—आधानं	६२८, २३।
राजसन्नहनं	२६३ ८		३५२, ३
तस्य रथानुगमनं	२६३ २	समिदाधानमन्तः	१८४ १२
अन्येषां सन्नहनं	२६३ ३१	सम्बन्ध—कारणं	६५३ २१
सन्तनि—सामविधानं	४१६ १	सरस्वत्या उद्धारः	७६७ ११
भक्तिलोपे सन्तनित्वं ४१७	३	गौतममतं	७६७ १२
सन्तनिविशेषः	४१७ ४	धानञ्जयमतं	७६७ १३
सन्तनित्वोपपादनं	४१८ ८	शाण्डिल्यमतं	७६७ १४
उपपादनान्तरं	४१८ ८	सवनं—	
सन्तनिगानविधिः ४१८	६	सर्वसवनविधिः	६०७ ११

अर्द्धसमाप्ति सखरः	१७८	१६	खरसामविवरणं	३१०	१२
ग्रहणावेक्षणं	२००	३	सामगानं	७७६	७
पश्चात् भोजनं	१२२	६	सामान्तिकनिधनं	५१०	१६
प्रातः सवनं	२००	२	गौतममतं	५२०	१७
उत्तरसवनं	२००	३	धानझप्यमतं	५२०	१८
उपांशुसवनकरणं	११४	१३	कुत्सानां मतं	५२०	१९
सहस्रसायः—	७५४	११	सामसमाप्तिः	४१६	११
शौचिष्टक्षिमतं	७५४	१२	सामराजस्य चतुर-		
तस्यायनविकल्पः	७५४	१३	क्षरः	४८८	१०
साकमेधः—	७४५	८	सारस्वतानि—	७५५	१
साकमेधेषु ब्रह्मत्वं	३११	२६	सारस्वतविधानं	७७१	६
साम—विधानं	४२६	३०	सावित्र्य—इष्टयः	६६७	१०
होतृकसामविधानं	४२६	२६	साहस्रोत्तमे—क्रिया	४३२	८
मध्यमे विधानं	४३०	२७	सुबानन्तरकर्म—	७४२	६
द्वितीये चतुर्थे	४३०	२८	सुब्यादेशात् पूर्वं कर्म	३१	१७
उत्तरे विधानं	४३०	२९	सुब्याहनि अद्येति	२६	२
गौतममतं	४३०	३०	तत्र गौतममतं	२६	३
धानझप्यमतं	४३०	३१	तत्र धानझप्यमतं	२६	४
अन्तःसामनिधानं	५१७	५	तत्रान्येषां मतं	२६	५
सामवचः	४३५	२४	सुब्रह्मण्या—एता आग्नेयी	४०	२०
समयपरिवर्तनं	२६७	८	सुब्रह्मण्योपक्रानं	३०	१२
सामो निरुक्तं	५७८	५	उपहवव्याख्यानं	३०	१३
सामनिषेधः	६६३	४	उपक्रानानन्तरकर्तव्यं	३१	१४
भूयिष्ठसाम	६६१	१५	उपहवोर्द्धकर्तव्यं	३१	१६
बोडिशिसाम	६६२	२	सुरासेकोपस्थानं—	३७५	१४

सूर्य—दानं	५६५	३२	सोमानुगमनं	३६८	५
सूर्यस्य—अयनं	७५०	१५	गमने विशेषः	३६८	६
सुहृत्—प्रवेशः	६११	६	सोमग्रहणं	३६८	७
सोम—यागः	७७८	८	आज्यानुगमनं	३६८	११
क्रयानन्तरं कर्म	२५	१७	गौतममतं	३६८	१२
अप्राप्तौ देशनियमः	८५	१३	शाण्डिल्यायनमतं	४००	१३
अभिषेकपथ्यन्तं	२६४	२४	सोमनिधानं	४०२	५
चमसदक्षिणा	४१५	२२	साम्नः निधनानि	५२७	१२
सोमविस्मभणं	३८६	७	सोमेऽपोमिश्रणं	५६०	४
सोमाभिमर्शनं	३८६	८	शाण्डिल्यायनमतं	७४२	८
सोमसंस्थाक्रमः	३७८	२४	सोममिश्रणं	६०८	१३
सोमसंस्थामुब्रक्षत्वं	३७८	१	सोमसामः	६४१	३४
सोमक्रयणं	५५६, १६१		अप्राप्तौ देशनियमः	८५	१३
	७४१,	७	धारासन्ततिः	८७	२१
क्रयणे तूष्णीम्भावः	३८२	८	सोमप्रवाकस्य—प्रत्याख्यानं	१४	८
क्रयणे गमनं	३८२	८	प्रतिमन्त्रणं	१५	१०
क्रयणविशेषः	५६२	८	नेत्सर्जनं	१५	११
आगमननियमः	३८३	१०	दधिलवणान्न भोजनं	१५	१२
वहनाधानं	३८३	११	सोमराजाभिमर्शनं—	८५	११
पश्चाद्गमनं	३८३	१२	तत्र सर्वाभिमर्शनं	८५	१२
तस्यानावर्त्तनं	३८३	१३	सौत्यं—कर्म	३६२	१०
दीक्षिते विशेषः	३८४	१४	सौत्यकर्मप्रवृत्तिः	३७३	७
आहरणे गतिकल्पौ	३८४	१५	सौत्रामण्या—	३७७	२०
क्रीतसोमे गमनं	३८४	१	सौत्रामण्यां ब्रह्मत्वं	३७४	११
क्रयोपवेशने	३८७	४	सुगाय—कथनं	५७१	७

स्तवः—

उद्गाढस्तवः	१०७, २७।
	६७०, २२
प्रातःसवने	१०७ २८
प्रकारान्तरस्तवः	१०७ २९
हिंक्षत्यस्तवः	१०९ ७
आद्यन्ताहयोःस्तवः	१२० २
बहिष्यवमाने विशेषः	१२१ ३
तत्र गौतममतं	१२ १४
धानझप्यमतं	१२१ ५
मन्त्रं स्वरमाश्रित्य स्तवः	१२१ ६
मध्यस्वरेण स्तवः	१२२ ७
वैरूपसाम्ना स्तवः	२२९ ३
अवकोपनिधानस्तवः	२३२ १३
मानसस्तवः	२५१ १
शर्कर्यादिस्तवः	६९५ ११
अनुपूर्वस्तवनं	७२९ ३
घोड़शिस्तवः	६९२ १
जघन्यस्तवनं	७३० ४

स्तोता—

तस्य उपवेशनं	२८२ १
स्तोतवाचनं	२८३ ४
तस्य वाक्यं	२८५ १३
स्तोतुर्हिंकारादुत्तर-	
क्रिया	२८८ २२

स्तोत्र—देवता

उपाकरणादौ गौतमः	४३६ ४
तत्र धानझप्यमतं	२३० ५
तत्र शाण्डिल्यमतं	२३१ ७
स्तोत्रीयशंसनं	२४० १८
संसने विशेषः	२४० १९
स्तोत्रीयाविकल्पनं	३१२ १३
स्तोत्रसंख्याकथनं	२९८ १४
स्तोत्रानुमन्त्रणं	४०५ १
अनादेशे स्तोत्रकल्पनं	
	४३८ ६
स्तोत्रीयाव्यत्यासः	४६३ ११
स्तोत्रकल्पनान्यायः	४६३ १
स्तोत्रीयावपनं	४५४ १७
स्तोत्रीयसाम	४७१ १
स्तोत्रीय षडक्षरः	४८९ ६
स्तोत्रीये शुद्धमतं	३१२ २०
माघशरावमतं	३१२ २१
अन्येषां मतं	३१२ २२
स्तोत्रप्रतिहारः	४९३ १३
स्तोत्राद्यन्तक्रिया	५०८ १७
स्तोत्रानुमन्त्रणं	४०७ ७
धानझप्यमतं	४०७ ८
सर्वस्तोत्रविधिः	१०५ २३
स्तोत्रान्तरजपः	१११ १२

उषाकरणादि	२३०	५	स्तोभप्रतिहारः	५१३, १८।
वृहतःस्तोत्रं	२२६	२		५०६, २२
धानझप्यमतं	२३०	६	स्तोभाः उपायवन्तः	५०५ ५
शाण्डिल्यमतं	२३१	७	उद्गातुः स्तोभः	४८१ ५
स्तोत्रीयशंसनं	२४०	१८	द्वितीयपदस्तोभः	५०४ ४
तत्संसने विशेषः	२४०	१६	त्रिस्तोभोक्तिः	५०६ १०
अहिंस्तोत्रं	२८६	४	स्तोभाः देवतासु	५०५ ६
स्तोभ—विभाग्यः	५०२, २१।		अस्तोभप्रतिहारः	४८१ ७
	५०६, १२		स्तोभकरणं पदेभ्यः	५०५ ७
उपरिष्ठात् स्तोभः	४८६	७	धानझप्यमतं	५०५ ८
सर्वस्तोभः	४६०	८	शाण्डिल्यायनमतं	५०६ ६
प्रागोवायाः स्तोभः	„	६	पदस्तोभे निधनानि	५१० १
पौरमद्गे स्तोभः	४६०	१०	पृथक् स्तोभकरणं	५१० २
प्रागोकारात् स्तोभः	४६०	११	विभाग्यपदस्तोभः	५११ १०
वार्तुवया स्तोभः	४६०	१२	स्तोभाद्वरणं धेनुगाने	६१ १८
प्रतिवर्तुः स्तोभः	४६५	४	अनुपदस्तोभः	२५६, ८।
उभयतः स्तोभौ	४८६	३		५०३, २३
सर्वस्तोभः	४६०	८	स्तोभ—विन्यासः	६५३ २३
स्तोभिकानां मध्यमः	४६६	७	प्रयोजनलोपक्रमः	१४५ २२
स्तोभासंहारः	५०४	१	स्तोभविमोचन-	
स्तोभविभक्तिः	५०४	३	मन्त्रः	१७३, ११। १८४, १
स्तोभनिधनकथनं	३७७	१८	स्तोभसंख्यानं	४१८ ५
स्तोभधर्मानुसंहारः	५०७	१६	स्तोभान्तप्रस्तावः	४७३ ६
स्तोभे केषाञ्चिन्मतं	५०६	२५	स्तोभचोदना	६७६ १३
स्तोभे राजनयोगः	५०६	२६	तत्र विशेषः	६८० १४

स्तोमकल्पनं	६१५	६
स्तोमविकारः	७११	२
स्तोमयागः	६३४	५
स्तोमयोगः	६१०	८
स्तोमविभागः	६११	१०
योगे मन्त्रपरिवर्तनं	११५	१
धानञ्जयमतं	११५	२
शाण्डिल्यमतं	११६	३
प्रयोजनलोपक्रमः	४५	२२
वाजपेयसामस्तोम- योगः	१४५	२३
रात्रौ स्तोमयोजने- विशेषः	१४६	२४
अतिरिक्तस्तोत्रेषु- तथा	१४६	२५
शाण्डिल्यमतं	१४६	२६
स्तोमयोजनं अग्नि- मन्थने	२३२	६
इन्द्रस्तोमः	६४०	२८
पञ्चविंशस्तोमः	६१७	१३
पञ्चविंशस्तोमे गौतमः	२८८	१
धानञ्जयमतं	२८८	२
शाण्डिल्यमतं	२८८	३
इन्द्राग्नेयाः स्तोमः	६४०	३०
पुरस्तात्	५१४	२७

एकत्रिकस्तोमः	३२२	११
एकाहिकस्तोमः	६३७	१८
तस्य दक्षिणा	६३७	१९
दक्षिणि स्तोमे अनुसंहार- प्रकारः	४५५	१
दशरात्रिके स्तोमे संहारः अनादेशे	४५१	१०
,, आदेशे	४५०	९
मरुत्स्तोमयागः	६३८	२५
विश्वजिच्छिल्ये	४३७	१
स्तोमसम्भवे अन्य	४३७	२
द्वितीयः अरण्ये गेये	४३८	३
तदभावे उपान्यः	४३८	४
चतुष्टोमः	४६०	१
स्थपतिरित्याचक्षणा—	५८८	११
स्थूणा—निखननं	४१२	९
शाण्डिल्यमतं	४१२	१०
खण्ड—वन्धनं	६२५	९
द्रव्यविशेषः	६०५	४
खुच—स्थापनं	५८४	२६
खुव—द्वयस्थापनं	५८४	२१
खः—सुत्याकथनं	५६५	३
गौतममतं	५६५	४
खर—प्रत्युद्यद्दणं	५१७	२
गौतममतं	५१७	३

शाण्डिल्यमतं	५१७	४	परारेतस्याः	११०	६
स्वरनिधनं	५३४	१६	प्रवरनिवृत्तिः	११२	१६
हविः—	७७८	५	प्रतिसामि हिङ्गारः	११६	४
यज्ञिके हृदयशूलः	३७३	६	सन्धौ हिङ्गारणं	२०६	२६
यज्ञिकं प्राशनं	३३१	१०	हिङ्गारसमये क्रिया	२६७	१८
यज्ञसंस्थाक्रमः	३७८	२३	स्तोतुः उत्तरक्रिया	२८८	२२
शेषनिवृत्तिः	७४३	१५	अहिङ्गृतस्तोत्रं	२८६	४
हविर्दान—गमनं	१२४	१५	हिङ्गारादिप्रतिहारः	४८१	८
प्रस्तोतुर्गमनं	१५५	६	समये क्रिया	२६७	१८
प्रतिहर्तुर्गमनं	१५६	७	हिरण्य—दक्षिणा	५४४	३
सर्वेषां गमनं	१५६	८	प्रतिग्रहः	४१४	२१
हविर्दानोपवेशः	४०३	१०	हिरण्यधारणं	२०२	८
शाण्डिल्यमतं	४०३	११	सामाङ्गेत्तौ	२०२	८
हविर्दानप्रवेशः	८४	८	उद्गातुर्धारणं	२०२	१०
रराद्यालम्भनं	८४	८	सर्वेषामभिमर्शनं	२०२	११
प्रवेशमन्त्रः	८४	१०	त्रौदुम्बर्थाश्लेषः	१६८	२५
उपस्थानं	२६१	१६	विकल्पविधिः	१६८	२६
अनुगमनं	३८५	१४	होतु—नियमः	७४६	१०
हिङ्गारः—			होतुर्दक्षिणा	६१३	२२
अध्यर्थार्हिङ्गारः	८८	२५	६५०, ४। ५५७, २५		
धानञ्जयमतं	८८	२६	होतुराज्यगानं	५४२	१२
शाण्डिल्यायनमतं	८८	२७	धिष्णोऽपस्थानं	१२५	१६
हिङ्गृत्यस्तवनं	१०६	७	वेद्याक्रमणं	८२	२
अहिङ्गृताः प्रथम-			धानञ्जयमतं	८२	३
रेतस्याः	११०	८	समनमुखे विशेषः	८३	४

गौतममतं	८३	५	अग्निहोत्रहोमः	३४०	३-५
शाण्डिल्यमत	८३	६		३७३	१४
तत्तान्येषां मतं	८३	७	क्षीरौदनहोमः	३६३	१३
होतृसंक्षेपः	७४६	१४	द्युतप्रवृत्तहोमः	३४१	१३
होतृकष्टसम्बन्धः	१७१	४	दीक्षितान्नहोमः	७४३	१४
तत्र गौतममतं	१७१	५	प्रायश्चित्तहोमः	३४५	४
धानप्लव्यमतं	१७१	६	पूर्णाहुतिहोमः	३४१	२१
होतृकसामसंख्या	२६८	१२	पशुवपाहोमः	३७१	१७
होतृसामविकल्पः	२२३	७	श्वलिहोमः	६६२	१०
तत्र गौतममतं	२२३	८	स्तम्बयजुर्होमः	३६१	१०
स्पर्शनं मन्त्रपाठकाले	१८३	२०	सायं प्रातर्होमः	७६४	३
तस्य ईक्षणं	२५२	३	सुवहोमौ	७६६	२
ईक्षणेन विज्ञापनं	२५२	५	शाण्डिल्यमतं	७६६	३
होत्रकर्मविधानं	३३६	१६	विभीतकफलैः	३४१	२२
होमः—	६८१	३	स्तम्बयजुर्होमः	३६१	१०
औदुम्बरीहोमः	७०	७	अग्निचित्यायां	३६१	१२
उत्तराहुतिहोमः	७०	८	होमात्पूर्वं तूष्णींभावः	३२६	३
२३२, १२१ २५०,	६		प्रवृत्तहोमे आहुतिः	१०१	६
आज्यग्रहहोमः	२११	६	पुरोडाशानां	६८२	५
यजमानवाचनहोमः	१०१	११	ग्रहहोमार्थप्रतीक्षा	४०४	१६
गार्हपत्यहोमः	२४६	८	तस्य कालनियमः	४०४	१७
आज्याहुतिहोमः	२११	७	शक्नुहोमोपवेशनं	३६४	१०

